- 5 -

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
Yakın Tarihimizin Belgesi

1908-1925

Sırâtımüstakīm

Mecmuası

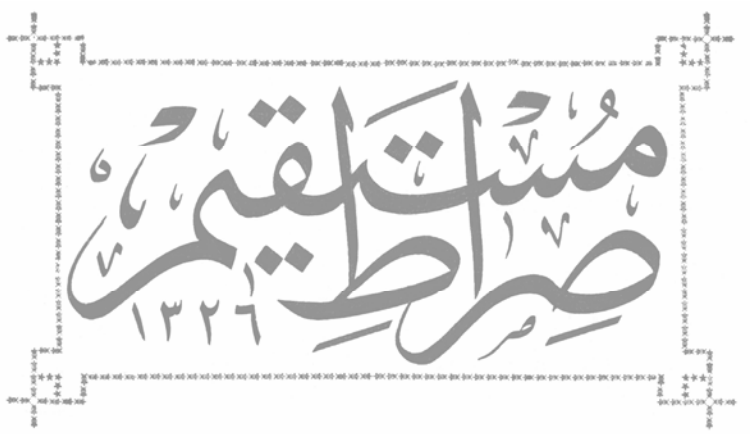

Sırâtımüstakīm

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Cilt 5

Sayı 105 - 130

08 Eylül 1910 – 02 Mart 1911

Proje Yürütücüsü
M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

BAĞCILAR
BELEDİYESİ

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Adres: Güneşli Mahallesi Kirazlı Caddesi NO:1-34200 Bağcılar / İstanbul
Tel:+90 212 410 06 00 Faks:+90 212 410 06 32
www.bagcilar.bel.tr/kultur@bagcilar.bel.tr

SIRÂTIMÜSTAKĪM - SEBÎLÜRREŞÂD KÜLLİYÂTI NEŞRİ: 5
Kültür Yayınları Dizisi No. 218/5

ISBN
978-605-84842-9-0 (5. c.)
978-605-86860-0-7 (Takım)

Yayınlayan
Lokman ÇAĞIRICI
Bağcılar Belediye Başkanı

Proje Yürütücüsü ve Editör
M. Ertuğrul DÜZDAĞ

Yayın Koordinatörü
Kenan GÜLTÜRK

Yayına Hazırlayan
İskender TÜRE

Çeviri Yazı Kurulu
Prof. Dr. Mustafa İsmet UZUN (Çeviri Yazı Kurul Yönetmen ve Danışmanı)
İskender TÜRE - Dr. Nurgül KARAYAZI - Emine KAVAL
Fatma Nur YÜRÜK – Uğur BORAN - Hümeyra ASILSOY

Kapak Tasarım
Ahmet YILMAZ

Baskı
Seçil Ofset Ltd. Şti. Tel: 0212 629 06 15 (Pbx) Fax: 0212 629 20 20 www.secilofset.com

Ekim 2015 - Bağcılar / İstanbul

SIRÂTIMÜSTAKİM
Cilt 5

İÇİNDEKİLER

105. Sayı

04 Ramazan 1328 - **08 Eylül 1910** - 26 Ağustos 1326

[Ramazan Hürmetine], *Şiir,*
[Mehmed Âkif] 1
Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 1
Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 28,
Manastırlı İsmail Hakkı 4
Hasbihâl 1,
Lâedri 6
İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkīsi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed,
Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif) 8
Âlem-i İslâm. Makālât: İran'ın Mâzî ve Hâline Bir Nazar,
Ahmed Akayef..... 9
Londra'da Cem'iyet-i İslâmiyye,
Halil Hâlid, (Londra) 10
Mekâtîb: *Tanin* Gazetesi Hey'et-i Tahrîriyye-i Muhteremesi'ne Açık Mektup
Nazmi (Mekteb-i Hukūk'tan) 11
Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesi'ne,
Hadîce (Kāri'elerinizden)..... 11
Matbûât:
Vilâdet ve Tedfîn,
Menşikof (*Novye Vremya)* 12
Ma'nevî Kuvvetler,
D[dal]. K[kef]. Efendi (*Sabah)* 13
Ecnebî Düşmanlığı,
(*Tanin)* 14
Hindistan ve Âlem-i İslâm,
(*Fortnightly Review)* 14

Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Ramazan-ı Şerîfte Mûzîka-i Hümâyûn'un Ta'tîli 15
Oruç Yiyenler İçin 15
Sahte Çarşaflılar 15
Tunus ve Cezâyirliler ve Osmanlı Donanması 15
Arnavudluk Hakkında *Times*'ın Müfteriyâtını Mısır Matbûâtının Redd ü Tekzîbi 15
İzzet Holo gazetesinin Din Aleyhine Neşriyâtı ve İslâmlar'ın Heyecânı 15
Mısır'da Hürriyet-i Matbûât Aleyhine 15
Fas,
Sulh Kongresi ve Fas 15
Rusya,
Hukūk-ı İslâmiyye'yi Câmi' Kavâid-i Fıkhiyye 15
Rusya'da Müslümanlara Tazyîkāt 15
Kırgız-Rus Kavgası 15
Rusyalı Müslüman Kardeşlerimizde Himmet 15
İrkutski Şehrinde Misyoner Kongresi 16
Bir Büyük Müslümanın Vefâtı 16
Hîve,
Emîr'in Vefâtı 16
İran,
İran'a Müsteşârlar Da'veti 16

106. Sayı

11 Ramazan 1328 - **15 Eylül 1910** - 02 Eylül 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 17
Tefsîr-i Sûre-i İhlâs li-İbni Sînâ: Kable'l-İbtidâ Birkaç Söz,
Şerefeddin 20
[Tefsîr-i Sûre-i İhlâs li-İbni Sînâ],
İbni Sînâ, (Terc. Şerefeddin) 21
İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkīsi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed,
Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif) 25
Direklerarası'nda: Hanımların Otomobille Gece Piyasaları,
[*Sırâtımüstakīm*] 26
Âlem-i İslâm, Makālât: Devlet-i Osmâniyye ve Fransa 1,
A[elif].Y. [Akçuraoğlu Yusuf] 27
Buhâra Ulemâ-yı Muhteremesine Açık Mektup, Farsça,
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü 29

Mekâtîb: Pekin'den: Pekin'de Cem'iyet-i İslâmiyye,
[Ali] Rıza (Pekin'de Ulûm-ı Dîniyye Muallimi) 31
Matbûât:
el-Hikmetü Dâlletün,
Şerefeddin (*Beyânülhak)* 32
Girid Münâsebetiyle,
(*Silâh)* 32
Türkiye Politikasının Muvaffakıyeti,
(*Drevnik)* 32
Çin'de Türkçe Gazete,
(*Tercüman)* 33
Şuûn: Devlet-i Osmâniyye [Câvid Bey'in Suriye Seyahati],
[*Sırâtımüstakīm*] 33

107. Sayı

18 Ramazan 1328 - **22 Eylül 1910** - 09 Eylül 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 34
Hasbihâl,
Mehmed Âkif 36
Verdânî Yahud Ruhundan Evvel Semâya Yükselmiş Bir Cesed, *Şiir*,
Midhat Cemâl 37
Nazar-ı Şerîatte Kuvve-i Berriyye ve Kuvve-i Bahriyyenin
Ehemmiyet ve Vücûbu,
İskilipli Mehmed Âtıf (Fâtih Dersiâmlarından) 38
İslâmiyet'in Zuhûr ve Terakkīsi ve Hayât-ı Hazret-i Muhammed,
Stubbe, Dr. (Terc. Mardinî-zâde Ârif) 41
Terâcim-i Ahvâl: Üsküdârî Hâmid Efendi,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 42
Âlem-i İslâm, Makālât:
İran'ın Hal ve Mâzîsine Bir Nazar,
Ahmed Akayef 43
Devlet-i Osmâniyye ve Fransa 2,
A[elif].Y. [Akçuraoğlu Yusuf] 44
Mekâtîb:
Afganistan'dan,
Mahmud Tarzî (Tercümân-ı Türkî) 46
Pekin'den: Ulemâu's-Sîn, Arapça,
[Ali] Rıza (Pekin) 47
Hindistan'dan, Arapça,
Halil Ahmed 48

[*Sırâtımüstakīm*'in Cevâbı],
[*Sırâtımüstakīm*] 48
Matbûât:
Hicâz Hattı ve Hindistan Müslümanları,
(el-Livâ) 49
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu],
[*Sırâtımüstakīm*] 49
Yavaş Yavaş Hakīkat Anlaşılıyor!
(Tanin) 49
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu],
[*Sırâtımüstakīm*] 49
Tan Gazetesinin Son Makālesi,
[*Sırâtımüstakīm*] 49
İngiliz Muallim Browne'ın Âlem-i İslâm Hakkında Efkârı,
Rıza Tevfik (İkdâm) 50
Frenk-perestlerin Nazar-ı Dikkatine,
Baban-zâde İsmail Hakkı (Tanin) 51
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Tunus ve Cezâyir'in Tasdîk-i İlhâkını Fransa Taleb Ediyor 52
Afrika-yı Osmânî 52
Genç Mısırlılar Kongresi 52
Almanya, Avusturya, Türkiye İttifâk-ı Askeriyyesi 52
Fas,
Magrib'den Hayırlı Bir Haber 52
Afrika,
Afrika'da Tevessü'-i İslâmiyyet'ten Avrupalıların Telâşı 52

108. Sayı

25 Ramazan 1328 - **29 Eylül 1910** - 16 Eylül 1326

Tefsîr-i Şerîf, Envâr-ı *Kur'ân*,
Bereket-zâde İsmail Hakkı 53
Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 29,
Manastırlı İsmail Hakkı 55
Hasbihâl,
Mehmed Âkif 57
Nazar-ı Şerîatte Kuvve-i Berriyye ve Bahriyyenin
Derece-i Ehemmiyyet ve Vücûbu,
Mehmed Âtıf (Fâtih Dersiâmlarından İskilipli) 58

Âlem-i İslâm, Makālât:
İran'ın Mâzî ve Hâline Bir Nazar,
Ahmed Akayef 60
Siyâsiyât-ı Miliyyede Âdâb-ı Mahviyyet,
Halil Hâlid 61
Fransız Usûl-i Tahsîli ve Zararlarımız,
Edhem Nejad, Alasonya İ'dâdîsi Müdürü 62
Mekâtîb:
Semerkand'dan,
Mahmud Hoca İbni Behbûd Hoca
(Semerkand Dârülkazâ Müftülerinden) 64
[*Sırâtımüstakīm*'in Cevâbı],
[*Sırâtımüstakīm*] 64
Matbûât:
İstikrâz Etrafında,
[*Sırâtımüstakīm*] 64
İstikrâz Dolayısıyla İttihâd-ı İslâm,
[*Sırâtımüstakīm*] 65
Buhâra İstiklâline Sûikasd,
[*Sırâtımüstakīm*] 65
Günâh-ı Kebâirimizden,
[*Sırâtımüstakīm*] 66
İngiliz Askerinin Mısır'a Duhûlünün Sene-i Devriyyesi Münâsebetiyle,
(el-Livâ) 66
Devlet-i Aliyye – Rusya,
(Osmanischer Lloyd) 67
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Halîfe Hazretlerinin Bir İrâde-i Diyânet-perverâneleri 67
Yemen Meclis-i Tedkīkāt-ı Şer'iyyesi 67
Dîvân-ı Harb-ı Örfî Kararı 67
Köyde Protestan Vâizleri Nedvesi 67
Genç Mısırlılar Kongresi 68
Kafkasya,
Tazyîka Karşı Teşrîrât 68

109. Sayı

02 Şevval 1328 – **06 Ekim 1910** - 23 Eylül 1326

[Bayram], *Şiir,*
[Mehmed Âkif] 69

Tefsîr-i Şerîf: Tefsîr-i Mu'avvizeteyn li-İbni Sînâ,
İbni Sînâ, (Terc. Şerefeddin)..... 69
Eski Hatıralar,
Mehmed Âkif..... 71
Nazar-ı Şerîatte Kuvve-i Berriyye ve Bahriyyenin
Derece-i Ehemmiyyet ve Vücûbu,
Mehmed Âtıf (Fatih Dersiâmlarından İskilipli)..... 72
Terâcim-i Ahvâl: Mardinî Abdüsselâm Efendi,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir..... 75
Hîve Hâkimi Merhûm Seyyid Muhammedü'r-Rahîm Bahâdır Han,
[*Sırâtımüstakīm*]..... 76
Âlem-i İslâm, Makālât:
İran'ın Hal ve Mâzîsine Bir Nazar,
Ahmed Akayef..... 77
Lisân-ı Devletin Tervîci Münâsebetiyle,
Halil Hâlid..... 78
Mekâtîb:
Hamburg'dan,
İbrahim..... 79
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu],
[*Sırâtımüstakīm*]..... 80
Bulgar Müslümanlarının Şikâyetleri,
(Tanin)..... 80
Matbûât:
İttihâd-ı İslâm,
(el-Livâ)..... 81
10 Milyon İslâm Hemşîrelerimize,
Atiyye, Fâika, Latîfe, Hâfize, Fahrünnisâ, Rebîa,
Hâdiye, Ranâ, Âişe, Mâide (Yeni Gazete)..... 82
Şuûn:
Türkistan,
Türkistan'da Rus Mektepleri..... 84

110. Sayı

09 Şevval 1328 – **13 Ekim 1910** – 29 Eylül 1326

Tefsîr-i Şerîf: Tefsîr-i Mu'avvizeteyn li-İbni Sînâ,
İbni Sînâ, (Terc. Şerefeddin)..... 85
Letâif-i Arabdan,
Mehmed Âkif..... 86

Hutbe 18, Arapça,
Ali Şeyhü'l-Arab 87
Adl ü İhsân,
Victor Cousin [Terc. ***] 88
Liselere mi; Başka Mekteplere mi Muhtacız?
Edhem Nejad (Alasonya İ'dâdîsi Müdürü) 89
İnsan, *Şiir*,
Bulgurlu-zâde Rıza 90
İntibâh-ı İslâm – İttihâd-ı Müslimîn: Câmilerde Hutbe ve Mevâ'iz-i
Dîniyye Encümenleri,
İbrahim Besim (Mısır Meşîhat-i İslâmiyye'nin Tanta Şu'besi Başkâtibi) 92
Âlem-i İslâm, Makālât:
İran'ın Mâzî ve Hâline Bir Nazar,
Ahmed Akayef 94
Tunus'un Fransa'ya Resmen İlhâkına Rıza Gösteriliyor mu?
A[elif].Y. [Akçuraoğlu Yusuf] 95
Mekâtîb:
Pekin'den: İki Japonyalı Müslüman Oldu,
Ali Rıza (Pekin) 97
Matbûât: Korkunç Dakīkalar,
[*Sırâtımüstakīm*] 97
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
İnanılmaz Bir Haber 98
Muhterem Bir Misâfir 99
İran,
İran'da Rus Malını Tahrîm 99
Çin,
Meclis-i Meşrûtiyyetin Küşâdı 99
Çin'de Islâhât ve Türk Unsurunun Ehemmiyeti 99
Çin'de Müslüman Gazetesi 99

111. Sayı

16 Şevval 1328 – **20 Ekim 1910** - 08 Teşrînievvel 1326

Târîh-i İslâmiyyet Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye
Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye 30,
Manastırlı İsmail Hakkı 100
Yeni Bir Mektep Kitabı,
Mehmed Âkif 102

Sırâtımüstakīm Risâle-i İslâmiyyesi'ne,
Ali Şeyhü'l-Arab 103
Hutbe 19, Arapça,
Ali Şeyhü'l-Arab 103
Muhâsebe-i Edebiyye,
Mehmed Âkif 104
Âlem-i İslâm, Makālât:
Vaz'iyet-i Siyâsiyye-i Hâzıramız,
Ahmed Akayef 105
Portekiz İhtilâli Münâsebetiyle,
A[elif].Y. [Akçuraoğlu Yusuf] 106
Hicaz Vâlisi Beyefendi'ye Açık Mektup,
Hüseyin Vassâf 108
Mekâtîb:
Necef'ten,
Muhammed Rahîm Belbeleli Bâd-Kûbeli 109
[Necef'ten: Rus Emtiasını Boykot],
Abdullah el-Mâzenderânî [ve diğerleri] 111
Marglic'den: Dârü'l-Hilâfe'de *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne,
Âdem Sâfi 111
Sa'y ve San'at, Ticâret ve Servet,
Ebu'l-Âbid 112
Pencap'tan, Farsça, ... 112
Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesi'ne,
Hey'et-i İlmiyye-i Necef-i Eşref 113
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Pek Ehemmiyetli Bir Telgrafnâme 113
Tekzîb 113
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu] 114
Devlet-i Aliyye, İran 114
İran,
İran'da İngiltere ve Rusya 114
Rusya,
Nijniy Panayırında Muntazam Vaaz 114
Yine Bir Refîk Daha 114
Rusya'da Müslüman Fahrî Şehbender 114
Petersburg Câmi'-i Kebîri 115
Çin,
Lord Kitchener'in Çin'e Muallimliği 115
Hindistan,
Hind Müslümanlarında Eser-i İntibâh ve Hayat 115

112. Sayı

23 Şevval 1328 – **27 Ekim 1910** - 15 Teşrînievvel 1326

Alâim-i İnkılâb,
A[elif].Y. [Akçuraoğlu Yusuf] 116
Konferans: İngilizlerin Ultimatomu Münâsebetiyle İran Hakkında 118
Kara Bey'in Nutku 118
Şeyh Hacı Esedullah Efendi'nin Nutku 119
Hüseyin Dâniş Bey'in Nutku 119
Tevfîk Beyefendi'nin Nutku 120
Kürdistân-ı Îrânî Şeyhü'l-İslâm-ı Sâbıkı Hasan Efendi'nin Nutku 121
Âlim Can Efendi'nin Nutku 121
Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşid Efendi Hazretlerinin Nutku 122
Ahmed Bey Akayef Efendi'nin Nutku 123
Aydın Meb'ûsu Ubeydullah Efendi'nin Nutku 126
Ömer Nâci Beyefendi'nin Nutku 130
Almanya İmparatoru'na Çekilen Telgraf
[*Sırâtımüstakīm*] 130
İnkırâz Nedir?
(İdil) 131
Pireyi Deve Yapıyorlar
(Vakit) 131

113. Sayı

30 Şevval 1328 – **03 Kasım 1910** - 21 Teşrînievvel 1326

Safahât-ı Hayâttan: Mahalle Kahvesi, *Şiir*,
Mehmed Âkif 132
Vücûd-i İlâhî'nin Fünûn-ı Hâzıra ile İsbâtı,
Cemal (Balya) 134
Dârü'l-Hilâfe'de Maârif-i İbtidâiyyenin Hâli ve Sûret-i Islâhı, 1 Mukaddime,
Ahmed Akayef 136
Cânet Mes'elesine Dâir,
[*Sırâtımüstakīm*] 138
[Cânet Mes'elesine Dâir, Takdim],
[*Sırâtımüstakīm*] 138
Cânet Mes'elesine Dâir,
Câmi (Fizan Meb'ûsu) 138
Konferans: İngilizlerin Ultimatomu Münâsebetiyle İran Ahvâli Hakkında, Arapça
Şeyh Sâlih Efendi (Tunus Ulemâsından) 142

Matbûât: İran Taksîmine Dâir,
[*Sırâtımüstakīm*] 144
Şuûn:
İngiltere,
İngiltere'nin Kuvve-i Askeriyyesi 146
Rusya,
Demiryollar Nezâretinde Tasfiye 146
Misyoner Cem'iyeti ve Çar'ın Tebrîki 146

114. Sayı

08 Zilka'de 1328 – **10 Kasım 1910** - 28 Teşrînievvel 1326

Huzûr-ı Hümâyûn'da Bir Hutbe, Arapça,
Hâfız Sûzî 147
Musîbet-i Miliyye,
[*Sırâtımüstakīm*] 147
Dârü'l-Hilâfe'de Maârif-i İbtidâiyyenin Hâli ve Sûret-i Islâhı 2,
Ahmed Akayef 148
İstikāmet,
Hüseyin Vassâf 151
Sünûhât-ı Kalbiyyeden: Bârân-ı Hazân, *Şiir,*
Tepedelenli-zâde Kâmil 152
Rusya Hâriciye Nâzır-ı Sâbıkı İzvolsky 1,
A[elif].Y. [Akçuraoğlu Yusuf] 153
Mısır ve Âlem-i İslâm Hakkında İngilizlerin Siyâsetleri,
Wilfrid Blunt (el-İlm) 155
Japonlar Adam Yetiştirmek İçin Nasıl Çalışıyorlar,
Abdürreşid İbrahim 158
Mekâtîb:
Kaşgar'dan,
Hüseyin Mûsa Bay 158
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu] 159
Matbûât:
Protesto Mitinginin Avrupa Matbûâtında Aks-i Sadâsı,
[*Sırâtımüstakīm*] 159
Yağma Yok!,
Mestan İsmail *(Eskişehir)* 159
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Mühim Bir Fetvâ 160

Rusya,
Taşkend'de Türk Casusları (!) 160
Çin,
İle Vilâyeti Gazetesi Muharririne Mükâfât 160
İngiltere,
İngiltere'nin İran'ı Taksîm Teşebbüsünün Netâyici 160
İran,
Sünnî ve Şii Nizâ'ı ve Rusya Siyâseti 160
Amelî İlmihâl,
[*Sırâtımüstakīm*] 161

115. Sayı

15 Zilka'de 1328 – **17 Kasım 1910** - 04 Teşrînisânî 1326

Hasbihâl: Koleraya Dâir,
Mehmed Âkif 162
Dârü'l-Hilâfe'de Maârif-i İbtidâiyye'nin Hâli ve Sûret-i Islâhı 3,
Ahmed Akayef 163
Letâif-i Arab'dan: Kişizâdeler,
Mehmed Âkif 165
[Uhuvvetü'd-Dîniyye], Arapça,
[Ali] Vefâ [el-Bağdâdî] 165
Rusya Hâriciye Nâzır-ı Sâbıkı İzvolsky 2,
A[elif].Y. [Akçuraoğlu Yusuf] 167
Mekâtîb: Pekin'den: Pekin'deki Müslüman Mekteplerin Başlarına Gelen Felâket,
Ali Rıza (Pekin) 170
Sırâtımüstakīm Gazetesi İdâresine,
Muhammed Tebrizî 171
İstîzâh: Ahmed Midhat Efendi'den,
Takī Bedî' (Tâif Kazanlı Talebeden) 171
Matbûât:
Lord Cromer'in Dostları,
(el-Livâ) 172
Yeni Değil Eski Bir Mes'ele,
(Tercümân) 172
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Nutk-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî 173
Câmi'u'l-Ezher'de Bir Hâdise 174
İran,
Protesto Mitinglerinin Te'sîrâtı 174

İran Kabâilinden Bazılarının Hudûd-ı Osmânî'yi Tecâvüzleri 174
Rusya,
Rusya'da Sâkin Müslüman Kardeşlerimizin Muhâfaza-i Dîn ü Milliyet Cihâdları 174
Rusya Müslümanlarında Faâliyet-i İktisâdiyye 175
Hindistan,
İğtişâş ve Tazyîkāt 175
Usta Hırsız Ev Sahibini Bastırır,
[*Sırâtımüstakīm*] 175

116. Sayı

22 Zilka'de 1328 – **24 Kasım 1910** - 11 Teşrînisânî 1326

Musâhabe,
Ferid 177
Hutbe, Arapça,
İbrahim Besim (Mısır Meşîhat-i İslâmiyye'nin Tanta Şu'besi Kâtibi) 182
Kıssa, Hisse: Sa'dî ile Şeyhi, *Şiir*,
Tâhir'ül-Mevlevî 183
Vataniyyetî Hâdisesi,
Şeyh Ali el-Gâyâtî (Sâhibü'l-Vataniyyetî) 183
İnkılâb-ı İran,
Mehmed Râgıb (Edward G. Browne'ın *İran İnkılâbı* Kitabı) 184
Mevâiz-i Dîniyyeden: İttihâd Yaşatır, Yükseltir; Tefrika, Yakar Öldürür,
[Mehmed Âkif] 187
Matbûât:
Rusya'da Müsâvât-ı Hukūk Var mıdır?
(Vakit) 189
İngilizlerin Va'di,
(el-Livâ) 189
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Japonya'ya Talebe İ'zâmı 190
İmam Yahya 190
Acaba Doğru mu? 190
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu] 190
Rusya,
Rusya Müslümanlarının Muhâfaza-i Milliyyet Cihâdları ve Rusların Buna Mukābelesi 190
Rusya'da İhtidâ 191
Bakü'de İran Taksîmi Aleyhine Miting 191

Müslümanlara Tazyîkāt 191
Afrika-yı İslâmî,
Afrika Müslümanları Müstevlîleri Kovmak Yolunu Tutuyorlar 191

117. Sayı

29 Zilka'de 1328 – **01 Aralık 1910** - 18 Teşrînisânî 1326

Buhâra'da İntibâh,
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü 192
Kıssa, Hisse: Eli Baltalı Çocuk, *Şiir*,
Tâhir'ül-Mevlevî 193
İnkılâb-ı İran'dan Mücâhid-i İslâm Seyyid Cemâleddîn Afganî Hazretleri,
E. G. Browne (Terc. Mehmed Râgıb) 194
Aleyh veya Lehimizde Neler Söyleniliyor?
[*Sırâtımüstakīm*] 198
Mekâtîb:
Kitâbhânelerimiz,
S[sin]. 199
Sırâtımüstakīm Hey'et-i Tahrîriyyesine,
L. 200
[*Sırâtımüstakīm*'in Cevâbı] 201
Pekin'den Aldığımız Arapça Bir Mektuptan,
Ali Rıza (Pekin) 201
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu] 202
Matbûât:
Şark Garb,
(el-Livâ) 203
Anadolu'dan Ne Ses Geliyor?
(Eskişehir) 203
[Koca Anadolu],
(Beyânülhak) 203
Aklımız Ermeyen Bir Siyâset,
[*Sırâtımüstakīm*] 204
Makāsıd-ı Garîbe,
(Tercümân) 205
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
İttihâd-ı Anâsır 205
Mısır'da Vaz'iyet-i Siyâsiyye 206
İdâre-i Örfiyyenin Ref'i 206
Sultan'ın Cülûsu Hasebiyle Mısır'da Sikke Darbı 206
Cerîde-i Siroz 206

İran,
Reşt, Hoy ve Salmas Vak'aları 206
Rusya,
Müslümanlara Tazyîkāt 206
İslâm Dârü'l-Muallimîni Küşâdına Tevessül 206

118. Sayı

05 Zilhicce 1328 – **08 Aralık 1910** - 25 Teşrînisânî 1326

Meclis-i Umûmî'de Siyâset-i Umûmiyye Müzâkeresi 1: Bir Şekil Mes'elesi,
A[elif].Y. [Akçuraoğlu Yusuf] 207
Hasbihâl: Sa'dî,
Mehmed Âkif 209
İnkılâb-ı İran'dan Mücâhid-i İslâm Seyyid Cemâleddîn Afganî Hazretleri,
E. G. Browne (Terc. Mehmed Râgıb) 209
Bir Makāle-i Arabiyye: [Dînî ve Siyâsî Birlik ve Şûrâ], Arapça,
[Ali] Vefâ [el-Bağdâdî] 212
A'yân ve Meb'ûsân Arîza-i Cevâbiyyelerinde Sıfat-ı Celîle-i Hilâfet'in Tasrîhi,
[Takvîm-i Vekāyi'] 215
Meclis-i Meb'ûsân'da Siyâset-i Hâriciyye Müzâkeresi,
[*Sırâtımüstakīm*] 216
Mekâtîb:
Şehbenderler Hakkında, *Sırâtımüstakīm* İdarehânesi'ne,
*Tuhfetullah (*Rostov-Don'da Esnaf Parçasından Devlet-i Osmâniyye Tebeasından) 218
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu] 219
Amelî İlmihâl Hakkında, *Sırâtımüstakīm* Gazetesi İdarehânesi'ne,
*Mehmed Fevzi (*Vodine'de Yüzbaşı) 219
Matbûât:
Meclis-i Meb'ûsân'da Siyâset-i Hâriciyye Müzâkeresine Dâir,
[*Sırâtımüstakīm*] 219
Siyâset-i Dâhiliyye ve Te'sîrât-ı Ecnebiyye,
[*Sırâtımüstakīm*] 220
İngiltere ve İran,
(el-Livâ) 220
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Sünnî ve Şîî Ulemâ-yı Kirâmı Arasında İttihâd, Şâyân-ı Teessüf Bir İhtilâfın İzâlesi Yolunda Atılan Mübârek Hatveler 221
Kurbanlar Hakkında Fetvâ-yı Âlî 221
Tunus Gümrük Resmi 221

İtalya Hâriciye Nâzırı'nın İtalya Meclis-i Meb'ûsânı'nda
Trablusgarb'a Dâir Beyânâtı 221
Türkistan,
Hive Hanı'nın Islâhât Fermânı 222
İran,
Hudûdun Takviyesi 222
Rusya Entrikaları 222

119. Sayı

13 Zilhicce 1328 – **15 Aralık 1910** - 02 Kânûnievvel 1326

Hutbe-i Arafât ve İttihâd-ı İslâm,
[Abdürreşid İbrahim] 223
Reîsü'l-Müctehidîn Hasan Şîrâzî Hazretlerine Yazılan Mektup,
E. G. Browne (Terc. Mehmed Râgıb) 227
Akvâm-ı İslâmiyye'de İntibâh Fikri,
Süleyman Bey (Çerkes Teâvün Cem'iyeti A'zâsından] 231
Amelî İlmihâl Hakkında İstanbul Maârif Müfettişlerinin Nokta-i Nazarı,
[*Sırâtımüstakīm*] 234
Mekâtîb:
Dıraç'tan Misyonerlerin Islâhâtı Hakkında, *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i
İslâmiyye'si Hey'et-i Muhteremesine,
*Mehmed Cemil (*Müntesibîn-i Adliyyeden) 235
Matbûât:
Yeni Füyûzât,
Ahmed Kemal 235
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Tunus ve Cezâir Muhâcirleri 236
Rusya,
Rusya Müslümanlarının Muhâfaza-i Milliyyet Cihâdları 236
Kars Kalesinin Türklerden Zabtı Şenlikleri 236
Rusya'da Hürriyet-i Dîniyye Mes'elesi 236
Ruslar Şimâlî İran'da Tamamen Yerleşmek İstiyorlar 236
Müslümanlara Tazyîkāt 236
Afrika-yı İslâmî,
Afrika-yı İslâmî Müdâfaası 237
Afrika Çöllerinde 237
Hindistan,
Hindistan'da İngiliz Siyâseti ve Netâyici 237

120. Sayı

20 Zilhicce 1328 – **22 Aralık 1910** - 09 Kânûnievvel 1326

Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesi Müessisîn-i Muhteremesine,
[Baban-zâde] Ahmed Naim 239
[*Sırâtımüstakīm*'in Cevâbı] 240
et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 240
Zehâvî-zâde Cemil Efendi'nin Kadın Mes'elesindeki Muhâcemât-ı Şâirânesi,
[Reşid Rıza], (el-Menâr) 242
Vakfe-i Arafât, *Şiir*,
Tâhirü'l-Mevlevî 244
Hutbelere Dâir,
Âlim Cân el-İdrîsî 244
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu] 245
Hasbihâl 2,
Lâ. 245
Reîsü'l-Müctehidîn Hasan Şîrâzî Hazretlerine Yazılan Mektup,
E. G. Browne, (Terc. Mehmed Râgıb) 247
Âlem-i İslâm'da,
Edmond Monte (Tanin) 248
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu] 248
İttihâd ve Terakkī Fırkası Reîs-i Muhtereminin Nutkundan,
Halil [Menteşe] 249
Mekâtîb:
Çin'den: Sırâtımüstakīm Hey'et-i Tahrîriyyesi'ne,
Kazanlı Cârullah el-Hafza 249
[*Sırâtımüstakīm*'in Cevâbı] 250
Matbûât: Yemen'de ve Irak'ta,
[*Sırâtımüstakīm*] 250
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Jön Türk Refîkımızın Ta'tîli Mes'elesi 251
Adem-i Müsâvât Netâyici 251
İtalyanların Trablusgarb'a Attıkları Müştehiyâne Nazarlardan 251
Necib Asgar'ın İstediği İmtiyâz Hakkında 251
Bosna ve Hersek,
Bosna Müslümanları Arasında Türkçe Tedrîsâtın İntişârı 251
Meclis Reîs-i Cedîdi 251
İran,
Tahran Büyük Mitinginin Mukarrerâtı 252
Rusya,
Matbûât-ı İslâmiyye'nin Kuvvetlendirilmesine Çalışılıyor 252

Memâlik-i İslâmiyye Rus Muhâceretinin Muvaffakıyetsizliği 252
Müslüman Kazak Alayları 252
Bir Müslüman Gazetesinin Tekrar İntişârı 252
Rusya-Hindistan Demiryolu 253
İdâre-i Rûhâniyye ve Medâris-i Milliyye Teftîşi, İdâre-i Rûhâniyye Risâle-i Resmiyyesinin Feshi 253

121. Sayı

27 Zilhicce 1328 – **29 Aralık 1910** - 16 Kânûnievvel 1326

et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 254
Sırâtımüstakīm Müessisleri Beyefendilere!
Muhammed Me'mûn (Münşî, Cerîdetü'l-Medîneti'l-Münevvere) 258
El-Lügâtü'l-Arabiyye, Arapça,
Muhammed Me'mûn (Münşî, Cerîdetü'l-Medîneti'l-Münevvere) 258
Hıfz-ı Sıhhat, İ'tidâl, Tahâret ve Nezâfet,
Doktor Hâzık 259
Meclis-i Umûmî'de Siyâset-i Umûmiyye Müzâkeresi 2, İttihâd-ı Anâsır Mes'elesi,
A[elif].Y. [Akçuraoğlu Yusuf] 260
Mekâtîb:
Mısır'da Kapitülasyonlar,
(İskenderiye) 263
Filibe'den: Müftülük Hakkında,
Hâfız Hasan Sânî (Müntesibîn-i Hukūk'tan) 263
Edirne Karaağaç'tan: Zâbitânın Ahvâl-i Ma'neviyyesi Hakkında,
*** (Edirne Karaağaç) 264
Fakültemizin İç Yüzü,
Sâbit (Mekteb-i Tıbbiyye Fakülte Müntehî Sınıf Müdâvimlerinden) 265
Selânik'te Âdâb-ı İslâmiyye Aleyhinde, *Sırâtımüstakīm* İdârehânesi'ne,
Süleyman Şevket (Selânik'te İstikāmet Eczâhânesi Sâhibi) 265
[*Sırâtımüstakīm*'in Cevâbı] 265
Matbûât:
Basra ve Civârında Hâkimiyet-i Osmâniyye Tehlikede,
Baban-zâde İsmail Hakkı (Tanin) 266
Lord Kitchener Mısır'da Ne Yapacak?
(el-Livâ) 266
Rusya Meclis-i Meb'ûsânı'nda Kazan Meb'ûsu Sadri Efendi Maksûdî'nin Mühim Bir Nutku,
Sadri Efendi Maksûdî 267

Cezâyir'in Fransızlara Resmen Terki,
[*Sırâtımüstakīm*] 268

122. Sayı

04 Muharrem 1329 – **05 Ocak 1911** - 23 Kânûnievvel 1326

*e*t-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 269
Hutbe 20, Arapça,
Ali Şeyhü'l-Arab 271
Nasîhatün li-Meclisi'l-Meb'ûsân el-Muhterem ve'l-Ümme, Arapça,
es-Seyyid Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî 272
Islâh-ı Medâris Hakkında,
Âlim Cân el-İdrîsî 272
Mühim Bir Mes'ele-i İctimâiyye: Dârü'l-Muallimînler – Ziraat – Askerler,
Edhem Nejad (Manastır) 274
İstanbul'a Bir Adam, *Şiir*,
Tâhirü'l-Mevlevî 276
Buhâra'da Tekrar Mektep Kavgası,
N. G[gayın]. Hüsnü 276
Mekâtîb:
Pekin'den: Çin'de Cem'iyet-i İslâmiyye Teşekkülü,
Ali Rıza 277
Mısır'dan: El-Yakaza El-Yakaza Yâ Benî Osmân!..
(İskenderiye) 278
[*Sırâtımüstakīm*'in Yorumu] 278
Matbûât:
Arabistan'daki İsyan,
(el-Livâ) 278
Muhâlifler,
(el-Livâ) 279
Müslümanlar ve Rusya,
(Novye Vremya) 279
İttihâd-ı İslâm ve Genç Türkler,
[*Sırâtımüstakīm*] 281
Şuûn:
Islâh-ı Medâris Hakkında Komisyon Teşekkülü 282
Ankara İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti'nin Bir Teşebbüs-i İktisâdîsi 282
Afrika-yı İslâmî,
Vaday Hâdisesi Netâyicinden 282

Rusya,
Tazyîkāt.....283
Misyonerlerin Takviyesi.....283
Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kānûn Lâyihası.....283
Çin,
Bir Müslüman Prensi.....283
İran,
İran'ın Taksîmi Havâdisi.....283
Jandarma Muallimi Celbi.....283
Tashîh,
[*Sırâtımüstakīm*].....283

123. Sayı

11 Muharrem 1329 – **12 Ocak 1911** - 30 Kânûnievvel 1326

*e*t-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim).....284
Tashîh ve İ'tizâr,
Ahmed Naim.....287
Islâh-ı Medâris Hakkında,
Âlim Cân El-İdrîsî.....287
Eski Hatıralar,
Mehmed Âkif.....289
Büyük Çocuk, *Şiir*,
Tâhirü'l-Mevlevî.....290
Necef Müctehidîn-i Kirâmının Mühim Bir Fetvâsı Münâsebetiyle,
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü.....290
Buhâra Ahvâli,
[*Sırâtımüstakīm*].....292
Matbûât:
Vilâyet Gazetelerinin Âlem-i İslâm Umûruyla İştigālleri,
(Giresun).....293
Hayal ve Hakīkat,
(Neyyir-i Hakīkat).....294
Necât Refîk-ı Muhteremimizin Meslek Makālesi,
[*Sırâtımüstakīm*].....294
Şuûn:
Devlet-i Osmâniyye,
Halîfe Hazretlerinin Bir Eser-i Diyânet-perverîsi.....295
İngilizlerin Mısır'da İyice Yerleşmek Teşebbüsâtı.....295
Îrânîlerin Amele-i Mükellefe Vergisinden Muâfiyet Arzuları.....295

Necib Asfar İsmi Arkasına Saklı Avrupalı Şirkete İki Küçük Hükûmet Kadar Geniş Osmanlı Arâzîsinin Satılması Mes'elesi 295
Türkistan,
Türkistan Hareket-i Arzı 296
Rusya,
Tazyîkāt 297
Orenburg Müftîsinin, Makām-ı Fetvâda Bulunuşunun 25'inci Sene-i Devriyyesi Şenliği 297
Kadir-şinâslık 298
Hamiyet 298
Avrupa,
Rusya-İngiltere Münâsebeti 298
İran,
İran Meb'ûsîn-i Muhteremesinden Takī-zâde Hazretlerinin Dârü'l-Hilâfe'ye Azîmeti 298

124. Sayı

18 Muharrem 1329 – **19 Ocak 1911** - 06 Kânûnisânî 1326

et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 299
Islâh-ı Medâris Münâsebetiyle,
Kazanlı Halim Sâbit 301

125. Sayı

25 Muharrem 1329 – **26 Ocak 1911** - 13 Kânûnisânî 1326

et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 314
Bir İki Söz,
Mehmed Âkif 315
Müslümanlık'la Medeniyet,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 316
el-Medâris, Arapça,
Ebu'l-Fazl Muhammed Me'mûn (Münşî, Cerîdetü'l-Medîneti'l-Münevvere) 318

Hıfz-ı Sıhhat Ve Tabâbet-i Rûhiyye,
Doktor Hâzık 320
Buhâra Ahvâline Dâir,
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü 321
Yemen Ahvâli Hakkında Resmî Teblîgât,
[*Sırâtımüstakīm*] 322
Mekâtîb:
Necef'ten: *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne,
Muhammed Rahîm Bâdkûbeli (Necef) 324
Dersaâdet'te *Sırâtımüstakīm* Risâle-i Mu'teberesine,
Halil Hâlid (Londra) 325
Matbûât:
Osmanlı Müslümanlarına İhtâr-ı Vezâif,
(Yeni Edirne) 325
Şuûn:
Arnavud Lisanı Hakkında 326
Türkistan'da Sefâlet 327
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
*** (*Beşiktaş'ta Bir Türk Mektebi Muallimlerinden)* 328

126. Sayı

02 Safer 1329 – **02 Şubat 1911** - 20 Kânûnisânî 1326

et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 329
Müslümanlık'la Medeniyet: Tekâlîf-i Hayât,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 331
Kar, *Şiir*,
Tepedelenli-zâde Kâmil 334
Mebâhis-i İctimâiyye ve Terbiyeviyye: Terbiye-i Fikriyye,
Edhem Nejad 334
Âlem-i İslâm'da İntibâh,
Sâmi-zâde Süreyya (Beyrut) 336
Âlem-i İslâm'ın Karn-ı Mes'ûdu Buhârîlerin Devr-i Cedîdi,
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü 337
Protokol [Devlet-i Aliyye ile Bulgaristan Arasında] 338
Mekâtîb: Rûhu'l-İslâm,
İbrahim Hakkı (Erzincan Mevlevî Şeyhi Kemâhî) 340
Din Yolunda,
M. N. 341

Matbûât:
[Kasîde, Arapça],
Beşir Yemût (Re'yü'l-Âmm) 341
Şuûn:
Buhâra'da Devr-i Cedîd ve Merâsim-i Cülûsiyye 342
Sadrazam Hakkı Paşa Hazretlerine,
Ahmed Sâkī (Girid Resmo Ahâlî-i Müslimesi Vekîl-i Umûmîsi Da'vâ Vekîli) 342
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı,
[*Sırâtımüstakīm*] 343
Girid'de Mezâlim,
(Rumeli) 343

127. Sayı

09 Safer 1329 – **09 Şubat 1911** - 27 Kânûnisânî 1326

et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 344
Müslümanlık'la Medeniyet: İslâm'ın Mâhiyeti,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 346
Sırâtımüstakīm Cerîde-i Mu'teberesine,
Ömer Lütfi 350
Terakkıyât-ı İctimâiyyemizle Terbiye-i Askeriyyemiz Arasındaki Münâsebet,
Ömer Lütfi (Yüzbaşı) 350
Terâcim-i Ahvâl: Molla Halil Siird,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 351
Bosna-Hersek Protokolü 352
Mekâtîb: Dârü'l-Hilâfe'de *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne,
Ahmed Münir Reşid (Tokyo) 355
Matbûât:
Asya'dan Avrupa'nın Endîşesi,
(Yeni İkdâm) 355
Devlet-i Aliyye – İngiltere,
(Balkan) 356
Hakīkat: Anadolu Sesleri,
(Eskişehir) 357
Zekâtın Donanma İânesine Verilebileceğine Dâir Fetvâ-yı Âlî 357
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
[*Sırâtımüstakīm*] 357
Sırâtımüstakīm Risâle-i Muhteremesi'ne,
Süleyman Sûdî (Kavala'da Dalyanlar Mültezimi) 358

Sırâtımüstakīm Mecelle-i Muhteremesi Müdîriyet-i Aliyyesi'ne,
Yusuf Rıza (Mülâzım-ı Evvel) 358
Kafkasya'da İntişâr Eden *Necât* Refîkımız Yazıyor,
(Necât) 358

128. Sayı

16 Safer 1329 – **16 Şubat 1911** - 03 Şubat 1326

*e*t-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 359
Müslümanlık'la Medeniyet: Hürriyet ve Nefs,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 361
Islâh-ı Medâris, Bugün Ne Sûretle Kābil Olabilir?
Ahmed Zâhid (Bursa Câmi'-i Kebîr Dersiâmlarından) 363
Taksim Kışla ve Ta'lîmhânesi'nin Satılması Mes'elesi,
[*Sırâtımüstakīm*] 366
İttihâd Kuvvettir,
(*Manastır Dârülmuallimîn'i Talebe Cem'iyeti)* 370
Türkistan Felâketi İçin, Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İçin
Beyannâme-i Meşîhat-penâhî,
Musa Kâzım (Şeyhülislâm) 370
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı Menfaatine Kırım
Talebe Cem'iyeti Tarafından Verilen Konferans,
[*Sırâtımüstakīm*] 371
Akçuraoğlu Yusuf Bey'in Nutku,
Akçuraoğlu Yusuf 371
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
[*Sırâtımüstakīm*] 374
Sırâtımüstakīm Mecelle-i Muhteremesi Müdîriyet-i Aliyyesi'ne,
Hacı Abdullah (Adapazarı Ahâlisinden, Fesçi) 374
Dârü'l-Hilâfe'de *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne,
Hâfız İsmail Hakkı (Seniçe'nin Akova Kasabası'nda Alay Kâtibi) 374

129. Sayı

23 Safer 1329 – **23 Şubat 1911** - 10 Şubat 1326

*e*t-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 375

Müslümanlık'la Medeniyet: Hürriyet-i Akl,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 377
Abdürreşid Efendi'nin Rüyâsı!..
Abdürreşid İbrahim 378
[Midhat Paşa'nın Heykeli'ne Dâir Fetvâ], Arapça,
Mustafa Necâ (Müftî-i Beyrut) 379
Hasbihâl, *Şiir,*
Sa'dî [*Mehmed Âkif*] 380
Taksim Kışlası ve Ta'lîmhâne Meydanı Hakkında Hafta Zarfında Neşriyât,
[*Sırâtımüstakīm*] 381
Terâcim-i Ahvâl: Cârullâh Veliyyüddîn Efendi,
Bursa Meb'ûsu Mehmed Tâhir 384
Asr-ı Hâzırda İslâmlar 1,
[Nûr Ali-zâde] Gıyâseddin Hüsnü 384
İttihâd-ı İslâm'ı Ortaya Atarak Câmi'a-i Nasrâniyyet'e Bürünen,
Avrupa Diplomatlarıyla Bulgarlara!
Hüseyin Hüsâmeddin (Dobriç) 386
Bir Temennî-i Samîmâne *Beyânülhak* Refîk-i Muhteremimize,
[*Sırâtımüstakīm*] 387
Türkistan Felâket-zedegânına Osmanlı Müslümanlarının Muâveneti,
[*Sırâtımüstakīm*] 388
Şuûn:
Piriştine'de Bir Dârü'l-Ulûm-ı İslâm 389
Afrika-yı Cenûbî'de Müslümanlar 390
Hayır-hâh ve Hamiyetli Bir Müslümanın Vefâtı 390

130. Sayı

30 Safer 1329 – **02 Mart 1911** - 17 Şubat 1326

et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh,
[Zebîdî], (Terc. Ahmed Naim) 391
Musâhabe,
Ferid 393
Müslümanlık'la Medeniyet: Hürriyet-i İlm,
Ferid Vecdi (Terc. Mehmed Âkif) 398
Mekteplerde Alâim-i Cevviyye Rasadhâneleri,
Edhem Nejad (Manastır) 399
Asr-ı Hâzırda İslâmlar 2,
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü 401
Mekâtîb: Japonya'dan: Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşid Efendi Hazretlerine,
Hasan Fehmi (Tokyo) 403

Şuûn:
Rusya,
Rusya, İslâmları Tazyîk Ediyor 404
Kazan'da Tazyîkāt 404
Bugraslan Kasabasında Bir Mektebin Dağıtılması 404
Rusya'da Müslüman Gazetelerinin Zevâli 404
Kırım'da İstanbul Kitapları ve Mecmûalarının Toplanması 404
Rusya'nın Kiev Şehrinde Câmi Te'sîsi 404
Büyük Bir Medresenin Kapatılıp Müderrislerinin Tevkīfi 404
İki Âlimin Evinde Taharriyât 404
Rusya'da Bulunan Müslümanların Hesabı 405
Orenburg Müslüman Medresesine Bu Sene Akçe Verilmiyor 405
Buhâra Emîri'nin Türkistan Felâket-zedegânına İânesi 405
Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri,
[*Sırâtımüstakīm*] 405

YAZAR İNDEKSİ 407

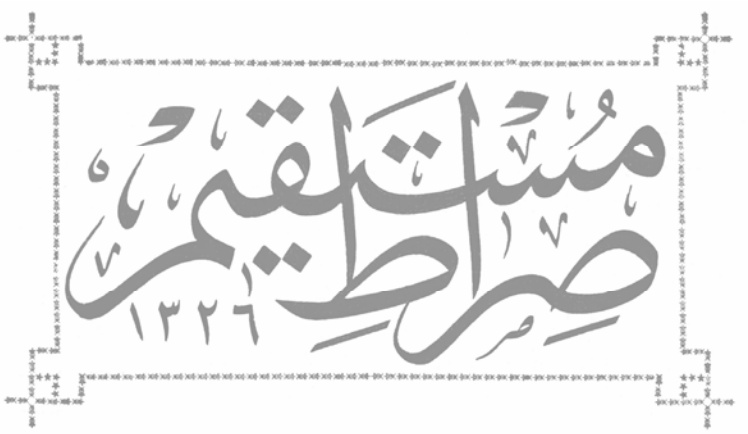

Sırâtımüstakīm

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Cilt 5

Sayı 105 - 130

08 Eylül 1910 – 02 Mart 1911

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için 65	35	kuruş
Rusya	" 6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	" 17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

8 Eylül 1910 4 Ramazan 328 Perşembe 26 Ağustos 326 **Beşinci Cild - Aded: 105**

Yâ Rab, şu muazzam Ramazan hürmetine,
Kaldır aradan vahdete hâil ne ise;
Yâ Rab, şu asırlarca süren tefrikadan
Artık ezilip düşmesin ümmet ye'se.
Mâdem ki verdin bize bir rûh-i nevîn...
Yâ Rab, daha bir nefha-i te'yîd insin!

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

8- (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ)[1]

(Cenâb-ı Münzili'l-Furkān, muhlisun li-dînillâh olan fırkanın ahvâlini şerh u îzâh eyledikten ve akabinde dahi onların zıddı olup zâhiren ve bâtınen küfr-i mahz üzere mütemerrid bulunan keferenin hâlini beyân buyurduktan sonra şimdi de bu iki kısım arasında müzebzeb olarak i'tikādları hilâfında iman izhār eder daha bir fırka-i kefere bulunduğunu ihbār ve bunların 'âcilen ve âcilen birtakım ahvâl-i hâileyi istitbâ' eden cinâyât-ı şenî'alarını ta'dâd ile buyurur ki "Bazı nâs dahi vardır ki Allah'a ve yevm-i âhirete iman ettik derler, halbuki bunlar mü'min değildirler." Bu gürûh-ı nâs ağızlarıyla Allah'a ve âhiret gününe inandık derlerse de hakīkaten buna inanmış değillerdir, bunlar dilleriyle kalp ve i'tikādlarının hilâfını söyler bir alay münâfıktırlar. Bu erbâb-ı şerr u fesâd mahzâ İslâm'ın kuvvetinden havf u hirâslarına mebnî ve emellerine nâil olmak mütâlaasından nâşî setr-i küfr ile iman izhâr ederler.)

Yevm-i âhir ile, vakt-i haşrden ilâ mâ-lâ-nihâye devam eden vakt-i nâ-mahdûd murâddır. Bu vakt-i nâ-mahdûd, mebdei bulunan rûz-ı haşr i'tibâriyle âhir-i hayât-ı dünyâ olmasından nâşî yevm-i âhir tesmiye edilmiştir. Mücerred Cenâb-ı Hakk'a ve yevm-i âhirete iman etmekle mâhiyet-i îmân tahakkuk etmeyip belki iman vâcib olan umûrun kâffesine iman etmek taht-ı vücûbda iken münâfıkların yalnız şu iki ciheti zikretmeleri, imandan maksad-ı a'zam bu iki cihet olup kendileri ise bu maksad-ı a'zamı iki tarafından ihrâz ve ihâta eylediklerini iddia etmelerine mebnîdir – K[kaf] Ş.

Münâfıklar her renk ile televvün ederler, maksadlarını tervîc için hiçbir mel'aneti icrâdan geri durmazlar, ol kadar mâhirâne hud'a ve desîse isti'mâl ederler ki hubb u ihlâs şîvesinde asdıkāya bile fâik görünürler. Bir şahsı, bir âileyi, bir hânümânı, bir hânedânı, bir milleti mahvetmek onlarca mûcib-i tehâşî bir şey değildir. Hengâm-ı ikbâlde perestiş eder. Zamân-ı idbârda adüvv-i cân kesilirler; iki fi'l-i mütezâd **[2]** onların yüzlerine vurulsa hayâ etmezler. Cenâb-ı Hak fırka-i muhlisîni dört âyette, kefere-i mütemerridîni iki âyette zikrettiği halde münâfıkların azm-ı şerr u fesâdına ve envâ'-ı hud'[a] ve tesvîlâtına mebnî onları on üç âyette zikr buyurmuştur.

Âyât-ı sâlifede fırak-ı sâirenin ahvâli zikrolunduğu gibi şimdi tefsîri sadedinde bulunduğumuz âyetlerde dahi her ümmette ve asırda bulunan fırka-i münâfıkînin hâli zikredil-

[1] Bakara, 2/8.

miştir; yoksa bazılarının dediği gibi bu âyetler asr-ı nüzûl-i *Kur'ân'*da bulunan cemâat-i ma'lûme-i münâfıkîne mahsûs değildir. Bunun içindir ki fırka-i münâfıkînin ağzından Allah'a ve âhirete iman ettikleri hikâye buyurulduğu zaman "ve âmennâ bike yâ Muhammed" dedikleri de hikâye edilmemiştir. Eğer bu âyetler asr-ı nüzûl-ı *Kur'ân'*da bulunan cemâat-i münâfıkîne mahsûs olaydı, *Kur'ân-ı Kerîm* böyle çok sürmeyip munkarız olan bir cemâat hakkında bu kadar i'tinâ edip de diğer sunûf-ı nâsın şerh-i ahvâlinden daha ziyâde olarak o cemâatin beyân-ı hâlinde ıtnâb etmez idi.

Evet... Bu âyât-i kerîme âmm olduğu cihetle münâfıklardan asr-ı nüzûlde bulunanlara sâdık ve şâmil olur, maamâfih bu sınıftan yevm-i kıyâmete kadar gelecekler için de bir ibret-i nâtıkadır.

Fırka-i münâfikīn Yehûd ve Nasârâ ile Sâbiîn ve Mecûs'tan müellef olup içlerinde enbiyâ-yı i'zâma iman ile a'mâl-i sâliha dahi iddia edenleri bulunduğu halde bu cihetler zikrolunmayıp da yalnız Allah'a ve yevm-i âhirete iman iddiasında olduklarına kasr-ı kelâm edilmesi, son iki husûsa iman diğer cihetlere imanı mutazammın olduğu içindir. Bu tarz-ı beyân hadd-ı i'câza bâliğ olan sunûf-ı îcâz-ı *Kur'ân'*dandır.

Denilir ki o cemâat Allah'a ve yevm-i âhirete mu'tekid idiler, şu halde niçin (وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ) buyuruldu? Cevâben deriz ki onların i'tikādı zayıf bir i'tikād-ı taklîdî idi, ahlâk ve a'mâllerinde o i'tikādın hiçbir te'sîri yok idi. Bunlar ifsâd, kizb, gış, hıyânet, tama' vesâire gibi Kitâb ve sünnetin kendilerinden hikâye ettiği şürûr ve rezâile dalmış bir gürûhtur ki onların sudûr ve kulûbundaki ahvâl tedkīk olunup da amellerinin derûnlarında olan menşe'lerine ıttılâ hâsıl olsa, kendilerinden namaz ve sadaka gibi zuhûr eden amel-i sâlihin sâiki nâsa karşı riyâ ve sum'adan ibâret bulunduğu tahakkuk eder idi.

Cenâb-ı Hakk'ın hoşnûd olduğu vechile zât-ı ulûhiyyetine onların iman ettiklerine bu a'mâl delâlet etmez. Rızâ-yı İlâhî'ye muvâfık olan iman budur ki mü'min olan kimse Cenâb-ı Bârî'nin saltanat-ı uzmâsını iz'ân ve serâir ve zamâire muttali' bulunduğunu îkān edip de zâhir ve bâtını ile zât-ı ulûhiyyetini hoşnûd eylemektir. Onlar bazı zevâhir-i ibâdât ile iktifâ eyler ve bununla Hazret-i Allâmü'l-Guyûb'u hoşnûd ediyoruz zannederler idi – A[ayın].

خوش بود كر محك تجربه آيد بميان
باسيه روى شود هر كه دور و غش باشد

Hâfız-ı Şîrâzî

9- [1](يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ)

(Münâfikīnin Allah'a ve yevm-i âhirete iman ederiz demelerinden maksadları tavzîh olunarak buyuruluyor ki:) Bunlar Allah'a ve iman edenlere muhâdaa ediyorlar. (Derûnlarında küfrü izmâr ve sûretâ iman izhâr eyleyerek Allah'a ve iman edenlere karşı hud'akârlar muâmelesi gibi muâmele ediyorlar. Bir taraftan esrâr-ı müslimîni muhâlifîn ve bedhâhâna işâa eyliyorlar, diğer taraftan da kendilerini sâir kefereye isâbet eden ahvâlden kurtarmak ve nâ'il-i ahkâm-ı müslimîn olmak için İslâm sûretini gösteriyorlar.) Halbuki (bu muâmeleleriyle) ancak nefislerine hud'a ediyorlar da (bunu) hissetmiyorlar. (Allah'a ve iman edenlere karşı cür'et-yâb oldukları muâmele-i nâ-sezâlarının neticesi ancak kendilerine muzır olacağını derk u te'akkul eylemiyorlar.)

(خدع): Hâ'nın fethi ve kesriyle, bir kimse diğer kimseye bir fenalık etmek istediği halde apansızın onu o fenalığa düşürmek için maksadının hilâfını îhâm eylemektir; yahud bir kimse diğer kimseyi aldatıp da suhûletle ondan kurtulmak için o kimsenin arzusuna müsâade sûretini göstermektir. (خدعه): Hâ'nın zamm ve kesriyle, bu ma'nâdan isimdir. Âyet-i kerîmede vâki' (يخادعون) sîgası (يخدعون) ma'nâsınadır. Münâfıkların mekr u hîlelerinden mufâale sîgasıyla ta'bîr buyrulması onların türlü türlü muâmelât-ı hud'akârâne isti'mâlinde müdâvemetlerine işâret için olduğu gibi münâfıklar ehl-i kitâbdan olup hiçbir ferdin Cenâb-ı Allâmü'l-Guyûb'a hud'a etmesi mutasavver olmadığını bildikleri halde kendilerine bu yolda hud'a isnâdı dahi cür'et-yâb-ı fezâhat oldukları muâmele Cenâb-ı Akdes'e karşı hud'a isti'mâlini andırdığından kemâl-i şenâ'at-i cinâyetlerini bu vechile temsîl ve tasvîr içindir. Bu makāmda tefâsîrde daha başka sûretler de irâe edilmiştir. Her ne sûret irâe edilirse edilsin, bunların cümlesi tarz-ı beyân-ı ilâhînin kuvvetini tevsîan irâe etmek içindir; yoksa bunlardan hiçbiri, Kelâmullâh muhtâc-ı tashîh görünüyor da vücûh-ı sıhhati beyân etmek üzere irâd edilmiş te'vîlât değildir. Üslûb-ı vârid ile ezhâna tebliğ olunan meâl ve mü'eddâ-yı âyet diğer ta'bîr ile edâ edile idi veyahud tevsî' oluna idi nazm-ı celîldeki cem'iyet ve kuvvet zâil olurdu. Âyet-i kerîme okununca münâfikīnin neler yapmış olduklarına ve mukābilinde ne gördüklerine dâir ezhân-ı kāriîne bir cihân-ı me'âni küşâde oluyor. Yerine başka lâfız ve ta'bîr konsa terkîb uzar ma'nâ darlaşır, yani dâire-yi mefhûm, elfâzın me'ânî-yi lügaviyyesine maksûr kalır. Fusahâ ve bülegānın cümle ve terkîblerinde öyle kuyûd ve ta'bîrât vardır ki o kayıdlar zikredilse ve o ta'bîrâttan başka edâya udûl olunsa kelâmın hâiz olduğu kuvvet, cem'iyet, revnak, halâvet, **[3]** zarâfet veyahud diğer bir hâssa zâyi' olur. Bu gibi cümle ve terkîbler şerh olunduğu zaman maksad onların müeddâsını îzah olup te'vîlât olmadığı gibi âyet-i kerîmenin tefsîrinde beyân olunan vücûh dahi müeddâ-yı nazm-ı celîli izâhen göstermektir. Lisanımızda mesela "etme bulma" terkîbi bir darb-ı meseldir. Maksad kimseye fenalık etme, sen de fenalık bulma demektir, fakat bu kuyûd zikredilmiş olaydı hâiz olduğu hâssa kalmazdı. Terkîb, ber-vech-i muharrer şerh edilirse medlûlünü îzah demektir.

Lisanımızda bir de mesela "Feneri yak!" deriz. Bu terkîb şu hâliyle fenerin mumu yakılması emrolunduğuna o kadar kuvvetli delâlet eder ki, hatta maksad tasrîh edilse bârid olur. Şimdi bu terkîbden maksad îkād-ı şem'dir diye şerh edilse müeddâsı izah edilmiş olur, yoksa isti'mâli tashîh demek değildir.

---

[1] Bakara, 2/9.

Nefs: Bir şeyin zât ve hakîkati demektir. Bazen ruh, kalb, dem, mâ' ma'nâlarında da isti'mâl olunur. Burada zât ve hakîkat ma'nâsı murâddır; çünkü maksad münâfıkların muhâdaalarından husûle gelen zarar kendilerine râci'dir, başkalarına tahattî etmez demektir. Şuûr: His ma'nâsınadır. Her hâssa mahall-i şu'ûr olduğundan havâss-ı insâna "meşâir" ıtlâk olunmuştur.

10- [1]فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ)

Onların kulûbunda maraz vardır. (Yüreklerinde cehl, sû'-i akîde, hased, Resûl-i Ekrem'e bilâ-hakk buğz ve adâvet vesâire gibi neyl-i fezâ'ile mâni' ve hayât-ı hakîkıyye-i ebediyyenin zevâline müeddî envâ'-i emrâz vardır.) Cenâb-ı Hak da onların marazını müzdâd etti. (Bir taraftan âyât-ı furkāniyye peyâpey nâzil olarak ef'ide-i muvahhidîn nûr-ı intibâh ve sürûr ile doldukça ve diğer taraftan ittihâd ve metânet ile İslâm'ın kuvveti günden güne artarak şân u şevketi i'tilâ eyledikçe onların hastalıkları gam ve kederleri evvelkinden beter oldu, yürekleri eridi.) Kizblerinden dolayı onlar için (âhirette) azâb-ı elîm de vardır. (Bu hasûd münâfıklar İslâm'ın intibâh ve ittihâdını ve satvet-i İslâmiyye'nin şân u ikbâlini çekemeyerek dünyada, gam ve elemle kendi kendilerini yedikleri gibi irtikāb eyledikleri kizb ü dürûğdan nâşî ukbâda dahi azâb-ı şedîde giriftâr olacaklardır.)

Maraz: Ol keyfiyettir ki bedene ârız olur da onu kendine hâs i'tidâlden çıkarır ve ef'âlinde haleli mûcib olur; burada mecâzen isti'mâl edilmiştir. Kizb: Bir şeyi bulunduğu hâlin hilâfı olarak haber vermektir. Kizb harâmdır ve ahlâk-ı redîenin en mebgūzudur.

Hadîs-i şerîfte [2](إياكمْ والكَذِبَ فإنّه مُجانِبٌ للإيمانِ) buyrulmuştur. Kizbden tevakkī edin, zîrâ imana mücânibdir, iman bir cânibde ve kizb ona mukābil diğer bir cânibdedir, demektir. Kizb üç mevkide tecvîz olunmuştur: Harpte, ıslâh-ı zât-ı beynde, bir adamın zevcesini hoşnûd etmek için ona karşı kizbinde. Bazıları şöyle demiştir: Kizbin mefsedetiyle sıdka terettüb eden mefsedet mukābele edilmelidir; eğer sıdktaki mefsedetin zararı daha şiddetli olursa kizbe ruhsat vardır. Emr bi'l-aks olursa haram olması me'mûldür. [3](دروغ مصلحت آمیز به از راست فتنه انکیز) cümlesi nakş-ı hâfıza edilecek akvâl-ı hikemiyyedendir.

Ukülden kulûb ile ta'bîr edilmek inde'l-Arab ma'rûftur. Maraz-ı ukūl, ukūle târî olup da onun teakkul ve idrâkini zayıf düşüren hâlettir. Şek ve vehm bu marazın a'râzından olarak bir zulmettir ki akla ârız olur da onun şuâını mâverâyı tekâlîf ve ahkâmda bulunan esrâr ve hikeme nüfûzdan alıkoyar. Bu nüfûz fıkh fi'd-dîndir ki dini zâhiren ve bâtınen ahza nefsi sevk eder. Bu makülelerin fıkh fi'd-dîni kaybetmelerinden Kur'ân [4](لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا) kavl-i şerîfi ile ta'bîr etmiştir ve bu makām emsâlinde belki ukūldan kulûb ile ta'bîr olunması kalp a'mâle sevk eder mahall-i vicdân olduğu içindir. Akıl sûret-i i'tikādı tarîk-ı taklîd ve teslîmden telakkī edip de zevâyâ-yı dimâğdan bir köşeye bırakırsa o sûretin ne vicdân üzerinde hükmü ve ne kalpte te'sîri olur. Vicdân üzerinde hükmü ve kalpte te'sîri bulunmayan i'tikād ise ne indellâh mu'tedun-bih olur ne de insan ondan istifâde eder. Şu halde bir kimsenin imanı onun a'mâlinde tasarruf eder mertebede kalbine kuvve-i bürhân ile vurmazsa o kimseye imanı nef' vermez, meğer ki fehm ü ihlâsa makrûn bulunan a'mâl-i sâlihada temerrün ve idmân ede ede tâ ki kalbinde vicdân-ı pâk peydâ olsun. Ehl-i yakînin yakînleri kendilerini amel-i sâlihe sevk eder, ehl-i taklîdin a'mâl-i sâlihası onları imanlarıyla intifâ'da ehl-i yakîne ilhâk eyler. Bu âyât-ı kerîmenin kendilerinden bahseylediği fırka-yı münâfikīn ise bu iki emrin her ikisini kaybeylemiştir.

Za'f-ı aklın esbâb-ı adîdesi olup bunlardan bazısı ehl-i beleh ve atehin hâli gibi fıtrîdir; bu nevi' za'f-ı akl sahibi mükellef de değil, melûm ve muâteb de değildir. Esbâb-ı mezkûreden bazıları da terbiye-yi akliyyenin fesâdından neş'et eder; işte mukallidlerin hâli budur. O mukallidler ki onlar akıllarını isti'mâl etmeyip ancak kavimlerinin mu'tâd oldukları evhâm ve hayâlât ile iktifâ ederler ve kesbettikleri seyyiât ile sâlik oldukları tekālîd ve âdât da kalblerine galebe çalar.

Bu hicâb ve sehâbların mâverâsında bulunan şumûs-ı irfân ve imana vâkıf olmak için o hicâb ve sehâbları yırtıp izâle etmeyi Cenâb-ı Hak emretmiş iken bu emr-i İlâhî'ye i'tinâ etmezler. Belki Cenâb-ı Hakk'ın [5](إِنَّا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا عَلٰى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلٰى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ) kavl-i şerîfinde kendilerinden hikâye ettiği hâlet ile iktifâ ederler, tâ ol gün gelinceye dek ki o günde [6](رَبَّنَا إِنَّا اَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَاَضَلُّونَا السَّبِيلَا) diye ettiklerine esef ve nedâmet edeceklerdir.

Resûl-i Nezîr gelip de rüşd ü sedâdı gavâyetten fark u temyîz etmezden evvel, zamân-ı fetrette bunların kütübden hazları onun kırâ'at-i elfâzından ve a'mâlden hazları dahi suver-i a'mâli edâdan ibâret bulunduğu vakitlerde **[4]** kalblerinde maraz var idi, kendilerine Resûl-i Nezîr geldikten sonra nefslerinde bir sarsıntı hisseylemişler iken hamiyet-i câhiliyye onları ism u udvâna sevk eyledigiğinden iman ve *Kur'ân'*dan ibâ ettiler ve binâenaleyh Resûl'ün getirdiği şu'â'-i nûr onların gözlerinde amâ ve hastalıkları üzerine hastalık oldu. Bunlar akîdelerinin tezelzülünden ve derûnlarının ıztırâbından dolayı mü'ellim emrâz içinde bulunduktan başka kizbleri sebebiyle bundan sonra dahi bu emrâzın fevkinde olarak kendileri için azâb-ı elîm vardır. Denir ki azâb niçin küfrün cezası kılınmadı da kizbe ceza olarak gösterildi? Cevaben deriz ki küfür bu nevi' kizbde dâhildir. Ta'bîrde lafz-ı kizbin ihtiyâr edilmesi, kizbin fezâatını ve azîm bir cürm olduğunu ve küfür bunun müştemilâtından bulunduğunu beyân ile kizbden tahzîr içindir. Bunun içindir ki Kur'ân kizbden pek şiddetli tahzîr etmiş ve kizbden dolayı

---

[1] Bakara, 2/10.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 5018.

[3] "Islah edici yalan, fitne çıkaran doğrudan iyidir."

[4] A'râf, 7/179.

[5] Zuhrûf, 43/23.

[6] Ahzâb, 33/67.

pek fena vaîdler eylemiştir. Hangi kavimde kizb fâş olursa onlar içinde her cerîme ve kebîre fâş olur, zîrâ kizb denâet-i nefsten, za'f-ı hayâ ve mürüvvetten neş'et eder; bu sıfatta olanlar ise etmedik fenalık bırakmazlar, meğer ki aczlerinden nâşî fenalık edemez olsunlar. Ne'ûzu bi'llâhi te'âla – A[ayın].

Bereket-zâde İsmail Hakkı

Makāle-yi sâlifenin dördüncü sahîfesinden birinci sütununda (olduğu nümâyân olur) cümlesi (olduğu zaman nümâyân olur) sûretinde ve zikrolunan sahîfenin ikinci sütununda (cezası) lâfzı (cezasını) şeklinde dizilmiş olduğundan tashîh ediliyor.

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 28 –

"Bu izdivâc vâsıtasıyla maîşetin ezici endîşelerinden kurtulan Muhammed (sa) sinnen terakkī ettikçe bu ârâm ve refâh-ı maddîye mukābil diğer ârâmsızlıkların tu'mesi oldu. Birçok cihetlerce Muhammed (sa) vatandaşlarından farklı idi. Onlara benzemezdi. Onlar gibi pratik değildi. İtidâl-i demle her şeyi hesap edemezdi. Kendisi öyle şen ve tüvânâ ve münhasıran hâl-i hâzırı meşmûl nazar-ı dikkat eder adam değildi. Bilakis hayatın alel-âde vezâifini ifâya münâsib gelmiyordu. Hatta mürseliyetinden sonra din ile hiç münâsebeti olmayan her işe arkadaşları taraflarından sokulmaya kendisini terk etti. Araplar arasında nâdir olarak bu bir hayâlât-endûd idi."

İşbu nakarâtın kâffesi âhenksiz, irtibâtsız, ma'nâsız, münâsebetsiz saçma sapan yâveler hezeyân-ı mahmûm ıtlâkına şâyân en âdî ve müstekreh herzelerden ibâret olduğu meydandadır. İçlerinde mukābeleye değer bir hüküm, bir nokta yoktur. Fakat mahzâ ezhân-ı kāsıraya riâyeten bu makūle hezeyânâta karşı da birkaç söz söylemeye mecbûr oluyoruz. Kāriîn-i kirâmın bundan dolayı bizi ma'zûr göreceklerini ümîd-vârız.

Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) hazretleri kable'n-nübüvve sinn-i mübârekleri müterakkī oldukça birtakım ârâmsızlıklara mübtelâ olmuşlarmış. Bunun da sebebi çünkü kendileri pratik değillermiş, i'tidâl-i demleri yok imiş!.. Hem de münhasıran hâl-i hâzırı nazar-ı dikkate almazlar, vezâif-i hayâtiyye îfâsına münâsib gelmezlermiş. Bu kabîlden yekdigerine mübâyin birtakım şeyler daha der-miyân olunuyor. Acaba ol hazrete azv olunan ârâmsızlıklar neden ibâret oluyor, "Münhasıran hâl-i hâzırı meşmûl nazar-ı dikkat..." fıkrasının medlûlü olan fikr-i istikbâl, tedkīk-i me'âl-i ahvâl hangi cihâta ma'tûf bulunuyor.

Eğer mukaddimemizde tavzîh olunduğu üzere o esnâda kavminin, belki bütün cihân halkının ahvâl-i dalâlet-iştimâlini müşâhede ile müteessir olmak, ıslâh-ı ahvâl-i âlem, te'mîn-i istikbâl-i ümem hakkında çâreler düşünmek selâmet-i umûmiyye esbâbını taharrî ve mülâhazadan dolayı rahat ve huzûrları münselib bulunmak* gibi nefsü'l-emre muvâfık efkâr ve mülâhazât-ı seniyyeden ibâret kılınacak olursa bu nevi' ârâmsızlık şân-ı vâlâ-yı risâlet-penâhîde sezâ-vâr-ı takdîr ve tebcîl olan kemâlât-ı kudsiyye cümlesinden olduğu halde hangi felsefeye binâen istihfâf ve izdirâya cür'et ediyorlar?

Yok! Eğer başka türlü mülâhazalar, nâ-sezâ düşünceler ve endîşeler demek istiyorlarsa böyle mübhem geçilmeyip ta'yîn olunmak iktizâ ederdi. Fakat öteden beri görüldüğü vechile bu mütecâsirlerin delil ve bürhâna müstenid ciddî sözler ve akl ü mantığa mutâbık bahisler ile işi yoktur. Bütün arzu ve emelleri câhillerin midesini bulandıracak, kendileri gibi hâzık! geçinen sefîhlerin evhâmını kabartacak efsâneler, füsûnkârâne fitneler yuvarlamaktan ibâret olduğu muhtâc-ı tekrâr değildir.

"Hatta mürseliyetinden sonra din ile hiç münâsebeti olmayan her işe ..." terfî'-i sahâfet-bedîdi de, egâlît-i âmiyâne cümlesinden olduğu vâreste-i tezkârdır. Evvelen "Her işe arkadaşları tarafından sokulmaya kendisini terk etti" ibâresindeki hücnet-i ifâde, rekâket-i terkîb karşısında insan gülmemek için nefsini pek güç zabtedebilir. Zâten koca kitabın hangi yerinde bir hüsn-i ifâde, yahud bir hiss-i ihtirâm görüldüğü vardır. Biz bu ciheti hâric ez-saded addetmekteyiz. [1](كل اناء ينضح بما فيه).

Sâniyen din ile hiç münâsebeti olmayan işlerin mâ-sadaka aleyhini ta'yîn etmek imkânsızdır. İslâmiyet'in icmâlen olsun hakīkatine âgâh bulunan kimse ahkâm-ı celîlesinin kâffe-i umûr-ı dünyâ ve ukbâ ile münâsebet ve irtibâtı olduğunu mümkün değil inkâr edemez. Bu halde din ile münâsebeti olmayan işleri neye hamledebilirsiniz? Bir kere ticâret ve ziraat vesâir **[5]** esbâb-ı âdiyye-i ma'îşet ile iştiğāl demek olmayacağı bedîhîdir. Çünkü sâhib-i şer'-i güzîn, Eşref ve Ekmel-i Mürselîn Efendimiz hazretleri bu makūle iştigālâtın meşrûiyetini, memdûhiyetini beyân ve her birinin hudûd ve ahkâmını i'lân buyurarak [2](أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ) misillü ehâdîs-i şerîfe ile keyfiyet-i teâtîsinde ümmetini serbest bırakmış, men ve müdâhalede bulunmamışlardır.

Bir din ki kesb-i helâli kâffe-i mükellefîn üzerine farz kılar ve insana kendi sa'yinden başka semere-bahş bir şey olmadığını i'lân eder, umûr-ı dünyeviyyenin mühmel bırakılmasına müsâid olur mu?

Muhâfaza-i hukūk-ı millet ve tenfîz-i ahkâm-ı şerîat için emr-i zarûrî olan harp ve sulh i'lânı gibi takrîr umûr-ı siyâsiyye ve tedbîr-i mesâlih-i umûmiyyeye de hamlolunamaz. Çünkü bu takım mehâmm-ı umûrun temşiyet ve infâzı her din ve milletin merciine, sâlikânın metbû'-ı a'zamına âid bulunduğu gayr-ı kābil-i inkârdır. Binâenaleyh onun tara-

---

* Resûl-i Ekrem Efendimizin bu cihetten dolayı iktihâm buyurdukları üzüntü ve endîşelerin vahy-i Rabbânî ve teysîr-i Sübhânî sâyesinde def' u izâle kılınmış olmasına esteîzü-billâh (وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ. اَلَّذِى اَنْقَضَ ظَهْرَكَ. وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ.) [İnşirâh, 94/2.-4.] nazm-ı şerîfiyle işâret buyrulmuştur.

[1] "Her kap içindekini sızdırır."

[2] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Fezâil, 38.

fından vaz' u te'sîs olunan usûl ve kavânîn dâiresinde erbâbı ile istişâreye lüzum görülebilirse de icrâsında kendisi teferrüd etmektedir.

"Vâlidesine çektiği zannolunan mizâcı son derece asabî idi. Ekser evkātta mağmûm, mütefekkir ve bî-ârâm idi. Az söylerdi ve bilâ-lüzûm hiç söylemezdi. Kerîh râyihalar kendisi için nâ-kābil-i tahammül idi. Hasta olduğu vakit ağlardı. Çocuk gibi hüngür, hüngür ağlardı ve bununla beraber hadîd bir hayâle mâlikti."

Terceme-i ahvâl-i aliyyelerini asla bilmeyen, hatta ism-i pâkini bile doğru imlâ ile yazmaya muktedir olamayan gerek müellif ve gerek mütercim tarafından mâder-i pâkīzegüher-i seyyidi'l-enbiyâya azv olunan asabîlik vesîle-i tervîc-i mefsedet olur emeliyle teammüden ikā' edilmiş bir mekîdet ve mel'anet olduğu bi'l-münâsebe makālât-ı sâlifenin birinde ifâde kılınmış idi. İşte burada sanî'a-i mefsedetkârâneleri baş gösterdi.

Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretlerine verâset sûretiyle isnâdına cür'et ettikleri asabiyet da'vâsını tervîc için iktizâ eden emâre ve alâmetleri ihtirâ etmek de onlar için güç bir şey değildir. Hatırlarına getirdikleri şeyleri kâğıt üzerine tersîm ediverince kendi pey-revleri nazarında târîh-i hakīkī şeklini alır gider. Ama erbâb-ı hakīkat tarafından redd ü tekzîb edileceklermiş. Onun ne ehemmiyeti olabilir. [1](إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَاصْنَعْ بِمَا شِئْتَ).

Her Nebî-i zî-şânın kable'n-nübüvve dahi en büyük hükemâya fâik sûrette meftûr-ı secâyâ-yı âliyye bulunacağı cihetle Sultân-ı Enbiyâ Efendimizin bâlâda ifâde kılınan ahvâl-i mü'essife-i umûmiyye mülâbesesiyle teessür buyurmalarını ve tefekkür ve tahazzünden başka istîlâ-yı ye's ile ahyânen ağlamış olmalarını da teslîm edebiliriz. Nasıl ki biz gevezelikten tehâşî ve revâyih-i habîseden teneffür etmeyi de müktezâ-yı hikmet ve muvâfık-ı selâmet-i fıtrat i'tikād ederiz. Bu doktorlar eğer bunun hilâfını iddiaya yeltenirlerse kendi meşreb ve mizâclarını ta'rîften başka ne kazanabilirler?

Fakat bi-inâyetillâh Resûl-i Ekrem'in ne kendilerine bir hastalık ârız olmuş, ne de hüngür hüngür ağladıkları görülmüştür. Bu fıkraların bühtân-ı azîm tervîci için ihtirâ edilmiş ukzûbeler cümlesinden olduğu hüveydâdır. Nasıl ki bütün hakāik-ı eşyâ fevkında bir hakīkat-i bâhire olan dîn-i mübîn-i İslâm'ın âsâr ve mefâhiri gözleri içine girmekte olduğu halde, bu hayâsız miskînler hâlâ hayâle mâlikiyet ve hayâlât-endûd fikirler ta'bîrlerini fırlatıp duruyorlar, güneşi balçıkla sıvayabilirz iddiasında bulunuyorlar. Artık bu derece bî-idrâk ve bî-insâf olan kesân haklarında kable'n-nübüvve zamana âid yalanlar ihdâsından çekinecek bir cihet tasavvur olunabilir mi?

"Ekseriyâ tekrar olunduğu gibi âlî olan şey ile değil. Çünkü onun hakīkaten büyük olan şey hakkında bir fikri yoktu. Fakat ihtişâm-ı belâgat ile cezbolunduğunu hissediyordu."

Bu sözü sarf etmeye medâr olacak cür'et ve cehâletin takdîr-i derekâtı husûsunu kāriîne terk ediyorum. Şimdiye kadar ben bu mertebe belâhetkârâne cür'et ve sefîhâne cehâlet görmedim.

Oldukça şöhret-şi'âr bir mütefennin değil! Belki fil-cümle idrâk ve iz'ânı hâiz bulunan bir şahıs bile koca bir kavme, bir azîm millete metbû' olan bir zât hakkında onun büyük bir şey husûsunda fikri yoktu, gönlü âlî şeyler ile iştiğāl etmezdi demeye hayâ eder, hiç olmazsa kendi vakār ve haysiyetini vikāye emeliyle kin ve garazını ketme çalışır, bunlar gibi açıktan açığa tecâvüzden çekinir.

Bu hayâsızlar ise bütün enbiyâ-yı izâm içinde ihrâz-ı şân ve teferrüd etmiş, neşr u te'sîs buyurduğu şer'-i münevverleriyle yeryüzünden zalâm-ı cehl ü vahşeti kaldırmış olduğu bil-cümle kâinatça ma'lûm ve muhakkak olan Nebiyy-i zîşân (aleyhi's-salavâtu'r-Rahmân) Efendimizin şân-ı vâlâlarında bu makūle sözleri sarf ediyorlar.

Binâ-berîn bu vakāhatin ta'yîn-i mertebesinde âciz kalırsam istiğrâb edilmez zannederim. Bilemeyiz ki bu gürûh nazarında âlî fikir, büyük düşünce nasıl olurmuş. Bâlâda serd ettiğimiz ıslâh-ı umûmî çâresini taharrî, istikbâl-i âlem selâmetini mülâhaza kadar mühim ve mukaddes, âlî ve muazzam fikirler olur mu?

Bunlarda biraz iz'ân ve vukūf olsaydı bu takım efkâr-ı mukaddese ve âliyyeyi takdîr ve teslîmden âciz kalmazlardı.

Maamâfih Dozy'nin bundan sonra gelecek "Bu seciyede olanlar efkâr-ı dîniyyeye suhûletle meyyâl olurlar", "Mesâil-i dîniyye üzerine mübâhese etmeyi severdi", "Vahdâniyet hakkındaki fikirlerini esnâmın mevcûdiyetiyle te'lîf edemediğinden onları inkâra vardı" sözleriyle de hazretin kable'n-nübüvve efkâr-ı dîniyye hâiz olduğu ve hatta bu sâyede vahdâniyet-i ilâhiyyeyi teyakkunla ibâdet-i esnâmın butlânını câzim bulunduğu i'tirâf olunmaktadır.

Kendisini bu hakīkate mûsil olan fikr-i celîl, nazar-ı sahîhte **[6]** en büyük şey hakkında değil mi imiş. Vâhid-i Kahhâr olan Allahu Teâlâ'dan daha büyük kim varmış. Bir insan ne kadar densiz olursa olsun hikmetten, felsefeden biraz haberdâr bulunursa dinin fevâid ve menâfiini inkâr edemez ki dine âid olan fikirleri tahkīr edebilsin. Demek olur ki bunlar bütün hakāikten teâmî etmeyi de şart etmişler.

(İhtâr)

Doktor Dozy'nin sonraki sözleri karîne addolunarak yukarıki kelâm-ı sahîfi tahrîf sûretiyle ortaya çıkarılmıştır denilmeye mesâğ vardır. Aslına vâkıf olmadığımız cihetle bu ihtimali biz de inkâr etmiyoruz.

Çünkü az çok emsâl ve akrânı arasında hâiz-i i'tibâr olan bir şahıs böyle en vâzıh hakīkatleri inkâr, yekdiğerine münâkız sözler serd u ityânına ibtidâr ile kendisini âleme maskara etmek ma'kūl değildir. Mütercim-i bî-vâye ise (ifâde-i mütercim) ünvânı tahtında dercinden tehâşî etmediği gāyet mütecâsirâne sözleriyle i'lân etmiş olduğu meslek-i âmiyânesine nazaran bu türlü telbîsâtı da maa'l-iftihâr irtikāb edecek iktidârı hâizdir. Bu bâbda zerre kadar iştibâh ârız olacak olursa ünvân-ı mezkûr münderecâtını bir daha gözden

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Edeb, 77.

geçirmekle pek kolay zâil olur. Âyeti, hadîsi tahrîf eden kimse Dozy'nin kelâmını tahrîf edemez mi?

"Fakat ihtişâm-ı belâgat ile cezb olunduğunu hissediyordu."

İşte bir ma'nâsız söz daha! Bir kimsenin ne hissettiğini bilmek kendisinden işitmekle olabilir hani bu iddiaya dâir bir rivâyet. Bir de o zaman henüz *Kur'ân-ı Kerîm* nâzil olmuş değildi ki belâgatıyla ol Hazreti câzib olabilsin. Kendileri ise mehâfil-i bülegâya huzûru itiyâd etmiş olmadıkları gibi eş'âr ve kasâ'id-i Arabiyye ile de asla iştigâl ve mümâreseleri olmadığı bâlâda izah edilmiştir.

Hengâm-ı fetret ve devr-i câhiliyyette Resûl-i Ekrem hazretlerinin akl-ı selîmleriyle ilhâm-ı Hudâ-yı lem-yezelinden başka rehberleri yok idi.

Manastırlı İsmail Hakkı

HASBİHÂL

– 1 –

Sivastopol mağlûbiyetinin ertesi gün, Rusya'da büyük bir faâliyet-i teceddüd-perverâne hüküm-fermâdır. Otuz senedir, memleketi demir yumruğu altında ezip tutan Çar Nikola, muhârebe esnâsında ölmüş, yerine hürriyet ve ıslâhât tarafdarı sayılan oğlu Aleksander geçmişti. Nikola idaresinin örtüp tuttuğu pek çok sû'-i isti'mâlâtı, mağlûbiyet açmış, meydana dökmüştü.

Islâhât devrelerinde iş adamları fiilen uğraşıp dururken, ehl-i kalem muttasıl yazı ile meşgûl olurlar: Matbûât artar, kesb-i ehemmiyyet eder ve çok neşrolunur. Yazıcıların piyasası yükselir. Ruslarda da böyle olmuştu. Ruslar'ın en meşhur muharrirlerinden Lev Tolstoy, *İkrâr-i Zünûb* adlı risâlesinde, o devri şöyle anlatıyor:

"Hepimiz kāni' idik ki bize söylemek, dâima söylemek, mümkün olduğu kadar çok, mümkün olduğu kadar acele yazmak, bastırmak lâzımdır ve bunların hepsi beşeriyetin hayrı için lâzımdır. Ve binlercelerimiz birbirimizle kavga ederek, birbirimizi yalancı çıkararak, diğer kimselere öğretmek için, hiç durmadan yazıyorduk, bastırıyorduk. Ve hiçbir şeyi bilmediğimizin, hayır nedir şer nedir diye hayatın koyduğu en sâde bir suâlin cevabını bile bilemediğimizin farkına varmayarak ve birbirimizi asla dinlemeyerek, yalnız arada sırada bana da müsâmaha etsinler, beni de medh etsinler diye müsâmahakârlık ve meddâhlık ederek, bazen ise bilakis karşımızdakileri kızdırarak, tıpkı tımarhânedeki deliler gibi, hepimiz birden bağırıp çağırıyorduk.

"Binlerce işçiler, bütün kuvvetlerini sarf ederek, geceyi gündüze katarak, vira çalışıyorlar, milyonlarca kelimeleri diziyorlar, basıyorlardı; posta bu basılmış kağıtları Rusya'nın her tarafına dağıtıyordu; biz daha ziyâde öğretmeye çalışıyorduk; fakat bütün bildiklerimizi herkese bir türlü öğretip bitiremiyorduk ve bunun üzerine bizi az dinliyorlar diye de kızıyorduk.

"Bu pek garîbdi, lâkin şimdi anlıyorum. Bizim hakīkī ve samimî maksadımız ancak mümkün olduğu kadar çok para ve alkış kazanmaktı. Bu maksada erişebilmek için kitap ve cerîde yazmaktan başka bir iş bilmiyorduk. Ve binâenaleyh bunu yapıyorduk. Lâkin bu derece fâidesiz bir iş işlediğimiz halde, gāyet ehemmiyetli adamlar olduğumuza, emniyet hâsıl etmekliğimiz için, faâliyetimizi haklı gösterecek muhâkemâta muhtaçtık. Ve işte bunun için, şöyle bir şey uydurmuştuk: Ne ki mevcûddur, ma'kūldür mevcûd olan her şey tekemmül eder. Ve her şeyin tekemmülü maârif vâsıtasıyla olur. Maârif ise kitapların, gazetelerin intişârıyla ölçülür. Bize para veriyorlar, bize hürmet ediyorlar, çünkü biz o kitapları, o cerîdeleri yazıyoruz. Ve binâenaleyh biz en fâideli ve en iyi adamlarız."

Biz de şimdi bir devr-i ıslâhât geçiriyoruz. Biz de muttasıl söylüyor, yazıyor, kavga ediyor, alkışlaşıyoruz. Lâkin söylediklerimizden, yazdıklarımızdan kime ne fâide oluyor?

Ben, hayır ve şer nedir mes'elesiyle uğraşacak kadar yükseklerden uçamam; Tolstoy'un en sâde bir suâl dediği bu mes'ele, yanılmıyorsam, mesâil-i ahlâkıyyenin temelidir; dinlerin, felsefelerin en büyük meşgalesi bunun hallidir: Şâri'ler emr ü nehy ile hayr u şerri ta'yîn eder, hükemâ **[7]** uzun uzadıya muhâkeme yürüterek hayır ve şerri ta'rîfe çalışır.

Hayır ve şerden bahse iktidâr ve cesâretim olmadığından, maârif ve terakkīyi inkâra da kalkışamam. Bununla beraber, bana –belki sırf kendimi avutmak için– Tolstoy ifrâta kaçıyor, mübâlağa ediyor gibi gelir. Böyle gelir ama, onun şiddetli tenkīdlerine karşı, vicdânıma tamamen itmi'nân-bahş olacak cevaplar da bulup koyamam. *İkrâr-ı Zünûb*'u okudukça sükûn ve istirâhat-i kalbim bozulur, çok muazzeb olurum: Hakīkaten biz, söz ve yazı ile geçinenler, acaba sırf para ve şöhret için, çalışmıyor muyuz? Kendimizin de iyice bilemediğimiz bir sürü mesâil üzerine, bitmez tükenmez laflar ederek, elâlemin beynini karıştırmıyor muyuz, vicdânlarının safvet-i asliyyelerini bozmuyor muyuz?.. derim.

Şimdi İstanbul'da yazılan, basılan, okunan evrâk-ı matbûa, göz önüme geldikçe bu sıkıntım daha ziyâde artıyor. Kitap pazarında nelerimiz var? *Sherlock Holmes*'ler, *Güzel Dost*'lar, *Karagöz*'ler, *Geveze*'ler… Sonra daha ciddîleri: *İkdâm*'lar, *Sabah*'lar, *Tanin*'ler, *İspirtizma*'lar, *Servet-i Fünûn*'lar, *Şehbâl*'ler… Daha sonra kitaplar: Tarih kitapları, türlü nâm ve ünvânlı çıkmış Fransızca'dan tercüme tarih kitapları.

Haydi, farz edelim ki bunların muhteviyâtı kâmilen iyi ve fâideli şeyler olsun, bu gazete ve kitaplar sırf hayra hâdim olsunlar. Lâkin bunları kim okuyor, kim o hayrı öğrenip fâide ediyor? Osmanlı Türklerinin mecmûuna nisbetle ekall-i kalîl olan bir avuç İstanbul okumuşları değil mi?

Anadolu ve Rumeli köylerinde kasabalarında okur-yazar hocalar, dayılar, amcalar, niçin ne *İkdâm* ve *Tanin*'e, ne de *Târîh-i Medeniyyet* ile *Güzel Dost*'a atf-ı nigâh-ı iltifât etmezler? Eğer vekāyi'-i âlemi öğrenmek ve bâ-husûs kendi vatanına müteallık şuûndan haberdâr olmak, muktezâ-yı tabîat ve hamiyet ise bu aldırmamazlık, bu duygusuzluk nedir? Nedendir? Eğer insanlarda hakâyık-ı hayâtın acılıklarını

unutmak için, şiir ve hayâlin kucağına sığınmak bir hâl-i fıtrî ise, bizim hemşehrîlerimizin o şâirâne nazım ve nesirlerimizi okumamalarına ne sebep gösterilebilir?

Anadolu ve Rumeli hiç okumuyor, desek doğru olmaz; okuyor. Fakat bizim asla bilmediğimiz, bilmek de istemediğimiz duygusuna, ihtiyacına uygun şeyleri okuyor; bulamazsa dinliyor: Yolcular, misafirler, softalar, dervişler Anadolu ve Rumeli köylerimizin seyyâr gazeteleridir.

Biz, milletten, milletin nef'ine çalışmaktan, milleti maârifle ilerletmekten, bir düziye bahsedip duruyoruz. Gürültülerle i'lân ettiğimiz bu maksad-ı âlîye hâdim, şimdi değin, ne yazdık ve ne yazıyoruz? –Yine, işte fennî ve ilmî kitaplarımız: Ganon'un *Fizik*'ini, Seignobos'un *Tarih*'ini, Le Bon'un *Sosyoloji*'sini tercüme ettik mi, diyorsunuz? İşte sırf ilmî ve ilmin son tecelliyâtıyla müzeyyen *Mecmûa-i İktisâdiyye ve İctimâiyye*'miz mi diyorsunuz?..

Yok efendim, yok! Bunları okuyabilecek Türkler, aslından yani Fransızcalarından da okuyabilen adamlardır. Milletin on binde, dokuz bin dokuz yüz doksan dokuzu bunları okumuyor okursa da bir şey anlamıyor. Bu kitaplarınız, bu cerîde ve mecmûalarınız, mektep çocuklarının sınıfta kendileri için pelte ile basıp dağıttıkları gazete ve kitaplardan farklı değildir: *Servet-i Fünûn*'un –dediklerine göre– yedi sekiz yüz müşterisi varmış; *Şehbâl* ile *Mecmûa-i İktisâdiyye ve İctimâiyye*'ninki, hiç ummam ki iki yüzden fazla olsun. Sekiz on milyonluk Türk millet-i necîbesinin ancak sekiz yüzünü okutarak mı, ona sâye-i müsâvâtta kat'-ı merâhil-i terakkī ettireceğiz?!

Müsâvât!.. Lâkin, a azîzler, müsâvâtı yalnız kapı ve bacaya, para ve akçeye yazmakla ne çıkar? Müsâvâtın vücûdu için, her şeyden evvel, halkın ilim ve idrâkçe, servet ve refâhça müsâvâtını azıcık te'mîn edebilecek vesâit hazırlanmalıdır.

Evet, diyorsunuz, lâkin bizde de hükûmet neşr-i maârife çalışmıyor mu? Muhterem bir Cem'iyet'in en büyük faâliyeti bu mülkte tenvîr-i ezhân ve efkâra ma'tûf değil mi? Doğru: Hükûmet de Cem'iyet de buna çalışıyorlar; Allah sa'ylerini meşkûr etsin! Lâkin bahsimiz o muydu ya? Biz hükûmet ve Cem'iyet'i kendi hallerine bırakalım da kendimize, efrâda, muharrirlere bakalım: Ahâlinin ekseriyet-i azîmesi, Rumeli ve Anadolu'nun şehir, kasaba ve köylerindeki ağası, esnâfı, rençberi, işçisi için ne yazdık, ne yazıyoruz?

Haydi Almanya, İngiltere gibi pek mütemeddin, pek müterakkī memleketleri misâl olarak almayalım; çünkü sonra oralarda herkes okur yazar olduğundan avâm için te'lîf-i eser kābildir diye i'tirâz eden bulunur. Ama Rusya hakkında böyle denemez ya: Rusların yüzde yetmişi okuyup yazmak bilmez. İşte böyle kara câhil Rusya'da, daha istibdâd varken, halkını, milletini seven, memleketinin terakkīsi maârifle olacağına inanan ve bu terakkīyi hayır sanan birçok adamlar, halk için, avâm için yazar dururlardı. Bu zâtlar, hukūk-ı şahsiyye, vergi, idâre-yi beytiyye, idâre-yi mülk, ziraat, hayvan ve kuş beslemek, hıfz-ı sıhhat, sigorta, emniyet sandıkları, ziraat sandıkları, teâvün cem'iyetleri, kooperatifler gibi ekseriyet-i ahâlinin doğrudan doğruya alâkadâr oldukları mevzûlar üzerine, onların tamamen anlayacakları bir dil ile, yanı başlarında olup geçen vekāyi' ve ahvâli misâl getirerek, küçük küçük risâleler, popüler kitap ve cerîdesi yazar ve dağıtırlardı. Bu evrâk-ı matbûa gāyet ucuz, beş on paraya satılırdı. Birtakım ehl-i kalb ü kalem yalnız yazı yazmakla iktifâ etmez, köylülerin, amelelerin arasına girer, onların hayatıyla yaşar, onların işiyle meşgūl olur, ta'bîr-i ma'rûfla "halka gider" ve bu sûretle neşr-i ilm u fikr ederek, avâmın seviyye-i idrâk ve irfânını yükseltmeye çalışırdı.

[8] Altmış yetmiş sene böyle fedâkârâne çalışıldıktan sonradır ki son Rus İnkılâbı oldu; ve derhal, üç beş gün içinde, gûyâ bir kuvve-i sâhirâne ile, bütün Rusya'nın kitap piyasası avâm için yazılmış, milyonlarca kütüb ve resâil ile doldu. Bunların çoğu avâma hakkını, vezâifini, meşrûtiyet ne demek olduğunu, ondan nasıl istifâde edilebileceğini, anladığı dil ve gördüğü şeylerle öğretiyordu. Şimdi, Rusya meydân-ı [merdân-ı] umûrunun, ilcâ-yı menfaatle, meşrûtiyete asla merbût olmadıkları ve ellerinden gelse bugün yarın meşrûtiyet-i idâreyi devirip, yerine eski müstakil ve gayr-ı mahdûd şekl-i hükûmeti oturtacakları muhakkak bulunduğu halde, buna cesâret edemeyişleri mahzâ bu hazırlık neticesidir. Rus köylüsünün bir kısmı meşrûtiyet ve hürriyetin, hatta noksanlı bir müsâvâtın, kendisinin sabahtan akşama kadar hayvan gibi çalıştığı halde açtan gebermemesine biraz yardım edebileceğini ve bir de Petersburg ve Moskova saray ve konaklarında fâsılasız ve nihâyetsiz bir hayât-ı zevk u sefâhet geçiren, senenin üç dört ayında, fayton ve otomobiliyle, haftasına beş altı saat kapıya gidip gelen ve işte bu hidemât-ı mühimmesine mukābil yüz binlerce ruble kazanan kont ve prensleri azıcık olsun düşündüreceğini artık anlıyor.

Lâkin, bugün, Anadolu ve Rumeli köylüsü meşrûtiyet, hürriyet ve müsâvât denildiğiyle ne anlıyor, ne duyuyor? Ve şimdiye kadar onlara bunu cidden anlatmak isteyen, anlatmaya çalışan oldu mu? Öyle aralarına gidip, rençberlik, maden ameleliği ederek demiyorum; İstanbul'un rutubetli ve nâzik havasında yetişen nârîn suçiçeği ehl-i irfânımız öyle meşâkka tahammül edemez. – Ancak ekseriyet-i azîme-i milleti hesaba alarak, göz önünde tutarak, yazı yazanlarımız oldu mu? diyorum. Buna cevap vermek için kitapçı câmekânlarına dizilmiş allı güllü cildlerimiz kâfi değilse, Ahmed Şerîf Bey'in *Anadolu'da ve Arnavudluk'ta Tanin*'lerini okuyunuz.

Hâsılı, i'tirâf edelim: İstanbul muharrirliği, gazeteciliği, kitapçılığı, Osmanlı Türklerinin binde birine bile fâide dokundurmuyor; köylünün, işçinin, esnâfın maîşetine, hayatına, ahlâkına hâdim, duygusuna mûnis, terbiye-yi rûhiyye ve fikriyyesine yararlı eser doğuramıyoruz; âsârımız küçük, gāyetle küçük bir dâire-i kārîîn ile mahsûrdur; tarih, hukūk ve siyâsete dâir yazılarımızdan millet; milletin ekseriyet-i azîmesi habersiz kalıyor; hürriyet, müsâvât, adâlet milletin kulağına ma'nâsız bir ses gibi geliyor; millet meşrûtiyetle teyemmüm ediyor…

Bu halde?.. Bu halde, acaba Tolstoy hiç olmazsa bizim hakkımızda tamamen haklı değil mi? Acaba muttasıl söyleyen, yazan, kavga eden, çırpınan, didinen, bağırıp çağıran

bizim yazıcılarımız ancak para, ancak alkış için çalışmıyorlar mı?..

Lâedrî

İSLÂMİYET'İN ZUHÛR VE TERAKKİSİ VE HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi: Doktor Stubbe

Mütercimi: Mardinî-zâde Ârif

–mâba'd–

Bununla beraber kiliseye âid Yunan ve Latin lisanlarıyla yazılan âsârda Yahûdilik'ten tanassur edenlere dâir bir bahis görülmüyor. Saint Jerom ile Epiphanius bunların mu'tezile olduklarını beyân edinceye kadar tâ'ife-i merkümeye âid bir gûne ma'lûmât yok idi. Evâil-i Nasrâniyyet'te bunlara nazar-ı ihtirâm ile bakılmış ve Saint Paul'dan mâadâ bil-cümle havâriyyûnun telkīnât-ı dîniyyelerine menba' bulunmuş oldukları halde Saint Paul ta'limâtına adem-i ittibâ'-dan dolayı kendilerine mu'tezile nâmı verilmiştir. Kilisenin ilk müessisleri olan havâriyyûn bunlara hakīkī hıristiyan nazarıyla baktıkları halde bunlara ne sûretle i'tizâl isnâd edildiğini anlayamıyorum. Zîrâ bunlar havâriyyûndan telakkī ettikleri ahkâm-ı İncîliyye'yi tağyîr ve tebdîl etmemiş ve mu'tekedât ve ibâdât ve âdâtlarına be-gāyet mütemessik oldukları ma'lûmdur. Husûsiyle bunlar bî-taraf bir meclis-i dînî tarafından muhâkeme edilmemişlerdir. Zîrâ buna dâir bir meclis-i umûmî teşekkül etmemiştir. Zâten şimdiye kadar teşekkül eden mecâmi'-i dîniyyenin sûret ve esbâb-ı teşekkülleri tefahhus ve tedkīk edilecek olursa ya bir fırka veya bir hükümdârın âmâl ve ef'âllerine sûret-i meşrûiyyet vermek veya mugāyir-i akl u hikmet akāid-i sahîfeyi zarûriyât-ı dîniyyeden addettirmek veya fırka-yı muhâlifeyi mücâzât eylemek maksadıyla teşekkül ettikleri kābil-i inkâr değildir.

Ancak eski Hıristiyan rahipleri Hıristiyanlığın sûret-i neşv ü nemâsından bahsettikleri sırada bunları dahi sahîhu'l-akīde tavâif-i nasârâ miyânlarında add ü şümâr ederler. Bunda dahi hakları vardır. Zîrâ bil-umûm cehele ve yarım Yahûdi yarım putperest yarım feylesof ve'l-hâsıl bu zamanda mu'tezile diye hâric çıkarılan tâifeler Hıristiyan addedilmedikleri halde Hıristiyan olarak kim kalır?

Halbuki şimdiki düstûru'l-amel tutulan Hıristiyanlık tahlîl edilecek olursa akāid ve ahkâmının bir kısmı Essen Yahûdileri mu'tekedâtı ve bir kısmı Mısır'da vaktiyle türeyen Therapeutae Yahûdi mu'tezilesinin akāidi ve birtakım feylesofların makālât-ı safsatakârîleriyle birtakım putperestlerin merâsim-i âyînî üzerine bir Mesîh'in vücûdunu kondurmaktan ibâret bir halîta olduğu nümâyân olur.

Eusebius ile Epiphanius, Essen ve Therapeutae Yahudî mu'tezilelerini Hıristiyan addediyorlardı. Tecerrüd ve ruhâniyet dahi onlardan me'hûzdur. İlk tâife-yi nasârâ tavâif-i merkümeyi kendilerine muktedâ ve pîşvâ ittihâz ederler idi.

[9] El-yevm elimizdeki *Tevrat* dahi Yahûdi dinine dâhil olan Yunanîlerin Septuagintlerinden ibâret olduğu kābil-i inkâr değildir. *İncil*imiz ise Alexandrian ile sâir Yunanîlerden telakkī edilen rivâyâttır. Taraf-ı Mesîh'ten Havâriyyûn'a sâdır olan emir ahkâm-ı İncîliyye'yi ahâliye lisanen telkīnden ibâret olduğu gibi Hazret-i İsâ müddet-i ömründe parmağıyla toprak üzerine resmeylediği eşkâlden başka yazı yazmamıştır.

Havâriyyûn'dan Luka'nın İskenderiyeli olduğu mu'terifun-bihtir. Markus'un dahi oralı olduğu zannolunuyor. Zâten *Markus İncili*'ni Petrus imlâ etmiş ve kendisi Yunan lisanına terüme eylemiş olduğu mervîdir. Diğer *İncil*ler ise ya rivâyât-ı mücerrededen veyahud birtakım Yunanîlerin Matta ve Yuhanna nâmları altında telfîk eyledikleri hikâyâttır. Zîrâ eğer Matta bir *İncil* yazmış ise Yahûdi olmasına nazaran İbrânî lisanıyla yazmış olacağı bedîdârdır. Havâriyyûn ise Rumca bilmedikleri ihtimâlât-ı kaviyyedendir.

Ancak biz onları olduklarından ziyâde ma'lûmâtlı ve lisân-âşinâ farz edecek olursak *İncil*'i Yahûdi İbrânîlerine telkīn ettikleri sırada Yunanîce yazmayacakları umûr-ı bedîhiyyedendir. Binâ-berîn tafsîlât-ı mebsûtadan Pavlus'tan mâadâ Havâriyyûn'a mensup enâcîl tekmîli ya tercüme yahud sıdk-ı rivâyât ve sıhhat-i menkūlâtları tâbi' ve muhâlifleri tarafından taht-ı şübhede bulunan birtakım mechûlü'l-ahvâl eşhâsın uydurmalarından ibâret olduğu müstebân olur. Her kim tarafından yazılmış olursa olsun be-gâyet câhil ve lisân-ı Yûnânî'ye gayr-ı vâkıf eşhâs taraflarından yazıldıkları hüveydâdır. Ahvâl-i meşrûha yalnız benim bir iddiâ-yı mücerredimden ibâret olmayıp sıdk u sıhhat-ı beyânâtı umûm indinde müsellem ve ma'lûm olan ahbâr-ı Nasârâ'dan Salmasius'un Latin lisanıyla muharrer eserinde ibârât-ı âtiyye harfiyen muharrer ve mestûrdur. Şöyle ki:

"Havâriyyûn mechûlü'n-neseb câhil balıkçı ve çiftçi ve gemici makūlesi eşhâstan ibâret olduklarını isbât ederim. Bunlar ancak Suriye ve Kudüs havâlîsinde beyne'l-avâm müsta'mel olan mağlût elsine-i Süryâniyye ve İbrâniyye ile mütekellim oldukları ma'lûmdur. Bu gibi esâfil-i nâs lisân-ı Yûnânî'yi bilemezler idi. Her bir Havârî bulunduğu memleket lisân-ı âmiyânesiyle yazı yazabileceği ve binâ-berîn kendilerine mensup enâcîl kezâlik birtakım Yunanîlerin câhil papazları tarafından tercüme edilmiş olduğu hüveydâdır." diyor.

Ben isbât-ı müddeâ zımnında Salmasius'un eserinden bu nebzeciği iktibâs eylemiş isem de mezkûr eserin tekmîlini mütâlaa eylemelerini kāriîn-i kirâma tavsiye eylerim.

Hülâsa Havâriyyûn'a mensûb enâcîlin ne me'hazları ne sıdk u sıhhatleri hakkında bir delil ve müstenedimiz yoktur. Paul yani Pavlus Yunan lisanını biliyor idi. Lâkin kendisi Yahûdilik'ten tanassur eden Hıristiyanlar nazarlarında ne derece menfûr idiyse *İncil*'i dahi o nisbette menfûr ve merdûddur. Hıristiyan Yahûdilerinin Pavlus'a kerâhetleri Yahûdilere kerâhetlerinden efzûn-ter idi. Kendisinin her tâifeye müdâhenekârâne lisân isti'mâliyle Yahûdi kānûnlarına mütemessik olanlara temessüklerinde devam ve muhâlif olanlara muhâlefette sebâtı tavsiye eylemesi kendisini herkesin nazarından düşürmüş ve herkesin fikrine göre hareket etmekte olduğunu Korint ahâlisine yazdığı mektupta kendisi dahi i'tirâf eylemekte bulunmuştur.

Pavlus'un işbu mesleği fil-vâki' hıristiyanların adedini çoğaltmış ise de aralarında dâimî bir tefrika ve ihtilâf vaz' u te'sîs eylemiştir.

Hazret-i Îsâ'nın mesîh olduğu i'tikādı telkînden sonra her türlü âmâl ve a'mâl-ı gayr-ı meşrûalarına rûy-ı muvâfakāt ve mümâşât göstermiştir. Kendisi bu derece i'tirâfâtta bulunduğu halde i'tirâf etmediği daha ne gibi ef'âl ve harekâtı olduğu kābil-i ta'yîn u takdîr değildir.

Bu münâsebet ile Ahmed İbni İdrîs nâmında bir müslümanın hikâyesi vârid-i hâtır oluyor. Şöyle ki Havârî Paul üç prense yekdigerine mübâyin Hıristiyanlık akāidi telkîn ettikden sonra her birine kendi akīdesi sahîh ve digerlerinin fâsid olduğunu tefhîm ederdi. Paul'ın vefâtından sonra işbu üç emîr yekdigerini tekfîr ederek cenk u cidâle başlamışlardır.

Hıristiyanların cehâlet ve ilm ü ma'rifete olan husûmetleri bahsine gelince Hazret-i Îsâ zamanında Galile ahâlisiyle en aşağı esâfil-i nâstan başka kimse Hıristiyan olmadığı ma'lûmdur. Paul zamanında ise tabaka-i ulyâ halkından pek az kimse tanassur eylemiş olduğunu kendisi yazıyor. Ekâbir-i nâs Kostantin zamanına kadar Hıristiyan olmamışlar ve hatta putperestler hıristiyanları ta'yîb sadedinde tâbi'leri tâ'ife-i nisâ ile etfâl ve ceheleden ibâret olduklarını der-miyân ederler idi. Bunların dahi ulûm ve maârife düşman olduklarını Lactantius, Arnobius, Minutius, Felix kitaplarında muharrer olduğu gibi Roma rahibi Clemens'in tanzîm eylediği kilise kānûnunda felsefe ve ulûm-ı hakîme ve tabîiyye ve coğrafya ve tarihin kırâatini men' u tahrîm eylediği muharrerdir.

Hıristiyanlık bu sûretle intişâr ettiği memâlike cehâlet ile vahşiliği nakletmiş, bir derecede ki hükemâ-yı İslâmiyye'den İbni Sînâ esmâ-yı edviyyeyi hurûf-ı hecâ üzerine bit-tertîb lisân-ı Yûnânî'den lisân-ı Arabî'ye tercüme ettiği sırada lisân-ı fen olan Yûnânî-i kadîmin munkarız olduğudan lisân-ı avâmdan tercümeye mecbûr olmuştur.

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKĀLÂT

İRAN'IN MÂZÎ VE HÂLİNE BİR NAZAR

Türklerin İran'a hulûlü ve Türk kavmi ile Fârisîlerin ihtilât ve imtizâcı İran'ın yeniden ihyâ ve bekāsına sebep oldu. Şu iki kavmin **[10]** hâiz olduğu sıfât-ı mahsûsa-i mümeyyize yekdigeri ile mezcedilerek hey'et-i umûmiyyenin ikmâl ve ıslâhına medâr oldu. İhtiyâr, kuvâ-yı maddiyye ve ahlâkiyyesi ma'lûl velâkin uzun bir tarihin verdiği tecârible mücerreb, öteden beri parlak bir medeniyete mâlik, umûr-ı medeniyye ve siyâsiyyede kâr-azmûde olan Fârisîlerin, genç ve faâl meydân-ı hayâta atılmış, bütün kuvâ-yı ahlâkiyye ve maddiyyesine mâlik, galeyân-ı hayât ile pür-cûş, şecî', cihângîr Türk akvâmı ile imtizâcı İran'a yeni bir neş'e-i hayât, taze bir şevk-i zindegî verdi.

Evâil-i İslâm'daki istîlâdan sonra bütün bütün berbâd ve zîr ü zeber olan ve hayât-ı milliyyelerinden kat'iyen eser kalmamış bulunan İran'da Abbasîlerin evâsıt-ı saltanatlarında bir Firdevsî'nin zuhûr etmesi ve

عجم زنده کردم بدین فارسی

diyebilmesi yalnız Mahmud Gaznevîlerin sâyesinde mümkün idi!

Filhakīka Sâsânîler'in eyyâm-ı inkırâzından Firdevsî'nin asrına kadar İran'da hayât-ı milliyyeden eser kalmamıştı: Lisan, edebiyât, an'anât-i milliyye bütün bütün unutulmuştu: O zaman avâm-ı nâs arasında isti'mâl edilen Pehlevî lisanında edebî dinlemeye lâyık bir eser kalmamıştı: Yalnız Kirmân, Yezd ve Nîşâbûr taraflarında kendilerini muhâfazaya muvaffak olan ve ufak tefek hey'âttan ibâret bulunan Zerdüştîler'in bu lisanda yazılmış birkaç kütüb-i dînîyyeleri vardı.

Lâkin Türkler İran'a hulûl eder etmez ahvâl ve evzâ' bütün bütün değişir: Hilâfetin bütün şark tarafını yed-i iktidârlarına geçiren Türk umerâ, ayân ve selâtîn Türk lisanını, Türk edebiyâtını, Türk an'anât-ı târîhiyyesini ihyâ ve neşredecek yerde Fârisî lisanını kabul ederek Fârisî edebiyâtının lisan ve an'anât-ı târîhiyyesinin ihyâ ve terakkīsine hizmet ettiler. Firdevsî'nin hâmîsi bulunan, *Şâhnâme*'nin tedvîn ve inşâdına bâis olan Mahmud Gaznevî'den başlamış Âl-i Büveyh'e Âl-i Selâçuk'a, Atabeğler, Safevîler, Afşarlar ve Kaçarlar, hülâsa dokuz yüz seneden beri mütemâdiyen İran'da hükûmet eden bütün Türk umerâ ve selâtîni şu tarz ve etvârı kendileri için meslek edip gelmektedirler. Fârisî lisanını Asya-yı garbîde beyne'l-milel bir lisan derecesine vardıran, efkâr ve hissiyyât-ı Fârisîyye'nin mütercimi bulunan Firdevsîler, Ömer Hayyâmlar, Nâsır Tûsîler, Dehlevîler, Sa'dîler, Hâfızlar… kâffeten birer Türk emîri veyahud sultanı sâye-i himâyetinde perveriş-yâb olmuşlardır.

Zâten her yerde olduğu gibi İran'da da Türkler hükûmet ve temellük-i zâhirî ile iktifâ ederek bütün şu'ûnât-ı hayâtiyyeyi yerli ahâliye bırakmışlardı! Türkler yalnız askerlik ve me'mûriyet vazîfelerini uhdelerine alarak intizâm ve hıfz-ı memleketle uğraşdıkları halde erkân-ı hayâtı teşkîl eden ticâret, iktisâdiyât, edebiyât, ulûm ve fünûn gibi umûr-ı mühimmeyi yerlilere bırakmışlardır.

İşte Türklüğün en zayıf tarafı! Bu kavim bütün tarihinde kat'iyen hiss-i kavmiyyet ne olduğunu düşünmemiş: Bunlar nereye varmışlarsa oralı olmuşlardır; oranın ruhu ile ruhlanmışlardır, rengi ile renklenmişlerdir! İstanbul'da Bizans âdâtını almışlar, Asya'nın garbında Araplaşmışlar, vustâsında Fârisîleşmişler, Hindistan'da Hindleşmişler ve Türkistân-ı Şarkī'de de Çînîleşmişlerdir!!

İşte bunun içindir ki el-yevm Kafkasya'da bulunan bir Türk Erzurum'da bulunan bir Türk'ten, Erzurum'da bulunan bir Türk Azerbaycan'da bulunan bir Türk'ten, Astarabad'daki Türk Türkistan'daki Türk'den bî-haber! Halbuki bunların kâffesi ırken, lisânen, rûhen bir kavim olarak İstambol'dan Güllüce'ye[!] kadar gayr-ı munfasıl elli altmış milyonluk bir kitle-i azîme teşkîl ediyorlar. Bundan mâadâ:

El-yevm âlem-i İslâm tedkîk edilirse burada hükümrâlık eden anâsırın kısm-ı a'zamı Türk olduğu tebeyyün eder: Tunus beyleri ve Mısır sülâle-i hidîviyye ve umerâsı, İran sülâle-i saltanat ve umerâ ve hanları, Hindistan nüvvâblarının ekserîsi aslen Türktürler!

İran'a gelince el-yevm de İran'da hükümdârânlık eden silsile-i hükümdârînin, umerâ ve a'yânın ve İran'nın en mühim kısmını teşkîl eden Azerbaycan gibi eyâletlerin Türk oldukları ve Türkler tarafından meskûn olduğu ma'lûmdur!

Filhakîka el-yevm İran'a ruh veren, İran'ı yaşattıran Türklerdir. Edebiyât ve matbûâtta olduğu gibi umûr-ı siyâsiyye ve ictimâiyyede de İran'ın mukadderât-ı hayâtiyyesi Türklerin ellerindedir! Lâkin beyân ettiğimiz vechile bunlarda hissiyât-ı kavmiyye mefkûddur: Bunlar kat'iyen kendileri ile Fârisîler arasında fark ve tefâvüt bilmiyorlar.

Ve vatanı vatan-ı müşterek addederek bekâ ve devamına çalışıyorlar. İran inkılâbının tarih ve sergüzeştini mütâla'a ve ta'kîb edenlerce müsellemdir ki şu inkılâbı ihdâs ile ihrâz-ı muvaffakıyyet eden, Azerbaycan ve bilhassa Azerbaycan'ın makarr-ı hükûmeti olan ve sırf Türklerle meskûn bulunan Tebrîz'dir.

Lâkin maatteessüf İran'ın şu inkılâbdan istifâde edemediğini i'tirâfa mecbûruz: Bî-çâre memleket bir taraftan ecnebîlerin hîle ve tezvîrâtı ve diger taraftan fırkaların ve fırka rüesâsının tefrikaları, uyuşmamakları sâyesinde ezilip gidiyor! Memâlik-i Osmâniyye için bir tehlike-i azîme teşkîl eden şu hâlin kâffe-i esbâbını makālât-ı âtiyyemizde teşrîh edeceğiz. Şimdilik yalnız şu esbâb arasında en başlıcasını göstermekle iktifâ edelim ki o da İran'da bir kuvve-i mütehakkimenin fikdânından ibârettir!! Bir kuvve ki kendi iktidârı ile bütün kuvâ-yı milliyyeyi cebren ve mütehakkimen bir yere toplayıp nokta-yı maksûdeye sevk etsin. İran'da esnâ-yı inkılâbda böyle bir kuvvet kat'iyen gayr-ı mevcûd idi; onun içindir ki ba'de'l-inkılâbda âlem-i İslâm'ın kâffesinde müşâhede edilen ve inhirâf-ı ahlâk neticesi olarak müteferrik ve müteşettit ağrâz ve şehevât-ı nefsâniyye ile müteharrik olan irâdeleri bir yere toplayıp idare etmek gayrı mümkün olmadı. İran'ın bütün belâ ve musîbetleri bundan nâşîdir.

[11] İşte şu ders-i ibreti nazara alıp da Osmanlılar "İttihâd ve Terakkī" Cem'iyeti'nin kadrini bilmelidir. Şu cem'iyete ve bilhassa cem'iyete vaktinde dâhil olmuş askerimize bütün mevcûdiyetleri ile sarılmalıdır. Emin olmalıdır ki şöyle bir cem'iyet olmasaydı ya Osmanlılık zîr-i pây-ı istibdâdda ezilip mahvolacaktı veyahud ba'de'l-inkılâb hariçte ecânibin hiyel ve tezvîrâtı ve dâhilde teşettüt-i ârâ ve ihtilâf-ı irâde belâyâsının kurbanı olup gidecekti. İnşallah makālât-ı âtiyyemizde İran ahvâlini teşrîh etmek münâsebeti ile bu noktayı mufassalan beyân ederiz.

Ahmed Akayef

LONDRA'DA CEM'İYET-İ İSLÂMİYYE

Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi için hediye olmak üzere gönderilmiş olan *Sırâtımüstakīm* nüshalarını Hâfız Mahmud Şîrânî nâm zâta vermiş idim. Ondan aldığım teşekkürnâmeyi leffen takdim eyliyorum; terceme-i mektûb da bervech-i âtîdir:

"Muhterem Efendiler,

Lütfen gönderilmiş olan *Sırâtımüstakīm* nüshalarından dolayı teşekkürât-ı hâlisemin kabulü mercûdur. Bu bâbdaki nezâketinizi tamamiyle takdîr eylediğime dâir sizi te'mîn eder ve tahatturunuzdan dolayı cidden arz-ı minnetdârî eylerim.

Cem' eylemiş olduğunuz iâne ile neşrine yardım etmiş bulunduğunuz Doktor Stubbe'ın eseri çend mâhdan beri tâbi'lerin elinde bulunup intişâr için yakında hazır olabileceğinden mutmainnim."

Sadâkat-i İslâmiyye ile Muhlisiniz
Hâfız Mahmud Han Şîrânî

* * *

Sâhib-i mektûb Hindli bir gençtir. Çend sene mukaddem tahsîl emeliyle İngiltere'ye gelmiş idi. Me'âl-i mektûbdan anlaşılacağı üzere hitâb ferde nisbetledir; şahs-ı ma'nevîye yani bir cem'iyete nisbetle yazılmamıştır. Buna teaccüb olunmasın. Eğer arasıra tahsîl için Hindistan'dan gelenler arasında bir sâhib-i himmet ve heves çıkıp da Cem'iyyet-i İslâmiyye kâtib-i fahrîliğini ele almamış ve buraya gelen evlâd-ı İslâm'dan bazılarının isimlerini a'zâ sıfatıyla kaydeylemeye uğraşmamış olsa mukteziyât-ı temeddün mûcebince yaşayan bir hey'et-i ictimâiyyeye lâyık hiçbir cem'iyetimiz bulunmaz, maşrık-ı İslâm'dan buraya düşenlerin her biri kendi alabildiği yolda gider, bir ecnebî memleketinde bulunan akvâm-ı mütemeddine muhâcir veya misâfirlerinin hayât-ı ictimâiyyeleri erkânını andırır hiçbir hâlimiz görülmez, fevt olanlarımızın cenaze duâsı icrâ edilemez, salât-ı îyd falan da icrâ olunamaz idi. Bereket versin ki Hindliler ahzâb-ı nâfia teşkîlini ve bunların müzâkerât ve muâmelâtının intizâma rabtını İngilizlerden öğrenmişler. Keşke biz Türkler de öğrenebilsek!

Halbuki bizim her birimiz kendimizi diğerlerinden daha yüce ve daha yaman farz eder. Birimizin tanzîm etmek istediği bir şeyi beşimiz, onumuz hased ve garaz ile tahrîbe, tezlîle çalışır. İşte bu sebepledir ki çoğu Hindli ve birazı Mısırlı vesâireli talebeden ibâret olmak üzere eyyâm-ı mahsûsada hayli topluca bir sûrette in'ikād eden Londra Cem'iyyet-i İslâmiyyesi'nin riyâseti teklîf edildiği zaman kendi vatandaşlarım arasında –şu ma'hûd vazîfe-i resmiyyet nâmına– desâ'is-i mefsedet icrâ edileceğini bit-tefekkür kabul eylememiş idim.

Bir mahall-i mahsûsa mâlik olmayan ve mukaddemâ Sühreverdî nâmında Hindli bir sâhib-i gayret ü vecdin himmetiyle olduğu gibi el-yevm dahi mûmâ-ileyh Hâfız Mahmud Şîrânî'nin mesâisiyle ibkā-yı nâm edebilen Londra Cem'iyet-i İslâmiyyesi'nden mâadâ Londra'da bir de "Bütün Hindistan Hizb-i Müslimîni" nâm Hind cem'iyetinin bir şubesi vardır ki riyâseti hâkim-i ma'rûf Seyyid Emîr Ali'nin uhdesindedir ve müsin ve oldukça sâhib-i gınâ bazı Hindli zevâtın esâmîsini hâvîdir. Bunların Hindistan'dan oldukça

gelirleri dahi vardır. Bu "Kâffe-i Hindistân Hizb-i Müslimîni"nin Londra şubesi her fırsatta yalnız İngiltere Hükûmeti'ne irtibât göstermek mesleğini ta'kīb eylediğinden ayrıca bir cem'iyet-i muhtelite-i müslimînin bekā-yı mevcûdiyyeti ve mazhar-ı mu'âvenet olması dahi mühim bir keyfiyettir. İngiltere'ye ilk geldiğim senelerde yine ekseriyetle talebeden mürekkeb bir encümen-i İslâm var idi ki yalnız a'zâsının vergisiyle değil bazı umerânın iânesiyle dahi irâ'e-i mevcûdiyyet eder. Ve âlem-i İslâm ve alel-husûs Memâlik-i Osmâniyye hakkında hayli müdâfaâtta bulunurdu. Bu encümenin Londra'nın oldukça mu'teber mahallâtında bir idaresi dahi bulunurdu. Halbuki bugünkü Cem'iyet-i İslâmiyye'nin merkezi Hâfız Mahmud Şîrânî'nin Londra'nın bir kenarında ikāmet eylediği evin bir odasıdır. Ne çâre! İrâdı olmadığı, mu'âvenet-i hamiyyet bulamadığı halde bir ecnebî ve gayr-ı müslim memlekette –velev ki pek zayıf bir halde olsun– arasıra isbât-ı mevcûdiyyete muktedir olmasından dolayı Cem'iyet-i İslâmiyye yine şâyân-ı tebrîktir.

Kâtipliğini fahrî sûrette deruhte eden gençlerin himmetleri de takdîre sezâdır. Tevhîd-i kulûba me'mûr olan ehl-i İslâm'ın infisâda sapmaları ve binâ-berîn inşikāka tutulmalarından mıdır nedir hiçbir teşebbüs-i ictimâiyyelerinde ne teâlî ve hatta ne de dâimiyet hâssası görülemiyor. Teşebbüsât-ı ictimâiyye-i hayriyye ancak muâvenet ve ashâb-ı hayrât ile ıttırâd-ı intizâma, dâimiyet-i terakkīye mâlik olabilir. Îcâbât-ı zamâniyyeye göre yolunda vermemek veya yekdigerin hüsn-i niyyetinden ifrât ile iştibâh olunarak hayrât-ı ictimâiyye için hiçbir şeyi bile vermemek yüzünden birçok teşebbüsât-ı İslâmiyye akīm kalıyor. Her gün İngiliz gazetelerinde "Teberru' ve Vasiyetler" ünvânlı listelere göz gezdirdiğinizde bakınız ganî veya mutavassıt hâlli ricâl ve nisvân umûr-ı muhtelife-i hayriyyeye ne derecede yardımda bulunuyorlar anlarsınız, fukarâhâneler, hastahâneler, eytâmhâneler, dârü'l-ulûmlar **[12]** falanlar için tefrîk olunan hısas-ı mevrûseden mâadâ şarkta mektepler küşâdı, teşebbüsât-ı dîniyye icrâsı, kiliseler binâsı için teberru edilen paralar, fedâkârlıklar her gün gazetelerde göze çarpar; çünkü vasiyetnâmeleri kayda me'mûr olan "Somerset House" denilen dâire-i resmiyye herkesin vasiyetnâmesini ba'de'l-vefât neşreyler. Hayatlarında hayrât ve hasenât için ettikleri fedâkârlıklarla iktifâ eylemeyip de ba'de'l-vefât dahi umûr-ı hayriyyede nâmlarını zikrettirmekle zevk alan insanlar elbette ihtirâm ve tahsîne lâyıktır. Tabîî bir müessese-i hayriyyenin tevliyetine verilen atâyâ ve teberruât intizâm üzere idare olunmak iktizâ eylediğinden bankaların tavassutuyla eshâma yatırılır; ondan gelen irâd dahi emniyet ile mâ vudi'a-lehine sarf edilerek âid olduğu cem'iyet ve müessese-i hayriyye ciddiyet dâiresinde ibrâz-ı hüviyyet ve icrâ-yı muâmele eder gider.

Bir mahall-i mahsûs ve mu'tebere mâlik olduğu halde ciddî ve nâfiz bir cem'iyet-i müslimînin garbın şu mühim memleketinde irâ'e-i hüviyyet edebilmesi ancak bir câmi'-i şerîf ile müştemilâtının kerâmet-i vesâtetine tevakkuf eder. İşte nâ-kābil-i tezelzül olan bu zehâbdan dolayı idi ki yedi sekiz ay evvel muâvenet için vatandaşlarımdan alenen ricâda bulunmaya başlamış idim. Garibi şurasıdır ki bir iki cihetten gelen muâvenete mukābil diğer cihetlerden de akıl dersi veya i'tirâznâme aldım! Mâdem ki başlanıldı elbette er geç bu emr-i hayr vücûda gelecektir. Benim bu husûstaki telâşım şeref-i tervîcin Osmanlı müslümanlarına âid olması ve başka memleketler müslümanlarının onlara iktifâ eylemeleri arzusundan nâşî idi.

Londra **Halil Hâlid**

MEKÂTÎB

Tanin Gazetesi Hey'et-i Tahrîriyye-i Muhteremesi'ne Açık Mektup

Öteden beri sevgili *Tanin*'in samimî bir muhibbi, bir kāri'-i dâimîsi olmak sûretiyle arada hâsıl olan râbıta ve alâkaya iğtirâren, âcizâne suâl ederdim: "Yatak Mes'elesi" gibi perde-bîrûnâne hikâyeleri neşretmekte millet için ne gibi bir istifâde tasavvur ediyorsunuz? Biz, muhterem *Tanin*'in sahâyif-i kıymetdârını milletin ma'neviyâtını takviye edecek, âileler beynindeki revâbıtı samimîleştirecek, hâsılı millete ders-i şehâmet ve fazîlet bahşedecek münderecât-ı nâfia ile mâlî görmek isteriz. Garbın levsiyâtı bizim sahâyif-i ismetimizde yer bulmamalıdır. Paris'te bir rezîlenin yataktaki macerâsını dinlemek, bazı *Zanbak*-perestlerin hoşuna gitse de azîm bir hey'et-i ictimâiyye-i İslâmiyye'ye de hicâb yaşları döktürür. Paris'te esîr-i şehvet bir madam hürriyet-i behîmiyyesini istirdâd için dâire-i izdivâcdan uzaklaşmanın çâresini diğer bir fâhişeden soruyor, o da: "Biraz gayret yetişir, (yatakta) gözünüzün önüne başka bir hayâl getiriniz…" diye cevap veriyor!.. Ricâ ederim, söyleyiniz, bunları edebiyât nâmına enzâr-ı ma'sûme-i nisvâna takdimde ne gibi bir mecbûriyet hissediyorsunuz? Doğrusu nâmus ve iffet buna tahammül edemez.

Kemâl-i samimiyyetle ricâ ederim, yalvarırım, ahlâk-ı âliyyeyi söndürücü bu kabîl hikâyelere bedel, tehzîb-i ahlâka hâdim, ciddî, pâk ve nezîh âsâr-ı edebiyye ile tezyîn-i sahâyif ediniz de milletin muhterem *Tanin*'e muhabbeti tezâ'uf etsin...

Mekteb-i Hukūk'tan
Nazmi

Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesi'ne

Taşrada bulunduğum esnâda mâ bihi'l-iftihârımız olan cerîde-i mu'teberenizi mütâlaadan mahrûm idim. Hemen avdetimde kendime en mukaddes bir vazîfe bildiğim hâdim-i insâniyyet olan o mübârek *Sırâtımüstakīm* risâle-i mergūbesinin terâküm eden nüshalarını pek büyük bir şeref ve şevk ile mütâlaaya başladım. 94 numaralı nüsha-i fâhirede muharrer "Avrupa'da Talebemiz, İstanbul'da Tesettür,

İşret-i Aleniyye" nâmıyla gāyet dindârâne ve pek ma'kūl, pek hakîmâne yazılan makāleyi o derece takdîr ile beğendim ki mütâlaasına bir türlü kanamayarak mükerreren okudum. Hem-fikri olduğum muharrir beyefendiye arz-ı teşekkür ederim.

Geçenlerde Beyoğlu cihetinden köprüye avdetimde tesettüre hemen hiç riâyet göstermeyen birkaç hanım ile yanlarında koca bir kız çocuğun başında hasır şapkası olduğunu görünce âdetâ dîvâne gibi bir hal kesbettim. O derece müteessir ve müteessif oldum. Hâli hemen cerîde-i mu'teberenize hikâye ettim. O hafta cevabını ve mesâî-i hayriyyesini görmekle müftehir oldum. O zamandan beri zihnimi tırmalayan ve bütün İslâmiyet damarlarımdaki kanımı tahrîk eden bazı noktaları arz etmek için bir vesîleye muntazır olmakta iken bâlâdaki ma'rûz makāle bütün bütün hissiyyât-ı dîniyyemi tahrîk ederek şu varak-pâremi takdime cesâret-bahş oldu.

Şerîat-ı celîlemiz ne kadar güzeldir. Telkīn ettiği mesâil-i âliyye bizim için o kadar mûcib-i saâdettir ki bunun kadr u ehemmiyetini ancak o ahkâm-ı celîleye tevfîk-i hareket edenler takdîr eder.

Bütün nisvân-ı İslâm kardeşlerimiz iyi bilmelidirler ki biz ne derece ahkâm-ı dîniyyeye riâyet edersek o nisbette millet terakkī ve teâlî eder. Halbuki maatteessüf İstanbul'umuzdaki ekser hanımlarımız bu hakīkatten gāfil görünüyorlar; giydikleri çarşafı insan görünce güleceği geliyor. Dar bir fistân üzerinde kısa bir pelerin. Yüzünün yarısına kadar kapalı da sonra tâ göğsüne kadar küşâde. Ellerde eldiven var da ta dirseklerine kadar kollar açık. Bu halleri gören Şeyhülislâm Efendi hazretleri **[13]** Allah râzı olsun geçenlerde âdâb-ı İslâmiyye'ye riâyet olunması zımnında Dâhiliye Nezâreti'ne yazdı, o da Emniyet-i Umûmiyye'ye tebliğ etti. Fakat ne oldu? Kadınların hâlini işte yine görüyoruz. Esâsen terbiye bozuk. Bugün ferâiz-i İlâhiyye'nin büyüğü olan namaz kılındığını gören bu kabîl meşreb bir kadın istihzâ ediyor, tahkīrden bile çekinmez, gözün önünde orucu yer de zerre kadar sıkılmaz. Yüzünden hayâ kalkmış, kalbinden nûr-ı îmân gitmiş. Bunun âkıbeti ne olacak? Bunu düşünmek buna çâre bulmak lâzımdır. Biz âciziz, bizim hukūkumuzu müdâfaa, bizim iffet ve şerefimizi muhâfaza erkeklere düşer, bu hallere karşı ağlamaktan başka bizim elimizden bir şey gelmez. Bizim şeref-i neseviyyetimize nakīsa getiren, hürriyet-i mukaddesemizi sû'-i isti'mâl eden bu gibi erâzili hükûmet doğru yolda gitmeye cebretmekle beraber nâmuslu, iffetli, hamiyetli babalar da çocuklarımızı bu görenekten kurtarmak için esaslı bir terbiye alabilecek çâreler aramalı, bulmalı, tatbîk etmelidir.

Herşeyden evvel mükemmel kız mektebleri açılmalıdır. Ama tedrîsâtı Fransızca olarak piyano, tegannî mektepleri değil. Müslüman terbiyesi verecek mektebler olmalı. Erkekler, kendilerine düşen bu vazîfeyi ihmâl ederlerse yarın seyyiesini çekecek yine kendileridir. Bu gidişle bir gün gelecek ki artık büyüklerin sözü geçmez olacaktır. O vakit işin önünü almak kudret-i beşerden hariç kalır. Gayret-i İlâhiyye'ye dokunmadan bu hâle bir çâre bulmalıdır. Yoksa Allah'ın ukūbeti bir kere üzerimize teveccüh ederse dağlar bile karşı duramaz. Allah cümleyi ıslâh eylesin…

Kāri'elerinizden
Hadîce

MATBÛÂT

Vilâdet ve Tedfîn

Bugünlerde iki mühim vak'a-i târîhiyye olup geçti: Karadağ krallığını i'lân etti, Japonya, Kore'yi kendine ilhâk eyledi; Karadağ yeni bir hayata doğdu, Kore devlet-i müstakillesi öldü. Rusların ma'rûf siyâsî muharrirlerinden Menşikof bu iki vak'a münâsebetiyle *Novye Vremya* sahîfelerinde birtakım mütâlaât yürütüyor. Bu mütâlaalardan bazılarını okuyup uzun uzun düşünceye varmak, bizce de az fâideli olmaz:

"Siyâsiyyûn-i hayâliyye müsâvât ve uhuvvet diye bağırır, dururlar. Halbuki hakāik-ı vekāyi' ne kadar korkunç müsâvâtsızlık misâlleri gösteriyor! Karadağ'ın bütün ahâlisi rub' milyondan fazla değil, yani bizim Vasili Adası (Petersburg'un aksâmından bir ada) sekenesinin sülüsü kadar, –bununla beraber istiklâlini muhâfaza ettikten mâadâ, krallık da kazandı. Kore'nin ahâlisi 12 milyon, yani Karadağlıların hemen hemen 50 misli,- bununla beraber komuşusu tarafından yutuldu. Siz, bu bir cinâyettir, uhuvvet esâs-ı mukaddesine karşı hıyânettir; diye istediğiniz kadar, avazınız çıktığı kadar bağırıp çağırınız, feleğin insafsızlığına karşı, pür-hiddet tepininiz. Felek, size ancak soğuk bir sükût ile cevap verir ve siz bu sükûtta müdhiş bir tehdîd hissedersiniz.

"Eğer adâlet-i İlâhiyye'den bahsediyorsanız, ahvâle de takdîr-i İlâhî yani kavânîn-i tabîiyye nokta-i nazarından bakınız. Bir köşede küçük fakat kābiliyet-i hayâtiyyeyi tamamen hâiz bir kabile yaşıyor, diğer bir köşede ise tenbel ve yumuşamış bir kavim var. Yüksek bir nokta-i nazardan bakılırsa, tabîatın bu kuvve-i hayâtiyyesini kaybetmiş, ihtiyarlayıp bitmiş bir kavmi muhâfazası adâlet olur mu? Eğer bizzat Koreliler o kadar aldırmıyorlarsa, Kore'nin istiklâline kim ehemmiyet verir? Hatta Korelilerin ağlayıp sızladıklarını farz etsek bile, bu mağlûb hissiyât ve sâde-dil "sükûn sahibi" ülkesi sâkinlerinin çekik gözlerinden dökülen tuzlu suların kime lüzumu vardır? Kavî bir devletin bir devlet-i zaîfe saldırması hazırlanırken, hayâl-perest gevezeler, hep bir ağızdan: Elbette İngiltere Kore'nin ilhâkına râzı olmaz, demişlerdi! Rusya da bırakmaz! Hukūk-ı beyne'd-düvelin bu kadar celî ihlâline Cemâhîr-i Müteffika'nın müsâade etmeyeceğinden bahse bile lüzum yok! Lâkin vekāyi' ne gösterdi? "Cinâyet" icrâ edildi, hiç kımıldanan yok; bir kum bile yerinden oynamadı. Vâkıa Rusya Sefîri Tokyo'da teessürâtını beyân etti ama… bu teessürât Japonya pâyitahtında hasârâtı mûcib olan feyezân-ı miyâh hakkında idi!.."

"… Kore'nin zabt ve gasbı, bütün dünya hayâl-perestânı ve alel-husûs iyi toplar ve iyi generaller yerine yalnız ejderha tasvîrlerine mâlik; min-tarafillâh mahfûz memleket-

lerin hayâl-perestleri için iyi bir ders-i ibrettir: Hiçbir kusur ve kabahati olmadığı halde idam edilen Kore Devleti için, ne İngiltere, ne Amerika, ne Fransa müdâfîlik etmedi. İşte hukūk-ı beyne'd-düvelin meşhûr ve mukaddes te'mînâtı böyledir! Eski zamanlarda, köyden geçen yolcuya haydudlar taarruz edip de zavallı yolcu: –Amanın imdâda yetişin! Öldürüyorlar diye can havliyle cıyak cıyak bağırdığı zaman, kulübelerdeki aydınlıklar çar çabuk söner, köylüler bodrumlara, tavan aralarına kaçarlardı. Haydudluk, hâlâ devam ediyor. Hem yalnız büyük caddelerde değil, sahne-i siyâset-i âlemde, kuvvetsiz kavimlerin kâh biri, kâh diğeri kesilip öldürülüyor. Geçen yarım asır içinde yalnız Anglo-Sakson ırkı az mı devletleri yeryüzünden kaldırdı!

Küçücük Karadağ haşmet-i kraliyyesini hiç de İtalya ve Rusya ile sıhriyeti sâyesinde kazanmadı. Derler ki Karadağ tabîî bir istihkâmdır, ne Türkiye ne Avusturya bu kartal yuvasına çıkamaz. Doğru, istihkâm **[14]** iyi, ya muhâfızları nasıl! Kore ve Bosna-Hersek de dağlık idi, lâkin her ikisi büyük müşkilâtsız ilhâk olunuverdiler. Hem tarihte öyle düz, kır memleketler biliyoruz ki bütün dünyayı zabt için cihân-gîrler yetiştirmişlerdir. Yüce dağlar değil, yüce tabîatlı adamlardır ki galebe çalar. Küçük Karadağ, hâkimiyet ve istiklâlini ancak kendi kahramanlığı, müstevlîye tâbi' olmaktan ise ölmeyi tercîh etmesi sâyesinde sağlayabildi. Milletlerin sırr-ı hayât ve bekâsı bundan ibârettir. İnsan kıymet-i hürriyyeti hayattan daha pahalı sattıkça mahkûmiyeti ölümden beter gördükçe, hâkim-i müstakildir."

"… Bana bir millet gösteriniz ki avâmın kusuruyla batmış olsun. Öyle bir millet yoktur. Krallıklarda da, cumhuriyetlerde de inhitât yüksekten başlamıştır. Kavmin kuvveti, ibtidâ, asîlzâdeleri, me'mûrları içinde zaafa tahavvül etmiştir. Milletin a'zâ-yı müdâfaası işsizlikten, yavaş yavaş, tufeylî bir şekil almıştır. Adem-i faâliyyet, rehâvet, sefâhet, fısk u fücûr, müsriflik ve bunlarla beraber kalpsizlik, tekayyüdât-ı medeniyye ve insâniyye bezl olunmamak yüzünden âdetâ vahşîleşmiş ekseriyet-i azîme-i milliyye ile kat'iyen râbıtasızlık, işte yüksek sınıflarda inhitât ve inkırâzın başlangıcı! Esâsen muhârib olan bu sınıflar, böylece sulh-perverliğe, sonra rehâvet ve meskenete dalmışlardır; cenk ü cidâl-i hakīkī faâliyetinin yerine kalemlerin müsteâr hidemâtı kāim olmuştur. Cengâverlikle beraber kuvve-i îcâdiyyesini de kaybetmiş bu sunûf-ı mümtâze, artık komşularını taklîde koyulurlar; bunların indinde medeniyetin derecesi yabancıların ruhunu istiâre ile ölçülür. Bu sunûf-ı medenî de komşulardan birinin medeniyetini kendilerine ma'bûd ittihâz ederek kendi medeniyetlerinden tamamen ayrılırlar; ekseriyet-i ahâli ise gittikçe vahşîleşir. Bir milletin sunûfu arasına böyle medenî bir i'tizâl girdi mi artık emin olmalı ki o milletin günleri sayılıdır…"

Frenk medeniyetini kendilerine erbâb ittihâz edinenlerimiz işbu tenkīdleri kendilerine doğrudan doğruya mütevecchih zannetmesinler diye, alelacele söyleyelim ki işbu satırlar *Novye Vremya*'nın 14 Ağustos-ı Rûmî 1910 tarihli nüshasının ikinci sahîfesinde aynen mündericdir.

MA'NEVÎ KUVVETLER

Petersburg'ta Menşikof yukarıya menkūl makālesini yazarken, İstanbul'da D[dal]. K[kef]. Efendi de hemen aynı hakāyıkı *Sabah*'ın bir başmakālesiyle hemşehrîlerinin nazargâh-ı ibret ü tefekkürüne koyuyormuş. Pek fâideli olan bu başmakālenin kısm-ı a'zamını, biz de kāri'lerimize aynen takdim etmek istiyoruz. Eğer evvelce *Sabah*'ta okumuş iseler bile zararı yok, bir daha okusunlar; çünkü makāle birkaç defa okunmaya ve daha çok düşünülmeye değerlidir.

"Bir kavmin hissiyât ve âdâbı mevcûdiyetinin lâ-yenfek delilidir; beşeriyetin şerâ'it-i hayâtiyyesini hissedilmez bir teennî ile ta'dîl eden zaman, onlara hiç halel getirmez; bilakis, "teceddüd" kelimesinin mâzî-i târîhini ferâmûş ma'nâsına delâlet etmediğini bilen her millet, eslâfın tezkârına, mevcûdiyet-i milliyyede muhâfaza-i insicâma vesîle olan an'anât ve i'tiyâdâtı muhâfazaya sâîdir.

"…Bir de nasılsa yanlış bir zan peydâ olmuş; Fransızlarda gûyâ böyle şeylere ehemmiyet verilmediği farz ediliyor. Böyle bir zan husûlüne sebep olanlar Fransız milleti hakkındaki müşâhedâtı, Paris bulvarlarının ecnebî yatağı olan hotellerinde ve pansiyonlarında gördükleri ahvâle inhisâr edenlerdir. Esâsen Fransızlar âdât ve an'anâta gāyet ihtirâmkâr bir millettirler. Dikkate şâyândır ki –zamanın te'sîrâtına rağmen– "Orleans" kahramanı Jeanne d'Arc'ın hatırasına en ufak bir ihtirâmsızlık bile el-ân affedilmiyor. Fransa ahâlisinin eyyâm-ı dîniyye ve milliyyeye verdiği ehemmiyet hiçbir tezelzüle uğramamıştır. Fransa vilâyâtında, Fransızların âile muhîtinde yaşamış olanlar bunu tamamiyle bilirler.

Bu dediğimiz zevâhirdir. Zevâhir bir milletin hey'et-i umûmiyyesine tealluk edince bâtının tercümânı hükmünü alır. Burada bâtın dediğimiz hayât-ı ümemde en kuvvetli sâik olan ma'neviyâttır. Milletler yalnız maddî kuvvetlerle yaşamazlar, mevcûdiyetlerini yalnız maddî kuvvetlerle saklamazlar; o kuvvetlerin istinâdgâhı ma'neviyetleridir. Maddî kuvvetleri peydâ, o kuvvetlerden istifâdeyi te'mîn eden sâik insanların i'tikādâtı, ihtisâsâtı, kanâatidir. Bu cihetle zayıf olan bir millet, maddî kuvveti i'tibâriyle de zayıftır. Çünkü top ve tüfenk, para ve servet kendi kendine iş görmez. "İş gördüren" insanlardır. Yalnız maddî hesaplarla hareket eden insanlar ulviyâta suûd edemezler. O derecelerde metânet ancak âlî hislerin, âlî i'tikādların sâdıkı olan insanların kalbinde bulunur; yalnız onlar o büyüklükleri gösterebilirler.

"Vatan"ın şekl-i musaggarı "hâne", "millet"in şekl-i musaggarı "âile"dir. Hâne dört duvar, millet bir sürü insan demek değildir. Bunların her ikisi hisler, hatıralar, kanâatler ile ruhlanır, canlanır. O hisler ve kanâatler, o hatıralar –yani âilenin ve milletin ma'neviyâtını teşkîl eden kuvvetler– kaldırılırsa, ma'nen hiçbir kıymeti olmayan birtakım binalarla efrâdı, yekdigerine –ve artık "ana toprağı" nazarıyla bakmadıkları vatana– karşı bîgâne bir sürü insan kalır. Böyle bir cem'iyet mahkûm-ı inkırâzdır.

İnsanların nâil-i ulviyyât olmaları bâtında ve zâhirde metîn olmalarına mütevakkıftır. Hissiyâtta, ahlâkta, ma'neviyâtta metânet bir milletin zımân-ı necâtıdır. Osmanlık âle-

minin büyük kahramanları şimdiki insanlar gibi et ve kemik olarak yaratılmış idiler. Acaba onlara o havârikı yaptıran yalnız pazularının kuvveti mi idi? Kalblerinin kuvveti olmasa, pazunun kuvveti nereye kadar yetişebilirdi? Acaba düşünmeli ki onların kuvveti ne gibi hissiyâtın, ne gibi kanâatlere sadâkatin semeresi idi?

Kuvve-i kalbiyye ancak zaman ve fırsatı gelirse tezâhür eder bir hâdise-i hâriku'l-âde değildir. Nezâhet-i ahlâkiyyenin netîce-i tabîiyyesidir ki fırsat zuhûr edince müncelî olur. Ma'neviyâtı kuvvetli olmayanlar birdenbire büyük insâniyet-perverler, büyük vatan-perverler, büyük karamanlar olamazlar. Büyük insanlar esâsen ma'neviyâtı kuvvetli adamlardan zuhûr etmiştir."

Öteden beriden yarım yamalak işittikleri tarih ve ictimâiyât kırıntılarıyla müverrih ve sosyolog geçinenlerimiz, bir milletin cereyân-ı târîhîsini bir noktada kesivererek bir nevi' "table rose" yapıp üzerine hayâlî binalar kurmak vehmindedirler. Şark ve garb âlemlerini yakından tedkîke muvaffak olmuş D.K. Efendi'nin bu makâlelerini, bilhassa o zevâta Ramazan hediyesi olmak üzere takdim eyleriz.

[15] ECNEBÎ DÜŞMANLIĞI

Tanin refîkımız haksız olarak bize isnâd edilen ecnebî düşmanlığı mes'elesinden bahsettiği sırada:

"Uhûd-ı atîka usûlü Avrupa'da hangi millete tatbîk edilse bundan memnun olur. Ve bunu kendisine cebren kabul ettirenlere "Allah râzı olsun" der?"

diyor ve biraz aşağıda da şu sözleri ilâve ediyor:

"Uhûd-ı atîkanın mevcûdiyetinden dolayı bizdeki adem-i memnûniyyet ve merâret bir hiss-i adâvete münkalib olacaksa bundan sonra olacak, Avrupa'nın hakkımızda göstereceği muâmeleye nazaran vukūa gelecek ve teayyün edecektir. Binâenaleyh burada "gāyet nâzik bir mes'ele" karşısında bulunduklarını, şark ile garbın münâsebâtının pek devamlı ve kuvvetli bir esâs-ı muhâdenete istinâdı kendilerinin ellerinde olduğunı takdîr etmek ve ona göre bizi idare etmek şu dakikada Avrupalılara terettüb eden bir vazîfedir.

HİNDİSTAN VE ÂLEM-İ İSLÂM

Fortnightly Review'un *İcmâl-i Siyâsî*'sinden:

Doktor Schiemann'ın Alman İmparatoru ile olan samimiyeti ve Alman kabinesi ile olan irtibâtı, kendisinin Hindistan hakkında yazdığı şeylere ehemmiyet-i mahsûsa verdirir. Bu zât *Kreuz* gazetesinde yazdığı makâlede İngiltere'nin genç Türkler'e düşman olduğunu ve zâten İngiltere'nin âlem-i İslâm'a adâveti bulunduğunu, Mısır'a, şuraya, buraya hâkim olduğunu ve İran'da Rusya'ya, Fas'ta Fransa'ya müzâheret ettiğini, her yerde İslâm'ın kuvvetini tenkîse, hatta Hind İslâmlarına îrâs-ı mazarrat eylemeye çalıştığını beyân ediyor. Bundan başka Doktor Schiemann İngiltere'nin daima müşkilât-ı mühimmeye marûz bulunduğunu, hatta 200.000.000 Hindli'nin İngiltere aleyhinde olduğunu, şâyet İngilizler aleyhine bir harp zuhûr ederse şarkın hemen İngiltere aleyhine kıyâm edeceğini ve bu hesaba göre İngiltere'nin Asya tehlikesi karşısında mütemâdiyen dûçâr-ı za'f olacağını, bu ise umûm âlem-i siyâsiyyâtta İngiltere'nin mevkiini dûçâr-ı tezelzül edeceğini ilâve-i makāl ediyor.

Bu neşriyâttan maksad, Almanların tezyîd-i kuvvet etmesi, Türkiye'nin İttifâk-ı Müselles'e dâhil olması, İngiltere'nin Rusya'dan uzaklaşması, eğer Rusya müdebbir ise onun da İngiltere ile bozuşması, Fransa'nın da gerek İngiliz ve gerek Rusları terk eylemesidir. Gerçi bu neşriyâttan maksad İngiltere'nin Hindistan'daki kuvvetini ehemmiyetsiz göstermek, Türkiye'yi, İran'ı vesâir tarafları vâdî-i hatâya sevk etmek ise de hâsseten nazar-ı dikkati celbetmek isteriz ki İngiltere'nin Hindistan'daki kuvveti zannolunduğu kadar zayıf olmadığı gibi İngiltere İmparatorluğu'nun mevkii de mütezelzil değildir.

Birkaç ay için Hindistan mes'elesi bizim biraz fazla nazar-ı dikkatimizi celbedecektir. Bu, böyle olmakla beraber, Doktor Schiemann'ın zannettiği derecede İngiltere hükûmeti zayıf bir mevkide değildir. Gerçi Hindistan'da hükûmet ile ahâli arasında bir dereceye kadar muhâlefet-i efkâr varsa da, müstakbelen de sâbit olacağı vechile, İngiliz idaresi Hindistan'da olanca şevket ve rasânetiyle pâyidâr olacaktır. Bundan yarım asır evvel Richard Barton bir eserinde tavsîf ettiği vechile, eski Yunanîler diğer memâlike nasıl "Barbar" nazarıyla bakarlar idiyse bugün Mecusîleri İngilizlerle İslâmlara aynı nazarla bakıyorlar. Biz şimdiye kadar vazîfemizi nâmuskârâne ifâ etmiş olduğumuz gibi, şimdi de ifâ ediyoruz ve ileride de îfâ-yı ayn edeceğiz. Biz şarkta İngiliz bandırası altında bulunan mütezâdde mensûbînine muâmele-i adâletkârânede bulunduk, şarkta diyânetin, garbda siyâsiyât kadar ehemmiyeti vardır. Bugün Hindistan'da İngiliz İdaresi aleyhine icrâ edilen tahrîkât-ı şedîde-i siyâsiyye, aynı zamanda yetmiş milyon İslâm aleyhine olduğu gibi, İslâmiyet için de bir menba'-ı tehlikedir. Binâenaleyh bizim âlem-i İslâm hakkındaki ihtisâsâtımız gerek İstanbul'da gerek Kalküta'da bu sûretle telakkī edilmelidir.

Hind Mecusîleri nazarında İslâmlar bir unsur-ı muzır gibi telakkī edilmektedirler. Biz bit-tabî' Mecusîlerin zararına olarak İslâmlara tarafgîrlik edemeyiz. Zâten İslâmlar da bunu istemezler. Şu cihet ma'lûmdur ki eğer Mecusîler cebren veya siyâseten Hindistan'da bir kuvve-i hâkime teşkîl etmeye teşebbüs etseler İslâmlar fedâ-yı cân edercesine mücâdelede bulunarak buna mâni' olurlar. Çünkü Hind müslümanlarının hâl-i hâzırını tedkîk edelim. Bunlar altmış milyondan mütecâvizdirler. Yani Hindistan'daki İslâmlar Japonya'daki Japonlardan fazladır. Aynı vechile Almanya'daki Almanlardan da fazlardırlar. Bundan başka diğer bir âlem-i İslâm da kendilerine muâvenet edebilir. Binâenaleyh Mecusîler bu hareket-i iğtişâşiyyelerinde muvaffak olurlarsa hemen âlem-i İslâm kıyâm edecek, müdhiş bir mücâdele zuhûr edecektir. Bu da yine bir hükûmet-i ecnebiyyenin müdâhalesini istil-

zâm edecektir. Beyânât-ı sâlifeden de müstebân olur ki İngilizler âlem-i İslâm aleyhinde değil, belki Hind müslümanları İngilizlerle hem-efkârdır.

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Ramazan-ı Şerîfte Mûzîka-i Hümâyûn'un Ta'tîli – Mûzîka-i Hümâyun'un her akşam Sarây-ı Hümâyûn'da nöbet çalması mu'tâd olduğu halde Ramazan-ı Şerîf'in birinci gününden i'tibâren bütün Ramazan'da nevbet çalınmamasını Halîfe-i Diyânet-perver Efendimiz hazretleri irâde buyurmuşlardır.

Oruç Yiyenler İçin – Ramazan-ı şerîfte oruç yemeye cür'et edenler bulunduğu takdîrde haklarında mücâzât-ı şedîde icrâ olunacağının beyânıyla böyle bir fi'l-i mezmûma meydan verilmemesi Bâb-ı Meşîhat'ten Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyeti'ne yazılmıştır.

Sahte Çarşaflılar – Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyeti'nden: Geçende bir iki gün fâsıla ile İslâm kıyafetine girmiş iki hıristiyan kadını Beyoğlu caddelerinde ve fena bir hal ve harekette görülmüş ve haklarında tahkīkāt icrâsına başlanmıştır. Bunun ne gibi bir maksada müstenid olduğu âşikâr bulunduğundan ba'de-ez-în çarşaf giyinmiş olduğu halde bu gibi ahvâl ve harekâta tesaddî edenlerin me'mûrîn-i inzibâtiyye tarafından ta'kīb ve dûçâr-ı cezâ edilecekleri i'lân olunur.

Tunus ve Cezâyirliler ve Osmanlı Donanması – Cezâyir ve Tunuslu müslümanlardan **[16]** mürekkeb bir hey'et yeni gelen zırhlılar için merâsim-i istikbâliyyede hazır bulunmak üzere bir vapur-ı mahsûsla Ayastefanos'a gitmişler, Barbaros'un gelişini temâşâ ettikten sonra akşam üzeri avdetlerinde Mes'ûdiye zırhlısını ziyâret etmişler ve pek ziyâde mesrûr olmuşlardır. Ondan sonra da Tunus ve Cezâyirlilerce pek tatlı hâtırât-ı târîhiyye ve cihân-gîrânesi olan Barbaros'un kabrini ziyâret etmişlerdir. Tunuslu Şeyh Sâlih Eş-Şerîf, Tunus Kâdî-i Hanefîsi Şeyh İsmail, Mekteb-i Tıbbiyye talebesinden Habîb Efendiler tarafından gerek Mes'ûdiye'de gerek Barbaros'un türbesinde parlak nutuklar irâd edilmiştir. Bu cem'iyetin ellerinde Arapça, Türkçe beyitlerle müzeyyen bayraklar vardı.

Arnavudluk Hakkında *Times*'ın Müfteriyâtını Mısır Matbûâtının Redd ü Tekzîbi – Hükûmet-i Osmâniyye'nin Arnavudluk'taki icrââtını takbîh kılıklı *Times* muhâbirinin gazetesine gönderdikleri mektupları harfiyen tercüme eden Mısır gazeteleri üç vilâyet ahâlisini Hükûmet-i Osmâniyye aleyhine tahrîk demek olan neşriyât-ı vâkıaya beyân-ı teessüf ile muhâbirin müftereyât-ı redî'esini redd ü tekzîb ediyorlar. Bizim buradaki gazeteler tekzîb şöyle dursun mektupların mevcûdiyetinden bile kârî'lerini haberdâr etmediler.

İzzet Holo gazetesinin Din Aleyhine Neşriyâtı ve İslâmlar'ın Heyecânı – Kâhire'de intişâr eden ve İzzet Holo'nun mu'âvenet-i nakdiyyesine mazhar olan *el-Müeyyed* gazetesinin 6138 numaralı nüshasında şerîat-ı mutahhara-i İslâmiyye aleyhine leîmâne vukū' bulan taarruzât ve neşriyâttan dolayı mahalli efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyyesi müteheyyic bulunmakta ve cerâid-i sâireye takbîh ve protesto telgrafları keşîde olunmaktadır.

Mısır'da Hürriyet-i Matbûât Aleyhine – Mısır'da matbûât hakkında vaz' olunan ta'kībât-ı şedîdeden biri de matbûât cerâimine dâir verilecek hükümlerin kābil-i istînâf olmamasıdır. Kānûnun bu hükmü birinci defa olarak Gāyâtî[?] mes'elesi münâsebetiyle tatbîk olunmuştur. Mısır matbûâtı izhâr-ı teessüf ve teessür ile hükûmetin nokta-i nazarını edille-i hukūkiyye ile cerh ediyorlar.

Fas:

Sulh Kongresi ve Fas – Ahîren in'ikād eden Sulh Mu'temeri Fransa ve İspanya'nın Fas'taki harekât-ı askeriyyelerinde meşhûd olan âsâr-ı tevakkuftan dolayı beyân-ı memnûniyyet etmiş ve Fransa ordusunun bir an evvel memâlik-i mezkûreden çekilmesi temenniyâtında bulunmuştur.

Rusya:

Hukūk-ı İslâmiyye'yi Câmi' Kavâid-i Fıkhiyye – Genç ulemâmızdan Musa Efendi Bigiyef bu günlerde Kazan'da *Kavâid-i Fıkhiyye* nâmında büyük bir eser yazıp bastırmakla meşgūldür. *Kavâid-i Fıkhiyye*, hukūk-ı İslâmiyye'yi câmi' olarak beş yüz sahîfelik bir kitap olacaktır. Erbâbı için pek fâideli bir eser olacağı ümîd olunur.

(Tercüman)

Rusya'da Müslümanlara Tazyîkāt – Çilabi şehrindeki müslüman kütüphânesi, uzun uzadıya taharriyâttan sonra mugāyir-i kānûn bir şey bulunmadığı halde seddedilmiştir. – Kezâlik Ekaterinburg şehrinde müslüman kütübhânesi, bilâsebeb-i meşrû', polis tarafından temhîr olunmuştur. – Orski şehrinde müslümanlar "Şark Kulübü" nâmıyla bir müessese-i milliyye te'sîsi için merciine mürâcaat ettikleri halde, istid'âları reddolunmuştur. – Kırgızlar arasında esbâb-ı siyâsiyyeye mebnî denilerek polis tarafından muttasıl taharriyât icrâ edilmektedir.

Kırgız-Rus Kavgası – Rusya Hükûmeti Asya-yı Vustâ'da müslüman unsurunun hâiz olduğu büyük ekseriyeti eksiltmek aynı zamanda müslümanların medâr-ı te'ayyüşü olan topraklarını tahdîd ile kuvve-i iktisâdiyyelerini kırmak için senelerden beri oralara Rus muhâciri sevk etmektedir. Son günlerde aldığımız Rusya müslüman gazetelerinin verdiği haberlerden anlaşılıyor ki bu tazyîkāt zavallı Kırgız-Kazak kardeşlerimizin artık canına tak ettiğinden, bu kadar bin Kırgız, sopa, kılıç, tüfenk ellerinde ne geçmiş ise alıp Rus muhâcirlerinin üzerine hücûm etmişler ve böylece başlayan Rus Kırgız kavgası nihâyet Kırgızlar'ın galebesiyle hitâm bulmuştur. Fakat sonradan Semerkand tarafından bir tabur Rus askeri gelip Kırgızları püskürtmüştür.

Rusyalı Müslüman Kardeşlerimizde Himmet – Birkaç sene evvel vefât ederek, mekâtib ve medâris-i İslâmiyye'ye sarf olunmak üzere, yarım milyon ruble kadar vakıf bırak-

mış olan Orenburglu Ahmed Bay Hüseyinov'un biraderi Mahmud Bay Hüseyinov *Vakit* refîkımızın istihbârına göre bu günlerde 400 bin ruble kıymetinde bir mâlikânesini Orenburg ve Kargalı mekteb ve medreseleri fâidesine vakfetmiştir. Bundan başka müşârun-ileyh 100 bin ruble kadar bir meblağı da kuyu, köprü i'mâli gibi hayrâta veriyor.

Allah Mahmud Bay'ın hayrâtını kabul ile ecrini versin ve agniyâ-yı müslimîn arasında emsâlini artırsın!

İrkutski Şehrinde Misyoner Kongresi – Geçenlerde Kazan şehrinde Ortodoks misyonerleri büyük bir kongre akdederek gayr-ı hıristiyanlar ve alel-husûs müslümanlar arasında neşr-i Nasrâniyyet etmek onların neşr-i dîn etmelerine mukābelede bulunmak için istişâre eylemişlerdi. Aynı maksadla bu günlerde, Sibirya'nın İrkutski şehrinde diğer bir misyoner kongresi daha toplandı. Her ne kadar bu kongreye erbâb-ı matbû'âtı getirtmiyorlarsa da Orenburglu *Vakit* refîkımız, kongrenin bazı mukarrerâtını istihbâr eylemiştir.

Gayr-ı Ruslar arasında kiliseler ve mahalle mektebleri açmak, oralarda papaz ve muallimlere gayr-ı Rus dillerini öğrettirmek, misyonerlerin maaşlarını arttırmak, misyonlerlerin muhâfaza-i hüsn-i ahlâk etmelerini şiddetli nezâret altında bulundurmak, Hıristiyan olmayan akvâmı iâşe ile Hıristiyanlığa celb için bir sermâye te'sîs etmek, bu mukarrerâtın başlıcalarından ma'dûddur.

Bakınız, başkaları nasıl kendi dinlerinin tevessüüne çalışıyor.

Bir Büyük Müslümanın Vefâtı – Rusya müslümanlarına yüz binlerce ruble hayrâtıyla nîk-nâm kazanmış, milyoner Mahmud Bay Hüseyinov'un vefâtı haberini alarak çok müteessir olduk. Müşârun-ileyh biraderleri merhûm Ahmed ve Abdulganî Baylarla beraber beş parasız ticârete başlamış idi; son günlerinde ise senevî yedi sekiz milyonluk iş görüyordu.

Allah rahmet eylesin!

Hîve:

Emîr'in Vefâtı – Bu hafta Taşkend'den alınan bir telgraftan anlaşıldığı üzere Hîve Emîri Abdurrahim Bahâdır Han vefât etmiştir. Merhûmun kimseye ne iyiliği, ne zararı dokunmuş idi. Sûfî bir zât olup nâmus dâiresinde ikmâl-i hayât eylemiştir. Allah rahmet eylesin. Veliahd oğlu İsfendiyâr Töre Han ahvâl-i zamâna vâkıf, heveskâr-ı terakkī ve muhibb-i maârif dirâyetli bir gençtir. Ümîd olunur ki Mâverâ-yı Hazar müslümanları bu zât-ı muhteremin gayret ve himmetiyle intibâh ederek faâliyete gelirler ve mazhar-ı refâh u saâdet olurlar.

İran:

İran'a Müsteşârlar Da'veti – İran Meclis-i Millîsi'nin nâşir-i efkârı olan *Meclis* gazetesi İran'a hâricden celb edilecek müsteşârların milel-i muazzamadan olmalarını taleb ediyor. Zîrâ milel-i gayr-ı muazzamaya mensub müsteşârların kâffesi ya Rus veyahud İngiliz taht-ı nüfûzunda olacaklarına kanâ'at-i tâmmesi vardır. Bu gibi müsteşârlar tav'an ve kerhen Rus ve İngiltere ellerinde âlet olacaklarında şekk ü şüphe edilemez. Halbuki milel-i muazzamadan müsteşârlar celb edilirse bunların serbestî-i harekâtını mensub oldukları hükûmetler te'mîn edebilirler, diyor.

"Matbaa-i Hayriyye" ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

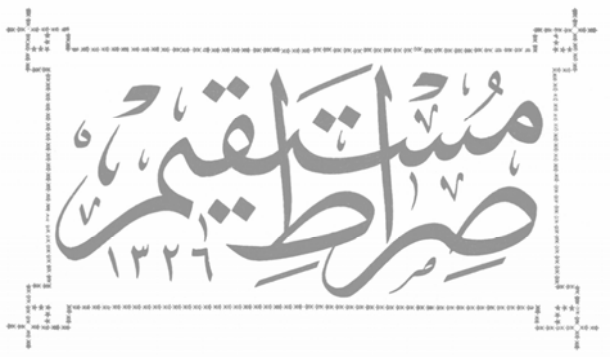

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

15 Eylül 1910 11 Ramazan 328 Perşembe 2 Eylül 326 **Beşinci Cild - Aded: 106**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

11- [1](وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ)

(Münâfıkînin küfr ü nifâklarına teferru' eden bazı kabîhaları ta'dâd olunarak buyuruluyor ki:) Onlara rûy-ı zemînde ifsâd etmeyin denildiği zaman biz ancak muslihiz dediler. (Siz yeryüzünde fesâda müeddî olan şeyleri işliyorsunuz. Esrâr-ı müslimîni küffâra ifşâ ve onları müslimîn aleyhine teşvîk u iğrâ ile hurûb u fiteni tehyîc ederek ve şerâyi', hüdâ ve rahmet olmak üzere beyne'l-ibâd vaz' edilmiş sünen-i İlâhiyye olduğu halde siz izhâr-ı me'âsî ve ihânetü bid-dîn ile nizâm-ı âleme muhil hâlâta cür'et göstererek ortalığı herc ü merc ediyorsunuz. Bu hallerden vazgeçiniz diye kendilerine mü'minîn tarafından nasîhat olundukda isnâd olunan şeyleri zâhirde inkâr ve hakîkatte yaptıkları şeylerin ifsâd olmayıp mahz-ı ıslâh olduğunu îmâ ve iş'âr eder sûrette isti'mâl-i lisân ile biz ancak muslihiz, bize bu yolda hitâbınız doğru değil, bizim hâlimiz şâ'ibe-i fesâddan âzâdedir dediler ve bu sözden maksadları yaptıkları şeyler ifsâd olmayıp ıslâh-ı mahz olduğunu beyân ve iddia iken havflarından nâşî bunu belli etmeyerek şîve-i nifâk üzere inkâr sûretini gösterdiler.

El-hâsıl münâfıkların cevap olarak biz ancak muslihiz demeleri zü'l-vecheyn bir sözdür. Sizin bize ifsâddır diye isnâd eylediğiniz şeyler ifsâd değil ıslâhtır demek ma'nâsına muhtemildir; sizin bize azv ettiğiniz ifsâdâttan biz berîyiz. Bizim ettiklerimiz hep ıslâhtır ma'nâsına da mahmûl olur. Zümre-i münâfıkînin maksadları evvelki vech olduğu halde tavr-ı nifâklarıyla ikinci vechi irâde eylediler.)

Fesâd: Bir şeyin i'tidâlden hurûcudur. Salâh: Onun zıd ve mukābilidir. Fesâd fil-arz, fiten ü hurûbun heyecânıdır ki nizâm-ı âlem ve âsâyiş-i Benî Âdem'in ihlâlini mûcib olur. Münâfıkların nehy olundukları şey ile murâd, herc ü merc-i âleme müeddî bulunan sunûf-ı şerdir. Bir adam âkıbet kendi katline müeddî olacak bir şeye tesaddî eyledikde, kendi elinle kendini öldürme denildiği gibi bu makām dahi o kabîldendir, yani yaptıkları şey fiten u hurûbun tehyîcine müeddî bulunduğundan fesâd fil-arz etmeyin, fiten u fesâdı tehyîc etmeyin denildi.

Selmân-ı Fârisî radıyallâhu anh hazretlerinden mervîdir ki (ان اهل هذه الآية لم يأتوا بعده) demiş. Ma'nâsı: Bu âyette muhâtab bulunanlar bütün bütün münkariz olmamışlardır. Bu zamandan sonra dahi nifâkta halleri bunların hâline benzer kimseler olacaktır – K[kaf] Ş.

12- [2](اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ)

(Münâfıkların iddiâ-yı bâtılları taraf-ı Akdes-i Kibriyâ'dan reddolunarak buyuruluyor ki:) Âgâh olun onlar ancak müfsidlerdir. (İddiâ-yı bâtılları gibi onlar ıslâha maksûr değil, ifsâda maksûrdurlar, bütün ettikleri ifsâddır.) Velâkin hissetmiyorlar. (Kendilerinin müfsid oldukları umûr-ı **[18]** mahsûse derecesindedir, lâkin his ve şuûrları yok ki idrâk eylesinler.)

Bu âyet-i kerîmede müsnedün-ileyh müsnede maksûr olmak lâzım gelir, makāma münâsib olan budur. Münâfıklar âyet-i sâbıkada kendilerini sıfat-ı ıslâha kasr etmişler idi, Cenâb-ı Hak bu âyette onların bu iddialarını red ile kendilerini sıfat-ı ifsâda kasr etmiştir. Onların kendilerine isbât ettikleri

[1] Bakara, 2/11.

[2] Bakara, 2/12.

sıfat onlardan nefy, kendilerinden nefy eyledikleri sıfat onlara isbât edilmiş olduğundan bu kasr kasr-ı kalbdir. – Ş. (الآ) harf-i tenbîhtir.

13- وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُوا اَنُؤْمِنُ كَمَا اٰمَنَ السُّفَهَاءُ اَلَا [1] (اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ

(Münâfıklar, rûy-ı zemînde ifsâd etmeyin diye münkerden nehy olunmuşlardı; şimdi de nushı itmâm ve irşâdı ikmâl için emr-i bi'l-ma'rûf tarîkıyle cânib-i mü'minînden) kendilerine nâs iman ettiği gibi iman edin denildikde (havâs ve fezâ'il-i insâniyyeti câmi' insân-i kâmillerin imanı gibi veya Resûl-i Ekrem ile sahâbe-i kirâmın veyahud ebnâ-yı cinslerinden Abdullah İbni Selâm ve cemâatinin imanları gibi ihlâsa makrûn, şevâib-i nifâktan âzâde iman ile iman edin diye nush u pend olundukda) «اَنُؤْمِنُ كَمَا اٰمَنَ السُّفَهَاءُ» dediler. (Verdikleri bu cevabın iki ma'nâya ihtimali var. Biri: Süfehânın iman eylediği gibi biz iman eder miyiz? demektir. Diğeri: Süfehânın iman ettiği gibi mi biz iman ediyoruz ve nâsın imanı gibi iman etmiyor muyuz ki hatta bize nâsın imanı gibi iman etmekliğimizi emrediyorsunuz, demektir. Münâfıkların maksadı birinci ma'nâ olup biz iman eden o sefîhler gibi hiç iman eder miyiz demek istedikleri halde nâsihîne karşı ikinci ma'nâyı murâd ediyorlarmış gibi bir tarz-ı münâfıkâne izhâr etmişlerdir. Cenâb-ı Münzilü'l-Furkân münâfıkların bu sözünü reddederek buyuruyor ki:) Âgâh olun süfehâ kendileridir velâkin (süfehâ kendileri olduğunu ve dâ'-i sefeh kendilerini her taraftan istîlâ eylediğini) bilmiyorlar.

Âyet-i kerîmede vâki' (النَّاسُ) kelime-i kudsiyyesinde lâm cins içindir. Ve nâs ile murâd insâniyette kâmil ve kaziyye-i akl ile âmil kimselerdir, çünkü ism-i cins alel-ıtlâk müsemmâsında isti'mâl olunduğu gibi ism-i cinse hâs ve ondan maksûd olan meânîyi câmi' olan efrâdında da isti'mâl edilir, bunun içindir ki o meânîyi câmi' olmayan efrâdından ism-i cins selb olunur da mesela Zeyd insan değildir, denir. Yahud (لام) ahd-i hâricî içindir. Ve murâd Resûl-i Ekrem ile sahâbe-i güzîn hazerâtı veyahud münâfıkînin ebnâ-yı cinsinden Abdullah İbni Selâm ile cemâati gibi ihlâs ile iman etmiş zevâttır.

(النَّاسُ) kelime-i kudsiyyesiyle nereye işâret olunmuşsa münâfıklar da (السُّفَهَاءُ) lâfzıyla oraya veyahud alel-ıtlâk cins-i süfehâya işâret etmişlerdir. Her nereye işâret olunursa olunsun onların zu'm-ı fâsidlerine göre evvelce zikrolunan (ناس) cins-i süfehâya dâhil oluyor.

Sefeh: Noksân-ı aklın irâs eylediği hiffet ve sahâfet-i re'y demektir. Bunun mukābili hilmdir. İhlâs ile iman eden zevât-ı rezânet ve vakārın gāye-i kusvâsında iken münâfıkînin onları tesfîh (sefehe nisbet ve süfehâdan add) etmeleri, ya kendileri nazar-ı sahîh erbâbından olmadıkları cihetle sefeh ve gavâyetleri kendilerine ma'kūl ve savâb göründüğü içindir, veyahud o zaman ekser-i mü'minîn fukara olup içlerinden Süheyb ve Bilal gibi bazıları dahi âzâdlılar takımından olmalarıyla onları tahkīr içindir veyahud (ناس) ile Abdullah bin Selâm ve emsâli murâd olunduğuna göre izhâr-ı tecellüd ve onlara adem-i mübâlât için olmalıdır – K[kaf] S[sin] Ş.

Suâl – Mü'minler münâfıklara siz de nâs gibi ihlâs ile iman edin dedikleri zaman berikiler de «اَنُؤْمِنُ كَمَا اٰمَنَ السُّفَهَاءُ» demiş olmalarına göre söz ferîkayn arasında muhâvere sûretiyle cereyân etmiş olduğundan ferîk-i sânînin cevabı kendilerine nasîhat eden ferîk-i evvelin mahzarında olmak icâb eder. Ferîk-i sânî ise ferîk-i evveli süfehâdan addederek imanlarını zemm u kadh eylediklerinden münâfık değil, kâfir-i mücâhir oluyor, halbuki sıbâk ve sıyâk buna asla müsâid değil.

Cevap: Ferîk-ı sânînin verdiği cevap esnâ-yı tefsîrde gösterildiği üzere iki yüzlüdür. Maksadları sizin bize kendileri gibi iman etmekliğimizi teklîf eylediğiniz hiffet ve sahâfet-i re'y erbâbı o sefîhler gibi biz hiç iman eder miyiz demek olduğu halde (Biz süfehânın imanı gibi mi iman ediyoruz ve nâs gibi iman etmiyor muyuz ki bize nâs gibi iman etmeyi emrediyorsunuz?) ma'nâsına da müsâid bir terkîb isti'mâl edilir. Ve şu halde mücâhere değil, kaçamak sûretiyle cevap vererek izmâr-ı küfr etmiş oldular. Münâfıkların bu sözü [2](وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ) kavilleri kabîlindendir. Bu kavilleri de hayır ve şerri mutazammın olarak zül-vecheyndir. Bununla Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize hitâp ederler ve maksadları Yâ Muhammed! Sözün şâyân-ı istimâ' olmadığı halde bizi istimâ' et! diye istihzâ etmek iken (Bizi istimâ' et, nâ-hoş söz işitmeyesin!) ma'nâsını izhâr eylerler idi. Su'âl-i vâki'den cevaben bazıları münâfıkînin bu sözleri aralarında olup mü'minlerin yüzüne karşı olmaması lâzım gelir demişler ve İmam Evhadî dahi münâfıklar bu sözü mü'minlerin nezdinden değil, aralarında izhâr eylediklerinden Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'i ile mü'minlere bunu haber vermiş olduğunu beyân etmiş ise de ma'lûm olduğu üzere mütehâvirînden biri tarafından anil-gıyâb sâdır olan sözü makām-i muhâverede beynlerinde cereyân etmiş söz ma'rızında ibrâz etmenin hiçbir kelâmda emsâli yoktur; nerede kalır ki hâiz-i mertebe-i i'câz bulunan Kelâmullâh'da böyle bir şey olsun – S[sin].

[19] 14- [3] (وَاِذَا لَقُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ

(Sadr-ı kıssa-i münâfıkînde zikrolunan [4]« وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ» âyet-i celîlesinde onların nifâktaki meslekleri şerh u îzâh olunduğu gibi bu nazm-ı şerîfte dahi onların mü'minlere karşı bir türlü ve küffâra karşı başka türlü gösterdikleri tavır ve muâmeleler ve isti'mâl eyledikleri lisân ve edâlar beyân olunarak buyuruluyor ki:) Onlar iman edenlerle birleştikleri vakit biz (sizin iman ettiğiniz şeylere) iman ettik de-

[1] Bakara, 2/13.

[2] Nisâ, 4/46.

[3] Bakara, 2/14.

[4] Bakara, 2/8.

diler ve şeytanlarıyla (küfürlerini izhâr eden veya reisleri bulunan kefere-i iblîs-nihâdân ile) tenha kaldıkları zamanda ise biz (din ve i'tikādda) sizinle beraberiz (hiçbir hal ü kârda sizden ayrılmayız) biz (nezd-i mü'minînde iman izhârı husûsunda onlarla) ancak istihzâ ediyoruz. (Hakīkaten iman etmek hatırımızdan bile geçmez. Mahzâ onların şerlerinden emin olalım, sırlarına vukūf hâsıl edelim, ganâim ve sadakāta iştirâkimiz olsun diye kendimizi müslüman gösteriyoruz. Hülâsa menâfi'-i maddiyyemiz icâbına mebnî kendimizi İslâm göstererek ehl-i İslâm'la ve dinleriyle eğleniyoruz.) dediler.

Mervîdir ki Abdullah İbni Übey İbni Selûl nâm münâfık-ı şehîr bir gün hem-pâlarıyla beraber hâric-i şehre çıkmışlar idi. Sahâbe-i kirâmdan bir cemâat bunlara tesâdüf eyledi. İbni Selûl hem-pâlarına: Bakın bu sefîhleri sizin üzerinizden nasıl def' edeceğim, dedikten sonra iki taraf biribirlerine tekarrüb eylediği zaman Sıddîk-i Ekber'in elini tutarak: Ey Seyyid-i Benî Temîm, ey şeyhü'l-muhterem-i İslâm, ey nefs ü mâlını Resûl-i Hudâ'ya bezl etmiş olan yâr-ı gār-ı Sıddîk, merhaben bike dedi. Sonra Cenâb-ı Fârûk'un elini tutup: Ey Seyyid-i Benî Adiyy ibni Ka'b, ey nefs ü mâlini Resûlullâh'a fedâ etmiş olan Fârûk-ı salâbetkâr, merhaben bike dedi. Ba'dehu Haydar-ı Kerrâr'ın elini tutarak: Ey Nebiyy-i Mükerrem'in damadı ve amcazâdesi ve Resûlullâh'tan mâadâ bütün Hâşimîlerin sürûru; merhaben bike dedi. Hazret-i Alî dedi ki: Yâ Abdallah! Cenâb-ı Hakk'dan kork, nifâkı bırak, münâfıklar mahlûkātın en şerîridirler. Abdullah İbni Selûl: Müsaade et yâ Ebe'l-Hasen! Bunu benim hakkımda mı söylüyorsun, Hudâ bilir bizim imanımız sizin imanınız ve tasdîkimiz sizin tasdîkiniz gibidir dedi. Sonra ayrıldılar. İbni Selûl hem-pâlarına: Gördünüz mü beni, nasıl yaptım. Onları gördüğünüz zaman siz de benim gibi yapın dedi. Hem-pâları bu rezîle-i nifâkkârânesinden dolayı İbni Selûl'e senâhân oldular ve sen içimizde yaşadıkça daima nâil-i hayr oluruz dediler. Sahâbe-i kirâm avdetlerinde Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimize mâcerâyı arz u ihbâr eylemeleri üzerine bu âyet-i kerîme şeref-nüzûl oldu – K[kaf].

Münâfıkların mü'minlere karşı beyanları, iman etmiş olduklarını iddiadan ibâret olup kefere-i mütemerrideye karşı ifâdeleri ise i'tikādları üzere pâ-ber-cây-ı sebât olduklarını ifhâm olduğundan mü'minîne cümle-i fi'liyye ve ötekilerine cümle-i ismiyye-i mü'ekkede ile hitâp eylediler – K[kaf].

Her ümmet ve millette ve her asırda bulunduğunu söylediğimiz bu sınıf nâsın tavsîfi hakkında sebk eden âyât, onun her zaman ve mekânda bulunan efrâdının hâlini âmmeten tasvîr ediyor idi; [1](...وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ...), [2](يُخَادِعُونَ) kavl-i şerîfleri gibi üslûbları da ma'nâ-yı umûmda zâhir idi. Fakat bu âyet-i kerîme evsâf-ı âmmeden sonra gelmiş bir vasf-ı husûsî olup bu sınıf nâstan yalnız asr-ı nüzûl-i *Kur'ân*'da bulunan bazı efrâdının hâlini gösteriyor. Mâzî sîgasıyla ta'bîr buyrulması da bu sınıftan olup nifâk ve fesâd-ı ahlâkta gāye-i fezâhate vâsıl olmuş olan o zümreyi iki yüz gösterdiklerinden ve iki dil kullandıklarından dolayı kendilerini tevbîhte tasrîh gibi olsun içindir. Âyetteki bu husûsiyete mebnî bazı vâhimîn sebk eden âyâtın cümlesi de o asrın münâfıkları hakkındadır demişse de hakīkat-i hal evvelce beyân edilmiş olduğundan tekrarına lüzum yoktur. Maamâfih bu zümre de her asır ve zamanda bulunur. O zümreden mâzî sîgasıyla ta'bîr buyrulması buna münâfî değildir; zîrâ (اذا) kelimesi müstakbele delâlet eylediğinden âyet-i kerîmede vâki' fi'l-i mâzîler müstakbel ma'nâsınadır. Mâzî sîgasının ihtiyâr edilmesi o efrâd-ı münâfıkīni tevbîh ve sûk-ı mü'minînde değersiz metâ'-ı nifâklarının revâcı olmadığını ve istihzâları kendilerine merdûd ve vebâli kendilerine âid bulunduğunu onlara iş'âr içindir – A[ayın].

15- [3](اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ)

Allahu Teâlâ onlarla istihzâ eder. (İstihzâlarından dolayı kendilerine mücâzât eder) ve tuğyânlarında hayretle pûyân olmak üzere onlara imhâl eyler.

İstihzâ: Suhriye ve istihfâf ma'nâsınadır. Bu ma'nâ Cenâb-ı Akdes hakkında muhâldir. Maksûd, Zât-ı Bârî onlara istihzâlarından dolayı mücâzât eder demektir. Ve bir şeyin cezasını öbür şeyin ismiyle tesmiye kabîlinden mecâzdır. Bu üslûb *Kur'ân-ı Kerîm*'de pek çok vârid olmuştur:

(وَجَزَاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا)[4]، (فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ)[5]، (يُخَادِعُونَ اللّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ)[6]، (وَمَكَرُواْ وَمَكَرَ اللّهُ)[7]

gibi. Bu tesmiye ya müşâkele içindir veyahud ceza asıl fiile mikdârda mümâsil olmasına mebnîdir.

Müşâkele

Müşâkele: Bir şey, ta'bîrde mümâsil olsun için mukārin olduğu diğer bir şeyin lâfzıyla zikrolunmaktır. Bu üslûb daima bir mecâzı ihtivâ eder ki onun illet ve bâisi kendidir. Edebiyâtta ve alel-husûs musâhebât-ı enâmda bu tavr-ı beyân pek me'lûftur. Müşâkelenin en dil-nüvâz misâlini *Kur'ân-ı Kerîm*'de buluruz. Bakın şu nazm-ı celîlde bu bedîa ne kadar rûh-şinâs: [8](صِبْغَةَ اللّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّهِ صِبْغَةً)

[20] Vaktiyle hükümdârândan biri devletin müzâyaka-i mâliyyesi zamanında bir cihete külliyetli bir akçe verilmesi için mâliye nâzırına kurenâsından birini gönderir. Nâzır gelen zâta: "Efendimiz irâde göndereceğine para göndersin!" demiş. Burada "irâde göndermek" ta'bîri "para göndermek" ta'bîrine mümâsil olsun için isti'mâl edilmiştir.

Telemak'ın fıkra-i âtiyyesinde "kaçırmak" lâfzı evvelen ma'nâ-yı hakīkīsiyle irâd edildikten sonra ta'bîrde mümâsil bulunsun için mecâzen bilâ-te'emmül söz söyleyivermek ma'nâsında isti'mâl olunmuş: (Sen de bir gemi yapıp Telemak'ı kaçır sözünü ağzından kaçırdığına der-ân peşîmân olmasından istifâde ve kuvve-i rûhâniyye imdâdıyla bir günde sefîneyi inşâ ve âmâde eyledi.)

[1] Bakara, 2/9; Nisa, 4/142.
[2] Bakara, 2/11 ve muhtelif âyetlerde.
[3] Bakara, 2/15.
[4] Şûrâ, 42/40.
[5] Bakara, 2/194.
[6] Nisa, 4/142.
[7] Âli İmrân, 3/54.
[8] Bakara, 2/138.

Muâsırlarımızdan bazı mü'ellifîn müşâkeleyi, diyâr-ı edebiyâtta bu nâmda da garîb bir san'at varmış dedirtecek sûrette mübhem ve ihâta-i tasavvurdan baîd bir vech ile ta'rîf ettikten sonra diğer bir lisanın kendi zevk-i hâssına muvâfık bazı emsilesinden iktibâsen bu tarz-ı beyân için lisanımıza gâyet nâ-muvâfık misâller nakleylemiş veyahud emsile-i Arabiyye'yi taklîden bazı emsile ihtirâ' etmiş! Esâmî ve ta'rîfât-ı edebiyye bir lisanda mevcûd sunûf-ı zevk-i belâgatin ünvan ve tefsîrleri olduğu cihetle en evvel bir lisanda ezvâk-ı belâgat taharrî edilmek lâzım olup tesmiye ve ta'rîf hususları sonradan düşünülecek şeyler iken burası nazar-ı dikkate alınmayarak gûyâ kütüb-i edebiyye-i Arabiyye'de mevcûd isim ve ta'rîf hatırı için çâr u nâçâr lisanımızda müşâkeleye misâl uydurulmuş gibi görünmek ve binâenaleyh lisanımızda dahi en me'lûf bir üslûbu böyle bir reviş-i garâbet-nümâ ile bîgâne göstermek ne derece sezâ-yı esef ise bazı kûteh-bînânın buna bakarak edebiyyât-ı Arabiyye'deki ta'rîf ve emsile-i müşâkeleyi bir (zevk-i nâ-pesend) addeylemeleri de o kadar ve belki daha fazla şâyân-ı handedir – *Esrâr-ı Belâgat.*

Tuğyân: Her ne şeyde olursa olsun haddi tecâvüz ma'nâsınadır. Burada münâfıkînin küfürde gulüv ve ifrâtları murâddır.

'Ameh: İki fetha ile nereye teveccüh olunacağı bilinmeyecek vech ile tehayyür ve tereddüd ma'nâsınadır. Basara nisbet ile amâ ne ise basîrete nisbet ile de 'ameh odur.

16- أُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ[1] وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ)

Onlar (yani «...وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ»[2] âyetinden buraya kadar sıfâtı zikrolunanlar) o kimselerdir ki hidâyete bedel dalâleti satın aldılar da ticâretleri ribh u kâr etmedi ve "turuk-ı ticârete" yol bulmuş olmadılar. (Çünkü ticâretten maksûd selâmet-i re's-i mâl ile istifâde-i ribh u nemâdır; bunlar ise şu iki matlûbun her ikisini zâyi' ettiler; zîrâ re's-i mâlleri, sû'-i akāid ve ahlâktan muarrâ bulunan fıtrat-ı selîme ile mu'âraza-i vehmden ve galebe-i hevâdan hâlis olan akl-ı sırf idi; onlar hidâyete bedel dalâleti satın almalarıyla isti'dâd-ı fıtrî ve akl-ı sırflarına halel gelerek derk-i hakka ve neyl-i kemâle mâ bihi't-tevessül bulunan re's-i mâlleri ellerinden çıkıp gitti ve binâenaleyh hâ'ib ü hâsir kaldılar. Bu sû'-i hareketleriyle tarîk-ı ticâretten pek uzağa düştüler. Mâhasal her ferd-i insânî mütefekkir ve mütemeyyiz ve hakkı tahsîle muktedir bir sûrette halk olunup herkesin fıtratında derk-i hakka hidâyet ve irşâd bulunduğu halde münâfıklar fıtraten hâiz oldukları bu hidâyeti ihlâl edip tahsîl-i dalâlet eylediklerinden veyahud hidâyet üzerine dalâleti ihtiyâr ve istihbâb ettiklerinden nâşî bütün bütün hâ'ib u hâsir kaldılar demektir.)

İştirâ: Semen mukābelesinde metâ'ü'l-mukadder. Sonra bir kimse yedinde olan şeyi verip diğer kimsede olan şeyi almak ma'nâsı için istiâre edildi. Alınıp verilen şey ister meânîden ister a'yândan olsun – S[sin]. Daha sonra bir şeyi arzu ederek diğer şeyden i'râz ma'nâsında isti'mâl olundu – K[kaf] İştirânın bu makāmda her iki ma'nâ-yı mecâzîsini murâd etmek muhtemeldir. Evvelki ma'nâ-yı mecâzî kasdolunduğu takdîrce (هدى) ile hidâyet-i fıtriyye murâddır. Şu halde münâfıklar hidâyet üzere değil iken nasıl oluyor da onlar hidâyeti verip dalâleti satın alıyorlar? diye i'tirâz vârid olmaz, zîrâ insanın mecbûl olduğu hidâyet-i fıtriyye bit-tabi' münâfıklarda da vardır – Ş.

(فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ) mecâzın terşîhidir. Ticâret: Sınâ'at-ı tüccârdır ki tahsîl-i ribh u kâr için bey' ve şirâya tasaddî demektir.

Ribh: Re's-i mâl üzerine olan fazl u ziyâdedir – S[sin]. Ribhin ticârete isnâdı gāyetle fasîh bir isnâd-ı hakīkī-i Arabî'dir, zîrâ ribhi müsmir olacak şey bu muâvazadır; şu halde ribhi ticârete nefyen veya isbâten isnâd, isnâd-ı sahîh olup te'vîle muhtaç değildir – A[ayın]. Yani ribh eden etmeyen tâcir iken ribhin ticârete isnâdı isnâd-ı mecâzîdir diye mecâza gitmeye hâcet yoktur.

(وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ) kavl-i şerîfi turuk-ı ticârete yol bulmadılar ma'nâsına olarak (فَمَا رَبِحَتْ) üzerine ma'tûf olmağla bu da terşîh-i isti'âreden olduğu gibi atıf hasebiyle dahi fâ-i tertîbiyyenin medhûlü bulunduğundan iştirâ dalâlet üzere terettübde mâ-kabline müşâriktir – S[sin]. Bazıları bu cümle (فَمَا رَبِحَتْ) üzerine ma'tûf olursa mazmûnu (فاء) harfi sebebiyle münâfıkların dalâleti iştirâ etmeleri üzerine terettüb ederek ondan muahhar olmasını icâb edeceğine ve halbuki emr bi'l-aks olup adem-i ihtidâlarına mebnî onlar dalâleti iştirâ eylemiş olmalarına nazaran (اشْتَرَوُا) üzerine atfı evlâdır demişse de üslûb-ı şerîfin buna müsâid olmadığına zevk-i selîm şehâdet eder – M. Fakīre kalırsa bazın bu zehâbına üslûb-ı şerîf müsâid olmadığı gibi nefsü'l-emr de müsâid değildir, zîrâ onların meslek-i ticârete yol bulamayarak be-merâhil-i ba'îd düşmeleri hüdâ mukābelesinde dalâleti ihtiyâr ettikleri içindir, yoksa tarîk-ı ticâreti bulamadıklarından dolayı ihtiyâr-ı dalâlet eylemişler değildir.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

---

[21] *TEFSÎR-İ SÛRE-İ İHLÂS* Lİ-İBNİ SÎNÂ

Kable'l-İbtidâ Birkaç Söz

Şarkın en büyük feylosoflarından birisi de hiç şüphe yoktur ki Ebû Ali bin Sînâ'dır. Nâmı yâd olunduğu zamanlar en mehîb bir sîmâ-yı zî-dehânın nazar-ı hayâl önünden geçtiği görülür. Ve en lâ-yemût bir şöhret-i felsefiyyenin de bu sîmânın hakk-ı ezelîsi olduğu tahattur olunur.

Yunanistan usûl-i felsefiyyesinin me'haz ve menşeini tahkīk etmeyeceğiz, lâkin maatteessüf şunu söylemek isteriz ki: Bugün bile ilm-i tefsîr, ilm-i tevhîd gibi celâil-i ulûm-ı İslâmiyye'deki şuzurât-ı felsefiyye Yunanlılardan tevârüs edilmiş olan an'anât-ı bî-ma'nâdır.

---

[1] Bakara, 2/16.

[2] Bakara, 2/8.

Bin senden beri asla ıslâh edilmeyen kitaplarımız zekâmızı hâlâ nazariyyât-ı kadîme içinde boğup mevte mahkûm etmektedir.

Asr-ı hâzır-ı medeniyyetin me'ser-i irfânından olan ilmin amele tatbîkı yani söze hayat vermek şarkta pek az nazar-ı i'tibâra alınmış; daha doğrusu mâhiyet-i amel hakkıyla takdîr olunmamıştır.

İşte bu nazariyâtın bizde en ileri müessislerinden olan İbni Sînâ da bir padişahın pek çok kütüb-i nefîse ve nâdireyi hâvî olan kütüphânesinde her gün doya doya mütâlaaya muvaffakıyet bahtiyârlığına nâil olmağla günden güne ma'lûmâtını tevsî' ediyor. Tevsî' ettikçe büyük bir iştiyâk ile çalışıyor idi. Öyle ki: Bu bahtiyârlıktan uzak kalan hakîm-i şehîr Fârâbî'yi dahi artık geçiyor idi.

Fakat amel ile tetvîc olunmayan bu mütâlaât-ı nazariyye asıl maksadı te'mîn ediyor mu idi? Heyhât!..

Yalnız kendisini bin sene evvel yetişmiş olan Yunan feylosoflarına bir hayru'l-halef yapıyor idi. Maamâfih biz bugün bu nazariyât vâdilerinde de râcil olduğumuzu görmemek küstahlığında bulunmuyoruz; çünkü bir İbni Sînâ'mız olmadığı gibi ne bir Zemahşerî, ne bir Râzî, ne bir Beyzâvî'ye de mâlik değiliz…

Bundan dolayıdır ki: Şarkta olduğu kadar garb dârü'l-fünûnlarında da külliyâtı senelerce esâs-ı tedrîs ittihâz olunan feylosofumuz İbni Sînâ'nın tahrîr eylemiş olduğu resâilden *Tefsîr-i Sûretu'l-İhlâs* nâm eserini tasarrufât-ı lâzıme ile lisanımıza tercüme ediyorum. Tâ ki ebnâ-yı lisânımızca da büyük zekâ, sûre-i şerîfe-i mezkûrenin ilhâmât-ı kudsiyyesi anlaşılsın!..

Şunu da ilâve etmek isterim ki: Felsefe daima tebdîl-i muharrik edebilir. Her şeyde bir ledünniyât aramak mümkün olduğundan –bir taşın sukūtundan bile– bir düstûr çıkarılır. Belki kâinatta her hâdise bir nisbet-i sâbite dâhilinde vukū' bulmakta olduğundan beşeriyet edvâr-ı tekâmülünde bu kavânîn-i tabîiyyeden herhangisine atf-ı ehemmiyyet ederse felsefe de o noktadan ta'kīb olunur.

Dehâ-i beşeriyyetin ecrâm-ı semâviyyeye tekevvünât-ı arzıyyenin nâzım ve müessiri olmak sıfatını atfettiği zamanlarda "hey'et" ve ma'beddeki mezbahın şeklini gaybdan vukū' bulan ihbârâta tevfîk için "hendese" mesâilinin en muğlaklarıyla uğraşanlar o vaktin feylosofları idi.

Yani dün mütefekkirîn-i beşeri meşgūl eden mesâil bugün istihfâf olunur; pîş-i tefekkürde başka, yeni bir ufk-ı ictihâd açılmış bulunur.

Bu misâlimiz fünûn-ı sâbite hakkındadır. Gayr-ı sâbit olan fünûn-ı mektûme-i felsefiyye ise aynı zamanda muhtelif mahallerde türlü türlü sûretler ile kabul olunur!..

Bu medd ü cezr-i ulûm arasında lâ-yetebeddel bir hakīkat var; o da:

Kadîm ve ezelî olan Kelâm-ı Rabbânî ve Vahy-i Samedânî'dir!..

İbni Sînâ Sûre-i Celîle-i İhlâs'ı zevk-i felsefîsiyle tefsîr eylemiş; her meslek ashâbı gibi bu feylosofumuz da tefsîrâtının esrâr-ı Kelâm-ı Rabbânî'yi muhît olduğunu iddiada bulunmaz. Böyle bir iddiada bulunsa bile nasıl kabul olunur ki:

Mihr-i Ezel âsumâna sığmaz

Ancak mantûk-ı münîf-i İlâhî'nin ilhâmât-ı kudsiyyesinden bu büyük zekâ pek amîk bir sûrette mütehassis olmuş olduğundan fakīr o tahassüsât-ı amîkayı nakle mübâderet eyledim ki bunlar belki Kur'ân-ı Bâhirü'l-Bürhân'ın daha ulvî mülhemât-ı mukaddesesini kabule isti'dâd-ı beşer hâsıl olduğu veyahud feyyâz bir usûl-i felsefe ta'kīb olunduğu zamanlar okunmayabilir.

Fakat bunu biliriz ki hakīkat-i Kur'âniyye yine her zaman sâbit ve muallâ kalacaktır.

Maamâfih yukarıda arzettiğimiz gibi şöhret-i felsefiyyesi pek büyük muhît işgāl eden ve asırlarca kitapları düstûru'l-amel ittihâz olunan bir feylosofumuzun Sûre-i Celîle-i İhlâs üzerine yazmış olduğu tefsîrin bugün bizim için elbette bir kıymet-i mahsûsası vardır.

Bunun içindir ki tercümesini zâid görmeyip bit-tercüme enzâr-ı ulü'l-ebsâra ref' u takdîm eyliyorum:

Bismillâhirrahmânirrahîm

[1](قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) kavl-i celîl-i ilâhiyyedeki "hüve" zamîri mercii mesbûk olmamakla muktezâ-yı zâhirin hilâfına vârid bir zamîr-i şân hâlinde tefsîr olunur.

Fakat buna İbni Sînâ "El-Hüve'l-Mutlak" diyor ve izâh ediyor:

El-Hüve'l-Mutlak; hüviyeti gayrdan müstefâd olmadığı gibi gayra da mevkūf değildir. Çünkü hüviyeti gayrdan müstefâd olanın mâhiyetini* tasavvurda gayr dahi nazar-ı i'tibâra alınmak lâzımdır.

Ne zaman ki gayr nazar-ı i'tibâra alınmaz ise mâhiyeti gayrdan müstefâd olanı "hüve hüve" tasavvur mümkün olmaz.

Lâkin mâhiyeti gayrdan müstefâd olmayıp bizzat mâhiyete mâlik olanlar **[22]** "hüve hüve" tasavvuru için gayrın nazar-ı i'tibâra alınıp alınmaması müsâvîdir. Yani – Mâhiyeti gayrdan müstefâd olmadığı için gayr nazar-ı i'tibâra alınsın alınmasın o; odur.

Bil-cümle mümkinâtın vücûdu ise gayrdan müstefâd yani bir müessirin eseri olmakla vücûd-ı zâtîleri olmadığı için husûsiyyât-ı vücûdiyyeleri bit-tabi' gayrdandır ki bu husûsiyet-i vücûdiyye dahi mâhiyetten ibârettir. İşte mâhiyette melhûz olan ahvâl; şu tahlîl olunan noktalardır ki bundan da –şu sondaki tafsîle nazaran– hüviyeti gayrdan müstefâd olanın: Mümkün; ve böyle olmayıp hüviyeti zâtî olanın da: Vâcib; olmuş olduğu anlaşılır. (Vücûdun mümkün ve vâcib kısımları olmamış olaydı ya devr ve teselsül veyahud ma'dûmdan mevcûdun zuhûru icâb eyler idi.)

Bir de mümkünün vücûdu zâtî olmadığından yani hüviyeti vücûduna mugāyir olduğundan vücûdunun gayrdan müstefâd olmuş olduğu da âşikâr olur. (Eğer vücûdu zâtî olaydı yani gayrdan müstefâd olmamış olaydı bu vücûd mâhiyetinin aynı olur ve binâenaleyh mümkün değil vâcib

---

[1] İhlâs, 112/1.

* Hüviyet ile mâhiyet her ne kadar zâten müttehid ise de i'tibâren muhteliftir.

olmuş olur idi.) Bundan dolayı da: Hüviyeti vücûduna mugāyir olanın yani mümkünün hüviyeti nefs-i mâhiyyeti için mâhiyet olamaz ve daha sarîh bir ta'bîr ile li-zâtihi o; odur... denilemez. (Yani gayrla nazar-ı i'tibâra alınması icâb etmeyerek bilâ-şart-ı şey' o vücûd[a] ayn-ı zât veyahud o hüviyete nefs-i mâhiyyetin mâhiyetidir, denilemez. Belki mümkünün vücûdunun menza'ı olan gayr dahi nazar-ı i'tibâra alınmak lâzım gelir.)

Lâkin mebde'-i evvel li-zâtihi hüve hüve olduğundan vücûdu ayn-ı mâhiyyetidir ki bundan da zarûret-i vâcibü'l-vücûd olduğu sâbit olur. Ve yalnız vâcibü'l-vücûd için de (لا هو الا هو) denileceği tezâhür eder. Yani mebde'-i evvelin gayrı olan kâffe-i mümkinât, min-haysü hüve hüve nazar-ı tefekküre alınırsa o; odur. Sûretiyle mâhiyetlerine bilâ-şart-ı şey' ayn-ı vücûd olmak hükmü verilemez.

Belki bunların hüviyetleri gayrdan müstefâd; ve vâcibü'l-vücûd ki li-zâtihi hüve hüve olan ve daha doğrusu zâtı ayn-ı mâhiyyeti olmakla (o, odur) ta'bîrinden başka bir sûretle ifâdesi mümkün olmayan mebde'-i evvelin hüviyeti ise gayrdan müstefâd olmayıp muktezâ-yı zâttır.

Bu hüviyet-i mutlaka ise adîmü'l-ism bir ma'nâ olmakla zikr-i levâzımıyla şerh olunmuştur.

Levâzım: Ya izâfî veya selbîdir ki levâzım-ı izâfiyye muarrefi daha ziyâde tavzîh ve ta'rîf edeceğinden ta'rîflerde levâzım-ı selbiyyeden ziyâde bunların isti'mâli evlâdır. Sülûb ve izâfâtı câmi' olan "lâzım" ise ta'rîf husûsunda bit-tab' sıfat-ı ekmeliyyeti hâizdir ki bu da o hüviyetin ancak ilâh olmasıyla zikr u îrâd olunabilir.

Çünkü: İlâh; sûret-i mutlakada gayr kendisine müntesib olup kendisinin gayra asla intisâbı olmayandır.

İlâh-ı mutlak ise cemî'-i mevcûdâta nisbeten (avâlim-i gaybiyye ve mevcûdât-ı meşhûddaki kâffe-i mücerredât ve maddiyyâta nazaran) bu hal ve vaziyette olduğundan gayrın kendisine intisâbı izâfî ve kendisinin gayra adem-i intisâbı selbî olmuş olur. Ve arz olunduğu vech üzere celâl ve azametine binâen "o; odur"dan başka hüviyet-i İlâhiyye için bir ta'bîr olmadığından bu hüviyet-i muazzama zikr-i levâzımıyla şerh olundu ki bu levâzım dahi izâfî ve selbî olup bunların ekmeli ise ikisini de câmi' olan (lâzım) olduğu dahi ânifen arz olunmuş idi.

"Allah" lafz-ı şerîfi ise ism-i zât olup cemî'-i sıfâtı müstecmi' ve kâffe-i levâzım-ı selbiyye ve izâfiyyeyi câmi'dir.

Rücû' – Binâenaleyh hüviyet-i mutlakaya işâret olan "hüve" lâfzı "Allah" ism-i zâtıyla ta'kîb kılınıp "hüve"nin adîmu'l-ism olan medlûlü tamamen keşf ü izah buyuruldu.

Letâif: (a) Bu hüviyyet-i mukaddese-i İlâhiyye'nin yalnız lâzım-ı ulûhiyyet ile ta'rîf olunması mukavvemât-ı sâire (cins ve fasl, araz gibi ta'rîflerde isti'mâl olunan eczâ-yı maddiyye)si olmadığına işârettir. Çünkü olduğu halde adem-i zikirleri kāsırıyet-i kelâmı mûcib olur idi.

(b) Lâzım-ı ulûhiyyet, yani ulûhiyetten ibâret olan lâzımın zikri akībinde (أَحَد) lâfzı îrâd olundu ki: Bu lâfız gāyet-i vahdâniyyeti ifâde ettiği için hüviyet-i mukaddese-i mezkûre nihâyet-i ferdiyet[t]e ve gāyet-i vahdette olup ta'rîfi husûsunda mukavvimât mevcûd olmadığına ve bundan dolayı da ancak zikr-i levâzımıyla ta'rîf kılınacağına tenbîh ve işâret buyrulmuştur.

Takdîr-i kelâm: Gāyet-i vahdet ve kemâl-i besâtetinden dolayı ukūl-i kāsıra-i beşeriyye iktinâh-ı hakīkatinden kāsır ve envâr-ı ezeliyyesinin mebâdi'-i işrâkına bile tâkat getirmekten âciz olduğu ulûhiyetten ibâret olan hüviyet-i mukaddese adîmü'l-ism olmakla levâzımının zikrine iktisâr olundu, demek olur.

(c) (Mebde'iyyet-i küll, vücûb-ı vücûd ve sâire gibi) hüviyet-i mebde'-i evvel için levâzım-ı kesîre var ise de bu levâzımın mebde'-i evvele olan nisbetleri mütefâvittir. Yani bir tertip dâhilindedir. Kurb ve bu'dları müsâvî değildir. Çünkü levâzım ma'lûmât demektir. Vâhid-i hakīkī-i basîtten ise vâhidden başkası sudûr etmez. Ancak alet-tenâzül tûlen ve arzen yekdiğerini vely ederek vuhdân-ı[1] levâzım bis-sudûr tekessür ve teaddüd eyler ki lâzım-ı karîbin ta'rîf husûsundaki hâiz olduğu kuvvetin lâzım-ı ba'îdden daha ziyâde olduğu da yukarıda zikrolunmuş idi.

Nitekim insanın a'râz-ı zâtiyyesinden olan teaccüb ile dıhktan her birinin insana olan nisbetleri bir addolunmayıp teaccüb dıhka nazaran akreb-i i'tibâr olunmakla insanı teaccüb sıfatıyla ta'rîfi daha ziyâde medâr-ı tavzîh olur. Bunun için bir mâhiyetin levâzımıyla ta'rîfindeki vuzûh ve hafâ o lâzımın mâhiyete olan kurb ü bu'duyla mütenâsibdir.

[23] Bi-ibâretin uhrâ bir mâhiyetin lâzım-ı ba'îdi ma'lûl-i hakīkīsi olmayıp ma'lûlünün ma'lûlü olmakla ikinci veya üçüncü derecede vâki' olmuş olur.

Kendisi için sebep olan bir şeyin dahi sûret-i hakīkıyyede bilinmesi o sebebin bilinmesine menût olduğu gibi sebeb-i vücûdu olmayan dahi levâzımın zikriyle ma'lûm olacağı için ta'rîf-i mâhiyyâtta levâzım-ı ba'îdenin zikri ta'rîfin hakīkī olmasına mâni' olur. Ta'rîfin hakīkī olması için mâhiyetin bizzat iktizâ ettiği levâzım-ı karîbe zikrolunmalıdır.

Mebde'-i evvelin ise vücûb-ı vücûdundan akreb diğer bir lâzımı yoktur. Zîrâ vücûb-ı vücûdu vâsıtasıyla kâffe-i kâ'inâta mebde olmuştur.

Vücûb-ı vücûd ve mebde'iyet-i küll lâzımlarının mecmûu veyahud levâzım-ı selbiyye ve izâfiyyenin hey'et-i mecmûası da ulûhiyetten ibârettir.

Fe-li-hâzâ "hüve" lafz-ı şerîfiyle bundan başka bir sûretle ifâdesi mümkün olmayan hüviyet-i mahza-i basîte-i hakkaya işâret olunup buna lüzûmen en karîb olunan ulûhiyet terdîf olunmuş olmakla tahkīkāt-ı hikemiyye-i mezkûre kavl-i İlâhî'ye tamamen tetâbuk eylemiştir.

فسبحانه ما اعظم شانه وما اقهر برهانه فهو الذى هو منتهى الحاجات و من عنده نيل الطلبات ولا يبلغ ادنى ما استأثر به من الجلال والعظمة والغبطة والبهجة اقصى نعوت الناعتين واعظمه وصف الواصفين.

– Şek ve Tahkīk –

Her ne kadar bizim için mâhiyet-i İlâhiyye'yi ma'rifet ancak sülûb ve izâfât vâsıtası ile ise de akıl ve âkil ve ma'kūlün bir olduğu mertebe-i ulûhiyyette ma'lûm olan bu mâhiyet ne için beyân olunmayıp levâzımının zikrine iktisâr olunmuştur.

---

[1] Metinde (وحدات) şeklindedir.

– Mebde'-i evvelin vahdeti vahdet-i mücerrede ve besâteti besâtet-i mahza olmağla hiçbir sûretle mukavvimât mevcûd olmadığı gibi o mertebede asla kesret ve isneyniyet dahi yoktur.

Bu mertebenin li-zâtihi aklı –mukavvimâtı bulunmadığı için– mukavvimât-ı zâtını teakkul ma'nâsına olmayıp cemî'-i vücûh i'tibâriyle kesretten münezzeh olan hüviyet-i sırfa-i mahzasını teakkulünden ibârettir ki levâzım dahi işte bu besâtetin icâbât ve ma'lûlâtıdır. (Yani o mertebe levâzımdan bil-külliyye mücerreddir.) Vahdet-i sırfa-ı İlâhiyye'den "hüve" ile ta'bîr edilip olduğu gibi vücûd-ı mahsûs-ı İlâhî'ye işâretten sonra besâitin levâzım-ı karîbe ve mürekkebâtın mukavvimât ile ta'rîfi usûl-i hikemiyyeden olmağla mebde'-i evvelin besâtet-i hakīkıyyesine en karîb bir mertebede bulunan (lâzım-ı ulûhiyyet) zikrolundu.

Zîrâ: Ta'rîfin ma'nâ-yı hakīkīsi ma'kūl ve muarref olan yani ta'rîfi sadedinde bulunulan şeye mutâbık bir sûretin nefiste husûlüdür.

Eğer muarref mürekkeb olursa bit-tab' eczâsının ve basît olduğu takdîrde levâzımının dahi aynı zamanda nefiste husûlü icâb eder ki besâitin levâzımıyla olan ta'rîfi mürekkebâtın eczâsıyla olan ta'rîfi gibidir. Bu mes'ele hakkında kütüb-i mantıkıyyeden *Kitâbü'ş-Şifâ* nâm eserimde daha ziyâde tafsîlât mevcûddur.

(احد) Vahdette mübâlağadır. Ve bu husûsta mübâlağa-i tâmme dahi haddü'l-gāyeye vüsûl ile olur. Çünkü vâhid zaaf ve şiddet i'tibâriyle ma'nâsı efrâdında derece-i müsâviyyede olmayan bir "küllî müşekkik" olmağla hiçbir vechile kābil-i taksîm olmayanın bir vecihten taksîmi mümkün olandan daha ziyâde vâhidiyetle tavsîfi evlâ olduğu gibi inkısâm-ı aklî ile taksîm edilebilen dahi hissen taksîm edilenden daha çok bu sıfatla tavsîf olunmaya ehak ve elyaktır. Hissen taksîmi mümkün olup da taksîmi henüz kuvveden fi'le çıkarılmamış olan dahi bil-fi'il taksîm edilmiş olan şeyden daha ziyâde bu tavsîfe müstehaktır.

Şu misâllerden vâhidiyetin efrâdı beynindeki tefâvüt anlaşıldıktan sonra bunların en kavîsinin yani vâhidiyette hadd-i kemâle vâsıl olan ferdin mâ-fevki olmamak lâzım gelir. Çünkü vâhidiyetteki mübâlağa ve ferdâniyet mutlaka bunu muktezîdir, yoksa ehadiyet nisbî kalıp ehad-ı mutlak değil, ehad bil-kıyâs olmuş olur.

Bu (احد) lafz-ı şerîfi mâhiyet-i İlâhiyye'nin min külli'l-vücûh vâhid olduğuna yani ecnâs ve fusûl gibi mukavvimât teşkîl eyleyen kesret-i ma'neviyye ve madde ve sûret gibi kesret-i maddiyyesi bulunmadığına dâldir ki bu lafz-ı şerîf aynı zamanda kerem-i vech-i İlâhî'yi lâyık vahdet-i kâmile ve besâtet-i hakkayı burka'-pûş eden suver ve a'râz ve eb'âz ve a'zâ ve'l-eşkâl ve elvân vesâir vücûh-ı teşbîhten münezzeh olduğunu da mutazammındır.

–Yukarıdan beri zikrolunan de'âvâ-yı adîdenin (احد) lafz-ı şerîfinde indirâcı teslîm olunduktan sonra bu da'vâlara bürhân aranılacak olursa şu sûretle bir kıyâs teşkîl eyler ve bir bürhân-ı mantıkī ikāme ederiz:

Hüviyeti ictimâ'-ı eczâdan hâsıl olan mâhiyâtın cümlesini tasavvur bu eczânın zihinde huzûruna mütevakkıftır. Yani bunlar hiçbir zaman li-zâtihi hüve hüve olmayıp gayrın inzimâmı lâzımdır.

Bunun için gayr nazar-ı i'tibâra alınmaksızın "o; odur" denilip zâtı için aynı mâhiyeti olmak hükmü verilemez.

Lâkin mebde'-i evvel (Allah) lafz-ı şerîfinin delâleti vech üzere li-zâtihi hüve hüve olmağla hüviyet-i İlâhiyye'nin eczâsı olmadığı sâbit olur.

(Yani hüviyet-i İlâhiyye basît olmağla eczâsı yoktur, ki bu da vâcibü'l-vücûd ve mebde'-i küll olmaklığı vesâir levâzım-ı ulûhiyyeti mûcibdir.)

(اللّٰهُ الصَّمَدُ) Samed lügatte iki sûretle tefsîr olunmuştur. 1) Lâ cevfe lehu 2) Umûr-ı mühimmede kendisine mürâcaat olunan Zât-ı Celîlü'l-Kadr'dır.

Birinci tefsîre göre ma'nâsı selbîdir ki nefy-ı mâhiyyete işârettir. (Nefy olunan bu mâhiyet gayra müteallık olan mâhiyettir.) Çünkü mâhiyeti olmayanın mâhiyetten ibâret olan cevf ve bâtını dahi olmayacağı tabîîdir. Bâtını olmadığı halde mevcûd bulunan zâtındaki cihet ve i'tibârı ancak vücûdîdir.

Vücûddan başka i'tibâr ve ciheti olmayan yani minhaysu hüve hüve **[24]** vücûddan ibâret olan ise gayr-ı kābil-i ademdir. Bundan da Samed-i Hakīkī'nin kâffe-i vücûhtan mutlak vâcibü'l-vücûd olduğu mantıken istintâc olunur.

İkinci tefsîre nazaran ma'nen selbî olmayıp izâfîdir. Bu da kâffe-i mahlûkāt için Zât-ı Ulûhiyyet'in seyyid-i küll olmasıdır.

Âyet-i kerîmeden bu iki ma'nânın irâde edilmesi de muhtemeldir.* Bu halde âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfi: İlâh böyle olandır, yani ulûhiyet şu selb ve icâbın mecmûundan ibârettir, sıyâkında olmuş olur.

[1](لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) Hüviyet-i İlâhiyye'nin kâffe-i mahlûkātı icâd ve cemî'-i mâhiyyâta ifâza-i vücûd ma'nâsına olan ulûhiyeti muktezî olmasıyla kendisinin bir "misli"ne dahi ifâza-i vücûd eyleyip onun vâlidi olması tevehhüm edilmiş olmakla Hak Teâlâ hazretleri bu zehâb-ı bâtılı def' için (لَمْ يَلِدْ) kavl-i celîliyle kendisinde bir "misl"in tevellüd etmeyeceğini beyân buyurdular. Çünkü kendisinden bir "misl"i tevlîd edenler mâhiyette o "misl" ile müşterektir.

(Zîrâ meselâ nev'de mümâselet şahsiyetin onda iştirâkiyle olur.)

Ve bu sûretle mâhiyet-i müşterekesi olanların teşahhusâtı dahi maddî olmak veyahud madde ile alâkası bulunmağla olur ki bundan da maddiyâtın veyahud madde ile alâkadâr olanların gayrısından mütevellid olacağı sâbit olur.

Ve şu halde takdîr-i kelâm "doğurmadı çünkü doğrulmadı" hâlinde bulunur. (Yani ne kimse kendisinin pederi ve ne kendi kimsenin pederi değildir.)

Doğurmamasına doğurulmamış olması illet olarak irâd olunmuş ise de in'ikâsen doğurulmamış olmasına bir delil aranılmak mümkün olmakla bu yoldaki vârid olacak bir su'âl-i mukaddere cevap olarak deriz ki sûre-i şerîfede buna da işâret-i kâfiyye vardır. Yukarıda (صَمَد) lafz-ı şerîfinin tefsîrin-

* İbni Sînâ'nın bu kelâmı kendisi Hanefiyyü'l-mezheb olmakla umûm-ı müştereke binâendir.

[1] İhlâs, 112/3.

de zikrolunduğu üzere cevf ve bâtını olmamak ve mâhiyeti bulunmamakla zâtındaki cihet ve i'tibârı ancak vücûdundan ibâret olduğu yani zâtı ayn-ı vücûdu bulunduğu daha doğrusu gayrdan gayr-ı mütevellid bulunması vâcib olduğu için ibtidâ sûre-i şerîfede "hüve" buyrulup buna işâret edilmiş ve bu mâhiyetin gayrdan müstefâd olmayıp li-zâtihi "hüve hüve" olduğu üslûb-ı dîger ile ifâde olunmuş idi.

Tezyîl: [1](وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا. لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا اِدًّا. تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا. اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا. وَمَا يَنْبَغِى لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا) el-âyeh, Sûre-i Meryem. [2](مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا) el-âyeh, Sûretü'l-Cin gibi Cenâb-ı Hakk'ın veled ve zevc ittihâz eylemiş olduğu i'tikād-ı bâtılını redden tehdîd-âmîz şeref-nüzûl eylemiş olan bil-cümle âyât-ı kerîmenin bu sırr-ı azîme râci' olduğuna bu âyet-i celîlede tenbîh u işâret vardır.

Çünkü kendisinin bir misli olmayan için veled sahibi olmak mümteni' olduğundan "veled"in pederden infisâl eylemiş bir misl olduğu ve bu dahi mâhiyet-i nev'iyyenin tekessürünü ve mâhiyet-i nev'iyyenin tekessürü de –yukarıda beyân olunduğu vechile– maddiyeti mûcib olur ki bu da mâhiyetin li-zâtihi hüve hüve olmayıp gayrdan tevellüdünü muktezî idi.

Lâkin Vâcibü'l-vücûd olan mebde'-i evvelin mâhiyeti ayn-ı hüviyyeti olmakla ondan gayrı tevellüd etmeyeceği gibi kendisi de gayrdan mütevellid olamaz.

[3](وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًااَحَدٌ) kendisi bir mislinden ve bir misli dahi kendinden mütevellid olmadığı beyân buyurulduğu gibi bu âyet-i kerîmede hiçbir kimsenin kendisinin küfüvvü olmadığı îrâd u ityân kılındı.

Küfüv olmak kuvvet-i vücûdda bir şeyin diğer şeye müsâvî olmasıdır ki bu da ya mâhiyet-i nev'iyye veya vücûb-ı vücûdda yekdiğerlerine müsâvî olmak ihtimallerini hâvîdir.

Mâhiyet-i nev'iyyedeki müsâvâtı (وَلَمْ يُولَدْ) kavl-i celîli ibtâl eyler.

Çünkü –mirâren arz olunduğu vech üzere– mâhiyeti kendiyle gayrı arasında müşterek olanın vücûdu maddî olmak icâb eder ki bu da gayrdan tevellüdü muktezî idi. Lâkin hüviyet-i mutlaka-i İlâhiyye gayrdan mütevellid olmadığı için mâhiyet-i nev'iyyede müsâvîsi yoktur.

İhtimâl-i sânî vücûb-ı vücûd idi ki bu da mâhiyet-i cinsiyyedeki iştirâk demektir. Bu âyet-i kerîme bunu da cerh u ibtâl eyler.

Zîrâ kıyâs-ı halefî ile mâhiyet-i cinsiyyede iştirâki kabul olunsa cinsin faslı istilzâmından dolayı cinsi olduğu gibi faslı dahi olması yani ümm mesâbesinde olan cinsi ve eb mesâbesinde bulunan (veledin ebe olan intisâbı daha kavî olmakla ebin bu bâbda asâleti vardır. Bunun için eb fasl i'tibâr olunup ümm cinsi mesâbesinde kalmıştır.) faslın izdivâcından mütevellid bulunması lâzım gelir. Halbuki kimse tarafından îlâd olunmuş değildir yani vâcibu'l-vücûddur.

Maamâfih sûre-i şerîfenin evvelindeki icrâ edilen tahkīkāttan mâhiyet-i mebde'-i evvelin "li-zâtihi hüve hüve" olduğu sâbit olmuş olduğundan cins u faslın izdivâcından tevellüdü bu sûretle de men' olunmuştur.

– Hâtime –

Bu sûre-i şerîfedeki hakāyık-ı âliyye sûret-i icmâliyyede ber-vech-i âtî derc-i sutûr edilir:

"Hüve" ta'bîrinden başka bir sûretle ifâde edilemeyen ve "hüve"den başka bir ismi olmayan hüviyet-i mahzaya işâretten sonra bu hakīkat akrebü'l-levâzım olan ve beyân olunduğu üzere ta'rîf ve tavzîhte en kuvvetli olan ulûhiyetle ta'kīb olunup ba'dehu ehadiyet zikr u îrâd olundu ki bundan iki fâide-i azîme müstefâd olmuştur. (Bu fâideler yekdigerinin mütemmimidir.)

(a) Mukavvimâtın zikriyle ta'rîf-i kâmil icrâ olunmayıp niçin levâzımın zikriyle iktisâr olunmuştur? denilmemesi (çünkü ulûhiyet mertebesinde asla kesret olmadığı için mukavvimât olmamakla hadd-i tâm ile ta'rîf olunamayacağını ehad lafz-ı şerîfi iş'âr u ifâde eyler.)

[25] (b) Vâhidiyet Zât-ı İlâhî'nin cem'-i vücûhtan olduğunu beyân ve ulûhiyet kâffe-i avâlimden istiğnâ ve cem'-i mevcûdâtın kendisine ihtiyacı ma'nâsına olmakla vâhid-i mutlak olmaması eczâsına ihtiyacını icâb edeceğinden lâzım olan ehadiyet ulûhiyete terdîf ve ulûhiyet ehadiyet ile ta'kīb olundu ki bundan da ulûhiyete ehadiyetin terettüb edeceği îzân kılındı.

Çünkü her ne kadar min-haysu hüve hüve ulûhiyet ehadiyeti muktezî ise de ehadiyet ulûhiyeti muktezî değildir.

Bundan sonra: Ma'nâ-yı ulûhiyyetin tahkīki zımnında vücûb-ı vücûd veya mebde'iyyet-i küll ma'nâlarına olan samediyet irâd olundu.

Ba'dehu kendisi gayrdan tevellüd eylememiş olmakla gayrın da kendisinden tevellüd eylemediği ve her ne kadar Zât-ı Ulûhiyyet cemî'-i mevcûdâtın hâlıkı olmakla kâffe-i mâhiyyete ifâza-i vücûd eylemiş ise de vücûd-ı İlâhîsi gayret-i eser-i feyzi olmadığı gibi kendisi dahi bir (misline) ifâza-i vücûd etmediği beyân buyuruldu ve bunu dahi vücûdda kendisine müsâvî bir şey olmaması beyânı ta'kīb eyledi.

Hülâsa sûre-i şerîfenin evvelinden (اللّٰهُ الصَّمَدُ) kavl-i kerîmine kadar mâhiyet ve levâzım-ı mâhiyyet ve vahdet-i hakīkıyye ve aslen gayr-ı mürekkebiyyet beyân ve nihâyet sûre-i şerîfeye kadar olan âyetlerde dahi ne mâhiyet-i cinsiyye ve ne mâhiyet-i nev'iyyesinde herhangi sûretle olursa olsun kendisine müsâvî gelecek bir şey olmadığı ityân buyurulmuştur.

Bil-cümle ulûmun taleb ve tahsîlinden maksad-ı aslî zât ve sıfât-ı İlâhî'yi ma'rifet ve ef'âl-i İlâhiyye'nin keyfiyet-i sudûrunu dirâyet olduğu derkâr ve sûre-i şerîfeden ise ta'rîz ve îmâ tarîkıyle Zât-ı İlâhiyye'ye tealluk eden imanın kâffesini âşikâr olmakta olduğundan Resûlullâh (sa) Efendimiz hazretleri bu sûre-i şerîfenin aslu'l-ulûm-ı *Kur'ân-ı Kerîm*'in sülüse muâdil olduğu beyân buyurulmuştur.

فهذا اخر ما وقعت عليه من اسرار هذى السورة والله تعالى اعلم بغايتها والحمد لله لوليه والصلوة على نبيه

Şerefeddin

[1] Meryem, 19/88-92.
[2] Cin, 72/3.
[3] İhlâs, 112/4.

İSLÂMİYET'İN ZUHÛR VE TERAKKİSİ VE HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi: Doktor Stubbe
Mütercimi: Mardinî-zâde Ârif

Fasl-ı Sâlis
Arapların Tarihinden Bir Nebze

Bu kitabın tahrîrinden maksad-ı aslî olan İslâmiyet'in ta'rîfi için menşe ve mehd-i zuhûru olan Arapların tarihini beyân eylemek muktezîdir. Zîrâ Arapların mevki'leri ibâdât-ı kadîme ve âdât-ı kavmiyyelerinin İslâmiyet üzerine büyük bir dahl u te'sîri olmuştur.

Araplar: Latin kavminin zann u zehâbları vechile isimlerini Apollo oğlu Arabus'dan almamışlardır. Arapların isimleri Hazret-i İsmail aleyhisselâmın ilk ikâmetgâhı olan Medine civarında Arabe şehri isminden me'hûzdur. Ahîren bu isim Asya'nın en güzel kıt'ası olan Cezîretü'l-Arab'ın umûm sekene ve akvâmına alem-i mahsûs ittihâz kılınmıştır. Araplar asıl i'tibâriyle beş eyâlet veya beş hükûmete münkasem bir kavm-i firâvân idiler. Ancak Avrupa'nın eski coğrafiyyûnu işbu eyâlât-ı hamse esâmî-i hakîkıyyelerini bilemediklerinden nâçâr onların isti'mâl eylemiş oldukları Arabistân-ı Cibâlî, Arabistân-ı Sahârî, Arabistân-ı Emsârî nâmlarına taksîm ve ol sûretle ta'rîf ve tevsîme mecbûruz.

Arabistan'ın cihât-ı selâsesi bahr ile muhât olup garben Bahr-i Ahmer, cenûben Bahr-i Muhît-i Hindî, şarkan Halîc-i Fârisî denizlerine müntehî ve şimâl ciheti Suriye kıt'ası ve Fırat nehriyle mahdûd bir kıt'a-i cesîme olup mesâha-i sathiyyesi İspanya ve Fransa ve İtalya ve Almanya mecmû'-ı mesâhalarından vâsi' ve ziyâdedir. Roma müverrihlerinden Pliny nâm müverrih "cezîretü mâ beyne'n-nehreyn" Arabistan'dan add u şumâr ve Araplara Suriyeli nâmını ıtlâk eylemektedir. Bu tesmiyeye sebep Alda Jamini Araplarının bir müddet Suriye'yi istîlâ oldukları gibi Yemen'den hicret eden Ezd ile el-Gassân kabilelerinin müddet-i medîde ol havâlîde hüküm-fermâ olmalarından nâşîdir. Havâriyyûn'-dan Pavlus'un Corinth ahâlisine yazdığı nâmede zikreylediği vechile kendisini Dımaşk'ta tevkîf etmek isteyen Aretas Arap hükümdarlarından biri olması lâzım gelir. Zîrâ ol havâlîde hüküm-fermâ olan ümerânın ekser esâmîleri Benî Hâris lakabıyla meşhur ve Areth dahi ondan muharref olduğu maznûndur.

Eyâlât-ı Arab'a gelince Avrupalıların kabul ettikleri taksîmâta nazaran Arabistân-ı Cibâlî garbda Bahr-i Ahmer'in kısm-ı dâhilîsi ve Mısır'ın bir tarafıyla muhâttır. Şimâl cihetinde dahi arz-ı Filistîn, Suriye kıt'asıyla mahdûddur. Şarkan dahi Arabistân-ı Sahârî ile ma'rûftur. Cenûbda Arabistan'ı Medâin ve Feyâfî'ye taksîm eden silsile-i cibâl ile maksûmdur. Roma müverrihlerinden Strabo ve Pliny ve Ptolomy kıt'a-i mezkûreye Nabatæa nâmı ıtlâk ve bu ismi Hazret-i İsmail aleyhisselâmın on iki evlâd-ı zükûrundan en büyük oğlu Nabiaoth isminden müştak olduğu zu'mundadırlar. Ancak bu isim Filistin'e civar olan mahallere ıtlâk olunmakta olup ol havâli arâzîsi gâyet münbit ve mahsûldâr olmakla beraber ahâlisi ziraat ve ticâretle me'lûf bir kavimdirler. Arabistân-ı Sahârî ise garbda kısm-ı cibâlî ile Suriye kıt'asıyla muhâttır. Şimâlde dahi Fırat nehriyle mahdûd ve şarkta Bâbil arâzîsinden tefrîk eden silsile-i cibâle müntehî ve cenûbda kısm-ı medenîsi kısm-ı sahârîden birtakım cibâl ile **[26]** müfrezdir. Bu kıt'anın arâzîsi müstevî ve kumsal arâzîden ibâret olmağla kısm-ı a'zamı ziraat ve sükkândan hâlîdir.

Arabistân-ı Emsârî şibh-i cezîre gibi Bahr-i Ahmer ile Halîc-i Fârisî miyânında kâindir. Aksâm-ı selâsesinin en büyük kısmıdır. Mesâha-i sathiyyesi rivâyete nazaran üç bin beş yüz dört mil murabba'ındadır. Kıt'a-yı mezkûreye müverrih Solinus vesâireleri Ayman nâmını vermekte Araplar Yemen tesmiye eylemektedirler.

Müverrih Dionysius Arabistan'ın o cihetlerinde bir müddet ikâmet eylemiş olmasından dolayı kıt'a-i mezkûreye Amænam nâmını vermiş ki kıt'a-i mahbûbe demektir. Fi'l-vâki' kıt'a-i mezkûre kıta'ât-ı sâireden daha cesîm olmakla beraber daha münbit ve mahsûldârdır ve o kıt'a Asya'nın en zengin buk'ası olduğu rivâyet olunuyor. Kıt'a-i mezkûrede de pek çok elmas ve kıymetdâr ahcâr ma'âdini bulunduğu gibi eşcârından birçok pelesenk ve zamk-ı Arabî ve sevâhilinden anber istihrâc olunmaktadır. Ve'l-hâsıl kıt'a-i mezkûre ol derece zengin ve ol mertebe dil-nişîndir ki cennetten bir kıt'a addolunsa sezâdır. Keldânîler zamanında tekmîl Arabistan bir hükûmetin zîr-i idâresine dâhil olup olmadığı mechuldür. Araplar gerçi birçok kabâile münkasem ve Yahudîler gibi hariçten teehhül etmemek sûretiyle ensâb-ı kavmiyyelerini muhâfaza eylemişlerse de ancak diyânât ve mâarif-i kadîmelerinden ma'lûm ve ma'rûf pek az âsâr kalmıştır. Maamâfih Acemlerin ve Keldânîlerin ilm-i hey'et ve ilm-i nücûm ile sâir ulûm-ı meşhûreleri Araplardan me'hûz olduğu mervîdir. Lisanlarına gelince Yaarab nâmında bir zâtın zuhûruna değin lisân-ı İbrânî veya Süryânî'den pek farklı değildi.

Araplar iki kısma kābil-i taksîm oldukları mervîdir, ki bir kısmı Arab-ı Aribâ'dırlar[1] ki bunlar Kahtân bin Âbir bin Sâlih bin Sâm bin Nûh'dur ve ikinci kısmı Arab-ı Müsta'ribe'dirler ki onlar Hazret-i İbrahim el-Halîl aleyhissalâtü vesselâm mahdûmu Hazret-i İsmail aleyhisselâmı arz-ı Hicâz'-da Cürhüm kabilesinin nişîmgâhı olan Yesrib medînesine getirip onda ikâmet ve Cürhümîler'den teehhül eylemesiyle Kureyş kabilesiyle sâir kabâil-i müsta'ribe onun zürriyetinden mütevellid ve mütenâsildir. Hazret-i İsmail Cürhüm kabilesinden teehhül eylemesiyle onların âdât ve lisanlarını ahz etmiş ve kendisi ile zürriyeti kabâil-i Arabiyye miyânına dâhil olarak aralarında nesebden bir fark kalmamıştır. Lisanına gelince Cürhümîlerle Kahtânîlerin lisanları beyninde cüz'î bir fark ve tefâvüt vardır. Kahtânîler Himyer lisanıyla mütekellim oldukları halde Hazret-i İsmail Himyer lisanıyla Cürhüm lisanını mezcederek bir lügat-i fasîha icâd eylemiştir.

Kahtânîler an-asl Yemen'den hicret etmiş Arab-ı Aribâ kabâil-i asliyyelerinden olmalarına ve Cürhümîler ise Sahrâyı Hicâziyye'de mutavattın bulunmalarına ve Hazret-i İsmail

[1] Metinde (عربا) şeklinde yazılmıştır.

ise İbrâniyyü'l-asl olmasına nazaran Kahtânîler kendilerine bir nevi' tefevvuk ve rüchân iddiasında idiler. Yemen ahâlisi Sebe İbni Yeşcüb İbni Ya'rub İbni Kahtân zürriyetinden olduklarından nâşî kendilerine "Sebe'î" ıtlâk olunurdu. Dinleri pek kadîm olup Hazret-i İdrîs ile Şît aleyhisselâmdan telakkī eyledikleri ve Şît aleyhisselâmın suhufu kendilerinde mevcûd olduğu iddiasında idiler. Ancak Hazret-i İbrahim aleyhissalâtü vesselâm Harran'da iken kable'l-vahy tâbi' olduğu din dahi suhuf-ı Şît ahkâmından ibâret olduğuna şüphe yoktur. Müverrih Maimonides rivâyetine nazaran ol esnâda umûm dünya ahâlisinin dini budur. Ebu'l-Fidâ'nın dahi rivâyeti bunu müeyyiddir.

Yemenliler vahdâniyet-i ulûhiyyete kāil ve Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve kudretini mu'tekid idiler. Ancak Cenâb-ı Hakk'a takarrüb için birtakım vâsıtaların şefâati lüzumuna zâhib idiler. Cenâb-ı Hakk'a ol vâsıtalarla tazarru ve niyâz eylerler idi. Duâlarında ubûdiyetlerini i'tirâf ve Cenâb-ı Hakk'ın hükm ü kudretinden hariç bir nesne bulunmadığını ikrâr eylerler idi. Cenâb-ı Hak ile kulları arasında hatadan ma'sûm ve gayr-ı mer'î vesâitin vücûduna kāil oldukları gibi ecrâm-ı semâviyyeden bulunan nücûmun dahi te'sîrât-ı maddiyyelerine kāil idiler. Ve bu i'tikāda mebnî mevâki'-i nücûm ile sevâbit ve seyyârâtın seyr u hareketlerine ve yekdiğerleriyle müsâdeme ve sukūtlarına birçok meânî isnâd ve ahkâm istinbât eylerler idi. İşbu ecrâm-ı ulviyyenin hareketleriyle leyl u nehârın mikdâr ve sâ'ât-ı zamâniyyesini takdîr ve ta'yîn eyledikleri gibi eşkâllerinden birtakım mühürler ve vefkler tertip ve onlardan istigāse ve istiâne eylerler idi ve ol esnâda memâlik-i Arabiyye'de ve arz-ı Filistîn ile Mısır'da ve memâlik-i sâirede isti'mâl olunagelen nüshalar onlardan me'hûzdur.

DİREKLERARASI'NDA

Hanımların Otomobille Gece Piyasaları

Eskiden basmakalıp birtakım emirler vardı, vakt-i mîâdı gelince matbûâta tebliğ edilir, gazeteler yazar, herkes okur, memnun olur; bu sûretle efkâr-ı umûmiyyeye mümâşât olunurdu.

Maksad, iş yapmak değil, ahâliye hoş görünmek. Herkes işin hakīkatini seçemez ya, eh hükûmet vazîfesini yaptı, der, nazar-ı intikādını başka noktalara çevirirdi. Hiçbir şey yapmamak, fakat her şeyi yapar görünmek… O zamanın en esaslı düstûr-i siyâseti idi.

Sonra o zamanlar değişti, riyâkârlık kalkmaya, evâmir-i hükûmette ciddiyet görünmeye başladı. Çünkü hükûmetin yüzü ak, alnı açık kimseden pervâsı yok. Hayır diye i'tikād ettiği şeyi emreder, emrettiği şeyi hemen tatbîk eder…

Birçok mes'elelerde hükûmetin bu ciddiyeti zor inkâr olunabilir. Yalnız bazı cihetler de vardır ki oralarda ne dereceye kadar ciddiyet göstermek istediği henüz ma'lûm değildir. Maamâfih bu noktayı da nazar-ı ehemmiyyetten uzak bulundurduğuna inanmamalıdır.

[27] İşte kadınlarımızın âdâb-ı İslâmiyye'ye riâyet keyfiyeti bu kabîldendir. Hükûmet bu mes'eleye ehemmiyet vermemezlik etmiyor, arasıra tesettür-i nisvâna i'tinâ, âdâb-ı İslâmiyye'ye riâyet olunmasına dâir gazetelerde bazı emirler görülüyor. Ber-mu'tâd Bâb-ı Meşîhat'ten çıkan bu evâmir Dâhiliye'ye geliyor. Oradan da Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyeti'ne tebliğ olunuyor. Fakat sonra ne oluyor? Yine eski tas, eski hamam. Dün ne ise bugün yine o. Ahvâlde bir salâh görülemiyor. Acaba hükûmet bu bâbda i'mâl-i nüfûzdan âciz midir? Eğer âciz ise niçin 'böyle yapacağız' diye gazetelerle i'lân ediyor? Demek ki hükûmet bu bâbda ciddiyet gösteremiyor. Bu kabîl hâdisâtın tekerrürüne karşı böyle şüphelerin husûlü tabîîdir. Bunun için hükûmet bir şeyi emretti mi yapmalıdır, yapamayacaksa hiç nâfile yorulmamalı. İcrâsız kalacak emirler ısdârıyla haysiyetine nakīse getirmemelidir. Bilhassa Makām-ı Meşîhat-i Ulyâ'nın bu mühimmeyi nazar-ı dikkate alması lâzımdır.

Geçenlerde "Şerîat-i garrâ-yi Ahmediyye'nin âlem-i insâniyyete bahşettiği ehâsin-i âdât cümle-i cemîlesinden olan tesettür-i nisvân emr-i mühimmine bazı nisvân-ı İslâmiyye taraflarından tamamiyle riâyet edilmemekte ve âdâb ve ahlâk-ı milliyyeye muhâlif evzâ' ve harekâtta bulunulmakta olduğu haber verildiğinden dînen ve siyâseten gayr-ı kābil-i tecvîz olan bu gibi hâlât-ı gayr-ı marziyyenin her halde men'i vesâilinin istikmâliyle dîn-i mübîn ve şer'i– kudsiyyetkarîn-i Muhammedî'nin muhâfaza-i ahkâmına dikkat ve i'tinâ olunması husûsunun ta'mîmen iş'ârı Makām-ı Meşîhatpenâhî'den bâ-tezkire iş'âr olunmakla ber-mûceb-i iş'âr keyfiyet Dâhiliye Nezâreti'nden Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyeti'ne (ve ta'mîmen vilâyâta) teblîğ u izbâr kılınmıştı."

Şimdi bu iş'ârı gazetelerde okuyan bir adam geçen gece Direklerarası'ndaki rezâleti görür de hayret ve teessüf edersе ma'zûr değil midir?

Ne idi o hâl, ne idi o rezâlet? Herkes beht ü hayret içinde kaldı. Saat beşi geçmiş, altıya geliyordu. O çapkın sesli otomobil Vezneciler'den şûhâne öte öte geldiğini haber verdi. Bütün nazarlar o tarafa çevrildi. Ne görseniz iyi!.. Otomobil açık. İçinde iki kadın, müslüman kadınları! Başlarında telli birer başörtüsü, Direklerarası'nın tufân-ı ziyâsı arasında parıl parıl parlayarak celb-i enzâr ediyor. Şeffâf bir tül kabartma tuvaletler üstüne süs için konmuş. Göğüsleri küşâde, kollar dirseklere kadar açık. Dirseklerini otomobilden hârice çıkarmış, ellerini çenelerine koymuşlar. Çeşmân-ı harîsleri çayhânelerin tâ içerilerine kadar nüfûz ediyor, kendilerine mütehayyir ve mütehassir atfolunan nazarlarla telâfî ediyor. Öndeki iki şapkalı frengin biri otomobili idare etmekte, diğeri yanca oturmuş gözleri kadınlara ma'tûf, elleri "bambart"ı şûhâne öttürüyor. Dudakları mütebessim, müstehzî, bütün enzâr-ı muhterisâne arasında bu nâzenînleri! gezdiriyor. Şehzâde kubbelerinin nîm-muzlim gölgeleri altından tâ karakola kadar getiriyor, orada bir reverans yapıyor, yine bu deryâ-yı nûr içinden bir balık gibi süzülüp haremgâh-ı ismetlerine(!) teslîm ediyor.

Herkes hayret içinde. Biraz ötede olan iki arkadaş konuşuyorlar:

– Yâhu! Bu ne hâldir?

– Vallâhi hayretten, teessüften başka diyecek yok.

– Acaba kimlerdendir dersiniz?

– Bilmem, sanâdîd-i istibdâd âilelerini de menfâlarına almışlardı, zannederim.

– Frenklerin müstehzî tebessümlerini görebildiniz mi?

– Görmek ne demek? Tâ yüreğime kadar işledi!..

– Geçenlerde kadınların tesettüre, âdâb-ı İslâmiyye'ye riâyet etmelerine i'tinâ olunmasına dâir Emniyet-i Umûmiyye'ye teblîgāt vukū' bulduğunu gazeteler yazıyordu. Acaba polisin nazar-ı dikkatine çarpmadı mı?

– Arkadan polisin bakakaldığını görmediniz mi?.. Otomobille giden hanımları durdurmak kolay mı? Buna hayli cesâret ister. Ya kadınlar "Hürriyetimize tecâvüz ettin!" diye yarın kocalarını polisin başına musallat ederlerse?..

Öteden bir zâbit: – Ne miskîn halk! Gözleri önünde hükûmetin emri, dînin haysiyeti, İslâmiyet'in âdâbı ayaklar altına alınır da ses çıkaran olmaz. Hicâblarından yerlere girecek, yahud nefretlerinden yüzlerine tükürecek yerde kimi kaşlarının çekikliğinden, gözlerinin siyahlığından, kimi de kollarının beyazlığından bahsediyor. Bu kadar kanı kurumuş millet, bu kadar esîr-i şehvet olmuş bir kavim, bir memleket halkı doğrusu Bizans'tan başka yerde görülmez.

Yanındaki Kafkasyalı zât ilâve ediyor: – Bizim Kafkasya'da bu halde bir kadını görseler, emin olunuz, ıslıklarla, folluk yumurtalarla rezil ederler. Halbuki bizim memleketimiz Rus idâresi altında, burası ise Dârü'l-Hilâfe olacak!..

Me'mûrînden bir zât: – Fakat azîzim mes'ûliyet-i ma'neviyyeyi o kadar teşmîl etmeyiniz. Meşîhat lâzım gelen iş'-ârâtta bulunmuş, vazîfesini yapmış; Dâhiliye de Emniyet-i Umûmiyye'ye tebliğ etmiş; o da merkezlere teblîgātta bulunmuş. Burada kusur olsa olsa Direklerarası'nın tâbi' olduğu merkezdedir. Bazı merkezlerde kadınların âdâb-ı İslâmiyye'ye riâyet etmelerine o derece i'tinâ olunuyor ki cidden memnun olmamak kābil değildir. Bütün merkezlere tebliğ olunan aynı emirdir. Yalnız şu var ki merkezlerin o emr-i hükûmeti tatbîkte gösterecekleri kusûrdan dolayı Müdîriyet onları mes'ûl tutar. Hem acaba Müdîriyet bu hâli haber almışsa merkez-i â'idini tevbîh etmemiş midir? Onun için ne Müdîriyet'te, ne Dâhiliye'de, ne de Meşîhat'te asla bir vazîfesizlik, bir mes'ûliyet-i ma'neviyye yoktur…

[28] – Eh öyle olsun…

Öteden çayını karıştıran sakallı bir ihtiyar: – Nene lâzım evlâd senin bu işler? Kocasının söz geçiremediği bir kadını hükûmet mi terbiye edecek? Millet ahlâklı olmalı. İnsanın cibilliyeti pâk olmalı. Zorla güzellik olmaz…

– Ama insan müteessir olur…

– Rahat istersen evinde otur!..

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKĀLÂT

DEVLET-İ OSMÂNİYYE VE FRANSA

– 1 –

Diplomaside hayli kullanılan ta'bîrlerden biri de Türkiye-Fransa dostluğu an'anesidir. Hemen herkes bilir ki bu dostluk ilk evvel 16'ncı asr-ı mîlâdî ibtidâsında, Sultan Süleymân-ı Kānûnî ile birinci Fransuva arasında tekevvün etmişti, Fransa kralı Fransuva, taht-ı hükümdârîye oturduğu zaman bir müslüman-Türk padişahıyla akd-i muhâdenet edecek adama hiç benzemiyordu. İspanyalı Şarlken'e karşı Almanya imparator tâcına nâmzedliğini vaz' ederken, eğer intihâb olunursa, Balkanlar'dan muzafferâne ilerleyen müslüman-Türkler aleyhine, azîm bir ehl-i salîb seferi açacağını i'lân ediyordu. Lâkin Fransuva'nın Pavia Muhârebesi'nde Şarlken ordusu tarafından yenilip esîr düşmesi üzerine bütün bu hayâlât uçtu, kayboldu; ve Kral'ın anası Luiz dö Savua o zamanın en sâhib-i iktidâr u şevket hükümdârı olan Osmanlı Padişahı Süleyman Hân-ı Kānûnî'ye sığınarak muâvenet istid'âsına mecbûriyet gördü. Bu zamandan i'tibâren Fransa kralının elçileri birkaç defa "Dergâh-ı Şevket-penâha" gelip gittiler; "gāyet Hıristiyan kral", müslüman Türklerle ittifâktan pek müteneffir olmakla beraber, Şarlken'in sıkıştırması üzerine, nihâyet 1535 senesi bir mukāvele-i ittifâkıyye akdinde muztar kaldı.

Maamâfih Fransuva bu ittifâkını Nasrânî Avrupa'dan gizli tutar ve "din düşmanı" Türklerle dostluğunu hiçbir kimseye bildirmemek isterdi.

Türk ittifâkından Fransa'nın kazancı pek çok oldu. Süleyman Kānûnî'nin bitmez tükenmez Nemçe ve Alman seferleriyle Habsburgların kuvvet ve iktidârı kırılarak, Fransa'yı şark ve cenûbundan sıkıştıran Şarlken İmparatorluğu'nun tazyîki hafifleşti, Fransa, imparatorluğa ilhâk olunmak tehlikesini atlattı. Bundan başka şarkta bir sürü pâyidâr menâfi'-i maddiyye de te'mîn edebildi: Fransızlar, Osmanlı liman ve iskelelerinin cümlesinde icrâ-yı ticâret hakkını kazandılar, diğer devletlerin gemileri Osmanlı sularında ancak Fransız bandırasıyla geşt ü güzâr edebilecekti. Bu mukāvele ile Fransa kendi tebeasının memâlik-i Osmâniyye dâhilinde hürriyet-i kâmile-i dîniyyesini te'mîn ettiği gibi, "Makāmât-ı Mübâreke"nin (yani Kudüs-i Şerîf'te inde'n-Nasârâ mukaddes addolunan bazı mahallerin) muhâfazası hizmet-i mûcibü'l-mefharetini de kendi tebeasına bahşettirmişti; 1535 ahidnâme-i kadîminde mezkûr hukūk, bilâhare Fransa'nın, Devlet-i Osmâniyye tebea-i Hristiyâniyyesi'ne nev'amâ bir hakk-ı himâyet ve sahâbet iddiasına bile meydan açmıştır.

Fransız menâbiinden istihrâc olunan şu ma'lûmâttan anlaşılıyor ki, Fransızlarla ilk te'sîs-i muhâdenet ettiğimiz vakit, onlar bu dostluğu, aramaya mecbûr oldukları halde, dostluktan asıl istifâde eden yine onlar olmuşlardır. Fransuva Kānûnî Sultan Süleyman sâyesinde krallığını, memleketini Şarlken elinden kurtarmış ve üstesine şarkta bir nevi' hakk-ı inhisâr-ı ticârî kazanmış ve bu da yetmiyormuş gibi zavallı Türklerin başına, şimdiye kadar atamadıkları kapitülasyon belâsını dolamıştır. Buna mukābil acaba Türkler ne kazanmışlar? Gerek Osmanlı, gerekse Fransız tarihleri buna dâir Şarlken kuvvetinin bir kısmını kendi üzerine celbetmekten gayrı bir şey göstermiyorlar, halbuki Fransuva bu vazîfesini de mertçe ifâ etmemiştir: Süleymân-ı Kānûnî'nin Nemçe seferlerinden birisinde, pâdişah, kralın hazırlanıp yardıma gelmesini teklîf ve taleb etmiş iken, ahde vefâ-

sızlıkla meşhur Fransuva leyte ve le'alle ile vakit geçirip muâvenetten istinkâf eylemiş ve pâdişahın muhikk serzenişine uğramıştır. Bu vak'ayı Fransız müverrihi müteveffâ Rambaud naklediyor.

Hıristiyan Avrupa efkâr-ı umûmiyyesi, başta gâyet Hıristiyan kralın Emîrü'l-mü'minîn ile ittifâkına pek hiddetlenmiş idi; kralın bu hareketi âdeta Nasrâniyet'e hıyânet gibi telakkī olunuyordu. Fakat bu "hıyânet"in maddî, paralı menâfii pek çabuk tezâhür ettiğinden, diğer Hıristiyan hükümdarlar da Fransuva'nın isrine iktifâda gecikmediler. Hatta bizzat Papa Cenâbları bile, aynı hukūk-ı iktisâdiyyeyi istihsâl için 1535 kapitülasyonuna iştirâk arzusunu izhâr eyledi!..

İşte bu sûretle bizim ziyânımıza, Fransızların, yalnız Fransızların da değil, bütün Hıristiyan Avrupa'nın fâidesine olarak başlayan Türk-Fransız dostluğu, az çok fâsılalar ile, bu güne kadar devam etmektedir. Fransa'nın Türk dostluğundan beklediği pek muayyen ve sarîh iki şey vardır: Birincisi, şarkta menâfi'-i iktisâdiyyesini te'mîn ve tevsî' etmek, hatta kābilse bütün Türkiye'yi inhisâr-ı iktisâdîsi altına almak; ikincisi, şark hıristiyanlarını ve alel-husûs Katolik mezhebinde olanlarını ta'lîm, terbiye ve himâye ederek ve onlar vâsıtasıyla Fransa medeniyetini anâsır-ı sâireye de neşr u telkīh eyleyerek, şarkı bir nevi' nüfûz ve hâkimiyet-i medeniyyesi boyunduruğuna geçirmek. İşbu makāsıdı istihsâl edebilmek için, **[29]** Fransa, Devlet-i Osmâniyye'yi, zamân-ı inhitâtında Rusya ve Avusturya'ya karşı birkaç defa siyâseten ve hatta bir defa harben müdâfaa eylemiştir. Lâkin kendisine, diğer cihetten daha ziyâde menâfi gösterildi mi, derhal, o asr-dîde Türk dostluğunu hemen fedâ ederek Devlet-i Osmâniyye'nin taksîmine rûy-ı muvâfakat göstermiştir.

Dediklerimizin sıhhatini isbât için Birinci Fransuva'dan i'tibâren Türkiye-Fransa münâsebâtına âid birkaç mühim devre-i târîhiyyenin muhtasaran beyânı iktizâ eder. Fransuva'dan sonra, Türkiye-Fransa münâsebâtında en göze çarpan devirler, Sultan Mahmûd-ı Evvel'in Belgrad Muâhedesi'ni akdettiği hengâm ile Birinci Napolyon ve Üçüncü Napolyon asırları, bir de Yunan ve Mısır mes'eleleri zamanıdır.

Sultan Süleymân-ı Kānûnî zamanında ittifâk ve muhâdenetin müsted'îsi Fransa Kralı iken, on sekizinci asr-ı mîlâdîde emr ber-aks olmuştur. Kara Mustafa Paşa'nın Viyana ikinci muhâsarasından mağlûben ric'atinden beri muvaffakāne ilerleyen Avusturyalılara mukābele için, artık Türklerdir ki Fransızlardan yardım beklerler. Bâ-husûs Büyük Petro'nun memâlik-i vâsi'asını ıslâh ve tanzîm edip Karadeniz'i tehdîde başlamasından i'tibâren, Devlet-i Osmâniyye'nin hayatına kasdeden düşman ikileşmiş olduğundan, Sultanlar için Fransa dostluğunun kıymeti de o nisbette artmıştır. Fakat Fransa da Devlet-i Osmâniyye'nin tehlike-i azîmeye ma'rûz bulunmasından pek müteessirdir: Eger Avusturya Çesarı ve Rusya Çarı, sultanın yerine kāim olursa artık Fransa'nın o parlak şark ticâretine uğurlar olsun!

Bunu pek iyi teferrüs eden Versay Hükûmeti'nce, şark hakkında vâzıh bir meslek-i siyâsî tekarrür eder: Mâdem ki Fransa'nın şarkta azîm menâfi'-i ticâriyyesi mevcûd olup şark iskeleleri Fransız ticâretinin hemen hemen yed-i inhisârında bulunuyor, bu halde, Fransa şarkta hâl-ı hâzırı "Status Quo"yu muhâfaza etmeli ve Memâlik-i Şâhâne'nin düvel-i sâire tarafından zabt u istîlâsına mümânaat olunmalıdır. Bu meslek bilâhare "muhâfaza-i tamâmiyet-i mülkiyye-i Osmâniyye" nâmıyla kesb-i iştihâr eden esâs-ı diplomatikīden başka bir şey değildir. Memâlik-i Osmâniyye, Rus ve Avusturyalıların kolay avlanır bir şikârı olmamak için Rusya ve Avusturya civârlarında vâki' Lehistan ve İsveç gibi binnisbe zayıf devletler ziyânına tevessü'le kesb-i iktidâr etmemelidirler. Bunun için Versay Hükûmeti şarkın işbu zayıf devletlerini, yani İsveç, Lehistan ve Türkiye'yi birbirlerine revâbıt-ı ittifâkıyye ile bağlayarak, şarkın kavî devletlerinin yani Rusya ve Avusturya'nın taarruzlarına karşı müttefikan müdâfaâtta bulunmalarını ister. 18'inci asırda Fransız diplomasisinin (Klasik İttifâk) ta'bîr ettiği, arkada Fransa olmak üzere, İsveç, Lehistan ve Türkiye'nin, Rusya ve Avusturya'ya mukābil ittifâklarıdır.

Rusya ve Avusturya'nın Lehistan hakkındaki âmâl-i istîlâ-cûyânelerinden neş'et eden "Lehistan Verâseti Muhârebesi", başlanacağı esnâda Fransa Hâriciye Nâzırı Kardinal Fleury, İstanbul'da mukīm elçisi Marquis de Villeneuve vâsıtasıyla Rusya nüfûzunun tevsîi Devlet-i Osmâniyye'ce de muzır olduğunu Dîvân-ı Hümâyûn'a izâh ederek, Devlet-i Osmâniyye'yi harb-i mezkûra teşrîke uğraşıyordu. Lâkin Hükûmet-i Osmâniyye iştirâk-i harbe va'd-i muvâfakat vermezden akdem Fransa Kralı On Beşinci Louis'nin muharrer bir mukāvele-i ittifâkiyeye vaz'-ı imzâ eylemesini taleb ediyordu. Yalnız Birinci Fransuva vefâsızlıklarından değil, sonra gelip geçen Fransız hükümdarlarının da mütemâdî ikiyüzlüklerinden canı yanmış Dîvân-ı Hümâyûn'un bu kadarcık olsun bir dirâyet-i siyâsiyye göstermesini bile çok gören Fransız müverrihleri, muharrer bir mukāvele talebi fikrinin ihtidâ etmiş bir Fransız'dan, tarihçe epey ma'rûf Bonnevalzâde Ahmed Paşa'dan sudûr ettiğini iddia eylerler... Kardinal Fleury "Roma Kilisesi'nin en âlî bir mansıbını hâiz zâtın Osmanlı sadrazamının ismi yanına vaz'-ı imzâ eylemesi câiz olamayacağından" böyle bir muâhede-i muharrerenin teâtîsine râzı olmadı. Taassub ve teşrîfâtla örtülen maksad-ı hakīkī, harekât-ı âtiyyede daha serbest bulunabilmekti. Artık Avusturya hâkimi Ferdinand'ın sadrazama biraderim diye hitâp ettiği devirler geçmiş olduğundan, Rusya'nın Avusturya ile Lehistân ve Türkiye aleyhinde ittifâkları, Bâbıâlî'ce ma'lûm olur olmaz, muâhedenâme istihsâlinde daha ziyâde ısrâr olunmayarak, Fransa'nın arzusu dâiresinde Rusya'ya i'lân-ı harb olunmuştu.

Rusya'nın müttefiki Avusturya, ibtidâ, sırf vakit kazanmak için, mâ fi'z-zamîrini ihfâ edip muhâsımîn arasında tavassuttan falan bahsederek Dîvân-ı Hümâyûn'u bir müddet aldattıysa da hazırlığı tamam olur olmaz, o da Devlet-i Osmâniyye ile harbe girişti. Lâkin Devlet-i Osmâniyye, gerek Ruslara, gerekse Avusturyalılara karşı bu sefer muvaffakıyetle harb edip mütevâlî muzafferiyetlere nâil oldu. Esnâyı harbde Fransızların Devlet-i Osmâniyye'ye maddeten hiçbir fâideleri dokunmadı, hatta kendileri Lehistan Verâseti

Muhârebesi'ne nihâyet vererek, Viyana Muâhedesi'yle sulha râzı oldukları gibi (1738) Devlet-i Osmâniyye'nin de artık musâlaha etmesi için elçileri Villeneuve'yı nezd-i hükûmette icrâ-yı te'sîre me'mûr ettiler. Halbuki Ordû-yı Osmânî Belgrad Kalesi'ni istirdâd etmeksizin sulhu istemiyordu.

Maamâfih Villeneuve'un Türklere en büyük hizmeti işte bu esnâda dokunmuştur: Marki de Villeneuve debdebeli bir alay ile 1739 senesi Mayıs'ında İstanbul'dan kalkıp Ordû-yı Hümâyun'a geldi. Sadrazam ve Avusturya kumandanı arasında sulh simsarlığı ederek tarafeyne 1 Eylül 1739 tarihli Belgrad Muâhedenâmesi'ni imzâlattırdı. Vâkıa Belgrad Muâhedesi, Abdurrahman Şeref Bey'in dediği gibi "Asr-ı Mahmûd Hânî'yi tezyîn eden vekāyi'den olup Avusturya Devleti'nce hükmü Birinci Petro'nun Prut'ta akd ve kabûle mecbûr olduğu muâhede-i ma'lûme hükmüne muâdildir.": Avusturya Sultan'a Sırbistan'ı, Eflâk-ı Sagīr'i, Orsova'yı **[30]** ve hatta Türkler'in henüz zabtetmedikleri Belgrad'ı bile terk ve iâde eyliyordu. Gerçi muâhedenâmenin ta'yîn ettiği müddet-i sulh yirmi seneden ibâretti, ama muâhedenâmenin netâyici bu güne kadar pâyidâr kalmıştır: Avusturya, geçen seneki Bosna ve Hersek iltihâkına kadar, Belgrad Muâhedenâmesi'nin çizdiği hudûddan cenûba geçememişti. "Avusturya'nın Türkiye'ye mukābil taarruz hareketi, uzun bir müddet için, Fransa eliyle durdurulmuş idi." Rusya da, yine Marquis de Villeneuve vesâtetiyle hemen hiçbir şey kazanamaksızın akd-i sulh etti. Sonra Villeneuve, Türkiye'nin Rusya ve Avusturya'ya mukābil mevziini tamamiyle te'yîd ve takviye kasdıyla 1840'ta Türkiye-İsveç İttifâknâmesi'ni akdettirdi.

Fransa Hükûmeti'nin ve o hükûmetin cidden muktedir ve faâl elçisi Marquis de Villeneuve'un 18'inci asr-ı mîlâdî ortalarında, Devlet-i Osmâniyye'ye te'mîn ettiği menâfi'-i azîmeyi inkâr mümkün değildir. Lâkin bu büyük hizmetin Osmanlılar kalbinde, hissiyât-ı sâire ile memzûc olmayan bir hiss-i şükrân idâme edebilmesi için simsâriyenin o kadar fâhiş olmaması lâzımdı. Marquis de Villeneuve'un miyâncılığından Fransa'nın neler kazanmış olduğunu anlamak için yine bir Fransız'ın yazdıklarını okuyalım:

"Sultan, Villeneuve'un hidemât-ı azîmesine mükâfâten, Fransa'ya evvelce verilmiş olan kapitülasyonları tecdîd ve tekmîl eyledi: Fransız tüccârlarının imtiyâzât-ı ticâriyyeleri te'kîd ve tevsî' olundu. Şark o zaman bizim için azîm bir müstemleke hâline geçti; fevkalâde nâfi' şerâit dâhilinde bizim mahsûlât ve ma'mûlâtımızı alarak kendisininkini de gönderiyordu. Filistin'deki meâbidin cümlesi, Ortodoksların iddiasına rağmen, Latinler elinde bırakıldı. Hâsılı 1740 kapitülasyonları, hâlâ saltanat-ı Osmâniyye'de sâkin Fransızların kānûn-ı husûsî[si]dir."* Fransızlara işbu menâfi'-i azîme bile kâfî gelmiyordu. Onlar biraz mübhem, fakat daha azîm arzular besliyorlardı: "Fransa Sefîri, Sultan'ın müşâviriydi, nev'amâ vezîr-i evveli idi; dedikleri gibi "Hıristiyanların vezîr-i a'zamı" âdetâ padişahın vekîli idi. Bu şerâit dâhilinde Türkiye'nin terbiye-i cedîdesini muvaffakıyetle ilerletmek ümîd olunamaz mıydı?.."

A[elif].Y.

* E. Driaulte – *La Question d'Orient, P.* 49-50

BUHÂRA ULEMÂ-YI MUHTEREMESİNE AÇIK MEKTUP

Ey hazerât-ı ulemâ-yı Buhârâ! Ey vâris-i Hazret-i Peygamber-i Medenî! Ey ahfâd-ı Ali Kuşçu, Uluğ Bey, Fârâbî, ey câ-nişîn-i ma'den-i ilm-i İslâmî!

ایا تخطر می کنید که حضرت پیغمبر باشمایان چه تعلیماتها داده بود وجه اماتنها سپرده بود. ایا تعلیم وتربیه کردن اسلامیرا شمانفر موده بود. ایا مادی و معنوی مسئولیتها الامیرا باسر شمایان حمل نکره بود. بر سرامت شمایانرا، امناء الله نکرده بود چرا ایمروز باحوال عالم اسلام نظر امعان نمی کنید. چرا ایمروز از پریشانئ اسلام خبردار نمی باشید. اینچه دلسوزیکه از سه صد میلیون فضله عالم اسلام بدر کۀ اسفل سافلین افتادند ودرشاهراه مدنیت از کافۀ نوع بشر در عقیب ماندند. ازراه علم و ترقی دور افتادند. روزی عالم بودند ایمروز جاهل، روزی غنی بودند ایمروز کدا، روزی حاکم بودند ایمروز محکوم، روزی مترقی بودند ایمروز متدنی، روزی پیر و شرع شریف بودند ایمروز پیرو نفس نهوانی، روزی عزیز بودند ایمروز ذلیل، روزی صاحب ملك ووطن بودند ایمروز مهاجر ملك وطن می باشند. ایا باین کونه سفالت وبدبختی مامسلمانان چه باعث شد؟

حضرت ذوالجلال اکرم در کلام عظیم الشان خود، حضرت پیغمبر با احادیث شریفۀ خود این کونه ذلت و مسکنت ما مسلمانانرا خبر نداده بود. حضرت خدای عز و جل در نزد خود دین و ملت معظم و مکرم اسلام واسلامیت کفته، حضرت پیغمبر اسلامیت درکافۀ امور بشر عالی خواهد شد وهیچ چیزی وکاری در بالای اسلامیت و مسلمانان عالی نخواهد شد فرموده بود..

چرا ایمروز احوال ما مسلمانان بر عکس خبردادی خدا ورسول می باشد؟ در هر جا مسلمانان در حالت حقیری وذلیلی می باشند. و در میانۀ کافۀ اقوام بشر مسلمانان پس مانده و درهرجا اسیر و محکوم دیکران می باشند. از شرق تا غرب، ان ممالك جنت فرای اسلامی پامال حقارت دیکران می باشد. ان وطنهای عزیز اسلامیکه درتحت اسارت دیکران می باشد، قلم؛ از نویشتن انها و تعداد کردن انها حیا خواهد کرد. و نیز نوبت تهدید بدین مقدسمارسیده از هر طرف انعقادات و اجتماعات کرد در فکر تعرض دینما و ایمانما می باشند. اینچه مظلم روزهاستکه بر سرما مسلمانان می باشد وعلما؛ اصلا در تفکر سلامتی اسلام نمی باشند.

ای علمای محترم! ایا این روزهای سیاه مامسلمانان بر فرمودۀ خدا ورسول مطابقست؟ ایا این صفحات مظلم مطابق خبردادۀ خدا ورسولست؟ البت بصدا البت که این حیات کذران ایمروزئ ما مسلمانان خلاف و عکس ان بشارتهای معلاست. ایاسبب چیستکه بخلاف ان بشارتها بدین درکۀ سفلی افتادیم. باعث این کونه مذلت چیست؟ باعث این کونه اسارت چیست؟ باعث این کونه تدنی چیست باعث این کونه سفالت چیست؟ چیست این روزهای سیاه ما چیست؟ هیچ شبهه بان نیا وریمکه سبب وباعث اول تدنئ اسلامی؛ علما می باشند بدین کونه کرفتارئ لایعد

ابو الفدا، ابوا الفراج، ابن خلدون، ابن اثیر، طبری که اعظم امام مؤرخانند پرورشیاب ان اعصار مابها الافتخارند.\

دران اعصار جلیلهٔ مفتخره بسیار ترین علوم مدونهٔ حاضره را مسلمانان کشف واختراع نمودند، کرویت ارضرا اثبات کردند. وائرهٔ نصف النهار را هیئت فنیه ایکه در تحت ریاست احمد بن القصیر الفرغانی بود حساب کردند. علومی وفنونیکه در عصر حاضر باعث ترقیات انا مست جملهٔ انرا مسلمانان دران اعصار کشف واختراع کردند. در مکاتب ومدارس بالعلیم ان علوم مشغول شدند. خلاصه مسلمانان ان وقت با مسعودیت حقیقیه نائل بودند.

این ترقیات مذکوره که در نزد اسلام ودر عالم اسلام حصول یافته شد و سبب تعالی اسلام شد همه از همت ان اسلاف عالی تباران شد. همه از سعی ان علمایان شد. این همت عالی واین سعی مشکور همه با اوامر جلیلهٔ اسلامیه اتباع نمودن بساحهٔ مکونات حاصل کردید.

وقتا که علما از تعلیمات اسلامیه احرافی نمودند، کبر، عظمت، غرور را باخود رهبر اتخاذ کردند ومنفعت شخصیه شانرا بامنفعت عمومیه ترجیح نمودند. چیزیکه مخل منافعشان بود انرا ردکردند مسلمانانرا بارادهٔ کیفیهٔ ایشان تابع کردند ازان روز اسلامیت پابر زمین اضمحلال وروبرتدنی برنهاد. مسلمانان وحقکویانرا کافر کفتند. کسیکه با علیه ایشان رفت کافر کفتند. تکفیر کردنرا زیاده رواج دادند. عوامرا چندان اخافهٔ مالایعنی نمودند وباخود مطیع کردند. علوم حقیقیه را تحدید وانکار کردند. کسی باعلوم حقیقیه مشغول شودانرا مبتدع وسك جهنم کفتند چیزیکه باعث تدنی اسلام بودواز... علم لاینفع وعمل لا یرفع... بودانرا علم کفتند وتحصیل انرا ضروری نمودند. ازان وقت مسلمانان خوار وذلیل کشتند. ملك و وطن اسلامی همه بادست اغیار برباد شد. علما درین فلاکت بامسلمانان تلعین دنیا وتلقین آخرت کردند وتعلیمات اسلامیه را باتحت پاکرفتند.... بتاریخ اسلاف اهمیت ندادند که ان اسلاف صالحین چه کونه خویشرا تنظیم وچه کونه مساعی بترقیات اسلام کرده اند. چرا انها در تحدید علوم وفنون وطلب دنیا نرفتند ومضر دیانت اسلامی بود نشرا فرق نکردند. علما بیکه تا پنجم عصر هجریرا رسیدن انان تعالی وترقی اسلامیه خواهد بزیر قوت دنیا، خواهد بزیر قوت علوم و فنون خواهد بزیر قوت آخرت حاصل کردد انها بلا ترددانرا اجرا کردند.

غریبست و عجیبستکه ان حضرات رضوان الله تعالی علیهم اجمعین باعصر سعادت نبویه ازماهز ارسال نزدیك بودند احکام اسلامیه واخلاق نبویه درکافهٔ مسلمانان معلوم و داستان زبان بود. تعلیمات نبوت بواسطهٔ سلسلهٔ منقولات معلوم نبود. باهمه مسلمانان روشن وواضح بود. از حاشیه های دور افتاده تعلیمات اسلامیه رانمی کرفتد.

ای حضرات علمایان بخارا!

[32] این کونه سرد سخن کردم وتطویل کلام کردم مقصدم همه جلب نظر دقت شمایانست از بسکه دل، از احوال بخارا، ازامت بخارا، از استقبال بخارا خونست، بریشانست ایمروز شمایان چاره ساز فلاکت بخارا دوای درد بخارا می باشید باید که با امداد بخارا برسید. و ازین بستی وسفلی بخارا را تخلیصی نمایید. چیست این مجادلهٔ که در بالای تحصیل ابتدائی و درمکاتب ابتدائی جاری می باشد. چیست این سلسلهٔ وقوعاتکه دربالای تعلیم می باشد. نفرت و تأسف عالم اسلامرا علمای بخارا باخود جلب می کنند. درین عصر تمدن درین عصر ترقی برای خواندن نزاع عیبست. با خصوص مداخلهٔ ممانعتکارانهٔ علما عارست ننکست.

ولایحصی اسلامی باعث اول علما باشند حق نالیدن از کس واز دیکران نداریم. زیرا که علما وارث پیغمبر ند. باید که کار شانرا با اثران حضرت فخر عالم مطابق وموافق نمایند. مع التأسف بصد هزار حجالت اعتراف کرده می شودکه علمایان معاصر در سلامتی عالم اسلام بان اثر مبارك اتباع ننمودند. منافع خودرا بمنافع عمومیهٔ اسلامی ترجیح نمودند. اصلا در تفکر مسعودیت اسلامیت نشدند.

وحال انکه حضرت پیغبر اخر الزمان وقتا که من طرف الله **[31]** مبعوث شد ولوای اسلامیترا رکز نمود وباتحت ان مسلمانانرا جمع نهاد وروز تا روز اسلامیت ترقی و اکثریت نمود ان وقت حضرت طبیب عالم درغم استقبال امت افتاد چاره های تأمینی استقبال امترا پیشه کرد. غیر از رفاه استقبال امت دیکر چیزی تفکر ننمود. مادتًا ومعنًا درین راه درین امل صرف مساعیهای لایتناهی کرد. روی مبارك خودرا بلا جوردئ خون مالید. ودندان مبارك خودرا شکست. با انواع مذمت تحمل نمود. چه اذای چه جفا بیکه ان حضرت فخر عالم کشید همه از بهر استقبال امت همه از بهر سعادت امت کشید. و موجب مسعودیت و بختیارئ امت قوانین عالیه وضع نمود. بدین قوانین عالیه اتباع امترا ضروری نمود. با اجرا آت قوانین عالیه علمارا مأمور کرد. باز ازغم امت از استقبال امت انی خالی نشد. اخر امتی امتی کفته کفته اتمام انفاس عالم بی بقا کرد.

ای علمای معاصری که دعوئ وارثئ ان حضرت پیغمبر عالی شان دارید. چرا با اثران نبی محترم اتباع ننمودید. چرا قوانین عالیهٔ ان رسول مجتبارا اجرا نمودید. چرا انی بتفکر اسلامی خودرا مشغول نکردید. چرا از اسلاف عبرت نکرفتید ان اسلافیکه بعد از رحلت نبوی اتباع فاقرأن عظیم الشان وبا فرمودهٔ ان حضرت حبیب خدا نمودند روز تا روز اسلامیت ترقی نمود وبا اوج بالا صعود کرد.

دردورهٔ جهار یار کزین وامویهٔ شامیه وامویهٔ اندلوسیه وعباسیه مسلمانان از کافهٔ نوع بشر مترقی بودند ودر جهان مدنیت یکتا داشتند. با کسی احتیاج نداشتند. همه احتیاج بامسلمانان داشت. باکسی محکوم نبودند همه محکوم مسلمانان بود. از کسی اقتباس مدنیت نمی کردند، همه اقتباس مدنیت مسلمانان می کرد. سمرقند، بخارا غزنه، بغداد. موصل، شام، صر، قیروان، مرا کش، قرطبه، غرناطه ان وقت مراکز مدنیت اسلام وعالم بود. مدارس مکاتب بی شماری می داشت از اقطار جهان نوع بشر برای تحصیل علوم وفنون بان مراکز می آمد. مسلمانان در کرهٔ ارض تعلیم مدنیت می کردند. مسلمانان با انجمنهای علمی وفنی، با انجمنهای طبی، با انجمنهای ریاضی، با انجمنهای طبیعی، با انجمنهای فلسفی، با انجمنهای جغرافی، با انجمنهای تاریخی صاحب ومالك بودند. دران انجمنها علما وفضلا اجتماع می کردند. مجهولیتهای کمی وطبیعیرا کشف واختراع می نمودند. چندین علامه و چندین مجتهد وجندین صاحب مذهبان همه دران اعصار ظهور یافته شدند.

استاد طبابت حاضره ابوبکر رازی، محمد بن زکریا، ابن نفیس، ابو علی سیناهأ اشتیم. واضع جبر و ریاضیات ماردینی، ابن محلی، نصیرالدین طوسی هاداشتیم.

از طبیعیون الحزن، ابن یونس، ابن بیطار، ابو زکریا الاشبیلی، جابر واز فیلسوفان ابن رشد، غزالی، ابن کمونه، فخرالدین رازی، فارابی که امام فیلسوفان عصر حاضر نددران عصر های سعادت اتسام رسیده اند.

حسن ابن محمد القرطبی، بیرنی، شریف الادریسی، ابن بطوطه که پیشوای علمای جعرافیونند وکاشف اراضئ مجهوله اند باز پروردکان ان اعصارند.

خدا نکرده بخارا یکروز بدست رقیبان رود آن وقت امر تحصیل وتعلیم از دست شمایان بیرون خواهد رفت. باید که تعلیم وتربیهٔ امت بخارا باکیف وباقانون رقیبان تابع خواهدشد وبالسانهای رقیبان امر تعلیم جاری خواهدشد. بنابران سراز غفلت بر داشته وتفکر سلامتیٔ ملت نموده ایمروز بکشادن ان مکتبهای مسدوده باشند و ترغیب و تشویق و تکثیر آن مکاتب بنمایند و حقیقت ان اصول تعلیموا فهمند تجربه کنند. جبیزیکه مخالف شرع شریف یابندباید که اعلان نمایند بتلقینات دشنمان کوش نکند بالذات تتبع بکند نام علمای بخارا را عالی کنند. موجب تدنی حالا تیکه ورنجارا موجودست از تعداد وعرض انها موقتًا صرف نظر کرده با کمال احترام ختم کلام کردم.

Nur Ali-zâde
Gıyâseddin Hüsnü

MEKÂTÎB

Pekin'den:

Pekin'de Cem'iyet-i İslâmiyye

Pekin'de bir Cem'iyyet-i İslâmiyye teşekkül etti, dört aydan beri sa'y u gayret ediyorlar, cem'iyete dâhil olanların kâffesi vücûh ve avâmdandır, ulemâ-yı **[33]** zevi'l-ihtirâmdan altı zât iştirâkle cem'iyeti takviye ettiler. Çince cem'iyetin ismi Ciyav Yo Hay. Program ne vakit hitâm-pezîr olursa, *Sırâtımüstakīm* idaresine takdîm ederim, cem'iyetin bit-tabi' merâm ve maksadı izâle-i cehâlet, ittihâd ve ittifâkla saâdet-i dâreyne îsâl edecek esbâba tevessüldür… Çin müslümanları olup Japonya'ya giden mektep talebeleri bil-ittifâk bir cem'iyet teşkîline muvaffak olmuşlardır, pek ziyâde gayret ediyorlar, şu zevât-ı kirâmı teşvîk eden zât-ı muhterem, Mısırlı Ahmed Fazlı Beyefendi'dir. Çok himmet ediyorlar, Çin'den Japonya'ya azîmet eden efendilerin adedi 12.000'e bâliğdir, bunların içinde mektepli din kardeşlerimiz ekall-i mine'l-kalîldir, fakat her husûsta fâik ve mümtâz imişler, Çin müslümanları hissetmişler ki, şimdi mevcûd olan ilimle, Avrupa vâizler[ini] def' edemeyecekler, zîrâ şimdi Arapça tekellüm ve mübâhaseye muktedir misyonerler ke'l-cerâd vürûd etmeye başladı. Çin ulemâsı ise ke'l-haceri'l-asammdır. Binâenaleyh medâris-i ilmiyyenin ıslâhı farz-ı lâzımdır, Avrupa vâizleri yalnız erkeklere münhasır ola idi lâ-be's idi. Miss, Leydi vâizeleri daha müessir ve daha nüfûzludur. Köylere varıncaya kadar dağılıyorlar.

Acaba biz, ne vakit menâm-ı gafletten kıyâm ve halâs olabileceğiz. Bâ-husûs buradaki din kardeşlerimiz [1](فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ) (يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ) mâ-sadak bir halde uyuyorlar.

Pekin'de Ulûm-ı Dîniyye Muallimi
Rıza

[1] Zümer 68/39 ve En'âm 6/73. âyetler metinde tek bir ayet gibi yazılmıştır.

ای حضرات علمایان!

نفرت و تأسفات اسلامیه ازهر طرف باشمایان متوجهست. وتنقیدات شدیدهٔ مطبوعات اسلامیه همه وقت باشمایان متوجهست. اسباب بدین بدحشمیٔ اسلامیان همه حرکات تعصبکارانهٔ شمایان می باشد. ان مکاتبیکه با مسدودیت اوکوشش کردید در تحصیلش ممانعت نمودید بکدامین قوانین اسلامیه بکد امین احکام اسلامیه توفیق حرکت نمودید. بکدامین وجدان این کونه جنایترا در حق اولاد وطن روادیدید. چاره فلاح عالم اسلام وبخارا ایمروز در تعمیم مکاتب منتظمه وابسته می باشد. ودر تعمیم تحصیل ابتدائی وابسته می باشد. هر سکنهٔ وطن بهر بر علم وعرفان نباشدازان ملت امید خیر نباید کرد. دین و دنیای علم و عرفان محفظه نخواهد شد. ملتیکه سویهٔ عرفانش ناقص باشد البته ان ملت از طرف دیکران بلع خواهد شود. ایمروز عالم اسلام بدین حالتکه افتاده ست هم از جهلست همه از نادانیست. همه از ترك علوم حقیقیه است. بنابران مکتبهای ابتدائیکه مسدودیت انهارا اراده نموده، ودر استقبال وترقی بخارا بدین حرکت ضربهٔ مهلك رده بودند بکشادن ان مکتبها وبتحصیل ان مکتبها بسرعت ممکنه همت و غیرت نمایند که حیات وممات بخارا دران مکتبها تعلق دارد. ایمروز بخاریان در امر تعلیم حریت کامله دارند. در مدارس و مکاتب خواهند چه تعلیم داده می توانند. بنابران ساعتی زودتر در تحصیل علوم حقیقیه شروع باید کردن. در مکاتب ومدارس علمیکه باتنویر افکار ملت خدمت دارد از و معرفت خود ورقیبان تحصیل کرده می شود بتکثر انها صرف مساعی باید کرد. ایمروز تأمینی استقبال بخارا در تحصیل جعرافیا، تاریخ، حساب و معلومات مدنیه.... الخ موقوفست. کودکان نورسیده کان وطن وقتا که دین ودیانت خودرا ادراك نمودند متعاقبًا تعلیم ان مذکورات ضروری ولابد می باشد. در دنیا چه قدر علوم وفنونیکه باشد وباعث ترقیات اسلامیه باشد تحصیل انها مطلقا ضروریست. زیرا که قوانین عالیهٔ اسلامیه باین اوست اسلاف بتحصیل علوم و بتکثیر فنون خدمت فاخره نمودند، در بالا که نویسته شد باجملهٔ ان دقت علمای بخارا را جلب خواهد کرد.

ای علمای بخارا! اکنون توقع و تضرع از شمایان انستکه ان مکتبهای منتظم در بستهٔ که هست انهارا در زودی کشوده بتحصیلش مساعده بدهید. در جهالت ملت بخارا ترحم بنمایید. مکتبانیکه در بخارا موجودند انها قطعیًا باصلاح بخارا بافوز وفلاح بخارا خدمت نمی کنند. غیر از تصییع اوقات نورسید کان دیکر خدمت ازانها انتظار نتواند کرد. عسرتی مشکلاتیکه در انجاهست غیر از خرابی اولاد وطن دیکر فائدهٔ مشروع ندارد. حضرت بیغمبر (علموا ویسروا ولاتعسروا بشروا ولاتنفروا) فرموده اند. تحصیل ان مکتبان کهنه اصول صرف بفرمودهٔ خدا ورسول خلاف می باشد.

ان اصول انواع افترا ومذمتها که می کنند وباعث کفرمی کویند ان اصول مطابق فرموده خدا رسولست وکافل نجات اسلامیست. ایمروز در دار الخلافه و در حرمین این اصول جاری می باشد.

اکر بازبعلیه ان اصول تعلیم ومکاتب کردین، عوام جاهلا بعلیه ان اصول تشویق نمایید وابتداع ان صرف مالا یعنی بکنید امین ومطمئن باشید که دود ودنیا وآخرت شرمنده ومسؤل می باشید. زیر این حرکات ممامعتکارانهٔ ایشمایان بترقی وبتعالی اسلامیه سدبستنست. در دنیا باحضور محکمهٔ وجدان عالم اسلام وفردا در حضور حضرت واحدالقهار مسئول خواهد شدید زیرا (کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته فالامام راع و هو مسئول عن رعیته... الخ) فرمودهٔ حضرت پیغمبر ذیشانست.

MATBÛÂT

El-Hikmetü Dâlletün

Geçenlerde medâris-i İslâmiyye'nin sûret-i ıslâhına dâir bir makāle *Sırâtımüstakīm*'e derc olunmuştu.

Beyânülhak refîk-i muhteremimizin son nüshasında, mezkûr makālede müdâfaa olunmuş bazı efkârın, daha büyük bir mikyâsta te'yîd olunduğunu görmekle memnunuz. "El-Hikmetü Dâlletün" serlevhalı makāle-nâmelerinde Şerefeddin Beyefendi kardeşimiz ber-vech-i âtî mütâlaât-ı sâibe irâd buyuruyor:

"Kuru, yaş her şeyi ihtivâ buyurduğu yine kendisi tarafından beyân olunan *Kur'ân-ı Kerîm*'in hakāyık-ı âliyyesini hayrımıza olarak daha iyi anlayabilmek için ulûm-ı cedîde ve müterakkıyyeyi tetebbu' eylememize ne mâni' vardır?..

Hiç şüphe yoktur ki –belki bilmedikleri halde– nâ'il-i ni'met-i İslâm olmak dîn-i fıtrî olan ve esası masûnü'l-indirâs üzere ilâ-mâşâallâh ber-devâm olacak bulunan dîn-i mübîn-i İslâm'ın bu erbâb-ı ictihâd ve tefekkürün gāye-i hayâlîsi olduğu bu münâkaşâtı ta'kīb edenlerce pek kolaylıkla kabul olunur bir hakīkattir. Fakat burada tekrâren şunu söylemekten kendimiz men' edemeyiz ki arz olunan sû'-i tefâhümde vazîfe-i irşâdı deruhte eylemiş olan hümât-ı dînin pek büyük bir te'sîri olmuş ve olmakta bulunmuştur.

Lehü'l-hamd emr-i tedrîse hiçbir mâni' kalmamış iken Dârü'l-Fünûn'un ulûm-ı dîniyye şu'besinde olsun daha doğrusu nerede olursa olsun hâlâ bir "mukāyese-i edyân" ilmi tedrîs ve tederrüs olunmaması ne kadar sezâ-vâr-ı teessüf ve telehhüftür.

Avrupa darü'l-fünûnlarında –talebe-i dîn– İbrânî, Süryânî, Arabî'den tutun da Yunân-ı Kadîm, Latin lisanlarına varıncaya kadar yedi sekiz lisan öğrenmek mecbûriyetindedirler. Çünkü –İncîl-i şerîfin mezâyâ-yı dakīkasını anlamak bu lisanları bilmeye muhtaç imiş– bunlardan başka Yunan ve Arabî felsefelerini de tederrüs ederler.

Ecnebî lisanlarından en münteşir olanına hiçbir âlimimizin vâkıf olmaması ve felsefeye dâir –velev İbni Rüşd ve İbni Sînâ'nın eski felsefeleri olsun– bir şey okumamaları insanı maksadsız bir hareket icrâ edilmekte olduğuna kāni kılar. Biz deriz ki zamân-ı tahsîl arz ettiğimiz devre-i intibâhımızda pek açık bir sûrette hissolunmuş olan ve bugün âdetâ pek gecikmiş bulunan ulûm-ı lâzime-i cedîdeyi biz sarıklılar okuyup telâfî-yi mâ-fâta kanâat eylemeliyiz… İçimizdekilerden hakāyık-ı İslâmiyye'ye bîgâne kalanların zararları kendi nefislerine râci'dir. Fakat a'râz-ı siyâsiyye ve makāsıd-ı sâire ile dîn-i celîl-i İslâm'a karşı i'tirâzlara ve bu bâbda yazılan risâlelere fakīhü'l-İslâm merhûm Şeyh Muhammed Abduh'tan başka bir âlim-i İslâmiyyet'in cevap verememesi dört yüz milyonluk bir sevâd-ı azîmin haysiyetini kesretmez mi?

Fransa'nın Hâriciye Nâzırı sâbık (Hanotaux) Cenâbları bu kere bir risâle daha tahrîr edecek olursa bilmem kim iskât edip izhâr-ı hakka muktedir olacak?.."

Ne kadar doğru ve ne kadar acı!.. Bizimle eğleniyorlar, fakat bizde kızaran yok!

Girid Münâsebetiyle

Diğer bir doğru ve doğru olduğu için pek acı bir makāle daha okumak istiyor musunuz? Buyurunuz, *Silâh* arkadaşımızın şu mertçe makālesine bir göz gezdirin:

"Devletler cevap verdi. Venizelos, Poloporkis Yunan tebeasıdır. Meb'ûs olabilirler. Diğer üçü Osmanlıdır. Men' olunacaktır dediler. Bu ne rezâlettir. Mâdem ki iki evvelki şakī Yunanlı idi. Bu kadar vakittir Girid'de neden me'mûriyette tutuldu, Girid Osmanlı ise onlar da Osmanlı idiler ki me'mûru oldular. Devletler Yunanlı olduklarını bildikleri halde neden bu aslını ve neslini saklayanların bizim vatanda icrâyı hizmetine müsâade ettiler. Kānûnumuz ve Girid Kānûn-ı Esâsîsi adadaki her bir me'mûrun Osmanlı olması şarttır dememiş midir. Terk-i tâbi'iyyet ettilerse kimin haberi vardır. Ne vakit etmişlerdir. Hangi kānûna, usûle tebaiyeten terk-i tâbi'iyyet muâmelesi olmuştur. Bunların hepsi zahmete değmez yalanlardır. Avrupa bizimle eğleniyor. Fakat bizde utanacak, kızaracak surat yok demek daha sahîh bir nazariye olur. Devletler bizi susturmak için her vakit böyle hîleler kurmuşlardır. Bayrak da Sude'deki bayrağı indirmekle bizi susturmuşlardır. Bu yolda Brüksel Müzâkeresi'yle ağzımızı kapamışlardır. Muhâkemede ecnebî tercümanlarının kabulü mes'elesiyle münâzaayı örtbas etmişlerdir. Meclis-i Millî'de İslâm a'zânın tahlîfsiz kabulü ile İslâm, me'mûrînin yeminsiz sözde istihdâmı ile Osmanlı galeyânını bertaraf eylemişlerdir. Boykotajda da ecnebî emtiasının ihracı sûretiyle Yunan ticâretini, ticâret-i bahriyyesini ihyâ etmişlerdir. Bu meb'ûs mes'elesinde de beş kişiyi intihâb ettirerek içinden üçünü isti'fâya icbâr, ikisini Yunanlı'dır diye kabul ettirmek desîsesini kurmuşlardır. Biz de bak Avrupa hakkı gözetiyor, Osmanlı tebeasından üç Giridlinin meb'ûsluğunu kabul etmedi. Diğer ikisi Yunanlı imiş ne yapalım, deyip geçeceğiz diye aldanacaklardır. Biz de avanak avanak Girid bizimdir, ya ölüm, ya Girid terânesiyle uyuşup kalacağız. Bakın ben size **[34]** söyleyeyim vatandaşlar. Girid'de her şey Yunan olmuştur. Yalnız bu meb'ûs mes'elesi bize Girid'i bağlayan en son halkadır. Bu da koparsa Girid de Türklere vedâ etmiştir. Biz boyuna ölürüz. Gideriz. Vermeyiz palavralarıyla vakit geçirdik. Yeminler ettik. Fakat hiçbir defa sözümüzde durmadık. Bereket versin fakîr hammalcıklara, kayıkcılara ki boykotajda bir parça yüzümüzü ak ettiler.

Türkiye Politikasının Muvaffakıyeti

Sofya'da çıkan *Dnevnik* gazetesi, Devlet-i Osmâniyye'nin ittifâk-ı müsellese tekarrübünden bahsederek şöyle yazıyor:

"Genç Türkler ne derece dûr-endîş ve mücerrib diplomat olduklarını gösterdiler. Onlar dâhilî alel-gafle vukūâttan memâliki şimdilik muhâfaza etmeye muvaffak olduktan sonra hâl-i hâzırda şark-ı garbîde en ziyâde te'sîri olabilen ve en çok istifâde edilebilecek olan düvel-i muazzamanın dostluğunu aramaya teşebbüs ettiler. Düvel-i muazzamadan Rus ve Fransız ittifâkı yerine Genç Türkler Almanya, Avusturya ve İtalya İttifâk-ı Müselle'sini tercîh eylediler.

Hürriyetten sonra düvel-i muazzama beyninde azîm münâzaa vâki' olduğundan mezkûr ikiye münkasem ittifâktan hangisinin şark-ı karîbde te'sîri daha vâzıh bir sûrette anlaşılıp teayyün edinceye değin Genç Türk diplomatları teceddüd eden Türkiye için mümkün mertebe daha ziyâde fâide-mend olmak üzere rekābet-i vâkıadan istifâde ettiler. Genç Türklerin hedef-i nazarları İttifâk-ı Müselles'e ve bilhassa şark-ı karîbde Pan-Cermanizm'in rehberi olan Avusturya-Macaristan'a doğru olması lâzımeden idi. Muktezâ-yı ahvâl ve mâhiyyet dostlarını İttifâk-ı Müselles'te intihâb etmeye mecbûr oldular."

Dnevnik makālesinin aşağılarında, Devlet-i Osmâniyye'yi artık İttifâk-ı Müselles'e girmiş gibi gösteriyor ki bu iddiada bulunmak henüz erkendir. Bununla beraber, menâfii Devlet-i Osmâniyye menâfiine uygun veya muârız olan devletlerin vaziyeti günden güne tavazzuh etmektedir.

Çin'de Türkçe Gazete

Geçenlerde; Çin'de Türkçe bir gazete intişâr etmeye başladığını yazmıştık. Bu hafta gelen Kırım'ın *Tercümân*'ında, mezkûr gazeteye dâir ma'lûmât-ı âtiyye veriliyor:

"Türkistan-ı Çinî'nin İli vilâyetinde Yeni Göre beldesinde resmî olarak te'sîs edilmiş *İli Vilâyetining Keziti*'nin birinci nüshaları idaremize geldi.

Terakkī ve ıslâhât yoluna girmiş Çin Hükûmeti, müslümanlarını dahi maâriften mahrûm kılma[ya]cağı; öz tebeasını özü hasedlemeyeceği bu gazetenin vücûdundan anlaşılıyor.

İli Keziti yani *İli Gazetesi* haftada iki defa çıkacak; muharriri Yang-Tung-Ling ismindedir. Bu gazete gāyet ince yerli kâğıda taş basmada basılmıştır; kağıt şeffaf olduğundan birer tarafı boş kalmıştır.

İli gazetesinin lisanı oldukça anlaşılır Türkçe'dir. Numûne olarak birkaç satır naklediyoruz.

Başmakālesinden aynen: – "Bir memleketning hükûmeti mansıbdâr adamları özünnün fukarâ yurtnı ayay durgan bolsa anlar içün evvel başlayup mekteb hem kezithâneler binâ kıladur ve öz fukarâlarınıng ilimlik ve ma'rifetli bolanugunnu oylab fukarâsının nâdân ilimdin bî-haber bolub kalışıga râzı bolmaydur."

Haberler kısmından aynen: – "Urumçi şehride "Lu" digen bir asker başlık mansıbdâr özünin askerine birilgen pâdşâlık gümüşnü cib koygan sebebdin urun mansıbdan tüşürüb kopubdur. Uşbu heberni işitgan sunun hâtunı bir azgana ağrık iken nihâyet hefâ bolub ölüb ketibdür. Yine de bir kızı bar ikan ol hem afyon cıyub ölübdür".

Aldığımız varakaların mevâddına nazaran İli Gazetesi intişâr-ı maârifi tavsiyede bulunacağı ve Çin müslümanları arasında câri bazı fena âdetlerin def'ine çalışacağı anlaşılıyor.

Siyâsî bir bendi daha ziyâde şâyân-ı dikkattir. Avrupa bütün dünyayı zabtetmiş; cümle milletlere çok zulmediyormuş; bu halde ehl-i İslâm sarı unsûr yani Moğol ve Çin ile birleşip müşterek fâidelerini beraberce müdâfaa etmek lâzım imiş.

Gazetenin bu sözleri ehemmiyetten hâlî değildir; ehl-i garbın tasallutunu ehl-i şark dâimî sûrette çekmeyeceğine delâlet ediyor."

Vakit refîkımızdan, bu Türkçe Çin gazetesine dâir daha şu ma'lûmât-ı mütemmimeyi alıyoruz: "Bu gazete asıl Çince çıkan *Binhavabu[?] Gazit*'in Türkçe ilâvesidir. Başında "Türkçe Resmî Gazetedir" diye yazılıyor. – Birinci numarasında Çin ahâlî-i müslimesini bilhassa, ziraate teşvîk ederek, âlât-ı zirâiyye celbini tavsiye ediyor. Ve bu sûretle Çin Hükûmeti'nin, tebeasını amelî bir rûh ile terbiye arzusunda bulunduğu anlaşılıyor. Üçüncü numarasında Çinlileri, işret, fuhuş ve zinâdan ictinâba davetli; "Ey müslümanlar cümleniz birleşip bu âdât-ı kerîhenin def'ini hükûmetten taleb ediniz" diye gāyet musîb ihtârâtta bulunuyor. Cerîdede Türkiye, İran, Mısır, Fas gibi memâlik-i İslâmiyye vekāyi' ve havâdisine bilhassa ehemmiyet verilerek mahall-i kâfî ayrılmıştır."

Bizim Dârü'l-Hilâfet-i İslâmiyye cerâid-i yevmiyyesine ibret!

ŞUÛN

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye:

Câvid Bey'in Seyâhati. – Maliye Nâzırı Câvid Bey'in bu ay nihâyetinde berây-ı tedkīkāt Suriye'ye azîmet edeceğini *Jön Türk* refîkımız yazmışsa da aslı yoktur.

Vâkıa Câvid Bey bayramda seyâhate çıkacaksa da Suriye taraflarına değil Edirne ve Selânik taraflarına gidecektir.

Sonra bir daha bu haber çıktı, yine tekzîb olundu. Biz ilk haberin doğru çıkmasını pek isterdik. Vâkıa aynı vücûdun cümle a'zâsı pek müşterek ve kıymetdârdır. Rumelimizin ehemmiyet-i hâzıra ve müstakbelesini tamamiyle müdrikiz; bununla beraber, Devlet-i Osmâniyye'nin vücûd ve bekāsı, Hilâfet-i Muazzama-yı İslâmiyye'nin hayat ve istikbâli, makāmât-ı mukaddese-i İslâmiyye'nin âsâyiş ve muhâfazası cihetiyle, Suriye elbette daha mühimdir. Bâ-husûs ki şu günlerde Suriye'den gelen haberler, müdîrân-ı umûr-ı gayrın oralarda seyâhatle ahvâl ve vekāyii yakından tedkīk tahkīk etmelerini fazla gösterecek bir halde değildir.

"Matbaa-i Hayriyye" ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i İdâre:
Dersa'âdet'te Bâbıâlî Civârında
İdâre-i Mahsûsa

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
Derc edilmeyen âsâr îâde olunmaz

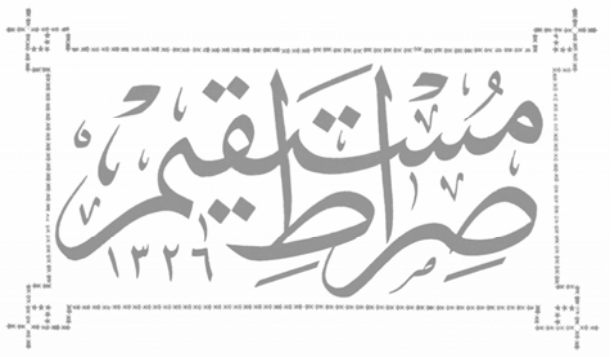

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Gerek Siyâsî ve Gerek İctimâî ve Medenî Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	80	40	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

22 Eylül 1910 18 Ramazan Perşembe 9 Eylül 326 **Beşinci Cild - Aded: 107**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

17- [1](مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا اَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ)

(Münâfıkların sıfatları ve hakāik-ı ahvâli [2]« وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ...» âyetinden buraya kadar vürûd eden âyât-ı kerîmede beyân buyurulmuş idi. Daha ziyâde vâzıh ve mekşûf olmak üzere şimdi de onların ahvâl u sıfâtı, ma'kūlü mahsûs-ı müşâhed sûretinde ibrâz eden mesel darb ve irâdıyla tasvîr olunarak buyuruluyor ki:) Onların hal ve şânı o kimselerin hal ve şânı gibidir ki (bir karanlık gecede kırda) ateş iş'âl ettiler de iş'âl edenlerin etrafında bulunan eşya ve emâkini ateş ziyâdâr edince Allah onların nûrunu izâle etti. (İş'âl olunan ateşin ziyâsıyla intifâ' etmeye tekarrüb edecekleri bir sırada zuhûr eden rüzgâr veya bârân ateşin şu'lesini söndürdü) ve kendilerini (hiçbir şeyi ve hiçbir ciheti) görmeyerek zulmetler içinde bıraktı. (İşte etrafı görmek üzere ateş îkād edenler ziyâ-yı nâr ile hemen hemen intifâ' edecekleri zaman rüzgâr veya bârân zuhûr edip ateşin nûr ve şu'lesini itfâ ederek kendilerini hiçbir şeyi ve hiçbir yeri görmeyerek zulmetler içinde hâ'ib ü hâsir bıraktığı gibi münâfıklar da fıtrat-ı selîmeleriyle hidâyet-i İlâhiyye'yi tasdîk edip bu vechile nâr-ı hidâyet-i İlâhiyye'yi îkād ederek şu'lesiyle müntefi' olacakları sırada peyrevi oldukları huzûz ve ağrâz-ı nefsâniyye o ateşin nûrunu itfâ etmesiyle artık mesâlik-i hidâyet ve irşâdı görmeyerek zulümât-ı küfr u nifâk içinde kaldılar.)

Mesel: Fethateyn ile, fil-asl misl ve nazîr ma'nâsınadır. Sonra kavl-i sâire yani beyne'n-nâs makbûl ve mütedâvil olan söze ıtlâk olundu. Biz lisanımızda bu kelimeyi şu ıtlâka göre isti'mâl ettiğimiz zaman alel-ekser "darb" lâfzını ilâve ederek "darb-ı mesel" deriz ki "mesel-i madrûb" demektir. Darb-ı meseller madrablarını mevridlerine temsîl ve teşbîh eyledikleri içindir ki kendilerine "mesel" ıtlâk olunmuştur. Darb-ı mesel ma'kūlât-ı hafiyyeyi mahsûsât-ı celiyye ma'razında ibrâz, münkeri ma'rûf sûretinde ibdâ', vahşîyi me'lûf hey'etinde izhâr eylediği için kulûba te'sîri ziyâdedir. Kütüb-i mukaddesede emsâl pek çok vârid olduğu gibi kelâm-ı enbiyâ ve hükemâda dahi şâyi'dir. Daha sonra mesel kelimesi hiçbir temsîl ve teşbîh mülâhaza olunmaksızın şâyân-ı te'accüb hal veya sıfat veya kıssa ma'nâsında istiâre tarîkıyle isti'mâl edilmiştir. Bu âyet-i kerîmede mesel kelimesi ma'nâ-yı ahîrde isti'mâl olunarak münâfıkların şâyân-ı te'accüb hal ve şânları ma'nâsı murâd olduğu gibi [3](وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الأَعْلَى) kavl-i şerîfi ile [4](مَّثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ...) nazm-ı celîlinde dahi kelime-i mezkûre ma'nâ-yı ahîrde müsta'mel olduğundan evvelki âyetin müeddâsı: Cenâb-ı Hak için pek âlî sıfat-ı azamet ve celâlet vardır... ma'nâsını ikincisinin meâli: Müttakîlere vaad olunan cennetin şâyân-ı te'accüb kıssası... mefhûmunu ifhâm eder – K[kaf] S[sin] Ş.

[36] (الَّذِي) lâfzının cem'i bulunduğu cihetle gerçi müfred olarak isti'mâli şâyi' ise de Arap bu lâfzı (ما) ve (من) gibi

---

[1] Bakara, 2/17.
[2] Bakara, 2/8.
[3] Nahl, 16/60.
[4] Ra'd, 13/35.

cem'de de isti'mâl eder. [1](الَّذِي اسْتَوْقَدَ) kavl-i şerîfinde dahi cem' olarak isti'mâl olunmuştur. (استوقد) kavlinde (الَّذِي)'nin lâfzına, [2](ذَهَبَ اللّهُ بِنُورِهِمْ) kavlinde ma'nâsına mürâât olunmuştur. Mütenevvi' olarak zamâir ircâında tefennün bir nevi' isti'mâl-i bülegādandır – A[ayın].

İstîkād, îkād ma'nâsınadır ki ateşi yakmak, iş'âl etmek ma'nâsınadır. İzâ'e: Ziyadâr olmak ve ziyâdâr etmek ma'nâlarına olmak üzere lâzım ve müteaddî olarak isti'mâl edilir. Âyet-i kerîmede iki ma'nâ da muhtemeldir. Havl, burada pîrâmen ma'nâsınadır.

(ذَهَبَ اللّهُ بِنُورِهِمْ) kavl-i şerîfinde izhâbın Allahu Teâlâ'ya isnâdı, ya her şeyi Zât-ı Ulûhiyyeti'nin halk u îcâdıyla olduğu veyahud intıfâ bir sebeb-i hafî veyahud rüzgâr veya bârân gibi bir emr-i semâvîyle husûle geldiği içindir – S[sin].

18- [3](صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ)

(Münâfıkların dûçâr oldukları şedâid mücerred ateşlerinin intıfâsına ve kendilerinin kesîf zulümât-ı hâile içinde kalmalarına münhasır olmayıp bununla beraber onların havâs ve meşâiri de berbâd ve muhtel olduğu tefhîm edilmek üzere haklarındaki temsîle tetimme olarak buyuruluyor ki onlar) sağırlardır (hakkı istimâ' etmezler) dilsizlerdir (hakkı söylemezler) körlerdir (hak ve bâtılı tefrîk eylemezler.) Bunun için onlar (dalâletlerinden hakka) dönmezler. (Bu gürûh kendilerine tilâvet olunan âyât ve zikr-i hakîmden kulaklarını tıkamış, âyât ve zikr-i hakîmi kabul ile telakkīden ve lisanları bunları söylemekten ibâ etmiş, Resûl-i Ekrem'in yedinde zâhir olup müşâhede eyledikleri mu'cizâta ve âfâk ve enfüse bess olunmuş âyât ve alâim-i tevhîde ihâle-i nigâh-ı te'emmül kılmamış ve kat'an rücûa ihtimal bırakmayacak derece bu hallerinde ısrâr eylemiş olduğundan gûyâ bunlar sâmialarını, nâtıkalarını, bâsıralarını, bütün bütün zâyi' etmiş gibi oldular. Bir kimse bir şeb-i deycûrda bir berr ü beyâbânda bulunsa da bütün havâssını zâyi' etse ne bir ses işitip o cihete gitmesi, ne kendini işitenler gelip kurtarmak üzere haykırması, ne bir ziyâ görüp o tarafa teveccüh eylemesi mümkündür, o artık beyâbândan çıkamaz, zulmetler içinde şaşkınlık ile öteye beriye seğirte seğirte nihâyet ya tu'me-i vuhûş olur veyahud bir uçuruma rast gelerek aşağı uçmasıyla vücûdu hurd u hâş olur.)

Bu nazm-ı celîlde teşbîh-i belîğ var. Ma'lûmdur ki bu nevi' teşbîhte edât-ı teşbîh mahzûf, tarafeyn mezkûrdur. Burada müşebbeh olan mübtedâ gerçi melfûz değilse de mukadder bulunduğundan takdîren mezkûrdur. (صُمٌ)'un müfredi olan (اصم) sağır, (بُكْمٌ)'un müfredi olan (ابكم) dilsiz, (عُمْيٌ)'un müfredi olan (اعمى) kör demektir.

19- [4](أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ)

[Münâfikînin ahvâl-i redî'esi mütenevvi' olup gûn-a-gûn temsîl ve teşbîhe kābil olduğu cihetle bu âyet-i kerîmede dahi başka sûretle temsîl olunarak buyuruluyor ki:) Yahud (onların hal u şânı) zulmetler ve ra'd ü berk ile semâdan nüzûl eden bârân gibidir. (Yani münâfıkların hal u şânı, ortalığa zulmetler çöküp bir taraftan gök gürleyerek ve diğer taraftan şimşek çakarak semâdan şiddetle yağan bir yağmura tutulmuş kesânın hâlet ve şânını andırır;) ki ölümden hazeren onlar parmaklarını yıldırımlardan dolayı kulaklarına koyarlar. (Yıldırımların sadâsını işitir de ölürüz korkusuyla kulaklarını parmaklarıyla tıkarlar. Mâ-hasal her tarafa zulmetler çökerek ortalık zindân kesilmiş, bir taraftan lâ-yenkatı' lemeât-ı berk gözleri alıyor, diğer cihetten âvâze-i ra'd gönüllere dehşet salıyor. Bu hâl-i mehâbet-efzâ ile cânib-i âsumândan sağnaklı yağmur nüzûl ediyor, bu hengâmede bazı kesân sâikaların sadâsını işitir de ölürüz havfıyla kulaklarını parmaklarıyla tıkıyorlar, işte münâfıkların hâli o kimselerin bu hengâmedeki hâli gibi olup onlar da hayât-ı milliyyelerinin zevâlinden hazeren berâhîn-i sâtıa-i hakkı işitmemek isterler. Sedd-i âzân ashâb-ı bârânı sâika ve mevtten vikāye etmeyeceği gibi münâfikînin âyât-ı hakkı istimâ'dan firârları da kendilerine fâide-bahş olmaz, zîrâ) Allah kâfirleri muhîttir. (Cenâb-ı Hak onların serâirine muttali' ve zamîrlerinde olana âşinâdır, nerede olsalar ve hangi tarîke sülûk etseler onları ahze kādirdir. Bir bürhândan kaçınca karşılarına diğer bürhân çıkar.)

Esnâ-yı tefsîrde gösterildiği üzere (أَوْ كَصَيِّبٍ) kavl-i şerîfi (او كمثل ذوى صيب) takdîrindedir. (أَو) kelimesi iki temsîlin tesâvîsine işâret içindir, yani münâfıkların hal ü şânını öyle de temsîl etsen olur, böyle de temsîl etsen olur demek içindir. Fahreddin Râzî tefsîrinde, münâfıklar iki kısım olup bir kısmının hal ü şânı evvelki temsîle, ikincisinin hal ü şânı ikinci temsîle muvâfık olması ihtimalini ta'dâd eylediği vücûh arasında zikrettiği gibi Şeyh Muhammed Abduh merhûm da bu veche zâhib olmuştur.

(صيب) kelimesi matar ve sehâb ma'nâlarına gelirse de burada evvelki ma'nâya alınması ensebdir.

(ظلمات) gecenin ve bulutların ve nefs-i bârânın zulmetlerinden ibârettir – A[ayın].

Ra'd: Sehâbdan işitilen savttır ki meşhûra göre ecrâm-ı sehâbın birbirine vurmasıyla peydâ olur – K[kaf], S[sin].

Berk: Alel-ekser sehâbdan lemeân eden ziyâdır; bazen sehâb **[37]** olmaksızın ufuktan lemeân eder. Müfessirimiz diyor ki gûyâ ra'd, bir ferişteder yahud onun savtıdır. Berk de onun bulutları sevk eylediği kamçısıdır. Savt hasâis-i ecsâmdan olmasına göre gûyâ ferişte bir cism-i maddîdir, sehâb da gûyâ bir himâr-ı belîd olup dik dik bağırarak ve bir düziye dönerek zecr olunmadıkça yürümüyor. Bizim söylediklerimiz Arab'ın ra'd u berk lâfızlarından anlamış olduğu ma'nâdır ki bugün de halkın anladığı ma'nâ budur. Delîl-i

---

[1] Bakara, 2/17.
[2] Bakara, 2/17.
[3] Bakara, 2/18.
[4] Bakara, 2/19.

sahîha müstenid olmadıkça elfâzı meânîsinden sarf eylemek câiz değildir; hele delîl-i sahîh bulunmadıkça elfâzı vâzı'în ve mütekellimînin ma'lûmu olan me'ânî-i âlem-i şehâdetten me'ânî-i âlem-i gayba sarf etmek hiç câiz değildir, o meânî-i gayb ki onu ancak Cenâb-ı Hak ve bir de o meânîyi kendilerine Cenâb-ı Hakk'ın vahiy ile bildirdiği zevât bilir. Lâkin ekser müfessirîn tefsîrlerini efvâh-ı Yehûd'dan telakkī eyledikleri kısas ve İsrâiliyât ile haşv ü imlâya inhimâk eyledikleri gibi muhaddisînin kendine nass ü cezm eyledikleri mevzûât ile de haşv ü imlâya münhemik oldular ve bu mevzûât ve İsrâiliyât'ı beyân u tefsîr olmak üzere *Kur'ân*'a ilsâk ederek bunu vahye mülhak kıldılar. Şüpheden berî olan hak budur ki elfâz ve esâlîb-i vahyin delâlet eylediği şeylerden mâadâsını vahye ilhâk câiz değildir, meğer ki o şeyler diğer vahiy ile ve onu getirmiş olan ma'sûmdan sübût-ı kat'î ile sâbit ola – A[ayın].

Bazıları bu nazm-ı celîlde (كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ) buyrulmuş olmasına nazar ederek bu âyet yağmurun aşağıdan tesâud eden ebhireden husûle geldiğine dâir kavli ibtâl ediyor diye zu'm etmişlerse de bu zu'm ebhire-i cehlden husûle gelmiştir, çünkü nazm-ı şerîf bârânın cihet-i semâdan nâzil olduğundan başka bir şeye delâlet etmiyor, bu da zikrolunan kavle münâfî değildir; nasıl münâfî olsun ki müşâhede bu kavlin sıhhatine hükmediyor. Hadd-i tevâtüre bâliğ olan kimseler: Biz cibâl-i şâhikanın üstünde iken taraf-ı esfelde peydâ olmuş bulutlar gördük ki ondan bârân nüzûl ediyor; nice defa da buharların dağlar cihetinden tesâud ederek bulut hâlini aldıktan sonra tekrar yağmur olarak nâzil olduğunu müşâhede eyledik diye haber veriyorlar.

Ey sâmi'! Sen yağmursuz şimşeğe benzeyen bu gibi sözlere sakın iltifât etme ve bunu bir dâniş sanma, cehl bundan asvabdır – M.

(اصابعهم), (انامليهم) demektir. Esâbi': Parmaklar, enâmil: Parmakların uçları demektir. Ma'nâ-yı mecâzî ma'nâ-yı hakīkīnin mefhûmunu ifâde ettikten başka ashâb-ı bârân sâdâ-yı savâ'ıkı işitmemek için kulaklarına âdetâ parmaklarını bütün bütün sokmuş derecede sedd-i âzâna ihtimâm eylemiş olduklarını da ifhâm ediyor.

Sâika, vaktiyle Arab'ın bildiği ve bugün de herkesin bildiği üzere, bârân ile ra'd ü berk esnâsında düşüp de isâbet eylediği şeyi bî-hûş eden madde-i seyyâledir, o şeyi ya telef eder veyahud ona zarar îrâs eyler. Berk ile ra'd ve sâikanın hakīkatleri ve esbâb-ı hüdûsu mebâhis-i *Kur'ân*'dan değildir. Bunlar havâdis-i cevv-i semâdan olarak ulûm-ı tabîiyye mebâhisindendir. Halk bunları cehd ve tahsîlleri ile öğrenebilirler. Bu gibi mebâhis vahye tevakkuf etmez – A[ayın].

20- [1] يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

[1] Bakara, 2/20.

(Meselin itmâm ve tafsîline avdetle buyuruluyor ki:) Şimşek hemen hemen onların gözlerini almak derecesine gelir. Onlara ziyâ verdikçe lem'asıyla yürürler. (Lemâtı münkatı' olup da) üzerlerine karanlık çöktüğü zaman oldukları yerde kalırlar. (Hucec-i sâtı'a ikāme olundukça ittibâ'-i hakka azmederler, nûr-ı beyyinât ile fikirlerinde sûy-ı hakka doğru bir meşy ü hareket husûle gelir. Fakat zalâm-ı huzûz ve ağrâz nefslerine galebe edince yine meşreb ve mesleklerinde mıhlanıp kalırlar.) Cenâb-ı Hak murâd etse "şiddet-i âvâze-i ra'd ile" onların sem'lerini ve "leme'ât-ı berk ile" basarlarını izâle eder idi. (Lâkin iktizâ-yı hikem ve mesâlihe mebnî bunu murâd etmedi.) Allahu Teâlâ her şeye kadîrdir. (Münâzi'i yoktur mülk ve melekûtunda dilediğini yapar. Tecellî-i lütfu ile her şeyi ibkāya, tecellî-i kahrı ile her şeyi ifnâya kādirdir.)

Kādir ol kimsedir ki dilerse yapar, dilemezse yapmaz. Kadîr: Fa'âlün limâ yürîd ma'nâsınadır, bunun için Cenâb-ı Bârî'den mâadâ hiçbir ferd "kadîr" sıfatı ile tavsîf olunmaz. Kudret-i İlâhiyye'nin ma'nâsı tefâsîrde bast u tafsîl olunmuştur.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

HASBİHÂL

Tanıdıklarımdan bir Fransız vardı. İkimiz de bir adamın husûsî muallimliğini ifâ ettiğimiz için ara sıra buluşur, konuşurduk.

Garîbdir ki Avrupalılar dine karşı lâ-kayd olduklarını daima ileri sürdükleri halde i'tikādiyât üzerinde münâkaşadan hiç geri durmazlar. Ferid'in dediği gibi bu heriflerin küfürleri imanlarından çok zayıf! Öyle olmasa din bahsini hiç karıştırmazlar, samîm-i fıtratlarında kâmin duran hiss-i îmânın uyanması ihtimaline karşı bu kadar telaş göstermezlerdi.

Fransalı arkadaşım da tıpkı böyle idi: Beni gördükçe edebiyâta dâir beş on söz söyledikten sonra sadedden yükselerek ber-mu'tâd din mesâilini karıştırmaya başlardı. Ben de bâ-husûs bir yabancı ile, din üzerinde münâkaşa etmeyi hiç sevmediğim halde, Müslümanlığı aklımın **[38]** erdiği, dilimin döndüğü kadar muhâtabıma anlatmak mecbûriyetinde kalırdım. Adamcağız beni bir hayli dinledikten sonra günün birinde dedi ki:

– Eğer Müslümanlık böyle ise çok iyi! O halde Jules Simonlar'ın yeniden bir din ibdâına kalkışmaları hiç icâb etmeyecek. Lâkin şüphe etmem ki siz Müslümanlığı olduğu gibi değil, olması lâzım geldiği gibi gösteriyorsunuz. Ben mesleğim iktizâsı birçok müslüman âilelerle münâsebette bulunuyorum ki bunlara saplanıp kaldıkları bataklıktan kurtulmaları için ne kadar çâre saydımsa evvelâ hükûmeti, sonra şerîati mâni' gösterdiler; hiçbirini kabul edemediler.

– Hükûmeti bir tarafa bırakın, ona dâir söz söylemek zâiddir, çünkü olanca maskaralığı meydanda! Lâkin şerîatin mâni'-i terakkī olmasına hiç aklım yatmaz. Mösyö, siz işin iç yüzünü bilmiyorsunuz! Başımızdaki hükûmetin Allah belâsını versin! İstibdâdını idâme için bizim o güzel şerîatimizi

mesh etti de böyle umacı şekline soktu! Halkın teâlîsi idarenin hiç işine gelmeyeceği için terakkıyât-ı fikriyye, medeniyye nâmına vukū' bulacak harekâtı lisân-ı dîn ile men' etmek istiyor, görüyorsunuz ki ne güzel de muvaffak oluyor!

– İdâre-i müstebidde diyorsunuz… Lâkin sizin için başka şekilde bir hükûmet te'sîsi kābil midir? Müslümanlık buna müsâid mi?..

– Lâkin siz tarihten büsbütün gāfil gibi davranıyorsunuz! İlk müslümanların hükûmeti böyle bir hükûmet-i keyfiyye mi idi? Siz ecnebîler daima aynı hataya düşüyorsunuz: Müslümanlığın lehinde, aleyhinde vereceğiniz hükmü bugünkü müslümanların hâline bakarak veriyorsunuz…

– Ya ne yapmalıyız?

– Evvelâ şerîatin esaslarını tedkīk etmeli, sonra şerîati doğrudan doğruya Peygamber'den telakkī eden eslâfın harekâtını nazar-ı i'tibâra almalısınız….

* * *

Üç gün evvel Bayezid'dan Fatih'e doğru gidiyordum. Yolda tesâdüf ettiğim sîmâlardan birinin ufacık bir müşâbeheti bana senelerden beri görmediğim o Fransız arkadaşımı ihtâr etti; derken yukarıdaki muhâvereler birer birer zihnimden geçmeye başladı. Kendi kendime Mösyö … elime geçse de vaktiyle şerîate isnâd edilen cinâyetler hükûmette mi imiş, yoksa değil mi imiş, göstersem dedim. O aralık biri aşağıdan, diğeri yukarıdan olmak üzere kemâl-i sür'atle iki araba geliyordu. Ben bunların altında kalarak çiğnenmemek için tahayyülâtıma vedâ ederek hemen kendimi sol tarafa atıp kurtulmak istedim. Göğsüm Osman Baba Türbesi'nin parmaklığına çarptı, fena halde canım yandı. O acının te'sîriyle "Yol ortasında da mezâr olur mu? Bu ne maskaralık!" demiş bulundum. Vay efendim, derhal sağdan soldan i'tirâz sesleri yükselmeye başladı! Garîbi neresi, için içine yine şerîat bahsi karıştırıldı…

Zavallı şerîat! Kimlerin elinde, hem ne gibi işlere âlet olduğunu biliyor musun? Allah aşkına olsun biz daha ne zamana kadar şerîati üzerimize çökmüş bir kâbus, karşımıza çıkmış bir umacı tahayyül edeceğiz? Dünyanın en kalabalık bir caddesinin ortasında bir ölü yatmış, gelip geçen dirilerin hayatı üzerinde âdetâ tasarruf ediyor! Yâhu şu mezarı kaldıralım desek derhal kıyâmetler kopuyor, şerîatin müsâadesi yoktur ne yapıyorsun? deniliyor.

Demek bizim o mülevves hükûmet-i sâbıkamız Müslümanlığı şekl-i aslîsinden o kadar çıkarmış ki hâlâ sîmâ-yı hakīkīsini tanıyamıyoruz; hâlâ bir emr-i hayra teşebbüs edeceğimiz zaman sakın şerîat buna mâni' olmasın, demek istiyoruz!

– İyi ama Osman Baba'yı kaldırmak için ne yapmalı?

– Pek kolay. Evvelâ parmaklığı, sonra taşları kaldırılır. Daha sonra başındaki ağaçlar kestirilir. Bu işler bitince zemîni düzletip bırakılır.

– Vâkıa aklen böyle!

– Hayır efendim şer'an da böyle.

Mehmed Âkif

VERDÂNÎ

Yahud

RUHUNDAN EVVEL SEMÂYA YÜKSELMİŞ BİR CESED

– M. Enver Bey'e –

İnsan bakıp ufûlüne ey nûr-ı müstetir
Göklerde salb olunmanı mi'râca benzetir
Peyveste-i Hudâ geçinirken müfekkirem
Varmaz asıldığın yere ey na'ş-ı muhterem
Sen salb olunmadın, hayır, aştın sehâibi
Yükseldin âsumânlara da'vâ-yı hak gibi
Bir kabza hâk olan bu yığın medfenin değil
Türbendeki bu na'ş-ı perîşan senin değil
Sen ölmedin senin olamaz bence medfenin
Ölsen de ölmesen de fezâlar yerin senin
Ölmez beşer… Beşerde olan ihtirâs ölür.
Ölmez büyük doğan, evet, ahâd-ı nâs ölür…
Ben böyle kabr-i muzlime kurb-ı Hudâ derim
Arşın sukūt-ı müdhişine i'tilâ derim

[39]

Mısr'ın muhît-i zevk u sefâhet-nisârını
Tezlîl için mi kazdı, kazanlar mezârını
Rakkāseler gerek o muhît-i mezellete
Çoktur ölün, bu na'ş-ı mübârek o millete
Mısr'ın dehân-ı zevk u sefâhet-nisârı, bak
Olmakta bir dakīkada bin lahn-i zevke gark
Samtın o savtı susturamaz ey büyük mezâr
Kabrin o kavmi ağlatamaz ey şehîd-i zâr
Kabrin o bir kitâb-ı ma'âlî ki kimseler
Bilmez nedir meâli kırâat da etseler
Ümmîsidir bugün bu kitâbın o memleket
Aç sîne-i kadîdini, ey şanlı iskelet
Git gir mehâfil-i tarb u zevk u işrete
Na'şınla tut o kavmi getir râh-ı gayrete…

Mısr'ın türâbıdır diyerek hâk-i makberin
Kabr-i mukaddesin olamaz İngilizlerin
Fikrin senin ki olmadı hiçbir dem onların
Kabrin bizimdir olsa bile âlem onların
Bin kabre cilve-zâr oluyor hâkdân büyük
Kabrin senin fakat küre-i arzdan büyük…

Bir gāzî-i mübeccel iken nâmın... İhtimâl
Kātil diyen de var sana ey na'ş-ı bî-zevâl
Bilmem ki bir hatâ mıdır ey muhterem Nebî
Katleylemek denîleri halk eylemek gibi?..
Bir ferdi öldürüp bütün efrâd-ı milleti
İhyâ eden de kātil ise… Kātiliyyeti
Takdîs eder şu kalb-i harâbım, hüviyyetim
Bir böyle iftirâsa fedâ âdemiyyetim!
Bir şemstir o alçağı katleyleyen elin
Bir leyldir fezâlara zulmetli maktelin…

Kātiller aynıdır şu türâb-ı mezelletin
Sen âsumânısın küre-i âdemiyyetin
Mihrâbısın önünde eder nûr-ı hak zuhûr
Bir ka'besin içinde durur bir cihân-ı nûr

Zulmün ki hâkdân ezelî bir serîridir
Nev'-i beşer raiyyeti yâhûd esîridir
Sen lahd-i nikbet açtın o taht-ı müdebdebe
Sen zulm ile muhârebe ettin muhârebe…
Bir ferdsin bakılsa fakat sen bir ordusun
Enînde [Önünde] ey tarab sadâları, ey sayhalar, susun
Feryâd-ı hakk u ma'deletin âh-ı milletin
Bir ma'kesi olan bu şehîd-i hamiyyetin…

Koynunda işte yatmada bir na'ş-ı lâ-yemût
Ey Mısr-ı pür-tarab, evet ey Kāhire, sükūt!..
Sussun sarîr-i zevk u tarab... nağme-i heves
Râhat bırak şu makberi artık sadânı kes…
Bir İngiliz metâısın ey ip değil mi sen
Boğdun güzîde bir Arab'ı ukdelenmeden
Boğdun… Mezâr-ı muhteremi gerçi yerdedir
Kalb-i fezâda işte fakat na'şı ukdedir...

Midhat Cemâl

Nazar-ı Şerîatte

KUVVE-İ BERRİYYE VE KUVVE-İ BAHRİYYENİN EHEMMİYET VE VÜCÛBU

Bir hükûmetin bekā ve terakkīsi, beyne'd-düvel i'tibâr ve nüfûzu ancak kuvvet iledir. Kuvve-i berriyye ve kuvve-i bahriyyesi olan hükûmet a'dâsı cânibinden vukū' bulacak olan her nevi' taarruzâtı def'e muktedir olduğu için tebeası hür ve serbest olarak refâh u saâdet, izz ü şerâfet ile yaşarlar.

Kuvve-i berriyye ve bahriyyesi olmayan, yahud zayıf bir halde bulunan milletler kuvve-i berriyye ve bahriyyeye mâlik olanların taht-ı esâretlerinde zillet u hakāret ile yaşamaktadırlar.

Devlet-i İslâmiyye'nin kuvvet ve şevketi a'dâyı terhîb ve tehdîd edecek yüksek tabakalarda vâki' olmak ve bu sâyede a'dânın esâretinden kurtularak tebea-i devlet-i İslâmiyye umûr-ı dünyeviyye ve dîniyyelerinde serbest olarak yaşamak için, taraf-ı Sübhânî'den, asrına göre tâkat ve kudret-i beşerin yettiği derecede mâ bihi'l-felâh olan kuvve-i berriyye ve bahriyyenin i'dâd ve ihzârı [1](وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم) emr-i celîli bütün ehl-i İslâm üzerine vâcib kılınmıştır.

Buhârî-i şerîf şârihi Aynî diyor ki: Âyet-i celîledeki kuvvet ile murâd-ı Sübhânî, asrına göre muhârebe-i berriyye ve bahriyyede erkān ve esbâb-ı cihâddan addolunan her nevi' şeylerdir.

[40] Şu halde işbu âyet-i celîlenin umûmiyeti tahtında fünûn-ı harbiyye ve umûr-ı dünyeviyyeye dâir pek çok umûr-ı mühimme dâhil olmaktadır.

Evvelen – Ticâret, ziraat ve san'atı terakkī ettirerek kuvve-i berriyye ve bahriyyenin mütevakkıf olduğu parayı ihzâr etmek.

Sâniyen – Maâdin işleterek, tersâneler, tophâneler, fabrikalar te'sîs ederek asrına göre son sistemde toplar, tüfenkler, kılıçlar, süngüler, zırhlılar, balonlar… gibi her nevi' âlât-ı harbiyye tedârik eylemek.

Sâlisen – Mektepler te'sîs ederek her nevi' âlât ve edevât-ı harbiyye yapacak ustalar, berrî ve bahrî her cihetle muktedir kumandanlar, zâbitler ve muallem askerler yetiştirmek.

Râbian – At, deve, katır, şimendöfer, nakliye vapurları, şose yolları, telgraf, telefon, istihkâm, ta'biye ve kaleler vücûda getirmek… Bütün ehl-i İslâm üzerine vâcib olduğunu işbu âyet-i celîle iş'âr etmektedir.

Çünkü âyet-i celîlede a'dâyı terhîb a'dânın kuvveti fevkinde kuvvet ihzâr ve i'dâd etmeye bina kılınır. Bu zamanda ise oklar, çakmaklı tüfenkler, yelken gemileri gibi eski zamandan kalma âlât-ı harbiyye ile bit-tabi' a'dâ terhîb ve tehdîd olunamayacağından biz-zarûre yukarıda ta'dâd olunan âlât ve esbâb-ı harbiyyeyi ihzâr lâzım olduğunu âyet-i celîle gāyet vâzıh sûrette beyân buyurmaktadır.

A'dâyı terhîb ve tehdîd etmek ve onların taarruzâtından mahfûz kalmak ancak onların kuvveti fevkinde kuvvet ihzâr etmeye ma'tûf olduğundan Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz ba's buyurulduğu zaman "Ben peygamberim, kuvvet ve esbâb-ı zâhireye teşebbüsten müstağnîyim" deyivermeyip hemen erkân ve esbâb-ı cihâdı ihzâr ile kuvvet istihsâline cehd u gayret eyledi. Bir müddet sırren ve bir müddet sonra alenen lisan ile nâsı dîn-i hakka da'vet ederek asker ve nüfûs-ı İslâmiyye'yi teksîre çalıştı. Düşmanın her türlü ezâ ve cefâsına göğüs gererek, metânet göstererek, azminde sebât ederek az zaman zarfında nüfûs ve asâkir-i İslâmiyye'nin çoğalmasına muvaffak oldu. Medîne-i Münevvere'ye hicret ettiği zaman asker teşkîl, âlât ve edevât-ı harbiyye tedârik ederek kuvvet ihzâr ve esbâb-ı zâhireye tevessül eyledikten sonra hemen düşmana müdâfaa ve mukābele etmeye başladı. Bir müddet sonra a'dânın kuvveti fevkinde kuvve-i berriyyesini ikmâl etmekle düşmanı perîşan ve bütün emvâl ve memleketlerini zabteyledi.

Asr-ı saâdet-i nebeviyyede Cezîretü'l-Arab'ın dâhilinde muhârebât ile iştiğāl olunduğu ve muhârebât-ı bahriyyeye zaman ve mekân müsâid olmadığı cihetle kuvve-i bahriyye tedârikle muhârebât-ı bahriyye icrâsına teşebbüs olunamadı ise de muhârebât-ı bahriyyenin fazîleti ve bu husûsa tergîbi mutazammın ber-vech-i âtî ehâdîs-i şerîfe ile kuvve-i berriyye gibi kuvve-i bahriyyenin dahi nazar-ı şerîatte ehemm ü elzem olduğu ümmete ihtâr buyrulmakta idi.

Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz [2](غَزْوَةٌ فِي الْبَحْرِ خَيْرٌ مِن عَشْرِ غَزَوَاتٍ فِي الْبَرِّ = Denizde bir defa muhâ-

[1] Enfâl, 8/60.

[2] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 6438.

rebe karada on defa muhârebeden hayırlıdır) ve [1](شَهِيدُ الْبَحْرِ مِثْلُ شَهِيدَيِ الْبَرِّ = Deniz muhârebesinde şehîd olan bir zât ecir ve sevâbda kara muhârebesinde şehîd olan iki zât derecesindedir.)

Hazret-i Sıddîk makām-ı hilâfete geçince Cezîretü'l-Arab ve civâr memâlikte muhârebât ile iştiğāl olunduğundan yine kuvve-i bahriyyeye bakılamadı ise de fütûhât-ı azîmeye muvaffak olunmağla kuvve-i berriyye haylice terakkī etmiş idi.

Hazret-i Fârûk makām-ı hilâfete geçtiği zaman kuvve-i berriyyeye son dereceye kadar ehemmiyet verip ekâsire ve kayâsıranın bütün emvâl ve memleketlerini zabtederek kuvve-i berriyyeyi derece-i kemâle îsâl etmiş ise de kuvve-i bahriyyeye ehemmiyet vermemiş olduğu gibi İslâmları deniz muhârebesinden şiddetle men' etmekte idi. Çünkü bidâyet-i halde millet-i İslâmiyye'nin ahvâl-i bahriyyeye vukūfları olmadığı cihetle o sıra muhârebât-ı bahriyye muvâfık-ı maslahat ve hikmet değildir fikir ve ictihâdında idi. Bir de hükûmet-i İslâmiyye'nin kabza-i teshîrine geçen yerlerde esâs-ı hükûmeti teşkîl eden kabâil-i Arab henüz yerleşip kökleşmeden birçokları sefâine rükûb ile aktâr-ı ba'îdeye gidip müteferrik ve perâkende olarak merkez-i hilâfetten baîd düşmeleri kāide-i hikmet ve siyâsete muvâfık değildi. Bununla beraber Hazret-i Fârûk zamanında Bahreyn üzerine vâli nasbolunan sahâbe-i kirâmdan Alâ bin Abdillah el-Hadramî techîz eylediği gemiler ile Basra Körfezi'ni geçip İran sevâhilini fethetmek üzere ilk defa olarak deniz seferi icrâ etmiş idi. Lâkin muvaffakıyet hâsıl olmamakla beraber Hazret-i Fârûk müşârun-ileyhin bu hareketinden memnun olmayarak kendisine mücâzât olmak üzere o sırada Kûfe vâlisi bulunan Sa'd bin Ebî Vakkās'ın maiyetine me'mûr eyledi. Ve o esnâda Şam ve Ürdün ordugâhları kumandanı bulunan Hazret-i Muâviye muhârebe-i bahriyye icrâ olunmak için Hazret-i Ömer'den istîzânda bulundu ise de Hazret-i Halîfe muvâfakat göstermedi. Fakat Mısır fetholunduktan sonra ehl-i İslâm Mısırlılar'dan tedrîcen ahvâl-i bahriyyeye vukūf peydâ eyledikleri zaman muhârebât-ı bahriyyeye cür'et edenlere karşı Hazret-i Fârûk müsâmaha göstermiş ve sükût etmiş idi.

Hazret-i Osmân makām-ı hilâfete gelince Hazret-i Muâviye be-tekrâr muhârebe-i bahriyye için müsâade taleb eyledi. O zamana kadar ehl-i İslâm ahvâl-i bahriyyeye epeyce kesb-i vukūf etmiş oldukları için bil-umûm sahâbe-i kirâmın icmâ' ve ittifâkıyla kuvve-i bahriyye tedârikle muhârebât-ı bahriyye icrâsına izn-i âmm sudûr eyledi. Ve Hazret-i Halîfe Hazret-i Muâviye'ye hitâben "Deniz muhârebelerine gitmek üzere kimseyi icbâr etme, her kim tav'an ve ihtiyârî olarak gitmek isterse onlar ile gidiniz" buyurdu.

İşbu izn-i âmm üzerine Hazret-i Muâviye kuvve-i bahriyye tedârikine koyuldu. Harp gemileri, âlât ve edevât-ı harbiyye ihzâr ve gönüllülerden asker **[41]** teşkîl ile bir donanma techîz edip yirmi sekizinci sene-i hicriyyede Kıbrıs üzerine hareket ederek bir rivâyete göre cezîreyi anveten fethey-

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 7158.

lediler. Diğer rivâyete göre cezîre ahâlisi her sene (7200) dinar vermek üzere Hazret-i Muâviye ile akd-i musâlaha ettiler. Bu muhârebede kudemâ-i sahâbe-i kirâmdan Ebû Zer, Şeddâd bin Evs, Ebu'd-Derdâ, Ubâde bin es-Sâmit ve zevcesi Ümmü Harâm binti Melhân ve daha pek çok sahâbe bulunmakta idi. Asâkir-i İslâmiyye tarafından Kıbrıs fethedildikten sonra donanmadan karaya çıktılar. Avdet edecekleri zaman binmek için Ümmü Harâm'a bir katır getirdiler. Katırdan düşerek orada vefât etti. Kabri el-ân Kıbrıs'tadır. Ahâli kabrine ta'zîm ü ihtirâmda bulundukları gibi kuraklık zamanında onunla istiskâ ediyorlar. İslâmlar tarafından ilk defa olmak üzere Bahr-i Sefîd'e çıkarılıp muhârebe olunan donanma Hazret-i Muâviye'nin kumandası tahtında Kıbrıs'a hareket eden donanma idi.

İşte bu tarihten i'tibâren umûm İslâmlar donanmanın ehemmiyetini takdîr ederek kuvve-i berriyyeleri gibi kuvve-i bahriyyelerini dahi tezyîd ve ikmâle çalıştılar. Her sene denizde muhârebeye başladılar. Bir müddet sonra tersâneler te'sîs olundu. Sefâin inşâsına ehemmiyet verildi. Memâlik-i İslâmiyye'de umûmen gemiciliğe i'tinâ edildi. Bu bâbda ilk hatveyi atan Hazret-i Muâviye ve tarîk-ı tekemmüle doğru sevk eyleyen hulefâ-yı Emeviyye'den Abdülmelik bin Mervân olmuştur. Şöyle ki: Halîfe-i müşârun-ileyh Afrika vâlisi Hassân bin Nu'mân'a Tunus tarafında sefâin-i mütenevvia inşası için tersâne bina etmesini emreyledi. Hassân aldığı emir üzerine tersâne te'sîs edip beş yüzden ziyâde gemiler inşa ettirdi. Asker ve mühimmât-ı harbiyye ile techîz eyledi. Seksen iki tarihinde Abdülmelik tarafından donanmalara Atâ İbni Rebî' kumandan olup Sicilya cezîresini fetheyledi.

Doksan iki tarihinde meşhur Târık bin Ziyad kumandan ta'yîn olundu. Mükemmel donanma ile Sebte Boğazı'ndan geçti. İspanyalılar ile muhârebe ederek müddet-i kalîle zarfında o kıt'ayı kâmilen zabt u istîlâ etti ve pek çok emvâl-i ganâim aldı. Sebte Boğâzı'ndan ilk çıkan İslâm donanması işte budur. Kumandana nisbetle bu boğaza Cebel-i Târık tesmiye olunmuştur.

İşte bunca fütûhât ancak kuvve-i bahriyye sâyesinde vücûda gelmiş olması ehl-i İslâm'ı kuvve-i bahriyyeyi derece-i kemâle îsâl ve muhârebe-i bahriyyeye ihtimâm etmek husûsuna tergīb ve teşvîk etmiştir.

Bunun üzerine Afrika, Endülüs, Mısır ve Şam sevâhilinde tersâneler te'sîs olunarak donanma inşasına son dereceye kadar i'tinâ olundu.

Dördüncü asr-ı hicrîde Abdurrahmân-ı Sâlis zamanında yalnız Endülüs tersânesinde inşa edilen donanmayı teşkîl eden süfun-ı harbiyye iki yüze ve Afrika tersânesinde inşa olunan donanmayı teşkîl eden sefâin-i harbiyye yüz elliye ve hulefâ-yı Fâtımiyye'nin birincisi el-Muizz li-Dînillah zamanında Mısır tersânesinde inşa edilen donanmayı terkîb eden sefâin altı yüze bâliğ olmakta idi.

Bu sûretle İslâmlar kuvve-i bahriyyelerini dahi derece-i kemâle îsâl eyledikten sonra Afrika'dan, Endülüs'ten, Mısır'dan, Şam'dan, her sene asâkir ve edevât-ı mükemmele ile mücehhez donanmalar ihraç ederek baştanbaşa Bahr-i Sefîd sevâhilini zabtetmişler, Sicilya ve İtalya sevâhilinden

Avrupa hükümdarlarını tehdîd ve terhîb ve memleketlerini pek büyük endîşeye ilkā etmişlerdi. Sicilya'da Fâtımîler nâmına icrâ-yı hükûmet eden "bin el-Hasan" [Hasan bin Ali el-Kelbî] zamanında bu tehdîd ve endîşe pek şiddetli bir hal kesb etmiş idi. Hükûmât-ı İslâmiyye'nin şevket ve satvet-i bahriyyesi derece-i kemâli bulmuş olduğundan Frenkler o sırada Bahr-i Sefîd'in şimâl-i şarkī cihetinden başka bütün aksâmını İslâm donanmalarına terke mecbûr olmuşlardı. İslâmlar nasıl kara hükümdarları iseler öylece de deniz hükümdarları idiler. Hükûmât-ı İslâmiyye kuvve-i bahriyyelerini muhâfaza ettikçe Frenkler gāyet derece zaafa dûçâr olmuşlar idi. İşte bu sırada hükûmât-ı İslâmiyye gerek kuvve-i berriyye ve gerekse kuvve-i bahriyyelerini derece-i kemâle îsâl ve cihângîrlik derecesini bi-hakkın ihrâz etmişlerdi.

Bu derecede büyük kuvvet elde etmiş ve bu makāmı kazanmış iken bir müddet sonra düvel-i İslâmiyye hâb-ı atâlete kapılarak kuvveti zâyi' etmeye, tedennîye doğru yuvarlanıp gitmeye başladılar. Donanma umûruna ehemmiyet vermez, asker ve ricâl-i bahriyye yetiştirmeye bakmaz oldular. Hatta (Selahaddin Eyyûbî) tarafından Mısır'da inşa olunan Donanma Dâiresi'ni ilgā edip nâm u nişânı kalmamış bir hâle getirdirler. Evvelce bahriye askerlerinin hüsn-i duâsıyla teberrük edilir ve alkışlanırlarken daha sonra Mısır'da "bahriyeli" lâfzı lafz-ı tahkīr ve ihânet sayılır ve hizmet-i bahriyye muayyebâttan addedilir oldu.

Bu sûretle İslâmlar umûr-ı bahriyye husûsunda hâb-ı atâlete daldıkları zaman Frenkler uyanıp kalktılar, kuvve-i bahriyyeye ehemmiyet vererek terakkī ettiler ve memâlik-i İslâmiyye'ye tecâvüzde bulundular.

Artık bu hal üzere gitgide hükûmât-ı İslâmiyye'yi her tarafından za'f u fesâd ve tedennî ve inhitât kaplamış ve en nihâye bu marazdan kurtulamayarak o koca hükûmât-ı İslâmiyye bütün teferruâtıyla mahv u münkariz olmuş ve bütün emvâl ve memleketleri düşman ellerine geçmişti.

İşte fesâd-ı ahlâk ve sefâhet ve atâletin sonu budur.

Gelelim Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye devrine: Devlet-i Aliyye'nin evâilinde muhârebât karada olduğu için umûr-ı bahriyyeye bakılmıyordu. Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa Rum kayıklarıyla Gelibolu tarafına geçip o havâlîyi zabt u istîlâ etti. Bundan sonra Gelibolu önlerinde kayıklar tedârik **[42]** olundu. İstanbul'un fethinde yalnız kara cihetinden muhâsara kâfî olmayıp deniz cihetinden dahi hücum edilmek lâzım geldi. O esnâda İstanbul ile Galata arasında zincir çekilmiş olduğundan limana gemi sokmak kābil değil idi.

Baltaoğlu Süleyman Bey ma'rifetiyle bir rivâyette Sütlüce ardında diğer rivâyette Rumeli Hisârı ardında müceddeden gemiler inşa edilip yağlı kızaklar üzerinde karada gemiler yürütülerek limana indirilmiş ve deniz tarafından dahi hücum ile İstanbul fetholunmuş idi. Devlet-i Osmâniyye devrinde ilk defa yapılan gemiler işte bunlardır.

Sultan Fatih İstanbul'u fetheyledikten sonra kuvve-i bahriyyeye ihtimâm eyledi. Hemen tersâne ihdâs ederek hayli zamandan beri münkariz olmuş olan İslâm kuvve-i bahriyyesini be-tekrâr ihyâ etti. O sıra bütün Akdeniz'i benimsemiş olan Venediklileri tehdîd ve terhîb edecek derece donanma tedârik ve âlât ve edevât-ı harbiyye ve asâkir ile techîz eyledi. Ve işte bu kuvve-i bahriyye ile o zamandan i'tibâren pek çok kaleler zabtolundu.

Sultan Bayezid-i Sânî zamanında kuvve-i bahriyye hayli ilerleyip Kemal Reis gibi a'dâ nazarında bile isbât-ı liyâkat etmiş mâhir kapudânlar zuhûr etmiş idi. Küçük ve büyük üç yüz kıt'a sefâin-i harbiyye tehyie ve mükemmel âlât ve edevât-ı harbiyye ihzâr olunarak Kemal Reis ile Burak Reis'in kumandası tahtında Mora sevâhilini zabt u teshîr için İnebahtı cânibine gönderilip Venedik donanması mağlûb edilmişti. Muahharan Sultan Bayezid'in inzivâsı, vükelânın ihmâl ve müsâmahası üzerine deryâ seferleri mühmel ve metrûk bırakılarak kuvve-i bahriyyeye durgunluk tareyân etmiş idi.

Yavuz Sultan Selim zamanında Acemistan ve Arabistan seferleriyle iştigāl olunduğundan donanma umûruna bakılamamış ise de o esnâda pâdişâh-ı müşârun-ileyh Aynalıkavak semtinde mükemmel tersâneler inşa olunmasını irâde buyurmuşlardı. Bundan maksadları mükemmel ve muntazam donanma tedârik ederek Akdeniz sevâhilini tamamen zabtetmek idi. Hatta birgün bazı zevât ile musâhabe esnâsında "Septe Boğazı'na varıncaya kadar Akdeniz dedikleri bir halicdir. Onun üzerinde bu kadar milel-i muhtelife teccemmu' ediyorlar. Böyle halic tamamen Devlet-i Aliyye'nin zîr-i idâresinde olmamak lâyık mıdır. Ve bu husûsa bezl-i makderet etmemek şân-ı saltanata şeyn verecek kusûr-ı himmettendir. Hak Teâla ecelden muhâfaza buyurursa bu maksada kifâyet edecek derecede donanma tedârik edip Akdeniz'de olan memâliki tamamen kabza-i teshîre almadıkça rahat ve ârâmı haram etmeye ahdolsun" buyurmuşlar idi. Ne kadar büyük himmet. İşte bu ulüvv-i himmete binâen mükemmel tersâneler inşasına başlatmış idi. Fakat Mısır seferinden avdetinin ikinci senesi irtihâl-ı dâr-ı cinân etmekle bu maksad-ı ulvîye muvaffak olamadı.

Kānûnî Sultan Süleyman zamanında tersâne umûruna son derece ihtimâm olundu. Mükemmel donanma techîz edildi. Rus ve Yemen sevâhili zabtolundu. Bundan sonra Barbaros Hayreddin Paşa İstanbul'a gelmekle Devlet-i Aliyye'nin kuvve-i bahriyyesi derece-i kemâli buldu. Hayreddin Paşa umûr-ı bahriyyede hârikulâde mahâretler ibrâz etmek, azîm muvaffakıyetlere nâil olmak sûretiyle Devlet-i Aliyye'ye pek büyük hidemât ifâ etmiş olduğundan bu makāmda biraz tercüme-i hâlinden bahsi münâsib gördük: Hayreddin Paşa fil-asl Midilli ahâlisindendi. Umûr-ı bahriyyeye vukūf-ı tâm sahipleri oldukları cihetle biraderi Oruç Reis ile birlikte Tunus'a gidip denizde gazâ etmek üzere Tunus hâkiminden bir yer istediler. Ahvâl-i ganâimin humsu Tunus hazînesine teslîm olunmak üzere Hılfu'l-Vâd Kalesi onlara tahsîs edildi. Bundan sonra iki birader denize çıkıp rastgeldikleri Frenk sefâinini zabtederlerdi. Bu sûretle kendi sefînelerini teksîr ve hissiyyet ve şöhretlerini etrafa îsâl ederek Akdeniz'e velvele ve dehşet vermişlerdi. Frenkler ve İspanyalılar ile pek çok muhârebât etmişler ve bir seferlerinde Avrupa sevâhilini

basıp küllî ganâim ve beş kıt'a sefîne zabteylemişlerdi. Hayreddin Reis bunlardan birini meşhur Kemal Reis'in hemşîrezâdesi Muhyiddîn Reis ile Devlet-i Aliyye'ye irsâl eyledi. Buna mukābil olmak üzere taraf-ı saltanattan Hayreddin Reis'e hil'at gönderildi. Bundan sonra Hayreddin Reis'e deryâda karşı duran olmayıp Barbaros nâmından bütün Akdeniz halkı havf u dehşet içinde vâki' olup beşikteki çocuklarını Barbaros geliyor diye korkuturlardı.

Hayreddin hutbe ve sikke Âl-i Osmân nâmına olmak üzere Cezâyir emâretini kabul edip Telemsan hâkimini dahi taht-ı idâresine aldıktan sonra Akdeniz'de Avrupa gemilerini gezdirmez olmuş idi. Hayreddin Bey'in korkusundan halâs olmak üzere İspanya kralıyla Almanya imparatoru ittifâk edip Almanyalı meşhur Andera Doria nâm kapudânın kumandası tahtında Akdeniz'e mükemmel ve muntazam bir donanma çıkardılar. O esnâda Hayreddin Bey'i Kānûnî Sultan Süleyman hazretleri da'vet etmiş olduğundan maiyeti adamlarından Hüsnü Bey'i Cezâyir muhâfazasında bırakıp Dersaâdet'e gitmek üzere mükemmel donanma ile hareket eyledi. Avrupa sevâhilinden uğradığı yerleri tahrip etti. Ve tesâdüf eylediği on sekiz kıt'a gemi alıp Andera Doria'yı taharrî ederek Preveze semtine geldi. O esnâda Andrea o havâlîde bulunuyordu. Fakat "Barbaros seni arıyor gāfil olma" diye evvelce kendisine ihbâr olunduğundan oradan savuşup İtalya sâhilinde bir mahalle gizlenmiş olmakla ona mülâkī olmayarak dokuz yüz ve kırk senesi evsatında İstanbul'a muvâsalat eyledi. –mâba'di var–

Fatih Dersiâmlarından
İskilipli Mehmed Âtıf

[43] İSLÂMİYET'İN ZUHÛR VE TERAKKİSİ VE HAYÂT-I HAZRET-İ MUHAMMED

Müellifi: Doktor Stubbe
Mütercimi: Mardinî-zâde Ârif

Fasl-ı Sâlis
Arapların Târîhinden Bir Nebze

Ecrâm-ı semâviyyenin te'sîrâtına mu'tekid olan sâibînden bir fırka daha ileriye giderek zu'mlarınca ma'âdin-i muhtelifeden mürekkeb olan nücûmun her birine kendi madeninden bir sanem i'mâl ve ona ibâdet etmeye başlamışlardır. Fırka-i mezkûre akāidi husûsât-ı meşrûhadan ibâret olduğu gibi arz-ı Keldân'da ve Mısır'da putperestlik bu sûretle teessüs ederek ba'dehu tekmîl dünyaya taammüm eylemiştir.

Sâibîler mezheb-i Mûsevî'ye kāil olduklarından Hazret-i Şît ve İdrîs aleyhimüsselâma nâzil olan suhuf ahkâmıyla âmil oldukları i'tikādında idiler.

Hazret-i Nûh aleyhisselâm akāid-i sâibeyi takbîh ve tekfîr eylemiş olmasından dolayı Hazret-i Nûh'a muğber ve nübüvvet ve risâletini münkir idiler. Hazret-i İbrahim aleyih's-salâtu vesselâmı dahi bu yüzden memleketlerinden ihrâc ettiklerini rivâyet eylerler idi.

Saçlarını tıraş etmek mu'tâdları olduğu gibi hayvanâtın kanları şeyâtînin gıdası olduğundan bahisle tahrîm eylerlerse de bazıları şeyâtîn ile bir münâsebet peydâ etmek için kan içerlerdi. İbâdetgâhları Ebu'l-Fidâ'nın sâibîn memleketi deyu tevsîm eylediği Harran şehri idi. Ancak Mekke-i Mükerreme'de Ka'be'ye dahi büyük ihtirâmları var idi. Senede birkaç oruçları olduğu gibi birisi dahi bir ay mümted olur idi.

Şerîat-i Mûseviyye'nin birçok ahkâmı akāid-i sâibeyi tahtieye âiddir. Sâibîn Gregory Nazienzen zamanına ve bi'set-i Muhammediyye'ye kadar devam eylemiştir. Arabistanı Cibâlî ahâlisinin mu'tekadâtı dahi mezheb-i sâibîden ibâret idiyse de ancak ahâlî-i merkūma sefele-i A'râb'dan ma'dûd ve beyne'l-urbân "en-Nâbât" ismiyle be-nâm olarak menfûr ve matrûd idiler.

Arabistân-ı Sahârî'ye gelince sekenesi Hazret-i İsmail aleyhisselâma mensup olmalarıyla kendilerini Yemen Urbânı'ndan daha asîl addeyledikleri gibi miyânelerinde dahi Kureyşîler neseben daha âlî ve mümtâz idiler. Onların mezâyât-ı askeriyye ve şecâat-i fıtriyyeleriyle beraber bulundukları arâzî ekseriyâ feyâfî-i kıfârdan ibâret olmağla ümem-i sâire tarafından istîlâsına tama' edilmez idi. Lisanları be-gāyet selîs ve fasîh olduğu gibi fütûhât ve muzafferiyâtları dahi her gûne şevâ'ib-i intikād ve rezâ'ilden münezzeh idi. Kureyş nâmı fî haddi zâtihi âlî ve muhterem bir isim olmak veyahud asîl ve necîb olan zevâta alem-i mahsûs bulunmak cihetiyle mi yahud esbâb-ı sâireye mebnî mi her ne ise Kureyşî demek bir şahsa bir ünvân-ı şeref makāmında idi.

Müverrihlerden Erpenius ve Hottinger'in rivâyetlerine nazaran Kureyş kabilesi kabâil-i Arabiyye içinde en asîl ve en necîb bir kabiledir. Ebu'l-Fidâ Arapları Arab-ı Aribâ ve Arab-ı Müsta'ribe'ye taksîmine rağmen birçok müverrihîn Arab-ı Aribâ'nın tamamen münkariz ve nâ-bûd ve A'râb-ı mevcûde müsta'ribeden ibâret oldukları zu'mundadırlar. Hatta bazıları Yaktan Hazret-i İsmail zürriyetinden olduğu fikrindedir. Her halde Arab-ı müsta'ribeden hiçbiri silsile-i nesebini Adnan'dan yukarıya îsâl edememektedir. Bu haysiyetle Kureyşîler Arapların en asîl ve en necîb bir kavmi olduğu tahakkuk ediyor. Alâ-kile't-takdîreyn Kureyşîler ahd-i âlî-i Muhammedî'de kabâil-i Urbân'ın en muvakkar ve muhterem kabilesi olduğu bir emr-i müsellemdir.

Arabistân-ı Sahârî'nin pâyitahtı Mekke-i Mükerreme olduğu gibi mevki'-i coğrâfîsi i'tibâriyle o kıt'anın vasatındadır. Fazla olarak Mekke ahâlisi min-kadîmi'z-zamân Ka'be-i Muazzama'nın hâdimi ve hâris ve hâmîsidir. Bazı rivâyetlere nazaran Ka'be-i Muazzama bir müddet Huzâa kabilesinin yed-i hirâsetinde bulunduğu ve kabîle-i mezkûre Yemen kabâil-i asliyyesinden olduğu halde Seylü'l-Arim'de Hicâz'a hicret ve Mekke'de ikāmet eylemiş ve kabâil-i asliyyelerden inkıtâ'ları hasebiyle kendilerine Huzâa nâmı verilmiştir.

Kabîle-i mezkûre Hicâz'a hicretten sonra birçok kuvvet ve nüfuz kesbeylemesiyle müddet-i medîde hıtta-i Hicâziyye yedlerinde kalmış ise de nihâyet hıtta-i mezkûrenin idaresi Ebû Rîşân nâmında bir merd-i gāfil ve meyhûra intikāl ey-

lemesiyle bir şişe şarap mukābilinde zimâm-ı idâreyi Kudâa nâmında bir şahsa devr ü teslîm eylemiştir. Ve elsine-i Arab'da mütedâvil olan "Ahmak min Ebî Rîşân" meseli o tarihten zebân-zed olmuştur. Ba'dehu emâret-i Mekke Kudâa'dan Kureyşîlere intikāl eylemiş ve Hazret-i Muhammed aleyhi's-salâtu vesselâma değin hirâset-i Ka'be Kureyşî'lere hâs olmuştur. Ka'be nâmı binasının ya irtifâından veya müka'ab olmasından nâşîdir. Bir ismi dahi "el-Beytü'l-Harâm"dır. Rivâyete nazaran Hazret-i Âdem aleyhisselâm cennetten dûr ve tavâf-ı beytü'l-ma'mûrdan mehcûr olmasıyla mükedder ve mahzûn olarak Cenâb-ı Kādiyü'l-Hâcât'a vukū' bulan tazarru' ve münâcâtı üzerine Beytü'l-Ma'mûr'un şeklinde nûrdan bir amûd semâdan nâzil olarak şimdiki Ka'be'nin mevkiinde lem'a-feşân olmasıyla Hazret-i Âdem vefâtından sonra Hazret-i Şît, o nûrun şekl-i manzûru üzerine taştan Ka'be-i Muazzama'yı binâ ve muahharan tûfanda münhedim olduğundan Hazret-i İbrahim oğlu Hazret-i İsmail ile Ka'be'yi şekl-i kadîmi üzerine yeniden inşa eylemiş ve ol tarihten beri Arapların yed-i hıfz u hirâsetlerinde kalmıştır. Ka'be Huzâa kabilesi yedinde iken ilk defa olarak içine esnâm vaz' olunmuş ve bunlardan Hubel ve Âsâf ve Nâil isimleriyle mevsûm olan esnâm-ı selâseyi ümerâ-yı Yemen'den Amr nâmında bir zât getirmiştir.

Bi'set-i Muhammediyye'den yedi yüz sene akdem mülûk-ı Yemen'den Ebû Kerb-i Esed **[44]** nâmında bir zât ilk defa olarak Ka'be'yi pûşîdelerle setr eylemiştir. Ka'be-i Muazzama min-kadîmi'z-zamân enzâr-ı Urbân'da mukaddes ve muhterem bulunmuş ve Gassân kabilesi ona müşâbih bir bina inşa eylemesinden nâşî kabâil-i Arabiyye arasında cenk ü cidâl zuhûr ederek Gassânîlerin ka'be'lerini hedm ü bî-nişân eylemişlerdir.

Muahharan Ka'be-i Muazzama'ya her kabileye mensup birer sanem vaz' edilmiştir. Derûnunda etrâfı melâike-i kirâm resimleriyle muhât Hazret-i İbrahim aleyhisselâmın sûreti olduğu gibi hâricinde üç yüz altmış sanem mevcûd idi. Esnâm-ı selâse-i mezkûre dahi bu miyânede dâhil idiler.

Hubel "Büyük Ba'l" denilen sanem-i meşhûrdur. Mezkûr sanem yedinde tüysüz yedi ok tutmuş kırmızı taştan ma'mûl insan şeklinde birer heykel idi. Âsâf ise erkek ve Nâil dişi şeklinde birer heykel idiler. Gûyâ işbu iki sanem fi'l-i şenî'de bulunmalarından dolayı mesh olunarak taş oldukları zu'munda idiler.

Bil-cümle kabâil-i Arabiyye her sene Ka'be'nin ziyâretine geldikleri gibi Safâ ve Merve amûdları arasında sa'y ve Ka'be'yi tavâf eylerler idi. Ziyaret-i mezkûre için senede dört ayı eşhur-i hurum addiyle kabâil-i A'râb yekdiğerleriyle eşhur-i mezkûre içinde ceng ü cidâlden ictinâb eylerler idi. Yalnız A'râb'dan Tayy ve Cathaam kabileleriyle el-Hâris bin Ka'b zürriyetinden bazıları bu ziyârete şitâb eylemezler idi. Bâbil'den Hicâz'a firâr eden Yahudîlerle Romalıların şimşîr-i kahr u tedmîrlerinden hıtta-i mezkûreye ilticâ eden hıristiyanlardan başka Hicâz Urbân'ın ahvâl ve mu'tekadâtı husûsât-ı meşrûhadan ibâret idi. Hıristiyanlardan Nastûrîlerle Ya'kûbîler Hicâz'da mukīm oldukları gibi Aryan hıristiyanlarından dahi birçok kimse bulunur idi.

Gerçi Araplar akāid-i asliyyelerinde sâbit-kadem olduklarından bir emr-i müsellem ise de hıristiyan ve Yahudîler'le ihtilât neticesi olarak yekdiğerlerinin mu'tekadâtı hakkında bir fikr-i icmâlî hâsıl eylemişler idi. Araplar Yahudîleri kendilerine ammizâde i'tibâr ve sünnet-i hitân husûsunda dahi hem-efkâr olmalarıyla aralarında bir nevi' ünsiyet peydâ olmuş ise de ancak Araplar ibâdet-i esnâm ile ziyâret-i Beytü'l-Harâm'dan vazgeçmemiş Yemen Urbânı'ndan bir kısmı ba's-i Muhammediyye'den yedi yüz sene akdem diyânet-i Mûseviyye'ye girmiş ve mîlâd-ı nebevîden yetmiş sene akdem Yemen hükümdarı bulunan Ebû Nüvâs Yahudî olmayan Urbân ile birçok hıristiyanları ateşte yakmış olmasıyla bundan münfail olan Habeş hükümdârı Necâşî ceyş-i firâvân ile Yemen'e hücum ve istîlâ ve yirmi sene müddet Yemen'de hüküm-fermâ olmuştur.

Terâcim-i Ahvâl:

ÜSKÜDÂRÎ HÂMİD EFENDİ

Üsküdar'da İnadiye mahallesindeki Celvetî dergâhının bânîsi tarîkat-ı Celvetiyye meşâyih-ı izâmından Bandırmalı Şeyh Yusuf Efendi'nin büyük mahdûmu ve sâhib-i dîvân-ı ârifâne Hâşim Efendi'nin birâder-i ekberi olup mevliden Üsküdârî'dir. Alel-usûl ikmâl-i tahsîl-i ulûm ve tekmîl-i sülûktan sonra mahzâ istikmâl-i feyz-i ulûm maksadıyla Arabistan'a azîmetle Suriye ve be-tahsîs Mısır'da mülâkī olduğu e'âzim-i ulemâdan bit-teallüm ahz-ı icâzet ederek Medîne-i Münevvere'de ihtiyâr-ı mücâveret eyleyip bir taraftan âsâr-ı mütenevvi'a te'lîfi bir taraftan ulûm-ı aliyye ve âliyye tedrîsiyle meşgūl oldu. Ve (1172) tarihinde âlem-i fânîye vedâ eyledi. Sâhib-i tercümenin beyne'l-ulemâ ve'l-meşâyih fazîletiyle mütenâsib iştihâr edememesi mücerred âsârının tab'ına himmet olunmadığından neş'et eylemiştir. *Ukūdu'l-Ferâ'id fî Hudûdi'l-Akāid* ismindeki eserinin mukaddimesinde te'lîfâtının seksene bâliğ olduğunu tasrîh eyliyor ki manzûr-ı âcizi olanlarından bazıları ber-vech-i âtîdir:

1) Ta'rîfâtu İlmi Usûli Hadîs (*Ukūdu'd-Dürer fî Hudûdi İlmi'l-Eser*)

2) Ta'rîfâtu Akāid (*Ukūdu'l-Ferâ'id fî Hudûdi'l-Akāid*)

3) Ta'rîfâtu Usûli Fıkh (*Ta'rîfâtu'l-Fuhûl*)

4) Ta'rîfâtu Ferâiz (*Şuhûdu'l-Ferâ'iz*)

5) Ta'rîfâtu Âdâb (*Şuhûdu'l-Gālib*)

6) Ta'rîfâtu Arûz ve Kavâfî (*Mühimmâtu'l-Kâfî*)

7) Ta'rîfâtu Nahv (*Şuhûdu's-Sahv*)

8) Ta'rîfâtu Ta'rîf (*Cüyûdu't-Ta'rîf*)

9) Ta'rîfâtu Mantık ve Mîzân (*Muhallefâtu Hükemâi'l-Yûnân fî Ma'rifâti İlmi'l-Mîzân*)

10) *Tîcânu Fezâ'ili'ş-Şuhûr*

11) *Dürretu't-Tîcân ve'l-Kalanis ve Revnaku'l-Vâiz ve'l-Mecâlis*

12) *Bedru't-Tâm fî Tahrîci Ehâdîsi Şir'ati'l-İslâm*

13) *Seylü'l-Arim fî Câmi'i-l-Kelim*

14) *Ukūdu'l-Leâlî*

15) *Câmi'u Rivâyâtü'l-Fehâris ve Lâmi'u Kulûbi Ehli'l-Medâris*

16) *Cevâmi'u'n-Nesim fî Cevâmi'i'l-Kelim*

17) *Tebyînu'l-Müselselât fi'l-Hadîs*

18) İşbu âsârın kısm-ı a'zamı peder-i âlîleri dergâhında mahfûz olduğu gibi son eserinin bir nüshası da Yerebatan Mahallesi'ndeki Es'ad Efendi Kütüphânesi'nde mevcûddur.

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

[**45**]

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKĀLÂT

İRAN'IN HAL VE MÂZÎSİNE BİR NAZAR

Sülâle-i hâzıra-i Kaçariyye'nin İran'a tasallutundan beri İran ma'nen ve maddeten bir tedennî ve inhitât-ı mütemâdî içinde yuvarlanıp gitmekte idi; az çok âsâr-ı kābiliyyet ve isti'dâd ibrâz eden Feth Ali Şah'ın mahdûmu Abbâs Mîrzâ'dan başka bu sülâle arasında usûl-i idâre ve san'at-ı hükümrânîde ibrâz-ı liyâkat u mahâret etmiş bir zât bile yoktur. Hasûd, bahîl, zâlim ve cebbâr, kendilerini düşünmekten, kendi azamet ve satvetlerini yalnız millet ve memleketin ezilmesinde bulmaktan başka bir şey bilmeyen selâtîn-i âl-i Kaçar şu memleket için bir belâ-yı mübrem kesilmiştiler. İran'ı mümkün olduğu kadar ezdiler, bitirdiler: Memlekette adâlet, kānûn, tedvîr-i umûr bütün ma'nâsı ile kaldırıldı. Ne kavânîn-i şer'iyyeye, ne teâmül-i a'sâra, ne de âdât ve ahlâk-ı milliyyeye riâyet ediliyordu. Bir mütelevvin mütevesvis usûl-i keyfe mâ-yeşâ idi ki gidiyordu.

Nâsırüddin Şah sülâle-i Kaçariyye'nin mümessili, mücessemesi idi. Yarım asr-ı medeniyyette hükümrânlık eden bu bü'l-heves, muannid, cebbâr ve zâlim sultanın zamanında İran hayli ezildi. Bu zât kendisine Fransız kralı On Dördüncü Louis'yi numûne-i imtisâl ittihâz etmişti. Ona imtisâlen: "Menem dîger nîst" kelimelerini vird-i zebân ve düstûr-ı hareket ittihâz etmişti! İşte şu gāye-i âmâlini husûle getirmek için İran'ın bütün ruhunu ezdi.

Öteden beri İran'da iki sınıf ahâli İranîler üzerinde te'sîr-i nüfûz edegelmekte idi. Bunlardan birisi nücebâ, eşrâf ve a'yân; diğeri ise ulemâ idi. İşte Nâsırüddîn Şah var kuvveti ile şu iki sınıf ahâliyi ezmeye çalıştı. Eşrâf ve a'yânı ezmek için umûr-ı idâreyi edânî-i eclâf ve cühelâ ellerine geçirdi. Vüzerâ ve vükelâyı erâzilden intihâb ederek bunlara da parlak ve şa'şaadâr ünvânlar i'tâsı ile ve eski şürefâ ve a'yân âilelerine mensup zevâtı bunların ellerinde zebûn ve muhakkar etmekle şu âilelerin ahâli üzerinde öteden beri mevcûd olan nüfûz ve haysiyetlerini kırdı.

Ulemâya gelince kâh cebr u teaddî ve kâh para vâsıtasıyla, bin türlü tesvîlât bularak bunları da ahâli arasında hor ve zebûn etti.

Zannedilmesin ki Nâsırüddîn Şah'ın şu hatt u hareketi ta'kîb etmekten maksadı ahâliyi mütegallibenin yed-i zulm ü cevrinden istihlâs idi! Böyle olsaydı ne a'lâ, kendisi ebedî bir nîk nâm kazanmış olurdu! Lâkin onun maksadı başka idi. Ulemâ, a'yân ve şürefâyı ezmekle maksadı yalnız kendisine, kendi bü'l-heveslerine keyfe mâ yeşâ harekâtına karşı gelecek kuvvetlerin ortadan kaldırılması idi! Ve filhakīka şu mânialar, şu kuvvetler ortadan kaldırıldıktan sonra şâh-ı cebbâr meydanı boş görerek mâhiyetinde merkûz olan bütün hevesât ve hırslarına yol açtı. Bütün memleket, bütün ahâli bunun elinde bir bâzîçe-i lehv ü lu'b, zulm ü fesâd oldu! Memlekette emniyet-i cân u mâl ve hatta ırz u nâmus kaldırıldı! Etrafında bulunan erâzil ve edânî yalnız kendi ikbâllerini, kendi saâdetlerini düşünerek ve şu ikbâl ve saâdetin yegâne medâr ve istinâdı zâlimin lütf u merhameti olduğunu bilerek yekdigerlerine istirkāb derecesine varıncaya kadar müstebiddin bütün hevesât ve ihtirâsâtına, bütün keyfe mâ yeşâ harekâtına iştirâk etmekle beraber yaptığı tahrîbâtı hemen bir sâye-i samedânînin, bir mürîd-i min-indillâhın tarafından yapılmış âsâr-ı ber-güzîde gibi gözükmekte idiler! Kimsede i'tirâz, istişâre, nasîhat, mev'ize, beyân-ı hakīkat, cesâret ve cür'eti kalmamıştı! Bütün İran serbe-zemîn-i ubûdiyyet olarak şu füsûnkâr, mütelevvin müstebiddin zulm u cebrlerini okşuyordu.

Müstebid ise doğrudan doğruya kendini bir zıll-i İlâhî, bir vekîl-i âsumânî addederek yed-i idâresine min-tarafillâh değil, insanların hamâkat ve sefâheti sâyesinde vedîa edilen ibâd ve memâliki kendi malı gibi telef ve israf ediyordu. Bu adam altmış beş sene istibdâd eden bütün müddet-i ömründe bir defa bile olsun bütün İran'ın, bütün İranîlerin bir pabuç gibi kendi malı olduğundan asla şek ve şüphe etmedi. Ve onlara da bir pabuç gibi muâmeleden çekinmedi. İstediğini öldürüyordu, istediğini asıyordu, istediğini yakıyordu. Ve yine istediğini bî-nihâye ni'am u emvâl ile bahtiyâr ediyordu. Bütün İran'ı kendi oğulları ve akrabası arasında taksîm etmişti. Bunlar da şu müstebiddi imtisâl ederek onun a'mâl ve harekâtını, reftâr ve sekenâtını kendileri için düstûr edinmişti. Bunların da yegâne düşünceleri ahâliyi soyup, dalayıp İngiliz bankalarına para biriktirmekten ibâret idi. İşte şu yolda şehzâdeler tarafından yapılan zulm u teaddîler tahammül-fersâ bir dereceye vardırıldı! Bilâhare ahâlinin sabr u tahammülü kırılarak yarım karn müddetinde icrâ edilen zulümlerin, fesâdların intikāmını almak şerefi Rızâ nâm bir zâta düştü. Şu adamın sergüzeşti bütün İran'ın sülâle-i Kaçariyye zamanında geçirdiği fâcialara bir numûne olarak burada naklediyoruz:

Zavallının bir oğlu, bir kadını ve bir kızı var imiş. Hâkim-i vilâyet olan şehzâde olunca kadının iffet ve ismetine tecâvüz etmek istiyor. Ve ne Allah'tan ne Peygamber'den hayâ etmeyerek kocasını kadını teslîme mecbûr ediyor: Bîçâre Rızâ Tahran'a geliyor ve burada huzûr-ı hümâyûna bir arz-ı hal veriyor. Ve ahvâli naklederek imdâd istiyor. İcrâ-yı adâlet yerine şah şu "cesûr keşşâfın" değnekle dövülmesini emrediyor! Gûyâ şehzâdenin kadına meyli kocası tarafından bir iltifât, **[46]** bir merhamet gibi telakkī edilmesi lâzım geliyormuş! Her ne ise zavallı Rızâ Tahran'dan hâib ü me'yûs avdet ediyor! Meğer bî-çâreyi yeni bir felâket bekli-

yormuş! Şikâyetten bî-haber olan şehzâde bu kere zavallının kızını, cebren alıyor ve ona da kadına yaptığı muâmeleyi icrâ ediyor. Sonra sıra oğluna geliyor. Bu kere de Rızâ Tahran'a gidiyor ve arz-ı hal veriyor. Şah zavallının katlini emrediyor. Fakat Rızâ her nasıl ise kaçıp istihlâs-ı girîbân ediyor. Lâkin bu yaşamak için değil! Zâten bunca hakāret ve istihfâf gören, hayatın en lezîz ve şeref-bahş ni'meti olan nâmusunu böyle gözü önünde ayaklar altına alınıp sefîller ellerinde fedâ-yı hırs u heves edildiğini müşâhede eden bir zâtı bir daha hayata merbût edecek bir vâsıta kalıyor mu? İşte Rızâ'nın kalbi ateş-i intikām ile sûzân olarak hayattan fakat şu intikām lezzetini tatmak hevesi ile İstanbul'a gelir; o zaman âlem-i İslâm'ın dûçâr olageldiği belâ ve felâketleri vech-i lâyıkı ile düşünmüş olan ve bunlara çâre aramak sevdâsı ile terk-i vatan u diyâr ederek öteye beriye başvurmakta bulunan meşhur Seyyid Cemâleddîn Afganî İstanbul'da Abdülhamid'in iğfâlât ve efsûnlarına uyarak Dârü'l-Hilâfe'de oturuyordu. Bu zât da bir zaman Nâsırüddin Şah'ın tahkīrât ve cebirlerine uğramıştı! Rızâ müşârun-ileyhe mürâcaat ederek şah hakkında istiftâ eder. Müşârun-ileyh ise şer'an ve aklen böyle bir müstebiddin aradan kalkması, şimdiye kadar icrâ ettiği zulm u fesâdların ivazı alınması rızâ-yı Hudâ ve memnûniyet-i Nebevî'yi mûcib olacağını anlatmış.

Şu fetvâ Rızâ'nın bütün tereddüdlerini ber-taraf eder; doğruca İstanbul'dan Tahran'a avdet eder. Ve burada bir müsâid fırsatı bekler. Bir gün müstebidd-i cebbâr âdeti vech ile öteden beri seyrângâhı olan ve Şah Abdulazîm denilen mevkie gider ve burada ziyâretgâh olan bir makbereye dâhil olur. Meğerse Rızâ burada mahfî imiş; hemen çıkar ve hançer-i intikāmını zâlimin sîne-i bî-dâdına saplar: Zâlim derhal ruhunu yed-i mü'ekkil-i müntakim-i hakīkīye teslîm eder!

Bütün İran şu haberi bir müjde-i meserret-âmîz gibi karşıladı.

Lâkin kâbûs-ı a'zamın bıraktığı izler ve âsâr-ı tahrîbâtı şimdi de İran'ı boğmaktadır. İran maddeten ve ma'nen bitmişti!..

Ahmed Akayef

DEVLET-İ OSMÂNİYYE VE FRANSA

– 2 –

Devlet-i Osmâniyye'nin Fransa "eski idâresi" (Ancien régime) ile hesabâtı, bizim pek büyük ziyânlarımızla kapanmıştır: Osmanlı padişahları, Fransa krallarını, Habsburg imparatorlarının taarruzundan, Fransa'yı Almanya tasallutundan kurtarmışlar; Fransa kralları ise, buna mukābil Hükûmet-i Osmâniyye'nin istiklâline "katolik hâmîliği" ve "uhûd-ı atîka"dan ibâret iki ağır zincir takmışlardır. Osmanlılar, Fransa dostluğunu kazanmadan evvel, Avrupa devletlerinin düşmanlıklarından, böyle devamlı bir zarar görmemişlerdi. Vaktâ ki Fransa Krallığı'yla akd-i muhâdenet olundu; düvel-i Nasrâniyye'den ilk edindiğimiz bu dost, memâlik-i Osmâniyye'de sâkin Katolik ruhânîlerine ve şark iskelelerinde ahz u i'tâ ile meşgūl Frenk tüccârlarına bazı lütufkârlık ricâsında bulundu. Taraf-ı devletten, dostluk nâmına, "Fransa padişahının" ricâsı is'âf buyurulur, ol bâbda bazı ferâmîn-i şâhâne şeref-sâdır oldu. Fransa devleti, sonradan bu fermanları istediği gibi tefsîr ederek, "himâye" ve "kapitülasyonlar" denilen hukūk-ı beyne'd-düvelin esas ve ruhuna kat'iyen mugāyir hukūk-ı mevhûmeyi meydana çıkardı. Diğer Avrupa devletleri de Devlet-i Osmâniyye ile münâsebetlerinde, Fransa'dan daha az müntefi' olmuş olmamak için, Fransızlara verilen fermanları, Fransa ile akdolunan muâhedeleri numûne ve misâl tutarak, kendilerine de "kapitülasyon" ve "himâye" haklarını tanımaya Dîvân-ı Hümâyûn'u icbâr ettiler. Rusya Ortadoks ruhânîlerinin ve gitgide bütün ortadoks reâyânın hakk-ı himâyesini iddiaya başladı. İngiltere Protestan misyonerlerinin ve hatta Protestan tebea-i Osmâniyye'nin hâmîsi gibi davranır oldu. Bu "himâye" mes'elesi, Avrupa devletlerinin Osmanlı umûr-ı dâhiliyyesine müdâhelât-ı mütemâdiyyesini intâc etti. Böylece Devlet-i Osmâniyye içinde bir değil, birkaç devlet tahaddüs etmiş oldu. –Avrupa devletleri kapitülasyon haksız hakkına dayanarak, tebealarını Devlet-i Osmâniyye kānûnlarına itâat mecbûriyetinden kurtardılar. Memâlik-i Osmâniyye'de misâfir ecnebîlerin her birisi bir sefîr gibi hâric ez-memleket hakkını hâiz oldu. Hükûmet-i seniyye, bugüne kadar, ecnebîlerden istediği gibi vergi alamaz; mugāyir-i kavânîn hal ve hareketleri vukūa gelse onları ahz u girift edemez, yed-i adâlete veremez; devlet bunlara karşı, sâir devletler derecesinde hakk-ı hükm u icrâyı hâiz değildir. Avrupa devletleri Hükûmet-i Osmâniyye'nin, umûr-ı iktisâdiyye[ye] müteallik husûsâtta serbestî-i ef'âl ve harekâtını "kapitülasyonları" ile iyiden iyiye takyîd ettiler: Hükûmet-i Osmâniyye gümrük ta'rîfelerini istediği gibi tanzîm edemiyor.– "Himâye", Devlet-i Osmâniyye içinde birkaç devlet vücûda getirmişti; "uhûd-ı atîka" ise, Devlet-i Osmâniyye'nin istiklâl ve hâkimiyetini ihlâl etti, zîrâ esâret-i siyâsiyye ve iktisâdiyye bir devletin istiklâliyle te'lîf olunamaz.

Hâsılı, üç asır kadar süren eski idare Fransası'nın dostluğundan Devlet-i Osmâniyye'nin kazancı, "himâye" ile "uhûd-ı atîka" yani istiklâl ve hâkimiyet-i devletin vahdet ve tamamiyetine mühlik iki darbe olmuştur. Bunu bî-taraf Fransız muharrirleri kendileri de inkâr etmezler, mesela Fransa'nın sâbık Bahriye Nâzırı, muharrîn-i siyâsiyyeden Mösyö de Lanessan *Misyonerler ve Onların Himâyesi* ünvânlı bir eserinde Fransa **[47]** krallarının Türk dostluğundan bahsederken, bunun "klerikaller" tarafından uydurma bir masaldan ibâret olduğunu açıktan açığa i'tirâf etmektedir.*

Büyük ihtilâle kadar, Fransa'nın Türk dostluğu bir masaldan ibâret olduğu halde acaba ihtilâlden sonra kesb-i hakîkat etmiş midir? – Bunu anlamak için, ba'de'l-ihtilâl Fransa'nın şark ile en çok meşgūl olduğu birkaç devr-i târîhîsini mücmelen tahattur etmek kâfîdir. İhtilâl Fransa'sı, tâ

* De Lanessan – *Les Missions Et Leur Protectorat*, Paris, Alean, 1907.

"Direktör" zamanına kadar kendi mevcûdiyet ve istiklâlini müdâfaaya mecbûr kaldığından şarkı, kralların şark an'ane ve siyâsetini düşünmeye vakit bulamamıştı. Lâkin Türkiye'nin Fransa için pek tehlikeli olan bu zamanda muhibb-i kadîmine küllî fâidesi dokunmuştur. Fransa İhtilâli ibtidâlarında, Devlet-i Osmâniyye, Rusya ve Avusturya hey'et-i müttefikasıyla muhâribdi. Rusya Çariçesi Katerina'nın, Avusturya hükümdar[lar]ı Joseph ve Leopold'un, Fransa ihtilâli yangınını, başlar başlamaz, söndürmeye gereği gibi çalışamamaları, kısmen Lehistan'ın taksîmi ile uğraşmalarından ve kısmen de Devlet-i Osmâniyye ile muhârib bulunmalarından neş'et etmiştir.

"Konvansiyon", Birinci Müttefikîn ordularını Fransa hudûdu hâricine püskürtüp, arkaları sıra, Almanya ve İtalya'ya muzafferâne bir mukābil taarruz icrâ ettiği zamanlardır ki Fransa, şark mes'elesini, şark an'anesini hatırlamaya vakit bulabilir. Ve bu intihâz-ı fırsat hiç de Devlet-i Osmâniyye fâidesine değildir.

Fransa ihtilâli ricâlinden şarkla en çok uğraşan General Napolyon Bonaparte olmuştur. Bonaparte, 1794 senesi henüz mirlivâ iken, "Termidor" inkılâbında hâmîleri Robespierre biraderleri kaybedip, bir müddet metrûk ve mensî kalmıştı; Paris'in gürültüsüz ve mütevâzı bir mahallesinde, küçük bir apartmanda geçirdiği bu mağmûm günlerde, küçük Fransa'nın, hudûdsuz hırs ve tama'ını tatmin edemeyeceğine tamamen inanmış, rütbesini, Fransa'yı hatta bütün garbı terk ile şarka, sultanlar memleketine gidip, ülkesinin tanzîm u ıslâhına çalışan Selîm-i Sâlis'in hizmetine girerek, efsâneler menşei, kahramanlar vatanı olan şarkta büyümek, Devlet-i Osmâniyye'yi, kendi idaresi altında ve kendi nef'ine tecdîd ve ihyâ ederek, yeni bir şark cihângîri, asrının Timur ve Fatih'i hâlinde türeyip garba yürümek ve böylece bütün Avrupa'yı kabza-i tasarrufuna geçirmek hayâllerine dalmıştı… Lâkin Bonaparte'ın menkûbiyeti, metrûkiyeti uzun sürmedi, "Direktuvar"ın ilk günlerinde, İtalya ordusu başkumandanlığına ta'yîn olunarak, âlem-i askerîyi şimdiye değin hayran bırakan o parlak İtalya seferini icrâ etti.

İtalya muhârebâtı esnâsında, General Bonaparte'ın cebhe-i hareketi dâima şarka müteveccih, dâhî dimâğı muttasıl şark ile meşgūldür. Şimâlî İtalya'yı zabtedip "Campo Formio Muâhedesi"ni imzâlamadan az evvel, muzaffer Bonaparte, "ehl-i salîb seferlerinden beri, Fransa efkâr ve hayâlâtını yormaktan asla hâlî kalmayan" memâlik-i İslâmiyye'den bahsederek, "Direktörler"e şöyle yazar:

"Bizim Türkiye'ye yardımımız beyhûdedir; daha ölmeden Türkiye'nin inkırâz ve zevâlini göreceğiz." Ve bu inkırâzda Fransa'nın büyük bir hisse koparabilmesi için, İtalya'nın şark sahilinde kâin Ancona şehrinin ve cezâ'ir-i seb'a-i Yûnâniyye'nin zabt u istîlâsını tavsiye eder; hatta "Korfu, Zanita ve Kefalonya adaları bizim için, bütün İtalya'dan daha ehemmiyetlidir." der. Campo Formio Muâhedesi'nin akdinden biraz sonra da, dostlarından birine: "Ah, büyük teşebbüsler yalnız şarkta mümkündür…"* diye büsbütün kalbini açar. Görülüyor ki Bonaparte, menkûb iken tecdîd ve ihyâ sûretiyle ele geçirmek istediği memâlik-i Osmâniyye'yi, ilk mazhariyetleri akîbinde zabt u istîlâ tarîkıyle taht-ı hükmüne almak emelindedir. Müverrih Bourgeois, vesâike ibtinâen iddia ediyor ki Bonaparte İtalya seferi hengâmında bizzat kendisi için şark imparatorluğunu ihyâ etmek istemiştir.

Mısır seferi, Bonaparte'ın şark hakkındaki tasavvurât-ı azîmesinin bir kısmını icrâdan ibârettir. Fransa Mısır'ı alırsa, İngilizlere Hind'de taarruz kesb-i suhûlet ettiği gibi, Fransa'nın Akdeniz havza-i şarkîsinde nüfûz ve hâkimiyeti te'mîn olunup, Devlet-i Osmâniyye'nin pek karîbü'l-vukū' vefâtında, mîrâsı taksîm edilirken, düvel-i sâireye nisbeten mütefevvik bir vaziyette bulunması kābil olacaktı. Direktuvar, General Bonaparte'ı Mısır'ın istîlâsına me'mûr ettiği zaman verdiği ta'limâtta Mısır seferinin, Fransa Cumhuriyeti ile Sultan arasından müteyemminen cârî hüsn-i münâsebete (Vâkıa, Avrupa devletlerinin hepsi, ihtilâl Fransası aleyhine i'lân-ı harb etmiş iken, Selîm-i Sâlis asır-dîde dostluk hatırı için, İngiltere'nin ibrâmına rağmen bî-taraflığı muhâfaza etmişti.) halel getirilmemek üzere, ifâsını tavsiye etmişti!.. Diğer taraftan, İstanbul'da bulunan Fransız diplomatları da Direktuvar Hükûmeti'nin Sultan'a dost ve hayır-hâh olduğunu arz ve inbâta me'mûr olmuşlardı; bu kurnaz Frenkler, ahvâl-i garbiyyeden, hatta memleketinde olup geçen vekāyiden bile pek az haberdâr padişâh ve paşaları, pek ebleh-firîbâne türrehât ile iğfâle çalışıyorlardı: General Bonaparte'ın Mısır'a asker çıkarmasıyla, şehinşâh-ı âlem-penâhın o pek zengin eyâleti asla elinden kaçmayacakmış... Bu seferden murâd, ancak şevketli padişaha karşı arada sırada harekât-ı bâğiyâneye ictisâr eden mülûkları te'dîb ile dâire-i itâate ircâdan ibâretmiş... Binâenaleyh Mısır seferi esâsen Fransa Cumhuriyeti'nin Devlet-i Osmâniyye'ye karşı bir nişâne-i bâhire-i muhâdenetini teşkîl ettiği cihetle **[48]** Dîvân-ı Hümâyûn'un, bundan dolayı muhibb-i kadîmi Fransa'ya muğber olması asla câiz olmadıktan fazla ayrıca izhâr-ı şükrân ve minnetdârî etmesi bile icâb edermiş… ilh.

Müteveffâ Sorel, Mısır seferinin şu diplomasi inceliklerini dersinde anlatırken genç sâmiînin çoğu gülmeye başlamıştı da, muallim-i muhterem kemâl-i ciddiyetle: "Gülmeyiniz, demişti, garb akvâm-ı medeniyyesinin, şimdiye kadar şarkta ta'kīb ettiği usûl-i siyâset böyledir: Türklerin, Hindlilerin, Çinlilerin vatanlarından bir parça koparılıp alınır, mâl ve mülkleri yağma ve gāret olunur, kardeş ve evlâtları top ve tüfenkle öldürülür, bununla beraber onlara kızmayın, âsâr-ı husûmet göstermeyin, biz sizinle asla muhârib değiliz, biz sizin en iyi dostlarınızız, denilir!.."

Direktuvar, İstanbul'da sultanı ve Dîvân'ı kandırmaya çalışıyorken, Bonaparte da Mısır'da ahâlî-i müslimeyi daha gülünç hîlelerle aldatmaya uğraşıyordu: Bonaparte, kendisine sultanın me'mûru süsünü verir, emirnâmelerini âyât-ı Kur'âniyye ile hukūk-ı beşer beyânnâmesi maddelerini karıştırarak yazar, müslümanlık iddiasında bulunur, hatta elbise-i mahalliyye giyinerek câmiye gidip namaz bile kılar… General Bonaparte bu âzâde-serâne garâbetleriyle Mısır a-

* Sorel – *Bonaparte et Hoche en 1797.*

vâmını kendisine "Ali Bonapardî" dedirecek kadar iğfâl edebilirse de, Direktuvar diplomatları İstanbul'da bu kadar muvaffakıyet kazanamazlar: Sultan Selîm, diplomatların pek bedîhî delâiline kulak asmaz, sırf hukūk-ı şâhânesinin te'yîd ve takviyesi için Mısır'a gelen düşmanımız General'in harekâtını bir vesîle-i harb addedecek kadar sû'-i zanda bulunur; ve binâ-berîn, Devlet-i Osmâniyye İkinci Müttefikīn arasına dâhil olarak, Fransa Cumhuriyeti'ne i'lân-ı harb eder.

Demek oluyor ki krallar zamanında, hiç olmazsa, birbiriyle resmen muhârebe etmemek derecesinde dost olan Fransız ve Türkleri İhtilâl-i Kebîr ve onun veled ve vârisi Bonaparte Mısır kumluklarında, Suriye kaleleri yanında çatıştırıp boğaz boğaza getirir…

A[elif].Y.

MEKÂTÎB

Afganistan'dan:

Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye'de *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi Hey'et-i Tahrîriyye İdâre-i Aliyyesine:

Dârü's-Saltana-i Kâbil

Muhterem ihvân-ı dînimiz, fezâil-meâb efendilerimiz!

Fî 11 Cumâdiye'l-Âhire sene 1328 tarihli, bir üslûb-ı sâde ve fakat hissiyyât-ı âliyye ile memlû ve azm-i fedâkârâne-i dîndârâne ile memzûc nesâyih-i umûmiyye-i âlimâne ve bilhassa hâlen ahvâl-i esef-iştimâl-i İslâmiyye ve çâre-i necât-ı kavmiyye hakkında nukāt-ı asliyye ve nükât-ı esâsiyyeyi hâvî *Sırâtımüstakīm*'in bir peyk-i diyânet-peyker addine el-hak el-yak bulunan mektûb-ı uhuvvet ve diyânet-perverâneleri vâsıl-ı dest-i ta'zîm ve ihtirâm-ı fevka'l-âdemiz oldu.

Mektubunuzun: "Düşüncelerimiz kıta'ât-ı arzın her arzına yayılmış bulunan bî-çâre müslüman kardeşlerimizin ahvâl-i esef-iştimâlidir." Cümlesinde efkâr-ı rakīka, hissiyât-ı insâniyye ve mübâreze-i hayât ile me'lûf ve mükellef bulunan insanları ve bâ-husûs üssü'l-esâs-ı harekât ve teâlîmizi tehzîb-i ahlâk ve ıslâh-ı halde gören İslâmları cidden düşündürecek ve tehyîc edecek dehşet-nâk hakīkatlerdendir.

Zîrâ: Yalanı sahîh sahîhi yalan göstermek esasına müstenid bulunan diplomasi erbâbı âlem-i İslâmiyyet'in cehl u gafletinden istifâdede yegâne tefâhür addedilen "Adam bırak ne olursa olsun" düstûrunu menfaat-i mahsûsalarında dâimî ve lâ-yetegayyer bir tarzda tatbîk ve isti'mâl etmekte ve bizim gibi ulûm ve maârif ve sanâyi' nokta-i nazarlarında marîz ve nâ-tüvân bulunan İslâmları "medeniyete idhâl hakkı" gibi yaldızlı haplarla uyuşturmaktan! ve hatta zehirlemekten hâlî kalmıyorlar.

Vâkıa bir müddet-i muvakkate için menfaat-i mahsûsa ve şahsiyyelerini medenîlere müsâedât, imtiyâzât, yataklık sûretiyle te'mîn etmiş ve edecek zanneden ve ma'tûh ve mecnûnlara şebîh bir kısım bedbaht hâin ve cühelâ, rüzelâ, hissiz, hamiyetsiz ümerâ vaktiyle ahlâkı bozulup vatan-perverlikten müstağnî ve nihâyet münkariz olan Romalıları taklîden ve Latinlerin bir darb-ı meseline iktifâen "Nerden hoşnûd kalınılırsa vatan orasıdır!" mesleğinde daha doğrusu mesleksizliğinde devam ve gûyâ hoşnûd görünmeye çalışarak:

"Kanadı bitse bir mûrun sanır hayra beşârettir
Onu fehm etmez ammâ kim zevâline işârettir!"

fehvâsınca zevk u sefâhette ve nihâyet sefâlete âlem-i insâniyyete vedâ eder. Lâkin bu gibilerin ef'âl-i kabîha ve ahlâk-ı mezmûmeleri diğer bî-çârelere de sû'-i misâl olmaktan hâlî kalmaz… "Ne idik ne olduk?" suâl-i mukadder ve ma'nîdârınıza en canlı olarak verilebilecek cevap da sâbit, metîn, ahlâklı adamlar idik. Sefâlet cehâleti icâb, cehâlet de bugünkü meskenet, mezellet ve idbârımızı intâc etmiştir. "Niçin tâbi'-i Kitâb-ı Vâhid iken eczâ-yı müteferrika olduk?" Çünkü dîni bütün müslümanların –kadın erkek– mücehhez bulunması lâzım gelen ilim, san'at, adâlet, hakīkat, hukūk, ma'rifet, merdlik bunlara müteferri' ahkâm-ı akliyye, nakliyye, hikemiyye, havâs ve havâss-ı sâireye ve âdât-ı kavmiyyelerine ahlâkları gibi za'f u kesel târî olarak yahud cehâlet sebebiyle eşirrâ ve ahlâksızlara âlet olarak da'vâ ve düstûr-ı aslîleri "Herşeyin mikyâs ve esası menfaat" addolunan ma'rifetli vefakat iğrenç medenîlerin "Ayrılık, gayrılık düşür, zabtet!" kāidesini tatbîk etmelerine meydan vermiş ve zâten menfaat-i kavmiyye ve zâtiyyemizi bir tenâsüb-i adedî veya hendesî-i alel-âde ile mesâha **[49]** ve ta'yîne muktedir olamadığımızdan cüz'-i ferd ve hatta cüz'ün lâ-yetecezzâ olduk! Hele "Neme lâzım!" nâm miskîn illetine uğradığımızdan i'tibâren berbâd ve harâb olduk. Maamâfih cüz'-i ferd hâlinde bulunan cüz'ün lâ-yetecezzâların ictimâ' ve ittihâdları kuvve-i tabîiyye ve ve câzibe kāidelerine mugāyir ve muhâlif olmaktan başka "ve'l-ba'sü ba'de'l-mevt" sırr-ı celîlini izâh edebileceği bir intibâh ve ittihâd-ı İslâm hâric ez-imkân olmamakla ve bunu (İhtimâliyyûn) mesleği de iddia etmekte bulunduğuna istinâden beyânnâme-i mübârekte:

"Bizim –ve her vatan-perver müslümanın– yegâne maksadımız medeniyet ve maârif-i İslâmiyye'yi ihyâ ile bütün müslümanları nûr-ı ma'rifetle pîrâyedâr etmek ve bu sûretle bil-fi'il dîn-i celîlimizin ulviyet ve kudsiyetini âleme tanıtmak ve medeniyet-i hâzıranın menşe'lerini ve necât-ı beşeri te'mîn edecek hakīkī medeniyetin medeniyet-i İslâmiyye bulunduğunu göstermek" husûsunda bilâ-tereddüd ve tefekkür işe başlamak ve aksâ-yı emel yolunda sebât etmek zarûrî ve muktezîdir. "Maksadımız siyâsî değildir. Hiçbir devlet toprağında gözümüz yoktur." Evet buna şüphe yok, ancak bizim toprağımızda gözü olanların alâim-i vechiyye ve niyetlerini keşf ü ta'yîn edecek "fizyonomist" ve hâlât-ı sâireyi görebilecek "dûr-bîn" ve emrâz-ı adîdenin teşhîsine medâr olabilecek "röntgen" şuâları ve eczâ-yı ferdiyye-i İslâmiyye'yi tefrîk ve bunların alâka ve râbıta ve imtizâc hâssalarını mütâlaa edebilecek "hurde-bîn" ve erbâbı gibi vücûd ve vesâite evvel-be-evvel ihtiyacâtımız der-kârdır. Bu ise ber-kemâl değil der-kenârdır! Daha açık söylemek lâzım gelir ise girmiş[?] kuvâ-yı ibtidâiyye ve esâsiyye-i akvâm-ı İslâmiyye hâl-i aslîsinde teşekkül edince bekā-i kuvâ kānûnuna tebe-

an: Yaşayan adamın mîrasçısı olamaz. Ve ahkâm-ı fıkhiyyenin bir bendiyle de te'yîd ve te'kîd olunan "Bir şey ki vaktinden evvel isti'câl olunur, mahrûmiyetle mu'âteb olur" düstûrunu hâlen ve fiilen arz ve isbât etmek lâzımedendir. Her ne kadar zamanın tebeddülü ile ahkâmın tebeddülü de gayr-ı kābil-i inkâr ise de "El-hükmü li men-galebe" ve "Kuvvet hakka tekaddüm eder" kaziyeleri lâ-yetegayyer olduğundan hukūk-ı İslâmiyyemizin müdâfaası döne dolaşa maddî ma'nevî kesb-i kuvvet etmeye mütevakkıf ve vâbeste görünmektedir.

"Oradaki müslüman kardeşlerimizin ahvâlinden, ihtiyacından arasıra bizi haberdâr etmenizi ricâ ederiz."

Emir ve arzûnuza "ale'r-re'si ve'l-ayn" sûretinde cevap vermekle arz-ı iftihâr ederiz. Afganistan ahâlisi ve idaresi hülâsatü'l-hülâsa arzedilmek lâzım gelir ise bir hâne ve âilede âlî-cenâbâne bir peder idaresi tahtında efrâdın hey'et-i mecmûasıdır, denilebilir. Kuvâ-yı ibtidâiyye ve esâsiyyeleri henüz tevessü' ve teşekkül etmemiş olan efrâd ve ahâlinin hâli fil-hakīka henüz yemîn ü yesârını fark edemeyen bir tıflı nevzâdın yed-i ihtiyârına bırakılması câiz olmayan irâde-i cüz'iyye ve ihtiyâr-ı küllîye müşâbih ise de halkın terbiye-i ibtidâiyye ve irzâ'-ı ma'neviyyesi emrinde pâdişahımız emîr-i muazzam habîbullâh ve muhibb-i reâyâ hazretleri hiçbir fedâkârlık ve âtıf[et]i dirîğ buyurmazlar. İzhâr-ı liyâkat ve sadâkatle ibrâz-ı hizmet eden erbâb-ı sanâyi' ve maârife ihsân u iltifâtları büyük ve çoktur. Gece gündüz memleket ahâlisinin refâh u saâdetine sâî bir hükümdâr-ı zî-iktidârdır. Sanâyi' nâmına tophâne ve i'mâlâthânemiz için el-ân ve peyderpey ecânibden ustalar ve maârif ve kavâid-i askeriyye nâmına üstâd muallimler celb ve mektepler te'sîs olunmaktadır. Mekteb-i Harbiyye'nin hîn-i te'sîs ve küşâdında Hazret-i Emîr muallimîn ve müteallimîne bir lütf-ı fevka'l-âde olmak üzere Mekteb-i Harbiyye talebesi elbise-i resmiyyesini iktisâ buyurmuş oldukları gibi Frenklerden Türklerden gelen muallimler Afganlıların gayr-ı kābil-i inkâr olan zekâ ve isti'dâdları sâyesinde ulûm ve ma'rifeti sür'atle tatbîke muvaffak oldukları ve binâenaleyh Afganistan âheste âheste şeh-râh-ı tekemmülde hatve-endâz-ı terakkī olduğu vâreste-i îzâhâttır.

Maamâfih hadîka-i umûmiyye-i İslâmiyye'nin bir kûşe-i mu'tenâ ve müntehâsında envâ'-ı ezhâr makāmına kāim ezhân-ı ahâlinin esnâ-yı tezehhür ve tesemmür olduğu ve maksûdun bizzat olan a'mâl ve âmâlin henüz tevessü' ve teşekkül ettiği iddiası nâ-be-mevsim ise de: "Yetişir menzil-i maksûduna âheste giden." fehvâsınca bu himmet ve fıtrat ile nevmîd olmak da hak nâ-şinâslıktır. Âcizleri esâsen otuz seneden ziyâde bir ömr-i girân-mâyemi Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de geçirdiğim, Şam ve Der-i Aliyye'de ikāmet ettiğim esnâda pederim merhûm ve mağfûr cenâb-ı Serdâr Tarzî'nin himmet-i ma'âlî ve maârif-perverâneleri sâyesinde oralarda tahsîl etmiş ve bugün Afganistan'da "Tercümân-ı Türkî" vazîfesiyle muvazzaf bulunmuş olduğum hasebiyle *Sırâtımüstakīm*'in ber-güzîde makālelerini aynen tercüme ve derhal makām-ı â'idine ve atebe-i ulyâya takdim etmeyi bir vazîfe-i muzâafe-i mukaddese addedeceğimi ve Osmanlılık âlemine zâten minnetdârâne bulunan râbıta-i kalbiyye-i samîmânemi bu vesîle-i hayr-vesîme ile de tezyîd ve takviye etmek iftihârıyla arz-ı selâm ve ta'zîmât eder ve saâdet ve selâmet-i İslâmiyye bahsinde hidemât ve temenniyâta ansamîmi'l-kalb iştirâk ederim efendilerim.

Tercümân-ı Türkî
Mahmud Tarzî

Pekin'den:

علماء الصين

كيف يترقى المسلمون بالصين بهذه القاعدة ان المسلمين ينتظرون من العلما ماذا يصدر من افواههم والعلما اتفقوا بان لايتفقوا واتحدوا بان يناموا الى يوم يبعثون و الى يوم الجمع يحشرون وتواطأت آرائهم على ترك العمل النافع مستدلين بقولهم الدنيا فانية فطالبها كلاب، اللهم يارب كيف العمل ولايمعنون النظر بقوله تعالى وهو اصدق القائلين ولا تنس نصيبك من الدنيا، وكذا قول **[50]** سيدالرسل عم، اعمل لدنياك كأنك تعيش ابدا واعمل لآخرتك تموت غدا، وكذا قوله اذا قامت القيامة و فى يد احدكم الغرسة فليغرسها، و يمكن اتفاق العوام، لولا العلمأ الكرام و حملة العمائم فى نزاع و نفاق، ودوام مجادلات و شقاق اعمام كالابراج، و كبريأ و عظمة صارالدين لاجلهما فى اعوجاج، و هذه الامراض الباطنية، هى الطامة الكبرى و البلية العظمى، سادتى ارشدونا، الى علاج نافع، لامحأ هذا الجرسوم والسم النافع، واخواننا المسلمين فى هذه الديار الواسعة، والفيا فى الشاشعة، امر حارت فيه العقول، وبلاد لا يعلمها الاذوالجلال، واشهر البلاد اليوم تحت عاصمة بكين، على ماسيأتى بلامين، والوالى على هذه البلدان، يقال (جوتا) يعنى فى مقام الخديو عندنا، هاك اسمائهم (شان جين سن) (جلى سن) (شاندون سن) (جانصوسن) (شنجان سن) (قوجان سن) (جن شى سن) (شان سى سن) (خوبى سن) (خوتان سن) (كون دون سن) (قون شى سن) (قوى جوسن) (سيجوان سن) (قان صو سن) (يون تان سن) (جنحاى سن) و فى كل هذه العواصم، يوجد من الجوامع المعتبرة، من اربعين الى سبع جوامع بعض الجوامع يضاهى جامع الاموى بالشام، و الاسلام يتسابقون بعماة المساجد و تحت هذه البلدان، ولايات و متصرفيات و قائممقات و مديريات و من كل هذه البلاد يوجد من الجوامع اربع او ثلاث، و قرى المسلمين شئ يحيرالعقول، ٦٠ او ٤٠ قرية متصلات مع هذه الكمية الوافية، من المستحيل ان يتفق اهل مسجدين، و يتحابان كما ال جب الشرع المبين و السبب فى ذلك الخسران اصحاب العمائم، و متعهدى المآثم، لان مدرس جامع الفلانى يبدع عالم الجامع الاخر، ويرميه بالمروق عن الدين و الضلالة و مقصد العلمأ ان يزينوا اعمال العوام، و يفسوهم على اى شئ وافق هواهم، و بذاينال العلماء من العوام قبولا و حظوة، و هذا الامر محتم عندهم لان زرقهم من الصدقات و هى بيدالقوم و اعظم الرزق اسقاط الصلاة و قرأة القرآن فى بيوتهم، و من عوائدهم ان المدرس يستحيل ان يبقى فى جامع اكثر من ثلاث سنوات و بعد هذه المدة لابد ان يرحل منه و يترك المحل و يرجع الى بلده او يدعى الى جامع اخر، و لا جلب قلوب العوام، اذا اتم تلك المدة المعلومة، يلزم ان يكون من مذهب القديم، و علامة القديم، ان يصلى صلاة الجنازة فى بيت الميت و يصليها بالنعلين المتجنس و يسجد سجدتين بعد الوتر، و يدعو

يدخلون فى دين الله افواجا افواجا، و فى هذه الايام جاء الى المدينة احد مفتشى المكاتب بالمعارف العمومية فى بكين و هو حصل العلم فى اليابان و له اخ و اخت و كلهم حصلوا الفنون فى توكيو و عائلتهم ليست بقليلة و قبلوا الاسلام **[51]** والسبب فى ذلك جريدة اتحاد الاسلام الذى يصدر فى توكيو لصاحبها الفاضل احمد افندى فضلى جزا الله خيرالجزاء.

و اعظم شرط لعلمائنا اذا ارادوا نشر فضيلة الاسلام فى هذه الجهات معرفة لغة الانكليز او اليابان او الصين، و فى الختام اقبلوا فائق تحياتى و دمتم. Fî 1 Ramazan Sene 1328

Pekin - **Ali Rıza**

Hindistan'dan:

Sırâtımüstakīm'de münderic makālelerin Arabî ve Fârisî ve Urdu lisanlarına tercümeleri hâlinde Hind müslüman âleminin dahi istifâde edeceği ve şu sûretle terakkıyyât-ı İslâmiyye'ye el birliğiyle çalışmak imkânı vücûd bulacağı hakkında Hindistan'da Sehar Nefur şehrinde mukīm meşâhîr-i fuzelâ-yı İslâmiyye'den Halîl Ahmed Efendi hazretleri tarafından gönderilmiştir:

الى حضرة صاحب المناقب العلية و المناصب الهية ذى المجد و العلى و الفضائل و النهى جناب الفندى ابى العلا زين العابدين و اشرف اديب دامت فيوضه آمين. بعد اهداء السلام و التحية و الاكرام فلا يخفى على جنابكم السا امى انه قدوردت الينا منذ مدة نسخ عديدة من جريدتكم المنيفة المساة بصراط مستقيم فاول ما نقدم اليكم شكر هذا التوجه و الاحسان و كيف لا و شكر الا حسانات من الواجبات فجزاكم الله تعالى خير الجزاء فى الدارين و ثانيا نشكركم حيث نوجهنم الى العلوم الاسلامية و نشر القوانين الدينية و تأديد الملة المحمدية و صون الشريعة الحنفية عن تمويهات الزنادقة و الطائفة الكفرية فاجركم على الله تعالى لازلتم محفوفين بالمقاماته الجليلة فى الدارين اين لكنا نشكوا اليكم عدم فهم و المصامين و المقاصد المندرجة فى عباراتها و اوراقها لانا لا نعرف اللسان التركى و انما نعرف العربى و الفارسى و الهندى و لانجد ايضا من يترجم لنا هذه اللغة نعم ان كنتم لزمتم على انفسكم طبع تراجمها بالعربى لاستفادنا جميعا اهل الهند و سهل علينا الوصول الى قلل مقاصدها و قمنا معكم فى عانة الدين بالمضامين العمية و التحقيقات المنيفة الشرعية و السلام ختام.

الداعى لكم بالخير
صدر المدرسين بالمدرسة الدينية الاسلامية
المعروفة بمظاهر العلوم ببلدة
سهار نفور
خليل احمد فقه ر الله للتزودلعد

بدعائين، و يسلم الصغير على الكبير، و القاعد على الجائى، و الحاصل ان يجعلوا المستقيم معوجا، و حمل الجنازة على اعناق المجوس بالاجرة، و اختلاط القبور بالقبور الوثنى و ليث ثياب البياض اللحزن، و شد الزنار و ليس القلنسوة التى علامة فارقته للوثنى فى افراعهم و اعيادهم، و لا يمكن التعداد و يطول الشرح و لاسيما علمائهم اذا حلقوا اللحى مع الشارب و بالاخص يوم الجمع و الاعياد مع الشعر الطويل، المحلوق الاطراق، سبحان الله ما هذا المسخ، و ما هذا المثلة القبيحة و فى هذه الاوصاف اهل مذهب الحديث و القديم سيان، و عندهم (حدوثو) يعنى مذهب الحدوث، علامة هذا المذهب ان يصلى الجنازة من غير نعال و لايسجد سجدتين بعد الوتر و لايصلى النوافل بالجماعة و القديم يصلها و فى الفرائض لاتجد احدا فى المسجد، و العالم المتصف بهذه الصفة التى لايسمن و لايغنى، سمن بالحدوث فحينئذ مااحدا يدعو لاحيأ الموتى، ولا لشفاء المرضى، صار مثل ثعلب سيدنا جما، و هذا المذهب كالكبريت الاحمر و صاحبه يموت جوعا و ذلك موت الاحمر، و اغرب شئ عند القديم اذا قرؤا القرآن بالتجويد و الترتيل يجعلون اصابعهم فى اذانهم حزر الكافر، و يوجد مذهب ثالث، و هو عار فى عار فضيحة فى فضيحة سود فى سود و من بعض علاماته ان يجحدوا الى قبر محدث هذا المذهب، والمسجدة اليه تسقط صلاة سنة واحدة، و ان يذكروا الرجال مع النساء و هذا المذهب فى و لايت (نئشا) (وقان صو) و العجب هنا العلما على نسق واحد لانفاوت فى العلم و المعرفة، و الدليل على ذلك مدرس بكين يصير مدرسا فى القربة التى عدد بيوتها ٤٠ بيتا و مدرس القرى ايضا يصير مدرسا فى العاصمة او الولايات، و من هذا يعلم ان العلم عندهم قد استوا ولا فرق بين علمأ الامصار و علماء القرى و انظر هذا هو شهر الغفارات و رمضان المبارك يقرأ العالم او احد طلبة العلم الشريف بالجامع قبل العشاء جزاً من القرآن الكريم، ياهل ترى اى شئ يقرأ، يرطن شيئا ما احدا يفهم لاالقارئ ولا السامع، لا حرف ولا مخرج فكانه يقرأ بلغتنا الجركسى، او البربرى، سبحان الله مااعظم شأنك و من اياته اختلاف السنتكم الخ، مهما اسرع القارئ بحيث لايمكن تعداذورقات الجزاء فهو مقبول، لاوقف ولا ابتدا اى شئ خرج من فمه فهو قرآن، و القوم الحاضرون اى شئ يقولون، يقولون، (خاوَ خاو) يعنى اعلا فصاحة القراة، و بلاغة التلاوة و يشيرون الى القارى بالابهام تحسينا له يعنى ما توقف فى القراة اللهم لا حول ولا قوة الا بالله اللهم ارنا الحق حقا و ارزقنا اتباعه، و ارنا الباطل باطلا و ارزقنا اجتنابه، قال افضل الخلق على الاطلاق اقرؤ القرآن بلحون العرب و اياكم و لحون اهل الكتابين. نعم هؤلاء لايمكن لهم القرأة بهذه اللغة المعجزة كما يجب لكن الحسن ما حسنه الشرع و القبح ما قبحه و هم محرومون من ذلك اللهم لا تعمى الابصار و لكن تعمى القلوب التى فى الصدور، و الآن موجود من يقرأ نعما و لكن قليل لا يزيد عن ٣٠ طالبا ندعوا الله ان يحيل فيه البركة، و علماء الصين يريدون الوصول، الى شريعة خير المرسلين بتضييع الاصول، ولايعلمون ان هذا الدين لايصلح الا بما صلح باوله، لو تنبهوا علماءهم و تركوا البدع و جردوا الدين من الخرافات و الحشويات و شوقوا الوثنيين لاصبح المجوسيون معتقين بالدين الاحمدى ولا نقلبوا عالم الاوثان، بعالم السلام، ولكن اين هؤلاء العلماء اسماء اسمع، و اناس لا تستفاد منهم قطعا و لاتنفع و لا تشبع. و الدليل على تبديل دين الوثنى بالدين الاسلامى ماتكرر وقوعه من مدة ثلاث سنوات، تلامذة الصين اذا رجعوا من توكيو، يأخذ يبحثون و

Sırâtımüstakīm

Zâten *Sırâtımüstakīm*'e Arapça ve Fârisîce birer kısım ilâve etmek cümle-i âmâlimizdendir. Şu kadar ki mühim bir meşgale olan bu husûsa şimdiden teşebbüs edebilmek azîm fedâkârlığa mütevakkıftır. Gerek memâlik-i Osmâniyye'deki müslümanlar ve hariçteki İslâm kardeşlerimiz teveccüh ve himmetlerini arttırırlarsa inşâallah bu tasavvurumuz dahi âtiyen husûl-pezîr olur.

MATBÛÂT

Hicâz Hattı ve Hindistan Müslümanları

Hindistan'da Pencab eyâletinin merkezi olan Lahor beldesinde münteşir *Vatan* gazetesi sahibi tarafından Mısır'da münteşir rüfekāmıza gönderilen mektubun sûret-i mütercemesidir:

"Hicâz demiryolu hattı için *Vatan* cerîdesi idarehânesi tarafından açılan iâne defterinin otuz beşinci taksiti dahi Dârü'l-Hilâfe'deki komisyon-ı mahsûsuna gönderilmiştir. Fakat maatteessüf bu defaki irsâlâtın mikdârı kırk dört İngiliz lirasını tecâvüz etmiyor. Üç ayda bir gönderilmekte olan işbu taksitlerin her defasındaki irsâlât yüzlerce liraya ve hatta bazen bin lirayı mütecâviz bir meblağa resîde olmakta iken birdenbire bu kadar tenezzül etmiş olması şüphesizdir ki Hükûmet-i Osmâniyye'nin beyne'l-Harameyn hattın temdîdi hakkında gösterdiği terâhînin Hind müslümanlarına îrâs eylediği ye's ü fütûrdan neş'et eylemektedir. Yalnız *Vatan* cerîdesi idaresi vâsıtasıyla şimdiye kadar gönderilen iânenin yekûnu doksan sekiz bin altı yüz yirmi sekiz Hind rupyesine bâliğ olmaktadır ki küsûrsuz hesap olarak yüz bin rupye demektir. Allah göstermesin Hükûmet-i Seniyye az bir müddet zarfında hatt-ı mübârekin inşasına dâir bir harekette bulunmadığı takdîrde mûcib-i ye's ü teessür olan şu ahvâl ü şerâ'it altında cem'-i iânâtta devamı maalesef arzu etmeyen idarehâne yekûn-i irsâlât yüz bin rupyeye bâliğ olur olmaz defter-i i'âneyi kapamak azm u niyetindedir.

Livâ refîkımız mektubun zîrinde âtîdeki mülâhazayı terdîf ediyor:

"İkmâli birçok fevâid-i dîniyye ve iktisâdiyye ve siyâsiyye te'mîn edeceği hafî olmayan şu hatt-ı mübârekin bir an evvel itmâmı hakkında ricâl-i devletimizin ihtimâm-ı mahsûsta bulunmalarını ricâ ederiz."

Sırâtımüstakīm

Hattın devâm-ı inşââtı hakkında çalaçırpa devr-i istibdâdda bile revâ görülmeyen şu tehâvün ve terâhîye devrimizde cevâz gösterilmesi el-hak cedîr-i teessür ve teessüftür. Nasb-ı ayn-ı İslâm olan bu buk'a-i mübârekede esbâb-ı umrân ve intizâmın bir an evvel te'mîni Hilâfet-i İslâmiyye'yi temsîl eden Hükûmet-i Osmâniyye'nin a'zam-ı vezâifidir. Az bir himmetle vücûda gelecek olan kısm-ı mütebâkī hakkında Hükûmet'in i'mâl-i fikirden hâlî kalmadığını gösterir âsârın zuhûruna bütün âlem-i İslâm sabırsızlıkla intizâr eylemektedir.

Hükûmetimizin basîret ve i'tinâsından bu intizâra karîben nihâyet verileceğini ümîd etmekteyiz. İnşâallah bu ümniyede hâsir kalmayız.

Yavaş Yavaş Hakīkat Anlaşılıyor!

Hissiyâtımız Fransız hissiyâtı, ruhumuz Fransız ruhudur, diyecek kadar incizâb ve temelluk gösterdiğimiz Fransızların istikrâz münâsebetiyle hakkımızda kullandıkları acı ve dürüşt lisandan, ibrâz ettikleri hasmâne hissiyâttan münfail olan *Tanin* refîkımız, "Fransız matbûâtının bize karşı lisanı, Sofya ve Atina'daki lahana yapraklarının lisan ve mesleğinden **[52]** pek farksız bir hâle geldiğini" esefle söyledikten sonra nihâyetlere doğru şöyle serzenişlerde bulunuyor:

"Hürriyet i'lân olunur olunmaz bütün Türkiye'de Fransa'ya karşı bir meyelân başladı:

Her tarafta Fransız lisanını ta'mîme çalıştılar. Tekmîl talebelerini Fransa'ya gönderdiler. Fransa'dan mâliye müşâviri, adliye müşâviri, mâliye me'mûrları, ıslâhât-ı mâliyye komisyonuna a'zâ, nâfiaya mühendis da'vet ettiler. Umûr-ı nâfia teşebbüsâtı bin müşkilât ile çıkabildiği halde Yemen, San'a, Bandırma-Soma, Trablus-Humus şimendöferini Fransızlara verdiler. Telefon imtiyâzını alan sendikada Fransızlar da dâhil. Hâsılı Türkiye'nin her cihetinde Fransa'nın nüfuz-ı maddî ve ma'nevîsi son derecede artıyor ve daha ziyâde artmak isti'dâdını gösteriyordu. Bu bir hakîkat ki inkâr kabul etmez."

Sırâtımüstakīm

[1](وَلَن تَرْضَى...) hakîkat-i âliyyesinin on üç asır evvel hükmü ne ise yirmi altı asır sonra da o olacağına, hiç değişmeyeceğine şüphe etmemelidir. Dün inkâr olunan, olunmak istenen şu hakîkat bugün, yahud yarın elbet teslîm olunacaktır. Vâkıa biz onları memnun etmeye elden geldiği kadar gayretten geri durmuyoruz; ve böyle yapmamıza esâsen bir mâni' de yoktur. Fakat mutaassıb, menfaat-perest Avrupa'nın gönül arzusuyla tarîk-ı hakka, dâire-i adle girmesi, emin olmalıdır ki, hiçbir zaman meşhûd olmayacaktır. Binâenaleyh dâima bu hakîkati göz önünde bulundurarak ne vaktiyle fazla temelluk göstermeli, ne de sonra hakāretten bu derecelerde müteessir ve münfail olmalı!..

Tan Gazetesinin Son Makālesi

İstikrâzı kendi dâiresinde yapmadığımız için Fransa dostumuz bize pek kızdı. Nâzırlar, bankerler birbirleriyle soğuk ve ciddî konuşurken, Paris ve İstanbul cerîdeleri de şedîd ü hâr bir kalem kavgasına tutuştular. Bulvar gazetelerinin neler yazdığından haberimiz yok, çünkü onlara göz gezdirmeye vakit bulamıyoruz. Muhterem *Tanin*'in "lahana yaprağı" teşbîhine bakılırsa pek ileri gittikleri anlaşılır. Öteden beri ciddî ve ağırbaşlı tanılan *Tan*'ın son makāleleri de, bu bâbda bir fikir vermeye kâfidir. Matbûât münâkadâtının, istikrâz mes'elesinden çıkılıp, hatta istikrâz mes'elesi büsbütün unutulup, Fransa ile Türkiye arasında gizli kapalı duran mesâil-i muallakanın hemen hepsi meydana çıkarıldı; ve görüldü ki pek yakın dostlar sanılan bu iki devletin arasında bir hayli mesâil-i muhtelifun-fîhâ mevcûd imiş… *Tan* makālelerinin bazı kısımlarını cerâid-i yevmiyye tercüme ettiler, lâkin bazı taraflarını bıraktılar. Biz de, Fransızların hükûmetimize karşı besledikleri hüsn-i zan ve teveccühlerinin derecesini kārîînimizin anlamasına hâdim gibi gördüğümüz parçalarını aşağıya tercüme ve naklediyoruz:

---

[1] Bakara, 2/120.

"İstanbul'da İtalya Sefîrinin Başına Gelen Hâdise" Serlevhalı Başmakāleden:

"Bu gayr-ı müterakkıb vak'a, ilk önce İtalya matbûâtının mütâlaâtını celb u da'vet etti, çünkü halkın husûmetine hedef olan onların sefîri idi; lâkin mes'ele daha umumîdir. Halk Mösyö Mayor des Planches'in arabası etrafında "Yere batsın sefîr!" yahud "Yere batsın İtalya!" diye bağırışmadılar, belki pek eskiden beri âşinâ olduğumuz "Yere batsın gâvurlar!" sadâ-yı adâvetini ref' ettiler. Yeni idarenin, Avrupa mekteplerinde okumuş, yahud menfî iken garb efkârına sürünmüş birkaç adam tarafından te'sîs olunduğu görülmeyerek, umûm halkın da, çarçabuk aynı fikirde olacağına, teemmülsüzce katılıvermişti. Genç Türkiye kendisi, hiç şüphesiz kemâl-i sıdk ve hulûs ile inanıyor ve Avrupa'ya da inandırıyor ki yeni idarenin "Millet-i Osmâniyye"ye bir nevi' te'sîr-i esrâr-engîzânesi vardır. Halbuki "Millet-i Osmâniyye" esâsen, bir vücûd-ı hakīkī olmayıp, bir vücûd-ı tasavvurîdir, ancak politika gevezeliğinden doğma bir mahlûktur.

"Fil-vâki, yalnız Kānûn-ı Esâsî'nin i'lânı, hiçbir yere olmadığı gibi İstanbul'a da rûh-ı hürriyyeti ilhâm-ı Rabbânî ile nefh u telkīn eyleyemedi. Diğer daha az göze çarpan hâdisâttan sonra, İtalya sefîrine edilen tehdîdât Türk Hükûmeti tarafından, bir devâ-yı küll olmak üzere muttasıl öne sürülen idâre-i meşrûtanın, hummâ-yı şedîd-i ta'assubu ifâkaya kâfi gelmediğine gayr-ı kābilü'r-red bir alâmettir.

"…. halk, millet-perverlik için edilen teşvîkātı, ecânibden ahz-ı intikām vaazı gibi telakkī ediyor. Zâten biraz mübhem olan Osmanlı milliyeti fikrini, halk, ecânibe karşı beslediği adem-i i'timâdı, kin ve adâveti, geçmiş zamanın karışık ve iyi anlaşılmamış hatırâtı ve siyasetine, hükûmetine ecânibin müdâhalesi havf-ı bâtılıyla tefsîr ediyor."

"İttihâd ve Terakkī Komitesi Genç Türklerinin ve hükûmet başına geçirdikleri adamlarının milliyyet-perverliği, ekserîsinin hüsn-i niyyetine rağmen, evvelce uyumuş gibi duran karanlık ve şiddetli ihtirâsâtı uyandırmıştır… Osmanlı Hükûmet-i Meşrûtası, daha dün kapitülasyonların, genç ve meşrûtî Türkiye'nin Avrupa'daki mevzi'-i cedîdi ile âhenkdâr olmayan o eskimiş, modadan çıkmış muâhedelerin feshini taleb ediyordu. Bu talebde, Kānûn-ı Esâsî'nin, bir nevi' efsûn kuvvetiyle Millet-i Osmâniyye'nin kısm-ı a'zamını teşkîl eden Arnavud'un, Arab'ın, Kürd'ün tabîatını esasından değiştirmiş olması iddiası mündemicdi. Hakīkat daha az mütemellık ve daha az tesellîkârdır ve kapitülasyonlar mes'elesi, düne nisbeten bugün daha güç kābil-i hall görünüyor..."

Sözün kısası, eski hamam eski tas: Gayr-ı muhık haklarımızı Maşrık'ta muhâfaza ve idâme etmek isteriz; bizim hüsn-i teveccühümüzü kazanmak isterseniz kölelerimiz olunuz; Hilâl dâima Salîb'e mağlûb kalmalıdır; yoksa bin türlü iftira uydurur, beyninizi patlatırız, çünkü kuvvetli ve binâenaleyh haklıyız...

"Afrika'da Fransa Ve Türkiye" Serlevhalı Başmakāleden:

"Ma'lûmdur ki bu sene, Fransa ile Türkiye arasında Tunus hudûdu tahdîd ve ta'yîn olundu. Geç olsun da hiç olmasın. Bu ameliyât elzemdi. Lâkin kâfî değildi. Filhakīka, biz cenûbî Trablusgarb ile Fransa Garbî Afrikası mevâkī'-i telâkīsinde Türklerle hem-hudûduz. Ve bu komşuluk bize dâima birtakım rahatsızlıkları mûcib oluyor..."

Tan böyle mayhoş bir sözbaşı ile makālesine girişip "Fizan"dan "Kavar"a giden Osmanlı müfrezesine bir Fransız bölüğü **[53]** tarafından revâ görülmüş muâmele-i gayr-ı lâyıkayı kendi nokta-i nazarına göre tafsîl ettikten sonra, şu sözlerle makālesini bitiriyor:

"Afrika-yı vustâ memâlikimizi iz'âc eden bütün muhill-i intizâm u âsâyiş anâsır –gazveler, ittihâd-ı İslâm neşriyâtı, silâh ve küûl kaçakçılığı– Trablusgarb hudûdundan geliyor. Buna artık tahammül olunamaz. Bizim Afrika'da birçok menâfiimiz var. Bu menâfii bazı me'mûrîn-i siyâsiyyemiz iyice bilemiyorlarsa bile müdâfaası lâ-büddür. Gerek Türk Hükûmeti'ne, gerekse Türkiye'de bulunan me'mûrlarımıza artık ihtâr için vakit gelmiştir ki Fransa büyük bir Afrika devletidir ve Afrika'da tamâmiyet-i mülkiyyesini olsun, Afrikalı tebeasının hukūkunu olsun gayret-i mütesâviyye ile muhâfaza eyleyecektir."

Bu son cümleler Cezâyir ve Tunuslu kardeşlerimizin Makām-ı Hilâfet-i Uzmâ'ya karşı hissiyât-ı İslâmiyyelerini izhâra cesâret etmelerine ve bir de, bilmem nerede asl u nesli mechul, gûyâ Cezâyirli bir adamın hukūkunun muhâfazasını recâ'en Fransa Konsolosu'na mürâcaat eylemesine telmîhtir. Ama asıl telâşı, âlem-i İslâm'da görülen bazı alâim-i intibâhtan ve genç Türk Hükûmeti sakın bu intibâhtan istifâdeye kalkışmasın korkusundan neş'et ediyor.

Çünkü Fransızlar iyi biliyorlar ki Afrika'da büyük bir devlet olmakla beraber kavî bir devlet değildirler.

İngiliz Muallim Browne'ın Âlem-i İslâm Hakkında Efkârı

Bütün garb sırf kaba kuvvete perestiş edip, bu asırda o kaba kuvvetin sahibi olduklarından bütün âlemi önlerinde diz çöktürmek istedikleri halde, kemâl-i istiğrâb ile işitiyoruz ki aralarında bazen hüsn ü hayrı sevenler ve daha garîbi mehâsin-i İslâm'ı his ve idrâk edebilenler var imiş! Bir derecede ki bizzat müslümanlara bile muhık ve ma'kūl vesâyâda bulunabilirler. Bunu bize filozof Rıza Tevfik Beyefendi, *İkdâm* sütûnlarında şöyle anlatıyor:

"Muallim Brown sahne-i târîhte bir çehre-i asîl ve zâtî ile ortaya çıkıp büyük bir rol oynayan şark ve bilhassa İslâm medeniyetinin inkırâzına, inhidâmına bir türlü gönlü râzı olamaz. Avrupa'nın bu son asırda meslek-i siyâsîsini temsîl eden hırs-ı istîlâ ve emperyalizm mes'elelerine dâir aramızda cereyân eden bir mübâhesede fikr-i mahsûsumu kendisine sarâhaten arz etmiş ve kaba kuvvete karşı en nâzik bir medeniyetin, en hassâs akvâmın mahkûm olduğunu kemâl-i ye's ile söylemiştim. Muallim-i muhterem kemâl-i hulûs ile şu mülâhazâtı beyân etmişti:

"Evet!.. Siyâset-i âlemde bugün hüküm-fermâ olan prensib "El-hükmü li men galebe" kāidesidir. Maatteessüf bugünkü meslek-i siyâset bu bî-emân kānûna istinâd edi-

yor. Siyâset-i hâzırada bugün maksad-ı mu'ayyen budur. Cihânı istîlâ etmek ve akvâm-ı za'îfeyi yavaş yavaş ifnâ eylemektir...

"Ben, bu teşebbüsât-ı muhribeyi cemâat-i insâniyye ve medeniyet-i hakîkıyye için bir felâket olarak telakkî ederim. Darwinizm prensiplerinin siyâsiyâta tatbîkı bu dalâlete sebep olmuştur. En kābiliyetli olan milletlerin sâirlerine tefevvuk edip yaşaması meşrû' ve muhık addolununca kendi kuvvetine güvenen bir devlet emel-i istîlâ-perverânesinde cellâd-ı insâniyyet kesilir. Bunun içindir ki medeniyet-i İslâmiyye'yi bazı vücûh ile Avrupa medeniyetine fâik bulurum. Bu medeniyeti ortadan kaldırıp süpürmek üzere yürüyen kuvvete karşı âlem-i İslâm tevhîd-i fikr u emel edip mukāvemet eylemelidir. Bu güzel medeniyet münkariz olmamalıdır."

"Sözlerimi yanlış telakkī etmeyiniz. Ben vâkıa Panislamizm tarafdarıyım, fakat benim nazarımda bu lâfzın ma'kūl bir ma'nâsı vardır. Ben bu ta'bîrin mazmûnunu herkes gibi anlamam. Panislamizm nâmına mesela neşr-i dîn etmek ve bütün halk-ı cihâna teklîf-i İslâm eylemek maksadı bit-tabi' benden uzaktır. Şarkın bir medeniyeti var ki güzelliği, asâlet ve necâbeti, san'at-ı mi'mâriyyesinde, edebiyâtında, ahlâkiyâtında; felsefiyâtında, muâşeret ve âdâtında el-hâsıl ma'neviyâtının bil-cümle tecelliyâtında cilve-nümûn oluyor. Ben işte bu medeniyeti hakîr görmeyiniz terk u ihmâl etmeyiniz diyorum. Avrupa'nın huşk u haşîn medeniyeti sizin nâzik medeniyetinizi mahvetmek azmindedir. Buna karşı cümleniz yekvücûd-ı ittifâk olarak medeniyetinizi muhâfaza için mücâhede ediniz. Zîrâ o kemâlât hakîkaten şark fıtratının, şark ma'neviyetinin en güzîde en asıl tecelliyyâtıdır. Sizindir. Tabîatınıza, mizâcınıza daha muvâfıktır. Avrupa ile temâsta bulunan şarklılar behemehâl bizim en iyi kāidelerimizi, en müstahsen âdâtımızı almıyorlar, meyhânelerimizi, oyunlarımızı, müessesât-ı süfliyyemizi daha evvel alıyorlar, fenalıklarımızı taklîde azîm bir inhimâk gösteriyorlar. İşte Hindistan, Mısır ve Cezâyir'le Tunus meydandadır. Yoksa fünûn ve sınâât gibi reng-i milliyyetten ârî olan ve bütün insâniyetin tekâmülât-ı maddiyyesi için vesâit-i istihsâliyyeden ma'dûd bulunan âlât cümlesini bilâ-pervâ telakkī edebilirseniz. Fakat hüviyet-i milliyyenizi zâyi' edecek hareketlerde bulunmayın. Hülâsa yalnız Frenkliğe özenmeyiniz. Siz ne yapsanız bir İngiliz olamazsınız. Fakat Avrupa'yı sathîce taklîd ile Osmanlılıktan çıkar, müzebzeb bir ma'neviyyet-i gayrı mu'ayyene içinde yaşarsınız. İşte bu felâkettir."

Frenk-perestlerin Nazar-ı Dikkatine

Beyrut tarîkıyle Bağdad'a müteveccihen azîmet buyuran meb'ûs-ı muhterem Baban-zâde İsmail Hakkı Beyefendi Mesajeri Maritime kumpanyasının Nijer vapurunda yolcuların üç dört gün Fransız âdât ve maîşetine tevfîk-i harekete mecbûriyetinden mütevellid ihtisâsâtını *Tanin* refîkımıza gönderdiği bir mekupta tasvîr buyuruyorlar. Birkaç hafta evvel yine *Tanin*'de münderic İsmail Müştâk Bey'in Avrupa seyâhati hatıralarının birincisiyle karşılaştırarak kemâl-i dikkatle mütâlaa buyrulmasını tavsiye ederiz:

Ecnebî vapuruna binen yolcular derhal memleketlerinden sanki binlerce fersah tebâüd etmişler gibi birçok âdâta kerhen mutî' oluyorlar. Bir Türk'ü hiçbir hazırlığa, hiçbir idmâna tâbi' tutmadan birdenbire Fransa'nın bir köşesine atınız. Ve hemen orada yiyip, içmek, yatmak, yürümek, oturmak vesâire için ne âdetler var ise ona münkād kılınız... İşte her Osmanlının ecnebî vapuruna binerken aldığı acınacak hal ve vaziyet.

Şimdi burada Mesajeri Maritime kumpanyasını muâteb tutalım mı? Bence bilakis. Zîrâ bu hal gösteriyor ki herşeyde, hatta ekl ü şürbde bile bir asabiyet-i milliyye izhâr olunuyor. Bir İngiliz Çin'e gitse bile kendisini Çin'e gitmiş değil Çin'i kendi ayağına gelmiş farz ederek itiyâdâtının hiçbirini bozmaz. Çay ve ziyâret vaktini, uyku ve uyanmak zamanını şaşırmaz, işte kendi âdetlerinde bu sebât ve ısrârdır ki akvâm-ı garbiyyeye ma'nevî bir tefevvuk te'mîn ediyor ve biz şarklıları kendi memleketimizde olduğumuz halde yalnız iktisâden, ticâreten, siyâseten değil, âdât-ı ekl ü şürbde ve nevm ü yakazada bile ister istemez onların zebûnu kılıyor.

Kuvvetin, tefevvuk-ı medeniyyetin alâmât ve işârâtından biri de budur. Medeniyeti gālip gelen bir kavim nereye gitse lisânını, tarz-ı tefekkürünü, âdetini oraya teslîm ettirir. Bir Fransız veya bir İngiliz bizim memleketimize geldiği zaman ihtiyâcât-ı rûzmerresini def' için Türkçe veya diğer bir lisân-ı mahallîyi öğrenmek istemez, ister ki gittiği memleketin bütün ahâlisi kendi lisanını öğrensin! Zîrâ **[54]** kendi kendine o kadar hüsn-i teveccühü var. Gittiği memleketi hor ve hakîr, kendi şahsını, kendi milletini o kadar yüksek görür ki o memleketin ahâlisine kendi lisan ve âdâtına vukūfsuzluğundan dolayı âdetâ acır. Bir İngiliz veya bir Fransız eben-an-ceddin bu memlekette tavattun eder, yaşar, iktisâb-ı servet eder. Bununla beraber Türk'ün ne lisânını ve ne âdetini öğrenir. Bu cehli kendisi için zararlı olmak şöyle dursun bilakis kârlıdır. Fakat hiç İngilizce bilmeyen bir Türk'ü kolundan tutup İngiltere veya Amerika'nın bir tarafına atınız. Bu zavallı ya açlıktan ölür veyahud pekçok sefâletten sonra fevka'l-beşer birtakım mesâi sarfıyla lisân-ı mahallîyi kekeleyerek nihâyet biraz öğrenmeye gayret eder.

İşte şark ile garb arasındaki farklar... Bu acı hakîkatler, i'tirâf ederiz ki bizim için bâdî-i iftihâr değildir. Fakat bu mezellet-i ictimâiyyemizi şâyân-i mübâhât bir hâle koymak da bizim elimizdedir.

Biz evvel-emirde medeniyetimizi, daha doğrusu medeniyetimizin istinâd-gâhı olacak olan kuvvetimizi tezyîd ve i'lâ edelim, bu tezyîd ve i'lâ âdâtımızın tedrîcî sûrette ta'dîl olunmasına mütevakkıf olacağına şüphe olmadığından o vakit böyle ecnebînin pâ-yı istihkārı altında kerhen değil tav'an ve arzumuzla yeni etvâr iktisâb edeceğiz, fakat kendi kendimize etvâr ve ahlâkça icrâ edeceğimiz bu ta'dîlât her iklîm ve muhîtimizin, şarktaki havamızın, güneşimizin te'sîrâtından âzâde olamaz ve her halde milletimize mahsûs ve fakat aynı zamanda her türlü terakkıyâta da müstaid bir mâhiyete, bir alâmet-i fârikaya mâlik olur. Binâenaleyh iktisâb-ı kuvvet cihetine kuvvet verelim. Fakat kuvvet deyince yalnız top ve zırhlıyı hatırımıza getirmekle iktifâ etmeyelim.

Ticâret ve iktisâd bugün top ve tüfeğin müvellididir, mugaddîsidir, mukavvîsidir. Vapur kumpanyaları teşkîl etmek de işte bu vesâit-i kuvvetten, maddî, ma'nevî vesâit-i kuvvetten biridir…

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Tunus ve Cezâyir'in Tasdîk-i İlhâkını Fransa Taleb Ediyor – Paris'ten İstanbul'a çekilen bir telgrafnâmede şöyle deniliyor:

"Gazeteler, Hâriciye Nâzırı Mösyö Pişon'un Sadrazam Hakkı Paşa ile son vâki' olan mülâkātında Tunus ve Cezâyir'e müteallık mesâilin hall ü tesviyesi husûsunda bilhassa ısrâr eylemiş olduğunu yazıyorlar."

İşbu telgrafnâme Tunus ve Cezâyir'e müteallık mesâilin hall ü tesviyesi diye mübhem ifâde olunan husûsu bu iki müslüman memleketinin Fransa'ya ilhâkı Makām-ı Hilâfetçe resmen tasdîk demektir. Ma'lûmdur ki Cezâyir Sultan Mahmûd-ı Evvel zamanında ve Tunus da Hâkān-ı Mahlû' devr-i saltanatında bilâ-sebeb-i meşrû' Fransa Hükûmeti tarafından zabt u istîlâ olunmuş idi. Lâkin devlet-i Osmâniyye bu tasallutun meşrûiyetini şimdiye değin asla tasdîk ve teslîm etmemiştir. Fenalıklarını sayıp bitiremediğimiz devr-i istibdâd bile bu fazîhayı irtikâba cesâret eyleyememiştir. Binâenaleyh hükûmet-i meşrûta-i meşrûamızın böyle bir mükâlemeye asla yanaşmayacağına emniyetimiz ber-kemâldir.

Afrika-yı Osmânî – Son gelen *Tan* gazetesinde Cânet hâdisesine dâir ma'lûmât-ı âtiyye bulunmaktadır:

"Hâriciye Nâzırı Mösyö Pişon Cezâyir vâlisini ve Tevârık kabâili rüesâsı ile Miralay Laperrine ve Yüzbaşı Nijer'i kabul eylemiştir.

Ajans Havas'ın beyânına göre Tevârık kabâili rüesâsı Cezâyir-Tunus hudûduna müteallık mesâil hakkında Mösyö Pishon ile mülâkāt etmiş ve Mösyö Pişon mülâkātı büyük bir ehemmiyetle dinlemiştir.

İstihbârâtımıza göre Tevârık rüesâsı ve Fransız zâbitânı hâriciye nâzırı ile olan mülâkātlarında Türk me'mûrlarının Cezâyir –Tunus hudûdunda ve Fransa dâire-i nüfûzunda icrâ eyledikleri tahrikâttan ve bilhassa Cânet'in Osmanlı asâkiri tarafından işgālinden bahseylemişlerdir.

Filhakīka bir müddetten beri bizce Fransa arâzîsinden addedilen bu vâha üzerinde Türk bayrağı temevvüc etmektedir.

Eğer bu hâdise ve ahîren izah ettiğimiz Kaur Vak'ası nazar-ı dikkate alınırsa Osmanlı me'mûrlarının Afrika'da muntazam bir politika ta'kīb ettikleri tezâhür eder."

Cânet öteden beri Devlet-i Osmâniyye'nin eczâ-yı memâlikinden olduğunu, derhal ihtâra lüzum görürüz. Bugünlerde Fransız gazeteleri tarafından kurcalanmakta olan Afrika-yı Osmânî hudûdlarına âid mesâil Afrika'da istikbâl-i İslâm ve Osmânî için fevkalâde hâiz-i ehemmiyyet olduğundan inşâallah yakında buna dâir fikrimizi biraz tafsîl ile beyân ederiz.

Genç Mısırlılar Kongresi – Bugün Brüksel'de Genç Mısırlılar Kongresi ictimâa başlıyor. Evvelce kongre Paris'te in'ikād edecek diye i'lân olunmuştu. Lâkin Genç Mısırlıların Fransa'nın Fas hakkındaki politikasına şiddetli hücumda bulunmalarından ve Afrika'daki Fransa müstemlekâtında sâkin ahâlî-i İslâmiyye arasından iğtişâş zuhûr etmesinden nâşî, Paris'te kongrenin ictimâına Hükûmet-i Cumhûriyye tarafından müsâade olunmamıştır.

Almanya, Avusturya, Türkiye İttifâk-ı Askeriyyesi – Atina'dan İstanbul gündelik gazetelerine çekilen bir telgrafnâmede deniliyor ki Berlin ve Viyana'da te'yîden rivâyet olunduğuna nazaran İmparator Wilhelm hazretleri Almanya, Avusturya ve Türkiye arasında bir ittifâk-ı askerînin akdi tarafdarıdır.

Fas:

Magrib'den Hayırlı Bir Haber – *Tan*'ın Fas şehrindeki muhbiri, âtîdeki hayırlı haberi 1 Eylül târihiyle gazetesine bâ-telgrafnâme bildiriyor: Sultân-ı Hâzır Mevlâ el-Hafîz'ın biraderi Mevlâ el-Kebîr artık kardeşi aleyhine hareketten vazgeçip taleb-i emân eyledi. Mevlâ el-Hafîz'in kardeşinin mürâcaatını samimiyet ve muhabbetle karşıladığı menâbi'-i mevsûkeden bildiriliyor. Artık iki kardeş arasında ihtilâf bitmiş gibidir.

Biz, dâima âlem-i İslâm'dan böyle beşâretlerin vürûduna muntazırız. Halbuki maatteessüf, ekseriyâ ihtilâf ve nizâ' haberleri almakla dil-hûnuz. Artık hamd olsun, bunlar da işitilmeye başladı.

Afrika:

Afrika'da Tevessü'-i İslâmiyyet'ten Avrupalıların Telâşı – Almanya'nın Afrika müstemlekesi sekenesinden Habeşîlerin eskiden beri dîn-i mübîn-i İslâm'ı kabul etmekte oldukları ma'lûmdur. Son günlerde Almanya Hükûmeti'ne verilen raporlarda ora ahâlisinin elli altmış seneye kadar kâmilen müslüman olacakları bildiriliyor. Almanya Hükûmeti İslâmiyet'in tevessüüyle kendi nüfûzunun azalmasından korkuyor. Buna çâre olmak üzere pekçok misyonerler gönderiyor. Bakalım insâniyetin tab'ının intihâbına karşı sed çekebilecek mi?

"Matbaa-i Hayriyye" ve Şürekâsı Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı Civârında Şengül Yokuşu'nda 22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık âsâr-ı ciddiyye ma'al-memnûniyye kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Edebiyât ve Siyâsiyâttan ve Bilhâssa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

29 Eylül 1910 25 Ramazan Perşembe 16 Eylül 326 **Beşinci Cild - Aded: 108**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Envâr-ı Kur'ân

21- [1] (يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ
وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)

(Cenâb-ı Akdes-i Kibriyâ Kitâb-ı Kerîmi'nin ulüvv-i derecesini ve onun hakkında nâs üç fırkaya ayrılarak bir fırkası ona ihlâs ile iman edip mutazammın bulunduğu şerâi' ve ahkâmı muhâfaza eylediğini ve diğer fırka dahi ona karşı izhâr-ı küfr ü inâd ederek emr ü nehyine kat'an icâbet eylemediğini, üçüncüsü ise bu iki fırka arasında muhâdaa ve nifâk ile müzebzeb bir fırka bulunduğunu zikreyledikten ve her fırkayı havâs ve evsâfıyla tavsîf edip her birinin avâkıb-i ahvâlini dahi beyân ettikten sonra onları tehzîz ve tenşît, emr-i ibâdeti tefhîm, külfet-i ibâdeti lezzet-i hitâb ile cebr ü telâfî için alâ-sebîli'l-iltifât kendilerine teveccüh ederek cümlesine birden ibâdetini emrediyor, buyuruyor ki:)

Ey nâs sizi ve sizden evvelkileri halk eden Rabbinize ibâdet edin. Me'mûldür ki ittikā edersiniz. (Size ve sizden evvel güzâr eden ümem-i sâlifeye şâmil ma'nâ-yı rubûbiyyet ve hâlıkıyyeti mülâhaza edin de zât-ı ulûhiyyetine huşû ve ihlâs ile ve edeb ve huzûr ile ibâdet edin. O sizi ketm-i ademden halk ve icâd eyledi, bir katre meniye sem' ve ebsâr ve ef'ide ihsân etti. Selefiniz gibi sizi de neamâ ile tagziye ve keremi ile tenmiye eyledi. Mevâhib-i fıtriyyede sizi selefinize müsâvî kıldı, onlara hilkaten ve hidâyeten ne in'âm ettiyse size de onu in'âm eyledi.

Siz Rabbinizi görmeseniz de O sizi görür ve mahall-i ihlâs olan kulûbunuza nazar eder, şu halde siz zât-ı ulûhiyyetini bakıp görüyormuşsunuz gibi ona huşû' ve huzûr ve ihlâs ile cümleten ibâdet edin ve ibâdette şu huşû' ve huzûr ve ihlâsı nüfûsunuza ihsâs ettirmek üzere ma'nâ-yı rubûbiyyet ve hâlikıyyeti der-pîş-i mütâla'a ederek istiâne eyleyin. Zât-ı ulûhiyyetine huzûr ve ihlâs ile ibâdet ederseniz me'mûldür ki nâ'il-i fevz ü felâh olan zümre-i ehl-i takvâya dâhil olursunuz.)

Âyet-i kerîmede vâki' (الناس) ile murâd, asr-ı nüzûl-i *Kur'ân'*da mevcûd olan kâffe-i mükellefîndir, çünkü (الرجال), (النساء) gibi muhallâ bi'l-lâm cem'ler, (القوم), (الرهط), (الناس) gibi ism-i cem'ler gerek isti'mâle ve gerek sahâbe-i güzîn hazerâtının bunların umûmiyeti ile istidlâl eyledikleri şâyi' ve zâyi'[2] bulunmasına nazaran umûm ifâde eder. Dîn-i mübîn-i Ahmedî'nin muktezâ-yı hitâb ve ahkâmı asr-ı nüzûl-i *Kur'ân'*da mevcûd olan mükellefîn ile onlardan sonra ilâ-kıyâmi's-sâ'a pezîrâ-yı vücûd olan mükellefînin kâffesine şâmil olduğundan bu ikinciler de âtîde vâki' hitâbın taht-ı hükmünde dâhildirler. Alkame ile Hasan-ı Basrî hazerâtının: Yâ eyyühen nâs! hitâbıyla nâzil olan hükümler Mekkî'dir demiş olduklarına dâir rivâyet âyet-i kerîmenin mü'minîn ile fırak-i sâireye âmm ve şâmil olmasına münâfî değildir, zîrâ âyetin Mekke'de nüzûl eylemesinden hükmünün ehl-i Mekke'ye ihtisâsını icâb eylemediği gibi o zaman ehl-i **[56]** Mekke tamamiyle kefere olmadıkları cihetle hükm-i âyetin onlara muhtas olmasından küffâra mahsûs olması da lâzım gelmez – S[sin], Ş. Burada vârid-i hâtır olan daha diğer suâllerin dahi cevapları müfessirîn-i kirâm tarafından verilmiştir.

[1] Bakara, 2/21.

[2] (ذايع)

Her şey ki Kur'ân onu bize emrediyor ve ona nazar etmeye bizi irşâd eyliyor, onunla iştigāl Kur'ân ile iştigāl demektir. İmdi Kur'ân: [1](يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِى خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ...) diye emredince bu bizi hilkatimizdeki hikem u esrârdan ibret almaya ikāz olduğundan biz o hikem ve esrârı taharrî eylemeliyiz, nitekim [2](وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ) buyrulmuştur. Bu emir bizi ümem-i sâlifenin tarihinden ibret almaya da irşâd ediyor, nitekim diğer bir âyette [3](قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلُ...) diye vârid olmuştur. Bunun emsâli pek çoktur.

İnsan ne zaman *Kur'ân'*ın meânîsine âşinâ olur ve esâlîbindeki halâveti tadar ise ancak o zaman Kur'ân ile müteessir olur da nefsi onun vaadiyle mutmain olur ve vaîdine huzû' ve huşû' eder. *Kur'ân'*ın meânîsine âşinâ olmak ve esâlîbindeki halâveti tatmak, İbni Hişâm'ın *Nahv*'i gibi bazı kütüb-i nahve ve Abdülkāhir'in *Belâgat*'i gibi bazı fünûn-ı belâgate nazar ile beraber kelâm-i Arabî-i belîği müzâvele ile husûle gelir. Bu nazar ve müzâveleden sonra o insan için lügat-i Arabiyye'yi anlamakta bir zevk hâsıl olur ve bu zevk kendisini fehm-i *Kur'ân'*a ehil eder. İmam Ebû Bekir Bâkıllânî demiştir ki: "Belâgatte mümârese peydâ etmeksizin belâgat-i *Kur'ân'*dan bir şeyi fehmetmek kendine mümkün olduğunu zu'm eden kimse kâzib-i mubtildir."

İmdi bâliğ ve reşîd olmuş ve tâlib-i ilm bulunmuş bir müslim için doğru mudur ki *Kur'ân'*ı kendine pîşvâ etmesin ve onu meş'ale-i hidâyet ittihâz edip nâs arasında ve bid'atler zulümâtı içinde o nûr ile yürümesin.

Önümüzde düşvâr iki akabe var ki bu iki akabeye saldırmadıkça bulunduğumuz halden irtikā mümkün değildir. Bunun birisi atâlet ve diğeri Cenâb-ı Hakk'ın bize olan ni'metlerinin kıymetini bilmeyip de nefsimize kusur azv u isnâd etmektir. Bu iki hasletin sahibi kendini hayra irşâd ve hakka hidâyet eden kimseye, kendine tabîatın zıddını teklîf eylediği için buğz ü adâvet eder ve dalâl ve gavâyetini i'tirâftan bir girizgâh olmak üzere mürşid ve nâsihini kadh u mezemmetten başka çâre bulamaz. Cümlemize lâzım olan şudur ki nefsimize ve bir de Kur'ân-ı azîmüşşâna nazar edelim de akāid ve ahlâk ve a'mâlimizi onunla veznedelim, hangimizin mîzânı ziyâde gelirse o müslim-i hakīkīdir, Cenâb-ı Hakk'a hamd etsin, yoksa ziyâdeye bâis olan ahvâle sa'y u gayret eylesin. Bizim bulunduğumuz hâle medîd bir nazar ile nazar eylemekliğimiz ve derin derin tefekkür etmekliğimiz lâ-büddür, tefekkür etmeyen reh-i râsta yol bulmaz, reh-i râstı bulmayan ise dâlldır. [4](فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ) – A[ayın].

(لعل) kelimesi ma'nâ-yı vaz'îsi i'tibâriyle vukū' ile adem-i vukū' arasında müteredddid olup da vukūu müreccah olan bir emrin vukūuna ümîd-vâr olmayı ifâde eder. Bir şeyin vukūunu tevakku' ve ümîd etmek ne olacağını bilmemekten neş'et edeceği cihetle Cenâb-ı Allâmü'l-Guyûb hakkında muhâl olduğundan müfessirîn-i kirâm kelime-i mezkûre ile bu makāmda murâd olan ma'nâyı ber-vech-i âtî beyân etmişlerdir: (لعل) kelimesinin ifâde eylediği tevakku' ve ümîd Cenâb-ı Hakk'a değil, ibâda râcidir; çünkü bir şeyin husûlüne intizâr o şeyin âkıbeti bilinmediği zaman olur, bu ise Allâmü'l-Guyûb olan Cenâb-ı Bârî hakkında muhâldir. Yahud mülûk ve ekâbir ifâsını tasmîm ettikleri vaadlerini (le'alle, olabilir, me'mûldür) emsâli edâlar ile irâd etmeye mu'tâd olduklarından Kelâmullâh bu üslûb üzere vârid olmuştur. Yahud (لعل) kelimesi bazılarının dediği gibi (كى) yani "tâ ki" ma'nâsınadır – F. (لعل) edatı (كى) ma'nâsına gelmezse de itmâ' ma'nâsına yani ümîd-vâr etmek ma'nâsına gelir. Kerîm ve rahîm olan zâtın ise ümîd olunan bir şeyin husûlüne ümîd vermesi va'd-ı kat'î demek olduğundan (لعل) kelimesi (كى) ma'nâsınadır denilmiştir – K[kef].

Bu âyet-i kerîme tevhîd-i Bârî'nin vücûbunu ve Zât-ı Akdes'e ibâdet kâffe-i nâs üzerine mütehattim olduğunu bi-ibâretihâ nâtık olmakla beraber enfüs ve âfâkta mansûb âyât-ı tekvîniyyenin mütâlaası buna bir hükm-i kat'î ile hükmeylediğine de bi-işâretihâ nâsı irşâd ediyor. Nâsın gerek kendilerinin halk u îcâdı ve gerek eslâfının halk u îcâdları vücûd-ı Bârî'ye en kavî şâhid, en vâzıh delil olduğu cihetle âyât-ı tekvîniyyeden evvelâ onların nefislerine tealluk eden halk u îcâdı beyân edilip âti'z-zikr âyette dahi maîşetlerine tealluk eden âyât-ı tekvîniyye irâd buyurulmuştur – S.

22- [5](اَلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ)

(Âyet-i sâlifede Hak sübhânehu ve teâla hazretleri kullarına ni'met îcâdı ve mevâhib-i fıtriyyedeki ni'met-i tesâvîyi tezkâr eylediği gibi bu âyet-i kerîmede dahi ubûdiyeti hâsseten zât-ı ulûhiyyetine şâyân kılan bazı hasâ'is-i rubûbiyyeti onlara zikredip buyuruyor: O Rabb-ı zî-şân ki) arzı sizin için firâş ve semâyı binâ kıldı. (Cenâb-ı Hak celâ'il-i ef'âle kādirdir, ibâdet ve iclâle şâyân hudâvend-i azîmdir, cemî'-i ni'am ile mün'im, i'lâ-yı merâtib-i şükre cedîrdir. Zât-ı ecell-i a'lâsı arzı ârâm ve huzûrumuza, seyr ü seferimize, ziraat ve harâsete, i'mâr ve tezyîne vesâir binlerce mesâlih ve menâfiimize muvâfık sûrette ferş u bast eyledi ve âsumânı kebûdî sütre-i şeffâf şeklinde bir nizâm-i bedî' ile onun üzerinde **[57]** binâ ve tekvîn edip câ-be-câ îkād edilmiş mesâbîh gibi nazar-rübâ olan ecrâmını da ihsân eylediği kānûn-ı câzibe ile tutarak arz üzerine sukūttan ve birbirleriyle tesâdümden men' etti. Bu makāmda mülâhazası vâcib olan şey, Allahu Teâla'nın kudret ve azametini, si'a-i fazl u rahmetini tasavvurdur.) Ve semâdan mâ-i (matar) inzâl edip size rızık olmak için onunla (yerden) semerât (ve mahsûlât) çıkardı. İmdi siz (bu hakāikı, bu ahvâli; zâtınıza ve maîşetinize müteallık bu eltâfı görüp) bildiğiniz halde Allah'a endâd (ve şürekâ) ittihâz etmeyin.

(ند) Nûn'un kesriyle, lügatte misl ü mânend ma'nâsınadır. Cem'i: Endâd. Burada (ند) şerîk diye tefsîr olunmuştur.

[1] Bakara, 2/21.
[2] Zâriyat, 51/21.
[3] Rûm, 30/42.
[4] Yunus, 10/32.
[5] Bakara, 2/22.

Arzı firâş etmenin ma'nâsı: Suyun tab'ı arzı kuşatmak iktizâ ederken Cenâb-ı Bârî onun bazı kıt'alarını su üzerine çıkardı ve onu ne pek sulb ve ne pek yumuşak yaratıp ziraat ve i'mâra kābil olacak sûrette bu ikisi arasında kıldı. Bu cihetle rûy-ı zemîn döşenmiş döşek gibi insanların bil-vücûh huzûr ve istirâhatlerine müheyyâ oldu demektir; bu ise arzın musattah olmasını icâb etmez, zîrâ onun hacim ve cirmi gāyetle büyük ve geniş olduğundan kürriyyet-i şekli onun üzerinde istikrâra ve kemâl-i suhûletle âmed ü şüde ve ebnâ-yı Âdem'in diğer menâfiine kat'â mâni' değildir – K[kef]. F. K[kaf]. S[sin].

Fahreddin Râzî hazretleri Sûre-i Bakara'dan 165'inci âyetin tefsîrinde zıll-ı arzın istidâresiyle dahi arzın müstedîru'ş-şekl olduğuna istidlâl eylemiştir. Orada diyor ki husûf-ı kamer demek şems ile kamer arasına arz haylûlet ettiği zaman kamer üzerine mümted olan zıll-ı arz sebebiyle cevher-i kamerden nûrun zâil olması demek olduğundan husûf-ı kamer zıll-ı arzın kendidir. Mümted olan bu zıl ise kamerin bazı cüz'ü münhasıf olduğu vakitlerde müşâhede edildiği üzere müstedîr olduğundan o zıllı husûle getiren şekl-i arzın dahi müstedîr olduğu nümâyân olur – intehâ, mülahhasan.

Tenbîh

Muhakkıkīn-i ulemânın arz musattah değildir demeleri musattahla kürriyete münâfî olan ma'nâ-yı ıstılâhîsi i'tibâriyledir; [1](وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ) âyet-i kerîmesinde arza isbât olunan satıh ise ma'nâ-yı lügavîsinde müsta'meldir; şu halde onların kürriyete mukābil ma'nâca arzdan nefy ettikleri testîh, bu âyette ma'nâ-yı lügavîsi i'tibâriyle ona isbât olunan testîhe münâfî değildir; çünkü nefy olunan testîh ma'nâ-yı ıstılâhîsi, isbât edilen testîh ma'nâ-yı lügavîsi i'tibâriyledir. Ehl-i lügat tasrîh etmişlerdir ki sathın asıl ma'nâsı yapıp döşemektir; (سطح الله الارض) denir ki Allahu Teâla arzı yapıp döşedi demektir. Arza basît denilmesi dahi ittisâ'-ı cirmine mebnîdir, yoksa kürevî olmadığı için değildir. Bazı nâs bu gibi ıtlâkāt ve ta'bîrâttan arzın kürevî olmadığına zâhib olmuşlarsa da bu bir vehm-i mahzdır; menşe'-i galatları *Kur'ân-ı Kerîm*'de zikrolunan elfâz-ı lügaviyyeyi ehl-i fünûn arasında sonradan peydâ olmuş ma'âni-i ıstılâhiyyeye haml eylemeleridir. Muhakkıkīn-i ulemânın bu mebhaste naklolunan sözleri, elfâz-ı Kur'âniyye'yi meânî-i asliyyesinden hilâf-ı zâhire sarf ile arzın kürevî olmadığını istinbâta kalkışan erbâb-ı evhâmın zu'mlarını red için îzâh-ı hakīkatten ibârettir, te'vîlât ve tekellüfât değildir. Kitâb-ı Azîz'de arzın kürevî olmadığını îhâm edip de muhtâc-ı te'vîl olur hiçbir şey yoktur.

Semerât ve mahsûlâtın zuhûra gelmesi Allahu Teâla'nın kudret ve meşiyeti iledir, lâkin Hazret-i Bârî (azze şânuhu) semerâtı zuhûra getirmeye toprak ile sudan memzûc suyu hayvanın nutfesi gibi sebep ve madde kılmış, yani toprak ile sudan memzûc maddeye semerâtın suver ve keyfiyyât-ı mütehâlifesini ifâza üzerine âdet-i İlâhiyye cârî olmuş, yahud Allahu Teâla suda kuvve-i fâ'ile ve arzda kuvve-i kābile ibdâ' u îcâd edip bu ikisinin ictimâ ve tefâülünden sunûf-ı semerât ve mahsûlât tevellüd eylemiştir. Bârî teâla ve tekaddes hazretleri esbâb ve mevâddın kendilerini nasıl bilâvâsıta ibdâ' buyurmuşsa eşyanın kâffesini de esbâb ve mevâd bulunmaksızın îcâda kādirdir; fakat eşyayı bir halden diğer bir hâle tedrîc ve bir mertebeden diğer mertebeye naklederek inşâ ve icâd buyurmasında azamet ve kudret-i İlâhiyyesi'ne ulü'l-ebsârın atf-ı nigâh-ı ibret ve irfân eylemelerini her dem tecdîd eder sun' ve hükmü vardır. Eşya tertîb ve tedrîc bulunmaksızın def'aten inşa edilmiş olaydı bedâyi'-i hikmet dem-â-dem tecellî etmemiş olurdu – K[kef]. F. K[kaf]. S[sin].

Semâdan nüzûl-ı bârân husûsuna da nakl-i kelâm ile bazı müfessirîn diyorlar ki semâ ile murâd sehâbdır, zîrâ sakf ve emsâli gibi senden yüksek ne kadar şey var ise hepsi "semâ" olduğundan sehâba da "semâ" ıtlâk olunur. Yahud eczâ-i rat[î]benin yani ebhirenin a'mâk-ı arzdan cevv-i havâya yükselerek ebr-i bârân-efşân olması cereyân-ı âdetullâh üzere hava ve harâret-i şems gibi esbâb-ı semâviyye ile husûl bulduğundan bu alâka ve mülâbese ile "semâdan su inzâl eyledi" buyrulmuştur.

Şu halde, emtâr yerden kalkıp havânın tabaka-i bâridesine tesâ'üd eden ebhireden tevellüd eylediği halde âyet-i kerîme buna muhâlif düşüyor diye suâl vârid olmaz. [2](وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا لِّنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا)

Sûre-i Enbiyâ'da [3](وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ) nazm-ı celîlinin tefsîrinde Fahreddin **[58]** Râzî hazretleri kelâm-ı Arab'da her deverân eden şeye "felek" denildiğini ve cem'i "eflâk" olduğunu söyledikten sonra: "Mâhiyyet-i felekte ihtilâf olunarak bazıları felek bir cisim olmayıp nücûmun medâr ve mahrekinden ibârettir dediler ki Dahhâk'in kavli budur. Ekser-i nâs ise eflâk nücûmun kendisi üzerine deverân ettiği ecsâmdır dediler ki zâhir-i *Kur'ân*'a daha karîbdir." diye mâhiyyât-ı eflâke dâir akvâli orada daha bazı tafsîlât ile beyân eylemiştir. Lâkin (كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ) kavl-i kerîmindeki "sıbâhet" ta'bîr-i şerîfi zikrolunan şu iki zehâbdan hangisini te'yîd ediyor, düşünülsün.

Bereket-zâde İsmail Hakkı

[Burada "Tashih" başlığı altında tashihler yer almaktadır. Tashihler yerine işlendiğinden buraya alınmamıştır.]

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 29 –

Yine Doktor Dozy diyor:

"Ma'lûm olduğu üzere bu seciyede olan adamlardır ki efkâr-ı dîniyyeye en ziyâde suhûletle meyyâl olurlar. Muhammed (sa) için de iş böyle oldu."

---

[1] Gāşiye, 88/20.

[2] Nebe, 78/14-16.

[3] Enbiyâ, 21/33.

Doktor Dozy'nin bu "seciye" dediği yukarıdan beri sayıp döktüğü şeyleri intâc eden tabîat-ı asabiyyeden ibâret oluyorsa hadd-i zâtında ma'nâsız, münâsebetsiz bir da'vâ-yı acîbe olacağı gibi dünyada ne kadar dindâr kimseler var ise hepsi asabî, ne kadar asabî eşhâs bulunursa cümlesi efkâr-ı dîniyye sahibi olmak iktizâ eder. Bu hükm-i küllî ise –ma'lûm olduğu üzere– sâbit değil, belki zâhirü'l-butlândır.

Yok, eğer zikri en yakın olan "âlî fikirlerden mahrûmiyet, ihtişâm-ı belâgate meczûbiyet" hâssalarına hasredilirse o halde bütün dinsizlerin efkâr-ı âliyye ile müştehir, zevk-i belâgatten ârî ve belki müteneffir olmaları lâzım gelir. Bu da sahîh olmamakla beraber gülünç bir iddiaya müncer olur. Çünkü dinsizler yekdiğeri nazarında ulviyet-i efkâra nisbetle ayyûka çıkarılmak imkânı var ise de bunların içinde hiçbir şahs-ı belîğ, şiir ve inşâya kādir ferd-i âferîde bulunamayacağı da iddia olunabilir mi?

"Diğerleriyle, Yahudîlerle, Hıristiyanlarla, Hanîflerle ve bâ-husûs Zeyd bin Amr ile mesâil-i dîniyye üzerine mübâhese etmeyi severdi."

Burası da pek açık bir yalandır. Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretleri kable'n-nübüvve hiçbir ferd ile mübâhesât-i dîniyyede bulunmamış, Hunefâdan ma'dûd Zeyd bin Amr bin Nufeyl ile yalnız bir defa Ka'be-i Muazzama önünde mülâkī olarak aralarında bir iki lakırdı teâtî edilmiştir. Akıl da bunu icâb eder, rivâyet de. Ümmîliği emr-i kat'î olup devr-i câhilîde yaşayan bir zât zâten neden bahsedebilir. Kütüb-i semâviyyeden mi? Ulûm ve fünûn-ı müdevveneden mi?

"Zeyd bin Amr'ı ne Musevîlik, ne de İsevîlik hoşnûd edememiş idi. Kavminin dinini putperestliği ala-mele'i-nâs reddetmiş idi. Dîn-i hakīkīnin izini aramak maksadıyla dûr-â-dûr seyâhatler ihtiyâr etmiş idi. Ve şimdi Hirâ Dağı üzerinde menfiyen yaşıyordu."

Bu ifâde esâsen doğru ise de pek nâkıstır. Nihâyetine bir de hilâf-ı hakīkat söz katılmıştır. Binâenaleyh hakīkat-i hâli yazmaya mecbûr oluyoruz. Müşârun-ileyh Zeyd bin Amr bin Nufeyl el-Kureşî el-Advî –aşere-i mübeşşereden– Saîd bin Zeyd hazretlerinin pederi ve Ömeru'l-Fârûk efendimizin ammizâdesidir.

Hazret-i Nebiyy-i Efham efendimizle kable'l-bi'se görüşmüş, muahharan Şam'da Nasrânîler elinde maktûl olmuştur. Kendisi erbâb-ı basîret ve ashâb-ı irfândan olup vakt-i câhiliyyette şâyi olan perestiş-i esnâmdan ve onlara kurban kesmek ve nâmlarına kesilmiş olan kurban eti yemek gibi evzâ' ve âdât-ı câhiliyyeden i'râzla muvahhidlik yolunu tutmuş ve bu i'tikādını kasâ'id-i meşhûresiyle âleme i'lân etmiş idi.

Bu kasîdesinin ilk beyitleri ber-vech-i âtîdir:

اربا و احدا ام الف رب	ادين اذا تقسمت الامور
عزلت اللات و العزى جميعا	كذالك يفعل الرجل البصير

Tabakāt-ı İbni Sa'd'dan Âmir bin Rebî'a (ra)'dan rivâyet olunduğu üzere müşârun-ileyh demiş ki Zeyd bin Amr bir gün bana hitâben şöyle bir ifâdede bulundu. Dedi ki "Ben kavmime muhâlefetle İbrahim ve İsmail (aleyhimesselâm) milletine ittibâ eyledim. Onlar esnâma tapmazlar ve şu kıble-i mübârekeye doğru namaz kılmaktan geri durmazlardı. Ben bu sırada evlâd-ı İsmail'den ba's olunacak bir nebî intizârındayım. Fakat kavuşacağımı ümîd etmiyorum. Senin müddet-i hayâtın uzar da ol hazrete mülâkī olursan selâmımı tebliğ edesin. İman ve tasdîkimi de kendisine haber veresin "bi-inâyetillâh bana İslâmiyet nasîb olduktan sonra Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) hazretlerine Zeyd bin Amr'ın selâmıyla emânet sözünü arz eylediğimde selâmını alıp kendisini rahmetle yâd etti ve "Ben onu cennet-i a'lâda gezerken gördüm." buyurdu.

Tevhîde ve yevm-i ba'se dâir sözlerinden dolayı Mekkeliler Cenâb-ı Zeyd'e rahat vermezlerdi.

Hakāik'ta diyor ki Hazret-i Ömeru'l-Fârûk'un pederi Hattâb Zeyd'i böyle hak-gû gördüğü, esnâmdan mu'riz ve evzâ'-ı ehl-i câhiliyyete mu'teriz bulduğu cihetle kendisine ezâ ve cefâ eder, Ka'be civârına uğramasına mâni' olurdu.

(Bu esnâda ara sıra cebel-i Hirâ cihetinde dolaşmakta olduğu *Bulûğu'l-Ereb* kitabında musarrah ise de öyle müddet-i medîde cebel-i mezkûrda **[59]** ikāmet eylediği hiçbir müverrih tarafından der-miyân olunmuş değildir.)

Cenâb-ı Zeyd tâlib-i dîn-i hak olarak memâlik-i Hicâz'dan çıkıp Şam'a doğru gelmiş idi, Belkā nâhiyesinde âgâh-ı hakāik bir râhible görüşüp ondan dîn-i Hanîf-i İbrahim'i isti'lâm eyledi. Râhib ona "Sen bir dine tâlip oluyorsun ki seni o dine eriştirecek kimse bulamayacaksın. Ve lâkin çıkıp gelmiş olduğun bilâddan zuhûr edecek olan âhir zaman peygamberinin zamân-ı zuhûru tekarrüb etmiştir. İşte ol hazret dîn-i İbrahim esası üzerine meb'ûs olacaktır. Sen artık durma git. Belki de zuhûr etmiştir." demiş olduğundan Zeyd ise Yahudiyet ve Nasrâniyet'i nazar-ı te'emmül ve im'ândan geçirip onların hiçbirinden hoşnûd olamamış bulunduğundan hemen serî'an oradan hareket etmiş, Mekke'ye giderken yolda hıristiyanlar tarafından şehîd edilmiştir,

(Bu rivâyetin Kıssa-i Âmiriyye ile tevfîki mümkündür. Fe te'emmül.)

Bir gün müşârun-ileyhin oğlu Saîd (ra) ve ammizâdesi Hazret-i Ömeru'l-Fârûk Resûlullâh hazretlerinden kendisi için istiğfâr buyurmasını niyâz etmişlerdi.

Cenâb-ı Risâlet-me'âb Efendimizden "Hay hay! Teyakkun ediniz ki Zeyd yevm-i kıyâmette başlıbaşına bir ümmet olarak ba's olunacak meâlindeki [1](نعم فانه يبعث امةً واحدة) hadîs-i şerîfiyle cevâb-ı muvâfakat aldılar ki bunlardan da Zeyd'in âhirette erbâb-ı felâh idâdında bulunacağı müstefâd olur.

Kavl-i râcihe göre müşârun-ileyhin vefâtı bi'set-i Muhammediyye'den beş sene akdem vukū' bulmuştur. E[elif]. H[He].

"Çok geçmeden Muhammed (sa) Hanîfler'in efkârına takarrüb etti ve Allahu (Teâla) hakkındaki fikirlerini esnâmın

[1] el-Hâkim, *el-Müstedrek,* Beyrut, 1990, c. 3, s. 496, no 5851.

mevcûdiyetiyle (ma'bûdiyetiyle) te'lîf edemediğinden nihâyetü'l-emr esnâmın mevcûdiyetinde tereddüde düştü ve onları inkâra vardı."

Bu iddiâ-yı fâside karşı da biz "hâşâ" deriz. Zîrâ Resûl-i Ekrem Efendimiz hazretlerinin ne Hanîflerle ne de başka kimselerle mübâhese-i dîniyye münâzara-i ilmiyyede bulundukları vâki' değildir ki mübâhesât-ı câriyye esnâsında Hanîflerin mesleği meslek-i savâb olduğu nezd-i mübâreklerinde tebeyyün etti, onların efkârına tekarrüb eyledi demek sahîh olabilsin. Belki o hazret de enbiyâ-yı sâlifîn hazerâtı gibi fıtraten mü'min ve muvahhid usûl ve erkân-ı dîniyyeye mu'tekid bulunurlardı.

Kezâlik hiçbir peygamber müddet-i ömründe putlara tapmış, ibâdet-i esnâmın butlânında tereddüd etmiş değildir. Resûl-i Ekrem Efendimiz de –kütüb-i siyerde beyân olunduğu üzere– fıtrat-ı selîmeleri iktizâsınca daima putlardan müteneffir bulundukları halde hadâset-i sinleri hengâmında amcaları tarafından bir defa puthâneye götürülmek istenilmiş idi. Fakat kapıdan girileceği sırada üzerine bir fenalık gelmiş, şiddetli ra'şeler ârız olmuş da iâdesine mecbûriyet görülmüş idi, ismet-i rabbâniyye sâyesinde putlara tekarrübden vâreste kalmışlardı.

Bu hâlin tekerrürü üzerine bir daha teklifte bulunmadılar büyüdükten sonra ise hürriyet-i kâmile üzere yaşadıkları ma'lûm. Binâen-ala-zâlik Dozy'nin fıkra-i ahîresindeki "nihâyetü'l-emr" ta'bîri haşv-i müfsid kabîlinden olduğu meydandadır. Çünkü sû'-i îhâmı tazammun ediyor. Bundan başka fıkra-i mezbûreden fevkalâde hâiz-i garâbet bir hüküm de nümâyân olmaktadır ki –eğer tercüme asla tamamen mutâbık ise– Dozy'nin zu'm-ı bâtılınca i'tikād-ı vahdâniyyet ile putperestlik hadd-i zâtında kābil-i tevfîk imiş, bu iki meslek-i mütezâd beynini cem' u te'lîf mümkün olurmuş fakat Resûl-i Ekrem hazretleri buna muvaffak olamamışlar. Bundan dolayı putperestliği inkâra varmışlarmış.

Doktor Dozy'den başka açıktan açığa bu fikre kāil olan görülmüş değildir. Zâhir bu da merkūmun büyük felsefelerinden mütercimin kavlince derin im'ânlarından olsa gerek. Vâkıa "ekānîm-i selâse"ye kāil olan bil-cümle tavâif-i Hıristiyân'ın muvahhidlik da'vâsında bulunmaları da garâbetçe bundan aşağı değildir. Fakat putperestlik hiçbir tâife indinde hakkıyetle tavsîf olunmaz.

فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ [1]

Manastırlı İsmail Hakkı

HASBİHÂL

Müslümanlığın ilme karşı pek hürmetli, pek müsâadeli davrandığını isbât etmek, bunun aksini iddia eden hasmını susturmak için merhûm Şeyh Muhammed Abduh bir eserinde şöyle diyor:

"Cizvit, Frere, Amerikan mekteplerinde yüzlerce müslüman çocuğu görebilirsiniz. Halbuki bu müesseselerin hepsi, husûsiyle Cizvitlerinki bir din mektebidir, pekâlâ! Bana dershânelerini her millete açık tutan bir dinî müslüman mektebi gösterebilir misiniz ki içinde tek bir hıristiyan şâkird bulunsun? Hıristiyan talebeye ancak hükûmetin açtığı mekteplerde tesâdüf olunabilir ki buna da sebep bu gibi resmî mekteplerde tedrîsâtın din esası üzerine müesses olmamasıdır."

Şeyh merhûmun sözleri maattessüf pek doğru. maattessüf diyoruz çünkü milliyeti, diyâneti hakkında henüz hiçbir telakkīsi, hiçbir fikri olmayan ma'sûm evlâdını papazların eline teslîm etmek mülâhazadan, histen azıcık nasîbi olan bir baba için isteye isteye yapılır bir hareket olmasa gerektir!

Biz ne hamiyetsiz adamlar, ne vazîfesiz babalarız ki mevcûd mekteplerimizi işe yarar bir hâle getirmek, yahud yeniden adam-akıllı müesseseler yapmak tarafına hiç yanaşmıyoruz da istikbâlimizi teşkîl edecek ciğer-pârelerimizin terbiyesini o istikbâlin hayâlinden bile ürken birtakım yabancılara bırakıyoruz!

Zengin, orta halli, züğürt, el-hâsıl hepimiz mektepsizlikten, hepimiz maârifsizlikten şikâyet ediyoruz; fakat hiçbirimiz bu derdin çâresini bulmak istemiyoruz. Yedi bacanak gidiyorlarmış, saatlerce **[60]** süren sükût canlarını sıkmış, bir adam olsa da laf etsek! demişler… Biz de tıpkı böyleyiz: Milyonlarca herif bir yere toplanmışız "Âh bir sâhib-i hayr çıksa da çocuklarımız için mektep açsa!" diyoruz.

Bizde pek garîb, bununla beraber pek fena bir tabîat var: Mes'ûliyeti hepimize birden râci' olması lâzım gelen yolsuzlukları, hataları ağız dolusu, sayfa dolusu muâheze etmekle vazîfemizi edâ eylemiş oluyoruz; şu hey'et-i ictimâiyyeyi teşkîl eden efrâddan biri bulunmak i'tibâriyle meydandaki fenalıklardan kendimizin de mes'ûl olduğumuzu hiç hatırlamıyoruz. Memleketimize bir şeref teveccüh ederse herbirimiz en büyük hisseyi nefsine ayırmak istiyor; milletin şânını, haysiyetini lekeleyen ictimâî maskaralıkların töhmetini ise hiçbirimiz yanına yaklaştırmıyor!

Bir de, bakıyorum, vazîfe-perverliği, fedâkârlığı daima başkalarından bekliyoruz. "Dostlar şehîd, biz gāzî!" yağması dört elle sarıldığımız bir düstûr.

* * *

Evvelki akşam muhterem arkadaşım Akçura Yusuf Bey şöyle bir vak'a hikâye etti:

Lehistan müslümanlarından bir zengin adam geçenlerde İstanbul'a gelmiş. Maksadı hem bu memlekette büyücek bir iş yapmak, hem de oğlunu mekteplerimizden birine vermek imiş. Çünkü ora gimnazyalarına devam eden çocuğunun Ruslaşmasını istemiyor imiş.

Bu hamiyetli adam evvelâ Mekteb-i Sultânî'ye gitmiş; maksadını dili döndüğü kadar anlatmış. Fakat karşısındakiler bir türlü zavallı adama istediği ma'lûmâtı verememişler; hatta eline sundukları program da Fransızca yazılmış imiş.

Başka mektep yok mu, demiş. Robert Koleji sağlık vermişler. Gitmiş. Yanına kattıkları tercümân vâsıtasıyla, gezmekte olduğu müessese hakkında ma'lûmât alırken ma'bede benzer bir yer nazar-ı dikkatini celbetmiş!

[1] Yunus, 10/32.

– Burası nedir?

– Kilisedir. Şu kürsüye her hafta bir protestan papazı çıkarak talebeye vaaz eder.

– Vaazı dinlemek mecbûrî midir?

– Evet, umûm talebe için mecbûrîdir.

– Pekâlâ! Talebe içinde müslüman yok mu?

– Seksen kişi var.

– Çok şey! Müslüman çocukları protestan papazın vaazında bulunsunlar, hem de mecbûren bulunsunlar ha! Lâkin Rusya mektepleri buradan çok iyi imiş. Onlar müslüman talebeyi papazların verdiği vaazlarda, din derslerinde hazır bulundurmak şöyle dursun, talebe kendiliğinden girmek istese men ederler.

Bunun üzerine adamcağız şu ukdeyi çözmek için hey'eti idâreye içinizde bir Türk olsa da onunla anlaşsak, demiş. Kendisine vardır cevabını vererek centilmen bir zâtın yanına götürmüşler. Bu zât umûm talebenin mev'ize günleri ma'bedde bulunması müessesenin vâkıfı tarafından vaz' edilmiş bir usûl olduğunu, binâenaleyh müslüman çocukların da bundan istisnâsı kābil olamayacağını söyledikten sonra sırf ahlâkî bir zemînde cereyân eden bu mev'izelerden o kadar ürkmek icâb etmeyeceğini bildirmiş. Zâten insan dini mektepte almazmış; büyüdükten, düşüncesi kuvvetlendikten sonra din hakkında bir fikir edinirmiş…

Bu mülâhazaları dinleyen Lehistanlı kardeşimiz: "İyi ama insanın büyüyünceye kadar bulunacağı muhîtler, ma'rûz olacağı telkînler, büsbütün te'sîrsiz mi kalır? Bunların her birinin vicdâniyât üzerinde mühim mühim intibââtı olmaz mı?" demişse de muhâtabından "O halde Mekteb-i Sultânî'ye mürâcaat ediniz!" sözünden başka cevap alamamış.

Şimdi bu adamcağız rast geldiğine çocuğu için bir mektep soruyormuş.

Bir müslüman çocuğuna hem Rusya'daki gimnazlar derecesinde ulûm ve fünûn öğretecek, hem de sağlam bir müslüman terbiyesi verecek bir mektep kimin hatırına gelirse lütfen bize bildirsin!

Mehmed Âkif

Nazar-ı Şerîatte

KUVVE-İ BERRİYYE VE KUVVE-İ BAHRİYYENİN EHEMMİYET VE VÜCÛBU

–geçen nüshadan mâba'd–

Hayreddin Bey İstanbul'a gelince taraf-ı saltanattan Cezâir Beylerbeyliği rütbesi ilhâkıyla deryâ kapudânı nasbolundu. Hayreddin Paşa hemen kuvve-i bahriyyenin tanzîmine koyuldu. O sene altmış bir kıt'a sefîne inşa ettirdi. Cezâyir'den getirmiş olduğu yirmi üç kıt'a sefîneyi dahi ilhâk ile cem'an seksen dört kıt'a harp sefînesiyle o sene Akdeniz'e sefer etti. Malta sevâhilini o semtte daha bazı kaleleri tahrîb ve pek çok sefâin-i a'dâyı ihrâk edip İstanbul'a avdet etti. Dokuz yüz kırk üç tarihinde iki yüz seksen kıt'a sefâinden mürekkeb mükemmel bir donanma ile tekrar Akdeniz'e sefer etti. Çuka Adası cihetlerinde fütûhât-ı azîmeye nâil olup küllî emvâl ve ganâim ile İstanbul'a avdet etti. Dokuz yüz kırk beş senesi muharreminde yüz otuz sekiz kıt'a sefîne ile be-tekrâr Akdeniz'e sefer etti. İstendil, Girid, Kerpe adalarını fethedip ba'dehu Rumeli kıt'asına saldırdı.

Esâsen Hayreddin Paşa'nın zuhûru Avrupa devletlerini korkutmuş olup muahharan Kapudân Paşa nasbolunarak İstanbul Tersânesini **[61]** taht-ı idâresine almakla istediği kadar donanma tedârik ederek artık her tarafı istîlâ edeceği korkusu bütün Avrupa devletlerini dehşet içinde bıraktı.

Hayreddin Paşa'nın kuvvetini kesretmek için Almanya, İspanya, Papa, Portekiz, Venedikliler ittifâk ederek büyük ve küçük altı yüzden ziyâde sefâinden mürekkeb bir büyük donanma teşkîl ettiler. Ve Almanyalı meşhur Andrea Doria'yı umûm kumandan ta'yîn ederek Hayreddin Paşa ile muhârebe etmek üzere Korfu'ya gönderdiler.

Dokuz yüz kırk beş tarihinde Hayreddin Paşa yüz yirmi iki kıt'a sefâin ile Preveze Limanı'nda iken a'dânın birkaç yüz kıt'a sefîneleri Preveze Boğazı'na gelip sefâin-i İslâmiyye tarafından top endâht ettiler. A'dânın bu sûretle Hayreddin Paşa'ya meydan okumaları Paşa-yı müşârun-ileyhin sabır ve kararını selbetmekle hemen bil-cümle donama-yı hümâyûn ile boğazdan taşra çıkıp yüz yirmi iki parça sefâinin cümlesinden birden toplar ateş ettirmesiyle düşman donanması korkup firâr etti. Ferdâsı günü iki donanma Preveze Limanı açıklarında birbirini görüp harb vaziyeti aldıkları esnâda rüzgârın a'dâ cânibine müsâid olması İslâmlara hüzün vermiş idi. Hayreddin Paşa havâss-ı Kur'âniyye'den istimdâd zımnında iki âyet-i kerîme tahrîr edip geminin iki direğine ta'lîk etmekle bi-hikmetillâh hemen rüzgâr kesildi. Hayreddin Paşa tekbîr getirerek sefâin-i a'dâ üzerine hücum edip şiddetli ateş etmekle sefâin-i a'dâdan birkaçı gark olduğundan artık cümlesine korku ârız olarak firâr etmişler ve arkalarından top endâht ile kimisi gark ve kimisi rahnedâr olmuş ve bu hâli gören Andrea Doria sakalını yolarak sefâinin arkasına düşüp firâr etmiştir. Bu muzafferiyet-i azîme Hayreddin Paşa ve maiyetindeki ümerânın muhârebât-ı bahriyyede ne derecede iktidâr ve mahâret-i kâmileleri olduğunu göstermekte kâfîdir.

İşte Hayreddin Paşa bir yandan tersâne ve donanma umûruna ehemmiyet vererek intizâmını derece-i kemâle îsâl etmek, diğer yandan da Turgut Reis, Piyâle ve Kılıç Ali Paşalar gibi umûr-ı bahriyyeye âşinâ ve muhârebât-ı bahriyyede son derecede muktedir kumandanlar yetiştirmek ile Devlet-i Aliyye'ye pek büyük hizmet etmiştir.

Hayreddin Paşa'dan sonra Turgut Reis onun makāmına kāim olarak Frenkler ile pek çok gazavât ederek azîm fütûhâta nâil olmuş ve Frenkleri titretmiştir.

Piyâle Paşa dahi kapudân nasbolunduktan sonra dokuz yüz altmış yedi senesinde vâki' olan muhârebede Frenk donanmasını bütün bütün muzmahil olma mertebesinde hezimete dûçâr ederek seksen gün muhâsaradan sonra Cerbe Adası'nı fethetmiştir.

El-hâsıl Sultan Süleyman asrında bir taraftan tersâne ve donanma umûruna intizâm vermek, diğer taraftan muhârebât-ı bahriyyeye vukūf-i kâmili bulunan muktedir kumandanlar yetiştirmek ve umûru ehline tevdî' etmek ile kuvvet

ve şevket-i bahriyye derece-i kemâli bulmuş olduğundan Akdeniz bütün bütün Devlet-i Aliyye'nin zîr-i idâresine girdiği gibi Hind denizlerinde dahi donanma dolaştırılarak ol asırda kuvve-i bahriyyece düvel-i sâireye gālip olan Portekizliler zaîf düşürülmüş idi.

Devlet-i Osmâniyye'nin ve kuvve-i berriyye ve bahriyyesinin en parlak ve en müterakkī devri Sultan Süleyman zamanı idi.

Oğlu Sultan Selîm-i Sânî zamanından i'tibâren kuvve-i bahriyye tedennî ve inhitâta başladı. Şöyle ki: Pâdişâh-ı müşârun-ileyh umûr-ı bahriyyeye asla vukūfu olmayan ve re'y-i hoduyla harekete me'lûf bulunan Ali Paşa'yı kapudân-ı deryâ nasbeylediği esnâda Devlet-i Aliyye donanması İnebahtı Limanı'nda iken düvel-i müttefika donanmaları tarafından muhâsara olundu. Ali Paşa'nın vukūfsuzluğu ve başkalarının re'yini kabul etmemesi neticesi olmak üzere kimi gark olarak, kimi karaya oturarak, altmış kadarı da düşman eline düşerek donanma-yı hümâyûn hezîmet-i azîmeye uğramıştır.

Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın himmetiyle o sene yaza kadar yüz elli kıt'a sefâin inşa olunarak zâyi' olan donanmanın misli tedârik edilmiş ise de geçen seneki hezîmette muktedir pek çok ümerâ şehîd olmuş ve askere sıngınlık gelmiş olduğundan kuvve-i bahriyye bir daha Kanunî zamanındaki dereceye vâsıl olamadı.

Mukaddemâ ehl-i İslâm içinde ma'lûmât-ı bahriyye pek ziyâde terakkī ederek donanmâ-yı hümâyûn bütün Avrupa donanmalarına gālip gelmiş iken yavaş yavaş ehl-i İslâm arasında ma'lûmât-ı bahriyye tenâkus etmeye başlamış, sefâhet ile iştigāl olunduğundan umûr-ı bahriyye büsbütün metrûk ve mühmel bırakılmış ve halbuki o zamana kadar Avrupa'da fünûn-ı bahriyye haylice ilerlemiş olmağla donanma-yı hümâyûn Avrupa donanmalarına mukābele edemeyecek derecede tedennî eylemiş ve bu hal devam ederek zaafiyet iyice kökleşmiş olduğundan bir müddet sonra Venedik donanmaları Akdeniz boğazını muhâsara etmekle donanmâ-yı hümâyûn Akdeniz'e çıkamaz olmuş idi.

Sultan Mehmed-i Râbi' zamanında kuvve-i bahriyyeye ihtimâm olunarak yeni yapılan donanmalarıyla boğazdan çıkıp Venedikliler ile şiddetli muhârebe edilerek boğazı terke mecbûr edilmişlerdi. Fakat Venedikliler kuvve-i bahriyyelerini bir derece daha ileri getirdikten sonra tekrar boğazı seddetmişler ve bu defaki vâki' olan muhârebede donanmâ-yı hümâyûn a'dâ donanmasına mukābele edemeyerek bütün bütün muzmahil olma mertebesinde münhedim ve münkesir olmuş idi.

Kara Mustafa Paşa'nın sadâreti zamanında tersâne-i âmirede muntazam sefâin-i harbiyye inşa olunarak (1096)'da altmış kıt'a sefîne ile boğazdan çıkıp Rodos'a varılmış idi. Çoktan beri donanmâ-yı hümâyûn Sisam Boğazı'ndan ileri gidememiş olduğundan bu defa Rodos'a varması bahren bir nevi' muzafferiyet **[62]** addolunmuş idi. Ve daha sonra kuvve-i bahriyyeye bir kat daha ihtimâm olunarak (1129)'da Venedikliler ile bi'd-defaât vukū' bulan muhârebât-ı bahriyyede Venedik donanması mağlûb edilmişti. Fakat o sırada bir yandan ehl-i İslâm ziyâdece sefâhete dalarak ve hâb-ı atâlete kapılarak yine donanma umûru terk edilmiş, mahâret-i bahriyye ve ma'lûmât-ı harbiyye ashâbı nâ-büd olmuş ve menâsıb-ı bahriyye tevcîhâtında ehliyet aranmayıp vukūfsuz, ma'lûmâtsız, nâ-ehl ve hamiyetsiz birtakım kimseler ümerâ-yı bahriyye nasbolunmuş ve tersâne tahsîsâtı rüesâya müekkel olup kalyoncu ulûfesi nâmıyla taraf-ı mîrîden i'tâ olunan bütçe ümerâ beyninde taksîme uğramış ve kalyoncu nâmıyla bulunan asker dahi sefâhetle meşgūl ârsız ve hamiyetsiz birtakım eşhâstan ibâret olup nâsın ırzına taarruzdan başka hiçbir işe yaramaz bir hâle gelmiş ve bir yandan da o zamana kadar Avrupa'da fünûn-ı bahriyye daha ziyâde terakkī ederek mükemmel donanmalar vücûda getirilmiş olduğundan donanmâ-yı hümâyûn Avrupa donanmalarına mukābele etmek şöyle dursun Akdeniz'de gezen korsanların def'ine bile muktedir olamayacak derece tedennî etmiş idi.

(1182)'de Rusya ile vukū' bulan muhârebede Rusya'nın Bahr-i Baltık donanması İngiliz, Danimarka vesâir Avrupalılardan fünûn-ı bahriyyede mâhir amiraller kumandasında olarak Sebte Boğazı'ndan dolaşıp Mora sularında zuhûr eylediği zaman donanmâ-yı hümâyun adedce fazla idi ise de umûr-ı bahriyyeye asla vukūfu olmayan rüesâ ve asla ta'lim görmemiş, etraftan cebren toplanmış ırgat ve çiftçi makūlesinden mürekkeb asâkir ile techîz edilerek Akdeniz'e çıkarılmış ve Kapudân Paşa'nın fünûn-ı bahriyyeye vukūfsuzluğundan dolayı donanmâ-yı hümâyûn Çeşme limanına idhâl edilmiş ve düşman donanması limanın ağzına vürûd ile muhârebeye başlandıkta İngiliz amirallerinin ma'rifetiyle birçok ateş kayıkları limana idhâl olunarak donanmâ-yı hümâyûn kâmilen ihrâk edilmiş olmağla kuvve-i bahriyye pek büyük zıyâ'a uğramış idi.

Muahharan Sultan Selîm-i Sâlis ve Sultan Mahmud zamanlarında tersane umûruna ihtimâm olunarak bir dereceye kadar kuvve-i bahriyye vücûd göstermiş ise de Sultan Mecîd ve Sultan Azîz zamanlarında bu derecesini dahi muhâfaza edememiş idi ve en nihâyet Abdülhamid devrinde bir yandan Avrupa'da fünûn-ı bahriyye son derece terakkī ederek Sultan Azîz zamanından kalma sefâin muhârebe-i bahriyyede asla işe yaramaz hâle gelmek ve bir yandan da menâsıb-ı bahriyye tevcîhinde ehli aranmayıp Celâl Paşa gibi umûr-ı bahriyyeye asla vukūfu bulunmayan ve Hasan Paşalar gibi gāye-i emeli hevâ-i nefsâniyyesi olup istikbâl-i milleti hatırına bile getirmeyen, terakkī-i memleketi asla düşünmeyen hamiyetsiz ve mürteşî kimseler bahriye nâzırı nasbolunarak tahsîsât-ı bahriyye ümerâya müekkel olmak ve hazîne-i beytü'l-mâl Abdbülhamid ve vükelâ ve bendegânın sefâhet, zevk u safâ ve hevâ-yı nefsâniyyelerine ve otel, apartman, araba, hademe, câriyelerine münhasırcılık olduğu cihetle zırhlı iştirâsı için hazîne-i beytü'l-mâlde para bulunmamak ve tersâne umûruna bakılmak şöyle dursun eski zamandan kalma âlât ve edevâtı dahi zıyâ'a uğratarak tersaneyi muattal kılmak, mükemmel zırhlı inşa edecek mâhir zevât ve fünûn-ı bahriyyece muktedir kumandanlar yetiştirmek şöyle dursun Avrupa'dan iştirâ olunan

zırhlıları kullanacak kumandanlar, makinistlerden memleket mahrûm bırakılmak ve bir vehme binâen sefâin-i harbiyye tedârik etmek Abdühamid'in arzusu olmamak cihetiyle kuvve-i bahriyye büsbütün mahvedilerek hükûmet dehşetli sûrette zaafa dûçâr olmuş idi. Ve işte bu zaafiyetten dolayı hükûmet-i Osmâniyye her cihetten Avrupalıların taht-ı esâretine dâhil olarak artık büsbütün munkariz olmağa doğru kemâl-i sür'atle yuvarlanıp gitmekte ve Avrupalılar tarafından memleketin parçalanması zamanı tekarrüb etmekte iken hükûmet-i Osmâniyye'nin mahv u inkırâzı takdîr-i İlâhî olmamalıdır ki inâyet-i Samedânî ile o hükûmet-i zâlime-i müstebidde birdenbire mahv u munkariz olarak Hükûmet-i Meşrûta-i Osmâniyye zuhûra geldi.

Fâtih Dersiâmlarından İskilipli
Mehmed Âtıf

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKĀLÂT

İRAN'IN MÂZÎ VE HÂLİNE BİR NAZAR

Nâsırüddin Şah'ın yarım asra yakın uzun bir müddet süren eyyâm-ı saltanatında İran'ın hayât-ı milliyyesi bütün bütün söndü. Fezâil ve şemâili bütün cihânca müsellem olan ve lisân-ı Fârisî'yi Asya'da beyne'l-milel bir lisan derecesine vardırmış bulunan edebiyyât-ı milliyyeden eser bile kalmadı. Cebr u zulm altında ezilmiş cesedlerde zekâ ve dehânın tezâhürâtına mahal kalmamıştı. Akıllar donmuş, kalpler sönmüş idi, tefekkürât-ı amîkaya ve hissiyât-ı âliyyeye meydan verilmiyordu. Müstebidin keyfî teaddiyâtından istihlâs-ı girîbân için erbâb-ı nâmûs kıyılara bucaklara çekilerek imrâr-ı ma'îşet etmeye mecbûr kaldılar. Hamiyet-i şahsiyyelerine güvenemeyenler ise istibdâdın ve müstebidin meddâhları kesildiler. Milletin ma'kes-i rûhu ve reh-nümâ-yı saâdeti bulunan edebiyât, bayağı bir dalkavukluk meydanı hâlini aldı. Cebbâr zâlimin lütf u merhametine nâil olmakla kâselislik, tufeylîlik saâdeti ile geçinmek isteyenlerin kâffesi şu meydana atılarak müstebidi zıllullâh, müeyyed min-indillâh, hâmî-i dîn u millet diye okşamakla beraber istibdâdın en denî, en rezîl tezâhürâtını da tecelliyât-ı semâviyye gibi telakkī ettiler. Nâsırüddin Şah asrının bütün şuarâ ve üdebâsı, hükemâ ve müverrihîni bu gibi denâet ve şenâatler ile iştigāl ettiler. Şu asırda hakīkī edîb denilmeye lâyık bir zât kat'iyen zuhûr etmedi. Üdebâ, hükemâ, fuzelâ geçinenlerin kâffesi müstebidin hezliyâta meylini veyahud kibr u **[63]** gurûra hırsını okşamak için hicviyât ve kasîde-hânlık ile kalb ve akl-ı milleti zehr-âlûd ediyordular. Kimsede hak ve hakkāniyeti söylemeye cesâret görülmedi.

Ve nasıl görülsün ki Mirzâ Takī Han gibi muktedir bir sadrazam veyahud Melkûm Han gibi bir diplomat şu hakgûluk yüzünden mahkûm ve makhûr oldular.

İşte bir kere ezkiyâ ve asfiyâ-yı millet şu derekeye varınca artık umûm hey'et-i milliyyenin ahvâl u evzâ'ını tasavvur etmek kolaydır.

Bütün milletten ümîd-i necât kalkmıştı, hep bir ye's ü keder içinde hayatı sürüklüyorlardı. Sanâyi, ticâret bitmiş, ziraat unutulmuş idi. Kimsede çalışmak, terakkī ve teâlî etmek hevesi, şevkı kalmamış idi. Zîrâ kimse canından emin olmadığı gibi malından da emin değil idi. Nâsırüddin Şah zamanında âdet olmuştu ki tebea arasında bir zât zengin olunca serveti ya bil-külliye veya kısm-ı a'zamı şah veya vâliler tarafından zabt u gasb edilirdi.

Zürrâ' ise bir taraftan vergilerin, diğer taraftan teaddî ve zulmün ağırlığından terk-i diyâr ederek dehşetli bir sûrette muhâcerete kıyâm etmişti. Senevî iki üç yüz bin İranîler terk-i vatan ediyordular. Şu zavallılar bir taraftan Osmanlı'ya, diğer taraftan Kafkasya tarîkı ile Rusya'ya bir de Halîc-i Fâris tarîkıyle Hindistan'a gidiyordular. İmdi boş kalmakta bulunan ve ekilmeyen yerler yavaş yavaş kum sahrâlarına tebeddül ediyordular. Meşhur Fransız coğrafî Mösyo Reclus coğrafyasında yazıyor ki İran'da şu hal birkaç müddet devam ederse İran'ın kısm-ı a'zamı kum sahrâsı olarak Afrika-yı Vustâ'da olduğu gibi Asya-yı Vustâ'da bir sahrâ-yı kebîr vücûd-pezîr olacaktır! Zîrâ ma'lûm olduğu vechile İran'da nehirlerin, çayların ve ormanların pek az ve gayr-ı kâfî olmaları münâsebeti ile rutubet, lüzumu derecesinden pek dûndur. Eskiden İranîler topraklarını tahte'l-arz yapılmış kuyular ve kanallar vâsıtası ile iskâ ediyordular. Ve şu münâsebetle bütün İran'ı bir gülistân şekline koymuştular. Ahâli can ve mâllarından emin olarak hükûmet tarafından lâzım olan himâye ve teşvîkı de gördükleri için bu yolda büyük hamiyet ibrâz ediyordu. Lâkin mütelevvin ve bü'l-heves istibdâd şu hamiyeti, şu şevkı kırdı. Ahâlide çalışmak için heves bırakmadı. Muhâceret münâsebeti ile ahâlinin adedi azalmaktan başka birçok yerler de dûçâr-ı harâb olarak kum sahrâsına tebeddül etmektedir.

Lâkin âsâr-ı inhirâf ve harâbî yalnız şu maddî taraflar ile kalmadı. Maatteessüf daha ileri sürülerek milletin tâ a'mâk-ı kalbine kadar vardı. İşte istibdâdın bir millet üzere bıraktığı en dehşet-engîz harâbât bundan ibârettir. Maddî harâbât kābil-i i'mârdır. Lâkin ma'nevî tahrîbâtın i'mârı için birçok müddet çalışmak, bezl-i himmet etmek lâzımdır.

Ye's ü kedere dalmış olan, efkâr ve hissiyâtı herze-gû, meddâh, dalkavuk üdebâ, fuzalâ, hükemâ, ulemâ tarafından yevmen-fe-yevmen tesmîm edilen millet sa'y ve gûşişten vazgeçerek ıyş u işrete, kesel ü atâlete yüz çevirdi.

Avâm-ı nâs uzun uzun günlerini meyhânelerde, tiryâkhânelerde a'yân ve eşrâf ise gündüzleri uyuyup gecelerini Şiraz'ın şarabı, Paris'in konyakları ile geçirmeye âdet edindi. Tiryâkın, şarabın, esrârın bahşettiği dûd-i mestî arasında dûçâr oldukları belâları, musîbetleri unutmaya çalıştılar. Mest ü harâbî, ıyş u işret, zevk u safâ, yalan, riyâ ve bu gibi hasâil-i rezîle âdât-ı umûmiyye sırasına geçti.

Ulemâ ise millet ve memleketin dûçâr olageldiği bütün şu belâ ve musîbetlere çâre arayacak yerde başka yollara saptı. Ulemâdan bir kısmı üdebâ ve fuzalâ denilen erâzilin yolunu tutarak kendi saâdet ve bahtiyârlığını istibdâdı okşamakta, müstebidin elinde vâsıta-i icrâ-yı tahrîbâtı olmakta aradı. Bu kısım ulemâ Allah'ın emrine ve Peygamber'in

sünnetine hilâf olarak istibdâdın millet üzere i'mâl ettiği bütün zulm ü fesâdlara iştirâk ederek birçok parlak ünvânlara nâil olmakla beraber ahâlinin hukūkunu pây-mâl ve millet üzerine icrâ-yı zulm ü teaddî etmeye başladı. Kısm-ı dîgeri ise ya kûşe-i inzivâlara çekilerek veya kendi nefislerini düşünerek zühd ü takvâ ile geçirmekle veyahud meydana atılarak avâm-ı nâsı birtakım tevehhümât ve tahayyülât, asla din ve dünya ile münâsebeti olmayan mesâil ile meşgūl etmeye bezl-i himmet ettiler. İşte bundan dolayıdır ki Nâsırüddin Şah asrı tamamen mübâhesât-ı dîniyye ile geçti. İşte bütün Şeyhî, Kerîm Hanî, Bâbî gürültüleri şu sebeple tezâhür etti. Bunların yegâne menbaı millet üzerine çöken kâbûs-ı a'zamın bıraktığı ye's ve yegâne menşei milletin bu yüzden nâşî kalbinde hissettiği boşluk idi.

Bunu doldurmak için birkaç kahramanlar zuhûr ederek hakāyık ve hikemiyât-ı İslâmiyye'yi, Kelâmullâh'ın emrettiği ferâizi millete tebliğ etmek isterdi. Lâkin bu nerede? Bunun yerine birkaç şöhret ve ikbâl-perestler zuhûr ederek milletin ahvâl-ı rûhiyyesinden istifâde yolunu ta'yîn ettikten sonra milleti birtakım tevehhümât ve tahayyülât ile meşgūl etmeye bezl-i himmet ettiler. Tiryâklar, esrârlar, dimâğı müşevveş ve muhtel ettiği bu gibi mübâhase dahi kuvve-i müdrikeyi, kuvve-i tehayyüleyi müşevveş ve muhtel ediyordu. Avâm-ı nâs bu gibi mübâhesâta dalarak ve bunlardan kat'iyen bir şey anlamayarak yalnız birkaç kelimât-ı esrâr-âmîz-i hayâl ve elfâz-ı âşûba uyup vâlih ü sergerdân oluyordu…

Ahmed Akagef

SİYÂSİYÂT-I MİLLİYYEDE ÂDÂB-I MAHVİYYET

Kuru tefâhür hem şer'an hem de aklen merdûd bir edâdır; tevâzu' ise enbiyânın ve kâffe-i ukalânın telakkī bi'l-kabûl için nâsa arzettikleri durûs-ı **[64]** fazîlettendir. Cidden sâhib-i ilm ü irfân olan efrâd için âdâb-ı mahviyyete ne kadar ihtimâmla riâyet olunursa eşhâs-ı ma'neviyyeden olan devletlerin ehadu-humâ âhara karşı münâsebâtına müteallik mevâddın zikrinde dahi lâzıme-i mahviyyete o derecede mürâât olunmak nezâket-i temeddün iktizâsındandır. Fil-vâki bir millet için mahfel-i beyne'l-ümemde bir mevki'-i muhtereme mâlikiyet ancak satvet ve kudret-i milliyyeye mâlikiyetini milel-i sâireye hissettirmekle mümkün olur; maamâfih i'lân-ı satvet ve kudret hiçbir vechile tezyîd-i i'tibâra medâr olamaz. Kuru tefâhür ile göz dağlamaya çalışmak abesle iştigāl eylemektir, haşmet ve kuvveti bâlâ-ter olmuş bulunan milletlerce bile "şovenizm" tefâhür-i millîsi bir tavr-ı makbûh addolunmaya başladı. Hal böyle iken anâsır-ı mikneti bunca vekāyi'-i müz'ice-i dehr ile sarsılmış ve cem'-i kuvâya ciddî bir sûrette henüz başlamış olan ümmet-i Osmâniyye nâmına vâveylâ-yı ta'azzum koparıp duranlar bilmem ki hayr-ı vatana o yolda hizmet eylemek hayâline mi düştüler, yoksa "demagoji" nev'inden olan safsata-i avâm-firîbâne ile menâfi'-i mahsûsa mı ta'kīb ediyorlar? Dört yüz milyon kadar nev'-i beşer efrâdını livâ-yı hâkimiyyeti altına almağa muvaffak olmuş bulunan İngiltere'de bile "Jingoism" denilen millî tarz-ı tefâhür artık hâyîde bir hâle geldi, bayağılaştı. Avrupa-yı garbînin memâlik-i azîmesinde kesb-i zillet eylemiş bir tavır ve mesleği şarkī Avrupa'nın ümem-i sağīresi ittihâz eyleyebilirler. Varsın Bulgarlar, Yunanlılar istedikleri kadar çalım satsınlar; fakat bizim i'lân-ı fahr ve teşhîr-i gurûr eylemekliğimize ne âdâb-ı temeddün müsâid olur, ne de ahkâm-ı şer'iyye cevâz gösterir.

Şecâat arzında, i'lân-ı kudrette muhâtara-i siyâsiyye dahi vardır. Semâvât düşse süngüleri ile tutabileceklerini övünenlerin semerât-ı a'mâli yine kendileri için felâketten ibâret kaldı. Hangi birimiz arzu eder ki vatanın bir hatar-ı müdhiş-i hâricîye ma'ruz kaldığı sırada bir buçuk milyon süngülü müdâfi'leri nukāt-ı mütecâvezede tahşîde devletimiz muktedir bulunmasın? Fakat şimdi biz kalkar da bir buçuk milyon asker ile harbe muktedir olduğumuzu muvâcehe-i âmmede iddiaya başlarsak emin olalım ki vekāyi'-i siyâsiyyenin vücûh-ı cereyânını istediğimiz gibi tahvîl edecek hiçbir te'sîr hâsıl edemeyiz, hele bu makūle efkâr-ı mesrûdemize nîm-resmiyyet şekli isnâd olunuyorsa marzî-i devletin eller tarafından ciddiyetle telakkīsini bekleyemeyiz. O makūle tefâhür-i alenî hiç şüphe yoktur ki müdâfaa-i vatan kaydıyla bağırları yanan gençlerden pek çoklarının sem'-i telakkīsine hoş gelir, hiss-i hamiyyetlerini okşar. Fakat umûr-ı ümmetin hüsn-i tesviyyesi şübbân-ı vatan-perestânın hissiyâtındaki germiyete müstenid olamaz. Alel-husûs tefâhür-i alenî i'tirâz-ı ağyârı da'vet eyleyeceğinden ve mübâhese-i mütehassıla ise olur olmaz birçok delâilin serdini mûcib olacağından tedbîr-i devletçe mahremiyeti farz bulunan birçok nukāt-ı mühimme açığa çıkar. Vatanın nef'ini madde-i siyânet ve haysiyyetini bizzat i'lân edenler elbette "şovenizm" politikacıları arasında bulunamaz. Sefîne-i devletin sıyânetine bizzat ve bil-fi'l çalışanlar için en meziyetli meslek şüphesiz sükûn ile mahremiyet-i mümkine ile çalışmak ve icrâ'ât-ı vâkıada mahviyet göstermektir.

Münâsebet düştükçe bizim de yakında Japonyalılar gibi sâhib-i terakkī ve satvet olacağımız ümidi zikrolunuyor. Buna mukābil söyleyeceğim bir söz var ise o da "inşâallah" demekten ibârettir. Maamâfih ben Japonyalılara atfolunan başlıca evsâftan ikisinin nümûnelerini bizde maatteessüf daha göremiyorum: Birisi menâfi'-i şahsiyyeyi ân-ı iktizâda menâfi'-i âmme uğrunda hemen fedâ edivermek, diğeri de icrâât ve muvaffakıyâtın zikrinde âdâb-ı mahviyyete riâyet eylemektir. Sâhib-i re'y olanlarımız ve alel-husûs halka ders-i siyâset ve hamiyet verip duranlarımız ibtidâ-yı emrde kendi fedâkârlıklarının, mahviyetlerinin fiilen nümûnelerini göstermelidirler. Japonya ve Rus Muhârebesi'nden evvel olan zamana ircâ'-ı hâtıra edelim. Japonyalılar ne süngülerinin adedinden bahsettiler, ne de alacakları, yaptıracakları süfün-i harbiyye hakkında yaygara kopardılar. Vatanları için mennâ'un li'l-hayr kesilebilecek ağyâr ve rikbânın hırsını uyandırmadılar. Yalnız kābiliyyet-i teâlîlerini ellere anlattılar; lâkin derecât-ı kuvvetlerini teşhîrden ictinâb eylediler ki bu mesleğin ehemmiyeti netîce-i müsâdemeden anlaşıldı.

Garbda Japonya tarafdarı olanlar bile o memleketin halkının "ufak bir millet" olduğundan ve ejder gibi bir düşman ile çarpışacağından falandan bahseder ve tarafdarlıklarını gûyâ âcize merhamet tarzında irâe eylerlerdi. Ruslar ise muttasıl kuvâ-yı berriyye ve bahriyyelerinin istihzârât-ı azîmesini âleme i'lân eyler ve aksâ-yı şark muhârebesini (Une guerre coloniale) bir nevi' müstemleke-i âmmiyye seferi gibi zikrederlerdi. Sessiz sadâsız tedârikât-ı azîmede bulunmuş olan Japonyalılar ne büyük bir millet olduklarını âleme gösterdiler. Ve muvaffakıyetleri üzerine bile âdâb-ı mahviyyet-i siyâsiyyeyi tecâvüz eylemediler.

Hayât-ı milliyyemize müteallık mehâmm-ı mesâlihe semâ'-ı ağyâr ve rukebânın daima dinlemiş olduğundan gâfil bulunur gibi bir sûrette her işimizi dilli düdük ediyoruz. Şu istikrâz mes'elesinde matbûât-ı yâr u ağyârın neşredegeldiği dedikoduları, muâhezeleri bir kere ağırbaşlılıkla mülâhaza edelim de bakalım başka memleketlerin bu makûle bir emr-i ehemminde dahi sözün ayağa düşürüldüğüne dâir bir misâl bulabilir miyiz. Süfün-i harbiyye inşa ve iştirâsı teşebbüsâtında bizim kadar ihtirâsât ve istirkābât-ı muzırraya meydan vermiş bir memleket daha bulunmasa gerektir. Böyle mühim işlere makām-ı â'idinden mâadâ yerlerden dahi icrâ-yı nüfûz olunmak isteniliyor; hatta bir sefâret me'mûru, bir banker simsârı, bir tütüncü bile işlere parmak sokmak sevdâsına düşüyor; bir gazeteci işlere kable'l-vukū' vâkıf olur olmaz meydana bir gürültüdür çıkarıyor. Sıkılmayalım da i'tirâf edelim: İki zırhlı aldık diye sadâ-yı iftihârı ayyuka **[65]** çıkardık. Maksad Yunanlı serkeşleri tehdîd ise o iki zırhlı olmaksızın dahi Yunan'ı yolunda te'dîb bizim için mümkün olduğunu bütün âlem biliyor. Halbuki biz i'lân-ı teşebbüsâtla başkalarını da huylandırıyoruz. Nitekim Rusya'yı da kuşkulandırdık ve Karadeniz'de donanmasını bilâimhâl tezyîd edecek sûrette hırslandırdık. Rusların serzeniş-i mukābele-cûyânelerine karşı: Bizim Rusya ile hüsn-i münâsebetimiz tezâyüd edecektir; Karadeniz'de donanma bulundurmasına hâcet bile yok; oradaki sefînelerini daha muktezî olan cihâta sevk edebilir… yollu mülâhazât-ı tıflânemizi garbın *Times*'ları, *Tan*'ları bile baş sahîfelerine naklen derc ederek Jön Türk hükûmetine mürevvic-i efkâr farz eyledikleri sahâif-i matbû'âtımızın adem-i ciddiyyeti hakkında âleme misâl göstermek istiyorlar.

* * *

Kāri'leriniz sütûr-ı ânifeyi çeşm-i insâf ile okuyunca anlarlar ki maksad-ı âcizânem umûr-ı milliyyemize müteallık bir ihtâr-ı hayır-hâhânedir. Sözlerimi emel-i şahsîlerine mugāyir bulunanlar var ise varsın onlar istedikleri kadar hiddet ve adâvet göstersinler. Bendeniz –âdâb-ı münâzara dâiresinde olmak üzere– hürriyet-i kelâmı pek vâsi' sûrette isti'mâl edenlerdenim. Umûr-ı milliyye hakkında bir Osmanlı sıfatıyla tenkīd-i meşrû'da bulunmaktan vazgeçmek bu âciz için Osmanlılık sıfatından tecerrüd eylemek kadar muhâldir.

Londra **Halil Hâlid**

FRANSIZ USÛL-İ TAHSÎLİ VE ZARARLARIMIZ

Çocuk terbiye etmek, istikbâl adamları yetiştirmek için bugün pek çok usûller vardır. Bu usûller senelerce edilen tecrübeler, ikdâmlar, dikkatler neticesi olarak elde edilmiştir. Bu usûlleri te'sîs etmek üzere çalışan zevât bugün büyük bir şöhret kazanmışlardır. Ve nâmları ebediyetlere kadar, kadirşinâsân nezdinde muhâfaza edilecektir. Binâenaleyh bugün dünyada, ilm-i terbiyye-i etfâl ulemâsı beyninde muhtelif usûl-i mektebiyyeler vaz' edilmiş Alman, İsviçre, İngiliz, Amerikan terbiyeleri arasında daha birçok şubelere, fürûa ayrılmış terbiyeler mevcûd.

Mektepçilik bugün bir san'at-ı mühimmedir. Bu husûsta en ileri giden İsviçreliler, Almanlar, İngilizler… ilh.dir. Avrupa'da usûl-i tahsîl ve terbiye-i etfâl bu derece ehemmiyet verildiği esnâda, bir de bizim mekteplerimize ihâle-i nazar edelim.

Bizde yeni usûl, eski usûl diye iki usûl-i mektebiyye nazarımıza çarpıyor. Eski usûl-i tahsîlin artık köhneliğini, genç dimâğları, zekâları ezmekten, öldürmekten başka bir şey husûle getirmemekte olduğunu tasdîk etmeyecek kimse kalmadı; binâenaleyh bu usûl metrûkiyete tamamen mahkûm oldu. Yeni usûl dediğimiz tarz-ı tahsîl hakîkaten yeni mi? Hayır, usûl-i tahsîlin memâlik-i medeniyyedeki teceddüd ve terakkīsine nazaran yeni dediğimiz usûl-i tahsîl yeni değildir. Yirminci asr-ı medenîde çocukların pek genç ve nâzik olan dimâğlarını beyhûde işgāl etmemek, onları âtî için muattal bırakmamak için ihtimâmât-ı sıhhiyye ve terbiyeviyyenin en mühim müşkilâtını, zorluklarını nazar-ı ehemmiyyete almayarak büyük bir faâliyetle tatbîk ediyorlar. Öğretmek; ahvâl-i âleme, mevcûdiyetine, mevcûdiyetinin idâmesine vukūf hâsıl ettirmek için bugün bizim düşünemeyeceğimiz pek çok mevâd ve kolaylıklarla ensâl-i cedîdeyi zinde, gayûr ve cevvâl olarak yetiştiriyorlar.

Biz çocuğu üç ayda okutma öğreten mektebi alkışlıyoruz. Bu alkış beyhûde bir alkıştır. Çocuğum üç ayda okuma öğrendi demekle bir şeref iktisâb edilmiş olmaz. Okumaktan maksad terbiye-i fikriyyedir. Okuma yazma terbiye-i fikriyyeye bir vâsıtadır. Acaba bu üç ayda okuyan çocuğun terbiye-i fikriyyesi ne haldedir?

Tabîîdir ki o çocuk daha âleminden haberdâr edilmemiştir. Halbuki fikrî bir tekâmül-i tedrîcî ile terbiyeye arz edilmemiş olan çocukların dimâğlarını birdenbire müşkilâta, tahammülün yetişemeyeceği bir gayrete sevk etmek âtî için kuvve-i müfekkireyi ihlâl edeceği şüphesizdir.

Baştan aşağı, en bâlâsından, en âdîsine kadar mekteplerimizi nazar-ı dikkatten geçirsek tarz-ı ta'lîmde ma'kūl ve müfîd bir usûl göremeyiz. Hele mekâtib-i ibtidâiyyemiz usûlsüzlüğün pek fukarâsıdır.

Bilmem neden bizim bugün bütün mekteplerimizde Fransız usûl-i tahsîli cârî. Fransız usûl-i tahsîlinin bizde cârî olması memleketimizde metânetsizlik hissini ta'mîm etti. Mekteb-i sultânîlerden tutunuz da, tâ mekâtib-i i'dâdiyye ve rüşdiyyelere kadar bütün mekteplerimiz programı, tarz-ı tedrîsi hep eski Fransız usûlündedir. Fransız usûl-i tahsîlini şim-

diye kadar kabul etmekle bir fâide, bir iyi netice istihsâl edemediğimizi görmekle beraber yine aynı usûlde ısrâr edişimiz doğrusu hayret edilecek bir hâldir.

Fransızlar, bizzat kendileri bugün Fransız mektepleri adam yetiştirmiyor diye bağırıp duruyorlar. Bir Fransız lise ve kolejinden çıkan genç mutlaka me'mûr olmaya hâhişgerdir. Fransız mektepleri kendi kendine hür mevki'ler tedârik etmeye yani kendi işini kendi görmeye kābiliyetli gençler yetiştiremiyor.

Bizde olduğu gibi Fransızlarda da hür işler bularak yaşayabilmek için azim, teşebbüs ve i'timâd-ı nefs yoktur; yapılmış hazırlanmış, temiz, rahat işler aranılıyor. Zengin olmak ve zengin olmak sâyesinde hür yaşamak için gayret-i mütemâdî sarf edecek, kendi işimizi kendimiz görecek yerde muâvenete, himâyeye, ricâya, iltimâsa atf-ı nazar ediliyor.

Memleketimizde ne ziraat, ticâret ve sanâyi ile meşgūl adamlarımız **[66]** var ki çocukları mekteplerden çıkınca baba mesleğini hakîr görerek nazarlarında büyüttükleri me'mûriyetlere, mansıblara parlak, yaldızlı sandalyelere uçuyorlar. Bu gençlerin ruhlarını tahlîl etsek nefretlerini pederlerine, mesleklerine kadar tevsî' ederler.

Bugün bir İngiliz mektebinde, Alman mektebinde tahsîl eden genç yirmi bir yaşında iken kazanmak için bilâ-fütûr dünyanın öbür ucuna gidecek bir sûrette terbiye olmuştur.

Halbuki bir Fransız genci bu yaşta memleketini terk etmeyi nefsine güç yedirebilir. Bu hal bizde daha müdhiştir. Nice mekâtib-i tâliyye ve âliyyemizde tahsîl etmiş gençlerimiz var ki İstanbul'dan çıkmak ile ölümü müsâvî addediyorlar. Sanki bu gençler balıkdırlar da sudan çıkınca ölecekler, hayatlarına hâtime çekilecek… Burada yalnız İstanbul genci demek hatadır; bütün büyük şehirlerimizde doğan, büyüyen, terbiye olanları da onlarla beraber tutmalıdır.

Eğer gençlerimiz bir Fransız mektebi usûlünde değil, bir İngiliz genci gibi ciddî ve hayâlî olmayan bir terbiye görmüş olsaydı dünya bize dar gelirdi. Memleketimizin her köşesi hazâin-i servet iken onları iktitâf edecek uzuvların noksaniyetini hep mektepsizliğimiz tevlîd etmiştir. Memâlikinin her tarafını, her köşesini göremeyen, gezemeyen ve gezmek cesâretini kendinde bulamayan genç memleketin hakîkaten teâlîsi nâmına hiçbir iş göremez.

Fransız usûl-i mektebiyyesinin bu kadar zararlarını gördüğümüz halde yine birçok Fransızların idaresinde mekâtib-i sultâniyye açıyoruz; bu mekteplerde tedrîsât Türkçe'den ziyâde Fransızca olacak. Birçok masraflar ve fedâkârlıklar ile açılan bu vilâyât mekâtib-i sultâniyyesinin Fransız liselerinden farkı hemen yoktur. Aynı zamanda öbür taraftan Fransız ulemâsı mekteplerimizde usûl-i tahsîli değiştirelim, eyvâh adam yetiştiremiyoruz diye bağırıyor; onlar kendi kendilerinden şikâyet ediyorlar da biz binlerce liramız ile kendimizi mahkûm-ı sefâlet eyliyoruz.

Her millet lisanını memleketi dâhilinde kabul ettirmek, herkese sevinçle mecbûr etmek için bir hiss-i millî duyar. Biz burada, Beyoğlu'nda açtığımız lisede ecnebîlere, şimdiki Bulgar nâzırlarına Fransızca öğrettik, kendi paramız ile Fransız muhabbetine hizmet ettik. Bundan sonra da öyle yapacağız.

Dünyada hiçbir vatan tasavvur edemem ki bütün tedrîsâtını yabancı bir memleketin lisanı ile yaptırsın. Başka bir lisanı kabul etmemekte her millet bir taassub hisseder. Bizde his yok. Her mektep[te] mükemmel lisan dersleri okunabilir; fakat tarih, riyâziye ve ulûm-i tabî'anın ecnebî bir lisan ile okunulmasına bir ma'nâ veremem. Bir memleketin en büyük vâsıta-i teâlîsi hissiyât ve muhabbet-i vataniyyedir. Endîşe etmekteyim ki bir ecnebî lisan ve edebiyâtı fakat yalnız kuru bir Osmanlılık ismi içinde bütün yedi, sekiz senelik hayatını geçiren bir genç nasıl hissiyât-ı Osmâniyye, muhabbet-i vataniyye besler!! ... Ben ve benimle beraber pek çok kimseler, hatta mezkûr mekâtib-i sultâniyyeye müdîr ta'yîn edilen bazı münevver zevât bu Fransız usûlü liseler, memlekete kat'iyen nâfi', istediğimiz gibi uzuv yetiştiremeyeceğine kānidir.

Hep bir ağızdan, bütün mükâlemelerimizde, bütün konferanslarımızda, bütün gazetelerimizde bir nokta-i tekemmüle, teâlîye vusûl için müvellid-i servet ve saâdet olan ziraat ve ticâret ve sanâyie inhimâki bütün vatandaşlarımıza tavsiye ediyoruz. Yer etmiş bir terbiyeyi tebdîl etmek biraz müşkildir. Vatandaşlarımızı hür yaşatacak ve servet istihsâl edecek bir sa'ye doğru sevk edebilir isek bizim için bir şereftir. Fakat bundan sonra yetişecek evlâdlarımızı bizim his ve kudretsizliğimiz ile terbiye edersek ensâl-i âtiyyeye ihânet etmiş oluruz.

Bunun için bundan sonra yetişecek gençlerimizin, ziraat, sanâyi ve ticâret gibi vâsıta-i istihsâl-i servet olan mevâdda sâhib-i azm u teşebbüs, dinç, gayûr, metîn ve cevvâl olmasına i'tinâ edilmelidir. Bu husûstaki muvaffakıyetlere nâil olmak için de Fransız usûl-i mektebiyyesini değil, İngiliz, Alman, İsviçre, Amerika usûl-i mektebiyyesini kabul etmeliyiz, Fransa yirmi senedir mekteplerinin usûlsüzlüğü neticesinde komşu diğer akvâm miyânında teşebbüste, ticârette pek geri kaldı. Halbuki komşusu olan Almanya yirmi sene içinde yüzde altmış altı, İngiltere yüzde otuz dört, Amerika da yüzde seksen terakkī etti. Biz bugün terakkī etmek için neden Çin'i taklîd etmiyoruz; şüphesiz ki akl-ı selîm Çin'i değil, en müterakkī milleti taklîd ediniz diye emreder. O halde Fransa'ya nisbetle en müterakkī millet Amerika, Almanya, İngiltere'dir!..

Hülâsâ; terbiye-i fikriyye ve bedeniyye bahsinde en ziyâde ilerleyip gayûr ve çalışkan nesiller yetiştiren, İsviçre, İngiliz, Alman, Amerika mekteplerini taklîd edelim. İslâmiyet'in metânet-i ahlâkiyye kānûnları gibi mükemmeline başka yerde tesâdüf etmek imkânsız olduğundan terbiye-i ahlâkıyyede terbiyye-i İslâmiyye ve âdât-ı milliyyemize atf-ı ehemmiyyet edelim. Fransız usûl-i mektebiyyesini terk edelim. Bütün mekâtib-i İslâmiyye'de bir esâs-ı terbiyyeyi kabul edelim ki efkâr ve hissiyâtımızı tevhîd etmiş olalım.

Alasonya İ'dâdîsi Müdîri
Edhem Nejad

MEKÂTÎB

Semerkand'dan:

Sırâtımüstakīm hey'et-i tahrîriyye ve nâşiriyyesi cânib-i aliyyesine

Ba'd-ez îfâ-yı mâ-lezeme aleynâ mine't-tahiyyeti vesselâm, ma'rûz-ı zevât-ı ulü'l-ihtirâmiyân ola kim eser-i hamiyet-i dîniyye ve milliyyeleri olup taraf-ı âcizîye **[67]** irsâl buyurulan *Sırâtımüstakīm* mecelle-i şerîfesi vâsıl-ı dest-i iftihâr oldu.

Bendeleri "Semerkand Mütâla'ahâne-i İslâmiyyesi"ne vaz' ettim. Kırâathâne a'zâlarının bî-nihâyet memnuniyetlerine bâis ve matbû'ât-ı cedîde kāri'lerine fâide-bahş oldu. Hey'et-i maârif-perverânelerine bendeleriyle beraber arz-ı teşekkür ve ihtirâm etmeyi vâcibâttan addederler.

Dârü'l-Hilâfet-i Aliyye (sânallâhu te'âla ani'l-beliyye) ulemâ-yı zevi'l-ihtirâmından bu cihet müslümanlarına bu merhamet ve âtıfet, uzmâ bir hidâyet ve a'lâ bir iltifâttır.

Geçen sene kitapçı "Mihrân" vesâtetiyle mecelle-i garrâdan Semerkand Mütâlaahânesi için nısf senelik abone olup feyz-yâb olmuştuk, ama müessesenin fakr-ı kîsesi kat'-ı aboneye sebep olmuş idi. İşte teşne-lebân-ı ilm ü fenni bu mevhibet-i a'zamîleri sîrâb-ı irfân ve medyûn-ı şükrân etti.

Semerkand'ın ufacık Terakkī-perver Cem'iyeti'nin müteferrik a'zâları Reşîd Efendi hazretlerine lütfen arz-ı selâm etmeyi iltifâtlarına binâen idâre-i mukaddese-i *Sırâtımüstakīm*'den ricâ ediyor. Eser-i aczimi muhtevî olan altı nüsha resâil-i matbûa ve hükûmetin cerîde-i resmiyyesi olan –Türkistan Vilâyeti'ning Keziti-den idâre-i şerîfeye tuhfe niyetiyle bu mektupla beraber postaya teslîm kılındı. Kabul ve gözden geçirilse kendime şeref addeylerim. Buranın ahvâline dâir bazı şeyler yazmayı maa'l-iftihâr nefs-i âcizî iltizâm ediyor.

Yalnız kusûrât ve te'hîrâtımızı avf buyurmakları mercûdur bâkī: *Sırâtımüstakīm* hey'et-i tahrîriyyesinin devâm-ı ömr ü âfiyeti ve sebât-ı mesleğini istid'â ve ellerini öpmeyi Cenâb-ı Bârî'den temennî etmekle hatm-i makāl eylerim. Ve's-selâmu ve'l-ikrâmu evvelen ve âhiren.

Semerkand – Semerkand Dârülkazâ Müftîlerinden
Gurre-i Ramazan 1328 **Mahmud Hoca**
İbni Behbûd Hoca

Sırâtımüstakīm – Müftî Cenâblarının lütfen idaremize hediye buyurdukları kütüb ve cerâid vâsıl oldu. Milletdâşlarına böyle nâfi' eserler yazmaya muvaffak olduklarından dolayı, Müftî Cenâblarını tebrîk ve bize birer nüshasını ihdâ eylemelerinden nâşî de bilhassa teşekkür eyleriz.

MATBÛÂT

İstikrâz Etrafında

Son günlerin, İstanbul gündelikleri, en çok istikrâz üzerine yazıyor. Mes'ele hadd-i zâtında hiç de hoş değil. Fransızlar, kendilerinden para isteyen nâzırlarımıza ağır şerâit teklîf etmişler; onlar bu şerâite râzı olmayınca kızmışlar, para vermeyecek olmuşlar. İş bununla da kalmıyor: Yüzlerine şiddetli kapı kapandığı halde, yine vaz'-ı ihtirâmı muhâfazaya mecbûr sandıkları Türkler'in âsâr-ı hayât gösterip, muhâfaza-i haysiyyet kaydında bulunduklarını gördükleri zaman, istikrâzla hiçbir münâsebet ve revâbıt-ı zâhiriyyesi olmayan bir sürü mesâili ortaya atıp, Devlet-i Osmâniyye'yi ihâfeye kalkışıyorlar. İşte şimdi vaziyet böyle: Fransız cerîdeleri, muttasıl, Afrika'daki kuvvetlerinden bahs ile Trablusgarb'ı tehdîd edebileceklerini, yahud Lorando Tobini şanlı seferini ihtâr ile yine Adalar Denizi'ne gelebileceklerini ifhâm etmek istiyorlar.

Fakat, bilmem hangi milletin bir darb-ı meseli var: Hayırsız şer yok, diyorlar. Esâsen hayır olmayan bu istikrâz mes'elesinden bazı hayırlı netâic tevellüdü pek muhtemel. Ez-cümle kör körüne tapındığımız Fransa putu epey zedelendi. Büsbütün harâb olup parçalarının yere dökülmesi, yakındır gibi geliyor.

Sâniyen, istikrâz tahvîlâtının Paris Borsası'na kabul olunmayacağı haberi, çok kimselere, hâyîde olmakla beraber pek sahîh bir ta'bîr ile soğuk duş te'sîrini icrâ etti. Herkese bir ayıklık, bir uyanıklık geldi. Bu hiss-i te'sîr sâikasıyladır ki cerîdelerimizden birisi, şu pek ayık satırları yazıyor:

"Ahlâk ve iffet hislerine tamamiyle bîgâne müesseselerin satın aldıkları adamlar bizim en samimî, en millî işlerimize kadar tenkīdât ve muâhezâtta bulunmaya kendilerinde salâhiyet görüyorlar, aleyhimizde ağız dolusu şetmler sarf ediyorlar. Bizim buna karşı yapabildiğimiz yegâne mukābele ise gazetelerle cevap vermek oluyor! Halbuki böyle tecâvüzlere laf ile değil fiil ile cevap verilir ve en müskit cevap böylesi olur. Osmanlı milleti bugün bu mütecâvizlere karşı, sizin paranıza ihtiyacımız yok! cevabını verecek kadar kendisinde metânet, azim ve ciddiyet bulamazsa yeni Türkiye'nin eski Türkiye'ye benzemediği iddiası nerede kalır? Yeni Türkiye'nin eski Türkiye'den farkı Yunanlılar gibi yalnız bol bol atıp tutmak, iş sırası gelince fedâkârlıktan çekinmek mi olacak?"

Aynı makālenin biraz yukarısında acı, fakat pek doğru şu satırları okuyoruz:

"Her vesîle ile haysiyet-i milliyyeden, istiklâl-i iktisâdîmizden, yeni Türkiye'nin eski Türkiye'ye benzemediğinden bahsediyoruz. Buna karşı ecnebî gazetelerinin bize söyleyebilecekleri bir şey var, besbelli akıllarına gelmiyor da söylemiyorlar, fakat bit-tabi' onu a'mâk-ı vicdânımızda yakıcı bir sadâ-yı mu'âhaze gibi biz hissetmekten geri kalmıyoruz.

"Haysiyeti olan, istiklâl-i iktisâdîsini muhâfaza etmek isteyen bir adam gider de kendisini bu kadar hakārete ma'rûz bulundurur mu? Eline kalem alan rast gele bir gazeteci Fransa'da yazı yazmaya bizi nankörlük ithâmıyla başlıyor. Ve söylediği en hafif söz bu oluyor. Asıl nankörlük bu satırları yazanlarda olmakla beraber kendi hatamız, kendi… açıkçasını söyleyelim, kendi hamiyetsizliğimiz neticesi olarak bu tahkīrâta hedef olduğumuzu inkâr edebilir miyiz? Çünkü biz bütçemizi tevâzün ettirmek için elimizden geleni yapmış

olsa idik bugün tahkîrât ve tecâvüzâta hedef olmayacak idik. İtiraf etmeliyiz ki bu bâbda elimizden geleni yapmadık.

"Zâten bizim âdetimizdir, bir iş son dereceye gelmedikçe mütenebbih olmayız."

Cerîhadâr olmuş gurûr-ı millînin acısıyla ortaya çırçıplak atılmış bu hakāyık-ı intikādkârâneyi vely eden tasarruf ve vergi tedbîri bizce esâs-ı i'tibâr **[68]** şâyân-ı kabûl görünmüyor; çünkü bunun kabulü devr-i sâbıkın usûl-i mâlîsine kısmen rücû' demektir. Aynı günün *Sabah*'ı da "Osmanlı Sermâyesiyle Bir Banka Te'sîsi" makālesiyle bir çâre gösteriyor:

"Bize şimdi ihtiyâcât-ı âcilemizi tesviyeye medâr olabilecek bir vâsıta lâzımdır ki istiklâl ve haysiyetimizi muhâfaza edebilelim. Bizce bu vâsıta millî bir banka hakīkī bir Osmanlı bankası te'sîs etmektir.

"Vâkıa memleketimizde Osmanî ve millî ünvânları tahtında bankalar mevcûd ise de bunlar esâsen ecnebî müesseseleridir. Şurasını yakînen bilmeliyiz ki ecnebî parası daima mensup olduğu devletin hâriciye nezâretinin kesesi içindedir. Hâriciye nâzırları keselerin ağızlarını açmadıkça hiçbir ecnebî devlet o keseden istifâde edemez. Demek ki memleketimizde mevcûd olan Osmanlı nâmı altındaki şu iki banka bizim istiklâl-i mâlîmizi te'mîn edecek bir derecede değildir. O halde kendimiz hakīkī bir Osmanlı bankası yapmalıyız. Bu teklife birçok kimseler gülecektir. Ve vehle-i ûlâda bizde bir banka açacak para nerede diyecekler? Halbuki bizde dört beş milyon lira sermâye ile bir banka açacak kadar para olduğuna ben kāniim. Bu iddiamı isbât için şehrimizde mevcûd olan bütün bankaları gösterebilirim. Bu bankalarda küşâd edilen tasarruf sandıklarında Osmanlı parası olmak üzere üç milyon liraya karîb bir para vardır.

"Ma'lûm olduğu üzere işbu tasarruf sandıkları yüzde iki buçuk üç fâizle azamîsi yüz elli lira olmak üzere para kabul eyliyorlar ki bu paralar da ancak ehâd-ı nâs tarafından mezkûr sandıklara vaz' olunuyor. Tüccârlarla zenginlerimizin bankalarda hesâb-ı cârîleri, mevdû' akçeleri bu meblağa dâhil değildir. Diğer taraftan emniyet sandığında her gün iki ilâ iki bin beş yüz liraya karîb bir para tevdî' olunuyor. İşte yakînen bildiğim şu mikdârları saydıktan sonra zannedersem fikrime artık kimse gülmez."

İstikrâz Dolayısıyla İttihâd-ı İslâm

Fransızların farfaralığından, şimdi pek modaya girmiş bir ta'bîr ile "blöf yapmalarından" ürken *İkdâm* refîkımız, birkaç gündür "İstikrâz Dolayısıyla" başmakāleler yazarak, hükûmete bir nevi' ric'at ta'biyesi teklîf ettiği gibi, yine "İstikrâz Dolayısıyla" ittihâd-ı İslâm fikrinin tedkīk ve tenkīdine de lüzum görüyor. Mesela geçen pazar günkü nüshasında, "Serâb m? Girdâb mı?" ser-levhalı bir makālede şu mütâlaaları görüyoruz:

"Şu halde, on üç asırdan beri âlem-i İslâm'ın serâb gibi idrâki müteazzir görünen vahdet-i idâresi kaziyesini bertaraf ederek bu idarî kesret içinde bir vahdet aramak lâzım gelir ki, o da zâten dîn-i mübîn-i İslâm'ın te'sîs ve telkīn ettiği hiss-i uhuvvetten başka bir şey olamaz. Çâr-aktâr-ı cihâna dağılmış bir âile efrâdı beyninde cârî olan yekvücûdluk hissinin hâricine çıkamaz. Yekdiğere uzatılacak dest-i mu'âvenet, âlem-i İslâm'ın terfîhinden başka zamanımızda bir gāye-i ma'kūleye eremez. Arada bir mâni' yok iken bile vahdet-i siyâsiyyeyi pâydâr etmeye kâfi gelmeyen bu huzme-i musâfahadan, bugün, deryâları ülkeleri aşarak, âdetâ anâsırla savaşarak, vahdet-i siyâsiyye te'sîsi hârikasını beklemek gafletinden âlem-i İslâm pek baîddir."

Bu mütâlaât-ı hâ'ifânenin şimdi i'lânına lüzum hissolunduğunu muharrir-i makāle âtîdeki satırlarla izâh etmek istiyor:

"Avrupa'nın Çin'e atıfla bir belâ-yı asfer tasavvur edişi kabîlinden olarak âlem-i İslâm'ın vüs'atine, müslimînin hiss-i uhuvvetine bakarak kendisi için âtiyen siyâsî bir hatar tasavvur etmesi becâ mıdır?

"İşte bu mes'ele-i mu'dileyi bugün büründüğü ridâ-yı mübhemiyyetten tecrîd sûretiyle şekl-i hakīkīsinde tasvîr ve tesvîd etmek, hem ebnâ-yı vatana îfâ-yı hizmet, hem de hakkımızda perverde edilen zehâbın sıkışıp kalmış olduğu dâire-i mahdûdeye bahş-ı ziyâ ve vüs'at edeceğine ve galat tefehhümleri izâle eyleyeceğine i'tikād edenlerdenim."

Haydi bu mütâlaât ile "ebnâ-yı vatana hizmet" edilebilsin diyelim; fakat hakkımızda perverde edilen zehâbın takdîr olunacağına "galat tefehhümlerin izâle edileceğine" biz hiç de mu'tekid değiliz. Çünkü "galat tefehhüm" tabîî olarak hâsıl olmuş değildir. Belki Avrupalılar, kendi işlerine geldiği için kasden o "galat tefehhüm"leri icâd etmişlerdir.

Tâhir Hayreddin Beyefendi emin olsunlar ki ittihâd-ı İslâm fikrinin serâb mı, girdâb mı, tayf-ı girîzân mı, hakīkat-i nûr-efşân mı olduğunu Avrupalılar bizim kadar ve belki bizden de ziyâde bilirler. Onların bunu yalan yanlış ortaya sürmeleri bilmemelerinden değil, belki ma'lûm hikâyede kurdun kuzuya yaptığı gibi zâhirî bir bahâne göstermek istemelerindendir. Bu bahânelerden birine cevap verildikçe, daha gayr-ı ma'kūl ikinci birisi ortaya atılır. Bütün iş kuvvet ve zaaftadır. Zayıf kalındıkça, kavîleri delâil ile iknâa uğraşmak, beyhûde zaman öldürmektir.

Buhâra İstiklâline Sûikasd

İki üç seneden beri Rus mahâfil ve matbûâtının bir kısmı, Türkistan'da nîm-istiklâllerini muhâfaza etmiş Buhâra ve Hîve hanlıklarının Rusya vilâyeti hâline ircâını taleb etmektedirler. Avusturya, Bosna ve Hersek'i, Japonya Kore'yi ilhâk ettikten sonra bunların iştihâları daha ziyâde kabardı: Bir Tatar gazetesinin dediği gibi Ruslar da şimdi "kuvvetlilik taslamak" istiyorlar. Geçen ağustosun 14'ünde, Buhâra'nın Rusya himâyesi altına girdiğinin 40'ıncı sene-i devriyyesi olmak münâsebetiyle Türkistan'ın merkezi olan Taşkend'de münteşir *Türkistan Postası* bir sürü makāleler yazarak, daha ziyâde vakit geçirilmeyip Buhâra'nın Rusya'ya ilhâkını tavsiye ve taleb etmektedir.

Türkistan Postası makālelerinden birisinde şöyle diyor:

"Biz 40 seneden beri Buhâra'ya rıfk ile muâmele ediyoruz, Buhâralılar bu muâmelemizden, bizim zayıflığımıza

kāni oluyorlar. Artık, biz de kavî olduğumuzu izhâr ve isbât edelim. Buhâra daha 40 sene evvel mahvedilmek **[69]** lâzımdı. Fakat o zamanlar İngiltere, bizim Afganla komşuluğumuzu istemediğinden Buhâra Hanlığı'nın idâme-i hayâtına sebep oldu. El-yevm İngiltere ile münâsebâtımız pek iyidir, İngilizlerin teşebbüsâtımıza hâil olmak ihtimali yoktur."

Aynı cerîde diğer bir makālesine şu sözlerle hitâm veriyor:

"Japonya Kore'yi, Avusturya-Macaristan Bosna ve Hersek'i, Düvel-i Müttehide-i Amerika Liberya'yı ilhâk ettiler. Türkiye İran zemînde dönüp dolaşıyor. Çarçabuk Buhâra'yı ilhâk Rusya Hükûmeti'ne farzdır. Bu bâbda müzâkerât ve mükâlemâta mahal ve zaman yok: Derhal Buhâra'nın bir Rus vilâyeti olduğunu i'lân ile orayı Türkistan vâlî-i umûmîsi zîr-i idâresine almalıdır. Şimdi orada hâkim geçinen adamlara gelince, onları memleketlerinden sürüp çıkarmalı ve Kırım veya Kafkazya'da ikāmetgâh intihâbı için serbest bırakmalıdır. Buhâra ilhâkında bundan başka hiçbir iş yoktur."

Buhâra aleyhine hazırlanan sû'-i kastlardan bahsederken, *Vakit* refîk-i muhteremimiz, kendi tarafından şu acı cümleleri ilâve ediyor:

"Rus muharrirleri Buhâra'yı coğrafyadan tarihe geçirmeye uğraşırken, o memleketin meşrû sahibi olan Buhâralılar, kendileri acaba ne düşünüyorlar? Tabîî onların ne coğrafyadan ne de tarihten haberleri var, onlar rahat rahat pilav yiyor, afyon yutuyor ve bol bol uyuyorlar."

Günâh-ı Kebâirimizden

Baban-zâde İsmail Hakkı Bey'in "İkinci Irak Mektubunda" dahi şayân-ı tefekkür ve istifâde birçok mütâlaalar var. Ez-cümle âtîdeki satırları, kāriînimizin ve bâ-husûs "men lehu'l-emr" olanların nazar-ı te'emmülleri önüne koymayı vecîbeden bildik:

"Vaktiyle hükûmetin fıkdân-ı himmeti ile ma'kûsen mütenâsib olmak üzere Fransızların ve bilhassa Fransa ihrâcât-ı ecnebiyyesinden sayılan ruhbânın gayretiyle Fransızca bütün tabakāt-ı halka kadar yayılmış olduğu halde Türkçe'yi tekellüm edenler nevâdirden sayılabilir. Bu halden en ziyâde müştekî olanlar –birçok mu'teberân ile vâki' olan mülâkātlarımdan anladığım vechile– yine Beyrut ahâlisidir. Beyrut'un bütün sunûf-ı halkını terbiye-i ruhbândan kurtarmak ister isek el-yevm mevcûd olan ecnebî mekteplerine rekābet edecek mektepler açmalıyız. Fransa bile Katolik tedrîsâtından yakayı kurtarmak için bu kadar çabaladığı halde bizim durmamız lâyık mıdır?"

İngiliz Askerinin Mısır'a Duhûlünün Sene-i Devriyyesi Münâsebetiyle

14 Eylül-i efrencîde intişâr eden Mısır gazeteleri bugünün İngilizlerin Mısır'a duhûllerinin sene-i devriyyesine tesâdüfü hasebiyle İngiltere aleyhine şedîdü'l-me'âl bendler neşrederek Britanya Hükûmeti'nin ahde vefâ husûsundaki mübâlâtsızlığından müteessirâne, müteessifâne bahsediyorlar. *el-Livâ* refîkımızın bu bâbdaki makālesinin mühim nukātını telhîsan tercümeyi münâsib gördük. Refîkimiz diyor ki:

"1882 tarihinde yine böyle Eylül'ün on dördüncü gününde idi ki Mısır'ın fâtiha-i ikbâline bir hatt-ı sevâd-ı bedbahtî çekiliyor ve Tellü'l-Kebîr mevkiinde Avrupalıları tûl-i müddet eğlendirecek bir fâcia oynatılıyordu. İşte o günden beri Mısır aldığı zahm-ı ıztırâb ile inliyor ve hufre-i izmihlâle her saniye bir hatve daha tekarrüb ettiğini hissediyor. Çünkü Britanya Arslanı bu sevimli kıt'ada artık iyice yerleşmiş ve pençe-i hûn-âşâmıyla kavradığı Mısır'ın kanını emerek, etini çiğneyerek urûk-ı hayâtiyyesini koparmakta bulunmuştur. Zavallı Mısır her dakika hürriyetinden bir kısm-ı mühimminin gasbedildiğini görüyor ve sütü sağılarak yavruları aç bırakılan sağmal inek hâline getirildiğini pekiyi anlıyor.

"Fakat efsûs, ne yapılıyor? Zimâm-ı hükûmet yabancı ellerde... Bahriye mahvolmuş... Nâmından başka bir eser kalmamış... Umûr-ı nâfia taht-ı ihtikâra, maârif ayaklar altına alınmış, adliye hasr u tazyîk olunmuş, mâliye kendi isti'mârlarına hâdim bir âlet hâline getirilmiş, hâriciye gem ve yularlarıyla tehakküm eyledikleri umûr-ı dâhiliyyeyi istedikleri gibi idare ve sevk ediyorlar.

"Bütün bu ahvâle karşı Mısırlılar için kederlenmekten ve hayatına sû'-i kast edenlere karşı bir şey yapamamaktan mütevellid acz içinde kıvranmaktan ve mevâ'îd-i arkūbiyyelerine intizârdan hâsıl olan üzüntülerimizi temâşâ ettirmek sûretiyle ihtirâs-ı hayvâniyyelerine bir âlet-i tatmîn olmaktan başka bir şey kalmıyor.

"Mısır işte böyle bir hayât-ı dûzahînin mebdei olan 14 Eylül'de libâs-ı mâtemi giymiş ve Lord Dufferin'in ibtidâ hükm-i niyâbı ve sonra kānûn-i nizâmî tesmiye eylediği kuyûd ile pranga-bend olmuştur. Binâenaleyh bugünün hatırasını unutmak bizim için müstahîldir. Hâtırât-ı müe'llimesi yüreklerimizi yakan 1882 Eylül'ünün on dördüncü gününü biz daima yâd edeceğiz. Birtakım zelîl, alçak heriflerin işgālcilerle birleşerek Tellü'l-Kebîr'de vatana indirdikleri darbe-i hâinâneyi hiçbir zaman unutmayacağız. Beş dakikadan fazla temâdîsine lüzum görülmeyen bu mudhikenin bütün tertîbâtı artık bugün kesb-i vuzûh etmiştir. İngiliz askerine yolların nasıl açık bırakıldığı ve istirâhat emri verilerek askerimizin nasıl iğfâl edildiği hatta Sudan Fırkası'nın birkaç dakikalık müdâfaası olmasa bu hâileye harp ıtlâkının bile câiz olmayacağı hakîkati bugün gün gibi meydandadır.

"Fakat koca Britanya Hükûmeti buralarda mı ya.. O yine ber-mu'tâd bir harp kazanılmış gibi kumandan Wolseley'yi tebrîk ve terfî' etmiş ve hakkında bir muzaffer kumandana yapılan muâmelenin aynını ifâ ederek Graben ile yapmış olduğu tertîbâttan tamamiyle tecâhül göstermiştir. Lâkin âlem-i medeniyyet istikrâh eylediği bu cebînâne entrikadan feryâd etmiş ve hatta Fransa Konsolosu Ahmed Arâbî ve arkadaşlarının mazhar-ı afv olmak şartıyla Mısır ordusunu hezîmete uğratacak esbâb ve vesâile delâlet eylediklerini resmen raporunda beyân etmiştir. Zâten Arâbî'nin vekîl-i müdâfi'i hükûmet-i gāsıbenin her türlü arzu ve temenniyâtına

rağmen hakīkat-i hâli huzûr-ı muhâkemede izâh etmiş ve şâyân-ı dikkat ahvâldendir ki idâm ile mahkûmiyet kararı mücrim Arâbî'ye tebliğ ve tefhîmden yirmi dört saat mukaddem idâmın mücâzât-ı sâireye tahvîl edildiğine dâir hükûmetin emr-i mahsûsu sudûr etmiştir. İşte işgāl-i hâzırın mukaddemâtını teşkîl eden hâdisât-ı mü'ellime.

"Bu leîmâne entrikalar yüreklerimizi nasıl parçalamasın! Memleketlerimize böyle hîlelerle girenler hâlâ oturuyorlar... Vaadlerinde, yaptıkları şeylerin hiçbirinde eser-i ciddiyyet ve hakīkat görülmüyor. Menâfi'-i hasîse-i zâtiyye ta'kīb eyledikleri makāsıd ve gāyâtın yegâne in'itâfgâhıdır. "Mısır ancak İngilizlerin elinde kalmakla hayra intizâr edebilir." diye bar bar bağırdıkları zaman gözlerinde âsâr-ı vekāhat görülür. Biz böyle sözlere hiçbir zaman inanmadık ve inanmayacağız, kendimizden başka kimseden artık bir hayır ümîd etmeyeceğiz. Vatanımızın kendine hâs öyle bir mevkii vardır ki büyük Britanya denizde, karadaki kuvvetiyle onu sarsamayacaktır. Mısır'ı Kore'ye benzetenler pek aldanırlar. Osmanlı olan Mısır'da ecânibin mesâlih-i mevcûdesi kolay kolay yutulmasına esbâb-ı mâni'a teşkîl eder. Mısır; Afrika'nın kapısı ve Bahr-i Sefîd ile Bahr-i Ahmer'in ve aralarını vasleden kanalın sahili olduğu unutulmamalıdır. Hülâsa İngilizlere Mısır'dan hurûc teklifi ve kānûn-ı esâsînin zamânı i'lânı ne kadar uzarsa uzasın biz me'yûs olmayacağız. Bihavlihi Teâla hatt-ı hareketimiz tamamiyle tekarrür etti. Yolumuzdan dönmek ve durmak bizim için artık müstahîldir. Çünkü işgālcilerin memleketlerimize nasıl geldiklerini ve nasıl çıkacaklarını pek iyi bilir ve takdîr eder bir kavimiz."

---

[70] Devlet-i Aliyye – Rusya

Osmanischer Lloyd gazetesinin Petersburg muhâbir-i mahsûsu 22 Eylül tarihli gazetesine yazıyor:

"Hükûmet-i Osmâniyye'nin te'mînât-bahşâ beyânâtına rağmen Rus efkâr-ı umûmiyyesi günden güne hükûmet-i müşârun-ileyhâ aleyhinde bir cereyân alıyor. Nîm-resmî bir cerîde addedilen *Rusya* yine Bahr-ı Siyâh'tan bir Rus gölü gibi bahsetmeye başladı. Hükûmet-i Osmâniyye'nin donanmasını takviye eylemesi Bahr-ı Siyâh'taki muvâzene-i kuvânın gālib [gāib!] olmasına sebep olmuştur. Binâenaleyh Rusya Bahr-ı Siyâh'taki donanmasını takviye etmeye ve Sivastopol Nikolayef limanlarında terakkıyyât-ı ahîreye muvâfık zırhlılar inşa ettirmeye mecbûrmuş... Bu tedâbîrin serîan ittihâzı Rusya için bir mes'ele imiş."

En büyük cerâiddden olan *Russkoe Slovo* gazetesi bu bendden bahsederken diyor ki:

"Mösyö İzvolsky'nin politikası bizim şarktaki siyâsetimizin sukūtuna sebep oldu. Şarkta Rus politikası 1856'dan beri bu kadar tenezzül etmemişti. Bugün Hükûmet-i Osmâniyye hem Rusya, hem Balkan Islav hükûmâtına karşı tehdîdkâr bir vaziyet almaya çalışıyor. Türk hülyâlarının sâha-i hakīkate çıkması için resmî *Tanin* Bahr-ı Siyâh'ın bî-taraf bir deniz hâline vaz'ını ve Rus donanmasının Bahr-ı Baltık'a gönderilmesini teklîf eyledi. Bu teklîf o kadar garîb ve nâlâyıktır ki müzâkereye bile değmez.

"Yine bu gazetenin fikrince bir muhârebe-i müstakbelede Osmanlı filosu müdâfaasız bulacağı Rus sevâhilini bombardıman edecektir.

"Şu halde yine 1855'teki felâket baş gösterecek. Çünkü o zaman da Rus Bahr-ı Siyâh filosu zayıftı.

"Türklerin maksadı Rusya'yı Belçika ve İsviçre derekesine düşürmek ve bir muhârebe-i müstakbelede bizi harekât-ı bahriyye icrâsından men' eylemektir. Bu sûretle hareket etmek için hükûmet-i Osmâniyye Rusya'nın gurûr-ı millîsine vâkıf olmamalıdır. Türkler acaba yine Rus sefîrlerini Yedikule'ye hapseyledikleri zamanlarda mı yaşamakta olduklarını zannediyorlar? O zamanlar geçmiştir. Ve bir daha avdet etmeyecektir. Binâenaleyh *Tanin*'e yalnız bir cevap verilebilir ki bu da Rusların pek yakın bir zamanda Bahr-ı Siyâh'ta kuvvetli bir zırhlı donanması vücûda getireceklerini söylemektir."

Russkoe Slovo gazetesi makālesini bitirirken bu hâle mâni' olmak için Yunanistan dahi dâhil olduğu halde bir ortodoksluk ittihâdı vücûda getirilmesini ve Makedonya'daki bütün hıristiyanların birleşmesini taleb ediyor.

Şimdi bu makāleyi, Rus diplomatlarının ilhâmâtıyla yazılmış olan bu makāleyi tedkīk edecek değiliz. Yalnız şunu söyleyebiliriz ki *Tanin*'in bu teklifi Ruslar'ın kalbinde Türklere karşı medfûn olan hissiyyât-ı garazkârâneyi ihyâ etti. Ve bir Osmanlı-Rus mukārenetine yegâne tarafdar olan Mösyö İzvolsky Rus efkâr-ı umûmiyyesine kurban oldu. Şimdi mevkiini kendisinden daha azim-perver bir zâta terk edecek.

* * *

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Halife Hazretlerinin Bir İrâde-i Diyânet-perverâneleri – Fahr-i Kâ'inât (sa) Efendimiz hazretleri'nin tevellüd-hâneleri pencerelerine muallak perdelerin harâb olduğu mesmû'-ı hilâfet-penâhî olduğundan tecdîdi husûsuna irâde buyurulmuştur.

Yemen Meclis-i Tedkīkāt-ı Şer'iyyesi – Yemen vilâyetinde tekevvün eden deâvîyi istînâfen rü'yet ve tedkīk salâhiyetini hâiz olmak üzere teşkîl buyurulan Meclis-i Tedkīkāt-ı Şer'iyye'nin vezâifine dâir kaleme alınan nizâmnâme lâyihasının şûrâ-yı devletçe ta'dîlât ve müzâkerâtı hitâm bularak mazbatası makām-ı sadârete gönderilmiştir.

Dîvân-ı Harb-ı Örfî Kararı – *Hayâl* gazetesinin şe'â'ir-i dîniyyeye mugāyir resim derc etmesinden dolayı İdâre-i Örfiyye Kararnâmesi'nin 6'ıncı maddesine tatbîkan mezkûr gazetenin bu günden i'tibâren bilâ-müddet ta'tîline karar verilmiştir.

Köyde Protestan Vâizleri Nedvesi – Sakarya köylerinden Karaağaç nâmındaki karyede bir Protestan mektebi vardır; orada Eylül'ün on yedinci günü Protestan vâizleri toplanıp kiliseler, mektepler hakkında bazı müzâkere yapacaklarmış. Bu ictimâa, gerek burada bulunan, gerekse İstan-

bul'dan gelecek olan birçok misyonerler iştirâk edilecek olduğunu haber aldıksa da ictimâ merkezi olmak üzere neden böyle sapa bir köy intihâb ettiklerini öğrenemedik. *(Eskişehir)*

Genç Mısırlılar Kongresi – Genç Mısırlılar Kongresi'nin ictimâında kongre kâtibi Hammâd el-Hilâlî Mısır mes'elesinden bahsederek Mısır'ın İngiltere'nin taht-ı himâyesinde tegayyür-i ensâle uğratılamayacağını beyân eylemiştir. Da'vâ vekîli Şebbâgî kapitülasyonlar mes'elesi hakkında beyânı mütâlaât ederek bunların ibkāsını şiddetle iltizâm eylemiş ve muhtelit mahkemelerin Mısır'ın yegâne istinâdgâhı olduğunu söylemiştir. Da'vâ vekîli Refîk, İngiltere'nin idaresi altında okuyup yazmak bilenlerin mikdârı hâl-i tevakkufta ve daima yüzde 15 râddesinde kaldığından bahis ile tahsîlin mecbûriyetini teklîf eylemiştir. Ba'dehu kongre erkânından Mısırlı bir kadın terbiye ve ta'lîm-i nisvân hakkında sarf-ı mesâî edilmesini şiddetle taleb eylemiştir.

– Genç Mısırlılar Kongresi Eylül'ün 24'üncü günü Mısır'ın İngilizler tarafından tahliyesi ve müstakillen idaresi hakkında bir karar ittihâz edilmesini müteâkıb ta'tîl olunmuştur.

Kafkasya:

Tazyîka Karşı Teşrîrât – Bakü'de çıkmakta olan *Hakīkat* refîkımız, 155 numarasında münderic "Hak ile Hân" makālesinden ötürü, Rus Hükûmeti tarafından ta'tîl olundu. Bunun üzerine *Hakīkat* muharrirlerinden ve Türk üdebâsının meşhurlarından Ahmed Kemal Bey *Güneş* isimli ve aynı meslekli diğer bir cerîdenin neşrine başladı. *Güneş*'in nâşirleri, hidemât-ı milliyyeleri ve gayretleriyle nâm-dâr Orucov kardeşlerdir. Cenâb-ı Hak devâm-ı muvaffakıyyet ve hüsn-i hizmet müyesser eylesin.

Cihân Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde
olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

6 Ekim 1910 2 Şevvâl Perşembe 23 Eylül 326 **Beşinci Cild - Aded: 109**

Üç yüz milyon sahîfelik, bir
Mecmûa demekse müslümanlar;
Şîrâze-i ictimâı dindir.
Yok râbıta başka, varsa din var.
"Bayram!" diye ey kucaklaşan halk,
İnsanları hangi kayd bağlar?
Sen din ile pâyidâr olursun;
Din gitti mi târumâr olursun!

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Tefsîr-i Mu'avvizeteyn li-İbni Sînâ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ [1]

Zulmet-i zalmâ-yı ademe nûr-ı vücûd ile infilâk-bahş-ı cûd-i mebde'-i evvel olan Vâcibü'l-Vücûd'dur ki bu cûd-i vücûd dahi ehadiyyet-i mutlakanın levâzım-ı evvelîninden-dir.

Mebde'-i evvelden sâdır olan mevcûdâtın birincisi kendisinde asla şer mevcûd olmayan –kazâ-dır. Ancak nûr-ı evvelin sutû'unda taht-ı hafâda kalmış olan mâhiyet "Mennân"ın küdûret-i lâzımesi bir müstesnâ teşkîl eder. Ve bundan sonra şurûr-ı lâzımeye tesâdüm eden ve nüfûz-ı kazâya ma'rûz kalan esbâb tevâlî eder gider.

Ma'lûlât arasındaki sebeb-i evvelîn "kader"dir ki bu da "halk"tan ibârettir.

(Yani kader ki zû-mikdâr olan ecsâm ve eşyanın mütelâzımıdır, bit-tabi' halk olunan, kazâ-yı şuhûda gelen eşya ile beraber bulunur.)

Buna binâen Teâlâ ve Tekaddes hazretleri [2](مِن شَرِّ مَا خَلَقَ) buyurup şer; halk ve takdîr nâhiyesinde zikrolündu. Çünkü şer ancak zevâtü't-takdîr olan ecsâmdan neş'et eder. (Yani mertebe-i kazâda asla şer mevcûd olmayıp mertebe-i kaderde zuhûr eder.)

Ecsâm mertebe-i kazâdan olmayıp kendisinde ecsâm-ı maddiyyenin tehassül ve teşekkül eylediği mertebe-i kaderden olduğu ve bu ecsâm dahi menba'-ı şer bulunduğu için şer lâ-cerem mertebe-i kaderde olan halka izâfe olundu.

İnfilâkın levâzım-ı mahlûkāttan olan şerre takdîm olunmasında şürûr-ı lâzımeden evvel mâhiyyât-ı mümkineye nûr-ı vücûd ifâza buyurulmuş ve binâenaleyh hayrın kasd-ı evvelîn ile, şerrin kasd-ı sânevî ile maksûd bulunmuş olduğuna işâret vardır.

Mâ-hasal: İfâza-i nûr-ı vücûd ile zulmet-i ademe infilâk-bahş-ı şuhûd olan Vâcibü'l-Vücûd hazretleridir.

Şürûr-ı nâsûtiyye evvelen "kazâ-i" İlâhî'de mevcûd olmayıp sâniyen "kader"de neş'et eylemiştir.

Binâen-alâ-hâzâ şürûr-ı lâzıme-i mahlûkāttan "Rabbü'l-felak" hazretlerinden istiâze emrolunur.

Suâl: Niçin "İlâhi'l-felak" vesâire denilmeyip "Rabbi'l-felak" denilmiştir?..

[72] Cevap: Hakāyık-ı ilmiyyeden bir sırr-ı latîfe mübtenî olan şu nükteye cevaben denilmiştir ki: Rab merbûbun Rabbi'dir. (Yani aralarında tezâyüf vardır, birinin vücûdunu tasavvur diğerinin vücûdunu tasavvura mütevakkıftır) ki merbûb kâffe-i hâlâtında Rabb'den müstağnî olamaz. Nite-

[1] Felak, 113/1.

[2] Felak, 113/1.

kim ebeveynin taht-ı terbiyyesinde büyüyen bir çocuk hiçbir zaman bu merbûbiyeti esnâsında rabdan yani ebeveyninden istiğnâ hâsıl edemez.

Evkāt-ı vücûd ve ahvâl-i sübûtunda bil-cümle mâhiyyât-ı mümkine hiçbir husûsta mebde'-i evvelin ifâzasından müstağnî olamamakla lâ-cerem "rab" lâfzı zikrolunup "ilâh" zikrolunmadı.

Her ne kadar ef'âlin kendisine ihtiyacı hasebiyle "ilâh" dahi rab gibi muhtâcun-ileyh ise de –merbûb– "ilâh"ın haysiyyet-i mahsûsuna nazaran yani müstehakk-ı ibâdet olmasına kıyâsen zikrolunamaz. (Çünkü merbûbun ihtiyâc-ı sarîhi ilâha değil rabbedir.)

Yani merbûb olan felak bir fâlika, kendisinde icrâ-yı te'sîr eden bir rabb-i mü'essire muhtac olup bu haysiyetle ma'bûda muhtac değildir.

Burada diğer bir işâret-i lafziyye vardır.

İstiâze, avz, iyâz, lügatte gayra ilticâ ma'nâsından ibârettir.

Bu âyet-i kerîmede mücerred ilticâ emrolunmuş olmağla husûl-i kemâlâtın fâiz-i hayrât olan Zât-ı Ecell ü A'lâ'ya değil, kāile âid ve râci' bir emir olduğu sâbit ve âşikâr olur ki bundan da kemâlâttan asla bir şeyin mebde'-i evvelden müntehil olmayıp bu kemâlâta müstaiddin veche-i kabûlünü tevcîh eylemesi lâzım olduğu hakkındaki kelâm-ı mukarrer karîn-i tahkīk olur.

إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ فَتَعَرَّضُوا لَهَا [1]

Hadîs-i şerîfinde dahi nefehât-ı eltâfın alâ-vechi'd-dehr dâim olup inkıtâ' ve tehallülün, müstaiddin eser-i taksîri olduğuna işâret buyurulmuştur. Yani müstaiddin sarf-ı himmet eylemesi lâzım olduğu, taarruzu icâb ettiği ve sarf-ı himmet edilmeyecek olursa nefehât-ı eltâfa nâil olunamayacağı beyân buyurulmuştur ki âyet-i celîleden istidlâl olunan neticenin kelâm-ı nebevî ile halefen isbâtıdır.

Bunun tahtında usûl-ı celîle ve kavâid-i hatîraya tenbîhât-ı azîme vardır ki tasrîhe lüzum kalmaksızın erbâb-ı ma'rifet tarafından fehm u iz'ân olunur.

وَمِن شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ [2]

Bu âyet-i celîlede istiâze eden efrâd-ı insâniyyeden bir ferdin nefs-i cüz'îsidir ki istiâze ettiği şeyler dahi mertebe-i kaderde zuhûr eden eşyanın şürûr-ı lâzımesidir. Ve şüphe yoktur ki bu şürûr-ı eşyâdan cevâhir-i nüfûs-ı insâniyyeyi en ziyâde ızrâr edenler nüfûs-ı nâtıka ile beraber dâhil-i ihâb-ı beden olanlardır. Bunlar bir cihetle âlât iseler de diğer cihetle vebâl olurlar. Hem menfaat ve hem mazarrat tevlîd edebilirler. Bunlar iki mühim rükn-i hayâttır ki biri kuvve-i hayvâniyye diğeri kuvve-i nebâtiyyedir.

Bugün fizyoloji –ilm-i menâfi'u'l-a'zâ– ulemâsı dahi hayât-ı şahsiyyede hayât-ı nebâtî (hazm, imtisâs, deverân-ı dem, teneffüs-i ifrâzât, temessül, müzâdd-ı temessül) ve hayât-ı hayvânî veya hayât-ı nesebî (havâss-ı hams, fi'l-i asabî, fi'l-i adalî) nâmlarıyla iki kuvve-i hayâtiyye kabul eylemektedirler.

Kuvve-i hayvâniyye gāsık ve mütekeddir bir kuvve-i zulmâniyyedir.

İstiâze eyleyen nefs-i nâtıka ise madde ve alâyık-ı maddenin küdûrâtından –maddenin menba'-ı şerr u zulmet olduğu zikrolunmuş idi– sâfî ve nakī ve cemî'-i suver-i hakāyıkı kabule müstaiddir.

Nefs-i nâtıkanın bu nûrâniyeti kuvâ-yı hayvâniyyeden şehvet ve gazap ve tahayyül ve tevehhüm gibi herhangisinin kendisinde irtisâmına teheyyü' ettiği vakit zâil olur ki bunlar nefs-i nâtıkaya hâric ve muhîtinden gelmekte olduğundan dâima teceddüd eylemekte oldukları âşikâr olur. Binâenaleyh nefs-i nûrânî-i insâniyyede kuvâ-yı hayvâniyyeden herhangisinin tevârüdüyle hâsıl olan hey'ât bir hey'ât-i zulmâniyye olmağla (غاسق وقب) yani ikbâl eden bir zulmet olmuş olur.

Bu suver-i hayvâniyyeden herhangisinin nefs-i nâtıka ile beraber ihâb-ı bedene dâhil olmuş olmasıyla sahîfe-i nefsteki teressümâtı cevher-i nefse pek karîb bir tarîk ile îrâs-ı mazarrat edebileceğinden eamm olan şürûr halk akabinde zikr u îrâd olundu.

Her ne kadar vukūb-ı gāsıktan yani teveccüh-i zulmetten hâsıl olan şer dahi şerr-i mâ-halak cümlesinden olup ehass ile eamm kabîlinden ise de bu ehass olan suver-i hayvâniyyenin nefs-i nûrânî-i beşere teveccühü mühim bir te'sîri hâiz olduğundan lâ-cerem zikrolunup hâssaten bunun şerrinden istiâze ile emrolunmuştur; tâ ki bunların pâ-zede-i istîlâsı olmak a'zam-ı rezâ'ilden olduğu anlaşılıp jeng-i hayvânîden mir'ât-ı nefs mücellâ tutulsun.

وَمِن شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ [3]

Bu âyet-i kerîmede kuvve-i nebâtiyyeye işâret buyurulmuştur. (Yukarıda arzolunduğu vech üzere hayât-ı şahsiyyenin ikinci rüknü kuvve-i nebâtiyye idi.)

Çünkü kuvve-i nebâtiyye bunun neşv ü nemâsı husûsunda icrâ-yı tedbîr eden bir müekkeldir. Ve beden dahi anâsır-ı muhtelife ukdelerinden hâsıl olmuş bir ukde mesâbesindedir ki bu anâsırın kâffesi yekdiğerinden infikâk için bir münâza'a-i dâimî içinde idiyse de mütekābilen vukūa gelen infiâlâttan "beden" teşekkül edip hıfz-ı mevcûdiyyet etmektedir. (Burada imtisâs ki gāzât ve mâyiât ve mikropların sutûh-ı zevi'l-hayâtı mürûr ile dâhil-i dem ve uzviyyet olmasıyla temessül ki mürekkebât-ı gıdâ'iyyenin cem' ve iddihâr-ı kuvvet ile müterâfık olarak ensice ile hem-hâl ve hem-terkîb olması hâdisât-ı kimyeviyyesine işâret olunmaktadır. Uzviyâtta on sekizinci asr-ı mîlâdî erbâb-ı mesâîsi önünde etrafı bir cidâr ile mahdûd ve lüzûcî bir mâyi' ihtivâ eden ve 1833 m.'de nüvesi dahi olduğu keşfolunan hucurât isbât-ı mevcûdiyyet etti. Binâenaleyh bugün "nazariyye-i hücreviyye" hüküm-fermâdır ki bunların ayrı ayrı ukdeler olduğu muhtâc-ı îzâh değildir.)

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 4727.

[2] Felak, 113/3.

[3] Felak, 113/4.

[73] Bu ukad-ı hayâtiyyede nefs ve nefh-i ebedî kuvvet-i kuvve-i nebâtiyyedir. Çünkü bu kuvvet bedenin cemî'-i cihâttan yani eb'âd-ı selâseden tezâyüdünü mûcibdir. Sınâ'ât-ı beşeriyyeden hiçbir şey yoktur ki bir cismin tezâyüdü için eczâsının bir cihetten diğer cihete naklinden başka sûretle icrâ-yı muâmele edebilsin. Mesela demirci bir kıt'a-i hadîdi tûlen tezyîd etmek isterse bit-tabi' arz ve sihanından tenkîse mecbûrdur. Ya odur ki hariçten diğer bir kıt'a-i hadîd ile telâfî-i mâ-fât eder.

Kuvve-i nebâtiyye ise bâtın-ı bedene agziyeyi tenfîz ve iddihâr ile fi'l-i temessülü icrâ etmekte olduğundan a'zâ-yı bedeni cemî'-i cihâttan tezyîd etmekle kuvve-i nebâtiyye her şeyden ziyâde nefs ve nefha müşâbihtir. Binâenaleyh neffâsâttan murâd ukad-ı hayâtiyyeyi her taraftan tenmiye eden kuvve-i nebâtiyye olmuş olur ki bu hâlin dahi bil-külliye bedene nemâ-bahş olduğu vâreste-i beyândır.

Nefs-i insânî ile kuvve-i nebâtiyye arasında vâsıta kuvve-i hayvâniyye olmakla kuvâ-yı hayvâniyye kuvâ-yı nebâtiyyeden evvel zikrolunmuştur.

Hülâsaten denilebilir ki kuvve-i hayvâniyye ve kuvve-i nebâtiyyenin nefs-i nûrânî-i insâniyyeye îrâs ettiği mazarratlar alâ'ik-ı bedeniyyenin kesb-i kuvvet eylemesiyle melekût-ı semâvât ve arzı ihâtadan mahrûmiyet ve nukūş-ı bâkıyye ile adem-i intikāşa mahkûmiyettir.

وَمِن شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ [1]

Bu âyet-i celîlede beden ve bil-umûm kuvâ-yı beden arasındaki münâzaât irâde buyrulmuştur. Veyahud nefs ile beden arasındaki münâzaaya işâret kılınmıştır.

Evvelâ [2](وَمِن شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ) âyet-i kerîmesinde tagazzîden husûle gelen şürûr ve mazarrâta işâret buyrulup bu âyet-i kerîmede sûret-i umûmiyyede cümlesi irâde olunmuştur.

Burada Âdem ile İblîs arasındaki hased dahi şâyân-i zikr görülen mevâddandır.

Hülâsa: Bu sûre-i şerîfede kazâ-i İlâhî'ye şirk-i keyfiyyet duhûlü ve şirk evvelen ve bizzat maksûd olmayıp sâniyen ve bil-arz kasdolunmuş olduğu ve nefs-i insânî için menba'-ı şer kuvve-i hayvâniyye ve nebâtiyye ve alâ'ik-ı bedeniyye bulunduğu beyân olunmuştur.

Bu kuvvetler nefs-i nûrânî için her-dem tevlîd-i vebâl ve kelâl eylemekte olursa onlardan i'râz edebilen, ne hoş-hâldir!!! Ve bunlardan müfârakat edip kemâlât ile kesb-i ta'alluk edenlerin lezâ'iz-i rûhâniyyeleri ne azîmdir.!!!

رزقنا الله تعالى التجرد لتام والتأله الكامل تم بعون رب المتعال

Şerefeddin

ESKİ HATIRALAR

Dün gece pek sevdiğim bir arkadaşımla evlerimize dönüyorduk. Vapurda karşımıza elli beş, altmış yaşlarında kadar bir adam geldi. Arkadaşıma âşinâlık etti, oturdu.

Ben bu zât kimdir, bilmiyordum. Ancak arkadaşımın kendisine karşı takındığı tavr-ı hürmetten, hüviyeti öyle "Neme lâzım! Kim olursa olsun!" düstûr-ı ihmâline kurban edilecek alel-âde adamlardan olmadığını anladım. Aradan üç beş dakika geçer geçmez karşımızdakinin kitap mütâlaasına dalmasını fırsat bilerek arkadaşıma dedim ki:

– Allah'ı seversen pek merak ettim, bu adam kim?

– Pek fâzıl, pek muhterem bir adamdır. Ulûm-ı riyâziyyede birçok te'lîfâtı, birçok tedkīkātı vardır. Vaktiyle kendisinden bir hayli ders almış idim…

– Ha! Şimdi aklıma geldi. Birkaç kere bu zâttan bahsetmiş idin.

– Evet, ta kendisi!

– Hariçte bir vazîfesi var mıdır?

– Hayır, mütekāiddir.

– Evinde neyle meşgūl olur?

– Evvelen mesleğine âid eserleri okumakla, sâniyen milletin adam olmasına duâ etmekle…

– Birinci meşgalesine diyecek yok, lâkin ikincisine aklım ermedi.

Çünkü böyle duâ-gûlukta karar verecek olduktan sonra o kadar çalışmaya ne lüzum vardı? O şimdi öğrendiğini öğretmeli; okuduğunu okutmalı.

– Doğru söylüyorsun ama okuyacak adam nerede? Yoksa eminim ki beş on kişi çıkıp bu zâta: "Efendim, şurada bir dershâne açtık, ulûm-ı riyâziyye tedrîsini de size bıraktık, lütfediniz." dese maa'l-memnûniyye kabul eder. Lâkin ne fâide ki yaşını başını alanlar okuyacak halde değil; gençler de okumanın lüzumunu anlamak için gāliba ihtiyarlık devrinin kudûmünü bekliyorlar!

* * *

Yirmi sene kadar oluyor. Doğup büyüdüğüm, bütün yerli sekenesini tanıdığım mahallemizde yeni bir adam görülmeye başlamıştı. Mahalle kahvesine hiç çıkmayan, "kitapları tamam iki muhâcir arabasıyla taşınan" bu yeni kiracı hakkında o kadar garîb sözler söylenmişti ki zavallı adam zihinlerde âdetâ hırçınlığın, titizliğin, kabalığın bir timsâli kesilmişti.

Lâkin doğrusunu söylemek lâzım gelirse yeni kiracının melekiyeti temsîl eden pâk, münevver sîmâsı bütün o şâyiaları, dinleyenlerin değil, söyleyenlerin nazarında bile hükümsüz bırakıyordu.

Bir Cuma günü üç beş arkadaş bu yeni kiracıyı ziyârete gittik. Adamcağız bizi gāyet sevimli bir yüzle kabul etti. Yalnız kahve ikrâm edemeyeceğini söyledi:

– Afvedersiniz, refîkam ihtiyar bir kadındır; iş görecek **[74]** halde değil. Hizmetçimiz yok. Ben sizi bırakıp kahve pişirmekle meşgūl olsam tabîî onu da siz istemeyeceksiniz…

– Aman efendim. Kahveyi her yerde içebiliriz. Lâkin efendimizin meclisini bir yerde bulamayız...

Hakîkat hâne sahibinin üç çeyrek kadar süren musâhabesi o kadar latîf, o kadar müfîd o kadar yüksekti ki saatlerce devam etseydi usanmak şöyle dursun, doyamayacaktık.

Lâkin daha beklemeye imkân yoktu; çünkü adamcağız sözünü bitirir bitirmez artık kendisini yalnız bırakmamız lâzım geleceğini gāyet açık bir lisan ile anlatmıştı. Biz bu mü-

[1] Felak, 113/5.
[2] Felak, 113/4.

bârek zâtın elini öpüp çıkarken ara sıra meclisinden istifâde edebilir miyiz diye sorduk. Cuma günleri namazdan sonra bir saat kadar bizimle meşgūl olabileceğini söyledi. Artık yeni kiracının hırçınlığı, kabalığı hakkındaki rivâyetlerin nereden meydan aldığı nazarımızda pek ayân idi: Hiç şüphe yok, bî-çârenin hücre-i sa'y u irfânını mahalle kahvesine çevirmek, taharriyât-ı hakîmânesine hasredeceği kıymetli zamanını sebze piyasasından bahis ile geçirmek için akın akın geldiler, istediklerini bulamayınca adamcağıza hücum ettiler.

Arkadaşlarım demin işittikleri sözlerden o kadar mahzûz olmuşlardı ki evvelce ertesi Cuma için tertip etmiş oldukları eğlentiyi bin can ile fedâ etmişlerdi.

Uzatmayalım, birinci meclisten daha parlak olan ikinci musâhabe üzerine şu adamdan ders okusak temennîsi beşimizi de işgāle başladı. Öbür ziyâretimizde elini öpüp çıkarken ayrı ayrı ricâda bulunduk.

– Çocuklar! Siz okumak istiyorsunuz.. Güzel arzu, lâkin benden okuyabilmek için birçok sıkıntıya katlanmak lâzım ki ben sizde o tahammülü görmüyorum. Evvelâ ders zamanlarını ben ta'yîn edeceğim. Bir de bu muayyen zamanlarda beşiniz birden hazır bulunacaksınız. Sonra, söyleyeceğim sözleri can kulağıyla dinleyeceksiniz. Anlayamadığınız mebâhisi anlamış gibi görünmeyeceksiniz yani tekrar tekrar soracaksınız. Hele ben hangi usûlü, hangi kitabı istersem bilâ-i'tirâz kabul edeceksiniz. Bu şerâit dâhilinde okuyabilecekseniz başlayalım. Yoksa ne kendinizi yorun, ne beni!

– Başüstüne efendim, hepsini kabul ettik. Hatta bir bu kadar teklîfiniz daha olsaydı onu da kabul ederdik. Hamd olsun çocuk değiliz. Aklı başında adamlarız. Hiç efendimiz, o kıymetli zamanınızı bizim menfaatimize fedâ etmek kadar büyüklük gösterirsiniz de biz çalışmazlık eder miyiz?

– Pekâlâ! Cuma günleri saat dokuzda, Salı akşamları gece saat iki buçukta gelir, bir saat okur gidersiniz. Erken gelmek yahud geç gitmek, yahud bir akşam gelmeyip de onun yerine bir başka akşam gelmek gibi yolsuzlukları asla hoş göremem. İyi düşünün.

İlk Salı akşamı dakīkası dakīkasına beş arkadaş hocamızın evine gittik. Derse başlamazdan evvel seviye-i ma'lûmâtımızı anlamak için her birimize birkaç söz söyletti.

– Çocuklar, anlaşılıyor ki siz bir şeyler okumuşsunuz, lâkin pek iyi görülüyor ki bir şeyler anlamamışsınız! Ha! Şimdi o eski okuduklarınızı kâmilen unutarak beni dinleyeceksiniz. Sizinle evvelâ hesaptan, hem de hesabın tâ başından başlayacağız…

Filhakīka bizi hesabın başından başlatan hocamız a'dâd hakkında öyle ma'lûmât verdi ki anlamamak, anladıktan sonra da hayran olmamak kābil değildi.

İkinci dersin tesâdüf ettiği Cuma günü hocanın evine beş dakika geç gitmiştik. Zîrâ arkadaşlarımızın ikisi vaktiyle gelememişti. Hoca teahhürun sebebini haşîn bir çehre ile sormaktan geri kalmamıştı. Dördüncü derste içimizden biri hiç gelemedi. Beşincide ise üç kişi buluşup gidebildik. İki arkadaşımızın biri derse başlandıktan yarım saat sonra, diğeri ders bitmesine on dakikadan az zaman kala yetişebildi.

– Anlaşıldı çocuklar! Siz dersten ziyâde nasîhat almaya muhtaç imişsiniz! Hani o taahhüdleriniz nerde kaldı?

Hani siz hayrını, şerrini tanır adamlar idiniz? Lâkin kabahat sizde değil... Kabahat bende ki şimdiye kadar ettiğim tecrübelere kanmadım da hâlâ bu memlekette adam arıyorum, Hâlâ sizin gibilerinin sûret-i haktan görünmesine aldanıyorum!

Doğru! Hayrınızı, şerrinizi tanıyorsunuz... Lâkin sizi hayra sevk için arkanızdan sopayı, şerden men için de göğsünüzden dipçiği eksik etmemeli… Çünkü ilk terbiyeyi bu sûretle alıyorsunuz…

İçimizden biri ortada bu kadar hiddete mahal göremediğini söylemez mi!.. Hocanın sabrı, sekîneti büsbütün altüst oldu:

– Ne demek! Dünyada daha neye kızılır? Ben sırf Allah rızâsı için size karşı bir taahhüdde bulundum; siz de sırf kendi menfaatiniz için bana karşı bir taahhüdde bulundunuz, şimdi siz sözünüzde durmuyorsunuz, yalancılık ediyorsunuz, benim olanca intizâmımı, rahatımı bozuyorsunuz da hâlâ meydanda kızacak ne var diyorsunuz! Haydi şuradan cehennem olun!

Hocanın evinden süklüm büklüm çıktık. İki üç gün sonra ben yalnızca giderek derse devam etmek istedimse de kapıyı açan bile olmadı.

İşte dün gece gördüğüm bu mütekāid riyâzî vaktiyle başımızdan geçen şu mâcerâyı aklıma getirdi. Ne yalan söyleyeyim öteden beri gāyet nikbîn olduğum halde az kaldı birçokları gibi ben de bedbîn kesilecektim.

Bakıyorum, ayrı ayrı pek iyi adamlarız. Bizi medeniyette dünyalar kadar geride bırakan milletlerin efrâdında bizdeki büyüklükler yok. Sonra bakıyorum bir yere gelince bir hey'et-i ictimâiyye teşkîl edemiyoruz. Çünkü o terbiyeden mahrûmuz. İşte bizim muhtac olduğumuz terbiye asıl bu ikinci terbiye olacak.

Mehmed Âkif

[**75**] **Nazar-ı Şerîatte**

KUVVE-İ BERRİYYE VE BAHRİYYENİN DERECE-İ EHEMMİYYET VE VÜCÛBU

–geçen nüshadan mâba'd–

Yukarıda arz eylediğim âyât-ı celîle ve ehâdîs-i şerîfe ve ef'âl-i nebevviyye ve icmâ' ve ef'âl-i sahâbiyyeden ibâret edille-i şer'iyyeden gāyet vâzıh sûrette istinbât olunuyor ki: Zamanına göre bil-umûm teferruâtıyla a'dânın kuvveti fevkında veyahud ona muâdil kuvve-i berriyye ve bahriyye ihzâr ve i'dâd etmek ve esbâb-ı maddiyye-i cihâda tamamiyle tevessül eylemek bütün ehl-i İslâm üzerine farzdır. Husûsiyle bu asırda cümle üzerine farz-ı ayndır: Fukahâ-i kirâm hazerâtı diyorlar ki: A'dâ cânibinden bil-fi'l muhârebeye kıyâm olunmadığı takdîrde gerek bedenen ve gerek mâlen cihâd ehl-i İslâm üzerine farz-ı kifâyedir. Fakat memâlik-i İslâmiyye'nin bir kıt'asına a'dâ tarafından bil-fi'l hücum vukū' bul-

duğu sûrette a'dâ ile bil-fi'l muhârebeye kādir olabilecek mikdârda memleketleri o mevkie civar olan ehl-i İslâm üzerine cihâd farz-ı ayn, memleketleri mevki'-i harbe baîd bulunan ehl-i İslâm üzerine farz-ı kifâyedir. Yani mesela Edirne cihetinden a'dâ hücum eylediği takdîrde orada bulunan ordu ve ahâli a'dâya gālip gelebilecek derece ise onlara cihâd farz-ı ayndır. Yani umûmiyetle onlar şer'an cihâda mecbûrdurlar. Ve yine bu sûrette Edirne'ye baîd olan Manastır, İzmir, Yanya, Konya, Bursa, Ankara, Haleb, Şam, Bağdad, Yemen, Erzurum'da bulunan ordu ve ahâliye cihâd farz-ı kifâyedir. Yani bu memleketler ahâlisinden bazıları herhalde Edirne'ye giderek muhârebeye iştirâke şer'an mecbûrdurlar.

Lâkin a'dânın hücum eylediği mevki' ahâlisi a'dâya mukābele edemeyecek derecede iseler hem o mevki' ahâlisine ve hem de o mevkie civar olan memleket ahâlisine ve onlar da mukāvemet edemeyecek iseler diğer yakın olan memâlik-i İslâmiyye ahâlisine, onlar da müdâfaa edemeyecek olurlarsa şarkan ve garben bütün İslâmlar üzerine alet-tedrîc cihâd farz-ı ayndır. Yani sûret-i mezkûrede Edirne'de bulunan ordu ve ahâli a'dâya mukābele edemeyecek iseler Manastır, İzmir, Yanya, Konya, Ankara, Haleb, Şam, Bağdad, Yemen, Erzurum ve bütün memâlik-i İslâmiyye ordular ve ahâlisi üzerine alet-tedrîc muhârebe farz-ı ayn olur. Ve eğer onlar da mukābele edemeyecek olurlarsa şarkan ve garben küre-i arzda bulunan bütün ehl-i İslâm üzerine muhârebe farz-ı ayn olup cümleten a'dâ ile muhârebe etmeye şer'an mecbûrdurlar. Şu halde sûret-i mezkûrede gerek Edirne ahâlisi ve gerek sâir vilâyât ahâlisi ve gerekse şarkan ve garben küre-i arzda bulunan ahâlî-i İslâmiyye bedenen veya mâlen a'dâ ile muhârebede tekâsül göstererek hükûmet-i İslâmiyye'nin mağlubiyet veya büsbütün inkırâzına sebebiyet verirlerse cümlesi adam öldürmek, hınzır eti yemek, şarap içmek; vâlidesi ile zinâ etmek gibi pek büyük günah irtikâb etmiş ve cümlesi Hâlık-ı Teâlâ'ya isyan eylemiş olurlar.

Şu halde bu asırda hükûmet-i İslâmiyye ve Devlet-i Osmâniyye'nin kuvve-i bahriyyece dûçâr olduğu za'fiyetten tahlîse çalışmak bütün ehl-i İslâm üzerine farz-ı ayndır. Çünkü a'dâya mukābele edecek derecede zırhlı tedârik ve iştirâsına yalnız bir köy, bir kasaba, bir vilâyet ahâlisinin kuvve-i mâliyyeleri kifâyet edemeyeceğinden bütün vilâyât ve kasaba ve köy ahâlisi bu bâbda iâne vermek ve hatta Hind'de, Çin'de, Rusya'da ve İngiltere'de Afganistan'da bulunan bilcümle ahâlî-i İslâmiyye yardımda bulunmak şer'an lâzımdır.

* * *

Şuracıkta bir fırkası ifrât, diğer fırkası tefrît sûretiyle şer'-i şerîfi yanlış telakkī eyleyen iki fırka-i cehelenin fikrinde temerküz etmekte bulunan zu'm-ı bâtılı reddetmek istiyoruz.

Ehl-i İslâm'dan bir fırkası: "Biz İslâmlar doğru, hâlis i'tikād ashâbı olduktan sonra a'dânın kuvvetine muâdil değil, onun pek dûnunda bulunan kuvve-i bahriyye ve berriyyeye mâlik olsak ve esbâb-ı zâhire-i maddiyyeye teşebbüs eylemesek bile, Allahu Teâlâ'nın inâyetiyle a'dâya gālip geliriz. Ve hatta kumandanlarımız sağlam i'tikādda olsalar hâl-i hâzırda mâlik olduğumuz bu kadarcık kuvve-i bahriyye ve berriyye bize kâfîdir. Bununla en kuvvetli devlete ve hatta bütün Avrupa devletlerine avn-i Sübhânî ile gālip geliriz. Bizim için fazla kuvvet ihzârına ve esbâb-ı maddiyyeye tevessüle hâcet yoktur. Allahu Teâlâ'nın inâyeti bize kâfîdir." zu'munda bulunuyorlar.

Hakāyık-i şer'iyyeye asla vukūfu olmayan ve mübâlât-ı dîniyyesi bulunmayan cehele ve feseka gürûhundan bir fırkası da: Ya mücerred cehâletinden yahud dîn-i mübîn-i İslâm adâvetinden veyahud ehl-i İslâm'dan bazılarında temerküz etmiş olan zu'm-ı mezkûr dîn-i mübîn-i İslâm tarafından verilmiş olduğunu zanneylediğinden dolayı "Dîn-i İslâm mânî'-i terakkīdir." zu'm-ı bâtılında bulunuyorlar.

Şu iki fırkanın işbu zu'mlarını red için deriz ki: Evvelen – Sûre-i Enfâl'in altmış ikinci âyet-i celîlesindeki [1](وَ اَعِدُّوا) emr-i celîli ile a'dâya mukābele için onların kuvveti fevkında kuvve-i bahriyye ve berriyye ihzâr ve esbâb-ı maddiyye-i cihâda tevessül vâcib kılındığı, sâniyen – Fâhr-ı Âlem Efendimizin hicretten i'tibâren bil-fi'l kuvvet ihzâr ve esbâb-ı zâhire-i cihâda tevessül eylediği ve hatta Uhud muhârebesinde vücûd-ı şerîfine zırh giydiği, sâlisen – Bu husûsa pek çok ehâdîs-i şerîfe ile ehl-i İslâm'ı tergīb ve teşvîk eylediği, râbian – Sahâbe-i kirâm hazerâtının a'dâya mukābele için onların kuvveti fevkinde bil-fi'l kuvvet ihzâr ve esbâb-ı maddiyyeye teşebbüs eylemekle beraber bu husûsa icmâ' ve ittifâk etmeleri, hâmisen – Fukahâ-yı izâm hazerâtının "Ehl-i İslâm üzerine mâlen ve bedenen cihâd farz-ı ayn veya farz-ı kifâyedir." demeleri bu iki fırkanın zu'mlarını **[76]** redd u ibtâl etmeye kâfîdir. Çünkü serd eylediğimiz bunca delâil-i şer'iyye dîn-i mübîn-i İslâm yalnız ma'neviyâttan ibâret bir din olmayıp maddiyâtı da câmi' bulunduğunu ma'neviyât gibi maddiyâta tevessül lâzım olduğunu göstermektedir.

İşbu delâil ve berâhîn-i şer'iyye bu mes'eleyi güneş gibi âşikâr olarak göstermekte iken fırka-i ûlânın tefrît ve fırka-i sâniyyenin ifrât ederek zu'm-ı mezkûrda vâki' olmaları cehâlet veya cinnetten başka bir şey değildir.

* * *

Bahsimize rücû' edelim. Yukarıda arz eylediğim silsile-i târîhiyye bizlere gāyet vâzıh olarak gösteriyor ki Hulefâ-i Emeviyye'den Abdülmelik ve Hulefâ-i Fâtımiyye'den Beni'l-Hasan, Hulefâ-i Osmâniyye'den Kānûnî Sultan Süleyman zamanlarında olduğu gibi hükûmet-i İslâmiyye her ne zaman atâlet ve sefâheti terk ederek kuvve-i berriyye ve bahriyyesini derece-i kemâle îsâl eyledi ise Avrupalıları titretmiş ve cihângîrlik derecesine suûd etmiştir. Mısır'da Devlet-i Fâtımiyye'nin, Endülüs'te Devlet-i Emeviyye'nin, Bağdâd'da Devlet-i Abbâsiyye'nin son zamanlarında ve İstanbul'da Devlet-i Osmâniyye'den Abdülhamid'in zamanında olduğu gibi hükûmet-i İslâmiyye her ne zaman atâlet ve sefâhete dalarak kuvve-i bahriyyesini zâyi' eyledi ise bu ziyâ' kuvve-i berriyyelerini dahi te'sîrsiz bırakmış olduğundan a'dâ cânibinden vukū' bulan taarruz üzerine mahv u munkarız olarak memleketleri taksîme uğramıştır.

---

[1] Enfâl 8/60. Metinde sehven 62. âyet olduğu belirtilmiştir.

Abdülhamid zamanında Hükûmet-i Osmâniyye aynıyla maraz-ı mezkûra mübtelâ olduğu için bütün bütün Avrupalıların boyunduruğu altına girerek el-iyâzu-billâh memleket taksîme uğramak derecesine gelmiş iken devr-i meşrûtiyyetin hulûlü Avrupalıların bu arzuları önüne büyük bir sed çekmiş oldu. Artık tâ ilk teşekkülünden zamanımıza kadar hükûmât-ı İslâmiyye'nin geçirmiş olduğu bunca inkılâbât bizim için "terakkī ve tedennî" tarîklerini göstermekte büyük pek büyük bir ders-i ibret teşkîl etmez mi? Şimdi ise lehü'l-hamd devr-i meşrûtiyyete nâiliyetle biz Osmanlılar için tekrar terakkīye doğru hareket zamanı gelmiş olmağla evvelen tevârîh-i eslâfımızı nazar-ı im'ândan geçirerek sâniyen şu son zamanlarda Avrupalıların akıllara hayret verecek ve gözleri kamaştıracak derecelerde terakkīlerini tefekkür ederek hükûmetimizin düşmüş olduğu hazîz-i noksaniyyet ve za'fiyyetten hareketle az zaman zarfında zirve-i tekemmüle suûd ve irtikāsı çâresine bakalım.

Bunun çâre-i yegânesi şikāk ve nifâkı, atâlet ve sefâheti bırakarak olanca varlığımız ile kuvve-i bahriyyemizi ihyâ ve ikmâle sa'y etmektir. Çünkü kuvve-i bahriyye ve berriyye bir hükûmetin iki kanadı mesâbesindedir. İki kanada mâlik olan bir kuş istediği gibi tayerân ederek matlûbuna vâsıl olduğu gibi bu iki kuvvete mâlik olan bir hükûmet dahi bu sâyede maksûduna nâil olur. Bir kanatlı kuş matlûbuna vâsıl olamadığı gibi bu zamanda kuvve-i bahriyyeye mâlik olmayan hükûmet dahi a'dânın esâreti tahtından kurtulamayacağı cihetle asla teâlî ve terakkīye nâil olamaz.

İmdi ey Osmanlılar ey İslâmlar hükûmetimizi teâlî ve terakkī ettirmek Avrupalıların esâretinden kurtulmak ve serbestî-i kâmile nâil olmak istiyorsak kuvve-i bahriyyemizi yakın zamanda tekemmül ettirmeye çalışalım. Sultan Selîm-i Sânî zamanında hükûmetin himmeti ve ahâlinin gayret ve yardımıyla bir kış mevsiminden yaza kadar 150 kıt'a sefîne-i harbiyye inşa eden ecdâdımızın isrine gidelim, onlar gibi sefâin-i harbiyyemizi kendimiz inşa edemiyoruz, bari iştirâsı için "iâne" verelim. Çünkü bu husûsta iâne vermenin maddî ve ma'nevî fevâidi vardır.

Maddî fâidesini arz eyledik. Ma'nevî fâidesine gelince hükûmetimizin kuvve-i bahriyyeye şiddetli ihtiyacı olduğu gibi bu yüzden memleketin menâfi'-i kesîreye nâil olacağı dahi muhakkaktır. Demek oluyor ki bu cihet bir emr-i hayrdır. Halbuki sûre-i Mâ'ide'nin [1](وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ = Emr-i hayr ve takvâya mu'âvenet ediniz.) üçüncü âyet-i celîlesiyle umûr-ı hayriyyeden olan cihete "muâvenet" etmek üzere cümlemiz me'mûruz. İ'âne-i bahriyyede bulunmağla emr-i İlâhî'yi ifâ etmiş oluruz.

Bir de kuvve-i bahriyyenin tekemmülü için iâne veren ve yardım edenler nazar-ı şerîatte ecr ü sevâba nâiliyette fî-sebîlillâh cihâd eyleyen mücâhidler derecesindedir. Çünkü Fahr-i Âlem Efendimiz [2](قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ: مُؤْمِنٌ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ= İnd-i Sübhânî'de nâsın efdali nefsiyle, malıyla fî-sebîlillâh cihâd eyleyen mü'min-dir.) ve [3](مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَزَا = Fî-sebîlillâh muhârebeye giden bir gāzinin gerek az ve gerek çok esbâb-ı seferini tehyie ve ihzâr eden ve ona iânede bulunan kimse Allah yolunda gazâ ve cihâd etmiş gibidir. Yani esbâb-ı seferini ihzâr eylediği gāzinin nâil olduğu derecede ecir ve sevâba o dahi nâil olur.)

Ve [4](مَنْ جَهَّزَ غَازِياً حَتَّى يَسْتَقِلَّ كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ حَتَّى يَمُوتَ أَوْ يَرْجِعَ = Yalnız başına bir kimse fî-sebîlillâh muhârebeye giden bir gāzinin esbâb-ı seferini hazırlarsa ölünceye veyahud muhârebeden avdet edinceye kadar o gāzinin nâil olduğu derece ve sevâbın misline o kimse dahi nâil olur.) ve [5](مَنْ أَعَانَ مُجَاهِداً فِي سَبِيلِ الله فِي عُسْرَتِهِ أَظَلَّهُ الله فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لاَ ظِلَّ إلا ظله = Bir kimse Allah yolunda muhârebe eden bir mücâhide ihtiyacı bulunduğu zaman iâne ederse Hak Teâlâ hazretleri arş-ı a'lâsının gölgesinden başka gölge bulunmadığı günde, kıyâmet gününde o kimseyi gölgelendirir.) İşbu ehâdîs-i şerîfe ile asâkir-i İslâmiyye'yi techîz ve top, tüfenk ve sefâin-i harbiyye vesâir âlât ve esbâb-ı cihâddan ma'dûd olan her şeyleri tedârik husûslarında mâl ile iânede, re'y ile delâlette bulunan kimseler ecr ü sevâbda fî-sebîlillâh bedenen muhârebe eden mücâhidler derecesinde olduğu beyân buyrulmaktadır.

Bir de donanma için iâne vermek dîn-i mübîn-i İslâm nazarında tatavvuan Hicâz'a gitmek, nâfile olarak fukarâya sadaka vermekten hayırlıdır. Çünkü fukahâ-yı kirâmdan İbni Âbidîn diyor ki: Karakolhâne, tâbiye, istihkâm-ı **[77]** sefîne-i harbiyye gibi umûr-ı cihâddan muhtaç olunan şeyleri bina ve tedârik etmenin sevâbı tatavvuan hacca gitmenin, nâfileten fakire sadaka vermenin sevâbından daha ziyâde, daha fazladır. Zîrâ nâsın eşedd-i ihtiyâcı olan ve menfaat-i umûmiyyeyi hâvî bulunan bir husûsu vücûda getirmek birkaç fakirin ihtiyacını def' etmek gibi menfaat-i umûmiyyeyi mutazammın olmayan cihetten elbette hayırlıdır.

Fakat zekât, fitre gibi farz ve vâcib olan sadâkati umûr-ı cihâda sarf etmek câiz değildir. Çünkü *Mültekā* ve *Dâmâd* da diyor ki "mescid, medrese, mektep gibi umûr-ı hayriyyeyi ve köprü, karakolhâne, sefîne vesâire gibi umûr-ı cihâdiyyeyi vücûda getirmek için zekât ve fitre gibi temlîke ve kabz-ı fakīre muhtaç olan sadâkati sarf etmek câiz değildir. Lâkin Dâmâd Efendi diyor ki: Bu cihetlere zekât ve fitrenin sarf olunması dahi mümkündür şöyle ki: Bir kimse zekât ve fitresini evvelâ bir fakire vermeli, sâniyen o fakire zekât ve fitreden aldığı parayı mesela donanma iânesine sarf et deyu emretmeli. Eğer fakir kendi ihtiyârıyla o parayı donanma iânesine verirse hem fakir ve hem de o kimse sevâba nâil olduğu gibi o kimse zekât ve fitresini dahi ifâ etmiş olur.

Binâenaleyh bazı cehelenin anladıkları gibi donanma gibi emr-i hayra doğrudan doğruya zekât ve fitrenin sarfı câiz olmadığını mes'ele-i mezkûre pek sarîh sûrette beyân etmektedir.

---

[1] Mâ'ide, 5/2. Metinde sehven 3. âyet olduğu belirtilmiştir.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cihâd, 2.

[3] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Cihâd, 38.

[4] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 12323.

[5] Benzer şekilde, Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 12225.

İşbu arz eylediğim ehâdîs-i şerîfe ve mesâil-i fıkhiyye kemâliyle anlaşıldıktan sonra imdi ey İslâmlar size pek büyük müjdeler vereceğiz, gâyet kolay amel ile pek büyük sevâba nâiliyet yolunu öğreteceğiz: Evlerinizde oturduğunuz halde daima cihâd etmek ve her sene tatavvuan hac eylemek ve her zaman fukāraya sadaka vermek sevâbına nâil olmak ister misiniz şu sırada hükûmet ve memleketin en ziyâde muhtaç olduğu kuvve-i bahriyyeyi ikmâl için donanmaya iâne veriniz. Zîrâ bu zamanda donanmaya iâne vermek a'dâ ile fî-sebîlillâh cihâd etmek derecesinde sevâbdır. Çünkü yukarıda arz eylediğim ehâdîs-i şerîfe bize bunu beyân eylemektedir. Bu zamanda donanmaya iâne vermek her sene tatavvuan hac etmek ve her zaman fukāraya sadaka vermekten daha ziyâde sevâbdır. Çünkü İbni Âbidîn'den nakleylediğim mes'ele-i fıkhiyye bize bu husûsu gâyet vāzıh olarak göstermektedir. Bu zamanda donanmaya iâne daima hac, daima cihâd, daima sadaka mesâbesindedir. Çünkü bu husûsa iâne sadaka-i câriyye ve hayr-ı dâimîdir.

Fahr-i Âlem Efendimiz buyuruyor ki: "Vefât eyledikten sonra her insanın defter-i a'mâli kapanır, yalnız üç kimsenin defter-i a'mâli kapanmaz: Birisi öldükten sonra sâlih oğlu veya sâliha kızı kalan, diğeri te'lîf eylediği nâfi' bir kitabı kalan, üçüncü de mescid, medrese, mektep, köprü, çeşme gibi bir sadaka-i câriyye ve hayr-ı dâimî bırakan kimselerdir. Oğlu ve kızı salâh-ı hal üzere bulundukça, te'lîf eylediği kitap ve yaptırmış olduğu mescid, medrese, mektep, köprü, çeşme intifâa sâlih olarak durdukça o kimselerin defter-i a'mâli kapanmayıp daima a'mâl-i mezkûrelerinin sevâbı yazılır."

Şu halde bir kimse donanmaya iâne için on para verip de iştirâ olunan bir zırhlıdan o kimsenin on parası mukābilinde bir çivi isâbet eylese o zırhlı muhârebede isti'mâle kābil olup o çivi dahi onda bulundukça gerek hâl-i hayâtında gerek hâl-i memâtında o kimse bil-fi'l muhârebe edercesine aled-devâm ecr ü sevâba nâil olur. Çünkü zırhlıdaki o çivi o kimsenin sadaka-i câriyyesi demektir. Çok zenginlerimiz var ki üzerlerine farz olan hacc-ı şerîfi ifâ eyledikten sonra iki, üç, dört, beş, altı hatta yedi defa ziyâde ecr u sevâba nâil olmak için Hicâz'a gidiyorlar. Halbuki ânifen İbni Âbidîn'den nakleylediğim mes'ele-i fıkhiyye bu zamanda donanmaya iâne vermenin sevâbı tatavvuan Hicâz'a gitmenin sevâbından fazla olduğunu beyân eylediği gibi donanmaya iâne de her sene tatavvuan hac sevâbı bulunduğunu dahi beyân eylemektedir. Binâenaleyh fazla sevâb arzu eden zenginler tatavvuan Hicâz'a gitmekten ise donanmaya iâne vermelidir.

Fahr-ı Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz [1](مَا مِنْ أَهْلِ بَيْتٍ لَا يَغْزُو مِنْهُمْ غَازٍ، أَوِ يُجَهِّزُ غَازِيًا بِسِلْكٍ، أَوِ بِإِبرَةٍ، أَوْ مَا يَعْدِلُهَا مِنَ الْوَرِقِ إِلَّا أَصَابَهُمُ اللَّهُ بِقَارِعَةٍ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ = Bir âile ve bir familya halktan bir kimse fî-sebîlillâh muhârebeye gidip a'dâ ile cihâd ve gazâ etmez veya onlardan biri bir iplik, ya bir iğne veyahud buna muâdil bir yaprak parçasıyla fî-sebîlillâh muhârebeye giden bir gāziyi techîz ve ona iâne eylemez ise yevm-i kıyâmetten evvel ind-i Sübhânî'den o âile o familyanın başına bir belâ-yı azîm isâbet edecektir.) hadîs-i şerîfiyle umûr-i cihâdda bedenen ve mâlen iâne ve yardımda bulunmayan hamiyetsiz kimseler dünyada musîbet-i azîmeye dûçâr olacaklarını beyân buyuruyor. Binâenaleyh memleket ve milletin son derece donanmaya ihtiyacı bulunduğu şu zamanda para iddihâr edip de donanma iânesi vermeyen bazı zenginler bilmiş olsunlar ki millet nazarında onlar hamiyetsiz addolunacakları gibi hadîs-i mezkûr müfâdınca taraf-ı Sübhânî'den onlara pek büyük bir belâ isâbet edeceği muhakkaktır. El-hâsıl böyle bir zamanda donanmaya iâne vermeyenler şer'an, aklen, âdeten mezmûm ve hamiyetsizdirler.

Fâtih Dersiâmlarından İskilipli
Mehmed Âtıf

[1] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, Kahire, c. 8, s. 180, no 8332.

TERÂCİM-İ AHVÂL

Mardinî Abdüsselâm Efendi

Ulûm-ı âliyye ve 'âliyye-i Arabiyye'nin her şu'besiyle tarih vesâire gibi ulûm-ı mütenevvi'ada te'lîf ettiği âsâr-ı adîdesiyle isbât-ı fazl u kemâl **[78]** eyleyen fuhûl-i ulemâdan bir zât-ı fezâ'il-simât olup Mardin nâ'ib-i esbâkı fuzalâ-yı benâmdan Seyyid Ömer bin Seyyid Muhammed Efendi'nin mahdûm-ı fazîlet-mevsûmudur. (1200) tarihinde Mardin'de tevellüd ederek ma'lûmât-ı ibtidâiyyesini vatanı ulemâsından teallümden sonra Diyarıbekir, Haleb, Şam, Mısır, Dersaâdet'te tahsîlini ba'de'l-ikmâl maskat-ı re'sine avdetle neşr-i ulûm ve te'lîf-i âsâr ile imrâr-i hayât eyledi. (1259) tarihinde irtihâl eyleyip Tekke Mahallesi'nde vâki' İbrahim Bey Câmi'-i Şerîfi hazîresine defnedildi, seyyid-i sahîhu'nneseb oldukları e'imme-i isnâ aşerden İmam Zeyne'l-Âbidîn hazretlerine müntehî olan şecere-i musaddakadan bil-vücûh müstebân olmaktadır. İsimleri âtîde muharrer müllefâtından başka daha bir hayli âsâr-ı kıymetdâr te'lîfine muvaffak olmuşlarsa da hîn-i vefâtlarında pek küçük yaşta bıraktıkları mahdûmları tarafından bit-tabi' muhâfaza olunamadığı cihetle ma'at-teessüf bazıları ziyâ'a uğramıştır. Elsine-i selâsedeki eş'ârından bilhassa eş'âr-ı Arabiyyesi daha rengîndir. El-yevm âilesi tarafından elde edilebilen âsârı ber-vech-i âtîdir.

1- *Esmâ'ü Ricâli'l-Hadîs ve Terâcimi Ahvâlihim*

2- *Tefsîru Fâtihâ-i Şerîfe bi-Hurûfi Mühmele* (Vâlî-i Bağdâd şâir-i fâzıl Ali Rızâ Paşa nâmına ithâf eylemiştir.)

3- *Risâletü's-Sıfât fî İlmi'l-Kelâm* (kezâ)

4- *Risâletün fî Halli Mesâili İsnâ Aşer* (E'imme-i ilm-i kelâmdan Ebi'l-Hasani'l-Eş'arî ile Ebû Mansûr Mâturîdî beynlerinde münâzi'ün-fîh mesâilin hall u tevfîkıne dâirdir.)

5- *El-Kırâtiyye es-Suğrâ fî İlmi'l-Ferâ'iz* (Bir de ayrıca Kübrâ'sı vardır.)

6- *Risâle fî Ademi Cevâzi'l-İ'tikād bi'l-Kırtâsiyyât ve't-Teshîr ve mâ Eşbeha Zâlik*

7- *Risâletün fi'r-Reddi ale't-Tâ'inîn fî İ'câzi'l-Kur'ân*

8- *Kitâb fî İlmi'l-Beyân*

9- *Hâşiye ale'l-Hâşiyeti'l-Lârî Fi'l-Hikme*

10- *Hülâsatü'l-Mantık*

11- *Zevâlü't– Tarah Şerhi Manzûme-i İbni Farah fî Usûli'l-Hadîs*

12- *Eş-Şâfî Şerhu'l-Kâfî fî İlmi'l-Arûzî ve'l-Kavâfî*

13- *Muhtasaru Ma'âhidi't-Tansîs alâ Şevâhidi't-Telhîs*

14- *Ümmü'l-İber* (Arabiyyü'l-ibâre târîh-i umûmîdir.)

15- *Fetâvâ* (Vazîfe-i iftâda bulundukları zaman meydana gelen fetvâlardan ibâret olup ahîran cem' u tertîbine himmet olunmuştur.)

İşbu âsârın tab'ına teşebbüs olunacağı maa'l-memnûniyye mesmû oldu. Cenâb-ı Muvaffık müteşebbislerini muvaffak bi'l-hayr buyursun âmîn.

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

HÎVE HÂKİMİ

Merhûm Seyyid Muhammedü'r-Rahîm Bahâdır Han

Ruslar Asya-yı Vustâ'yı zabtettikleri zaman Türk hanlıklarından ikisini, Buhâra ile Hîve'yi büsbütün mahvetmediler. Bunların velev sırf gölge hâlinde muhâfaza-i istiklâl etmelerine mühim bir sebep, İngiltere'nin Hind hudûduna Rusya'nın vusûlünden kuşkulanması olduğu gibi diğer sebepler de yok değildi: Ruslar İngilizlerin Hindistan'da ta'kîb ettikleri himâye usûlünü taklîd ederlerse, yerli ahâliye daha hoş görünmek ve aynı zamanda Buhâra ve Hîve'den asıl Rusya'ya idhâl olunacak emtiadan gümrük alarak iktisâden istifâde etmek ümidinde bulunuyorlardı. İşte bu gibi sebeplerden dolayı Buhâra ve Hîve hanları resmen istiklâllerini muhâfaza ettiler; ancak Rusya İmparatoru'nun Türkistan'da ma'rûf bir ta'bîr ile "Ak Padişahın" himâye ve dostluğunu bil-kabûl, Rusya Hükûmeti'yle müebbeden akd-i ittifâk etmiş faraziyye-i hukûkiyyesiyle mestûr bir nevi' mahkûmiyete dûçâr oldular. Rusya ile mün'akid ittifâkları mûcebince Buhâra ve Hîve hanları hiçbir devlet ile münâsebât-ı siyâsiyyede bulunamazlar. Bu hanlıkların diplomasi umûru tamamen Rusya'ya bırakılmıştır. Hanların ancak umûr-ı dâhiliyyede az çok istiklâl-i idâreleri vardır. Lâkin bu istiklâl-i idâre de sırf nazarî ve hukûkî olup, hanlar, Türkistan vâlî-i umûmîsinin ve pâyitahtlarında mukîm Rus konsolosunun müsâadesini istihsâl etmeksizin en âdî bir harekete bile teşebbüsten korkarlar.

Rusya'nın Hîve'yi zabtında (1873) Hîve Hanı, henüz yirmi yaşlarına vâsıl olmuş, Muhammedü'r-Rahîm Bahâdır Han idi. Mûmâ-ileyh ve pâyitahtı Rus askeri tarafından alınmak üzere olduğunu görür görmez, şehirden kaçmış, sonra Rus kumandanı General Kaufmann'a ilticâ ederek, mâhiyetini yukarıda muhtasaran anlattığımız ittifâk muâhedenâmelerinden birini bi'l-imzâ Rusya'nın müsâadesiyle, be-tekrâr hanlık tahtına câlis olmuştu. İşte bu zât geçen Ağustos-ı rûmînin 16'ncı günü Hîve şehrinde vefât etmiştir. Allah rahmet eylesin!

Muhammedü'r-Rahîm Han öldüğü zaman 69 yaşında idi.

Birkaç ay evvel sağ tarafına nüzûl isâbet ettikten, sonra o hastalıktan bir daha düzelemedi ve nihâyet sekte-i kalbiyyeden gitti.

Han, Rusça bilmezdi. Avrupa ahvâl ve medeniyetinden bî-haberdi. Ancak Arabî ve Fârisî lisan ve edebiyâtına vâkıftı, şiir ile iştigāli severdi. Kendi âsârından müteşekkil bir dîvân-ı eş'ârı mevcûddur.

Merhûmun iyi kalpli, tarafdar-ı hak ve adâlet olduğu meşhurdur. Memleketini pek eski zamanlardan kalma basît bir usûl ile idare ederdi. Hergün sarayının kapısı önüne çıkıp, iki üç saat oturarak oracıkta umûr-ı idâre ve kazâ ile meşgūl olurdu. Tebeası hanlarına **[79]** da'vâ ve şikâyetlerini söyler, Muhammedü'r-Rahîm Han da müşfik bir baba gibi onları dinleyerek hükmeder ve hükmünü de derhal icrâ ettirirdi.

Merhûm Han, Rusya'nın Kazak ordusunda ferîk rütbesini hâizdi; Rusya diğer bir devletle muhârebe edecek olursa muâhede-i ittifâkiyye mûcebince Rusya'ya 20.000 asâkir-i mu'âvine vermeyi müteahhid idi.

Muhammedü'r-Rahîm Han'ın yerine oğlu Seyyid İsfendiyâr Töre, Çar'ın müsâadesiyle Hîve hanı i'lân olundu. Töre el-yevm 38 yaşındadır. Âlim ve terakkī-perver deniliyor. Avrupaca tahsîl görmemiştir, Rusça bilmiyor. Yeni Han Rusya Kazak ordusunda mîrlivâdır. Üç zevcesi ve Timur Gazi Töre adlı beş yaşlık bir de oğlu var.

İsfendiyâr Töre'nin hanlık zamanı, kendisine, tebeasına ve umûm ehl-i İslâm'a hayırlı ve mes'ûd olmasını Cenâb-ı Hak'tan duâ eyleriz.

* * *

Hîve zabtında bulunmuş Rus zâbitlerinden birisi merhûm Han'a müteallık hatırâtını, *Novye Vremya*'da neşrediyor. Asya-yı Vustâ Türk hanlarının fikir ve hayatlarını ve Ruslar'ın onlara nazar ve muâmelelerini bildirmeye yarayacağından bazı kısımlarını aynen tercüme ediyoruz:

"Askerimiz iki ay kadar Hîve ve etrafında konakladı. İşsizlikten ve hayatın yeknesak oluşundan pek sıkılıyorduk. Posta, hep gecikerek geliyordu. O zaman gazeteler şimdiki kadar modaya girmemişti. Yemek içmek pek pahalı idi. Zâbitler can sıkıntılarını ayyâşlık ve kumarbâzlıkla dağıtmaya çalışıyorlardı. Fakat eğlentilerimizden birisi de Han'a misâfirliğe gitmek idi. İçimizden birisi çıkar: "Haydi, gidip Han'ı ziyâret edelim" derdi. –"Pekâlâ, haydi gidelim!" Beş altı kişi toplanıp bir tercümân yakalar ve giderdik.

"Bir defasında kuşluk zamanına rast geldik. Atlarımızı kapı önünde bırakarak, saray me'mûrlarından birisine, Han'ı görmek istediğimizi ihbâr ettik. Bizi derhal, halılarla döşenmiş bir taraçaya aldılar. Han bekletmedi. Hepimizle birer birer görüştü ve oturunuz, dedi. Han, uzun boylu, şişmanlaşmaya isti'dâdlı, hasta gibi sarı benizli, çirkin seyrek sakallı idi; çehresinden iyi kalpli bir adama benziyor ve ara sıra yüzünde mültefit fakat mükedder bir tebessüm beliri-

yordu. İhtimâl içinden bize müteneffirdi, lâkin dışarıdan hiçbir şey belli etmemek istiyordu.

"Yemeğe başladık. Asya-yı Vustâ âdetince, ibtidâ yeşil çayla üzüm ve kavun verdiler; sonra çörekli yağlı bir koyun çorbası, daha sonra şiş kebabıyla pilav ve nihâyet bir nevi' reçel getirdiler. Han da bizimle beraber yiyordu. Sofranın tabak takımı pek bayağı idi. Hatta etrafı kırılmış fincanlar bile vardı. Tuz, pomada kutusuna doldurulmuştu. Han tercümân vâsıtasıyla, sofranın fenalığından i'tizâr etti, sarayımdan Ruslar her şeyimi aldılar, dedi.

"Ruslar Hîve'yi aldıktan sonra Han'ın işi pek azalmıştı. Han, artık en sevdiği meşgaleye, ulemâ ile dinî ve felsefî münâzarât-ı dûr-a-dûra bol bol vakit buluyordu. Bundan başka derler ki Han tuhaf tuhaf koleksiyon toplamayı severmiş. Mesela türlü eczâhâne şişelerinden mürekkeb zengin bir koleksiyonu varmış(!).

"Ben Han'ı Üçüncü Aleksander resm-i tetevvücü alayında bir daha gördüm. Asya-yı Vustâ han ve hanzâdelerinin hepsini bir misâfirhâneye doldurmuşlardı. On sene içinde Han çok değişmemiş, ancak şişmanlaşmıştı. Seyâhatinden, Moskova'dan pek memnundu, pür-heyecândı, her gün yeni bir şey satın alıyordı. Şeref-müsûlüne nâil olduğum kısa bir müddet zarfında bile bana mübâyaa ettiği eşyadan bazılarını göstermeye vakit buldu. Çalgılı tütün tabakası ve bir küçük kutu ki bir tarafına basılır basılmaz içinden yeşil bir kuş çıkıyor, kanatlarını çırparak ötüyor, sonra yine kutunun içine girip kayboluyor... Bu nâdir eser-i san'ata mâlik olduğundan dolayı Han pek memnun görünüyordu.

"Yeni Han İsfendiyâr Töre'yi de gördüm. İsfendiyâr Töre bizim Hîve seferi esnâsında doğmuştu. Ona tesâdüfüm, Japonya Muhârebesi'nden az evveldir. Babasına benzer. Lâkin hutût-ı vechiyyesi daha düzgün ve daha ince zayıfçadır. General Kuropatkin imparatorun irâdesiyle o havâlînin teftîşine geldiği zaman Buhâra Hanı'nın oğlu Âlimcân Töre ve Hîve Hanı'nın oğlu İsfendiyâr Töre Çarcu'ya General'in istikbâline gelmişlerdi. Büyük ve müzeyyen bir çadırda "desterhân" hazırlanmıştı. General iki veliahdı kendi karşısına ve yan yana oturttu. Prensler diz dize oturdukları halde aksi taraflara bakıyorlardı: Birbirleriyle kavgalı imişler. Nizâın sebebini bilmiyorum. Kuropatkin barışmalarını teklîf etti, prensler kucaklaştılar, lâkin bu musâfaha sırf resmî ve gâyet soğuktu ve musâfahadan sonra da iki Asya hanının veliahdları yekdiğerlerine kelime-i vâhide söylemediler."

Ve bundan da, bit-tabi', hem General hazretleri, hem de bu satırları yazan zâbit efendi pek memnun kaldılar.

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKÂLÂT

İRAN'IN MÂZÎ VE HÂLİNE BİR NAZAR

Nâsırüddin Şah, İran'ı yalnız dâhilen değil, hâricen de bitirdi. Günden güne tedennî ve inhitâta uğrayan memleketin vâridâtı Nâsırüddin Şah'ın ve etrafında bulunan haşerâtın israfât ve mükeyyefâtına kifâyet edemiyordu. Ecânibden para bulmak tarîki düşünüldü. O vakte kadar istikrâz ne olduğunu bilmeyen İran'da felâket-âmîz istikrâzât kapıları açıldı.

Bir hükûmet için istikrâz etmek ne sebeb-i ithâm, ne de mûcib-i şeyn olur. Bütün hükûmetler ve hatta Fransa, İngiltere, Almanya ve Amerika gibi en ma'mûr ve vâridâtları beş altı milyarlara bâliğ olan memleketler bile istikrâz ediyorlar. Fakat istikrâzın bir memleket üzerinde felâket teşkîl etmesi için bazı şerâite merbût olması lâzım geliyor. Evvelen istikrâz edilen paralar memleketin imâr ve terakkîsine bâdî olacak umûr-ı nâfiaya veyahud hükûmetin muhtaç olduğu umûr-ı tedâfü'iyye-i milliyyeye sarf edilmeli, sâniyen: İstikrâz parası ile yapılacak umûr-ı nâfia veya teşebbüsât-ı tedâfü'iyyenin en lüzumlu ve ta'lîkı mûcib-i felâket olacağı cümlece müsellem olan işlerden olmalı, sâlisen: Edilecek istikrâzın şerâiti öyle olmalıdır ki memleket için hayır ve menfaat yerine belâ ve musîbet kesilmesin.

İşte şu şerâit dâiresinde yapılmış olan istikrâz bir millet için behemehâl kârdır: Farz ediniz ki mezkûr şerâit ile para **[80]** elde edilip de memleket için yollar, mektepler yapılıyor: Tabîî az vakit geçmez ki memleket yapılmış olan yollar ve mektepler sâyesinde yeni bir hayat bulup ecânibden aldığı parayı iâde eder ve yapmış olduğu yollar ve mektepler kendisi için kâr olarak kalır.

Fakat İran'da Nâsırüddin Şah zamanında bu gibi şeyler kat'iyen düşünülmezdi. Sırf keyif ve israfât için yapılmış olan istikrâzâtın şerâitine asla dikkat edilmezdi. Hangi şart ile olursa olsun yalnız para elde edilmeye bakılırdı. İşte bunun içindir ki az bir zaman içinde hükûmet Rusya ve İngiltere devletlerinden istikrâz ederek memleketin bütün menâbi'-i servetini, medâr-ı hayâtını, istiklâl-i dâhiliyyesini ecânibin yed-i takyîd ve tahdîdine vaz' etti.

Zâten öteden beri dişlerini İran için bilemiş ecânib bu gibi bir fırsat intizârında idiler. İngiltere ve Rusya Tahran'da muhtelif nâmlar altında bankalar te'sîs etmişlerdi. Şu bankalar ağır fâiz ve tahammül-fersâ şerâit ile müstebidd-i bü'l-hevesin paraya olan ihtiyâcât-ı bî-nihâyesini ref' ediyordular. İvaz olarak fâizden ve menâbi'-i vâridâtı rehinden başka birçok imtiyâzât, inhisârât alıyordular. Akdedilen istikrâzâttan bir para bile ne umûr-ı nâfiaya ne de umûr-ı tedâfü'iyye-i milliyyeye sarf ediliyordu. El-ân bile bütün İran'da "Tahran" ile "Şah Abdülazîm" denilen mevki' arasında bulunan ve yalnız on yedi kilometreden ibâret olan demiryoldan başka bir metre bile demiryol yoktur. Mektep nâmı taşımaya lâyık bir müessese-i irfâniyye yoktur. Kuvâ-yı berriyye ve bahriyyeden yalnız bir nâm kalmıştır. Bütün alınan paralar müstebidin ve a'vânının keyf ü israfâtına sarf ediliyordu. İstikrâzı yapar yapmaz Nâsırüddin Şah küllî bir maiyetle ve yalnız şark hükümdarlarına mahsûs bir debdebe ve dârât içinde Avrupa'ya seyâhat ederdi. Bütün aldığı paraları Avrupa şehirlerinde fuhşiyâta ve sefâhetlere sarf ederdi.

Avrupalılar ise kendi aralarında riâyet ettikleri kavâid-i ahlâkiyye ve kavânîn-i medeniyyeyi unutarak müstebidi

okşuyordular. Bunlar düşünmüyordular ki şu debdebeler, şu tantanalar İranlıların gözyaşları ile, İran'ın bahâ-yı istikbâli ile husûle gelmiş paralar ile vücûda geliyor! Avrupa matbûât ve efkâr-ı umûmiyyesi Nâsırüddin Şah'ı hükümdârân-ı şark arasında en basîretli, en mütenebbih ve her nevi' cehl ü ta'assubdan ârî diye hakkında birçok medh ü senâlarda bulunuyor ve hatta şarkın ihyâsını şu müstebidden beklediğini söyleyerek Nâsırüddin Şah'ı ta'kîb ettiği râh-ı bed-fercâmda teşvîk ve tahrîk ediyordu.

Halbuki şu müstebidd-i mütelevvin kendisi İran'ı satarak Avrupa'ya seferler, seyâhatler ettiği bir zamanda İranlıların Avrupa'ya tahsîl-i ilm ve maârif için gitmelerini şedîd bir sûrette men' etmişti. Kimsenin Avrupa'ya kesb-i ma'rifet için gitmeye cesâreti yok idi. Ve hatta Avrupa gazetelerinden, matbûâtından bir varakpâre bile İran'a bırakmıyordu.

İşte bu sırada idi ki geçen nüshamızda beyân ettiğimiz vechile (Rızâ) nâmındaki zât, İran'ı şu müstebidden istihlâs etti. Yerine oğlu Muzaffereddin Şah geldi.

Bu zât taht-ı saltanata cülûs ettiği zaman hemen sinn-i şeyhûhete vâsıl olmuştu. Bütün ömrünü Tebriz'de kafes arkasında ve haremhânenin muhît-i atâlet ve sefâhati içinde geçirmişti. Hükûmet ve idare ne olduğunu bilmezdi. Fıtraten za'îfü'l-mizâc, hasta fakat hoş-tînet ve nîk-hâh bir vücûd idi. Kimsenin fenalığını istemezdi velâkin kimseyi de idare edemezdi. Etrafını Emîr Bahâdır'lar gibi câhiller aldı. Umûr-ı memleket daha beter hâle düştü.

İşte tamam bu sırada idi ki Rusya'da ihtilâl ve inkılâb başladı. Yukarıda beyân ettiğimiz vechile Rusya'da muhâcir sıfatı ile birçok İranîler bulunuyorlar. Bundan mâadâ İran ile Rusya arasında birçok alâik ve münâsebât-ı ticâriyye mevcûddur. Şu sebeplerden dolayıdır ki Rusya'da rû-nümâ olan inkılâb ve ihtilâl yavaş yavaş İran'a da sirâyet etti. Vâsıta-i sirâyet bilhassa Kafkasya ve Kafkasya'nın İslâm matbûâtı oldu.

Şurası bilinmelidir ki Rusya İnkılâbı'na kadar Rus Hükûmeti Kafkasya müslümanlarına gazete, risâle, mecmûa gibi matbûât te'sîsine kat'iyen müsâade etmiyordu. Müslümanların ellerinde vâsıta-i neşr-i efkâr olarak yalnız Rus lisanında neşredilen *Kaspi* adlı bir gazete var idi. Âciz şu gazetede muharrir idi. Ve Rus Hükûmeti'nin i'mâl ettiği şedâid arasında ne mümkün ise şu gazete vâsıtasıyla müslümanların tenvîr-i efkârına hizmet ediliyordu. Lâkin dâire-i nüfûzumuz pek mahdûd idi. Zîrâ Rus lisanında gazete okuyanlar müslümanlar arasında pek az bulunuyordu. Bereket olsun ki inkılâb geldi. İnkılâbdan bil-istifâde hemen Bakü şehrinde evvelce *Hayat* sonra *İrşâd* nâmında yevmiye neşredilen bir Türk gazetesinin te'sîsine muvaffak olduk. İşte İran'da husûle gelmiş olan tebeddülât-ı fikriyye ve tahavvülât-ı hissiyâtiyyeye en evvel hizmet eden şu gazeteler oldu. Zîrâ o zaman İran'da gazete nâmına lâyık neşriyât mefkûd idi. Halbuki İran'ın birçok yerlerinde milyonlarca Türkler sâkindirler. Bunlar Kafkasya Türkleri ile dâimî ve sıkı bir alâkada bulunuyordular. Bit-tabi' Bakü'de Türk gazetesi intişâr eder etmez bütün İran'ın dikkatini celb etti. Her yerde alınmaya ve okunmaya başladı. Bakü gazeteleri ise ister istemez Rusya'da yevmen-fe-yevmen kesb-i kuvvet ve şiddet eden inkılâbın taht-ı nüfûzunda olarak efkâr ve hissiyât-ı ahrârânenin müslümanlar arasında nakledilmesine hizmet ediyordu.

Bu sâyede yavaş yavaş İran'ın ötesinde berisinde birtakım harekât başlandı. Ahâli alenen izhâr-ı nâ-hoşnûdî etti. Tebriz'de başka yerlerde müstakıllen gazeteler intişârına şürû' olundu. Kafkasya'dan birçok İranîler Kafkasya ahrârı ile vatanlarına avdet ederek fırsattan istifâde çâresini, istibdâdın kaldırılmasını İran'ın ihyâsını düşündüler.

Ahmed Akayef

---

[81] LİSÂN-I DEVLETİN TERVÎCİ MÜNÂSEBETİYLE

Geçenlerde Avrupa gazetelerine gelen İstanbul havâdisi miyânında Osmanlı Bankası'nın Dâire-i Mâliyye ile muhâberâtını Türkçe icrâ eylemesi Mâliye Nâzırı tarafından taleb olunduğu mezkûr idi. Bankanın bu bâbda icbâr olunduğunu yazan ecnebîler şu sırada böyle bir talebin intikām-ı şahsîden mâadâ bir şeye hamlolunamayacağını iddia eylediler; delil olarak da Mâliye Nâzırı'nın istikrâz mes'elesinden dolayı banka ile olan münâzaâtını "Türkiye Millî Bankası" denilen Sir Ernest Cassel Bankası'ının hey'et-i idâresine mensup ve nâzır-ı müşârun-ileyh ile münâsebât-ı dostânesi ma'lûm olan bir İstanbul gazetecisinin Osmanlı Bankası aleyhindeki muhâcemât-ı ahîresini gösterdiler. Lisân-ı resmî-i devletin tervîcine müteallık olan böyle bir taleb nâ-be-mevsim görünmekle beraber tamamiyle haklıdır. Maamâfih menâfi'-i devlet için elzemiyeti âşikâr olan bu taleb eğer ihtilâfâtın mevcûd olmadığı bir zamanda vukūa gelse idi te'sîrâtı sû'-i tefehhümden masûn kalırdı. İgbirâr-ı nefsânînin cereyân-ı umûr-ı devlete te'sîri hiç de câiz olmayan bir hâlet idüğinden ve temkîn ile zabt-ı hiss-i hiddet ise ricâl-i düvel için elzem olan evsâftan bulunduğundan intikām-ı şahsîye mağlûbiyet hakkındaki iddiaya inanmayacağım geliyor.

Her ne ise. Bu makâlede bahseylemek istediğim şey lisân-ı Devlet-i Osmâniyye'nin lüzûm-ı tervîcine müteallıktır. Ma'lûm olduğu üzere Osmanlı Bankası esâsen bir müessese-i Osmâniyye değildir. Sermâyesi gibi idaresi dahi ecnebîlerin elinde olduğundan muâmelâtını Türkçe cereyân ettirebilmek fil-vâki' banka üzerinde nüfûz-ı Osmâniyyet'i artırmak gibi iyi bir hal olmakla beraber icrâsında hayli muhâlefete tesâdüf edilir. Halbuki devletin devâir-i resmiyyesinden birinde birçok mevâdd-ı mühimmenin muâmelâtı Fransızca cereyân edip gidiyor da buna cidden i'tirâz eden bulunmuyor. Bizde Fransızca isti'mâline ibtilâ âdetâ bir illet olmuştur. Kendinizi "mükemmel Fransızca biliyor" diye tavsîf ettirebilirseniz belki devletin sefârâtından birine lâyık âkıl ü dânâ bir diplomatı olmak üzere ileri bile sürebilirsiniz. Türkçe'de adamakıllı bir lâyiha-i siyâsiyye tanzîmine kuvve-i kalemiyyeniz kifâyet edip etmemesinde hiç de beis yoktur. Bir iki satırlık der-kenâr yazmakta bile bir iki yanlış yapan me'mû-

rîn-i mühimme-i hâriciyyemiz bulunduğu ma'lûm olan garâibdendir; daha garîbi bu me'mûrîn-i mühimmenin müslüman olmaları ve ana lisanlarının Türkçe bulunmasıdır.

Belki bir iki ufak devlet müstesnâ olmak üzere dünyada bizimkinden mâadâ bir hükûmet kalmamıştır ki onun hâriciye nezâretiyle sefârâtı arasında cereyân eden muhâberâtı lisân-ı millîden başka bir lisanda cereyân eylesin. Bugün bizim Hâriciye Nezâretimiz ile sefâretlerimiz arasındaki muhâberât Fransızca cereyân edip gitmektedir. Öyle "mükemmel Fransızca" bilenlerimizden ekserîsinin yazdıklarını bir Fransız'a gösterseniz ibârâtın tertîbât-ı mantıkıyyesinde bozgunluk ve şîvede gayr-i tabîîlik olduğunu size söyler. Bundan dolayı olmak gerektir ki birçok levâyih ve muhâberât ya ecnebî bir kâtibin veya hissiyât-ı Osmâniyyesi bir ecnebîden pek de ziyâde bulunmayan kimselerin mu'âvenet-i tesvîdiyyesine muhtaç kalır. İmdi mahremiyeti elzem olan pek çok mevâdd-ı resmiyyenin cerâid-i ecnebiyyeye aksi ihtimâlini tabîî görmek iktizâ eyler.

Bir Türk'ün diğer bir Türk'e sırf umûr-ı resmiyye-i Osmâniyye'den dolayı Fransızca hitâp eylemesinde ne mecbûriyet-i mantıkıyye vardır, bir türlü anlaşılamaz. Pek çok kimselerce ma'lûm olmayan hâlâttan bulunmak gerektir ki süferâmızdan her birinin Hâriciye Nezâreti'ne ahvâl-i câriyye-i siyâsiyye hakkında mülâhazât ve istihbârâtı hâvî göndermekte oldukları lâyihaların sûretleri çıkarılıp berây-ı ma'lûmât süferâ-yı sâireye gönderiliyor. Bedâyi'-i icrâ'âttan sayılan bu usûl vâkıa bazı düvel-i garbiyye hâriciye nezâretlerinin tedbirlerini taklîden vaz' edilmiştir; maamâfih bâ'is-i menâfi'-i tedâbîrden bulunduğu inkâr edilemez. Sûretleri beyne's-süferâ tedâvül ettirilen bu lâyihalar hep Fransızca yazılmaktadır. Mektûm tutulmasında zarûret-i kat'iyye bulunmayan muhâberât ve evrâk düvel-i sâire tarafından fevâid-i âmme-i milliyyeyi te'mînen neşrolunmak mu'tâddır ki meşhur Mâvi Kitap'lar, Sarı Kitap'lar vesâireler hep münâsebât-ı beyne'l-milele tealluku bulunan mevâddı hâvî olarak vakit-be-vakit neşrolunup durmaktadır. Bu neşr-i vesâik usûlü neden ise bizde tatbîk edilmek istenilmiyor. Nitekim hidemât-ı hâriciyye tevcîhâtı dahi –usûl-i müttehazenin hilâfına olarak– neşrettirilmemeye başladı. Hatta meb'ûsânda devletin münâsebât-ı hâriciyyesine müteallık müzâkerât icrâsından bile istinkâfa itiyâd artmaktadır. Bu bâbda isâbeti iddia olunan sebep gûyâ zülf-i yâre dokunacak yani düvel-i mütehâbbeden hiçbirinin igbirârına vesîle olacak mülâhazât sarfından ictinâbdır. Halbuki bu "zülf-i yâre dokunur" iddiasıyla yalnız devletin münâsebât-ı hâriciyyesine müteallık olan mevâdd-ı nâzike husûsî tutulmuş olmakla kalmıyor; bir de bu vesîle ile devletin muâmelât ve icrâ'ât-ı hâriciyyesi enzâr-ı murâkabe-i milletten mestûr kalıyor ki bu hal usûl-i meşrûtiyyet ile kābil-i te'lîf değildir. Osmanlılara mahsûs nezâket-i cibilliyyeden birisi başka milletlerin vakār ve hissiyâtına karşı tamâmî-i ri'âyet göstermek olduğundan vatanının nezâket-i mevki'-i siyâsîsini pekâlâ bilen Hey'et-i Meb'ûsân'dan bile her mes'ele-i hâriciyyemizin sûret-i tedvîrinin saklanmasına gösterilen meyil pek acîbdir. Mahrem tutulması için esbâb-ı ciddiyye-i hükûmet bulunmayan muâmelât-ı siyâsiyye elbette muhâkeme-i ümmete vaz' olunmalı ve süferânın levâyih-i siyâsiyyesi –zarûrî görülen istisnâlar veya ta'dîllerden sonra– neşrolunmalıdır. Tâ ki millet me'mûrîn-i umûr-i hâriciyyesinin diplomaside olan iktidâr veya muvaffakıyetlerinin derecâtını anlaya ve onların ma'lûmat ve muhâkemâtı ile müstefîd ve mütenebbih ola.

İmdi neşr-i evrâk-ı lâzımesi mevki'-i icrâya konuldukda asılları olan Fransızca da mı neşrolunmalı yoksa tercümeleri yaptırılmak zahmeti mi **[82]** ihtiyâr edilmeli? İşte bir suâl ki vürûdu insanı müteaccib eder. Hayır efendim hayır! Mûcibât-ı hamiyyeti temyîzde yanılmayalım; sermâyesi ve muâmelât-ı hesâbiyyesi ecnebî elinde bulunan bir bankanın hazîne-i devlet ile olan muhâberâtını Türkçeleştirmekten mukaddem devletin bir dâire-i resmiyyesinin muhâberâtını lisân-ı resmî-i devlette icrâ ettirelim; takdîmü'l-ehem ale'l-mühim yolunda bir tedbir olur.

Muhâberât-ı beyne'l-milelin vâsıta-i müttehazesi Fransızca bulunmakla beraber İngiltere'nin ekser hükûmâta hitâb-ı muâmelâtının lisân-ı millîde yani İngilizce'de olduğu ve vatanımızda mahzâ teshîlât-ı cemîle kabîlinden bulunmak üzere evrâk-ı vâridesine bir de Fransızca tercüme rabt edip lâkin tercümenin musahhah olduğunu tekeffül eylemediği ma'lûmdur. Bu usûle Amerika Sefâreti dahi ittibâ' etmekle beraber Amerika Konsolosluğu muhâberâtından bazıları sırf tesrî'-i cereyân-ı maslahat emeliyle Türkçe yazılır imiş. Amerika'nın Dersaâdet Sefâreti'ne mensup bir zâttan anlaşıldığına göre Amerika me'mûrlarının bu kabîlden olan Türkçe muharrerâtına Hâriciye Nezâretimiz Fransızca cevap verir imiş! Halbuki banka ile olan münâzaâttan dolayı birçok ecnebî gazeteleri lisan maddesinde dahi bizi ifrât-ı asabiyyet-i milliyye ile tahtie etmektedirler!

Londra **Halil Hâlid**

MEKÂTÎB

Hamburg'tan:

"Muallim Ehrlich tarafından keşfedilen Frengi ilacının tatbîkāt-ı ameliyyesi hakkında ma'lûmât-ı kâfiyye almak üzere geçende Almanya'ya azîmet etmiş olan Doktor İbrahim Bey'in ehibbâsından birine gönderdiği mektubun bazı fıkarâtı ehemmiyet-i mahsûsasına binâen derc edildi:

"Size bundan evvel yazdığım vechile Almanlar fenn-i tıbbı esasından külliyen tebdîl etmişler, fenn-i tıbbı hayâlât vâdisinden kurtarıp hakīkī âdetâ riyâziye gibi kat'î bir fen hâline ifrâğ eylemişlerdir. İcâd eyledikleri usûl husûsiyle Muallim Ehrlich'in icâd eylediği nazariyyât ameliyyâta tatbîk olunuyor.

"Yani Muâllim Ehrlich yirmi seneden beri bakteriyoloji ve ilm-i ensice ve harekât-ı hücreviyye üzerine müteaddid nazariye meydana koymuş ve sekiz seneden beri bu nazariyâtı maddeten isbâta çalışmış ve muvaffak olmuştur. İşte Al-

manya'da iki muallim Muallim Ehrlich ve Muallim Wassermann bu mes'eleyi riyâziye gibi iki ile iki dört eder sûrette şişeler içinde göz önünde isbât etmişlerdir. Mesela vücûddaki bir hüceyreye hariçten mikrobun nasıl dâhil olduğunu bu hüceyre ona ne sûretle mukâvemet eylediğini a'mâk-ı bedende mikroplarla ensice ve hüceyrâtın ne alâim-i maddiyye gösterdiğini enzâra koymuşlar! Fakat bu o kadar dakîk o kadar müşkil ki benim gibi bir âcizin değil diyebilirim ki henüz memleketimizde bu nazariyât bu tedkîkât hiçbir kimsenin kafasında yer bulmamıştır. Buna şüphe yok!

"Muallim Ehrlich bir hafta mukaddem Almanya'nın Bahr-i Baltık sâhilinde kâin Königsberg şehrinde in'ikād eden Etıbbâ Kongresi'ne gitti. Bu kongre ancak Muallim Ehrlich'in keşfettiği nazariyât ve tatbîkātın ve bu miyânede o nazariyât, o tatbîkāt üzerine icâd eylediği Frengi ilacının mevki'-i münâkaşaya vaz'ı için in'ikād etmiş idi. Anlaşılıyor ya! Bugün âlem-i fenn-i tıbda Muallim Ehrlich kadar bütün cihânın enzâr-ı dikkatini celb etmiş bir âlim yoktur. Mezkûr kongre dört gün devam etti. İngiliz, Fransız, Alman, Belçika, İtalya, Rusya, İsveç, Danimarka, Flemenk, Romanya, Bulgaristan, Sırbiye hâsılı bütün Avrupa Amerika milel ve akvâmının murahhasları vardı. İlk sözü Almanya'nın Breslau Dârü'l-Fünûnu emrâz-ı efrenciye muallimi Doktor Neisser aldı.

"Zîrâ Breslau hastanelerinde beş yüz hasta üzerine Ehrlich'in ilacını üç ay tecrübe eden yegâne muallim Neisser idi.

"Bundan başka Ehrlich'in nazariyâtını senelerden beri tecrübe ile uğraşan yine Neisser idi. Neisser iki saat nutuk irâd ettikten sonra bil-cümle etıbbâ müzâkereye başladılar. İlk evvel Fransız etıbbâsı Ehrlich'in ilacının fevkalâde netice verdiğini beyân eylediler. Ba'dehu bil-cümle akvâmın murahhasları bu ilâcın kat'iyen âsâr-ı tesemmüm izhâr etmediğini ve yirmi dört saatte Frengi mikroplarını telef eylediğini tasdîk ettiler. Muallim Ehrlich bugün kemâl-i şân u şerefle Frankfurt şehrine enstitüye avdet eyledi. Kongrede bil-umûm etıbbâ Ehrlich'i alkışlara gark ettiler. Fakat zavallı Muallim Ehrlich elli altı yaşında olduğu halde çalışmaktan vücûdunda tâkat kalmamış, benzi soluk, seksen yaşında gibi görünüyor! Koca dâhî! Bu derecelerde, fenn-i tıbbın dâhîsi olan Muallim Ehrlich'de zerre kadar kibir ve azamet yoktur. Gāyet ama son derece nâzik tatlı sözlü bir zâttır.

"Meşhur *Frankfurter Zeitung* gazetesi bir hafta sıra ile her gün bir büyük sahîfe makāle neşrederek Muallim Ehrlich'in âlem-i fendeki iktidârını i'lân eyledi. *Berliner Tageblatt*, *Kölnische Zeitung* gibi büyük gazeteler dahi pek ziyâde senâkârâne makālât neşretmişlerdir.

"Gelelim bana: Bu âcizi Muallim Ehrlich pek teveccühkârâne kabul ederek kendi nazariyâtından en mühimlerini öğrenmekliğimi kendisi teklîf eyledi.

"Ben fevkalâde teşekkür ederek hemen verdiği emir üzerine Muallim Sachs nâm zâtın yanında bir mahal hazırladılar. Çalışmaya başladım. Ve Cenâb-ı Hakk'ın lütuf u ihsânıyla tamamiyle öğrendim. Doğrusu Muallim Ehrlich ve Muallim Sachs ve Doktor Guggenheimer gibi zevât-ı maârifsimâtın hakkımda gösterdikleri insâniyetin mahcûbuyum. Bu enstitü L'Institut Royal olup Ehrlich'in idaresindedir. Almanya'ya ve bütün âlem-i insâniyyete pek çok **[83]** hizmet ediyor. Almanya Hükûmeti de senevî yüz binlerce mark sarf ediyor. Halbuki bu enstitüye hiçbir ecnebî kabul edilmiyor. Muallim Ehrlich'i görmek üzere üç ay zarfında dünyanın her tarafından birçok etıbbâ geldiği halde Muallim hiç birisini görmüyor. Gelenler yalnız ismini züvvâr defterine yazıp gidiyorlar. İstanbul'dan hiçbir kimse gelmemiş, ne defterde ismi var, ne de Muallim İstanbul'dan hiçbir tabîb gelmediğini ve görmediğini bana söyledi. Şimdilik bu kadar yazabildim. Sonra daha tafsîlât veririm."

İbrahim

Sırâtımüstakīm – "Königsberg"te in'ikād eden kongreye cânib-i hükûmet-i seniyyeden murahhas gönderilmemesi cidden teessüfe şâyândır.

Frengi illeti en ziyâde memleketimizi tahrîb ve istikbâlimizi tehdîd eylemekte olduğundan bu illet hakkındaki keşfiyât vesâireye karşı en ziyâde alâkadâr olanlardan biri de bizim olmaklığımız lâzım gelir idi. Hal böyle iken yine her şey gibi buna karşı da lâ-kayd bulunuyoruz.

BULGAR MÜSLÜMANLARININ ŞİKÂYETLERİ

Filibe Cevâmii Hakkında *Tanin* Refîkimize Gönderilen Bir Mektup

Geçenki mektubumda Bulgar Hükûmeti'nin burada bulunan İslâmlar ve vakıflar hakkında yapmış oldukları zulümleri yazıp muhterem *Tanin* ile kāriîn-i kirâmın enzâr-ı dikkatine vaz' etmiş idim.

Dakika geçmez ki Bulgaristan'da bulunan İslâmlara gerek hükûmet ve gerek Bulgar ahâlisi tarafından tecâvüz olunmasın. İki gün mukaddem hükûmet tarafından hukūk-ı İslâm'a yeni bir darbe vurulmuştur. Şöyle ki geçen sene Türkiye Hâriciye Nâzırı Rıf'at Paşa ve Bulgaristan hey'et-i nüzzârından Lapçev tarafından yapılıp her iki hükûmet tarafından tasdîk edilerek mevki'-i icrâya vaz' olunan müftîler ve vakıflar hakkındaki i'tilâfnâmede altı ay zarfında Bulgaristan'da bulunan sancak müftîleri intihâb olunup içlerinden biri Sofya'ya başmüftî intihâb olunmak, bu başmüftî intihâb olununcaya kadar gûyâ Bulgaristan'da bulunan evkāf-ı İslâmiyye'ye ve hukūk-ı İslâm'a taarruz olunmamak i'tilâfnâme ahkâmından idi. Müftî intihâbları 9 Mayıs 1910 tarihinde icrâ olunmak üzere emirler verilip hükûmet-i hâzıranın mürevvic-i efkârı olacak adamların müftî intihâb olunmalarına gayret ve dikkat etmeleri de ayrıca mutasarrıf ve kaymakamlara emredildi. Daha ne dolaplar çevrilmek istenildi. İntihâblardan şimdiye kadar nizâmen hariç bulundurulan Kıbtî müslümanlar dahi cebren intihâba karıştırılıp bunlar vâsıtasıyla hükûmet kendi istediği adamları yapmak

cür'etine bile tasaddî etti ise de pek çok mahallerde bunlar biz hükûmetin maşası olamayız diyerek hükûmetin bu emrini reddettiler, bizi her intihâba kabul ederseniz biz de bu intihâba gideriz yoksa sizin maşanız olamayız!" diyerek cevap verdiler. Ne ise intihâblar yapıldı. Hükûmet bütün kuvvetini isti'mâl etti, ancak mühim mahallerde mesela Filibe, Rusçuk, Vidin, Varna vesâir bazı mahallerde genç, münevver fikirli gençlerin gayret ve himmeti sâyesinde âlim ve fâzıl adamlar müftî intihâb edildiler. Lâkin heyhât bunların tasdîkleri birkaç mâh geri atılıp ve nihâyet Rusçuk, Varna müftîlerinin intihâbları birer vesîle ile bozulup diğerleri istemeyerek tasdîk edildi. Zîrâ bunların içinde hükûmetin işine gelmez daha birkaç sâhib-i fazîlet vardı. Biz i'tilâfnâmenin artık mevki'-i icrâya vaz'ını bekler iken yukarıda yazdığım gibi iki gün mukaddem bilâ-sebeb Vidin müftî-i lâhıkı Süleyman Rüşdü Efendi Bulgaristan Mezâhib Müdîriyeti tarafından azledildiği kasabamıza telgrafla iş'âr edildi. Biz bunların hükûmet-i hâzıra zamanında müftîlik makāmlarında duracaklarına emin değil idik, çünkü böyle hukūk-ı İslâm'ı muhâfaza eder adamlar Bulgaristan'da müftîlik edemezler. Zîrâ bura hükûmeti idâre-i müstebidde zamanında böyle alıştırılmıştı. Bizim en ziyâde itimadımız Rıf'at Paşa ve Lapçev tarafından imza edilen i'tilâfnâmenin hiç olmazsa bütün mevâddı bir defa olsun mevki'-i tatbîke konulmasında idi. Fakat maatteessüf bugün mukāvele tanınmayarak hukūk-ı İslâm'a işte hükûmet tarafından yeni bir darbe vuruldu. Buna da sebep Sofya'ya başmüftî yaptırmamak ve hukūk-ı İslâm'ı müdâfaa edecek gayûr bir adam bulundurmamaktır. İşte bu gösterir ki Bulgaristan Hükûmeti Hükûmet-i Osmâniyye ile yapmış olduğu mukāveleyi icrâ etmezse biz zavallı Bulgaristan müslümanlarına neler yapmazlar? Şâyet Hükûmet-i Osmâniyye bu defa imzası altında yapmış olduğu bir i'tilâfnâmeyi burada icrâ ettirmezse bizim hâlimiz artık Cenâb-ı Hakk'a kalmıştır. Bulgaristan Hükûmeti burada gerek evkāf-ı İslâm'ı ve gerek hukūk-ı İslâm'ı her taraftan yıkmaya çalıştığı bir zamanda Der-i Aliyye'de Bulgar Eksarhhânesi pâyitahtın en mu'tenâ mahallinde Bulgarlar için bir makbere taleb ediyor. Bulgaristan'da bulunan bütün İslâmların o güzel mezarlıklarından bir eser görebilirler mi? Her kasaba belediyesi bir bahçe yapmaya teşebbüs etti mi mutlaka İslâm mezarlıklarını zabtederler.

Ve'l-hâsıl biz Bulgaristan müslümanları elimizden geldiği kadar çalışıyor ve sesimizi işittirmeğe çabalıyoruz. Fakat, heyhât, duyan yok.

Bu husûsta, ey muhterem Osmanlı gazeteleri gerek sizden ve gerek meşrût Hükûmet-i Osmâniyye'den muâvenet bekliyoruz. Muâvenet Bulgaristan'da idâre-i dâhiliyyeye karışmaya değil, İslâmların hukūklarının muhâfazası hakkındaki i'tilâfnâmenin mevki'-i icrâya vaz'ını te'mîn edecek mürâcaâtta bulunmaya da'vet ediyoruz. Bu da kolay olur, zannederiz.

***

[84]

MATBÛÂT

İttihâd-ı İslâm

Kâhire'de münteşir *el-Livâ* refîkımız Fransa ve ittihâd-ı İslâm sernâmeli makālesinde mütâlaât-ı âtiyyeyi serd ediyor:

"Başkaları için istemedikleri şeyi fevka'l-beşer bir hukūka mâlik imiş gibi kendilerine hoş görenlerin hâline teaccübden kendimizi alamayız. Bir hıristiyan daha inlemeden inliyormuş gibi bütün Hıristiyanlık âlemi müttehiden izhâr-ı te'ellümât eder iken beride bir İslâm feryâdı âfâkı tutsa bile yine kimse nazara almaz. Avrupalılar'ın en mühim gazetelerinde bu hâdise için bir iki satırdan fazla yer tahsîs olunmaz maamâfih neticede yine ittihâd-ı İslâm'dan bahsolunur da ittihâd-ı Mesîhî asla kāle alınmaz, ittihâd-ı İslâm her türlü mahâzîr ve muhâtarâtı dâî görülür de berikine hiç böyle bir şey nisbet olunmaz. Fakat varı yok eden ve yoktan varlık çıkaran kuvvetli bir siyâsete karşı ne yapılabilir. Haksız olsalar bile mâdem ki kuvvetlidirler haklıdırlar, haklı olsak bile mâdem ki zayıfız haksızız. Hakkın kuvvete galebe edeceği zaman daha pek uzak olduğunu unutmamalıyız.

Bir müslümanın kardeşinden haberdâr olması onun kederiyle mahzûn ve sürûruyla memnûn olması gāye-i uhreviyyesini müttehid, mu'tekadâtını mütecânis yapan râbıtayı te'yîd ve te'kīd edecek münâsebâtta bulunması neden çok görülüyor, neden gözlere batıyor. Bundan edyân-ı sâireye karşı bir şemme-i ta'assub çıkarmak nasıl muvâfık-ı insâf olur o halde biz de böyle bir ma'nâ verir ve mukābele bilmisl sûretiyle "ve'l-bâdî azlem" deriz. Biz akvâmın te'lîf-i kulûbuna çalışır iken her türlü esbâb-ı i'tilâf ve te'ârüfün esasını teşkîl eden ve medâr-ı umrân addolunan beyne'l-efrâd tebâdül-i menâfi'e gayret eder iken Avrupa'nın; işittikleri havâdisleri hevâ ve heveslerine ve işlerinin çıkarına göre şekilden şekle sokmaktan çekinmeyen birtakım muhteris muharrirlerin muhayyilelerinden başka bir yerde vücûdu olmayan bir şey ile bizi ithâma kalkışmasını delîl-i insâniyyet addeylemek biliriz ki ne derecelerde muvâfık-ı ma'delettir. Haydi ittihâd-ı İslâm mevcûddur diyelim bu Avrupa'yı ne derecelerde korkutabilir. İslâmların ezimme-i mesâlihi bugün Avrupalıların elinde bulunuyor. Pek az bir ekalliyet istiklâlini muhâfaza ediyor. Avrupa sulta-i kâhiresinin ayırmakta olduğu ümem-i İslâmiyye nasıl birbiriyle birleşmeye imkân bulabilir? Fransa, akdedeceğimiz kongreyi men' için esbâb-ı mûcibe olmak üzere iki şeyden bahsediyor. Fikrimizce bu ikisine bedel bir şeyden bahsetmeli ve "Pâyitahtımızda bir harb-i Salîbî yaptırmayız!" diyeceğine "Mu'telifimiz İngiltere'ye karşı pâyitahtımızda bir harb-i siyâsî açılmasını arzu etmeyiz." demeli idi. Nâfile yere Salîb'i ve vatanperverlerin âmâline mümâşâtın ittihâd-ı İslâm'ı te'yîd edeceğini işe karıştırmamalı idi. Bu sözlerden fâide husûlü şöyle dursun delâlet ettiği vesveseler mûcib-i istihzâ olur. Bâhusûs nîm-resmî bir mâhiyette addolunan *Tan*'ın bu sıralarda Devlet-i Aliyye'nin Afrika'daki mesâile müdâhelâtıyla Cezâir ve Tunusların gûyâ gösterdikleri temâyül ve buna karşı Hükûmet-i Seniyye'nin irâe eylediği müsâedâta dâir,

iki uzun bend neşretmiş olması ma'nîdârdır. Anlaşılan bu makālelerde ittihâd-ı İslâm mahzûruna karşı fikirleri hazırlamak ve bu fikri hiç olmaz ise Mısır vatan-perverlerine yapıştırmaya imkân bulmak maksadları ta'kîb olunuyor.

---

10 Milyon İslâm Hemşîrelerimize

(Bütün Osmanlı kadınlarına beyinsizdir,
hissizdir diyen muharrire müdâfaa)

Tanin'in 9 Eylül 1326 tarihli nüshasının 5, 6'ıncı sahîfelerinde "Mehmed Nâfiz" imzasıyla ve Hâlide Sâlih Hanımefendi'nin romanı vesîlesiyle bütün Osmanlı İslâm kadınları hakkında "siyah kafesler arkasında asırlardan beri hayattan, bilgiden; insanlıktan uzak, hayvanca bir cehâletle mahsûr olarak yaşatılan bu beyinsiz, bu hissiz; bu idrâksiz kadınlarımız içinde ciddî bir tahsîl ve irfân, derin bir tekemmül ve terbiye ile bir Hâlide Sâlih Hanımefendi çıkabilecekmiş" diye tahkīrât yürütülüyor. Bu satırları yazanın Osmanlı olamayacağına bidâyeten hükmettikse de imzanın Mehmed Nâfiz olması muharririn bu hissiz, bu beyinsiz analardan! doğma biri ve maatteessüf Osmanlı olduğunu anladık.

Hemşîrelerimiz *Seviye Tâlip* romanını yazan mûma-ileyhâ Hanımefendi'den başka tekmîl biz müslüman kadınlarının "beyinsiz, hissiz, idrâksiz, insanlıktan uzak ilh." ta'bîrleriyle tezyîf edilmemize susacak mıyız? Mehmed Nâfiz'in bu kirli hislerini, bu mülevves iftirâlarını yüzüne fırlatıp da "Osmanlı kadınları senin bühtânından vârestedirler. İnsanlık roman yazmakla tecellî etmez; bir Osmanlı hanımının alnı her vakit pâk, kalbi her vakit hubb-ı fezâil ve insâniyet ile doludur!" demeyecek miyiz? Matbûâtın serbestîsinden ve bir romanın mevki'-i intişâra vaz'ından bil-istifâde kalbinden Osmanlı kadınlarına karşı beslediği teşnî'âta cereyân veren "beyefendi"yi bu hareketinde sükûtumuzla teşcî' mi edeceğiz? Hemşîreler! Biz bu iftirâlara dayanamayarak işte yazıyoruz.

Evvelâ Osmanlı kadınlarını bu kadar üzen beye soralım ki kendisi beyinsiz, hissiz dediği sürüden doğmamış mıdır? Bu ta'bîrleri sarf ederken Osmanlılıktan değilse anasından, hemşîresinden hayâ etmemiş midir?

Osmanlı hanımları! Biz öyle münâsib sanıyoruz ki bu şenî' sıfatları Nâfiz'e verelim, yüzüne atalım, yoksa bu mülevves isnâdât yarın Avrupa gazetelerine tercüme edilecek ve "Bakın, İslâm kadınları ne kadar hissiz, ne kadar beyinsiz, insanlıktan ne kadar uzak imiş. Bunu onların sütleriyle beslendiği muhtemel bir erkek yazıyor, yine susuyorlar. Hakīkatte İslâm nisvânı hisli, idrâkli, haysiyetli olsalardı müdâfaa ederlerdi" denilecektir.

[85] Bu ikinci teşhîre râzı mısınız?

Nâfiz eğer bir Osmanlı idiyse ve yazacağı şey tenkīd-i muhık olacaktıysa milyonlarla İslâm kadınlarını beyinsizlikle ithâm ederek değil, sun' ve taksîrimiz olmadan birkaç asırdır ilkā edildiğimiz gaflete acıyarak teâlîmiz için yollar, çâreler göstererek, bizi bil-iltizâm hor ve bîgâne bırakan erkeklere lanet ederek idâre-i kelâm etmeli idi. Fakat bu irşâdât, Osmanlı kalbi taşıyanlardan beklenir. Analarını duygusuz, insâniyetsiz bilen …lerden değil. Bilir misiniz? Hâlide Sâlih Hanımefendi'ye "yegâne terbiyeli" ve diğer bütün Osmanlı İslâm kadınlarına "beyinsiz, hissiz; hayvanca câhil" diye Nâfiz'e o müteaffin ağzını ve yüreğini açtıran ne imiş bilir misiniz? Sâliha Hanımefendi'nin roman yazması, pek iyi yazması.

Hanımefendi'nin zümremizde yetişmesi şüphesiz tekmîl Osmanlı hanımlarınca medâr-ı iftihârdır. Buna söz yok. Fakat anlamıyoruz, niçin Hâlide Sâlih Hanımefendi gibi bir *Seviye Tâlip* romanı yazamayan; yahud onun gibi bir İngiliz mektebinden çıkmayan Osmanlı hanımları hayvanca câhil, beyinsiz, insâniyetsiz, idrâksiz oluyorlar? Adamlık, Osmanlılık için mi'yâr, roman mıdır? Bir ecnebî mektebinden neş'et midir? Roman yazmayan, bir ecnebî müessesesinden okumayan adam olamaz mı?

Düşmanların bile medh ü senâdan geri durmadıkları Osmanlı ordusunu bu kadar yüksek bir kalple, âteşîn bir hamiyet hissiyle büyüten; sütlerimizle beslenen biz kadınlar değil miyiz? Nâfiz'in münharif gözleri bunu görmeyebilir.

Nâfiz "Osmanlı kadınlara" hayvanca câhil, insâniyetsiz, duygusuz demekle Osmanlılığı'nın anasını, ninesini, hemşîresini, zevcesini taşlıyor.

Pâdişahımızdan, askerlerimizden, ulemâmızdan, esnafımızdan, çocuklarımızdan, rençberlerimizden hâsılı köylü şehirli Osmanlılarımızdan her birinin insâniyetsiz, duygusuz, beyinsiz kadınlar sütüyle beslendiği sâbit oluyor. Bize kalırsa bütün Osmanlılığı tahkīr için 600 yıldır "Nâfiz"den ağır söz söyleyen bir cür'etkâr bu vatanda görülmemiştir. Bu hareketiyle anlaşılıyor ki Nâfiz Türkiye'nin evlâdı, bura kadınlarının mahsûlü değildir.

Nâfiz'in bu tahkīrâtına bilmem erkeklerimiz, susacak mı? "Evet dediği doğrudur. Biz hissiz, insâniyetsiz, hayvan analardan doğduk." diye teslîm-i şenâ'at edecek mi? Zannetmeyiz. Biz kadınlığımızla ilk darbe-i meşrûa-i müdâfaayı Nâfiz'in kırılası kalemine indiriyoruz. Erkeklerimiz de vazîfelerini görsünler. Bu kirli gömlekten kendilerini, içtikleri sütü, takdîs ettikleri Osmanlılık sıfatını tathîr etsinler.

Hemşîreler! Kadınlar donanmamıza fedâkârlık husûsunda erkeklerden geri kalmamaya azmettik. Bu bir hiss-i ulvî eseri değil midir? Hissiz kadınlar böyle şey yaparlar mı? İstibdâdın birçok mânialarıyla çevrildiğimiz halde Fatma Aliye, Emine Semiye, Nigâr, Mihrünnisâ, Fahrünnisâ, Âişe Sıddîka gibi ilh… hanımefendiler yetişti. Bu bir nişâne-i terakkī değil mi?

Erkeklerinin bir kısm-ı küllîsi! "Kızlar, kadınlar tahsîl ve terbiye görürse ahlâksız olurlar." i'tikādını besleyen bir muhîtte teşvîksiz, vesâitsiz hüdâ-yı nâbit yetişenlerimiz de gösteriyor ki biz kadınlar tekemmüle müstaiddiz. Bize her nevi' esbâb-ı teâlî bahş ve tatbîk edildi de mi âsâr-ı terakkī gösteremedik; hissizlik, insâniyetsizlik, idrâksizlik gösterdik? Biz kadınlar ekseriyetle magsûbu'l-hukūk mazlûmlarız. Terakkīlerine sa'y edilmemiş ihmâl olunmuş bir "unsur-ı mühimm"iz. Cennet bizim ayaklarımızın altındadır. Bize erkek-

ler dest-i mu'âvenet ve irşâdlarını uzatırlarsa Osmanlıları evc-i kemâle çıkarabiliriz. Bir kere bize tarîk-ı tefeyyüzümüz gösterilsin. Me'âsir-i kemâlât irâe edemezsek o vakit "hayvanlığımıza, insâniyetsizliğimize, hissizliğimize" hükmolunsun. Mektepsiz, gazetesiz, her türlü esbâb-ı irfânsız yaşatılan bu zavallı zümre-i nisâ-i Osmâniyyet, bu fakr u gafletten mes'ûl değildir. Mes'ûl, hâin müstebidlerdir. Binâenaleyh kadınlarmızın emr-i ıslâhına âid yürütülecek tenkîdât, kadınlar aleyhine balta sallamakla; onları hayvaniyete indirmekle değil, rahm u irşâdla müzeyyen olmalıdır.

Siyah kafesler arkasında yaşadığımız mes'elesine gelince! Eğer garb medeniyeti çarşaflarımızı hayvanî heveslere teslîm-i iffet için terk ettirecekse biz o siyah kafesler arkasında "bâkir bir ismet"le müsellahen mestûr kalmayı zindânda değil cennette hayât-ı câvidânî bileceğiz.

Bir kere garbda şarkta "büyük fazîletlerden sayılan meziyyât-ı nisâ'iyye" düşünelim: Sadâkat ve nâmus – hamiyet – terbiye-i evlâd – evin hüsn-i idâresi değil mi? Bizi fersah fersah geçtiği söylenen garb kadınlarından bu mektepsiz bırakılan fakat her halde insâniyet âdâbını bilen bu Osmanlı kadınları nâmus ve hamiyet ve fazîletlerinde bir adım bile geri kalmaz ve hatta onlara gıbta-bahş olacak emsâl-i sadâkat ve hamiyyet gösterir. Garbda vatanı için ölmeye hazır kadınlar varsa Türkiye kadınları da bu feyzden mahrûm değildirler. Biz Osmanlı kadınlar erkeklerin bize öğrettiği kadar "terbiye-i evlâd" emrinde de kusur etmiyoruz. Fakat roman yazamamışız. Ne beis var? Garbda bu bir kusur ise şarkta değil. Her kavmin kendine göre âdâb ve âdâtı vardır. Garb âdâtının hepsi şark âdâtına, şarkınkiler hep garbdakilere uyar mı? Erkekler bize daha çok ta'lim etsinler. Biz de evlâdlarımıza daha ziyâde telkîn edelim. Bu husûstaki iktidârla İngiliz, Alman analarına yetişelim, Avrupa'da fabrikalar anaları evden koparark izbelere çekiyor. Bu yüzden terbiye-i evlâd, teşkîl-i âile emr-i mühimmi Avrupa'da gide gide aksak, mühlik bir yol alıyor. Bizde o fabrikalar olmadığı için Osmanlı hanımları evlâdlarını evlerinde, Nâfiz'in zindân farz ettiği haremlerde daha iyi terbiye edebilirler.

[86] Nâfiz hayvanca câhil Osmanlı kadınlarından bahsediyor. "Hayvanca" sıfatını reddederiz. Bu sıfatı muhterem Osmanlı hemşîrelerimiz kabul etmezler, "câhil"e gelince evet garb kadınlarına nisbetle câhiliz. Fakat hamiyet-i Osmâniyye'nin, sadâkat-i rûhiyyenin lüzumunu idrâk ve bu fazîletleri hissetmez değiliz. Demek ki şarka mahsûs his ve idrâkimiz vardır.

Evet nisbeten câhiliz. Fakat Osmanlı bayrağı, Osmanlı nâmusu, Osmanlı vatanı, Osmanlı askeri deyince yüreklerimiz titremek hiss-i ulvîsinden mahrûm değildir. Demek ki hassasız, müdrikiz.

Evet nisbeten câhiliz. Roman düşkünü, Beyoğlu seyyâhları beylere karşı kurşundan, toptan, süngüden korkmaz, vatan uğruna ölümden kaçmaz çelik sîneler, demir yürekli arslanlar yetiştirmesini ve yetiştirmenin farz olduğunu anlamamış hasta analar değiliz. Fakat ne yapalım ki bir ecnebî mektebinden çıkmamışız; ne yapalım ki roman yazamıyoruz.

Düşünmeli ki Osmanlı kadınları bu meziyetlere sahip iken askerlikten kaçayım diye mekteplere sokulan, İstanbul'da doğdum diye kayıt tazeleyen erkekler arasında bu mukaddes hissi takdîr edemeyen sefîhler, hissizler iki sene evvele kadar çok idi.

Meziyyât-ı nisâ'iyyeden evin hüsn-i idâresine gelince:

Bu husûsta Avrupa modasına düşkünlük belâsına musâb analar, Osmanlı kadınları çok. Fakat erkekler değil mi? Hangi taraf hangi tarafı haksız çıkaracak. Evin iktisâda tealluk eden bu faslından başka husûsiyâtı için lâzım behre-i fennîye sahip değilsek kabahat sınıf-ı ricâldedir. Mektepler, bilhassa kız ve kadın müessesât-ı ilmiyyemiz arttıkça Osmanlı hanımları ne hisli, ne idrâkli cevherler olduklarını bir kat daha isbât edeceklerdir.

Vaktiyle hemcinslerimiz kadınlar askere giderler; muhârebe ederler; yaralılara bakarlar; su taşırlar, ordularda şarkı ve şiir söyleyerek neferleri teşcî ederlerdi. Eski merakiz-i medeniyyede, cevâmi' ve medâriste açıktan erkeklere hadîs, lisan, tarih, hukūk, ahlâk dersleri veren İslâm kadınları değil mi idi? Bu tefeyyüz o devirlerde erkeklerin daha çok münevver, daha az mutaassıb, daha az kıskanç olmalarından ileri gelmiştir. Demek sonraları erkekler bozulmuş ki cerîmesini kadınlar çekmiştir. Bunda bizim ne suçumuz var ki Osmanlı kadınları "insanlıktan uzak" sayılsın?

Biz Osmanlı kadınları cehlimizi i'tirâfla beraber hissiyât-i ulviyye-i milliyye ve Osmâniyye'ye her vakit sahip olduğumuzu hele pek yüksek "insan ve hanım kalbi" taşıdığımızı söyleyerek müfterîlere "hissiz, idrâksiz, beyinsiz" sıfatlarını iâde ederiz.

Ve şunu söyleyelim ki biz Osmanlı hanımları artık eski zaman hemşîrelerimiz gibi askere gitmek, neferlere bakmak, orduda şiir ve musikī söylemek vazîfeleriyle muvazzaf olmak istemiyoruz. Bugün başka vazîfeler bizi bekliyor. Biz erkeklerden, Maârif Nezâreti'nden istiyoruz ki Osmanlı hanımlarının Nâfiz'in inâdına muttasıf olduğu hissiyyât-ı ulviyyeye refîk olacak irfân vâsıtalarını tezyîd etsinler. Emin olalım ki yakın bir istikbâlde Nâfiz gibi insanlığı, terbiyeyi romancılıkta arayanlar, roman yazmayanı hayvan, hissiz, beyinsiz sanan bed-hâhlar bu Türkiye'de doğmaz olacaktır. Bir Osmanlı sînesi böyle bir vücûd emzirmeyecektir.

Muhterem on milyon hemşîrelere! Bu sözlerimiz üzerimize atılan çirkâbı izâle ve sizi de müdâfaaya teşrîk içindir. Yoksa Nâfiz'le münâzaraya tenezzül edecek hanım tasavvur edemeyiz…

Rumeli Hisârı Muhadderât-ı İslâmiyyesi Tarafından:

Atiyye, Fâika, Latîfe, Hâfize, Fahrünnisâ, Rebîa, Hâdiye, Ranâ, Âişe, Mâide.

(Yeni Gazete)

ŞUÛN

Türkistan:

Türkistan'da Rus Mektepleri – Rusya'nın müslümanlarla meskûn vilâyetlerinin cümlesinde olduğu gibi, Türkistan'da da, sırf müslümanlara mahsûs olarak hükûmet tarafından açılmış mekâtib-i ibtidâiyye mevcûddur. Bunlara mahallî Rus mektepleri denilir. Mekâtib-i mezkûrede, müslümanlara Rus diniyle, Rus ruhunda, ma'lûmât-ı ibtidâiyye öğretilir.

Lisân-ı millî, fakat mu'tekadât-ı dîniyye tedrîsine hasr-olunmuştur. Müslümanlar öteden beri çocuklarını mahallî Rus mekteplerine pek az verirlerdi; eski usûl medreselerin ibtidâî kısımlarını, yani âlem-i İslâm'ın her tarafında şekli hemen aynı olan sıbyân mekteplerini usûl-i tedrîs nokta-i nazarından teşkîlâtı pek berbâd olmakla beraber hiss-i dînî ve millîyi muhâfazaya hâdim oldukları için bunlara tercîh ederlerdi. Son 10, 15 sene zarfında, yeni usûl millî ibtidâiye mektepleri vücûda geldiğinden mahallî Rus mekteplerinin müdâvimleri daha ziyâde eksildi. Tutulan resmî istatistiklerden anlaşılıyor ki, Semerkand eyâletinde mevcûd birkaç mahallî Rus mektebinden geçen sene, ancak dört müslüman çocuğu şehâdetnâme almıştır; halbuki usûl-i cedîd-i millî ibtidâiyelerin beherinde yüz ilâ iki yüz çocuk tahsîl ile meşgūldür.

Bu fark-ı azîmi gören Türkistan vâlî-i umûmîsi, mahallî Rus mekteplerinin ıslâhı, yani müslüman çocuklarının kesretle devamının te'mîni çâresini araştırmak için bizzat kendi riyâseti altında bir komisyon te'sîs etmiştir. Rub' asırdan beri Türkistan'ın Ruslaştırılmasına sarf-ı gayret eden ma'rûf misyoner Astromov da işbu komisyon a'zâsı miyânında bulunurdu. Komisyon, birkaç celse devam eden müzâkerâtı nihâyetinde, mahallî Rus mekteplerine mahsûs muallimler ihzâr etmek için bir dârü'l-muallimîn te'sîsine ve lisân-ı tahsîl esâsen Rusça kalmak şartıyla, Rusça'nın ehemmiyeti ahâli tarafından tamamen takdîr edilinceye değin bazı ma'lûmât-ı fenniyyenin mahallî lehçe ile de ta'rîf ve takrîrinin cevâzına karar verilmiştir.

Mahallî Rus mektepleri, yerli müslümanların evlâdına mahsûs olduğu halde, komisyonun müzâkerâtına yerlilerden hiç kimse da'vet olunmamış ve bu bâbda yerlilerden hiç kimsenin re'yine de mürâcaat edilmemiştir.

Kāriînimiz yukarıdaki satırları okurken Hükûmet-i Osmâniyye'nin mekâtib-i umûmiyye usûlüyle, Rusya'nın rehber-i hareket ittihâz ettiği mekâtibin tefrîki usûlünü, fikren elbette mukāyese etmişlerdir.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde
olunmaz

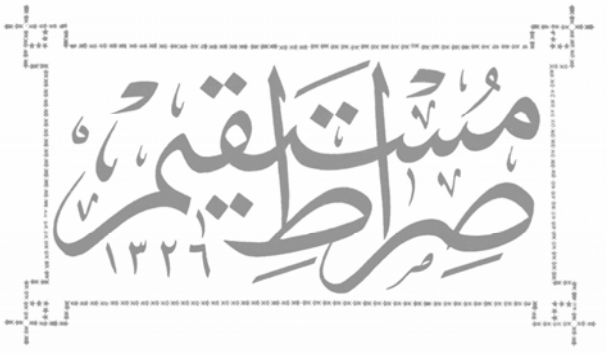

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhâssa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

13 Ekim 1910 9 Şevvâl Perşembe 29 Eylül 326 **Beşinci Cild - Aded: 110**

TEFSÎR-İ ŞERÎF

Tefsîr-i Mu'avvizeteyn
li-İbni Sînâ

Bismillâhirrahmânirrahîm

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ [1]

Sûre-i ûlâda zikrolunduğu vech üzere "Rab" bi'n-netîce terbiyeden ve terbiye dahi tesviye-i mizâcdan[*] ibâret idi. Çünkü bu mizâca isti'dâd-ı beden husûl bulmaksızın insanın teşekkül ve tekevvünü mümkün değildir.

Bu isti'dâd-ı mizâc dahi ukūl-i kāsıra-i beşeriyyenin idrâki fevkinde olan bir terbiyye-i latîfe ile husûl-pezîr olur ki (فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي)[2] kavl-i ilâhîsinde buna işâret buyrulmuştur.

Derecât-ı terbiyyenin birincisi tesviyye-i mizâcdır ki bir insân-ı mu'ayyene bu tesviyye-i mizâc ile ni'met-i evvelîn-i ilâhî ibzâl olunup sâniyen nefs-i nâtıkanın ifâzasıyla beden ve kuvâ-yı beden üzerine kahr u galebe ihsân olunmuştur. Beden bildiğimiz a'zâ-yı mahsûsanın mecmûu olup kuvâ-yı bedeniyye dahi kuvve-i hissiyye, hayâliyye, vehmiyye, fikriyye, sem'iyye, basariyye, şemmiyye, zevkıyye, lemsiyye, şeheviyye, gadabiyye ve adelâtı muharrik olan kuvâ-yı müddehare[**] gibi kuvâ-yı hayvâniyyenin gerek zâhirîsi ve gerek bâtınîsi olsun ve hâzime, dâfia, câzibe, mâsike gibi şu'beleriyle beraber kuvâ-yı nebâtiyyeden kuvve-i gāziyye bulunsun veyahud kuvve-i münmiyye ve kuvve-i müvellide olsun yani ihtilâf-ı ahvâl ve tebâyün-i müte'allikāt ve teşa'ub-i me'hazıyla beraber bil-cümle kuvâ-yı hayvâniyye ve nebâtiyye nefs-i nâtıka-i rûhâniyye-i şerîfe-i kâmilenin taht-ı tedbîrinde makhūrdur.

Evvelen mizâcı tesviye buyurup sâniyen nefs-i nâtıkanın makhūru kılması hasebiyle Rab Teâlâ ve Tekaddes hazretleri melik-i mutlaktır yani tedbîrât-ı bedeniyye nefs-i nâtıkaya tefvîze mâliktir ve sûret-i hakīkıyyede mâlik olan kendi mâlik olduktan sonra diğerini de mâlik edebilir.

Bundan sonra cevher-i nefs-i insânî mebâdî-i müfârakasına ittisâl ve bunların mülâhaza-i hazretine mülâzemet ve müşâhedesi ile iktisâb-ı behcet ve husûl-i üns-i kurbete müştâk olur ki cibillet-i garîzin nefs-i insânîde hâsıl ve sâbit olan bu şevk ve arzu celâyâ-yı mukaddeseden kendisine ifâzası için bu mebâdî-i şerîfeye cevher-i nefsin dâimü't-tazarru' olmasını talebe teşvîk eder ki bu ifâza dahi nefs (عقل بالملكه) derecesine vâsıl olmuş ise harekât-ı akliyye-i intikāliyye tarîkıyle husûl bulur. Veyahud kuvâ-yı bâtıniyyeden istiâne ve suver-i adîde ile bunların tahrîk ve tehyîciyle (İşrâkiyyûn ile Kassâ[m]iyyûn mesleklerine işâret edilmiştir.) vukūa gelir ki bunların kâffesi bu mebâdî-i şerîfeye karşı ibâdettir.

[88] Binâenaleyh nefsi bu derecede müteabbid olup bu mebâdî dahi ma'bûd olur. Fakat ma'bûd-ı bil-hak Allahu

---

[1] Nâs, 114/1.

[*] *Beyânülhak*'a yazdığım bir makālede İmam Fahreddîn Er-Râzî hazretlerinden "mizâc" hakkında şu satırları yazmıştım: ''Tesviye-i mizâc ise hâr, bârid, ratb, yâbis eczâ-yı müteaddideden mürekkeb olan herhangi bir mizâc-ı mu'ayyenin tevellüd ve husûlü için bir nisbet-i mu'ayyene icâb ederken bu nisbet arasındaki cüz'î bir ihtilâf mizâc-ı diğerin husûlüne sebep verir. Halkı ta'kīb eden bu tesviye dahi herhangi bir mizâcın nisbet-i sâniyyesi üzere i'tidâli demektir.''

[2] Hicr, 15/29; Sad, 38/72.

[**] Faâliyet-i adaliyye "glikoz" dedikleri maddenin ihtirâkıyla sâib olan iktidâr-ı kimyevînin istihâlesinden husûle gelir ki bu madde âzâda müdehhardır.

Teâlâ ve Tekaddes hazretleri olmakla her vakit için bu mebâdîye ayrı ayrı isimler verildiği âşikâr olur.

Mesela: Mizâcın tekevvünü hasebiyle verilen isim "rab"-dir. Kabz-ı nefs hasebiyle "melik" tesmiye olunmuştur. Nefsi sevk hasebiyle üçüncü isim de "ilâh" olur ki sûre-i şerîfede mebâdî-i şerîfe ile nüfûs-ı nâtıka arasındaki teallukātın sunûf-ı derecâtı bu isimde munkatı' olmuştur.

Bu mebâdî-i şerîfenin muhassalası vâhib-i suver ve müdîr-i taht-ı kürretü'l-kamer* olan mebde'-i şerîftir.

Bundan evvelki sûre-i şerîfede mebde'-i infilâk olan yani mebde'-i vücûd bulunan mebde'-i evvelden keyfiyet-i isti'âze beyân u takdîrde şirk zuhûru ityân olup bu sûre-i şerîfe dahi vâhib-i suver olan mebde'-i karîbden edilecek istiâzenin keyfiyeti îzân ve derecât-ı ta'allukāt tibyân olundu.

مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ [1]

Vesvâs îkā'-ı vesvese eden kuvvettir ki nefs-i hayvânîyi kabzasına almak hasebiyle kuvve-i mütehayyileden ibârettir.

Mebâdî-i şerîfe ile kesb-i ittisâl etmeğe müştâk olan nefs-i nâtıkanın vechi bu mebâdî-i müfârakaya müteveccih ise de maddiyât ve alâyık-ı maddiyyât ile kuvve-i mütehayyile kendisini meşgūl edecek olursa bu kuvvet onu tahnîs yani aksi cihetine tahrîk eder. Ve bilakis cezbeder. Ve bunun için hannâs olur.

الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ [2]

Yani hannâs ki kuvve-i mütehayyileden ibâret idi. Bu kuvvet-i nefsin matıyye-i ûlâsı olan sudûra ilkā-yı vesvese eder. Çünkü nefs-i insâniyyenin müteallık-ı evvelîni kalb olup buradan sâir a'zâya kuvâ-yı hayâtiyye intişâr eyler. Binâenaleyh vesvese en evvel kalbde icrâ-yı te'sîr eder.

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ [3]

Cin istitâr demektir. Nâs ile insten müştak olmakla umûr-ı zâhire ma'nâsınadır. Binâenaleyh cin umûr-ı müstetire yani havâss-ı bâtıne ve nâs dahi havâss-ı zâhire olmuş olur.

Şerefeddin

هذا هو الذى يبلغ اليه العقل فى هاتين السورتين والله اعلم بحقايق كلامه وغاية اسراره واشاراته

LETÂİF-İ ARAB'DAN

Mütenebbî dîvânını karıştıranlar, şiirinde hikmeti ile hamâseti mezcettiği için, Arab'ın en ma'rûf şâirleri derecesine çıkarılan bu adam ile Emîr Seyfü'd-Devle arasındaki münâsebeti bilirler.

Bizim Koca Râgıb Paşa merhûmun hikmetiyle Nef'î'nin cezâleti, şiddeti bir yere getirilir de aynı şâire verilirse işte size bir Mütenebbî!

Yalnız bizim Nef'î harb ve darb tasvîrinde gösterdiği kudreti hissiyyât-ı âşıkānesinin tercümânı olan gazellerinde de izhâr edebilmiş iken öbürü bunu, kābil değil, yapamamıştır.

Evet, Nef'î dîvânında o kadar vecd-engîz, o kadar rakîk gazeller bulunabilir de Mütenebbî'de belki bir tanesi görülemez.

Araplar kasîdelerinde –bizim şâirlerin ta'bîri vechile– gazel tarh edeceklerse ona teşbîb ismini vererek manzûmenin baş tarafına geçirirler. İşte zavallı Mütenebbî'yi en ziyâde sıkan öyle zannederim, bu teşbîbler olmuştur. Şâir kendisinin duymadığı birtakım hisleri duyurmak mecbûriyetiyle âdî bir nâzım derekesine indikten sonra, bakarsınız, birden bire yükseliverir: Çünkü artık doğrudan doğruya sânihât-ı fikriyyesini ismâa çalışır.

Seyfü'd-Devle Âl-i Hamedân pâdişahlarının en fâzılı, en edîbi olduktan başka pek büyük bir askerdir. Bu muhterem zâtın me'âsir-i irfân ve şecâati Mütenebbî'ye büyük büyük şiirler söyletmiştir. Zâten şâirin en güzîde eserleri vaktiyle Mısır'da hükûmet eden Kâfûr İhşidî ile Seyfü'd-Devle hakkındaki kasîdeleridir.

Üdebâ-yı Arab Kâfûr için söylediklerini daha parlak buluyorlar. Zâten şâirin kendisi de "Ben o kasîdeleri Kâfûr için söylemedim; Mısır ulemâsına beğendirmek için söyledim." dermiş.

Mütenebbî Kâfûr'a takdim ettiği kasîdeleriyle kendisine bir vilâyet verilmesini ister, Kâfûr da zavallıyı oyalar dururmuş. Nüdemâsından biri "Efendimiz, bu adamcağızın matlûbunu is'âf buyursanız, olmaz mı?" demiş. Kâfûr da: "Ne söylüyorsun! Bu herifin dünyada bir dikili ağacı yokken peygamberlik da'vâsına kalkıştı. Ben tutar da koca bir memleketi eline verirsem ulûhiyetini i'lân etmeyeceğine nasıl emîn olabilirim?" cevabını vermiş.

* * *

Mütenebbî'nin muâsırlarından bir de Ebû Firâs Hamedânî vardır ki Arab'ın en büyük şâirlerindendir. Kemâl'in Cezmi'sinde görülen

و نحن اناس لا توسط بيننا

لنا الصدر دون العالمين او القبر

müfredi Ebû Firâs'ın pek ma'rûf bir kasîdesindendir ki emsâline az tesâdüf olunur. Hatta Araplar "Şiir bir emîr ile başladı. Bir emîr ile bitti." derler ki evvelkisiyle muallaka sâhibi İmruu'l-Kays'ı, ikincisiyle de Ebû Firâs'ı kasdederler.

Bir gün Mütenebbî Seyfü'd-Devle'nin huzûrunda bir neşîdesini okurken nahviyyûndan İbn Hâleveyh, daha bir iki edîb ile beraber Ebû Firâs da bulunurmuş. Bu sonraki, şâirin kasîdesini **[89]** fena halde didiklemiş, en güzel beyitlerindeki hikmetlerin, nüktelerin başka yerlerden naklolunduğunu isbât husûsunda biraz insâfsızlık etmiş. İbni Hâleveyh de işe karışınca Mütenebbî'nin canı sıkılarak Emîr'in huzûrunda söylenmeyecek sözler söylemiş. Seyfü'd-Devle de nasılsa infiâlini yenemeyerek bî-çâre şâire pek ağır bir muâmelede bulunmuş. Şu kadar var ki Mütenebbî'nin:

* Felsefe-i kadîme ıstılâhâtında bizim küremize verilen isimdir.

[1] Nâs, 114/4.

[2] Nâs, 114/5.

[3] Nâs, 114/6.

Sen hemân eyle tekellüm râzıyem düşnâme ben

mısrâ'ından daha kuvvetli olan:

فما لجرح اذا ارضاكم الم

tarzındaki tezallüm-i rakîki üzerine hemen pişmân olarak şâirini kucaklamış; nevâzişlere, iltifâtlara, ihsânlara boğmuş, özürler dilemiş. Bu vak'ayı müteâkıb Mütenebbî ufak bir manzûme, daha sonra büyük bir kasîde ile Seyfü'd-Devle'ye teşekkürler eder. İkinci kasîde:

اجاب دمعی و ما الداعی سوی طلل

دعا فلباه قبل الرکب و الابل

matla'ıyla başlar, epeyce de sürer. Bu kasîdenin aşağılarına doğru tamam on dört emr-i hâzırın dizilmesinden husûle gelmiş bir beyit vardır ki şöyledir:

اقل، انل، اقطع، احمل، عل، سل، اعد

زد، هش، بش، تفضل، ادن، سر، صل

(Kusurumu affet; nâ'il-i ihsânın olayım; bir çiftlik ver; beni yayan bırakma; mevkiimi i'lâ et; kederden kurtar; eski şerefimi iâde eyle; atânı artır; bana karşı güler yüz göster; inâyet buyur; şeref-i kurbundan mahrûm bırakma; kalbimi sevindir; her zaman mazhar-ı ihsânın olayım. gibi birtakım ma'nâlar ifâde ediyor.)

Şâir bu beyte gelinceye kadar pek güzel sözler söylediği için son derecede mahzûz, münbasit kalan Seyfü'd-Devle bütün şu emir sîgalarından her birinin tazammun ettiği istirhâma karşı:

"Affettim; daima lütfumu göreceksin; Haleb civârındaki (....) çiftliğini verdim; iki yağız at rükûbuna tahsîs olunacaktır; şeref-i kadîmin kâmilen masûndur..." gibi mukābelelerde bulunmuş, mecliste gāyet zarîf bir ihtiyar varmış. Mütenebbî'nin nâil olduğu bu kadar ihsânı tabiî çekemediği için:

"Efendimiz, herifin ne kadar mes'ûlü varsa üşenmeden birer birer is'âf buyurdunuz. Yalnız biri kaldı ..." demiş. Seyfü'd-Devle: "Hangisi?" deyince:

"Heş beş sîgalarının akîbinde hih! hih! hih! diye gülecektiniz!" cevabını vermiş.

Emîr ihtiyarın bu zarâfetini son derecede takdîr ederek ömrünün son senelerini refâh ile geçirecek kadar ihsânda bulunmuş.

* * *

Meşhur Asma'î birgün Hârûnurreşîd'in yanında imiş. Bâdiyeden bir Arap halifenin huzûruna çıkarak bir şiir inşâd etmiş. Halife şiiri takdîr yolunda vecîz, fakat müsecca' iki üç cümle irâd ettikten sonra "Sana şu kadar altın versinler." demiş. Lâkin Arap "Bir tanesini bile kabul edemem." cevabını vermiş. Halife karşısındaki kebeli Arab'ın şu istignâsını görünce hayrette kalmış; sebebini sormuş.

– Ya ben okuduğum şiir için nasıl para alabilirim ki sizin o mensûr sözleriniz benim zavallı neşîdemden bin kat parlak düştü?

Artık Hârûnurreşîd'in gurûr ve inbisâtı tasvîrlerin, hatta tasavvurların fevkıne çıkacağını, Arab'ın câizesini yüz misline çıkaracağını söylemeye lüzum yoktur değil mi?

Asma'î diyor ki:

– Bu kadar yaş yaşadım, bu kadar ümerâ ile, hulefâ ile, agniyâ ile düştüm kalktım da atiye saydı husûsunda şu baldırı çıplak bedevî kadar bile mahâret gösteremedim. Yazıklar olsun!

Mehmed Âkif

HUTBE

– 18 –

الحمد الله الذى تفرد بالعزة و الجلال و توحد بالكبرياء و العظمة و الكمال الذى تنزه عن امانى الظنون و امالى الخيال. و تقدس عن الضد و الندو التغير و الانتقال. فسبحانه من اله جل فى ذاته عن الاشباه و الامثال، احمده سبحانه و تعالى على جميع الاحوال و اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له شهادة ينجو قائلها من عظيم الاحوال. و اشهد ان سيدنا محمدا عبده و رسوله الصادق فى الاقوال و الافعال. اللهم فصل و سلم و بارك على هذا النبى و على آله و اصحابه خير صحب و آل و سلم تسليما كثيرا. اما بعد فيا عباد الله = ان كان رمضان قد مضى كأنه طيف خيال. و عزمتم على العود الى التفريط فى شوال. فالله حى ابدى سرمدى لايدركه زوال. ولا يضنيه تداول الاوقات و تعاقب الاهلة هلالاً بعد هلال. فلا تقولوا قد ذهب اللآن رمضان و تسهلوا شوالاً بالفسوق و العصيان. فان الله يكره ان يعصى فى اى شهر كان. و يجب ان يطاع فى كل وقت و اوان. فحملوا بواطنكم بالتقوى كجميل ظواهركم باللباس او اكثر. فان الله ينظر من عبده الى قلبه و ما اضمر. و لا تغرنكم الدنيا فكم اظلمت ليلا بعدما كان اقمر. كم اعتربها من كان قبلكم و فرحوا بالاعياد مثلكم ففرق الموت سهمه نحوهم و حرر. اين النعمان و مالك بن عمان و بنوا الاصفر. اين من سمى. بخاقان و بختنصر. اين كسرى الملوك انشروان و قيصر. اين من جمع الكتائب و جهز الجيوش و العسكر. اين من شاع ذكرهم فى الارض غربا و شرقا. اين من القت لهم السادات مقاليدها حقا و صدقا. اين العلماء البارزون فى ميادين الامتحان. اين الذين كان بهم على الحوادث ليستعان. اين اهل الشفقة على الارامل و الايتان، اين اهل الشفقة على الاجانب و ذوى الارحام. اين الذين وصلوا **[90]** العبادة باغدو الآصال. اين الذين صدقوا ماعاهدوا الله عليه و قال فيهم من المؤمنين رجال. لقد افناهم مفنى الامم. و ابادهم مبيد الرمم فأسلوا عن هؤلاء و نادوا فى ديارهم الموحشه. اين سكان هذه الابنيته و القصور المدهشه، فستجيبكم بلسان حالها ناداهم مفرق الجماعات فتفرقوا. وحدى بهم حادى المنايا فشدوا و ماعوقوا. فرحم الله امرأ حاسب نفسه قبل ان يحاسب و ناقشها قبل ان يناقش و يعاتب. فى يوم تعرض فيه الخلائف على الله جمعا. فيحا سبهم على ما احاط به علما. و عنت الوجوه للحى القيوم و قد خاب من حمل ظلما. قال رسول الله (ص) لا حَسَدَ إلا في اثنَتَيْنِ، رَجلٍ آتاهُ الله مالاً فسُلِّطَ على هلَكَتِهِ في الحقِّ، ورجلٍ آتاهُ اللهُ الحِكمةَ، فهْوَ يَقْضي بهَا، ويُعَلِّمُها [1]– صدق رسول الله –

Ali Şeyhü'l-Arab

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm, 18.

ADL Ü İHSÂN

Fransa'nın on dokuzuncu asır felâsifesinden Victor Cousin (1792 – 1867) tarafından *Adl ü İhsân* ünvânıyla te'lîf edilen eser-i hakîmânede felsefe-i târîhe âid pek güzel parçalar vardır. Âtîdeki sahîfelerini enzâr-ı kāriîne arz eylemek pek mevsimsiz sayılmaz. Kāriîn-i kirâm birçok hakāyıkı muhtevî olan bu sutûru okurken hem mütesellî, hem de ibret-bîn olurlar.

Victor Cousin diyor ki:

İnsanın en doğru, en ciddî âlemi âlem-i hürriyyettir. Aslı târîhîde devirler geçtikçe mâhiyeti hakkında daha ziyâde ilim hâsıl olan hürriyetin târîh-i tekâmül-i dâimîsidir. Hürriyet fikri bil-cümle hukūkun musaddak ve muhterem olacağı ve hürriyetin –ta'bîr-i câ'iz ise– cevheri meydân-ı inkişâf ve alâniyete çıkacağı devrin hulûlüne kadar daima zihn-i beşerde kesb-i inbisât ve ittisâ'dan hâlî kalmayacaktır.

Hikmet-i târîh, cem'iyyât-ı beşeriyyenin kimini i'lâ eden, kimini girdâb-ı inhitât ve helâke düşüren inkılâbât-ı azîme arasından âlem-i insâniyyetin gāye-i kemâl olarak pîşgāh-ı hayâlde duran bir cem'iyet hâlini almak üzere kademe kademe yaklaşmakta olduğunu bize gösteriyor.

Bu gāyeye vusûl nihâyet şahs-ı insânîyi alâ'ik-ı esâretten külliyen âzâd edecek ve hürriyetin sath-ı gabrâda sâhib-i yegâne-i kudret ve satvet olduğunu inbâ edecektir. Gāye-i hayâli olan bu cem'iyet hiçbir vakitte sûret-i mutlakada sûret-pezîr-i şuhûd olamayacaktır. Zîrâ herhangi bir gāye-i hayâl âlem-i vücûda hatve-zen olsa derhal letâfet-i hayâliyyesi tenâkus eder. Ancak bu noksân letâfetle beraber yine imtizâc ve intibâ ettiği mevzûâtta hüsn ü bahânın menşe ve menbaı odur. Bu gāye-i hayâl cem'iyet-i hakīkıyyenin öyle bir şu'le-i nûrânîsidir ki edvâr-ı bî-bekā-yı dehr içinde yekdiğerini istihlâf eden cem'iyetlerin herhangisine in'itâf etse o cem'iyeti kendi hâiz olduğu azamet ve kuvvetten az çok behre-mend eder.

İnsanlar çok zamanlar ihtiyacına kâfî gelecek bir şekl-i hürriyyetle âsûde-nişîn olur. Bu şekl-i hürriyyet insanların hâline çesbân kaldıkça pâyidâr olur. İnsanlar zencîr-i esâret altında en ziyâde rencîde olmuş zannettiğimiz devirlerde bile ma'nâ-yı mutlakıyla tahammül-fersâ bir tazyîke giriftâr olmuş değillerdir. Zîrâ her ne denirse densin, cem'iyetin herhangi bir hâli ancak o hâle ma'rûz kalanlar rızâ ve muvâfakati ile ber-devâm olabilir. İnsanlar tasavvur ettikleri derecеden yüksek bir hürriyete tâlip olamayacaklarından istibdâdın kâffe-i envâ' ve eşkâline esas, esâret değil, cehâlettir. Henüz devre-i tufûliyyeti geçirmeyen, mevcûdiyetini yani hürriyetini henüz yalan yanlış hissetmeye bile vakit bulamayan akvâm-ı kadîme-i şarkıyyeyi bir tarafa bırakalım; insanların harekete ve kendilerini tanımaya daha yeni başladıkları devr-i şebâb-ı âlemde eski Yunanlılarda bile tıfl-ı nevzâd-ı hürriyyet henüz pek nâ-tüvân iken yine daha kuvvetlisi, daha fâidelisi aranmıyordu. Lâkin her nâkısın cevherinde kesb-i kemâle bir temâyül-i fıtrî mevcûd olduğu için her şekl-i hürriyyet muvakkaten yaşar ve onun makāmına bir şekil kāim olur. Ve bu ikinci şekil evvelkisini mahvetmekle beraber ruh ve ma'nâsını tevsî' eder. Zîrâ şer mahvolur, bâkī kalan, seyrinde dâim olan hayrdır. Garîbdir ki kurûn-ı vustâda insanlar kurûn-ı kadîmeden daha hür idiler. İnsan bey' ü şirâsı yavaş yavaş hükümden düşmüştü. Bu mümkün ise bize işkence devri gibi görünüyor. Zîrâ fikr-i beşer o zamanlarda behre-mend olduğu derecât-ı hürriyyete artık kanâat etmiyor. Ve onu ihtiyacına gayr-ı kâfî gelen o dâireler içine sıkıştırmak hakīkī bir işkencedir. O tarihlerde insanların tazyîk-i esâretle ezgin olmadıklarının en celî bürhânı o hallere tahammül etmiş olmalarıdır. Kurûn-ı vustâ dûş-ı insâniyyete bâr olmaya başlayalı ancak iki üç asır var. Kurûn-ı vustâ esâretine taarruz da işte bu iki üç asırda vâki' olmuştur.

Bir cem'iyetin eşkâli kendi isti'dâdına tevâfuk ederse kat'an tezelzül kabul etmez. Ona her kim taarruza cür'et ederse kendini mahveder. Lâkin bir cem'iyetin şekli devre-i ihtiyâcını tecâvüz edince, cem'iyet efrâdı hâiz oldukları hukūktan fazlasını tasavvur ve taleb eyleyince, cem'iyetin istinâd-gâh-ı bekāsı olan şey terakkīsine bir engel hükmüne girince, vaktiyle taabbüde şâyeste görülen o şekl-i metînu'l-esâsa karşı fikr-i hürriyyetle onun lâzım-ı gayr-ı müfârıkı olan muhabbet-i akvâm zâil olunca onu canlandıracak ruh ve hayattan artık mahrûm kalan o heykel-i mahbûba her kim eliyle dokunursa derhal yıkıp hâk-i helâk ve izmihlâle serer.

Nev'-i insân işte böylece şekilden şekle girer, inkılâbdan inkılâba doğru ilerler. Daima enkâz üzerinde yürür, lâkin seyrinde dâim olur. Nev'-i beşerin de –bu âlem-i mahsûs gibi– mâye-i bekā ve hayâtı mevt ve fenâdır. Bu mevt ve fenâ bir halk-ı cedîdin, bir hayât-ı nevînin tohumunu hâvî olduğu için bir mevt ve fenâ-yı sûrîden ibârettir. İnkılâbâta **[91]** bu nokta-i nazardan bakılınca artık muhibb-i nev'-i beşer olanları tedhîş edecek bir cihetleri kalmaz. Zîrâ muvakkat fenâların ötesinde bir teceddüd-i dâimî görürler. Zîrâ o acıklı fâciaların temâşâ-giri olmakla beraber yine vekāyiin tatlı bir hâtime ile nihâyet-pezîr olacağını bilirler. Zîrâ bir şekl-i cem'iyyetin sukūt-ı cân-hırâşını görürken sonraki şeklin –zevâhiri her ne olursa olsun– sâbıklarından daha iyi olacağına tamamen kāni olurlar.

Bir hakîm-i hurde-şinâsın medâr-ı tesellîsi, ümîdi, akīde-i sâf ve hâlisi işte budur.

Âlem-i insâniyyetin geçirdiği buhrânların mukaddemâtında pek elîm birtakım alâyim; pek fecî hâdisâta tesâdüf olunur. Şekl-i kadîmi izâle ile bir şekl-i cedîdi kabule sâî olan akvâm nazarında bu şekl-i cedîd sehâyib-i şükûk içinde tecellî edeceğinden o hâl-i nev-zuhûrun bahşettiği mübhem ümîdlerle, arz eylediği âmâl-i dûr-â-dûr ile mütesellî olmaktan ziyâde bî-huzûr olurlar. Zîrâ her şeyin cihet-i selbiyyesi vâzıh; cihet-i îcâbiyyesi mübhemdir. Hesabı kesilen; sâha-i nisyâna atılan mâzî ma'lûm iken bu kadar harâretle intizâr ve arzu edilen âtî muzlimdir. Bazı eşhâsta reyb ü şekke; fıkdân-ı akīdeye müncer olan ızdırâbât-ı rûhâniyye işte bundan ileri gelir. Izdırâbât-ı rûhâniyye, fıkdân-ı akīdeye karşı dârü'l-emânımız ise bil-cümle vekāyi'-i târîhiyyenin esâs-ı ma'nevîsini; mevzû'-i hakīkīsini bize keşfeden bize gāye-i

hayâle muvâfık hakīkī ve dâimü'l-bekā cem'iyeti bir nazar-ı sâlim ve sahîh ile görecek dîdeler bahşeden hikmettir.

Evet aled-devâm teceddüd eden eşkâl içinde tecellî eden dâimü'l-bekā bir cem'iyet vardır. Her taraftan bu âlem-i insâniyyetin veche-i seyri nereyedir? diye sorulup duruyor. Bunu soracağımıza ta'kīb etmesi lâzım gelen gāye-i kudsiyyeyi öğrenmeye çalışalım. İnsanların ne olacağı, lehü'l-hamd ne yapılmak lâzım geleceği ma'lûm olduktan sonra âlem-i insâniyyetin ne olacağı varsın bize mechûl kalsın. Maîşet bil-cümle şedâidi; ahvâl-i beşeriyyenin dâimî temevvücâtı arasında bize rehber olmağa kâfî, fenâ bulmaz birtakım usûl ve kavâid vardır. Bu usûl ve kavâid pek basît olmakla beraber derece-i nihâyede hâiz-i ehemmiyyettir. Akıl ve temyîzden en az hissedâr olanlar bile –içlerinde bir insan kalbi varsa– bunları hem anlar; hem icrâ ve tatbîk eder. Bu usûl ve kavâid bu kadar besâtet ve ehemmiyetleriyle beraber efrâd ile cem'iyâtın zirve-i ulyâ-yı terakkıyyâta varmak için deruhte etmeleri icâb eden bütün vezâifi de câmi'dir. Bunların birincisi adldir ki hürriyet-i insânın diğer insanların hürriyetine karşı lâ-yetegayyer bir riâyetidir. İkincisi ihsândır ki adlin pek haşîn olan muktezayâtını asla bozmaksızın ta'dîl ile tatlılaştırır. Adl insanların ligâm-ı idâresidir, ihsân ise tâziyâne-i teâlîsidir. Bunların herhangisi yok olursa âlem-i insâniyyet ya tevakkuf veya sukūt eder. İnsan ihsân ile ihtidâ; adle ittikâ ederek zamâ'ir-i âmâline doğru sağlam adımlarla muntazaman yürür. Vaz'-ı kavânînde; kabûl-i âdât ve ahlâkta; hatta her şeyden evvel fikirde; felsefede sâha-i tahkīke celbedilecek gāye-i hayâl işte bu olmalıdır.

***

LİSELERE Mİ; BAŞKA MEKTEPLERE Mİ MUHTACIZ?

Geçen makālemde Fransız usûl-i tahsîlinin fenalığından ve memleketimizde senelerden beri müfîd bir netice husûle getiremediğinden bahsetmiş idim. Bu defa da Fransız usûlü teakkub etmek üzere açılan liseler ile asıl muhtaç olduğumuz mektepleri mevzû'-i bahs edeceğim.

Maârif Nezâreti şüphesiz ki büyük bir hüsn-i niyyet ve itmi'nân ile Fransız muallim ve mürebbîler elinde idare olacak liseleri açmaya karar verdi; fakat teessüf olunur ki bu kadar vâsi' hüsn-i niyyetle beraber, milletin, memleketin asıl muhtaç olduğu cihetlere, ihtiyâcât-ı kavmiyye ve medeniyyemize, gurur ve istikbâl-i millîmize ihâle-i nazar etmekte büyük kusurlar ikā' edildiği meydana kondu.

Maârif Nezâreti'nin liseleri küşâddaki başlıca nokta-i nazarı ittihâd-ı anâsıra hizmet etmekti. Halbuki liseler bugün nazik ve bizce şâyân-ı takdîr ve emel olan böyle bir vazîfeyi ifâ edemeyecektir. Liseler bir kere hissiyât-ı vataniyyede zaafiyetler ihzâr edeceği gibi, mektebe dâhil olan gayr-ı müslim talebeler Osmanlılığa kat'iyen ısınamayacaklar ve binâenaleyh ittihâd-ı anâsır arzuları birer hûlyâdan ibâret olarak kalacaktır.

Ecnebî, bâ-husûs Fransız muallimler hiçbir vakit talebelerine Osmanlılık muhabbet-i vataniyyesi ve ittihâd-ı anâsır hissiyâtı ilkā etmeye gayret etmeyeceklerdir. Belki şarkta Fransız muhabbeti, Fransa ibtilâsı husûle getirmeye sa'y edeceklerdir ki Fransa için bu öteden beri arzu ve emel edinilmiş programın bir maddesidir. Bu husûsta Suriye'de ve bâ-husûs Beyrut'ta ne kadar sarf-ı gayret-i mütemâdî edildiğini bugün görüyor, işitiyoruz. Fransa Hükûmeti şarktaki Fransız mekteplerine her sene mühim bir bütçe ayırıyor, buna sebep de Türkiye'deki ve şarktaki ahâlinin elâ gözlerine meftûn oldukları değil, ahâliyi her türlü ihtimâlât-ı hayâliyyeye karşı Fransızlar için hazırlamak ve Fransa mahsûlât ve ma'mûlâtı ve ticâreti için ebedî mahreçler te'mîn etmek arzularıdır.

Fransa'da böyle bir program mevcûd iken, Fransa, memleketimiz umûr-ı tedrîsiyyesine istihdâm edilmek üzere gönderilecek olan muallimleri, hiçbir vakit şarka hakīkī muhabbeti bulunan ve Türkiye'de muhabbet-i vataniyye ve ittihâd-ı anâsır hissini tevsî' edebilecek kimselerden intihâb etmez. Biz bî-çâre Türkler de binlerce liralarımızla Fransa arzusuna, **[92]** âmâline hizmet etmiş olur, beklediğimiz, özlediğimiz terakkīlere hem nâil olamaz ve hem de beyhûde vakit izâa etmiş oluruz.

Esâsen vatanın asıl muhtaç olduğu müteşebbis, gayûr, sâhib-i azm; maddî ve ma'nevî dinç, metîn, i'tidâl-i dem sahibi gençleri yetiştirmeye kat'iyen muvaffak olduğunu isbât edemeyen Fransız usûl-i mektebiyyesinin daha devam ve tevsîi ve Fransız muallimler eline tevdîiyle özlendiği, düşünüldüğü gibi netice hâsıl olamayacağını ümîd ederiz ki Maârif Nezâreti takdîr eder zannederim ki pek yakında mevzû'-i bahs liselerin te'sîsinden sarf-ı nazar edildiğini işiteceğiz.

Konya'da, daha bilmem nerede, henüz takunya ile mekâtib-i i'dâdiyyeye devam eden talebeler, Fransız muallimlerin huzûrunda ders alacaklar da, birgün başımıza sinyor kesilecekler, öyle değil mi? Bazı zevât takunya ile mektebe devam etmenin bir kusur olmadığını söyleyerek i'tirâz ederler. Halbuki mes'ele böyle değildir. Elbisenin, tarz-ı telebbüsün, temizliğin ahlâk, azim, cesâret ve bâ-husûs terbiye üzerine pek mühim te'sîri vardır. Bu sebebe mebnîdir ki iyi mekteplerde talebeye elbise ve tarz-ı telebbüs ve nezâfet numaraları ve mükâfâtları verilir. Biz asıl, lisanımızı bütün memâlik-i Osmâniyye'de sûret-i mükemmelede tanıttırmak isteriz. Lisanın muhabbete ve hissiyâta ne kadar vâsi' te'sîri olduğunu inkâr edecek kimse tasavvur edemem. Biz Suriye'de açtığımız bir lisede, daha doğrusu ismi ile hiç mütenâsib olmayan mekteb-i sultânîde orada sâkin ahâliye Osmanlıca öğretecek ve lisan sâyesinde, terbiye ve tahsîl sâyesinde onları Osmanlılığa merbût edecek yerde, Fransızca öğretmeye kalkar isek ne kazanırız, sözlerimden zannedilmesin ki Suriye'de Osmanlılık muhabbeti pek vâsi' değildir; bilakis zannedebildiğimizden pek vâsi'dir; bunu bir misâl olmak üzere söyledim. Suriye kıt'asında ahâli Türkçe'ye az vâkıf olduklarından, halbuki memâlik-i Osmâniyye'nin her köşesinde iş yapabilmek, me'mûriyet alabilmek Türkçe bilmeye mütevakkıf olduğundan; Suriyelilerin de lisân-ı resmîmizi bilmeleri kendilerinin en menfaatlerine hâdim bir mes'eledir.

Memleketimizde ticâretin, muâmelât-ı iktisâdiyye ve mâliyyenin daha sehîl ve kolay bir tarzda cereyânı için Türk-

çe'nin şiddetle taammümüne ihtiyaç vardır. Dünyada memâlik-i Osmâniyye piyasalarında iş yapmak kadar müşkil, hiçbir piyasa yoktur. Piyasamızda her lisan kullanılır. Halbuki erbâb-ı ticâretin bu kadar lisanı öğrenmeleri mümkünsüzdür. Bunun için tercümelere, fazla me'mûrlar istihdâm etmeye, küçük tâcir ise öteye beriye yalvarmaya mecbûr oluyor ki bin-netîce, ticârette vakit nakittir denilen üssü'l-esâs ve sür'at kayboluyor, fuzûlî masraflar, müşkilâtlar tevellüd ediyor. Âlem-i ticârete girenler bilirler ki bu saydıklarım mühim ve şâyân-ı dikkat şeylerdir. Eğer Avusturya'da Almanca'nın, Amerika'da İngilizce'nin, Rusya'da Rusça'nın ticâret âleminde bir lisan olarak kabul edildikleri gibi memleketimizde de Türkçe piyasayı işgâl eder ise o vakit daha çok ve kolay işler görülebilir. Bu emele vusûl de ancak mekteplerimizi çoğaltmak, en ziyâde Türkçe tahsîline i'tinâ etmekle kābildir.

Yukarıdan beri yazdığım yazılarla elsine-i ecnebiyyenin adem-i tahsîli tarafdarı olduğum zannedilmesin. Bilakis bir muhît-i âkıl dâiresinde ecnebî lisanlarına fevkalâde muhtacız ve herkes bilir ki ben bunun en büyük tarafdarıyım. Mekteplerde talebenin muayyen saatlerde lisan dersi okumaları ve okuduklarından istifâde etmeleri memleketimizin ehass-ı ihtiyâcıdır. Hem şimdiki gibi yalnız Fransızca değil, terakkîde, çalışkanlıkta daha büyük hatveler atan milletlerin lisanlarını, mesela Amerika ve İngiltere fünûn ve terakkıyât-ı ilmiyye ve ticâriyye ve zirâ'iyyesinden istifâde etmek için İngilizce, Almanya ve Avusturya terakkıyyât-ı hâzırasından istifâde etmek için Almanca, hatta İtalyanca da öğrenmeliyiz. Avrupa mekâtibinde Caugucvivans nâmı altında okutulan bu dersler mekteplerimizde hüsn-i kabul görmelidir.

Bir memleketin mîzân-ı terakkî ve teâlîsi mekâtib-i ibtidâiyyesidir. Bütün cihâna karşı, saâdet ve istirâhati ile iftihâr eden İsviçre, Belçika mekâtib-i ibtidâiyyeye medyûn-ı şükrândır. Biz mekâtib-i ibtidâiyyemizi ıslâha, adamakıllı ıslâha kalkmadan başımızdan büyük işlere: Fransız liseleri küşâdına kalktık. Maârif-i ibtidâiyyesi müterakkī olan memleketler, dünyanın en müterakkī ve mes'ûd memleketleridir. Biz terakkī etmek, saâdetlere nâil olmak ve bu istediklerimize nâil olabilmek için kuvvetli olmak istiyoruz; kuru istemek para etmez, mekâtib-i ibtidâiyyelerimize kuvvet vermeliyiz.

Mekâtib-i ibtidâiyyenin ehemmiyeti düşünebildiğimizden pek yüksektir. Maârif; Avrupa'ya mekâtib-i âliyyeye mekâtib-i i'dâdiyyeye muallim yetiştirmek için Fransa'ya "École Normale" talebe gönderdi de mekâtib-i ibtidâiyye muallimi yetiştirmek için İsviçre'ye, yahud Almanya'ya neden talebe göndermedi. Mekâtib-i ibtidâiyyemiz, en mükemmel diye bayıldığımız mekâtib-i ibtidâiyyemiz çocuklarımızın zihinlerini, dimâğlarını ağırlaştırıyor. Onlardan istikbâlde büyük hizmetler beklemek hâssalarını kaybettirmek için çalışıyor. Mekâtib-i ibtidâiyyemizde hoca yok diyoruz da i'timâd eden olmuyor. Memâlik-i medeniyyede, ibtidâî tahsîli gören bir çocuk, bir adam bizim idâdî tahsîli görenlerimizden daha muktedir iş yapar, memleketin menâfi'-i ictisâdiyyesine hizmet eder, kendine hür meslekler hazırlar.

Vilâyâtta dârü'l-muallimînler açıldı. Fakat bu dârü'l-muallimînler eminim ki mekâtib-i ibtidâiyye usûl-i tedrîs ve tahsîline vâkıf olmayan zevât elindedir. Haydi bunlara vâkıf kimse mevcûd değildi de böyle oldu denilmiş; niçin şimdiye kadar ibtidâiyye muallimliği tahsîli için Avrupa'ya talebe gönderilmedi.

İstanbul Dârü'l-Muallimîni'ni görüyoruz. Müdîr-i muktediri vâkıf ellerde bulundukça hakîkī, istediğimiz gibi muallimler yetiştirebiliyor. Tabîî diğer dârü'l-muallimînlerimizde böyle muktedir elleri bulmak için, mekâtib-i ibtidâiyye **[93]** husûsunda ilerlemiş olan memleketlerde tahsîl görmüş ciddî gençlere ihtiyacımız olduğunu takdîr etmeliyiz.

Biz liselerden ziyâde "École Professionnelle" denilen ihtisâs mekteplerine; "École Primaire Supérieure" denilen yüksek dereceli mekâtib-i ibtidâiyyeye ve rüşdiyyeye muhtacız. İhtisâs mektepleri memlekete iş görecek, menâfi'-i ictisâdiyyesine hizmet edecek çalışkan ve hür meslekli uzuvlar yetiştirir. "École Primaire Supérieure"lar kâfî derecede fünûn ve bilinmesi lâzım olan şeyleri öğrettikten sonra, talebeyi ziraat, ticâret, sanâyi, teknik kısımlarına devam ettirerek, ibtidâî tahsîlinde bile, ihtisâs sahibi olarak mektep şehâdetnâmesi veriyor.

Otuz üç sene değil, kaç yüz seneden beri, bizi müşkil mevkilere sokan avareliğimiz, saâdet ve yaşamaya vâsıta-i müstakil teşkîl eden sanâyie; ticârete, ziraate lâyıkıyla ehemmiyet vermemekliğimizdir, cehâlet ne kadar büyük kusur ise memlekete hiçbir fâidesi olmayan ilim de bence öyle bir kusurdur. Memlekete me'mûr değil, erbâb-ı teşebbüs ve servet istihsâl edici adamlar, iyi vatandaşlar yetiştirir isek milletin nûr-ı dîdesi olmuş oluruz. İstikbâl bizim nâmlarımızı hürmetle yâd eder.

O halde bizim yapacağımız şey ana mekteplerinden başlayarak yukarı doğru yükselmektir, her bucakta, her yerde izah ettiğim gibi mekâtib-i ibtidâiyye vesâire te'sîs eylemeliyiz. Senelerin hâsıl ettiği bir tekâmül-i tedrîcîye mazhar olan mekâtib-i i'dâdiyyemizi ciddî, ama pek ciddî bir sûrette ıslâh etmeliyiz; icâbında, mevkiine, ahvâl-i ictimâiyyesine göre onlara birer ikişer senelik ihtisâs sınıfları ilâve eylemeliyiz. İdâdî derecesinde ve daha küçük ticâret mektepleri, mevsim mektepleri küşâd etmeliyiz. Millet, nâfi' uzuvlar yetiştirecek müessesâta nâil olmak için düşünürken Nezâret-i Maârif iyi bir temizliğe mazhar olmalıdır. Yoksa liseler ile gösterilmek istenen teceddüd, memlekete bir sürü iş yapamayacak sözcü adam getirecektir.

Alasonya İ'dâdîsi Müdîri
Edhem Nejad

İNSAN

"Muhterem Leon Bey'e"

Beyim!
Yazdığın nâmeye baktım da bugün.
Nazarımda lemeân oldu o gün;
Ki, o gün sen bize teşrîf ederek,
Nice sohbette bulunduk. Giderek:

Bahs-i ahlâk u edeble daldık,
O bahisten ne fazîlet aldık...
Sözümüz ilm ile irfân idi hep,
Çünkü bunlardı teâlîye sebep.
Arş-ı a'lâ-yı fazîlet, ister;
Bu iki şehber-i ulvîden eser.
O mu'allâ-yı merâtibdeki rûh,
Mazhar-ı her-ni'am-ı feyz-i fütûh.
Ne dilerse eder elbette zuhûr,
Taht-ı emrinde tabîat me'mûr.
Öyle bir kāhire olmuş gālip,
Sanki olmuş bu cihâna sâhip!
Ona tâbi' dere, sahrâ, deryâ,
Bu güneş, ay, bu kevâkib, dünyâ!
Nisbet et bunlara bir insânı!
Hiç kalır gözde, fakat irfânı:
Ebedî hâkime-i âlem-gîr,
Dergehinde bu cihân abd-i kasîr...
Hadd-i zâtında bu insan ne kadar,
Ne kadar âciz ü hayran ne kadar,
Lâkin irfânı olunca tev'em,
Ser-fürû etmeye mecbûr âlem!
"Lî-maallâh"ı duyan zât-ı selîm,
Feyz-i insânîyi eyler teslîm...
Yâ "Kemâl Bey" gibi bir farz edeyim,[*]
Onu da zâtına ben arz edeyim.
Sanki insân bu zemîn, bu arzın:
Rûhudur! Ahsenidir bu farzın.
Çünkü hep rûy-ı zemînde görülen;
Eser-i himmeti; zâten yoğ iken.
Ne kemâl varsa zemînde mevcûd,
Sâyesinde arıyor kesb-i vücûd!
Var tabîatte nice hârikalar,
Var; fakat olmasa insan bu kadar
Bu kadar müsmir ü mu'ciz mi olur?
Nerde bu feyz ü kemâlâtı bulur?
Sa'y ü insânı bütün kaldırınız,
Bırakın kürre-i arzı yalınız!
Ne kemâlâtı kalır meydanda,
Mahvolur hepsi evet bir anda.
Vahşet-âbâd olur artık bu zemîn,
Hani firdevse müşâbihti demin.
Hâsılı kendi bir âciz mahlûk,
[94] *Ma'nen ulviyyetine bir had yok!*
Şunu tekrâra lüzûm var burada,
Kalmasın maksadımız bak arada.
Şimdi biz herkese dersek âlî,
Olamaz; çünkü bakılsa hâli:
Kiminin öyle fenâdır ki, nazar,
Baksa vicdânını nefret sarsar.
O fenâ adama insân mı denir?
Ona bir böyle sıfat mı verilir?
Kimseye fâidesi yok, tenbel,
Mahv u ifnâdır o tenbelce emel!

Yediği içtiği cem'iyyetten,
Kime bir hayr umulur nekbetten.
Hep onun bastığı yer vîrândır,
Cennet olsa o zemîn, nîrândır!
Bir vazîfe bilir insân, akdes,
O da cem'iyyete hizmet. Herkes:
Onu îfâya şitâb eylemeli,
Çünkü ferdâyı hesâp eylemeli.
O muîn olmalı efrâda bugün,
Ona hizmet ede efrâd da bütün.
Hangi cem'iyyete mensûp ise ferd
Onu ihyâ eder elbette o merd!
Yoksa cem'iyyet[e] bir bâr-ı girân;
Olan abdâl; görür ancak hüsrân.
Ma'rifet; millete bir şey vermek!
Ya elinden vurup almak; ne demek?
Ne olur sonra vatanda yerimiz?
Mahv u berbâd oluruz her birimiz!
Bu vatanda, bu saâdet yerine,
Fakr u zillet gelerek, dîgerine:
Oluruz biz de nihâyette esîr;
Ne de feryâdımız eyler te'sîr.
Hâfız u hâris-i devlet, millet:
Sa'y ü san'atla ticâret, servet!..
Çâre yok başka, cihânda bundan,
Sâhib-i san'at olur insan olan!
İşte âlî dediğim insanlar,
Müstefîd eyler umûmu onlar.
Şark u garba edecek atf-ı nigâh,
Bu hakîkatleri anlar billâh!..
Biri ma'mûre-i feyz-i servet,
Meskenetle biri dâr-ı mihnet!
Garbda cârî olan akl u irfân,
Şarkta sârîdir atâlet, hezeyân!..
Eylemek cehl ile rûhu teluîs,
Bu mudur ni'met-i Hakk'ı tahdîs?
"Bakıp etrâfa da ibret alalım,
Bize lâyık mı ki âtıl kalalım!"
Bir de, biz ilmi nasılsa mahdûd,
Olarak anlamışız da, mesdûd
Oluyor servet ü rif'at bâbı,
Bizce fakrın da budur esbâbı.
Nazariyyâtını gördük mü biraz,
Oluruz kâmil-i bâlâ-pervâz.
Halbuki "İlmile âmil" gibi lâf
Bizde söylense de her halde hilâf,
Ameliyyâtı mı? Heyhât, nerde?..
Bulmalı çâre bu müdhiş derde!
İlm ü fennin ameli san'attir!
Gāye-i fâzılası servettir!
İlimle san'ati mezc etmeliyiz,
Bu hakîkat yoluna gitmeliyiz!
"Ederiz himmet ile kal'-i cebel,
Ömrümüz geçmese tenbel tenbel!"
Hâfız u hâris-i devlet, millet:
Sa'y ü san'atle ticâret, servet!..

[*] Edîb-i meşhûr Kemâl Bey.

Çâre yok başka, cihanda bundan,
Sâhib-i san'at olur insan olan!

Bulgurlu-zâde: Rıza

"İNTİBÂH-I İSLÂM – İTTİHÂD-I MÜSLİMÎN"

Câmilerde Hutbe ve Mevâ'iz-i Dîniyye Encümenleri

* * *

Sırâtımüstakīm Mecelle-i Mu'teberesi İdâre-i Aliyyesi'ne

Bâlâda mestûr ünvânlar tahtında mecellenizin neşredegeldiği makālât ve ebhâsı kemâl-i dikkat ile tetebbu' ve mütâlaa eden kāri'lerinizden olmağla iftihâr ettiğimi ba'de'l-beyân âtîdeki mülâhazalarımı min-gayr-ı haddin enzâr-ı dikkat-i aliyyelerine vaz' eylemeyi muvâfık-ı maslahat görüyorum. Ali Şeyhü'l-Arab nâmında bir zâtın bu âna değin on yedi hutbeyi mütecâviz ve *Sırâtımüstakīm*'in lâ-ekall on beş on altı sahîfesini işgāl etmiş olan bu müsecca' hutbelerini **[95]** mütâlaa ettim. Hutbelerin birini okudukça belki diğerinde yeni bir bahis, düşündürücü bir mütâlaa görünür diyerek tâlî hutbelerine intizâr ededurduğum halde aynı siyâkta hutbeler tevâlî edip gidiyor. Mısır'da Hutbe ve Mevâ'iz-i Dîniyye Encümenlerini teşkîl etmekten birinci maksad, aynı siyâkta olan hutbelerden karar ve nâ-kābil-i te'sîr u ifâde müsecca' münşeâtları mutârede eylemektir.

Ali Şeyhü'l-Arab Efendi'nin gücüne gitmesin, evvelen hürriyet-i neşre, sâniyen kendisinin intikād muhiblerinden olması emeline i'timâden bu sutûr-ı kalîlemi kemâl-i hüsn-i niyyetle tahrîre cesâret ediyorum, hatalarımı istircâ' ve delîl ile isbât olunan i'tirâzları kabul ve münâkaşaya hazırım.

Şimdi kadîm hutbelerin ıslâhı lüzumunu kabul eden her munsıf zât, teslîm eder ki her hafta okunacak hutbelerde yeni bir üslûb, yeni bir mevzû'-i ictimâ'î yahud ahlâkī görülmelidir. Şimdiye kadar şuhûr-ı Arabiyye ve mevâsim-i dîniyyeye münâsib hutbeler ile Arapların, Türklerin ezhânı haşivlendi. Bu, şâyân-ı dikkat bir hâldir. Ali Şeyhü'l-Arab gibi zevât-ı muktedire bu mühimmeyi nazar-ı dikkate alırlar ümidindeyim. Artık bu esâret-i fikriyyeden rehâ-yâb olmak sırası gelmiştir.

Şu bahs-i celîle dâir Mısır'ın meşhûr gazetelerinde âcizleri ve diğerleri tarafından hayli makāleler neşredilmiş idi, hamd olsun el-ân bir yakaza-i fikriyye hâsıl olup eski tarz hutbeler tedrîcen terk edilmeye başlanmıştır. Âlem-i İslâm'ın bir tarafı ileriye gider iken diğer tarafı geriye dönmesi yirminci asra lâyık bir tavır ve hareket değildir. Sadr-ı evvel-i İslâmî'de hutbe vazîfesi hulefâ ve ümerâ ve kibâr-ı hükkâm ve eimmelere mahsûs bir vazîfe-i dîniyye idi: Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker mebâhisinden mâadâ her zamanda âdetâ neş'et ve tevellüd eden âdâtların hüsn ü kubhunu, menâfi' u mazârrını şerh ile ezhânları tenvîr, bida' ve rezâile karşı i'lân-ı harb ederlerdi.

Sâde a'yâd ve mevâsim-i dîniyyeyi mülâhaza etmek hutbeden maksûd olan menâfi'-i mühimmeyi te'mîn etmez.

Sadr-ı evvel hatîpleri gibi ahvâl-i hâzırayı, havâdis-i siyâsiyye ve ictimâiyyeyi mülâhaza etmeli, Peygamber ve hulefâ hazerâtı sâde Cuma günleri hutbeleriyle iktifâ eylemeyip etvârî-i siyâsiyyenin her birine münâsib bir tavr u hareket ile nâsı cem edip irşâdât-ı siyâsiyye ve ahlâkıyye ile ukūlü teskīf, efkâr-ı âmmeyi tagziye ederlerdi.

Ehl-i riddenin vücûb-i mukāvemesinden Ebû Bekir hazretlerinin hutbeleri; cünûd-ı İslâmiyye'nin, kesâib-i askeriyyenin ta'biyesinde Ömerü'l-Fârûk'un hutbeleri, harâc ve cizyelerin cem' u cibâyesinde Osman'ın hutbeleri hüküm ve vesâyâ-yı harbiyyeyi mutazammın Ali bin Ebî Tâlib hazretlerinin hutbeleri nerede kaldı? Niçin onları nazar-ı dikkate almıyoruz? Müteahhirînin dökük sökük seci'lerini taklîd etmekten ise mütekaddimînin belîğ, müessir münşeâtlarını tekrar etmeliyiz.

Nice hutbeler var ki bir müessir ibâresi ile bahîl, şahîh olan insanı müdhiş sahîlik bir hâle kalb eder! Cebân, korkak insanı harp meydanlarına sevk eder! Nice hatîb-i müfevvihler var ki bir hutbe-i belîğası ile koca bir dîv-i istibdâdı hâk ile yeksân eder. Zulmün enkāzı üzerinde surûh-ı adl ü hürriyyeti teşyîd eyler!

Haccâc bin Yusuf Irak vilâyetine bir lisanı ile girdi, mezâhir-i saltanat ve übbehetten kâmilen mücerred idi.

Kendisi vâli olduğu halde, vaktinde olan halifeden ziyâde mehîb-i mer'iyyü'l-cânib idi.

يا اهل العراق! انى أرى رؤسا قد أينعت حان و قطافها و انى لصاحبها، و كأنى أنظر الى الدماء بين العمائم و اللحى

ibâre-i beyyinesi ile başlamış olan hutbe-i meşhûre ile Irak'ı kâmilen irhâb etti, Eveska'da müştail olan fitneleri ihmâd ile cümle havâric ve usâtları te'dîb eyledi, işte hatîbin vazîfesi budur, bulunduğu yerde, arasında yaşadığı millette eseri de böyle olmalı.

Usûr-ı sâbıkada hatîbler, şâirler gazetecilik vazîfesini işgāl ederlerdi, onların hutbeleri şimdiki menşûrât-ı kānûniyyenin makālât-ı siyâsiyyenin yerine kāim olurdu. Şimdi ise minber hutbeleri evrâd-ı sûfiyye, ahzâb-ı Şâzeliyyenin yerini tutuyor… Cennetin vasfı, cehennem zebânîlerinin vazîfesi, kabir ve mahşer, eşrât-ı sâ'atten başka bir sîret işitilmiyor, cennetin kaç kapısı var, kaç ağacı var, her şahsın orada hûr-i înlerden kaç zevcesi var, cennetin toprağı miskten, taşları duvarları yâkut ve zebercedden olduğunu işittik... Anladık... Ezberledik... Lâkin cennetin tarîkı nedir? Ona vesîle nedir? Mu'tereku'l-hayâtta fevz-i esbâbı nedir? Evrâd ve ahzâb okumak ile mi? Hayır. Kühûf ve mağaralarda yatıp kalkmak, sabah akşam kuru tesbih çekmek ile mi? Hayır.

Allah sâde ahireti halk etmedi, dünyayı yaratan da odur, bazı ahmakların kavl-i me'sûrları:

(لهم الدنيا و لنا الآخرة) esâsen bâtıldır, tabîate musâdimdir.

(فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا)[1] âyet-i celîlesi bu nazariyeyi tekzîb eder, esastan hedm eyler.

[1] Mülk, 67/15.

Minber hutbelerimiz ehâdîs-i mevzû'a, kısas-ı hurâfiyye, inbâ-i müleffaka ile doldu, hatîplerimiz avâmların hemhemesinden, baş sallamasından telezzüz ediyorlar. Ahfeş'in keçileri çoğaldığından haberleri yok mu!!

عمروا موضع التضع فيهم

و مكان الاخلاص منهم خراب

Şâir-i belîğin dediği gibi, mes'ele vazîfe-i dîniyyeden, bir san'at-i dünyeviyyeye tehavvül etmiş, hatîblerimiz, vâizlerimiz kalplerinde san'at mekânını hüsn-i ta'mîr ile ihlâs yerini harâb u yebâb bırakmışlar, vâ esefâ! Vâ hasretâ! Bu sebeple değil mi ki hutbeleri akīm kalıyor, nüfûs-ı nâsta hiçbir hüsn-i eseri müşâhede olunmuyor!

[96] Âmir bin Abdi Kays hazretlerinin hikmet-i me'sûresini nazar-ı dikkatimizden dûr tutmayalım.

الكلمة اذا خرجت من القلب وقعت فى القلب و اذا خرجت من اللسان لن تتجاوز الاذان

İbâre-i hakîmânelerini tekrâr-be-tekrâr okuyalım, bunun sebebini Amir bin Abdi Kays veche-i dîniyyeden şerh u îzâh etmediyse de fenn-i felsefede, ulûm-i tabîiyyede, tenvîm-i mıknâtîs müellefâtlarından mukarrerdir, işbu ulûmda musannef kitaplara vâkıf olanlar mes'elenin sırrını idrâk ederler, tenvîm-i mıknatısîde müsta'mel olan havâss-ı mü'essirenin birisi lisandır, lisanın nutk ettiği elfâzda, mezkûr elfâz ve harflerin her birinin tahtında münderic (bir) ma'nâlar var ki onlardaki hısâs-ı ma'neviyye kalbden, ruhtan müstemiddir.

Gızânın cevdeti, dirâyeti cism-i insânîde te'sîrât-ı muhtelife ihdâs ettiği gibi, ruhun kalbin tagazzî ettikleri ulûm ve maârif mütekellimin elfâzında tecellî eder. Elfâz-ı mezkûre aynı eser aynı kuvvet ile telebbüs eder.

İbni Atâullah es-Skenderî'nin dediği gibi:

كل كلام يبرز و عليه حلة القلب الذى منه برز

İşte âlem-i İslâmiyyet'in eski mütekellimleri, hakīkī filozof ve mürşidleri böyle söylüyor, söyledikleri de ulûm-ı hadîse, iktişâfât-ı fenniyye ile te'yîd olunuyor, kesb-i metânet eyliyor:

Bakınız İmam Gazâlî bu zaman hatîb ve vâizlerinin hakkında ne söylüyor:

و فرقة اخبرى قنعوا بحفظ كلام الزهاد و أحاديثهم فى ذم الدنيا فهم يحفظون الكلمات على وجهها و يؤدونها من" غير احاطة بمعانيها فبعضهم يفعل ذلك على المنابر، و بعضهم فى المحاريب، و بعضهم فى الاسواق على الجلساء و كل منهم يظن أنه اذا تميز عن السوقة بهذا القدر فى حفظ كلام الزهاد و أهل الدين فقد أفلح..و نال الفرض و صار مغفورا له... و أمن من عقاب الله من غير أن يحفظ ظاهره و باطنه عن الآثانم - و غرور هؤلاء أظهر من غرور من قبلهم

İhyâ-i Ulûm'un başka bir tarafında yine ne yazılmış, onu da görelim. Şöylece:

فأما ما أحدثه الوعاظ و الخطباء فى هذه الاعصار من الكلمات المزخرفة و العبارات المسجعة مما ليس فيه تعظيم لأمرالدين و تخويف مسليمين بل فيه التجرئة على المعاصى فيجب اخلاء البلاد منهم فانهم خلفاء الضلال و خلفاء الشيطاس

Mevzû'-i bahsimize gelelim: Hatîb-i muhteremlerimiz cinâslara ve escâ'lara ne sebepten âşık-ı müyettim oluyorlar? Tıbâkların, tefvîzlerin, cinâs-ı tâmların, mutarreflerin, mütemâsillerin tahsîn-i kelâmda ne vakit zî-medhal olacaklarından hatîplerimizi haberdâr göremiyoruz! Teessüfler olunur! İlm-i bedî'de "nazîri" mürâât edeyim, cinâsı tekmîl edeyim, elfâzları tezyîn ve tenmîk eyleyeyim diye asıl murâd olan ma'nâları, belîğ nükteleri, siyâk-ı cemîlleri teşvîh ediyorlar. Müsellemdir ki ibâre belîğ oldukça te'sîri daha ziyâde olur, lâkin belâgati seci' ile mürâ'ât-ı nazîr ile tefsîr eden kimdir? Bu fetvâyı veren kim oluyor? Emâm-ı enzârımızda İmam Ali'nin hutbeleri var, câhiliyette, İslâm'da, Arabü'l-Arbâların, muhadramların, müvelledlerin, Emevîlerin, Abbâsîlerin belîğ, meşhur hutbeleri var.

Abdullah bin Muâviye, Saîd bin Amr bin Saîd, Sahbân; Ziyad; Katarî bin el-Fücâ'e; Süheyl bin Amr el-A'lem Hâlid bin Safvân; Vâsıl bin Atâ; ve emsâllerini niçin tahaddî etmiyoruz?

Demek istemem ki bunların cemî'-i hutbeleri escâ'dan hâlîdir. Mücerreddir; hayır.

Bunların hutbelerinde escâ' da bulunur; sâir muhassenât-ı bedî'iyye de bulunur; lâkin amden gelmemiştir. Afven gelmiştir.

Onlar seca'ı aramazlar; iltizâm etmezler; siyâk-ı kelâm iktizâ ederse yazarlar tilâvet ederler.

İlm-i bedî' 296 sene-i hicriyyesinde hulefâ-i Abbâsiyyîn'den İbnü'l-Mu'tez vâsıtası ile tedvîn olunmuş iken Arab-ı Arbâların, muhadramların münşeâtlarında muhassenât-ı bedî'iyye nasıl bulunmuş? Bundan bir bürhân tecrîd ve istihlâs etmeli ki muhassenât-ı mezkûre bedî' fennini ezberlemek ile; tekellüf te'assüf ile gelmez; sebk olmaz.

Bakınız İmam Zemahşerî bu sadedde ne türlü ifâde-i merâm eyliyor.

لتعلم أن ما سماه الناس «البديع» من تحسين الالفاظ و تنميقها بطلب الطباق فيها و التجنيس و التسجيع و الترصيع لايملح و لايربح حتى يوازى مصنوعه مطبوعه و الا فما قلق فى أماكنه و نبا عن مواقعه فمنبوذ بالعراء، مرفوض عند الخطباء و الشعراء

* * *

Şunu da izâfe edeyim ki Mâlikî mezhebinin bazı müellefâtında escâ' hakkında bir iki re'y der-miyân edilmiştir; seca' mürââtının lüzumundan bahsolunmuştur; fakat bu re'yler gayr-ı müttefekun-aleyh kabîlinden olduğunu unutmayalım; (بل المدار على ان يكون مما تسميه العرب خطبة) ibâresini hüsn-i tefehhüm edelim; okuyup da âdetimiz üzere hasır altına çekmeyelim!

Peygamber Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem seci'in tekellüfünü buğz ederlerdi, tasannu'-ı kâzib kabîlinden addederler idi; buna da delilim şudur:

Sahâbe-i kirâmdan Abdullah bin Revâha birgün müsecca' ibâreler ile tekellüm ettiğini işiten Peygamber Efendimiz bu cevapta bulunmuştur.

اسجع كسجع العرب![1]

[1] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Kasâme, 11.

Yine sahâbe-i kirâmdan Saîd bin Ebî Vakkâs hazretleri Ömer nâmında olan oğlunu bir gün seci' ile tehâdüs ettiğini işitmesi üzerine şu tarz tekdîrde bulunmuştur;

هذا الذى يبغضك الى، لأقضيت حاجتك حتى تتوب

(Beni sana ikrâh ve buğz ettiren işte budur; **[97]** sec'i isti'mâl etmeyeceğine tevbe etmedikten sonra senin hiçbir ahvâlinden suâl etmeyeceğim.)

Seci' tekellüf ile geleceği müsellemdir. Tekellüfün *Kur'ân-ı Kerîm*'de mezmûm olduğu [1](وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ) âyet-i celîlesiyle sâbittir.

Daha ilerisini aramayalım; bu mikdâr ile ben de muvakkaten iktifâ ediyorum. Mecâl-i kelâm müttessi'dir; serd edilecek mülâhazât çoktur; başka fırsatta yine şu bahs-i celîli tahlîle şitâb eylerim; mukaddemâ beyân ettiğim üzere hatalarımı istircâa; delîl-i sarîh ile müeyyed olan i'tirâzları kabul ve münâkaşaya müstaidim; iftihâren söylemiyorum; iftihâr Vâcib-i Teâlâ hazretlerine mahsûstur.

Kur'ân-ı Kerîm icmâlen ve tafsîlen insanın kaderini kendisine bildirmiştir.

(وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا)[2]، (وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا)[3]، (فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ وَمَا لَا تُبْصِرُونَ)[4]، (وَكَأَيِّن مِّنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ)[5]، (وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ)[6]

–sadakallâhülazîm–

Mısır Meşîhat-i İslâmiyye'nin
Tanta Şu'besi Başkâtibi
İbrahim Besim

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKĀLÂT

İRAN'IN MÂZÎ VE HÂLİNE BİR NAZAR

Cebr u tahakkümden ictinâb eden Muzaffereddin Şah ahâli arasında serzede-i zuhûr olan şûriş ve ihtilâle bir nihâyet vermek ve ahâlinin adl ü intizâma hissettiği ihtiyacı okşamak niyeti ile kendi kendine bilâ-icbâr meşrûtiyeti i'lân etti.

Şu hâdise-i nâgeh-zuhûr doğrusu erbâb-ı tefekkür ve ashâb-ı iz'ânı düşündürdü. Zîrâ İran gibi binlerce senelerden beri idâre-i keyfe mâ-yeşâya alışan; kānûn, adâlet ne olduğunu kat'iyen bilmeyen bir devlette birdenbire vaz' edilen usûl-i ahkâm-ı meşrûtiyyetin nasıl tanzîm ve tedvîn edileceği, ne sûrette tatbîk olunacağı câ-yı tereddüd ve tefekkür idi.

"Hürriyet alınır, verilmez!" cümle-i hakīkat-şi'ârı işte kendisini bütün an'anesi ile İran'da gösterdi. Bir millet hürriyeti uzun bir zaman-ı tekâmülden, birçok mücâhedelerden, fedâkârlıktan sonra almazsa o millet için hürriyeti idare etmek güç olur. Zîrâ bu gibi bir muhîtte hürriyeti lâyıkı vechile anlamak için erbâb-ı irfân ve ashâb-ı zekâ yetiş[me]miş olduğundan hürriyeti tanzîm ve tedvîn için dirâyet ve mahâret hayyiz-i vücûda gel[me]miş olduğundan ve bilhassa hürriyeti hıfz u himâye için lâzım olan teşkîlâtın bulunamamasından hürriyet yerine memlekete mühlik bir maraz-ı herc ü merc ârız olur.

Halbuki İran'da hürriyetin verildiği zaman bu gibi teşkîlât ve sınıf-ı mümtâze-i urefâ ve ezkiyâ ve bilhassa hürriyeti hıfz u himâye için bir kuvvet mevcûd değildi. O zaman İran'da ne kendisini bilen ne yapacağını, isteyeceğini anlayan bir fırka; ne de öteden beri hürriyetin istihsâli yolunda fedâkârâne çalışmış ve binâenaleyh âtîde de hürriyetin muhâfaza yolunu düş[ünm]üş bir kuvvet var idi, asırlarca ezilmiş bitmiş olan İranîler bit-tabi' hürriyete, terakkī ve tekâmüle mütemâyil ve bilhassa adâlet ve intizâma aşık idiler. Lâkin bir şeyi bütün hissiyât-ı kalbiyye ile arzu etmek başka, o şeyi elde ettikten sonra idare etmek yine başkadır.

İşte yalnız şu noktayı düşünenler "İttihâd ve Terakki" gibi senelerce istihsâl-i hürriyyet için bedel-i cân ve mâl etmiş olan, hürriyeti idare etmek için meleke kazanmış ve bilhassa milletin ve milleti tehlike-i herc ü mercîden halâs için bütün bir kuvvet teşkîl eden Cem'iyet'in millet-i Osmâniyye için ne kadar lâzım ne kadar vâcib olduğunu takdîr edebilirler.

Şurasını unutmayalım ki İslâm her yerde aynı belâlara; aynı felâketlere dûçârdır.

آسمان هر كجا ميرى همان رنك است

Dünyanın bütün etrafında müslümanlar aynı istibdâdın zîr-i tehakküm ve tezallümünde ezilmekte idiler. Ve her yerde şu ahvâl-i umûmiyye aynı neticeleri bahşetmişti. Yani her yere zulüm ve cehâlet hükümrân; her yerde memleketler perîşan; her yerde ecânib musallat; her yerde ahâli me'yûs idi. Ahâlinin ahlâkı bozulmuş, ezkiyâ-yı millet ise bir sürü dalkavuklardan başka bir şey değildi. Bunların ekserîsinde ne hubb-ı vatan ve ne hakīkī bir dindârlık var idi. Bütün âlem-i İslâm bir bozukluk, müdhiş bir inhirâf-ı seyl-âbî içinde yuvarlanıp gidiyordu.

İşte böyle bir muhîti tasfiye etmek; böyle bir kalıba yeni bir rûh-ı hayât; bir neş'e-i zindegî vermek güç, pek güç; tasavvur olunduğundan daha güç bir teşebbüstür!!

Böyle bir teşebbüsü yalnız bir kuvvet-i hâkime; bir hey'et-i faâle yapar. Öyle bir kuvvet ki gāye-i âmâlini düşünmemeye vâsıl olmak için lâzım gelen vesâiti bilir ve bu uğurda canını; malını fedâdan çekinmez.

Âh! Şu iki buçuk seneden beri vatanımızın dûçâr olageldiği felâketleri bir kere der-pîş-i nazar ediniz! Hâl-i tefessühte bulunan hey'et-i mecmûa-i Osmâniyye kendisine bir rûh-i hayât, bir neşve-i zindegî verilmek için i'lân edilen hürriyetin hemen bütün eczâsını yekdiğerinden gayrısı gibi telakkī etti. İşte Yemen gāilesi! İşte 31 Mart Hâdisesi; işte Arnavudluk; Makedonya; Atina ve el-ân da devam eden Havran İhtilâli… Filhakīka kâbûs-ı istibdâdın ruhu hâlâ da bizimle uğraşıyor; mülk ve milleti tahrîke çalışıyor. Abdül-

[1] Sad, 38/86.
[2] İsra, 17/85.
[3] Taha, 20/114.
[4] Hakka, 69/38-39.
[5] Yûsuf, 12/105.
[6] Yûsuf, 12/76.

hamid yıkıldı lâkin **[98]** Abdülhamid'in bıraktığı izler hâlâ da çarpınıyor! Lâkin binlerce şükürler olsun; bizde hürriyeti; mülk ve milleti muhâfaza etmek için muhteşem; faâl; ma'kūl bir kuvvet vardır. Şu kuvvet yeniden Osmanlılığı tertîb ve teşkîl ediyor ve şu teşkîlât ve tertibâtını yeni ruh üzere vaz' ediyor. Bütün eczâ-yı Osmâniyye kuvve-i mezkûrenin faâliyeti sâyesinde yeniden yekdiğeri ile imtizâc ederek daha mükemmel; daha yek-âhenk bir sûrette bir mihverin etrafında hareket etmeye başlıyor.

Fakat bu kuvvet olmasaydı hâlimiz acaba ne olacaktı? Eczâ-yı muhtelife-i Osmâniyye yek-diğerinden tecezzî ve ecânib musallat olacaktı. Bakınız iki zırhlı aldığımız için şu ecnebîler ne kadar gürültü; patırtılar yapıyorlar; ne kıyâmetler koparıyorlar! Lâkin hamdolsun ki kuvve-i hâkime bu cihette de kendisini ibrâz ederek eski devirlere; eski kāidelere; ve bunların neticesi olarak ecânibin bu gibi hareketleri âdet edip de başımıza bela kesileceklerine bir daha meydan verilmeyeceğine ecânibi bile iknâ ettirdi.

Lâkin İran'da maatteessüf böyle bir kuvvet mefkūd idi; âh! Zavallı İranîler! Böyle bir kuvvetin mefkūdiyetindendir ki bunlar hürriyeti te'mîn için çarpınıyorlar, çarpınıyorlar. Fakat maatteessüf nâ'il-i merâm olamıyorlar! Ecânibin tasallutu gittikçe tezâyüd ediyor. Memleket dâimî bir herc ü merc içinde yuvarlanıp gidiyor! Bari şu memleketin saâdeti için Muzaffereddin Şah birkaç sene daha ber-hayât olsaydı!.. Bu zât hürriyeti kendi meyl ü hâhişi ile verdiği için muhtemel ki hürriyetin ber-devâm olmasına bezl-i himmet ederdi! Lâkin maatteessüf Muzaffereddin Şah hasta; za'îfü'l-cüsse olduğu için i'lân-ı meşrûtiyyetten iki sene geçmeden vefât etti. İşte İran'ın bütün belaları; bütün felâketleri o günden başladı.

Muzaffereddin Şah'ın yerine halef-i nâ-halefi olan Muhammed Ali Şah cülûs etti. Bütün ömrünü Tebriz'de uşak, oğlan ve kadın arasında geçirmiş bu zât kat'iyen ne terbiye ve ne ta'lîm görmüştür. Hatta edebiyât-ı Fârisiyye'den bile mahrûmdur. Zâhiri hemen Şah[s]even aşâirinin derebeylerine benzer. Şişman, bed-nazar, bed-ahvâl, ensesi bayağı bir kitle-i lahm teşkîl eden şu mehîb zâtın sîmâsında kat'iyen ne bir eser-i necâbet ve ne bir alâmet-i zarâfet var! Gûyâ bu adam iki yüz seneden beri hükümrânlık eden bir âileye; bir silsileye merbût değilmiş! Konuşması; etvârı; harekâtı hemen bayağı bir külhânbeyinin konuşmasını; etvâr u harekâtını anlatıyor, şu adamın ne derecede âdî; ne kadar kasiyyü'l-kalb olduğunu beyân için şu iki misâl kâfîdir; Muhammed Ali kızdığı zaman daima vezîr ve vükelâsına en âdî; yalnız Tebrizu'l-Vatana[1] mahsûs kelimât ile sövermiş! Meclis-i Millî'yi kurduğu zaman şühedâ-yı hürriyyetten birisini tutturuyor ve kendi eli ile katlettikten sonra kendi huzûrunda kafasının ve sînesinin derisini soyduruyor!..

İşte şöyle bir adamın yevm-i cülûs-ı pür-nühûsu İran için bir musîbet günü oldu.

Ahmed Akayef

[1] (تبريز الواطنه) şeklinde yazılmıştır.

TUNUS'UN FRANSA'YA RESMEN İLHÂKINA RIZA GÖSTERİLİYOR MU?

107 numaralı *Sırâtımüstakīm*'in Şuûn kısmında, Paris'ten İstanbul'a çekilmiş şöyle bir telgrafnâme sûreti vardı: "Gazeteler, Hâriciye Nâzırı Mösyö Pishon'un Sadrazam Hakkı Paşa ile son mülâkatında Tunus ve Cezâyir'e müteallik mesâilin hall u tesviyesi hakkında bilhassa ısrâr eylemiş olduğunu yazıyorlar."

Bu habere *Sırâtımüstakīm* tarafından şu mütâla'a-i muhtasara ilâve olunmuştu: "Telgrafnâmede Tunus ve Cezâyir'e müteallık mesâilin hall u tesviyesi diye mübhem ifâde olunan husûs, bu iki müslüman memleketinin Fransa'ya ilhâkının Makām-ı Hilâfet'çe tasdîki demektir. Cezâyir Sultan Mahmûd-ı Sânî zamanında, Tunus da Hakān-ı Mahlû' devr-i saltanatında bilâ-sebeb-i meşrû' Fransa devleti tarafından zabt u istîlâ olunmuştu. Lâkin Devlet-i Osmâniyye, bu tasallutun meşrûiyetini şimdiye değin asla teslîm ve tasdîk etmemiştir. Hatta fenalıklarını sayıp tüketemediğimiz devr-i istibdâd bile buna cesâret eyleyememiştir. Binâenaleyh Hükûmet-i Meşrûta-i Meşrûamızın böyle bir mükâlemeye asla yanaşmayacağına emniyetimiz ber-kemâldir."

Biz bu satırları yazarken, Fransa Hükûmeti'nin, Osmanlı İnkılâbı'nın ertesi gününden i'tibâren Tunus mes'elesini kurcalamakta olduğunu bilmiyor değildik, hatta sekiz, dokuz ay evvel, hükûmet-i Osmâniyye'nin Tunus-Trablus hudûdunun tahdîdine muvâfakatle, bir nevi' kapana tutulduğunu da öğrenmiştik. Zîrâ, o muvâfakatı müteâkib, *Tan* gazetesi, kendilerinin dedikleri gibi, i'lerin üzerine nokta koymuş; Türkiye, Tunus Hükûmeti'yle tahdîd-i hudûda râzı olarak, Bardo Muâhedenâmesi'ni tasdîk ve teslîm eyledi, demişti. O zamanlar, güzel Marianne ile mülâtefe ve mücâmele devresi olduğundan, *Tan*'ın makālesine karşı hiç kimse ses çıkarmamış, cevap vermemişti.

Lâkin para yüzünden araya soğukluk girip, mülâtefe ve mücâmele yerine münâzaa ve müşâteme kāim olunca, eski hesaplar hep ortaya döküldü; hükûmet-i cumhûriyye birtakım sudan sebepler icâd ederek Tunus mes'elesinin kat'iyen hallini, yani Tunus'un Devlet-i Osmâniyye ile her türlü münâsebâtının tamamen kat'ını talebe girişti. *Tan* 17 Eylül-i efrencî tarihli nüshasında Hâriciye Nezâreti'nin bu bâbdaki efkârını şu satırlarla hülâsa etmişti:

"Eğer Mösyö Bompard'a Türkiye'nin Bardo Muâhedenâmesi'ni ve bilhassa Fransız me'mûrîn-i siyâsiyyesinin Tunuslular üzerindeki hakk-ı himâyesini **[99]** tanıyan altıncı maddesini tanımadığı söylenirse bu delâili reddetmek sefîr için kolay olacaktır; filhakīka Trablus-Tunus hudûdunun tahdîdi için bu sene başında Türkiye kime mürâcaat etti? Fransa'ya. Türkiye sefîri Hükûmet-i Osmâniyye'nin bu mes'eledeki âmâl ve arzularını kime bildirdi? Fransa Hâriciye Nâzırı'na. Hudûdun tahdîdini kararlaştıran İstanbul Sefâreti değil midir? Eğer Bâb-ı Âlî hukūkumuzu reddederse bütün bu müzâkerâtı, tahdîd-i hudûd protokolünü Fransa'nın Tunus'ta oturan Resident Generali'nin mührünü hâvî olmasını reddetmeye mecbûr kalacaktır. Eğer Türkiye on altıncı

asırdan beri elinden çıkmış olan bir memlekette, 29 seneden beri bizim mevkiimizin ne derecede bulunduğundan ma'lûmâtı olmadığını beyân eyleyebilmiş ise de; artık bugün bizimle beraber hudûdunu tahdîd ettiği aynı Tunus kıt'ası hakkında öyle bir şey söyleyemez; bununla beraber mes'elenin kat'iyen halli lâzımdır.

"Meserretle haber aldığımıza göre Hâriciye Nâzırı Mösyö Pishon İzmir Hâdisesi'nden bil-istifâde bu mes'elenin sûret-i kat'iyyede hallini taleb etmeye karar vermiştir…"

Sırâtımüstakīm'in yukarıda yazılı mütâlaâtını icâb eden telgraf haberi, işte bu makâlede mevzû'-i bahs olan Pishon'un talebidir. Osmanlı hükûmet-i hâzırasının mürevvic-i efkârı tanılan *Tanin*, istikrâz mesâilinde, haysiyet-i milliyyemizi şiddetle müdâfaaya çalışan bu muhterem refîkımız, her nedense, Tunus mes'elesinde, pek pes perdeden, âdetâ zebûnâne ve epey sâf-dilâne müdâfaâtta ancak bulunabildi:

"Tarihin bazı îcâbât-ı zarûriyyesi vardır ki bütün milletler ona münkād olmaya mecbûrdurlar. Genç Türkiye kendi vâsi' ve azîm ülkesini ma'mûr etmekle meşgūl olduğu ve buna asırlarca çalışmak lüzumunu idrâk ettiği bir sırada Afrika-yı Şimâlî'yi yeni baştan fethetmek gibi bir hülyâya kapılıp da kendisini Yunanlılar gibi gülünç edemez. Onun için Bardo Muâhedenâmesi'ni kabule bizi icbâr etmekten ve buna muvaffak olmaktan Fransa maddeten hiçbir şey kazanmayacağı gibi bu kendisi için medâr-ı iftihâr olacak bir muvaffakıyet-i ma'neviyye de teşkîl etmez. Bilakis büyük bir hatâ-yı siyâsî olur.

"*Tan*'ın son makālesine nazaran geçen sene Tunus hudûdunu tahdîd ederken Fransa Hükûmeti'nin işe karışmasını kabul edişimiz maddeten bir tasdîk demek imiş. *Tan* bunu sâf-derûnâne bir gafletle i'tirâf ediyor. Fransa Hükûmeti'nin bize en dost göründüğü zaman bizim gafletimizden istifâde ederek bizi aldatmış olmaya tenezzül edeceğine *Tan*'ın iddiasına rağmen biz yine inanmayız. Maamâfih Hükûmet-i Osmâniyye bu tahdîd-i hudûd muâmelesinin ***Tunus ile Türkiye arasında*** vukūa gelmesine imtinâ etmiş ve zevâhiri muhâfaza eylemiştir."

Başta kabul ve rızâyı pek andıran bu sözler, bereket versin ki nihâyetlerine doğru Hükûmet-i Osmâniyye'nin hiç olmazsa "zevâhiri muhâfaza" ederek bir kaçamak yol bıraktığını tebşîr ile tesellî-bahş oluyordu. İnsan, *Tanin*'in bu makālesini okur okumaz, derhal başına birtakım suâllerin hücum ettiğini duyar: Bu tavr-ı za'f ve rızâya ne lüzum vardı? 29 sene tahdîd-i hudûd edilmemekle Bardo Muâhedesi'nin câhili kalmakla Devlet-i Osmâniyye ne kaybetmişti? Şimdi bütün bu gürültülerden sonra ne kazanıyor? – Siyâsette aldatmaya adem-i tenezzül ne demek? Ve zâten Fransızlar aldatmadılar ki. Türkiye tahdîd-i hudûda râzı olması hakkında yani "Fransa Hükûmeti'nin bize en dost göründüğü zaman" Türkiye bu rızâsıyla Bardo Muâhedesi'ni kabul etmiş oldu; diye yazdılar; durdular. Biz okumadık, görmedik ise kabahat kimin?..

Lâkin mazâ-mâ-mazâ: Şimdi bu suâlin cevabını aramak, bulmak için vakit geçmiştir. Bununla beraber, yanlışlıkla girilmiş bu yolda daha ileri gidilmeyeceğine hâlâ ümîd-vâr idik. 26 Eylül tarihli *Tanin*'in ikinci sahîfesinde en ehemmiyetsiz vekāyi'-i yevmiyye arasına saklanmış, şu birkaç kısa cümle nihâyet o ümidimizi de kırdı:

"Trablusgarb-Tunus hatt-ı fâsılının tefrîkı için rekzi lâzım gelen sütun ve ehrâmların ***Fransa Hükûmeti ile bi'l-müzâkere*** inşasına ibtidâr edilmesi zımnında mahalline icrâ-yı tebligāt olunduğu müstahberdir."

Trablusgarb-Tunus hudûdu, Devlet-i Osmâniyye ile Tunus Emâreti beyninde bi'l-müzâkere ta'yîn olunduğu gibi, sütun ve ehrâmların inşasına da yine Devlet-i Osmâniyye ile Tunus Emâreti arasında bi'l-müzâkere ibtidâr olunmalıydı. Halbuki mahalline icrâ olunan teblîgâtta ***Fransa Hükûmeti*** ile müzâkereyi âmirdir. Eğer bu haberde sehv-i kalem veya sehv-i tertîb yok ise, artık "tahdîd-i hudûd muâmelesinin Tunus ile Türkiye arasında vukūa gelmesine i'tinâ edilerek zevâhirin muhâfazasına" bile lüzum görülmemiş, ta'bîr-i dîğerle Bardo Muâhedesi, Hükûmet-i Osmâniyye tarafından sarâhaten kabul olunmuş demektir.

Kânûn-ı Esâsî, yedinci maddesinde, düvel-i ecnebiyye ile muâhedât akdini hukūk-ı mukaddese-i pâdişâhî cümlesinden addeyleyip, şu kadar ki muâhede memâlik-i Osmâniyye'den bir kısmının terkini müntic ise, Meclis-i Umûmî'de tasdîkini şart koymaktadır. Kânûn-i Esâsî'nin birinci maddesi ise "Devlet-i Osmâniyye memâlik ve kıta'ât-ı hâzırayı; vilâyât-ı mümtâzeyi muhtevî ve yekvücûd olmağla hiçbir zamanda hiçbir sebeple teferruk kabul etmez." demektedir. Birinci maddeden Kânûn-i Esâsî değiştirilmeksizin, eczâ-yı memâlik-i Osmâniyye'nin terki gayr-ı meşrû' olduğu ma'nâsı çıkarılmak mükün olmakla beraber diğer sûretle tefsîr ve izahı da gayr-ı kābil olmadığından; o madde üzerine tûl u dırâz münâzara olunabilse bile, yedinci maddenin sarâhatine karşı bir şey söylenemez: Hükûmet-i icrâ'iyye, herhangi bir ecnebî devleti ile eczâsı memâlik-i Osmâniyye'den bir kıt'anın terkini müstelzim bir fiili icrâya salâhiyetdâr değildir.

Kaldı ki, Tunus Emâreti hukūk-ı beyne'd-düvelce Osmanlı İmparatorluğu'nun **[100]** aksâmından mıdır, değil midir? Bizim siyâsî ve diplomatlarımızın alel-ekser mercii olan H. Bonfils'in "Hukūk-ı Umûmiyye-i Beyne'd-düvel" kitabında müellif Fransız olduğu cihetle, Tunus'un vaziyetine dâir sarîh bir ifâdeye rast gelinmez. Bununla beraber, Bonfi[l]s Tunus'tan bahsederken, âtîdeki mütâlaayı beyân etmeden geçememiştir: "Kasr es-Saîd Bardo (12 Mayıs 1881) ve el-Mersâ (8 Haziran 1883) Muâhedeleri ile tahassul eden Tunus Protektorası dolaşıklı ve gayr-ı mükemmel bir ilhâktan ibârettir. İşin başında ilhâk-ı tâm yapılmış olsa daha iyi olurdu. Birçok müşkilâtın önü alınmış olurdu." (Beşinci Tab', Madde 184) Bu mübhem pişmânlığın esasını iyice anlayabilmek için diğer hukūk-ı beyne'd-düvel müelliflerini okumak iktizâ eder. Mesela Türk ve müslümanları akvâm-ı medeniyyeden addetmemek derecesinde adüvv-i İslâm ve Türk olan, (de Martens) bile Tunus'un eczâ-yı memâlik-i Osmâniyye'den olduğunu inkâr edemiyor. Bir defa Fransızların tâ 16'ıncı asr-ı mîlâdîden beri Tunus müstakildir, diye ortaya attıkları da'vâ-yı hâmî; vekāyi'-i târîhiyye ile tamamen reddettikten sonra; Martens; Bardo Muâhedesi'ni mü-

teâkib Tunus'un vaz'iyet-i beyne'd-düveli hakkında şöyle diyor: "Fransızların 1881'deki istîlâlarından evvel Tunus'un hukūk nokta-i nazarından Devlet-i Osmâniyye'ye tâbiiyeti şüpheden âzâdedir. Tunus Beyi ile Fransa arasında akdolunmuş 12 Mayıs 1881 muâhedesinden sonra, Tunus, artık Türkiye'ye değil, Fransa'ya karşı nîm-müstakil bir devlet hâlinde bulunuyor. Lâkin; Osmanlı İmparatorluğu aksâmından olup da, nîm-istiklâl kazanan devletlerin cümlesi; düvel-i Avrupâiyye'nin mukāvelâtı ile vücûda gelmiş olduklarından; Fransa'nın Tunus'a münâsebeti de ancak bu tarz ile teayyün edebilir. Türkiye'nin Tunus üzerindeki hukūku şüphe edilmeyecek derecede kat'î olduğundan bu hükme i'tirâz kābil değildir." (*Mütemeddin Akvâmın Hukūk-ı Beyne'l-Milel-i Hâzırı* – Cild 1, Sahîfe 268)

Bardo Muâhedesi'nin, Avrupa devletlerinin cümlesince kabul ve tasdîk edilmiş olduğu bizce mechuldür. Bâb-ı Âlî'nin geçen seneye kadar ne doğrudan doğruya ve ne de dolayısıyla o muâhedenin vücûdundan haberdâr olduğunu imâ edecek bir harekette bulunmadığı ise muhakkaktır. Eğer şimdi; bazı esbâb-ı ma'kūleden nâşî; muâhede-i mezkûrenin tasdîki devletçe muvâfık-ı maslahat görülüyorsa; o zaman böyle gizli kapalı yollardan hareket olunmayıp; Kânûn-ı Esâsî'nin emir ve irâe ettiği tarîk-ı kānûnî ta'kīb olunmalı; yani mecâlis-i umûmiyyeden geçmek ve hükümdârın tasdîkine iktirân etmek üzere; Tunus'un Fransa'ya terki zımnında; Fransa ile bir muâhedenâme akdedilmelidir...

A[elif].Y.

MEKÂTÎB

Pekin'den:

İki Japonyalı Müslüman Oldu

Bu kere Ramazan-ı şerîfin birinci günü idi ki bir Japonyalı medresemize geldi. Odamda oturuyordum, talebeden biri geldi, dedi ki: "Bir Japonyalı kapıda bekliyor. Müslüman olmak istiyor." "Çabuk gelsin!" dedim. Geldi, fakat kıyafeti tam Çin kıyafeti idi; tam bir Çinli gibi tekellüm eder ve okuryazar. Sordum: "Nereden?" Dedi ki: "Ben Japonya'da Kobe merkez vilâyetindenim; beş seneden beri Çin'de Hankou'da ticâret ile meşgülüm.

(Hankou Pekin'den garben şimendöfer ile üç gündür. Âciz oraya iki defa gittim. İki milyondan ziyâde nüfûsu vardır, on üç câmi'-i şerîfi vardır.)

– Pekin'e kadar gelmenin esbâbı nedir? dedim; Hankou'da ulemâ var, talebe var. Orada müslüman dini ile müşerref olabilir idin...

– Orası öyle; fakat maksadım biraz Türkçe ve Arapça teallüm edip Dârü'l-Hilâfe ile Mekke ve Medine'ye azîmet arzusundayım, diye cevap verdi. En şâyân-ı dikkat nokta; ticâretini, işini gücünü terk ile dîn-i Muhammedî'yi kabul ile her şeyi ihrâz etmiş olmak i'tikādıdır. Nâm-ı şerîfleri de **Ahmed Nâci**'dir. Memleketi olan Kobe'ye avdet edip kardeşlerini; peder ve vâlidesini de dîn-i mübînimize da'vet etmek arzusundadır. Veffekallâhu li-mâ fîhi'l-hayr.

Şimdi oruç tutuyor, salât-ı terâvih kılıyor. Her ibâdeti pek temkînli ve i'tinâ ile edâ etmek için uğraşıyor.

İkinci de: Japonya'da Nagazaki'de familya ve akrabası vardır. On bir seneden beri Çin memleketinde ticâret eder; şimdi mahall-i ticâreti Pekin'den garben iki gün şimendöfer ile gidildikten sonra bir gün de gemi ile gidilir; Çuçako kaymakamlığıdır. Bu zâtın ismi **Muhammed Fevzi**'dir. Tâhiran mutahharan dîn-i İslâm ile müşerref olduktan sonra vatanına avdet eyledi. Kavline göre maksadı; umûm teallukāt ve akrabasını dîn-i Ahmedîmize da'vet ve teşvîktir.

Bu zât-ı muhteremin fikri gāyet âlî ve son derece de hamiyet-i dîniyyesi vardır; kendisi de agniyâdan bulunduğundan Çin müslümanları için bir medrese inşa edip; bildiği fenleri ta'lîm etmek fikrindedir. Çuçako'ya iki sene mukaddem gitmiştim. Orada bir medrese açmışlar idi; Çuçako'da pek çok ehl-i İslâm vardır; beş câmi'-i şerîfi var; âh bu Çin müslüman kardeşlerimiz şu kadîmcilik muhabbetini terk etseler ne büyük bir tebeddül olacaktır.

On beş gün mukaddem Mukden'den medresemize şöyle bir mektup geldi: "Biz epeyce nüfûsa bâliğ büyük bir karye halkıyız; dört sene mukaddem **[101]** dîn-i Nasârâ'yı kabul etmiştik. Fakat şimdi düşünüyoruz; bu dinde dîn-i vesenîden büyük bir fark yok. Binâenaleyh; ricâ ediyoruz; reîs-i İslâm gelsin; bize dîn-i İslâm'ı tefhîm ve tebliğ etsin; hepimiz dîn-i İslâm'ı kabul edeceğiz; diyorlar ..."

Böyle şeyler nâdirü'l-vukū' değildir. Çin ulemâsı ölüdür. Ve illâ şu vesenî âlemi tebdîl bil-İslâm olurdu. Şimdi Çin gazeteleri hükûmet-i mahallîye bazı ümerâ İstanbul'a gönderip siyâsî ve ticârî muâhedeler akdetmesi lüzumundan kemâl-i ehemmiyyetle bahsediyorlar.

Devletimizin terakkıyyât-ı berriyye ve bahriyyeyi tanzîmine muvaffak olduğu için fevka't-tasavvur medh u ıtrâ ediyorlar.

Buradaki müslümanlar *Sırâtımüstakīm* kāri'leriyle sâir bil-umûm müslüman kardeşlerine selâmlar eder ve kendilerini unutmamalarını ricâ ederler. 12 Eylül Sene 1326

Pekin **Ali Rıza**

MATBÛÂT

Korkunç Dakikalar

Hîve Han'ı Muhammedü'r-Rahîm Han'ın vefâtını; terceme-i hâlini; Rusya'nın son zamanlar Asya-yı Vustâ hanlıklarını bitirmek emelinde bulunduğunu; *Sırâtımüstakīm* öteden beri kāri'lerine bildirip gelmektedir. Rusya'da bir kısım efkâr-ı umûmiyyeyi gösteren cerâid muttasıl bu mes'eleye rücû' ile bütün Türkistan'ın Rusya vilâyeti hâline ifrâğını şiddetle taleb ediyorlar. Mesela; şimdi; Duma'da ekseriyet fırkası olan Oktobristler'in nâşir-i efkârı *Golos Moskvy* Asya-yı Vustâ mes'elesine dâir şöyle yazıyor:

"Muhammedü'r-Rahîm Han zamanında, merhûmun şahs-ı nüfûzu sâyesinde Rusya-Hîve münâsebeti pek iyi gidiyordu. Rusya Hükûmeti Hîve mes'elesini unutmuştu. Lâkin Han'ın vefâtından müşkilât tevellüdü muhtemeldir. Biz

Asya-yı Vustâ siyâsetimiz hakkında, öteden beri merciinin nazar-ı dikkatini celbedegeldik. Veliahdın babası [gibi] sâhib-i nüfûz olacağı şüphelidir. Binâenaleyh hanlıkta fitne ve fesâd zuhûr etmesi muhtemeldir. Bu fesâd Buhâra'ya sirâyetle bütün Türkistan'da Rusya aleyhine bir hareket-i azîme-i siyâsiyye hâsıl olabilir. Bunlardan kurtulmak için ancak bir çâre vardır ki o da Buhâra ve Hîve hanlıklarını kat'î olarak Rusya'ya ilhâk etmekten ibârettir. Belki iş bununla da bitmez, ama bu takdîrde hiç olmazsa Rusya'nın eli ayağı bağlı bulunmaz. "Bizim Petersburg'un oda siyasiyyûnu, Buhâra ve Hîve'nin Rusya'ya ilhâkı İngiltere'nin hoşuna gitmez, i'tirâzını mûcib olur diye ürküyorlar.

"Bu ürkeklik, sırf vehimden neş'et ediyor. İngiltere Rusya'nın bu hareketinden mahzûz olacaktır. Zîrâ kendisinin de elleri çözülür. O da Afganistan'ı ilhâk eyler. Bu şerâit dâiresinde i'tilâf Rusya ve İngiltere için fâide-i mahzdır. Bu sene anlaşılan ilhâk seneleri."

Avusturya, Bosna-Hersek'i; Japonya Kore'yi ilhâk etti. Rusya Buhara ve Hîve'yi, Fransa Tunus'u ilhâk etmek peşinde dolaşıyor; İngiltere'ye Afgan'ı; belki de Mısır'ı peşkeş çekiyorlar. İlhâk olunmak hastalığına mübtelâ ülkelerin hemen [hepsi] müslüman memleketleri. Türkiye'nin taksîminden çok bahsolundu; şimdi âlem-i İslâm taksîm olunuyor.

Golos Moskvy'nin tehdîdlerine bizim kuvvetsiz müslüman cerâidi mukābele ile uğraşıyorlar. Lâkin ne fâidesi var? Kuvveti olmayanın hakkına; delîline kim kulak asar? Maamâfih; hiç olmazsa biz kendimiz müslümanlar; şarklılar birbirimizi okuyalım; *Vakit* refîkımız olup geçenden haberdâr; lâkin mütevekkil:

"*Golos Moskvy* Hîve'de ihtilâl çıkacağına tamamen kāni'. Yoksa bu makāle muharrirlerinin fitne ve fesâdda tecrübeleri değilse bile acaba ma'lûmât-ı kat'iyyeleri var mı? Herhalde Hîveliler her bir ihtimale karşı hazır bulunmalıdırlar. Zayıflar için, filhakîka, korkunç dakîkalar…"

Tercüman ise ciddî ve mufassal cevaplar vermeye çalışıyor:

"Çok sürer mi bilmeyiz, vâkıa bugün Rusya ile İngiltere devletleri yekdiğerine dost ve emniyetlidirler. Bunun ile beraber İngiliz dostumuz Tibet yaylaklarına veyahud Kaşgar taraflarına çıkıp yurt tutup yerleşse Rusya hoşlanmayacağı gibi Rusya Devleti de Buhâra ülkesine vâli ve Afgan hudûduna kaleler ve mühimmât mağazaları kursa İngilizler de hoşnûd olmazlar zannederiz.

"İşin siyâsî cihetinden geçelim. İktisâd ve ticâret bâbına gelince bugün Rusya Devleti akçe harc etmediği halde Rusya tebeası bütün Buhâra ülkesinde bilâ-mâni' serbest her türlü ticâret etmektedir; bu husûsta imtiyazları Buhâra tebeasından daha ziyâdedir. Türkistan vâlilerinin idaresi için Rusya hazinesi aldığından fazla kırk seneden beri yüz milyon ruble masraf tuttuğu ma'lûmdur. Bu halde Buhâra'yı Semerkand ve Fergana gibi vilâyet hâline ircâ, hazine fâidesi nazarından heves edilir bir şey değildir.

"Hukūk ve şurût nokta-i nazarından bakılırsa Rusya'yı böyle haksız harekete da'vet etmek münâsib görülemez; Avusturya ve Japonya misâl tutulamaz. Çünkü Avusturya Osmanlı vilâyetini; Japonya ise cümle devletlerin parmağı oynayan vilâyeti mâl edindiler. Buhâra ülkesi bunlara kıyâs olamaz. Çünkü tâ merhûm Emîr Muzaffereddin Han zamanında Rusya ile Buhara Hanlığı arasında akdolunmuş ahidnâme mefhûmunca hanlık Rusya'nın himâyesine girmiş, hükûmât-ı ecnebiyye ile muhâberesini kesmiş ve bugüne kadar bu ahde sadâkati ile Rusya Hükûmeti'nin ve hükümdarının kemâl-i emniyyetini kesbetmiş bulunuyor; şöyle ki Buhâra ne Bosna'ya, ne Kore'ye mukāyese olunamaz.

"Buhara ve Hîve hanlıklarının Rusya himâyesinde ve dâhilen müstakil bulunmakları devletimizce nâfi' olmak ihtimalleri vardır. Siyâsiyâtta i'tidâl en büyük devletlerce lâzım ve nâfi' olduğu tarih derslerinde görülmektedir.

"Gazetelerimiz Avusturya ve Japonya'yı emsâl göstermeyip bugün dostumuz olan İngiliz Devleti'ni misâl etse daha doğru olurdu. Hindistan'da İngiliz himâyesinde yedi sekiz rajalık ve hanlık vardır ki bazıları Buhâra'dan beş altı mertebe daha vâsi'dir. İngilizler bunları yutmuyorlar, vilâyât yapmıyorlar. Bu hikmetin bir sebebi olduğuna şüphe mi var?

"Hindistan müstemlekelerinde olsun, muvakkat nüfûzlarında bulunan Mısır'da olsun İngilizler yalnız iktisâdî ve siyâsî fâidelerini te'mîn ile iktifâ kılmayıp ıslâh-ı idâre ve neşr-i maârif ile dahi uğraşıyorlar. Vâkıa hâmî ve medenî bir devlet himâyesine aldığı emâretlerin usûl-i idâresini ıslâha ve maârif-i asriyyenin intişârına insâniyet ve medeniyet nâmına mükelleftir.

"Yazılacak budur, Rusya bu cihete dikkat buyursa hiç komşularını, rakiplerini rahatsız etmeyip bütün âlem-i insaniyyetin medh ü senâsını mûcib olur."

Doğru söylüyorsun ama ey mücâhid-i muhterem

Kendi feryâdındır ancak ses veren feryâdına
Kimse duymaz âşinâdan büsbütün hâlî diyâr!

* * *

[102] **ŞUÛN**

Devlet-i Osmâniyye:

İnanılmaz Bir Haber – Kudüs'ten *Sabah* matbaasına şu telgraf çekilmiştir:

"Rum manastırının vermiş olduğu üç yüz liraya mukābil Hazret-i Ömerü'l-Fârûk Câmi'-i Şerîfi'nin bir kısmını aldılar. İslâm efkâr-ı umûmiyyesi galeyândadır. Nâib muhâlefet etmiştir. Hakîkati isterseniz mutasarrıf-ı sâbık Subhi, evkāf muhâsebecisi Fahri, ser-mühendis Vasfi Beylerden sorunuz. Kaviyyen melhûz olan mahzûrun ref'i için serîan muhakkiklerin irsâlini dileriz.

"İmam-ı Sahretullâh Mustafa Cârullah, Müderris İbrahim, Şâkir el-Hüseyin, Halîl en-Neşşâşîbî, Yusuf Alemî, ulemâdan Abdülkādir, Sa'îd ed-Dekkāk, Ârif el-Vakt.

Merci'in nazar-ı dikkati, bu hadîse-i garîbeye, şimdiye kadar elbette mün'atıf olmuştur.

Muhterem Bir Misâfir – Müstakil Kırgız Hanı Cihangir Han ahfâdından Sultan Selîm Girây Can Töre, birkaç günden beri şehrimizde misâfirdir. Müşârun-ileyh Petersburg Dârü'l-Fünûnu riyâziyât şubesinden mezun olup Birinci Duma'ya Ufa vilâyetinden meb'ûs intihâb olunmuştu. Sultan Can Töre el-yevm Ufa Medrese-i İslâmiyyesi nâzırı ve Rusya müslümanlarının yorulmak bilmez hâdimlerinden birisidir. Birinci Duma'nın kovulmasını müteâkıb meb'ûslar tarafından, Rusya ahâlisine dağıtılan i'tirâznâmeye vaz'-ı imzâ etmiş güzîde meb'ûslardan bulunduğu için üç ay mahbûsluğa mahkûm olmuştu. Dârü'l-Hilâfet'i ziyâretlerinden dolayı memnunuz: Safâ geldiniz!

İran:

İran'da Rus Malını Tahrîm – Rus askerinin İran'ı işgâline karşı İran Hükûmeti tarafından birçok defalar i'tirâz olunduğu halde hiçbir semeresi görülememişti. Bu kere İran müctehidîn-i kirâmı, Rus askerinin vatanlarından def'ine çâre olmak üzere, Rus mâlının İran'da tahrîmini Meclis-i Millî'ye teklîf etmişler ve Meclis-i Millî bir hayli müzâkereden sonra mes'eleyi husûsi bir komisyona tevdî' eylemiştir. Rus gazeteleri, İran'da Rus mâlının tahrîmi gayr-ı mümkündür, diye iddia ediyorlar.

Zîrâ, Rusya'da İran'a mensûcât ve petrol idhâl olunmayacak olursa, İranîler çıplak ve karanlıkta kalacaklarmış... Rusların iddiası ifrât-perverâne olmakla beraber büsbütün hilâf-ı hakîkat değildir. El-yevm memâlik-i şarkıyyenin cümlesi, Avrupa emtiasına karşı tahrîm-i tâm i'lân edemeyecek derecede, Avrupalıların esîr-i iktisâdîsidir.

Çin:

Meclis-i Meşrûtiyyetin Küşâdı - Nâ'ib-i hükûmet ve ricâl-i devlet huzûrunda meclis-i meşrûtiyyet küşâd olunmuştur.

Çin'de Islâhât Ve Türk Unsurunun Ehemmiyeti – Çin Hükûmeti ihtiyar me'mûrları azl ile yerlerine Avrupa'da tahsîl görmüş genç me'mûrlar ta'yîn etmektedir. Eskiler buna mukābelede bulunmak istemişler ve hatta İmparatoriçe'yi tehdîde kadar kalkışmışlarsa da, nihâyet iktisâb-ı muvaffakıyyet eyleyememişlerdir. Yeniler vezîr-i a'zamlık makāmına Türk-Tatar unsurundan olan General İvanushkay'ın is'âdını taleb etmektedirler.

Çin'de Müslüman Gazetesi – Çin'de çıkan müslüman gazetesine dâir biraz ma'lûmât vermiştik. Orenburglu *Vakit* refîkımızın son gelen nüshalarından, mezkûr gazete hakkında bazı ma'lûmât daha istiâre ediyoruz:

İle vilâyeti gazetesinin 4'üncü nüshasının başmakālesinde Çin'in zayıf iken müstağrak-ı duyûn olduğunu, bunun için her sene Avrupalılara muhayyirü'l-ukūl fâiz verdiğini ve borçtan dolayı te'mînât makāmında Avrupalıların Çin'e girip yerleştiklerini yazıyor ve Çin'in Avrupa esâretinden kurtulabilmesi için, her şeyden evvel Avrupa'ya borçluluktan kurtulması lâzım olduğunu anlatıyor. Duyûndan halâsı için Çin gazetesinin gösteridiği çâre iânelerdir. 550 milyon Çinli için bu hiçbir şey değildir. Hubbu'l-vatan mine'l-îmân hadîsini ihtâr eden Çinli dindaşımız müslümanların bu iâneden istinkâf etmeyeceklerine emindir.

"5'inci nüshada, Çin'in ticâreti tamamen Avrupalılar yed-i inhisârına girip bittiğinden şikâyet ediyor. 6'ıncı nüshasında Avrupalıların Hıristiyan ve Avrupalı olmayan akvâmı esir ve hayvan gibi gördüklerini anlatarak Pan-Hıristiyanizm ve Pan-Avrupanizm hareketlerinden haber veriyor, sonra eğer insan gibi yaşamak istersen Avrupalı olmayan akvâmın cümlesi ve alel-husûs sarı cinsten (Ma'lûmdur ki Türkler cins-i asferden i'tibâr olunur.) müslim ve gayr-ı müslimler birleşip; ilm u ma'rifeti artırmalıyız ve Avrupa'nın esâret-i siyâsiyye ve iktisâdiyyesinden kurtulmalıyız; diyor ve ilâve ediyor: "Akvâm-ı şarkıyyede fevkalâde isti'dâd vardır. Biz şimdi kromla kirlenmiş pırlantaya benziyoruz."

Avrupa'ya borçluluk, Avrupa'ya esâret bahisleri okunurken insan bu gazetenin buzlu Altay dağlarında, soğuk Tibet yaylalarında çıktığına değil bizim mavi Marmara kenarında yazıldığına zâhib oluyor. Demek ki şarkın hastalığı her yerde bir. Lâkin her halde bu müslüman Çin gazetesi, bilhassa umûr-ı iktisâdiyyede bizden daha uyanık görünüyor.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr iâde
olunmaz

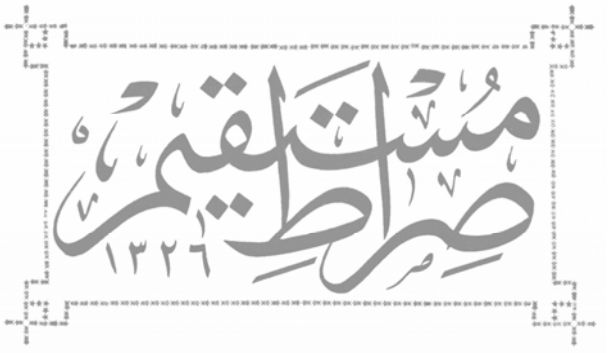

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

20 Ekim 1910 16 Şevvâl Perşembe 8 Teşrînievvel 326 **Beşinci Cild - Aded: 111**

TÂRÎH-İ İSLÂMİYYET

Nâm-ı Müsteârıyla Doktor Dozy'nin Türkçe'ye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye

– 30 –

Yine Dozy diyor:

"Bununla beraber bu tarz-ı rü'yet Muhammed (sa)'in şahsına münhasıran mahsûs değildi. Hemşehrîlerinden birçokları da kendisi gibi düşünüyorlardı. Yalnız Muhammed (sa) bir noktada hemşehrîlerinden ayrılıyordu. O Allah'ın meb'ûsu olduğu i'tikādında bulunuyor ve kendisini o sıfatla takdim ediyordu.

"Bu fikir ve i'tikāda o nasıl varmıştı. Materyalizmin muâhezesine çarpılmak tehlikesini göze alarak demeye mecbûruz ki bu hâdisenin izahını onun muztaribi bulunduğu marazda aramalıdır. Evvelleri ulemâ Muhammed'in hastalığının sar'a olduğu i'tikādında bulunuyorlardı. Fakat onun terceme-i hâlinin son muharriri "Sprenger" ki yalnız müsteşrik değil tıpta da doktordur, Muhammed (sa) hastalığına "hysteria-yı adalî" nâmını veriyor. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bulunduğu dereceye vâsıl olunca bu hastalığa bizim memleketlerimizde bazen kadınlarda, daha ziyâde nâdir olarak erkeklerde tesâdüf olunur. Hastalık hamlelerden, feverânlardan ibâret idi. Hamle, hafif olduğu vakit bu hastalığa hâs olan o tekallüs ve inbisât-ı adale arazları görülüyordu, dudaklar ve dil titriyordu. Gözler bir müddet kâh bir tarafa kâh diğer tarafa dönüyordu. Baş âdeta bir makine gibi kendi kendine hareket ederdi. Aynı zamanda baş ağrısından muztarib olurdu.

"Hamle şiddetli olduğu zaman ise bilakis bir dâ'ü'l-cümûd idi. Hasta yere düşerdi. Yüzünü âteşîn bir kırmızılık kaplardı, teneffüsü kesb-i su'ûbet ederdi."

Buradan aşağı olan birkaç sahîfeyi gözden geçirenler Sultân-ı Enbiyâ Efendimiz hazretlerine hâinâne ve cuhûdâne bir sûretle azv u nisbet olunan bu hastalığın avârız ve alâmâtı hakkında bir hayli tatvîlât ve mükerrerât görürler. Bunları sırasıyla nakletmeye lüzum yoktur. Yalnız içlerinden daha iki fıkrayı yazıyorum ki ne kadar bî-insâfâne isnâdda bulundukları tebeyyün etsin.

"Arabistan'da hummâ-yı nâ'ibe maraz-ı hâkim olup sıhhatin kâffe-i ihtilâlâtı hummâ ile müterâfık bulunduğundan Muhammed (sa)'ın paroksizmaları (hastalığın son derece iştidâd ve feverânları) ekseriyâ bu şekli (hummâ şeklini) alırdı, yüzü solardı. Titrer ve ürperirdi. Ve nihâyet yüzüne yuvarlanan büyük ter damlaları kıyâmet-ı buhrânın koptuğunu iş'âr ederdi", "Bir de hysteria mübtelâları alel-umûm şehevânî ve pek müteheyyicdirler. Muhammed (sa) de böyle idi. Uyanık oldukları halde rüyâ görürler, onlarda dalâlet-i hisler, hayâl-i hisler ve istiğrâklar mevcûddur. Ve bu halde ifâde ettikleri fikirler doğrudur. Akl-ı selîmin imtihanlarına mukāvemet etmeyebilirler. Maa-hâzâ o fikirler bir nevi' tarâvet ve ulviyete mâliktirler."

Birçok kimseler bu evrâk-ı fesâdiyyenin muhtevî bulunduğu taarruzâtın en müdhiş, en ziyâde sa'bü'l-müdâfaa kısmı olmak üzere burasını irâe ediyorlar, kitâb-ı ma'hûdun en mühim noktası bu mahallidir diyorlar.

Çünkü İslâmiyet'in binası, üssü'l-esâsı risâlet-i Muhammediyye'dir. Risâlet sıfat-ı celîlesi her türlü i'tirâz ve ihtimalden âzâde kalmak lâzımdır. Eğer bu sûretle sıfat-ı mezkûre tezyîf edilecek olursa ona müterettib ve mütevakkıf bulunan erkân-ı dîniyye, bil-cümle, usûl ve furû'-ı İslâmiyye kendi kendine çürüyecek, temelsiz bina gibi yıkılıp gidecek. Öyle ya! Hâşâ sümme hâşâ sar'a ve cünûn gibi illetle ma'lûl olan bir resûlün, bir vâzı'-ı şerîatin mübtelâ olduğu maraz-ı müstevlînin şekl-i hâricîsinden, fürû'-ı avârızından ibâret olacak dinin ne hükmü, ne ehemmiyeti olabilir?

Bunların zan ve zehâblarınca bu da'vâ-yı bâtıla muhâkemât-ı akliyye ile def' olunamazmış, belki ilel-i asabiyyede yed-i tûlâ sahibi bir tabîbe mürâcaat iktizâ edermiş(!)

Biz deriz ki evet fi'l-vâki bu takım süfehâ-yı mücâhirînin esâs-ı metîn-i mezkûra taarruz etmekten garaz ve emelleri şüphesiz bundan ibârettir. Hatta mütercim-i bî-vâyeye bütün ahkâm-ı âliyye-i dîniyyemizin mugâyir-i hakîkat hurâfât **[114]**[1] ve iğfâlâttan ibâret olunmasını iddiaya kadar cür'et veren de bu iftirâ-yı azîmdir.*

Fakat erbâb-ı ibtisâra göre bu ifk u iftirânın def'inde asla suûbet yoktur. Bu heriflerin bütün mesâ'î-i şakāvet-peymâları haybet u hizlândan başka bir netice vermeyeceği meydandadır. Akıl ve mantık hâricinde olan isnâdlar, vâzıhu'l-butlân olan ifk u iftirâlar parlak hakîkatlere karşı daima muzmahil ve mütelâşîdir. İlel-i asabiyye mütehassıslarına a'-râz ve alâim îrâs-ı şübhe eylediği maddelerde mürâcaat olunur.

İtkān ve intizâmı sâyesinde bütün ukalâ-yı enâmı hayrette bırakmış, hükemâ-yı dünyâyı takdîr ve tebcîle mecbûr kılmış olan bir şerîat-i mükemmele te'sîsine, râsihân-ı ulemâ-yı akvâmı, suhan-verân-ı belâgat-ittisâmı en kısa bir sûresini tanzîrden âciz bırakan bir kitâb-ı kudsiyyet-nisâb tebliğine muvaffak buyrulan bir Zât-ı ma'âlî-simât (aleyhi ezka't-tahiyyât) hakkında bu türlü azviyâta cür'et etmek hurşîd-i cihân-tâba sevâd ve zulmet, deryâ-yı bî-girâna denâet ve adem-i nezâfet isnâdıyla ve i'lân-ı cinnet eylemekten zerre kadar farkı hâiz olamayacağı derkâr ve bedîdârdır.

Esâtîn-i hikmet ve meşâhîr-i erbâb-ı siyâset sırasında ma'dûd mesela Eflatun, Aristoteles ve Napolyon Bonaparte ve Prens Bismarck vesâire gibi bir zât hakkında böyle bir isnâda kıyâm eden şahıs cinnet veya cehâletle ithâmda tereddüd olunur mu? Durun bir kere mütehassisîn-i etıbbâya mürâcaat edelim, bakalım onlar ne hüküm verecekler diye intizârda kalınır mı?

Bu halde âsâr-ı celîle-i muhalledeleri güneşten parlak bulunan enbiyâ-yı izâm ve mürselîn-i fihâm hazerâtı haklarında bu tarzda bir küstahlık ibrâz eden nâdân-ı bî-iz'ân, adüvv-i mücâhir-i ehl-i îmân daha ziyâde redd u takbîhe şâyân görüleceği vâreste-i tibyândır.

Bir adamın dirâyet ve ma'rifeti, yahud belâhet ve cehâleti ondan sudûr eden âsâr ile, kendisinin akvâl ve ef'âliyle sübût bulur. Buhl ü semâhet ve necdet ü cebânet gibi bütün evsâf-ı bâtınıyye böyledir. Bu halde bir maraz-ı aklî ile musâb olup olmadığı da başka tarîk ile teayyün edemeyeceği emr-i âşikârdır.

Her müessirin âsâr ve avârızı ise ya bizzat muâyene veya tevâtüren nakil sûretiyle kesb-i kat'iyyet edebilir. Kat'iyyü's-sübût âsâr ve avârız ortaya sürülmedikçe verilen hükümler âmiyâne olacağı gibi âsâr-ı sâbite hilâfına hüküm vermek de hasmâne ve anûdâne olduğunda tereddüd câiz değildir.

(Dozy'nin ulemâ dediği rahâbîn, cizvit gürûhuna müntesib a'dâ-yı dîn-i mübîn, Fahr-ı Âlem Efendimiz hazretlerindeki vahiy hâlet-i mukaddesesini masrû'iyet ta'bîr-i fâsidiyle te'vîl ve tezyîfe yelteniyorlarmış. Fakat terceme-i ahvâl-i nebeviyyeyi en son yazan Sprenger yalnız müsteşrik olmayıp tabâbetle de müştehîr bir doktor-ı mâhir olduğu cihetle tedkīkāt-ı lâzımeyi(!) bil-îfâ Resûl-i Ekrem hazretlerinin (hâşâ) hysteria-yı adalî illetiyle mübtelâ olduğunu meydana çıkarmış ve kitabına yazarak bunu bütün âlem-i Nasrâniyyet'te i'lân ile İslâmiyet düşmanlarını karîrü'l-ayn etmiş imiş.)

Binâenaleyh Dozy ve hem-pâları zu'm-ı bâtılınca buna karşı bir diyecek kalmazmış, mütecâsir-i mezbûrun istihrâcını hakîkat-i mahzâ olarak kabul etmek lâzım gelirmiş.

İşte size dünyada işitilmemiş sahte bir mantık daha! Dîn-i İslâm'ın a'dâ-yı mücâhirîni bulunan cizivitler İslâmiyet aleyhinde bir hezeyân sarfedince diğer bir bed-hâh tarafından da te'yîd ve kabul edilince her ne mâhiyette olursa olsun; artık o hezeyân hakîkat-i mahzâ olurmuş. Halbuki düşmanın düşman aleyhinde en âdî ve taht-ı imkânda olan şeylerde bile ihbâr ve şehâdeti mu'teber olmaz. Dursun böyle esâs-ı dîne, Hazret-i Seyyidü'l-Mürselîn'e dâir muhâlât-ı akliyye kabîlinden vâki' bühtânları.

Acaba o "Sprenger" dedikleri adam ne vâsıta ile bu mes'eleyi meydân-ı alâniyyete çıkarmış? Kendisi bin üç yüz sene evvel dünyada bulunup da mizâc-ı hümâyun-ı risâlet-penâhîyi muâyene ile mi teşhîs-i illet etmiş? Yoksa âsâr ve alâim-i sâbite tedkīkiyle mi ta'yîn eylemiş? Çünkü başka tarîk ile teşhîs-i maraz imkânı olmadığı bâlâda ihtâr olundu. Müsteşrik-i merkūmun terceme-i ahvâl-i nebeviyyeyi en son

---

[1] 104. sayfa olması gerekirken sehven 114. sayfa numarası verilmiştir. Sonraki sayfalar, bu fazlalığa uygun olarak müteselsilen devam etmektedir.

* Makālât-ı hikemiyyesiyle müteferrid bir zât-ı mütebassır da şöyle diyor. ''Dîn-i celîl-i İslâm'a ayn-ı saht ile bakan mu'terizler daha doğrusu mütearrızlar siyer-i celîle-i nebeviyyeyi yegân yegân nazar-ı tedkīk ve muhâkemeden geçiriyorlar. Hazret-i Peygamber'in kâffe-i ma'âlîyi, cemî'-i fezâ'ili zâtında cem ettiğini, kizb u desâ'is şânından olmadığını, bütün ahvâlinin, bütün ef'âlinin nümûne-i mekârim, hülâsa-i fezâ'il olduğunu görüyorlar; ef'âl-i peygamberîden bazılarına taarruz etseler bile o gibi taarruzlar aksini iddiaya mecâlleri kalmayacak sûrette def' ediliyor. İsnâdât ve i'tirâzât-ı vâkıalarının garaz, taassub, adâvet gibi rezâilden münbais olduğu eski paçavra gibi yüzlerine vuruluyor. Utanır gibi oluyorlar fakat İslâmiyet'e, onun vâzı'-ı celîli olan Zât-ı Âlî-i Risâlet'e karşı kalplerinde perverde eyledikleri hiss-i husûmet (كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ) [Duhân, 44/45-46.] nazm-ı celîlinin medlûl-i münîfi vechile içlerinde nuhâs-ı müzâb hâlinde bir dakika galeyândan hâlî kalmıyor. Akıllarını, fikirlerini, muhâkemelerini dâire-i i'tidâl ve istikāmetten çıkarıyor. Bu maküle adamlar galeyân-ı nâ'ire-i udvân ile akıllarına kasrî bir istikāmet veriyorlar. Hah! İşte şimdi mes'elenin can alacağı noktasını bulduk, şimdi İslâmiyet'in işini bitirdik diyorlar. Yani rükn-i rekîn-i dîn-i mübîni yıkmaya, Hazret-i Seyyidü'l-Mürselîn'i hâşâ sümme hâşâ sar'a illetiyle ma'lûl göstermeye kıyâm ederek kendilerinin cinnet derecesini fersah fersah geri bırakan maraz-ı ta'assubla, maraz-ı hıkd u hasedle musâb olduklarına bürhân gösteriyorlar.

İşte *Târîh-i İslâmiyyet* müellifi Doktor Dozy de rüfekāsı tarafından öteden beri ta'kīb olunan mesleğe sülûk ile şu yolda idâre-i lisân ediyor.''

yazanlardan olması cihetle asr-ı peygamberîden lâ-ekall on iki asır müteahhir bulunmasına mebnî bi'l-mu'âyene teşhîs ihtimali olmadığı tabiî. Demek ki olsa olsa böyle bir iddia âsâr ve alâime nazaran der-miyân olunabilir. Bütün dünyaca tevâtüren mütehakkık bulunan âsâr ve alâim ise asabiyete, ihtilâl-i akl ve masrû'iyyete değil! bilakis kemâl-i hasâfet ve dirâyete ve te'yîdât-ı Hazret-i Rubûbiyyet'e şehâdet etmektedir.

[115] Zât-ı Risâlet-penâhî Efendimizin siyer ve şemâ'il-i şerîfelerine vâkıf olanlar bil-cümle ef'âl ve akvâl-i seniyye ve bütün muâmelât-ı husûsiyye ve umûmiyyenin intizâm ve i'tidâl-i tâm üzere cârî gāyet hakîmâne olduğunu görerek hayrân oluyorlar. Şer'-i şerîf u enverlerinin tafâsîl-i ahkâmına, ledünniyyât-ı ma'âlî-gāyâtına âgâh olanlar vüs'-i beşerî fevkinde bulunduğunu idrâkle te'sîsât-ı rabbâniyye olmasını cezm u teyakkun ediyorlar.

Hysteria-i adalî dedikleri illetin âsâr ve avârızını ta'dâd ile sahîfeler doldurmak kolay bir şeydir. Fakat bunlardan bir şeyin Hazret-i Resûl'de vücûdunu isbât etmek muhâl-endermuhâldir. Buna imkân olmadığı halde ta'arruzât-ı garaz-kârâneden ne hâsıl olur?

Bu sûretle büyük şantajlık yürütmeye savaşan şeyâtînü'l-ins ve'l-cinn her şeyden bî-haber olan sâde-dilânı, bülehâ-yı nâsı ıdlâl edebilmek hevesiyle zuhûr-ı vahy hengâm-ı füyûz-bahşâsında müşâhed olan hâlât-ı kudsiyyetsimâtı kalıptan kalıba dökerek, arasına efsâne katarak isnâdına cür'et ettikleri illet-i asabiyyenin alâim ve âsârına benzetmeye çalışıyorlar. Halbuki gayr-ı tabî'i olmak husûsunda beyne-humâda fi'l-cümle teşâbüh bulunuyorsa da netâic i'tibâriyle mübâyenet-i külliyye der-kârdır. Birinin âsâr-ı bâhiresi bâ'is-i hayât-ı câvidânî olacak ilm u irfân, diğerinin sakk u sebke girmeyecek bir alay halt u hezeyân olduğu meydandadır.

Fakat bu dinsiz heriflerin ulûhiyet hakkında bile bin türlü şüpheleri var iken nasıl olur da vahy-i ilâhî hâlet-i kudsiyyesini zihinlerine kabul ettirebilirler. Bit-tabi' zulumât-ı küfr u dalâl içinde bocalayıp kalırlar.

Nübüvvet ve risâlet mâhiyyet-i sâmiyye ve hasâ'is-i âliyyesinden gāfil bulunan bu makūle sebükmağzân-ı enâm yalnız Sultân-ı Enbiyâ Efendimiz hazretlerine karşı değil; bütün enbiyâ-yı izâm efendilerimize türlü türlü ifk u iftirâlarda bulunmuşlardır. Bu saldırmalarının menşe'-i hakîkīsini keşf u ta'yîn güç bir şey değildir. Çünkü müşârun-ileyhim hazerâtının Vahdâniyet-i Sübhâniyye ve mükâfât ve mücâzât-ı uhreviyyeye dâir ifâdât-ı kat'iyyeleri bu tâgī ve bâgīlerin meşreb ve hevâlarına muvâfık düşmezdi, menâfi'-i 'âcile ve şehevât-ı hayvâniyyelerini serbest bırakmazdı.

Binâ-berîn avâm-ı halkı mütâba'at-i enbiyâdan tenfîr garazıyla dillerine gelen hezeyânı savurdular. Nûr-ı dırahşân-ı Rabbânî'yi söndürmek hülyâsıyla enfâs-ı müntene-i bâridelerini sarf u istihlâkten geri durmadılar. Hâlâ da durmuyorlar. Kisveden kisveye girerek agrâz-ı mel'anekârîlerini tervîc ettirmeye yelteniyorlar. Fakat Allahu Zü'l-Celâl hazretlerinin fürûzân eylediği sirâc-ı vehhâc-ı hakîkat hiçbir zaman, hiçbir vechile kābil-i intifâ değildir.

(يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ)[1]

Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân –bâlâda zikrettiğim– süfehâ-yı merkümînin menşe'-i mücâseretlerini de zikr u beyân etmemiş değildir. Nasıl ki Sûre-i Zâriyât âhirindeki[2] (كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ. أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ) âyât-ı celîlesini mülâhaza edenlerin ma'lûmudur. Bu makāma âid âyât-ı sâire de vardır ki enbiyâ-yı izâma isnâd-ı cünûna bâis onların i'lân-ı vahdâniyyet ve beyân-ı ahvâl-i âhiret buyurmaları olduğunu gösteriyor.

A'dâ-yı dîn-i mübînin bu makūle ifk u iftirâları daha esnâ-yı nüzûl-i *Kur'ân*'da vâki' olup âyât-ı beyyinât ile def' u ibtâl kılınmış olmağla ulemâ-yı müslimîn bu takım ta'arruzât-ı süfehâya mukābeleden müstağnî kalmışlardı. Onların en ziyâde uğraşıp müdâfaaya mecbûriyet hisseyledikleri nokta-i i'tirâz "Sprenger" ve "Dozy" makūlesi heriflerin tamamen aksi ve külliyen zıddı bulunan diğer tavâifin serd u ityân ettikleri kemâl-i akl ve fart-ı zekâ mes'elesidir.

Bu takım mu'terizîn de münkir-i nübüvvet bir alay feylesoflardan teşekkül etmiştir ki bunlar ma'nâ-yı hakīkī ve nefsü'l-emrîsi üzere vahiy ve nübüvvete vâkıf bulunmadıklarına mebnî şerîat-ı İslâmiyye'nin intizâm ve mükemmeliyetini o esasa atfedemiyorlar. Belki nâşiri olan Zât-ı Risâlet-penâhî hazretlerinin hâiz oldukları kemâl-i akl u dirâyet ve fart-ı zekâ vü siyâset sâyesinde vücûd bulmuş olmasına zâhib oluyorlardı.

Vâkıa bu zann ü zehâbın da butlânı emr-i âşikârdır. Çünkü bütün peygamberân-ı cihân ve bil-cümle hükemâ-yı devrân taraflarından neşr u te'sîsi sâha-i imkân bulamayan böyle bir şerîat-ı kâmile, saâdet-i dâreyni kâfil ve bî-nazîr bulunan böyle bir dîn-i âlî yalnız başına bir zât tarafından nasıl tertip ve te'sîs olunabilirdi. –tekmilesi gelecek makālemizdedir.–

Manastırlı İsmail Hakkı

YENİ BİR MEKTEP KİTABI

Çocuklarımızın okuduğu mektep kitapları hakkında evvelce birkaç söz söylemiş idik. Vâkıa bundan yirmi otuz sene evvel okutulan kitapların bazıları artık bırakılarak yerine başkaları yazılmış, başkaları kabul edilmiş ise de eskiye bakılınca epeyce bir şey sayılan bu yenilik, bugünkü ihtiyacımız göz önüne getirildiği gibi, anlaşılır ki hiçbir şey değildir.

Evet, elifbâlarımız hayli ıslâh edildi; ufak tefek hesap kitapları, kıraât kitapları yazılmaya başladı; bunları kāle almamak, sahiplerine teşekkür etmemek pek nankörlük olur. Şu var ki efrâdı bizim kadar az okumuş bir millet için ibtidâî

---

[1] Saf, 61/8.

[2] [Zâriyât, 51/52-53.] Ey Habîbim! Müşriklerin bu mu'âmele-i tecâvüzkârâneleri sana hâs değildir. Onlardan evvel herhangi bir ümmete resûl gelmiş ise onun hakkında sâhir veya mecnûndur dediler. Fakat bu isnâd-ı bâtılı yekdiğerlerine tavsiye ile işâa ve ta'mim etmediler, belki bu münkirlerin kâffesi tâgī, hevâ-perest birtakım edânî oldukları için meşreb-i bâtılları onları bu noktaya cem' etmiştir."

kitaplarımızın hâl-i hâzırını kâfî **[116]** görmek hiç doğru olamaz. Askerimizi yeni silahlarla donatmak ne ise çocuklarımızın eline zamana göre yazılmış kitaplar vermek de ayniyle odur. Bizim yetiştiğimiz devirler geçti, hem çoktan geçti! Nasıl geçtiğini burada tasvîre kalkışmayacağız. Yalnız, ciğer-pârelerimizin kıymetli zamanlarını da öyle geçirmek, farz-ı muhâl olarak doğru bile olsa, kābil olamayacağını bir kere daha hatırlara getireceğiz.

Her baba evlâdını kendi okutacak kadar vakit, yahud husûsî bir hoca tutup okutturacak kadar para bulamaz. Maârif Nezâreti de birkaç sene içinde hiç yoktan bir usûl-i ta'lîm icâd edecek kadar muktedir muallimler yaratamaz. O halde ne yapmalı? İktidârı, hamiyeti olanlar hem mektep çocukları için kitaplar yazmalı; hem de o kitaplardaki mebâhisi çocuklara nasıl öğretmek lâzım geleceğini gösterir eserler, yani hoca kitapları meydana getirmelidir. En basît hakīkatleri te'yîd için "Avrupa'da böyledir!" sözünü ilâve etmek modası bir bid'at-i hasene ise, biz de o sözü tekrar ederiz.

İyi ama, yazmalıdır, etmelidir... gibi kuru temennîlerden ne çıkar? diyeceksiniz, öyle mi? Çok şey çıkabilir. Nitekim çıktı: Çocuklarımızın en mühim eksiği ilm-i hâl kitabı değil mi idi? İşte Halim Sâbit Efendi kardeşimiz onu tamamladı. Şimdiye kadar hiç kimsenin yazmadığı bir ilm-i hâli yazdı. Artık yedi, sekiz yaşındaki yavrularımız yaşını, başını almış ulemâ-yı kelâmın bile kolay kolay anlayamayacağı yahud anlatamayacağı sıfât-ı zâtiyye, sıfât-ı sübûtiyye bahislerini papağan gibi ezberlemek mecbûriyetinde kalmayacak; artık çocuklarımız fıtrat-ı beşere tamamiyle mülâyim bulunmasından, daha açık bir ta'bîr ile o fıtratın aynı olmasından dolayı sâdeliği, besâteti temsîl eden ahkâm-ı şer'iyyemizi, akāid-i esâsiyyemizi birer muammâ gibi telakkī etmeyecek.

Hocalarımız ne yapacak? Evet hocalar da bu yeni kitabı okutmak için hiç güçlük çekmeyecek. Çünkü müellif eserini biri çocuklarımıza, diğeri hocalarımıza mahsûs olmak üzere iki kısma, daha doğrusu iki kitaba ayırmış; çocuklar için levhalar tertip etmiş; muallimlere mahsûs kısımda ise o levhalardaki hakāik zihinlere nasıl telkīn olunacak, lâyıkıyla göstermiştir.

Bu yeni ilm-i hâl Bâb-ı Fetvâ'da müteşekkil Tedkīk-i Mesâhif ve Mü'ellefât-ı Şer'iyye Meclis-i Âlîsi'nin tasdîkını, takdîrini kazandıktan sonra bütün mekâtib-i ibtidâiyyede okutulmak üzere Maârif Nezâreti'nce kabul olunmuş; sahibine mükâfât-ı nakdiyye verilmiştir.

Biz ne bahtiyârız ki temennîlerimizin yavaş yavaş tahakkuk ettiğini görmeye başlıyoruz; çocuklarımız ne bahtiyârdır ki böyle güzel bir esere mâlik bulunuyor. Halim Sâbit Efendi ne bahtiyârdır ki irfânının, sa'yinin her taraftan şükrân ile istikbâl edildiğini görüyor.

Mehmed Âkif

Sırâtımüstakīm Risâle-i İslâmiyyesi'ne

Es-Selâmü aleyküm

Sırâtımüstakīm'in 110 numaralı nüshasında hutbelerime karşı uzun tenkīdi hâvî olan İbrahim Besim Efendi'nin mektubunu tamamiyle okudum. Muharrir-i muhtereme husûsî mektupla mufassalan cevap yazdım. Esâs-ı mes'elede aramızda mübâyenet-i efkâr yoktur. Ancak tasavvurât-ı efkârda olsa gerektir, ki o da ehemmiyetten ârîdir. Çünkü maksadımız din ve vatana hizmettir. Başka emel değildir. Cevabımın *Sırâtımüstakīm*'de neşri icâb eder ise idâre-i aliyyenize takdim ederim. Her halde dine vatana, hizmet edelim. Evc-i maârif ve kemâlâta i'tilâ için çalışalım, geride kalmayalım. Ve minallâhi't-tevfîk fî küllî umûr.

Ali Şeyhü'l-Arab

HUTBE

– 19 –

الحمد لله الفاشى حمده و الغالب جنده و المتعالى جده. احمده شكراً لانعامه و استعينه على وظائف حقوقه و أشهد أن لا اله الّا الله عزيز الجند عظيم المجد. و اشهد أن محمدا عبده و نديبه و بعيثه أرسله ليتمّ مكارم الاخلاق و يكلّم الناس الخير شهادة يوافق فيها السرّ الاعلان و القلب اللسان. أمّا بعد أيها الناس اصيكم بتقوى الله و احذركم اهل النفاق فانهم الضالون المضلّون و أدعوكم الى الانتباه من غفلة أن لم تفيقوا منها ادّت بكم الى الخراب و الاضمحلال فتكونوا كمن خسرالدنيا و الاخرة معاذ الله تعالي و اعلموا عباد الله أن الله تعالي لم يخلقكم عبثا و لم يرسلكم هملا علم مبلغ نعمه عليكم و احصى احسانه اليكم فاستفتحوه و استنجحوه في الأعمال التي تؤول بكم الي اكنان الدعه و اوطان السعه و منازل العز في الدنيا بين الامم المتقدمة و في يوم تشخص فيه الأبصار. ايها الناس من سلك الطريق الواضح نال المقصود و من خالف وقع في التيه ايها الناس اصيكم بالعلم و تحصيله فالعلم نور يستضاء به في ظلمات الجهل ايها الناس العلم دين يدان به و به حياة العالم و عمران البلاد و به يكسب الانسان الطاعة و الشرف في حياته و جميل الا حدوثه بعد وفاته و العلم حاكم و المال محكوم عليه ايها الناس تأملوا في صفحات تاريخ من مضي قبلكم ترون انهم ان نالوا رقيا فهو بفضل العلم و المعارف و اي علم من العلوم علم و عمل به فاز صاحبه بكل ما يتمنّاه من سعادة دنيوية او اخروية و اعلموا عباد الله انّ الدنيا هي طريق للاخرة فلا بدّ من اصلاح هذه الطريق لأجل الوصول المقصودة بكل راحه و تأمّلوا عباد الله قوله تعالي (يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ. تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ)[1] فالجهاد الجهاد عباد الله في أنفسكم و هل عدوّ أكبر من النفس فجاهدوا فيها حقّ الجهاد بتهذيبها و تعليمها علي الخير و الأمر بالمعروف و صرف المال لدوام الدين و حياة الأوطان و تعليم الأطفال ليحفظوا دينهم و أوطانهم و اعلموا ان من كان علي الحقّ فالله معه ايها الناس بكل ما وعظتكم به فاعملوا و لكل نصيحة فاسمعوا و لا تكونوا كالذين قالوا سمعنا و هم **[117]** لايسمعون ، قال رسولنا الاكرم عليه الصلاة و السلام المؤمنُ للمؤمنِ كالبُنْيانِ، يَشُدُّ بعضُهُ بعضاً"، وشَبَّكَ بينَ أصابِعِهِ[2] كما في البخاري صدق الرسول الله عليه الصلاة و السلام و هذا اعظم دليل يدلّ علي شدة اللزوم اتفاق المسلمين و اتحادهم في كل خير.

Ali Şeyhü'l-Arab

[1] Saff, 61/10-11.

[2] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Mezâlim, 9.

MUSÂHABE-İ EDEBİYYE

Kendisiyle ancak iki üç defa görüştüğüm bir zât geçende yanıma gelerek dedi ki:

– Ben, bizim Osmanlı edebiyâtını o kadar yakından tanımıyorum. Eskilerden hemen hiç birşey okumadım. Yenileri okumak istedim, lâkin hoşuma gitmedi. Demek istiyorum ki bu vâdîde çokluk mülâhaza yürütmeye salâhiyetdâr değilsem de hesapça bizim lisan hâl-i hâzırıyla büyük büyük âsâr, husûsiyle âsâr-ı manzûme ibdâ'ına müsâid olmayacak.

– Büyük büyük eserlerden maksadınız nedir?

– Avrupa üdebâsının âsârı gibi, efkârı birer gāyete doğru sürükleyip götürebilecek müellefât.

– Vâkıa bu söylediğiniz mâhiyette henüz o kadar çok eserlerimiz yok. Lâkin en büyük bir edîbimizin dediği gibi kıllet büsbütün yokluk demek değildir. Eldeki mevcûd-ı kalîl ise bize pek güzel isbât eder ki lisanımız tasavvur ettiğiniz kadar akīm bir lisan olamaz.

– Eğer mevcûd-ı kalîl ta'bîr-i nâ-mu'ayyeni ile garb romancılarını taklîden yazılan birkaç hikâyeyi murâd ediyorsanız pek yanlış düşünüyorsunuz. Ben bunları biraz okudum. Lâkin kābil değil devam edemedim. Çünkü Paul Bourget'lerin, Daudet'lerin, Zola'ların acemî, hem pek acemî bir kalem ile tercümesi, lâkin Türkçe olmayan bir lisana tercümesi idi!

Evet, ben edebiyâtımızı yakından tanımam. Lâkin Türkoğlu Türk olmak i'tibâriyle lisanımızı pekiyi bilirim. Yine o i'tibâr ile Avrupa'da senelerce bulunmuş olmama rağmen, âdât-ı milliyyemize, hissiyât-ı milliyyemize, kat'iyen bîgâne değilim. Halbuki eşimden dostumdan hangisine mürâcaat ettimse ne sağlık verdiği eserin lisanı Türk lisanı idi, ne de tasvîrine yeltendiği âdetler, hisler bizimkilerine benziyor idi.

– Olabilir, efendim. Romancılık bizde yeni açılmış bir çığırdır. Tabiî, bir mevcûdiyet gösterebilmesi için zaman lâzım.

– Haydi bu mübtedîliği kabul edelim. Lâkin yeni açıldığını söylediğiniz çığır doğru değil! Bu yolda ne kadar çok giderseniz o nisbette sapa düşeceksiniz!

– Hakkınız var efendim. O gibi eserlere âid mütâlaâtınıza tamamiyle iştirâk ederim. Biz her lisanın bir şîvesi olduğu gibi Türkçe'nin de kendisine hâs bir şîvesi olduğunu, cümleler evvelâ zihinde Fransız lisanıyla tertip edildikten sonra kağıda Türkçe nakledilmek pek maskara bir şey olacağını, hele muhîtimizi, âdât-ı milliyyemizi bilmeksizin, yahud bilmez gibi görünerek yazılan eserlerin hiçbir zaman yerli malı sayılamayacağını çok söyledikse de kâh kavâidcilikle, kâh taassubla, kâh müfrit bir muhâfazakârlıkla ithâm olunduk, durduk!

Size garîb bir vak'a nakledeyim: Edebiyât müntesiblerinden biri …'in romanlarından birkaçı hakkındaki mütâlaamı sordu. Okumadım, cevabını alınca hayrette kaldı. Bunda şaşacak bir şey yok: Ben o eserleri Türkçe diye okuyacaksam Türkçe değil; sırf bir eser-i san'at diye okuyacaksam Alphonse Daudet'nin Jack'leri, Sapho'ları elbette bunlardan çok san'atlı. Bizde Türkçe roman yazılıncaya kadar bu yarım yamalak Fransızcamla Fransa romancılarını okumakta devam eder giderim, cevabını verdim. "Garazkârsınız!" diyerek yanımdan çekildi.

– Sizin yeni şiirleriniz de bir tuhaf, gençlerden birinin gayr-ı matbû' bir manzûmesini okuyorlardı. Kulak misâfiri oldum. Bir yerinde "Ne şey'e yarar?" cümle-i istifhâmiyyesi vardı. Bu ne demek? "Neye yarar?" cümlesini anlarım, lâkin ne şey'e yarar demek, hem de şey lâfzındaki hemzeyi belli etmek garîb olmuyor mu? dedimse de; vezin buna müsâid değildir, tarzında mukābele ettiler. Demek siz nazmınızda icâb ederse neye yarar suâlini irâd edemeyeceksiniz?

– Evet efendim, bizim nazmımız Acem vezinlerine tâbi' olduğu için her istediğimizi kolayca söyleyemeyiz. Şâirlerimiz ekseriya zarûret-i vezn denilen hastalıktan vefât ederler!

– İyi ya! Yalnız hecelerin adedini saysanız da bu külfetten kurtulsanız olmaz mı? Öyle işittim ki Abdülhak Hâmid Bey'in parmak hesabıyla yazılmış tiyatroları varmış, hem pek de güzel oluyormuş.

– Evet, efendim. Lâkin Hâmid Bey'in bu vezinden yalnız bir eseri var. Halbuki Acem evzânıyla yazılmış tiyatroları, müstakil manzûmeleri pek müteaddid. Bir de parmak hesabı Acem vezinlerinin te'mîn ettiği âhengi deruhte edemediği için kulak berikilerini daha iyi buluyor.

– Alışsanız, ötekilerini de âhenkdâr bulursunuz.

– Pek doğru. Şu var ki Acem evzânını asırlardan beri işleye işleye bugünkü derecesine kadar getirmişiz. O kadar emek verilen bir çığır kolay kolay bırakılır mı? Zâten aruzu bırakalım, deseniz, arkanızdan kimse gelmez. Meğer ki en muktedir şâirlerimiz Acem evzânını büsbütün terk etsinler de bir yeni vezinde birçok eserler meydana getirsinler. Evet, bu vezindeki noksân-ı âhengi telâfî için yazılacak eserler fikir ile, hayâl ile, his ile dolu olmalıdır. Yoksa hiçbir kāri' bulamazsınız.

[118] – Öyle işitiyorum ki Emin Bey isminde biri Türk Şiirleri ünvânıyla bu çığırda birçok eserler yazmış, hayli de muvaffak olmuş...

– Yazdığını biliyorum, fakat muvaffakıyetinden haberim yok. Eserleri de size söyledikleri kadar çok değil. Maamâfih hasîse-i şâiriyyetten fıtraten mahrûm olan bu adam için kemâl-i aczine bakmayarak başkalarının yapamadığı işi başa çıkarmaya çalışmak da tabiî şâyân-ı takdîr bir harekettir. Sa'yi meşkûr olmasa da kendisi indallâh me'cûr olacaktır.

– Tuhaf söylüyorsunuz! Hem elinizdeki veznin darlığından şikâyet ediyorsunuz, hem de ötekini kabul taraflarına yanaşmıyorsunuz...

– Efendim, elimizdeki vezin vâkıa dar. Lâkin size söyledikleri kadar değil. Nitekim büyük şâirlerimiz bu vezin ile pek güzel şiirler söylenebileceğini eserleriyle isbât ettiler. Zâten nesir varken nazım ile teblîğ-i hissiyyâta kalkışmak bir nevi' mîrâsyediliktir. Karîhası zarûret-i vezn derd-i müzmini altında inleyen bizim gibi fukarâ-yı san'at ya haddini bilerek mîrâsyediliğe özenmemeli, yahud Acem evzânından şikâyet etmemeli!

Mehmed Âkif

ÂLEM-İ İSLÂM

MAKĀLÂT

VAZ'İYET-İ SİYÂSİYYE-İ HÂZIRAMIZ

İki buçuk sene evvelki vaz'iyet-i siyâsiyyemiz cümlece ma'lûmdur: Ecânibin müdâhelât-ı gûn-a-gûnuna ma'rûz kalarak şu'ûnât-ı milliyyemizin kâffesinde istiklâliyet ve muhtâriyetten mahrûm kalmıştık, hangi tarafa çevrilsek önümüzde ecânibin mümânaatı, arkamızda da yine ecânibin tazyîkını görüyorduk. İdâre-i müstebidde bir taraftan ahâliyi iğfâl etmek, diğer taraftan ses çıkarmamak ve gürültü yapmamak niyeti ile ecânibin bütün tazyîkātını, bütün tahkīrâtını kabul ederek her ne isterlerse icrâ ediyordu. Azıcık mukābele, metânet gösterir ise ecânib ricâl-i devletin ahvâl-i rûhiyyelerine kemâliyle vâkıf olduklarından birtakım "blöf"-lerle tehdîdâtta bulunurlar, nümâyişler yaparlar ve bilâhare ibrâz olunan metâneti ezerek bütün müddeiyâtlarına nâil olurlardı.

Lorando ve Tubini denilen iki Fransız'ın, İstanbul rıhtımı hakkındaki haksız müddeiyâtları sem'-i kabûle alınmadığından dolayı Abdülhamid'in dostu olan, Abdülhamid'den küllî maaş alan idâre-i sâbıkanın bütün an'anât-ı rûhiyyesine vâkıf bulunan Fransız sefîri Konstan'ın iğvââtı üzerine kocaman Fransa Devleti'nin sefâin-i bahriyyesi Midilli'ye kadar gelerek bir nümâyiş yaptı; Yıldız titredi, ricâl-i hükûmet kendilerini kaybettiler. İki Fransız, altı yüz senelik bir hilâfet-i muazzama-i İslâmiyye'yi istihkāra muvaffak ve haksızlıklarını hak olarak gösterdiler! Rusya Hükûmeti Bağdad şimendöferinin Almanlara verilmesini işitir işitmez Hükûmet-i Osmâniyye'den kendisine de bir hisse taleb etti. Gûyâ memleket taksîm ediliyormuş da kendisi memleketin bir vâris-i meşrû'u imiş gibi kendi hakkını taleb ediyor! Abdülhamid, otuz milyonluk halkı titreten o hükümdâr-ı cebbâr şimdi Moskof tehdîdâtı karşısında titreyerek Bahr-i Siyâh sevâhilinde âtiyen inşa edilecek bütün şimendöfer imtiyazını Rusya Hükûmeti'ne teslîm etti. Hatta bundan dört sene mukaddem Rusya'nın dâhilî ve hâricî tehlikelere ma'rûz kalarak en buhrânlı bir zaman geçirdiği esnâda Rusya Hükûmeti Osmanlı tarafından kat'iyen bir teşebbüste bulunulmayacağına dâir te'mîn ettirmek için Abdülhamid Rusya'dan gelmiş bir askerî komisyonuna bütün orduları ve devâir-i askeriyyeyi teftîş ettirdi. Daha neler, daha neler!..

İşte iki buçuk sene evvelki vaz'iyyet-i siyâsiyyemiz! Lâkin ecânibin tasallutu yalnız siyâsiyât ve maddiyât üzere değil, bütün ma'neviyâtımıza kadar da tevessü' etmişti. Biz Avrupalıları başka bir tînetten, başka bir hamurdan yoğrulmuş, yaratılmış addediyorduk. Onları insanlar arasında mümtâz, diğer insanlardan âlî, necîb bir mahlûk gibi görüyorduk; Avrupalılar ne derse hak ve doğrudur! Avrupalılar ne iddia ederlerse muhıkk ve hakīkattir! Bir şarlatan Fransız gazetesinin yazısını ilhâmât-ı âsumânî gibi kabul ediyorduk. Bütün efkâr-ı hissiyyâtımızı onlarınkine benzetmekte, onlarınkine uydurmakta bir fahr, mübâhât duyuyorduk! İki Fransız kelimesi öğrenmiş bir Osmanlı şu kelimeleri kendi lisanı arasında kullanmakta bir zevk, bir meserret hissediyordu. İşte böyle bir esâret-i fikriyye ve hissiyye idi ki devam edip gidiyordu. Şu iki esâret, yani siyâsî ve maddî esâretle, ma'nevî ve fikrî esâret, yekdiğeri ile imtizâc ederek bütün kavmiyetimizi, milliyetimizi, diyânetimizi mahv ü nâbûd etmekte idi. Bence ikinci esâret, yani esâret-i fikriyye ve hissiyye, daha mühlik idi. Zîrâ tarihin verdiği tecrübeler üzerine bir kavim kendi şahsiyyet-i siyâsiyyesini kaybederse şahsiyyet-i ma'neviyye ve fikriyyesi sâyesinde yine yaşayabilir, yeniden hâkimiyyet-i milliyyeye nâil olabilir. İşte İtalya, işte Lehistan! Fakat bir kavim şahsiyyet-i fikriyyesini kaybederse ona bir daha çâre bulunmaz!

Fakat bereket versin ki iki buçuk seneden beri şu iki türlü esâretten millet-i Osmâniyye bir muvaffakıyyet-i azîme ile yakasını silkmektedir.

Bugün esâret-i siyâsiyyeden kurtulmuş olduğumuzu Avrupalılar bile kendi arzularına rağmen i'tirâf ve teslîm etmektedirler. Buna en mu'teber ve en mukni' şâhid, Avusturya Hâriciye Nâzırı'nın geçen gün Macar delegasyonu muvâcehesinde irâd ettiği nutuktur. Müşârun-ileyh nutkunun kısm-ı a'zamını Türkiye'ye hasretmiş. Bilhassa iki madde üzerine beyân-ı fikir etmiştir:

[119] Evvelâ: "1908 senesi yaz vukūâtından sonra Osmanlı Hükûmeti yeni ve metîn esaslar üzere teşekkül ettiğinden dolayı bütün Avrupa hükûmetlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı şimdiye kadar ta'kīb ettiği mesleğin bütün bütün tebdîl ve tagyîr edilmesi lüzumunu Avusturya Hükûmeti müttefik olduğu hükûmetler ile beraber i'tirâf ve teslîm ediyor." demişlerdir.

Tarz-ı diplomaside söylenmiş olan bu cümlenin ifâde ettiği merâm başka ve sâde bir lisan ile beyân edilirse maksad şu oluyor: Bundan sonra hükûmât-ı ecnebiyyenin Osmanlı Devleti dâhilî işlerine müdâhalesi gayr-ı kābildir. Bunu i'tirâf ve teslîm etmelidir. Bundan mâadâ, hükûmât-ı ecnebiyye mâzinin bırakmış olduğu bütün izlerden, eserlerden, an'anelerden ve teâmüllerden de vazgeçmelidirler! Osmanlılıkta artık bu gibi şeylere tahammül ve sabra imkân yoktur!

İşte haysiyet ve şeref-i millîmize müteallık olan şu sözleri Avusturya Hâriciye Nâzırı'na söyleten ancak ordumuzdaki tanzîmât ve teşkîlâtta ve memâlik-i Osmâniyye'nin cihât-ı muhtelifesini sarsmış olan ihtilâllerin suhûletle ve bir daha tekerrür etmeyecek sûrette iskâtında ibrâz ettiğimiz muvaffakıyetlerdir. Avrupa görüyor ki şu millet devr-i sâbıkın gösterdiği gibi bitmiş, ölmüş bir millet değildir. Bu millette daha birçok kuvâ-yı maddiyye ve ma'neviyye mevcûddur, Viyanaları muhâsaraya alan eslâfın ahlâfında kendilerini müdâfaa, hukūk-ı milliyye ve beşeriyyelerini hıfza kifâyet edecek hamiyet ve isti'dâd ber-devâmdır. Ve yine Avrupalılar görüyor ki bu az zaman içinde ibrâz ettiğimiz âsâr-ı hayât, bizi yeniden şarkın gayr-ı kābil-i inhinâ bir unsur-ı kavîsi edecektir! Şarkta sulhün devamı, bütün akvâm-ı şarkıyyenin yekdiğeri ile bir âheng-i tâm içinde yaşamaları, mes'ûd olmaları yine bizim elimizde olduğunu Avrupalılar yeniden duydular ve duyup da bizim şeref-i nefsimizi, haysiyet-i milliyyemizi okşamaya başladılar. Biz bugün müdâhelât-ı ecnebiyyeye sabr u tahammül değil, bizzat Avrupa hayatının,

Avrupa muvâzenesinin, şark ile garbda sulhün ber-devâm olmasının en büyük esasıyız. Bu hakîkati bugün yalnız Avusturyalılar değil, bütün cihân teslîm ediyor.

Esâret-i ma'neviyye ve fikriyyeye gelince gerçi şu esâretten istihlâsımız esâret-i siyâsiyyeden olduğu kadar değilse de, yine hamdolsun bu yolda da ilk kademeleri attık. İşin en tuhaf yeri burasıdır ki bizi bu yola sevk eden, bizi herkesten ziyâde taht-ı esâret-i ma'neviyye ve fikriyyelerinde ezmekte olan Fransızlardır!

"Fransızlık" Osmanlılığa galebe çalarak bütün şu'ûnât-ı hayâtiyyemize sirâyet etmekte idi. Fransız lisanı, Fransız edebiyâtı, Fransız efkâr ve hissiyâtı, Fransız zevki evlerimizi, âilelerimizi, mekteplerimizi ve hatta zekâ ve kalbimizin en hücrâ köşelerini bile teshîr etmişler idi! Bu hâlin, bu evzâın Osmanlılık ve bilhassa müslümanlık âlemine, fıtratına, seciyesine ne derecede muvâfık olup olmadığı mes'elesi en mühim mesâil-i hayâtiyyemizden birisini teşkîl ettiği için uzun ve amîk bir mübâhaseye muhtaçtır. Şimdilik yalnız şurasına celb-i dikkat ediyorum ki el-yevm bütün Osmanlılık âleminde Fransızlığa karşı bir "reaksiyon", bir aks-i hareket müşâhade edilmektedir ki bu da milliyetimizin teşekkül ettiğini, kendimizi düşündüğümüzü, hissiyât-ı milliyyemizin tekâmül ettiğini gösteriyor.

Bir kere bugünkü matbû'ât-ı Osmâniyye ile bundan altı ay evvelki matbû'ât-ı Osmâniyye'yi mukâbele ediniz!

تفاوت ره از کجاست تابه کجا!!

Bundan altı ay akdem matbû'ât-ı Osmâniyye fikir ve hissiyâtça hemen Avrupa matbûâtının, bilhassa Fransız matbûâtının esiri, âyine-i aks-endâzı idi! Şahsiyet, kendine mahsûs bir mevcûdiyet… bütün bütün mefkûd idi.

Bugün bütün bütün aks-i hal icrâ-yı hükm ediyor: Fransız Hükûmeti ile Osmanlı Hükûmeti arasında istikrâz mes'elesinden dolayı zuhûr eden siyâsî münâkaşa matbûâta geçti. İlk evvel müteredditd kendi kuvvetine emin olmadığı belli olan matbûât-ı Osmâniyye Fransız matbûâtının dehşetli muhâcemâtına hafif bir sûrette mukâbelede bulundu. Lâkin münâkaşa gittikçe şiddet kesbederek efkâr ve hissiyât-ı milliyye galeyân etti. Bugün yalnız esâs-ı mes'ele değil, bütün Fransız hayatı, medeniyeti, tarz-ı ma'îşeti matbûât-ı Osmâniyye tarafından şiddetli ve muhık bir tenkîde ma'rûz kalmıştır. Altı ay evvel kimse bunu kat'iyen hayâline bile getirmezdi. Ve mes'elenin en meserret-âmîz, en ümîd-âver ciheti budur ki bir tarafta seyirci sûretinde kalan diğer Avrupa matbûâtı şu münâkaşada hak ve hakîkati Osmanlı matbûâtına verdiler; Osmanlı matbûâtını Fransız matbûâtından daha mu'tedil daha hak-perest gördüler. Doğrudan doğruya şu münâkaşa Osmanlı matbûâtının Fransız matbûâtı üzerine büyük bir galebe-i ma'neviyyesi ile neticelendi.

İşte asıl hayât-ı milliyye, işte asıl istiklâl-i millî, işte asıl inkılâb-ı kebîr budur.

Ahmed Akayef

PORTEKİZ İHTİLÂLİ MÜNÂSEBETİYLE

İnsan, Bâb-ı Âlî caddesi kahvelerinde, Sirkeci otel ve lokantalarında, gazete idarehânelerinde, İstanbul'un ekseri ev ve konaklarda dâima aylık, me'mûriyet, açıkta kalmak, maaşını artırmak, tekâüdiyesini te'mîn ettirmek gibi mevzûlar üzerine konuşulduğunu işitir; Beyoğlu mehâfilinde, birahânelerde, pastacı dükkânlarında, klüplerde, circlelerde ise söz, muttasıl imtiyâz, inhisâr, istikrâz, iştirâ, yüzde şu kadar, simsâriye vesâire üzerinde dolaşır. Hey'ât-ı ictimâiyyelerin hayât ve tekâmülünde en mühim, belki yegâne âmil, âmil-i iktisâdî olduğunu keşf ü isbât için, dünyanın en müsâid muhîtlerinden **[120]** birisi, şüphesiz, Kostantiniye şehridir. Bununla beraber, garîbdir; Türk tabaka-i münevveresi; hiç olmazsa; tezâhürât-ı fikriyyelerinde cem'iyetlerin muharriki "fikir" ve hatta "ahlâk" olduğuna mu'tekid gibi görünürler. Birçok vicdân-hırâş vekâyi' ve hâdisât-ı iktisâdiyye ile dolmuş cerîdelerin başmakâleleri; on sekiz yaşlık kızlara yakışır bir idealism historic ile yazıldığı gayr-ı vâki' değildir. Vekâyi'-i yevmiyyeden istinbât-ı netâic eyleyerek serd-i mülâhazât eden siyâsî muharrirlerimiz, cereyân-ı târîhîyi; iktisâdî esaslara müstenid materialism historic nokta-i nazarından; asla tedkîk etmezler. Tabaka-i münevveremiz efrâdının ma'îşet-i zâtiyyelerinde umûr-ı iktisâdiyyenin fevkalâde ehemmiyetini müdrik olmadıklarını ve hayât-ı şahsiyyelerini kavânîn-i iktisâdiyyeye tebean tanzîme çalışmadıklarını zannetmem. Hatta memleketin hayât-ı umûmiyyesinde de umûr-ı iktisâdiyyenin pek mühim bir âmil olduğunu sırf amelî (Empirique) bir nazarla görmüyorlar; denemez. Lâkin mülâhazât ve tedkîkât-ı ictimâiyye ve siyâsiyyelerinde âmil-i iktisâdîyi bütün vekâyiin müvellidi olarak pîş-i tedkîke almadıkları âşikârdır. Türkçe yazılmış tarihlerimiz, ya birbirlerine asla eklenememiş bir sürü vekâyi'-i müteferrika küfesi hâlinde bırakılmış, yahud vekâyi'-i mezkûre gâyet zayıf, gâyet ince bir "fikir" ipine dizilerek bir nevi' tesbîh yapılmıştır. İhtimal, ilk terbiye-i siyâsiyyelerini bu nevi' tarihlerden aldıkları içindir ki münâsebât-ı beyne'd-düvelde hissiyâtın, fikr-i ahlâkînin te'sîrâtı olabileceğine zehâb derecesinde sâf-derûnluk gösteren muharrirîn-i siyâsiyyemiz bile yok değildir!

Bu hâlet-i fikriyyenin hâlâ aramızda devam edebilmesi, tarihi maddî bir nokta-i nazardan tedkîk ve tefehhüm meslek-i târîhîsinin henüz Türkiye efkâr-ı münevvere ashâbı arasında gereği gibi intişâr edememiş olmasından neş'et edebilir. Vâkıa meslek-i mezkûrun muktedâsı Karl Marx; Osmanlı edebiyâtında en az tanılmış bir sîmâdır. On dokuzuncu asır Avrupa efkârında pek amîk izler bırakan bu muktesid-i hakîm, cem'iyetlerde meşhûd bil-cümle tezâhürât-ı ictimâiyye ve siyâsiyyenin sebeb-i aslîsi, umûr-ı iktisâdiyyeden ibâret olduğunu iddia etmiş ve isbâta çalışmıştır. Marx'a göre fikrin, efkârın vekâyi'-i ictimâiyyeye te'sîr-i hakîkîsi yoktur. Fikir, sebeb-i aslî-i maddîlerinden bazısı ile vekâyi' arasında ancak vâsıta olabilir. Fikir, ilcâ'ât-ı iktisâdiyyeden tevellüd eder. Fransa ihtilâl-i kebîrinde Montesquieu'lerin, Rousseau'ların, Voltaire'lerin, Diderot'ların efkârını müessir gibi görmek sırf netîce-i kasr-ı basardır; ihtilâlin mü'essir-i hakîkîsi Fransa'nın on sekizinci asırdaki vaz'iyyet-i iktisâdiy-

yesi, teşkîlât-ı ictimâiyyesidir. Her bir hey'ât-i ictimâiyyede, birtakım sunûf mevcûddur. Bu sınıflardan beheri hayat ve maîşeti gereği gibi te'mîn edebilmek için servet-i ictimâiyyenin kısm-ı a'zamına mâlik olmak ve bütün servet-i ictimâiyyeyi istediği gibi kullanmak arzusundadır. Binâenaleyh, her sınıf menâbi'-i serveti, vesâit-i istihsâl-i serveti ve kuvve-i hükûmeti kendi elinde bulundurmak ister. Bir defa bunları ele geçirdi mi, hey'ât-i ictimâiyyenin servetine, artık dilediği gibi tasarruf edebilir. Ve bu tasarruf da, şüphesiz, sınıf-ı mezkûrun sırf kendi nef'ine göredir. Bundan dolayı sunûf-ı sâire hayat ve maîşette büyük bir müzâyaka çeker. Müzâyakadan kurtulmak için, servet-i ictimâiyyeden az nasîbedâr ve kuvve-i hükûmetten mahrûm olan sunûf, sınıf-ı hâkime muttasıl taarruz ve hücumda bulunurlar; sınıf-ı hâkimi, bulunduğu zirve-i ikbâlden devirip, yerine kāim oluncaya kadar uğraşırlar. Târîh-i beşeriyyet sınıfların kavgasından başka bir şey değildir. Ve târîh-i beşeriyyette görülen bu kavga-yı sunûf da bütün zevi'l-ervâhın hayatında meşhûd kavga-yı hayâtın bir hâl-i husûsîsinden ibârettir. On sekizinci asr-ı mîlâdînin nihâyetlerine doğru, Fransa'nın mutevassıt sınıfı (burjuvazisi), servet-i memleketi, kuvve-i hükûmeti, yed-i inhisârlarında bulunduran asîlzâdegân ve ruhbân sınıflarından almak için hareket-i şedîdede bulundu; buna tarihlerde Fransa İhtilâl-i Kebîri deniliyor. Krallık geniş kürklü ve ipekli mantosuyla sunûf-ı mümtâzeyi örtmek, müdâfaa etmek istediğinden o da yıkıldı. Sınıf-ı mutevassıt, hücumda yalnız kendi kuvvetine güvenemediğinden, dördüncü bir sınıfı, Paris'in yersiz yurtsuz, gündelikçi hakîkī avâmını yardımına çağırmıştı. İhtilâli yapan asıl bu iki sınıftır ki bilâhare servet-i milliyyeye hissedâr olmak kuvve-i hükûmete sahip bulunmak için, bu iki sınıf arasında da, bütün on dokuzuncu asır imtidâdınca kavga devam edecektir. İhtilâlden evvel gelip, çoğu burjuvazinin ve biraz da asıl avâmın müddeayât ve mutâlebâtını yazılarıyla âleme i'lân eden Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Diderot gibi siyâsî muharrirler, sonra, esnâ-yı ihtilâlde türeyip, o müddeayât ve mutâlebâtı kemâl-i şiddetle bağıran Mirabeau, Danton, Desmoulins, Robespierre, Marat gibi hatîp ve siyâsîler, ihtilâli ilcâ'ât-ı iktisâdiyye ile yapan sınıfların vekîlleri, avukatları; hizmetçileri idi; yoksa, bazılarının zannettiği gibi, ihtilâli bunlar icâd etmediler. Yaşamak, hem de bol bol, rahat rahat, yaşamak ihtiyaç veya arzû-yı fıtrîsi ve bundan mütevellid nizâ'dır ki Fransa ihtilâlini de diğer ihtilâlleri de ihdâs eylemiştir. Sözün kısası, târîh-i beşeriyyetin muharriki mahfaza-i fikr u akl olan dimâğ değil, menba'-ı cû' u atş olan mi'-dedir…

Marx ve tilmîzânı maddiyyet-perestlikte ifrâta kaçmış olabilirler, lâkin mi'desi olan hiçbir kimse inkâra ictisâr edemez ki tezâhürât-ı şahsiyye ve ictimâiyyenin en kavî müessiri aç kalmamak, doymak ve hatta biraz da israf etmek ve bu sûretle yaşamak arzû-yı fıtrîsidir. "Fikr"in velev müstakil bir âmil-i ictimâ'î olduğu tasdîk bile edilse, "ihtiyâc-ı maddî"nin ondan daha müstakil ve ondan daha kavî bir âmil olduğu asla reddolunamaz. Herhalde şuna şüphem yoktur: Gerek tarihin tedkîkinde; gerekse bir siyâsetin idaresinde materyalizmi kendilerine rehber ittihâz edenler, idealizme kapılanlardan daha az yanılmış olurlar. Binâenaleyh; **[121]** halkımızın terbiye-i siyâsiyye ve ictimâiyyesiyle meşgūl olanların bu dakîkayı nazardan kaçırmamaları şâyân-ı temennîdir. Halbuki kendi hey'ât-ı ictimâiyyemiz içinde olsun, diğer memâlikte olsun, pek büyük, pek mühim vekāyi'-i siyâsiyye ve ictimâiyye, hâdis olup geçtiği halde, karanlıkta kalan efkâr-ı ahâlimiz ilim meş'aleleriyle lüzumu derecesinde aydınlatılmıyor; vekāyiin tahlîline, sevâık ve avâkıbının tedkîkine hakkıyla himmet olunmuyor…

Bütün bu uzun mülâhazât, hatırıma Portekiz İhtilâli münâsebetiyle geldi. Portekiz'de ihtilâl oldu, kral kaçtı, cumhuriyet i'lân olundu; askerler; ahâli döğüştüler; öldürüştüler; epey mecrûh ve maktûl var… Bunların hepsi niçin? Bu kanlı ihtilâlin sebebi ne?.. Bu öyle bir mevzû' ki; henüz devre-i inkılâbiyyesini geçirmiş ve hatta bazılarına göre geçirip bitirememiş Osmanlılar için, tedkîk ve tefekkürü pek ziyâde şâyân-ı istifâdedir. Portekiz nerede biz nerede? Aramızda ne gûnâ münâsebât ve müşâbehet vardır? denilmesin: İberya Yarımadası'nda sâkin akvâm-ı cenûbiyyenin; İspanyolların, Portekizlerin, hayât-ı iktisâdiyye ve fikriyyelerinde ve bunlardan mütevellid hayât-ı siyâsiyyelerinde; Balkan ve Asyayı Suğra'da sâkin akvâmın hiç olmazsa bir kısmına müşâbehetleri ve hele Avrupa'nın müntehâ-yı garb ve şarkında kâin devletlerin mukadderâtında bazı muvâfakatlar, öteden beri bazı müdekkiklerin nazarına çarpmıştır: Soviseri'nin; İspanya ve Türkiye'den bir arada bâhis nutk-ı meşhûru hatıra getirilsin. Bununla beraber, İstanbul matbûâtı, Portekiz vekāyiine dâir bir sürü mütenâkız, mükerrer telgrafnâmelerle kāri'lerinin başlarını döndürdükten, kralın kaçışına dâir şâirâne birkaç parça tercüme ettikten –hâ, bazıları da, ihtilâlin sebeb-i aslîsi olarak bilmem ne kasrının şeâmetini keşfeyledikten– sonra, artık vazîfeleri bitmiş kıyâsıyla, muahhar telgrafları, üçüncü sahîfeye atıverdiler.

Gerçek, biz kendiliğimizden Portekiz'i tedkîk ederek şahsî etüdler yapacak iktidârda değiliz; lâkin garblıların bu mevzûlara dâir âsârından olsun istifâde ile halka Portekiz İhtilâli'ni biraz anlatmak mümkün olamaz mıydı? Hatta bu zahmete bile katlanmaksızın; işin içinden çıkılabilirdi: Akvâm-ı medeniyye matbûâtının bu bâbda yazılmış ciddî ve temelli makālelerinden bi'l-intihâb tercümeler edilirdi. Ve bu tercümeler, kāriîne, o bî-hesâb ve karışık telgrafnâmelerden daha fâide-bahş olurdu. İşte bu düşüncenin sıhhatine kāni' olarak, ihtilâlin esbâbını bilhassa umûr-ı iktisâdiyyede bularak yazılmış bir makālenin bazı aksâmını, aynen, aşağıya tercüme ve naklediyorum:

"Portekiz memleketi, bir hayli müddetten beri müsterîh ve mes'ûd değildi. Bunun esbâbı iktisâdî ve siyâsî olmak üzere ikiye ayrılabilir. İktisâdî nokta-i nazardan Portekiz, gāyet bedbaht bir memlekettir. Hükûmet 1892 sene-i mîlâdiyyesinde, halkın servetini artırmak arzusuyla fevkalâde himâyekâr gümrük rüsûmu vaz' etmişti. Himâye usûlü kendinden beklenen netâici vermedi. Gāyet yüksek gümrük ta'rîfesi vaz' olunduğu halde (Mesela mobilyadan, yüzde 250 resm

alınıyordu!) yine Portekiz sanâyii terakkī etmedi. Lâkin maîşet pahalandı. Mesela Londra piyasasında litresi 20 reise satılan petrol, Portekiz'e ithâl olunurken 67 reis gümrük verdiğinden, artık fakir ahâlinin gaz satın alması imkân hâricine çıktı. İktisâdî rahatsızlık, yalnız gümrük rüsûmunun fazlalığıyla eşyanın pahalı olmasından da ibâret değildi. Portekiz lüzumundan fazla şarap müstahsilidir, ama buğdayı ihtiyacına kifâyet etmez. Buğdayın fiyâtı yükselmesin diye, hükûmet fırınların mikdârını ta'yîn ve tahdîd eder ve fırınları da nezâret-i şedîde altında bulundurur. Lâkin bu tanzîmât-ı garîbenin neticesi, maksadın tamamen ma'kûsu çıkar: Ekmek fiyâtı tenezzül etmedikten mâadâ, yüzde seksen nisbetinde terakkī bile eder. Bunun üzerine hükûmet, gayr-ı muntazar bir tedbîre mürâcaat eyler: Seviye-i bahrdan 50 metre yüksek olmayan arâzînin bağ yapılarak, üzüm kütükleri gars olunmasını men eder. Üzüm garsı men' edilen arâzîye buğday ekilecek zannolunur. Lâkin hükûmetin emriyle hâdisât-ı iktisâdiyyenin tegayyürü mümkün olmadığından; bağcıların bir kısmı batar, diğer kısmı fazla kazanır, fakat yine de buğday ekilmez. Nihâyet, fukarânın maîşetine gâyetle sû'-i te'sîri olan bir tedbîr-i iktisâdîye daha başvurulur ki o da et ticâretinin tanzîmine kalkışılmasıdır. Et fiyatı pek gālî olduğu cihetle, hükûmet pâyitahtta et satışını bir mültezime ihâle ederek, belediye kasap dükkânları açar. Bunun neticesi olarak da etin fiyâtı daha ziyâde yükselir. Ve şimâl eyâletlerindeki hayvanât besleyiciler, zarar görür. En son zamanlarda servet-i milliyyeyi artırmak için, şarap istihsâl ve ticâretinin taht-ı inhisâra alınması da düşünülür; fakat bu tasavvur kuvvede kalır. Vâkıa ahvâl-i mezkûrenin zararını gören hükûmet adamları da bulunmuştur. Lâkin bunların muvaffakıyetkârâne icrââtına, kabinelerin, gâyet sür'atle tebeddülü zaman bırakmamıştır. Filhakîka Portekiz'de parlman hayatı, 1908'den beri anarşi hâlinde devam etmiştir. Mesela 1909 senesi Mayıs'ında re's-i kâra geçen De Lima kabinesi, 13 ay zarfında dördüncü hükûmet idi. Bu hükûmetlerden birisi ancak üç hafta yaşayabilmişti! Bu tebeddülleri mûcib olan şey, kabine ve partilerin programlarındaki farklar olmayıp şahısların nizâından ibâretti. Mesela geçen sene muhâfazakâr fırkası re's-i kâra geçip, beyânnâmesini neşrettiği zaman; ecnebî cerâidinden bazıları, o beyânnâmeyi radikallerin zannetmişlerdi! Hâsılı, Portekiz'de siyâsî nizâ'lar, prensiplere müstenid olmayıp, siyâsetle meşgūl eşhâsın menâfi'-i zâtiyyelerini ta'kīb etmelerinden ileri geliyordu.

"İşte bu iktisâdî ve siyâsî sebeplerin te'sîriyledir ki son Portekiz İhtilâli husûle geldi."

Portekiz ihtilâlinin esbâbını izah eden bu makāle-i müterceme pek muhtasar, pek nâ-tamâm ve belki de biraz hatalıdır. Maamâfih mezkûr ihtilâli azıcık **[122]** anlamaya yine hizmet edebilir; bundan başka dikkatli okunursa, bazı cihetlerinde bizim kendimiz için bile nâfi' düşünceler tevlîd edebilecek noktalar yok değildir.

A[elif].Y.

HİCÂZ VÂLİSİ BEYEFENDİ'YE AÇIK MEKTUP

Hissiyât-ı dînîyye ve milliyyem bana bu satırları yazmaya cür'et verdi. Ciddî ve samimî bir lisan ile birkaç söz söylemek istiyorum. Ricâl-i sâbıka küçüklerin sözlerini dinlemeye tenezzül etmezlerdi. Çünkü fikr-i istikbâr onların her tarafını istîlâ etmiş idi. Bir makām-ı âlîyi işgāl ettikleri zaman kendilerini lâ-yuhtî addederler, her türlü mel'aneti icrâ eylerlerdi. Fakat hamdolsun ricâl-i hâzıra her sözü dinliyorlar, hikmet-i idâreye muvâfık ve bi-hasebi'z-zamân tatbîkinde fâide melhûz olanları mevki'-i fi'le isâlden çekinmiyorlar. Tabîî siz de aynı hâle tebeiyet edersiniz.

Evvel-emirde umûr-ı hayriyyeye muvaffakıyâtınız için Cenâb-ı Hakk'a tazarru ve niyâz ederim.

Beyefendi,

Elbette düşünür bulursunuz ki bugün kıblegâh-ı İslâm olan bir kıt'a-i mübâreke-i cesîmenin emr-i idâresini devlet size tevdî' etmiştir. Nâmınız târîh-i İslâm'ın sahîfelerini işgāl edecektir. Vahdet-i İslâm kāidesini vaz' eden dîn-i mübîn-i İslâm bundan bin üç yüz küsür sene mukaddem şa'şa'a-i ikbâliyle oradan zuhûr etmiştir.

Şimdiye kadar o kıt'a-i mübâreke nice vukūâta cevelângâh olmuş, orada neler olmuştur. Nebiyy-i A'zam sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin te'sîs buyurdukları dîn-i âlî îcâbât-ı hikmet-gāyâtından olan ictimâ'-ı İslâm'ın mâhiyyât-ı siyâsiyyesini maatteessüf sonraları kaybetmişiz, o nûr-ı hakīkatten bi-hakkın istifâde edecek yolları bulamamışız; bugün üç yüz milyon nüfûs-ı İslâmiyye'nin kalbgâhı olan bu kıt'a-i celîledeki ictimâ'-ı senevî-i İslâm'ın gûyâ birtakım zalemenin iddihâr-ı servetine bir hizmetten ibâret zannını tevlîd edecek haller zuhûr etmişti. Buna en büyük şâhid eslâfınızdan (bazıları müstesnâ olmak üzere) gelip geçenlerin ma'lûm olan harekât ve sekenâtıdır ki ne büyük mel'anetler icrâ etmişlerdir; âlem-i İslâmiyyet'e ne büyük darbeler vurmuşlar; vahdet-i efkâr-ı millete mâni' olacak ne mâhirâne tuzaklar kurmuşlardır; ve tarîk-ı nâ-hemvârda celb-i nukūd için zavallı hüccâcı soyup soğana döndürmüşlerdir.

Beyefendi,

Efkâr-ı münevvere ashâbından olduğunuzu söylüyorlar. Şu halde üç yüz milyon nüfûs-ı İslâmiyye'nin halîfe-i mükerrem tanıdığı bir zât-ı celîlü'ş-şânın vekîli sıfatıyla o makām-ı mu'allâyı işgāl etmekte olduğunuzu âlem-i İslâmiyyet ve millet-i Osmâniyye'nin sizden büyük büyük hizmetler beklediğini düşününüz. Siz orada tevzî'-i adâlete, ihkāk-ı hakka me'mûrsunuz. Pek mukaddes bir nâma nisbetle orada îfâ-yı vazîfe ile mükellefsiniz.

Nûr-ı aynım,

Bin üç yüz küsür sene evvel tulûuyla cihânı müstağrak-ı envâr-ı hikmet buyuran Nûr-ı Cemâl-i Mevlâ aleyhi ekmelü't-tehâyâ Efendimiz hazretleri de o cây-ı mukaddeste icrâyı hükûmet buyurmuşlardır. Gözlerimizin nûru çihâr-yâr-ı güzîn efendilerimiz dahi eser-i celîl-i Ahmedî'ye iktifâen arz-ı hidemâtta bulunmuşlardır. Nice halifeler, birçok vâliler müteselsilen zamanımıza kadar idâre-i umûr için çalışmışlar.

Bunların içinde zâlim ve hâin olanlar birer birer seyf-i intikām-ı İlâhî ile mahvoldular. Tarih bunu bize bildiriyor. Âdil ve rahîm olanların mazhariyyât-ı vâkıasını; sahâif-i ihtirâmında yine bizlere okutuyor. Demek istiyorum ki bugün işgāl ettiğiniz o vilâyet-i celîle makāmı sâir vilâyâtımız gibi değildir. Cihân-ı İslâmiyyet'in merkez-i câzibesi olan bir yerdir. Bugün sizin her bir hareketiniz âlem-i İslâmiyyet'in her yerinde aks-endâz olur. Halîfe-i Rûy-ı Zemîn Efendimizin orada vekîli olmaklığınız i'tibâriyle hidemât-ı vâkıanızın netâyici ona göre teayyün eder. Eğer hüsn-i hizmet ederseniz halîfe-i müslimîn nâmına âlem-i İslâmiyyet'in her tarafında iyi neticeler hâsıl olur. Zamanımız nâziktir. Bugün inkılâbımızın te'sîriyle umûm müslümanlar enzâr-ı ihtirâmlarını Makām-ı Uzmâ-yı Hilâfet'e tevcîh etmişlerdir. Bizden eser-i hayât ve adâlet bekliyorlar. Âlem-i İslâmiyyet'e karşı gösterilecek eser-i hayât; bu sene sizin harekât-ı âdilânenizden başka bir şey değildir, eslâfınızdan bazılarının orada ümmet-i İslâmiyye'ye ettiği mezâlim ve işkenceyi göz önüne getiriniz. Te'sîrât-ı hâriciyyesini teemmül buyurunuz. Dûçâr olduğumuz mesâibin menbalarından en büyüğünü bu düşüncede bulursunuz. Bu sene gelecek hüccâc adâlet, merhamet, sahâbet âsârını görsün Makām-ı Hilâfet'e ısınsın.

Azîzim,

O hüccâcı sakın hor görme: Onların tuvaleti yoktur. Meşâkk-ı seferiyye te'sîriyle üstleri başları temiz değildir. Zâhir halleri gāyet hoşa gitmez derecededir. Ama bâtın tuvaletleri yolundadır. Kalbleri temizdir. Allah Resûlü aşkına yanıp vatanlarını ve evlâdlarını, mallarını terk ile îsâr-ı hayât edercesine oraya koşup gelmişler ve geleceklerdir. Onların kalplerindeki ahvâl-i bâtıniyyeyi şerh edebilmek ancak zevk-i ma'nevî sahibi olmaya tevakkuf eder. Bunları i'zâz ve ikrâm ediniz. Arkalarını sıvayınız, her birine nazar-ı muhabbet ile bakınız, hukūkuna riâyet eyleyiniz; Emîr-i Mekke hazretleri, hakīkaten vücûduyla iftihâr olunur bir zât-ı âli-kadrdır; Makām-ı Mu'âllâ-yı Hilâfet'e olan hürmet ve muhabbet-ı fevkalâdesi âlem-i İslâmiyyet'e mechûl değildir. Onun vücûdu orada sizin için pek fâidelidir. Çünkü eslâfı gibi zâlim değil, merhametli ve adâlet-perverdir. Hicâz'da sefîne-i muvaffakiyâtınızın âdetâ buhârı mesâbesindedir. Elbirliğiyle tevzî'-i adâlete çalışınız, hüccâc fazla para vermesin. Devecilerin parasını elinden **[123]** kimse gasbetmesin. Cidde'de hüccâc sahipsiz kalmasın. Orada vapurlara rahatça binmek, hanlarda dûçâr-ı ezâ olmamak için ne yapmak lâzımsa şimdiden güzelce düşünmeniz lâzımdır. Her sene oralarda hüccâcdan suver-i muhtelifede iâne paraları cebren alınır, birçok zâlimler zıkkımlanırlardı. Şimdi onlara paydos borusu çalındı. Çâr-aktâr-ı âlemden gelen hüccâc bu zulümlerden kurtulduğunu âsâr-ı fi'liyyesiyle görsün. Makām-ı Mu'allâ-yı Hilâfet'e irtibâtı kuvvetlensin.

Şimdi Hicâz muhîtinde bulunduğunuza göre her sene yüz binlerce hüccâcın Mekke'de Arafât'ta esbâb-ı ictimâını tabîî tedkīke imâle-i efkâr ederseniz, vahdet-i efkâr-ı İslâmiyye'yi vücûda getirecek esbâbın ancak adâlet olduğunu düşünürsünüz. Hikmet-i siyâsiyye-i dîniyyemizi kurcalarsanız, nâmınızı târîh-i âlemde hatt-ı zerrîn ile yazdırmak arzusunda iseniz, sizin için bu vâdîde çalışacak çok hakīkatler vardır. Hüsn-i niyyet, sıdk-ı taviyyet sahibi olursanız Hazret-i Allâh ve Cenâb-ı Resûlullâh muîn ve zahîrinizdir. Buna zerre kadar şüphe etmeyiniz.

Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye'nin izdiyâd-ı şân u şevketi için görüyorsunuz ki millet-i Osmâniyye ne büyük fedâkârlıklar etmek istiyor. Bunu sâir bilâd-ı İslâmiyye'den gelen hüccâc-ı kirâma sûret-i hasenede bildirmeye ve onların da hüsn-i tedbîr ile izhâr-ı âsâr-ı fedâkârî etmelerine muvaffak olursanız hakīkaten bahtiyârân-ı ümmetten sayılırsınız. Donanmamızın takviyesi için onlar da fedâkârlık etmeye kalplerinde bir duyguya mâliktirler. Şu kadar ki bu mazhariyetiniz onlara her yerde adâlet âsârı göstermek, eski yağmacılıktan onları muhâfaza etmek ve hoşnûdî-i tâmlarını husûle getirmek sâyesinde vâki' olabilir.

İşte akl-ı kāsırımın yettiği hikmet-i tedâbîr-i idâre bunlardır.

Bir de arz-ı Hicâz'da büyük âsâr vücûda getirmeniz için şehir dâhilindeki suların demir boru içine alınması ve Arafât ve Mina'da ve Mekke'de hüccâcın ihtiyacâtını def' edebilecek derecede helâların tezyîd-i mikdârı ve sokakların ciddî ve dâimî sûrette emr-i tanzîfine müstemirren i'tinâ olunması ve Cidde ve Yenbu'da hüccâca kurtlu ve senelerce kalmış sarnıç suyu içirmekten ise oralarda ihtiyaca kâfî buharlı makinelerle tatlı su tedâriki çâresine bakılması medreselerin ve mekteplerin ciddî bir sûrette ıslâhı umûm evlâd-ı Arab'a maârifin ta'mîmi, irtişâ' ve irtikâbın o havâlî-i mübârekeye dahi yaklaşmayarak umûm me'mûrînin dâire-i adâlette icrâ-yı vazîfe eylemeleri ve umûm cihânın müsellemi olan demiryolların vücûd-pezîr olabilmesi esbâbının istihsâl ve istikmâli emrinde size pek çok sa'y ü gayret ve bezl-i himmet teveccüh ediyor. Zât-ı âlîleri elbette îcâbât-ı vazîfeyi pek güzel takdîr ve ihâta buyurursunuz. Fakat bu ihtârât-ı hayr-hâhânem; hâşâ zât-ı âlînizi techîl değil, mücerred galeyâna gelen hissiyât-ı dînîyye ve milliyyemin mahsûlüdür. Onun için hüsn-i nazarla görmeniz ulüvv-i fetânetiniz muktezâsı olabilir. Vatanımızın saâdetine hizmet edenler iki cihânda azîz olsun. Ve minallâhi't-tevfîk.

Hüseyin Vassâf

MEKÂTÎB

Necef'ten:

Bizim burada çalıştığımız gibi, Dârü'l-Hilâfe'de de akvâm-ı muhtelife-i İslâmiyye'nin yekdigerleriyle tanışmasına, birleşmesine ve bu sâyede âlem-i İslâmiyyet'in terakkī ve teâlîsine çalışanlar olduğunu işitmekle son derecede memnun ve mesrûr olduk. Ber-muktezâ-yı zamân, bugün üzerimize teveccüh eden en büyük farîza-ı İlâhiyye, müslümanları bu hâl-i perîşanîden kurtararak ikāz ve intibâhlarına, birleşmelerine, terakkī ve teâlîlerine çalışmak olduğunu teslîm etmeyen hiçbir mütefekkir müslüman yoktur. Bugün bizi bu hâl-i mezelletten kurtaracak yegâne çâre, ittihâddır. Ara-

mızda ittihâd olmazsa kavmiyetimiz, milliyetimiz, daha doğrusu dinimiz, dîn-i celîl-i mukaddesimiz gidecektir.

Müslümanları bu nifâka düşüren kimdir? Milyonlarca kardeşi birbirinden ayıran, ayırdıktan sonra da yekdigerine düşman eden hangi zâlimdir?.. Hiç şüphe yoktur ki bu hâle sebep olanlar, yine içimizden zuhûr etmiş, müslüman kisvesi altında menâfi'-i şahsiyyelerini düşünmüş birtakım münâfıklardır.

Fakat her kim olursa olsun, onu şimdi araştırmanın bize fâidesi yoktur. Olan olmuş, geçen geçmiş. Şimdi muâhaze zamanı değildir. Birbirimizi çekiştirmekle bu hâle geldik. Artık bunun devamına tâkat kalmadı. Bugün biz her şeyi unutarak, uzun bir mâzinin bütün nifâk-âmîz hatırâtını hufre-i nisyâna gömerek, düştüğümüz girdâb-ı mühlikten rehâ-yâb olmak için, elele vererek, çâreler düşünmeliyiz. Yatacak, kûşe-i istirâhate çekilecek zaman değildir.

Biz, bugünden i'tibâren, hayatın bütün ârâm ve safâsını terk ederek, meydân-ı ictihâda atılacağız, geceyi gündüze katarak çalışacağız. Arzın bütün kıt'alarına yayılan bu perîşan âlemi ittihâda da'vet edeceğiz. Bıkmayacağız, usanmayacağız. Bu maksad-ı ulvî uğrunda canımızı fedâdan çekinmeyeceğiz. Matlûbumuzu istihsâl için acelemiz yok. Bugün olursa memnunuz, fakat olmazsa me'yûs olmayız. Yarın, öbür gün, gelecek sene; hatta gelecek asır olsa da yine azmimize fütûr gelmez. Ferdâları ümîdle dolu bir millet ölmez. Damarlarında fikr-i istikbâl cevelân eden bir ümmet nikbet yüzü görmez.

On yıl oldu, bu uğurda mücâhede ediyorum. Gün geçtikçe şevkım artıyor. Şevkım arttıkça azmim kuvvetleşiyor. On yıl evvel âhâd derecesinde isek bugün miât mertebesine çıktık. Yarın bunlar dağılacak, her biri bir tarafa giderek kol budak salacak. Kim bilir benim gibi daha nice fedâkârlar bu rezmgâha atılmışlardır. Biz bir fikiriz, karârgâhımız dimâğ-ı İslâm'dır, İstanbul'un azametli ufuklarında **[124]** yaşadığımız gibi, Asya'nın buzlu dağlarında, Arabistan'ın kızgın çöllerinde de hayatımızdan, ruhumuzdan nişân var.

İslâm âleminin geçirdiği devre-i gaflet ebedî değildir. Taraf taraf bugün zuhûr edegelen hareketler, îkāz ve intibâha delâlet eder. Birgün bütün bu muhtelif kafaların sırât-ı müstakîm-i ittihâdda dest-be-dest-i vifâk olduğunu gördüğümüz zaman teslîm-i hakîkat edeceğiz. Tedrîcî görülen her iş, muvaffakıyetle netîce-pezîr olur. İnsan bir anda dağın tepesine yükselemez.

Biz ilk buralara geldiğimiz zaman ne kadar müşkilâta dûçâr olduk; bu asra göre terbiye görmek, fikir almak, sonra dinine, milletine hizmet etmek için tarz-ı cedîd mektepler açtık; gözü bağlı hocalarımız ahvâl-i âleme vâkıf olmak için kırâathâneler küşâd ettik, gazeteler getirttik, âsâr-ı nâfia-i ilmiyye tedârik ettik; fikirleri hurâfâttan kurtarmak için ahkâm-ı şer'iyyenin esasını, ulûm ve fünûn-ı hâzırayı ta'lim esbâbına teşebbüs ettik.

Fakat bütün o geceli gündüzlü mesâimize rağmen bizi fesâd-ı akîde ile müttehem kıldılar, çocukları mektebimize göndermekten men' ettiler; kırâathâneye gelmediler, cerîdeleri okumadılar; fakat bunlardan zerre kadar kalbimize fütûr gelmedi, [1](لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ) âyet-i celîlesini nazar-ı tefekküre alarak asla bu sözlerden pervâ eylemedik. Sonra yavaş yavaş maksadımız anlaşılmaya başladı; çocuklar mektebe gönderildi, kırâathâne ulemâ ile doldu, cerîdeler elden düşmez oldu. Birkaç yıl evvel üç dört ulemâ gazete okuyorsa bugün binden fazla ulemâ ahvâl-i âlemi muntazaman ta'kîb ediyor. Bu günler bayram münâsebetiyle kırâathâne tatil olacak diye şikâyet ediyorlar: "Biz ta'tîl istemeyiz, kırâathâne kapanmayacak!" diyorlar.

Bundan altı sene evvel üzerimdeki bütün ecnebî mensûcâtını çıkararak memâlik-i İslâmiyye'de dokunan libâsları giydim. İki sene evvel Isfahan'da dokunmuş elbiseler getirterek bütün müctehidlere, birçok ulemâya meccânen tevzî ettim; fakat kabul etmek şöyle dursun, üzerlerinde kazâra bulunan yerli kumaşları çıkararak frenk elbiselerini giydiler. Benim İslâm libâsıma "libâs-ı Yehûd" dediler. Ebeden me'yûs olmadım. Sabreyledim.

Tâ o güne kadar ki ulemânın gözleri açılıp, fikirleri uyanıp yerli kumaş giymesinin hikmetini takdîr ettiler. Vaktiyle milliyetini, mâzisini, şân ve şeref-i kadîmini, istiklâl ve mevcûdiyet-i milliyyesini, hâsılı bütün bu an'anât-ı mübecceleyi unutarak bir taklîd, bir esâret-i maddiyye ve ma'neviyye içinde kalan Necef ulemâ-yı kirâmının her biri bugün mücâhede-i milliyyet uğrunda rezmgâh-ı hayâta atılmış birer gazanfer-i hamiyyettir.

Cenâb-ı Hakk'a binlerce şükür olsun, müctehidîn ve ulemâ-yı kirâm arasında bu ittihâd ve ittifâkı, bu gayret-i teâlî ve faâliyyeti görmek lütfuna mazhar olduk. (Hazâ min fadli Rabbî.)

Bundan daha iki sene evvel İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti ile ulemâ-yı Necef arasında bir münâsebet-i samîmiyye ve kalbiyye husûl ve te'sîsine karar verdim. Çünkü ulemâ-yı Necef, Osmanlılardan son derece müteneffir idi. Necef'teki ulemânın İran efkâr-ı umûmiyyesi üzerindeki te'sîr-i fevka'l-âdesi ise ma'lûmdur. Bu hâlin devamı her iki taraf için zarardan başka bir şeyi müntic olamazdı. Elhamdü-lillâh bugün buna da muvaffak olduk. Bütün müctehidîn-i kirâm beyne'l-İslâm her türlü nifâk ve şikâkın devamı, müslümanları ve İslâmiyet'i mahvedeceğinde müttefik bulunduklarından; İslâmlar için parlak ve mes'ûd bir istikbâlden mutmain olabilirsiniz.

Arada teessüs eden bu münâsebât-ı samîmiyyenin delili, gönderdiğim fotoğraftır. İnşallah İslâmlar arasındaki nifâk her tarafta böyle mübeddel-i vifâk olur.

Sırâtımüstakîm'in âlem-i İslâm kısmındaki makāleler, mektuplar, haberler burada çok güzel te'sîrler yapıyor, büyük bir ikāz ve intibâhı mûcib oluyor. Var olsun böyle İslâm mücâhidleri. Lütfen gönderilen nüshalar muntazaman vârid oluyor. Dâire-i vahdette selâmet-i umûm için kulûb-ı muvahhidîne feyz-bahşâ-yı mes'adet olan *Sırâtımüstakîm*'in makālât-ı müfîdesini inşâallahu Teâlâ Arabî, Fârisî lisanlarına tercüme edip ma'nâ-yı tevhîd ve ittihâdı neşr ü ta'mîm etmek, i'tilâ-yı dîn ü millete vakf-ı vücûd eden dâîleri için bir

[1] Mâide, 5/54.

vazîfe-i mefharettir. Şimdi İran'ın istîlâsı bütün fikrimizi târumâr ettiğinden hayat, memât derdiyle uğraşıyoruz. Onun için mektubumu kısa kesiyorum. Âlem-i İslâmiyyet'te mühim bir merkez olan Necef-i Eşref'in ahvâline dâir mektuplar, haberler gönderirim inşâallah.

Şimdi bütün ulemâ İran istîlâsıyla meşgüldür. Rus askerinin ihrâcı hakkında teşebbüsâtta bulunulmasını Meclis-i Millî'den şiddetle taleb ettiler. Rus emtiasına karşı tahrîm (boykotaj) i'lân olundu. Bu bâbda çekilen telgrafları leffen gönderiyorum. Cenâb-ı Hak bütün müslümanlar arasındaki nifâkı ref' ile cümlesini yek-vücûd ve yek-fikir eylesin. Bugünkü elîm ahvâl, nifâk ve atâlettendir. İnşâllah bu gibi vekāyi'; millet-i İslâmiyye'nin tamamiyle intibâhını mûcib olur. Cümle kardeşlere selâm…

Hâdimü'ş-Şerîati ve'l-Mille
Muhammed Rahîm Belbeleli Bâd-Kûbeli

Necef'te mukīm İran e'âzım-ı müctehidîni tarafından Tahran'da Şûrâ-yı Millî'ye Rus askerinin İran'dan hurûcu için tahrîm-i emti'a (boykotaj) yapılmasını tavsiye yolunda Necef'ten Fârisî olarak gönderdikleri telgrafnâme sûretidir.

Tahran: Meclis-i Şûrâ-yı Millî Cânib-i Âlîsine

Meclis-i muhteremin iftitâhından beri on ay oluyor ki biz meb'ûsân-ı milletin **[125]** hüsn-i murâkabeleri sâyesinde Rus asâkirinin İran memleketinden çıktığını ve müdâhelât-ı mütevâliyye-i zâlimânesinin nihâyet bulduğunu mübeşşir haberin müterassıdı bulunuyoruz.

Ferdâ-yı ıyd-i mes'ûdiyyetten beri gizli ve âşikâre birtakım desîselerin temâdîsinden dolayı husûle gelmekte olan kabine buhranları bu icrâ'ât-ı mukaddesenin bir nevi' mevânii olarak kalmıştır. Hâlâ bugün yeni kabinenin bu işte lâkayd kalmasını ve serîan muhâberât-ı diplomatikıyyede bulunmamasını bir nişâne-i bed-bahtî addederiz.

Bugün, yarın geçiyor; fakat gün geçtikçe esâs-ı kavîm-i meşrûtiyyet, istiklâl-i vatan ve belki diyânet-i İslâmiyyemiz muhâtaraya düşüyor. Bu hâle karşı ellerimizi bağlayarak oturmak teklîfât-ı dîniyye icâbâtından değildir. Artık intizârlar hadd-i nihâyeti bulmuştur.

Eğer hukūk-ı beyne'l-milel mer'î ve kavânîn-i mevzû'ası mu'teber ise ne zamana kadar sükût ve ne vakte kadar intizâr edeceğiz. Eğer nefsü'l-emrde hukūk-ı beyne'l-milel mücerred elfâzdan ibâret ve hakīkatten ârî ise elbette biz umûm ulemâ ber-muktezeyât-ı ahkâm-ı İslâmiyye, başımıza çâre düşünmeliyiz.

Dindârlığın ve vatan-perverliğin birincisi olan mücâhede-i iktisâdiyyeyi ve Rus emtiasının bi'l-külliye terk ve tahrîmini tavsiye eder. Ve Allah'ın avn u inâyetini ve hüsn-i te'yîdini dileriz. Âcilen tevessül ile sebât ve ikdâm buyurmanızı ve her halde netîce-i hâli serîan ihbâr buyurmanızı intizâr ediyoruz. Telgraf-ı sâbıkımızın* cevabı husûsunda İngiliz ve Rus sefîrlerine verdiğiniz cevaba da sür'atle müntazırız. İnşallahu Teâlâ. 4 Şehr-i Siyâm Sene 1328

Muhammed Kâzım el-Horasânî
Abdullah el-Mâzenderânî

Bağdad Rus Konsolosu Orlov bu telgrafın meclise gönderilmiş olduğunu haber alır almaz, Necef'te Ebu'l-Kâsım Şirvanî'ye ber-vech-i âtî Arapça bir telgraf göndermiştir!

"Müsta'celdir" Necef: Ebu'l-Kâsım Şirvânî

Meclisi-i Şûrâ'ya Rusya hakkında muzır bir telgrafnâme verilmiş olduğu mesmûumuz oldu. Âyetullâh Horasânî huzûruna giderek mezkûr telgrafnâmenin intâc edeceği âkıbet-i vahîme üzerine nazar-ı dikkatlerini celb ve mazmûnunun istirdâd etmelerini iltimâsta bulununuz.

Orlov

Müctehid Horasânî'nin Ebu'l-Kâsım'a Verdiği Cevap:

Ebu'l-Kâsım Şirvânî Cenâblarına!

Konsolos Efendi'nin telgrafları mefhûmumuz olduğunu kendilerine tebliğ buyurunuz. Protestolarımıza cevaben Rus askerinin hurûcunu vaadetmiş bulunduklarını vesâir düvel-i mütemeddinenin de muvâfakatte bulunduklarını, âsâyiş-i memleketin tekarrürü husûl bulur bulmaz vatanımızdan çıkacaklarına dâir verdikleri te'mînâtlarını unutmasınlar.

Bugünkü bilâd-ı İran taht-ı emniyyettedir. Ve her tarafta âsâyiş ve inzibât tekarrür etmiştir, umûm millet Rus askerinin çıkarılmasını istiyor ve bunun için kıyâm ediyor. Çünkü sükût ile vakit geçirmenin âkıbeti vahîm olmasına mebnî biz muhterem meclis ve kabinemizden ecnebî asâkirinin ihrâcını istiyoruz.

Marglic'den:

Dârü'l-Hilâfe'de *Sırâtımüstakīm*
Cerîde-i İslâmiyyesi'ne

Ahâlî-i İslâmiyye'nin mütedeyyin, ferâiz ve vecâib-i İslâmiyye'ye riâyetkâr olan Çamlık livâsının üç kazası merkezlerinde ve köylerinde bulunan dört beş medresenin her birinde yirmişer otuzar talebeye ulûm-ı dîniyye tedrîs olunuyor. Usûl-i tedrîsin tarz-ı kadîm dâiresinde cereyânından tekemmülât teehhürâta ve fıtraten zekî olan talebenin kıymetli zamanları ziyâ'a uğramaktadır.

Bu âlî mesleğe münselik gençlerin az zaman zarfında feyz-yâb-ı irfân ve bi-hakkın hissedâr-ı kemâlât-ı firâvân olması maksad-ı terakkī-cûyânesiyle medârisin ıslâhına, tedrîsâtın tevsî' ve teshîline teşebbüs ve Dersaâdet'çe bu bâbda teşkîlâta tevessül olunduğu gazetelerde fart-ı şükrânla görülmüştür.

Çamlık bu usûl-i mehâsin-şümûlün mazhar-ı füyûzâtı olacak mahallerin birincilerinden olması arzusunda bulundu-

* Bu telgraf-ı sâbıktan maksad, Rus ve İngiliz sefîrlerinin, kendilerinin ıttılâı olmaksızın İran'ın ecânible imtiyaz ve istikrâz müzâkerâtında bulunamamalarına dâir tebligātına karşı Meclis-i Meb'ûsan'ın "İran'ın müstakil bir devlet olup hiçbir devletin müdâhalesini kabul edemeyeceği" yolunda verilecek cevabın süferâya tebliğ edildiğinin lüzûm-ı beyânına dâir çekilen telgraftır.

ğundan bu cihetin nazar-ı i'tinâya aldırılması ve Marglic kasabasında der-dest-i te'sîs bulunan Dârü'l-Muallimîn Hey'et-i Tedrîsiyyesi'nin sür'at-i irsâline tavassutla bu dindâr kitle-i İslâmiyye'nin ilmen dahi tenvîri ve mekâtib-i Osmâniyye'ye bu ahâliden de muallim yetiştirilmesi esbâbının istikmâli füyûzât-ı İslâmiyye'nin rehber-i münîri ve o âlem-i mukaddesin medâr-ı mübâhâtı olan *Sırâtımüstakīm*'in te'sîrât-ı celîlesinden bir sûret-i ümîd-vârânede muntazırdır. Bâkī hüvallâhü'l-azîm.

Marglic **Âdem Sâfi**

SA'Y VE SAN'AT, TİCÂRET VE SERVET:

Bu hafta intişâr eden (110) numaralı *Sırâtımüstakīm*'de münderic Bulgurlu-zâde Rizâ Beyefendi'nin birçok hakāyıkı ihtivâ eden nazm-ı belîğinden en ziyâde nazar-ı dikkatimi celbeyleyen şu: "Hâfız u hâris-i devlet, millet: Sa'y ü san'atle ticâret, servet kelimeleri olmuştur. Bu kelimâtın her birinin hâiz olduğu dekāyık üzerine hayli müddet derin derin düşündüm. Garb ile şarkı mukāyese ettim de hâlimize, istikbâlimize çok acıdım. Evet! Devlet ve millet, sa'y ve san'atle ticâret ve servetle kāimdir. Fakat acaba bu hakîkati bizde anlayan kaç kişi vardır; halkımızdan maaşla yaşayanların kısm-ı a'zamı aybaşına kadar bütün cebindeki sarfediyor. Halbuki Avrupalılar hiç olmazsa maaşının yüzde onunu artırıyor. Biz maatteessüf tasarrufa alışmadığımız için hastalık, vefât gibi husûsâtta ne yapacağımızı şaşırıyoruz. Avrupalılar ise müterâkim yüzde onuyla tedâbir-i lâzımeye tevessülde kusur etmiyor. Maaşla yaşamayan sınıfı ise ya sülûk ettiği san'at ve ticârette behresiz olduğu için gāyet batî adımlarla kaplumbağa yürüyüşüyle **[126]** ilerlemeye çalışıyor. Yahud başladığı işi yarı yolda bırakıyor. Halbuki Avrupalılar intisâb edeceği mesleğe elzem olan her türlü vesâiti iktisâb ettikten sonra işe başlıyor. Ve rekābeti kırarak mevânii ezerek şimendöfer sür'atiyle yol alıyor, zengin oluyor. Devlet, milletten müteşekkil olmak hasebiyle millet, servet sahibi oldukça devlet de zenginleşiyor. İnkılâb-ı mes'ûdu müteâkıb hemen her mahallede teşekkül eden ufak tefek şirketlerden pek çoğunun fesh-i muâmele etmesi bizim için pek acıklı bir misâl teşkîl eder. Ya ticâreti zül addedenlere ne demeli? Milletin iktisâda adem-i ri'âyeti mesela bin kuruş maaşı olan bir zât ayda yüz kuruş artırırsa bundan ne hâsıl olacağını lâyıkıyla takdîr edememesinden neş'et ediyor. Hesap ediyor ki (365) günde tasarruf ettiği tasarruf için tazyîk altına girdiği meblağ ancak bin küsür kuruş gibi ehemmiyetsiz bir meblağdan ibârettir zannediyor. Düşünmüyor ki Fransa'nın cihân bankerliğini iktisâb etmesi işte böyle yüzde on kadar cüz'î bir meblağın tasarrufuna ekseriyetle alışılmasından ileri gelmiştir. Bizim iktisâdı takdîr edemediğimizin sebebi almış olduğumuz fena bir terbiyenin te'sîridir. Tedkīk edilirse görülür ki muhâtabınızdan yüzde doksan dokuzu sizi çıkmaz yola sevkediyor. Diyor ki: "Adam sen de! Para biriktirip ne olacak. Ölümlü dünya!" Evet! Ölümlü dünya. Doğru. Fakat ölümlü dünyada iktisâda riâyetle ağyâra muhtaç olmamak kābil iken şuna buna âb-ı rû dökmek ne büyük cehâlet, ne büyük meskenet! Bugün biz de muktesid, ticârete mâlik bir millet olsaydık istikrâz için Avrupa'ya yalvarmazdık. Unutmayalım. [1](انما الاموال...) emvâl ve evlâd hayât-ı dünyânın zînetidir. Âhiret de zînet-i dünyâ ile kazanılıyor. Zengin olursak daha ziyâde sadaka veririz. Eytâma daha ziyâde muâvenette bulunuruz. Fukarâya daha ziyâde yardımımız olur. Lâkin halkımızın kısm-ı a'zamı şimdiki gibi fakir olursa dûrendîş olmazsa ne kendisine ne de memleketine, vatanına muâveneti olmaz.

Ebu'l-Âbid

Pencab'dan:

در نسخهٔ جریدهٔ بر کزیهٔ ۷۷ «صراط مستقیم» این جملهٔ مفیدهٔ بنظر بر خورده که «انتباه عثمانیان انتباه عموم ملت اسلام است»

واقعًا ارباب سیاست اجنبیه بنابر دور اندیشی و هو شیاری وایقاظ عمومی که برای شان حاصل میباشد. این جملهٔ مفیدهٔ مشروح فوق را بسیار صحیح و بجا کفته اندالحق که چنین هست ومی باید بود؟ ولی چه میدانم؛ که ملت اسالمیه بنابر استعمال «افیون» غفلت وبی اتفاقی که ازروی جهل وبی علمی بدان مبتلا می باشند محضًا بیك ندای صاحبان حمیت و وجدان بدون امداد ومعاونت شخصی (مسیونر های اسلامی) ازین خوابی غفلت بیدار شوند! زیرا: فسرده کئی ملل اسلامیه بدرجهٔ (لاحیاة لمن تنادی) رسیده وبا خصوص برای بعض اهالی که در نقاط هجرای جهان افتاده اند چنانچه عکسی صدای دعوت «صراط مستقیم» بعداز شش ماه در انجا عکس می نماید پس ازین قیاس کرده شودکه بمحض کفتار وفریاد اهل قلم بدون از فعل وکردار مقصد پیش رفت نخواند کرد!

لهذا اکر صحیحًا صاحبان حمیت اسلامی و مجاهدین ملت عثمانی همدردی و تعاون و اتحاد عمومی راپیش نهاد خود نموده و مقصد حقیقی شان درین بوده باشد وقول خودرا بفعل ثابت کردن می خواهند چنین لازم دارد که از طرف جمعیت اتحاد عمومی چند جماعهٔ اهل فضل ودانش مثال (مسیونر های فرنك) برای ایقاظ ملل متفرقهٔ اسلامی ودعوت نمود نشانرا بر شاه راه صراط المستقیم دین مبین احمدی که عبارت از اتفاق واتحاد وترقی علوم و معارف میباشد. سرانجام نموده شود؛ با اصلاح وترمیم حاضرهٔ امور داخلئ دولت عثمانی متفقًا جاری نمایند و سریعًا در جمیع تقاط مهمهٔ سیاسی حکومات اسلامیه بدون انتظار وقت ارسال بدارند زیرا: نتیجهٔ انتباه دولت علیهٔ عثمانی راجمیع ارباب سیاست دول فرنك درك کرده اند. بهر حال ازین مشغولیت حاضرهٔ داخلی دولت علیهٔ عثمانی استفاده نمود قبل از عکس فریاد جمعیت اتحاد بنابر غفلت وکم معرفتی ملل اسلامیه فریب ونیرنك دول فرنك بکمال سهولت جایکیر خواهد شد وفریاد وفغان ارباب حمیت و وجدان سلیم:

(چون نوش داروی بعداز مرك سهر اب خواهد بود)

بناءً علیه عموم ملل اسلام از فرستادن ورسیدن ارباب فضل و دانش جمعیت اتحاد بسیار ممنون و مشکور و موجب ترقی و سرور شان خواهد شد! مکر اشخاص منتخبه که بصفت معلم ومربی و ارشاد کنند فرستاده

[1] (فِی الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَاد...) şeklinde Hadîd, 57/20.

میشود، میباید از اشخاص مستعد در امور پولتیق و سیاست و متمکسك با امور مذهبی و احکام دینی بوده و صاحب مرحمت و حوصله و جربزه و نطوق بوده باشند.

نباید مثال بعض اشخاص بی وجدان وظلم پیشه که بدون از ترویج مدعای شخصی خود دیکر مسلك را ندارند. ویا مثال بعض کسانیکه برای اخذ وجر ومنافع شخصی خود اولیای امور غافل دیدهٔ سلطنت را تشویق بر استخدام نمودن نسوان فرنك بکند. ودنائت آوردن وقنطرات آنهارا از یوروپ ایضًا در عهدهٔ خود کرفته بدان وسیله مبالغ کل بیت المال مسلمین را برای سیر وسفاهت خود استهلاك بنمایند. اکر اشخص مربی وارشاد کننده چنین باشد. وای بر حال تلامیذ ومریدها.

آنکه پیرش اینچنین کم ره بود.
کی مریدش را بجنت ره بود.

خلاصه اکر مربیها ومعلمین که برای از ابتدا رسیده متصف با اوصاف حمید که در بالا ذکر کردیده می بودند امید بود که تا حال ابنای وطن واطفال مکتب مادرین ایام نیز قدری روبتر قی می نهادند لهذا از خدمت اولیای امور دولت علیهٔ عثمانی التماس کرده میشود. **[127]** که در فرستادن ارشاد کننده کان که بخارج می روند ویا معلمین وغیر مأمورین اکر بصفت رسمی ویا غیر رسمی بوده باشد که مقرر می کردند. امید است که از حقیقت حال ودرجهٔ استعداد مادی ومعنوی آنها دولت بدرستی وقوف حاصل نموده بعد ازان اجازهٔ رفتی داده شود. وخصوصًا در نقاط هجرای بی خبر ملل اسلامیه زیرا از سؤی افعال و اخلاق یك شخص معلم ویا ارشاد کننده نا اهل اسباب خرابی کلی موجب اضمحلال وسوئ اخلاق عمومی یك ملت جسیم خواهد بود که جبیرهٔ مآ فات آن بس مشکل ودشوارست.

Necef-i Eşref Hey'et-i İlmiyye-i Muhteremesi Tarafından Gönderilmiştir:

***Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne:**

Bazı cerâid-i İslâmiyye'de ulemâ-yı Îrânî'ye karşı birtakım isnâdât ve müfteriyâtta bulunulduğundan bu bâbda birkaç söz söylemeye Hey'et-i İlmiyye mecbûriyet hissetmiştir.

Makām-ı riyâset-i rûhâniyye devre-i meş'ûm-ı istibdâdın avâkıb-ı vahîmesini en evvel nazar-ı dikkate almış ve İran istiklâl ve saltanatının bekāsı izzet ve şevket-i İslâmiyye'nin teâlîsi ancak meşrûtiyette olduğunu takdîr etmiştir. Meşrûtiyetin husûlü için her türlü müsâmahâtta bulunmayı müslümanların ve İslâmiyet'in menâfii icâbından olarak telakkī etmiştir.

Bunun içindir ki bu maksad-ı meşrû'un husûle gelmesi için ulemâ her türlü fedâkârlıkları ihtiyâr etmiştir.

Bi-hamdillâh İran Devleti bu mesâi sâyesinde nâ'il-i meşrûtiyyet olmuştur.

Ulemâ-yı kirâm, bütün ecânibin kurduğu entrikalar ve çevirdiği dolaplara karşı, her türlü ifşâ'ât-ı kâzibelerine rağmen, birçok fedâkârlıklar ile bu esâs-ı mukaddesin vücûd bulmasına muvaffak olmuşlardır. Bu muvaffakıyâtımızı bize yakıştırmak istemeyen ecânib bize her türlü tahkīrâtta bulundular. Bazen mürteci', bazen, tarafdar-ı istibdâd diye hey'et-i ilmiyyeyi tezyîfte bulundular.

Hatta en evvel münâdî-i hürriyyet ve tarafdar-ı meşrûtiyyet olarak çıkan Âgâ-yı Behbehânî'nin katline sebebiyet verdiler.

Böyle hey'et-i ilmiyyeyi tehdîd ederek meşrûtiyet ve adâlet-perverliğinden udûl ve inhirâf ettirmek istediler.

İşte biz bu beyânâtımız ile Hey'et-i İlmiyye'nin meşrûtiyyet-perverliğini tekrar eder ve hakkımızda vâki' olan bil-umûm ifitirâların tekzîb buyrulmasını istirhâm ederiz.

Hey'et-i İlmiyye-i Necef-i Eşref

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Pek Ehemmiyetli Bir Telgrafnâme – Ehemmiyetine mebnî dün gece huzûr-ı sâmî-i Sadâret-penâhî'ye takdîm eylediğim zîrdeki telgrafnâmenin neşrini ricâ ederim efendim.

Kerbelâ Meb'ûsu: **Mehdi**

Huzûr-ı Celîl-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye

Vaktiyle milletten zabtedilip meşrûtiyetin i'lânı üzerine hazîneye iâde olunan emlâk-i müdevvereden Cezîretü'l-Arab'daki otuz küsûr milyon dönümün birtakım şerâ'it-i muzırra tahtında yetmiş sene müddetle zâhiren Necîb Asfer Efendi'ye hakīkatte ecnebî bir kumpanyaya der-dest-i ihâle olduğunu evrâk-ı havâdis yazıyor. Küşâdına yirmi sekiz gün kalmış olan Meclis-i Millî'nin ma'lûmât ve muvâfakati olmaksızın hukūk-ı sarîhamızdan otuz milyon dönümlük arâzînin yetmiş sene müddetle ecnebî bir kumpanyaya i'tâsı aklen müsteb'ad ise de evrâk-ı havâdisin bu bâbdaki neşriyâtı doğru ise muâmele-i ma'rûzanın tehîriyle hukūk-ı milletin muhâfaza buyrulmasını Osmanlı bir meb'ûs sıfatıyla taleb ederim.

(Sabah)

Necîb Asfer Efendi nâmı arkasına saklanmış Frenklere yetmiş sene müddetle satılacak 30 milyon dönümlük Osmanlı memleketi parçasının şerâ'it-i i'tâsını, cerâidde gördüğümüz zaman, bu kadar mühim bir mes'elenin mecâlis-i umûmî nazar-ı tedkīkinden geçmeksizin hallolunmayacağına ve efkâr-ı umûmiyye-i Osmâniyye'nin, iş hitâma ermeden buna dâir mutlaka istîzâhta bulunacağına emin idik. Kerbela meb'ûs-ı muhtereminin bâlâda mestûr telgrafnâmesi hata etmediğimizi anlattı. Mîr-i müşârun-ileyhe menâfi'-i İslâmiyye nâmına teşekkür olunur.

Tekzîb – Geçen nüshamızda Câmi'-i Ömer'in bir kısmı Rum manastırına satıldığından şikâyetle Kudüs'ten *Sabah* refîkımıza gönderilen bir telgrafnâme sûretini inanılmaz bir haber diye derc etmiştik. Bu sefer matbûât idaresi o haberin doğru olmadığını gazetelere bildirmiş olduğundan biz de o tekzîb-i resmîyi, aynen aşağıya naklediyoruz.

"Gazetenizde Hazret-i Ömeru'l-Fârûk Câmi'-i Şerîfi'nin bir kısmı Rum Manastırı'na satıldığını ve bundan dolayı efkâr-ı ahâli galeyânda olduğunu mübeyyin bir telgrafnâme görülmesi üzerine Dâhiliye Nezâreti'nce Kudüs mutasarrıflığından istîzâh-ı keyfiyyet olunmuştu, bu kere mezkûr mutasarrıflıktan gelen cevapta Hazret-i Fârûk'a âid câmi'-i şerîften bir kısmının Rum manastırına satıldığına dâir olan telgrafnâme münderecâtının sırf kizb u tezvîrden ibâret olduğu, bu fikri telgrafnâmedeki imzâ ashâbından başka ahâlî-i İslâmiyye'nin hiçbir ferdi hatıra bile getirmediği ve galeyân-ı efkâr hakkındaki fıkranın kat'iyen asl u esâsı olmadığı bildirilmekle tekzîb-i keyfiyyet olunur."

Sırâtımüstakīm

Sabah gazetesine telgrafı keşîde edenler mes'elede salâhiyetdâr bir zâtın nâ'ibü'ş-şer'in muhâlefetiyle de ihticâc ediyorlardı. Hükûmet ise yalnız mutasarrıfın ifâdesine atfen tekzîb-i vâki'i neşrediyor. Müştekâ-anh olan zâtın bu bâbda ne derece bî-taraf telakkī olunacağı muhtâc-ı îzâh değildir. Gönül isterdi ki hükûmet, İslâmların din ve tarihiyle alâkadâr olan bu mühim mes'eleyi tahkīkte yalnız mutasarrıftan isti'lâm ile iktifâ etmeyeydi de bir kere de nâ'ibü'ş-şer'den; mervî olan esbâb-ı muhâlefetini istîzâh ederek efkâr-ı umûmiyyeye kanâat ve itmi'nân-bahş olur bir tekzîbnâme neşredeydi. Maamâfih *Sırâtımüstakīm* mes'eleyi husûsî sûrette ta'kīb edecek ve bî-taraf menâbi'den almaya gayret edeceği ma'lûmâtı kāri'lerinin enzâr-ı tedkīkine arz eyleyecektir.

Devlet-i Aliyye, İran – İran memâliki dâhilinde şûriş zuhûr ederek âsâyiş-ı umûmu haleldâr olmaya başlayalıdan beri Hükûmet-i Osmâniyye'nin İran'da bulunan tebeasının mal ve canını himâye etmek üzere hudûd boyunda bazı askerî teşebbüsâtta bulunulduğu ma'lûmdur.

[128] Devlet-i Osmâniyye'nin bu hareketine karşı Rusya Devleti Bâb-ı Âlî nezdinde bazı mürâcaâtta bulunmuş, cevaben hareket-i vâkıanın bir siyâset-i tecâvüzkârâne şeklini hâiz olmayıp sırf tebea-i Osmâniyye'nin menâfiini gözetmek ve ez-her cihet onları himâye etmek için olduğunu ve hükûmet-i Osmâniyye'nin muallakta bulunan İran-Osmanlı hudûdunu bir sûret-i kat'iyyede ta'yîn u tahdîd ederek bu gibi mesâilin zuhûruna meydan vermemeye hazır bulunduğu bildirilmiştir.

Bu husûs hakkında *Jön Türk* diyor ki: "Aynı zamanda Hükûmet-i Osmâniyye hem-hudûd bulunduğu bir vilâyetin düvel-i muazzama-i sâireden biri tarafından işgālini kabul edemeyeceğinden Petersburg sefîri Turhan Paşa'ya Petersburg kabinesi nezdinde, Rus asâkirinin İran'da icrâ eylediği harekât hakkında istîzâhda bulunmasını iş'âr eylemiştir.

Vukū' bulan istihbârâtımıza nazaran Petersburg kabinesi mebhûsun-anh işgāl ve harekât-ı askeriyyenin muvakkat olup sırf Rus tebeasını himâye etmek için olduğunu cevaben bildirmiştir. Diğer taraftan bize verilen te'mînâta göre, İran gibi komşu bir devletin kuvvetli bulunması kendi menâfiine daha ziyâde elverişli olduğundan Hükûmet-i Osmâniyye İran'ın menâfiini te'mîn için mu'âvenet-i lâzıme-i kaviyyede bulunacaktır.

(Sabah)

İran:

İran'da İngiltere ve Rusya – Londra 17 Teşrînievvel *Times* gazetesi neşrettiği bir beyânnâmede cenûbî İran'da arkası kesilmeyen karışıklıklar ve ticâretçe vukū' bulan zâyiâttan sonra eğer bazı hâdisât-ı mü'ellime vukū' bulursa İngiltere'nin tedâbîr-i şedîde ittihâzına mecbûr olacağı bildirilmiştir. Tedbîr-i mezkûra adem-i müdâhale politikasına nihâyet vermek ve şüphesiz Rusya dahi şimâlde buna göre hareket eylemektir. İstikrâz ancak mukāseme tamam olduktan sonra icrâ olunabilir.

Hükûmet hiç şüphesiz siyâset-i dâhiliyyesine devam edecek ve fakat Rusya ile tamamen i'tilâf üzere hareket etmekten başka bir şey yapmaya muktedir olamayacaktır.

Rusya:

Nijniy Panayırında Muntazam Vaaz – Rusya'nın her tarafından toplanma birkaç yüz bin tüccâr ve Volga ve Aka Nehirleri'nin mevki'-i telâkīsinde kâin Nijniy Novgorod'ta Temmuz ve Ağustos aylarında panayır kurup alış veriş ederler. Müctemi' tüccârın üçte biri, Türk ırkının, mütenevvi' şuubâtına mensup müslümanlardır. Burada ticâretten gayrı ihtiyâcât-ı milliyye ve dîniyyeye müteallik müzâkerât da olur. Rusya'nın üç senelik devr-i hürriyyetinde, "Rusya Müslümanları İttifâkı" denilen teşkîlât-ı siyâsiyyenin kongreleri de in'ikād etmiştir. Panayır mahallinde cesîm bir câmi'-i şerîf vardır. Salât-ı hamsede, câmiin içerisi allı yeşilli hil'at giymiş tüccâr-ı Çağatâyî; pek kocaman kalpağının altında yüzü görünmez Türkmen; küçük, tüysüz külâhı uzun zarîf cübbesiyle mütefekkir ve pür-vakār İranî Türk, gözü, yüzü, eli hiç durmaz, faâl, cevvâl Kazan Tatarı… ilh. hıncahınc dolar. Her sene panayır mevsiminde Orenburg müftîsi, Nijniy imamına muâvin olmak üzere, iki imam daha ta'yîn eder. Bu sene ta'yîn olunan muâvin imâmlar Damolla Cihângîr Hazret ile İmam Molla Abîdullah Abdürreşid idi. Kazanlı refîklerimizden birinin yazdığına göre bu sene Nijniy'de toplanmış ahâlî-i müslime bu iki zâttan pek memnun kalmışlar, çünkü salât-ı Cum'a'yı müteâkıb verdikleri vaazlarda, muayyen bir program ta'kīb ederek ilim ve hünerin lüzumunu, ihtiyâcât-ı hâzıra-i milliyyenin nelerden ibâret olduğunu sarâhat ve intizâm ile anlatmışlardır. Refîkimizin muharriri, mezkûr vaazlarda bulunmuş olduğundan âdî vaazlar değildi, belki muktezâ-yı ahvâle göre düşünülüp söylenmiş müessir nutuklar idi..."

Acaba Dârü'l-Hilâfe'nin de vaazlarını hazırlayıp söyleyen vâizler görmek nasîb olabilecek mi?

Yine Bir Refik Daha – Bakü'de Ali Paşa Hanîf nâmında bir zât *Doğru Söz* ünvânlı bir gazete neşrine müsâade istihsâl eylemiştir. Tebrîk ederiz.

Rusya'da Müslüman Fahrî Şehbender – Petersburglu *Nûr* refîkımızın işittiğine nazaran, Rusya'nın ikinci pâyitahtı Moskova şehrine yerli müslüman tüccârlardan Hacı Hüse-

yin Efendi fahrî şehbender-i sânî ta'yîn olunacakmış. İnşallah *Nûr*'un haberi sahîh çıkar ve ahâlî-i müslimesi olan memâlik-i ecnebiyyede bu usûl-i müstahsen ta'kīb olunur.

Devr-i sâbıkta Devlet-i Osmâniyye'nin Moskova fahrî baş şehbenderi Polakov isimli, gāyet zengin ve gāyet ihtiyar bir Yahudi idi. Bereket, bu adam geçen sene öldü. Mütevefânın Devlet-i Osmâniyye'ye münâsebeti, Türk-Rus muhârebe-i ahîresinde Rus ordularına erzâk müteahhidliği ederek milyonlar kazanmış olması ve bilhassa Kalas şehrini Rus şimendöferlerine gāyet kısa bir müddet zarfında hutût-ı hadîdiyye ile rabtederek, üzerimize taarruz eden ordunun hareketini teshîl eylemesi idi... Rusya bu ciddî hizmete mükâfâten, mûmâ-ileyhe büyük bir rütbe vermiş; Türkiye de –bilmeyiz neden?- fahrî baş şehbender nasbeylemişti!..

Petersburg Câmi'-i Kebîri – Rusya'da sâkin müslüman kardeşlerimiz birkaç seneden beri iâne cem ederek nihâyet bir sene evvel, Petersburg'un en şerefli mevâkiinden birisinde, büyük bir câmi inşasına başlamışlardı. Câmi'-i şerîf, biraz tecdîd ile ihyâ olunmuş, Semerkand'ın Emîr Timur devri tarz-ı mi'mârîsinde olacaktır. *Yıldız* refîkımızda kemâl-i memnûniyyet ile okuduğumuza göre câmi'-i şerîfin binası artık hayli ilerlemiştir. Bu sene, şiddetli kış basmadan duvarları ikmâl olunacak ve gelecek sene tezyînât-ı dâhiliyye ve hâriciyye ile uğraşılacaktır. Birkaç milyona mâl olup, otuz milyon tebea-i İslâmiyyesi olan Rusya Devleti'nin pâyitahtında, oradaki müslümanların mevcûd ve faâliyyetlerini temsîl edecek bu ma'bed-i mukaddesin inşası 1330 sene-i hicriyyesinde hitâma erecektir.

Çin:

Lord Kitchener'in Çin'e Muallimliği – Çin'de Türkçe neşrolunan *İli Vilâyeti Gazetesi*'nin beyânına göre Çin askerine muallimlik etmek üzere meşhur İngiliz generallerinden Lord Kitchener da'vet olunmuştur. Lord Kitchener Hindistan, Sudan, Mısır ve Transval'de büyük muhârebeler etmiş muvaffakıyet kazanmış bir askerdir.

Hindistan:

Hind Müslümanlarında Eser-i İntibâh ve Hayat – *Hablu'l-Metîn* refîkımız bu sene geçen senelere nisbeten daha ziyâde mikdâr müslümanların Kalküta Dârü'l-Fünûnu'na yazılmakta olduklarını haber veriyor. Bu genç müslümanların çoğu Hindliler ise de içlerinde Zebera Afgan ve İranîler de vardır. *Hablu'l-Metîn* bu eser-i hayâtın sebebini Türkiye ve İran vekāyi'-i ahîresinde görüyor: Vekāyi'-i mezkûre her iki memlekette irfân ve ma'lûmâtı kâfî zevâtın noksanını vâzıhan meydana çıkarmıştır.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

27 Ekim 1910 23 Şevvâl Perşembe 15 Teşrînievvel 326 **Beşinci Cild - Aded: 112**

ALÂİM-İ İNKILÂB

Fransa'da demiryol amelesi terk-i eşgāl etmiş, sonra onlara Paris'in yer altı demiryolu işçileri, elektrik tenvîrât şirketi amelesi, hatta taşçı ve dülgerler de katılmış; birkaç gün Fransa'da seyâhat pek güçleşmiş; birkaç gece Paris'in büyük caddeleri, büyük kahveleri, tiyatroları karanlıkta kalmış, elektriğin göz kamaştıran ziyâsına alışkın Frenkler, kör mum aydınlığıyla idâre-i maslahat etmişler... Bütün bu havâdisi gündelik gazetelerin telgraf sütûnlarında alelacele okuyup geçtik. Fakat bilmem içimizden ne kadar kişi, o vekāyie lüzumu derecesinde ehemmiyet verdi?

İnsan daima işittiğine gördüğüyle ma'nâ verir, kıymet biçer. İstanbulluların çoğu, "grev" denildi mi iki sene evvelki ufak tefek terk-i eşgālleri hatırlar. Umûmî bir terk-i eşgālin kuvvet ve dehşeti iyice anlayabilmek için, içinde bulunmuş olmak lâzımdır. Ben, maatteessüf, o saâdete mazhar olanlardanım. 1905 senesi Teşrînievvel terk-i eşgāl-i umûmîsinde, Rusya'nın merâkiz-i mühimmesinden birinde bulunuyordum. Demiryol ve telgraf amelesi işlerini bırakır bırakmaz, şehrimiz bütün dünya ile münâsebâtı münkatı' bir cezîre-i okyanusa döndü: Bir yere gidemiyorduk, kimse gelemiyordu, mektup gönderemiyorduk, telgraf çekemiyorduk, hiçbir taraftan haber alamıyorduk... Şehir evvelce mevcûd zahîre ve erzâkı ile kalmıştı; gerek bu mevcûd ve gerek civar köy ve kasabalardan at ve kızakla getirebilecek erzâk ve zahîre ihtiyacımıza tûl müddet kifâyet edemeyecekti. Terk-i eşgālin üçüncü günü, un bitiyor, et bitiyor, çay ve şeker bitiyor şâyiaları şehri kapladı ve derhal bunların fiyâtı fırladı. O aralık şehir işçilerinden bir kısmı da "grev" yaptı: Tramvaylar durdu; gaz ve elektirik fenerleri söndü; bazı dükkânlar kapandı; mahallî gazeteler çıkmaz oldu. Evvelce Rusya'nın diğer şehirlerinde ne olup bittiğinden haber alamıyorduk, mahallî gazeteler kesilmesiyle artık şehirdeki vekāyii de bilmez olduk. Sokaklarımız, geceleri, on beş yirmi seneden beri büsbütün unuttuğumuz gaz lambaları ile gûyâ tenvîr olunuyordu. Şehir maddî ve ma'nevî zulmete batmış demekti. Demiryollarla, telgraf amelesinin ve birkaç yerli müessese işçilerinin terk-i eşgāli, şehrimizi, hey'et-i ictimâiyyemizi, derhal, medeniyetçe yarım, belki de bir asır evveline geriye çevirmişti.

Çok geçmedi, pek korkunç bir haber, bütün şehri yıldırımla vurulmuşa döndürdü: Fırıncılar da terk-i eşgāl ediyormuş... Demek ekmeksiz kalacağız, aç kalacağız!.. Bu tehdîd altında yirmi dört uzun saat titredik; ama bereket versin doğru çıkmadı. Eğer bu da doğru çıksa idi ve sonra "grev" de uzasa idi, hâlimiz pek yaman olacaktı. Medenî memleketlerin şehirlerinde bütün hayat ve maîşet taksîm-i a'mâl temeli üzerine kurulmuştur; öyle ibtidâî cem'iyetlerde olduğu gibi, herkes veya her âile kendi havâyic-i zarûriyyesini kendi ihzâr ve iddihâr etmez. Evlerimizde yiyecek, içeceğe dâir hazırlığımız hemen hiç yoktu.

Vâkıa Rusya'nın 1905 terk-i eşgāl-i umûmîsi beş altı günden fazla sürmedi ve ma'nâ-yı tâmmıyla terk-i eşgāl-i umûmî (grev jeneral) de olmadı; zîrâ Rusya'da mevcûd amelenin hepsi "grev"e iştirâk **[130]** etmek şöyle dursun, yalnız bir san'atın, mesela demiryollarının bil-cümle amelesi bile işlerini terk etmemişlerdi... Bununla beraber, hükûmet amelenin mutâlebâtından birçoğunu kabul ederek, "grev"i durdurmaya mecbûr oldu. Avrupa hey'et-i ictimâiyyeleri, birkaç gün süren bir demiryol ve telgraf grevine dayanamazlar. Medeniyet-i hâzıra demiryol ve telgrafsız yaşayamaz. Teller ve raylar, memleketlerin hakîkaten sinirleri ve damarlarıdır. Bu sinirler, damarlar koptu mu, memleket

ölür. Demiryolların ve telgrafların bir gün işlememesi, memlekete, milyarlarla hesap edilecek ziyânı intâc eder. Bu cihetle medenî devletlerden hiçbirisinin hiçbir hükûmeti tasavvur olunamaz ki, demiryol veya telgraf amelesinin bir haftalık umûmî bir terk-i eşgāline karşı terk-i silâh ve hatta terk-i mevki' etmesin… Rusya hükûmeti, o metânet-i şiddetiyle ma'rûf Çarlık hükûmeti, Rusya'nın faâliyet-i iktisâdiyyesi, garbî Avrupa devletleri derecesinde olmadığı halde bile, demiryol ve telgrafların umûmîye karîb terk-i eşgālini görür görmez, pek çabuk yelkenleri suya indirmişti.

* * *

Rusya İhtilâli oluncaya kadar bazı mütefekkirler, medenî ve muntazam memleketlerde mevcûd hükûmetlere karşı kıyâmın artık gayr-ı mümkün olduğuna kāni'diler. On dokuzuncu asrın rub'-ı evvelinde ve ortasında bütün Avrupa'yı barut dumanlarıyla kaplayan ihtilâller, artık tekerrür edemeyecek deniliyordu. Çünkü hükûmetlerin elinde iyi ta'lim ve terbiye görmüş askerle serî' ateşli toplar, mükerrer ateşli tüfenkler vardır. Hükûmet aleyhine kıyâm edecek ahâli ise ne asker gibi ta'limli ve nizâmlıdır ve ne de öyle mükemmel esliha ile mücehhezdir.

1830 ve 1848 ihtilâllerinde pek çok iş gören barikatların[1] ise, esliha-i cedîde önünde hiç hükümleri yoktur. Bu fikir, bir hakīkat-i müsbete gibi mekâtibde okutulan tarih kitaplarına bile girmişti; lâkin yirminci asır, tâ ilk senelerinde bu zannı vekāyi'le tekzîb eylemiştir. Rusya İhtilâli, velev muvakkat olsun, hükûmeti-i çâriyyeyi yendi. Gerçi ahâlinin elinde serî' ateşli top ve mükerrer ateşli tüfenk yoktu, ama diğer bir kuvvet, onların cümlesinden daha sağlam bir kuvvet vardı: Kuvve-i sa'y… Bugün memâlik-i medeniyyede amele ordusu asker ordusundan bil-kuvve, daha zorludur: Top ne kadar büyük çaplı olursa olsun, ateşiyle nihâyet bir iki evi yıkıp birkaç büyük adamı öldürebilir; halbuki demiryol amelesini terk-i eşgāliyle birkaç gün içinde bir memleketi yıkıp bir sınıf ahâliyi, sermâyedârları (kapitalistleri) mahvedebilir!.. Şimdi artık şehirlerin bir yığın kaldırım taşlarıyla kurşuna karşı barikat yapılmaya ihtiyaç kalmamıştır; memleketin bütün şimendöfer demirleri, telgraf telleri ihtilâlcilerin vâsıta-i müdâfaası olmuştur... Barikatlardan geçilebilir; fakat demiryolların inkıtâıyla hâsıl olan mesâfât nasıl tayyolunabilir? El-yevm amele ordularının terbiye ve intizâmı da, ekser memâlik-i mütemeddinede, hele zamanımız askerliğin vatanı olan Almanya'da, asker ordularının terbiye ve intizâmından pek de dûn değildir. Alman amele orduları, Bebel, Zenker kumandası altında; Moltke ve Roon'un askerlerinden daha az mahâretle hareket etmiyor. Demek, geçen asırda kullanılan silâhlardan daha müessir silahlarla mücehhez bir sınıf ahâli var ki silahını iyi isti'mâl edebilse, hükûmete daima galebe çalabilir.

* * *

Lâkin bu kavga nedir? Niçin bir sınıf ahâli hükûmetinden nâ-hoşnûddur. Bu hazırlıklara bu tertibâta, bu "grevlere" ne sebep var?

Medeniyet-i hâzıraca bizden yüksek, bizden ileride duran memâlik-i garbiyye ahâlisi arasında, o medeniyet pek derin uçurumlar kazmıştır. Garb ahâlisi, yekdiğerinden gāyet mütefâvit birkaç sınıfa ayrılır. Fransa'nın bütün resmî duvarlarına "hürriyet, müsâvât, uhuvvet" kelimeleri büyük harflerle kazılmış olmasına rağmen, orada ictimâî müsâvâttan eser bile yoktur; uhuvvet ise boş, kof, ma'nâsız bir laftan ibârettir. Şarkta, mesela Türkiye'de, bir köye, bir kasabaya, hatta büyük bir şehre gidilse, oranın beyi, ağası, rençberi arasındaki fark-ı ictimâ'î o kadar göze çarpmaz: Evleri, yiyip içecekleri, giyinip kuşanacakları, vesâit-i seyr ü hareketleri, eğlenceleri, hemen aynıdır. Beyin ağanın ne otomobili vardır ne de yatı; rençber ise, şöyle böyle kafasını sokacak bir kulübeye mâliktir.

Zâten, beyin, ağanın konağı da o kulübenin biraz daha büyükçesi, biraz daha hallicesidir. Medeniyet-i hâzıra, hey'-ât-ı ictimâiyyeleri yükseltirken sunûf arasındaki farkın mikdârını hâliyle muhâfaza etmemiş, zenginler, beyler, ağalar yükseldikçe yükselmişler; fukarâ, rençber, işçi pek az terakkī etmiş, hatta bazı cihetlerce düşmüş, alçalmış; böylece ara açılmış, derinleşmiş, âdetâ bir uçurum olmuş; garbda şehir amelesinin ekseriyetle yeri, yurdu yoktur; bütün gününü ya maden ocaklarında, yeraltında su içinde titreyerek yahud fabrikalarda, imalâthânelerde cehennemî bir ateş önünde kavrularak geçirir; geceleri ise müteaffin ve râtib bodrumlarda, başını rakı ile absent ile uyuşturarak, gûyâ uyur. Amelenin birçoğunda âile hayatı bitmiştir, hayvân-ı nâtıka insanlık süsü veren kuyûdâtın ekserîsi bunlarda çözülmüştür. Amelenin maaşı kendisini ancak günü gününe geçindirebilir. İhtiyar, alîl, işe yaramaz oldu mu; kırık bir makine parçası gibi, sefâlet çamuru içinde sürünmeye mahkûm kalıyor. İşte şu amelenin göz önünde sermâ**[131]**yedâr, parmaklarında elmaslar parlayan yüzükler, günde birkaç defa değiştirilen beyaz gömlek, kan fışkıran bir çehre istihzâ eder gibi dikilmiş durur. Sermâyedâr, her gün, iki üç yüz amelesini ferah ferah geçindirecek bir masrafla yaşar. Bunun hemen hiçbir işi yoktur. Yazı İsviçre'nin yaylalarında, şimâl denizlerinin deniz hamamlarında, kışı İtalya'nın cenûb sahillerinde, Mısır'da, yahud büyük şehirlerin tiyatro, konser ve balolarında geçirir. En beyhûde şeylere en çok para vermekten kaçınmaz, bir gemisi, birkaç otomobili vardır. Metresinin yalnız bir şapkasına sekiz on bin kuruş verir, içlerinde banknot ile cigara yakmaktan lezzet alacak kadar budalalar bile bulunur… Bunların hayatları mütemâdî zevk u safâdır, mâlik oldukları şirket eshâmının temettü' ve fâizi bunları, bilâ-ta'ab yaşatır, gider…

Amele, bu mümessil-i sa'y, nazarında atâletle serveti tecsîm eden sermâyedâra bugün, gayr-ı kābil-i itfâ bir âteş-i gayz saçan gözlerini dikmiş, onu yemeye hazırdır: "Şimdiki kıyâm ve isyanların menba'-ı rûhîsi, aşağı sınıfların gözlerini kamaştıracak sûrette yüksek sınıfların izhâr ettikleri debdebe ve sefâhettir. Servetin te'mîn edeceği tasavvur olunan saâdete bir atş-ı şedîd, sermâyedârlara karşı muhrik bir hased, vahşî bir kin, işte bu menba'dan neş'et ediyor; darb-ı meselin dediği gibi, biri yer biri bakar, kıyâmet ondan kopar…

[1] (باريقارلرك) şeklinde yazılmıştır.

Amele, zâten sermâyedârlara teskîn olunamaz bir adâvet besleyip dururken öteden birtakım muktesidler, mütefekkirler çıktılar ve ona dediler ki: Bütün bu servet ü sâmân, bütün bu debdebe ve haşmet, bütün bu zevk u sefâhet, senin alın terinden, senin sa'y-ı ta'ab-âverinden çalınıp vücûd bulmuştur. Sen işliyorsun, fakat senin sa'yinin kıymeti tamamen ödenmiyor. Ve o ödenmemiş sa'y kıymetidir ki bu işsiz ve tenbel adamlara temettü' diye dağıtılıyor. Sen çalıştığın halde, açsın, çıplaksın; onlar çalışmadıkları halde lüzumundan bin kere, milyon kere fazla servetlerini nasıl sarf edip bitirmekte müşkilât çekiyorlar. Sen sa'yinin kıymetini tamamen te'diye ettirebilsen, açlıktan, sefâletten kurtulursun, bu âtıl sefîhler de ortadan kalkar. Serveti halk eden sa'ydır. Sa'y mukābili olmayan servet, semere-i sirkattir. Sen sa'y ile serveti îcâd ediyorsun; muhâfazasını da bil; şimdiye değin çalınmış akçelerini de istirdâd et; bu işlemeden yiyen; senin sırtında yaşayan tufeylîleri, sermâyedârları, ortadan kaldır; bunların hayatı, senin gafletin, hakkından bî-haber kalman sâyesinde hâlâ devam edebiliyor. Gafletten uyan; hakkını bil! Kanını emen tufeylîlerden kurtul! – Lâkin şimdi mevcûd hükûmetleri sermâyedârlar ellerine geçirmişler, re's-i kâra kendi hizmetçilerini oturtmuşlardır. İstibdâd, meşrûtiyet, cumhûriyet, ne nâmlarla yâd edilirse edilsin, hükûmât-ı hâzıra sermâyedârların âmâline hâdim, onların menâfiini müdâfaaya me'mûrdur. Sermâyedârlığın (kapitalizmin) boyunduruğundan kurtulmak, esâretten halâs olmak istersen, mevcûd hükûmetleri devir, yerlerine erbâb-ı sa'yin, amelenin hükûmetini kur! Zamanımızın hey'ât-ı ictimâiyyeleri de sermâyedârlık temellerine müsteniddir. Yalnız hükûmetlerin tebeddülü de gāye-i matlûba eriştirmez; hey'ât-ı ictimâiyyelerin şekli, taazzuvu tebeddül etmelidir. Köhne, yıpramış, zevâli karîb, sermâyedârlık hey'ât-ı ictimâiyyesini tâ temelinden yık, yerine hakīkī müsâvât, hakīkī hürriyet, hakīkī uhuvvet üzerine müstenid yeni cem'iyet-i iştirâkiyyeyi bina et! Fakat bu azîm inkılâbın husûlü için, ittihâd lâzımdır; ameleler, ey "Bütün dünyanın amelesi birleşiniz!" Ancak bu ittihâd sâyesinde maksadınıza erişirsiniz…

Bu nidâyı, bu da'veti eden muktesidîn-i iştirâkiyyûn, cem'iyet-i iştirâkiyyenin te'sîsine hizmet etmek üzere mütenevvi' vesâit irâe etmişlerdi ki bunlardan birisi de umûmî ta'tîl-i eşgāller, "grev jeneraller" idi. Karn-ı hâzırın ibtidâlarına kadar, ta'tîl-i eşgâller şimdi gördüğümüz ehemmiyet-i azîmeyi henüz hâiz olamamışlardı. Son senelerde ta'tîl-i eşgāller gittikçe sıklaşıyor. Rusya grevi bu silahın derece-i dehşetini yâr u ağyâra teslîm ettirdi. Amele cem'iyetlerinin efrâdı, intizâmı seneden seneye artıyor. Almanya'nın bazı krallıklarında, mesela Saksonya'da efrâd-ı ahâlinin ekseriyet-i azîmesi ameledir, iştirâkiyyûndandır. Eğer amelenin ittihâdı, taazzuvu daha ziyâde terakkī edip, bütün memâlik-i medeniyyede müştereken değil, hatta yalnız bir memlekette hakīkī bir ta'tîl-i eşgāl-i umûmî yapabilir ve bunu bir müddet devam ettirmeye muvaffak olursa, teşkîlât-ı hâzıra-i ictimâiyye, eşkâl-i hâzıra-i hükûmât, derhal değişir. Şimdi hemen hergün, öteden beriden istihbâr olunan ta'tîl-i eşgāller, bu inkılâb-ı azîmin pek çok gecikmeyeceğine alâim ve işârâttır. Fırtına kopmadan ufkun en uzak kenarlarında kara kara bulutlar toplanır; görünür görünmez solgun şimşekler çakar; işitilir işitilmez hafîf gök gürültüsü gelir…

* * *

Biz şarklılar bu fırtınanın kopmasını istememeli miyiz? – Hay hay! Çünkü şark-ı mütefekkir, bütün hayatında meftûn-ı hak ve adâlet kalmıştır. Adâlet-i mücerredeyi gökten yere indirmek isteyen şark olmuştur. İnsâniyetin peygamberleri, müncîleri hep şarktan zuhûr etmiştir. Zamanımızın servet ve saâdetten mahrûm, mevâ'îd-i kadîme-i tesliyyet-bahşâya i'tikādsız kitle-i sefîle mesâisine ziyâdâr bir istikbâl-i necât göstererek felâket-i rûz-merrelerini tehvîne çalışanların imâm-ı a'zamı tıbkı eskiden olduğu gibi yine bir şarklıdır, bir Sâmî'dir.

Sâniyen garbın inkılâb-ı ictimâ'îsi, şark ahâlisine hiç olmazsa bir müddet serbest nefes aldırır; zîrâ Avrupa sermâyedârlığının geceli gündüzlü çalıştırdığı iki kölesinden birisi garbın amelesi ise, diğeri de şarkın bütün ahâlisidir…

A[elif].Y.

[132] KONFERANS

İNGİLİZLERİN ULTİMATOMU MÜNÂSEBETİYLE İRAN HAKKINDA

Konferans, Teşrînievvel'in onuncu Pazar günü, Beyoğlu'nda Odeon Tiyatrosu'nda alaturka saat dokuzda verileceği i'lân olunmuşidi. Daha sekiz buçuk olmadan bütün koltuklar ve localar hıncâhınc dolmuşidi: Osmanlılar, İranlılar, Tatarlar… Bütün akvâm-ı muhtelife-i İslâmiyye'ye mensup münevverü'l-fikr, güzîde zevât... Birçok zâbitân-ı muhtereme-i Osmâniyye... Ermenilerden vesâir akvâm-ı şarkıyyeden bazı zevât... İngiltere ve Amerika baş tercümânları ve daha bazı sefâretlere mensup zevât... Bir hayli de ecnebî gazete muhbirleri…

Konferans saat dokuzda başladı. Arada beş dakikalık bir fâsıla ile gece saat bire kadar dört saat mütemâdiyen devam etti.

Hutebâ-yı kirâm, Kara Bey hazretleri tarafından birer birer huzzâr-ı kirâma takdim olunuyordu. Her biri tarafından mühim mühim nutuklar irâd buyuruldu. Bütün derdler ortaya döküldü. Mes'elenin ehemmiyet-i fevka'l-âdesine mebnî bütün nutuklar aynen zabtolunarak ber-vech-i âtî sırasıyla derc olundu:

Kara Bey'in Nutku

Muhterem kardeşler,

Bugün siz kardeşlerimizi buraya da'vet edişimizin sebebi, İngiltere hükûmetinin son günlerde İran Devleti'ne verdiği ultimatomdur. İran'ın mâzîsi ve hâl-i hâzırı ve ona karşı beslenen fikirler, Avrupaca, bâ-husûs iki devlet-i muazzamaca öyle karışık bir mes'ele teşkîl ediyor ki bu bâbda tenvîr-i efkâr için birçok izahât ve ma'lûmât i'tâsını mecbûrî ve elzem görüyoruz. Bundan dolayı bu meclisi tertip ederek İran ve şarkın ahvâline, Avrupalıların desâisine vukūfu olan kar-

deşlerimizden fikrimizi tenvîr için birer konferans vermelerini ricâ ettik. İlk evvel îrâd-ı nutk buyuracak zât, İran ulemâ-yı kirâmından olup üç dört seneden beri inkılâb içinde hayat geçiren ve büyük büyük hizmetler ifâsına muvaffak olan ve Necef-i Eşref'teki hürriyet-perver mücâhidlerin nümâyendesi, timsâl-i fazl u hamiyyeti bulunan Hacı Şeyh Esedullah Efendi hazretleridir, takdim ediyorum… (Alkışlar)

* * *

Şeyh Hacı Esedullah Efendi'nin Nutku

Efendiler, rûh-ı millet ve vatanı tecsîm eden Necef ulemâsı tarafından kürsî-i hitâbete çıkarak birkaç söz söylemek için müsâadenizi istirhâm ediyorum.

Efendiler, benim bu sözlerimi hemen hey'et-i kirâmın tercümân-i efkâr ve hissiyâtı diye telakkī buyurmanızı ricâ eylerim.

İran ahvâline, mâzisine, tarihine dâir sâir birâderân-ı kirâmımız tarafından nutuklar irâd olunacaktır. Bendenizin arz etmek istediğim şudur ki: Öteden beri Avrupa devletleri, âlem-i İslâm'ın taassub ve cehâlet içinde pûyân olduklarını her zaman başımıza vurarak bizi ve dolayısıyla İslâmiyet'i ve bütün müslüman âlemini envâ'-i töhmet ile ithâm ederler ve bu ithâmâtın kısm-ı a'zamını ulemâya tahmîl eylerlerdi.

Bu hâli görerek müteessir olduğumuz cihetle bu mes'ûliyeti üzerimizden kaldıralım ve İslâmiyet'in rûh-ı esâsı adâlet ve meşrûtiyet olduğunu bütün cihâna gösterelim, dedik. Ve bunun üzerine mücâhedâta giriştik. Bu yolda bütün müşkilâtı iktihâma azmettik, her türlü fedâkârlığa âmâde olduk. Ne kadar mevânie dûçâr olduk, fakat hiçbiri azmimizi kıramadı, yolumuzdan bizi çeviremedi. Biz her türlü îcâbât-ı zamânı nazar-ı dikkate alarak, Avrupa'dan gelen insâniyet ve medeniyet cereyânlarını istikbâl ederek bütün mevcûdiyetimiz ile teceddüd ve teâlîye çalıştık. Biz zannediyorduk ki bu husûsta Avrupa bize dest-i muâvenetini uzatacak, her türlü teshîlâtı ibrâz edecek; fakat maatteessüf bu zannımızın büsbütün aksi zuhûr eyledi, bütün çalıştıklarımız mahvolup gitti. Biz ne için bu kadar uğraşıyorduk? Biz istiyorduk ki vatanımız mahfûz kalsın, milletimiz hür yaşasın. Lâkin ecnebî entrikaları mesâimizi akîm bıraktı.

Ma'lûmunuzdur ki İran milleti medeniyete ve insâniyete hizmet etmiş binlerce senelik kıdeme mâlik bir millettir. Mâzîde medeniyete hizmeti sebk ettiği gibi istikbâlde de insâniyete çalışmaya âmâdedir ve mahzâ bunun için mücâhedâta kıyâm etti. Bizler ne kadar çalıştık ki ecnebî boyunduruğu altına girmeyelim: Maatteessüf mücâhedâtımızı akîm bırakmaya kalktılar. İran ne için mücâhede ediyordu? İran hürriyetten, adâletten başka ne istiyordu, İran bu âkıbete lâyık mı idi? Fakat taş uzaktan gelmez, derler. Hakîkat öyledir. Biz İngiltere'yi dost, hürriyet-perver zannediyorduk, insâniyet-perver biliyorduk!.. Ne kadar aldanmışız! Koca hürriyet-perver devlet! Ne olduğunu isbât etti! Bize bir ultimatom verdi: Üç aya kadar iğtişâşın önünü almazsak İran'a girecekmiş... Gûyâ cenûbda iğtişâş varmış! İşte İran vekâyii göz önünde cereyân ediyor. Bütün dünya bilir ki cenûbda ecnebî müdâhalesini mûcib olacak bir iğtişâş olmamıştır.

Fakat maksad bellidir: İstiklâlimizi mahvetmek. Vatanımıza taarruz eylemek istiyorlar. Lâkin bu mütearrızlar ve bütün cihân bilmelidir ki İran ölmeyecektir, İran esir olmayacaktır. Bunu bütün İran milletinin, bütün İran ulemâsının tercümân-ı efkârı olarak söylüyorum. Maamâfih zannediyorum ki hürriyet ve istiklâl uğrunda milyonlarca kurban veren ve vatanlarına bi-hakkın mehd-i hürriyyet ünvân-ı mefharetini kazandıran koca İngiltere millet-i necîbi bu vahşete iştirâk etmeyecektir. Çünkü iştirâki tarih ve ruhuna karşı bir harekettir ki biz İngilizleri bu derekeden âlî görmek isteriz. Hülâsa yedi, sekiz bin sene istiklâlini muhâfaza etmiş bir kavim hiçbir zaman esâret altına giremez. Daima hür yaşamış milletimiz her türlü fedâkârlığa hazırdır. Biz istiklâlimiz uğrunda ölürüz, kadınlara, çocuklara varıncaya kadar. Bütün efrâd-ı millet bu husûsta yekvücûd ve müttehiddir. Bermuktezâ-yı diyânet tek bir vücûd kalıncaya kadar bütün millet düşmanla pençeleşir, yine vatanını, istiklâlini terk etmez. İran'ı müekkel ittihâz eylemek isteyen açlar bilmelidirler ki İran kan deryâsına tahavvül etmedikçe her türlü istifâdeden mahrûm bir harâbezâra dönmedikçe düşman eline geçmeyecektir… (Şiddetli alkışlar)

* * *

[133] Hüseyin Dâniş Bey'in Nutku

Bunu müteâkıb üdebâ-yı İraniyye'den Hüseyin Dâniş Bey îrâd-ı nutka başladılar:

Efendiler,

İran'ın ahîren geçirmiş olduğu inkılâb hakkında tafsîlâta girişmek ve bunun tarihçesini yapmak zâiddir zannederim. Çünkü tekmîl an'anesiyle ilk devre-i ihtilâlinden tâ son devre-i tekâmülüne kadar geçirmiş olduğu safahât sırasıyla gazetelere geçmiş ve müdakkikīn, müsteşrikīn tarafından lâyıkıyla tedkīk olunmuş, delâiliyle, vesâikiyle derc ü ketb edilmiştir. Mâziye âid yalnız bir şeyi zikredeceğim: Kıdemini, eskiliğini!.. Beş, altın bin senelik an'anelere karışan bir zamana bakacak olursak İran'ın pek kadîm bir devlet olduğu tezâhür eder. Bir milletin kıdemi olmak bir şeref-i mahsûstur. Kıdem yaşamağa liyâkatini isbât eder. Demek yaşamağa lâyık imiş ki yaşamış. Bir meziyeti olmayan, komşuları arasında yaşamağa liyâkati bulunmayan bir milletin pek çabuk muzmahil olduğunu tarih defaat ile isbât etmiştir.

Şu kadar var ki o kıdemi teşkîl etmiş olan bir devre vardır ki onu vücûda getiren bir safahât-ı tekâmül mevcûddur. O esbâba mebnîdir ki İran bu kıdemi ihrâz etmiştir. İran'ın geçirdiği edvâr arasında büyük inkılâblar zuhûr etti: Evvelâ İskender fütûhâtı, sonra Arap istîlâsı, daha sonra Rum münâzaâtı ve nihâyet bugünkü hâl, ki bu dördüncüyü teşkîl eder.

Şu halde bu kadar muazzam bir hükûmet, Hindistan'a hâkim olacak, vesî' kıtaâtı ele geçirecek bir millet nasıl olmuş da bugünkü dereke-i inkırâza düşmüş? Buralardan bahse hâcet yok. O edvârın sonra derece derece düşmesi ve bugünkü inkırâzı vücûda getirmesi birçok esbâb tahtındadır. İran üzerine müstevlî ve fâtih olan milletlerin âsâr-ı Îrâniyye tahrîbine çok medhali olmuştur, ki milleti dejenere etmeğe çalışmıştır.

Yalnız şunu söyleyeceğim ki İran'ın kıdemi dediğimiz vakit bunda bir meziyet görüyoruz. Velev ki nâ-bûdîye mahkûm olacak gibi görünürse de ayrı ayrı birtakım kuvvetler mevcûddur ki hüsn-i isti'mâl ve tehyîc ve teşvîk mümkün olsa idi, bir hey'et-i müctemi'a-i mütekâmile mevcûd olsa idi, bugün hakîkaten İran'ın kendine lâyık bir mevkii bulunmuş olurdu.

İran'ı yaşatan o kuvvetlerin birisi şudur ki İran'a gelen fâtihler vâkıa memleketi istîlâ ve teshîr etmişler; fakat "asimile" edememişler, İranlılar milliyetlerini hiçbir kuvvete karşı terk etmemişler. Oraya gelen fâtihler kılıçla muzaffer olmuşlar, fakat ma'nen mağlûb olmuşlar. Hakîkî galebe İran'da kalmış.

Bir mes'ele var: İran'ın bundan sonra yaşaması mümkün olacak mıdır. İran birçok hatalarda bulunmamış desem yalandır. Asırlarca devr-i istibdâd altında inledi. O devirde ahâlinin gördüğü zulüm, zekâsını işlemeyecek bir hâle getirmişti, ki artık böyle dimâğlardan büyük bir şey beklenemezdi.

Siyâseten bir hata daha oldu: İran iki komşu devletin rekâbetinden istifâde hülyâsında bulundu. Zannetti ki hep böyle kalacak, yekdiğerine rakip bu devletlerin i'tilâfları hiçbir zaman kâbil olmayacak. Halbuki aksini vukûât isbât etti. Demek iki düşman dost olurlarmış.

Bununla beraber istikbâl için bedbîn olmak istemem. Çünkü elverir ki bu kuvvetler yine icrâ-yı te'sîr etmekte ve faâl bir halde bulunmaktadır. Yoksa İran'ı şaşırtan bu nâgeh-zuhûr vak'adır. İran düşünmüştür ki eğer istîlâdan kurtulursa hüsn-i idâre ile hayatına bir intizâm verebilecektir. Pek o kadar hatıra gelmezdi ki hariçten bu kadar mümânaat görsün.

Bir mes'ele var: Bir milletin kadîm olması ve mâzide çok şeyler getirmesi medâr-ı iftihâr olmak üzere kâfî değil. İlerisi için de yaşamak kuvveti olmalı. Onun için bundan böyle yapacağı şey –nasıl ki yapmaya çalışıyor– enternasyonal bir hâle gelmeye, başka milletler gibi yaşamaya gayret etmektir. Avrupalılara yanaşarak o silsile-i düveliyyenin, o familyanın içine girebilecek bir meslek tutulmak lâzımdır.

Fakat, geçmiş seyyiâtı bir daha yapmamaya mütevakkıftır. Mesela: Avrupaca meşhur bir şey var: "Şarkta adâlet tamamiyle icrâ-yı hükm edemez." Bunun aksini isbât için adâlete, ta'lîm ve terbiyeye, birçok fezâil-i güzîde-i ictimâiyyenin tevsîine çalışmalı. Bir zaman gelir ki memleketi nasıl idare lâzım olduğunu, nasîhat almaksızın, tanzîme muvaffak olurlar.

Fakat her şeyi bilirim iddiasında bulunmak hatadır. Husûsiyle "konstitüsyon" denilen şey garbdan geldiği cihetle, mümkün mertebe, ahâlinin isti'dâdı nisbetinde, nutuklarla vesâir vâsıtalarla bunun zihinlere ilkâsına lüzum vardır; halbuki İran'da bu yoktu. Felâketi de ondandır. Bu sûretle yapılacak olursa istikbâlde de yaşar.

Yalnız bir mes'ele daha var: Bazı mahallerden "Bize İran şöyle yapıyor… Siyâsette şu hata ediyor…" gibi sözler işitilince ilk vazîfemiz, acaba doğru mu, değil mi? Bunda tezvîr-i siyâsî var mı, yok mu? Bunu tedkîk etmektir. Çünkü hariçten gelen ihtâr-ı siyâsîyi daima dinlemeliyiz, siyâsî nağmelere daima kulak asmalıyız. "Biz bildiğimiz gibi yaparız, iyi düşünür ve iyi idare ederiz" dersek yanlış bir yoldur.

Bir de düşünmeli ki Sâsâniyân mülûku arasında Nûşîrevân gibi bir pâdişah vardır. Dünyanın hiçbir noktasında âsâr-ı medeniyyet ufak bir iz göstermemiş iken bu pâdişâh-ı adâlet-perver memleketi mazhar-ı umrân eyledi ve Peygamber-i Âhirü'z-Zamân bile kendisiyle iftihâr etti. Böyle bir millet için ileride de adâleti te'sîs edeceğine emniyet ve itmi'nân olabilir. İranîlerin isti'dâdını, zekâsını kimse inkâr etmez. Yalnız tecrübesiz**[134]**likleri var ve bu da ahlâkın bozulması neticesi olarak hatalara düşülmüştür. Maamâfih o da gittikçe, Avrupa ile ihtilât sâyesinde zâil olacaktır. Bir millet ki hakkında [1](لَوْ كَانَ ٱلعِلْمُ فِي الثَّرَيّا لَنَالَه الفَارِس) buyurulmuştur. İlme o kadar meftûn bir milletin hiçbir vakit âtîsinden nevmîd olamam.

Bir mes'ele daha var ki İran için esbâb-ı saâdetten sayılır: Hûnî, lisanî ve ırkî olarak millet-i vâhide olmasıdır. Bunun da büyük bir kuvvet teşkîl ettiğini sâmi'în-i kirâm hazerâtı takdîr buyururlar.

Bir başka keyfiyet daha var ki İran'ın âtîsi için ümîdbahştır. İran'da yaşayan aşâirin, şehirlerle ihtilâtı az olan aşâirin hüsn-i ahlâkı muhâfaza etmeleri, fezâ'il-i fıtriyyelerini her nevi' taarruzdan masûn bulundurmuş olmalarıdır. Bu aşâirin ahlâkı daha temizdir. Bu da bir kuvvet teşkîl eder. Hüsn-i terbiyye ile bunlar güzel bir âmil olabilir.

Ve'l-hâsıl –kısa keselim– bir memleket ki uzun bir kıdeme mâliktir, medeniyet ve insâniyete birçok hizmeti sebk etmiştir, birçok üdebâ, şuarâ, hükemâ yetiştirmiştir, İslâm'a ettiği hizmet de Arab'ınkinden eksik değil, herhangi bir yolu ele almışsa tevsî' etmiş, kendi milliyet ve kavmiyetini ona derc ederek mâl edinmiş; böyle bir milletin elbette yaşayacağına ümîd-vâr bulunurum.

Geçmiş hatalar yine bir daha düşmemek üzere bu hâdisâtı ikâza medâr olacak vukûât kabîlinden addederim ve böyle olacağında ümîd-vârım. (Alkışlar)

* * *

Tevfik Beyefendi'nin Nutku

Bunu müteâkib Debistân-ı Îrâniyân müdîri Tevfîk Beyefendi yine Kara Bey hazretleri tarafından sâmi'în-i kirâma takdim olundu.

Tevfîk Bey:

"Refîk-i muhteremim Hüseyin Dâniş Bey İran'ın ahvâl-i tarihiyyesinden hülâsaten bahsettiler, bendeniz bu bâbda biraz daha tafsîlât vermek istiyorum. Şu kadar ki natûk olmadığım için yazdım, müsâade buyrulursa okuyayım"

diye bir müddet mukaddime yaptıktan sonra, İran'ın tâ edvâr-ı ibtidâiyyesinden başlayarak geçirdiği safahâttan bahsederek ve her devirde yetişen hükümdârândan isimleriyle haber vererek bir musâhabe-i tarihiyye yaptılar. Büyük bir ihâta, derin bir tetebbu ile binlerce senelik vekâyii zihinlerde takrîr edecek sûrette yazılan bu makâle-i nefîse-i târî-

[1] Benzer şekilde, Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 9440.

hiyye bir mecmûa-i ilmiyye sahâyifini bi-hakkın tezyîn eder olduğu halde burada sâmiînin müteheyyic, endîşe-nâk hissiyâtı üzerinde lâzım gelen te'sîri yapamadı, bunun farkına varan Tevfîk Beyefendi münâsib bir yerinde keserek âtîdeki cümlelerle mühim bir mes'ele üzerine celb-i enzâr eyledi ve şiddetli alkışlara mazhar oldu:

İşte, efendiler, bu kadar uzun bir tarihe mâlik olan İran hiçbir zaman ecnebî boyunduruğu altına girmemiştir. Bunun da en mühim sebebi, İran'ın bütün ma'nâsıyla millet-i vâhide olmasıdır. İran'da ihtilâf-ı anâsır yoktur. Yegâne bir unsur vardır ki o da İran milletidir. Efkâr, menâfi' ve gāye-i âmâl birdir. İttihâd ve ittifâkı dâimîdir. Vâkıa bazen –cehlden nâşî– aralarında ihtilâflar zuhûr ederse de, bu ahvâl-i dâhiliyyeye münhasırdır. Hariçten bir düşmanın hücumu hissolununca bütün husûmetleri bir tarafa bırakarak düşman karşısında yekvücûd, şecî', fedâkâr bir kitle-i müttehide görülür. Ecnebî bir unsurun İran'da yerleşebilmesi mümkün değildir. Çünkü ecnebî girince zâid bir unsur olur. İran öyle zannolunduğu gibi birleşmesi kābil olmaz muhtelif, perîşan kuvvetlerden ibâret değildir. Bunları toplamak bir kelimeye bakar. Öteden beri İranlılar Necef'teki ulemâ-yı İslâm'a merbût oldukları için ahâli üzerinde onların büyük te'sîri vardır. Bir kere o ulemâ-yı kirâm [1](وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) diyecek olurlarsa bütün İran kıyâm eder ve kanlarının son damlasına kadar düşmanla uğraşır.

Maamâfih maksadım bu değil, İran her halde İran'a mâlik olacaktır. Çünkü diğer anâsırın orada yerleşebilmesi kābil değildir. Tarih bunun şâhididir. Kim isterse tecrübesini yapsın. Nice eâzımlar, fedâkârlar yetiştiren İran, yine o İran'dır. Nice hârikalar gösteren millet, yine o millettir… (Alkışlar)

* * *

Kürdistân-ı Îrânî Şeyhü'l-İslâm-ı Sâbıkı Hasan Efendi'nin Nutku

Bundan sonra, millet-i İslâmiyye'ye birçok hidemât-ı nâfiası sebk eden Kürdistân-ı Îrânî Şeyhü'l-İslâm-ı sâbıkı fâzıl ve mücâhid-i muhterem Hasan Efendi hazretleri tarafından Fârisîce mühim bir nutuk irâd buyuruldu. Umûm sâmiînin lisana vâkıf olamamasını nazar-ı dikkate alan fâzıl-ı muhterem sözü mühim cümlelerle hülâsa ederek, alkışlar içinde, Âlim Can Efendi'ye terk ettiler.

* * *

Âlim Can Efendi'nin Nutku

Âlim Can Efendi, münevverü'l-fikr genç, saf ve sevimli sîmâlı bu Tatar genci, bu muhterem kardeşimiz de samimî alkışlarla istikbâl olundu.

Sâmi'în-i kirâm hazerâtı! –diye başladı-

Bendeniz İran'ın târîh-i kadîmine ve hâl-i hâzırına dâir tafsîlâta girişecek değilim. Zîrâ hutebâ-yı kirâm hazerâtı bu bâbda söylenecek sözleri kemâl-i belâgat ve talâkatle söylediler. Ben ancak bu son günlerde İngiltere hükûmeti tarafından i'tâ olunan ultimatom sebebiyle hâsıl olan teessür ve infiâlimizi izhâra hasr-ı makāl edeceğim.

İngiltere hükûmetinin İran hükûmetine bir ultimatom gönderip üç **[135]** aya kadar cenûbî İran'da sükûn ve âsâyiş tamamiyle takrîr olunmadığı takdîrde bizzat müdâhale ederek muhtel olduğu farz olunan âsâyişi te'mîn etmek istediğini beyân etmesi, daha doğrusu böyle bir vech-i zâhirî göstererek mine'l-kadîm izmâr ettiği menviyâtını tatbîke kalkışması, değil yalnız İslâmları, belki bil-cümle hiss-i insânîden behredâr olan her ferd-i beşeri son derece müteessir ve münfail eylediği herkesin ma'lûmudur.

Biz Rusyalı İslâm gençleri ise, bütün İranlı kardeşlerimize insâniyet ve İslâmiyet gibi iki büyük râbıta-i kaviyye ile merbût, hatta yekvücûd denilecek derecede müttehid olduğumuzdan tabîîdir ki bu felâket-âmîz haberden en ziyâde müteessir olanlar cümlesindeniz. (Alkışlar)

Bu teessür o dereceyi bulmuştur ki bugün İngiltere hükûmetinin bu hareketini, daha doğrusu İngiltere ve Rusya hükûmetlerinin birleşerek binlerce senelerden beri pâyidâr, pek büyük ve şanlı mâziye mâlik olan kocaman İran'ı ikiye taksîm edip iltikām etmek istediklerini bütün mevcûdiyetimizle reddettiğimizi gizlemeye muktedir olamayarak izhâr ediyoruz.

Evet, insâniyete hizmet nâmı altında icrâ olunmak istenilen bu mezâlim ve bu tahrîbâttan bütün ruhumuzla nefret ve müsebbiblerine de la'net ederiz.

Nasıl etmeyelim ki İran'ın cenûbunda beş altı İngiliz menâfi'-i iktisâdiyyeleri sektedâr olduğu bahane ittihâz olunarak milyonlarca ahâlî-i İslâmiyye'nin ayak altında çiğnenip taht-ı esârete alınması Ruslarla hürriyet, insâniyet ve uhuvvet nâmını taşıyan İngilizler tarafından arzu olunuyor. Hangi bir kāide-i hukūkiyye var ki bu hareketi tecvîz etsin? Hangi bir İslâm nâmını taşımaya lâyık ferd var ki bu teşebbüsü tasvîb eylesin?

Bugün İran hükûmeti çeteler teşkîl edip ve onlara da milyonlarca tahsîsât verip İngiltere ve Rusya dâhiline dağıtmıyor ki böyle bir harekete müstahak olsun. Kendi memleketinin ıslâhıyla kendi uğraşıyor. İranlıların hürriyet kazandıkları ancak üç senedir. Böyle bir hürriyeti kazanmak için Fransa milleti gibi sâhib-i irfân bir millet tam bir asır uğraştığı halde bin-nisbe câhil olan İran kavminin üç sene zarfında hürriyet ve adâleti memleketlerinin bil-cümle nukātında te'sîs ve tatbîk etmedikleri ve edemedikleri vesîle ittihâz edilerek başkaları tarafından zabt u istîlâ edilmek gibi bir hareketi, doğrusu vicdân-ı insâniyyet tecvîz etmez.

Şurası cây-ı tesellîdir ki bundan 27 sene evvelki İngiltere'nin Mısır hareketi bütün an'anâtı ile meydanda bulunduğundan İranlı kardeşlerimiz bu harekete karşı her türlü tedâbîre tevessülden sonra icâb ederse son damla kanlarını akıtmak sûretiyle mukābelede bulunurlar ümidindeyiz ve yegâne çâre de budur. Bundan mâadâ bu hareket-i zâlimâneye karşı tekmîl âlem-i İslâm'ın lâ-kayd kalması imkân hâricinde olduğu gibi, diğer düvel-i muazzamanın da bu vak'aya karşı bütün bütüne iğmâz-ı ayn edemeyecekleri âşikârdır.

[1] Bakara, 2/218.

Bir daha tekrar ediyorum, muhterem kardeşlerimizin tek bir ferd kalıncaya kadar vatan ve haysiyet uğrunda fedâ-yı cân ederek müftehirâne şarâb-ı şehâdeti nûş eylemeleri, zelîlâne düşman ayağı altında ezilmeden yüz bin defa mürecchatır. (Alkışlar) Ve bil-cümle İranlı kardeşlerimizin de bu i'tikādda bulunduklarından eminim. Feylesof-ı şehîr Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî: [1](اِنَّ اَلْمَنِيَّةَ عِنْدَ اَلذُّلِّ قَنْدِيد) buyuruyorlar, pek doğrudur. (Alkışlar)

Şimdi aralarında bir derece ihtilâf olduğu zannolunan kabâil-i muhtelife de o anda müttehiden hareket ederek müdâfaa-i vatan için şitâbân olacakları şek ve şüpheden vârestedir.

Hakīkī sûrette insâniyet ve adâlet-perver olan devletlerin –eğer varsa– ilâ-yevmi'l-kıyâm devam ve bekālarını ve böyle insâniyet ve medeniyet perde-i riyâkârânesi altında tâkat-i beşeriyyenin tahammülü hâricinde olan envâ'-i mezâlimi zavallı ve zayıf insanlara tatbîk etmekte bulunan düvel-i zâlimenin bir an evvel mahv u izmihlâllerini temennî ederek hatm-i kelâm ederim. [Sürekli alkışlar]

* * *

Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşid Efendi Hazretlerinin Nutku

Sâmi'în-i kirâmın hassâs tellerine dokunan Âlim Can Efendi'nin nutku alkışlarla teşcî olunurken Abdürreşid Efendi hazretleri, o senelerden beri âlem-i İslâm'ın intibâh ve teâlîsi için mücâhedelerde bulunan, bütün şarkı gezen, hakkıyla tedkīk eden, umûm müslümanları yekdiğerinden haberdâr etmeye çalışan, bu uğurda hayatını bile fedâdan çekinmeyen muhterem müslüman mücâhidi mevki'-i hitâbette tal'at-efzâ-yı mehâbet olunca, her taraftan alkış tufanı koptu. Hemen bütün sâmi'în-i kirâmca âşinâlığı bulunan ve belki şimdiye kadar yüzlerce, binlerce hutbeler irâd eden bu mümâreseli hatîp kemâl-i heybetle selâm verdikten sonra taşkın, cevvâl nazarlarıyla etrafı bir süzdü. Sert ve heyecânlı bir ifâde ile söze başladı:

Bugün, dedi, ortalıkta bir İran mes'elesi dönüyor ki benim fikrimce bu bir hayat mes'elesidir. Bugün İranlı kardeşlerimizin canlarına tasallut eden yırtıcı pençeli kartallar her iki taraftan şarkı kuşatmak manevrasına ibtidâr ediyorlar. Bunun için ben bu mes'eleye yalnız bir İran mes'elesi nazarıyla bakamayacağım. Belki bu; bütün hakīkatiyle, bütün üryânlığıyla bir şark mes'elesidir. Bunun neticesi bütün şark âlemine te'sîr eyleyecektir. Bu bir mukaddimetü'l-istîlâdır ki bütün akvâm-ı şarkıyyeyi düşündürse yeri vardır.

Bugün, medeniyet ve insâniyet nâmına dest-i tecâvüzlerini uzatmaya teşebbüs eden bu aç devletler, yarın zulm u gadrlarıyla bütün şarkı hayvan gibi esâret altında inletmek, öldürmek, mahvetmek için kadem-nihâde-i musîbet oluyorlar. Bunların siyâset-i zâlimânesini bütün cihân bilir. Başkalarının mülkünde cüz'î bir mes'ele vâki' olunca daima insâniyet nâmına ortalığa atılırlar, ama kendi memleketlerindeki mezâlimi görmezler. (Şiddetli alkışlar)

Çok değil, daha geçen seneler Rusya'da, pâyitahtta, nefs-i **[136]** Petersburg'ta, Avrupa'nın ortasında on bin adam İmparator sarayında engizisyon mezâlimi içinde öldürülüyordu. İngiltere Sefâreti'nin penceresi altında insan, benî beşer kanları akıyordu da… insâniyet nâmına ses çıkaran görülmedi. Lâkin şarkta bir adamın burnu kanarsa, insâniyet nâmına, kartal sürüsü gibi koşarlar. (Şiddetli alkışlar. Herkes hakîkati anladığını imâ ediyor!)

İngiltere müstemlekâtında bî-çâre tebea nasıl yaşıyor, bilir misiniz? Âh, işitmeyiniz, hayattan nefret edersiniz. Hayvanlar bile hem-cinsine şarkta muâvenet eder; fakat gaddâr insanlar hayvan kadar hem-nev'ine ehemmiyet vermezler. Âh, o Hindistan'ın perîşan âileleri! Sefîl, mazlûm evlâdları! Yerden, yurddan mahrûm kalmışlar!.. Sokak köşelerinde inleyerek, titreyerek ikmâl-i mesâib eyliyorlar. Sokaklarda sürünür, taşlar üzerinde yemek yer; örtüsü yok, bir hasırdan bile mahrûm. Yalnız müslüman değil, Mecûsi de böyle.

Bugün İngiliz zulmünü anlayabilmek için Hindistan sokaklarını gezmek lâzımdır. Her tarafta kanburlar, a'mâlar, dilenciler… Bî-nihâye! İngiliz'in tasallutundan evvel Hindistan böyle değilmiş. O nâşir-i medeniyyet(!) geldikten sonra bu hâle gelmiş. Bî-çârelerin kanlarını içmiş, canlarını yakmış, nesillerini kurutmuş, nihâyet böyle alîl, marîz bir unsur hâline getirmiş. Ve böyle devam ederse, daha bir asra varmaz, Hindistan halkı mahvolmuş demektir.

Bugün Hindistan ahâlisi kan ağlıyor. Müslüman, Mecûsî… Hepsi, hiçbir ferd yok ki İngilizlerden feryâd etmesin.

Kendi müstemlekelerinde medeniyeti, insâniyeti düşünmüyorlar da başka memleketlere neşre teşebbüs ediyorlar. Ne kadar gülünç hareket!..

Lâkin hiçbir şeyde ebediyet yok. Bütün saltanat-ı beşeriyye zevâle mahkûmdur. Hâkim-i mutlak Allah'tır. Bugün milyonlarca insanları taht-ı zulmünde ezen hükûmetlerin yarını belli değildir, âtîsi karanlıktır. Ben bugün şarkta, şark âleminde başka bir hayat görüyorum. Herkes mevkiinin zilletini anlamaya, kendisini düşünmeğe başlamıştır. Bu bir intibâhtır. Bugün benim vatanım Sibirya'dır, bütün Sibirya'da yarım milyon müslüman yoktur. Fakat böyle olmakla beraber bugün gözlerini açmışlar, ne yapıp yapıp da bu hayat âlemine çıkmaya, üzerlerinden bu ağır istibdâd yükünü atmaya çabalamaktadırlar. Dört yüz seneden beri Ruslar'ın taht-ı esâretinde ezilmiş iken bugün hayat arıyorlar.

Böyle bir kavmin şarkta hayat aradığı zaman on iki milyon İran millet-i muazzaması kendi hayatlarını düşünmesinler, mümkün değildir. Bugün her İranî'nin vazîfesi, ruhunu, hayatını, mâlını, menâlini… herşeyi fedâ etmektir. (Şiddetli alkışlar) Bir İranlı zerre kadar bu husûsta mümâtale ederse o, İranlı değildir. (Yine alkışlar)

Hiç şüphe etmem ki, bu tecâvüz-i gāsıbâneden, yalnız İran değil, belki bütün şark âlemi münfail olacaktır. Zîrâ şarkın en eski bir direği yıkılıyor, demektir.

Biz ne gibi bir harekette bulunursak, daima –çocukları Çarşamba anasından korkuttukları gibi– bizi de ittihâd-ı İslâm yapıyorsunuz, diye korkutmak istiyorlar. Biraz müslümanlar eser-i intibâh gösterir göstermez:

– Â, yirminci asırda böyle şeyler yakışmaz…

[1] "Ölüm zilletin yanında şeker gibidir."

derler. Bazıları da "yakışmaz" dendi ya, hakîkaten yakışmaz zannederler. (Tebessümler) Halbuki kırkıncı asırda olsa yine onlar bu vahşetlerinden vazgeçmeyeceklerdir. (Alkışlar)

Ben kat'iyen eminim ki İngilizler Rus'la ittifâk ederler... Her ne kadar ayı ile fil geçinemezse de, şikârı taksîm husûsunda uyuşmaları mümkündür. Fakat asıl hüner koyun olup da kendini yedirmemektir. Bu mezellet bugünkü şarka yakışmaz. İranlılar kendilerini yedirmemeye çalışmalı…

Şiddetli alkışlarla bu nutuk dahi teşyî olundu. Bunu müteâkib Kafkasya mücâhidlerinden olup Paris'te ikmâl-i tahsîl eden ve Londra ile beraber hemen bütün Avrupa'yı dolaşan, onların efkârına vâkıf olan ve şark mes'elesi husûsunda pek çok tetebbuât icrâ eyleyen muharrirîn-i kirâmımızdan Ahmed Bey Akayef hazretleri, Kara Bey tarafından takdîm olunarak alkışlarla mevki'-i hitâbeti teşrif ettiler.

* * *

Ahmed Bey Akayef Efendi'nin Nutku

Efendiler,

Bendeniz, İran'ın tarihine dâir birçok tetebbuâtta bulunduğum için bu bâbda birkaç söz söylemek isterdim. Fakat rüfekā-yı kirâm bu bâbda hayli ma'lûmat verdiler. Maa-zâlik söze başlamadan evvel birkaç cümle ile hülâsa etmeyi asıl mevzû'-i bahsimiz için muvâfık görüyorum.

Efendiler,

Hepiniz bilirsiniz ki cihân-ı siyâset birtakım erkân-ı düveliyye üzerine müesses olagelmiştir. Bu rükünler, bu milletlerin mevcûdiyetleridir ki rûh-ı umûmî-i siyâseti teşkîl eder. Bu husûsta diğer akvâm-ı sağîrenin ehemmiyeti derece-i sâniyye ve sâlisede kalır, onlar hep bu rûh-ı küllden feyz alarak idâme-i hayât ederler. Mesela sâbit olmuş bir hakîkattir ki garbîler bugün o küllün mühim erkânını teşkîl ederler. Asya'da da böyle mühim rükünler olagelmiştir. O akvâm-ı mühimme arasında birisi de İranîlerdir.

İran tarihi mâzinin en karanlık, hayâlin en uzak bir zamanlarına kadar uzanır.

Müverrihler İran için mevcûd olmadığı bir zaman göstermemişlerdir. İran insâniyet nâmıyla beraber doğmuştur. (Alkışlar)

Müteâkiben İran tarihi hakkında bir hülâsa yapıldıktan sonra buyurdular ki:

Abdürreşid Efendi biraderimiz birçok hakîkatler söylediler. Filhakîka Avrupalılar geliyorlar, eziyorlar, sonra da insâniyet nâmına geldik diyorlar. Ben Avrupa'da pek çok bulundum. Bir gün bir muharrire ile konuşurken bana dedi ki:

[137] – Siz hayâlât arkasında koşan bir kavimsiniz. Biz ise maddîyiz. Siz âsumânlarda pervâz ediniz, arzı da bize bırakınız...

– Hakkınız var, dedim, fakat o hayâlâta da meydan bırakılmıyor, bizi bıraksanız, biz kahvelerimizde, hânelerimizde oturur, hayâlâtımızla imrâr-ı ömr ederiz. Fakat bırakmıyorsunuz, geliyorsunuz, bizim çalıştığımızı alıyorsunuz. "Sen işle, mahsûlünü bana ver!" diyorsunuz.

Mudhike-âmîz bu hikâye büyük ve fecî' bir hakîkati hâvîdir. Bugün Avrupa medeniyetinin aldığı renk, tuttuğu yol bizi ezmeye onları mecbûr ediyor.

Efendiler; bir kere bunu bilelim ki bugün, yemek içmek, hâsılı iyi geçinmek üssü'l-esâs-ı hayâttır. Bütün mücâdeleler, mübârezeler; kavgalar hep bunun üzerinedir. Siyâsetin mihveri boğazdır.

Şu halde Avrupa'nın bizi ezmeye çalışması tabîîdir. Ne yapsın, nasıl geçinsin? Bizim bir eyâletimiz kadar olan Fransa'da 40 milyon ahâli var, tabîî o arâzî o kadar nüfûsu iyi geçindirmeye kâfî olamaz.

Sonra İngiltere küçük bir adadır. 42 milyon halk oraya toplanmıştır. Her kilometrede 360 ahâli var. Bunlar geçinmeye kat'iyen mecbûrdurlar.

Bir taraftan bu icbâr-ı tabîî, diğer taraftan ahvâl-i rûhiyyenin değişmesi, yani yemeye, giymeye fazla ehemmiyet verilmesi böyle bir politika takibine onları mecbûr etmiştir. Bunlar bunu yapacaklardır.

İngiltere Hindistan'dan elli senede 37 milyar para almıştır. Asıl İngiltere 42 milyondur. Fakat bu 42 milyon için çalışan kaç yüz milyon var. Başka müstemlekâtı bırakalım, yalnız Hindistan'ı nazar-ı i'tibâra alalım. Orada 350 milyon İngiliz tebeası var, bir adama altı, yedi kişi düşüyor. Bir adam altı kişinin efendisi, sahibidir. Bir de var ki o bir adamın geçindiği levâzımla şarkta yirmi adam geçinir.

İngiliz diyor: Sizin ihityacınız mahdûd. Size kût-ı lâ-yemût kâfî. Siz çalışın, kazanın, bana verin. Ben Londra'da haşmetle dârât ve debdebe ile sarf edeyim…

İngiltere'nin Hindistan'da 300 bin askeri var, fakat 50 bini İngiliz ise 250 bini İslâmlardır.

Bu İslâmlardır ki İngiltere'nin Hindistan üzerinde saltanat sürmesini, tefevvukunu, hâkimiyetini te'mîn ediyor. Yarın emin olunuz ki bu İslâmlar Hindîlerle birleşirse, Hindîlerin şimdiki tuttuğu yolu tutarlarsa İngiltere'nin Hindistan'da işi bitmiştir. (...)

Zâten Avrupa'da hayât-ı milel bitmiştir. Bütün mes'ele şarkîler üzerinde dolaşıyor.

Bakınız, bugün Avrupa efkâr-ı umûmiyyesini hangi mesâil işgāl ediyor. Rusya'nın, Almanya'nın, Fransa'nın, İngiltere'nin… bütün kavgaları hep maşrık üzerine, bilhassa müslüman postunadır. Evvelâ Avrupalılar aksâ-yı şarka gittiler, Çin'i parçalamak istediler. Fakat büyük ve müttehid olduğu için muvaffak olamadılar. Japonya da boylarının ölçüsünü verdi. Sokulacak yer varsa zayıf İslâm hükûmetleri var ki bugün Avrupa'nın bütün düşüncesini bu teşkîl eder. Bugünkü mesâil-i siyâsiyye işte: Fas, Tunus, Cezâyir, Makedonya, Arabistan, Afganistan, Mısır, Buhâra, İran… Başka mes'ele var mı? Bütün âlemi işgāl eden biziz.

Ne oldu, niçin biz böyle olduk! Yüz, iki yüz sene evveline atf-ı nazar edersek bu hal yoktu. Bunun sebebi nedir? Bunun sebebini takdîr ettiğimiz gündür ki âlem-i İslâm yaşamak liyâkatini ihrâz edecektir. Onlar çalışırken biz başka şeylerle meşgūl olduk.

Efendiler,

Bir millet, bir kavim kendi hatasını i'tirâf etmezse terakkīnin, teâlînin henüz ilk hatvesini atmamış demektir. Biz bütün hatalarımızı, bütün geçmiş seyyiâtımızı daima tekrar etmeliyiz ki gözümüz önünde bulunsun ve def'ine çalışılsın.

Mâzide ne gibi hatalarımız oldu? On altıncı asırdan sonra cihânda büyük bir tahavvül vukūa geliyor. Avrupa bir sür'at-i berkıyye ile ileri gidiyor, şark ise gerilemeye başlıyor. Avrupa düşündü ki bir milletin refâhı, saâdeti, hıfz-ı nâmûsu ve şerefi için millet kuvvetli olmalı. Fakat öyle bir kuvvet ki önüne durmak mümkün olmasın. Yani maddî değil, ma'nevî bir kuvvet, ilim kuvveti.

Böyle düşündükten sonra bunu elde etmeye çalıştı. Biz ise aksi sûrette hareket ettik. Elimizdeki devâ-yı ma'nevîyi bıraktık. Muharrirenin dediği gibi, göklerde gezdik, hayâlât ile ömür geçirdik, gözümüzü açınca yerin ayağımız altından gittiğini gördük. (Alkışlar)

Bütün akvâm-ı şarkıyye dehşet-âmîz velvelelerle yekdiğerini müteâkib başkalarının taht-ı esâretine düştü. Niçin böyle oldu? denemez, zîrâ böyle olmaması gayr-ı tabiî. Hatta bendeniz sarâhaten ve bütün teessüfât-ı kalbiyyemle söylüyorum, daha 15, 20 sene evvel şarka atf-ı nazar ettiğimizde, "Hâlâ nasıl yaşıyor?" diye hayrette kalmıştım. Çünkü meydân-ı mübârezede müsellah olmayanların kat'iyen yenilmesi lâzımdır. Mukadderât-ı İlâhiyye, kānûn-ı fıtrat böyledir.

İşte Avrupalıların birçok şeylerle bizi ithâm ettikleri o sıralarda biz Avrupa'ya gidip onun ruhunu, efkârını anlayarak lâzım gelen ve iyi olan cihetlerini şarka doğru yürütmeye çalıştık.

Neticede büyük bir tahavvülât ve tebeddülât husûle geldi: Âlem-i İslâm bir teyakkuz-ı hâriku'l-âde ile bir mevcûdiyet gösterdi. (Alkışlar) **[138]** Anlaşıldı ki âlem-i İslâm öyle düşmanların zannettikleri gibi ölü değilmiş. Kendisinde bir ruh, bir hayat varmış. Tabiî, biz Avrupa efkâr ve hissiyâtını nazar-ı i'tibâra aldığımız için, onların müzâheret ve muâvenetini beklemeye hakkımız vardı. Onlara dedik ki: – Bizi idaresizlikle ithâm ediyorsunuz, fakat biz işte sizin medeniyetinizin tefevvuk ettiğini i'tirâf ettik, alıyoruz.

Böyle kemâl-i hüsn-i niyyetle biz ahrâr-ı İslâm, ahrâr-ı Osmâniyye bunları maşrıka geçirdik. Fakat şimdi ne diyorlar?

– Hayır, siz müslüman oldukça adam olacağınız yok. Çünkü dîn-i İslâm medeniyet-i insâniyyeye muvâfık değil.

Biz de diyoruz ki: – Sizin istediğiniz meşrûtiyet, adâlet değil mi? İşte bu Kur'ân-ı Celîl, bu şerîat-i garrâ meşrûtiyetin, adâletin, insafın, uhuvvetin ruhudur. (Alkışlar)

Bunu da ulemâdan başlayıp en ufak muharrirlerimize varıncaya kadar isbât etmeye çalışıyoruz ve isbât için de vesîleler ararız.

Sonra diyoruz ki: – Siz ey Avrupalılar bize dediniz ki: "Hüsn-i idâreniz olsun, parlamentonuz, haysiyet-i milliyyeniz, şeref-i millîniz olsun." Bunun üzerine peki dedik, Fransa İnkılâb-ı Kebîri "hukūk-ı beşeriyye" diye birçok şeyler i'lân etti. Zâten bizde mevcûd olan bu şeylere de riâyet ediyoruz. Hüsn-i idâre için tuttuğumuz yol sizinkinden gayrı değil. Şu halde sizin muâvenetinizi istiyoruz. Bütün ulemânız söylüyor ki uhuvvet güzel, mübeccel bir şeydir, biz de beynimizde hakīkī bir uhuvvet te'sîsine gayret ediyoruz.

Vaktiyle öyle diyorlarken şimdi bakınız ne diyorlar, bizim iktisâb-ı kuvvet eyleyişimiz bütün Avrupa'yı şaşırttı:

– Aman; Osmanlılar diriliyor, yeniden hayat, kuvvet iktisâbına çalışıyor.

diye azîm telaşa düştüler. Birçok mes'elelerde Osmanlılar muvaffak oldular. Meşrutiyeti müteâkib zuhûr eden mühim mühim vak'aları kemâl-i muvaffakıyyetle neticelendirdik. Bunu gören Avrupalılar:

– Â, bu nedir? Bu böyle giderse neticesi ne olacak?.. Fransa'nın en büyük gazetesi olan *Tan* bugünkü baş makālesinde Almanya'yı şark meslesinde dâire-i ittihâda da'vet ediyor. Almanya'yı ki kırk seneden beri aleyhinde bulunuyor, ondan intikām almak fikrindedir. Diyor ki:

– Ey Almanya, biz birbirimizle rekābet edelim, fakat şark mes'elesine bilhassa Türkiye mes'elesine gelince aramızdaki bu rekābeti unutarak müttehiden hareket edelim!..

İşte böyle Fransa efkâr-ı umûmiyyesi Almanya'ya mürâcaat ediyor. Ne oldu? Bu telaşa mahal ne? Para istedik, vermedi. Şimdi Almanya'dan alacağız. Bunun için bu gibi tahrîkâtta bulunuyor.

Bunu gördük de Avrupa medeniyetinden(!) Avrupa insâniyetkârlığından(!) cümlemizin kalbi me'yûs oldu.

Fakat unutmamalıdır ki Avrupa'da iki unsur vardır: Birisi hâkim birisi mahkûm. Hâkimler kendi hükûmetlerinin bekāsını iki şeyde görüyorlar: Maşrıkı ezmek ve bu sâyede kuvve-i berriyye ve bahriyye hazırlayıp idâme-i mevcûdiyet edebilmek.

Emin olunuz ki Avrupa'nın o mahkûm unsuru tamamiyle bizimledir. Onların bütün muhabbet-i kalbiyyeleri bize ma'tûftur. (Alkışlar)

Bugün İngiltere hükûmetinin verdiği ultimatoma, Fransa'nın bize karşı tutmuş olduğu sapa yola Fransa ve İngiltere'nin ekseriyeti râzı değildir. Bunu yapan insafsız hâkimlerdir ki onlar kendi memleketlerindeki hak-şinâs ve adâletperver zevâtı eziyorlar.

İran da aynı haldedir. İran'ın birkaç sene geçirdiği fâci'a-i dil-sûzu bendeniz en yakından görüyordum. Senelerce istibdâd altında inleyerek âsâr-ı hayâttan mahrûm kalan bir kavim, Fransa'dan gelen cereyân-ı hürriyyeti istikbâl ederek bir hayat yolu aradılar. Ve muvaffak da oldular. Şu kadar ki muhâfazası kābil olmadı. Çünkü maatteessüf İran Osmanlı gibi değildir. Bir kere İran'da alınan hürriyeti hıfzedecek bir kuvvet yoktu. Sâniyen İran'da teşkîlât-ı milliyye ecânibin muhâcemâtını men' edecek dereceye varmamıştı. Emin olunuz ki bu Osmanlı memleketini kurtaran şanlı ordu ve büyük, âlî İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti'dir. (Şiddetli ve sürekli alkışlar) Bu olmayaydı, bu memleket asla belini doğrultamazdı. İşte Cenâb-ı Hakk'a binlerce şükür olsun, o teşkîlât-ı muntazama bizi bu sarsıntılardan kurtardı ve âtiyen de kurtaracaktır inşâallah. (Yine medîd alkışlar)

Maatteessüf İran'da bu gibi teşkîlât yoktu. Fakat İran'da da dâhilen, emin olunuz meşrûta aleyhinde bir şey yoktu. İran'daki ahâli ikiye ayrılır: Bir kısmı meşrûtiyeti candan istiyor. Bir kısmı da bî-taraftır. Galebeyi ne tarafta görürse o tarafa gider. Eğer ecânib, İran'ı kendi başına bıraksaydı, vaz'iyet-i siyâsiyye-i dâhiliyyesi gāyet terakkīye müsâid olduğu için yek-fikir, yek-vücûd bir millet bulunduğu için, işi

ileri götürmek daha âsân olurdu. Fakat fâcianın en dil-sûz noktası burasıdır ki ecânib İran'ı kendi başına bırakmadı.

İ'lân-ı hürriyyetten sonra Rusya ve İngiltere İran ile Osmanlı'nın şu hâlini görünce düşündüler:

– Acaba yekdiğerine muttasıl, yek-âmâl bu iki komşu millet bu sür'atle ileri giderse biz sonra ne olacağız? Haydi bırakmayalım…

Rusya bir taraftan, İngiltere diğer taraftan ihdâs-ı müşkilâta başladılar. İngiliz kurnaz, entrikacı bir millettir. Daima başkalarını kendi menâfiine vâsıta eden bir kavimdir. Bunun için Rusya hükûmetini ortaya **[139]** attı. Kendi de diğer taraftan İran'a karşı dost göründü:

– Ey İran, dedi, biliniz ki ben mehd-i hürriyyetim. Ben ihrâz-ı hürriyyet ettiğim zaman hiçbir hür kavim yoktu. Onun için, siz ki bugün hürriyet için çalışıyorsunuz, ben sizin muâvininizim…

Bunun üzerine İran hürriyyet-perverânı İngiltere'ye sarıldılar. Halbuki onlar el altından Rusya ile ittihâd edip daha (1907)'de İran'ı ikiye taksîm etmişler, şimâl kısmını Rusya'ya bırakmışlar, cenûbunu da kendilerine ayırmışlar.

Böyle İran'ı tuzağa düşürdüler. Bir taraftan İngiltere hürriyete sevk etti, diğer taraftan Rusya tazyîkini ziyâdeleştirdi. Halbuki iki devlet sefîrleri de her gece görüşüyorlardı, yarın ne yapacaklarını akşamdan kararlaştırıyorlardı. İşte asıl fâcia burada idi.

Ulemâyı, müctehidîn-i kirâmı gördüler ki meşrûtiyetin nümâyendesi. Çünkü bütün ulemâ usûl-i meşrûtanın müslüman dinine muvâfık olduğunu i'lân ettiler ve fedâ-yı cân eylediler.

Bugün meşrûtiyeti idare eden İran'ın o büyük âileleridir. Ahâli de zâten bunu istiyordu. Fakat her yerde, her kavim içinde olduğu gibi İranlılarda da para için her şeyi yapar edânîyi Ruslar buldular. Birçok paralar vererek ortalığı karıştırdılar. Bunun üzerine birçok şeyler oldu. Bilâhare Mehmed Ali Şah parlamentoyu dağıttı. Parlamentonun dağılmasının planı, her şeyi daha iki ay evvel Tiflis Kafkasya vâlisi tarafından kararlaştırılmış, kaleme alınmıştı. Ve bu plan Tahran'da bulunan Rus miralayına gönderilmiş idi. Hatta bakınız miralay yazdığı bir mektupta ne diyor:

"Nâmenizi aldım, Mehmed Ali Şah'ın yanına gittim. Arzettim, bu parlamentoyu dağıtınız dedim. Fakat şarkîlerdeki korkaklığı gördüm, cesâret etmedim. Ne buyurursunuz?.."

Sonra cevap geldi: "Söyleyiniz İran Şahı'na eğer parlamento dağılmazsa Rusya'dan ümidini kessin. Muhâlefet ettiği takdîrde Rusya kendisini başka tarzda hareket etmeye mecbûr görecektir..."

Bakınız, nasıl bir te'sîr ile parlamento dağıldı. İşte İran'ın ilk fâci'a-i hüzn-engîzi, bedbahtlığı buradan başlıyor.

Meclis dağıldıktan sonra Tebriz'de olan vukûâtı biliyorsunuz, Settâr Han'ın; Bâkır Han'ın kahramanlıkları hepinize ma'lûmdur. Bunlar mektep görmüş, tahsîl görmüş adamlar değil. Sırf bir muhabbet-i vataniyye ile ortaya atılmışlar. Bir buçuk sene muhârebeden sonra nihâyet meşrûtiyet tekrar i'lân olundu.

Şimdi bu sıralarda Rusya'nın aldığı vaziyet hakkında nazar-ı dikkatinizi celbederim. Bu vak'a ile Portekiz ihtilâl-i ahîri nazar-ı dikkate alınırsa Avrupa'nın maşrık hakkında ne usûl ta'kîb ettiğini ve kendisine revâ görmediği hareketi nasıl revâ gördüğünü anlarsınız.

Geçen hafta Portekiz'de bir hareket-i milliyye oldu. Portugal İran'ın bir eyâleti kadar bile değildir. Fakat Avrupa'dadır. İhtilâl çıktı, ne yaptılar? "Bir millet ne isterse yapar!" dediler. Hiç ses çıkaran olmadı. Fakat İranlılar Mehmed Ali'yi hal' etmek istedikleri zaman Rusya açıktan açığa müdâfaaya kalktı. Bunlar senelerce müddet çaldıkları paralar ma'rifetiyle tahrîkâtta bulundular. Maamâfih meşrûtiyet galebe çalarak gittikçe takviyet buluyordu.

Ma'lûmunuzdur ki her yerde olduğu gibi burada da müslümanlar para için büyük bir ihtiyaçta bulundular. Para bulmazlar ise İran başını doğrultamayacak. Halbuki İran, Rusya'dan başka devletlerden istikrâz etmek hakkından mahrûm. Rusya, şimdi Fransa'nın bize vaz' ettiği şerâitten daha ağır şerâit vaz' etti. Öyle bir kontrol koydu ki neticede memleket gidecekti. Tabîî İran kabul etmedi. Etmediği için Rusya şiddetini artırdı. Her yerde askerini tezyîd etti. Buna mukâbil şimdi İngiltere de şiddetli bir ultimatom verdi.

Bunun ne kadar mugâyir-i hakkâniyyet olduğunu söylemek fazla. Fakat bir kere biz Osmanlılar düşünmeliyiz ki bu ultimatom hayyiz-i vücûda gelirse bizim hâlimiz ne olacak? En dikkat edilecek nokta burasıdır. Bendenizce, bu taksîm mes'elesi vücûda gelirse, aynı zamanda Osmanlılığa ve dolayısıyla bütün âlem-i İslâm'a gayr-ı kābil-i ta'mîr bir darbe vurulmuş olacaktır.

Farz ediniz, İran taksîm edildi. Mıntıka-i nüfûz denilen nazariye mûcebince Rusya Kürdistan ve Azerbaycan'ı ihâta ediyor. İngiltere de cenûb tarafından. Şu halde biz ne vaziyette kalıyoruz? Bizim bütün Anadolu, Iraku'l-Arab, Cezîretü'l-Arab, Basra, Musul, Bağdad... hepsi düşmanın istîlâsı için açıktır. Dört taraftan yani Bahr-i Siyâh sevâhilinden Basra Körfezi'ne kadar kaviyyü'ş-şekîme bir hükûmet tarafından ihâta olunmuş oluyoruz. Bu kadar sevâhil, hudûd binlerce kilometre teşkîl ediyor. Bu kadar vâsi' bir hudûdu muhâfaza için yüz binlerce asker lâzım. Acaba bizim kuvâ-yı harbiyyemiz, vaz'iyet-i mâliyyemiz böyle bir halde bulunmamıza müsâid mi? Olmadığı sûrette biz İran'ın taksîmine râzı olursak acaba ne vaziyette bulunuruz, ne hâle giriftâr oluruz!

İyi bilmelidir ki bu iki memleket yekdiğerine fevkalâde merbûttur. İran taksîm olununca bizim de mevkiimiz tehlikededir. Bendeniz bunu Osmanlı kardeşlerim için kemâl-i kat'iyyetle arz ediyorum. Bir an evvel bu mes'eleyi düşünmek ve lüzumu derecesinde ehemmiyet vermek vâcibât-ı hayâtiyyedendir.

Efendiler!

İran ma'nen ve maddeten bu memlekete merbûttur. İran'ı bu memleketten ayıracak, meşrûtiyetten sonra araya münâferet salacak hiçbir kuvvet kalmamıştır. (Alkışlar) Demeli ki İran ne kadar saâdet ve refâhla **[140]** yaşarsa biz Osmanlı memleketi de o kadar kuvvet ve saâdet bulmuş oluruz.

Fakat İran'a bu yolu, bu tarîk-ı halâsı açmak için kat'-iyen bir teşebbüste bulunmalıyız, bendenizce, birçok kere sahâif-i matbûâtta izhâr-ı fikr ettiğim gibi, bunun yegâne çâresi Avrupa'da bulunan iki büyük ittifâkların birine istinâd etmeliyiz. Eğer bu yapılmazsa ne İran'a bir çâre-i halâs var, bendenizin kanâ'at-i vicdâniyyemce ne de bize. Eğer bunu yapabilirsek birçok mesâil-i dâhiliyye ve hâriciyyeyi halle muvaffak olacağız.

Biz bu hakîkati iyice kafamıza yerleştirmeliyiz ki Avrupalılar bizim elâ gözlerimiz için kat'iyen hiçbir menfaatlerinden vazgeçmeyeceklerdir, emin olmalıdır ki kendiliklerinden kapitülasyonlar, temettü' vergileri… Hiç, hiçbir şeye yanaşmayacaklardır; tâ bizde de bir kuvvet ve o kuvvetin istinâd ettiği bir hey'et görmeyince yan yana iki tâcir, biri Avrupalı, biri Osmanlı. Bu vergi verir, öteki vermez. Tabîî o, kendiliğinden hiçbir zaman vermeyecek. Budala değil a. Onlar (pozitif) bir kavimdirler. Her şeyde menfaat ta'kîb ederler ve ancak kuvvet mukābilinde hakîkati kabul ederler.

Onun için değil midir ki bizim teşkîlât-ı askeriyyemizden korkuyorlar. "Para veririm, fakat bahriyeye, askere sarf etme!" diyor. Abdülhamid'e vermiyorlar mıydı? İki buçuk milyar borcumuz var; onları veren kim? Fakat o vakit bilirlerdi ki bu para lüzumu yerine sarf olunmayacak. Bugün ise görüyorlar ki memleket keyfî idare olunmuyor.

Japonlar da böyle değil miydi? Kapitülasyonlar, bu zırıltılar onlarda da vardı. Fakat onlar kuvve-i berriyye ve bahriyyelerini tanzîm ve takviye eyledikten sonra i'lân ettiler ki: "Biz bu esassız şeylerin cümlesini ref' u fesh ettik, bunlar gayr-ı tabiî şeylerdir; hukūkumuza tecâvüzdür. Bunlar tamamiyle hükümsüz kalmıştır."

Bunun üzerine Avrupalılar baktılar ki gidip tâ aksâ-yı şarkta onunla muhârebe yapmak uğraşmaya değmez. Hem neticede ne olacağı da belli değil. İster istemez kabul ettiler.

Biz de bunu yapmak istersek –İran bizim hayatımıza merbûttur– biz de bir yere, bir hey'et-i kaviyyeye istinâd etmeliyiz. Zîrâ yalnız başımıza bunu yapamayacağız. Herhalde bir yere istinâd lâzımdır.

– Bu yer neresidir?

Bunu herkes bilir. Ben hiç şüphe etmem ki onu bilmeyen kimse olsun. Herhangi Osmanlıya sorsam eminim ki o yeri hemen gösterecektir. Hürriyetten, her şeyden belli oldu. (Şiddetli alkışlar)

Bugün Makām-ı Hilâfet-i Kübrâ'nın birçok vezâifi ve mes'ûliyeti vardır. Buraya çok ümîdler bağlanmıştır. İşte birisi de İran'ı düşünmektir. Osmanlıların İran'ı düşünmesi kendini düşünmesi demektir. Onların hayatını te'mîn edersek kendimizi de te'mîn etmiş oluruz. İranîlerin bizden imdâd beklemekte hakları vardır. Çünkü uhuvvetin vazîfesi budur. Çünkü Makām-ı Hilâfet'in vazîfesi budur. Onun için biz veche-i harekâtımızı ta'yîn ederek işe girişmeliyiz. (Alkışlar)

Daha bir söz söyleyeceğim. Ben hayli zaman Avrupa'da bulunduğum için tamamiyle onların ruhunu bilirim. Onların perestiş ettikleri yalnız bir şey vardır: Kuvvet. Kuvveti olan bir milleti Avrupalılar sitâyiş eder, çünkü onlar maddiyâtı sever.

Bulgar ufacık bir millettir. Fakat cesur ve müteşebbistir, düşünür, düşündüğünü yapar, yalnız üç dört sene zarfında yaptığını bir hatırdan geçirsek kâfî. İşte böyle oldukları için Avrupa onları alkışlıyor.

Ordumuz hürriyeti aldı. Alkışladılar. 31 Mart'ta Bakü'-deydim. "Bu Osmanlılar adam değilmiş!" diye Abdülhamid'e senâkârlığa başladılar. Fakat sonra ordumuz geldi, Abdülhamid'i hal' etti; yine tebcîlât yerleri gökleri tuttu.

İşte biz maşrıkîlerin bir kusuru var ki onun kalktığını görürsem kendimi mes'ûd addederim. Filhakîka tevâzu', mahviyet, kendini yok etmek çok güzel bir fazîlettir. – Fakat (هر سخن جابی و هر نکته مقامی دارد) onun da sırası var, makāmı var. Yumruk mukābilinde yumruk gerektir. Bir tokat yiyince öteki tarafını çevir nazariyye-i Hristiyâniyyesi'ni Avrupa terk edeli asırlar oldu. Bugün yumruk siyâsetidir. Hak ve hakkāniyet bugün yumruğa müsteniddir. Yumruk olmazsa hak tanılmaz.

Siz, ey muhterem vatandaşlarım, üç milyon süngüye istinâd ediniz; ne isterseniz yapalım, Çin bizimdir, diyelim Çin Moğol'dur, Moğollar ise bizim babalarımızdır… Birçok sebepler icâd edelim, Çin'i alalım, yahud isterseniz el-Cezâyir'i, Tunus'u alalım. Muntazam, mükemmel kuvve-i bahriyemiz olsun, billâhi'l-azîm on gün sonra bütün Afrika-yı Şimâlî'yi istirdâd edelim.

İşte bunları nazar-ı dikkate alarak geçirdiğimiz zamanların ehemmiyetini düşünüp, İran'ın hayatını kendi hayatımız gibi telakkī edip fedâkârâne başlarımızın çâresine bakalım. (Uzun alkışlar)

* * *

Aydın Meb'ûsu Ubeydullah Efendi'nin Nutku

(Huzzâr-ı kirâma, yine Kara Bey tarafından takdim olunan, Aydın meb'ûs ve *el-Arab* cerîde-i muhteremesi sahip ve muharriri Ubeydullah Efendi pek samimî alkışlarla istikbâl olundu.)

Tanin gazetesinde gördüm, İran hakkında bir konferans verilecek diye i'lân olunmuş üç ay zarfında âsâyişi te'sîs edemediği sûrette İngiliz tarafından istîlâ edileceğine dâir verilen ultimatomdan da gazeteler vâsıtasıyla haber aldım. Bir fikir geldi hatırıma, onu teklîf için geldim. Evvelinde programda dâhil değildim. Sonradan kendim tâlip oldum.

[141] Düşündüm. Mensup olduğum devletin, Devlet-i Osmâniyye'nin (Alkışlar) Devlet-i Osmâniyye olmak i'tibâriyle hukūk ve vezâifi olduğu gibi bir sıfatı da devlet-i İslâmiyye'dir. (Şiddetli alkışlar)

Devlet-i Osmâniyye olmak sıfatıyla bu devlet kendi dâhil-i memâlikinde ne kadar edyân var ise himâye ettiği gibi, devlet-i İslâmiyye olmak i'tibâriyle de umûm küre-i arzdaki müslümanları himâyeye borçludur. (Pek şiddetli ve medîd alkışlar) Çünkü devlet-i İslâmiyye olması yalnız basît bir şekilde değil; devlet-i İslâmiyye, yani hilâfet-i İslâmiyye. (Yine şedîd alkışlar)

Bu hilâfet şimdiye kadar hiçbir taraftan muânedeye dûçâr olmadı. Hatta İngiltere'de bulunduğum zaman Mc Call nâmında bir papaz ta'rîz ederdi ve diyordu ki: "Hilâfet Osmanlıların olamaz, hilâfet ehl-i beyt-i Peygamber'indir." O-

na cevaben, *Times* yazıyordu ki: "Hilâfet bir Mc Call'in re'yine tâbi değildir. Küre-i arzda ne kadar müslümanlar varsa hep Âl-i Osmân'ın hilâfetini kabul etmiştir. Artık Mc Call'in söyleyecek sözü kalamaz." Bu cevabı veren *Times* gazetesidir.

İranlılar Osmanlıların hilâfetini kabul ediyorlar mı, etmiyorlar mı? Burasının tedkîki bize düşmez. İran müslüman mı? Bize düşen budur.

Müslüman kim? Avrupa tarafından mahkûmiyetle yaşamaya mahkûm olmuş bir millet! Bunu müslümanlar hiçbir zaman çekemez ve çekmemeli. (Alkışlar)

Bunu çekmek Müslümanlığa şeyndir ve Hilâfet'e ârdır. Biz Abdülhamid'in sebebiyle otuz sene bu zilleti çektiğimiz için gördüğümüz ta'n u teşnî' kalmadı. Halbuki o rezâleti yapan müslümanlar değil, Abdülhamid ve avenesi idi. (Kahrolsunlar!)

Avrupa da biliyordu, fakat işine öyle geliyordu. "Alçak Türkler, vahşî müslümanlar!" diye bizi sebb ediyorlardı. Biz hürriyetimizi aldık, adam olduğumuzu göstermek için. Fakat görülüyor ki adamlık meydanına çıkışımızdan hiç memnun olmadılar.

Ahmed Bey'in dediği gibi, şurasını ben de tasrîhe mecbûrum ki Avrupa'da bunu hoş görmeyen, sınıf-ı hükkâmda bulunan erbâb-ı hükûmetten gözü aç, karnı doymaz harîs heriflerdir.

O milletleri bütün bütün kasdetmem. Çünkü o milletler birer yığındır. İçine girenler tedkîk eder; fâzıl-ı millet, dedirtecek fâzıl adamlar görür. Fakat nasıl Abdülhamid zamanında onlar bizi milletimizle yâd ederek ta'n ve teşnî' ediyorlarsa, biz de şimdi o hükûmetleri tanır, onları ithâmda tereddüd etmeyiz.

Avrupalılar gördü ki Osmanlılar hürriyeti kazandı, İran da kazandı. Böyle beraber çalışırlarsa memleketlerindeki fevâid-i maddiyye ellerine geçemeyecek, bundan başka bir de korku var:

Memâlik-i Osmâniyye ile İran, Afganistan vesâir memâlik-i İslâmiyye… Hep yekdiğerine muttasıl. Ne kadar Osmanî, hatta şarkî, Turanî, İranî varsa hepsi bir cisim teşkîl eder de ittihâd ederse belki Avrupa'yı da tehdîd eder. Şu halde dümen elimizde iken, âlem-i İslâm daha başını kaldırmadan bu ihtilâlât devam ediyorken, bunlar idaresini teşkîl ve tanzîme vakit bulmadan, menâbi'-i serveti vâsıtasıyla meydan almadan İran'ı istîlâ ederiz, o vakit memâlik-i Osmâniyye de muhâsarada kalır. Zâten içinde anâsır ve edyân-ı muhtelife de var. Ne vakit istersek tahrîk ederiz. O halde evvela İran'ı istîlâ edelim, sonra memâlik-i Osmâniyye kolaydır.

– Üzerinize bir tehlike var da onun için düşünürsünüz… denecek. Estağfirullah; o fikirle düşünmüyoruz. Müslüman olmak i'tibâriyle düşüneceğiz. (Alkışlar)

Ama denecek ki: Yirminci asırda ittihâd-ı İslâm'dan, diyânetten bahsetmek muvâfık-ı medeniyyet midir?

Ben yirminci asr-ı medeniyyeti tanımam. Ben on dördüncü asır bilirim. (Bravo, bravo, şiddetli alkışlar) Yirminci asırdan maksad, Hıristiyanların asrı ise ben ona "yirminci asr-ı vahşet" derim. Çünkü düvel-i Hristiyâniyye'de vahşetten başka hükümrân olan şey yoktur. Çünkü onların nazarında medeniyet paradır.

Hıristiyanlık çürüyor; medeniyet ilerliyor. Eğer medeniyeti Hıristiyanlık ileri götüreydi; o vakit anlardım. Fakat medeniyet gelince Hıristiyanlık kalmıyor. Nasıl olur ki zillet ta'lîm eden bir din medeniyete hizmet etti denir?

Tarih gösteriyor ki hürriyeti; Avrupalılar; Ehl-i Salîb muhârebâtından sonra buldular. Ve müslümanlarla temâsta bulunarak öğrendiler.

Karşıma biri çıkar; der ki: – Hürriyeti kim i'lân etti? Fransızlar değil mi?

Onlar afv buyururlar. Hürriyet-i beşeriyye; hukûk-ı âdemiyyet denilen o hakkı i'lân etmeye lüzum görmek, esâsen insanı esir farz etmektir. İnsanları esir farz etmemiş olsaydılar; kânûnlarına koymazlardı. İslâm kânûnunda ise hürriyet sıfât-ı asliyyeden; esâret ise sıfât-ı ârızadandır; diyor ki bununla ulviyeti anlaşılır. (Alkışlar)

Gâyet müteheyyic bir tabîatım var. Husûsan böyle mesâilde, kendimi zabtedemem, saded hâricine çıkarım.

Müslüman memleketlerinin nâ'il-i hürriyyet olması Avrupa'nın işine gelmedi, istikrâz mes'elesinde de, sâir mesâilde de gördük, şimdiye kadar bir şey söylenilmiyorsa da sebebi var: Avrupa'da ittifâklar yapıp bir devletin mahvına gitmek şimdi kolay değil çünkü harb etmek için halktan izin almak lâzım. Halk birkaç sarraf para kazanacak diye muhârebeye gidemez. Zâten Avrupa bugün büyük bir mühlike-i ictimâiyye önündedir. Bu mühlike-i ictimâiyye –ki menşei sulh-i müsellah mesârifine halkın tahammül edememesidir– onu zîr ü zeber edecektir.

[142] İran üç ay sonra istîlâya uğrayacaktır hayır, kat'iyen râzı olamayız. (Medîd alkışlar) Elbette devlet kendi vazîfesini bilir; biz devlet değiliz; fakat milletin, vezâif-i hükûmeti teshîle çok yardımı vardır, ne vakit hükûmet bir teşebbüste bulunacak olursa ya ahâli kendini sevk eder, yahud gazetelerde kampanyalar açılır, o sûretle mes'ele tedkîk olunur, neticede işe girişilir; biz de o sûretle hükûmetimize anlatmaya çalışmalıyız; yine hükûmet kendi vazîfesini bilir; biz kendi kendimize hasb-i hal ederiz.

Şimdi buna karşı biz ne yapmalıyız? Demin Ahmed Bey biraderimiz işâret yollu söyledi. Devletin vazîfesi; şu devletçe düşünülecek olursa; deriz ki: İki hey'et-i düveliyyeden birine iltihâk etmeliyiz. Bu sûretle hilâfet ve saltanata bir istinâdgâh da bulmuş oluruz. Esbâba istinâd şer'an lâzım değil mi? (Alkışlar)

– Hangisine temâyül etsin devlet? Bu, zâhir. İran'ı yutmak isteyen Rus, İngiliz değil mi?

– Canım İngiltere hakkında söz söylenir mi? Bizi kurtaran o değil mi? Âh, bu o kadar fecî' hakîkatleri muhtevîdir ki insan o kurtarışları, o fasılları okusa:

– Âh, ne olaydı da kurtaramayaydı! der. (Alkışlar)

Bir kere kurtardığı ma'lûm değil. Kurtarmak istediyse kendi menâfii için lüzum gördü. Nasıl kurtarmak ister? Onun menâfiine hâdim olalım, her dediğini baş üzerine! diye yapalım.

Âh İngiltere için o kadar fırsat var ki bunu takdîr edememesine yanar insan. Bundan istifâde edip de cihângîr olmak kābil iken; eze eze âlem-i İslâm'ı kendisine düşman tanıttı. Bakınız İranlıların hâline İngiltere'yi ümîdgâh ittihâz ettiler; o ise istîlâyı resmen tebliğ ediyor.

İ'tilâf-ı Müselles'in bu rüknü böyle.

Fransa'ya gelince onunla da boyumuzun ölçüsünü alıyoruz. (Tebessümler) O Fransa ki "Biz size hürriyeti öğrettik!" diyor, o Fransa ki Rusya'da istibdâdın takviyesi için on milyar frank; yani beş yüz milyon Fransız lirası verdi de hürriyet için bir para vermedi. (Tebessümler ve alkışlar) Bugün Hamid'in iâde-i hükûmeti kābil olsaydı da bu istikrâzın beş on mislini taleb etseydi; hiç şüphe etmem ki bütün Fransız bankerleri kasaların ağızlarını açarlardı. (Pek doğru! Tebessümler ve alkışlar)

Bugün mümkün mü Fransızca bilen, oradan irfân alan bir adam o kavim hakkında muâhezekâr bir lisan kullansın. İnsan onun aleyhinde söz söylemeye hayâ eder. Fakat hayır, hayât-ı siyâsiyyeyi hiçbir şey fedâ ettiremez. Muhâfaza-i haysiyyeti onlar öğretmiştir, halbuki sonra öğrettikleri adamdan namussuzluk isterlerse olur mu?

İ'tilâf-ı Müselles'in ikisi böyle. Rusya'ya gelince onda söz yok.

Şimdi ne kalıyor? Almanya. Biz biliriz ki o İttifâk-ı Müselles'in birisi Almanya'dır. Biz eğer İttifâk-ı Müselles'e temâyül edecek olursak riyâset eden Almanya devletiyle anlaşmak lâzım. Bununla anlaşmaya lüzum gösterişimiz ötekilerin –yani Avusturya ve İtalya– ehemmiyeti olmadığından değil. Onlar da en zengin, en âlim ve kuvvetli devletler… Fakat onlar oraya merbûttur. Onunla anlaşırsak, husûsiyle böyle İran üzerine…

– Ama bu kolay mes'ele değil.

Ben o kadar kolay görürüm ki… Almanya ile münâsebâtımızı düşünecek olursak… Birçok menâfi'-i mütekābile vardır ki bizi yekdiğerimize takrîb eder.

Ama vaktiyle birçok menâfi'-i iktisâdiyye te'mîn etmiş! O, Almanya aleyhindeki propagandacılar tarafından yapılıyor, o te'mîn etmeyeydi, İngiltere edecekti.

Mısır'da iken ben; gazete yazıyordu: Almanlara Trablusgarb'da imtiyaz verilmiş, fakat bu, Osmanlılar için tehlikedir, deniliyordu. Türkler de bu gürültüye iştirâk ediyorlardı. Trablusgarb'ın lakırdısı ne vakit açılsa herkes serin bir kanla "Evet, orası İtalya'nındır!" derdi. İtalya'ya bahşedilen bir şey Almanya'dan niçin sakınılıyor, anlayamam. Niçin böyle muhâkeme olunuyor? Çünkü Almanya politikası aleyhinde pek çok propaganda oluyor. Daima insanlar kendi muhâkemesine i'timâd etmez. Başkasından işittiği söze i'timâd eder. Canım aklın ermezse başkasının sözünün doğru olduğunu nereden bildin? (Tebessümler)

Şimdi Almanya âlem-i İslâm'a birkaç hizmet etti. Birisi bu Devlet-i Osmâniyye'ye, ama istifâde olunamadı, o başka mes'ele. Alman bundan mes'ûl değil. Bir kere Yunan Muhârebesi'nde Devlet-i Osmâniyye'nin münferiden Yunan ile muhârebe edebilmesi büyük bir muvaffakıyet. Muhârebeden bir sene evvel "Devlet-i Aliyye Yunan'la muhârebe edecek, devletler de seyredecek" deneydi kimse kabul etmezdi, kāilinin çılgınlığına hükmederdi. Eğer Yunan başka bir devletin mu'âvenet-i fi'liyyesine mazhar olsaydı, kābil değil Abdülhamid muhârebeye cesâret edemezdi.

Bu bir. İkincisi Makedonya'nın taksîmine devletlerce karar verildiği zaman bütün devletler muvâfakat ettiler. Hatta bazıları da: Makedonya ayrılırsa İstanbul'u da Bulgar'a peşkeş çekeriz, dediler. Bunun için o kadar çalıştılar ki önüne geçmek imkânı yok. Artık Makedonya gitti, her şey kontrol altına giriyor… Yine Almanya mümânaat etti: Bizden infikâkine râzı olmadı. Makedonya kurtuldu.

Sonra âlem-i İslâm'a ettiği muâvenetlerin en büyüğü Fas mes'elesi teşkîl eder. On yedi, on sekiz sene evvel Fransa ulemâ ve siyâsiyyûnu Paris'te konferanslara başladılar. Her tarafa neşrettiler ki Fransa Marok Kıt'ası'nı istîlâ-yı müsâlemetkârî tarîkıyle istîlâ edecek. Yani **[143]** öyle bir istîlâ ki haberleri bile olmayacak. Halbuki Almanlar o tarîk ile her gün Fransa'yı istîlâ ediyorlar!.. Ondan haberleri yok. (Tebessümler) Bunlar ise silahla gidecekler, istîlâ-yı müsâlemetkârâne diyorlar.

Ma'lûm a Mısır İngiliz işgāli altında; birçok şeyler yapmak isterler. Fransızların da alâkası var. Fransızların en büyük dikkatleri orada. İngiliz kendi yapacaklarına mâni' olmamak için Fransa'yı müzâkereye çağırdılar. Fransa kemâl-i hâhişle icâbet etti. Müzâkere ettiler ve bir neticeye vâsıl oldular: Fransa Marok'u istîlâ edecek, İngilizler karışmayacak, buna mukābil İngilizlerin Mısır'daki icrââtına da Fransızlar şakk-ı şefe etmeyecek.

Bunlar böyle istîlâ-yı müsâlemetkârî bir politika ta'kīb edecekleri sırada Almanya İmparatoru Hamburg'tan bir vapura bindi, birgün Tanca'da lenger-endâz-ı mehâbet oldu. Baktı ki arzı taksîm ediyorlar; gökleri mi bize bıraktılar? diye telaşı tabîî idi. Hıristiyanların ta'bîrince gökleri diyorum. Çünkü onlarca Allah'ın mülkü semâvâttır. Bizim Allahımız ise yerde, gökte, her yerde hâzırdır. [1](لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)

– Bunlar taksîm ederler; bize de kiliselerde duâ etmek mi kalır… diye Almanya hazmedemedi. Çünkü adam yerine koymadılar onu.

– Böyle mi?.. dedi; ben de muâhedenizi hiçe sayarım. Tanca'da bir nutuk verdi. O nutukta İngiltere hakkında bir şey söylemedi, yalnız "Müstakil bir pâdişahın memleketinde bulunuyorum!" dedi. (Şiddetli alkışlar) Beni değil; Almanya İmparatoru'nun bu sözünü alkışlayınız! (Yaşasın! Şiddetli alkışlar)

Bu nutuk Avrupa'yı şaşırttı. Fransa altüst oldu. Delkase'yi düşürdüler. Fakat Almanya İmparatoru her devletin burnuna bir kanca taktı; sürükledi; sürükledi; el-Cezîre'ye getirdi, orada her devlet kendi hesabına, kendi menâfiine, az çok bu i'tilâfa yardım etmek istedi; hatta İtalya bile bu cihete temâyül etti fakat Almanya o kadar kavî idi ki hiçbir noktasından vazgeçmiyordu. İstediği; o memleketin bekāsı; sırf müslümanlardan müteşekkil bir memleketin istîlâya uğramaması. (Medîd alkışlar)

---

[1] Hadîd, 57/2; Burûc, 85/9.

Bu muâhedeyi orada devletlere mühürletti; ama Fas bundan istifâde etti mi? Edemedi; fakat edecek inşâallah. (Alkışlar)

Bu hîlekâr devletlere karşı hîlekârâne idare lâzım. Lâkin âlem-i İslâm bugün zaafiyet; gaflet içinde gidiyor; fakar inşâallah elbet istifâde edeceğiz; istifâdesinde Osmanlı müslümanları yardım edecekler. (Alkışlar) O zaman Abdülhamid devri idi; onun için Makām-ı Hilâfet lâzım geldiği gibi harekette bulunamadı; lâkin bugün âlem-i İslâm'ın her cüz'üne dâir vazîfelerini ifâ edecek. (Alkışlar)

Benim teklifim şudur: Almanya şimdi bütün âlem-i İslâm'ın ümîdgâhı oldu; çünkü evvelce İngiltere idi; öyle diyordular:

– İngiltere bulundukça müslümanların kılına zarar gelmez!

Fakat şimdi o; Rusya ile ittifâk etti, âlem-i İslâm'ı parça parça etmek için. O şanlı Alman İmparatoru İkinci Guillaume'in çok şöhreti vardır âlem-i İslâm'da. (Alkışlar)

Ben düşündüm ki ona demeli:

– Sen bu kadar müslümanlara hizmette bulundun. Bu İran'da ise birçok menâfiin, menâfi'-i iktisâdiyyen var. Bunların memleketlerini paylaşmaya kalktılar. İranlılar evvel Allah, sonra senden ümîdvârdırlar…

diye bir telgraf çekilmesini düşündüm. Devletler teşcîe muhtaçtırlar. Alâkadârları tarafından mürâcaat olunmalı. Çünkü Avrupa düvel-i muazzaması içinden menfaat-ı husûsiyye sevkıyle ortaya çıkmak biraz mûcib-i tereddüd olur. Görüyoruz ki Almanlar müteheyyic görünüyor. (Yaşasın Almanlar! Alkışlar. Yaşasın şanlı Almanya'nın büyük İmparatoru! Alkışlar)

Eğer buradaki huzzâr bi'l-ittifâk, yahud ekseriyetle böyle bir telgrafın çekilmesine karar verirlerse bir komite teşkîl ederek ona havâle edelim. (Umûmen: Hemen şimdi çekilsin. Şiddetli alkışlar…)

Derseniz ki: Böyle a'sâba tehyîc verecek avâm-pesendâne lakırdılarla hissiyâtı tehyîc edip devleti müşkilâta düşürecek yollara sevk etmeyin!..

İhtimal ki demek isteyen olur. Bu yolda i'tirâz edecek adam bulunabilir. Bunun için derim ki:

Biz bugün meşrûtî bir haldeyiz; istibdâddan çıkalı iki sene oldu; istibdâdda âlemin maskarası olmuş idik; şu iki sene zarfında gösterdiğimiz hayat ile kazandığımız haysiyet devleti sevk etmek istediğimiz tarîkın tarîk-ı ta'assub ve tehlike değil, muhâfaza-i şeref ve haysiyyet, muhâfaza-i hukūk tarîkıdır; eğer sevk edebilirsek, bugün Avrupa'nın karşısında her türlü izzet-i nefsten mahrûm bir Abdülhamid değil; bütün haysiyetiyle; bütün izzet-i nefsiyle bir Osmanlı milleti vardır. (Şiddetli ve medîd alkışlar. Yaşa meb'ûs-ı muhterem yaşa!) Ya Osmanlılarda böyle yollara girecek kuvvet var mı, bir milletin en büyük kuvveti kuvvet-i kalbdir. Üç yüz elli milyon İslâm var diye bağırıyoruz. Var ise üç yüz elli milyon kuvvet-i kalb sahibi olamasın mı? Ayıptır! (Yine şiddetli alkışlar)

– İyi ama yirminci asr-ı medeniyette taassub…

Afv ederler, yirminci asr-ı medeniyyet zannedenler taassubla ithâm ederler. Fakat daha geçenlerde -19'uncu asır nihâyetlerinde– idi ki İngiltere gibi bir devlet-i mütemeddinenin başvekili Lord Salisbury; bizim Teselya'yı istîlâmız üzerine "Bir kere haçın altında giren yer artık hilâlin altına giremez!" demişti. O taassub değil de "Müslümanlar boyunduruğa giremez!" demek mi taassub?.. (Medîd ve şiddetli alkışlar)

* * *

Bunu müteâkib, Kara Bey tarafından Ermenî milletine mensup ... Efendi takdim olundu:

[144] İran'la beş bin sene yaşamış kardeşlerden, İran'ın istihsâl-i hürriyyeti husûsunda bizimle beraber cansiperâne çalışan fedâkârân-ı hürriyyetten ... Efendi'yi takdim ediyorum... (Şedîd alkışlar)

Efendiler,

Ben Türkçe bilmem; affınızı istirhâm ederim. Türkçe öğrenmediğimiz için kabahat bizde değil; istibdâdda. Her ne ise çok Türkçe bilmezsem de; kalbden söyleyeceğim.

Bugün biz siyâsî bir şakāvet önünde bulunuyoruz. Bu mes'eleye biz böyle bakıyoruz. Yani İslâm'a karşı; buna karşı bir şey yoktur. Rusya ve İngiltere; küçük milletleri; bankaları doldurmak için, ezmeye lüzum görüyor; Rusya Ermenileri, Polonyalıları, Mûsevîleri… hep eziyor. Bize öyle geliyor ki bizim en büyük kabahatimiz gözümüzü şu tarafa; bu tarafa çevirmekle vakit zâyi' ediyoruz. Şimdi vakit gelmiştir ki memâlik-i Osmâniyye'de yaşayan ne kadar millet varsa… Türk, Arap, Ermeni… ilh… bunlar için yalnız bir menfaat var: İttihâd ve ittifâk edip memlekette kendi menfaatlerini müdâfaa ve muhâfaza etmek… (Alkışlar)

Biz çok küçük bir milletiz; fakat elimizden geleni yaptık; Kara Bey; Akayef vesâir hürriyet-perverân ile bundan beş sene evvel el ele verdik; İran'da birlikte hareket ederek hürriyeti te'mîn ettik. (Alkışlar)

Bunun için İran mes'elesi; insâniyet ve adâlet mes'elesidir. Ve bu; Avrupa için en mühlik bir mes'eledir. Avrupa Şark mes'elesine başladı ve bugünlere getirdi; fakat bana öyle gelir ki bu mes'elede kaybedecek, biz değil; yine Avrupa olacaktır. (Şiddetli alkışlar)

Bir sene evvel o taraftan geçtim, Settâr Han ve Bâkır Han'a elimizden geleni yaptık. Ahâlide gördüğüm fukarâlık ve ittihâdsızlık son derecede. Bununla iş bitmez. İş biter para ile; ittifâk ile İranlılar para verirlerse kurtulurlar. Biz pratik adamız. Sözden değil; işten anlarız. Para var; iş var, para yok; iş yok.

İranlılar kendini düşünmeli. Üç yüz elli milyon İslâm var; deniyor. Doğru; fakat şu kadar milyon da hıristiyan var; ama el ele verdikleri yok. Onun için İran çalışmalı ki para toplasın ve ittihâd etsin. Sonra ne gelirse Allah'tan gelir.

Benim istikbâlden çok ümidim var. İnşallah o parlak günleri görürüz. Lâkin ittifâk lazım. Şark milletleri için sıkı ve hakîkī bir ittihâd ve ittifâk çok lâzım; ecnebîye karşı kendi çocukları için bu memleketi saklasınlar… (Şedîd alkışlar)

* * *

Ömer Nâci Beyefendi'nin Nutku

Kara Bey: – Değil yalnız Osmanlılarca; İranlılarca dahi o derece sevilen hatîb-i şehîr muhterem Ömer Nâci Beyefendi'yi takdim ederim…

der demez, Nâci Bey sahne-i hitâbette göründü. Öyle bir alkış tûfânıyla karşılandı ki insan hayret eder. Alkışın devamından söze bir türlü başlayamıyor. İki eliyle birden teşekkür ediyor. Ve mahcûbiyetinden elleri arasında yüzünü saklıyor. Birkaç dakika kemâl-i şiddet ve samimiyetle alkışlar devam ettiğinden sonra bütün nazarlar, sâmialar muhterem hatîbe müteveccih oldu. Nâci Bey kendine mahsûs edâsıyla, sûzişli bir lisanla başladı.

Komşumuz bedbaht ve musîbet-zede İran'ın geçirdiği eyyâm-ı felâketin en elîmini teşkîl eden bir hâdise, medeniyet-perver; insan; hür olmak iddiasıyla geçinen İngilizler tarafından işgâli havâdisi her tarafa aksetmesi üzerine burada İranî kardeşlerimizin ne düşündüklerini anlamak ve buna dâir bir fikir hâsıl etmek için toplanılmış. Mes'ele yalnız İran'a tealluk etmek i'tibâriyle Osmanlılara terettüb eden bir iştirâk yok gibidir. Fakat zevâhirle iştigâlin zamanı çoktan geçtiğine nazaran iş böyle değildir. İki ruhu cem' zamanı gelmiştir.

Vatandaşlar, "Bir millet batıyor" sözü iki kelime içinde kolayca söylenen bir mes'ele değildir. Bu söz içinde o milletin tarihi, an'anâtı, nâmusu, şerefi… hep vardır.

– **Bir millet batıyor!**

dendiği vakit bütün bunlar mahvoluyor. Bu gurûb-ı hûnîn Osmanlılığın karşısında; insafsızca, gaddârâne vâki' oluyor.

Vatandaşlar, her şeyden evvel, ümîdle başlamak isterim. Zîrâ ümîdini kaybeden milletin yaşamaya hakkı yoktur. Felâketli günlerinde beraber bulundum, kendimi felâkete hissedâr etmekle saâdet buldum.

Vatandaşlar bu taarruzu, biz Osmanlılar, filan ve falan İslâm olduğu için değil, filan ve falan esir ve bedbaht olduğu için protesto ediyoruz. (Şiddetli alkışlar)

Fakat bilseniz neler gördüm. Nelere temâs ettim… Bunlar İran'ın ölmeyeceğine; yaşayabileceğine emin ve kat'î i'timâdlar bahşetti. (Alkışlar)

Tafsîl etmek, kıymetdâr gecenizi ifnâ etmek istemem. Ben evvelce orada mektep hocası idim. Sonra ikinci defa gittim. Gittiğim vakit mektebimin talebesinden on yaşında bir çocuk tanıyordum: Cemşîd. Cemşîd'in yetmiş beş yaşında bir babası vardı. Babası mücâhidlerle beraber gitti ve öldü. Vatanını zâlimlere, gaddârlara karşı muhâfaza ederken öldü. Vefâtı haberi geldi:

– Baban öldü; dediler.

– Hayır, dedi, benim babam ölmez.

– Öldü…

– Ölmez; zîrâ benim babam İran'dır. (Şiddetli alkışlar)

Bir milletin efrâdı böyle hissettikten sonra; bunlar muvakkat günlerdir. Hâfız'ları; Sa'dî'leri yetiştiren bir milleti öldürmek mümkün değildir. (Alkışlar)

Hâkimiyetle mest olan devletler bir şeyi unutmuşlar: Kendilerinden hâkim bir şey olduğunu. Toplardan; tüfenklerden; ordulardan daha kuvvetli bir şey var: Fikir!.. Fikir doğduğu yerde elbet zulüm ölecek.

Vatandaşlar; İngiltere Hükûmeti kendi travisionunu[1] kaybetmiş. Bir milletin mâzisini kaybetmesi sukūt etmesidir.

[145] Tarih bir Roma İmparatorluğu şevketinin azametle Avrupa'ya hâkim olduğunu gösteriyor. Fakat onlar diğer akvâmın hürriyetini veriyordular. İngilizler ise bugün yiyorlar. Bu, İngiltere için sukūttur.

Bir zamanlar İngilizler akvâm-ı şarkıyyenin nokta-i istinâdı idiler. İngilizler bugün bunu unutmuşlar. Ahrâr fırkasının ruhu, hariçte istîlâyı terk etmek, bu ise bütün bütün onun aksi.

Bugün İngilizler; Rus ile hem-hudûd yaşayacak kadar bir girîveye düşmüşler. Kan yiyenler; bağırsakların tevessüü kadar yerler ve sonra tefessüh eder, ölürler…

Eğer İngiltere Pasifik[2] ise, kasdı İran'ın saâdetinden başka bir şey değilse niçin bizimle ittifâk etmek istemiyor da Rusya ile ittifâk ediyor?

Seylâb-ı felâket Asya-yı Vustâ'dan yine bizim üzerimize geliyor. Onun için, tekrar ederim, bîgâne durmak, mahvolmak demektir.

Kendini darağacına veren bir hey'et-i müstebiddeyi tahkîr eden Rudânî böyle söylemişti: [3](ان الحرية و الاستقلال آيتان من آيات الله)

(Şiddetli alkışlar dakîkalarca devâm etti.)

Bunu müteâkib Tunuslu Şeyh Sâlih Efendi hazretleri tarafından Arapça gāyet fasîh ve belîğ bir nutuk irâd buyuruldu. Bu da şiddetli alkışlarla karşılandı. Bu nutuk gelecek haftaya kalmıştır.

Müteâkiben Kara Bey tarafından huzzâr-ı kirâma, teşekkürler edilmiş ve millet-i muhtereme-i Osmâniyye'ye, mübeccel orduya, İttihâd ve Terakkī Cem'iyyet-i muhteremesi'ne ve Halîfe-i zî-şân hazretlerine muvaffakiyyât-ı kâmile temenniyâtında bulunularak konferansa nihâyet verilmiştir.

* * *

ALMANYA İMPARATORU'NA ÇEKİLEN TELGRAF

Büyük Almanya'nın âlî-cenâb imparatoru İkinci Guillaume hazretlerine memleketlerini istîlâ-yı ecânibden muhâfazada her ne zaman dûçâr-ı müşkilât oldularsa imdâdlarına yetiştiğiniz müslümanlardan üç senedir meydân-ı civânmerdîde hürriyet için kan dökmekte olan İranlılar, ma'hûd ultimatomla azîz ve mukaddes vatanlarını İngiliz istîlâsına ma'rûz görmekle münkesirü'l-kalb oldukları şu demde Makedonya ve Marok mes'elelerinde bütün âlem-i İslâm'ı minnetdâr eden şanlı harekâtınızı ve Selahaddîn Eyyûbî'nin kabrinde üç yüz elli milyonluk koca bir âlem-i İslâm'ın hukūkunu muhâfazada müzâhiri olduğunuz hakkında verdiğiniz sözü tahatturla bu kere de ancak sizin muâvenet ve müzâheretinizden ümîdvâr bulunuyorlar. İranlı ve Osmanlı müslümanlarından bir cem'-i azîm ümîdlerinin boşa çıkma-

[1] (تراوسيوننى) şeklinde yazılmıştır.

[2] (پاسى فيك) şeklinde yazılmıştır.

[3] "Hürriyet ve istiklâl Allah'ın iki âyetidir."

yacağından kat'iyen emin olduklarının ta'zîmât-ı ihlâskârânelerine terdîfen atebe-i imparatorîlerine bâ-telgraf arzına bizleri tevkîl ettiler. Haşmet-me'âb! Bütün âlem-i İslâm'ın Allah'tan sonra en büyük ümîdgâhı olan Hilâfet'in veche-i harekâtına hüsn-i cereyân verecek ancak sizin ulüvv-i cenâbınızdır. Zât ve âile-i imparatorîleriyle koca Almanya milletinin saâdetlerinin ebedî olması âlem-i İslâm'ın aksâ-yı mütemennâsıdır.

İNKIRÂZ NEDİR?

Astarhanlı *İdil* refîkımız inkırâzı ta'rîf ve taksîm ediyor. Bu ta'rîf ve taksîm, belki tamamen fennî değildir, hatta bazılarınca pek sâde, sâf-derûnâne bile görülebilir; bununla beraber, biz *İdil*'in "İnkırâz Nedir?" makālesinden birkaç parçayı nakletmekte kāri'lerimize fâide var, zannettik.

"Tarihlerde bir sürü pâdişahlık, devlet isimleri görüyoruz. O devletlerin de, tıpkı şimdiki devletler gibi hayatı, teşkîlâtı, var imiş, askerleri varmış, ahâlisi çokmuş. Sonra o devletler yeryüzünden kaybolmuşlar, ahâlisi ise başka devletlere tâbi' olmuş. Şimdi biz Rusya Tatarları öyleyiz: Hanlıklarımız münkarız oldu, başka bir devlete mahkûm ve mutî' olduk. Buna tarihte 'devletlerin inkırâzı' denilir. Bu büyük bir âfettir, inkırâza dûçâr olan devletler muhakkar görülür. – Tarihte inkırâzın bir başka türlüsü daha var. Ona 'milletin inkırâzı' denilir. Bu inkırâz, ma'lûm, muayyen bir halkın özlüğünü yani ismini, dinini, âdetini kaybetmesidir. Bir halkın, bir milletin başına bu âfet gelse, artık öldü, bitti demektir. Bu evvelkinden daha beterdir. Milliyet inkırâzının sebebi cehl, fakr ve tedbîrsizliktir. Bir millet dünyanın gidişinden haberdâr olmazsa, milliyetini muhâfaza etmek için hayat kavgasında, başkalarını yenecek kadar kuvveti bulunmazsa, o millet mutlaka munkariz olacak, bitecektir…"

Pireyi Deve Yapıyorlar

Vakit refîkımız son nüshalarından birinin baş makālesinde şunları yazıyor:

"Rusların muhâfazakâr ve irticâiyyûnu, son seneler, Rusya müslümanları arasında biraz âsâr-ı hayât ve hareket gördüklerinden, o husûsta, muttasıl yazıyorlar.

"Gerçek, başka milletlerde olduğu gibi Rusya müslümanları da azıcık hareket ediyorlar, onlar da ölü değil, canlı bir millettir. Atâlet ise kabre gömülmüş mevtâya mahsûstur.

"Lâkin bahsedilen hareket neden ibârettir? Mutaassıb Rus şovenleri, meydandaki hakāyıkı tagyîr ile mugāyir-i hakîkat şeyleri apaçık yazmaktan çekinmiyorlar!..

"Mesela *Russkoye Znamya* gazetesi Rusya'da Genç Müslümanlar Hareketi ser-levhasıyla yazdığı bir makālede Rusya'da Müslüman Kongresi yapan Topçu Başev ve muâvinleri Rusya'ya gelmiş Genç Türklerdir. Bu kongreler ile Rusya'da ihtilâl ihzâr ediyorlar. Binâenaleyh bunlara karşı gözlerimizi dört açmalıyız… diyor. Bu gazetenin gördüğü rüyâya nazaran, bu sene mevsim-i hacda Mekke'de toplanmış hacılar, Rusya'yı müslüman taht-ı hükmüne almak için müşâvere edeceklermiş ve bu hacılara Yahudilerle İngiliz de muâvenette bulunacakmış!.."

Vakit bu isnâdların yalan olduğunu uzun uzadıya isbât ettikten sonra; makālesine şu sözlerle nihâyet veriyor:

"Biz müslümanların bu son senelerde; bizi Hıristiyan bayramlarında terk-i sa'y etmeye icbâr etmezseniz, mekteplerimizde evvelden olduğu gibi kendi dilimizle ders okumayı men etmezseniz, diye ricâlarımıza 'ihtilâl' demek hiç doğru olur mu? Bir taraftan tecâvüz olunursa, ona karşı müdâfaada bulunmak gāyet tabîî bir harekettir. Lâkin bu müdâfaa-i meşrûaya ihtilâl hazırlamak diye bühtâna kalkışmak, insafsızlığın galebesidir."

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

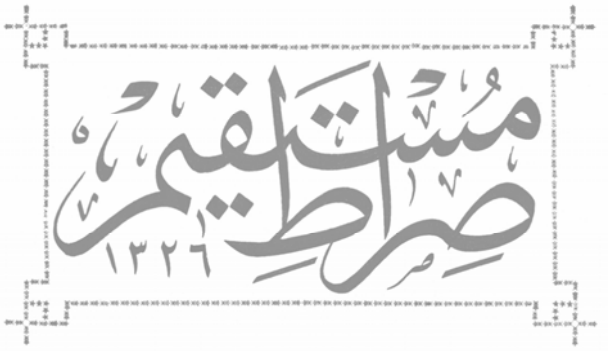

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

3 Kasım 1910 30 Şevvâl Perşembe 21 Teşrînievvel 326 **Beşinci Cild - Aded: 113**

SAFAHÂT-I HAYÂTTAN

Mahalle Kahvesi

Kardeşim Hüseyin Avni'ye

"Mahalle kahvesi!" Osmânlılar bilir ne demek?
Tasavvur etme sakın "Görmedim, nedir?" diyecek.
Dilenci şekline girmiş bu sinsi cânîler;
Bu, gündüzün bile yol vermeyen, harâmîler,
Adım başında dikildikçe pîş-i azminde,
Felâh-ı ümmeti imkân kalır mı ümmîde?
Evet, dilenci sanır seyr eden kıyâfetini;
Fakat bir onluğa âgūş açan sefâletini
Görüp de rikkate şâyân biraz sokulsa, hemen
Vurur zavallıyı tâ kalbinin samîminden!
Mahalle kahvesi hâlâ niçin kapanmamalı?
Kapansın elverir artık bu perde pek kanlı!
Hayır! Bu perde, bu şarkın bakılmayan yarası,
– Ki levs-i hûn-i habîsiyle mülke yüz karası –
Hayatımızda gediktir "gedikli" nâmıyle,
Açık durur koca bir kavmin ihtimâmıyle!
Sakın firengiye benzetmeyin fecâatini:
Bu karha milletin emmekte rûh-ı gayretini!
Mahalle kahvesi şarkın harîm-i kātilidir;
Mahalle kahvesi halkın mezâr-ı evvelidir.
Zavallı ümmet-i merhûme ölmeden gömülür;
Söner bu hufrede idrâki, sonra kendi ölür.
Muhît-i levsine dolmuş ki öyle manzaralar;
Girince nûr-ı nazar simsiyâh olur da çıkar!
Yatar zemîn-i sefîlinde en kesîf eşbâh,
Yüzer havâ-yı sakīlinde en habîs ervâh.
Dehân-ı la'nete benzer yarıklarıyla tavan,
Kusar içinde neler varsa hatırâtından!
O hatırâtı da zannetmeyin me'âlîdir,
Bütün rezâil-i târîhimizle mâlîdir.
Neden mefâhir-i eslâfa kahredip, yalnız,
Mülevvesâtına mâzîmizin sarılmadayız?
Sübât içinde mi geçmişti ömrü ecdâdın?
Hayır, o cîl-i necîbin, o şanlı evlâdın,
Damarlarında şehâmet yüzerdi kan yerine,
Yüreklerinde ölüm şevkı vardı can yerine.
Fakat biz onlara âid ne varsa elde, yazık,
Birer birer yıkarak kahvehâneler yaptık!
Bütün heyâkil-i san'at yetiştiren şarkın,
Zemîn-i feyzi nasıl şûre-zâra döndü bakın.
Ne hastahânesi kalmış zavallı eslâfın,
Ne bir imâreti, bitmiş elinde ahlâfın.
Kanalların izi yok, köprüler harâb olmuş,
Sebîller kurumuş, çeşmeler serâb olmuş!
[147] *O kahraman babalardan doğan bu nesl-i cebîn*
Ne gîrûdâr-ı ma'îşet bilir, ne kedd-i yemîn!
Azâb içinde kalır sa'yi görse rü'yâda!
Niçin yorulmalı zâten "ölümlü dünya"da?
Vücûd emânet-i Hak, doğru, hem de cennetlik.
Bu kahveler gibi cennet de müslimîne gedik!

"Hayat-ı âile" isminde bir maîşet var;
Saâdet ancak odur… dense hangimiz anlar?
Hayat-ı âile dünyada en safâlı hayat,
Fakat o âlemi bizler tanır mıyız? Heyhât!
Sabahleyin dolaşıp bir kazanca hizmetle;
Evinde akşam otursan kemâl-i izzetle;
Karın, çocukların, annen, baban, kimin varsa,
Bulunduğun yeri bir halka resmedip sarsa,
Sarây-ı cenneti lânende görsen olmaz mı?
İçinde his taşıyan kalb için bu zevk az mı?

Karın nedîme-i rûhun; çocukların ruhun;
Anan, baban birer âgūş-ı ilticâ-yı masûn.
Sıkıldın öyle mi! Lâkin biraz alışsan eğer,
Fezâ kadar sana vâsi' gelir bu dar çenber.
Ne var şu kahvede bilmem ki sığmıyorsun eve?
Gelin de bir bakalım… Buyurun işte bir kahve:

Çamurlu bir kapı, üstünde bir değirmi delik;
Önünde tahta mı, toprak mı? Sorma, pis bir eşik.
Şu gördüğüm yer için her ne söylesen câiz;
Ahırla farkı: O yemliklidir, bu yemliksiz!
Zemîni yüz sene evvel döşenme malta imiş…
"İmiş"le söylüyorum, çünkü anlamak uzun iş.
O bir karış kirin altında hangi ma'den var.
Tavan açık kuka renginde; sağlı sollu duvar,
Mavun cilâsına batmış tütünle nargileden;
Duman ocak gibi çıkmakta çünkü her lüleden.
Dikilmiş ortaya boynundan üstü az koyu al,
Vücûdu kapkara, leylek bacaklı bir mangal.
Şu var ki bilmeyen insan görürse birden eğer,
"Balıkcılın kara saçtan yapılma heykeli!" der.
Kenarda, peykelerin alt başında bir kirli
Tomar sürükleniyor, bir yatak ki besbelli:
Çekilmiş üstüne yağmurluğumsu bir pırtı,
Ki gāliba güveden lîme lîme hep sırtı!
Kurur bu örtünün üstünde yağlı bir mendîl;
Onun da üstüne raftan iner ki bir zenbîl,
Sicimle kulpuna ilmikli çifte mestiyle
Zaman zaman coşarak bir semâ' eder şöyle!
Duvarda eski ocaklar kadar geniş bir oyuk,
İçinde camlı dolap var ki raflarında ne yok!
Birinci katta sülük beslenen büyük kavanoz;
Onun yanında kan almak için beş on boynuz.
İkinci katta bütün kerpetenler, usturalar…
Demek ki kahveci hem diş tabîbi, hem perukâr!
İnanmadınsa değildir tereddüdün sırası;
Uzun lakırdıya hâcet ne? İşte mosturası:
Çekerken etli kemiklerle ayrılıp çeneden,
Sonunda bir ipe, boy boy, onar onar, dizilen
Zavallı dişleri sen mahya belledinse, değil;
Birer mezâra işâret düşün ki her kandil!
Üçüncü katta durur sâde havlu bohçaları.
Sağında cam dolabın hücre hücre bitpazarı.
Duvarda türlü resimler: Alındı Çamlıbeli,
Kaçırmış Ayvaz'ı ağlar Köroğlu rahmetli!
Arap Üzengi'ye çalmış Şah İsmail gürzü;
Ağaçta bağlı duran kızda işte şimdi gözü.
Firaklıdır Kerem'in "Of!" der demez yanışı,
Fakat şu "Âh mine'l-aşk"a kim durur karşı?
Gelince Ezrakabânû denen acûze kadın,
Külüngü düşmüş elinden zavallı Ferhâd'ın!
Görür de böyle Rufâî'yi: Elde kamçı yılan,
Beyaz bir arslana binmiş, durur mu hiç dede can?
Bakındı bak Hacı Bektâş'a: Deh demiş duvara!
Resim bitince gelir şüphesiz ki beyte sıra.
Birer birer oku mümkünse, sonra ma'nâ ver…
Hayır; hülâsâsı kâfî, yekûnu ömre sürer:
Bedâheten kusulan herze-pâreler ki, düşün,
Epey zaman daha lâzımdı yâve olmak için!
Oturmadan içi yağ bağlamış bodur masanın,
Yayılmış üstüne birçok kağıd ki oynayanın,
Elinde yağlı meşin zanneder görünce adam.
Ya tavlanın kiri, kābil değildir, anlatamam.
Harîta-vâri açılmış en orta yerde dama;
Beyaz mı taşları yâhud siyah mı, hiç sorma!
[148] *Hutûtu: Gayr-ı mu'ayyen hudûdu memleketin:*
Nazarda haylice idman gerek ki fark etsin!
Deliklerindeki pislik leb-â-leb olsa, yine
Bakınca bunlara gāyet temiz kalır domine.
Delikli çekmece var ha! Demişbaş eşyâdan;
Yanında bir de kulaksız tekir… Unutma aman!

– Asıldı bey koza!
– Besbelli, bak sırıttı aval;
– Bacak elinde mi?
– Kır, Hamdi sen de dağlıyı al.
– Ulan! Kapakta imiş dağlı… Hay köp'oğlu köpek!
– Köp'oğlu kendine benzer, uzun kulaklı eşek!
– Sekizli, onlu ne çektinse ver de oryayı tut.
– Halim, ne uğraşıyorsun? Bu çıkmaz işte kaput!

– Çihar ü yek mi o taş?
– Hiç sıkılma öldü dü-şeş!
– Elimde yok mu diyor? Çek babam!
– Aman şeş-beş!
– Hemen de buldu be! Gelsin hesaplayıp durma!
– Bi parti yendi ya akşam, dikiz gelin kuruma!
– Dü-beşle bağlıyorum.
– Yağma yok!
– Elindeki ne?
– Se-yek.
– Aman durun öyleyse: Penc ü yek domine!

– Mızıkçı dendi mi, sensin diyor, bakın ağalar:
Kırık mı söyleyin Allâh için şu canım zar?
– Kırık!
– Değil!
– Alimallah kırık!
– Değil billah!
– Yeminsiz oynayamazlar ki, âh çocuklar âh!
– Karışmasan işin olmaz değil mi? Sen de bunak!
– Gelirsem öğretirim şimdi…
– Ay şu pampine bak!
Gelip de öğretecekmiş… Mezarcı Mahmud'a git!
Bir üflesen gidecek ha… Tirit mi sâde tirit!
– Zemâne piçleri! Gördün ya, hepsi besmelesiz…
Ne saygı var, ne hayâ var. Eğer bizim işimiz
Bu kaltabanlara kalmışsa vay benim başıma!
– Herif belâya sokarsın dırıldanıp durma!
– Mezarcı Mahmud'a git ha? Bakın it oğluna bir!
Küfürbâz, alçak, edebsiz… Bu söylenir mi Bekir?
– Yolunca terbiye verdin ya âferin Hasan Ağ'.

– Bıraksalar beni çoktan marizlemiştim ya!..
– Mezarcı Mahmud'a ha? Vay babassının canına!
Bunun yaşında iken biz büyüklerin yanına
Okur da öyle girer, hem ayakta beklerdik;
Otur demezseler el pençe sâde dinlerdik.
Hayır, bu böyle değildir demek, ne haddimize!
Evet, desek bile derlerdi: Sus behey geveze!
– Otuz yaşında idim belki, annesiz dışarı
Kolay kolay çıkamazdım: Döverdi çünkü karı!
Bugün on altıyı doldurmamış yumurcaklar,
Odun yemez iyi bil ha! Geberse karşı koyar.
Geçende dövmek için yoklayım dedim Kerim'i...
Bırak! Eşek değilim ben, deyip dikilmez mi!
Dayak eşekler içinmiş, adam dövülmezmiş…
– Ya biz, sözüm ona, merkeb miyiz Bekir, bu ne iş?
Döverdiler bizi her gün de karşı koymazdık…
Ben öyle terbiye oldum… Kolay mı insanlık?
– Dokundurur mu, ne mümkün eloğlu hiç adama?
O müslümanları sen şimdi, hey kuzum arama!

Gürültüsüz oyun isterseniz gelin damaya:
Zavallı açmaza düşmüş… Bakın hesaplamaya!
Oyuncunun biri dalgın, elinde taş duruyor;
Öbür oyuncu da lâ-yenkatı' bıyık buruyor.
Seyircilerde de ses yok, umûmu müstağrak...
Nedir ki tavr-ı tefekkürde var büyük bir fark:
Kiminde el ayak asla karışmıyorken işe,
Kiminde durmayıp işler benân-ı endîşe!
Nasıl ki burnuna olmuş da fürce-yâb-ı duhûl,
Taharriyyât-ı amîkayla muttasıl meşgūl!
Mühendis olmalı mutlak şu ak sakallı adam:
Muhît-i dâire şeklinde önce bir balgam
Tükürdü; sonra, boyundan uzun, asâsıyla
Mümâslar çekerek koydu başka bir şekle!

[**149**] *Ayak teriyle cilâlanma tahta peykelere*
Külahlı, fesli dizilmiş ki bir yığın çehre:
Nasîb-i fikr u zekâdan birinde yok gölge;
Duyulmamış bu beyinlerde his denen meleke!
– Aman canım, şu bizim komşu amma uğraşıcı!
– Ne belledin ya efendim? Onun bir ismi Hacı!
– Çocuğu ha mektebe verdim, ha vermedimdi diye,
Sokak sokak geziyor...
– Koymuyor mu medreseye?
– Koyar mı hiç? Arabî şimdi kim okur artık?
– Evet, gâvurcaya düştük de sanki iş yaptık!
– Binâ'ya üç sene gittimdi, hey zamanlar hey!..
İlim de kalmadı...
– Zâten ne kaldı? Hiçbir şey!
– Mahalle mektebi lâzımdır eski yolda bize;
Sülüs, nesih bitiyor yoksa hepsi… Keyfinize!
– On üç yaşında idim aldığım zaman ketebe;
Geçende sen ne bilirsin? demez mi bir zübbe!
Dedim ulan seni gel ben bir imtihân edeyim,
Otur da yap bakalım şöyle bir kıyak ***temmim***
– Nasıl, becerdi mi!
– Kābil mi? Rabbi yessir'i ben,
Tamam beş ayda değiştimdi kalfamız sağ iken.
– Nedir elindeki yâhu?
– Cerîde.
– At şu pisi.
– Neden?
– Yalan yazıyor, oğlum, onların hepisi.
– Ya doğru yazsa asarlar… Ne oldu Volkan'cı,
Unuttunuz mu?
– Bırak boşboğazlık etme Hacı!
Şu karşıdan gözeten fesli işte ağzı kara!
– Hayır, demem o değil…
– Durma sen belânı ara!
– Canım latîfe yapar, bilmiyor musun Ömer'i?
– Biraz rahatsızım Ahmed, yakın benim feneri!
Duyuldu bir iri ses, arkasından istiğfâr…
Meğer geğirti imiş!
– Pek şifâlı şey şu hıyar.
Cacık yedin mi, ne hikmet, hazır hemen teftîh...
– Evet şifâlı yemiştir...
– Yemiş mi? Lâ teşbîh!
– Günâha girme! Tefâsîrde öyle yazmışlar...
Dayım demişti ki: Gördüm, hıyar hadîste de var.
– Hasan, bizim yeni dâmad ne oldu, anlamadık,
Görünmüyor?
– Karı koyvermiyor: Herif kılıbık!
– Evinde çan çan eden erkeğin de aklına şaş...
Laf anlamaz dişi mahlûku, durma sen uğraş!
– Kim uğraşır a babam; bunca yıllık ehlim iken,
Adam hesabına koymam bizim köroğlunu ben.

Tavanın pervazı altındaki toprak yuvadan,
Bakıyor bunlara mahmûr-ı ta'b hayli nazar:
"Ya sizin bir yuvanız yok mu?" diyor anlaşılan,
Dişi erkek çalışan yavrulu kırlangıçlar…

Mehmed Âkif

VÜCÛD-İ İLÂHÎ'NİN FÜNÛN-I HÂZIRA İLE İSBÂTI

Sinîn-i ahîreye kadar din ile fen birbirinden ayrılmış, iki muhâlif tarîk tutmuş idi. Din; bu kâinatın mükevvini olmak üzere ezelî ve ebedî, hayat, hikmet, irâde-i külliyye ve kudret-i şâmile sahibi bir mübdi'-i muazzamın vücûdunu beşeriyete tebliğ ediyordu.

Tabîiyyûn denilen erbâb-ı fennin efkârı başka tarzda idi. Bunlar mevcûdâtı madde ve kuvvet diye ikiye tefrîk ederek havâss-ı zâhiremizle mevcûdiyetlerini derk ettiğimiz eşyâya madde diyorlar, maddelerin ne yoktan var ve ne de var iken yok edilemeyeceklerini ve yalnız harâret, elektrikiyet vesâire gibi kuvvetlerin te'sîriyle yalnız şekilleri i'tibâriyle tebeddülât gösterebileceklerini beyân ediyorlardı. Kezâlik hareket, ziyâ, mıknatısiyet, elektrikiyet gibi kuvvetlere de kuvâyı tabîiyye nâmını veriyor ve herhangi bir kuvvet ve mesela hareket kuvveti karşısında bir mânie tesâdüf ederek icrâ-yı

fi'l edemeyince şeklen tebeddül ederek harârete, kezâlik şimendöfer lokomotiflerinde olduğu vechile bunun aksine olarak harâret kuvvetinin de harekete, elektrikle müteharrik fabrika vesâirelerde olduğu misillü elektrik kuvvetinin harekete, elektrik lambalarında olduğu vechile elektriğin ziyâya ve'l-hâsıl kuvâ-yı tabîiyyeden birinin diğerine tebeddül edebileceğini görerek kuvve-i tabîiyyenin yalnız bir kuvvetten ibâret olduğunu ve bu kuvvet ma'rûz olduğu ahvâl ve şerâite göre bize muhtelif âsâr ibrâz ederek esas bir iken muhtelif şekillerde görüldüğünü ve muhtelif nâmlarla yâd olunduğunu bildiriyorlardı.

Tabîiyyûnun son zamanlara kadar muhâfaza ettikleri efkâra nazaran kâinatı terkîb eden maddelerin esası mine'l-ezel mevcûd idi. Bî-şu'ûr, bî-hiss u muhâkeme, bî-irâde olan kuvve-i tabîiyye kavânîn-i mu'ayyene dâhilinde kâinatın mevâdd-ı esâsiyyesi üzerine icrâ-yı **[150]** te'sîr etmiş ve bu te'sîrât neticesi olarak kâinat bu şekle girmiş ve şimdiye kadar bu şeklinde o kavânîn-i mu'ayyeneye tebeiyetle o bî-muhâkeme kuvve-i tabîiyye ma'rifetiyle idare olunagelmiştir, deniliyordu. Ve kâinattaki mevâddın hiçbir vakit maddelikten çıkamayacağı ilâve olunuyordu.

"Radyum" denilen madde-i hıred-fersânın keşfine, yani birkaç sene evveline gelinceye kadar bu nazariyât mer'iyetini muhâfaza etti. Fakat radyum keşfolununca âlem-i fennin pek kıymetdâr zannettiği bu nazariyeler zîr ü zeber oldu. Çünkü kimyanın kabul ettiği esasa göre bir cisimden kendi kendine bir kuvvet intişâr edemez. Zira yoktan bir kuvvet var olamaz. Bir cismin harâret, ziyâ gibi kuvâ-yı tabîiyyeyi kendiliğinden neşredebilmesi, o cismin bir cism-i âharla bi'l-kimyâ imtizâcına veya cism-i mürekkeb ise tahallülüne ve bu sûretle imtizâc ve tahallül sırasında iki cisim zerrâtının birbirleriyle şiddetli delk ve temâsına mütevakkıf idi. Ancak bu yolda zerrâtın hareket kuvveti, kuvve-i mekanikiyyesi bize harâret-i elektriyyet vesâire şekillerinde arz-ı vücûd edebilirdi. Halbuki radyum keşfolunduğu zaman bu cismin hiçbir imtizâc ve tahallül-i kimyevî olmaksızın kendiliğinden ziyâ, elektrik gibi kuvve-i tabîiyye şuââtı neşrettiği görüldü. Ortada hiçbir imtizâc ve tahallül-i kimyevî yok idi. Bu hâdiseyi izah için radyum zerrâtının fevkalâde inbisât ve kesb-i letâfet ederek esîre, daha doğrusu kuvvete inkılâb ettiği, yani radyum bir cisim iken zerrâtı kesb-i letâfet ederek kuvvet hâline girdiği erbâb-ı fen tarafından beyân edildi. Ve bu hâdiseden alınan ders-i mühim tevsî' edilerek ecsâmın; kuvve-i tabîiyyenin bir şekl-i mütekâsiften başka bir şey olmadığı, bir cismin zerrâtı kesb-i letâfet ederek onun kuvvete ve kuvvetin de tekâsüf ederek cisme, maddeye münkalib olabileceği ifâde olundu. Bu fikr-i cedîd icâbınca kâinatın maddesi ezelden beri mevcûd olmak lazım gelir. Mevcûd olan ezelî ve bî-pâyân bir kuvvetin eşkâl-i muhtelife tahtında tekâsüfü bu kâinatı vücûda getirmiştir. Ve yine bu kâinatın o kuvvete rücû' edebilmesi de mümkündür. Erbâb-ı fennin mütâlaâtı bu noktaya geldikten sonra dinin vücûd-i İlâhî hakkında beşeriyete vâki' olan beyânâtıyla fennin nazariyyât-ı hâzırası arasında yalnız bir fark kalıyor. "Lâ mevcûde illallâh" esasını telakkī ederek vücûd-ı İlâhî'den başka mevcûd kabul etmeyen, bütün kâinatın varlığı vücûd-ı İlâhî'den muktebes ve yine ona râci' olacağını haber veren din, Cenâb-ı Hakk'ın sıfâtını ta'rîf ederken hayat, ilim ve hikmet, irâde-i külliyye gibi evsâfı da izâfe ediyor.

Tabîiyyûn; kâinatın vücûduna esas olan kuvveti tavsîf ederken ezelî, ebedî, kudret-i külliyye sahibi gibi evsâfı ona izâfede i'tirâz etmemekle beraber bu kuvvetin kâinatı bi'l-muhâkeme ve bi'l-irâde vücûda getirmediğini, bu kuvvetin bî-şu'ûr ve bî-hayât olarak kavânîn-i tabîiyyenin sevkine tâbi olmasıyla kâinatın vücûda geldiğini söylüyorlar. İşte esas ihtilâf bu noktada kalıyor.

Bu kuvve-i muazzamanın hayat, ilim ve hikmet ve onun neticesi olan irâde sıfâtıyla muttasıf olduğunu isbât edebilirsek bu kudret-i muazzama kâinatı irâde-i külliyyesiyle ve ilim ve hikmetiyle ibdâ eden Cenâb-ı Hakk'tan başka bir şey olamaz. Yok, eğer bu kuvve-i muazzamanın hayat, ilim ve hikmet, irâde gibi evsâfı hâiz olduğu isbât edilemezse o zaman bu bî-hayat ve bî-şu'ûr kuvvet, erbâb-ı fennin dedikleri kuvve-i tabîiyyedir.

Bu kuvve-i muazzamanın işbu evsâfı fikrimizce bervech-i âtî isbât olunabilir: Kuvve-i tabîiyye denilen şeyin muhtelif şerâit tahtında bize muhtelif eserler gösterdiği, eşkâl-i muhtelifede bize göründüğünü evvelce zikretmiştim. Erbâb-ı fen, âlemde kuvve-i tabîiyye hâricinde hiçbir kuvvetin vücûdunu kabul etmediklerine nazaran vücûd-ı beşer üzerinde elimizi, ayağımızı câzibe-i arziyyenin aksi istikâmetinde hareket ettiren, bilen, muhâkeme eden, irâde eyleyen bir kuvvet, bir kuvve-i hayatiyye mevcûddur ki biz bunu da kuvve-i tabîiyye denilen kuvvetin bir şekl-i mahsûsta tecellîsi gibi telakkī etmek mecbûriyetindeyiz. Bu kuvvet; hareket-i bedeniyye, harekât-ı dimâğiyye, vücûddan intişâr eden harâret şekillerinde vücûdumuzdan azaldıkça biz bu noksanı telâfî mecbûriyetinde kalıyoruz. Bunun için de birtakım mevâddı ekl sûretiyle bedenimize idhâl ediyoruz. Aldığımız ecsâm-ı muhtelifenin bedenimizdeki ihtirâkātı yani imtizâc-ı kimyeviyyesi vâsıtasıyla vücûdumuzda harâret hâsıl oluyor. Ve daha doğrusu harâret şeklinde kuvve-i tabîiyye husûle geliyor. Sonra umûmen karbon mürekkebâtından olan bütün ecsâm-ı uzviyye ve bunlar miyânında biz efrâd-ı beşer, bedenimizde harâret şeklinde tecellî eden kuvve-i tabîiyyeyi kuvve-i hayâtiyye şekline kalb ve temsîl ederek bu kuvve-i hayâtiyyeyi; gayr-ı nâkil bir mükessife demek olan dimâğımızda terâküm ettiriyoruz. Sonra da bedenimizin her tarafına münteşir olan ve kuvve-i hayâtiyyenin nâkilleri mesâbesinde bulunan a'sâb-ı mu'ayyene vâsıtasıyla hayatın mahsûsâtından olan harekât-ı maddiyye ve ef'âl-i ma'neviyyeyi icrâ eyliyoruz. Demek oluyor ki nebâtî ve hayvânî bütün ecsâm-ı uzviyye, karbon cisminin öyle bir sınıf-ı mürekkebâtıdır ki bunlar harâret, ziyâ vesâire şekillerinde aldıkları kuvve-i tabîiyyeyi cihâz-ı mahsûsları vâsıtasıyla kuvve-i hayatiyye şekline kalb ve temsîl etmekte ve vücûdlarındaki dimâğ vesâire gibi mükessifeler de bu kuvveti terâküm ettirerek cihâzlarının hâiz olduğu derece-i tekâmüle göre neşv ü nemâ, hareket, his, muhâkeme, irâde gibi derece, derece mütekâmil olmak üzere kuvve-i hayâtiyyenin âsâr ve alâ-

imini ibrâz eylemektedirler. Bu mütâlaâtı kabul etmeyip de kuvve-i hayâtiyyeyi, kuvve-i tabîiyye denilen kuvvetin bir şekl-i mahsûsu addetmeyecek olursak erbâb-ı fennin "uzviyetin mebdei" mes'elesinde uğradıkları müşkilât içinde kalırız. Filhakîka erbâb-ı fen, uzviyetin, yani hayatın mebdei ne sûretle başlamıştır; yani hayat mine'l-ezel mevcûd bir cism-i uzvî ve hayatîden mi teşaüb sûretiyle gelmiştir, yoksa gayr-ı uzvî ve gayr-ı hayâtî cisimlerden mi başlamıştır? Bu mes'elenin hallinde dûçâr-ı müşkilât olmuşlar ve muhtelif nazariyâta sâlik olmuşlardır. **[151]** Halbuki umûm erbâb-ı fennin teslîmi vechile küre-i arz bidâyet-i tekevvününde mâyi'-i nârî hâlinde olduğundan üzerinde hiçbir cism-i hayâtînin bulunması kābil değildi. Binâenaleyh bir şeyin yoktan var olamayacağı esasını kabul eden erbâb-ı fen kuvve-i hayâtiyyeyi de bazı şerâit tahtında kuvve-i tabîiyye denilen kuvvetin gösterdiği bir şekl-i mahsûstan ibâret addetmekte muztar kalacakları şüphesizdir. İşte bu noktalar mertebe-i yakîne vâsıl olunca bütün kâinatın menşe' ve müntehâsı ve esâs-ı vücûdu olan kuvve-i muazzamanın; tabîiyyûnun dedikleri gibi bî-hiss ü bî-şu'ûr olmadığını bu âlemi kavânîn ve şerâ'it-i tabîiyyenin ilcââtına tevfîkan mecbûrî ve bilâ-muhâkeme tekvîn etmediğini anlarız.

Mâdem ki bu kuvvet ecsâm-ı uzviyye denilen echize-i mahsûsaya tealluk edince irâde, muhâkeme, ilim ve hikmet ve'l-hâsıl hayat veya âsâr-ı rûhiyye gibi eşkâl ve havâss ibrâz ediyor. Bu havâssın esasları o kuvvette mevcûd olmak tabîîdir. Bu halde irâdenin, muhâkemenin, ilm ve hikmetin ve'l-hâsıl kuvve-i hayâtiyye veya rûhiyyenin menşe'-i aslîsi, menba'-ı küllîsi de o kuvve-i muazzam olmuş olur. Kuvve-i hayâtiyye veya rûhiyyenin tedkîk-i esâsına âid olan işbu mesrûdâttan çıkarılacak netîce-i hakîkıyye şudur ki: Bu kâinat; ezelî ve ebedî, hayat, ilim ve hikmet, irâde ve kudret-i külliyye gibi evsâfı ve âlemde kuvvet nâmına görülen her şeyi câmi' bir kudret-i muazzamanın kendi irâde-i külliyyesiyle meydana koyduğu bir şekl-i mahsûstan ibârettir.

İşte bütün kâinatı muhît olan o kudret-i muazzamanın tamamen sıfât-ı İlâhiyye ile mütecellî olduğu görülüyor. Bu ifâdât ile Cenâb-ı Hakk'ın vücûd-ı samedânîsi esası fenne ibtinâ edecek i'tirâzâta karşı dahi vâzıhan isbât edildiği gibi âlemde vücûdun da Cenâb-ı Hakk'a hâs olduğu ve umûm kâinatın mevcûdiyeti, mevcûdiyet-i İlâhiyye dâhilinde ve ondan sâdır bulunduğu da isbât edilmiş oluyor.

Bütün diyânetlerin üssü'l-esâsı da budur. Bu esas nazar-ı muhâkeme önünde tezâhür ettikten sonra dinin, beşeriyete ta'lîm ettiği mu'tekadât-ı sâire fennin ibdââtıyla pek kolay tevfîk ve muhâkeme edilebilir. Fakat bu makāledeki maksadım yalnız "vücûd-ı İlâhî" sadedinde serd-i mütâlaât etmek ve bu mebhaste bütün esâs-ı muhâkemâtı; en hakīkī bir mi'yâr olan fen noktasına istinâd ettirmek olduğundan mebâhis-i sâireyi terk eyliyorum. A'sâr-ı sâlifede yetişen ulemâ-yı dînin, mu'tekadât-ı dîniyyeyi zamanlarının terakkıyyât-ı fenniyyeleri nisbetinde delâil-i akliyye ile isbâta sarf ettikleri himemât nazar-ı dikkat önüne getirilir ve bugün mezâhib-i sâireye müntesib cerâid ve resâ'il-i dîniyyede dahi maddiyyûnun hücumlarına karşı dinin müdâfaası yolunda her gün sütunlar dolusu yazılar yazıldığı hatırdan çıkarılmazsa şu satırların muhterem gazetenizde bir mevki'-i kabûl bulacağını ve maddiyyûnun fenne müstenid neşriyâtına karşı yine fen silahıyla dini müdâfaanın ehemmiyeti teslîm buyurulacağını ümîd ederim.

Balya **Cemal**

DÂRÜ'L-HİLÂFE'DE MAÂRİF-İ İBTİDÂİYYENİN HÂLİ VE SÛRET-İ ISLÂHI

– 1 –

Mukaddime

Dârü'l-Hilâfe ahâlî-i müslimesi beyninde emr-i celîl-i maârifin neşr u ta'mîmi mes'ele-i mu'tenâ-bahâsı senelerce millet-i necîbe-i Osmâniyye üzerine bir kâbus-ı belâ gibi çökerek vâdî-i inkırâz ve izmihlâle sevk eden ve cihet-i câmi'a-i İslâmiyye iktizâsınca bütün âlem-i İslâmiyyet'in inhitât-ı elîmini mûcib olmuş olan devr-i istibdâdı tâ kökünden kal' ve kam' ederek terakkıyyât-ı âliyyeye kesb-i isti'dâd eylemesi şevket ve azamet-i sâbıkasını iâdeye çalışan yeni Türkiye için en mühim ve hayât-ı memleket ve âlem-i İslâmca en büyük mesâildendir.

Devr-i menhûs-ı istibdâd en müdhiş ve en büyük darbeyi maârife vurmuş ve teşnegân-ı ilm ü maârif türlü türlü mezâlim ve i'tisâfâta hedef olarak kâlâ-yı ilm ü ma'rifetlerini bâzâr-ı revâc ve mevki'-i istifâdeye vaz' etmekten men' olunmuştur. Vâkıa hükûmet-i müstebidde kâffe-i şuubât-ı devlete îsâl-i dest-i teaddî etmiş ise de en ziyâde zebûn-ı kahr u tedmîri olan yine maârif olmuştur. Çünkü böylece hareket eylemesi de kendi menâfi'-i hasîsesi iktizâsından idi. Zîrâ millet-i necîbe-i Osmâniyye'nin maârifin terakkīsi ile yevmen mine'l-eyyâm tenvîr-i efkâr eyleyerek usûl-i istibdâddan tahlîs-i girîbân eyleyecek vesâit ve vesâile tevessül eylemesi derkâr idi.

Lâkin devr-i istibdâdın eyâdî-i mezâlim ve i'tisâfâtında bütün efrâd-ı millet zebûn kalmış ve Osmanlılık nâm-ı mübeccelini taşıyan bil-cümle milel ve akvâm şu ezilmenin netâicini hissetmekte bulunmuş ise de şu vâdide ahâlî-i müslime ile gayr-ı müslime arasında büyük bir fark görmemek kābil değildir. Zîrâ ahâlî-i gayr-ı müslime hakkında icrâ olunan tahakküm ve istibdâd zâhirî bir sûrette vukū' bulup pençe-i zülm ü istibdâd bunların ma'neviyâtına, efkâr ve hissiyâtına ve kalb ve ruhlarına kadar te'sîrât-ı sem-nâkini icrâ edemiyordu. Müdâhelât-ı ecnebiyyeye mahal vermekten daima havf u endîşe eden ve tebea-i gayr-i müslimesini düvel-i muazzamanın taht-ı himâyesine resmen bile terk etmiş olan hükûmet-i müstebidde bunların kiliselerine, âyîn-i dîniyyelerine, lisanlarına, mekâtibine, edebiyâtına pek o kadar müdâhale edemiyordu. Bunların dûçâr oldukları mezâlim ve i'tisâfâtın âsâr-ı muharribesi maddî bir sûret kesbederek kalblerine kadar nüfûz etmemiş olduğundan idrâkiyle müşerref ve mübâhî olduğumuz şu devr-i dil-ârâ-yı hürriyyette az zaman içinde kendilerini toplayabilirler.

Ahâlî-i müslimeye gelince pençe-i zulm ü i'tisâf bunların tâ a'mâk-ı kalblerine kadar nüfûz etmiş olduğundan bunlar maddeten, ma'nen, cismen ve kalben mutazarrır olmuşlardır. **[152]** Kuvâ-yı ma'neviyye ve maddiyyelerine halel târî olarak bunlarda fikr-i teşebbüs, faâliyet, azim, metânet ve daha bu gibi secâyâ-yı âliyyeye isti'dâd ve kābiliyet bırakılmamaya hasr-ı mesâî edilmiş, halbuki devr-i hürriyyetin bütün efrâd-ı millete küşâd eylediği meydân-ı vesî'-i mübârezede bu gibi evsâf-ı âliyye ve ber-güzîdeden istibdâdın netîce-i mü'ellimesi olarak mahrûm kalmış olan bir unsurun mağlûb olacağı derkârdır. Binâenaleyh ahâlî-i müslime için bu gibi mahâzîr ve uyûbâtın bir an evvel ber-taraf ve izâle edilmesi bir mes'ele-i hayâtiyyedir. Bu ise yalnız metîn ve sağlam esaslar üzerine tensîk edilmiş muntazam mektepler vücûda getirilmek ve etfâl-i vatan bu mekteplerde sûret-i ciddiyye ve mükemmelede ta'lîm ve terbiye olunmak sûretiyle hâsıl edilebilir.

Şurası şâyân-ı kayd u tezkârdır ki bunca fedâkârlıklar ihtiyârıyle elde edilmiş, millete ve âlem-i İslâmiyyet'e birçok ümîdler bahşeylemiş olan meşrûtiyet-i Osmâniyye'nin bekā ve devamı ve derece-i tekâmüle suûdu, mücerred maârif-i umûmiyyenin metîn ve hakīkī esaslar üzerine vaz' u te'sîs ve tahkîmine menûttur.

Şurası pîş-i nazar ve teemmüle alınmalıdır ki inkılâb-ı Osmânî bir inkılâb-ı fikrî olmayıp askerî, siyâsî ve binâenaleyh sırf havâssa mahsûs bir inkılâbdır. Sunûf ve tabakāt-ı millet ise eski hayat ve efkârında ber-devâm olduğundan bu keyfiyet müstelzim-i tahazzür ve el-hak şâyân-ı tefekkürdür. Ahâlinin şimdi hürriyet ve meşrûtiyete karşı izhâr etmekte olduğu hissiyât ve ihtisâsât-ı ulviyye mahzâ senelerden beri zebûn-ı pençe-i zulm u kahrı olduğu istibdâd hakkında beslediği münâferet ve infiâlâttan münbais olup bu ise ilâ-nihâye temâdî eyleyecek ve milletin tâ a'mâk-ı kalbine kadar kök salacak bir esâs-ı kavî ve zevâl nâ-pezîr değildir ve sehlü'l-indirâs ve tezelzüldür. Zîrâ avâm-ı nâsın evhâm ve tahayyülâtınca hürriyet ve meşrûtiyet el-yevm Firavun'a karşı Hazret-i Musâ aleyhisselâmın yed-i beyzâsı hükmündedir. Avâm-ı nâs asırlardan beri maârifin dûçâr olageldiği bil-cümle derd ve ihtiyacâta hürriyet ve meşrûtiyetten çâre-i âcil bekliyor. Bunun husûlü ise karîb bir zamanda mümkün olamayacağından yevmen mine'l-eyyâm bu halden avâm-ı nâs ye's ve nâ-ümîdîye dûçâr olacaktır. Bunun için avâm-ı nâsın efkâr ve hissiyâtını bir an evvel tenvîre çalışmalıyız. Bu da maârif-i umûmiyyenin metîn ve muntazam esaslar üzerine ıslâh ve tensîkine vâbestedir. Bir kere efkâr-ı umûmiyye tenvîr edilince ahâli hürriyet ve meşrûtiyetin fevâid ve muhassenâtını, vezâif-i medeniyyenin sûret-i îfâsı neden ibâret bulunduğunu fehm ü idrâk eyleyeceği gibi, meşrûtiyetin muvâfık-ı meşrû'iyyet ve her türlü terakkıyât ve tekâmülâta mazhar olmak için yegâne tarîk-ı silm ü saâdet olacağını da bizzat takdîr eyleyecektir.

Binâenaleyh maârif-i umûmiyyenin ma'kūl, ciddî ve mâ-bihi't-tatbîk esaslar üzerine tensîk ve teşkîli derece-i vücûbdadır. Hürriyet ve meşrûtiyet şanlı ordu tarafından ihrâz edilmiş ise bekā ve devamı, muhâfaza ve tahkîmi de mücerred bi-hakkın idâre-i meşrûtiyyete mâlik bulunan hür millete lâyık bir sûrette tensîk edilmiş olan maârif-i umûmiyye vâsıtasıyla kābildir.

Bir de maârif mes'elesi yalnız İstanbul ahâlisine ve hatta bütün Osmanlılığa âid bir mes'ele olmayıp, fevka't-tasavvur bir mâhiyet ve azameti hâizdir. Takrîben 350 milyon müslimîni muhtevî bulunan bütün âlem-i İslâm bu mes'ele-i mu'tenâ-bahâya alâkadâr bulunuyor. Altı yüz bu kadar seneden beri sîne-i hamiyyet ve şecâatini ecânibe karşı gererek hariçten vukū' bulan bil-cümle muhâcemâtı def' ve bilâd-ı mukaddese-i İslâmiyye'yi kanları bahasına hıfzetmiş olan Osmanlılar nazar-ı İslâmiyyet'te fevkalâde bir ulviyet ve kudsiyet kazanmış olmakla beraber pâyitahtları makarr-ı hilâfet-i uzmâ olduğu için daima âlem-i İslâmca bir ka'be-i âmâl ve bir menba'-ı feyz u irfân addolunagelmiştir. Afrika'nın, Asya'nın ve'l-hâsıl bütün âlem-i İslâmiyyet'in ulemâ ve fuzalâ-yı zevi'l-ihtirâmı vaktiyle bu merkez-i hilâfette perveriş-yâb-ı fazl ü kemâl olmuştur.

Devr-i mes'ûd-ı hürriyyete gelince Fransa inkılâb-ı kebîri Hıristiyan âlemine ne kadar bir heyecân ve ihtisâsât-ı şedîdeyi mûcib olmuşsa inkılâb-ı Osmanî de âlem-i İslâmca o mertebe ve daha ziyâde heyecân ve tahassüsât-ı şedîdeyi câlib olmuştur. Paris ulemâ ve hükemâsının ve meşâhîr-i üdebâsının efkâr ve hissiyâtına müncezib ve te'lîfâtına ülfet etmiş olan milel-i garbiyye Fransız milletine hukūk-ı beşeriyyeyi bahşeden inkılâb-ı kebîrden sonra fevkalâde galeyâna gelmiş ve çeşm-i basîret ve ibretleri nasıl Paris'e mün'atıf ve müncezib olmuş idiyse bu kadar revâbıt-ı maddiyye ve ma'neviyye ile Osmanlılığa merbût bulunan âlem-i İslâmiyyet'te ahrâr-ı Osmâniyye ref'-i livâ-yı hürriyyet edince çeşm-i ümîd ve intizârı merkez-i hilâfet olan İstanbul'a mün'atıf oldu. Rumeli'nde harekete gelmiş olan yeni bir cereyân ummân-ı hurûşân gibi cûşa gelerek büyük büyük dalgalarla Kafkasya silsile-i cibâli, Kırgız sahrâ-yı kebîri, Nil-i ulyâ ve Sudan vâdilerine kadar efrâd-ı millet arasında efkâr-ı cedîde ve ihtisâsât-ı âliyye uyandırdı. Herkes kendisinde bir hayât-ı nevîn, bir safâ-yı kalb buldu. Ve bu mahsûsât-ı âliyye neticesi olarak bir gıdâ-yı sâf ve taze için Makarr-ı Hilâfet'e nasb-ı enzâr-ı ümîd etti.

Teşne-i ilm ü ma'rifet olan Tahranlı bir genç ruhunu ezen, derdine bir çâre aramak niyeti ile şedd-i rahl ederek Dersaâdet'e mâşiyen gelip de burada tahsîl-i ilm u irfân için bir mektep taharrîsi sevdâsına düşmesi, el-hak şâyân-ı takdîr olmakla beraber, âlem-i İslâm'ın Dersaâdet'le pek kuvvetli ma'nevî râbıtalarla merbût olduğuna bir delîl-i celî değil midir? El-yevm tahsîl-i ilm u ma'rifet sevdâsı ile bilâd-ı İslâmiyye'nin her taraftan İstanbul'a akın akın gelmekte ve bilâd-ı mezkûrenin her tarafından muallimler ve kitaplar taleb edilmektedir.

İşte kütüb-i târîhiyyede hutût-ı zerrîn ile mestûr olduğu üzere altı yüz seneden beri İslâmiyet'i muhâfaza ve şân-ı ulviyyet-nişânını aktâr-ı cihâna kadar i'lâ yolunda îsâr-ı nakdîne-i vücûd ve tebâh-ı kavmiyyet etmek derecesine **[153]** varıncaya kadar pek çok fedâkârlıklar ihtiyâr etmiş olan Os-

manlılar ba'de-mâ dahi hıfz-ı şân u şeref ve muhâfaza-i vak' u haysiyyet için âlem-i İslâmiyyet'in pîşrev-i muktedâsı olmak isterlerse eşedd-i ihtiyâc ile muhtaç olduğumuz maârif-i İslâmiyye'nin terakkī ve teâlîsine hizmet etmek sûretiyle mağbût-ı cihân olmaya cehd ü gayret eylemelidirler. Bu hizmet-i fâhire ise yalnız âlem-i İslâmiyyet'e değil, belki âlem-i insâniyyete de râci'dir. Zîrâ İslâmiyet el-yevm insâniyetin bir kısm-ı mühimmini teşkîl ediyor, bu ise gerek Dersaâdet ve gerek bil-umûm taşra mekâtib ve maârifinin amm-ı terbiye-i etfâl usûl ve kavâidine muvâfık, metîn ve muhkem esaslar üzerine tertip ve tensîkten ibârettir ve şu hakîkat [1](كالشمس فى وسط النهار) zâhir ve iyân olmağla muhtâc-ı îzâh değildir.

Ahmed Akayef

CÂNET MES'ELESİNE DÂİR

107 numaralı *Sıratımüstakīm*'in Şuûn kısmında Cânet hâdisesinden bahsederek, bilâhare buna dâir ma'lûmât-ı mufassala vereceğimizi vaad eylemiştik. İşte bugün o vaadimizi yerine getiriyoruz. Aşağıya derciyle kesb-i şeref eylediğimiz pek kıymetdâr makāle, Afrika-yı Osmanî-yi en iyi tedkīk etmiş olan, en iyi bilen parlak müstemlekât zâbitlerimizden Câmi Beyefendi'nin eseridir. Câmi Beyefendi, merhûm Receb Paşa'nın Trablusgarb vâli ve kumandanlığı esnasında Gat kaymakam ve kumandanlığında bulunmuş, Trablusgarb'ın hinterlandında en mühim bir merkez olan Kavar'ın işgāline, me'mûr edilmiş ve daima Fransız müstemlekât-ı askerî ve mülkî me'mûrlarıyla temâsta bulunarak, Fransa'nın şimâlî Afrika ve sahrâdaki siyâset-i müstemlekâtını yakından ta'kīb eylemiştir.

Câmi Bey şimdi Meclis-i Meb'ûsân'ımızda Fizan meb'ûsu bulunuyorlar.

Câmi Bey'in işbu makālesi, öyle âsâr-ı ecnebiyyeden tercüme veya toplama sûretiyle vücûda getirilmiş âsâr-ı mukallededen olmayıp, görülmüş yerler ve adamlar ve yaşanılmış ahvâl üzerine kaleme alınmış bir vesîka-i mühimmedir. Binâenaleyh kāri'lerimizin bu makāleyi lüzumu derecesinde bir ehemmiyetle mütâlaa edeceklerine, muharririne müteşekkir kalacaklarına kemâliyle eminiz.

Vaz'iyyet-i Coğrâfiyye – Cânet beş karyeden mürekkeb bir vâhanın ismidir. Bu vâha Gat'ın cenûb cihetinden başlayarak şimâl-i garbî istikāmette devam eden Tassili silsile-i cibâli ile Tassili yaylasının cenûb eteklerinde vâki' Admar ovası nâmıyla ma'rûf vâsi' bir ovada kâindir. Admar ovası Tassili dağlarının cenûb ve resânından inen vâdileriyle Tevarıklarca pek makbûl bir mer'a teşkîl eder. Tassili silsile-i cibâli ve bu silsileden teşaüb ederek cenûb-i şarkîye doğru on ikinci* tûl dâiresine kadar devam eden Tummo silsile-i cibâli Bahr-ı Sefîd sath-ı mâilini Sudan ve Çad Gölü mâilesinden tefrîk eden hatt-ı taksîm-i miyâhı teşkîl ederler. Cânet Gat beldesine yüz elli kilometre mesâfede vâki' ise de cebelin ve iniş ve yokuşların menâatı ve sarplığı sebebiyle ancak kafileler bu mesâfeyi altı, yedi günde kat' edebilirler.

Ehemmiyyet-i Mevki'iyyesi – Tahminen on bin kadar hurma ağacını hâvî olup beş karyeden ibâret olan Cânet karyesinin bin-nefs hiçbir ehemmiyeti yoktur. Ancak Gat ve Merzuk beldeleri gibi Cânet karyesi de Gadamis ve Trablus'tan Âir tarîkıyle Zinder ve Kano'ya giden kafile tarîklerinin ve Gat'tan Haggar Tevârıklarının sâkin olduğu nevâhîye giden turuk ve maâbirin güzergâhında bulunduğundan alelâde bir kervansaray olmaktan başka bir kıymet-i husûsiyyesi yoktur. Sirte ve Gabis körfezleri sâhilinden ve son asırlarda be-tahsîs Trablusgarb'dan hareket eden kavâfil-i ticâriyye Gadamis ve Gat tarîkıyle garben ve Merzuk tarîkıyle şarkan giden yolları ta'kīb ederek Çad Gölü civarına ve bilhassa Sudan-ı garbî ve Nijerya havzasındaki memâlik-i müttesi'anın başlıca bir ticâretgâhı olan Kano beldesine mütevecciheh hareket ederlerdi. Bu iki istikāmet üzerinde Merzuk-Kavar ve Gadamis-Gat-Âir mevkileri birer kervânsaray noktalarını teşkîl ederlerdi. Bu kervânsaraylarda yorgun develeri dinlendirmek ve yeni develer tedârik etmek ve yolcuların erzâk ve mühimmât-ı seferiyyelerini tedârik etmek için kavâfilin tevakkuf ve ârâm etmeleri yüzünden birer merakiz-i ticâret hâlini almışlardır. Cânet mevkii ise Gat'tan Kano'ya giden tarîk-ı müstakīm üzerinde olmayıp Gat'tan Temassinin[2] kuyusuna ve Tintarabin vâdisine doğru garben büyük bir inhinâ hâsıl eden ikinci tarîk-ı ticâret üzerinde vâki'dir. Sahra mıntıkalarında birçok seneler kendini beklettiren yağmurların nedretinden dolayı Gat ile Âir beynindeki şarkī tarîkte suların fikdânı kafileleri birçok zamanlar garb yolundan harekete mecbûr ettiği cihetle tüccâr ve deveciler de bu sûretle Cânet'te bir müddet ârâm ederler.

Ehemmiyyet-i Siyâsiyyesi ve Tarihçesi – Cânet'in bizim için ehemmiyyet-i siyâsiyyesinden bahsedebilmek için bir dereceye kadar Tevârıklardan ve bunların hal ve vaz'iyet-i hâzıralarından bahsetmek lâzım gelir. Tevârıklar başlıca iki kısma ayrılır: Şimâl Tevârıkları, Cenûb Tevârıkları; Şimâl Tevârıkları iki büyük kabileden mürekkebdir: Haggar Tevârıkları, Ezgar Tevârıkları. Haggar Tevârıkları 22'inci arz ve ikinci tûl dâirelerinin tekātu' ettiği civarda vâki' Haggar dağlarından başlayarak şimâle doğru devam eden büyük İgargar vâdisinin garb tarafında ve Tuat ve Tidikelt nevâhîsinin kısm-ı cenûbîsindeki arâzîde hayme-nişîn ve seyyâr bir haldedirler. Fransızlar Tuat'ı zabt ve işgāl ettikten sonra daima yağma-girlik ve çapulculuktan fârig olmayan Tevârıklar Tuat kurâ ve nevâhîsini de rahat bırakmamaya başlamışlar ve nihâyet Fransızlar da Haggarları te'dîb maksadıyla yağmacıları ta'kīb ederek Haggar cibâlini de istîlâ etmişlerdir. O zaman vukū' bulan ve netîce-i kat'iyyeyi gösteren müsâdemeyi müteâkib Haggarlar Fransa'ya itâate mecbûr olmuşlardı. Ancak reisleri olan Şeyh Eteyssi Fransa tâbiiyetini kabul etmeyerek terk-i vatan etmiş ve 1323 senesi davetim üzerine Gat civarına âilesi ve bazı efrâd-ı kabîlesiyle beraber

[1] "Gün ortasındaki güneş gibi."

* Buradaki tûl dâireleri Paris mebde'-i tûluna nazarandır.

[2] Temaslit.

hicret etmişti. Fransızlar öteden beri Haggarlar'dan **[154]** husûmet ve Ezgar Tevârıklarından hüsn-i kabûl görmüş olduklarını iddia ederler, ki bunun sebebini de aşağıda avâ'id-i mebhasinde söyleyeceğim. Ezgar Tevârıkları İgargar vâdisinin şarkından Tassili ve Gat civarı ile Fizan'ın kısm-ı garbîsine kadar olan arâzîde sâkindirler. Ezgarlar 1291 tarihinde hükûmet-i Osmâniyye'ye arz-ı itâat ve taleb-i himâyet ederek Gat şehrine bir bölük asâkir-i Osmâniyye'nin ikāmesini taleb etmişlerdir.

O zamanlar –Sahrâ kabâili beyninde her vakit görülegeldiği üzere– Ezgarlarla Haggarlar beyninde zuhûr eden azîm nifâk ve şikāktan dolayı yedi sene kadar devam eden tarafeyn gazve ve müsâdemelerinde Ezgar mağlûb olmuş ve âkıbetü'l-emr Haggarlar yedi yüz kişi hecin-süvâr ile Ezgar'ın son ilticâgâhı olan Gat'a kadar hücum ederek Gat şehri surları dibinde Ezgarları dûçâr-ı hezîmet etmiş olması üzerine o zaman

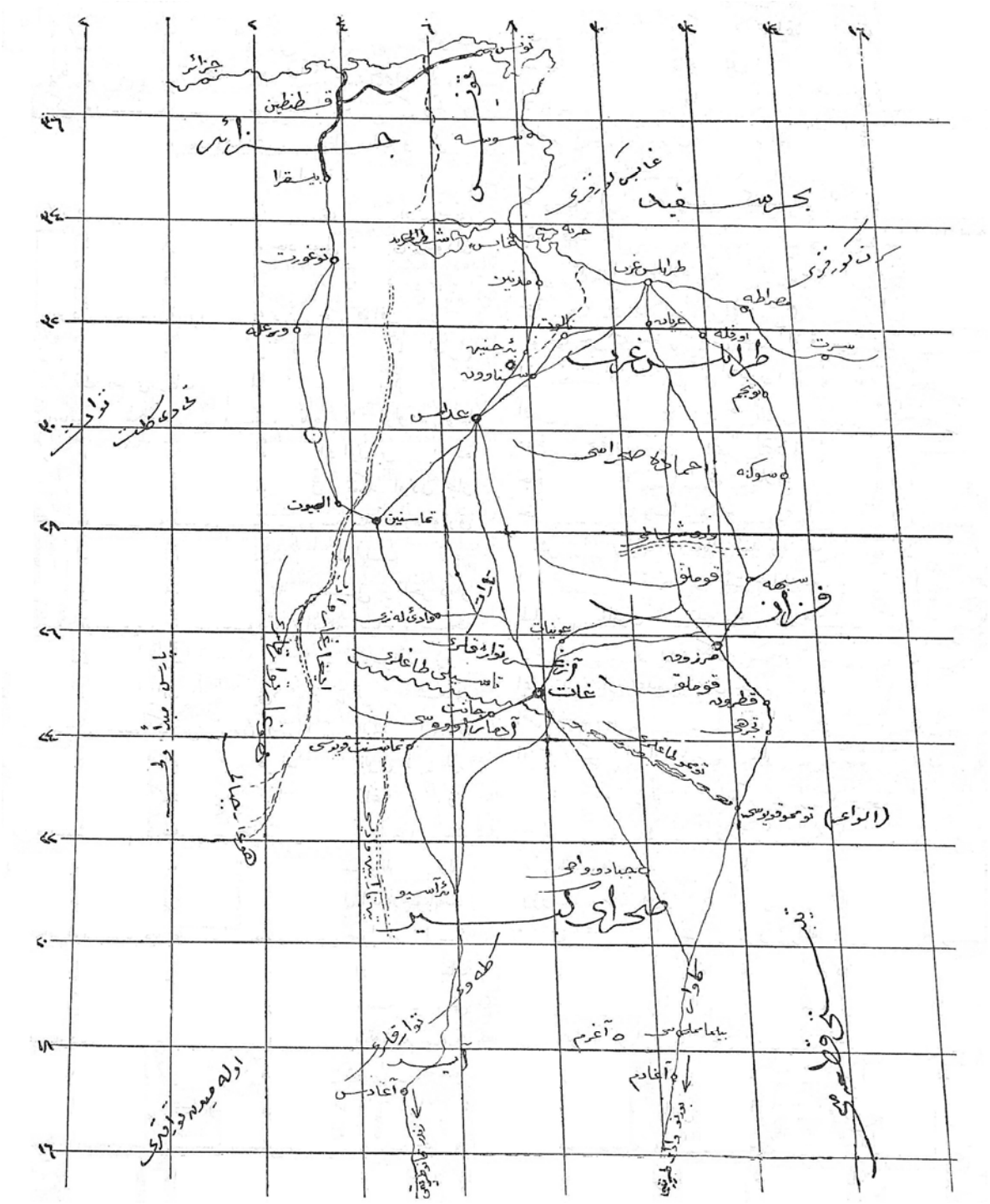

[155] Haggar şeyhi olan Ahnouhen hükûmet-i Osmâniyye'ye mürâcaat ve dediğim gibi himâyet taleb etmişti. Bu vak'a üzerine umûm Ezgar Tevârıkları taht-ı tâbi'iyyet-i Osmâniyye'ye girmiş ve Haggar ile Ezgar beynindeki muhârebâta da nihâyet verilmişti. Ezgar arâzîsi dâhilindeki bilcümle kurâ ve kasabât (ki Gat, el-Bereket, Cânet'ten ibârettir.) Bunlar da bit-tabi' Hükûmet-i Osmâniyye'ye âid kalmışlardır. Yalnız bu kurâ ve kasabâttan Gat merkez ittihâz olunarak kaymakam ve bir bölük asker burada ikâme olunmuş diğer iki karye şeyhleri vâsıtasıyla idare olunmuştur. Hükûmet-i Osmâniyye Afrika ve Asya'nın uzak mahallerindeki memâlikinin birçok mahallerinde olduğu gibi burada da hâkimiyet-i fi'liyyesini te'yîd edecek vergi ve tahrîr-i nüfûs vesâire gibi şeyleri de ihmâl etmişti. (Hatta Gat'ın ilk vergisini 1323'de ben ilk defa olmak üzere bilâ-istîzân tarh ve tevzî' etmiştim.) Bu beldeler ahâlisi kendi şeyhleri ile, Tevârık kabâili ise ayrıca şeyhleriyle idare olunurlar. Çad gölü civarı ve Sudan-ı garbî ve Nijerya cihetlerine kâfileler gitmeye başladığı zamanlardan yani pek kadîm zamanlardan beri Tevârık rüesâsınca gelen ve geçen kavâfil-i ticâriyyeden yolcu ve seyyâhlardan avâid, nev'i-mâ toprakbastı hakkı almak usûlü vardı. Gat'ın işgâli ve Gat kazâsının teşkîlinden sonra bu âdet-i seyyi'enin ilgâsı lâzım gelirken maatteessüf bunda gaflet olunmuş ve fena neticeleri görülmüştür. (Bu avâidi de en evvel ben 1323'te ilgâ etmiştim). Gat'tan ve Ezgar arâzîsinden geçmekte olan tüccâr ve seyyâhîn mensup oldukları memleketlere ve vatanlarına göre Tevârık rüesâsı arasında taksîm olunmuşlardır. Mesela Trabluslu bir tâcir bir şeyhe avâ'id-i maktû'asını veriyorsa Gadamisli bir tâcir diğer bir şeyhe avâid verir. Ve aynı sûretle bir İngiliz seyyâh bir şeyhe avâid verirse Alman bir seyyâh da diğer bir şeyhe avâid verir. İşte bu sûretle Fransız seyyâhîni de Ezgar kabilesi şuubâtı arasında en ziyâde kesretli olan Ouraghen'lerin şeyhine avâid verenlerdir. Bu sûretle Fransız misyonerleri torbalarla sinko(beş franklık sikkenin oralardaki ismi)lar dağıtarak Ezgar arâzîsinin aksâm-ı garbiyyesini seyâhate muvaffak olmuşlar ve Tassili cibâlinin yüksek yaylalarını keşfe muvaffak olmuşlardır. Bu misyonerlere rehberlik ederek avâid alan Ezgar meşâyihi Fransızların âmâl-i istîlâcûyânesine tamamen bîgâne olarak paralarını kabul etmişler ve ancak son senelerdeki kuvvetli müfrezelerin artık avâid vermekten müstağnî olarak tüfenklerinin kuvvetiyle tehdîdkârâne bir sûrette zuhûr etmeleri üzerine gözlerini açabilmişlerdi. İşte böyle avâid vererek hediye tevzî' ederek Ezgar arâzîsini seyâhat edenlerden en meşhurları şunlardır:

De Veyrier	1861	= (Trablus tarîkıyle Tevârık arâzîsine girmiş ve ilk önce Tevârıkların hayatı üzerine Fransız âlem-i fennini haberdâr etmiştir.)
Flate	1880	= (Haggarlar tarafından itlâf olundu, bir bölük asker de mahvoldu.)
Mary	1893	
Furo	1894	ve müteâkibi seneler.

İşte bu misyonerler hakkında Ezgarlardan Ouraghen–lerin göstermiş olduğu hüsn-i kabûl (avâid sebebiyle) Fransızlara yukarıda dediğim gibi Ezgar dostluğu, fikrini ilkā etmişti. Fakat 1321, 1905 senesi Furo, Tassili cibâlinin cenûb tarafına geçerek Admar ovasına indiği zaman Admar ovası dâhilindeki Ezgarlardan (Eménén) kabilesi dûçâr-ı telâş olmuş ve Furo Cânet'e uğradığı zaman Cânet şeyhi de Gat'a gelerek hükûmet-i mahalliyyeyi işten haberdâr etmişti. Hükûmet-i mahalliyye oraya bir sancak keşîde ederek Cânet'i askerce işgāl etmek fikrine düştü ve bu husûsa tâlip bir zâbit olup olmadığını Receb Paşa aramaya başladı. Üç yüz yirmi iki senesi ben tâlip çıkarak terfîan o tarafa hareket ettim. Evvelâ Trablus'ta benim cenûba müteveccihen harekete hazırlandığımı haber alarak Fransız Kavar'ı işgāl etmek niyetinde olduğumuza hükmettiler ve daha ben Fizan'a vâsıl olmadan evvel Zinder'deki Fransız müfrezesi cebrî yürüyüşle şimâl-i şarkîye doğru çıkarak Kavar'ı işgāl etti. Sonraları bizim hareketimizin Cânet'i işgāl maksadıyla olduğunu anlayınca Fransızların bizden daha evvel hareket edecek vesâit-i müstahzaraları olmadığı ve ben Fizan'a vâsıl olmuş bulunduğum için zamanın kendilerine müsâid olmadığını görerek işin tarafeynden müteşekkil bir hey'et-i muhtelite ma'rifetiyle tedkīk olunması şartıyla bizim işgālimizi men' ettirdiler. Ve bu maksadın istihsâli uğrunda bir nümâyiş-i bahrî icrâ edeceklerini ve Midilli vak'asını tecdîd eyleyeceklerini imâ ettirir evzâ'da bulunarak Bâb-ı Âlî'yi ihâfe ettiler ve ben de Gat'ta emr-i ahîre intizâran şimdilik Cânet'i işgāl etmemekliğim emrini aldım. İşte o günden i'tibâren bir Cânet mes'elesi de hudûs etti.

Gat'a vusûlümden bir müddet sonra Tugurt mevki'i kumandanı olan yüzbaşı Tushar kuvvetli bir müfreze-i askeriyye ile Tassili yaylasının şimâlinde vâki' Tarat vâdîsine kadar ilerlemiş ve Hükûmet-i Osmâniyye'nin mürâcaatı üzerine emir alarak sür'atle avdete mecbûr olmuştu. O günden şimdiye kadar bu mes'ele sürükleniyor ve böyle sürüklenmekte olmasından ise Fransızlar –aşağıda söyleyeceğim sebeplerden dolayı– istifâde ediyorlar. Yüzbaşı Tushar'ın ric'atinden sonra ve ben orada bulundukça Fransızlar Admar ovasının garb taraflarına kadar yanaşmışlar ve hiçbir mahalde yerleşmeyerek avdet etmişler ise de Cânet'e hiç uğramamışlardı. Ancak 1325 senesi Mayıs ve Haziran'ı esnâsında (ki ben o zaman Fizan meb'ûsluğuna artık kabul olunmuştum) Fizan'dan aldığım bir telgrafta bir Fransız müfreze-i askeriyyenin vehleten Cânet'e duhûlü ihbâr olundu. Fakat **[156]** Bâb-ı Âli şiddetle Fransa'ya mürâcaat etti ve Fransa'nın da o zamanki bize karşı vaziyeti işi büyütmeye müsâid olmadığından hemen o müfreze geri aldırıldı. (Bu vak'ayı o zaman *Tasvîr-i Efkâr*'a yazdırmıştım. Orada mufassal makāleler vardır. Arzu ederseniz *Tasvîr*'in o zamanki numaralarını arayınız.)

Şu hikâye ettiğim hâdise üzerine hükûmeteyn beyninde –işin hall u faslı nihâyet buluncaya kadar– bir tedbîr-i muvakkat olmak üzere Cânet'ten geçecek kavâfil-i ticâriyyenin

Cânet'e kadar asâkir-i Osmâniyye tarafından ve ordan öteye Fransız müfrezeleri tarafından himâyeleri tekarrür etmiş ve tarafeyn beyninde Cânet bî-taraf bir nokta-i telâkī olarak kalmıştır.

Fransızların Maksadları, İddiaları ve Onlara Karşı Bizim Vaziyetimiz – Fransızların Cânet'e âid maksadları umûmî bir maksadın bir fer'ini teşkîl eder ki o da Afrika-yı Şimâlî Fransız müstemlekâtını Kongo Fransız müstemlekâtına en kısa tarîk-ı berrîden rabt etmektir. Cezâyir Fransız müstemlekâtı ile oraya merbût olan Cezâyir Sahra teşkîlâtının hudûdu cenûbunda Haggar arâzîsine kadar müntehî olur. Bu istikāmet şimâlden cenûba doğru ta'kīb olununca tamam, cenûbda Nijerya havzasına müntehî olur ki Âir ve Zinder/Jindir mevâki'-i askeriyyesi de dâhil olmak üzere Fransız Sudan müstemlekâtı dâiresidir. Binâenaleyh Cezâyir'i Kongo'ya rabtetmek için bu noktaları ta'kīb ederek evvelen cenûba ve sonra da Zinder'den i'tibâren şarka teveccüh etmek ve Çad gölünü şimâlden dolaşarak Kanem ve Vaday tarîkıyle Kongo'ya gitmek lâzım gelir ki tabîî pek uzun bir hatt-ı muvâsaladır. Fransızlar biz-zarûre şimdiye kadar bu hattı ta'kīb ediyorlardı. Fakat öteden beri Bahr-i Sefîd sâhilinden Kongo'ya gitmek üzere en kısa hatt-ı muvâsalayı te'sîs etmek maksadını ta'kīb ediyorlardı. Fransızların fikrine nazaran bu hatt-ı muvâsala şöyle te'sîs olunacak: Gabes – Temassinin – Cânet – Jebado – Kavar – Kanem – Vaday – Kongo. İşte görülüyor ki bu hatt-ı muvâsala bizim garb ve cenûb-ı garbî ve bilâhare de tamamen cenûb hudûdlarımıza âdeta mülâsık ve hudûdlarımızı tazyîk eden bir hattır. Yukarıda söylediğim gibi daha biz Trablus'tan hareket eder etmez Fransızlar Kavar'ı işgāl etmişlerdi. Sonra da Cânet'in muvakkat bî-taraflığını bize kabul ettirdikten sonra hemen Temassinin mevkiini yeniden işgāl ettiler ve benim Gat'tan evvelce vâki' olan ihbârâtıma rağmen fî Temmuz ve Ağustos 1324 senesi evânında bizim nümâyişlerimiz patırtılarımız arasında Gat'ın şimâl-i garbîsinde vâdî-i Lehzi mevkiinde de bir bölük blockhaus vücûda getirdiler. Bu mevkii vücûda getirmek için teşebbüs edeceklerini ben üç yüz yirmi dört nisanında haber alarak hükûmetimi ikāz etmiştim. Fakat dediğim gibi gürültüden bil-istifâde Fransızlar hem Cânet'e bir hatve yaklaşmış oldular ve hem de Ezgar arâzîsinde hâkimiyet-i fi'liyye eserini te'mîn etmiş oldular.

İşte şimdi Gabes'ten Vaday'a kadar mümted olacak bu azîm hatt-ı muvâsala üzerindeki menzil noktalarından elde edilmesi lâzım gelen yalnız Cânet ile Jebado ve Vahi kaldı. Fransızlar Jebado ve Vahi'yi henüz fiilen işgāl etmediler, fakat senede birkaç defa müfrezeleri o civarlarda keşfiyât icrâ eder. Ve hatta 1322 senesinde orada Ezgar Tevârıklarıyla da oldukça mühim bir müsâdeme de ettiler.

Fransızlar bu fikir ve maksada binâen bizim Trablusgarb hinterlandımızı Tassili ve Tummo silsile-i cibâlinin şimâline kadar kabul etmekte musırrdırlar. Ve Trablus'un cenûbunu böylece bî-muhâbâ kesip almak husûsunda İngiliz-Fransız i'tilâfnâmesi ahkâmına istinâd etmek istiyorlarsa da Faşoda'yı müteâkib Afrika'daki münâziün-fîh olan mesâile tealluk eden bu i'tilâfnâmeyi dikkatle mütâlaa edecek olursanız Fransızlara bu husûsta hiç hak vermez.

Fransızların bu hatt-ı muvâsala te'sîs fikrine inzimâm eden derece-i tâliyyede bir fikir ve maksad daha vardır ki o da sahrâ ticâretinin mecrâsını Tunus'a ve Gabes'e tahvîl etmektir. Şimdilik Trablus'tan Afrika'nın vasatına müntehî olan en mühim hatt-ı ticâret Gat'tan çıktıktan sonra Âir ve Zinder tarîkıyle Kano'ya giden hatt-ı ticârettir. Kano bugün Afrika'nın Londra'sıdır. Bu ticâreti icrâ eden bizim Trabluslu ve Gadamislilerimizden ebâ ve ecdâddan müntakil bu zahmetli esfâra alışmışlardır. Fransızlar evvela İngiliz Kano'suna karşı Fransız Jindir'ini ihyâ ederek rekābet etmek istedi. Bu teşebbüste mağlûb oldu, diğer taraftan Tunusluları Trablus tüccârlarıyla rekābet ettirmek ve bu sûretle Tunus'la Nijerya arasında bir âmed ü şod hâsıl ettirmek istedi, bunda da mağlûb oldu, zîrâ Tunuslular bu zahmetli Sahra seferini göze aldıramadılar. Sonra Sahra ahâlisinden ma'dûd olan Tuatlıları Kano'ya gitmeye teşvîk etti, hatta mühim sermâye vererek ileri sevk etmek istedi, bu da uzun boylu bir netice te'mîn etmedi. Yalnız Trablus ve Gadamisliler Sahra ticâretinin bütün mehâlikine katlanan yegâne bir unsur-ı ticâret olarak kaldılar. Şimdi şu son senelerde ta'kīb ettiği tarz-ı hareket bir yandan gerek kabâil-i vahşiyyesiyle ve hatta gerekse asâkir-i muntazama ve jandarmasıyla bizim tüccâr kāfilelerimizi vurmak ve yağma ettirmek diğer taraftan ise Kano'dan avdet etmekte olan tüccârımıza yolların adem-i emniyyetinden dolayı Tintarabin tarîkıyle doğruca Temassinin ve Gabes tarîkını ta'kīb edecek olursa hem kāfilelerini askerle muhâfaza edeceklerini ve hem de bir taraftan da gerek geçecekleri mahallerin ve gerekse Gabes'de her türlü rüsûmdan ma'füv tutulacaklarını tebliğ ederek bu tarîkı ihyâya çalışıyorlar. Tabîî Cânet'i de elde edecek olurlarsa artık Âir'den Gabes'e gidecek kāfile yolu da tamamlanmış olacak ve menzilleriyle, esbâb-ı istirâhatiyle bizim yollarımızla rekābet edecektir. Daha şimdiden birkaç tâcirimiz Gabes yolunu ihtiyâra mecbûr olmuşlardı. Fakat ben Gat'ta en ziyâde Fransızların bu maksadını ta'kīm edecek **[157]** esbâba tevessül etmiş ve hecinli müfrezeler teşkîl ederek yolları muhâfazaya sarf-ı gayret etmiştim. Bugün de en ziyâde çalıştığımız bu cihettir. Fakat Cânet'in her halde bizde kalması şarttır. Cânet yukarıda dediğim gibi bize siyâseten ve idâreten merbûttur. Ve bu merbûtiyet Ezgar'ın bize tâbi olduğu tarihten beri mevcûddur. Cânet meşâyihini Gat kaymakamı ta'yîn eder ve Cânet'in bütün deâvîsi Gat mahkeme-i şer'iyyesinde görülmektedir. Gat'ta o zamandan beri bir vergi tarh edilmemiş olduğu ancak benim me'mûriyetim zamanında icrâ edilmiş olduğu cihetle tabîî Cânet de hiçbir vergi ve öşür vermemiştir. Ve Fransızların da Cânet üzerinde hiçbir hakk-ı fetih ve işgāl iddia etmeye hakları yoktur. Zîrâ oraya gelen Furo sivil bir kâşif olup oradan geçmiştir ki bu gibi ahvâl Afrika'da her vakit olan şeylerdendir.

Fizan meb'ûsu
Câmi

و ما هو هذا الشح يا ترى؟ هو حب الدنيا و كراهية الموت. ان فلاسفة الاخلاق قاطبة لو اجتمعوا ليشخصوا سبب ضف الامم الجوهرى لما امكنهم ان يتعدوا معنى الوهن.

و لو ارادوا ان يعرفوه تعريفا جامعا لما خرجوا عن قولهم حب الدنيا و كراهية الموت.

ليس المراد بحب الدنيا المذموم و الموهن للامم و المنهك لقواها السعى ورائها و الكدو الجد فى تحصيلها لاقامة شؤن الله فى عالم الله كلا ثم كلا!

فقد قال مرشدكم الأعظم صلي الله عليه و سلم ؛ أمم الدنيا مطية الاخرة. و قال المؤمن القوى حير من المؤمن الضعيف. و قال الله تعالى: فضل الله المجاهدين بأموالهم و انفسهم علي القاعدين.

فهل هناك تحريض على جمع الدنيا من حلها لاقامة شؤنها الناجعة التى ترضى الله و رسوله و ترضيكم اكثر من هذا، بل المعنى من ذلك الترامى عليها و جمعهابغير الطرق المشروعة و الاسراف في لذائذها؟ و الاعراض عن النفقة فى الجديات و سبيل الله و سبيل ما يعلى شأننا بها.

اما تشخيص دائكم الذى حل بكم بسبب هذا الوهن يا مسلمين، فهو تقرقكم و اهمال شؤنكم.

اي امة الاسلام! ما هذا التفرق؟ ما هذا التدابر ما هذا التخاذل؟ أ ليست عقيدتكم واحدة و هى الإيمان بالله و ملائكته و كتبهو رسله و اليوم اللآخرة و القدر.

فما هذا التفرق؟ أ ليست أخلاقنا واحدة و هي الائتمار بالعدل و الاحسان و ايتاء ذى القربى و العبد عن الفحشاء و المنكر و البغى.

فما هذا التشتت؟ أ ليست آدابنا واحدة؟ و هى التأدب بآداب رسول الله الحكيم الربانى عليه السلام و واحد حكماء الوجود بشهادة القريب و البعيد و العدو و الصديق.

فما الذى يباعد بيننا؟ أ ليست صوالحنا واحدة، و هى التعاون على البر و التقوى و الترك الاثم و العدوان.

فما الذى يفصلبيننا؟ أ ليس معبودنا واحدا؟ ا ليس رسولنا واحدا، أ ليس كتابنا واحدا، أ ليست قبلتنا واحدة، أ ليست كلمتنا واحدة، فمن أين يدخل الفساد بيننا؟

[158] اي أمة الحبيب! قد هداكم خلقكم و بارئكم الى ان بينكم و شيجة رحمين، رحم البشرية و رحم الإيمان، قال كتابكم الحكيم: يا أيها الناس انا خلقكم من ذكر و انتى و جعلناكم شعوبا و قبائل لتعارفوا ان اكرمكم عند الله اتفاكم.

هذا رحمكم الانسانى و قال تعالى؟ النبي اولى بالمؤمنين من أنفسهم و ازواجه امهاتهم_ انما المؤمنون اخوة فاصلحوا بين اخويكم و اتقوا الله لعلكم ترحمون؛ هذا رحمكم الإيمانى_ فاتقوا الله الذى تسائلون به و الأرحام ان الله كان عليكم رقيبا.

اى أمة أبى القاسم! اى خلف ذلك السلف الطاهر! اى نابتة اولئك الرجال! اى ناشئة اولئك الأبطال! ما هذا التهامل، ما هذا الاستخفاف بدينكم؟

ما هذا الذهد فى حريمكم و ذراذيكم و وطنكم، ما هذا قلة المبالات بالاخطار المتراكمة عليكم، اين استعداد اسلافكم، اين تيقظهم، اين حذرهم. اين خروجهم من كل أموالهم للجهاد فى سبيل الله، اين تقديم افلاذ اكبادهم و تضحيتهم ارواحهم للدفاع عن حوزتهم و حوزة دين الله و اعلاء كلمة الله فى ملك الله؟

KONFERANS
İNGİLİZLERİN ULTİMATOMU MÜNÂSEBETİYLE İRAN AHVÂLİ HAKKINDA

– geçen nüshamızdan mâba'd –

Tunus ulemâ-yı kirâmından ve fuzelâ-yı zevi'l-ihtirâmından Şeyh Sâlih Efendi hazretlerinin irâd buyurdukları nutk-ı belîğ:

بسم ممد الكون و به الاغاثة و العون

معاشر الاسلام؛ ان العقل ليندهش و ان النفس لتختار و ان العين لتجمد و ان اللسان ليجم من هذا المشهد المزعج الذى تجلى علي العالم الاسلامى.

ذلك العالم الذى كان تميل الدنيا حيث يميل و تضطرب حيث يضطرب و تسكن حيث يسكن.

ذلك العالم الذي كان مثل فى البشر الحكمة، مثل فيه العلم، مثل فى البشر الطهارة، مثل فيه العدل، مثل فى البشر لشهامة و المروءة و ايباء الضيم؛ مثل فيه عزة النفس، مثا فيه الشجاعة، مثا الاتحاد، مثل الاستعداد و التيقظ، مثل الجود و بذل المال و النفس فى اعلاء شأن الدين و الملة و لوطن.

ما هذا الانقلاب المهول الذى نزل به؟ ما هذا المنظر الاسيف المحزن الذى غشيه،ان النفوس لتصعق من هذا التجلى الجلالى. و ان الاكباد لتتفتت و العيون لتسيل ..... اسفا و حزنا عليه. و ان فلاسفة العمران لتقف محتارة فى سببه و تشخيص الداء الذى اصيب به و اصابة الدواء الشافى له. و لكن الجواب عن ذلك عندكم يا امة الاسلام مسطور و الداء مشخص و الدواء موصوف قبل ألف و ثلثمائة سنة و ..... و انتم عنه غافلون او متغافلون،

اما الجواب فقدان خبركم من لا ينطق عن الهوى بقوله (يوشك ان تداعى عليكم الامم كما تداعى الاكلة الى قصمتها قال فائل و من قلة ذلك يا رسول الله قال لا و لكنهم غثاء كغثاء السيل و لينز عن الله من قلوب عدوكم المهابة منكم و ليقذفن فى قلوبكم الوهن قال و ما الوهن قال حب الدنيا و كراهية الموت).

اى امت محمد! اقد تحقق وحى نبيكم صلى الله عليه و سلم بكل معناه فيكم و ها انتم متهافتة عليكم الامم تهافت انجياع على القصاع.

و ها انتم بعدما كان عدوكم باسمكم يسكتون صبيانهم و بذكركم ترتعد فرائس ملوكهم و تنذهل قلوب صناديدهم، قد نزعت مهابتكم من قلوبهم و استبدلت بهذه الدرجة من الاستخفاف بكم و التهاون ببيضتكم و جامعتكم.

اى امة الاسلام! ها أنتم بعدما كنتم مثال الشهامة و الشجاعة و الفتوة و الاعراض عن زخارف الدنيا و سفاسفها و الاشتغال بالجديات و بذل النفس و المال فى سبيل الله و الدفاع عن بيضتكم و اعلاء شأنهم و استعذاب الموت دون ذلك.

فقد حل بكم حب الدنيا و الانهماك فى لذائذ ها السافلة و الانغماس فى شهواتها القتاله و كراهية الموت الجسمانية و الرضا بالذلة و الهوان و الاقامة على الخسف الذى هو فى الحقيقة الموت الأبدية؛ هذا سبب ماما حل بكم و هذا جواب سؤالكم عنه.

سبب ما حل بكم الوهن، سبب ما حل بكم الشح بالنفس و المال عن الجهاد فى سبيل الله و الدفاع عن بيضتكم و وطنكم و حريمكم و ذراريكم.

ای امة الاسلام! ان شعبكم العثماني المصون بالله نسبته منكم نسبة الرأس من الجسد و القلب من الصدر. فهل يرضى ان يخدش احد أعضاء جسمه الرئيسة بأدنى خدش سيما من كان مثل الأمة الارانية العزيزة المفدات بارواحاخوانها المسلمين؟ و هل يرضى رأس أن تنفصلمنه عيناه؟ فهل يرضى قلب ان يمس فى سويداه؟ كلا ثم الف كلا!

ايها الشعبان الكاملان الشريفان العمدتان للاسلام الاخوان الشقيقان الروحات فى جد واحد! تصافحوا، تعانقوا، تمازجوا، كونوا روحا واحدة،قلبا واحدا،سمعا واحدا، بصرا واحدا، رجلا واحدة تسعى وراء صالح واحد يدا واحدة تبطش بكل من ارادها بسوء بقوة واحدة، فلتكن ذراريكم واحدة و ليكن حريمكم واحدا و اموالكم واحدة و وطنكم واحدا و اعراضكم و ناموسكم و شرفكم واحدا. و قوموا للدفاع عن حوزتكم قومة رجل واحد.

ايها الشعبان المجيدان الاخوان الشقيقان! ان احد الشقيقين و ان كان ينسب بيته الى نفسه عند تدبير الضروريات الداخلية،لكن عند أدنى حادث اجنبي تصير البيتان بيت العائلة و الحريمان حريما واحدا و الاخوان الشقيقان رئيسا العائلة كلها.فلكن رجال الشعبين هما الشقيقان و لتكن بقية الشعبينهى العائلة.

فهيا بنا يا رجالنا لننفر خفافا و ثقالا و نجاهد فى سبيل الله بأموالنا **[159]** و انفسنا فهيا بنا يا رجالنا لنسير القدم بالقدم جاعلين ذرارينا و نساء ناوراء ظهورنا باذلين اموالنا و ارواحنا بين ايدينا. حاملين اكفاننا اعلاما فوق حرابنا فاما ان نعز اوطانها و نعيش عيشة رضية او نوارى حريمنا و ذرارينا التراب و نموت فى سبيل الله شهداء.

تلك الموتة لشهية الرضية المرضية قال ربكم الاحلى ؟ قل هل تربصون بنا الا احدى الحنيين و نحن نتربص بكم ان يصيبكم الله بعذاب من عنده او بايدينا.

ايها الشعب الايرانى الباسل المفدي بالارواح! احملوا علمائكم على التطواف فى كل أرجائكم ليفهموا عامتكم و خاصتكم قرويكم و بدويكم، نسائكم و رجالكم و صبيانكم الخطر الذى احدق بكم و حلق عليكم و ان لم يتداركككم ربكم بلطفه و تتنبهوا من سباتكم ليطمكم [لا قدر الله ذلك] و قظوا الشعب قاطبة ان يقف امام هاذا الخطر بنفوس ملئها الشهامة، بقلوب ملئها الثبات و الشجاعة، برؤس ملئها الحكمة و التدبير.

فهموا الشعب كله ان يسكن تمام السكون فى داخله و يشتغل بما يسنيه حتى لا يجد العدو اليه سبيلا.

حرضوهم علي ان يجعلوا كل اموالهم ما عدا ما يسد الرمق و يحفظ الحياة الجسمانية رأس مال فى سبيل الله، ربحه وطنهم، ربحه دينهم، ربحه حريمهم و ذراريهم و ناموسهم و رضار بهم.

ذكر و هم بقول الله تعالى ؟ يا ايها الذين آمنوا هل ادلكم على تجارة تنجيكم من عذاب اليم تؤمنون بالله و رسوله و تجاهدون فى سبيل الله باموالكم و انفسكم ذلكم خير لكم ان كنتم تعلمون يغفر لكم ذنوبكم و يدخلكم جنات تجري من تحتها الانهار خالدين فيها و مساكن طيبة فى جنات عدن ذلك الفوز العظيم و اخرى تحبونها نصر من الله و فتح قريب و بشر المؤمنين.

بصروهم بعاقبة سوء التفاهم الذى اسسه بعض ارباب الغايات السافلة انفخوا فيهم روح الاتحاد و الاستعداد و الترقى حسب التعاليم دينهم. فليقف الشعبان في صعيد واحد ما سكا اليد باليد، كاشر الانياب متحفزاللوثوب علي كل من نواه او اراد عرقلة عن رقيه، مادا يده، باسما

فكأنكم ما سمعتم قول الله تعالى و اعدوا لهم ما استطعتم من قوة و من رباط الخيل ترهبون به عدو الله و عدوكم.

فكأنكم ما ..... عليكم قول الله تعالى؟ و خذوا حذركم! فكأنكم ما امركم كتابكم بقولى تعالى؟ و انفقوا فى سبيل الله و لا تلقوا بايديكم الى التهلكة اى تبرك النفقة منكم.

اى أمة الاسلام! هذا التخاذل و هذا الاهمال و التهاون هو دائكم الوحيد و سببه الوهن و هو حب الدنيا و كراهية الموت. فما هو الدواء يا ترى؟ الدواء الوحيد و الترياق الناجع و برء ساعة من دائكم الدفين هو اتحادكم و استعداكم.

ترياقكم الوحيد تعارفكم، ترياقكم الوحيد تكاتفكم و تعاضدكم، ترياقكم الوحيد ان يأخذ كل واحد منكم جماعات و وحدانا بساعد الآخر حتي تكونوا كالحلقة المفرغة لا يدرى اين طرفاها.

دوائكم الناجع. ان تنزعوا حب الدنيا من قلوبكم فتبذلوا جميع اموالكم فى سبيل الله و سبيل الاستعداد لما يرضى الله و ان تستعذبوا الموت امام الذب عن حوزتكم و اعلاء كلمتكم فتبذلوا ارواحكم فى الدفاع عن وطنكم و الجهاد فى سبيل الله.

دوائكم الناجع ان ترجعوا الي دينكم و تعملوا بنصائحه. فقد قال لكم؟ و اعتصموا بحبل الله جميعا و لا تفرقوا. حبل الله المتين هو الجماعة. و قد قال المرشد الأعظم صلّي الله عليه و سلم يد الله مع الجماعة هى معيةتوفيق، معية عصمة، معية معونة. و قال : يد الله على الجماعة هى علاوة حرر، علاوة رعاية و صيانة. الجماعة موفقة، الجماعة معصومة، الجماعة فى حصن حصين محفوظة و مصونة. عليكم بها.

اي أمة الحبيب! اسرعوا اليها اسراع الظمأن الى الماء الزلال! فرّوا اليها فرار الصبي من الأسد الى امّه و ابيه! نادوا بها و اجيبوا اليها بدون تفكر بقلوبكم و لا فترة فى ابداقكم و لا تلعثم فى السنتكم.

البدار البدار! فقد ضاق الوقت و اشتدّ الخناق. قال ربّكم الاعلى ترجمةٌ عن المؤمنين الصادقين: يجاهدون فى سبيل الله و لا يخافون لومة لأمم ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء و قد قال تعالى: انفروا خفافا و ثقالا و جاهدوا بأموالكم و أنفسكم فى سبيل الله ذلكم خير لكم ان كنتم تعلمون.

اى امة الاسلام! انما كان فرضا كفائيا عليكم قد صار فرضا عينيا على كل كبير و صغير و غني و فقير و ضعيف و قوى و رجل و امرأة فانفروا خفافا و ثقالا و جاهدوا بأموالكم و أنفسكم فى سبيل الله ذلكم خير لكم ان كنتم تعلمون _ و سارعوا الا مغفرة من ربكم و جنته عرضها السموات و الأرض اعدت للمتقين الذين ينفقون فى السراء و الضراء.

اى امة الاسلام! فلتعلموا و ليعلم العالم البشرى اجمع، انكم جسم واحد و ان كل طائفة من الاسلام هى عضو منك ايها الجسم الشريف و ان من اعظم اعضائك الرئيسة امتك الايرانية. كيف لا و هى امة العلم، كيف لا و هى امة الحكمة. كيف لا و امة المدينة، كيف لا و هى امة الشهامة و المروءة و الشجاعة. كيف لا و هى من اقدم امم العالم اصالة و عراقة مجد و اسلاما. كفاها فخرا لسانها عذب البيان.

كفاها شرفا قول سيد الوجود فى حقها لو كان العلم فى الثريا لنالته رجال من فارس او كما قال.

هى درة فى تاجك ايها الاسلام! فهل يرضى احد من المسلمين ان يمس ما هو من اعظم اعضائها الرئيسة بادنى سوء كلا ثم كلا!

و من المحقق ان مبادئ الشعوب اربعة لا تمنع من ذلك بل توجبه اذ المرء قليل وحده، ضعيف، كثير مع احيه قوي.

و واجب علينا معشر المسلمين ان نبتدئ و نظهر للشعوب الثلاثة الاخرى المعظمة ان ذلك من اسهل الممكنات الحصول عليه بيننا و بينهم و ان الامة كلها لها تمام رغبة فيه و ان فائدته لجسيمة و هى الدواء الوحيد لتوطيد السلم العالم و حقق دماعا لبشر و توفير رفاهية و راحة فى كل المعمورة و ايقاف ارباب المطامع و الاثرة و اعداءا انسانية العابثين بها و براحتها و المحتكرين لزرق الله من بينها قبالة سفاسفهم الساقطة و جشعهم المتوحش عند حدهم.

و هذه وظيفتكم معاشر الخطباء، وظيفتكم معاشر الحكماء و العلماء و الادباء، واجبكم العينى معاشر ارباب الصحف و المجلات.

قوموا بها و استفتحوا باسم الله و توكلوا على الله فمن توكل عليه كفاه **[160]** و انى علي يقين تام من ان اساطين اولئك الشعوب الفخام المبرورين من كل الاسلام وساستهم و فلاسفتهم و حكمائهم و علمائهم و ارباب الصحف و المجلات منهم سيجيبونكم بأول اشارة و سيظهر للعالم البشرى اجمع من ذلك الاتحاد الخير الكثير و العاقبة للمتقين و لا عدوان الاعلى الظالمين.

فى وجه كل من ساعده او كف عنه شره في الاقل. قال ربكم الاعلي و لا تهنوا و لا تحزنوا و انتم الاعلون ان كنتم مؤمنين _ لا ينهيكم الله عن الذين لم يقاتلوكم فى الدين و لم يخرجوكم من دياركم ان تبروهم و تقسطوا اليهم ان الله يحب المقسطين انما ينهيكم الله الذين قاتلوكم فى الدين و اخرجوكم من دياركم و ظاهروا على اخراجكم ان تولوهم و من يتولهم فاولئك هم الظالمون.

هذا هو الدواء الناجع لكم يا امة!

اي سادة! انى عبد ضعيف ادنى واحد فى الامة الاسلامية، لكنى اعلم علم اليقين قول فخر الكائنات: الا اخيركم بافضل من درجة الصيام و الصلوة و الصدقة اصلاح ذات البين هى الحالقة المؤمنون تتكافأ دمائهم يسعى بذمتهم ادناهم و هم يد واحدة على من عداهم. فها أنا احمل ذمتكم الشريفة ايها الشعبان الحكيمان الخبيران بكل تجلة و اعظام.

احملها باسم الرحمة المهدات عليه السلام، احملها باسم فاطمة الزهرا احملها باسم زوج البتول و ابن عم رسول اسد الله الغالب على بن ابى طالب احملها جدى الحسن احملها باسم عمى الحسين احملها باسم الائمة الاثنى عشر احملها باسمكم يا اهل بيت رسول الله امان الارض فى هذا الدهر و اقول على بركة الله: قد اتحد الشعبان اتحادا خاصا و اتحدوا على ما يعلى شأنهم و شأن ملتهم و دينهم و وطنهم.

و هاتان اليدان القاصرتان العاجزتان وحدهما القويتان المتينتان العزيزتان بالله ثم بكما.

ايها الشعبينالشريفين ! قد نابتا عنكما فى تلك المبايعة و من نكث فانما ينكث على نفسه و من اوفى بما عاهد عليه الله فسيؤتيه اجرا عظيما.

اختم كلامى بجملة مناسبة لما افاض فيه و اجاد صديقنا الشهم الغيور الخطيب المصقع فضيلة عبيد الله صاحب جريدة العرب مبعوث آيدين من مسئلة مصر و مراكش بين انكلطره و فرانسافاقول ان تلك القسمة هى اول قسمة ثنائية و لدولة بريطانيا فيها السهم الا و فى حسب و هم القاسمين.

و هذه القسمة المرموز اليها بتهديد اخواننا الارانيين هى القسمة الثانية الثنائة ايضا.

و لدولة انكلطره فى زعمها القسم الأول. لكن يجب علي العالم البشرى اجمع و على الخصوص الامم المهضومة الحقوق المهجوم عليها ان تنظر فى هذه القسمة و تدقق النظر فيها اتم تدقيق و تتيقظ لخطرها و ليعلهم انها ان تمت (لا قدر الله) [و لن تتمان شاء الله حتى يلج الجمل فى سم الخياط و حتى لا يبقي متنفس من الاسلام و لا ذرة تتحرك منه] فستكون مقدمة لقسمات اخر لكنها ثلاثيات.

اوليها لمملكتنا المصونة معاشر العثمانية.

ثانيها لمملكتكم امة الجابونيين.

ثالثها لمملكتكم امة الصينيين.

خاتمتها لمملكتكم يا شعب الالمانيين.

فانكم فى نظر هؤلاء الساعين فى استعباد العالم كله ملحقون بالشرقيين اذا فاوجب الواجبات و آكد المأكدات على الشعب الاسلامى كله و الشعوب الجابونية و الصينية و الالمانية ان يمدوا يد المساعدة الى بعضهم و يتحدوا جمعاء على جلب المصالح الى اوطانهم و صد هذه الهجمات العدوانية عليهم.

MATBÛÂT

İRAN TAKSİMİNE DÂİR

Bizim “ofisimiz” İngiltere’nin İran’a verdiği “ultimatom” hakkında, şimdiye kadar beyân-ı fikr etmemiştir. Yalnız, ara sıra vekāyii hikâye ediyordu. Hatta bazen vekāyiin hikâyesinde lüzum görmüyordu; mesela, geçenlerde Osmanlı ve İranlı vatan-perverler tarafından yapılmış mitingin âvâzı bütün dünya matbûâtına aksettiği halde, muhterem “*Tanin*” o “vâkıa”nın müşâhedeye bile değerini bulmadı!.. Lâkin; nihâyet, geçen salı çıkan nüshası, her nedense İran mes’elesine bir başmakāle tahsîs eylemiştir. Biz bunu mâl bulmuş mağribî gibi sevinerek, hemen aşağıya naklediyoruz:

“İran’da muntazam ve kuvvetli bir idarenin adem-i mevcûdiyyeti bizce rahatsızlığı mûcib olduğu meydandadır. Hudûdlarda âsâyişi te’mîn etmek için asker bulundurmaya mecbûr olduğumuz gibi Osmanlı şehbenderhâneleri ve Osmanlı tebeasının hukūkunu muhâfaza için de şehbenderhânelerimizde ufak birer muhâfaza müfrezesi beslemeye lüzum hissediyoruz. Bütün bunlar bit-tabi’ bizim için bâdî-i memnûniyyet ahvâl değildir.

“İran ile aramızda asırlardan beri revâbıt-ı iktisâdiyye ve siyâsiyye mevcûddur. Aynı zamanda her iki devletin birer devlet-i İslâmiyye olması bu râbıtaların da fevkında kuvvetli bir samîmiyeti icâb eder. Binâenaleyh İran’da sükûn ve intizâmın te’sîsini, terakkīnin husûlünü pek çok arzu eyleriz. Bundan başka İran’ın hükûmet-i Osmâniyye aleyhinde hiçbir fikr-i husûmet ve tecâvüz beslememesi, her halde İran’ın kuvve-i askeriyyesi hükûmet-i Osmâniyye’nin kuvve-i askeriyyesi derecesine gelebilmek için pek çok senelerin güzerânı icâb etmesi şark hudûdumuzu bir dereceye kadar taht-ı emniyyette olduğu da kābil-i inkâr değildir. Cenûbdan İngil-

tere'nin İran'a yerleşmesi şimâlden de Rusya'nın İran'dan hissesini alması demek olacağı cihetle Bâyezid'dan i'tibâren Basra Körfezi'ne kadar binlerce mil mesâfede Rusya ve İngiltere ile komşu olacağız demektir. Rusya ile, İngiltere ile münâsebât-ı dostânemiz pek kuvvetli olduğu meydanda ise de her halde doğruyu söylemek icâb ederse şark hudûdumuzda böyle iki kuvvetli komşu görmek bizim hoşumuza gidecek hâdiselerden addolunamaz.

"İşin içinde başka bir nokta daha var. Şark hudûdumuzda koca bir Azerbaycan kıt'ası bulunuyor. Bunun makarrı olan Tebriz üzerinde bir aralık Osmanlı sancağının da mevcelenmiş olduğu bugün ancak bir hâtıra-i târîhiyye kabîlinden yâd edilse bile el-ân mevcûd ve gayr-ı kābil-i inkâr bir hakîkat, bir "vak'a" var ki onu bir hâtıra-i târîhiyye gibi hayâl nev'inden addetmek imkân hâricindedir. Bu hakîkat ise Azerbaycan'ın milyonlarca sekenesinin Türk olmasıdır. Azerbaycan Türkçesi ile, Azerî lehçesi ile Osmanlı lehçesi arasındaki karâbet o kadar kat'îdir ki birbirimizin lisanını pek kolaylıkla anlayabiliriz. Hâtırât-ı târîhiyyeyi birer masal gibi lâ-kaydâne dinlemek kābil olsa bile bizimle aynı kana mâlik olan, bizim lisanımızı söyleyen, kan ve din kardeşlerimizin hal ve âkıbeti karşısında lâ-kayd kalmak nasıl kābil olur?"

Kat'iyen kābil olmaz. Bu inkârda *Tanin* ile tamamen müttehidü'l-fikriz, ancak bu suâli müteâkib refîk-i muhteremimiz ilâve ediyor:

"Bu gibi mesâil gāyet nâzik ve mühim olduğu cihetle bunlardan nâ-be-mevsim olarak bahsetmekteki mazarratı takdîr ederiz ve bu gibi işlerin gazete sütunlarından ve miting yerlerinden ziyâde diplomat kabinelerinde halledileceğine kāni' bulunuruz."

Ah, işte burada fikirler inkısâma uğruyor. Bizce boğazı sıkılan adamın ses bile çıkarmaması artık tamamen ölmüş olduğuna en kat'î bir delildir. Bir de, hâkimiyet-i milliyyeden en çok bahseden, muâmelât-ı kırtâsiyyeye en ziyâde düşman geçinen, demokrat ve liberal *Tanin*'in bu derece "bürokrasi" müdâfi'liği neden icâb etti? Eğer her şey diplomat ve minister kabinelerinde halledilip bitecekse, efkâr-ı umûmiyyeye, hürriyyet-i kâmile, hürriyyet-i ictimâ'a… hâsılı meşrûtiyete ne lüzum var?..

* * *

Muhterem *Sabah* da "miting"den pek hoşlaşmamış: Cumartesi günkü pek uzun bir başmakâlesi, mitingte söylenen nutuklara epey dolambaçlı yollardan verilmiş cevabımsı bir şeydir. Bir tarz-ı âlimâne ile yazılmış bu makāle nısf-ı evvelinde İran tarihinin son senelerde geçirmiş olduğu safahât-ı fecâyi'i anlattıktan sonra Rusya ve İngiltere'nin rollerini şöyle hülâsa ediyor:

"Bu ahvâl muvâcehesinde Rusya ile İngiltere'nin uzaktan seyirci kaldıklarını zannetmemeli: Her ne kadar Petersburg ile Londra arasında i'tilâf akdolunmuş ise de devleteynin İran'daki me'mûrları millet-i İraniyye'nin bu dâhilî işinde fırkalarla gāyet sıkı münâsebâtta bulunmaktan çekinmemişlerdir. Bütün bu vukūât esnâsında İngiliz me'mûrları hürriyet-perverlerin, Rus me'mûrları da muhâfazakârların – daha doğrusu mürteci'lerin– harekâtı üzerine büyük te'sîr hâsıl etmişler, âdeta onları tahrîk ve teşvîk eylemişlerdir. Hürriyet-perverlerin muvaffakıyeti de İngilizleri, muhâfazakârların muvaffakıyeti de Rusları sevindirmiştir. Bununla beraber işler pek sıkışınca devleteynin sefîrleri bil-ittifâk tebligātta bulunmaktan; yahud İran hükûmetine müttehidü'l-me'âl notalar i'tâsından da hâlî kalmamışlardır."

Bu vekāyii mitingte Ahmed Bey'in nasıl izah ettiğini kāri'lerimiz elbette hatırlarlar: Evet, İngilizler, hürriyet-perverlerin muvaffakıyetinden seviniyorlardı, lâkin makālede zannedilmek yahud zannettirilmek istenildiği gibi, hürriyet-perverler sâyesinde İran dirilsin, kuvvet toplasın, müstakil olsun diye değil, asla değil, belki gürültü ve karışıklık daha ziyâde artsın da biz kolaylıkla müdâhaleye ve taksîme yol bulalım diye idi. Rusların muhâfazakârları, İngilizlerin hürriyet-perverleri tutuşu, bir tanışık döğüşünden ibâretti. İşte onun içindir ki sefîrleri her zaman bir arada bulunuyor, ikide birde müttehidü'l-me'âl notalar veriyorlardı.

Sabah makālenin sonlarına doğru mevzûu tevsî' ederek umûmî bir kāide, âdetâ bir düstûr-ı siyâsî vaz' eyliyor:

Hülâsa olarak deriz ki bir millet kendi selâmetini hiçbir zaman hâricden **[161]** gelecek bir imdâda rabtetmemelidir. Asayiş hemen iâde edilir ve –hiçbir tarafı gücendirmemekle beraber– hariçten müdâhaleye mahal olmadığı memleketin hâl-i sükûnuyla irâe olunursa, maksad hâsıl olur. Almanya'nın şimdiki politikası bir müzâheretten ibâret bulunduğundan, İran'ın selâmetini sırf ondan beklemek yanlıştır. İranlı kardeşlerimize karşı beslediğimiz samimî muhabbet bizi bir kere daha şurasını beyâna mecbûr eder ki İran'ın selâmeti her zaman –fakat her zamandan ziyâde belki şimdi– İranlıların elindedir.

Bu mütâlaa o kadar umûmî ki "İran" ve "İranî" yerine "Türkiye" ve "Türk" konularak "Devlet-i Osmâniyye"ye hitâben de ayniyle söylenebilir. Kim bilir, belki muharririn maksadı da "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!"dır. Bununla beraber, eğer hatıramız aldanmıyorsa aynı sütunlarda, birkaç defalar, hatta birçok defalar, hâricî müzâheretlere, mesela Devlet-i Osmâniyye'nin, Avrupa mecmûa-i düveliyyelerinden birine (İngiltere ve arkadaşlarına okuyunuz!) istinâdı lüzumu tekrar ve te'kîd olunmuştu.

* * *

İngiltere'nin, bundan böyle tarihî olan notası üzerine Avrupa matbûâtının mütâlaâtı, bit-tabi', yek-âhenk değildir: Alman ve Avusturya cerâidi şiddetle mu'teriz; Fransızlar İngilizlere peyrev, İngiliz matbûâtının hakīkī hürriyet-perverleri nâ-hoşnûd, Ruslar, mevcûd i'tilâf ve müşâvereye rağmen, ürkmüş... İngiliz ve Ruslardan birer misâl alalım.

Manchester Guardian diyor ki:

"İngiltere'nin cenûbî İran teşebbüsâtı, şimâlde Rusların harekât-ı gāsıbânelerini tevsîe hizmet edeceğinden korkulur. İngiltere bu günlerde, Rus siyâsetinin ağına tutulmuşa pek benziyor. Zâten cenûbî İran'da adem-i âsâyişin devamı, Rusya siyâsetinin semerâtıdır. İngiltere Rusya'dan ayrılıp,

müstakil bir siyâset ta'kîbine kalkışırsa, İran ahvâli sür'atle kesb-i salâh eyler."

Novye Vremya İngilizlere cevap verir gibi homurdanır:

"İngilizlerin şikâyetlerine rağmen şu muhakkaktır ki cenûbî İran'da âsâyişin adem-i vücûduyla beraber, İngiliz ticâreti seneden seneye terakkî etmektedir. Geçen beş ay zarfında İngiliz ticâreti on milyon tezâyüd etmiştir. Demek oluyor ki İngiltere'nin şimdi kullanmak istediği şedîd vâsıta, İngilizlerin cenûbî İran'daki dûçâr oldukları zâyi'ât-ı hakîkıyyeden münbais değildir. Hem bu ma'lûmâtı biz değil, *Times*'ın Tahran muhbiri kendi gazetesine veriyor."

Zâten hep böyledir: Bir devleti taksîm etmek isteyen devletler, son demde birbirini parçalayacak hâle gelirler; tıbkı bir kemik üzerinde hırlaşan köpekler gibi.

ŞUÛN

İngiltere:

İngiltere'nin Kuvve-i Askeriyyesi – Âlem-i İslâm'ın kısm-ı a'zamını taht-ı hükm ü esâretinde tutan İngiltere'nin kuvve-i askeriyyesi hakkında bir fikir edinmek, müslümanlar için şâyân-ı istifâdedir. İngiliz ordusunun işbu sonbahar manevralarında hazır bulunan, Alman meşâhîr-i münekkidîn-i askeriyyesinden Miralay Gerke, mezkûr orduya şöyle bir kıymet biçiyor:

"İngiltere ordusu Avrupa düvel-i muazzamasından başkalarının ordularıyla mukâyese olunursa, pek aşağı kalır. Avrupa muhârebât-ı berriyyesinde ciddî iş göremez. İngiliz ordusu müstemlekât işlerine, mesela Hindistan'da bir kıyâmın bastırılmasına, "Tibet"e sevkiyât icrâsına, hülâsa gayr-ı medenî akvâm ile kavgaya iyi yarar. Çünkü bu muhârebâtta, İngiliz zâbit ve askerinin seciyye-i mümtâzesi olan soğukkanlılık, cür'et ve akıllılık lâzımdır.

Lâkin büyük kıtaât ile, muntazam, müteâvin harekâta, ki büyük muhârebeler için elzemdir, İngiliz ordusu hazırlanmamıştır. Son manevralarda, her tabur kendi kendine hareket etti. İngiliz ordusu, ayrı müstakil taburların bir araya toplanmasından ibârettir. Boer Muhârebelerinden beri İngiltere'de askerlik terakkî etmemiştir. Zamanımız usûl-i harbine İngiliz generalleri hiç alışkın değildir. Şu ahvâle, İngiliz ordusunun mikdârca azlığını da ilâve edersek şu netîce-i muhakkakaya vâsıl oluruz: "İngiltere, berrî bir devlet-i harbiyye olmak haysiyetiyle hâiz-i ehemmiyyet değildir."

Rusya:

Demiryollar Nezâretinde Tasfiye – (!) Rusya'da gayr-ı Rus akvâmın kānûnî ve gayr-ı kānûnî olarak hukūkundan bir kısmı tenkīs edilmiş bir haldedir. Rusya ahâlisi, tam hukūklu Ruslar ve nâkıs hukūklu gayr-ı Ruslara münkasemdir; yani Rusya ahâlisi hukūkça müsâvâta mâlik değildir. Amelî tahdîdât-ı hukūkıyye, kānûnîsinden daha ziyâdedir. Son gelen Tatar gazetelerinden görüyoruz ki Demiryollar Nezâreti (Rusya'da demiryollar umûru ayrıca bir nezârete mevdû'dur) gayr-ı Rus me'mûrları, sırf gayr-ı Rus oldukları için, me'mûriyetlerinden ihrâca karar vermiştir! Bu adâletsizlikten bahseden bir Tatar refîkımız şöyle diyor:

"Rusya'da, gayr-ı Rus 60 milyondan fazladır. Bunları umûm ahâliye müşterek olan demiryol me'mûriyetlerinde, medâr-ı ma'îşet bulmak tarîkı seddolunuyor demektir. Gayr-ı Ruslar bu gibi muâmelâtı, şimdilik yüreklerinde saklamaya mecbûrdurlar, lâkin müstakbelde bunun için Rusya Hükûmeti'ne teşekkür etmezler: Milletlere zulüm iki tarafı keser bir bıçaktır."

Misyoner Cem'iyeti ve Çar'ın Tebrîki – Kazan vilâyetinin sırf müslümanlarla meskûn bir sancağında geçen sene bir misyoner cem'iyeti açılmış idi. Cem'iyetin bu seneki ictimâ'-ı umûmîsinde, Çar'ın tebrîk-nâmesi okunmuş ve bir senelik sa'yinin semeresi, ihtidâ etmek üzere bulunan bir Rus karısını men' eyleyebilmek ve bir de kıyâmet günü hakkında beş yüz kuruşluk risâle bastırıp dağıtmaktan ibâret olduğu görülmüştür. Çar'ın tebrîkine cidden liyâkat kesbetmişler imiş!

Sırâtımüstakîm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

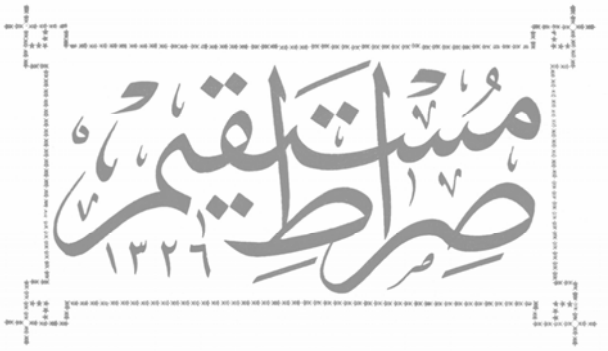

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

10 Kasım 1910 8 Zilka'de Perşembe 28 Teşrînievvel 326 **Beşinci Cild - Aded: 114**

HUZÛR-I HÜMÂYUN'DA BİR HUTBE

Teşrînievvel'in 15'inci günü Edirne'de Selimiye Câmi'-i Şerîfi'nde imâm-ı evvel Hâfız Sûzî Efendi hazretleri tarafından, huzûr-ı hümâyun-ı hazret-i hilâfet-penâhîde, kırâat olunan ve câmi'-i şerîf-i mezkûrda bulunan Siroz müftî-i sâbıkı Fethullah Efendi-zâde Es'ad Beyefendi tarafından zabtedilip risâlemize ihdâ kılınmıştır:

الحمد الله الذى اسس بنيان المشروطية بخلافة سلطاننا محمد رشادخان.

و ازال الظلمات الظلم و الاعتساف بانوار العدالة و الاحسان.

فسبحان الذى امرنا بالمشورة فى كل الامور بنصوص قرآن.

نشهد... الذى جعل روابط الحكومة المكافة و المجازاة فى كل حين و آن.

و نشهد ... الذى جعل عدل ساعة مقابلا لعبادة سبعين سنة لا هل الايمان.

اعلموا ان الله تعالى شرف بلدنكم هذه بقدوم سلطان السلاطين محمد رشاد خان و امن استقبال الدولة العثمانية بالقوة المسلحة العسكرية بالفضل و الاحسان و خير العالم بانتظامهم و حسن مراسمهم كما ينبغى لحلالة العثمانية للماضى و لهذا الاوان.

فيا معشر المسلمين ! توبوا الى الله من كل ذنب و عصيان و حافظوا على مصالح دينكم و دنياكم بدوام الاجتماع و الاتحاد و الاحسان.و عظموا كبرائكم و ارحموا ضعفائكم و احفظوا الوداد بينكم و اكثروا الدعاء بدوام النصر و العمر لمؤسس المشروطية خليفتنا المعظم محمد رشاد خان.

روى عن النبى صلى الله عليه و سلم: السلطان ظل الله فى الارض يأوى اليه كل مظلوم...[1] صدق رسول الله الذى اوجب علينا ان بتخلق باخلاق اهل التوحيد و العرفان.

الا ان احسن الكلام... استعيذ بالله و لمن خاف مقام ربه جنتان.

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 7095.

MUSÎBET-İ MİLLİYYE

Pek azımızın ancak haberi vardır ki şu günlerde yirmi beş milyon dindaş ve nesildaşımız, i'dâm-ı millî tehdîdi altında bulunuyorlar. Kurtulup kurtulmadıklarından haberimiz yok; çünkü Mösyö Brisson'ın ilk yevm-i riyâsetinde ne biçim elbise giydiğini, Sırp veliahdının derece-i harâreti 38,7 mi 38,8 mi olduğunu tafsîlle haber veren "Osmanlı", "Millî" ve "İstanbul" telgraf ajansları; istikbâl-i millîmizi tehdîd eden bu azîm vak'aya dâir kelime-i vâhide bile iş'âr etmediler, gündeliklerimizden hiçbirisi, bu âfeti işitmişe benzemiyor. Eğer menâfi'-i hakîkıyye-i milliyyemizi anlar ve biraz yarını düşünebilir bir halk olsa idik, Türk milletinin geçirmekte olduğu fecîayı pek yakından ta'kīb eylemiş olurduk...

Rusya hükûmeti, müslüman-Türk tebeasının din ve milliyetini yavaş yavaş izâleye hizmet edecek mekâtib-i ibtidâiyye teşkîlâtını, iki, üç seneden beri hazırlayıp gelmekte idi. Nihâyet kānûn lâyihası tehyie olundu ve Teşrînievvel'in 15'inci günü açılan Duma Meclisi'nde ilk iş olarak, müzâkeresine başlandı, en son gelen Petersburg cerâidinde müzâkerenin nihâyeti ve neticesi henüz mevcûd değil. Fakat gerek Duma'nın teşkîlâtından, gerekse bu satırları yazıncaya kadar okuduğumuz nutukların müfâdından anlaşılıyor ki hak ve adâlet tarafdarları galebe edemeyeceklerdir. Duma Meclisi, Rusya'da sâkin yirmi beş milyon Türk-müslüman kardeşlerimizin millî mekteplerini mahv ederek, Türklük kitle-i muazzamasının en mühim bir parçasına hükm-i i'dâm verecektir...

[163] Mekâtib-i İbtidâiyye Kānûnu'nun, Rusyalı müslüman-Türklerin hayât-ı milliyyelerini tehdîd eden belli başlı nukātı şunlardır:

Açılacak mekâtib-i ibtidâiyyede lisân-ı tedrîsî ancak Rusça olacaktır. Mekâtib-i ibtidâiyyenin muallim ve muallime-

leri mutlaka Hıristiyan-Ortodoks olacaktır. Mekâtib-i ibtidâiyyede ta'lîm ve terbiyenin hedefi, şâkirdleri Rus milliyeti ruhunda büyütmektir…

Rusyalı müslüman-Türkler milliyetleri aleyhine hazırlanan bu hücûm-ı müdhişi evvelden haber alarak, kuvvetleri nisbetinde müdâfaa-i mevcûdiyyete hazırlandılar. Birkaç senedir, matbûât, ricâl-i siyâsiyye, ulemâ ve münevverân, mekâtib-i ibtidâiyye-i milliyyenin muhâfazası ve mekâtib-i resmiyyeye lisân-ı millînin idhâli için muktezî tedâbîre dâir müzâkerât-ı dûr-a-dûrda bulundular. Bu müzâkerâtın en muahharı Duma'nın küşâdından bir hafta evvel Orenburg şehrinde in'ikād etmiş üç bin kişilik büyük bir ictimâda vukūa geldi. İşbu ictimâda iki meb'ûs, birçok ulemâ vardı. Orenburg Ahundlarından Ebu Bekir Kabkay hazretleri ictimâa riyâset eyledi. Kazan meb'ûsu Sadreddin Maksûdî Efendi'nin, ki Paris Dârü'l-fünûnu hukūk şu'besi mezûnlarındandır, ihâtalı ve metîn bir nutkunda vaz' ettiği esaslar üzerine, üç saat müzâkereden sonra mukarrerât-ı âtiyye ittihâz olundu:

1 Yeni vaz' olunacak Mekâtib-i İbtidâiyye Kānûnu'nun mekâtib-i husûsiyyeye dâir kavâidi bizim dinî ve millî mekteplerimize teşmîl olunmasın;

2 Evlâd-ı İslâm'dan şâkirdi bulunan bil-cümle mekâtib-i resmiyyede dinimiz ve dilimiz mutlaka okutulsun;

3 Mekâtib-i mezkûrede Rus lisanından mâadâ derslerin cümlesi talebenin millî diliyle tedrîs olunsun;

4 Müslüman şâkirdlerin ta'lîm-i dînîsine, ta'lîm-i lisân-ı millîsine, terbiye-i ahlâkıyye ve dîniyyesine müteallik, din ve lisân-ı millî mualliminin ta'yîni, mektep meclisine a'zâ ta'yîni, okutulacak kütüb-i İslâmiyye'nin intihâb ve tasdîki gibi mesâil, idâre-i rûhâniyye-i İslâmiyyelerle bi'l-müzâkere tekarrür ettirilmek sûretiyle halledilsin.

İşbu mukarrerât, bâ-telgrafnâme Duma'da mekâtib-i ibtidâiyye komisyonu reisine ve pâyitahtın mu'teber cerâidi idarehânelerine gönderildi.

Yukarıdaki dört nokta, Rusya'da sâkin Türk-müslümanlarının mekâtib-i ibtidâiyye kānûn-ı cedîdi hakkında iki üç seneden beri devam eden müzâkerelerinin netîce-i mukarreresi addolunabilir. Bu cihetle Rusya müslümanlığının kānûn-ı mezkûra karşı aldığı vaziyeti gösteriyor, demektir. Ve bu nokta-i nazardan pek mühimdir.

Rusyalı kardeşlerimizin bahsetmekte olduğumuz Mekâtib-i İbtidâiyye Kānûnu'na ne derecelerde ehemmiyet verdiklerini ve bunun bilâ-ta'dîl tatbîkinden ne kadar korktuklarını anlamak için, sâlifü'z-zikr ictimâdan üç gün sonra Orenburg'da münteşir *Vakit* gazetesinin yazdığı başmakālesinden bazı parçaları aynen aşağıya naklediyoruz:

"Başımıza kara günler yaklaşıyor. Rus şovenleri elinde kalan üçüncü Duma, bil-cümle müslüman çocuklarını dinsiz, ana dilsiz, millî ruhsuz, mekâtib-i resmiyyede ta'lim ve terbiye ettirmek yolunu hazırlıyor. Böyle mektepler Tatar oğlu yetiştiremezler, müslüman da yetiştiremezler!..

"Eğer vakit geçmeden, Duma ekseriyetinin kararını ta'dîle muktedir olamazsak, müslüman sıfatıyla neticeye başlayışımızın ilk adımı atılmış olacaktır…

"Mes'eleyi Rus Hükûmeti, Rus milletinin ekseriyeti nâmına hallediyor. Bütün Rusya müslümanları bir ağızdan kendi menfaatlerini müdâfaaya kıyâm etmezlerse hiçbir netice istihsâl olunamaz.

"Bir milletin sesi işitilmez, kendi başına yağan belâlardan haberdarlığı bilinmez ise, mikdârı velev yirmi, yirmi beş milyon olsun, onun arzu ve talebine aldıran olmaz. Eğer bütün millet birden söylerse sesi âlemi titretir…

"Şimdi artık milletimize söz söyleyecek vakit geldi, yetti: Bize millî mektep, din dersleri ve ana dili lâzım mı, mukaddes mi? Söylemeliyiz... Millî mektep ve ana dil talebi ve Volga sevâhilinden Çin hudûduna, Kazan'dan Kafkaz'a kadar yayılmaz ise, bu mukaddesâtımızın lüzumsuzluğuna hükmetmiş olacağız…

"İmtihan zamanı yaklaşıyor, bakalım millet imtihanını nasıl verecek?"

Evet, biz de büyük Türk milletinin en fa'âl ve en diri bir kısmı olan şimalli kardeşlerimizin imtihanını kalbimiz kasılmış, nefesimiz tutulmuş bir halde bekliyoruz.

Lâkin o kardeşlerimizden biri çıkıp dese ki sizin meclis-i meb'ûsânınızda Osmanlı tebeası Rumlara, Bulgarlara, Sırplara alâkadâr mekâtib-i umûmiyye kavânînî müzâkere olunurken, bu vatandaşlarınızın hâric ez-hudûd nâmdaşları, ancak kalbi kısık, nefesi tutuk beklemekle mi kalıyorlar? Yoksa bazı teşebbüsât-ı mü'essirede mi bulunuyorlar?

Bilemeyiz, bu suâle, pek muhıkk ve pek acı bir tekdîr ve tevbîh mündemic olan bu suâle ne cevap bulabiliriz? Şiir ve hayâlden başka hiçbir sermâyemiz olmadığından,

Derd çok, hem-derd yok, düşman kavî, tâli' zebûn.

mısrâ'-ı zelîlânesi ile nefsimizi ve muhâtabımızı avutmaya mı çalışıyoruz?..

DÂRÜ'L-HİLÂFE'DE MAÂRİF-İ İBTİDÂİYYENİN HÂLİ VE SÛRET-İ ISLÂHI

– 2 –

Maârif-i umûmiyyenin İstanbul ahâlisi beyninde metîn esaslar üzerine te'sîsi için muktezî esbâb mevcûd mudur değil midir?

Bizde büyük bir kusur vardır: Bizim arzumuz, âmâlimiz, iktidârımızla mütenâsib görülmüyor. Biz, isteriz ki yapacağımız iş ya mükemmeliyet ve fevkalâdeliği ile bütün cihânı hayretlere düşürsün veyahud da hiç o iş yapılmasın. Zâten şu ikinci hal birincinin netîce-i mantıkıyyesidir. **[164]** Zîrâ büyük ve fevkalâde iş görmek için büyük ve fevkalâde iktidâr-ı maddî ve ma'nevîye mâlik olmak iktizâ eder. Halbuki bundan mahrûm olduğumuzu maatteessüf i'tirâf etmek mecbûriyetindeyiz… Sonra da büyük ve fevkalâde iş göremeyince bütün bütün me'yûs ve nâ-ümîd oluyoruz ve hiç iş de göremiyoruz. Bizde, elimizde bulunan ve el-yevm mevcûd olan şeylerden istifâde yolu kat'iyen düşünülmüyor. Biz isteriz ki birdenbire Fransızlar, İngilizler, Almanlar gibi işler

yapalım. Yapamayınca elimizde bulunan ni'metlerden istifâde etmek çâresinden de bütün bütün sarf-ı nazar ediyoruz.

Misâl olarak maârif-i ibtidâiyyemizi arz edebilirim: Bugün maârif-i ibtidâiyye mes'elesi bütün bütün unutulmuş gibidir. Zîrâ biz istedik ki mekâtib-i ibtidâiyyemiz Fransız mekâtibi derecesinde mükemmel olsun. Unuttuk ki Fransızlar yalnız 1882 senesinde mekâtib-i ibtidâiyye ebniyesi inşası için iki yüz yetmiş yedi milyon frank sarf ettiler. Bit-tabi' böyle bir teşebbüs bizim iktidârımız hâricindedir. İşte bundan dolayıdır ki mevcûd mekteplerimizden bile sarf-ı nazar edilerek bunların ıslâhı, ikmâli yolu düşünülmüyor.

Halbuki bu yol düşünülürse maârif-i ibtidâiyyemiz birden bire Fransız maârif-i ibtidâiyyesi kadar ikmâl ve ıslâh edilmiş olmazsa da şimdiki ihtiyacâtımızı def' edecek derecede ıslâh ve ikmâl edilebilir.

Filhakîka maârif-i ibtidâiyyenin ta'mîm ve ıslâhı için hangi avâmil ve anâsırın vücûdu elzemdir?

Mektep ne olduğunu, neden ibâret bulunduğunu az çok düşünen bir zât bu suâle cevap vermekte güçlük çekmez. Maârif-i ibtidâiyyenin ta'mîm ve ıslâhı için beş şeyin mevcûdiyeti elzem olduğu âşikârdır. 1) Mekâtib binaların mevcûdiyeti, 2) Ahâlide ilm u irfâna temâyül, 3) Etfâlin mevcûdiyeti, 4) Sarf edilen paraların kifâyet edeceği, 5) Muallimlerin mevcûdiyeti. Şimdi şu anâsır ve avâmili birer birer nazar-ı tedkîkten geçirelim; bakalım bunlar aramızda mevcûd mudur değil midir?

Âciz, dört ay zarfında İstanbul'da bulunan bütün mekâtib-i ibtidâiyye-i evkāfiyye ve resmiyyeyi, mekâtib-i rüşdiyye-i resmiyye ve husûsiyyeyi dolaştım. Her birine dâir ayrı ayrı tedkîkātta bulundum. Her mektebin hey'et-i tedrîsiyyesine, şâkirdânın mikdârına, ebniyesine, ücret-i tedrîsiyyesine âid ayrıca cedveller istatistikler yaptım, işte şu cedâvil ve istatistiklerin tedkîkinden hâsıl olan netâic ve hakāyıkı şurada vaz'-ı enzâr ediyorum:

– 1 –

Mekâtib-i İbtidâiyyenin Mikdârı ve Aded-i Nüfûs İle Nisbeti

Umûm mekâtib-i ibtidâiyyenin adedi dört yüze karîb büyük bir yekûn teşkîl eder. Bil-farz İstanbul'da ahâlî-i müslimenin mikdârı beş yüz bin nüfûs olmak üzere i'tibâr edilecek olursa beher 1225 nüfûsa bir mekteb-i ibtidâî isâbet eder, ki bu nisbet memâlik-i mütemeddinede müşâhede edilen mikdâr-ı nüfûs ile aded-i mekâtib arasında mevcûd nisbete hemen hemen müsâvî gibidir.

– 2 –

Şâkirdânın Mikdârı

Bir de diğer bir nokta-i nazardan tedkîk edelim: Umûm mekâtib-i ibtidâiyye-i evkāfiyye ve rüşdiyyede teallüm etmekte olan etfâlin mikdârı (32.079)'a bâliğdir. Şimdi İstanbul sekene-i müslimesinin mikdârı hakkında yukarıda kabul etmiş olduğumuz faraziyâtı bu husûsta da tatbîk edecek olursak ve 500.000 nüfûs arasında mekâtib-i ibtidâiyyeye devam eden sıbyânın yekûnu ahâliden on ikide birden fazla teşkîl edemeyeceğini de yani 41.650'yi tecâvüz etmeyeceğini nazar-ı i'tibâra alacak olursak sekene-i Dârü'l-Hilâfe etfâlinin yüzde sekseninin mekâtib-i ibtidâiyyeye devam etmekte olduğu görülür. Bu ise İstanbul'da maârif-i ibtidâiyyenin ne seviyede bulunduğuna bir mîzân teşkîl eder. Almanya, Fransa, Belçika ve İsviçre müstesnâ olduğu halde diğer Avrupa memâlikinde tahsîl-i ibtidâî bu derece vâsi' değildir. Ve belki de birçok memâlikte mesela Rusya, İtalya, İrlanda ve diğer memleketlerde bu dereceden dûndur.

– 3 –

Muallimlerin Mikdârı ile Şâkirdân Mikdârının Nisbeti

Şimdi gelelim mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyyedeki muallimlerin adedine; bunların yekûnu (1545)'e bâliğ oluyor. Yani takrîben beher 19 talebe başına bir muallim isâbet eder. Halbuki memâlik-i garbiyyede mesela en müterakkī ve en mütemeddin olan Fransa ve Almanya'da beher 40 talebeye bir muallim isâbet eder.

– 4 –

Mesârifin Mikdârı

Mekâtib-i ibtidâiyyece ihtiyâr olunan mesârife gelince mesârifin yekûn mikdârı şehriye olarak 242,114 kuruşa bâliğ oluyor.

Bu yekûn ber-vech-i âtî teşekkül ediyor:

1) Maârif ve Evkāf Nezâreti tarafından mekâtib-i ibtidâiyye-i evkāfiyyeye sarf olunan 24,717.
2) Mezkûr mekâtîbde ücret-i tedrîsiyyeden husûle gelen 166.597.
3) Maârif Nezareti'nce zükûr ve inâs rüşdiyelerine sarf edilen 157,000.

Şimdi şu meblağ aded-i talebeye taksîm edilecek olursa beher talebenin şehrî on bir kuruş ve senevî yüz otuz iki kuruşa mâl olduğu tebeyyün eder.

Lâkin bu mes'eleye dâir sunûf-ı mekâtib arasında büyük bir fark vardır. Şöyle ki: Mekâtib-i ibtidâiyye-i evkāfiyyede beher talebe şehrî beş kuruşa mâl olduğu halde mekâtib-i rüşdiyye-i inâsiyyede bir talebe 10 ve mekâtib-i rüşdiyye-i zükûriyyede bir talebe 28 kuruşa mâl oluyor. Şu halde bizde **[165]** beher talebe senevî 60 kuruştan 460 kuruşa kadar bir meblağa mâl oluyor demektir. Diğer memâlikte ise bu mikdâr 15 frank ile 20 frank beyninde tehallüf ettiği halde bu mikdârdan yalnız muallimîn maaşâtı te'diye olunmayıp muallimîn ve müteallimîne mahsus ayrı ayrı kütüphâneler te'sîs vesâir levâzım-ı tedrîsiyyenin istikmâline de kifâyet etmektedir. Halbuki İstanbul mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyyelerinde bu gibi müessesât ve levâzımâttan eser bile yoktur.

– 5 –

Mekâtib Binalarının Hâl-i Hâzırı

Mektep binalarına gelince: Ma'lûm olduğu üzere mekâtib-i rüşdiyye-i resmiyyeden kısm-ı a'zamı emâkin-i emîriyyeye yerleştirilmişlerdir. Mekâtib-i ibtidâiyye-i evkāfiyye, bu binalardan birçoğu müşrif-i harâb olup kābil-i istifâde bir halde değilseler de her merkezde o merkezde bulunan mekâtib talebesini istîâba kâfi binalar intihâb edilerek cüz'î bir

masrafla ta'mîrât-ı lâzıme icrâ olunduğu takdîrde mükemmel ve kābil-i istifâde bir hâle ifrâğ edilebilir.

Yukarıda İstanbul ahâlî-i müslimesi beyninde maârif-i ibtidâiyyenin metîn ve muntazam esaslar üzerine te'sîsi için iktizâ eden bil-cümle anâsırın mevcûd olup olmadığı suâlini îrâd etmiş idik. Şimdi burada bu suâli tekrar ile deriz ki bu anâsır kâmilen mevcûd ve müheyyâdır. Yani İstanbul sekenesi maârife gāyet mütemâyil ve müncezib olduğu gibi bu emirde sarf edilen para ve mikdâr-ı muallimîn derece-i kifâyede ve mektep binaları hazır ve âmâdedir; yalnız esas mes'ele işin şekil ve sûretindedir. Yani kâffe-i vesâit ve zemîn müsâid olmasına rağmen bundan lâyıkı vechile istifâde edilemiyor. İşte burada bu adem-i istifâdenin sebeb-i aslî ve hakīkīsini bulmak için işin yalnız cihet-i maddiyyesini tedkīk ile iktifâ etmeyerek cihet-i ma'neviyyesini de tahlîl eyleyeceğiz.

Evvelen: Muallimîn

Âcizleri dört yüze karîb mekâtib-i ibtidâiyyeyi devr ü teftîş eylediğim esnâda mekâtib-i ibtidâiyye-i evkāfiyye ve rüşdiyye muallimîninin ibrâz-ı âsâr-ı hamiyyet ve fedâkârî etmekte ve bi-hakkın îfâ-yı vazîfe eylemekte olduklarını bizzat müşâhede ile muallimîn-i merkūmeyi tebcîl ve takdîr eyledim.

Muallimîn-i merkūmenin yüz, yüz elli ve fevkalâde olarak iki yüz kuruş maaş almakta oldukları halde havası muhtel, nezâfetten ârî ve soğuk mektep köşelerinde sabahtan akşama kadar talebeyi ta'lîm ve tedrîs ile iştigāl eylemeleri almakta oldukları cüz'î maaş mukābilinde sâde bir maîşetle imrâr-ı evkāta mahkûm bulunan bu bî-çâreler için sırf bir eser-i hamiyyet ve fedâkârî değil midir? Doğrusu bu gibi şerâit-i gayr-ı münâsibe tahtında îfâ-yı vazîfeye herkes muktedir olamaz. Farazâ her gün Üsküdar'dan kalkıp saat dörtte Eyüp'e kadar gelerek vazîfesi başında isbât-ı vücûd eden dârü'l-muallimâttan neş'et etmiş ve senelerce yüz, yüz on kuruş maaş mukābilinde muallimelik etmekte bulunmuş olan bir muallime nazar-ı insâf ile muhâkeme edilsin.

Cem'iyet-i ictimâiyyeye olan bu vazîfesinden dolayı ne derecelere kadar izhâr-ı âsâr-ı hamiyyet ve fedâkârî eylemekte olduğu inkâr edilebilir hakīkatlerden midir? Bu muhaddere büyük bir hamiyet ve sadâkatin timsâl-i müşahhası yâd edilmeye el-hak lâyık değil midir? Bir kere inâs mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyyeleri devr ü teftîş edilecek olur ise bunların her türlü vesâit-i teshîniyye ve istirâhatten mahrûm oldukları ve tâlibât ve muallimât-ı İslâmiyye'nin neler çektikleri görülür. Esnâ-yı devr ü teftîşte bazı muallimlere tesâdüf eyledim ki bunlar şeyhûhetleri hasebiyle iktidârsızlıklarını i'tirâf etmekle beraber vazîfelerine meftûn oldukları ve ekser vakitlerini çocuklarla birlikte imrâr etmiş oldukları cihetle çocuklardan bir türlü müfârakat edemeyeceklerini müteessirâne bir lisan [ile] beyân ediyorlardı. İşte bu bir hiss-i vazîfe ve san'attır. Bunu takdîr eylemelidir.

Mekâtib-i mezkûre hey'et-i ta'lîmiyyesi ekseriyetle vazîfe-şinâs ve fedâkârdırlar. Vukūf ve ma'lûmâtlarına gelince bu mekâtibde muallimlik edecek derecede vukūf ve ma'lûmatları da vardır. Bunlar fezâ'il ve mehâsin-i ahlâkiyye ile mütehallî oldukları halde bu evsâf-ı mümtâzelerinden lâyıkı vechile istifâde olunamıyor. Çünkü usûl-i tedrîs ve ta'lîme bi-hakkın vâkıf değildirler. Fakat bu kusur yalnız bunlara mı münhasırdır? Hayır, bu mahzûr mekâtib-i Osmâniyye'nin cümlesinde mevcûddur. Dârü'l-muallimîn ve dârü'l-muallimâtta bile şimdiye kadar ahvâl-i tedrîsin neden ibâret olduğu bilinemiyordu. Şimdi ise hamden sümme hamden bu mahzûrun ref'i çâresine tevessüle karar verilmiştir. Âtîde usûl-i tedrîs hakkında arîz ve amîk bahsedilecektir.

Sâniyen: Ahâlinin Maârife Olan Meyil ve İrtibâtı ve Şâkirdânın Kābiliyet ve İsti'dâdı

Ahâlinin maârife fevkalâde bir meyil ve irtibâtı vardır. Ve buna delil ise Dersaâdet'te mekâtib-i rüşdiyye ve ibtidâiyyenin mikdârı gittikçe tekessür eylemesidir. Adedi kırk üçe bâliğ olan mekâtib-i rüşdiyye-i husûsiyyeden her birinde hadd-i asgarî olarak elli ve hadd-i a'zamî olarak beş yüzü mütecâviz talebe mevcûddur. Bu mikdâr da ahâlinin maârife olan meyil ve muhabbetini gösterir. Mekâtib-i mezkûrede ücret-i tedrîsiyyenin mikdârı şehrî on kuruştan altmış kuruşa kadar tahallüf ediyor. İstanbul ahâlî-i müslimesinin ahvâl-i mâliyye ve iktisâdiyyesi nazar-ı dikkate alınacak olur ise bu ücretin fâhiş olduğu ve fakat evliyâ-yı etfâlin bu uğurda her türlü fedâkârlığa katlanmakta oldukları görülür.

Ücret-i mezkûre fâhiş olmakla beraber bu mekâtibin hey'et-i tedrîsiyyesini teşkîl eyleyen zevâtın ekserîsi sırf sevk-i hamiyyet ve hizmet-i vatan arzusuyla vazîfelerini fahrî olarak ifâ ediyorlar. Bu zevât miyânında ez-cümle zâbitân ile dârü'l-fünûn müdâvimîni bulunuyorlar ki işbu hamiyet **[166]** ve fedâkârlıklarından dolayı bunlar şâyeste-i teşekkür ve mahmedettirler. Bu gibi zevâtın hamiyet ve fedâkârlıkları ve ahâlinin kendilerinden teşkîl etmiş oldukları maârif encümenleri sâyesinde birçok evlâd-ı vatan kesb-i ilm ü irfân etmektedir.

Etfâlin seviye-i iktidâr ve zekâsı husûsuna gelince etfâl-i merkūme zarâfet–Ainesse, nezâket–Délicatesse, zekâvetçe–İntelligence dünyanın en mütemeddin ve müterakkī milletlerinden bulunan Fransız, Alman ve İngiliz çocuklarından tefrîk edilemezler. Bunlar bir aşîretten koca bir imparatorluk teşkîl etmiş olan ve etrafında bulunan bil-cümle akvâm-ı mütemeddine ve gayr-ı mütemeddineyi taht-ı inkıyâda ve itaatine almış ve altı yüz bu kadar sene kemâl-i azamet ve ihtişâm ve şevketle büyük bir imparatorluğu idare eylemiş ve nüfûz ve satvet-i hükûmeti aktâr-ı âleme tanîn-endâz-ı celâdet olmuş olan ecdâd-ı ma'âlî-nejâdlarının ahfâd ve encâlidirler.

İşte bir taraftan şu mülâhazât diğer taraftan da etfâl-i merkūmenin ahvâl ve evsâfı nazar-ı im'âna alındıkça mekteplerin hâline teessüf etmemek elden gelmiyor. Ben mekâtibi devr u teftîş ederken yeni Türkiye'nin âtîsini, İslâmiyet'in istikbâlini te'mîn edecek olan mini mini masûmların zekâvet-i fıtriyyelerini hüsn-i isti'mâl etmek lâzım gelirken bilakis bu bî-çâreleri rutubetli harâb ve güneş yüzü görmez binalar içinde vesâit-i teshîniyyeden ve nezâfetten ârî yerler-

de soğuk ve kuru tahtalar üzerinde gördükçe hallerine ağlamamak elden gelmiyor. Bu binalar mektep olmaktan ziyâde bir işkence mahalli, bir hapishâne ıtlâkına daha lâyıktırlar. Etfâl-i merkûme muntazam ve hıfzu's-sıhhaya muvâfık rutubetten ârî binalar derûnunda usûl-i cedîd üzere ta'lim ve tedrîs olunarak akıl ve dimağları perveriş-yâb edilecek yerde fena bir usûl-i tedrîs neticesi olarak akıl ve zekâları kuvve-i müfekkireleri ibtâl ve nahif vücûdları tahrîb olunuyor. Bu gibi mekâtib[de] alet-tedrîc ikmâl-i tahsîl ile zimâm-ı mukadderât-ı milleti yed-i temşiyyete alacak hükûmet-i meşrûtamıza münâsib efkâr-ı münevvere sahibi müstakillü'r-re'y ve müdebbir zevât yetiştirilmeyip bilakis mahdûdü'l-fikr, za'îfü'l-akl ve her türlü esâret ve istibdâda meyyâl bir sürü heyûlâ ve aceze vücûda getiriliyor.

Âtîde usûl-i tedrîs hakkında mufassalan beyân-ı fikr u mütâla'a edileceği cihetle şimdilik itnâb-ı kelâmdan sarf-ı nazar eyledim. Fakat etfâl-i müslimenin isti'dâd ve kābiliyet-i fıtriyyeden mahrûm olduklarına dâir mevcûd olan fikr u zehâba karşı bütün mevcûdiyetimle protesto ederim. Bunları zekâvetsiz ve kābiliyetsiz gösteren mekâtib-i hâzıramız ile usûl-i tedrîstir. Mekâtibi devr ü teftîş eylediğim esnâda talebenin birçoğuna derslerine dâir suâller sordum. Evvelâ benden sıkıldılar ve bilâhare gördükleri müşfikâne muâmele üzerine serbestçe cevap vermeye başladılar ve tarafımdan dersleri hakkında verdiğim tafsîlât ve izahâtı pek çabuk ahz u zabt ettiler.

Ahmed Akayef

* * *

İSTİKĀMET

Kütüb-i ahlâkıyyede "istikāmet" şöyle ta'rîf olunur:

İstikāmet; herkes bulunduğu mevki'den kavânîn-i münîfe ve nizâmât-ı mevzû'anın gösterdiği yola gitmek ve ebnâ-yı cinsinin hukūkunu muhâfaza etmek, ahdinde sâhib-i vefâ olmak demektir.

İstikāmet: Bil-cümle hidemâtta ve her nevi'ahz u i'tâ ve muâmelâtta tükenmez bir sermâyedir. İstikāmet sahibi mes'ûliyet ve mahcûbiyetten korkmaz; çünkü onları dâî olan yollarda bulunmaz. Her zaman alnı açık serbest gezer, serbest söyler; sözü her yerde mer'î ve mu'teber olur.

İstikāmet sahipleri umdukları derecede servete mâlik olamasalar bile bir vakit aç kalmazlar, sevilirler, aranırlar, hüsn-i zan ile kabul olunurlar.

Kur'ân-ı Kerîm'de esteîzu-billâh [1](فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ) âyet-i celîlesi mantûk-ı münîfine tevfîkan istikāmet üzere harekete mecbûruz. Emr ü nehyde istikāmet üzere olmaklığımız ve hudûd-ı şer'iyyeyi tecâvüz etmemekliğimiz yani doğruluktan ayrılmamaklığımız fermân-ı İlâhî'nin cümle-i îcâbâtındandır.

Cenâb-ı Risâlet-penâh-ı A'zam sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz [2](شَيَّبَتْنِي سُورَةُ هُود), yani sûre-i Hûd beni ihtiyarlattı buyurdular ki sûre-i celîle-i Hûd'da yüz on ikinci âyet-i celîlede bu emr-i âlî-i Sübhânî maksûd-ı Hazret-i Nebevîleri olduğunu muhaddisîn, müfessirîn beyân ettiler. Bu hadîs-i münîf-i Muhammedî; hakīkat-ı istikāmet esasına ma'tûftur.

İstikāmet üzere hareket eden mü'minlerin mertebe-i âlü'l-âline esteîzu-billâh [3](إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا... الى اخر الآية) nazm-ı bedî'i delâlet ediyor. "Müstakim ol, Hazret-i Allah utandırmaz seni."

E'âzım-ı erbâb-ı dîn istikāmette Cenâb-ı Hakk'ın rızâsı vardır dediler. Rızâullâha mazhariyet ise iki cihân saâdetini istilzâm eder.

Bir insan bu esası kendine rehber ittihâz ederse bahtiyâr olur.

İstikāmet sâhibi olmayan adam cem'iyet-i beşeriyyenin hâini demektir. Zîrâ kendi menfaati[ni] cem'iyyet-i beşeriyyenin mazarratında arayanlar müstakīm olmayanlardır ki onlar da hâindirler. [4](خَيْرُ النّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ شَرّ النّاس مَنْ يَضُرّ النّاس) hadîs-i âlîsi bu hakīkati mübeyyindir. İnsanın kalbinde fikr-i istikāmet temerküz ederse cem'iyet-i beşeriyye elbette ondan fâide görür; mesela bir me'mûr mensup olduğu dâireye vakt-i mu'ayyeninde gelip gitmeye, mesâlih-i devleti kemâl-i istikāmetle îfâya me'mûr ve mecbûr olduğu halde husûsât-ı keyfiyyesini vezâif-i resmiyyeye takdim eder de işinin başına geç gelir veya vakt-i mu'ayyenden evvel vazîfesi başından tebâüd ederse veya ara sıra hiç gelmezse o kimse şerru'n-nâstır; şerru'n-nâs ise hâindir. Bir de o kimse evvel-emirde hilâf-ı emr-i İlâhî hareketi i'tibâriyle nefsine zulmetmiş, sâniyen hukūk-ı devlet ve millete tecâvüz **[167]** eylemiş olur. Emr-i devâmda te'mîn-i intizâm için bir me'mûrun karşısında iki rehber vardır. Birincisi Allah korkusudur. Çünkü hikmetin başı Allah korkusudur. İkincisi geç gelir erken gider veya hiç gelmezse maaşından icrâ edilecek kıstu'l-yevm endişesidir. Allah'tan korkmayan kuldan hiç korkmaz. Fakat eline geçecek paranın azalmasından korkar zîrâ onun dini imanı para, mezhebi vatana, hukūk-ı devlete, millete hıyânettir.

Bâlâda arz ettiğim vechile kalbinde hakīkat-i istikāmet temerküz etmiş bir me'mûr şöyle düşünür: Hazîne-i devletten bana şu kayd u şart dâhilinde hizmet etmekliğim için bir maaş tahsîs olunmuştur. Bu hizmet bir vedî'a-i mukaddesedir. Mücerred ihmâl ve tekâsül eseri olarak vaktiyle hizmetimin başında bulunamazsam maaşımın o bulunmadığım zamana mahsûs olan kısmı benim için meşrû' olamaz. Çünkü ben emrolunduğun hizmette doğruluk göster fermân-ı İlâhî'sine karşı iyi bir harekette bulunmamış olacağım. Emânete hıyanetten başka bir şey intâc etmeyen bu hâle cür'et edemem. Husûsî işlerim evkāt-ı mu'ayyene-i resmiyyenin hâricine kalsın, ben işimin başına vaktiyle gideyim, istikāmet üzere çalışayım, yani ifâsını deruhte eylediğim hizmet-i mukaddeseyi kemâ hiye hakkuha hüsn-i îfâya sâî olayım der.

---

[1] Hûd, 11/112.

[2] Tirmizî, *Sünen,* Ebvâbü Tefsîr, Vâkı'a.

[3] Fussilet, 41/30.

[4] Fahreddin Râzi, *Mefâtîhü'l-Gayb,* Beyrut, 1420, c. 23, 350. Hadisin ikinci kısmı yer almaz.

İşte adâlet de bunu icâb eder. Yoksa vazîfemin başında bulunmazsam maaşım kesilir, tarz-ı ma'îşetim haleldâr olur korkusuyla hareket eylerse ondan hayır gelmez.

Bizler ki efrâd-ı milletteniz; milletimizin saâdeti için çalışmakla mükellefiz: Kalbimize fikr-i istikāmeti yerleştirmeli. Ona göre çalışmalıyız. Ceza korkusuyla çalışmak mesleğini tutanların hayvandan farkı yoktur; onlar kendilerini milletten addetmesinler.

Ne vakit ki kalbimizde bu esas cây-gîr olur, o zaman vatanımızın saâdeti sür'atle tecellî eylemeye başlar.

Kezâlik ticâretle me'lûf olanlar meslek-i istikāmette sâbit oldukça görülür ki kadr ü şerefi ve i'tibâr-ı mâlîsi gün-begün tezâüf eder aksi hâli iltizâm edenler mahv u perîşan olur gider.

Hazret-i Haydar-ı Kerrâr radıyallahu anh el-Gaffâr Efendimiz bir gece umûr-ı müslimîn ile iştigāl üzerinde iken hâne-i saâdetlerine muttasıl olan bir zât ma'rûzât-ı husûsiyye için huzûr-ı âlîlerine şeref-yâb-ı duhûl olur. Hazret-i Ali Efendimiz önlerinde yanmakta bulunan çerâğı söndürür. Diğer bir çerâğı şu'lelendir[ir]ler. O zâtın ifâdesini dinlerler. Mufârakat edeceği sırada Cenâb-ı Ali sonra yaktığı çerâğı söndürür, evvelki söndürdüğünü tekrar yakar. Her hâlinde bin hikmet müşâhede olunan Cenâb-ı Murtazâ'dan o zât: Her iki çerâğın şu'lesi aynı ziyâı veriyordu, birini söndürüp diğerini yakmakta ne maksad olabilir diye cür'et-nümâ-yı su'âl oldukta ka'be-i ilm u hikmet Cenâb-ı İmâm:

Bu ilk söndürdüğüm çerâğın yağını beytü'l-mâl-i müslimîn bana verdi ki geceleri umûr-ı ibâd ile meşgūl olduğum zaman bunun şu'lesinden müstefîd olayım. İkincisi ise kendimin olduğundan husûsât-ı zâtiyyemi bunun şu'lesi altında görüyorum.

Siz bana zâtıma âid bir husûs için mürâcaat ettiğinizden kendime mahsûs çerâğı yaktım. Zîrâ beytü'l-mâlin verdiği yağı mâ vudı'a-lehinin gayrıya sarf yüzünden mes'ûliyet-i ma'neviyye zuhûr edeceğini düşündüm, hikmeti budur buyurmuşlardır.

Bize ne güzel bir ders-i hikmet ve hakîkat teşkîl eder bir kıssa-i latîfe. Sevgili vatanımız erbâb-ı istikāmete cilvegâh oldukça tebşîrât ve inâyet-i İlâhiyye'den hisse-mend olacağımız ve muazzez memleketimizin her tarafını bu sâyede envâr-ı adâletle münevver edeceğimiz tabiîdir.

Cenâb-ı Hak mukaddes vatanımızın teâlî-i şân u şevketine hizmet eden erbâb-ı istikāmetin adedini tezyîd ve içimizde menâfi'-i husûsiyyesini menâfi'-i mu'azzeze-i vataniyyeye takdîm edenlere ve menfaatini mazarrat-ı umûmiyyede arayanlara salâh-ı hâl ihsân buyursun temenniyât-ı hâlisesini tekrar ile makāleye nihâyet verdim.

Hüseyin Vassâf

Sünûhât-ı Kalbiyyeden:

BÂRÂN-I HAZÂN

Bakınız, vâlidemin koltuğunu, minderini
Şu küçük hurdalı eşyâyı, o sevdiklerini
Onların hepsini – bir bir – taşıdım nâle-künân
Öperek, koklayarak… Şimdi bu hicranla dolan
İnzivâ-gâh-ı melâle, bu mukassî, vîran
Bu perîşan odaya, ... İşte şu karşımda duran
– Yirmi beş; belki otuz yıl kadar evvelce bana
Kendi fikrince bulup aldığı fersûde-likā –
Yazıhâneyle, onun râyiha-i şefkatini
Dağıtıp rûhumu her gün ezerek kuvvetini
Bitiren, parçalayan işte bu eşyânın ben
Arasında düşünüp ağlıyorum ye'simden!..

* * *

Ne kadar da havanın hâlime uygun hâli
Her taraf hüzn ile, bir samt-ı hazînle mâlî
Kapamış çehre-i eflâki mükedder; meftûr
Bir siyâhımsı bulut, sanki tabîat… mahmûr
Ve derin gizli enînlerle düşen bârânın
Dinliyor tabtaba-i samtını dalgın dalgın.
Odanın her yerini hüzn ile bî-tâb u tüvan
Gezen enzârıma bir çeşm-i merâretle bakan
Hepsi mahrûm-ı emel boynu bükük öksüzler
[168] Gibi, bir vaz'-ı teessürle tefekkür-perver
Görünen, kalbimi tahrîk eden eşyâdan – bir
Cây-ı ârâm, bir âgûş-ı sahîn ü tâhir
Bir penâgâh-ı samîmî arıyormuş gibi – âh
Dönüyor, saplanıyor hep kapıya tîr-i nigâh

* * *

Hayır, hayır… Ne zaman bir teessürüm, kederim
Olup da şöyle hafîce sulansa dîdelerim
Ser-i felâketimi okşayıp, seven… her an
Temâs-ı nerm ü latîfiyle derdimi uyutan
Uyutmaya çalışan nazlı bir yed-i eşfak
Yed-i muhabbetini – yok yok – artık açmayacak!

* * *

Hayır, zavallı belâ-keş yürek hayır artık
Çocukça, zerre kadar hükmü olmayan ufacık
Bir ârzûmu görünce olanca rahâtını
– Bütün hayâtını, dünyâsını, saâdetini –
Fedâya, mahva müheyyâ – rakîb ü müstağrak –
İki nigâh-ı şefîk ordan – âh – bakmayacak!

* * *

Nazarım bir ta'ab-ı muhtazar-ı hicranla
Dönüyor pencereye… İşte yağan bâranla
– Koca bir yazda kuraklıkla solup hasta düşen
Ve bütün tozlara, topraklara müstağrak iken
Şimdi artık o ağırlıkları silkip, savuran –
Şu garîbâna gülümser gibi karşımda duran
Baygın eşcârda, onlarda da bir şey arayıp
Bulmayan dîde-i hasret oralardan da kayıp
Gidiyor tâ denize… İşte bayırlar, tepeler
İşte sahiller, ufuklar!.. Göze çarpan her yer
Bir sükûn-ı elem-âlûd-ı menâzır-pûşun
Zîr-i hüznünde derin bir keder-i hâmûşun
Bâr-ı samtıyle enînler saçıyor, bî-derman
İşte giryan bütün eşyâ, bütün eşyâ giryan

* * *

Dök ey tabîat-i mağmûme durma dök dök sen
Dumû'-ı kalbini, zîrâ bu türlü girye-fiken
Bu türlü gamlı menâzır, bu reng-i hüzn ü keder
Melâl-i kalb-i hazînimle pek tevâfuk eder.
Sihâm-ı kahrına çarhın ben işte âmâcım
Ben âh gözyaşına her dakika muhtâcım
Bu sâkitâne sirişki devâ-yı gam sayalım
Seninle şimdi berâber… Berâber ağlayalım.

5 Teşrînievvel Sene 1319 **Tepedenli-zâde Kâmil**

RUSYA HÂRİCİYE NÂZIR-I SÂBIKI İZVOLSKY

– 1 –

Bir ay kadar evvel Rusya'nın Paris sefâretine nakl-i me'mûriyyet eden Mösyö İzvolsky, aksâ-yı şark inhizâmını müteâkib, Rusya siyâset-i hâriciyyesini idareye başlamıştı. Müşârun-ileyh, Rusya Hâriciye Nâzırlığı'nda beş sene bulundu. Demek, şark İslâmı'nın son buhrân ve inkılâblarında, Rus diplomasisini çeviren İzvolsky olmuştur. Selefi Kont Lamsdorf zamanında, Rusya'nın yüzü yakın şarktan ziyâde uzak şarka müteveccihti. Ruslar, iktisâdî ve siyâsî menfaatlerini Balkanlardan, Anadolu'dan, boğazlardan değil, Mançurya'dan, Kore'den, Muhit-i Kebîr sevâhilinden bekliyorlardı. Bundan başka Rusların garbî komşuları, birçok söyleyerek, hatta resimler bile yaparak, onları "sarı tehlike"den pek ziyâde ürkütmüşlerdi. Ruslar, karîbü'l-hulûl bu âfetin önünü almak için, sarıların yerlerini zabtedip kuvvetlerini kırmak istiyorlardı. Lâkin sarılar âilesinin genç ve dinç bir uzvu, bu İslav ve hıristiyan hücumuna muvaffakıyetle karşı koydu. Ruslar, sarılar yerinden pılıyı pırtıyı toplayıp geldikleri gibi geri gitmeye mecbûr oldular. İzvolsky, vatandaşlarının buralarda yapabileceği işler çok kalmadığını görerek, Rusya diplomasisinin faâliyetini uzak şarktan yakın şarka; yani öteden beri Rusların zafer, şân u şeref kazandıkları Türkiye, İran ve havâlîsine nakletti. Bu cihetle Mösyö İzvolsky'yi biraz tanımak onun a'mâlini bir parça öğrenmek biz müslümanlar için elzem, zannındayım.

Lâkin yakın mâziyi, hele bir mâzî-i siyâsîyi doğru dürüst bilebilmek; hemen hemen gayr-ı kābildir. Gerçi vekāyi'-i muazzama meydanda ise de, onları ihdâs eden müessirlerin birçoğu henüz mestûrdur. Seneler geçer, mezkûr müessirlerin tezâhüründe mahzûrlar eksilir, ortaya birtakım ifşâât ve vesâik çıkar, işte ancak o zaman, İzvolsky'nin Hâriciye Nâzırlığı hengâmında, Rusya'nın diplomasi tarihi sıhhatle tedkîk edilebilir. Şimdi bizim yazacaklarımız, mutlaka hatalı ve eksik olacaktır.

* * *

Kont Lamsdorf'ın Mösyö İzvolsky'ye bıraktığı mîrâs-ı siyâsî, kıskanılacak gibi değildi: Mağlûb bir ordu, ihtilâl içinde bir memleket hiç de hayır-hâha benzemeyen komşular, nihâyet biraz uzakta hasmına muhib dünyanın iki büyük devleti, İngiltere ve Düvel-i Müttehide-i Amerika… **[169]** Vâkıa Fransa Cumhuriyeti, Çarlar saltanatının müttefiki idi, vâkıa Rusya ile Avusturya-Macaristan arasında Balkan umûruna dâir bir i'tilâfnâme mevcûd idi, lâkin yalnız Fransa'nın kuvveti, bütün bu Rusya'ya gayr-ı müsâid kuvvetler hey'ât-ı mecmûasına tevâzün edemezdi; Avusturya-Macaristan ise; Balkanlardaki hareketine mâni' olmak içindir ki Rusya'nın elini ayağını bir mukāvele ile bağlamaya lüzum görmüştü; yani Rusya ve Avusturya'nın Balkan umûrunda i'tilâfları, menfaatlerinin zıddiyetinden neş'et etmişti. Hâsılı Rusya'nın cihân sahne-i siyâsetindeki mevzii parlak değildi; bununla beraber büsbütün vahîm idi de, denilemez: Avrupa-yı merkezî devletleri Rusya'nın en buhranlı zamanlarında bile, zaafından istifâdeye kalkışmadılar; Avusturya, Murschtag programına sâdık kaldı. Almanya gāyet i'tinâ ile bî-taraflığını sakladı. Türkiye, İttifâk-ı Müselles'e olan meyl-i tabîîsini meydana vurmakta belki biraz cesâret gösterebilmiştir, fakat o da bundan fazla bir şey yapmadı. İngiltere ve Amerika devletlerinin Japonya muhabbeti ise, Ruslara doğrudan doğruya izhâr-ı husûmet şekline asla girmedi.

Maa-zâlik İzvolsky makām-ı nezârete geçer geçmez, Rusya'nın bütün dünyada ve hele Avrupa'da vaz'iyet-i siyâsiyyesini tehlikeli bularak ve alel-husûs İttifâk-ı Müselles kümesinden pek ziyâde korkarak, hemen müttefikler aramaya çıkmıştır: "Muhâfaza-i tevâzün için, Rus-Fransız ittifâkını yeni bir âmil-i kavî ile sağlamlaştırma lüzumu âşikârdı. Bu yeni âmilin meydân-ı intihâbı gāyet mahdûd idi. Rusya'nın iyiden iyiye zayıflanmış olmasından dolayı, Rus-Fransız ittifakına sokulacak devletin mutlaka çok paralı ve alel-husûs kavî donanmalı olması şart idi. Avrupa'da ise bu şerâiti hâiz ancak bir devlet vardı: İngiltere." (İzvolsky – *Novye Vremya*, 22 Eylül 1910)

İzvolsky'nin mahzâ muhâfaza-i tevâzün için, ta'bîr-i dîğerle İttifâk-ı Müsennâ'yı, İttifâk-ı Müselles'in taarruzundan sıyânet için üçüncü bir müttefik aramaya kalkışması ve şerâit-i lâzımeyi hâiz olmak üzerine Büyük Britanya Devleti'ni bulması, Rus siyâsî muharrirleri tarafından öne sürülmüş bir nazariyedir. Halbuki, biraz yukarıda izah ettiğimiz vechile Rusya tehdîd ve tehlikeye ma'rûz değildi. İzvolsky, İttifâk-ı Müsennâ'yı, teslîse teşebbüs ederek, Rusların dediği gibi te'sîs-i muvazeneye çalışmıyordu; bilakis, Rusya'nın birçok zırhlılarla beraber aksâ-yı şarkta Muhît-i Kebir'in dalgaları altına gömülen şeref ve nüfûzunu, yakın şarkta ta'mîr ve iâdeye yarayacak bir vâsıta arıyordu. Zâten, Mançurya felâketinin ferdâsında, Rus matbûâtının, en muhâfazakâr ve şoveninden, en terakkī-perver ve hür-endîşine kadar, cümlesi hükûmetlerine bunu tavsiyede, yek-fikir ve yek-âvâz idiler; mesela öteden beri tarafdar-ı hürriyyet olmakla kesb-i şöhret etmiş ve Rusya'da i'lân-ı meşrûtiyyetten akdem Çar hükûmetine taarruz kasdıyla Fransa ve Almanya'da gazete çıkarmış bir zât, Peter Struve, "Büyük Rusya" ünvânlı bir makālesinde şöyle diyordu: "Artık bilmeliyiz ki büyük Rusya'yı ihdâs için yalnız bir yol vardır: Kuvvetimizi; Rus medeniyetinin te'sîr-i hakīkīsine müsâid bir kıt'aya tevcih etmek, o kıt'a ise, bütün Karadeniz havzasıdır." (*Russkaya Mysl* mecmûası) – Lâkin Rusya, kuvvetini, Rusya medeni-

yetinin te'sîr-i hakîkîsine müsâid ve asırlardan beri Rus askerinin zafer ve şân meydanı olan Karadeniz havzasına tevcîh ederse, hiç şüphe yok ki Avusturya, Almanya ve belki de İngiltere'yi önüne çıkmış bulacaktı. Hatta, *Novye Vremya*'lar, Peter Struve'ler, "Büyük Rusya" yolunu göstermeye başlar başlamaz, Almanya matbûâtı cevap vermekte asla gecikmemişlerdi; mesela Kayser'in yakın müşâvirlerinden mesâil-i şarkıyyedeki ihtisâsıyla şöhret-şi'âr Profesör Schiemann, *Kreuzzeitung*'da, "Eğer Rusya yakın şark etrafında pek çok dönüp dolaşırsa, sonunda, Allah esirgesin, bir Rus Alman harbinden korkulur." Tarzında şedîd ve bârid bir ihtâra bile lüzum görmüştü. İzvolsky, ecdâdı tarafından açılmış "Büyük Rusya" yoluna girdiği halde, İttifâk-ı Müselles'in muhakkakan kuracağı pusulardan sağsalim kurtulmak, İttifâk-ı Müsennâ'ya bir arkadaş daha katmak istedi: Er-refîk, sümme't-tarîk!.. Bu uzun ve tehlikeli tarîkte refîk olacak kimsenin *Novye Vremya*'nın dediği gibi zengin ve sağlam olması, hakîkaten elzemdi. Lâkin daha birkaç ay evvel Rus düşmanının dostu olan İngiltere bu refâkate nasıl râzı olabilirdi? Japon muhârebesi esnâsında Rajdistonsky donanmasının pek korkak kumandanları, Şimâl Denizi'nde balık avlayan İngiliz kayıklarını, Japon torpidoları sanarak ateşe tuttukları zaman, herkes Japon-Rus Muhârebesi'nin bir Rus-İngiliz muhârebesiyle budaklanacağını bekleyip durmuş iken, o adem-i emniyyet ve adem-i muhabbetin bu kadar çabuk mübeddil-i muhâdenet olacağını kim bekleyebilirdi?

Maamâfih, vekâyi' meydanda: Rusya ve İngiltere, Fransa'nın delâletiyle barıştılar, hatta çarçabuk dost bile oldular: "İngiltere'nin Fransa ile akdettiği Fas ve Mısır mukâveleleri, "ayı ile balinanın takarrübüne tabîî bir köprü olmuştu, fakat İngiltere Rusya i'tilâfı fikrinin hayyiz-i fi'le îsâlinde müşkilât-ı azîme mevcûd idi: Herkes bilir ki, şöyle bir on sene evvel Rus-İngiliz takarrübündan bahsedecek diplomatı çıldırmış diye parmakla gösterirlerdi. İzvolsky müşkilâttan ürkmedi ve kısa bir müddet içinde sa'yinin semeresini topladı. Tabîîdir ki bu i'tilâf akdolunurken, Hâriciye Nâzırı, yakın zamana kadar Rusya'nın menâfi'-i hayâtiyyesinden addolunan bazı husûsâttan keff-i yed eylemek iktizâ ediyordu. Bunlar arasında İran, şüphesiz, ilk mevkii tutuyordu. Tarafeyn İran işlerinde uyuşmadan, Rusya ile İngiltere'nin i'tilâfından bahs bile abes idi. 1907 Ağustos Mukâvelenâmesi akdolundu. İzvolsky, İran **[170]** ve Afgan'daki müsâedâtı sâyesinde, Rus-Fransız-İngiliz İ'tilâf-ı Müselles'inin husûlünü dâire-i imkân içine sokmuştu." (İzvolsky – *Novye Vremya*, 22 Eylül 1910)

İzvolsky'nin Hâriciye Nezâreti'nden çıkmasını müteâkib, Rusya'nın en mu'teber bir cerîdesi tarafından, başmakâle olmak üzere yazılmış bâlâdaki satırlar, İ'tilâf-ı Müselles'in, parçalanmış âlem-i İslâm'ın kanıyla bereketlenmiş olduğunu açıktan açığa gösteriyor. Evet, İngiltere-Fransa i'tilâfı Afrikayı İslâmî'nin taksîminden çıkmıştı? Rusya-İngiltere i'tilâfı da Asya-yı İslâmî'nin taksîminden neş'et etti.

İngiltere'yi Rusya ile uyuşmaya sevk eden en müessir avâmil, intibâh-ı İslâm ve Cermenliğin şark-ı İslâmiyye'de kazanmakta olduğu nüfûz olmuştur. Bu husûsları, evvelce ("Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslâm." – *Sırâtımüstakîm* numara 101, 102) medâr-ı bahs etmiş olduğumdan, burada tekrarına lüzûm görmüyorum.

Ağustos Mukâvelenâmesi'nin mevâdd-ı aleniyyesi yalnız merkezî Asya'dan yani, İran, Afgan ve Tibet'ten bahsederek, buralarda İngiltere ve Rusya'nın dâire-i nüfûzlarını, vaz'iyet-i mütekâbilelerini tahdîd ve ta'yîn ile iktifâ ediyordu; mevâdd-ı mezkûreye nazaran, mukâvelenin yakın şark umûruna, yani kısmen Avrupa'da bulunan Türkiye işlerine tealluku yoktu. Binâenaleyh İzvolsky, bu makâle ile Rusya'yı İngiltere'nin hiyel ve a'mâlinden ancak Asya-yı merkezîde sigorta etmiş demekti. Halbuki İzvolsky'nin asıl maksadı, yukarıda söylediğimiz vechile İngiltere'yi, İttifâk-ı Müsennâ'ya bi'l-idhâl iktisâb-ı kuvvet ederek şark-ı karîb meydanında istediği gibi at oynatmak, Rusya çarlığının şark-ı ba'îdde düşürüp kırdığı zafer iklîllerini, buralarda bir daha kazanmaktı. Ağustos Mukâvelenâmesi'nin mevâdd-ı hafiyyesi olup olmadığından henüz haberdâr değiliz. Ancak Asya-yı merkezî i'tilâfının akdinden biraz sonra Rusya Balkan siyâsetinin hem kesb-i faâliyyet ettiği, hem de tarzını değiştirdiği meydandadır. Evvelce Rusya diplomasisi Balkan yarımadasında Avusturya-Macaristan'a ayak uydurup, Murschtag programı dâiresinde hareket ediyordu, sonraları, Londra ile ağız birliği edip, elele gittiğini gördük.

Lâkin Mösyö İzvolsky, Bahr-i Siyâh havzasında fiilî olarak, ne kazanmak istiyordu?

Buna dâir birçok söz oldu: Bazılar Boğazlar'ın açılmasını dediler; bazılar, Hünkâr İskelesi siyâsetinin iâdesini dediler; bazılar da –mesela Duma minberinde şiddetli tenkîdâtıyla İzvolsky'i epey örseleyen muhâlifîn fırkası reisi Melikov gibi– hâriciye nâzırı ne istediğini kendisi de iyice ta'yîn edemiyordu, dediler… Rusya Hâriciye Nâzırı'nın Türkiye aleyhine beslediği âmâlde vuzûh-ı tâm olup olmadığını, henüz bilemeyiz; zîrâ, o âmâlin kısm-ı a'zamı kuvvede kalmıştır. Ancak Mösyö İzvolsky'nin şark-ı karîbde, büyük, pek büyük, bütün o aksâ-yı şark mağlûbiyetlerini unutturacak kadar nâfi', Mançurya sahrâlarında, Çin denizlerinde Rusya siyâset ve askerliğine sürülmüş kara lekeyi izâle edecek kadar parlak bir muvaffakıyet kazanmak istediği şüphesizdir.

İzvolsky, İngiltere ile uyuşarak, Balkanlar'da Murschtag programına pek ehemmiyet vermemeye başlayınca, Avusturya-Macaristan Hâriciye Nezâreti de müstakil ve serbest harekete kendini haklı gördü. İzvolsky daha bir şey yapmaya vakit bulamadan evvel, Aehrenthal şimdi rakip olan eski dostunun önüne geçerek, ma'hûd sancak şimendöferi projesini ortaya attı. Bunun üzerine Rus matbûâtı kıyâmeti kopardılar; Aehrenthal, Rus-Avusturya Mukâvelesi'ne riâyetsizlik gösterdi, bizim hâriciye nezâretimizle konuşmadan, uzlaşmadan, hareket etti, artık Murschtag programı, Avusturya tarafından yırtılıp atılmış oldu, dediler durdular. Lâkin doğrusunu söylemek iktizâ ederse, Murschtag i'tilâfının nakzında ilk hatve, Rusya Hâriciye Nâzırı Mösyö İzvolsky tarafından atılmıştı; bu hakîkati, Mösyö Melikov, Duma'nın 2 Mart 1910 celsesinde, İzvolsky'nin yüzüne karşı söylemiştir:

"Bizim Hâriciye Nezâreti o esnâda Murschtag'da mün'akid Rus-Avusturya i'tilâfı akıntısından, Rus-İngiliz i'tilâfı cereyânına geçerek Balkanlarda daha faâl bir siyâset ta'kîbine başlıyordu. Bu tahavvülün mebdei 1907 senesi Ağustos'una kadar çıkar. O hengâmda, imparatorların "Sevine Monde" mülâkātı vâki' olur. Prens Bülow ile Nâzır İzvolsky orada tûl müddet konuşurlar. Makedonya'da ıslâhât-ı adliyyenin İngiltere ve Rusya efkârına muvâfık sûrette tatbîki için Almanya ve Avusturya diplomasisinin iknâına çalışılır…" (Duma'nın üçüncü devre-i ictimâiyyesinin altmışıncı celsesinin zabıtnâme-i resmîsi. – Sahîfe 2762)

Demek 1907 senesi Ağustos'undan i'tibâren (Rusya ve İngiltere'nin Asya-yı merkezîye dâir mukāvelelerinin akdolunduğu tarih) Makedonya işlerinde, Türkiye'nin istiklâl ve tamâmiyyet-i mülkiyyesine en muzırr olan "ıslâhât"ın tatbîk ettirilmesine, Rusya ve İngiltere ile birlikte çalışıyorlar ve maksadlarına Avusturya ve Macaristan ile Almanya'yı da iştirâk ettirmek istiyorlar. Lâkin Bülow, tuzağa tutulmadı; Aehrenthal ise delegasyonlarda irâd ettiği pek ma'rûf nutku ile (27 Kânûnisânî 1908) Balkanlarda sulh-perverliğini izhâr ve Sancak şimendöferi teşebbüsâtını resmen i'lân eyledi. O esnâlarda Türkiye Sultanı, ıslâhât-ı adliyyeye bir türlü rûy-ı rızâ göstermiyordu.

İşte bu andan i'tibâren, Mösyö İzvolsky ile Baron Aehrenthal arasında, iki, üç sene sürecek ve nihâyet İzvolsky'nin mağlûbiyet-i **[171]** kâmilesiyle nihâyet bulacak siyâsî düello başladı. Düello meydanı Balkan yarımadası ve Karadeniz havzası idi. Düellonun müsebbibi ise, bunca zamandır, bütün garb kavalyelerini cezb u teshîr eden o güzelim şark idi. Binâ-berîn İzvolsky-Aehrenthal nizâının safahâtını seyretmek şarklılar için lâzımdır. Gelecek makālenin zemîni işte o düello ve netâyici teşkîl edecektir.

A[elif].Y.

MISIR VE ÂLEM-İ İSLÂM HAKKINDA

İngilizlerin Siyâsetleri

Mısır'da çıkan *el-İlm* cerîdesi Wilfrid Blunt isminde bir İngilizin Hizb-i Vatanîye karşı îrâd etmiş olduğu nutku neşrediyor. Gāyet ehemmiyetli gördüğümüz için tercümesine çalışacağız:

Bana kongrenizin riyâset-i fahriyyesini teklîf gibi büyük bir şeref bahşetmenize karşı o kadar müteşekkirim ki derecesini ta'yînden lisanım âcizdir. İngiliz milletinden olduğum halde Mısır gençlerinin hakkımda muhkem bir i'timâd beslediklerine bu da'vet en celî bir bürhândır. Ne fâide ki ta'kîb etmekte olduğunuz maksada daha büyük bir azim ile hizmet edebilmek için böyle ihtiyar değil, genç olmalıydım.

Şimdi elimden gelecek hizmet çizmiş olduğunuz programa tamamiyle iştirâk etmek; bu programı kabul ettirmek için ne gibi vesâile mürâcaat lâzım geleceğini bildirmek; Mısır'a âid mes'elelerde benim ne İngiltereli ne de Avrupalı olmadığımı, belki azm ü itmi'nânda sâbit bir hemşehriniz olduğumu bir kere daha bütün âleme anlatmaktır.

Pekâlâ bilirsiniz ki benim Mısır mes'elesindeki re'yim bu işlerle otuz beş sene uğraştıktan; İngilizlerin memleketinize girerek şimdiye kadar kalmaları için çevirdikleri dolapları iyice anladıktan sonra hâsıl ettiğim re'ydir. Onun için bugün çıkıp da kendimi Mısırlı gösteriyorsam hiç şâyân-ı teaccüb görülmemelidir. Ben 1882'de hükûmetimize karşı sizi pek çok müdâfaa ettiğim halde İskenderiye Hâdisesi'nin zuhûrunu men' edemeyerek ye'simden, esefimden hüngür hüngür ağlamıştım.

Bu acıklı zamanlardan sonra Hizb-i Vatanî'nin iki kere canlandığını gördüm. Birincisi şimdiki hidivin hükûmete geçtiği 1892 sıralarındadır. O vakitler hidivin kalbi hamiyetle, vatan-perverlikle dolu idi, ara sıra bana esrârını tevdî' ederdi. Lâkin çok geçmeden Lord Cromer'in tazyîkıyle himmetine zaaf geldi. İkincisi de sizin genç hatîbiniz Mustafa Kâmil Paşa'nın hîn-i zuhûrundadır.

İşte ben sizin hizbinizi iki defasında da samimî olarak selâmladım, ikisinde de dest-i muâveneti uzattım. Lâkin kuvâ-yı bedeniyyem yavaş yavaş eksildiği için seyr ü seferden ferâgate mecbûr oldum. Davetinize icâbetle Paris'e kadar gelişim benim için iki katlı bir bayram oluyor; çünkü ben bu memlekette şebâbımın en güzel devirlerini geçirmiştim.

Ahvâl-i siyâsiyyenizi nasıl bulduğuma gelince: Görüyorum ki bugün kuvvetli bir buhrân geçiriyorsunuz. Ancak bu buhrânın şiddeti öteden beri zihnimi işgāl edenler derecesinde değildir.

Mısır'da hissiyât-ı vatan-perverânenin ölmediğine, hayatta bulunduğuna, kendisini kahretmek için icâd olunan müşkilâtı iktihâm eylediğine –bizim İngiliz hükûmetinin mezâlimine, tazyîkātına rağmen– otuz seneden beri Hizb-i Vatanî'nin bekāsından büyük delil olamaz.

Hiç şüphe yoktur ki hürriyet devri gelecektir; hiç şüphe yoktur ki Mısır'ın istikbâli Mısır gençlerinin göstereceği sebâta, şecâate bağlıdır. Sakın me'yûs olmayınız. İngilizler size zulüm ediyorlarsa emin olunuz ki bu hal devam edemeyecektir. Mısır tarîk-ı terakkīde birçok ilerledi. Mâhiyeti cihân-ı mütemeddinin nazarında tecellî etti. Artık Asya'nın, yahud Afrika'nın tâ içerilerine gömülüp, hariçten hiçbir ümidi kalmayan, hükkâmın idâre-i keyfiyyesi altında inleyip duran memâlik-i ba'îde hakkında revâ görülen muâmeleyi Mısır'a tatbîk etmek kābil olamaz. Zâten Avrupa size karşı böyle bir muâmelenin tatbîkine mesâğ göstermez. Onun için aklınızı başınıza alınız.

Şunu da biliniz ki sizin bu hareketiniz gibi azîm bir hareket ancak kurbânlar, şehîdler vermekle semeredâr olabilir. Hürriyetinize nâil olmak için hem vatandaşlarınız arasındaki mücâhedâtınıza, hem memâlik-i ecnebiyyedeki harekâtınıza devam etmekten başka çâre yoktur.

Ukūbât-ı siyâsiyyeyi istihfâfa nefislerinizi alıştırınız; kongrenizi hür memleketlerin pâyitahtlarında akdediniz. Elbette Avrupa sizinle bizim aramıza girerek bir hüküm verecektir. Eğer azminizde sebât eder iseniz siz da'vânızı kazanırsınız; biz İngilizler de taht-ı tasarrufumuzda olmayan bir memlekette kānûna muhâlif vesâite mürâcaat ıztırârında kalarak haysiyetimize hiç muvâfık olmayan bir derekeye indiğimizden dolayı utanmaya mecbûr oluruz.

Mısır Avrupa kānûn-ı düvelîsinde musarrah olduğu, i'tirâf edildiği vechile bir vilâyet-i Osmâniyye'dir. Onu memâlikimize ilhâk etmemize asla rızâ gösterilmeyecektir. Binâenaleyh hükûmet-i Osmâniyye mevcûd oldukça Mısır'daki mevkiimiz mütezelzil olmaktan kurtulamayacaktır.

Benim şu re'yime muhâlefette bulunanlar için yalnız Avrupa haritasına, bir de Bahr-ı Sefîd sâhilindeki memleketlere atf-ı nazar etmek kâfîdir. Zîrâ o zaman görülecektir ki Süveyş Kanalı'na hâkim olan Mısır bütün milletlere, husûsiyle İngiltere'ye nisbetle en mühim bir merkezdir. Hiçbir insan tasavvur olunamaz ki bu devletler diğer bir devletin ilel-ebed burada sâbit kalmasına, sâhib-i nüfûz olmasına müsâade etsin. Şarkın Hind denizlerine çıkacak kapısının anahtarını bu devletin eline teslîm etmek kendi ticâretleri için **[172]** en mühlik bir darbe olacağından ne Avusturya, ne İtalya, ne Fransa ne de Almanya buna asla râzı olamaz. Zâten bir gün gelecek ki Almanya'nın Akdeniz'de bir iskelesi bulunacak. O halde Almanya İngiltere'nin diğer Avrupa devletlerine yaptığı gibi şarka giden yolunu kesebilecek bir harp mevkiinin İngiltere'de kalmasına râzı olur mu? Hatta kanı galeyâna geldikten, kuvâ-yı harbiyyesi kemâl bulduktan sonra Türkler için Hilâfet-i İslâmiyye'nin en güzel bir parçası olan Mısır vilâyetinden vazgeçmek kābil olabilir mi?

Hayır hayır! Mısır'ın istikbâli asla yalnız İngiltere'nin elinde olmadığı gibi İngiltere memâlikine iltihâkı yahud İngiltere himâyesi altında kalması da kat'iyen muhâldir.

İngiltere siyâset-i hâriciyyesine gelince ricâl-i hükûmetimizin, hâkimlerimizin münevverü'l-fikr olanları mevkiimizin vehâmetini hakkıyla takdîr ediyorlar. Lâkin bu kısım ekalliyette kalıyor. Asıl sevâd-ı a'zam içlerinde Meclis-i Umûmî a'zâsı da dâhil olduğu halde siyâset-i hâriciyyeye karşı cehl-i mürekkeb içinde bulunuyorlar. Hâkimlerimiz mevkiimizin vehâmetini, kānûna muhâlefetini i'tirâf ederek haysiyet-i milliyyeyi cerîhadâr etmeyecek, dökülen paraları zâyi' eylemeyecek bir tarîk bulsalar işin içinden çıkmak arzusunu besliyorlar. Kezâlik umerâ-yı askeriyyemizin ileri gelenleri biz Avrupa devletlerinden herhangisiyle olursa olsun bir deniz muhârebesinde bulunacak olursak Nil vâdisindeki halk bize karşı adâvet besledikçe Mısır'da yerleşip kalmamız pek müşkil olacağını kestiriyorlar. Mısır'a âid mesâilde efkâr-ı umûmiyyemiz aldanıyor da Nil vâdisi tamamiyle bizim muhâfaza mecbûriyetinde bulunduğumuz bir hakk-ı meşrû'umuzdur zannediyor. Onun için hiçbir nâzır, yahud hiçbir fırka reisi yoktur ki Mısır'daki ikāmetimiz için ne kadar uzak olursa olsun bir had ta'yînine yanaşsın!

Ricâl-i siyâsetimiz kendilerinde garazdan hâlî, sarîh bir hatt-ı harekete ta'yîn etmek için iktizâ eden şecâati göremediklerinden, Almanya ile bir harp zuhûrunu men' edemeyeceklerini de anladıklarından Mısır'ı terk etmemekle Mısır'da yerleşip kalmak arasında müteredditd bulunuyorlar. Bu yerleşmekteki muhâtarayı Mısırlıların kalbini kendi taraflarına celb etmek, onları nizâm-ı hâzırdan memnun eylemek sûretiyle atlatmak cihetine çalıştılar. Hatta Lord Cromer gaflette o kadar ileri gitti ki Mısır'da bir hizb-i İngilizî te'sîsine bile kalkıştı. Bundan başka 1903'de mansıbını irsî bir sûrete kalb etmek hülyâlarına bile daldı.

Lord Cromer öyle tevehhüm ediyordu ki Hizb-i Vatanî'nin İngilizlere mukāvemeti Hidiv'in İstanbul'da kurulan bir planı kullanması neticesidir. Yoksa Mısırlılar kendisine mütemâyildir. Fakat hâdisât-ı ma'lûme bunun aksini gösterdi.

İşte bizim 1907'deki siyâsetimiz bu merkezde idi. Yedinci Edward'ın tensîbiyle Cromer'i istihlâf eden Gorst, Mısırlılar tarafından ibtidâ memleketlerine hürriyet verecek zannolunmuş idi. Bu fikir Gladstone fırkasının re's-i kâra geçmesinden ileri gelmiş idi. Halbuki bunlar dipsiz hayâlâttan başka bir şey değildir. İngiltere Hâriciye Nezareti'nin velev bir an için olsun böyle bir şey düşünmediğini size sûret-i kat'iyyede söyleyebilirim. Gorst'un 1907'de aldığı ta'limâtın kâffesi Hidiv ile birleşerek Hizb-i Vatanî'yi yalnız bırakmak cihetine ma'tûftur. Zîrâ öyle zannolunuyordu ki Hidiv'in İngiltere ile birleşmesi hizib hâricindeki ahâliyi beri tarafa çevirir de İngilizler Mısırlıların muvâfakatiyle orada yerleşir kalırlar.

İngiliz siyâsîleri sultanın mîrâsı Edward'a intikāl eder de Kral Mısır'da, Hind'de, Arabistan'da, el-hâsıl bütün şark-ı İslâmî'de müslümanların reisi, hâmîsi olur hülyâsını besliyorlardı. Nitekim Hidiv'in Melik Edward'ın evâmirine münkād bir emîrü'l-mü'minîn olmasını da sayıklamışlardı. Kānûn-i Esâsî'ye gelince bu cihet çokluk i'mâl-i fikri mûcib olmamıştır. Hatta Edward Hidiv'e Kānûn-i Esâsî bahsini karıştırdığı için makāmından çekilmesini nâtık kendi yazısıyla bir nâme göndermişti. İngilizin sonunda Mısır'a vermek istediği şey meclis-i şûrânın biraz daha tevsî'-i salâhiyyetinden başka bir şey değildir. Yoksa hâriciye nezâreti hakīkī bir meşrûtiyeti hiçbir zaman hatırına getirmemiştir. Nitekim 1882 vukūâtı hatırlardadır ki müdâhele-i harbiyyemiz hükûmetimizin Kānûn-i Esâsî'yi tasdîk etmemesinden neş'et etmiş idi.

Artık kimse ümîd etmez ki Hâriciye Nezâreti yirmi seneden beri bu kadar hîleler, dolambaçlı yollar tutmuşken kalksın da İngilizlerin çekilmesini ilk in'ikādında teklîf edecek bir hür meclis akdine muvâfakat etsin. Mısırlılar halefinin Lord Cromer'den daha hürriyet-perverâne siyâset ta'kīb edeceğini tahmin husûsunda da aldandılar. Evet Gorst şarklılara karşı büsbütün haşin değildir. Arapça söyler, Arapça konuşur, ahâli ile şahsî münâsebât-i hasenede bulunur. Fakat istiklâl temâyülâtı kendisinden yerle göğün arası kadar uzaktır. Zâten kalbi hırs-ı istibdâd ile doludur. Tamam on altı sene Lord Cromer'in idaresi altında idmân peydâ etmiştir. El-hâsıl Cromer ile arasındaki fark birisi maksada tatlı sözlerle, diğeri tehdîdlerle varmak ister. Görmüşsünüzdür ki bu adam kendisine tevdî' olunan siyâseti hüsn-i idâre ederek Hidiv'in kalbini zâhiren olsun İngiltere'ye imâleye muvaffak oldu. Nasıl ki bu işin başa çıkmasında menfaat-i husûsiyye mütâlaa eden ufak bir darb-ı İngilizî teşkîline de muvaffak olmuştu. Bundan başka zavallı Hizb-i Vatanî kendi sevgili reisi Mustafa Kâmil Paşa'nın vefâtı gibi bir musîbete de giriftâr olmuştu. Eğer Genç Türkler 1908'de ayaklanarak İstanbul'daki inkılâbı meydana getirmese idiler belki Mısırlılar kendilerine yutturulmak istenilen bu sahte hürriyeti kabul ederlerdi. Lâkin inkılâb-ı Osmânî üzerine Mısır'daki müslümanlar ne olursa olsun İngilizlerin memleketlerinde daha bir

müddet kalmalarını hoş göremez oldular. Şimdi bunların nazarında İngilizlerin çekilmesinden başka bir şey yoktur.

İngiltere Hâriciye Nezareti'nin te'lîf ve neşr-i nüfûz politikasının bir müslüman **[173]** memleketinde asla yürüyemeyeceğini ne vakit kestirdiği anlaşılamaz. Zîrâ inkılâb-ı Osmanî'nin bidâyetinde öyle tevehhüm etmişti ki yeni Osmanlı hükûmeti Mısır'daki mevkiinin kānûnî bir şekle konması husûsunda kendisine yardım edecektir. Nitekim bu maksada Sadrazam Kâmil Paşa vâsıtasıyla çalışıyor idi. Lâkin Kâmil Paşa'nın sukûtuyla İngiltere'de [Türkiye'deki?] nüfûzumuz tezelzüle uğradı.

Daha sonra İngiltere'nin 1909'daki hareket-i irticâiyyeyi teşcî' eylemesi bu nüfûzu büsbütün alt üst etti.

Sir Gorst gördü ki müslümanlardan kendisine temâyül eden fırka-i nâçîz büsbütün bitiyor, muvâzene usûlü için Kıbtîleri istihdâma karar verdi. Bunun üzerine Boutros Ghali Paşa'yı vezir i'lân etti. Mısırlılar içinde bu şerefe en ziyâde müstahak olan bu zât olduğunu ileri sürdü. İki Hizb-i Vatanî arasında hilâf îkā' için ilk irtikâb olunan cinâyet budur. Sû'-i tâli' neticesi olarak bu siyâset nâ'il-i muvaffakıyyet oldu.

Ben Mısırlıların ittihâda fevkalâde muhtaç oldukları böyle bir sırada şu tefrikanın husûlüne cidden teessüf ederim. Lâkin tutmuş olduğu siyâsetin Boutros Paşa'nın katli sûretinde temessül eden neticesi işi meydana koydu. Kezâlik müslüman muârızlarını irzâ kābil olamayacağını Gorst'a anlattı. Müslümanların kalbini işgāl eden hissiyât-ı hakîkıyye-i hürriyyet ve istiklâl ile İngiltere siyâsetini te'lîf etmek kābil olamayacağı lâyıkıyla tecellî etti. Bunun üzerine İngiltere hükûmeti müslümanlara adâvetini izhâr etti. Artık Acemistan'da olsun, Arabistan'da olsun, İstanbul'da olsun, Mısır'da olsun vel-hâsıl her yerdeki müslümanların hayrını istemez oldu. İşte Mister Roosevelt ile Edward Grey'in tedbîr ettikleri desîse buradan neş'et etti. Burada desîse ta'bîrini kullanıyorum. Zîrâ olanca vuzûhuyla meydana çıkmıştır ki İngiltere Hâriciye Nezâreti bu Amerikalı'yı istihdâm etmiştir. İnsan bu desîsenin iç yüzünü bilmek için, Cemâhîr-i Müttefika reîs-i sâbıkının arkasında bulunup ona müslümanları cerîhadâr eden sözleri telkîn eyleyen Protestan cem'iyetlerini derhâtır etmek icâb eder. Nitekim İngiliz misyoner cem'iyetleri de Londra'da Edward Grey ile bu sûretle davranmışlardı. Edward Grey Roosevelt'in nutuklarını daha irâd olunmadan bilir idi. Şimdi İngiltere siyâseti Türkiye'de, Acemistan'da, Mısır'da müslümanların ilerlemesine mümânaat esası üzerine mübtenîdir.

Sakın bu siyâsete i'timâd etmeyiniz. Ben genç Türkiye'yi, hatta dünyadaki bütün müslümanları İngiltere'den tahzîr için bu fırsatı ganîmet bilirim. Elimden size nasîhatten başka bir şey gelmez. Kalbim kederle doludur. Çünkü hükûmetimin şarktaki hasmâne siyâsetini gāyet kerîh görmeme rağmen İngiliz milliyetinden, vatan muhabbetinden tecerrüd etmedim. Lâkin size karşı deruhte ettiğim vazîfe şunu sarâhaten söylemeye beni mecbûr ediyor ki bize karşı düşman muâmelesinden başka bir muâmelede bulunmanız sizin için hata-yı mahzdır. Zîrâ liberallerin, muhâfazakârların Edward Grey'in sözlerini kabul etmesi delâlet ediyor ki sizi mevâîd ile, rıfk ile idare etmek politikası artık bırakılmıştır. Bundan sonra bizden şiddet, adâvet, maddî ma'nevî ukūbet politikası göreceksiniz. Yani sû'-i tâli'leri sevkiyle zîr-i hükmümüze giren Hindlilerin vesâir akvâmın uğradığı âkıbete uğrayacaksınız.

Bilmem bu sözlerim Hidiv hazretlerinin kulağına gidecek mi? Maamâfih onun nazar-ı dikkatini bu sözlere celb ederim. Kendi kadîm vatan-perverliğini, memleketi için Lord Cromer'in hilâfına olarak kemâl-i şecâatle çalışmakta olduğu zamanlarında şahsına olan ihlâsım sâikasıyla serd ettiğim delilleri der-hâtır etmesini ricâ eylerim. Şurasını da sarâhaten bildiririm ki Cromer'e olsun, İngiltere Hâriciye Nezâreti'ne olsun bu inkıyâd politikasını ta'kīb ettikçe hazîn bir neticeye varacaktır. Çünkü onlar kendisine daima hıyânet edecek, kendisi de İngilizlerin esâreti altındaki Hind racaları derekesine inecektir.

Ben bu sözlerimi eski dostum Şeyh Ali Yusuf'a, kezâlik biz İngilizlerde hüsn-i niyyet tevehhüm ederek memleketlerinde yerleşmemiz politikasına hizmet eden bütün Mısırlılara tevcîh ederim. Mısırlıların hepsine derim ki:

Sakın bize aldanmayınız. Biz sizin için mes'ûd bir hayat isteyenlerden değiliz. Bizden ne kānûn-i esâsî, ne hürriyet-i matbûât, ne serbestî-i tedrîs, ne de hürriyet-i şahsiyye beklemeyiniz. Bizim Mısır'da yerleşmekten yegâne maksadımız memleketinizi işleterek mahsulünü fabrikalarımızda kullanmak, Sudan'daki müstemlekâtımızın terakkīsine sarf etmektir.

Artık bizim desîselerimize kapılır, niyetlerimizin mâhiyetini hâlâ anlayamazsanız hiç ma'zûr görülemezsiniz. Çünkü hakîkat olanca vuzûhuyla karşınızda duruyor. Kalkıp da kendi istiklâlinizi kendi ellerinizle yıkmayınız.

Hizb-i Vatanî'ye karşı da nasîhatim budur:

İşgāl politikasına karşı mukāvemette sebât ediniz. Her fırsat düştükçe müddet-i işgāl için bir had ta'yîn etmeyi isteyerek bizi nizâma tebeiyete, memleketinizden askerimizi çekmeye da'vet ediniz. Bundan size bir zarar gelmez. Çünkü biz sizin memleketinizin sahibi değil, yabancısıyız. Her gün her vesîle ile İngilizlerin size tehakküm için hiçbir hakk-ı meşrû'u olmadığını bize ihtâr etmelisiniz. Şunu da anlatmalısınız ki siz bizim zîr-i hükmümüzden çıkmaya bin can ile müştâksınız. Bize karşı olan adâvetinizi size hiç fâidesi olmayacak birtakım ihtilâllerle değil, belki milel-i sâirenin esâretlerinde bulundukları akvâma karşı hissiyât-ı ahrârânelerini izhâr için kullandıkları vesâite mürâcaat etmelisiniz. Bu işgāl **[174]** politikasına harb-ı iktisâdî ile, İngilizlere boykotaj yapmakla başlayınız. Zâten memleketinizde birçok ecnebîler var. Yalnız onlarla birleşiniz. Yalnız onlarla muâmelede bulununuz. Başka milletlerle ittifâk ediniz, lâkin sakın bizimle birleşmeyiniz. Bizim adâletimize, asâletimize, insâniyetimize güvenmek pek beyhûdedir. İyi biliniz ki bunlar sizi nazarımızda bir kat hakīr düşürmekten başka bir netice vermez.

Sizin için bize karşı kemâl-i muvaffakıyyetle kullanacak bir silah vardır ki o da memleketinizi işgāl, zamân-ı sulhta bizim için bir belâ, zamân-ı harbde ise daha müdhiş bir muhâtara olduğunu bize anlatmaktadır.

İngiltere efkâr-ı umûmiyyesi Mısır'da oynadığı oyunda kazandığı para, yaktığı muma değmeyeceğini anlar anlamaz; siz memleketinizi tesellüm edeceksiniz.

Bundan sonra size Türkiye'deki vatandaşlarınızla, dindaşlarınızla ittihâdı tavsiye ederim. Çünkü Sultan Mısır'a mâlik olmak i'tibâriyle hak sahibidir. Bu i'tibâr ile Mısır'ı himâye vazîfesiyle mükellef olduğu gibi Hilâfet i'tibâriyle de dininizi himâyeye mecbûrdur.

Zâten fermânlar istiklâl-i dâhilînizi tekeffül etmiştir. Devlet-i Aliyye tâbiiyeti sâyesinde elde ettiğiniz merkez-i siyâsîyi kendi menâfiinize hâdim etmelisiniz.

Bir gün gelecek –pek de uzak olmasa gerektir– Sultan Avrupa devletleriyle ittifâk ederek İngiltere'den vaadini ifâ talebinde bulunacaktır. O zaman İngiltere hükûmeti de kuvâ-yı berriyye ve bahriyyesine, Mısır'daki menâfi'-i mâliyye ve ticâriyyesine; kezâlik Mısır'ı istimlâk tarafdarı olan fırkanın hırsına rağmen teslîm-i hakka mecbûr olacaktır. İnşaallah o günleri yakında görürüz. İşte sizin hâlis bir dostunuzun hissiyâtı, temenniyâtı bu merkezdedir…

JAPONLAR, ADAM YETİŞTİRMEK İÇİN NASIL ÇALIŞIYORLAR!..

(Seyyâh-ı şehîr Abdürreşid İbrahim Efendi hazretlerinin *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyyet* nâmıyla neşretmekte oldukları eser-i mu'teberden:)

Japonlar'ın umerâ-yı askeriyyesinden dünyanın en ma'rûf kumandanlarından olan Mareşal Oyama ne yapıyor?

Ben bundan mukaddem dahi pek çok kereler Japonların ahlâk-ı milliyyeye ziyâdesiyle i'tinâ etmekte olduklarını ayrıca şerh u beyân etmiştim. Bu defa da bu ahlâk-ı milliyenin muhâfazası lüzumunu iltizâm edenlerden biri ve belki en birincisi olan Mareşal "Oyama" Cenâbları hakkında bazı izahât vereceğim:

Mareşal Oyama'nın kim olduğunu ve nasıl adam olduğunu Rus-Japon Muhârebesi'nde bütün cihân bilmiştir. Şimdi ben bu adamın hâl-i hâzırdaki işgālâtından biraz ma'lûmat vermek istiyorum.

Mareşal Oyama şimdi bir mektep müdürüdür, hem de leylî mektebin müdürü. Müşârun-ileyh cenâblarının bu vazîfeyi kendi isteğiyle iltizâm etmesi ne gibi bir fikre mebnî olabileceği, cüz'î bir mülâhaza ile anlaşılabilir. Fakat ben daha ziyâde izah etmek için biraz da tafsîlât vermek istiyorum. Koca Mareşal-Müşîr, çocuklara nezâret, belki doğrudan doğru çocuklar terbiyesini ihtiyâr ederek bu sûretle milletine, millet ve vatan evlâdı yetiştirmek istiyor. Haftanın altı gününü mektepte geçiriyor. Geceleri de yine mektepte yatıp kalkıyor, umûm zâdegân evlâdıyla fukarâ evlâdını beraber terbiye ediyor: Elbiseleri müsâvi, yemek içmekleri beraber, yatakları aynı derecede. Müşârun-ileyh cenâbları da aynı elbisede onlar ile beraber, haftada bir kere de hâne-i devletlerine izinli gider, yine talebe ile beraber tramvay ile avdet ediyor. Haftada bir gün ailesi yanında bulunuyor ve eyyâm-ı tedrîsiyyede bütün hafta mektepte bulunur. Koca mareşali görmek ve mülâkāt etmek için iki defa mektebe gittim, bir defa da tramvayda tesâdüfî olarak gördüm, kendileri iltifât buyurdular. Bir defa mektebe gittiğimde koca mareşal çocuklarla beraber jimnastik oyununda bulunuyordu.

Bu adam koca bir asker kumandanı olduğu halde, böyle bir mektep müdürlüğü vazîfesini ne için iltizâm ettiğini kendine sorduğumda, biraz sükûtu müteâkib, tebessüm ederek, dedi ki: "Tama'kârlıktır, fakat birkaç senede bin sekiz Oyama yetiştirmek istiyorum.

Bakınız şu müşârun-bi'l-benân olan bir müşîrin bugünkü vazîfesine! Mûcib-i hayret değil de nedir.

Ben de kendileriyle beraber diyeceğim: Bu tama'kârlıktan başka bir şey değildir. Fakat keşke bizde de böyle tama'kârlar zuhûr etse idi, ne hoş olurdu.

Maatteessüf demeliyiz, bizim müşîrân-ı izâm, içlerinde Oyama gibi muktedirleri olsa bile, bu gibi bir vazîfeyi vatan ve millet menfaatini, istikbâlini mülâhaza ederek kabul ederler mi idi? Büyüklük kolay değil, bizim ma'zûl şeyhülislâmlarımız, kazaskerlerimiz, bilmem kimlerimiz… Hepsi dolgun maaş ile mezar nöbetçiliğini ihtiyâr ediyorlar.

Canları sıkılırsa, kendileri gibi ma'zûlîn ile biraraya toplanarak, tavla ile bilmem ne ile vakit geçiriyorlar, maaşlarını ecnebî bankalarına tevdî' ederek ne millet hayır görür, ne de kendileri, nihâyet bir gün bu cihândan çekilip gidiyorlar. Bunlardan istifâde edeceğiz, diye millet bekleye dursun.

– Bari milletten maaş alıyoruz, hiç olmazsa rızâ'en-lillâh tedrîs edelim, diyecek biri olsa... o da yok.

Halbuki ağzımıza cennetten bahsetmek ve cennete doğru gitmek sözler, ümîdler de yok değil. Hizmete gelince hiç olduğu gibi tâat ve ibâdette de o kadar acele edenlerimiz gözükmüyor.

* * *

[175]

MEKÂTÎB

Kaşgar'dan:

Asya-yı Vustâ Türklerinin servet-i azîme ve hidemât-ı milliyye ile meşhur kibâr-ı ricâlinden Hüseyin Musa Beyefendi hazretleri *Sırâtımüstakîm* idarehânesine lütfen bir mektup göndererek ora ahvâline dâir beyân-ı ma'lûmât buyurmuş olduklarından mezkûr mektubun bazı aksâmını aynen aşağıya derc ediyoruz:

Kaşgar Çin memleketindendir. Çin'in teşkîlât-ı siyâsiyye ve iktisâdiyyesi, yakın zamana kadar Avrupa'nınkine benzemezdi. Kānûn ve nizâm vâlilerin şahsıyla mütebeddildi. Lâkin bu yakınlarda, ıslâhât icrâ ederek, Avrupa usûlüyle ta'zîm-i [tanzîm-i ?] memleket teşebbüsünde bulunuyorlar, lâkin tamamen muvaffak olamıyorlar. Zîrâ erbâb-ı ilm ü ma'rifet azdır.

Bir seneden beri bizim havâlîde her şehre birer mekteb-i ibtidâî te'sîs olundu. Hükûmet çocukları cebren mektebe aldırıyor.

Kaşgar ahâlisi pek câhildir: Dört milyona karîb bu müslümanların, yeni yazılmış kitapları, gazeteleri, risâleleri, matbaaları yoktur. Kemâl-i teessüfle beyân ederiz ki ulemâmız-

da dahi henüz din, vatan ve millet endişesi yoktur; ulemâmız vakıf irâdıyla te'mîn-i ma'îşet ederek, imam ve hatîb olmaktan başka bir şey düşünmüyorlar.

Kaşgar ulemâsı, imam ve hatîblerden başka bir kadı, bir müftî ve bir de A'lem'den ibârettir, Kaşgar'da şeyhülislâm yoktur. Kadı, müftî ve A'lem'in işi, hâkimlik, yani müddeî ve müddeâ-aleyh arasında ihkāk-ı hak eylemek ve buna mukābil onlardan para almaktır; bu rü'esâ-yı millet, ahvâl-i milliyyeye dâir asla kaygı çekmezler…

Çince okutulan mekâtibde; müslüman çocuklarına terbiye-i dîniyye ve milliyye vermek üzere hiçbir muallim ta'yîn olunmamıştır. Ne ulemâ ve ne agniyâ arasında muallim ta'yîni lüzumu henüz anlaşılmamıştır.

Hâl böyle devam ederse, Kaşgar ahâlisinin âkıbeti hakkında parlak ümîdlerde bulunulamaz. Maamâfih ahâli tab'an ganî [gabî ?] değildir. Müdakkikler, çocuklarımızın zekâsını medh ediyorlar. Lâkin, yazık ki onları düşünen, istikbâli milleti tefekkür eden yoktur…

Sırâtımüstakīm – Ahvâl-i ictimâiyyenin tenkīdi ıslâhât-ı ictimâiyyenin mukaddimesidir.

Yukarıda münderic mektup, ahvâl-i mahalliyyeyi pek karanlık renklerle tasvîr ediyorsa da, biz bunu arzû-yı şedîd-i ıslâhın başlangıcı sıfatıyla telakkī ederek, Kaşgarlı kardeşlerimizin âtî-i ziyâdârından asla nevmîd olmuyoruz.

* * *

MATBÛÂT

Protesto Mitinginin Avrupa Matbûâtında Aks-i Sadâsı

İran ve Devlet-i Osmâniyye ahrârı tarafından İngiltere'nin İran'da insâniyet ve hukūk-ı beyne'd-düvele mugāyir olan hareketini âlem-i medeniyyete karşı protesto etmek için Odeon Tiyatrosu'nda akdolunan ictimâın aksi, bütün cihân matbûâtında tanîn-endâz oldu. Miting hey'eti, Almanya İmparatoru'na bir telgrafnâme çekmiş olduğundan ve Rusya-İngiltere harekât-ı gaddârânesine karşı karşı Almanya'ya istinâd etmek âmâlini izhâr eylediğinden Alman gazeteleri şark-ı İslâmî'ye izhâr-ı muhabbette bit-tabi' kusur etmediler. Hatta bazıları, mesela *Post* mezkûr mitingi efkâr-ı İslâmiyye'nin mühim bir tercümânı add u i'tibâr eyleyerek şu satırları yazdı:

(İttifâk-ı Müselles, âlem-i İslâm'ın hâlet-i hâzıra-i rûhiyyesinden istifâdeye şitâb eylemeli ve İran'ın taksîmine asla müsâade etmemelidir.)

İngiliz matbûâtının muhâfazakârları, liberal kabinenin hareketini tasvîb ettikleri halde asıl kabinenin mürevvic-i efkârı olmak iktizâ eden hürriyet-perver matbûât, miting üzerine, öteden beri devam eden tenkīdâtını teşdîd eyledi.

Mitinge, İngilizler kadar, belki onlardan daha ziyâde kızan, İran'ın kısm-ı şimâlisine çullanmış olan Rusya'nın matbûâtı oldu. Muhâfazakâr Rus gazeteleri, hemen her gün mitingten bahsettikleri halde hınçlarını alamıyorlar. Hatta bazıları mitingin ehemmiyetini eksiltmek için Yahudiler teşebbüsüyle mün'akid olduğunu öne sürüyorlar; bazıları da Şii ile Sünnî ihtilâfını mübâlağalarla îzah ve teşrîhe uğraşarak İranî kardeşlerimizle biz Osmanlıları yekdiğerimizden tenfîr ve tebrîde çalışıyorlar. Nasrânî muharrirlerin, iki mezheb-i İslâmî'ye izaha ve sâliklerine irşâda sa'y eder görünmeleri, insanın protesto mitinginin aks-i hiddetini değil, güleceğini getiriyor. Bizim güleceğimiz geliyor, ama şimâl komşularımız cidden hiddetli:

"Bu mitingin şekl-i zâhîrîsi, Acemistan'ın kesb-i intizâm ile terakkī etmesine mâni' olan Rusya ve İngiltere'nin harekâtına i'tirâz etmekti; lâkin, birtakım hatîb ve arz-ı hâlciler yığını olan bu ictimâın maksad-ı hakīkīsi Almanya'ya izhâr-ı muhabbetten ibâretti. Mitingi Yahudiler elinde bulunan bir gazete toplamıştı… ilh."

Hiç de ciddî bir gazetenin başmakālesine yaraşmayacak bu saçmalardan sonra *Novye Vremya*, hâriciyesini pek çocuk zannettiği Osmanlı ricâl-i devletini şu sözlerle kandırmak istiyor:

"Osmanlı hükûmet-i hâzırası başında bulunanlar, Rusya'nın sırf altın dostluğuna Avusturya ve Almanya'nın sahte senedlerini tercîhe meyyâl görünüyorlar. Lâkin bu da nihâyet kendilerinin bileceği bir iş."

Bizim nâzırlar, bu Petersburg gazetecisinin zannı kadar her şeyden bî-behre bulunsalar bile Rusya'da sırf altının hiç tedâvülde bulunmayıp her işin kāime ile kāim olduğunu olsun göremezler miydi, sanki!..

* * *

[176] "Yağma Yok!"

Gördüğümüz vilâyet gazeteleri arasında vazîfesini en iyi ifâ eden bize kalırsa, *Eskişehir* arkadaşımızdır. Vilâyet gazetelerinin vazîfesi, i'tikādımıza göre İstanbul gündeliklerinin siyâsî makālelerinden fikir ve şekil ödünç alarak vilâyet halkının kafasını pek de anlayamayacakları ve hele hiç istifâde edemeyecekleri, âlimâne yazılmış siyâset-i cihân-şümûl bendleri ile şişirmek değildir. İhtiyâcât-ı mahalliyyeden görüp, anlayıp bahsederek, her yazıdan okuyuculara bir hisse-i menfaat bahşetmektir.

Biz bu yolda yazıları, ancak *Eskişehir*'de buluyoruz, hatta *Eskişehir*'in siyâsî makāleleri de, sırf söz ola, diye siyâsetfürûşluk etmek için olmayıp, bir maksad ta'kīb edilerek yazılıyor. Bakınız, mesela Mestan İsmail Beyefendi'nin, aşağıya bazı kısımlarını naklettiğimiz, başmakālesine:

"Anadolu, Rumeli gibi iki mâil satıhtan asırlarca İstanbul'a akan servet sellerinin öteye beriye sıçrayan bazı serpintileri müstesnâ olmak üzere hepsi denize, Marmara'dan pek çok geniş, ondan hayli derin olan sefâhet deryâsına dökülerek kaynamış gitmiştir.

"İnsanlığa yükletilmesine tarihin hayret edeceği garîb bir taahhüdle, öteden Rumeli, beriden Anadolu bî-çâreleri, şu Bizans kibârlarını beslemek, hem bir yetim, bir dul, bir kötürüm gibi beslemek için ömürlerini, günlerini telef ettikleri halde mümkün değil, bu aç kibarları doyuramıyorlardı.

"Bizim onlara verdiklerimiz, bir harâc mıydı, bir sadaka mıydı bilmem; fakat öyle bir teâmül hâlini almıştı ki: Her nemiz olursa İstanbulluların ağızlarına atmak, –bizce– bir

vazîfe, elimizde her ne bulurlarsa çekip almak –onlarca– bir hak sırasına girmişti.

"Onların bizde yalnız hakları vardı; lâkin buna mukābil hiçbir vazîfeleri yoktu. Biz çalışıp çabalayıp bütün kazandığımızı kendilerine teslîm edeceğiz, onlar da dört başı ma'mûr yaşayacaklardı. Biz onların irâdları mıydık, davar sürüleri miydik, arpalıkları mıydık; neler idik? Burası kat'iyen belli değildi.

"Biz kazanalım; başkaları yesin. Biz hayvanlıktan bir parmak ileri gitmeyelim; tek başkaları adam olsunlar! kāidesi, çapulculuk, yağmacılık, devrine âid rezâletlerdendi. Meşrûtiyetin bizce anlaşılabilir ma'nâsını da 'Yağma yok!' ta'bîrinin ifâde eylediği mefhûmdur. Meşrûtiyet demek Yağma yok! demektir.

"Öyle ise, bize mektep, muallim vermediğiniz halde getirin bakalım şu maârif tahsîsâtını! dediniz mi, tahsîsât yerine bu cevabı alırsınız: Yağma yok!."

Nasıl hükûmet böreği etrafına yığılanlar, sâbık olsun, lâhık olsun, hepsinin kulaklarına küpe edilip asılacak kadar cevherli sözler değil mi?

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Mühim Bir Fetvâ – Bosna müslümanları bir de İslâm bankası te'sîsine ihtiyaç duymuşlar ve fakat banka muâmelâtının şerîat-ı İslâmiyyece adem-i cevâzı memâlik-i İslâmiyye'de mesâil-i muhtelifun-fîhâdan addedilmekte olduğu cihetle bu bâbda Makām-ı Meşîhat-ı İslâmiyye'den istiftâya lüzum görmüşlerdir.

Makām-ı Meşîhat su'âl-i vâki'i Dâire-i Celîle-i Fetvâ'ya havâle eylemesi üzerine Fetvâhâne-i Âlî'den 28 Şevvâl 1328 tarihiyle âtîdeki müzekkere tahrîr edilmiştir:

Fevâ'id ve muhassenât-ı kesîre te'mîn eyleyeceği lede'l-müzâkere tebeyyün eylediği cihetle Bosna'da bir İslâm bankası te'sîsinin cevâz-ı şer'îye mukārin olup olmadığı istiftâsını mutazammın 10 Şevvâl 1328 tarihiyle müverrah ve Fahreddin Demiroyk imzasıyla mümzâ olarak Makām-ı Celîl-i Fetvâ-penâhîlerine bil-vürûd beyân-ı muktezâ-yı şer'îsi zımnında Fetvâhâne'ye havâle buyrulan arîza mütâlaa edildi. Ma'lûm-ı âlî-i şeyhü'l-İslâmîleri olduğu üzere mezkûr bankaya tevdî' ve ikrâz ve idâne ve tebdîl veya suver-i sâire ile bırakılan ve alınan mebâliğ husûsunda mesâil-i şer'iyyesine tevfîk-i muâmele olunduğu ve ez-cümle idâne ve istidânede hâsıl olacak nemâ ilzâm-ı ribh yani fukahâ-yı kirâmın beyân buyurdukları turukun birisiyle devr-i şer'î icrâ edildiği takdîrde meşrû ve helâl olur, ol bâbda.

Rusya:

Taşkend'de Türk Casusları (!) – Taşkend'de Türk casusları diyerek 3 Arabı polis tevkîf eylemiş. Ba'dehu bunları yerli müslümanlardan birisi büyük bir para vererek kefâlete almış.

Bunu haber veren *Vakit* refîkımız şu mütâlaayı ilâve ediyor: "Türk casusları burada ne gezer! Olsa olsa bedel toplamaya gelmiş aç adamlardır…"

Taşkend'de bu Arapların tevkîfinden biraz evvel; Arabî kıyâfetinde üç İngiliz casusu tevkîf olundu diye de bir haber vardı.

Çin:

***İle Vilâyeti* Gazetesi Muharririne Mükâfât** – Çin'de Türkçe çıkan *İle Vilâyeti Gazetesi* muharriri Abdülkayyûm Efendi kardeşimize Hâkân-ı Çin tarafından hizmetini tergîben bir gümüş madalya i'tâ olunmuştur. Samimiyetle tebrîk ederiz.

İngiltere:

İngiltere'nin İran'ı Taksîm Teşebbüsünün Netâyici – Londra'da sâkin İslâmlar tarafından akdolunan bir ictimâda İngiltere'nin İran'daki hareketi **[177]** protesto edilerek İran'daki askerini çekmesi için İngiltere hükûmetinin Rusya nezdinde i'mâl-i nüfûza da'vet olunmasına karar verilmiştir.

Sabah gazetesine Londra'dan yazdıklarına göre, şark ahvâli hakkında hükûmetlerinin ta'kīb ettiği siyâsetten İngilizlerin bazıları hiç de memnun değildir. Çünkü İngiltere bu hareketiyle tıpkı Fransa gibi şarkta nüfûzunu kaybediyordu ki bundan İngiliz ticâreti menâfii müdhiş zararlara uğramaktadır. İngiltere Rusya ile i'tilâf ettiği zamandan beri ziyândan başka hiçbir menfaat te'mîn edememiştir. Zîrâ şarklılar Ruslar'ın ta'kīb eylediği Panislavizm politikasından pek ziyâde nefret ederler ve Rusların i'mâl-kerdesi olan bütün sanâyie hafî boykot yaparlar. Hiçbir şarklı kendilerinin düşman-ı bî-emânı olan Ruslarla İngiltere'nin müttefikan hareketini nazar-ı hoşnûdî ile göremez. Binâenaleyh Ruslara karşı aldıkları vaz'iyet-i bâridâneyi İngilizlere de teşmîle kendilerinde bir mecbûriyet hissederler. Çünkü bir millet, hiçbir hükûmet düşmanının dostuna nazar-ı lâ-kaydîyle bakamaz. Bu hallerden şarkta en ziyâde istifâde eden ve edebilecek olan şüphesiz Almanya'dır. Almanlar basîretkârâne politikaları sâyesinde nüfûzlarını, menfaat-i iktisâdiyye ve siyâsiyyelerini günden güne İngilizlerin ziyânına olarak tevsî' etmektedirler. Her ne kadar *Standard* vesâir hükûmet tarafdarı gazeteler hükûmetin harekâtını tasvîb ve şarklıları (Türklerle Acemleri) takbîh ve tenkīdde pek ileri gidiyorlarsa da liberal matbûât bilakis hükûmeti şiddetle tenkīd ederek şarklıların bu hareketlerinde, yani İttifâk-ı Müselles'e temâyül eylemelerinde haklı oldukları ve bu hallere sebep ise Rusya-İngiltere i'tilâfı olduğunu i'tirâf etmekte ve İngiltere'nin İran Hükûmeti'ne verdiği ultimatomu bütün bütün muzır addetmektedir. Çünkü liberaller bu ultimatomun İttifâk-ı Müselles ile İngiltere arasında şiddetli bir bâb-ı muhâsame açacağına ve Türkiye'nin İttifâk-ı Müselles'le beraber hareket ederek bil-fi'l müdâhale ile İran'ı himâye etmelerine bâis olacağına kāni olmakta ve bu sebeple İngilizlerin şarkta bir hezîmet-i siyâsiyye ve iktisâdiyyeye uğrayacağına hükmetmektedirler.

İran:

Sünnî ve Şii Nizâ'ı ve Rusya Siyâseti – Bu haftanın yevmî gazetelerinde Azerbaycan'da 13 Sünnînin Tahran

hükûmeti askeri tarafından katledildikleri haberini okuduk. Rus matbûâtı ise, matbûât kısmımızda münderic olduğu vechile, Sünnî-Şiî nizâını ortaya çıkarıp vahdet-i fikriyyeleri gittikçe kuvvetleşen bu iki öz kardeşi birbirine düşürmeye çalışıyorlar. Bu iki hâdiseyi yan yana korsak, vâzıh bir netice elde ederiz. Şöyle ki: Ruslar zabtetmek istedikleri memâlik-i İslâmiyye ahâlisi arasına ihtilâf ve nifâk tohumları saçarak maksadlarına vâsıl olmak isterler. Bunun emsâlini müteaddid yerlerde gördük. Mesela: 1906 senesi Rusya hükûmeti Kafkasya'daki müslüman ve Ermeniler arasındaki cüz'î ihtilâfı alevlemiş ve bir sene devam eden ve binlerce hânümânı mahv eden bir muhârebe şekline tahvîl etmiş idi. Buhâra'da ise Sünnî, Şiîleri birbirlerine tutuşturdu. Bu gibi fitnekârâne işlerde Rusya hükûmeti hayli tecrübe ve mahâret sâhibi olduğundan İran'da dahi vahîm bir neticeye varması muhtemel olan bir Sünnî-Şîa nifâkı çıkarmaya çalıştığı şüphesizdir. Muvahhidîn müteyakkız ve âgâh bulunsunlar.

* * *

AMELÎ İLMİHÂL

Mektepler İçin Kabul Olunmuştur.

Şimdiye kadar mektep kitapları içinde en ehemmiyet verilmeyen bir şey varsa o da ilm-i hâl kitapları idi. Öteden beri bellenilen bir usûlden azıcık ileriye doğru gitmeyi düşünmek zâid ve lüzumsuz görülüyordu. Oldukça tahsîl görenlerin bile anlamakta müşkilât çekecekleri bir ilm-i hâl kitabı kör değneğini beller gibi mekâtib-i ibtidâiyyeden tutunuz da tâ âlîye kadar kâh mülahhas, kâh mufassal nâmlarıyla tedrîs ettirilir ve zavallı çocuklarımıza papağan-vârî aynı şey hiç anlamadan tekrar tekrar ezberlettirilerek sersemleştirilirdi. Neticede, dîn-i celîlimiz hakkında hiçbir fikir hâsıl edemeyen birçok gençler yetişir ve bî-çârelerin acınacak halleri bütün âlem-i İslâm'a dâğ-ı derûn olurdu. İşte, nesl-i ahîr çocuklarının ma'lûmât-ı dîniyyelerinin noksan kalmasına en mühim sebep teşkîl eden şu ciheti nazar-ı dikkate alan *Sırâtımüstakīm* cerîde-i İslâmiyyesi hey'et-i tahrîriyyesinden Halim Sâbit Efendi işbu mahzûru ber-taraf etmek üzere *Amelî İlmihâl* nâmıyla büsbütün başka, fevkalâde nâfi' bir tarzda ve gāyet sehlü'l-fehm bir kitap yazmış ve Maârif Nezaretin'ce mükâfât-i nakdiyyeye mazhar olarak mekteplerde okunmak üzere ders programına idhâl edildiği gibi, Bâb-ı Celîl-i Fetvâ Tedkīk-i Mü'ellefât-ı Şer'iyye Meclis-i Âlîsi'nden dahi büyük takdîrlere nâil olmuştur.

Kitap, talebe ve muallimlere âid olmak üzere iki kısımdan mürekkebdir: Talebeye mahsûs olan kısım, çocukların anlayacağı mevzûlar olup sırf Türkçe bir lisanla yazılmış levhalardan ibârettir. Muallimlere âid kısımlarda da bu mevzûların çocuklara ne sûretle ilkā edileceği vâzıhan gösterilmiştir.

Bundan başka tab'ına da son derece i'tinâ kılınmış ve pek nefis kağıda basılmıştır. Kap kağıtları gāyet güzel, zarîf renkli ve çiçeklidir. Her sahîfe süslü çerçeveler içine alınmıştır. Hâsılı çocukların muhabbet ve şevkini celb için şimdiye kadar mektep kitaplarında görülmeyen nefâset-i tab' cihetine de son derecede i'tinâ edilmiş ve taklîdlerine meydan vermemek üzere her nüsha nâşirlerinin mühürleriyle tahtîm olunmuştur.

Eğer bizde evlâdının istikbâlini düşünen babalar, talebesinin fikir almasını isteyen muallimler varsa onlara hitâben şu kitabın bir kere gözden geçirilmesi ricâ olunur.

Kitap *Sırâtımüstakīm* idarehânesi tarafından neşredilip Hakkâklar'da Şark Kütüphânesi merkez-i tevzî' ittihâz olunmuştur. Talebeye mahsûs kısmın fiyatı 40, muallimlerin 100 paradır.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

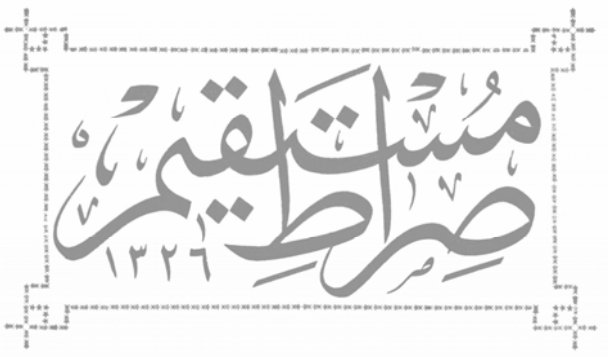

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

17 Kasım 1910 15 Zilka'de Perşembe 4 Teşrînisânî 326 **Beşinci Cild - Aded: 115**

Hasbihâl
KOLERAYA DÂİR

Aldığımız mektupların birinde deniyor ki:

"Bir zamanlar memlekete kolera gibi veba gibi müstevlî bir hastalık gelince fedâkârlık yapılarak para ile hâfızlar tutulur ve memleketin etrafı devrettirilirdi, bugün İstanbul'da civar vilâyetlerde koleradan epeyce telefât olduğu rivâyet ediliyorken hiç öyle bir teşebbüste bulunmak kimsenin aklına gelmiyor. *Sırâtımüstakīm* hükûmete bu eski, fakat dindârâne usûlü ihyâ etmesini tavsiyede bulunsa büyük bir hayır işlemiş olacak…"

Evet, böyle bir eski usûl vardı, lâkin hiçbir vakit dindârâne değil idi! Hükûmet-i sâbıka mevkiini tahkîm için millete savlet eden felâketlerden bile istifâde etmek isterdi, yoksa sârî hastalıklara karşı nizâmât-ı sıhhiyyeyi tamamiyle tatbîkten başka bir tedbir olamayacağını pek a'lâ bilirdi.

Yıldız'da yüksek sesle tilâvet edilen Buhârîler hastalığı def' etmek için değil, sâde-dil halkın hissiyât-ı dîniyyesini okşayarak hulûs-kâr bir padişaha ihlâs celbetmek için idi. Yoksa bir taraftan tâ Rusya hudûdundaki koleranın gölgesinden ürkerek sarayında en sıkı tedâbîr-i tehaffuziyyeyi îfâ ettiren; diğer taraftan külhânlar dolusu kütüb-i dîniyyeyi cayır cayır yaktıran adamın Buhârîlere, salavât ve selâmlara zerre kadar ehemmiyet vermeyeceğini azıcık düşünenler pek kolay kestirebilir idi.

İyice bilmeliyiz ki gerek münferid, gerek sârî ne kadar hastalık varsa, izâlesi için tabâbetin tavsiye edeceği tehaffuzî, şifâî tedâbîrden başka yapılacak bir şey yoktur. Esâsen bir köylünün bile yakînen bilmesi icâb eden bu basit hakîkat, bizi öteden beri pek çok aldattıkları için, hâlâ olanca vüzûhuyla gözümüze çarpamıyor!

Şerîat-i garrâ-yı İslâmiyye'nin tabâbete ne büyük bir mevki' verdiğini hepimiz biliyoruz da sonra iki üç riyâkârın sözüyle yine o şerîate istinâd ederek en celî hakîkatlere karşı iğmâz-ı ayn ediyoruz!

Hazret-i Peygamber "Cenâb-ı Hak hiçbir hastalık vermemiştir ki devâsını da vermiş olmasın. O halde o devâyı aramalısınız." buyuruyor. Tabâbetten başka bir şey olmayan ilm-i ebdânı ilm-i edyân kadar takdîr buyuran Peygamber'den o devânın duâ kitaplarında aranması lâzım geleceği gibi bir işâret yahud bir tasrîh ise asla vâki' olmamıştır.

Ne hâcet! Sûret-i kat'iyyede tahrîm ettiği şarabı hâzık bir tabîbin sözü üzerine tahlîl eden; tabâbeti alel-âde san'atler derecesinde tutmak şöyle dursun, tahsîli farz-ı kifâyedir, diyen bir dîn-i semâvî nasıl olur da etıbbânın vazîfesine müdâhale eder?

E'âzım-ı eslâfın terceme-i hallerini, eserlerini okurken pek çoklarının tabîb olduklarını, zamanlarındaki terakkıyât-ı tıbbiyyeyi tamamiyle ihâta etmiş bulunduklarını görmüyor muyuz? Hükemâ-yı İslâm'dan tabâbetle uğraşan yalnız İbni Sînâ ile Ebû Bekr Râzî değildir. Pek çok ekâbir-i ümmet aklın, naklin bu san'at-i celîleye verdiği mevki'-i hürmeti hakkıyla takdîr ederek fevkalâde çalışmışlar, bulundukları asra göre fevkalâde yararlıklar göstermişlerdir.

Bir zamanlar tabâbetin okuryazar fırka için tahsîli mecbûrî **[179]** fünûn sırasında bulunduğuna ise medreselerimizin ismi delâlet ediyor. Herkesçe ma'lûm olan bu hakāyıkı tekrardan maksadımız okumakla, üflemekle hastalık müdâvâtına kalkışmak zannedildiği gibi dindârâne bir usûl olmadığını, bizim dinimize asla böyle bir şey sığmayacağını söylemektir.

Kur'ân-ı Kerîm hastalara, ölülere okumak için nâzil olmamıştır. *Kur'ân*'daki şifâ, cehelenin anladığı gibi değildir!..

Fıkra meşhurdur ya: Arabînin biri uyuza tutulmuş develeri için Hazret-i Ali'den duâ istemiş; müşârun-ileyh de uyuza karşı en me'sûr duâların katran kadar müessir olamayacağını söylemiştir.

Hâzık tabîblerimiz koleraya karşı en nâfi' bir tedbîr-i şahsî varsa o da yiyeceğe, içeceğe yani "himye"ye dikkatten ibârettir, diye bağırıp dururken hâlâ birçoğumuz –mütevekkilen alallâh– pisboğazlıktan geri durmuyor! Doğrusu tevekkülü pek iyi anlamışız!

Allah aşkına olsun dîn-i hâlis ile riyâyı birbirinden ayıralım; mahz-ı hayât olan şerîat-i İslâmiyye'yi cehâletimize, meskenetimize, hamâkatimize bir hüccet gibi îrâd edip durmayalım. Lübb-i şerîati Kitâbullâh'tan, sîret-i Resûl'ü hadîsten alamayacaksak Kitâbullâh ile sünnet-i Resûl ile âmil olan hakîkī müslümanları pîşvâ ittihâz edelim.

Yoksa din ile aralarındaki mesâfe bu'dü'l-maşrıkayn olan cehele-i cemâate, yahud hazele-i ümmete uyacak olursak koleralar vebâlar hakkımızda ayn-ı rahmettir!

Mehmed Âkif

DÂRÜ'L-HİLÂFE'DE MAÂRİF-İ İBTİDÂİYYE'NİN *HÂLİ VE SÛRET-İ ISLÂHI*

– 3 –

Sâlisen Mekâtib Ebniyesi

Bu bâbdaki beyânâtımı iki kısma tefrîk ile evvelen mekâtib-i rüşdiyye-i resmiyye ve sâniyen mekâtib-i ibtidâiyye-i evkāfiyye hakkında bast-ı mütâlaât eyleyeceğim.

Mekâtib-i rüşdiyyeden bir kaçı mesela Eyüp, Beylerbeyi, Feyziye rüşdiyeleri müstesnâ olarak mütebâkīsinin bulunduğu binalar vâsi' ve kābil-i istifâde bir haldedirler. Fakat bunlar da her sene cüz'î bir masraf ihtiyârıyle muhâfazası mümkün iken ihmâl ve adem-i dikkat neticesi olarak harâba yüz tutmuşlardır. Bu binaların bazısında akıntılar hâsıl olmuş, kiminin duvar ve sakıfları çatlamış olduğundan ta'mîr ve termîm olunarak bunlardan istifâde kābil ise de bütün bütün müşrif-i harâb olmuş olan birkaç mekteb-i rüşdiyye için de müsâid ve mükemmel binalar cüz'î masrafla bi's-suhûle tedârik olunabilir. Bu husûs Maârif Nezâretince asla dâ'î-i müşkilât değildir.

Mekâtib-i ibtidâiyye-i evkāfiyyeye gelince ma'lûm olduğu üzere Dersaâdet'te mevcûd bu nevi' mekâtib on iki merkeze münkasemdir. Merakiz-i mezkûrenin hâvî oldukları mekâtibin adedi hadd-i a'zamî olarak kırk bir ve hadd-i asgarî olarak on altıdır. Bu mekteplerin kâffesi târîh-i Osmânî'nin azamet ve şanına birer timsâl-i mücessem ve şahid-i bî-misildirler. Bunların arasında öyleleri vardır ki târîh-i te'sîsi tâ zamân-ı mes'adet-iktirân-ı Hazret-i Fâtih'e kadar yükseliyor. Osmanlı İmparatorluğu'nu vücûda getiren ve Osmanlılığın nâm ü şân-ı ulviyyet-nişânını i'lâ eyleyen ricâl-i devletin kim bilir kaçı bu mekteplerde yetişmiştir.

Bu binaların kıymet-i târîhiyyesi bunları hâl-i aslîlerine ve tarz-ı mi'mârîlerine halel getirmeksizin sıyânet ve hüsn-i muhâfaza eylemek bir milletin vezâif-i mukaddese-i vataniyyesi icâbâtındandır. Bunların birçoğu müşrif-i harâb olmuş ve gayr-ı kābil-i istifâde bir hâle gelmiş ise de talebesini istî'âba kâfi ve yalnız biraz ta'mîr ve tevsîe muhtaç olan diğer birçokları da rûh-ı millet gibi metin ve kāimdirler. Bunları alâ-hâlihi terk etmek bunlardan istifâde çâresini düşünmemek tarih nokta-i nazarınca doğrusu gayr-ı kābil-i afv bir hatadır.

Bu mekâtibden ne sûretle istifâde edilmek lâzım geldiğini eserimize ber-tafsîl beyân eyleyeceğimden şimdilik bu kadarla iktifâ ettim.

Netice:

Şimdi buraya kadar bast ü temhîd etmiş olduğumuz mülâhazâtı mücmelen tekrâr ile deriz ki "İstanbul sekene-i müslimesi beyninde maârif-i umûmiyyemizin tensîk ve ıslâhı, metîn ve mükemmel esaslar üzerine te'sîsi için iktizâ eyleyen bil-cümle anâsır maddeten ve ma'nen mevcûd ise de bu anâsır bir hâne inşası için evvelce olan tertipsiz bir sûrette birbiri üzerine yığılarak bir küme hâlini kesb etmiş levâzımât-ı inşâiyyeye müşâbih olup bu levâzımât-ı inşâiyyeyi bir âheng-i tâm ile yekdiğerine mezcetmek için nasıl mâhir bir mimara ihtiyaç messeder ise anâsır-ı mezkûreyi de öylece bir âheng-i teselsül ile yekdiğerine mezcederek istifâde edebilmek için fevkalâde samîmiyet-i ciddiyye ve mahâret-i vukūf-ı kâmile ile çalışacak erbâb-ı hamiyyet lâzımdır.

Usûl-i Tedrîs ve Hey'et-i Tedrîsiyye

İstanbul mekâtib-i İslâmiyyesinin kâffesinde ta'kīb edilen usûl-i ta'lîm ve tedrîs hemen bundan iki yüz sene mukaddem memâlik-i garbiyyece ta'kīb olunan "skolastik" yani usûl ve kāide-i atîkadan başka bir şey değildir. O tarihten beri fenn-i tedrîs ve terbiyece hayyiz-ârâ-yı husûl olan terakkıyât ve tekâmülden İstanbul mekâtibi bütün bütün bîgâne ve mahrum kalmıştır. Skolastik usûlünün ruh ve esasını kuvâ-yı beşeriyyenin kâffesinden kat'an li'n-nazar mücerred kuvve-i hâfızaya istinâd etmekten yani bir ders ezberlemekten ibârettir. İşte gāyet sakīm ve çıkmaz bir yol! Halbuki iki yüz seneden beri Avrupa'da birçok dâhîler yetişerek skolastik usûlünün ne derece muzır **[180]** ne kadar bî-sûd ve muhâlif-i tabîat ve muhrib-i vücûd ü dimâğ olduğunu isbât ettiler. Ve alet-tedrîc "psikoloji" yani "ilm-i ahvâl-i rûh" ve "fizyoloji" yani "ilm-i ahvâl-i vücûd" veyahud "ilm-i vezâifü'l-a'zâ" nâm fenlerine istinâd ederek "pedagoji" yani "ilm-i ta'lîm ve terbiye-i etfâl" fenn-i mühimmini vücûda getirdiler ki bugün Avrupa'nın kâffe-i terakkıyyât ve tekemmülâtına masdar olan bu fenn-i celîldir. Maatteessüf mekâtib-i Osmâniyye şu tahavvülât ve tecelliyât-ı azîmeden bi'l-külliye mahrum bulunuyor. Eski skolastik usûlü burada mine'l-kadîm ta'kīb ve tatbîk olunageliyor.

Bu usûl-i sakīm millet-i necîbe-i Osmâniyye'nin terakkıyât ve tekâmülâtına ve saâdet ve refâhiyetine ve'l-hâsıl her türlü esbâb ve vesâil-i medeniyyesine hâil ve kuvve-i müdrike, kuvve-i müfekkire, kuvve-i mantıkıyye ve kuvve-i tenkīdiyye gibi kuvâ-yı beşeriyyeyi hâlik olduğundan evlâd-ı vatan tab'an ve fıtraten mümtâz bulundukları kuvâ-yı dimâ-

ğiyye-i akliyye ve kalbiyyeyi bu usûlün netîce-i seyyi'esi olarak kaybederek âdetâ birer makine veya papağan derekesine tenezzül ediyor. Mekâtibin ahvâl ve husûsât-ı sâiresi de buna makīstir. Bir kere bir mektebe gidip bir sınıfa dâhil olunuz, göreceğiniz şey bir şamata, bir kıyâm, çocuklar verilen bir emir üzerine derhal ayağa kalkıyorlar.

(دستها بر سينهٔ اطاعت - سرها برکردن عبوديت) İşte bu usûl-i terbiyye netîcesi olmak üzere çocukların şahsiyet ve ma'neviyetleri mahvolup gidiyor. Bütün sîmâlar, kafalar yeknesak olarak âvân-ı tufûliyyet ve şebâbete mahsûs olan beşâşetten, şetâretten bile eser kalmıyor. Şu sun'î vaziyete karşı insan ne yapacağını bilemiyor: Teaccüb mü etmeli, yoksa teessüf mü? Bu mektepler mahall-i tedrîs midir; yoksa tabur alayları mıdır? Âcizleri şu halleri gördüğümde ağzımdan bilâ-ihtiyâr "İstibdâd ve irticâ için ne müsâid bir zemîn, ne iyi bir terbiye" sözleri çıktı. Sonra nazar-ı dikkatimi celb eden şey muallimin sınıfta ahzeylediği tavr-ı mütehakkimâne ve mütegallibânesi oldu. Yazan, bozan, konuşan, suâl eden hep muallimdir. Bu hal ise ta'kīb edilegelen meslek-i sakīm-i tahsîl ve terbiyyenin bir netîce-i garîbi ve gayr-ı münfekkidir. Ders ta'lîm ve tefhîmden değil esâsen telkīn ve telhîmden ibârettir. Skolastik usûlünün esasını teşkîl eyleyen dedüktif yani kavâid ve usûl-i umûmîden teferruât ve cüz'iyât istiknâhı gibi bir ders takrîr eylemek mesleği mekâtib-i Osmâniyye'de an'anâtıyla cârîdir. Elifbâ'dan bed' ile sarf ve nahv-i Osmanî, Arabî, Farisî, hesap, coğrafya, hendese ve elsine-i ecnebiyyeye varıncaya kadar kâffesi şu usûl üzere tedrîs olunuyor.

Mesela ahvâl-i ism, bir terkîb-i izâfîyi, zamîrin envâını beyân eden muallim çocuklara rehber olup "endüktif" usûlü üzere talebenin anlayabileceği basit bir sûrette serd-i makāl edecek yerde birtakım ta'birât-ı mühimme ve ıstılâhât-ı acîbe isti'mâl ediyor ve emsile irâd edeceği vakit kitapta münderic bir kāideyi, bir misâli irâe ediyor. Talebe anlayamıyor. Lâkin ikinci günü not almak niyetinde bulunan cevap i'tâsına mecbûr olduğundan bu kāideyi daha muğlak ve müşkil bir kitaptan anlamayarak misâlleriyle ezberliyor. Ve bîçâre bu kavâidi papağan gibi tekrar ediyor. Fakat cevap verirken konuşur gibi yavaş yavaş veremeyip anlayamadığından papağan-âsâ kekeleyerek söylüyor. Bu aralık talebeden ezberlemiş olduğu dersi başka sûretle ta'rîf eylemesini ve kendiliklerinden misâller irâd etmelerini talep edecek olur iseniz bîçâre gözlerini açıp size mütehayyirâne bir sûrette bakıyor. Çünkü okuduğu şeyden bir şey anlayamamış ki size lisanı döndüğü kadar anlatabilsin. Öyle hallere tesâdüf ettim ki acımamak kābil değildir. Çocuk dört sene mektebe devam etmiş olduğu halde hâlâ bir gazeteyi serbestçe kırâat edemiyor. Mekâtib-i ibtidâiyyede "usûl-i savtî"den eser bile yoktur. Günlerce, haftalarca, aylarca, hatta yıllarca "b" üstün, "b" esre diye durup kalmış ve hoca her ne kadar ta'lîm etmiş ise onu ezberlemiş. İşte bütün ma'lûmât-ı ibtidâiyyesi bundan ibârettir.

Muallim efendi ise evvelce tam altı ay elif, be, te, ilh. diye öğretmiş sonra senelerce çalışır ki bu öğrettiğini çocukların zihinlerinden çıkarsın ve bunların birer isim olup usûl-i kırâ'atçe diğer bir sûrette telaffuz edilmesi lâzım geleceğini çocuğa anlatsın. Bir de mekâtib-i ibtidâiyye ve rüşdiyyede sırf Türkçe yazılmış kitaplar okutturulmuyor. Muallimler işte bu sebebe mebnî talebe takrîrini ve âlet kitaplarında yazılmış şeyleri anlamıyor. Rüşdiyenin ikinci sınıfında talebeden biri ilm-i hâlden irâd olunan bir suâle cevaben "cânib-i İlahî'den inzâl edilmiş kütüb-i mukaddese" cevabını veriyordu. Âcizleri "cânib-i İlâhî" "inzâl" "mukaddes" kelimelerinin ma'nâları ne olduğunu suâl ettim. Sınıfta çocuklardan hiçbirisi bu suâlime cevap vermeye muktedir olamadı. Coğrafya dersinde diğer bir talebe küre-i arzın kendi mihveri etrafında hareket etmekte olduğundan bahseylediğinde elimde bulunan bir kitabı irâe ile bu kitabın mihveri neresi olduğunu sordum. Çocuk kitabın cildidir dedi. Diğer bir sınıfta coğrafya dersi esnâsında şâkird "mıntıka-i şimâlî" "mıntıka-i garbî" diye cevap veriyordu. "Mıntıka" nedir diye sordum. Talebeden bazısı "mıntıka" soğuk diğerleri "sıcak" ve kimisi de "asumân"dır diye cevap verdiler. Aynı hal hesâb, hendese, derslerinde de vâki' oldu. Şu ilimler garip bir sûrette ta'lîm ve tedrîs ediliyor. Asla tatbîkāt cihetine dikkat ve i'tinâ edilmeyip yalnız usûl ve kavâid ezberlettirilmekle iktifâ kılınıyor. Ez-cümle mekâtib-i ibtidâiyyede şâkirdâna ilm-i hesâbdan hâneler gösterilirken âhâd aşerât miât diye telkīn olunuyor. Halbuki çocuk bunların ne olduklarını bilmiyor ve üç hâneli bir rakam yazdırdıkta şu rakamda kaç aşerât kaç miât olduğunu sorduğunuzda cevap vermekten âciz kalıyor. Çocuk a'mâl-i erba'ayı ve bunların mîzânını usûlen kāideten güzelce öğrenmiş, fakat a'mâl-i erba'a üzerine bir mes'ele mesela: Sekiz arkadaş bir bağa girip nısfı beşer diğer nısfı da dörder elma almışlar. Acaba bunların hepsi kaç elma almışlardır? diye soracak olsanız cevap veremiyorlar. Çünkü **[181]** mes'elenin kışrında dolaşılıp lübbüne nüfûz edilememiştir. Mekâtib-i rüşdiyyeden birinde ikinci sınıfta hesap dersinde bulundum. Muallim efendi siyah tahta üzerine boydan boya erkām yazmış talebeye okumasını emretti. Çocuk tahtaya bir göz gezdirdi papağan gibi ezberlemeye alışmış, kulakları dolmuş olduğundan derhal âhâd aşerât miât elf milyon milyar trilyon katrilyon kentrilyon ilh. diye okumağa başladı. Hayret ettim çünkü âcizleri Petersburg Hendese-i Âliyye Mektebi'nde bulunduğumdan o erkāmı birdenbire okuyamayacağımı vicdânen i'tirâf etmek mecbûriyetinde idim. Muallim efendinin müsâadesini istihsâl ederek hemen çocuktan bir senede kaç dakika olduğunu sordum. Şakird mütehayyir kaldı. "Öğretmediler efendim." dedi. Muallim efendi ise geçen sene imtihan esnâsında gelmiş olan hey'et-i mümeyyizenin hesap dersinde talebeye ta'dâd-ı erkām bahsinden başka bir şey sormamış olduğu ve bu bahsi bilmeyen talebeye sıfır vererek sınıfta kalmalarına sebep olduğunu ve işte bu sebebe mebnî bu sene ta'dâd-ı erkām bahsine pek ziyâde dikkat edildiğini söyledi. Arabî Farisî Fransız lisanlarının ta'lîm ve tedrîsinde şu usûl-i sakīm daha şiddetli bir sûrette ta'kīb olunuyor. Tatbîkāt ciheti külliyen metrûk kalmıştır yalnız kavâidin zabtından ne hâsıl olur! Bir de Fransızca; mekâtib-i rüşdiyyenin yalnız son sınıflarında haftada iki defa tedrîs edilmekte olduğundan bun-

dan asla istifâde olunamıyor. Mâdem ki Fransız lisanının tedrîsine ihtiyaç vardır şu halde ya ciddî bir sûrette ta'lîm ettirilmeli veyahud mekâtib-i rüşdiyyeden bu dersi tayyedip mekâtib-i tâliyyede vâsi' bir mikyâsta gösterilmelidir. Elde mevcûd program mucebince rüşdiyelerde Fransızca haftada iki defa tedrîs olunduğundan tazyî'-i evkāttan başka bir netice hâsıl etmez. İlm-i ahlâk, ilm-i eşyâ, ma'lûmât-ı medeniyye derslerine gelince bu ilimler de hemen ezber usûlü üzere ve talebenin anlamayacağı bir tarzda ta'lîm olunduğundan sarf olunan evkāt ve masraf nisbetinde bir istifâde olunamayıp "nakş ber-âb" kabîlinden olarak şakirdânın huceyrât-ı dimağiyyelerinde mutantan ve müşa'şa birtakım elfâz ve ta'bîrât menkūş olmaktan başka bir netice hâsıl olmuyor.

Ahmed Akayef

Letâif-i Arab'dan:

KİŞİZÂDELER

Haccâc, zâbıta me'mûruna yatsıdan sonra şehri dolaşarak kimi sarhoş görürse boynunu vurmasını emretmiş.

Ne kadar fazla kafa keserse efendisinin yanında o kadar fazla i'tibâr kazanacağını bilen bu haydut hemen o akşamdan paçaları sıvayarak bucak bucak sarhoş aramaya başlamış.

Herif memleketin ötesini berisini dolaşırken bir de bakmış ki: Üç delikanlı iki tarafa yalpa vurarak, gidiyor; bir mahalle çocuğu da bunları dalga gibi her taraftan kuşatmış "Yuha!" gülbangiyle teşyî' ediyor!

Me'mûr hemen delikanlıları tevkîf ederek: "Siz kim oluyorsunuz ki emir hazretlerinin fermanına isyan cür'etinde bulunuyorsunuz? Söyleyin bakalım!" deyince içlerinden biri şu beyti okumuş:

انا ابن من دانت الرقاب له
مابين مخزومها وها (شمها)
تأتيه بالرغم وهى صاغرة
يأخذ من مالها ومن دمها

(Hâşimîlerden olsun, Mahzûmîlerden olsun, kimse yoktur ki gelip de babamın önünde boyun eğmesin. Ben bütün eşrâf ve kabâilin malına, kanına tasarruf eden bir adamın oğluyum.)

Anlaşıldı: Bu oğlan mutlaka Emîrü'l-Mü'minîn'in pek yakın akrabasından olacak…

Ya sen kim oluyorsun bakalım diye ikincisine sorunca o da şu kıt'ayı inşâd etmiş:

انا ابن لمن لاتنزل الدهر قدره
وان نزلت يوماً فسوف تعود.
ترى الناس افواجاً الى ضوء ناره
فمنهم قيام حولها وقعود

(Ben hân-ı in'âmı hiç tükenmeyen bir adamın oğluyum. Babamın tenceresi her zaman kaynar; bir gün ocaktan inse ertesi günü yine çıkar; gece gündüz yanan bu ocağın ziyâsına doğru halk akın akın gelir; bir kısmı ayakta, bir kısmı oturmuş olduğu halde o ateşin etrafını kuşatır.)

Gāliba bu da asil bir hânedâna mensup olacak… İlişmeye gelmez…

Bunları anladık fakat sen kimsin suâlini üçüncüsüne tevcîh edince o da şu beyti söyler:

انا ابن لمن خاض الصفوف بعزمه
وقومها بالسيف حتى استقامت
وركباه لاينفك رجلاه منهما
اذا الخيل يوم الكريهته ولت.

(Ben o adamın oğluyum ki dönmez bir azim ile safların içine dalar; kılıcıyla onlara istediği istikāmeti verir. Meydân-ı muhârebede atlar geri dönmek istese bile babamın ayakları üzengiden asla ayrılmaz.)

Mutlaka bu oğlan da serdârın çocuğudur… Zâbıta me'mûru sarhoşların üçünü de bir yere kapayarak sabahleyin vak'ayı Haccâc'a anlatır. Haccâc üçünün de huzûruna çıkarılmasını emreder. Meğerse bunların birincisi hacâmatçı oğlu, ikincisinin babası baklacı (Araplarda sırf kuru bakla pişiren aşçılar vardır) üçüncüsününki de çulha imiş!

[182] Haccâc çocukların fesâhatine hayran olarak meclistekilere demiş ki: Gördünüz ya, evlâdınıza edebiyât öğretiniz. Vallahî edîb olmasalardı şimdi bunların üçünün de boynunu vururdum.

Mehmed Âkif

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا انك انت العليم الحكيم، فجعلناها نكالا لما بين يديها وما خلفها وموعظة للمتقين.

نحن نبحث ههنا فيما تسر قلوب المؤمنين من أهل القبلة فى اقطار الارض اجمعين وهو الامر الذى يرجى لديه جمع الكلمة وتضاعف القوة ونجاح الامة المرضية لله تعالى والسارة لروح حضرة المصطفى عليه صلوات الله الاوفى كيف لا؟ ووصاياه الملائكة الكتب والدفاتر تحت على اجتماع الكلمة واتحاد الوجهة واكمال الا لغة وايفاء الخضوع والاطاعة للقوانين التى تهدينا الى سواء سبيل التمدن فلنتفكر بتلك الاحكام التى سنهاالله تعالى فى هذا العالم أيوجد سبب للقوة والنجاح والعمران والفلاح مثل الاتحاد والاتفاق والائتلاف فى شريعة واحدة؟ أيتكفل بسعادة البلاد غير التواصل والانقياد فى شريعة واحدة؟ أيمكن محو النفاق والشقاق لامة من الامم الا التوسل الى شريعة واحدة كلا ثم كلا ان تلك الاسباب الادارية التى وضعها الحق مطردة الانتاج لهاتيك المسببات المحمودة و كل عاقل لبيب وفطن اديب وسياسى نجيب يسعى وراء تلك الوسائل والوسائط الميمونة خدمة لاخوانه المسلمين كيف لا؟ ان جماعة المسلمين مر تبطون باقرب الروابط وهى اقرب مراتب التواصل الذى سنة الله تعالى بين الامم الا وهى الاخوة الدينية نعم! فقد فرض الله سبحانه بين كل فرد من افراد المسلمين اخوة جامعة لا يمكن انكارها ولا التنحى عنها الا بعد التجرد عن ذات الدين. ولا شك ان تلك الاخوة اثبت حكما من الاخوة الصلبية النسبية. اذا لاخوة الصلبية يمكن انكارها و يحتاج فى اثباتها الى شهود عدول او تواتر او غير ذلك من الاسباب ويمكن للقضى ان يتردد فى قبول الدعوى او عدم قبولها بحسب الاحوال والعوارض.

وسلم باقواله وافعاله ولما كانت تلك الايات المذكورة من قبيل الاستدلال بعبارة النص لاباشارته وشرحها النبى عليه السلام بقوله (وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا) وبفعله لما اخى نفسه مع على كرم الله وجهه فالعمل بماسيق الكلام له فرض بالكتاب والسنة وحكم الفرض هو حصول العلم القطعى بثبوته ويجب اعتقاد حقيقته مع عمله ويكفر جاحده ويفسق تاركه بلا عذر فيا معاشر المسلمين! ماالذى يمنعكم عن الاخوة كيف لا يدعى كافرا الذى جحد الاخوة المفروضة بين كل فرد من افراد اهل الدين كيف لا؟ والاخاء امر به الله النبى وعمل به وعمه بين اخص الامة من الصحابة من المهاجرين والانصار. فبذلك تعلم ايها الاخ اللبيب وفطن الاديب! ان كافة المسلمين اينما كانوا وحيثما سكنوا يجب عليهم رعاية احكام الاخاء ولا يهمنا معشر اهل الحق ان يهمل فرض من قبل اهل القصير واصحاب القصور. فان كل حقيقة هى ثابتة فى حد ذاتها مع صرف النظر عن وجود من يعلمها او يعمل بها ام لا. كما لو لم يود احد ما اوجب الله عليه فان ذلك لا يسقط عنه. كذلك شان الاخاء فان عدم العمل به عند اهل القطيعة والضياع **[183]** لا يستلزم استنساخ احكامه وتبدل حقيقته.

فاذا علمت ذلك فنقول ان بمقتضى حكم الاخاء الدينى بين المسلمين حكم الله وهو احكم الحاكمين بنسخ العداوات الجنسية فيما بينهم لاتمام الاخوة فجنس الانسان وفصله الذى اتفق عليه العموم الناطقية فاذا صح ان عموم الانسان نوع صح ان ما تحته لا يكون جنسا مطلقا. وعليه فتسمية الشعوب والقبائل بالاجناس تسامح غير صحيح لانه غير قابل التعقن حتى عند المعنويين المحض. فلذلك لم يرد فى القرآن لفظ الاجناس عن الناس ولكن ورد لفظ امم وشعوب وقبائل وغير ذلك ماعدا لفظ الجنس. وان القبائل والشعوب والقوميات المتعددة فى العائلة الادمية لاتنا فى التوحد القائم بين جميع الافراد اذا لماغيرة مغايرة عرضية واختلاف الاقوام باللغات هى عارية و تعليمية فكما جاز للعربى مثلا معرفة التكلم بلغته يجوزان يشاركه غيره فيها وان يشارك هو غيره فى لغة من اللغات. وقس على ذلك التغاير فى الالوان والاشكال فلا شك انها من تأثيرات الجو والاقاليم بمقتضى الحرارة والبرودة وغيرها من اسباب عرضية لادخل لها فى الحقيقة الذاتية ولا الجنسية وان الفضائل والرزائل والمزايا لا تحقق لها فى القومية والقبيلة والعشيرة انما هى متعلقة بالاشخاص وصادرة منها. ولما كان الدين جاء لاصلاح الخليقة ومحق العادات الرذيلة وبيان الحقيقة وكانت غاية الاصلاح انما هى تعمم الفضيلة وانسلاخ الرذيلة نهى الله سبحانه وتعالى عن التعالى بالشعوب والقبائل والتنابز بالالقاب والعتو بالبغى والفساد وعن اعتصاب القومى ومتفرعاته لتكن سببا للتعارف الذى ذكره الله عز وجل ومؤديا للاخوة والاتفاق فيما اجتباه الله تعالى بقوله (اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ)[10] والتقى هو المطيع المنقاد الى كافة احكام ما امره الله المتكفلة بانتظام العالم الها دية الى سواء سبيل العدالة والمساواة فمن كان تقيا (عربيا كان او عجميا، هنديا وتركيا، غنيا او فقيرا من غير تفريق قبائل و شعوب) هو عند الله اكرم وللاخوة اقوم. وفى الاية اشارة بان لا يجوز لاحدان يفتخرا بسبب من الاسباب او يرجح نفسه على غيره لنوال حق او لسقوط حق من الحقوق على صورة غير مشروعة توحيدا لشمل الامة المختلطة من العناصر المختلفة الكائنة بين المسلمين. والحكمة فى ذلك ان كل مجتمع لا يمكن ان يصلح حاله و يرتقى شان الا اذا تمت بين افراده اسباب التعاون ولا سبيل الى ذلك الا بتمكين قواعد الوحدة والاجتماع فى العمل والانتفاع بالثمرة لتقابل على العكس من الاخوة الدينية العمومية فان التردد فيها كفر مطلق ما لم يكن مرتابا فى صدق اسلام احد الفريقين. والفرق بين هاتين الاخوتين عظيم جدا متى علم كل العلم ظهر للمنصف قدر اهمية الاخوة الدينية والصلبية فما هى الا بحكم الله تعالى لان الاخوة الدينية موجبها الحكم الالهى الا قدس بالصورة المشروعة التى اختص بها المسلمون من نوع البشر. فنحن معاشر الاسلام قد فرض الله علينا الاخاء بان نعتقده بيننا بجميع احكام الشرعية المقررة كما فرض علينا الصلاة والصيام والزكاة والحج وغيرها من الامور الدينية التى يكفر منكرها باجماع اهل القبلة. وذلك لان حكم الاخاء قدورد به النص الكريم فى القرأن العظيم بقوله تعالى (اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ)[1] وقال فى مقام الامتنان (وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ اِخْوَانًا)[2] وقال ايضا يذكر بحقوق الاخاء اثناء التخاصم تخفيفا للبغضاء بقوله (فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ الخ)[3] وقال فى الزجر عن الغيبة من اخيه (أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا)[4] وقال ايضا فى الامر بالاصلاح بين الاخوين:

(فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُم)[5] والايات الواردة فى هذا الباب كثيرة كلها تدل على احكام الاخوة ووجوب رعايتها فى جميع الاحوال والاوضاع دلالة قطعية على طريق الاستدلال بعبارة النص لا سبيل لاحد انكارها وانها لا تنفسخ لا فى حالة السلم ولا الحرب والخصام وغيرها واما الا احاديث الصحيحة التى وردت فى هذا البحث كثيرة ايضا خصوصا ماروتها اصحاب امهات الحديث. منها ما رواه البخارى فى صحيحه فى كتاب المظالم عن ابن عمر رضى الله عنهما عن النبى صلى الله عليه وسلم بانه قال (المُسْلِمُ أَخُو المُسْلِمِ لاَ يَظْلِمُهُ وَلاَ يُسْلِمُهُ، وَمَنْ كَانَ فِى حَاجَةِ أَخِيهِ الخ)[6] وفى كتاب الايمان عن انس رضى الله عنه عن النبى عليه السلام (إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ، جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ الخ)[7] ومنها ايضا ما رواه البخارى والمسلم فى كتاب الايمان عن انس رضى الله عنه عن النبى عليه السلام (لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ، حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ)[8] ومنها ما رواه البخارى فى كتاب الادب والمسلم فى كتاب البر عن ابى هريرة رضى الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم (إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الحَدِيثِ، وَلاَ تَحَسَّسُوا، وَلاَ تَجَسَّسُوا، وَلاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا، وَلاَ تَبَاغَضُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا)[9]

ومن اطلع على كتب احاديث الشريفة عرف مقادير اهمية الاخاء الدينى ومادعى اليه النبى عليه السلام من شانه. ثم نقول انه اتفق عموم اصحاب رسول الله ان النبى عليه السلام آخى بين كل غنى وفقير من المهاجرين عند تقرر الهجرة من مكة الى المدينة المنورة ثم آخى كذلك بين كل وضيع وشريف من المهاجرين والنصار بعد حلوله المدينة. فصح ان الاخاء العمومى قد ثبت فى الدين بما ثبت غيره من الفروض الشرعيه وان الفرض يثبت ولو بنص اية واحدة كالصوم ويشرح اجماله النبى صلى الله عليه

[1] Hucurât, 49/10.
[2] Âl-i İmrân, 3/103.
[3] Bakara, 2/178.
[4] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Edeb, 46.
[5] Hucurât, 49/10.
[6] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Mezâlim, 3.
[7] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-İmân, 20.
[8] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-İmân, 6.
[9] Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Edeb, 57.
[10] Hucurât, 49/13.

الحقوق فی المعاملات والواجبات فی الحدود. ولا امکان لذلك الا بالعدل الممکن والتعاون والتفاضل بحسب الاستحقاق علی ما قرره الشرع حتی تتجه امال المنتفعین اولا الی حوز الاستحقاق بالصورة المشروعة. وتنقطع امال الاستفادة من غیر الوجهة الصحیحة فینشأ بذلك بین الناس فکر المسارعة الی الخیر والتباعد من الشر لتیقن النفع فی الاولی والضرر فی الثانیة فنحن الآن لا ننکر اعتبار النسب وشرفه فان للنسب اعتبارا وشرفا عرفا وشرعا (وهذا مستغنٍ عن البیان لکنا نقول اذا جعلت القومیة او العائلة اوالقبیلة والفصیلة والعشیرة شرطا لنوال حق او لسقوط حق امتنع علی افراد غیرها النوال وحتم ذلك السقوط. لان السعی والاجتهاد لا یوصلانهم الا الخروج من ذلك الشرط فتنصرف الهمم من طلب الفضیلة التی کانت تؤهل لذلك النوال. او تحمی من ذلك السقوط ولا تتحاشی الرذیلة التی کانت تعد مانعة النوال لامتناعه من وجه آخر. او التی کانت تقتضی سقوط ذلك الحق اذهو قد سقط من وجه ثان کما لا یخفی. وهو الحد الفاصل بین المجتمع وبین السعادة الممکنة او التوقی فیها بای صورة کانت. اما اذا کان حوز الحق وسقوطه وموقوفا علی حوز الاستحقاق وسلبه کانت التکلیف بالامر المستطاع لانه کسبی فتتجه الهمة الی تحصیل الصفة التی تخوله الحق وتمنعه السقوط فیکون هنالك النسابق فی الفضیله لانحصار الفائدة فیها وعدم تصور مانع له بعد حوزها وفی التنزه من الرذیلة لتحقق الشرفیها وانحصار الخیر فی التباعد عنها والامن من سقوط الحق بوجه او بسیطرة اخری ما دام مجتنبا لها وبذلك تنمو ملکات الفضیلة والعمل فی المجتمع فیاخذ فی التنافس فیها لحب استزادة المنافع ویعم التباعد من الرذیلة المؤدیة الی الفساد المحققة الاضرار. فبذلك تتم المساواة والارتقاء العمومی ویندرجان لی معارج الکمال فی هذا الحال.

وهذا هو حقیقة احکام الشریعة المحمدیة الموصلة الی ذروة المدنیة التی بها ینتظم نظام العالم ویفوز بالسعادة فی جمیع ما یحتاج الیه بنی آدم وفیها استکمال التعارف بین الهیئة الاجتماعیة المشترکة فی النفع والضرر والالفة التی بها هناء العیش وطیب الحیاة لا بناء البشر والمواخاة التی تحمی افرادها من الوعر. فهی الهادیة الی کل صلاح والدنیا والآخرة المرشدة الی قواعد الاتفاق والاتحاد و جمع الکلمة فیا معاشر المسلمین! فاذا علمتم ان الادلة الشرعیة والنقلیة والعقلیة والطبیعیة والحسیة باجمعها تدل علی وجوب المواخاة وفهمتم ان الاختلافات القومیة والعنصریة وکذلك الاختلاف باللغات فی الالسن والتغیر بالالوان والاشکال باسرها لم تکن مانعة من الالفة والمواخاة علی کلمة واحدة فکونوا عباد لله اخوانا ویدًا واحدة لتسلموا من الاعداء وتنالوا النجاح ومن الله التوفیق ونسئله ان یکون لنا فی الدنیا معین وفی الآخرة رفیق.

Vefâ

RUSYA HÂRİCİYE NÂZIR-I SÂBIKI İZVOLSKİ

– 2 –

İzvolski-Aehrenthal düellosunda ilk hamleyi eden İzvolski olmuştu: Murschtag programının ruhundan ayrılıp, Makedonya "ıslâhâtı" tekâmülünde Saint James kabinesi âmâline takarrüb etmişti; hatta Almanya'yı ve Almanya vâsıtasıyla Avusturya-Macaristan'ı da yedmek ümidinde idi. Aehrenthal, hamleye mahâretle karşı kodu: Sancak Demiryolu fikrini ortaya çıkardı; Makedonya'da "ıslâhât" yapılması için İstanbul'da te'sîrât icrâsından, müttefiki Almanya ile beraber, istinkâf etti. Sultan ise, Sancak Demiryolu'na razı olur gibi görünmüş, "adliye ıslâhâtına" asla yanaşmamıştı. Demek oluyor ki Aehrenthal, bu ilk çatışmada hasmının hamlesini hiçbir zararsız savuşturduktan başka, İzvolski'nin sol kaburgasına Sancak yolundan ibaret bir demir darbesi indirmeye bile muvaffak **[184]** olmuştu. İzvolski'nin muvaffakıyetsizliği Devlet-i Osmâniyye menâfi'i nokta-i nazarından ehven-i şerreyn idi. Makedonya'da "ıslâhât-ı adliyyenin" hayyiz-i fi'le vusûlü, vilâyet-i selâseyi merkez-i saltanatına bağlayan revâbıt-ı siyâsiyyenin artık tam kopacak bir raddeye gelmesi demekti. Vâkıa Sancak şimendöferi de Avusturya-Macaristan'ın Balkan hâkimiyet-i müstakbelesi için hazırlamakta olduğu vesâite bir demir âlet daha ilâve etmekten başka bir şey değildi. Fakat, Hükûmet-i Osmâniyye'nin, Balkanlarda müstakbelen melhûz Avusturya-Macaristan istilâsı tehlikesinden ziyâde, hâl-i hâzırda mevcûd İslav muhâtarasından ürkmesi, daha tabîî ve daha ma'kūl idi.

İlk hamlede muvaffakıyetsizlik, İzvolski'nin himmetine, gayretine asla kesel vermedi, hemen ikinci hamleyi etti: Aehrenthal'in Sancak Demiryolu'na karşı, onu kesip giden Tuna-Adriyatik hattı projesini öne sürdü. Peki, demek istedi, mâdem ki siz, Alman ve Macarlar, Bosna-Hersek'ten, Sancak Boğazı'nı aşarak, Selanik'e sarkmak istiyorsunuz, biz, İslavlar da krallık Sırplarını, Osmanlı Sırplarını ve Karadağlıları birleştiren bir İslav hattıyla, boğazın mahrecinde önünüze çıkarız ve sizi "Sırplığın merkezi olan" Kosova'ya asla indirmeyiz.

Lâkin gariptir ki Mösyö İzvolski, bir taraftan Aehrenthal ile böyle dövüşüp dururken, diğer taraftan da onu mahrem-i esrârı ittihâz ederek, en gizli düşüncelerini ona açmaktan çekinmiyor: "Aehrenthal'in Sancak Demiryolu vâsıtasıyla, Kânûnisânî'de çaldığı galebeden sonra, Rusya Hâriciye Nâzırı, Avusturyalı refîki ile en mahrem mükâlemâta girişiyor. Bu mükâlemenin mevzûu pek mühimdir: İzvolski ve Aehrenthal, Türkiye'de vukūu muhtemel umûrdan mesela Abdülhamid'in vefatından, sülâle-i hükümdârînin sukūtundan, şekl-i hükûmetin tebeddülünden Türkiye'nin taksîminden bahsederler… Rusya imparatorunun 1908 senesi Mayıs'ında Reval'de Kral Edward'la mülâkātında dahi, mevadd-ı mezkûreden bahsedilmiş olsa gerektir. 1908 senesi Haziran'ında, Hâriciye Nâzırımız, Avusturyalı hasmına bir muhtıra gönderiyor. (Aidemémoire 19 guin) ve bu muhtırasında Adriyatik demiryolu ivazına Sancak hatt-ı hadîdine râzı olduktan fazla, eğer Avusturya-Macaristan Boğazlar'ın açılmasına muvâfakat ederse, mezkûr devletin Bosna ve Hersek ve hatta bazı şerâit dâiresinde Yenipazar Sancağı üzerine hukūk-ı âliyyesini tasdîk teklifinde bulunuyor…" (Melikov'un yukarıda mezkûr nutkundan)

İzvolski-Aehrenthal düellosunda, biz Türkler için en ehemmiyetli an, işbu efkârın zamân-ı mübâdelesidir. Çünkü bu esnâda Devlet-i Osmâniyye'nin hayat ve memâtı mevzû'-i bahstir. Bu fevkalâde mühim mükâlemeyi ilk önce sezip, mübhem bir sûrette âleme ifşâ eden, *Times* gazetesi olmuştu. *Times*, Ağustos (1908) nüshalarından birinde, Bos-

na-Hersek ve Yenipazar'ın Avusturya-Macaristan'a tamâmî-i ilhâkına dâir Petersburg ve Viyana kabineleri arasında mübâdele-i efkâr vâki' olduğunu ve hatta Rusya Hâriciye Nâzırı'nın Avusturyalı arkadaşına bu bâbda (6-19 Haziran 1908) tarihli bir muhtıra bile vermiş bulunduğunu iddia eylemişti. Londra cerîde-i mu'teberesinin bu haberi sahîh çıkarsa, Rusya Hâriciye Nâzırı, İslav menâfi'-i umûmiyyesine hıyânet etmiş, demek olacaktı. İslav efkâr-ı umûmiyyesi galeyâna geldi. Rusya Hâriciye Nezâreti; "İstihbarât Kalemi" vesâtatıyle vâki'in resmen tekzîbine bile kalkıştı. Lâkin bu kizb-i resmînin ömrü de, her yalan gibi pek kısa sürmüştür: Petersburg'ta tekzîb ile uğraşılıp dururken, ma'lûmât-ı mühimmeyi bizzat Mösyö İzvolski'den alıp, onun siyâsetini müdâfaaya kalkışan bir zâtın makâlesi *Fortnightly Review* nâm İngiliz mecmûa-i siyâsiyyesinin Eylül 1909 nüshasında intişâr eylemiştir. Bu makâlede Mösyö İzvolski'nin vekîl-i müdâfi'i, Rusya Hâriciye Nâzırı'nın Boğazlar'a mukâbil Bosna-Hersek ve Yenipazar sancağını sattığını zımnen i'tirâf ediyordu. Lâkin bizce İngiliz mecmûasında münderic i'tirafâtın en mühim ciheti bizzat pazarlık olmayıp, pazarlık esnâsında mevzû'-i bahs olan Türkiye'nin taksîmi mes'elesidir. Melikov'un yukarıda mezkûr nutkunda bu pek mühim mübâdele-i efkârın vech-i muhtasarı mevcûd idi. İngiliz mecmûasında ise bunun biraz daha mufassalı görülür: "Baron Aehrenthal, Abdülhamid'in ecel-i kazâ ile vefatını müteâkib hâsıl olacak anarşi hengâmında Avusturya-Macaristan'ın Selanik'e inmek ve İstanbul Boğazı'na sefâin-i harbiyye göndermek hakkı mahfûz olduğunu ihtâr etti. Rusya Hâriciye Nâzırı, buna mukâbil; Sultan'ın sahneden çekildiğini haber alır almaz, Karadeniz filosu kumandanına, der-akab İstanbul'a giderek, Boğaziçi'nin her iki sahilindeki sevku'l-ceyş noktalarını tutmak ve icâb ederse İstanbul ve Beyoğlu'na da asker dökmek emrini vereceğinin Avusturya Hâriciye Nâzırı'na cevaben arzını kendi sefîrine sipariş eyledi.[*] Unutulmamalıdır ki mübâdele-i efkârın İngiliz mecmûasında intişârı, 1909 senesi Eylül'ünde ise de, vukūu 1908 senesi ilkbaharındadır.

Bu birkaç satır okunulur okunulmaz, derhal görülüyor ki İzvolski'nin müdâfii, münâsebât-ı siyâsiyyeyi istediği, işine geldiği bir noktadan hikâyeye başlamıştır. Baron Aehrenthal'in; durup dururken, bu kadar korkunç ve azîm vekāyi'-i müstakbeleyi, gaybdan haber verircesine, der-miyâna kalkışması garip gelir. Mevzū'-i bahs, Sancak ve Adriyatik demiryolları iken; mükâlemenin, Türkiye taksîmi vâdisine dökülmesi için, elbette diğer bir sâike ihtiyaç vardır. Eğer, Mösyö Melikov'un tahmîni yanlış değil ise yani Reval Mülâkātı'nda, hakîkaten Türkiye taksîmi hakkında mübâdele-i fikr **[185]** edilmiş ise, Aehrenthal'in sözü bir dereceye kadar anlaşılır: Türkiye taksîmini düşünen Rusya ve İngiltere'ye bir cevap demek olur. Bununla beraber, inkılâb-ı Osmânî'den biraz evvel cereyân etmiş bu esrârengiz mükâlemenin ve netâicinin karanlık noktaları henüz bâkīdir: İngiltere, Rusya veya Avusturya-Macaristan, Türkiye'de hazırlanan vekāyii, bu kadar vuzūh ile nasıl biliyorlardı. Bunun leh veya aleyhinde ittihâz-ı tedâbîr ettiler mi? Ettilerse te'sîri oldu mu? İzvolski ve Aehrenthal'in bu müzâkereden matlûbları ne idi? İzvolski bunu ifşâ ile ne kazanmak istedi? İnkılâb-ı Osmânî esnâsında nasıl hareket ettiler. Bahsettikleri tedâbîr-i askeriyyeye kim ve ne mâni' oldu?.. ilh.

Bu suâllerin cevabı, bence tamamen mechûl olmakla beraber, şu ma'lûmdur ki hâdise-i müterakkabe, kısmen vukūa geldi: Devlet-i Osmâniyye şekl-i idâresini tebdîl etti ve Abdülhamid sahneden çekildi. Bunun üzerine İzvolski hemen Aehrenthal'in yanına, Buchlau'a koşar; sonbaharın yağmurlu ve soğuk bir gününü, (3 Eylül 1908), iki rakip, sobalı, küçük bir odada, mükâlemât-ı siyâsiyye ile geçirirler. Söz arada kalır, yalnız vekāyi' meydana çıkar: Eylül'ün sekizinde Ferdinand, Bulgaristan krallığının ilan edileceğini nâzırlarına bâ-telgraf bildirdi. Eylül'ün yirmi ikinci günü, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhâkı i'lân olundu. O aralık İzvolski de Boğazlar'ın açılmış olduğunu i'lân etmek ister, lâkin edemez; zîra, rakibi Aehrenthal, "Buchlau Mülâkâtı"nda, Bosna ve Hersek ivazında Boğazlar'ın açılmasına razı olur gibi görünmüş ise de, dostları Pişon ve Grey buna muvâfakat etmezler; hele Paris'te İzvolski'nin bütün dünyayı alt üst edebilecek ta'vîzât talebinden pek korkarlar. Gerçi Londra'da bir konferanstan bahsolunur, lâkin ne Berlin ve ne de Viyana konferans sözünü işitmek bile istemez. Hâsılı, Mösyö İzvolski Avrupa merakiz-i hükûmetinde birçok uzun haftalar mekik gibi dolaştığı halde, hiçbir şey kazanamadan "elindeki kozları yol boyu ekip dökerek" hâib ü hâsir, Petersburg'a makām-ı nezâretine avdet eyler.

Görülüyor ki Rusya Hâriciye Nâzırı ikinci hamlesinde birincisinden daha az tâli'lidir. Bu sefer, cenûbî İslavlığı ikiye ayıracak bir demiryol lâyihasıyla da kalınmıyor, iki koca eyâlet, büyük bir memleket, Devlet-i Osmâniyye taht-ı hâkimiyyetinden çıkarılmak sûretiyle İslavlıktan koparılmış oluyor. İslavlar, Hilâl'in sâye-i sükûnunda yaşayan nesildaşlarının bir gün olup da kesb-i istiklâl eyleyerek İslav kitle-i azîmesine iltihâk eyleyeceklerinden emindirler; lâkin iki başlı Habsburg kartalının pençesine geçmiş İslavlardan, hiç olmazsa uzunca bir müddet için kat'-ı ümîd etmek lâzım geliyor. Bütün bu zâyiâta ta'vîzen hiç olmazsa Boğazlar'ı açabilmiş olsa idi! O da yok…

Bosna ve Hersek darbesi üzerine İzvolski sersemledi, sendeledi. Herkes onu artık düşecek zannetmişti. Fakat Petersburg sarayı, daha doğrusu başında çariçe valide bulunan bir saray hizbi kuvvetü'z-zahr oldu. İzvolski kendini topladı ve hasmına bir hamle daha edecek kadar kendinde kuvvet buldu.

"İlhâk" İslavlar kadar Türkleri de kızdırmıştı. Genç Türkiye'nin ferdâ-yı zaferinde Avusturya-Macaristan'dan gördüğü bu hareket-i gayr-ı muhâlasat-kârâne, Avrupa düvel-i merkeziyyesinin tarafdar-ı istibdâd olması hikâyesine munzam olarak, İstanbul'da zimâmdârân-ı umûru coşturmuştu. Genç Türkler, ilhâkı, meslekleri aleyhinde bir hareket gibi telakkīye pek meyyâl idiler, Avusturya-Macaristan'ın; Bosna

[*] Türkçe Rusça tercümesinden naklolunmuştur.

ve Hersek'i ilhâk etmesi, genç ve ihtiyar Türklere husûmet veya muhabbetten değil, Cermen-İslav niza'-ı târîhîsinin mecbûriyyü'l-husûl bir safhası olduğunu o zamanlar İstanbul'da isbâta kalkışmak, hiç dinlenmemeye mahkûm olmak demekti. Bundan başka, İngiltere ve Fransa, Genç Türklük tarihinde bir hayli hâtırât-ı muhâdenet bırakmışlardı. Fransa ve İngiltere'nin devr-i Tanzîmât'taki müzâheretleri, terakkîperverânın hâfızalarında menkūş olduğu gibi, mahbes ve menfâda ömür geçirenlerin şükrân-ı şahsîleri de hürriyetperver denilen garb devletlerine müteveccihti. Hâsılı İngiliz ve Fransız muhabbeti Genç Türklüğün an'anesindendi, İngiltere ve Fransa ise, İttifâk-ı Müselles'in rakipleri, Rusya'nın dostları idi; İngiltere ve Fransa'ya karşı beslenilen hiss-i muhâdenet, merkezî Avrupa devletlerinden adem-i emniyyet, Genç Türkleri, bütün o mâzî-i harb ü cidâle rağmen Rusya'ya, İslavlara takrîb ediyordu. Buna şu da ilâve olunmalıdır: İstihsâl-i hürriyyet ve istirdâd-ı meşrûtiyyet için Balkanlara çıkan Türk ahrârı, Rumeli'nin İslavlarında ve alel-husûs Bulgarlarında vefâ ve samimiyet görmüşlerdi. İstibdâd aleyhine açılmış harpte Genç Türkler bazı Bulgar rü'esâsı ile (mesela Sandanski ve Panitsa) akd-i ittifâk eylemiş gibi idiler.

İzvolski ahvâl-i mebsûtadan, şu ân-ı rûhîden istifâde edecek oldu: Türkleri, Balkan İslavları ile birleştirip, Cermen ve Macarlara karşı koymak istedi. Genç Türklere, Avusturya-Macaristan'ı, hukūk-ı sarîhalarını gāsıb, hükûmet-i cedîdelerinin kesr-i haysiyyet ve nüfûzuna sâyi' ve nihâyet Selanik'e kadar Avrupa-yı Osmânî'nin cihet-i şarkıyyesini istîlâya hazır, düşman bir devlet gibi göstererek onun harekât-ı istilâ-kârânesini durdurmak için bütün Balkan sekenesinin elbirliğiyle müdâfaaya kıyâm etmelerinden gayrı çâre olmadığını söylettiriyordu. Balkan İslavlarına da mâbeynlerindeki ihtirâsları ve rekābetleri unutarak ve hatta bir müddet için adüvv-i mâzî ve istikbâlleri olan Türklerle bile hoş geçinmeye katlanarak vatanlarına yabancı Cermen ayağı bastırmamaya ve hatta iktizâ ederse bu uğurda harpten bile kaçınmamayı tenbîh ettiriyordu. Türklerden ve İslavlardan bu nesâyihe kulak asanlar bulundu. Sırplar, bugün, yarın Avusturya-Macaristan'a i'lân-ı harb edeceklermiş gibi gürültü ettiler. **[186]** Bazı Türkler de, Devlet-i Osmâniyye'nin taht-ı riyâsetinde bir Balkan ittihâdı husûlü mümkündür, hayâl-i hâmına kapılarak, bilmeden İslav makāsıdına alet oluyorlardı. Bereket versin ki Osmanlı ricâl-i hükûmeti ve Genç Türklüğün ekseriyeti, Avusturya-Macaristan düşmanlığını boykot ilânından daha ileriye götürmediler. Sırpların cengâverliği de Belgrad sokaklarında pek çok patırtılı ictimâ ve nümâyişlerle söndü. Çünkü Sırplar, Rusya'nın mu'âvenet-i birâderânesinden emin olmadıkça, birkaç gün içinde kendilerini sıkıp mahvedebilecek Avusturya-Macaristan'la harbe giremezlerdi. Rusya Hâriciye Nâzırı bir taraftan Balkan akvâmını Avusturya-Macaristan aleyhine tergîb ile uğraşırken, diğer taraftan da, Bosna ve Hersek ilhâkını ne Türkiye'nin ve ne de diğer bir Avrupa devletinin hod-be-hod tasdîk edemeyeceklerini, zîra, Bosna ve Hersek'in Avusturya ve Macaristan işgāl-i askerîsi altında bulunması, Berlin Muâhedenâmesi mukarrerâtından olup, bu kararı ancak bir Avrupa konferansı bozabileceğini ve binâenaleyh bir konferans akdi lüzumunu iddiada ısrar eyliyordu. Halbuki, biraz yukarıda söylediğimiz vechile Viyana ve Berlin de konferans sözünü işitmek bile istemiyordu: Mâdem ki Avusturya-Macaristan, otuz seneden beri taht-ı işgāl-i askerîsinde bulundurduğu Osmanlı vilâyetlerinin ilhâkını i'lân etti, bu bâbdaki müzâkerât ancak Avusturya-Macaristan ile Bâb-ı Âlî arasında cereyân etmelidir, başka devletlerin buna müdâhaleye hak ve salâhiyetleri yoktur, diyorlardı. İzvolski'nin Sırpları teşvîkte biraz ileri gitmesi üzerine derhal Almanya İmparatoru ve Avusturya Veliahtı'nın mülâkātı vâki' olarak, Alman kavminin ahde vefâsından bahsedildi ve Avusturya-Macaristan ile Almanya arasında mün'akid muâhede-i kadîmenin bir Rus-Avusturya harbi vukūunda, Almanya'nın muâvenete mecbûriyeti fıkrası neşrolundu.

İzvolski bu tehdîd üzerine teslîm-i silâh etmediğinden, Rusya'ya bir nevi' ültimatom verildi. (12 Mart 1909). İzvolski Avusturya ve Almanya harbini göze aldıracak kadar kuvvetli değildi:

Bosna ve Hersek'in ilhâkını tasdîk, konferanstan ferâgat ve Sırbiya'ya tavsiye-i akl u sükûnet etti…

Petersburg'da nokta-i istinâd bulamayınca, Sırbistan'ın heyecan ve şiddeti, pek çabuk mübeddel-i sükûnet oldu.

O aralık Türkiye'de, 31 Mart vâkıası zuhûra gelmekle, Bâbıâlî de, hiç olmazsa bir an evvel gavâil-i hâriciyyeden kurtulmuş olmak için, konferanstan falan vazgeçerek, Bosna ve Hersek ilhâkını, cüz'î bir ta'vîz-i mâlî mukābilinde tasdîke ve boykotajın kat'ına müsâraat eyledi. El-hâsıl, İzvolski ile Aehrenthal'in bu son tutuşmalarında Rusya Hâriciye Nâzırı tamamen yenilmiş ve Rusya diplomasisinin şeref ve haysiyyeti pek ağır yaralanmış idi.

Bazı Rusların dediğine bakılırsa, Rus siyâset-i hâriciyyesinin böyle acı bir muvaffakıyetsizliği, tarihinde enderdir. 12 Mart mağlûbiyetinden sonra, Mösyö İzvolski'nin hayât-ı siyâsîsi hitâma ermiş denilebilir. Bununla beraber, İzvolski makām-ı nezâreti, daha bir buçuk sene kadar muhâfaza eder. Hatta bu müddet zarfında, evvelce olduğu gibi faâliyet ve şiddetle değil, ihtiyât ve sükûnetle yine Balkanlar'da bir şeyler yapmak, Balkan ittifâkı hayalini idâmeye çalışmak ister. Balkan devletlerinden bazılarına ittihâda terdîfen tevessü' ümîdlerini beslettirir; bâ-husûs Bulgarlara, yalnız Avusturya'dan değil, Rusya'dan da bir hayli menâfi bekleyebileceklerini anlatıp, Ayastefanos Muâhedesi'ni, "Büyük Bulgaristan"ı hatırlatır. Ve aynı zamanda, Devlet-i Osmâniyye müdîrân-ı umûrunu, Osmanlı efkâr-ı umûmiyyesini, Osmanlılar da dâhil olmak üzere teessüs edecek Balkan ittifâkı fikrine alıştırmak için uğraşır. Lâkin, bütün bu mesâî pek beyhûdedir! Bir iki senelik vekāyi', Avrupa-yı Osmânî'nin hayatına en mühlik anâsır, İslav devletleri olduğunu Türkler nezdinde tebyîn eylemiştir. Şimâlî İslavlar arasında birkaç seneden beri tekrar şiddetli kaynamaya başlayan ittihâd-ı İslav efkârı kâfî gelmiyormuş gibi, Panistlavistlerin, tâ Sofya'ya, Türkiye İmparatorluğu'nun burnu ucuna gelip, şamatalı nümâyişlerde bulunuşları, artık kör olanların bile

gözünü açmıştır. İslav tehlikesinin netîce-i tabîiyyesi olarak – diğer esbâbın da inzimâmıyla– hükûmet-i Osmâniyye Balkan siyâsetinde, İslavlardan gayrı anâsıra, Sırplara, Rumenlere ve hatta son zamanların bazı emârâtına bakılırsa, Rumlara bile istinâd lüzumunu hissetmiştir. Demek, İzvolski'nin bu son teşebbüsâtı da, Cermenlerin, yani Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın İstanbul'da te'yîd-i nüfûzlarından gayrı bir semere vermemiştir.

* * *

İzvolski, Aehrenthal, ile düellosunda tamamen mağlûp oldu. Rusya'nın aksâ-yı şarkta kaybettiği menâfi' ve şerefi, şark-ı karîbde ta'mîr edemedikten başka, diğer mağlûbiyetler, diğer mahcûbiyetler daha yüklendi. Büyük Rusya ihdâs için, Karadeniz havzasına teveccüh ettiği zaman, Profesör Şiman'ın dedikleri çıktı: Bizans yolunda Avusturya Çesarı ile Almanya Kayserinin kurdukları pusuya uğrayarak ric'ate mecbûr kaldı. Eski dostu Fransa, yeni refîki İngiltere ümidi derecesinde muâvenet etmediler, edemediler… İzvolski, Aehrenthal karşısında yalnız kalmış gibi idi.

İnsanlar, yalnız gālipleri, muvaffak olmuşları alkışlar.

"Yaşasın mağlûplar!" tarihin en yalancı nidâlarındandır.

Mağlûbun dostu, senâ-kârı yoktur: Evvelce İzvolski'yi yakın şark meydân-ı zaferine gitmek için tergīb edenler, mağlûbiyetini müteâkib yüz çevirdiler. Rus efkâr-ı umûmiyyesi Hâriciye Nâzırı'nın aleyhine döndü. İzvolski, Hâriciye Nezâreti'nden çekilmeye mecbûr oldu. Birçok siyâsîleri ezen mes'ele-i şarkıyye, onu da nihâyet kırıp atmıştı…

A[elif].Y.

* * *

[187]

MEKÂTÎB

Pekin'den:

Pekin'deki Müslüman Mekteplerin Başlarına Gelen Felâket

Pekin'de dört mektep vardır. Bu mektepler Pekin müftîsi Vav Van Ahund'un Dersaâdet'e gidip hakān-ı sâbıkın iltifâtına mazhar olarak ikinci nişân-ı Osmânî ile tezyîn-i sadr ederek Pekin'e avdetinde teessüs etmişti. Demek bunların hayatı üç senelik bir müddet-i kalîleden ibarettir.

Nişân-ı zî-şân-ı Osmânî'nin hürmet ve heybetine iclâlen i'âne cem'ine teşebbüs olunmuş, nihâyetü'l-emr muvaffak olunmuş dört ay zarfında bir mekteb-i ibtidâî ile bir mekteb-i rüşdî inşasına muvaffakıyet hâsıl olmuştur. Fakat mektepler yeni usûl kāidesine tevfîkan levhalar ve sandalyeler ile tertîb ve tenmîk olunmuştu. Ve resm-i küşâdları gāyet mutantan sûrette icrâ olunmuştu. Fakat mekteplerin şu hal ve kıyâfeti Pekin'deki otuz iki camiin imamlarını ve hatîb ve ulemâsını ve müezzin ve hademelerini son derece igzâb ediyor idi. Sonra "şenşen" demeye başladılar. Şenşen demek cedîd demektir. Kendilerinin tefsîrine nazaran "hudusu", yani bid'at demektir. Bu "hudusu" mes'elesi yavaş yavaş etrafa yayıldı. Tevcîhte bid'at var diye herkes kızmış, söğünüyorlardı.

Fakat müftî hazretleri hiç kendi bildiğinden şaşmıyordu, doğru maksûda yürüyordu. İki mektep için Çin lisanı ve ulûm-ı cedîdeye vukūfu olan muallimler alındı ve lâzım olan hademeyi de ilhâk ettiler, her ne ise mektepler küşâd olundu muallimleri dahi derse mübâşeret eylediler, lâkin mekteplerin varidât ve maaş verecek bir menbaı yoktu, ne yapsınlar, düşündüler taşındılar; ne yapalım piyango ihdâs edelim dediler. Lâkin hükûmetin haberi yoktu. Nihâyet ayda dört yüz riyal hâsılât verecek altı bin piyango bileti çıkardılar, fakat ulemâ buna karşı geldi: Ribâ fâiz, "hudusu haramu" diye sebb ü şetm ve küfr ü hezeyân ile meşhûn mektuplar, imzasız olarak vürûd etmeye başladı. Fakat yine Vav Van Ahun râh-ı maksûda doğru, yemîn ü şimâlden gelen gürültüye kulak asmayarak ilerliyordu. Piyango hâsılâtından Hadmen ve Saliha ve Tutsi mekteplerinin ihtiyâcât-ı zarûriyyeleri ve muallimlerin maaşâtı tesviye olunuyordu. Hatta Vav Van Ahun'un amcası Yi (birinci ma'nâsına) Ahun cenâblarına dahi hakku's-sükût olarak yirmi riyal veriliyordu. Zîra bu millet rüşvetsiz bir şey yapamaz… Nihâyet ulemânın kīl ü kāli çoğaldı. Ashâb-ı amâ'im olan fuzalâ-yı kirâmın delâlet-i hayriyyesiyle hükûmet-i vesniyyeye iş'âr-ı keyfiyyet olundu, hükûmet-i vesniyye ulemâ-yı İslâmiyye'den daha munsıf imiş ki piyangoyu men cihetine gitmedi, yalnız bir ihtârda bulundu, piyango biletinde, şu ibâre muharrerli:

"Si Piyav" ma'nâsı imparatorun müsâadesi ile ihdâs olunmuş ve piyango demek imiş, şu ibâreyi kaldırınız da neşrediniz dedi, bizim müslümanlar ise peki o ibâreyi kaldırırız demişler, fakat yine kaldırmadılar öylece çıkarmaya devam olundu. Yine ulemâ-yı fuhūl sükût edemedi, hükûmete ihbâr ettiler, yine hükûmet tenbih etti hâlâ müftî ısrar ediyor, düşman hiç sükût eder mi? Yine jurnal verirler. Zavallı mekteplerin kūt-i la-yemût olan menba'-ı varidâtı "tenata" men' ve piyango âlât ve edevâtı müsâdere ederler ma'hed-i ilmü's-sîniyyü'l-İslâmî olan mektepler sağa ve sola bakarak mahzûnâne ve menkûsu'r-re's bir hâl-i perîşânda kalıverirler; ulemâ-yı mütebahhirîn artık gāyet mesrûr olmuşlar.

«إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»[1] يا ناس عبرة، «يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ...»[2]
ماذا تقول؟ لقد اسمعت لونا ديت حيا، ولكان لا حيات لمن تنادى

Şimdi eşraftan üç zât-ı muhterem altı yüz riyal iâne i'tâsıyla mekteplerin imdâdına yetişti; işte bu para ile bizim bulunduğumuz mekteplerin havâyic-ı zarûriyyeleri def' ediliyor sâir mektepler ise an-karîb nesiyyen mensiyyen olacak.

Hamdolsun ulûm-ı dîniyye mektebine ziyân ve zarar gelmedi. Zîra bunun varidâtı mekteplere merbût değil, fakat ulûm-ı dîniyye yerine de yeni usûlümsü bazı levhalar ve tahtalar mevcûd olduğundan maâzallâh pek müstekreh görüyorlar. Bâ-husûs tecvîdli *Kur'ân-ı Kerîm* okunmasını hiç istemiyorlar.

---

[1] Bakara, 2/156.

[2] Haşr, 59/2.

Geçenlerde bir nebze ihbâr ettiğim Cem'iyet-i İslâmiyye dahi dağıldı zîra böyle cem'iyetler bid'at ve hudûs imiş, rahmetullahi alâ İslâmi's-Sîn, bakınız şimdi Çin Meclis-i Meb'ûsân'ı ihzâr ve yedi seneye kadar siyâsî adamlar yetiştirmek üzere üç yüz kişiye bâliğ bir cem'iyet vardır. İçinde bir ferd-i vâhid müslüman yoktur. Fakat meclisin itmâm ve ikmâli yedi seneden sonra hitâm olacak imiş, inşâallah yedi seneye kadar siyâsî bir müslüman bulurlar!..

Pekin **Ali Rıza**

* * *

SIRÂTIMÜSTAKĪM GAZETESİ İDAREHÂNESİNE

Bugün sahâif-i tevârîh-i âleme atf-ı nazar-ı dikkat olunur ise an'anâtı ile bize isbât eder ki İran denilen kıt'a-i vesîa bir vakitler Sedd-i Çin'den Berrü'l-Mısr'a kadar olan memâlik-i vesîa-i dünyâya ferman-fermâ olan hükümdârân-ı izâmın memâlikine tesmiye olunur idi. Asıl İranîler ki bu kıt'anın vasatında kâin olanlar yani şimdiki İran memâlikinin ahâlisidir. Tab'an meftûr oldukları şecâat ve cengâverlik sâyesinde daima kendi sancakları altında yaşamaya alışmış ve şîr-i hurşîdden başka bir devlet-i ecnebiyyenin sancağı altında uzun müddet yaşamamışlardır.

Kurūn-ı ûlâ ve vustâda bir taraftan İskender, bir taraftan Cengiz istîlâsı ve diğer taraftan tavâ'if-i mülûk tegallübü o mehd-i ulyâ-yı ulemâ **[188]** ve medeniyyet olan kıt'a-i İrâniyye'yi baştanbaşa bir harâbe-zâra çevirmiş ve ahâlisi ise son nefese kadar müdâfaa-i milliyyet etmişler ve en sonra defe'ât-ı adîde ile istirdâd-ı istiklâle muvaffak olup hükûmât-ı müstakıllelerini vücûda getirmişlerdir.

İran'da Hülâgû ahfâdının bekāyâ-yı enkāz-ı saltanatı üzerinde te'sîs-i dâire-i hükûmet eyleyen tavâ'if-i mülûk zamanında i'lâ-yı livâ-yı istiklâl eyleyen Şah İsmail Safevî zamanının bir hükümdâr-ı pür-ihtişâmı olan Yavuz Sultan Selim ile ettiği bir muhârebede dehşetli bir mağlûbiyete giriftâr olmuş ise de bu mağlûbiyet azm-i cesurânesine te'sîr etmemekle beraber cesâret-i tab'ını bir kat daha tezyîde medâr olmuş ve az zamanda tevsî'-i dâire-i nüfûz eyleyerek Tebriz şehrinde te'sîs-i dâire-i hükûmet edip İranîlerin ne derece faâl ve cesur olduklarını muâsırlarına isbât eylemiştir.

Safevîlerin son hükümdarı olan Şah Sultan Hüseyin'in zamanında bir taraftan Afganîlerin Isfahan'ı muhâsara ve diğer taraftan Rusların Tebriz'i zabtı ve ihtilâlât-ı dâhiliyye hükûmet-i Safeviyye'yi münkarız etmiş ise de mü'essis-i sânî-i hükûmet-i İrân olan Nâdir Şah Afşar'ın bir gayret-i cesûrânesi sâyesinde Afganîleri memleketten ihraç ve Ruslar dahi tard edilmiştir.

Her yerde âlem-i insâniyyetin bir hâmî-i âlî-cenâbı denilen İngilizlerin on seneden beri daha yakın bir komşusu bulunan Rusya'da işti'âl eden nâ'ire-i ihtilâli teskîne teşebbüs etmeyip de müdâfaa-i hürriyet uğrunda dört seneden beri fedâ-yı cân eden İranîleri son defa olarak verdiği nota Valencia limanına asker çıkarmak sûretiyle tehdîde teşebbüs etmesi âlem-i insâniyyetin ne derece hâmîsi olduğunu kürei arza isbât etmiştir!

Bugün İran'da mühim bir iğtişâş mevcûd olmadığı gibi şimdiye kadar tarafeynin her ikisi yani istibdâd ve meşrûtiyet tarafdarları daima ecnebîlerin hukūkunu muhâfaza etmişlerdir ki bu mes'eleyi bütün Avrupa bilhassa İngiliz ve Rus gazeteleri dahi tasdîk etmişlerdir. İngiliz tebealarının hukūkunu muhâfaza için değil, mahzâ tevsî'-i memâlik için karşılarına gelen herhangi bir milletin şeref-i milliyyetini pay-mâl etmekten çekinmiyorlar. İngiltere Rusya düşünmelidirler ki âlem-i İslâm'ın yani üç yüz milyonluk bir kitle-i cesîmenin enzâr-ı dikkatleri İslâmiyet'in yed-i yesâr ve yemînî olan Osmanlı ve İran hükûmetlerine ma'tûftur. Bunların herhangi birisinin istiklâl ve tamâmî-i mülkîsine vukū' bulacak bir taarruz umûm İslâmlara olunmuş nazarıyla bakılacaktır. Asya-yı cenûbî ve şimâlîde mütemekkin yüz milyon müslüman düvel-i metbûalarının zulmünden ve bilhassa İran'a vukū' bulan bu tecâvüzlerden son derece muğberdirler. İngiltere ve Rusya hükûmetleri âlem-i İslâm'a bu yolda alenî bir taarruzdan vazgeçmelidir. Yoksa iyice bilmiş olsunlar ki İranîler son nefese kadar müdâfaa-i milliyyete karar vermişler ve ölmeyi ecnebî bayrağı altında yaşamaya tercîhe karar vermişlerdir. İran ancak bir harabe-zâra döndükten sonra ecnebî eline geçebilir yoksa İran Mançuri sahrası İngiltere ve Rusya'ya mezar olacaktır.

Muhammed Tebrizî

* * *

İSTÎZÂH

Muharrirîn-i kirâm hazerâtı, şu mektubumu mecelle-i garrânızın bir köşesine dercetmenizi ricâ ederim:

Fazîlet-me'âb üstâd-ı muhterem Ahmed Midhad Efendi hazretlerinin şân-ı İslâm'ı kat kat i'lâ eden âsâr-ı güzîdelerini mütâlaa ile bahtiyâr idim. Bu defa Darü'l-fünûn-ı Osmânî'deki Târîh-i Umûmî ve Târîh-i Edyân derslerinin mütâlaasına da muvaffak oldum. Başka âsârında olduğu gibi Hazretü'l-Üstâd bu takrîrâtında da câdde-i müstakīmeyi ta'kīb ediyor. Maamâfih esnâ-yı mütâla'ada zihnime çarpan iştibâhları huzûr-ı âlîlerine takdim ediyorum. Def'i de hamiyet-i pederânelerinden me'mûldür.

1- Hazret-i İsmail on beş yaşında iken âşiyâne-i pederden teb'îd edilerek Medâyin-i Sâlih taraflarında ikāmet etti ve Mısrîlerden bir kızı tezevvüc etti deniliyor. *Sahîh-i Buhârî*'de ise: Henüz sütten kesilmemiş iken vâlide-i mâcideleri Hazret-i Hacer'le beraber Mekke-i Mükerreme'ye geldiği ve büyüdüğünde orada tavattun Amâlikalardan tezevvücü rivâyet edilmiş.

2- Hazret-i Yusûf'un kardeşleri eline geçmesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de başkaca tasvîr ediliyor.

3- Benî İsrail'e altın danayı âlihe, dîn-i Hârûn denilmiş, *Kur'ân-ı Kerîm* ise Sâmirî diye zikrediyor. İşte şu mes'elelerde *Kur'ân-ı Kerîm* ve esahh-ı kütüb diye i'tikād ettiğimiz *Sahîh-i Buhârî* haberlerine ne diyeceğiz?

Tâif Kazanlı Talebeden: **Takī Bedî'**

MATBÛÂT

Lord Cromer'in Dostları

Kahire'de münteşir *el-Livâ* refîk-ı muhteremimizin baş makālesinden:

İngilizlerin memleketimizde yerleşip kalmasına yardım edenler, biz ahvâl-i siyâsiyyemizin fenalığından şikâyet ettiğimiz zamanlar, öyle tevehhüm ediyorlardı ki umûr-ı iktisâdiyyemiz İngilizlere teşekkür etmemiz icâb edecek derecede düzelmiştir; kezâlik Mısırlıları mes'ûd etmek, onlara hürriyet-i kâmile vermek İngilizlerin aksâ-yı âmâli olduğu için artık biz yerlilerin mesâil-i siyâsiyyeye umûr-ı ta'lîmiyyeye karışmamız hiç icâb etmeyecektir.

İngiliz yardakçıları yüksek sesle bağırıyorlardı ki Mısır İngilizlerin sāyesinde erbâb-ı felâhatin mütemetti' olmakta bulunduğu servete nâil olduktan başka herkes kimsenin inkâr edemeyeceği bir sûrette hürriyet-i şahsiyyesine mâlik olmuştur. İşte bu münâdîler biz Kānûn-ı Esâsî'yi, İngilizlerin vatanımızdan çıkmalarını istedikçe bu sözleri söyleyerek bizi susturmak, maârifi terakkī ettirmek husûsundaki azimlerimize mâni' oluyorlardı.

Pek a'lâ! Bugün ne söyleyecekler?

[189] Hürriyet kelimesini ağızlarına alamazlar. Çünkü o zaman müdhiş bir suâl karşısında bulunacaklar. Öyle ya İngilizler hürriyeti hapsettiler. Hatîblerin, muharrirlerin mevkiini alabildiğine müşkilleştirdiler. Cem'iyetleri tehdîde başladılar. Hiç kimse için yeni nizâmlar iktizâsınca mahbese atılmak korkusu olmaksızın düşündüğünü serbestçe söyleyebilmek imkânını bırakmadılar.

Bunlara hürriyet nerede diye soracak olsanız cevaptan âciz kalırlar. Zîra hürriyet öyle bir sır ki kimse bunu fâş edemeyecek, meğer ki erkân-ı matbû'âttan olup da mahkemelerde sürünmesini, gazetesinin kapanmasını, yahud âhâddan olup da mahbese tıkılmasını göze aldırmış olsun.

Demek ne bunların te'sîs ile iftihar ettikleri hürriyetin, ne de getirdiklerini makām-ı mübâhâtta söyledikleri saâdetin aslı yoktur. Çünkü hürriyeti mahveden kendileri oldu. Saâdete gelince hürriyetin bulunmadığı yerde onu aramak zâten abestir.

Bu adamlar servetten de bahsedemeyeceklerdir. Çünkü o zaman yine müdhiş bir suâl karşısında kalacaklar. Evet, memleketin serveti bitirilmiştir. Şehirler alabildiğine zarûrete düşmüş tâcirler çiftçiler fakir olarak herkes İngiliz istîlâsının hırmân-ı zarûretten başka bir netice vermediğini yakînen anlamıştır. İşte tüccarımızın kısm-ı a'zamı iflas ettiği gibi çiftçilerimiz ağır borçlar altında inliyor. Büyük büyük ticârethânelerin birçoğu harâb olduğu gibi birçoğu da harâb olmak üzere bulunuyor. Biz bütün bu meşhûdât içinde saâdetten bir şey göremiyoruz. Lâkin onlar İngilizlerin sâye-i istîlâsında mes'ûd olduk diyorlardı!

Lord Cromer'in dostu olduklarını kendilerinden işittiğimiz o İngiliz yardakçıları nerede kaldılar? Gelsinler de bugünkü hâli görsünler.

Bizim hürriyet-i şahsiyyemizi selb ederek meydandaki fenalıklardan şikâyet etmemize mecâl bırakmayan bir şey varsa o da İngilizlerin memleketimize girmesidir. Zâten biz İngilizlerden memnun imişiz gibi birtakım şâyialar çıkararak İngiltere matbûâtıyla âleme i'lân edilen yalan, yanlış haberler de buradan geliyor.

Bugün sâbit olmuştur ki İngilizler vaadlerinde vefâ etmiyorlar, verdikleri ahdi tutmuyorlar, Avrupa devletleri bu hulf-i va'adi nazar-ı i'tibâra alacak olurlarsa artık Mısır'ı terk etmek için İngiltere'ye teklifte bulunmalıdırlar. Zîra İngilizlerin çekilmeleri bu memleket için elzemdir. Çünkü onların Mısır'a girmeleri ne hürriyet vermek için, ne de memleketi zengin etmek için olmayarak sırf kendi menfaâtlerini düşünmek bizi esir etmek, fakir etmek için olduğu olanca vuzûhuyla meydana çıkmıştır. Biz bu kadar zamandır sabrettik. Ecânib de sabrettiler. Lâkin meydandaki fenalıklara sabredip durmak hem bizim, hem de ecânib için hatadır.

YENİ DEĞİL, ESKİ BİR MES'ELE

Kırım *Tercümân*'ı refîk-ı muhteremimizden:

Yeni değil, eski bir mes'eledir; tantanalı değil, ama neticeli mes'eledir.

Geçen yazın *Yeni Tasvîr-i Efkâr* ile *Sırâtımüstakīm* sahîfelerinde hayli ve kızgın bir sûrette lisan bahisleri görülmüş idi. Bir taraftan ince ve nazik Osmanlı dilini Süleyman Nazif Beyefendi, diğer taraftan sade yani Türk dilini Kazanlı Ayaz Efendi İshakî ileri sürüyorlar, kurcalıyorlar idi. Bahisler o derece ciddî ve harâretli idi ki Nazif Beyefendi Basra vâlisi nasbolunup yoldan *Tasvîr-i Efkâr*'a gönderdiği mektupların birinde Mısru'l-Kāhire'nin Avrupalı kibâr mahallesinin ismi "Heliopolis" olduğu ve Yunanca olan bu kelimenin Türkçesi "Beldetü'ş-Şems" olduğunu söyledikten sonra gülümseyerek "İsteyenler Güneşili diye tercüme edebilirler" ibâresini ilâve etmiş idi.

Saâdetlü Beyefendi'nin bu latîfesi latîfe olmak ile beraber tam bir hakîkattir: "Rumili", "İçili" denildiği gibi Heliopolis'e "Güneşili" demek vazîfe-i edebiyyedir. İster İstanbullu ister Kaşgarlı bir Türkün kaleminden "Güneşili"ye mukābil "Hurşîd Âbâd" yahud "Beldetü'ş-Şems" sûreti verilmek cinâyet-i edebiyyedir. Ağır gelmesin: İmanımdır.

İşbu sene yine bu mes'ele Bakü gazetelerinde ateşlendi. İbrahim Bey *Sadâ*'da "Osmanlıların dili var mı?" adlı bir makāle neşretti. Süngü gibi sipsivri adlanmış ve yazılmış bu makāle *Güneş* muharriri Ahmet Kemal Bey'i kıpkızıl kızdırıp "Sende din var mı?" makālesi ile cevaplandırdı. Lisan mes'elesi yeni değil, eski bir mes'ele olduğundan meydan meydan tekrar bahsini gerek görmüyoruz. Tarihin başından beri kendini bütün dünyaya bildirip gelen ve bildirip gidecek elli milyonluk yurdun kendi dili olduğunu ve bunun da Türk dilinden bir dil olamayacağını inkâr fâide vermez; inkâr eden bulunursa güneşi inkâr etmiş olur. Pek heves edenler biraz vakit daha "güneş" yerine "hurşîd" ya ki "şems" diyebilirler.

Bu satırları okuyan, güzel ama "iki büyük şâir" ile bunların ne münâsebeti var? diyecektir. Biz de amelce şu satır-

ların bağlaması olarak ma'lûmunuz olan iki büyük şâiri size tekrar takdim edeceğiz… Biri Kemâl, biri Mehmed Emin; biliyorsunuz değil mi? Merhum Kemâl, büyük Kemâl çelik gibi keser, evet (ateş) **[190]** gibi işler ve yandırır "şîvesi" ile havâs biraz kişileri fikirlendirdi, diriltti; Makriköyü'nden Sarıyer'e kadar birleşmiş mübârek kıt'ada iskân edenlerin fikir ve dilini terbiye, vicdânlarını işletti. Fakat, heyhât, ancak bu kadar! Lâkin büyük Kemâl'in kalemi Türkçe kesilmiş olaydı bugün Türkler hem Schiller'e, hem Byron'a* mâlik olmuş olurlardı.

Kemâl, merhum, ağızdan ağıza gönülden gönüle dağlar aşıp saraylardan çadırlara geçip tâ Moğolistan'a kadar işleyip büyük bir cinsin sebeb-i kemâli olabilirdi.

Bu geçti, şimdi ümîd ve bekle[?] ve en büyük işiniz yazılarınız olacaktır. Yaradan'ın size emânet ettiği "dili" cümleye verip gitmek borcunuzdur. Eğer bir satırı yazmayıp, bir sözü söylemeyip kaldırsanız bütün ulusu karşısında borçlu kalırsınız! Tanrı'mız size çok vermiş; biz de sizden çokça istiyoruz, bekliyoruz.

Atalarımız demişler: "Yiğit aşı, yiğit karnında kalmaz." Size Hudâ vermiş; kalkmak [kalmak!] ihtimâli var mı?

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Meclis-i Umûmî-i Osmânî'nin Bu Seneki Devre-i İn'ikâdiyyesinin Küşâdı Münâsebetiyle İrâd Buyurulan

Nutk-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî

"Muhterem A'yân ve Meb'ûsân,

Meclis-i Umûmî-i Millîmizin üçüncü devre-i ictimâını dahi bi-inâyetihi teâlâ idrâk ile resm-i küşâdını icrâya muvaffakıyetimden dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâ eder ve a'zâ-yı meclise beyân-ı hoş-âmedî eylerim.

Meclisin ikinci devre-i ictimâiyyesi intizâm ile hadd-ı tabî'îsine vâsıl olduğu gibi bu devre-i ictimâiyyenin ve bundan sonrakilerin dahi menâfi'-i devlet ve memlekete en ziyâde hâdim bir şekl-i kemâlde güzâr eylemesini ve vatan-ı mukaddesimizin mesâî-i hamiyyet-kârânenizle yevmen feyevmen izdiyâd-ı füyûzâtı eltâf-ı sübhâniyyeden niyâz ve vezâif-i muazzeze-i me'mûrenizde muvaffakıyetinize duâ ederim.

Feyz-i meşrûtiyyetin inâyet-i İlâhiyye ile hergün daha ziyâde efkâr-ı âmmede müstakar olduğunu ve bil-cümle Osmâniyân'ın bu usûl-i meşrûaya terettüb eden ni'am-ı hürriyyet ve uhuvvetin derecât-ı âliyyesini tefehhüm ederek ona lâyık bir sûrette mesâî-i birâderâne ve vatan-perverânede terâhî etmediklerini görmekle karîrü'l-ayn olmaktayım. Tarihimizde ikinci pây-i tahtımız bulunan Edirne şehrine bu kere azîmet ve ikâmetim esnâsında bu hakîkat-i celîle nazarımda bir kat daha tecellî ederek fahr u mübâhâtim mütezâyid oldu.

Her ne cins ve mezhebden olursa olsunlar aynı muhabbetle sevdiğim bütün Osmanlı evlâdımın uhuvvet-i kâmile içinde yaşamaları ve teâlî-i vatan husûsunda aynı hissiyât ile mütehassis bulunmaları şüphe yok ki bu devlet-i azîmenin berât-ı necâtıdır. Bu cümleden olarak hizmet-i mukaddese-i askeriyyenin umûm Osmanlılara tatbîk ve ta'mîmi aralarında silah arkadaşlığı gibi bir râbıta-i cedîde ihdâs ederek hâk-i pâk-i vatanın müdâfaasında birleşen efrâd-ı muhtelifenin teşkîl eyledikleri ordu şanlı ecdadımızın ünvânlarına lâyık hayru'l-halef olduğunu daha şimdiden göstermiş ve efrâdın hüsn-i âmizişleri aynı hiss-i intizâm ve inzibâtın münkādı olmaları ve ta'lîm ve terbiye-i askeriyyece terakkıyât-ı serî'aları her türlü takdîrin fevkinde görülmüştür. Seyyidler karargâhına asker evlâdım arasına giderek bizzat müşâhede eylediğim şu terakkıyât inâyet-i Rabbâniyye ile âtîmizi te'mîn edecek pek mühim bir esastır. Hamiyet-i fıtriye-i Osmâniyye kuvâ-yı bahriyyemizin tezyîdi husûsunda dahi tecellî-sâz olarak i'âne-i milliyye ile alınan süfün-ı harbiyye bu cihetçe de bir terakkī husûle getirmiştir. Berren ve bahren kudret ve miknetimizin tezâyüdü sulh ve âsâyişin muhâfazası husûsundaki âmâlimizin en kuvvetli kâfilidir. Kosova ve Manastır vilâyetlerinin bazı cihetlerinde geçen devre-i ictimâiyye nihâyetlerine doğru hâdis olup harekât-ı mühimme-i askeriyyeyi icâb ettiren ve hissiyât-ı pederânemi cerihadâr eden vekāyi' lehü'l-hamd âsâyişin iâdesi ve ba'd-ezîn daha ziyâde te'mîn-i intizâm eyleyecek tedâbîr-i inzibâtiyyenin teyessürüyle neticelenmiş ve el-yevm Havran Sancağı'nın bazı havâlîsinde harekât-ı asâyiş-şikenâneye karşı icrâ olunup hitâmı kuvve-i karîbeye gelmiş bulunan tedâbîr-i askeriyye dahi aynı netîce-i haseneye iktirân etmekte bulunmuştur. İşbu tedâbîrin ittihâzındaki zarûret ve mecbûriyet nezd-i şâhânemde ne derecede mûcib-i teessür ise ahvâl-i mütehaddisenin ittihâd ve uhuvvet-i Osmâniyye'yi te'yîd sûretiyle neticelenmesi de o derecede müstevcib-i memnûniyyettir.

Memleketin terakkıyât-ı maddiyye ve ma'neviyyesi husûsunda vesâit-i mâliyyenin imkânı derecesinde sarf edilen gayret daha şimdiden irâe-i semerât eylediği gibi ihtiyâcât-ı âmmeye vukūf ve sa'yiniz irşâdâtıyla âtiyen sarf edilecek mesâînin maksad-ı umrân ve terakkīyi pey-â-pey derecât-ı kâmileye îsâl eyleyeceğinden ümîd-vârım. Geçen devre-i ictimâiyyeden kalan kavânînin ikmâl-i müzâkerâtı ve bu devrede hükûmetçe teklîf edilecek olan kavânîn lâyihalarının tesrî'-i îcâbâtı bu maksadı teshîl edecektir.

Birtakım ihtiyâcât-ı mübreme ve mühimmenin si'a-i hâle te'hîr olunamaması ve vâridât-ı devlet bir terakkī-i mutarrid irâe ediyorsa da akdemce tasavvur edilmiş bulunan bazı menâbi'-i cedîde-i vâridâtın henüz hayyiz-i husûle gelememesi sene-i âtiyye için dahi bütçemizde sene-i hâliyyedekinden az ve fakat mühim bir açık ihdâs ederek istikrâza mürâcaat lüzumûnu idâme etmiştir. Devletimizin istikbâl-i mâlîsindeki isti'dâd-ı vüs'atten kat'iyen emin olmakla beraber açığın mümkün mertebe dûn olması vücûbu daima **[191]** nazar-ı dikkatte bulundurmalıdır. Az vakitte tevâzün-i mâlînin husûlüyle daha vâsi' bir mikyâsta mesârif-i müsmire

* Biri Nemselerin, diğeri İngilizlerin büyük şâiridir.

ve esbâb-ı umrâniyyeye hasr-ı himemât olunabilmesi ise e-hass-ı temenniyyâtımdır.

Devletlerle münâsebâtımız dostânedir. Şeref ü haysiyet ile muhâfaza-i sulh ü âsâyişten ve âharın hukūkuna dokunmayarak hukūk-ı meşrûamızı vikāyeden ibâret bulunan meslek-i hâricîmiz kemâl-i i'tinâ ile ta'kīb edilmektedir.

Bu mesleğin te'mîn edeceği sulh ve müsâlemet sâyesinde vatan-ı mukaddesimizin her an tarîk-ı feyz ü teâlîde kat'-ı mesâfât edeceğine emin olarak bu bâbdaki mesâî-i vatanperverânenizin müsmir olmasını Cenâb-ı Bârî'den niyâz ve rûhâniyet-i Peygamberî'den istimdâd eyler ve Meclis-i Umûmî'nin açıldığını beyân ederim."

Nutk-ı hümâyûnun kırâatini müteâkıb Şeyhü'l-İslâm Musâ Kâzım Efendi tarafından duâ edilmiş ve müteâkıben zât-ı Hazret-i Padişâhî sürekli alkışlar arasında müzâkere salonunu terk buyurmuşlardır.

Câmi'u'l-Ezher'de Bir Hâdise – Câmi'u'l-Ezher tullâbını, matlablarını istihsâle muvaffak olabilmek maksadıyla Tunuslu Şeyh Tâhir Ezherî kıyâm ve ta'tîl-i tedrîsâta teşvîk ettiğinden dolayı bit-tevkīf hapsedilmiştir.

Hapsedildikten sonra Mısır Hükûmeti Fransa konsolosuna mürâcaat ederek müşârun-ileyhin memâlik-i Mısriyye'den teb'îd olunmasını iltimâs etmiştir.

Konsolos Hükûmet'in bu arzusuna i'tirâz etmediğinden Şeyh Tâhir Tunus'tan maskat-ı re'si bulunan Gabes'e teb'îd olunacağı muhtemeldir.

Mısır'da sâkin Tunusluların bil-ittifâk bu tedbîre karşı i'tirâzda bulunacakları ümîd olunuyor.

Hayat harekettir; sükûn mevti gösterir. Câmi'u'l-Ezher'de, son zamanlarda zuhûra gelmeye başlayan hâdisât, Ezher tullâbına nihâyet zamanın te'sîri dokunmakta olduğunu gösterir ki mûcib-i memnûniyyettir. Hükûmet-i Mısriyye'nin hareket-i hukūk-şikenânesi ise hem pek soğuk, hem de metbûuna karşı büyük bir hürmetsizliktir. Buna pek çok teessüf ederiz ve Tunuslu vatandaşlarımızın muvaffakıyetini dileriz.

İran:

Protesto Mitinglerinin Te'sîrâtı – Londra'dan, *Sabah* refîkımıza yazıyorlar: "Bütün âlem-i İslâm'ın müttehiden İngiltere'yi İran umûruna müdâhale etmesinden Ruslarla beraber hareketinden dolayı protesto için mitingler akdeylemeleri bura ricâl-i siyâsiyyesinde bir te'sîr-i hafî husûle getiriyor. İlk defa istanbul'da Odeon'da akdedilen mitingten dolayı münfail olan liberallerden mâadâ bütün İngilizleri yekdiğerini müteâkib İran'da, Liverpool'da mitinglerin tevâlîsi epeyce düşündürüyor. Mısır'dan, Hindistan'dan gelen haberler ise bütün bütün endişeyi mûcib oluyor. Bu sebeple burada efkâr-ı umûmiyyenin bir kısmı şarkta İngiltere menâfiinin gittikçe tenâkus etmekte ve Almanların kesb-i nüfûz eylemekte olmalarından, İran'ın mukāsemesi lüzumundan bahsediyor, diğer kısmı ise liberaller ile beraber İttifâk-ı Müselles'in ve Türkiye ile beraber bütün âlem-i İslâm'ın İran'ın mukāsemesine kat'iyen müsâade edemeyeceklerini ileri sürerek hükûmetin harekâtını tasvîb etmemekte, aksi takdîrde İngiltere'nin şarkta na-gehânî bir hezîmet-i siyâsiyyeye giriftâr olacağına kāni olmaktadır.

İran Kabâilinden Bazılarının Hudûd-ı Osmânî'yi Tecâvüzleri – İran kabâili askerden de mevcûd bulunduğu halde bizim tarafa tecâvüz etmek istemişlerse de asâkir-i Osmâniyye tarafından bi'l-mukābele münhezimen ve telefât-ı külliyye ile firâra mecbûr edilmişlerdir. Hâriciye Nezâretince Tahran Sefâreti vâsıtasıyla teşebbüsâtta bulunmuş ise de esnâyı tecâvüzâtta İran askeri bulunmayıp yalnız kabâil tarafından îkā'-ı tecâvüz olunduğu melhûz idüği der-miyân kılınmıştır.

Geçen hafta, bi'l-münâsebe Rusya diplomasisinin Sünnîler ile Şiîler arasına tohm-ı nifâk saçmaya çalıştığını ve İran ile Devlet-i Osmâniyye'yi yekdiğerine tutuşturmak istediğini yazmıştık. İşbu vak'a-i müessifenin de Rusya ifsâdâtı semeresi olduğuna hiç şüphe etmiyoruz.

Rusya:

Rusya'da Sâkin Müslüman Kardeşlerimizin Muhâfaza-i Dîn ü Milliyet Cihâdları – Geçen haftaki nüshamızda "Bir musîbet-i milliyye" diye Rusya'da Türk müslüman kardeşlerimizin başına inmekte olan sâika-i müdhişeden bahsetmiştik. Müslüman mekteplerinde Türk lisanının ve din ta'lîminin tenkīs ve izâlesi için tanzîm edilen lâyiha-i kânûniyyenin müzâkeresine Duma Meclisi'nde başlandı.

Cereyân eden müzâkerâtın hitâmını henüz öğrenemedik. *Osmanischer Lloyd*'un Petersburg muhbiri (Bir Alman gazetesinin muhbiri. Bir Türk gazetesinin değil!) müslüman meb'ûslarından Sadri Efendi Maksûd'un nutku hülâsâsını, gazetesine haber vermiş olduğundan, onu aşağıya tercüme ve naklediyoruz:

"Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki Rusya Hükûmeti ve Rus Milliyyet-perverân Fırkası Çar'ın dâire-i hükûmeti dâhilinde mütemekkin olan ve Rus olmayan 108 cins kavm-i muhtelifi Ruslaştırmağa çalışıyor. Rus matbûâtı düvel-i ecnebiyyeye kendileriyle hem-millet olmayanlara karşı ahrârâne bir politika ta'kīb etmelerini tavsiye eylerken kendi hükûmetlerine imparatorluk dâhilinde sâkin anâsır-ı muhtelifeyi Rus yapmayı teklîf eyliyorlar. Hükûmet bilhassa anâsır-ı müslimeye karşı pek şiddetli bir sûrette hareket ediyor. Halbuki Rusya'da sâkin 30 milyon müslüman Çar'ın daima en sâdık bir tebeası olarak kalmıştır. Bu müslümanlar iki buçuk asır Ruslara hâkim oldukları halde yine onların lisanlarına, kānûnlarına, âdetlerine, mezheplerine asla tecâvüz etmemişlerdir. Halbuki siz Rus tarihinin bu uzak faslından bahsederken "barbarların boyunduruğu altında geçen bir devir" diyorsunuz.

"Fakat bu barbar boyunduruğu Rusya'nın, medenî Rusya'nın müslümanlara revâ gördüğü muâmelâttan daha ziyâde şâyân-ı tahammüldü.

"Bizim pür şân u şeref mâzîmiz tekrar doğmayacak. Müslümanlar hiçbir zaman âmâl-i istiklâl perverde etmiyorlar.

"Biz âdâtımızı, milliyetimizi, dinimizi muhâfaza etmek şartıyla vatan-ı müşterekimizde müttehiden çalışmayı tercîh

ediyoruz. Biz hem Rusya'nın sâdık tebeası, hem dinimizin fedâkâr bir mültezimi kalacağız. Rusya Hükûmeti'nin ta'kīb eylediği politika ise unsurumuzun kâmilen mahvolmasını intâc edecektir. Fakat gerek hükûmet, gerek tarafdarları şurasını artık kat'iyen anlamalıdır ki:

"Biz müslüman doğduk… Müslüman yaşıyoruz. Vücûdumuzda son bir nefes kalıncaya kadar müslümanlığımızı muhâfaza edeceğiz.

"Müslüman meb'ûslarından Kazan Vekili İsa Efendi Yenikey dahi aynı mes'ele üzerine Duma'da uzun bir nutuk îrâd etmiştir, ki onun hülâsası şudur:

[192] "Rus meşâhîr-i ricâl-i siyâsiyyesinden birisi siyâsî kavgalarda zâten insaf unutulur, eğer mevzûu mektep mes'elesi olur ise, kavga büsbütün zâlimâne olur" demişti. Yeni kānûn lâyihası gayr-ı Rus akvâmı milliyetlerinden tecerrüde icbâr ile an'anât-ı târîhiyyelerine, babalarının dinine hıyânet emrediyor… Mektebin mürtedler yapıp çıkardığı bu kimselerden, vatan ve devlet istifâde edemez. Yüzde kırkı gayr-ı Rus olan bir memlekette, böyle bir usûlün tatbîki devlet için zarâr-ı azîm tevlîd eder. Biz, bu mütâlaât-ı sâibeyi komisyonlarda tamamen dinletemedik. Ruslar arasında birçok ehl-i insâfın vücûdundan haberimiz var. Lâkin Duma'daki komisyonlarımız, adl ü hakkāniyetten kaçındılar. Ruslaştırmak siyâseti devam ederse, Rusya'nın vahdeti tehlikeye düşer…"

Rusyalı kardeşlerimiz, mektep mes'elesinin istikbâl-i millîlerine derece-i te'sîrini kemâliyle müdrik olduklarından, Duma'daki Müslüman Fırkası'nın takviye ve te'yîdine elbirliğiyle çalışmaktadırlar. Fırka a'zâsıyla mübâdele-i fikr etmek üzere müslümanlarla meskûn kıtaâttan birtakım zevât Petersburg'a vürûd etmekte olduğu gibi, Volga Havzası, Sibirya eyâletleri, Türkistan ve Kafkasya'nın bilâd-ı müteaddidesinden birçok mazbata ve telgrafnâmeler gelmektedir. Bunların ekserîsi büyük büyük mitinglerde edilen müzâkerât ve verilen karar neticesi olarak gönderilmektedir.

Rusya Müslümanlarında Faâliyet-i İktisâdiyye – "Teşebbüs-i şahsî" sözü, artık birçok sene evvelki kadar herkesi korkutmuyor. "*Servet-i Fünûn*"un 1000'inci nüshası bu pek muhtaç olduğumuz şeyin yüzünden Karakoncolos maskesini kaldırdı. Hatta Meclis-i Meb'ûsân reisi beyefendi bile evvelsi günkü nutk-ı iftitâhîsinde "teşebbüs-i şahsînin ismini bir parça değiştirip "fikr-i teşebbüs" diyerek tasvîb ve medhetti. Artık biz de teşebbüs-i şahsî sahiplerini, takdîr ve tebrîke cesâret edebiliriz. Hâl-i hâzırda mevcûd İslâm akvâmı arasında teşebbüs-i şahsî cihetiyle en ileri gidenler, şüphesiz, Rusya'ya mahkûm kardeşlerimizdir.

Onlarda ciddî, esaslı bir teşebbüs-i şahsî, bir faâliyet-i iktisâdiyye var. Hem onlar, bizim İstanbul müslümanları gibi teşebbüslerine, "Credit Lyone" ile rekābet edecek bir müessese-i mâliyye ihdâsına kalkışmak sûretiyle başlayıp, sonunda hiçbir şey yapamaksızın, açık ağız kalmıyorlar. Küçükten başlıyorlar. Müslüman hey'et-i ictimâiyyelerinin yüzde doksanla hesap olunacak ekseriyet-i azîmesi köylü, rençber olduğundan işe köylerden köylülerden ibtidâ olunuyor.

El-yevm Rusya'daki müslüman köylerinin bir haylisinde, borç cem'iyetleri, te'âvün cem'iyetleri mevcûddur. Bunların sermayeleri çok değil, fakat gördükleri iş pek çok. Borç cem'iyetleri gittikçe işlerini büyütüyorlar. Mesela *Tercüman* refîkımız, "Kutlumit" köyünün Müslüman Ufak Borç Cem'iyeti hakkında şu ma'lûmâtı veriyor:

Eski Kutlumit köyündeki müslüman Ufak Borç Cem'iyeti ziraat işlerinin terakkīsi için devlet bankasına 5 bin ruble kredi açtırmış. Evvelkiler ile beraber şimdi devlet bankasında bu cem'iyetin 25 bin ruble i'tibârı olmuştur.

Bir köy halkı için bu büyük muvaffakıyettir.

Muttasıl büyük siyâsetten, hâriciye nâzırları imiş gibi bahseden, vilâyet refîklerimiz biraz da bu gibi mesâil-i hayâtiyye ile uğraşsalar, köylülere adam gibi yaşamak için muktezî çâreleri az çok gösterseler, ne olurdu!..

Hindistan:

İğtişâş ve Tazyîkāt – Gündelik gazetelerde göründüğüne nazaran Hindistan'da tazyîkāt ve taharriyât devam etmektedir. Geçen hafta zarfında birçok kasabalarda silah ve bombalar keşfolunmuştur. Gizli ihtilâl teşkîlâtının eserlerine birbirine uzak mahallerde tesâdüf edilmektedir. Bu hal hareket-i ihtilâliyyenin pek vâsi' bir mikyâsta olduğunu gösteriyor. Vakya'da rü'yet olunacak bir da'vâya me'mûr olan müdde'î-i umûmî ihtilâlciler tarafından telef edilmek korkusuyla vazîfesi başına gelememiştir.

USTA HIRSIZ EV SAHİBİNİ BASTIRIR

Vatanımızın en ziyâde muhtacı olduğuna iman edercesine kāni' bulunduğumuz Türkçe ulûm-ı dîniyye külliyâtı tedvîni kaziyesi *Sırâtımüstakīm* hey'et-i tahrîriyyesince muazzez bir emel-i vatan-perverâne olmak üzere telakkī olunmuş ve bazı gençlerimizde maatteessüf âsârı meşhûd olan maraz-ı dînînin ciddî ve esaslı bir sûrette tedâvîsi için tamamiyle ma'kūlâta müstenid olan ve efkâr ve tabâyi'-i selîme için yegâne dîn-i fıtrî bulunan dîn-i mübînimizin ahkâm-ı celîlesini herkesin anlayabileceği bir tarzda beyân ve tetebbuunu teshîle hizmet ciheti dinî ve ilmî cerîde olan *Sırâtımüstakīm* için vazîfe olarak teayyün etmiş idi.

Zühd ve takvaları müsellem olan bazı zevât-ı mutereme ile vukū' bulan hasb-i haller daima bu lüzûmu te'yîd etmiş ve hatta bu bâbda salâhiyetdâr bir zât-ı âlî-kadr vakit geciktirilmeksizin hemen işe başlanmasını tavsiye ve ihtâr eylemiştir.

Hey'et-i tahrîriyye vazîfenin ehemmiyetini uzun uzadıya tedkīk ettikten sonra bu mebrûr hizmeti mücâhedât-ı diyânet-perverânesiyle temeyyüz eden Halim Sâbit Efendi'ye münâsib görmüş ve mumâ-ileyh dahi avn ü inâyet-i Bârî ve imdâd-ı rûhâniyyet-i Peygamberî'ye müsteniden şu vazîfe-i mühimmeyi deruhte ederek bi-mennihi'l-kerîm bir süllem-i saâdet olacak külliyâtının ilk kademesini teşkîl eden birinci cüz'ünü vücûda getirmiştir ki bu eserde mekâtib-i ibtidâiyyenin birinci senesinde tedrîs esası gözetilmiştir.

Mekâtibimizde terbiye-i dîniyyeye hakkıyla i'tinâyı nazar-ı dikkatten dûr tutmak istemeyen Maârif Nezâreti'nin

dahi bu yolda bir eser vücûda getirilmesi arzusunu ta'kîb eylediğinden haberdâr olan Halim Sâbit Efendi eserini Maârif Nezâreti'ne takdim eylemesi üzerine kitap berây-ı tedkîk ilm ü fazîlet ve takvâ ve diyânetleriyle iştihâr eden ve usûl-i terbiyyeye vâkıf bulunan zevât-ı muhteremeye tevdî' olunur. Bu güzîde hey'et eserin her cihetini tedkîk eder. Bütün ma'nâsıyla matlûba muvâfık bulur. Maamâfih nezâret berây-ı itmi'nân Bâb-ı Celîl-i Fetvâ'da müteşekkil Tedkîk-i Mü'ellefât-ı Şer'iyye Meclis-i Âlîsi'ne **[193]** de gönderir. Meclis-i Âlî dahi kitabı tahsîn ve takdîre cedîr görerek büyük ve kıymetdâr teveccühler gösterir ve hatta her sahîfesi meclisin mühr-i resmîsi ile tahtîm ve bazı kuyûdât-ı müfîde zamm ü ilâve olunarak eser tasdîk-ı resmîye iktirân eder. Mesâil ve ahkâm-ı dîniyyede salâhiyetdâr bir merciin tasdîk ve tasvîbini hâiz olmasından dolayı büyük bir ehemmiyet iktisâb eylemiş olan şu ilm-i hâl muallimîn ve evliyâ-yı etfâlin celb-i rağbetlerini te'mîn ettiği kadar mektep kitaplarını kendilerine hasr dâiyesinde bulunan ma'lûm birkaç kitapçının dahi enzâr-ı hırs u tama'larını da'vet eder. Ez-cümle Tefeyyüz Kütüphânesi sahibi Parsih Efendi mü'ellif-i eser Halim Sâlim Efendi'den hukūk-ı te'lîfiyyeyi iştirâya tâlip olur.

Fakat dîn-i İslâm'a tealluk eden bir esere âid hukūk-ı te'lîfiyyeyi bazı mülâhazâta mebnî kendisine devretmeyi Sâbit Efendi münâsib görmez itizâr eder. O sırada bazı zevât sâhib-i esere mürâcaatla Parsih Efendi'ye adem-i devr hâlinde ünvân-ı esere şebîh bir isim ile başkasını neşrederek ta'mîm-i fâidesine mâni' olacağını ve hatta Kütüphâne-i İslâm ve Askerî sahibi Hilmi Efendi'nin müellifi Cevâd Bey olmak üzere tab' ettirdiği *Yeni Elifbâ*'sına nazîre olmak üzere müellifleri miyânında yine Cevâd ismini muhtevî Tefeyyüz Kütüphânesi'nin *Yeni Usûl Elifbâ-yı Osmânî* nâmıyla bir eser neşretmiş olduğunu der-miyân ederler. Ve Hakk-ı Te'lîf Kānûnu'nun bu kabîl tecâvüzâta karşı kuyûd-ı mâni'a-yı muhtevî bulunmadığını ileri sürerler. Şu kadar ki *İlmihal*'in dinî bir eser olması ve Parsih Efendi'nin kendi ismiyle tab' ettireceği eserini âlem-i İslâm'a takdim ve ibrâzdan hasbe'n-nezâke mütehâşî bulunmak icâb edeceği mülâhazası nîm-tehdîd mâhiyetinde bulunan şu nasîhatle âmil olmaya mâni' olur ve bu eseri *Sırâtımüstakīm*'in âlem-i İslâm'a ithaf eylemesi hey'et-i tahrîriyyece arzu olunur. Fakat çok geçmez Tefeyyüz Kütüphânesi bildiğimiz ilm-i hâl kitaplarından toplama ve *Amelî İlmihâl* nâmına bir kitabı kaydının ilâvesi ve mü'ellif-i eser olmak üzere de A. N. imzâ-yı mektûmu ve mekâtib-i ibtidâiyye programına resmen idhâl gibi bir ibâreye bedel "Bil-cümle mekâtib-i ibtidâiyyenin birinci ve ikinci senelerinde tedrîs edilmek üzere tertîb edilmiş" olduğu sarâhatini muhtevî bir ilmihal kitabı neşreder. Resmen programa dâhil bulunan Amelî İlmihâl'e intizâr etmekte bulunan taşraya *Amelî İlmihâl Kitabı* diye binlerce nüsha sevk eder.

Bu eserin menâfi'-i maddiyyesini değil mücerred menâfi'-i ma'neviyyesini iktitâf arzusunda bulunan cerîdemiz hey'eti muhtelif mahallerden aldığı mektuplar münderecâtından bu arzusuna taban tabana zıd olmak üzere kendi yüzünden *Amelî İlmihâl* nâmıyla Parsih Efendi'nin eseri sürülmekte ve azîz yavrularımızın emr-i istifâdesi işkâl edilmekte olduğunu anlayınca bit-tabi' müteessir olur. Hatta Halim Sâbit Efendi biraderimiz bu teşebbüsümüzün şu sûretle aksi semereler husûle getireceği endişesine inzimâm eden hukūkunu muhâfazada adem-i kifâyetini takdîr eylediği ahkâm-ı kânûniyyemizin îrâs eylediği fütûr ile eserinin mâba'dine devamdan sarf-ı nazar eyler. Bunun üzerine maârif-i memleketi rahnedâr eden bu kabîl kitapçıların tahdîd-i tecâvüzlerine medâr olmak üzere cerîdemizde açılması tensîb olunan sahîfelere tavti'e olarak saf bir emel-i dînîyi boğmak isteyen Parsih Efendi'nin şu taarruzu geçen haftaki nüshanın kabında mevzû'-i bahs edilmiş ve bu ilm-i hâlleri yekdiğere karıştırmaktan tevakkī olunması ve maamâfih muhâkemeten dahi ta'kīb-i hak olunacağı ihtâr edilmiş idi.

İşte şu ihtâr üzerine hânemize âtîdeki varakayı göndermek derecesinde hâdim bulunduğu meslek icâbınca da muhterem tutulması muktezî hukūk-ı gayrı pây-mâl hususûnda kendisinde kuvvet ve iktidâr bulan da'vâ vekilinin irşâdâtı olmalıdır ki ashâb-ı âsârı bu kabîl müzâhamelerle bîzâr ederek vatan-ı azîzimizde mesâî-i irfan-perverâneyi akīm bırakmak isteyen şu cesur kitapçıya dekā'yık-ı kānûniyyenin te'mîn eylediği fercelere ilticâ hissini vermiş ve vekili vâsıtasıyla sıkılmadan idarehânemize âtîdeki varakayı göndermiştir.

Muhterem Efendim hazretleri;

Sırâtımüstakīm'in kabında "İhtâr" ser-levhalı satırları müvekkilim Parsih Efendi'nin gösterdiği lüzum üzerine okudum.

1- Maârif Nezâreti'nin kabul ve adem-i kabûlü hiç, bir meziyyet-i hiç-â-hiçtir. Bir usûle tâbi' olmayan, müsâbaka ile teayyün etmeyen keyfî bir kabul kimseyi takyîd edemez.

2- "Yine bu ünvân ile yazılan" buyrulmuş. Hilâf. Parsih Efendi'nin adı *Amelî İlmihâl Kitabı* Halim Sâbit imzalının adı *Amelî İlmihâl*'dir.

3- Amelîlikle hiçbir münâsebet ve tealluku olmayan buyurulmuş. Münderecâtına bakmaya vakit yok. Fakat işte daha isim *Amelî İlmihâl Kitabı* ismi gösteriyor ki bir kere ismi amelîlikle pek a'lâ münâsebetdâr.

4- Parsih Efendi falan kitap yerine falanı sürüyormuş. Bundan dolayı da'vâ edilecekmiş. Bu iddiada bir hakīkat, bir şemme-i hakīkat varsa da'vâya hâcet yok. Her kime yanlış yollanmış ise –yanlış ise– tebdîli kolay. Ve bu tebdîli talep hakkı yalnız yalnız o kitabın o şerâit dâhilinde gönderildiği kimsedir.

Binâenaleyh bu ihtârın tekerrürü halinde ilm-i hâl ism-i umûmî olduğuna göre aleyhinize tarafımızdan ikāme-i da'vâ olunacağı ilh…

Artık bu derece cür'ete karşı verilecek cevabı efkâr-ı umûmiyyeye bırakıyoruz.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

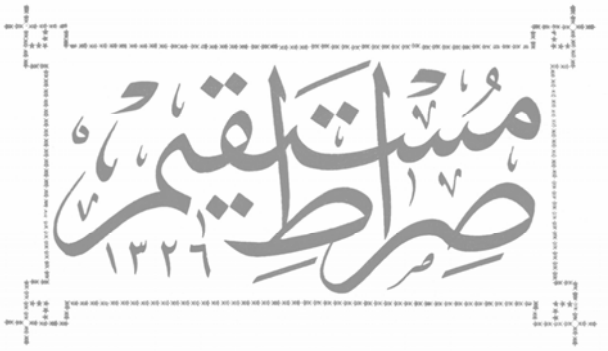

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.

Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır

Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî 20 kuruş fazla alınır.

24 Kasım 1910 22 Zilka'de Perşembe 11 Teşrînisânî 326 **Beşinci Cild - Aded: 116**

MUSÂHABE

İnsanlar kudret-i fâtıra tarafından kendilerine tevdî' olunan kuvâyı türlü türlü şeylere sarf ederler. İ'mâl-ı fikri müteâkib istinbât ettikleri netâyicin alel-ekser nefsü'l-emre mutâbakātını iddia ile mütesellî olurlar. Herhangi bir mes'elenin ihâta-i künhüne hâl-i hâzırdaki vesâitle te'mîn-i vusûl edemezlerse ileride tamamiyle halline muvaffak olacaklarına dâir yine gizli bir ümîd beslerler. İnsanların bu fikri terakkıyât-ı medeniyyenin menşeidir. Emr ber-aks olaydı bugünkü terakkıyât peygûle-i hafâda kalırdı. Zîrâ bir şeyin mümkün yahud muhâl olduğuna kable't-tedkīk vukūf müteazzir olduğundan insan için bu yolda hareket zarûrîdir. İnsan sâha-i tedkīkātta icâle-i efkârdan sonra mümkün ise neticeye te'mîn-i vusûl, değil ise azminden nükûl eder. Muhâl zannolunan nice şeyler bu sûretle silsile-i mümkinâta idhâl edilmiştir. Eğer insan o zannın taht-ı te'sîrinde kalmış olaydı emr ber-aks olur idi.

Görülüyor ki insan cevelân ettiği sâhâ-i müdrikâta bir had ta'yîn edildiğini istemiyor. Her vâdide kendisini mutlaku'l-i'nân görmek istiyor; fakat üstâdından musâraa san'atını tahsîl ettikten sonra, san'atın mektûm bir noktası kalmadığına zâhib olarak üstâdını meydân-ı müsâra'aya da'vet eden pehlivân-ı mağrûr gibi adeta tabîata tahaddî ediyor; bilmediği bir oyunla sırtı yere gelmek ihtimali olduğunu derhâtır etmiyor.

Vâkıa kendisinde sâhâ-i hakīkatin habâyâ-yı muzlimesini tenvîr edecek bir nûr, bir ziyâ yok değil; fakat o sahanın vüs'ati, onu tenvîr edecek ziyânın kuvveti ne kadardır? İşte mes'elenin asıl halledilecek ciheti budur. Hakîm-i ezelî elbette insanı, insanda yaratacağı kudreti, o kudrete istinâden göstereceği cür'eti ilm-i ezelîsiyle muhît idi. Herşeyi mikyâs-ı mahsûsuyla ölçüp biçen, herşeyin mikdâr-ı hakīkīsini o mikyâsa göre ta'yîn eden kudret-i fâtıranın, sûret ve ma'nâ i'tibâriyle hilkat-i beşerde de bir mikyâs-ı mahsûsu olduğunda, şüphe edilemez.

İşte insanlar kudret-i fâtıra tarafından kendilerine verilmiş olan kuvvete istinâden sırr-ı hilkatte kâmin illet-i gāiyye ile kendi hakīkatleri, fıtrattaki hal ve mevkileri hakkında da türlü türlü i'tikādâta zâhib oldular. Şerâyi'-i enbiyâya mu'tekid olanlar bu mebhasta kıbel-i şâri'den telakkī ettikleri haber-i sâdıkı bilâ-tereddüd kabul ile gerek avâmilin, gerek kendilerinin hulkundaki illet-i gāiyyeyi anladılar; dağdağadan, ızdırâbdan kurtularak mev'ûd olan kemâl-i ma'nevînin ihrâzına hasr-ı vücûd ettiler.

Mesleklerinde yalnız muktezâ-yı akla mütâbaat edenler kâh insanın hakīkat-i zâtiyyesinde, sırr-ı hilkatinde pek büyük hikmetler mülâhaza ederek erbâb-ı şerâyi'in bu mebhastaki i'tikādına yaklaştılar; kâh yeniden yeni keşfedilen hakāyık-ı fenniyyenin te'sîriyle o i'tikāddan fersah fersah uzaklaştılar. Mesela bir zaman deniliyor idi ki: Küre-i arz merkez-i âlemdir, eflâk, şemsiyle, kameriyle, kevâkibiyle arzın tufeyliyâtı mesâbesinde olup daima onun etrafında döner, yeryüzündeki tahavvülâtı hâsıl eder. İnsan âlem-i asgar, "microcosme" kâinat âlem-i ekber "macrocosme"dur. Âlem-i ekberde ne varsa onun bir numûnesi de âlem-i asgarda mevcûddur. Âlemde meşhûd olan bu faâliyet mahdûm-ı kâ'inât olan nev'-i beşer içindir. Zîrâ illet-i gāiyye-i hilkat odur.

İnsanların âlem-i tabi'attaki mevki'leri hakkındaki bu i'tikādları asırlarca devam etti. Kendilerinden sâdır olan ef'âl ve âsârın kâffesinde bu i'tikādın azîm te'sîri görüldü. İdrâk-i beşer fabrikasından çıkan **[195]** ma'mûlâtın kâffesi bu i'tikādın müfâd-ı mücmelini hâvî bir damga ile damgalandı.

Bu i'tikādın arz ve semâya âid olan şıkkını bir tarafa bırakalım, acaba insana âid olan kısmı yanılmış mı idi? Bunun cevabı aşağıki satırlarda görülür.

Te'âkub-i edvâr ile ulûm u fünûn terakkī etti. Nazariyeler değişti. Bizi cevânib-i erba'amızdan muhît olan atlas-ı gerdûn mikrâz-ı fikr ü endîşe ile kesildi. Onun maverâsında nâ-mütenâhî bir saha göründü. Ecrâm-ı semâviyyenin cesâmet-i hakīkıyyeleri ta'yîn edildi. Fezâ-yı bî-intihâya kum tanesi gibi serpilen lâ-yü'ad velâ yuhsâ avâlimin içinde arzdan milyon kere büyükleri bulunduğu anlaşıldı. Bu hakāyık meydana çıkınca küre-i arz olduğu yerde donakaldı. Âlem-i fikr ü nazarda zuhûr eden bu inkılâb küre-i arzı mevki'-i bülendinden düşürdü. Bir köy muhtarı köyün en muazzam bir sîmâsı iken bir gün padişah o köyden geçecek olursa muhtarın ne ehemmiyeti kalır? Güneşin yanında idare kandili ne ise, padişahın yanında köy muhtarı da odur. İşte bu hakāyıkın inkişâfından sonra küre-i arz da asırlardan beri kendisine tevcîh edilmiş olan şereften tecrîd edildi. Kemâl-i azametle müttekâ-pîrâ-yı sadr-ı iclâl iken, fukarâ-yı çile-keşân gibi şemsin etrafında dönmeye, eski gurûrunun neticesi olan me'âsim-i sâbıkasından ta'ib ve müstağfir olmaya başladı.

Küre-i arzı evc-i âlâ-yı ikbâlden hazîz-i sâfil-i idbâra indiren kim? Şüphesiz onun üzerinde zuhûr eden, eczâsı onun eczâsından müsteâr, kendisi onun ni'metiyle perverde olan insan şeref-i vücûda arz vasıtasıyla nâil olduğu halde arza karşı şükrâna bedel küfrân ile mukābele etti. Acaba kendisi ne oldu? Kendisi ne olduğunu o da bilemedi. Daha mı büyüdü? Yoksa büsbütün mü küçüldü? Anlayamadı yalnız i'tikād-ı kadîmin bu herc ü merc-i ânîsi âlem-i insâniyyetin tefekkürâtını başka bir istikāmete sevketti. Müdrike fabrikasından çıkan ma'mûlât-ı fikriyyenin damgası değişti; çünkü insanlar nâ-mütenâhî âlemlerin içinde arzlarıyla, falanlarıyla zerre kadar bile kalmadıklarını anladılar.

Evet nâ-mütenâhî bir âlem! Onun içinde zerre kadar mevkii olmayan bir arz! O zerre dörde taksîm olunduktan sonra rub'undaki sunûf-ı mevâlîd arasında bir de insan! Öyle bir insan ki kendi da'vâsına nazaran hülâsa-i ekvân! Cism-i âleme can! Muhît-i esrâr-ı kün fekân! Garip da'vâ acîb hülyâ!

İşte insanın bu heykel-i mahsûsten ibaret olduğuna kāil olanlar böyle düşündüler, kendilerini tevlîd-i ye's edecek derecede hakīr, nâçîz gördüler. Tatlı hülyâlar bitti.

İnsanın mevki'-i hakīkīsi onların nazarında gûyâ tahakkuk etti. İnsanın bu hakāyıka vusûlden sonra nefsini hakīr görmesi pek müstahsen olur idi. Fakat mesela her düşünen, şârih-i *Mesnevî* Sarı Abdullah Efendi gibi düşünse, ondaki mâye-i saâdet her düşünende olsa! Bakınız Murâd-ı Râbi' zamanında mesned-i riyâseti yani şimdiki Hâriciye Nezâreti'ni ihrâz edip müşârun-ileyh ile Bağdat seferine giden o pîr-i muazzam eserinin birinci cildinde ne diyor:

"Rûy-ı zemîn arş-ı a'zamın merkezinde, merkez-i dâire-i azîmede nokta-i mefhûme-i pergâr ve fezâ-yı vesîin miyânında habbe-i hardala ve dâne-i simsim mikdârı farz olunmuştur. İmdi ey nûr-ı dîde-i peder hâb-ı gafletten bîdâr ol. Ve habbe-i mezkûrede kendi mikdârını bil ve aklını cem' edip dünya ne şey'-i hakīr olduğun mülâhaza kıl! Aceb değil midir ki bunun gibi bî-mikdârı üleşemeyip berây-ı mülk-i dâverî, saltanat ü serverî bir dâne-i hardal için askerler çekilir, alemler açılır, başlar kesilir, kanlar dökülür. Ve envâ'-ı küstâhî ile Hâlık bî-çûn unutulur!

"Ve nice ferâine peydâ olup da'vâ-yı rubûbiyyet kılur. Eyvâh ü dirîgā! Bu kudret ü azameti müşâhade etmiş iken cebhe-i ubûdiyyet ve nâsiye-i meskeneti zemîn-i itâat ve inkıyâda vaz' etmeyenlerin hâli nice olur?"

Hazretin eser-i güzîninden teberrüken buraya naklolunan şu satırlar munsıfâne teemmül edilecek olursa kendisinin kâinat, insan hakkında nasıl bir fikre sahip olduğu, sözlerinin hükmü, ictimâî ne büyük bir hakīkati tazammun ettiği, bu nazariye ile iman ve i'tikādına nasıl kuvvet verdiği görülür.

Sonra bu hakāyıka bir başkası da vâkıf oluyor. Lisân-ı şerîatle lisân-ı hikmetin başka başka şeyler olduğunu temyîz, bu nazariyâtı hakāyık-ı dîniyye ile te'lîf edemediğinden bünyân-ı îmân ve i'tikādını zîr ü zeber ediyor. Birçok kimselerin zulmet-âbâd-ı küfr ü ilhâda bu kapıdan girdiklerini görüyor. Eâzım-ı dîn-i mübînin bu hakāyıka vâkıf olmadıklarına zâhib olarak onların zamanında bu hakāyık mekşûf olsa idi, behemehâl i'tikādlarında azîm bir tebeddül vücûda getirir idi gibi telkīn-i mahz-ı şeytânî olan bir zann-ı bâtıla kuvvet veriyor. Bî-çâre onu bilmiyor ki e'âzım-ı dîn-i mübîn o hakāyıkı bizden iyi bilirler idi.

Onların bildiği daha nice hakāyık vardır ki onlara isnâd-ı cehd eden gāfilin bin sene daha yaşaması farz olunsa, meslek-i sakīm ve fikr-i akīminden rücû' etmedikçe anlamak değil hatta vücûdundan haberdâr olmak ihtimâli yoktur.

O hakāyık nedir? O gibi adamlara bu gibi hakāyıktan bahsetmek domuzun boynuna mücevher kılâde takmak gibidir. Sunûf-ı mahlûkāttan kâffesinin kendi fıtratına muvâfık bir gızâsı vardır. Beygirin önüne et, arslanın önüne ot konacak olursa her ikisi de başını öte tarafa çevirir. Dimâğı mâye-i inkâr ile meşbû' olan bir kimseye bu gibi hakāyıktan bahsetmek kelimenin bütün ma'nâsıyla abestir.

محل قابل و آنکه نصیحت عاقل

Bunda teaccüb edecek hiçbir şey yok. Zirâ mü'essir-i vâhidden kābiliyyât-ı mütefâvite hasebiyle âsâr-ı muhtelife zuhûru tabîîdir. Mesela güneşin nûru hakīkat-i vâhide olduğu halde bir şükûfe-zâra aks-endâz olsa nazra-**[196]**pîrâ çiçekler, mezbeleye aksetse tahammül-fersâ kokular hâsıl olur. Halbuki kabâhat güneşin nûrunda değil, o nûrdan kābiliyyât-ı mahsûsalarına göre münfa'il olan tabâyi'-i muhtelifede. Bunun gibi bazı hakāyık da eşhâsın isti'dâdlarına göre kâh mâye-i İslâm ü îmân, kâh esâs-ı küfr ü tuğyân oluyor.

Mesnevî

هر دوکون زنبور خوردنداز محل
لیل شد زین نیش زان دکر عسل
هر دوکون آهون کیاخوردند واب
زین یکی سرکین شدوزان مشك ناب
هر دونی خوردند ازیك آبخور

ان یکی خالی و آن پر از شکر
صد هزاران این چنین اشباه بین
فرقشان هفتاد ساله راه بین
این خورد کردد پلیدی زان جدا
وان خورد کردد همه نور خدا

Filhakīka öyledir. Bal arısıyla eşek arısı aynı ezhârdan usâre-çîn oldukları halde usâre-i vâhide birinde nûş-i cân, diğerinde nîş-i cân-sitân oluyor.

Kezâ her iki nevi' geyik aynı otu yedikleri, aynı suyu içtikleri halde bu ot, bu su birinde bir mâhiyet-i habîseye iktirân ediyor. Birinde müşk-i nâb oluyor.

Her iki nevi' kamış aynı toprakta bittikleri, aynı sudan feyz aldıkları halde birinin içi bomboş, diğerinin içi şekerle memlû oluyor.

Sevk-i kelâm bize şirâze-i bahsi kaybettirdi. İstitrâdî birçok sözler söyletti. Bahse rücû' edelim:

Yukarıda bu hakāyıkın inkişâfıyla insan kendisini hakīr gördü demiş idik. İnsanın kendisini nâçîz görmesi fî nefsi'l-emr müstahsen iken nokta-i nazarın ihtilâfı hasebiyle bu fikir pek çok şeyleri berbâd ettiğinden ondaki istihsân hebâ oldu. Eğer bu yolda düşünenler makām-ı rubûbiyyete karşı, bulundukları mevki'-i ubûdiyyette nefislerini hakīr görmüş olaydılar hakk-ı ubûdiyyeti edâ, bu tenezzül-i maddîleriyle mertebe-i kemâl-i aslîye irtikā etmiş olurlar idi. Münkir-i edyân olanlarda ise ne fikr-i rubûbiyyetten ne de fikr-i ubûdiyyetten eser kalmamış olduğundan mukāyese-i maddîleri neticesinde bir taraftan insâniyeti mevki'-i bülend-i tekrîminden indirdiler, bir taraftan da da'vâlarını da'vâ-yı rubûbiyyet derecesine çıkardılar. İfrât ve tefrîti câmi' olan bu ve bu gibi fikirler pek fena neticeler verdi, hâlâ da vermektedir.

Âlem-i tabîatin füshat-i bî-pâyânı ne olursa olsun, [1](الانسان سری و انا سره) hadîs-i kudsîsi müfâdınca esrâr-ı İlâhiyyeden bir sır olan insanın kâinattaki mevkiine, mevki'-i bülend-i tekrîmine, hakīkat-i zâtiyyesine asla te'sîri yoktur. İnsan bu gibi hakāyıkın inkişâfıyla mevkiinden düşmez, belki bir kat daha i'tilâ eder; fakat hakīkat-i zâtiyyesinden gāfil olarak kendisini maddiyât ile mukāyeseye kalkışacak olursa, âlem-i tabîatta kendisi için cüz'ün lâ-yetecezzâ kadar bir mevki'-i teayyün bulamaz. Maddiyetinden sarf-ı nazarla hakīkat-i zâtiyyesini nazar-ı i'tibâra alacak olursa, ihâta-i ma'neviyyâtına sâhâ-i lâ-tenâhînin kâfî gelmediğini görür.

Zirâ kasıdda evvel, icâdda uhrâ olan odur. Maddiyyûndan başka bütün felâsife insanın bu heykel-i mahsûsten ibâret olmayıp onda tecellî eden latîfe-i Rabbâniyye'den ibâret olduğunu kabul ediyorlar, [2](مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّه) Ruh için imtidâd ve inkısâm yoktur; şu halde âlem ister mütenâhî olsun, ister nâ-mütenâhî olsun hakīkat-i insâniyyenin onunla mukāyesesi kat'iyen sahîh olamaz. Evet! İmtidâd ve inkısâm şanından olmayan bir hakīkatin, imtidâd ve inkısâmdan başka bir şey olmayan diğer bir hakīkatle mukāyesesi, o mukāyeseye göre takdîri ne vechile sahîh olabilir? Çünkü her iki mâhiyetin havâs ve keyfiyât-ı mahsûsalarında bi-vech-i mâ münâsebet yoktur ki hatta mukāyeselerine imkân müsâid olabilsin!

Hazret-i Şeyh-i Ekber buyuruyor ki (فلا اعز من الانسان بربوبیته ولا اذل منه بعبودیته) Yani evsâf-ı rubûbiyyetle ittisâfı i'tibâriyle âlemde insandan azîz bir şey olmadığı gibi mertebe-i ubûdiyyette kıyâmı i'tibâriyle de dünyada ondan zelîl bir şey yoktur. İşte insan böyle bir berzah-ı câmi'dir. Yalnız bu i'tibâr ile onun büyüklüğünden küçüklüğünden bahsolunabiliyor. Başka sûretle bahsolunamaz. Biraz uzunca söyledik. Fakat bu gibi muhâkemât-ı sakīmenin dâire-i şümûlü yalnız ashâbına inhisâr etse idi bundan hiçbir mahzur tevellüd etmez idi; ancak bu gibi yanlış fikirler bazı kimselere pek çok azâ'imi istisgār, pek çok maâlîyi istihkār ettirdiğinden ta'mîri gayr-ı kābil tahrîbâta sebebiyet veriyor. Ne demek istediğimizi sırası gelirse ileride bir musâhabe için zemîn ittihâz ederiz.

Kendileri hakkında muhtelif efkâra zâhib olan insanlar âlem hakkında da türlü türlü i'tikādâta zâhib oluyorlar. Mesela kimi bu âlemi hayr-ı mahz, kimi de şerr-i mahz olmak üzere telakkī ediyor. Kimi ölmek yaşamaktan iyidir diyor. Kimi de aksi kaziyeyi iltizâm ediyor. Hülâsa her biri bir şey söylüyor.

Dünyanın takdîr-i mâhiyyeti hakkında beyne'l-hukemâ birkaç meslek vardır. Biraz da onlardan bahsedelim; fakat bu meslekler ne olursa olsun yine dünyayı sevmeyen hemen yok gibidir. Hele Schopenhauer kavl ü fi'linde tevâfuk olmayan bu feylesof dünyayı bu kadar fena gördüğü halde en iyi görenlerden ziyâde sevmiş, sonra da herkesi dünyadan tenfîr için söylemedik söz bırakmamış, şâir ne güzel söylemiş:

أصبحت الدنیا لنا عبرة
فالحمدالله علی ذلکا
قد اجنع الناس علی ذمها
وما أری منهم لها تارکا

Bu mesâlik-i muhtelife erbâbı âlem hakkında şu yolda beyân-ı fikr ediyorlar:

[197] Eğer Cenâb-ı Hak latîf ve hakîm ise avâlim-i mümkinenin bazısını bazısına tercîh husûsunda behemahâl kendisi için bir sebeb-i kâfî olmak lâzım gelir. Avâlim-i mümkineye tercîhen halk ettiği bu âlemin halkında, onun ebda'-ı mümkinât olmasından başka ne gibi bir sebep tasavvur olanabilir?

Binâenaleyh bulunduğumuz şu âlem avâlim-i mümkinenin ebda'ı, ahseni demektir. Malebranche ile Leibniz'in âlem hakkındaki fikirleri bu merkezdedir. Bunların mezhebine "istihsâniyye-i mutlaka" diyorlar. Bu mezhebi mutlak olarak kabul etmeyip onu bazı kuyûd ile takyîd edenler de vardır ki bunların mezhebine "istihsâniyye-i izâfiyye" yahud nisbiyye denir.

Bu mezhebe sâlik olanlar diyorlar ki: Âlâm ve ekdârı bu âlemden daha az bir âlemin halkı da kudret-i ilâhiyyeye nazaran mümkün idi. Eğer Cenâb-ı Hak böyle bir âlem halketmiş olaydı şimdiki âlemden daha iyi bir âlem mevcûd olur idi. Mâdem ki Cenâb-ı Hak avâlim-i mümkinenin için-

[1] Benzer şekilde, İ. Hakkı Bursevi, *Ruhulbeyan,* Beyrut, c. 3, s. 8.
[2] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2532.

de bu âlemi halk etmiştir şu halde avâlim-i mümkinenin ahsenini halk etmiş demektir. Eğer meşiyyet-i ezeliyyesi tealluk etmiş olaydı kemâl-i zâtîsinin muktezâsına daha muvâfık bir başka âlem yaratabilir idi.

Lakin avâlim-i mümkinenin ahsen ve ebda'ını halketmek Cenâb-ı Hak için vâcib değildir. Çünkü bunda tahdîd-i meşiyyet vardır. Bir de Cenâb-ı Hak nâ-mütenâhî sıfât-ı kemâliyye ile muttasıf olduğundan yaratacağı o âlemin, kemâlât-ı gayr-ı mütenâhiyyesine nazaran yine dûn bir derekede kalması, tekemmül i'tibâriyle ondan başka daha birçok avâlimin silsile-i mümkinât dâhilinde bulunması lâzım gelir idi.

Binâ-berîn içinde bulunduğumuz bu âlem avâlim-i mümkinenin ebda'ı değildir. Yalnız vücûdu bi'l-vücûh ademine müreccah olan "iyi" bir âlemdir. İşte Fénelon ve Bossuet gibi hükemânın âlem hakkındaki fikirleri de budur.

Bu i'tikādın nakīzini iltizâm eden "istikbâhiyye" mesleğine sâlik olan feylesoflar başlarında Schopenhauer olduğu halde: Âlem avâlim-i mümkinenin ebda'ı değil, akbehi, eşna'ı diyorlar. Müddeâlarını te'yîd için de âtîdeki delilleri ityân ediyorlar.

Hayat azâb-ı dâimîden ibârettir. Dünyada ferd-i âferîde yoktur ki eyyâm-ı güzeşte-i hayâtının iâdesini sûret-i mutlakada kabule razı olsun. Behemehâl onda birçok ta'dîlât icrâsını ister. Bundan anlaşılır ki âmmenin âlem hakkındaki fikri, i'tikādı istikbâhtan başka bir şey değildir. Merâret-i hayâtın, tekemmül-i uzviyle mebsûten mütenâsib olduğu fennen sâbittir. İnsan ne kadar tekemmül ederse hayattan duyduğu azâb da o nisbette tezâyüd ediyor. Bakınız hayattan en ziyâde bîzâr olanlar e'âzim-i dühâttır. Demek ki tekemmül denilen şey de fî hadd-i zâtihi fena bir şey imiş!

Bundan başka idâme-i hayâtımız, aşk, ifnâ-yı hayât-ı gayr gibi iki esasa tevessülle mümkün oluyor. Halbuki bir arslan bir koyunu parçalayacak olursa bir kere arslanın duyduğu lezzeti, bir kere de koyunun çektiği azâb ve zahmeti düşünmeli! A'zam-ı lezâ'iz denilen "aşk"a gelince zevi'l-ervâhın dûçâr olduğu mesâibin en müdhişleri bu menba'dan tereşşuh eylemektedir.

Aşk denilen şey aklı ifsâd, bünyân-ı se'ât-i insâniyyeyi esâsından berbâd ediyor, birçok fecâyie sebebiyet veriyor. Bunların kâffesi bekā-yı nev'îye hizmet etmek, bu âlem-i ibtilâya kendi gibi birtakım bedbahtânı getirmek içindir. Tabîat bütün mahlûkātı kendisince mültezim olan gāyâta doğru kemâl-i dürüştiyle sevk ediyor… Onlar da bu bî-rahmâne icbârın önünde yuvarlanıp gidiyor.

Hayatın azâb-ı dâimî olduğunu âtîdeki misâl daha vâzıh bir sûrette isbât eylemektedir: Yaşamak denilen şey hareketten, mücâhededen ibâret olup bunun her ikisi de bir ezâdır. Şu halde dâimî bir hareketten başka bir şey olmayan hayatımız da mâhiyeti i'tibâriyle bir ezâ demektir.

Bundan başka dünya bir meşiyet-i mübremenin hükmüne tâbi'dir. Meşiyet denilen şey de esâsen mutlak yani her türlü kuyûd-ı akliyye ve sâireden âzâde bir kuvvettir. Şu halde meşiyet rabıtasızlığın, hiçliğin mürâdifi gibi bir şey demek olacak. Mâdem ki âlemde hüküm-fermâ olan kuvvet de bir meşiyet-i mübremeden ibârettir. Demek o da bu mâhiyette bir müessirden başka biri değildir!!

"Hartmann" "istikbâhiyyûn"un âlem hakkındaki bu fikirlerini nev'imâ ta'dîl ederek o meşiyet-i mübreme ile beraber şu'ûr-ı nefsîden mahrûm diğer bir esasın daha vücûduna kāil oluyor.

Onun i'tikādına göre bu esas kendi kendisinden haberdâr olmayan bir fikir olup ifâ ettiği vazîfede, meşiyet-i ma'hûde tarafından tehiyye ve ihzâr edilen gayr-ı muntazam mevâddı hâl-i intizâma ircâ' etmek imiş. Hartmann'ın mesleğine "istikbâhiyye-i izâfiyye" diyorlar. Hartmann bu nazariyesine istinâden âlemde biri "iyi" diğeri "fenâ" olmak üzere iki esasın vücûduna kāil oluyor.

Anâsır-ı mükevvenesi i'tibâriyle âlem, mümkünâtın eşna'ı değil belki mümkünün "ebda'ı"dır diyor, fakat alelekser hüsniyâtı kubhiyâtına gālip olduğu cihetle ademini vücûdundan evlâ görüyor.

Bu feylesof âlemin kıymet-i hakīkiyeyyesi neden ibâret olduğunu göstermek için tarihi üç devre taksîm, hayır ve şerrin muvâzene defterini tanzîm ediyor. Âlem-i insâniyyetin saâdete vusûl ümniyesiyle bir hayâl-i bâtıl arkasında koştuğu fakat, hemen saâdeti elde edemediği devreye hayâl ve dalâl devresi diyor.

Putperestlerin kâffesini câmi' olmak üzere Hazret-i İsâ'nın zamân-ı zuhûruna kadar geçen ezmineyi birinci devre i'tibâr ederek şu yolda serd-i mütâlaa eyliyor:

Bu devrede insanlar saâdeti huzûz-ı nefsâniyyelerinde, yeryüzünde tecellî eden güzelliklerde aradılar. Fakat huzûz-ı nefsâniyyenin aldatıcı, güzelliğin geçici olduğunu görüp tarîk-ı hatâya sâlik olduklarını anladılar.

"Hartmann" Hıristiyanlığın zuhûrundan ezmine-i müteahhireye kadar geçen **[198]** zamanları ikinci devre i'tibâr ederek diyor ki: Hıristiyanlar saâdeti, âhirette kendilerine mev'ûd olan cennette bulacaklarına i'tikād ettiler. Fakat ulûm ve fünûn bu i'tikādlarındaki butlânı isbât ettiğinden onlar da fikirlerinin doğru olmadığını anladılar. Üçüncü devre, devre-i müteahhirîndir. Müteahhirîn saâdetin terakkıyât-ı fenniyye ve medeniyyede bulunabileceği i'tikādına zâhib oldular. Fakat ulûm ve fünûnun refâh ve saâdeti tezyîd değil, birtakım âmâli, ihtirâsâtı teşdîd ettiğini görüp yanlış fikre zâhib olduklarını teslimde muztar kaldılar. Ulûm ve fünûnun terakkīsi cümle-i asabiyyenin hassâsiyetini arttırıyor. Bu da insanlarda daha ziyâde hayattan bîzâr olmaya bir isti'dâd-ı mahsûs tevlîd ediyor. Müteahhirîn bu hâli görüp hatalarını anladılar, ulûm ve fünûnun, medeniyetin terakkīsinden nefret etmeye başladılar. Hartmann bu üç nazariyeden şu neticeyi istihsâl ediyor. Saâdet denilen hayâl-i bîme'âlin ankā-yı mağrib gibi bu âlemde vücûdu yoktur, bu âlemden başka bir âlemin vücûdu ise vehmiyât-ı sırfa kabîlindendir. Binâenaleyh serâb-ı muğfilden başka bir şey olmayan bu hayat, idâmesi için çekilen zahmete, meşakkate değmez!!

İşte gerek âlemin, gerek hayatın kıymet-i hakīkıyyesine dâir ictihâd-ı aklile istihsâl olunan netâyic bundan ibârettir. Akıl buradan öteye de geçemez. İstikbâhiyyûna verilen cevapların hülâsâsı şudur: Filhakīka dünyada büsbütün fenalığın vücûdu yok değildir. Hayatın cefâsı safâsına gāliptir.

İnsanların hayattan teezzîleri tekemmülleriyle mebsûten mütenâsib olduğu da cây-ı inkâr değildir. Fakat bununla kâinatın, zât-ı hayâtın kubh-ı mahz olması, ademlerinin vücûdlarına müreccah bulunması lâzım gelmez. Vâkıa hayatın rükn-i aslîsi hareketten, mücâhededen ibârettir. Fakat her hareketin, her mücâhedenin insanı sûret-i mutlakada ta'zîb etmediğini, âlemde ta'zîbden ârî birçok harekâtın mevcûd olduğunu "ilm-i rûh" isbât ediyor. Tabîatın mahlûkātı bir gāyeye doğru sevk ettiği de doğrudur. Tabîatın mahlûkātı sevk ettiği gāyet kendisince mültezim olan maksaddır. Tabîat maksadına hizmet, emrine mütâbaat edenleri hiçbir zaman mükâfâtsız bırakmamıştır. Sevki dürüştâne değildir.

Bekā-yı nev'î, bekā-yı şahsî için ifâ ettiğimiz vezâif-i tabîiyyenin zımnındaki lezzet, tabîatın bu vezâifi hüsn-i îfâ ettiğimizden dolayı bize mükâfâtıdır. Bu vezâifi yoluyla ifâ edemezsek onun zımnında bir acı duyarız ki o da mücâzâtıdır. Bu hayattan başka bir hayatın adem-i mevcûdiyyetine gelince onun vücûdunu tasdîk edenlerin ellerindeki delâil, inkâr edenlerin delillerinden çok kuvvetlidir. Fünûn-ı hâzıra maddiyât dâiresinden ileri geçemiyor. Ona istinâden bu mebhasta yürütülecek muhâkemâtta isâbet-i kat'iyye yoktur.

Bu mes'eleyi ancak metafizik halledebilir. İşte istikbâhiyyûna karşı bu ve buna mümâsil birtakım cevaplar veriliyor. Bana kalırsa istikbâhiyyûnun efkâr-ı mahsûsalarını eğlence nev'inden okumalı; bu efkâr, red için ihtiyâr-ı zahmete bile değmez.

Çünkü gerek âlem, gerek hayat hakkında serd edilecek mülâhazât her şeyden evvel i'tikāda sonra da dimâğın sûret-i teşekkülüne, her bünyenin isti'dâd-ı mahsûsuna tâbi' olduğundan, aklî olmaktan ziyâde zevkî bir mes'eledir. Fakat istikbâhiyyenin da'vâlarında aklen reddedilecek noktalar da vardır.

Meselâ "istikbâhiyye-i mutlaka" âlemin kubh-ı mutlak olduğunu iddia ediyor. Bu iddianın mantıken reddi muktezîdir. Çünkü iddia gāyet beyyin bir tenâkuzu muhtevîdir.

Bunlara demeli ki: Siz âlemin kubh-ı mutlak olduğunu iddia ediyorsunuz. Pekâlâ! Fakat size bu fikir nereden geliyor? Sizde bu fikrin husûlü için behemehâl âlemde bir hüsn görmüş olmanız lâzım gelir. Çünkü her şey zıddıyla münkeşiftir. Eğer siz âlemde bir hüsn görmemiş olaydınız kat'iyen onun kubhuna dâir bir fikir peydâ edemez idiniz. Peydâ ettiğiniz kubh fikri âlemde hüsnün vücûdunu müeyyid delîl-i yegânedir. Mâdem ki fikr-i kubhun fikr-i hüsn ile teayyünü zarûrîdir. Şu halde âlemin kubh-ı mutlak olduğu hakkındaki, iddianız ne vechile sahîh olabilir?

Kubhun vücûdu münâfi'-i hikmet olduğu hakkındaki iddianıza gelince bu iddia öteki iddianızdan daha batıldır. Mâdem ki hüsnün vücûdu kubhun teayyünüyle sâbit oluyor şu halde kubhun vücûduna değil belki ademine i'tirâz etmeniz lâzım gelir idi.

Bil-farz Cenâb-ı Hak hüsnün ta'yînini size havâle etmiş olaydı, onu neye nisbeten teayyün ettirebilir idiniz?

Hüsnün teayyünü için kubhun vücûdu şart-ı lâ-büdd hükmündedir. Haydi bunu da bir tarafa bırakalım. Kubhtan sarf-ı nazarla teayyün ettireceğiniz bu hüsn-i muhâle hüsn ıtlâkı ne vechile sahîh olabilir idi? Herkes teayyün ettireceğiniz bu hüsnün mâhiyetini neye nazaran takdîr ederdi? Sizin hüsnünüzden ne ma'nâ anlayabilir idi?

Binâenaleyh siz kubhun ademi şöyle dursun lüzûm-ı vücûduna kāil olmalısınız. Hatta onu mevziinde hüsn bile görmelisiniz! Sizin gerek dünyanın kubh-ı mahz, gerek dünyadaki kubhun münâfî-i hikmet olduğu hakkındaki i'tirâzâtınız kat'iyen gayr-ı vâriddir. İşte verilecek cevap budur. Bundan ötesi herkesin tecellî-i mahsûsu demektir.

Demek ki âlem, istikbâhiyye-i mutlaka mezhebinin iddiası gibi kubh-ı mutlak değil imiş! Demek ki dünyada teayyün-i mâhiyyât nokta-i nazarından hüsn lâzım ise kubh da lâzım imiş. İ'tikadımca âlem, ef'âl ve enzâra göre her iki sıfatla ittisâfa müsteid bir mâhiyet-i sâzicedir, buna bir misâl getirelim: Ateşe karşı ahzedeceğimiz vaziyete nazaran ateş bizim için iki mâhiyet-i mütezâddeyi ahza müsteid bir maddedir. Kışın mangal kenarında ellerimizi tatlı tatlı ısıtıp durur iken, bu lezzeti arttırmak için biraz daha ateşe takrîb edecek olursak ellerimiz acı acı yanmaya başlar. Demek hakīkat-i vâhideden ibâret olan ateş, ona karşı ahzedeceğimiz vaziyete nazaran bizim için iki muhtelif mâhiyete iktirân **[199]** ediyor ki bunlardan biri ihrâk diğeri teshîndir.

Teshîn tabîatımıza mülâyim geldiği için bit-tabi' ona hayr deriz, istihsân ederiz. İhrâka gelince o da tabîatımıza muvâfık gelmediği için ona da şer deriz, istikbâh ederiz. Ateşin mâhiyet-i mahsûsasına gelince ona bir şey demeye hakkımız yoktur.

Dünya da tıpkı böyledir. Fenâlık sûret-i mutlakada onun zâtında değil, ef'âl ve efkâr i'tibâriyle ona o mâhiyeti aldıran insanlardadır.

Dünyayı kabîh gören felâsife ma'zûrdur. Çünkü ayarı pek de dürüst olmayan akıl dürbünü ile hakīkat ancak bu kadar görülebilir. Yukarıda söylendiği vechile dünyayı bir hakîm-i müslim de fena görür.

Fakat her iki nazar beyninde serâ ile Süreyyâ mâbeyni kadar fark vardır.

Te'yîdât-ı semâviyyeden istiğnâ, sırf aklın delâletine iktidâ ile âlemi fena görmenin neticesi sukūt-ı gayya-yı şekāvet, kemâl-i mev'ûda vusûl için istihkār-ı nâsûtun neticesi de ebedî ebediyyü'd-devâm olan saâdet-i uzmâ-yı âhirettir. İki nokta-i nazar arasındaki fark-ı azîme gelince dünyayı fena gören feylesoflar âlemdeki fenalığı kudret-i fâtırda kemâlin fikdânına hamlediyorlar. Halbuki hükemâ-yı İslâmiyye tamamiyle bu fikrin aksini iltizâm ederek, her şeyin halkında akl-ı beşerin ihâtâ edemeyeceği birçok hükm-i hafiyye mevcûd olduğunu kabul ile âlemde zerre kadar abes bir şey olmadığına kāil oluyorlar.

Görülüyor ki şu iki i'tikād tamamiyle yekdiğerinin zıddıdır.

(أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّن رَّبِّهِ)[1] âyet-i celîlesinin sırr-ı füyûzuna mazhar olanlar o nurun iânesiyle hakīkati görmekte müşkilâta uğramazlar.

Ferid

[1] Zümer, 39/22.

وراء الاعمال الصالحة، والمال قوام الحياة، وزينة الامم، وعدة الحكومات، ولكل زمان أيها الناس مطالب ومقتضيات، والامثلة كثيرة، والعظات حاضرة بين أيدينا، ولكنا نمر عليها سراعًا، وتطير أنفسنا منها شعاعًا، حتى لكأنما نحن الذين قيل فينا «فَتَقَطَّعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ»[5]، «وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ»[6] (اخوانى) – خذوا بأسباب التقدم، وتعلقوا بأذيال الاصلاح الأدبى والمادى، وسارعوا الى الاستفادة ممن تقدمهم، والانتفاع بمجهودات من عاصركم، واتعظوا بغيركم قبل أن يتعظ بكم غيركم، والحكمة ضالة الحكيم يلتقطها أنى وجدها.

[200] هلا رجعتم الى التاريخ! هلا قرأتم تلك الصحائف التى حفظت لآبائكم اعظم الفخر، وخلدت لهم احسن الذكر!! هلا التفتم وراءكم فأبصرتم العلماء والحكماء والاطباء والشرعين والفلاسفة!! اولئك الذين جابوا القفار، واجتازوا البحار، واقتحموا الاخطار، وتكملوا بأرقى المعلومات، وأشرف الخصال والاخلاق، حتى سادوا وشادوا وكانوا ولاتزال أنباؤهم وسيرهم خير قدوة لساسة الامم وامراء الشعوب!!

ألم يرعكم ما فعل الدهر بمخلفاتهم؟؟ الم يزعجكم ما فعلت بكم الايام بعدهم؟؟ علام تخافتون؟ وفيم تتهامسون! اليس فى وسعكم أن تجمعوا كلمتكم، وتضموا صفوفكم وتتحدوا كما اتحد وارثو عظمتكم، وسالبو مجدكم!!

تأملوا، هل تجدون أمامكم سوى القوة، ورجالا متسلحين بالعلم، وأمما عرفت كيف تتساند وكيف تتضامن وكيف تستفيد من تخاذلكم وانقسامكم!!

الله الله فى اعقابكم ومن تحملون فى أصلابكم!

الله الله فى تلك الذرارى التى تجنون عليها بمثل هذا التباغض والتحاقد!

الله الله فى أوائك الذين تحفرون لهم قبور الشفاء، وتنسجون لهم أكفان الذل، وتخربون بيوتهم بمعادل الخمول والتواكل! حذار أن تبهركم زخارف الغرب!

حذار ان يجرفكم تيار المدينة الباطلة فتصبحوا غرباء فى بلادكم ويعود الدين غريبا كما بدأ!

حذار ان يستحوذ عليكم الشيطان فينسيكم ذكر الله ويسلبكم خصائصكم القومية، او يلبسكم شيعا ويذيق بعضكم بأس بعض! –

وايم الله لئن لم تحتفظوا بالبقية الباقية من خصائصكم ومميزاتكم بين هذا الذأب الخاطفة، والوحوش الكاسرة، لتكونن طعمة للاكلين، ونهبا للناهبين؟ وفريسة للفاتحين المتغلبين، «ولتعلمن نبأه بعدهين!»

الحديث

عَنْ كَثِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»[7]

Mısır Meşîhat-i İslâmiyye'nin Tanta Şu'besi Kâtibi
İbrahim Besim

HUTBE

الحمد لله ضارب الامثال والحكم، والصلاة على سيدنا محمد سيد العرب والعجم. وعلى آله وصحبه وسلم تسليما كثيرا.

«عبادا لله» وفقنى الله واياكم لطاعته، وألهمنى واياكم سلوك سبيله السوى، وصراطه المستقيم، صراط الذين أنعم عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين، ومن أحسن قولا ممن دعا الى الله و عمل صالحا وقال اننى من المسلمين.

اخوانى لقد جعل الله من خصائص هذه الأمة ان يكون الامر بينها شورى، والدعوة الى الحق متبادلة، جعل كل راعيا، وكلا مسؤلا عن أخيه، يأمره بالمعروف، وينهاه عن المنكر بالطيب من الكلام، والمستملح من أساليب الهداية والارشاد، والمؤمن مرآة المؤمن من كما فى الحديث الشريف.

اخوانى التواصى بالحق والتناهى عن المنكر كانا ولا يزالان سياجا لهذه الأمة، وحفاظا لوحدتها، كانا ولا يزالان معايرا تقدر به الغيرة القومية، وما ينتهى اليه حب التضامن بين هذه الامة طوائف وأفرادا، وقد أساء بعض الأقدمين تأويل قوله تعالى «يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ»[1] فظنوا أن الرجل غير مسؤل الا عن نفسه، غير مطالب باصلاح حال اخيه وتعهده بالارشاد والنصيحة حتى قام ابوبكر رضى الله عنه خطيبا فى القوم فقال: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَقْرَءُونَ هَذِهِ الْآيَةَ، وَتَضَعُونَهَا فى غَيْرِ مَا وَضَعَهَا، وانى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: َ إِذَا رَأى النّاس الْمُنْكَرَ فَلَمْ يغيروه، اوشكّ اللَّهُ ان يعمهم بِعِقَابٍ»[2] (عليكم انفسكم) – أى يا معشر المؤمنين بأن يعظ بعضكم بعضاء، ويرشده الى ما يصاح به امور دنياه وآخرته، ثم لا يضركم من ضل من آبائكم اى من مات منهم فى الجاهلية، كما لا يضركم من يضل من اخوانكم المؤمنين بعده أمره بالخير، ونهيه عن الشر.»

اخوانى لقد أنذرنا الحق سبحانه أشد الوعيد على ترك هذا الواجب، وأقسم ان لا نجاة لغير الذين آمنوا وعملوا الصالحات ومن تواصوا بالحق، وتواصوا بالصبر، علق سبحانه نجاتنا على مجموع هذه الاربعة علما منه أنها جماع الخير، وأنها شاملة لسائر التكاليف العمر انية من تعظيم الشريعة، والانقياد الى دعاة الحق، والوفاء بالعهود، وصون الأعراض، والصدق فى المعاملة، وانصاف المستضعفين، وبذل الاعانات، والامتناع عن قول الباطل، وشهادة الزور، والسعاية بين المتحابين، واجتناب الغش بجميع ضروبه امتثالاً للحكم الشرعية المأثورة فى كل مطلب من هذه المطالب، ولا ازيدكم أيها الاخوان تبصيرا بمرمى المشرع الاسلامى فى حديثه المتواتر «مَنْ غَشّنَا فَلَيْسَ مِنّا»[3] ومقدار مالهذا الزجر من الارتباط بمصلحة المجموع فان ثروة الفرد انما هى جزء من ثروة الامة التى يعتزى اليها، ويعيش بين ظهرانيها، وفيما تضمنه سورة القمر، من العظات والعبر، مزدجر لمن يخشى ويتذكر، وحجة على المفرطين فى استعمال ما أودع ان الانسان من المواهب اللدنية والقوى النفسانية العالية ناهيكم بالخطاب القدسى الكريم «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ»[4] فليس المراد بالعبادة هنا الا أن يتبع المرء سنن الكون، ويأخذ بأسباب الرقى، ويستخدم مواهب الحق سبحانه فى عمارة الارض، وتحصيل أسباب الرزق والسعادة لنفسه ولقومه، وقد كان الصالحون من قبلكم يلتمسون نصيبهم من الدنيا كما يلتمسون المثوبة من

[1] Mâide, 5/105.
[2] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 53.
[3] Müslim, Sahîh, Bâbü'l-İslâm, 43.
[4] Zâriyât, 51/56.
[5] Mü'minûn, 23/53.
[6] Yûsuf, 12/105.
[7] Kurtubî, *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Beyânihî,* Suudiarabistan, 1994, c. 1, s. 755. No 1389.

KISSA, HİSSE

Sa'dî ile Şeyhi

Bir kitâbında diyor ârif-i ekber Sa'dî:
Bana bir boş boğaz isnâd-ı fesâd etmişti.
Yüreğim hayli sıkılmıştı herîfin sözüne,
İstiyordum çıkışıp bir de tükürmek yüzüne.
Aklıma geldi fakat hazret-i şeyhe gitmek
Anlatıp mes'eleyi arz-ı şikâyet etmek
Beni sevk etti bu ilhâm, huzûr-ı pîre
Başladım –el öperek– mes'eleyi takrîre.
"Yakışır mıydı ki Sa'dî gibi bir ehl-i dile
Muslihiddîn bilinirken adı müfsid denile?
Bu ne bedbînlik azîzim, bu ne şiddetli maraz
Bu ne düşmanlık efendim, bu ne dehşetli garaz!
Ben ki nazmımda edip âleme tedrîs-i felâh,
Eyledim nesrim ile âdeme te'mîn-i salâh,
Söyleyip herkese: Yek-dîğere uzv olduğunu,
Açtım insanlara dünyâda uhuvvet yolunu,
Vahdet-i fıtratı isbât ederek cümlesine,
Rehber oldum beşerin şöylece birleşmesine
İttihâd etmek için celbe çalıştım halkı,
İstedim kaldırayım ülfete mâni' farkı,
Bu kadar sa'yime karşı bana müfsid mi denir?
Yoksa bir merd-i fedâkâr mücâhid mi denir?
Söyle ey pîr-i mükerrem! Bunu –lûtfet de– bana"
Diyerek istedim o, merd-i Hudâ'dan fetvâ.
Eyledi ârif-i Rabbânî-i hikmet-perver
Bir tebessüm ederek şöylece îsâr-ı güher:
"Sen salâhında devâm eyle ki hâlin evlâd!
Sana müfsid diyenin fikrini etsin irşâd.
Eline geçmesin isnâdına işhâd edecek
Bulmasın hiçbir işinde sana isnâd edecek.
Kavl-i nâ-lâyıkını fikr ile mahcûb olsun,
Hüsn-i ef'âlini görsün, sana meclûb olsun.
Görmeyince o, senin tavr-ı sülûkunda hilâf
Ne kadar olsa muârız, yine eyler insâf.
Olmadıkça sesi pek tîz, ya pek çoku aşağı
Yed-i mutrible çekilmez kirişin hiç kulağı.
Görmesin dersen eğer dest-i musahhih gûşun,
Geçmesin perdesini nağme-i cûş-â-cûşun!

§

Kıssadan hisse gerekse bunu fehmetmelidir:
İntikād istemeyen doğru yola gitmelidir.
Her kim eyler ise mu'tâd salâh-ı hâli
Kimse etmez ona perverde husûmet meyli.
Mihr-i ihsânın eden zıllini dâim memdûd.
Zîr-i adlinde kılar herkesi mutlak hoşnûd.

Tâhir'ül-Mevlevî

* * *

[201] VATANİYYETÎ HÂDİSESİ

Mısır'ın hamiyetli, vatan-perver şâirlerinden biri son zamanlarda *Vataniyyetî* isminde manzûm bir eser neşretti ki mevzûu son iki senelik hâdisât-ı siyâsiyyenin başlıcaları idi. Müellif eserinde Hizb-i Vatanî'nin te'sîsiyle başlıyor, merhûm İbrahim Verdânî'nin fecî'a-i şehâdetiyle hitâm veriyor. Vatandaşlarına artık vüzerâyı, agniyâyı medhetmekle vakit geçirmeyerek hamâset yolunda, tehyîc-i hamiyyet yolunda şiirler söylemelerini tavsiye ediyor.

Eserin mukaddimesinde Hizbu'l-Vatanî reisi Muhammed Ferid Bey ile bu hizb-i muhteremin lisân-ı hâli olan *el-İlm* cerîdesinin başmuharriri Abdülaziz'in sözleri de var. İngilizler matbûât hakkında gāyet şiddetli kānûnlar vaz' ederek hâricine çıkanları cinâyet mahkemesine sevk ettikleri için bu eser intişâr eder etmez evvelâ kitabın müellifini aradılar; lâkin bir türlü bulamadılar, çünkü başına şapka giyerek Fransa'ya kaçtığı işâa edilen müellif cübbesiyle sarığıyla olduğu halde İstanbul'a gelmişti.

Ferid Bey ise Avrupa'da bulunduğu için tabiî tutulamamıştı. Yalnız Abdülaziz'i tutarak mahbese attılar. Artık ma'hûd *el-Müeyyed* sahibi Ali Yusuf'un ahrâr-ı Mısır'a karşı ne şiddetli lisan kullanacağı, hükûmet hakkında da ne müdâhinlikler edeceği pek kolay tahmin edilebilir.

Abdülaziz mahkûm olmazdan evvel Hizbu'l-Vatanî kendisine Mısır'ı terk edip istediği yerde kemâl-i emniyyetle oturabilmesi için birçok paralar vermişlerse de hapse girse değil a, ölse bile vatandan ayrılmayacağını söyleyerek bu parayı kabul etmemiştir.

Kitabın müellifi Şeyh Ali el-Gayâtî isminde fâzıl, hamiyetli bir genç şâirdir ki idarehânemize gelerek bizi huzûruyla müşerref ettiği gibi aşağıdaki kasîdesini okuyarak cümlemizi ağlattı:

أيمنعنى خوض الكريهته مانع — وهذا يراعى قد برته المعامع
بلوت الليالى وهى سودعوابس — وعدت فعادت وهى بيض نواصع
و من غدت الاقلام فى كفه ظبى — فمن جنده تغد والقنا و القواطع
يريد الاعادى من يراعى مودة — وماوده الاالجفا والتقاطع!
أتنبته مصر ويرويه نيلها — ويصبح فى كف ابنها و هو يانع
وتدعوه يوم النازلات فينثنى — وينذرها داعى الردى وهو سامع؟
اذن كان اولى باليراع وبه — صواعق من رب السماء تسارع
الافى سبيل النيل ما انا قائل — و فى ذمة الاهرام ما انا صانع
لقد صرعت جيش العدا (وطنيتى) — فحملق متبوع و اغمض تابع
وراعتهمو حتى كان قلوبهم — من الرعب لاتحنو عليها الاضالع
فهبوا و صاحوا اصيحة بعد صيحة — وقالوا بلاء محالة واقع
فسيروا الى (القانون) واحتكموابه — ففيه لظلم الابرياء مواضع
على اننا نجرى القضاء بحكمنا — فيمضى بماشاء الهوى وهو خاضع
وان قضاة النيل أصبح امرهم — الينا وكل (للوكالة) راكع
وفى دولة النظار آمال بعضهم — وللبعض فيما بين ذاك مطامع
على انهم لم يعدموا ذا نزاهة — ولكن له من رهبة العزل رادع
فكل برئ بعد ذلك مجرم — وكل نداء (للعدالة) ضائع

* * *

ولما ارادونى واقبل جيشهم — الى الدار يغتال الخطى ويتابع

ولكنه سجن على غير حاجة وبين الغد المأمول واليوم قاطع
ولست ارى سجن الكرام مهانة ولكنه للمجد والحمد جامع
فان سجنوا (عبد العزيز) فانه له بين خبات القلوب مرابع
وماضره بالامس ولايوم سجنه وفى كل روض عند ذكراه ساجع
لقد ظلموه بعدان عز نيله بخمسة آلاف لها الظلم طابع
وقد انذروه ان ثوى بين شعبه بما انذروا والشيخ لله ضارع
فلا المال اغواه ولا الظلم راعه الى ان مضى للسجن والشعب جازع
وكان لهذا لسجن والسجن قبله باحشائنا وجدله القلب هالع
فما لهمو والغيظ يغرى قلوبهم (جنيت) فراموه بما انا واضع
وراموا (فريدا) مثله ترقبوا لقاه وفى هذا اللقاء مصارع
اذا كنت (بالتأليف) اصبحت جانيا وسجنى عاما فيه للحر قامع
فما كان (تقريظ) الكتاب جناية ولكن اعداء البلاد تخادع
لقد حسبوها فرصة فتربصوا عسى ان تروع الشعب تلك الزعازع
وما الشعب الاصارم جاد صقله وكل سيجنى ما هو زارع
فلا بقيت فى جانب النيل أمة اذا بقيت فى النيل تلك الفواجع

Sâhibü'l-Vataniyyetî
Ali el-Gayâtî

رأى الدار لاتدرى الى اين ربها تولى ولاتدرى متى هو راجع
وقد صمتت والوجد فى صفحاتها يسطر ماتملى عليه المضاجع
مضاجع كانت للكرى فى عشية وللسهد فى ليل جفته المطالع
وكم كنت افضى للظلام بلوعتى واوقظ فيه الشعر والحى هاجع
واذكر فى بيض الصحائف امتى واحنو على مصر ودمعى هامع
فماذا رأى العادون فى دارى التى أحن اليها كلما لاح لامع؟
لقد بصروا الاقلام والكتب بينها فياليتها اذ أبصروها مدافع
اذن كانت الارواح عند لقائها تغادر هامات له البغى دافع
وقد تركوها وهى اسوأ حالة وفى كا شئ من يديهم اصابع
وشدوا رحال البحث خلفى وارسلوا عيونهمو فى كل ووجه تطالع
ففى ثغر دمياط رعى الله ارضها بكل طريق منهمو قام قاطع
وفى كل ثغر بل وفى كل بلدة عيون واسماع على تنازع
واهلى بدمياط وصحبى بغيرها لهم كلما شاموا الجرائد فاجع
وقد افحش الشيخ الخؤون وافحشت جريدته حتى ازدرتها المطابع
له كل يوم فى البلاد خيانة وليس له من حلم ذى الحلم وازع
فيا شيخ ان كان الامير محببا لك الغى فاعلم اته لك خادع
ستلقى ويلقى ان يكن عنك راضيا من الشعب يومالا يوافيه شافع
وان كنت بالمحتل تعتز فادعه اليك لينجى عبده وهو باخع
الاكل عادبات فى مصرها لك وان كانت النيران عنه تدافع

* * *

لقدوهم العادون فى طلب امرئ هو السهم فى الهيجاء والسهم نازع
وجد واوما ارتدوا بغير حديثه وان حديث الاكرمين لذائع
ورب رئيس من رؤوسهمو مضى معى فى سبيل وهو بالامر صادع
ودانيته حتى وطئت خياله ولكنه عنى بذكرى قانع
فخلفت ذكرى فى يديه وجزته وبدلت من زيى بزى يضارع
وسرت الى (دار السعادة) تاركا بمصر شقاء خطبه متتابع
وعند فراق الثغرا سبلت دمعة ورب فراق انكرته المدامع
لئن كان غيرى قد عصته دموعه فان عصى الدمع عندى طائع
ومن كان ذاهم وشوق وغربة أقام حليف الوجدو الطرف دامع
وما مصر الاجنة طاب غرسها ولكن لآفات الزمان مواقع
قضيت بها خمسا وعشرين حجة فما رعنى الا العدو المخادع
وما راعنى لاخؤون و واغل وعصبة شر للبغات تبايع
اذا نطق الاحرار قالو اتطرف وان نطق الفجار صموا وشايعوا
فمن لى بسيف لا تغل شباته ومن لى (بابراهيم) وهو يقارع
[202] لقد انجبت مصر سواه وانما لهم دونه يوم النزال منازغ
فما لهمو لايرسلون سهامهم سراعا وقد هانت سواها الذرائع؟
ومالجميل الصبر فى مصر موضع وفيها لجيش الغاصبين مراتع

* * *

الاليت شعرى هل اعودن للحمى وقد قمعت تلك الرؤوس المقامع
تنائيت عن اهلى وصحبر وموطنى ولى امل فى حالك الليل ساطع
وما (هجرتى) من مصر هجرة هاجر لها او جبان روعته الروائع
ولكنها والشعب يشهد هجرة لها أثربين المحامد شائع
فتحت بها حصنا فمن شاء أمه وبات به يرمى العداو وهو دارع
وما كنت بدعا فى الرجال وانما اسير الى منها جهم واسارع
فكم هب من بين الشعوب مهاجر له همة تردى الردى اذ تصارع
وان رسول الله والله حسبه لحسبنى من بين الورى وهو شارع
على ان لى يوما قصيرا اصونه ليوم طويل شيبته الو قائع
وان دان غيرى للسجون فاننى لها لعصى والجهاد شرائع
ولا ارتضى فى مصر سجن مجاهد اذا لم يكن فيه لمصر منافع

[202] İNKILÂB-I İRAN

Bugün beşerin hayât-ı fikriyyesine bir nazar-ı tedkîk atfolununca görülür ki bir kısım insanlar ile diğer bir kısım insanlar arasında rûhen, kalben derin bir mübâyenet var… Bunun sebebi şüphesiz ki birtakım esbâb-ı ictimâiyyedir. Asıl zıddiyet ise şerâ'it-i hayâttadır; siyâsî cereyânları menfaat galvanometreleri ta'yîn eder.

Bugün insanlar yaşıyor, fakat el-ân tabîatın kavânînine mağlup bir halde! Onunla her dakika çarpışıyor, fakat her dakika mağlup düşüyor.

Ezmine-i kable't-târîhiyyeden beri asırlar geçtiği halde hâlâ beşeriyet el-hükmü li-men galebe kāide-i tabîiyyesinin mağlup ve zebûnu! Hâlâ şerâit-i ictimâiyyesini bir türlü değiştiremiyor.

Nasıl değiştirebilsin ki mihânik-i semâvîde bile bu büyük kānûn hüküm-fermâ! Cihetleri muhtelif kuvvetlerden büyüğü küçüğünü mahveder. Sünnet-i ilâhiyye değişmez; diyen Kur'ân-ı Mübîn bu hakīkati ne güzel bildiriyor!.. Zâten bugün bütün mütefekkirînin taht-ı tasdîkindedir ki insan tabîatın kavânînini lağv edemez, ta'dîl eder!..

Fakat bu (ta'dîl) yok mu onun sûret-i icrâsı o kadar muğlak ki bugünkü beşer bu derin mes'eleyi bir türlü halledemiyor!.. Hâlâ tahdîd-i teslîhât gürültüleri neticelenmiyor!.. Hâlâ Lahey Sulh Konferansı'na erkân-ı harblar gidiyor?.. Hâlâ siyâset kuvvetin acze galebesi diye tefsîr ediliyor!.. Hâlâ insanlar hiç olmazsa rekābet-i iktisâdiyye ile birbirini yemeğe çalışıyor! Ve'l-hâsıl ortada müdhiş bir kavga, bir mücâdele-i hayât var!.. Öyle bir mücâdele-i hayât ki âlemin bütün mukadderâtına hükmediyor!..

Fakat bu müdhiş sahnenin en kanlı safahâtını şark ile garb arasında açılıp da bir türlü doldurulamayan korkunç uçurumlar teşkîl ediyor!..

Bu mücâdele-i hayâtta mağlup olmak istemeyen, yani yaşamak isteyenler, çarpışmak için kuvvet hazırlamalıdırlar. Böyle bir halde en büyük kabâhat bilir misiniz, nedir muhterem kārî'ler?: Zayıf düşmek!..

Çünkü bu öyle bir kavga-yı menâfi' ki buradaki velvele-i ihtirâs aczin feryâd-ı nâlânını boğuyor!.. Yirminci asırda her türlü sadâ-yı istimdâd semâ-yı siyâset içinde kaybolup gidiyor!..

Kāri'lerimiz şüphesiz bu sözlerden mes'elenin nereye intikāl edeceğini anlamışlardır. Evet, sevgili kāri'ler!.. Bu bir kısım âciz beşeriyetten maksadımız Avrupa siyâset-i zâlimesinin mağlûb-ı pençe-i iktidârı olan zavallı âlem-i İslâmiyet'tir!.. Onun cerîha-i kalbine kendinden mâadâ ağlayacak kimse yoktur!.. Beşeriyetin en sefîl kısmı şark ahâlisidir. Onların hayât-ı esiráneleri bütün erbâb-ı vicdânın yüreklerini sızlatacak bir haldedir. Evet, âlem-i İslâm tâ kalbinden hastadır. Onu tesliye edecek sözlere o kadar muhtaçtır ki… Çünkü tesellî de bir şifâdır. Yanan yüreklere biraz su serpilir.

Müslümanların dertlerine yalnız dindaşları mı iştirâk ediyor sanıyorsunuz! Hayır, sevgili kāri'lerim; bütün âlem-i insâniyyet!.. Bütün erbâb-ı vicdân!.. Size buna dâir parlak bir misâl göstereyim mi?

[203] İşte:

İnkılâb-ı İran

Bugün Cambridge darülfünûnunda bu isimde bir kitap neşrolunuyor. Bugün âlem-i İslâm dünyanın, kendisine yabancı gibi gelen bir köşesinden bir nevha-i şikâyet, bir feryâd-ı nâlân duyuyor! Bu bir İngiliz kalemidir? Bu kalem bir kalbin tercümanıdır. Bu kalp bir insan ruhudur. Bu ruh bir müslüman vicdânıdır.

İran İnkılâbı… Bunu bir İngiliz yazıyor.

Nasıl? O zavallı İran'a pençe-i siyâsetini uzatıp parçalamak isteyen devletin tebeası efrâdından biri mi? Evet… O tebeadan birisi! Fakat onun fevk-i re'sinde bir İngiliz bandırası dalgalanmıyor, beyaz, nûr-ı vicdân renginde bir livâ-yı insaniyyet parıldıyor! Bu kitap ona ithâf olunmuş bir feryâd-ı nâle-kârdır!..

Evet… İran İnkılâbı!.. Bu nefis kitabın sâhib-i muhteremini tanımak istiyorsunuz?.. Sizi uzun bir müddet merakta bırakmak istemem… İhtimâl ki kāri'lerimizden bazıları onu *İkdâm*'da görmüşlerdir. İşte bu kitabın sahibi olan zât-ı muhterem Cambridge Darülfünûnu Arabî Muallimi Mister Brawn cenâblarıdır!..

Sırâtımüstakīm'in bundan evvelki nüshalarından birinde, Halil Hâlid Beyefendi bir makāle-i fâzılânelerinde *Târîh-i Eş'âr-ı Osmâniyye* mü'ellif-i şehîri İngiliz müsteşriklerinden Sir Elias John Wilkinson Gibb'in kitabını tanzîm eden bu sîmâ-yı mübeccelden bir mikdâr bahis buyurmuşlardı.

Kendilerini tanımayanlar varsa *Sırât*'ımızın dördüncü cildine mürâcaat buyurmalarını tavsiye ederiz!

Mister Brawn cenâbları şarkı o kadar çok tedkīk etmiş, onun bütün serâirini o kadar derin bir nüfûz-ı nazarla görmüş, onun cerâyih-i kalbine, onun âlâm-ı rûhuna o kadar tamamen iştirâk etmiştir ki harâretli bir üslûb ile yazılmış olan kitabını okurken insan kendisini âteşîn bir hiss-i takdîr ile der-âgūş etmek arzusundan men'-i nefs edemiyor!..

Bu kitap İngiliz siyâset-i kāhirânesine karşı bî-pervâ bir protestodur! İngiltere devlet-i fahîmesinin çehre-i azametine karşı bir hak gibi patlayarak bağırıyor!..

O her türlü kavâid-i insaniyyetle istihzâ eden tarz-ı hareketi öyle şiddetli bir sûrette tenkīd ediyor ki vicdân-ı beşer için bunu alkışlamamak mümkün değildir.

Hele kitabın tab'ındaki nefâsete kim olsa hayran olur… Bu kenarı yaldızlı kitabın a'lâ cild kabı üzerinde beyaz bir yer bırakılmış, ortasına etrafı acemkârî işlenmiş "pâyende bâd meşrûta-i Îrân" cümlesi yazılmış. İnsan bu cümleyi okurken müellifin bu temennî-yi ulvîsine bütün ruhuyla iştirâk ederek bağıracağı geliyor!.. "Pâyende bâd meşrûta-i Îrân!.." diyor. Fakat İran bu sözle şifâ bulmuyor, tesellî buluyor. Tesellî de bir şifâdır!..

Ah İran!. Müellifin ona öyle bir alâka-i kalbîsi, öyle bir irtibât-ı rûhîsi var ki… Onu kābil değil anlatamam… Her halde mutlaka bir defa okunsun derim. Vatandaşlarımızdan birkaç erbâb-ı hamiyyet çıkar da onu Arabî'ye, Farisî'ye, Türkçe'ye tercüme ederlerse umûm âlem-i İslâm'ı kendilerine minnetdâr kılmış olurlar!..

* * *

Kitabın ilk yaprağını açıyorsunuz; karşınızda büyük bir simâ, bir simâ-yı muazzam, büyük bir vicdân, bir vicdân-ı İslâm beliriyor!.. Bu, Seyyid Cemâleddin Afganî hazretleridir!.. Bir sükût-ı mütefekkirâne ile kendisini temâşâ ediyorsunuz!.. O, kollarını bağlamış, size keskin bir nazar-ı ulviyyetle bakıyor gibidir!..

Enzârının in'itâf-ı ulvîsi karşısında sizi bir te'sîr-i rûhânî istîlâ ediyor!.. Yavaşça diğer yaprakları açıyorsunuz. Şimdi İran İnkılâbı'nın safahât-ı gûna-gûnunu görmek ümidiyle ikinci sahîfeyi çevirirken müellifine arz-ı hürmet etmek istiyorsunuz… Fakat o âdetâ sizden evvel davranarak kollarını açmış geliyor… Mukaddimeden evvel manzûm bir ithâfnâmesi var… Onu okurken Mister Brawn ile birlikte ağlıyorsunuz!.. O size diyor ki:

"Bütün onlara ki düşünceleriyle, sözleriyle, işleriyle
Acemistan'a zarûret saatinde yardım ettiler.
Dilleriyle, kalemleriyle, kuvvetleriyle çalıştılar
Gayret ettiler, zahmet çektiler, söz söylediler, cenk ettiler
Küçük büyük bir yararlık gösterdiler
Bu kitabımı âcizâne onlara ithâf ediyorum
Bu benim niyet-i hâlisânemi belki tasvîb eder
Bu eski bir ırkın son gayretini tasvîr ki
Bukağılarını kırmak!.. Zincirlerini atmak!..
Ve yeni bir millet hâlinde tekrar hayata doğmak içindir!.."

Mukaddimeden evvel bir ihtâr: Size ikinci bir cild vaad ediyor, birincisi Şah Sultan Ahmed'in tahta geçmesiyle nihâyetleniyor…

* * *

Şimdi mütehâlikâne mukaddimeye bir nazar-ı tedkīk atfediyorsunuz. Türkçe hurûfât ile yazılmış altı mısrâlık Fa-

risî bir beyit: Yanında İngilizce tercümeleriyle beraber… derhal okuyorsunuz:

بایران مباد آنچنان روزبد که کشور به بیگانگان اوفتد
نخواهم زمانی که این نو عروس بیفتد بزیر جوانان روس
بگیتی مباد آنکه این حور دیس شود همسر لردی از انگلیس

[204] Müellif diyor ki:

"Bu beyitler vefat etmezden pek az evvel Trabzon hapishânesinde Mirzâ Ağa Hân Kirmânî tarafından yazılmıştır."

Bu şehîd-i hürriyyeti kalben takdîs ettikten sonra kemâl-i merakla mukaddimeye göz gezdiriyorsunuz…

Mister Brawn diyor ki:

"Hâdisât-ı asrın mükemmelen tedkīk ve bî-tarafâne tenkīdi husûsundaki müşkilât nokta-i nazarından ona bir "tarih" ünvânı vermeye cesâret edemedim. Halbuki hakīkatte hemen öyle gibidir. Yalnız ben en evvel oldukça değeri bulunan havâdisi ölçüp tartmaya, cem' ü tanzîm etmeye ve kemâl-i safvetle istihrâc ettiğim bir neticeye göre muktedir olabildiğim bir şekle sokmaya çalıştım. Bu bir hakīkat-perverliktir... Fakat hakīkat eksериyâ, amelî bir sûrette düşünülürse vukū'-i hâle mutâbık olsa bile mevâdd-ı müteferriasının tefsîrinde ve bundan edilen istidlâlâttaki hükümlerde o kadar büyük bir ihtilâf-ı efkârı mûcib olur ki…

Delil, ancak tevâfuk için bir esas olduğu zaman müsmir olabilir.

Bu kitabı yazarken şu üç esası hiçbir zaman nazar-ı dikkatimden dûr tutmadım:

1 – Dünyada ıttırâd değil, tahavvül en âlî bir kānûn ve en şâyân-ı ârzû bir hâldir...

2 – Bu dünyada her şeyin kendisine mahsûs bir nokta-i tekemmülü vardır ki ona kendi havâss-ı mahsûsası sâyesinde yetişilebilir. Başka bir şeyin evsâf-ı mefrûzasıyla değil...

3 – Gerek eşhâsta, gerek milletlerde bir cüz'-i fârıkın sukūtu külliyetin inkırâzını mûcib olur, ki bu bir şerdir.

Bu nazariyât sâirleri gibi birtakım husûsî müdrikât-ı felsefiyyeden ibârettir. Fakat bunlar öyle birtakım nazariyât-ı fikriyyedir ki herkes tarafından yalnız kabul değil, temsîl bile edilmişlerdir. O sûretle ki bunlar âid oldukları mes'ele-i umûmiyyeye bir reng-i sarîh verirler!. Zâten bunlar kābil-i tecrübe olmaktan ziyâde, rûhen müntehab şeylerdir.

Bazı milletler öyle derler ki: "Acemistan geri kalmış bir memlekettir; kendi ahâlisi orasını ma'mûr edemez, oraya Avrupa hükûmetlerinden biri girmeli –ya Rusya veya İngiltere– o virân memleketi bir gülistâna çevirmelidir. Ama Acemler bu işe râzı olsun olmasın ona bakılmamalıdır."

Ben öyle hissediyorum ki Acemistan –o gülzâr-ı şark– mahvolduktan sonra ne orada şimendöferler te'sîsi, ne maden ocakları, ne gaz kuyuları, ne hapishaneler küşâdı, ne bir saâdet-i maddiyye, hiç, hiçbir şey, ne fikren ne ma'nen, o ziyâ'-yı elîmi dünyaya telâfi edemez!..

İran'ın yabancı hükûmetler tarafından işgāl veya idaresi, uzun sürecek olursa, oraya müncer olur. Tecrübe bunu gösteriyor ki zayıf milletlerin Avrupa düvel-i muazzamasından biri tarafından "muvakkat!" nâmı altındaki işgāli "ebedî olmayan" ma'nâsına kullanılır!..

Ufak milletlerin kıymetleri hakkındaki münâkaşa bu mukaddimeyi pek ziyâde tevsî' edebilir. Lâkin onlar ki (Fakat heyhât!.. Bugünlerde onlar pek çoktur!) bu kıymeti inkâr etmek isterler... Kabul edeceklerini ümîd ederim ki bazı müstesnâ ırklar bizim hüsn-i teveccühümüze gereği gibi liyâkatı hâizdirler. Çünkü onların ecdâdı cins-i beşerînin servet-i fikriyye ve san'atkârânesine büyük hizmetler ettiler. Onların haber-i izmihlâli bütün Avrupa mehâfillerinde galeyânlar uyandırmalıdır. Fakat diyebilirim ki şöhret-i mâziyyelerine hürmet olunmak husûsunda Acemler de bugün en eski memleketler içinde eskiden beri aynı hudûdları muhâfaza etmiş, şâyân-ı hayret bir derecede mütecânis, geçirdikleri sergüzeştleri daima mülâhazakâr, eski ecdâdlarına fevkalâde müşâbih bir milletle meskûn olmak üzere yalnız İran kalmıştır. İran vakit vakit Yunanlar, Partyalılar, Araplar, Mongollar, Tatarlar ve Türklerin pâ-yı istîlâları altında çiğnenmiş, gide gide zâlim beyler elinde idare olunan ufak ufak hükûmâta inkısâm etmişti. İşte bu dakīka, şimdiye kadar kaybolmuş olan bütün kuvâ-yı hayâtiyyesini birden toplamış, derince dalmış olduğu hâb-ı memâttan tekrar uyanmış ve yeni bir millet hâlinde hayata doğmuştur.

Ben burada İranlıların âlem-i siyâsette oynadıkları (rol)lerden ziyâde te'sîrât-ı fikriyyelerinden bahsedeceğim."

Müellif bunun üzerine Zerdüşt'ün mezhebinden Manes'ten, Mazdak'tan, Babek'ten, Mukanna'dan, Bâbîler'den, Acemlerin dîn-i İslâm'a olan te'sîrlerinden, bunun Afrika'daki âsârından, bahsederek, Firdevsî'nin, Hâfız-ı Şîrazî'nin, Şeyh Sa'dî'nin, Ömer Hayyam'ın nâm-ı mübâreklerini zikrettikten İbni Sîna'nın yâd-ı ulvîsini de bunlara terdîf ettikten sonra: [1](لَوْ كَانَ الْعِلْمُ بِالثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَال مِنَ الْفرس) hadîs-i şerîfini zikrediyor.

Sonra onların evsâf-ı milliyyelerinden söze girişerek:

Acemlerin zekâlarından, sür'at-i intikāllerinden, şirin edâlarından, latîf musâhabelerinden, sadâkat ve muhabbetlerinden vefâ ve cefâkârlıklarından ve'l-hâsıl bütün mezâyâ-yı cibilliyye-i insâniyyelerinden bahsediyor... Kendilerine garazkârâne isnâd edilen her türlü fenalıkların ne gibi menbalardan teraşşuh ettiğini bir bir gösteriyor. "Yalnız saray halkıyla görüşenler şüphesiz Acemler hakkında bed-bîn olurlar" diyor…

İstihkār-ı memât fazîletleri hakkında onların metânet-i rûhiyyelerine dâir öyle belîğ misâller gösteriyor ki insan bu necîb milletin evsâf-ı hulkiyyesi karşısında mebhût kalıyor!..

Müellif burada diyor ki:

[205] "Böyle bir kitabı daha birçokları benden daha iyi ve esaslı bir sûrette yazabilirlerdi… Lâkin heyhât ki onlara Sa'dî'nin bu beyti tatbîk olunabilir:

آن را که خبر شد، خبرش بازنیامد

Yahud bu meşhur mısrâa mâ-sadak derler:

---

[1] Benzer şekilde, Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 7950.

ستاند زبان از رقیبان راز که تاراز سلطان نکویند باز.

Sonra bu kitabı yazarken elindeki vesâiti zikrediyor:

"Husûsî dostlarımdan, evrâk-ı havâdisten, mavi ve beyaz kitaplardan daha birçok yerlerden aldım..." diyor... Acem lisanı hakkında –ecnebî kāri'lere kolaylık olmak için– bir fikir veriyor... Ünvân terkîbâtını izah ediyor!. Kitabın hîn-i te'lîfinde yardımı dokunan zevâta –bilhassa Acem dostlarına– teşekkür ediyor...

Ve nihâyet mukaddimenin sonunda:

"Ben bu kitabı vatandaşlarım nezdinde zavallı İranlılar lehine bir cereyân, onların kalplerinde bu zavallı millete bir teveccüh uyandırmak fikriyle yazıyorum. İslâm'a hizmet etmek en büyük emelimdir. Bu emel beni o kadar harâretlendiriyor ki kāri'lerime de heyecân bahşedeceğinden eminim…

Arzumda muvaffak olursam benim için ne büyük bahtiyârlık…" diyor.

Artık bundan sonra asıl kitaba girişiyor!.. İlk bâbları en büyük mücâhidîn-i İslâm'dan Seyyid Cemâleddin Afganî hazretlerinin terceme-i ahvâline hasrediyor…

Siz ise bu kadar tehâcüm-i hissiyyât arasında kendinizi biraz yorulmuş görüyor ve muhteviyâtını da ikinci bir defada okumak için bırakarak şimdi yalnız resimleri görmek istiyorsunuz…

Yaprakları birer birer açarken, şanlı şühedânın rûh-ı necîblerine birer Fâtihâ ihdâ ederek hepsini derûnî bir sayha-i meserretle kalben alkışlıyor. Bu kanlı sahnenin kanlı eşhâsını bir sayha-i nefretle karşılayarak a'mâk-ı rûhunuzdan kopup gelen bir gayz-ı istikrâh ile çehre-i menhûslarını görmemek için üzerini kapıyorsunuz…

İhtâr: Bu hafta kāri'lerimize bu nefis âsârdan bu kadar ma'lûmât verebildik… Bu kitabı nasıl ne için yazdığını anlattık… Gelecek hafta ne fikirde bulunduğunu, inkılâbı ne sûretle telakkî ettiğini ve bunların esbâbını mufassalan anlatacağımızı va'dediyoruz.

Râgıb

Mevâiz-i Dîniyyeden:

İTTİHÂD YAŞATIR, YÜKSELTİR TEFRİKA YAKAR, ÖLDÜRÜR

Bismillâhirrahmânirrahîm

(وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا)[1]، (أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ)[2]، (وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَّا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ)[3]

Ey mü'minler! Hepiniz Allah'ın habl-i metînine, dîn-i celîl-i İslâm'a elbirliğiyle sarılınız, Allah'ın ve Resûlü'nün emirlerine itaat, nehiylerinden ictinâb ediniz, hiçbir zaman ayrılmayınız, kalbleriniz, ruhlarınız daima sımsıkı birbirinize bağlı olsun!

Allah ve Resûlü'ne itaatle aranızda her türlü nizâı, çekişmeyi terk ediniz. Siz bütün mü'minler kardeşsiniz, kardeş gibi geçinmelisiniz. Eğer nizâ' eder, kavgaya tutuşursanız dağılırsınız, sonra rüzgârınız esmez olur. Yeryüzünde bir hükmünüz kalmaz, düşmanlarınızın zulm ü kahrı altında mahvolur gidersiniz… Bunun için aranızdan fitneyi, fenalığı kaldırmaya çalışınız. Belâdan, azâbdan çok korkunuz. Zîrâ belâ gelince yalnız fenalara, zâlimlere erişmekle kalmaz, iyilere de zararı dokunur, bir kaçınızın uğruna bütün ümmet mahvolur.

İyi biliniz ki Allah'ın azâbı şiddetlidir, gelince, cümlenizi perîşân eder.

Müslümanlık daha ilk kurulduğu zamanlarda Allah bize doğru yolları gösterdi: Rahat yaşamak, kimsenin zulmü altında ezilmemek, belâdan kurtulmak isterseniz böyle yapınız, dedi, ama söz dinlemez de kendi nefsinize uyarsanız o vakit âkıbetiniz fena olur. Ne rahat yaşayabilirsiniz, ne de başkalarının zulmünden kurtulabilirsiniz, gece gündüz Allah'ın azâbı üzerinizden eksik olmaz, dünyanız zindan içinde geçtiği gibi âhiretiniz de hayırlı olmaz…

İşte böyle iki tarafı da göstererek ihtiyârımızı elimize verdi, bizi bu imtihan dünyasına saldı. Allah tarafından olan bu nasîhatleri bize söylemek, anlatmak için vasıta olan zât, Hazret-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hep bunları bize anlayacağımıza göre anlattı, gerek sözüyle, gerek işiyle nasıl yapmak lâzım geleceğini bize gösterdi, vazîfesini tamam edince:

"İşte, dedi, ben artık vazîfemi bitirdim, söylenecek sözleri söyledim, yapılacak şeyleri yaptım, İslâm binasının temelini size kurdum, ben artık gidiyorum, bu binanın muhâfazasını size bırakıyorum, işte bundan sonra bu dîn-i celîlin hâmîleri, hâfızları sizsiniz. Siz eğer el ele vererek, bu gösterdiğim yolu ta'kîb ederseniz bütün cihânda azîz olursunuz, İslâm'ın da şân u şevketi dünyaları kaplar, bu sûretle insanların hidâyeti kolaylaşır, yeryüzünde fesad kalmaz, insanlar matlûb olan gāye-i kemâle erişirler, ben de ümmetimin insanların iyiliği için böyle elbirliğiyle çalıştığını görerek memnun olurum, siz hepiniz kardeşsiniz, hepiniz bir vücudsunuz; ve ile'l-ebed böyle kalmalısınız; eğer –maazallah– bunu unutur, hevânıza uyar, tefrikaya düşerseniz biliniz ki başka milletler sizi esarete alır, onların hükmü, onların zulmü altında ezilir, mahvolursunuz. Sizin bu perîşanlığınızdan dîn-i İslâm da **[206]** zarar görür. O vakit Allah'ın azâbı üzerinize çöker, artık sizin için ne dünyada felah ümidi kalır, ne âhirette. Öyle hüsran içinde mahvolup gidersiniz. Benim ruhum da sizin bu hâlinize ağlamaktan kurtulmaz. Bunun için size tavsiye edeceğim en birinci şey, bütün ümmetim el ele vererek kalplerini sımsıkı yekdiğerine bağlamaktır…"

Bunun üzerine müslümanlar ne yaptılar? Yaptıklarını tarih gösteriyor: Hepsi livâ-yı Muhammedî altına toplandılar, Allah'ın ve Resûlü'nün sözünden asla hârice çıkmayarak müslümanlığın şân u şerefini yükselttiler, dünyaları fethettiler, küfür ve dalâletle karanlıkta kalan memleketleri iman nûruyla aydınlattılar. Milyonlarca insanları esâretten, zulümden kurtardılar, öyle bir İslâm hükûmeti kurdular ki adâleti

[1] Ali İmran, 3/ 103.
[2] Enfâl, 8/ 46.
[3] Enfâl, 8/25.

el-ân dillerde döner. O zaman İslâm memleketlerinin uzunluğu dünyanın bir ucundan diğer ucuna, ta mağrib-i aksâdan Çin'e, Tonkin'e kadar giderdi, genişliği ise Kazan'dan başlayarak hatt-ı istivâ altındaki Serendip'e kadar tutardı. Bakınız dünyanın ne kadar yerini müslümanlar himâyesi altına almışlar!

Bu geniş hudûd içindeki kıt'alar, memleketler bütün müslümanlarla dolmuş idi. Müslümanların buralarda yıkılmaz bir saltanatları, bir şevketleri vardı. Hükûmetin başına büyük büyük padişahlar geçerek hemen bütün yeryüzünü istedikleri gibi idare ederlerdi. Askerleri hiçbir zaman hezîmet yüzü görmez, sancakları hiçbir yerde toprağa serilmez, sözleri hiçbir kimse tarafından geri çevrilmezdi. Metîn kaleleri bir sıraya dizilmiş dağlar gibi omuz omuza vermiş gider. Ovalar, tepeler müslümanların eliyle yetişen her türlü ekinlerle, ağaçlarla, ormanlarla, otlarla örtülmüş bulunurdu. En sağlam kāideler üzerine kurulmuş, son derece ma'mûr, son derece muntazam olan şehirleri ahalîsinin san'atlarıyla, hünerleriyle, yetiştirdiği ulemâsıyla, hükemâsıyla bütün dünyaya karşı iftihâr ederdi. Müslümanların Akdeniz'de, Şab Denizi'nde, Bahr-i Muhît-i Hindî'de öyle bir satveti, bir kuvveti vardı ki karşısına kimse çıkamazdı. Başka dinde olanlar müslümanlara boyunlarını eğer, müslümanların fazîletleri, adâletleri karşısında el bağlar, hürmet ederlerdi.

Müslümanlar bu mertebeye nasıl eriştiler; hep ittihâd sâyesinde. Ellerinde Allah kānûnu, dillerinde tevhîd lafz-ı mübâreği, yüreklerinde din aşkı, millet muhabbeti olduğu halde dağları, denizleri, çölleri aştılar. Şarkın en hücrâ bir köşesinde bir müslümanın kalbi incinse, bütün dünyadaki müslümanların vücûdu sızlardı. Dünyanın bir tarafında bir müslüman hakāret görseydi, bütün cihân-ı İslâm kükremiş bir arslan gibi ortaya çıkar, kardeşlerini müdafaa ederdi. Müslümanlar bî-nihâye akvâmdan mürekkeb oldukları halde ezelden bir ümmet, bir aile bir vücûd imiş gibi aralarında hiçbir ayrılık gayrılık görmezlerdi.

Buradaki müslümanın duygusu ne ise dünyanın öbür ucundaki müslümanın duygusu da o idi. Milyonlarca müslüman hep bir türlü düşünür, hep bir noktaya bağlı bulunurdu. Bütün yüreklerdeki fenalıklar, hasedler, tama'lar, garazlar mahvolmuş, herkes İslâm'ın ilerlemesini, milletin yükselmesini düşünürdü. Herkes elinden gelen iyiliği esirgemez, malıyla, canıyla, kanıyla, Müslümanlığa çalışırdı. Sırası gelince bütün malını millet uğrunda fedâ eder, kendi livâ-i Muhammedî altına girer, meydân-ı cihâda koşardı. Hiçbir müslüman diğerinin hatırını kırmaz, ırzına yan bakmaz, malına göz atmaz idi. Her biri kendinden büyüğüne itaat, küçüğüne şefkat gösterirdi. Âmiri kendinden yaşça, ilimce küçük olsa da âmir olduğu için, halife tarafından gönderildiği için emrine dört el ile sarılırdı. *Kur'ân'*ın bütün ahkâmına, Peygamber'in bütün vesâyâsına riâyet olunurdu, ümmetin işleri meşveretle görülür, her Cuma ümmetin hâli ve geleceği hakkında hutbeler okunur, yapılacak işler kararlaştırılır, herkes hissesine düşen vazîfenin ifâsına bütün varlığıyla can atardı.

İşte bu sâyede İslâm sancağını dünyanın her tarafında diktiler. Sadâ-yı tevhîd ile bütün âsumânı çınlattılar. Fakat sonraları müslümanlar her nedense *Kur'ân'*ın ahkâmını tutmakta gevşeklik göstermeye başladılar. Aralarındaki râbıtaya zaaf ârız oldu, yüreklerinde hamiyete bedel hased, tama' yer tutmaya başladı, ittihâd tefrikaya yüz tuttu. Müslümanlar arasında dinden başka cinsiyet yok iken her kavim cinsiyet iddiasına kalkıştı. Başlarındaki hâkimlerin her biri idaresi altındaki müslümanları diğerlerine düşman göstermeye, müslümanlar arasına nifâk saçmaya koyuldular. Bunun üzerine müslümanlar bir biriyle çarpışmaya başladı. Bunların yüzünden millet ne kadar zararlara uğradı. Bir taraftan efrâd, diğer taraftan umerâ milleti perîşân ettiler. Doğru yolları bırakarak israflara, zevk u safâlara daldılar.

Bu uğraşmalardan ulûm ve fünûnun ilerlemesi durdu. Gitgide san'at, ticâret, ziraat geriledi. Cehâlet ortalığı kaplamaya başladı, fakr u zillet yüz gösterdi. Biz böyle birbirimizle uğraşırken Avrupa ilerliyordu; bizden aldıkları ilimleri, fenleri ileri götürüyorlardı. O zevk ile o israf ile milletimizin zenginliği gidince, üzerimize zillet ve meskenet çökünce ecnebîler tasalluta başladı. Hep el birliği ile karşı durmak lâzım gelirken kendi elimizle ecnebîleri müslüman memleketlerine soktuk.

Sonra âkıbet ne oldu? Âkıbet müslüman memleketleri ecnebîler eline geçti. Koca bir İslâm âlemi parçalandı. O şân u şevketleri söndü. Endülüs müslümanları mahv u perîşân oldu. Hindistan müslümanları esâret altına girdi. Tunus gitti, Cezayir gitti, Fas gitti, Türkistan, Buhâra, Kırım, Kazan… İşte ne hâle geldiler, daha sonra Mısır neler çekiyor. Romanya'da, Bosna'da, Bulgarya'da, Girid'deki müslümanlar ne oldu! Kaç milyon idi, şimdi kaç kişi kaldı! Bunlar ne **[207]** oldu? Hep tefrika yüzünden mahvoldular! Sürüden ayrıldıkları için kurtların ağızlarına düştüler. Gitgide o büyük âlem darlaştı.

Şimdi müslümanların bugünkü hâline erbâb-ı hamiyyet kan ağlıyor. Bizi bu hâle düşüren hep tefrika, hep nifâk ve şikāktır. Artık bu kadar zillet, bu kadar meskenet elverir, bundan sonra millet uyanmalı, okumalı, bu felâketlerin hep tefrika yüzünden geldiğini anlamalı da ona göre çâresine bakmalı. Zaman artık tefrika zamanı değil. İttifâk zamanıdır, birleşmek zamanıdır. Şimdi Allah'ın lütfu bize teveccüh etti. Her zaman bu fırsat ele geçmez. Bu fırsatı kaçırmamalı, bundan istifâde etmeli. Geçen geçti. Olan oldu. Şimdi mâtem tutacak, esef edecek, kederlenecek zaman değildir. Mâtem ölüyü diriltmez, esef geçmişi geri getirmez, keder musîbeti def' etmez. Selâmetin anahtarı varsa yok[sa] iştir. Hülâsa yükselmek için doğruluktan, hüsn-i niyetten başka merdiven yoktur. Korkmamalı, korku helâki ta'cîlden başka bir işe yaramaz. Ye'se düşmemeli, yeis helâkten başka bir netice vermez. *Kur'ân'*-ı Kerîm'in hükmü bakîdir, ebedî bir hayata mazhardır. Elverir ki biz ona ittibâa niyet edelim.

Artık müslümanların geçirdikleri bu felâketlerden ibret alarak uyanmalı, bütün tefrikalardan vazgeçmeli. Bütün mü'minleri kardeş, bütün bu topraklarda yaşayanları vatandaş bilerek el birliğiyle yükselmeye çalışmalı, bilişmeli, tanışmalı. Eski kütüklere yeni, iyi ve meşrû' filizler aşılamalı. Ü-

mîd ederiz ki bu sözlerin yürekten söylendiğine bütün müslümanlar inanarak aralarındaki tefrikaları, kalblerindeki hırs u tama'ları terk ederek hepsi habl-i celîl-i ilâhîye yapışırlar; son derece bir ittifâk ile sımsıkı bir ittihâd ile birbirlerine bağlanarak hep birlikte terakkīye çalışırlar; Allah'ın ve Resûlü'nün o emrini yerine getirmeye gayret ederler. [1](وَاللَّهُ يَهْدِى مَن يَشَاء إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ).

MATBÛÂT

Rusya'da Müsâvât-ı Hukūk Var mıdır?

Bunun biz Osmanlı müslümanlarınca da ehemmiyeti var, zîrâ, müsâvât-ı hukūk olursa, 30 milyon müslüman-Türk kardeşlerimiz, Rusya idâre-i hükûmetine karışarak, siyâset-i dâhiliyye ve hâriciyyesine icrâ-yı te'sîr edebilirler…

1905 sene-i mîlâdiyye Teşrînievvel'inde, ihtilâl ve ta'til-i eşgāl yapılıp, İmparator'a, umûm Rusya ahâlisinin hukūk ve hürriyeti tasdîk ve teslîm ettirmiş idi. Lâkin birkaç ay sonra, ekseriyetin cehl ü itâatine müstenid hükûmet-i Çârîyye, çarçabuk kendini toplayarak, evvelce verdiklerini geri almaya koyuldu; ahâliye verilmiş hukūk ve hürriyetlerin ötesini berisini kesip kırparak, inkılâbdan evvelki hâline döndü. En çok hukūku nez' olunan ahâli müslümanlardı; onların meb'ûs intihâb hakkı, Asya-yı Vustâ'da büsbütün kaldırıldı, Kafkasya'da, Kazan havâlîsinde eksiltildi. Hâsılı müsâvât-ı hukūk, hürriyet-i siyâsîyye, sırf boş laftan ibâret kaldı. Bununla beraber, yakın zamanlara kadar teferruât-ı umûrda, otuz milyonluk müslüman kitlesinin, lüzumsuz tazyîkāt ve tahkīrât ile igzâbına çalışılmıyordu. Şimdi ona da başlandı. Refîkımız *Vakit*'in âtîdeki makālesi, Rusya hükûmetinin bu yolda nerelere kadar ilerlediğini açık gösteriyor:

"Rusya müslümanları hükûmete o kadar sadâkatli, vatana o kadar muhabbetlidirler ki bunu düşmanları bile inkâr edemezler. Bu asırların vekāyiiyle müsbet bir hakīkattir. Müslümanlar Rusların her kısmı, her sınıfı ile dost geçinmişlerdir; hatta kendilerine karşı pek fena muâmelelerde bulunulmuş, hissiyât-ı dîniyyelerini cerîhadâr etmiş misyonerlere bile mukābele-i bil-misl yapmamışlardır. Müslümanlar hiçbir hareketlerinde kānūn-ı mevzû' hâricine çıkmamışlardır.

Hükûmetin kuvve-i müdhişesine karşı, mugāyir-i kānûn hareketleriyle bu yolda muvaffakıyetler kazanamayacakları ma'lûm ise de, bir milletin sayısı birkaç on milyonlara bâliğ koca bir milletin iğtişâşı kavî bir hükûmetin başına bile hayli mühim bir gāile açmış olur. İğtişâş olursa, ondan istifâdeye kalkışanlar, yol gösterenler, iğtişâşı idâmeye uğraşanlar elbette bulunur.

Müslümanların sabır ve sükûnetini isbât için, son senelerin vekāyiini göz önüne getirmek kâfîdir: Bütün Türkistan ve Kırgızistan müslümanları Duma'ya meb'ûs intihâbı hakkından mahrum idiler. Müslümanlar buna sabır ve sükûnetle mukābele ettiler. Müslüman arazisi Rus muhâcirleriyle dolduruldu, yerli ahâlinin te'mîn-i ma'îşetine hiç kulak asılmadı. Buna karşı da müslümanlar sabrettiler.

Beş on binlerce mahalle mekteplerimize muallim yetiştirmek için bir dârü'l-muallimîn ve dârü'l-muallimâtımız yok. Bu dârü'l-muallimîn ve dârü'l-muallimâtı kendi paramızla açmak istiyoruz da yine müsâade olunmuyor. Buna da sabrediyoruz… Belediye meclislerine a'zâ intihâb hakkımız tenkīs olunmuş. Bu husûsta istinâd-gâhımız sabır!.. Kilise mekteplerine, misyoner cem'iyetlerine, hazîne-i devletten pek çok iâneler veriliyor, hazîne-i devlet ise Rusya'da sâkin bil-cümle ahâlinin parası demektir... Müslümanlar Rusya'da, Ruslardan sonra en ziyâde nüfûslu bir halk olduğundan onların da, böyle iânelerden hissedâr olmaya hakları şüphesizdir. Bununla beraber onlara beş para verilmiyor, onların parası onların aleyhine çalışan mektep ve cem'iyetlere veriliyor. Yine müslümanlar bir şey demiyorlar, sabrediyorlar!..

Böyle esaslı mes'elelerden sarf-ı nazar edelim de, ufak şeylere bir göz gezdirelim: Onlarda bile bizim kalbimizi paralayacak, hissiyâtımızı incitecek harekâttan çekinilmiyor. Mesela Petersburg'ta bir cami yapacak olduk, Rus me'mûrları ve alel-husûs Rus rûhânîleri bin türlü mevâni' ihdâsına çalıştılar. Ufa'da müslümanların kesretle bulundukları bir şehir ki idâre-i ruhâniyyeleri de oradadır, yapılacak bir "ahâli evi"nin Arap tarz-ı mi'marîsinde inşasına mümânaat ettiler!

Hâsılı her husûsta bize dinî ve millî cihetlerden karşı duruluyor. Müslümanların biz-zarûre kendi hukūk-ı milliyye ve dînîyyelerini müdâfaa ile uğraşarak terakkıyât-ı umûmiyye-i beşeriyyeye hizmetten geri kalmıyorlar…"

İngilizlerin Va'di

El-Livâ refîk-ı muhteremimizden:

İngilizlerin, memleketlerine girdiklerinden birkaç ay sonra Mısırlılar iyice anladılar ki İngiltere siyâsiyyûnu nazarında vaadin hiç kıymeti yoktur. İngilizler memleketimize müstevlî oldukları zaman maksadımız Mısır'ı istimlâk değildir. Ancak hükûmet-i Mısriyye'nin istiklâlini muhâfazadır. Bu maksad hâsıl olunca çekilip gideceğiz demişlerdi. Halbuki otuzuncu **[208]** sene bitiyor da hâlâ vaadlerini ifâ edecekler. Zâten onlar bu vaadi çoktan unuttular da ellerini Mısır'ın yarısı değilse bile her halde o kıt'adan bir cüz' olan Sudan'a uzattılar.

İngilizlere vaadleri ihtâr olundukça bir taraftan milletin heyecanına karşı hükûmet-i Mısriyye'nin, diğer taraftan hükûmetin mezâlimine karşı milletin İngiltere işgāline ihtiyacı olduğunu ileri sürdüler. Daha sonra kendilerinin Mısır'dan çekilmesi Mısırlıların kendi kendilerini idare edebilecek bir seviyeye yükselmesine mütevakkıf olduğunu der-miyân ettiler. Biri birini nakzeden bu iddiaların altından şarklıların bir hükûmeti idare kābiliyetinde olmadığını, Müslümanlığın medeniyet-i garbiyye ile tevfîk edilemeyeceğini meydana koyarak kendilerinin ilâ mâşâallâh Mısır'da kalacaklarını tasrîhe kadar vardılar. Bugün işitiyoruz ki vaktiyle biz Mısırlılara karşı edilen ahdler, vaadler İranlılara karşı da dirîğ edilmiyor. Evet İngilizler İran'ın cenûbuna sokulduktan sonra

[1] Nur, 24/46.

"İngiltere hükûmeti İran'ın ne toprağına, ne de istiklâline göz dikmiş değildir. Maksadı İran hükûmetinin nüfûzunu iâde, istiklâlini muhâfaza etmektir" diyorlar.

Biz bu rakīk sözleri 1881 senesinde duymuş, lâkin 1906'-de gerek Lord Cromer'in, gerek başkalarının lisanından büsbütün zıddını işitmiştik. Demek İranlılar da bizim musâb olduğumuz tehlike karşısında bulunuyorlar.

Biz iyice öğrendik ki İngilizlerin vaadlerine, ahdlerine güvenmek şu'â'-i şemse sarılıp da semâya çıkmaya benzer! Şimdi refîk-ı mesâibimiz olan İranlı kardeşlerimize şunu tavsiye ederiz ki bizim musâb olduğumuz felâketten ibret alsınlar da el ele vererek cenûbdaki İngiltere'nin şimâldeki Rusya'nın çekilmesine çalışsınlar.

Vaadini îfâda bu kadar ağır davranan İngiltere nasıl tehdîdini mîâdından evvel îkā' ederek Cenûbî İran'a girdiyse öylece kendisinden de sözünü yerine getirmesi talep olunmalıdır. Hürriyet uğrunda, vatan uğrunda kanlarını döken İranlılardan beklenilen budur.

Mısır matbûâtı bugün Avrupa'da altı yüzden fazla Mısırlı talebe tahsîl-i ulûm ve fünûnda bulunduğundan bahsederek bunların birkaç sene sonra birkaç bine varacağını, vatanlarının kendilerinden büyük büyük faîdeler göreceğini yazıyorlar. Hele bu talebenin içinde zengin evlâdlarının ekseriyeti teşkîl etmesi ileride büyük büyük teşebbüsâtta bulunulacağına bir zımândır diyorlar.

Öyle temennî ederiz ki memleketin istikbâline hâdim yahud hâkim olacak bu gençler Avrupa'daki tahsîl senelerini kendilerinden ümîd olunan, beklenilen bir sûrette geçirsinler, geceyi gündüze katıp çalışsınlar da vatanlarına oralardan ilm ü irfân getirsinler. Yoksa Avrupa'dan getirecekleri şeyler ecnebî bir lisân ile bilâd-ı garbiyyenin terakkıyât-ı fevka't-tasavvuruna, memâlik-i şarkıyyenin alabildiğine inhitâtına dâir bir yığın laftan ibâret kalacaksa buna dindaşlık vatandaşlık nâmına teessüfler ederiz.

* * *

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Japonya'ya Talebe İ'zâmı

Fakirlerimizin meskenetine, zenginlerimizin buhlüne, cebânetine baktıkça müteessir olduktan başka vatanın âtîsi hakkındaki parlak ümîdlerimiz sönmek derecesine geliyor. Bereket versin ki arada sırada gördüğümüz bazı istisnâât bize yeniden bir cesâret veriyor.

Şimdiye kadar en hayırlı, en muazzez maksadlar uğrunda binlerce liralar sarf ettiği halde isminin bilinmesini istemeyen bir zât-ı muhterem beş on gün evvel Japonya'ya ikmâl-i tahsîl için üç talebe gönderdi. Rusya-Port Arthur tarîkıyle gidecek olan bu efendiler şimdi yolda bulunuyorlar.

Avrupa'ya fevc fevc talebe gönderiliyorken şarkın en müterakkī, en ciddî bir kıt'ası olan Japonya'ya –bâ-husûs hükûmetçe münâsebât-ı hasene te'sîs edilmek istenilen böyle bir devirde– talebe gönderilmesindeki isâbet aşikârdır. Şu ulüvv-i cenâbından dolayı zât-ı müşârun-ileyhi en samimî bir sûrette tebcîl ederek en uzun bir ömür ile muammer ve böyle bir teşebbüsât-ı hayra mazhar olmasını temennî eyleriz.

İmam Yahya – İmam, İstanbul'daki ricâl-i hükûmet ile müzâkere ederek aradaki ihtilâfı izâle etmek, Yemen'de kan dökülmesine meydan verilmemek için bir hey'et gönderiyormuş. Mısır matbûâtı on gün evvel Süveyş'e vâsıl olan bu hey'etin i'zâmını iyi bir nazarla görüyorlar da Hükûmet-i Osmâniyye'nin haysiyeti, hâkimiyeti nokta-i nazarından kabul edemeyeceği birtakım metâlibde bulunmazsa netâyic-i hasene istihsâl edileceğini söylüyorlar, inşâallah, içlerinde San'a, Yemen nâib-i fâzılları gibi meb'ûslar bulunan bu hey'et maksûd olan hizmeti îfâya muktedir olurlar.

Acaba doğru mu? – İstanbul'dan Petersburg'un *Novye Vremya* gazetesine çekilen bir telgrafnâmede şöyle deniliyor: "Hükûmet-i Osmâniyye vâlilere bir ta'mîm dağıtarak Cezayirli ve Tunusluların ba'demâ Fransa taht-ı himâyesinde tanılarak, ona göre muâmele edilmesini emreylemiştir. Bu emir, Türkiye ile Fransa arasındaki istikrâz müzâkeresinin muvaffakıyetsizlikle neticelenmesini müteâkib i'tâ olunmuştur.

Osmanlı Hükûmeti, senelerce süren mükâlemât-ı siyâsiyyeye rağmen şimdiye kadar, Fransa'ya bu hakkı teslîm etmemişti. Şimdi buna rû-yı rızâ göstermesi istikrâzın adem-i muvaffakıyyetinden nâşî dil-gîr olan Fransa efkâr-ı umûmiyyesini tatyîb içindir."

Sırâtımüstakīm – İstanbul gazetelerinde buna hiç de benzemeyen, nîm-resmî bazı haberler görülmüştü. Acaba o haberler mi doğru idi, yoksa bu telgrafnâmenin münderecâtı mı? Bu bâbdaki efkârımızı, birkaç **[209]** defalar yazmış olduğumuzdan yalnız suâli tekrar ile iktifâ ediyoruz: Doğru mu?

Rusya:

Rusya Müslümanlarının Muhâfaza-i Milliyet Cihâdları ve Rusların Buna Mukābelesi – Rusya Meclis-i Meb'ûsânı'nda müzâkere edilen Mekâtib-i İbtidâiyye Kānûnu'nun milliyetlerini mahvedecek, istikbâl-i dinîlerini tehdîd eyleyecek bir mâhiyette olmaması için Rusyalı müslüman kardeşlerimizin açtıkları cihâd-ı millî hâlâ devam ediyor. Bir taraftan Duma'da bulunan müslüman meb'ûsları îrâd-ı nutk ediyorlar; diğer taraftan bütün ahâlî-i müslime, bulundukları mevâki'de büyük büyük mitingler akd ile kabine reisine, Meclis-i Meb'ûsân reisine, mekâtib komisyonu reisine telgrafnâmeler, arîzalar gönderiyorlar miting akdiyle hükûmete mürâcaatta, köylüler, şehirlilerden hiç geri kalmıyor. Geniş Rusya'nın her tarafından gelen bu kavî âvâz-ı i'tirâz ve iştikâyı nihâyet Meclis-i Meb'ûsân'ın fırak-ı muhtelifesi nazar-ı dikkate almak mecbûriyetini hissetmişlerdir. Petersburg'un büyük cerîdelerinden *Retch*'in istihbârına göre, hâiz-i ekseriyyet olan Oktobrist Fırkası, şovenliğine rağmen, ekser talebesi müslüman olan mekâtibde dört sene kendi ana lisanlarıyla (yani Türkçe) tedrisâta müsâade olunmak

üzere kānûnun ta'dîl ettirilmesine lüzum görmüştür. Azm-i ittihâd ile edilen hareketler daima müsmirdir. Müslümanlar ciddî, sebâtlı ve müttehid hareketlerinin netâyici[ni] görmeye başlıyorlar demektir. Sebât ve devam kardeşler, muvaffakıyet bi-iznillâh, sizindir.

Lâkin müslümanların böyle eser-i hayât göstermelerinden birtakım cerâid asla hoşnûd olmuyorlar. Bir Rus gazetesi son faaliyetlerinden şikâyetle şöyle yazıyor:

"Müslümanlar ittihâd ediyor! Meclis-i Meb'ûsân'da Rusya müslümanlarının hayatıyla alakâdâr bir mes'ele müzâkereye konuldu mu, bu müslümanların cümlesi o müzâkereye gāyet faâlâne karışmak lüzumunu hissediyorlar. Geçen sene yevm-i ta'tîlin ancak Pazar günü olması kanūn[u] mevki'-i müzâkereye konulmuştu, derhal Kazan, Orenburg, Ufa, Troyski ilh. şehirlerinin ahâlî-i müslimesi bir ağızdan bunun aleyhine şiddet ve heyecân ile protesto ettiler. Şimdi Duma tedrîsât-ı ibtidâiyye kānûnuyla meşgūl; yine bil-cümle Rusya müslümanları harekete geldi. Bütün bu vekāyi' memleketimizin en faâl, en zî-hayât bir unsuru müslümanların olduğunu açık gösteriyor. Rusya'da yeni usûl-i idârenin vaz'ından beri, müslümanların tenbel hayatı tamamen değişti. Azîm bir faâliyet göstermekte olduğu gibi diğer müslümanlarla birleşmeye de çalışıyorlar. Ve müslümanların bütün bu faâliyetlerine en çok hizmetler eden, mükemmel cerâididir."

Rusya'da İhtidâ – Rusya Dâhiliye Nezâreti'nin neşrettiği resmî istatistike nazaran 1905 sene-i mîlâdiyyesinden bugüne kadar elli bin hıristiyanın dîn-i mübîn-i İslâm'la müşerref olmuş olduğu anlaşılıyor. Her sene on bin hıristiyan ihtidâ eylemiş demektir. Fevkalâde mesrûr olarak izdiyâdını Cenâb-ı Erhamürrâhimîn'den istid'â eyleriz.

Bakü'de İran Taksîmi Aleyhine Miting – Kafkasya'nın Bakü şehrinde sâkin İran tebeası büyük bir miting akdederek İngiltere'nin ma'lûm notası aleyhine protesto etmişlerdir.

Müslümanlara Tazyîkāt – Kırım'ın merkez-i idaresi olan Akmescid'de birkaç mu'teber müslümanın evleri taharrî olunmuştur. Yalta Sancağı'nda birkaç mektep ile muallimlerinin evleri de taharrî ve teftîş olunup, İstanbul basması kitaplar kâmilen müsâdere olunmuştur.

§ Akmescid şehrinde kâin müslüman rüşdiyesi kapatılmıştır. Mekteb Cem'iyyet-i Hayriyye idaresinde idi. İçinde yüzü mütecâviz müslüman çocuğu okuyordu. Binası yeni, usûl-i tedrîsi mükemmel, esbâb-ı tedrîsiyye son derece sistem üzerine idi.

§ *Kaspi* refîkımızda okuduk ki Akmescid rüşdiyesinden gayrı, daha yedi müslüman rüşdiyesi, hükûmetin emriyle seddettirilmiştir.

§ Çin hudûdunda kâin Gulca şehrinde müslümanlar tarafından açılmış mektebi hükûmet kapattırmıştır.

§ Kırım'da Yalta sancağında müslüman mekteplerinde teftîş ve taharrî vâki' olarak Türkçe ders kitapları toplatılmıştır.

§ Orenburg nevâhîsinden İmankul'da medrese-i İslâmiyye, zabıta tarafından sedd ü bend olunmuştur.

Afrika-yı İslâmî:

Afrika Müslümanları Müstevlîleri Kovmak Yolunu Tutuyorlar – Fizan sancağının Tîbû Reşâde kaymakamlığının cenûb cihetindeki Sahrâ-yı Kebîr güzer-gâhını zabt u işgāl eden Fransız kıt'a-i askeriyyesi üzerine geçenlerde Fransız askerleri ile vâki' olan müsâdemede Darfur havâlîsine ric'at eden Vaday kıt'asının hâkim-i cedîdi külliyetli Tîbû ve Darfur kabâili ile kuvvetini tezyîd ederek yeniden tecâvüz eylemiştir. Hücum pek nâ-gehânî ve şiddetli bir sûrette vukūa gelmiş olduğundan Fransız askeri üç yüzü mütecâviz telefât vererek mevâki'-i mezkûreyi terke ve ric'ate mecbûr olmuştur. Fransızların bu defaki ric'ati Vadaylıların cesâretini ve havâlî-i mezkûredeki nüfûzlarını takviye ve tezyîd ettiğinden yeniden Fransız mevâkiine hücuma hazırlanmaktadırlar. Fransız askeri Cânet istikametinde Tunus hudûduna doğru eyyâm-ı ahîrede zabt u işgāl eylemiş oldukları mevâkii tahliye ve blokhavz tertibinde inşa eylemiş oldukları karakolları ihrâk ve tahrip ile çekilmektedirler. Bu haber Tîbû Reşâde kaymakamlığından merkez vilâyete vukū' bulan ihbârât ile dahi teeyyüd eylemektedir. Vadaylıların ekserîsi Gıra ve Martini tüfenkleriyle mücehhezdirler. Kabâilin Fransızlar aleyhindeki bu kıyâmı Fransız asâkirinin hiçbir hakka mebnî olmayarak o havâlîde alet-tevâlî ilerlemekte olmalarından ve Senûsî meşâyihinin ahâlî-i mahalliyyeyi tahrîk eylemelerinden ileri gelmektedir.

Vaday hâkim-i cedîdinin Fransız asâkirine karşı vâki' olan galebesi Fransızlara tebeiyet ile nakliye vesâir hidemâtta bulunarak Fransız müfrezelerinin sahra cihetine vâki' olan harekâtında hidemât-ı fevka'l-âde ibrâz eden Âbir mıntıkası Tevârıklarının dahi Fransız dâire-i itâatinden çıkarak Vadaylılara iltihâk eylemelerini mûcib olmuş ve Fransız asâkirinin geriye ric'atleri husûsu dahi kesb-i su'ûbet eylemiştir.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

1 Aralık 1910 29 Zilka'de Perşembe 18 Teşrînisânî 326 **Beşinci Cild - Aded: 117**

BUHÂRA'DA İNTİBÂH

Buhâra'dan şu son günlerde alınan ma'lûmât-ı mevsûka, bir intibâh-ı maârif-perverâneyi, bir teyakkuz-ı ulemâyı müeyyeddir. Yeni usûlde mekteplerin açıldığını, hariçten muallim celbiyle ta'lîm ve tedrîsâta mübâşeret olunduğunu, mektep ve ta'lîm aleyhinde vaz' olunan tekayyüdât-ı şedîdenin ref' olunmakta bulunduğunu Buhârâ-yı Şerîf'ten vârid olan mektuplar göstermektedir.

Geçen sene bir eser-i sehv, yahud bazı din ve millet düşmanı hâinlerin tezvîrât ve teşvîkâtı neticesi olarak mektep ve ta'lîm-i ibtidâî aleyhine ulemâ-yı kirâm tarafından verilen fetvâlardan dolayı hemen evlâd-ı İslâmiyye'yi zalâmı cehlden kurtarmakta olan mektepler kapanmıştı. Mektep ve ta'lîm tarafdarlarının küfürlerine hükmolunmuş ve katillerine kadar varılmıştı. Bir kısmı da memleketten tard; mektep ve ta'lîmden, terakkıyât-ı İslâmiyye'den bahsedecek olanlara da ağır cezalar tertip olunmuştu. Hülâsa vicdân-ı İslâmiyye ve insâniyyenin hiçbir sûretle kabul edemeyeceği harekât; bütün an'ane-i fecâatiyle Buhârâ-yı Şerîf'te, o ma'den-i ilmde icrâ olunmuştu, işte terakkī ve teâlî-i İslâmiyye aleyhine olan şu hareketleriyle Buhâra ulemâsı ve umerâsı âlem-i İslâm'ı eseflere, yeislere boğmuşlardı. kānûn-ı İlâhî ve Peygamberî'ye muhâlif fetvâlarıyla o ulemâ, vicdân-ı İslâmiyye'de muhâkeme olunmaya başlamışlardı.

Hele o din perdesi altında bin türlü vesveseler ile saf-dil ulemâ-yı kirâmı iğfâl eden menfaat-perest herifler o üç yüz milyon İslâm kitle-i vâhidesinin vicdânında ilel-ebed muhâkeme olunacaklarını, tel'în ile cezalanacaklarını düşünmediler. Terakkī ve teâlî-i İslâmiyye'ye sed bağlamakla kavânîn-i İlâhiyye ve şer'iat-i Muhammediyye'yi ayaklar altına aldılar. Yine kendilerini hâmî-i dîn olarak gösterdiler. Bütün muhît-i sâfımızı vücûd-ı mülevvesleriyle ifsâd eden, habbeyi kubbe gören; rakiplerin, düşmanların huzûrunda dîn-i mübînimize karşı kizb ü iftiralar katarak İslâmiyyet'e şeyn getirmeye kadar cesâret gösterdiler. İnsan böyle din perdesi altında icrâ-yı mefsedet eden hâinlerin biz müslümanlara ettikleri zararlarını düşündükçe pîş-i çeşminde Hazret-i Zü'l-Celâl'in sıfat-ı kahhârânesi tecellî-yâb olduğunu görüyor. Evet, bu tecelliyât insana tesellî veriyor, bir gün mutlaka o mübârek sıfatın zebûnu olacaklarını ve ondan kat'iyen fürce-yâb-ı firâr olamayacaklarını insan düşündükçe teskîn-i gayz ediyor.

Bi-hamdillâh Buhâra ulemâ-yı muhteremesi de işin farkına vardıklarını, hakîkati anlamakta olduklarını ve birtakım hâin-i vatan u millet olan İslâm düşmanları tarafından iğfâl edildiklerini hissetmeye başlamışlar. Geçen sene vaz' olunan şiddet ve tekayyüdât tedrîcen zâil olmakta bulunmuştur. Müfsidlerin de tezvîrâtı kârgîr olmamaya başlamıştır. Hatta bazıları cezâ-yı sezâlarını bulmakta oldukları cümle-i müstahberât-ı mevsûkadandır. Böyle bütün safahât-ı hayâtiyyelerini âmâl-i harîsâne uğrunda geçiren erbâb-ı fesâdın sâha-i faâliyetten mecbûren çekilmekte bulundukları Buhâra'ca büyük bir intibâh sayılır. Demek Buhâra'da "insân-ı hakīkī" tefrîk ve temyîz olunmaya başlamıştır.

Ümîd ederiz Buhâra ulemâ-yı kirâmı bundan sonra böyle menâfi'-i şahsiyye-i hasîselerini menâfi'-i umûmiyye-i İslâmiyye'ye tercîh eden din ve millet düşmanlarının mel'anetlerine, şeytânetlerine firîfte olmazlar ve onların tezvîrât-ı hâ'inânelerine kapılmazlar.

Gürûh-ı fesedenin menâfi'-i hasîseleri icâbâtı olarak ortaya neşr **[210]**[1] ettikleri telkīnât-ı hâinânelerini hazerât-ı

[1] 211. sayfa olması gerekirken sehven 210. sayfa numarası verilmiştir. Sonraki sayfalar müteselsilen devam etmektedir.

ulemâ-yı zevi'l-ihtirâm bizzat teftîş ederek hata ve savâb olduğunu takdîr ve temyîz ederler.

Çünkü bir kere fark u temyîz olunmayarak birçok hatalar irtikâb edildi. Ciğer-gâh-ı İslâmiyyet'e mühim bir darbe vuruldu. Müslümanları dağdâr etti. Bütün kulûb-ı ümmet-i Muhammediyye Buhâra ulemâsını muâheze ve muhâkeme etti.

Âlem-i İslâm, Buhâra ulemâ-yı hâzırasının ilmiyle, fikriyle, terakkıyâtıyla medeniyetiyle nâmını cihânda tanıttırmış olan Buhârîlerin, o muhterem eslâf-ı teâlî-perverin ahfâdı olduğuna şüphe etti. Çünkü muhterem ulemânın geçen seneki harekât-ı mümâna'at-kârânesi o necîb eslâfın o büyük ecdâdın ahfâdına yakışacak bir sûrette değildi.

İşte o geçen senenin büyük hatası hazerât-ı ulemâ için büyük bir intibâh, büyük bir ibrettir. Buhâra uleması emin olmalı ve sûret-i kat'iyyede anlamalı ki bütün harekât ve icrâatları daima üç yüz milyon İslâm'ın nazar-ı teftîşindedir. İcrââtları yalnız Buhâra muhîtinde, Buhâra memleketinde olmakla o icrââttan âlem-i İslâm bî-haber kalmıyor. Belki bütün icrâât ve muâmelât inceden inceye âlem-i İslâm'da tahlîl olunarak teftîşât-ı amîka icrâ olunduktan sonra vicdân ve lisân-ı İslâmî'de muhâkeme olunuyor. Buhâra'da ulemâ tarafından verilen bir fetvâ, ulemâ tarafından olan bir hareket, cerâid-i İslâmiyye vasıtasıyla neşrolunarak pîş-i enzâr-ı âlem-i İslâmî'ye vaz' olunur ve o sûretle muhâkeme edilir. Bu âlem-i İslâm'ın muhâkemesi yalnız Buhâra ulemâsına mahsûs değildir; tekmîl garbdan şarka kadar mümted olan bu memâlik-i İslâmiyye uleması bu teftîşât, bu muhâkemâtın taht-ı te'sîrindedir. Ulemâ için bu muhâkemeden kurtulmak imkânı yoktur.

İşte Buhâra ulemâ-yı kirâm hazerâtı da bu âlem-i İslâm murâkabesini nazar-ı dikkate alsınlar ve ona göre her türlü icrââtlarını tanzîm etsinler. Âlem-i İslâm'ın ve târîh-i İslâm'ın muhâkemesi kıyamete kadar bâkī olduğu gibi, ferdâ-yı rûz-ı cezâda huzûr-ı Hazret-i Vâhidü'l-Kahhâr'da da muhâkeme olunacaklarını unutmasınlar.

Nûr Ali-zâde
Gıyâseddin Hüsnü

KISSA, HİSSE

Eli Baltalı Çocuk

Sa'dî, o cihan şâiri, üstâd-ı hakīkat
Tasvîr ediyor şöylece bir levha-i ibret:
Şehrin daracık bir sokağından geçiyordum,
Baktım ki ahâli kapamış yolları, durdum.
– Bir vak'a mı var, yoksa görülmekte mi bir iş?
Nerden bu kadar halk gelip böyle birikmiş?
Kābildi savuşmak diyerek dön nene lâzım!
Lâkin beni koyvermedi bir türlü merakım:
Gördüm ki: Temevvüc ediyor bir birikinti,
Her mevcesinin pey-rev-i cûşânı inilti.
– Basma omuzum çöktü herîf!
– Böğrüme vurma!
– Ezdin çocuğu!
– Kakma be yâ hû!
– Hadi durma!
– Nerden bu belâlı yere geldim de tıkıldım.
Yol ver çıkayım.
– Baksanız a ben de sıkıldım.
Tarzında şikâyetler eden bir sürü insân,
Bir dâire-i nâkısa şeklinde hurûşân.
En öndekiler: Cism-i zarûrî müteharrik
Evsatta kalanlar da değil kendine mâlik.
En arkadaki saff ise şâyân-ı temâşâ:
El, önde omuzlarda, ayak yerde mi? Hâşâ!
Parmaklarının uçlarıdır hâke dayanmış,
Gözler açılıp görmek için, gerdan uzanmış!
Dirsekle, itilmekle epey sadme geçirdim
Gayret! diyerek halkı yarıp ön safa girdim
Oldu o zamân pîş-i nigâhımda nümâyân:
Bir kalb-i şikeste gibi bir mescid-i vîrân
Ahlâk gibi sakfı harâbeyi nişâne
Ezhân gibi tâkı: Örümceklere lâne
Cümle kapısı: Bâb-ı adâlet gibi mesdûd
Nakş-ı deri: Medlûl-i hamiyyet gibi nâ-bûd
Otlar yetişip hâk ile mestûr eşiğinde
Olmuş eser-i himmete bir makber-i zinde
Dîvârı bekāyâsı olan bir iki kerpiç,
Yerde başucunda dikilip durmada bir pîç
Sinnen küçük ammâ, ne büyük fitne-i ber-pâ
Olmakta elinde koca bir balta hüveydâ
Vaz'en oluyor hâle göre heykel-i bîdâd
Hâlen ise: Müstakbele ısmarlama cellâd
Pîşinde, bükülmüş beli bir pîr-i cihân-dîd
Tutmuş kulağından çocuğu etmede tehdîd
Bir elle çekip gûşunu, indirmede birçok
Diğer el ile re's-i havâdârına yumruk
Hiddetle köpürmüş deheni saçmada düşnâm
Eyler çocuğun –sebb ile– te'dîbine ikdâm:
[211] *– Ey kahbe dölü! Ben sana verdim ise balta,*
Kalkış mı dedim mescidi yıkmak gibi halta?
Söyle a katır! Böylece bir herze yedim mi?
Ormandan odun kes, getir oğlum? Demedim mi?
Evden, dağa doğru gideyim der de çıkarsın,
Sonra gelerek câmie dîvârı yıkarsın!
Hay çıkmaz olaydın, ev içinde gebereydin!
Örterdi senin aybını yer, kabre gireydin!

§

Vâki'se de masnû' ise de, kıssası, râvî
Sığdırmış onun zımnına bir hayli fehâvî
Ez-cümle diyor: Bir işi nâ-ehline verme
Dîvârı yıkar sonra, şerîk olma o cürme
Bir de bunu ifhâm ediyor: Ey yed-i mukbil!
Avcundaki ser-rişte-i bahtın yerini bil!
Tâli' sana vermiş ise bir tîşe-i kudret,
İ'mâra çalış, etme onu yıkmaya âlet!
Yoksa zedeler gûşunu ser-pençe-i tekdîr,
Beynin ezilir indiği dem müşte-i takdîr!

Tâhirü'l-Mevlevî

İNKILÂB-I İRAN'DAN MÜCÂHİD-İ İSLÂM SEYYİD CEMÂLEDDÎN AFGANÎ HAZRETLERİ

1902 senesi yaz esnâlarında bana Pan-İslâmizm hakkında bir konferans vermek ricâsında bulundular, o zaman dârü'l-fünûn ekspansiyonistleri Cambridge'i ziyârete gelmişlerdi; bu konferansta ittihâd-ı İslâm'ın mevcûdiyetine şüpheler ediyor, onu bir müslüman dostumun ta'bîrince *Times*'ın Viyana muhbiri tarafından keşfolunmuş bir garîbe kabîlinden, âdetâ saçma bir boşboğazlıktan ibâret gibi bir şey diye ta'rîf ediyordum. Şimdi hâlâ bu Pan-İslâmizm ta'bîrinin açtığı i'tirâzâtı düşünüyorum. Şimdiye kadar ittihâd-ı İslâm, daha doğrusu Pan-İslâmizm denince garbda bir ma'nâ-yı ta'assub ihtivâ eden dinî bir ittihâd zannolunurdu. Fakat şüphesiz ki bu İslâm ittihâdı Pan-Slavizm, yahud Pan-Cermanizm veyahud British Emperyalizm'den daha az mutaassıbânedir. Zîrâ evvelen: Tecâvüzî değil, tedâfüîdir. Sâniyen: Daha az ma'kūl olan bir (ırk) iştirâki üzerine değil, daha ziyâde ma'kūl olan bir "akīde" iştirâki üzerine mübtenîdir... Yine hiç şüphe yoktur ki hâdisât-ı ahîre milel-i müslime arasındaki hiss-i uhuvvet ve iştirâk-i menâfi'i husûle getirmiştir, nasıl ki Trades Unions Ticâret İttihâdları'nın faâliyetleri (Usta Cem'iyetleri – Masters, Unions) teşkîline bir sebeb-i fâ'il olduysa bu ana kadar mevcûdiyetlerini muhâfaza eden müstakil hükûmât-ı İslâmiyye'nin de Avrupa devletleri tarafından ya ayrı ayrı veya müttefikan siyâsî tazyîkler görmesi; bu birbirlerinden bî-haber gibi duran dağınık hükûmetleri derhal dalmış oldukları gaflet uykusundan uyandırmış ve hep birden kendileri üzerine çökmek üzere bulunan tehlike-i umûmiyyeyi gözleri önüne getirmiş ve tedrîcen, fakat gayr-ı kābil-i ictinâb bir sûretle onları bir nevi' tekâfül-i ictimâ'îye sevk etmiştir, işte Pan-İslâmizm denilen hareketten bahsederken biz o ta'bîri böyle bir ma'nâya alıyoruz.

Âlem-i İslâm'ın intibâhı –ki bu son otuz kırk sene zarfında nazar-ı dikkati az veya çok câlib bir sûrette ve gerek siyâsî gerek dinî bir şekilde Türkiye'de, İran'da, Mısır'da, Fas'ta, Kafkasya'da, Kırım'da ve Hindistan'da tezâhürâtını göstermiştir– şüphesiz Japonların Ruslar üzerine olan galibiyeti neticesinde daha ziyâde şiddet ve sür'at kesbetmiştir zîrâ bu muzafferiyet onlara isbât etmiştir ki müsâvî bir sûret mücehhez ve müsellah oldukları halde Asyalılar meydân-ı harbde her zaman Avrupa'nın en dehşetli ordularına mükemmelen karşı durabilecek bir iktidârı hâizdirler.

Lâkin bu intibâh daha çok evvel bir zamanda başlamıştır. İlk evvelki Jön Türklerden Şinâsî Efendi, Ziya Paşa ve Kemâl Bey taraflarından ibtidâr olunan Türkiye hareket-i ıslâhiyyesi[*] 1293 Meşrûtiyeti'nin te'sîsiyle zirve-i kemâline çıkıyor. Osmanlı-Rus Muhârebesi'nin o karanlık günlerinde dûçâr-ı za'f oluyor. Ve Sultan Hamîd'in idâre-i zâlimesi altında da büsbütün boğularak ezilmiş gibi görünüyor ki birden, İran Meclis-i Meb'ûsânı'nın, İran Şahı ile Rus aylıklı askerleri tarafından tahrîbinden tam bir ay sonra hiç beklenilmeyen kıyâm-ı mes'ûd, 24 Temmuz 1908 İnkılâbı ile neticelenerek parlak bir çehre-i hürriyyetle bedîdâr oluyor. 1871'de İngilizler tarafından işgāli zamanında evc-i kemâline vâsıl olan Mısır hareket-i milliyyesi de henüz sönmekten pek uzaktır. Bu son birkaç sene zarfında birçok kereler zinde bir hayatın kuvvetli emârelerini göstermişlerdir! Meşrûtiyet'in Muzaffereddîn Şah tarafından 15 Ağustos 1906'da te'sîsiyle –gāye-i kemâline vâsıl olan ve her ne kadar bir müddet içinse de her halde yine bir müddet zarfında 23 Haziran 1908 darbe-i irticâ'iyyesiyle tevkîf edilmiş bulunan İran ihtilâli tezâhürât-ı hâriciyyesine bakılırsa daha çok zaman evvel kendini göstermiştir. 1891'deki tütün ve tenbaku [tönbeki] imtiyâzâtına karşı, mütevâlî isyanlar, heyecanlı ihtilâller husûle getirmiştir. **[212]** İşte halkın bu hiç intizâr olunmayan bir sûrette, adem-i memnûniyyetini beyân için ateşler püskürmesi ondan beş altı sene evvel –kitabın bu faslında kendisinin tercüme-i hâlini yazmak kasdında bulunduğum– şâyân-ı dikkat bir zât tarafından vukūa getirilmiş bir keyfiyettir.

Burada karşımıza gāyet çatallı bir mes'ele çıkabilir; büyük adamlar mı büyük harekâtı husûle getirirler? Büyük hareketler mi büyük adamları vücûda getirirler? Her halde bunların ikisi de birbirlerinden gayr-ı kābil-i tefrîktir. Ve milel-i müslimenin ittihâd ve hürriyete doğru olan hareketlerinde Seyyid Cemâleddîn kadar sarîh bir rol oynamış kimse yoktur. O Cemâleddîn Afganî ki büyük bir kuvvet-i tab', i'câz-bahş bir vüs'at-i ilm, yorulmaz bir faâliyet-i şedîde, yenilmez bir azim ve cesâret, hitâbet ve kitâbette hârikulâde bir fesâhat, manzara-i hâriciyyesinde muazzam olduğu kadar kavî bir câzibe sahibi bir zâttır; o aynı zamanda feylesof, muharrir, hatîb, gazeteci, fakat hepsinin fevkinde, siyâsî idi: Meftûn-ı kemâlâtı olan temâşâ-gîrânı nazarlarında büyük bir vatan-perver ve siyâset-şinâs hilâf-gîrânı arasında da tehlikeli bir muharrik addolunurdu.

Vakit vakit, memâlik-i İslâm'ın ekserini, büyük devletlerin pây-i tahtlarını ziyâret etmiş, şarkta ve garbda zamanının rü'esâ-yı siyâsiyyeyiyle bazen dostâne, ekseriyâ hasmâne bir sûrette pek sıkı münâsebâtta bulunmuştur.

Terceme-i hâli için icâb eden malzeme-i tahrîriyye her ne kadar pek çok ise de hemen ekserîsi Arapça'dır[**], buradaki terceme-i hâli pek muhtasardır. *Mâddiyyûna Reddiye*'sinin Arapça tercümesinin başına geçirilen mukaddimeden alınmıştır; (Esâsen 1880'de Haydarabâd'da Beyrut'ta neşrolunmuştur.) 1897'de vefatından sonra kaleme alınan diğer bir terceme-i hal Corci Zeydan'ın *Meşâhîr-i Şark* kitabının ikinci kısmındadır. (Sahîfe 54, 66) bu kitap da 1903'de Mı-

[*] Genç Türkler hareket-i ahrârânesinin safahât-ı edebiyyesi hakkında daha iyi bir fikir almak isteyenler Mister Sir Elias John Wilkinson Gibb'in *Târîh-i Eş'âr-ı Osmâniyye* cildinin beşincisini görsünler. Bilhassa birinci bâb ki "Devr-i Cedîdin Fecr-i Tulû'u" ser-levhasını hâvîdir. (Londra-Lozan 1907).

[**] Bu bâb yazılıncaya kadar Acemistan'dan Nâzımü'l-İslâm Kirmânî tarafından te'lîf ve birçok kıymet-i târîhiyyeyi hâvî müteaddid vesâik ile tezyîn olunmuş gāyet mühim *Târîh-i Bîdârî-î Îrân* kitabını aldım. 112 sahîfeden ibâret olan mukaddimesi elimdedir, bunda Cemâleddîn'e âid birçok şeyler vardır. Kāriîne kitabın sonundaki notlara mürâcaat buyurmalarını tavsiye ederim.

sır'da neşrolunmuştur; daha pek yakınlarda Mısır hazîne-i edebiyyesi *el-Menâr* onun faâlâne ve pür-vukū'ât meslek-i hayâtının bütün safahâtını musavvir yeni ve mebzûl vesîkalar neşrediyordu ve hâlâ da ediyor. Cemâleddîn'in en büyük ve en âlî refîki Mısır müftî-i a'zamı Şeyh Muhammed Abduh'tur, müşârun-ileyh şüphesiz en büyük mütefekkirîn-i İslâmiyye'den ve zamanımızın en büyük üstâdlarından olduğu halde Seyyid Cemâleddîn'e "üstâdım" demekle iftihâr ederdi. İlk evvel 1871 tarihlerinde Mısır'da buluştular; o tarihten i'tibâren Seyyid Cemâleddîn'in terceme-i hâli için pek vâsi' ve şâyân-ı i'timâd mevâd vardır; lâkin bundan evvelki hayat ve ser-güzeşti için yalnız tek bir haber ve ma'lûmâtımız vardır ki biraz zayıf olmakla beraber şu müşkilâtı arz eder ki Afganistan'ı mahall-i tevellüdü ve devre-i şebâbının sahne-i güzerânı gibi gösterdiği halde, bütün Acemler, hatta İran'a dâir işlerde en büyük bir sâhib-i kelâm olan General Houtum Schindler tarafından bile tasdîk olunuyor ki Seyyid Afganistan'da Kâbil yakınındaki Esadabâd'da değil, Acemistan'da Hemedân kurbundaki Esadabâd'da doğmuştur; ki[*] böyle bir halde kendi beyânâtı mûcebince (1857-68) Afganistan umûr-ı siyâsiyyesiyle bu kadar sıkı bir irtibâta girişebilir; hatıra bir şey tevârüd eder ki Seyyid Cemâleddîn İranlı olduğu halde kendini Afganlı diye göstermiştir; çünkü kısmen sünnî bir müslüman addolunabilmek için bundan iyi bir çâre yok gibiydi. Kısmen de, bu sûretle İran hükûmeti tarafından tebeasına karşı gösterilen lutf ve himâyetin pamuk tırnaklarından kurtulabilmek kābil olabilirdi denilebilir. Kendi rivâyetine nazaran Seyyid Muhammed Cemâleddîn Afganî 1254 sene-i hicriyyesinde Kâbil mülhakātından "Kanar"da tevellüd eylemiştir; pederleri Seyyid Safder hazretleri idi ki müfessirîn-i izâmdan Seyyid Ali Et-Tirmizî sülâlesine intisâb ediyordu; bu sûretle silsile-i necîbeleri Peygamber'in hafîdi bulunan el-Hüseyin İbni Ali İbni Ebû Tâlib ile nihâyet buluyordu; daha sinn-i sabâvetlerinde pederi Afganistan'ın payitahtı olan Kâbil'e azîmet etmişti; Cemâleddîn henüz çocukken büyük bir zekâ ve sür'at-i intikāle mâlik olduğunu gösteriyordu, sekiz yaşında idi ki pederi onu taht-ı terbiyesine aldı.[**]

Bundan sonra on sene kadar süren müddet-i tahsîliyyesi içinde hemen İslâm'ın bütün silsile-i ulûmunu dâire-i ihâtası dâhiline almış bilhassa sarf ve nahv-i Arabî'de, ilm-i lisân ve beyânın bütün şu'abâtında kezâlik tarih ve ilâhiyyât-ı İslâmiyye'nin bütün fürûunda, tasavvuf, mantık ve felsefede, ilmî nazarî fizik ve metafizikte, riyâziyâtta, hey'ette, tıpta, teşrîhte vesâirede yed-i tûlâ sahibi olmuştur. On sekiz yaşında Hindistan'ı ziyâret etmiş, orada bir sene ve birkaç ay kadar kalmış; ve bu müddet zarfında Avrupa ulûm ve fünûnundan bazı şeyler öğrenebilmiştir, Hindistan'dan, îfâ-yı hac etmek üzere Mekke'ye azîmet etti; oraya gidinceye kadar hoş günler geçirdi, nihâyet 1273'te belde-i mukaddeseye vâsıl oldu. Sonra tekrar memleketine döndü. Ve orada Dost Muhammed Han'ın hizmetine girdi. Ve ona amcazâdesi ve damadı Ahmed Şah tarafından işgāl edilen Herat seferinde refâkat etti.

Dost Muhammed'in vefatında yerine Şîr Ali geçti (1208 h. 1864 m.). Vezîri Muhammed Refîk Han'ın ihtârı üzerine yeni Emîr üç biraderini Muhammed A'zam, Muhammed Aslam ve Muhammed Emîn'i tutarak hapsetmek istedi; Seyyid Cemâleddîn ise birincinin maiyetine girmişti, bu üç kardeşin **[213]** her biri kendi vilâyetlerine kaçtılar, dâhilî bir muhârebe baş gösterdi nihâyet Muhammed A'zam ve yeğeni Abdurrahman (son emîr) pây-i tahtı işgāl ettiler. Ve Abdurrahman'ın pederi bulunan Gazne'de mahbûs Muhammed Efdal'i zindandan çıkararak emîr i'lân ettiler, maamâfih onun da emîrliği çok sürmedi, bir sene sonra vefat etti. Yerine Muhammed A'zam geçti...

Cemâleddîn'i kendine baş vezîr yaptı. Onun idâre-i hükûmetindeki mahâret ve vukūfu sâyesinde vereceği nasîhatlere, göstereceği tedbirlere tevfîk-i hareket ederek dâire-i hükûmeti dâhilinde bulunan memâliki hüsn-i idâreye muvaffak olabilirdi, fakat teallukātına olan hasedinden ve onlardan birini istihdâma adem-i rızâsından dolayı yanına kendi oğullarından en genç ve en tecrübesizini aldı. Bu esnâda rakîbi Emîr Şîr Ali Kandehâr'ı işgāle devam etmekte ve orada hâlen, pederinin teveccüh-i mahsûsunu celbetmek için göze çarpacak bir iş görmek ümidiyle harb eden Muhammed A'zam'ın oğullarından biri ve kendi yeğeni tarafından dûçâr-ı hücûm olmakta idi. Bu genç muhâcim adamlarından iki yüzüyle ordusunun külliyetli kısmından ayrılarak yalnız kalınca derhal etrafı kuşatılarak Şîr Ali'nin generallerinden biri olan Yakup Han tarafından esir edildi. Bunun üzerine Şîr Ali tekrar cesâret bularak muhârebeye daha ziyâde şiddet vermiş. Ve kendisine nakden ibzâl-kârâne muâvenetlerde bulunan İngiltere'ye dayanarak nihâyet biraderi Muhammed A'zam ve yeğeni Abdurrahman Han üzerlerine galebeye muvaffak olmuştu. Ki bunlardan birincisi Acemistan'da Nişâbur'a kaçmış ve orada birkaç ay sonra terk-i hayât etmiş, diğeri de Buhâra'ya kaçarak kurtulabilmiştir. Maamâfih Seyyid Cemâleddîn Şîr Ali'nin himâyesi altında yine Kâbil'de kalabilmiştir. Zîrâ Emîr onun nesl-i necîbine ve ahâli üzerindeki şahsî te'sîrine hürmet etmiştir. Lâkin bir müddet sonra memleketi terk etmeyi ihtiyâta daha muvâfık bularak tekrar îfâ-yı hac etmek üzere Emîr'den izin aramış ve istihsâl de etmiştir. Lâkin bu izin şu şartla i'tâ olunmuştu ki Acemistan tarîkıyle geçmekten sarf-ı nazar edecekti. Zîrâ orada Emîr A'zam ile buluşmak korkusu vardı.

Bu şarta tevfîk-i hareket ederek Mekke'ye müteveccihen Hindistan'dan yola çıktı (1285 h. 1869 m.). Orada Hindistan hükûmeti tarafından izz ü ikrâm ile kabul olundu. Maamâfih müslüman efkârı rüesâsıyla görüştürülmedi; kendisi daima sıkı bir nezâret altında bulunduruldu ve vürûdundan bir ay sonra hükûmet onu gemilerinden birine irkâb ile Süveyş'e gönderdi; bunun üzerine ilk defa olmak üzere Kahire'yi ziyâret etti.

---

[*] Târîh-i Bîdârî-i Îrân müellifi de Arapça vesâikten ettiği tahkīkāt üzerine aynı şeyi tasdîk ediyor.

[**] Terâcim-i ahvâlinden birinde deniliyor ki Emîr Abdurrahman Han'ın büyük pederi Dost Muhammed Han Seyyid Safder'in emlâkini zabt ile Kâbil'de ikāmete cebretmişti. Bu sûretle onu sıkı bir nezâret altında tutmuş bulunuyordu.

Orada kırk gün kaldı: Bu müddet zarfında büyük el-Ezher Dârü'l-Fünûnu'na devam eder, talebe ve muallimlerinin ekseriyle musâhabelerde bulunur içlerinden en güzîdelerine de kendi ikāmet-gâhında mev'izeler verirdi.

(Buralarını şâir-i muhteremimiz Âkif Beyefendi *Sırât*'ın evvelki nüshalarında mevzû'-i bahs etmişti. Biz de tekrara lüzum görmedik; cild 4, 91 numara)

Mekke'ye gidecek yerde Seyyid Cemâleddîn İstanbul'u ziyârete karar verdi ki orada Sadrazam Âlî Paşa ve Osmanlı pây-i tahtının en ileri gelen eşrâfı tarafından pek ziyade hüsn-i kabûl gördü. Muvâsaletinden altı ay sonra "Encümen-i Dâniş"e a'zâ intihâb olundu ve 1287 Ramazan'ında Dârü'l-Fünûn Müdîri Hoca Tahsin Efendi (merhum) tarafından talebeye bir mev'ize tertîb etmesi ricâ olundu, evvelâ o kadar iyi Türkçe bilmediği esasına istinâd ederek i'tizâr etti ise de nihâyet râzı oldu, nutkunu kopya ederek Safvet Paşa'ya –ki o zaman Maârif-i Umûmiyye Nâzırı idi– Şîrvânîzâde'ye (Zabtiye Nâzırı) ve Münîf Paşa'ya gösterdi. Hepsi de beğendiler, efsûs ki o zamanın şeyhülislâmı bulunan Hasan Fehmi Efendi Seyyid'e pek hased ediyor, nüfûzunu kırmak için vesîleler bulmağa çalışıyordu... Hazret memleketin ekâbir-i ricâl-i siyâsiyyesi ve gazetecileri de hazır bulunduğu halde muazzam ve mümtâz bir meclis huzûrunda nutkunu irâd ettiği zaman şeyhülislâm hatîbin mezhebinde sapıklık olduğunu gösterecek bir kelime bulabilmek için son derece sarf-ı gayret ediyordu (22 Mart 1871).

Seyyid Cemâleddîn İstanbul'u terk ettikten sonra Mısır'a geldi. Esâsen maksadı Mısır'da az bir müddet kalmak idi; lâkin nasılsa Rızâ Paşa kendisiyle görüştü, iktidârına hayran kaldı, kendisi için hükûmetten şehrî bin kuruşluk bir maaş istihsâl etti. Husûsî bir hizmet için değil, lâkin böyle nâmdâr bir zâiri ihrâz için!..

Sıyt-ı şöhretini işiten talebeler akın akın etrafına gelip toplandılar. Ve kendilerine kendi ikāmet-gâhında mev'izeler vermesi için ibrâm ettiler. O da İslâm'ın ilâhiyât, felsefiyâtına, hukûkuna (fıkha) hey'et ve ilm-i bâtına ve'l-hâsıl mesâil-i dîniyyenin en mühmellerine dâir heyecanlı vaazlar verir, onların i'lâ-yı efkârına çalışırdı: Bu sûretle şöhret ve nüfûzu Mısır'da gittikçe ziyâdeleşmeğe başladı: Ve yavaş yavaş talebesini muhtelif mevzûlarda muhtelif şekilde, edebî, felsefî, dinî, siyâsî makāleler yazmaya teşvîk ile san'at-ı tahrîrde kesb-i mümârese ettirmeye sarf-ı gayret etti!

Bu sûretle Mısır'da birçok muktedir muharrirler yetişti, içlerinden en ileri gelenleri Abdullah Paşa Fikri, Hayri Paşa, Muhammed Paşa, Mustafa Paşa Vehbi ve daha birçoklarıdır. Lâkin şimdiye kadar Seyyid'in himemâtı sâyesinde, genç ve muktedir muharrirlerin mikdârı süratle arttı...

Maamâfih burada da bazı yerlerde hased ve husûmetler uyandırdı, bir yandan eski usûl mutasavvıflar felsefe tahsîlini ihyâya çalışıyor diye iftira ederlerken diğer taraftan İngiliz General Konsolosu Mister Vivian (daha sonra Lord) onun faâliyet-i siyâsiyyesinden kuşkulanarak **[214]** o vakitler hidivin makāmına geçen Tevfîk Paşa'ya icrâ-yı nüfûz ile kendisinin refîk-ı sâdıkı Ebû Turâb ile birlikte Mısır'dan ihrâcını emrettirmeye muvaffak olabildi. Bu 1879 Eylül'ünde vâki' oluyordu. Bunun üzerine Seyyid Cemâleddîn tekrar Hindistan yolunu tuttu. Dekkan'da Haydarabâd'da ihtiyâr-ı ikāmet etti. Dekkan ki yukarıda söylediğimiz gibi *Mâddiyyûna Reddiye*'sini o vakit orada yazdı; Fârisî olan aslı 1288'de taş basmasıyla tab' olundu.

1882'deki (Genç Mısırlılar) hareketi –ki Seyyid Cemâleddîn onu ilk evvel gāye-i emel edinmişti– hidivin istibdâd ve tecâvüzâtını tahdîd, ecnebî müdâhale ve teftîşini men' maksadına mübtenî idi. Arabî Paşa'nın isyanı, İskenderiye'nın topa tutulması Tellü'l-Kebîr muhârebesi ve İngiliz istîlâsı ile haddü'l-gāyesine vâsıl oldu, iki taraftan husûmet patlamazdan evvel Cemâleddîn Hind hükûmeti tarafından Haydarabâd'dan kaldırılarak Kalküta'ya götürülmüş ihtilâl bitinceye kadar orada tevkîf edilmiş ve artık Mısır milliyyetperverânı mağlup olduğu zaman, Hindistan'ı terk için kendisine müsâade edilmişti, evvelâ Londra'ya geldi orada birkaç gün kaldı sonra Paris'e gitti, orada üç sene kadar ikāmet etti.

Paris'te kendisine, refîk-ı efkârı ve muhibb-i sâdıkı Şeyh Muhammed Abduh iltihâk etti*. 1882 Mısır İhtilâli'ne medhaldâr olmak töhmetiyle memleketinden teb'îd olunmuştu. İkisi birlikte Arapça haftalık bir gazete çıkardılar. *Urvetü'l-Vüskā!..* (Daha çok siyâsî ve son derece İngiliz aleyhinde!)

Târîh-i Bîdârî-i Îrân'a nazaran Ebû Turâb aslen müctehid-i a'zam Ağa Seyyid Muhammed Tabâtabâ nezdinde idi; sonradan Seyyid'e şiddetli bir muhabbet bağlayarak artık hiç onun yanından ayrılmadı.

Fransızca *Le lien Indissoluble* ünvânını da taşıyan bu gazetenin –ki 6'ıncı nüshadan i'tibâren– Paris'te Rue Martel'de tab' olunuyordu. Elimde tek bir nüshası vardır ki 17'inci numarasıdır. 25 Temmuz 1814 tarihini hâvîdir; bundan anlaşılıyor ki gazete o senenin Mayıs'ında te'sîs olunmuştur.

18'inci numarası sonuncusu oldu, zîrâ İngiliz hükûmeti hücumlarının şiddetinden derhal telaşa gelerek ve gittikçe artan te'sîrâtından gazetenin Hindistan'a duhûlünü men' etti. Hatta mevcûdiyetine de bir nihâyet vermek için belki de başka çârelere de tevessül etti; Paris'te iken oldukça Fransızca öğrenmeye muvaffak olabilen Cemâleddîn mütâlaâtını Avrupa matbûâtında neşretti ve *İslâm ve Fünûn* hakkında Renan ile felsefî bir münâkaşaya girişti; İngiltere, Rusya, Türkiye, Mısır hakkındaki siyâsî makāleleri derhal İngiliz matbûâtına geçer ve bunlar zamanın İngiliz müdîrân-ı umûr-ı siyâsiyyesi tarafından şâyân-ı dikkat olduğu kadar dehşetli bir şahsiyete mâlik addolunurdu!..

Buna rağmen, Cemâleddîn bu buhranlı devre esnâsında Londra'ya geldi (1885). Lord Randolph Churchill, Sir Drummond Wolff ile mülâkāt etti. Hatta öyle zannederim ki Lord Salisbury bile onun Sudan'da zuhûr eden Mehdî gâilesi ve bilhassa –Mister Wilfrid Blunt'ın hikâyâtından da

* Son Mısır müftîsi Şeyh Muhammed Abduh'un mükemmel bir terceme-i hâli birinci şâkird ve refîki (olan Mısır'da ayda bir intişâr eden *El-Menâr* risâle-i Arabiyyesi sahibi) Seyyid Muhammed Reşid Rızâ tarafından neşr olunuyor idi. Bende birinci ve ikinici cildleri var. Birinci 560 ikincisi 428 sahîfe.

müstebân olacağı vechile– onunla uyuşabilmek çâreleri hakkındaki nokta-i nazarını anlamak arzusunda bulunuyordu. *Urvetü'l-Vüskâ*'nın kapanması üzerine Seyyid Cemâleddîn Paris'i terk ile Moskova ve Saint Petersburg'a azîmet etti*. Orada pek müsâade-kâr bir kabule mazhar oldu ve dört sene kadar ikāmet etti.

Bu müddet zarfında Çar'a icrâ-yı nüfûz ederek Kur'ân vesâir kütüb-i dîniyyenin tab'ına müsâade istihsâl etmekle Rusya müslümanlarına pek büyük hizmeti dokundu.

Seyyid Cemâleddîn daha Rusya'nın pây-i tahtında ikāmet etmekte iken Nâsırüddîn Şah onu sık sık ziyâret ediyor, fakat ihtâr-ı krâlîyi bilmiyordu. Halbuki bir müddet sonra ikisi arasında Münih'te bir mülâkāt vukūa gelmişti. Şah İran'a onunla beraber dönmek için isti'câl gösterdi; onu baş vekîl yapacağını bildiriyordu... Fakat o Paris sergisini görmek arzu ettiği bahanesiyle gitmek istemedi.

Nihâyet muhibbi Şeyh Abdülkādir el-Mağribî'nin ihtârâtına rağmen Şah'ın ibrâmâtını yenemedi, Şeyh ona diyordu ki: "Sen nasıl oluyor da öyle bir mevki'de îfâ-yı hizmet etmeye hazırlanıyorsun; mezheb-i sünnîyi cebretmek mi istiyorsun? Fesübhânallâh!" Seyyid cevap veriyordu: "Pek saçma bir sûrette ve onun tarafından mecnûnâne!" Lâkin hiçbir zaman Şah'a refâkat etmedi. Ve onun yanında bir müddet için kaldı, maamâfih, bir müddet sonra şahın ahvâl ve etvârında kendisi için mûcib-i şübhe bazı tahavvülât nazar-ı dikkatini celb etti. Avrupa'ya dönmek için ruhsat aradı; matlûbu reddolundu... O da bunun üzerine Şah Abdülazîm'in dergâhına gitti.

Artık Şah'a karşı olan husûmeti i'lân olunmuştu; nutuklarında yazılarında daima onun aleyhinde idâre-i kelâm etti. Hal'ini tavsiye etti, etrafına birçok mürîdler topladı. Bunların içinden on ikisi pek âlî bir mevki' tutar; birincisi Acemistan'ın ilk meclis-i millîsi **[215]** zamanında Adliye'de icrâyı hâkimiyet eden Şeyh Ali el-Kazvînî ki Bâğ-ı Şah mahbûsînînden biri olup Şah'ın âteş-i gazabına en ziyâde dûçâr olan mazlumînden biriydi. Sonra İstanbul'da Fârisîce çıkan *Ahter*'in nâşir vekîli Mîrzâ Ağa Han ki Şeyh Ahmed Kirmânî ile 17 Temmuz 1896'da Tebrîz'de gizlice telef edilmiştir.

Sonra Mîrzâ Rızâ Han Kirmânî ki 1 Mayıs 1896'da Şah'ı katl ile aynı senenin Temmuz 12'sinde Tahran'da salb olunmuştu. Bir de Mîrzâ Muhammed Ali Han Tahranî ki mezâhibi red için bir *Reddü'l-Mezâhib* eser yazmıştır.

Nihâyet Şah onu memleketten çıkarmaya karar verdi. Son iltecâ ettiği yere cebren duhûle cür'et etti ve tevkîfine 500 atlıyı me'mûr etti. (Öyle bir zamanda ki hasta bir halde yatakta idi.)

Bunlar ona Türkiye hudûduna kadar refâkate me'mûrdular; bu hareket Seyyid'in meftûnu olanlar arasında büyük bir infiâl uyandırmış; ve son bâblardan anlaşılacağı vechile Nâsırüddin Şah'ın 1896'da katline bâis olan esbâbdan en kuvvetlisini teşkîl eylemiştir.

Seyyid Cemâleddîn'in İran'dan bu seferki ihracı tarihini bilmiyorum. Lâkin 1890 senesinin nihâyetlerine yahud 1891 senesinin evâiline doğru olsa gerektir.

1891 sonbaharında Londra'da idi; ona bir da'vet üzerine Prens Malkum Han'ın (Holland Park)'taki evinde rastgeldim.

Ev ona bu muazzam diplomatın Şah ile olan münâzaasına kadar Acemistan sefârethânesi olmuştu; Seyyid ismindeki ihtisâsât-ı şahsiyyem tütün imtiyâzâtından bâhis ikinci bâbda beyân olunacaktır.

Londra'da bulunduğu müddetçe birçok mülâkātlarda bulundu. "Acemistan'da terrör icrâ-yı hükm ediyor" ser-levhası altında Şah'ın ef'âl-i keyfiyyesine şiddetli hücumlar eden muhtelif siyâsî makāleler yazmaktan geri durmadı. 1897'de Seyyid tekrar İstanbul'a gitti ki hayatının son beş senesi burada geçti; Sultân Hamîd'in teveccüh-i şâhâne(!)sine mazhar olmuştu; Sultân onu her gördüğü zaman Şah'a karşı olan i'tirâzâtını artık kesmesi lüzumunu bildirirdi.

Diyordu ki "Acem sefîri beni her görüşünde mes'eleyi açıyor. Birinci ve ikinci defalar hiçbir şey demedim, fakat artık üçüncü defasında, bu bâbda icrâ-yı nüfûz etmeyi vaad ettim. Seyyid cevaben dedi ki: Halîfe-i asrın emrine itâaten İran şahını afv ediyorum. İran Şahı'nı afv ediyorum." Bunun üzerine sultan tasdîk-kârâne ilâve etti; "Hakîkaten İran Şahı senden pek korkuyor!" Bu korku hâdisât-ı âhîrenin göstereceği vechile pek de bî-esâs değildi.

Nâsırüddîn Şah'ın 1 Mayıs 1896'da Mîrzâ Rızâ-yı Kirmânî tarafından katli üzerine şüphe ilk evvel (pek haksızca) Bâbîler üzerine düştü, sonra sıra Seyyid Cemâleddîn ve ba'dehu rufekā-yı kirâmından Mîrzâ Ağa Han ve Şeyh Ahmed Kirmânî, (Cebîrü'l-Melik) Hacı Mîrzâ Hasan Han'a geldi ve bu dördünün Acemistan Hükûmeti'ne teslîmi Türkiye'den talep edildi. Son üçü tutularak Acemistan'a iâde olundular ve aşağıda Nâsırüddin Şah'ın katline âid bahislerde görüleceği vechile hepsi de Tebrîz'de gizlice telef edildiler. Seyyid Cemâleddîn'e gelince sultan onu iâdeden istinkâf eylemişti. Milliyet mes'elesi tam zamanında ortaya çıktı. Zîrâ hakîkaten Afganlı olsaydı kimin himâyesine girecekti. Belâya bakınız ki İngiltere'nin!.. Zîrâ Afganistan'nın hariçte siyâsî vekilleri yoktur; Afganistan tebeasının muhâfaza-i menâfi'ini vekâleten hâmî-i hükûmet İngiltere Devleti tekeffül etmiştir, maamâfih Seyyid hakîkaten Afganlı olmadığından veyahud bunca zamandan beri aleyhine i'lân-ı buğz ü nefret ettiği bir devletin kucağına velev ki muhâfaza-i nefs için bile atılmayı her nedense münâsib göremediği için âdetâ kendini Hamîd'in eline teslîm etti.

Fakat sultan yukarıda dediğimiz gibi onu İran'a teslimden imtinâ etti. –mâba'di var–

* Anlaşıldığına nazaran Rusya'yı iki defa ziyâret etti. Bir defa İngiliz hükûmetiyle anlaşamayınca, bir defa da 1889'da Nâsreddîn Şah ile Münih'te görüştükten sonra ki o zaman Emînü's-Sultân onu Rusya Hâriciye Nezâreti'ne mahremâne bir me'mûriyetle göndermişti, *Meşâhîr-i Şark*'taki terceme-i hâlince evvelâ Nâsırüddîn Şah'ın telgrafla vukū' bulan davetine icâbeten gitmiş, Harbiye Nezâreti'ne ta'yîn olunmuş İsfahan'da Zıllü's-Sultân'ı görmüş, sonradan tebdîl-i havâ etmek üzere İran'dan hurûcuna müsâade olunmuş 1881'de Acemistan'ı ikinci defa ziyâret etmiş, 1890'da tekrar ihrac edilmiştir.

ALEYH VEYA LEHİMİZDE NELER SÖYLENİLİYOR?

(الخائن خائف)[1] Afrika-yı İslâmî'yi, bir baştan öbür başa kadar tutmaya çalışan Fransa dâyinler hücumu kâbusundan bir türlü kurtulamıyor; Asya-yı İslâmî'yi mâbeynlerinde bölmeye uğraşan İngiltere ve Rusya ise Hind, Çin ve Türkistan müslümanlarının intibâhı korkusuyla daima bî-huzûrdurlar. Eskiden Avrupalılar muttasıl "sarı tehlike" var diyerek, onu bahane ittihâz ederek, Çin'e, Hind-i Çinî'ye, Japonya'ya saldırıp duruyorlardı. Nihâyet dedikleri geldi, çıktı: Japonya başlarına hakîkaten bir "sarı tehlike" çıktı; Çin de, bugün, yarın, Japonya'dan daha müdhiş –şaka değil, 350 milyonluk bir halk bir âlem...- bir "sarı belâ" olacak... Japonya dayağından sonra Ruslar dillerine "yeşil tehlike"yi doladılar. "Yeşil tehlike" âlem-i İslâm'ın, başta halifeleri olmak üzere ittihâd etmeleridir, 300 milyon muvahhidîn, Nebiyy-i zîşânın yeşil sancağı altında birleşip, asırlardan beri kendilerini soyan, ezen, tahkîr eden zengin, zâlim, fakat artık nokta-i kemâlinden tenezzüle başlamış Avrupa'ya karşı hareket ederse, Avrupalılar için cidden korkunç bir "yeşil tehlike" olur. Lâkin yazık ki âlem-i İslâm hâlâ pek müteferrik, pek müteşettittir. Husemâmız, "İttihâd-ı İslâm"ı, "yeşil tehlike"yi ancak habbeyi kubbe yaparak görüyorlar ve müslümanlara vesîle-i ta'arruz olmak üzere, böyle mübâlağa ve i'zâm ediyorlar, biz de, bundan ibret-bîn olarak, Japonların "sarı tehlike"yi boşa çıkarmadıkları gibi "yeşil tehlike"yi vehm ü hayâl âleminden, sâha-i **[216]** hakîkate çıkarabilsek... Lâkin bu zillet ve meskenetimizle hiç mümkün mü?.. Maamâfih âlem-i İslâm'da, istifâde edilmeksizin kıymetdâr madenlerimiz gibi gömülü yatan azîm kuvvetleri ve o kuvvetlerden gûyâ fâide-mend olmaya uğraştığımız düşmanlarımızın yazılarından öğrenelim de, pek kurumuş kanımıza bari biraz hareket gelsin...

Türkistan'da, Rusya idaresinin dikkatsizliği, ihmâli yüzünden, ahâlî-i müslime istiklâl sevdâsında bulunuyormuş, Osmanlılarla münâsebetdâr imiş. "İttihâd-ı İslâm" irşâdâtı gittikçe tevessü' ediyormuş. Bu davaları Rus gazetelerinden birisi, uzun uzadıya tafsîlata girişerek, şöyle ballandıra ballandıra anlatıyor:

"Türkistan'ı zabt ettiğimizden beri yarım asırdan ziyâde zaman geçtiği halde altı milyon müslüman nüfûsa mâlik bu memleket nîm-müstakil iki hanlığıyla beraber (Rus vâlilerine tâbi' bu hanlıklar, Rusların gözüne amma da batıyor hâ!) Rusya'dan tamamen ayrı, kendi kendini idare ederek yaşayıp gidiyor. Rusya'da, merakiz-i hükûmette bu geniş ülkenin mukadderâtıyla meşgûl olan hiç yok gibidir. Halbuki Türkistan'ın yalnız pamuk mahsûlü 150 milyon ruble (17 milyon lira kadar)dan fazlaya bâliğ oluyor. Devlet bankasının yalnız Hokand şehrindeki senevî alış verişi 400 milyon ruble (52 milyon lira kadar)den fazladır.

"İktisâd ve ticâretçe bu kadar ehemmiyetli olmasına rağmen ne hükûmetimiz, ne de ahâlimiz, Türkistan'ın mevcûdiyetinden bile gereği gibi haberdâr değildir. Türkistan idaresinde muayyen, muntazam bir meslek ve hareketimiz görünmüyor.

"Son zamanlara kadar, Türkistan idaresinin böyle şarkiyâne oluşu, Rusya'nın menâfiine muhâlif olmakla beraber, memleketimizin vahdet ve azametine bir zarar tevlîd edemez ve binâenaleyh gayr-ı mahsûs kalabilirdi. Zîrâ yerli ahâlinin hatırasında, Rus silahının parlakı muzafferiyâtı henüz pek zî-hayat idi; ahâli kavî ve galip fâtihlerin önünde kemâl-i huşû' ile rükû' eyler idi. (Bu rükû' kelimesini ma'nâyı mecâzîsiyle değil, ma'nâ-yı hakîkîsiyle almalı; yakın zamanlara kadar Türkistanlı bir adam Rus'un bir çavuşu geçerken bile ayağa kalkıp, başını eğmeye mecbûr tutuluyordu.) Lâkin artık bu zamanlar geçti. Aksâ-yı şark mağlubiyeti, ihtilâl senelerinde hükûmetimizin izhâr ettiği iktidârsızlık Asya-yı Vustâ'da Rus isminin heybet ve şanını mahvetti. Diğer cihetten âlem-i İslâm'ın intibâhı, Türkiye ve İran'daki vekâyi', Türkistan'ın ahâlî-i müslimesine de te'sîr eyleyerek gözlerini açtı, Asya kıt'asının tâ kalbinde oturan, çevresi kardeş müslüman ülkeleriyle muhât olan Türkistan-ı Rusî, artık kendisinde mücâhid, cenkçi İslâm'ın darabân-ı nabzını hissediyor...

"Türkistan'ın hakāyık-ı ahvâli resmi 'âsâyiş ber-kemâldir' zemîni üzerinde kara noktalarla musavverdir, Türkistan'ın eski kapalı hayatı, iki demir yol şiryânıyla giren mü'essirât-ı iktisâdiyye sâyesinde artık tarihe intikāl etmiştir. Sinn-i rüşdlerinde, memleketin Rusya tarafından fethini görmüş olan nesl-i kadîm şimdi sahne-i hayât ve faâliyyetten çekilmiştir. Nesl-i ahîr, eskiler gibi Avrupa ve Rus medeniyetlerinden korkup kaç[mı]yor, Rusya ve Avrupa ile münâsebât-ı iktisâdiyyeye giriyor. Revâbıt-ı medeniyye te'sîs ediyor. Lâkin teessüf olunur (yani Ruslar şâyân-ı teessüf buluyorlar) ki yerli ahâlinin Avrupa medeniyeti ile revâbıtı ve münâsebâtı onların Avrupalılığa ve Rusya Devleti'ne olan yabancılıklarını izâle etmiyor. (Yani Hıristiyan ve Rus olmuyorlar. Avrupa usûl ve keşiflerinden Türk ve müslüman kalarak istifâde ediyorlar.) En sathî-bîn seyyâhlar bile Türkistan'da Rus ve müslüman anâsırı beynindeki adem-i ünsiyyeti, bîgâneliği görmeden geçemezler. Bu halde, Türkistan'ın altı milyonluk müslüman ne gibi gāye-i hayâlîlere mâliktir? Terakkīyi ne cihete gitmekte tasavvur ediyorlar? Bu halkın ahvâl-i rûhiyyesi nasıldır?

"Me'mûrînimiz, bu ve buna mümâsil mesâilin halliyle asla uğraşmıyor. 1898 sene-i mîlâdiyyesinde (1326 sene-i hicriyyesinde) Fergana'da bir şahsın tevâbi'iyle hükûmet aleyhine kıyâmı, eyâletin âmir ve me'mûrları için, kat'iyen beklenilmedik bir şey olmuştu. Bu vak'adan sonra ahâlî-i müslimenin ahvâlini tedkīk lüzumu anlaşıldıysa da, yine ciddî bir sûrette, fikr-i ta'kīb ile tedkīkātta devam eden âmir ve me'mûrlarımız bulunmadı. Türkistan'daki me'mûrlarımızın cehl ü gafleti bazı husûsâtta muhayyeru'l-ukūldür. Mesela bütün Türkistan'da müslümanların mektep ve medrese denilen 15 bini mütecâviz dârü't-tedrîsleri mevcûd olup bunlarda 100 bini mütecâviz müslüman çocuk ve gençleri okuyordu. Bu mektep ve medreselerde neler okutulduğundan, mektep ve medreselerin müdîr, müderris ve muallimleri

[1] "Hâin korkar."

kimler olduğundan, ne gibi makāsıd ve gāyâta bu dârü't-ta'lîmlerin âlet bulunduğundan merkezî ve mahallî me'mûrîn-i hükûmetimizin hiçbirinin zerre kadar haber ve ma'lûmâtı yoktur!

"Halbuki, yukarıda dediğimiz vechile bu mektep ve medreselerde yüz bini mütecâviz Rusya tebeası okumaktadır...

"Bu gibi ahvâl ve şerâit dâhilinde idare edilen Asya-yı Vustâ vilâyetlerimizde "ittihâd-ı İslâm" fikrinin telkīn ve neşrolunuşuna teaccüb etmek nâ-bemehâldir.

"Nesl-i kadîm hanlar zamanının şiddet ve zulmünü gördüğü için, memleketlerinin Rusya taht-ı hükmüne geçmesini müteâkib gördüğü adl ü merhametten memnun kalmıştı, iki tarz-ı idârenin ihtilâfını tamamen müdrik idi. Fakat nesl-i ahîr, rü'esâ-yı rûhâniyyenin te'sîr ve telkīni sâyesinde hanlar zamanını, idealize ediyor. Hayâlî fakat nazar-firîb renklerle boyayarak görüyor; Rus Hükûmeti'nin ef'âl ve harekâtına ise nazar-ı tenkīd ile bakıyor. Bunlar, mâzînin rücûunu mümkün, zannediyorlar. Bâ-husûs Buhâra ve Hive'nin bekāsı, bu imkâna delil gösteriliyor. Propagandacılar, Rusya'nın Buhâra ve Hive'yi ilhâka gayr-ı muktedir olduğunu söyleyerek, bu i'tikādı kuvvetleştiriyorlar.

[217] "Türkistan'da ittihâd-ı İslâm fikrinin nâşirleri, yerli ulemâ ve meşâyih, husûsiyle Kazan Tatarları ve bir de hudûd hâricindeki memâlik-i İslâmiyye'den gelenlerdir. İttihâd-ı İslâm propagandacıları, Rusya'yı zaîf, âlem-i İslâm'ı ve alel-husûs Devlet-i Osmâniyye'yi fevkalâde kavî göstererek, ahâlinin efkârını tağlît ediyorlar. İttihâd-ı İslâm neşriyâtının en mühim bir merkezi, İstanbul'da Genç Türk fırkası tarafından te'sîs edilmiş "Asya-yı Vustâ'da Ta'mîm-i Maârif Cem'iyeti"dir.

"(Bu olsa olsa, birkaç ay evvel, üç beş gencin sırf İstanbul'daki Buhâralılar arasında ta'mîm-i maârif kasdıyla teşkîl ettikleri küçük ve pek mütevâzı cem'iyet olacaktır. Bunun ittihâd-ı İslâm neşriyâtıyla meşgūl olduğundan kat'iyen haberimiz yoktur. Hele Genç Türklerin ittihâdı-ı İslâm fikrini ta'kīb eden cem'iyetler te'sîs etmek şöyle dursun, o misillü cem'iyetlere hüsn-i teveccüh göstereceklerini bile ümîd edemiyoruz.) "Asya-yı Vustâ'da Ta'mîm-i Maârif Cem'iyeti"nin bastırdığı neşr-i fikr resâil ve evrâkı Asya-yı Vustâ me'mûrları tarafından müsâdere olunmuştur(!)

"Türkistan'a demir yol hutûtunun temdîdi, Türkistanlıların diğer müslümanlarla münâsebâtını teshîl ve tezyîd etti. Şimdi Türkistan müslümanları hacca pek çok gidiyorlar, yolda Türk propagandacıları tarafından işleniyorlar ve Türkiye'den evlerine makāsıd-ı mu'ayyene ile yazılmış, çizilmiş, yapılmış, birçok kitap, risâle, cerîde, harita ve resimler taşıyorlar, resimler arasında Halîfe-i İslâm olan Türkiye padişahının bütün âlem-i İslâm üzerine açılmış Peygamber'in yeşil sancağı elinde olduğunu; yahud küre-i arzı eli altında tutmakta bulunduğunu gösterir tasvîrleri vardır... (Biz bu gibi resimleri ve bu ruhta haritaları şimdiye kadar asla görmedik. Ancak Rus gazetesinin bu sözlerinden istifâde ile bu gibi tasvîr ve haritalar yapacak adamlar inşâallah bulunur...)

"Türkiye'den, Asya-yı Vustâ'ya müşevvikler muttasıl geliyorlar. Bu sene türbe-i Peygamberî miftâh-kârı denilen bir adam gelip, bir hayli dolaştı. Ne maksadla dolaştığını me'mûrlarımızdan hiçbir kimse bilmedi ve bilmek istemedi. (Müşevviklerin muttasıl gelmelerine kavî bir delil!)

"Evvelleri Türkistan'ın mektep ve medreselerinde yalnız Kur'ân ve şerîat okutulduğu cihetle menâfi'-i devlete mugāyereti görünmezdi. Lâkin bilâhare bu eski usûl mektep ve medreseler yerine geniş programlı yeni usûl dârü't-ta'lîmler kāim olmaya başladı. Usûl-i tedrîsin tekemmülüyle, yerli halkın ni'met-i maâriften daha vâsi' bir mikyâsta müstefîd olmalarına memnun olmak lâzımdır. Lâkin teessüf olunur ki bu işe Kazan Tatarları karıştı; Kazan Tatarları her tarafta olduğu gibi Türkistan'da da müslümanların mürebbî ve muallimliği ve müslüman muhtâriyetinin nâşirliği rolünü ifâ ediyorlar. Türkistanlıların Kazan Tatarlarının teşebbüs ve iştirâkiyle bu sene müslüman çocuklarının ta'lîm ve terbiyesi için "Müslüman Terakkī Cem'iyeti" açmak istediler; bu âdetâ müslümanlara mahsûs maârif nezâreti vücûda getirmekti. Bereket versin bu sefer hükûmet-i mahalliyye biraz açıkgözlülük göstererek, bu teşebbüse mâni' oldu. Buna mümânaat olundu ama, hâla yerli mektep ve medreselerin muallimlerinden birçoğu Kazan Tatarlarıdır. Bu Tatarlar, yerli çocuklarına daima fikr ü nazarlarını telkīn ile uğraşıyorlar da buna kimsenin aldırdığı yok.

"Bu memleketi idare etmek yalnız orada asker ve me'mûr bulundurmak demek değildir. İdare edilecek memleketi her şeyden evvel öğrenmek, bilmek lâzımdır. (Bu tenbîhi Osmanlı me'mûrları da hatırlasa fena olmaz.) İngilizler'in Hindistan idaresinde esas ittihâz etmiş oldukları bu kāideyi en az nazar-ı dikkate alan biziz, (Hayır bu doğru değil; o şerefi Osmanlılar hiç kimseye bırakamayız...) Türkistan me'mûrları arasında mahallî lisana vâkıf olanlarımız pek az. Türkistan'da siyâsetimiz sırf bir idâre-i kırtasiyyeden ibârettir. Bu böyle devam ederse, sonu ağlanılacak gibi bir hal olacaktır; lâkin son pişmanlık fâide vermez."

Nihâyet tercümeyi bitirebildik. Tarafımızdan ilâve edilecek yalnız bir çift söz kaldı: Okuyunuz ve düşününüz...

MEKÂTÎB

Kitâbhânelerimiz

Memâlik-i mütemeddinenin cümlesinde bir usûl-i müstahsen vardır, makarr-ı idâre olan şehirde bir devlet kitâbhânesi bulunur. Bu kitâbhânede, insan eski ve yeni kitap ve risâlelerin pek çoğunu ve hele o memlekette münteşir kütüb ve resâilin hemen cümlesini bulabilir. Bu nevi' kitâbhâneden, Londra'nın "Britanya Müzesi Kitâbhânesi'ni" Berlin'in "Kitâbhâne-i Krâlîsi'ni" Paris'in "Kitâbhâne-i Millîsi'ni" kitap ile alâkası olan herkes işitmiş gibidir. Bu kitâbhâneler, eski kitapları pek çok masraflara katlanarak iştirâ ederler, ama memlekette münteşir yeni kitapları edinmek için hemen hiç masrafsız, iyi bir usûl tutarlar: Memlekette kitap, risâle, gazete, beyânnâme, ilânnâme... ilh. basan her matbaacı bastığı şeyin iki veya üç nüshasını devlet kitâbhânesine göndermeye kānûnen borçludur. Bu kānûn ile tâbi'e düşen ver-

gi gāyet cüz'î olduğu halde kitâbhâne-i devlet, memlekette münteşir bil-cümle âsâra mâlik olur.

Yukarıdaki satırları, gündelik gazetelerden birisinde birkaç gün evvel okuduğum bir fıkra üzerine yazdım. Fıkrada şöyle deniliyor: Bayezid Kütübhânesi'nde yeni eserler hiç yok. Kütübhânelerimizin kütüb-i atîka müzesi hâlinden çıkarılıp, peyderpey neşredilen âsâr-ı müfîde ile tezyîn edilmesi lâzım. Merciin nazar-ı dikkatini celb ederiz.

Garbda müttehaz usûlün suhûlet ve muhsenâtını tanıdığım kitâbhâne müfettişlerinden bir zâta bir buçuk sene evvel arz etmiştim de "Aman, ne iyi ve ne kolay, **[218]** hemen biz de öyle bir usûl koyalım" demişti. Bir buçuk sene geçti, fakat hemen konacak usûl ve kāidenin gāliba vakt-i merhûnu daha yetişmedi. Acaba biz de bir şeyin yayılması için mutlaka kolay olmaması, karışık ve müşkil olması mı lâzımdır?..

S[sin].

SIRÂTIMÜSTAKĪM HEY'ET-İ TAHRÎRİYYESİNE

Fazîletlü Efendilerim;

Kendisine *Sırâtımüstakīm* göndermekte olduğum memleketimiz ulemâsından muhterem bir zât, bana gönderdikleri bir mektuplarında, *Sırâtımüstakīm*'e dâir bazı mütâlaât îrâd buyuruyorlar. Muhâbir-i muhteremin mütâlaalarını pek mühim i'tikād eylediğimden, aynen ve alenen pîş-gâh-ı fâzılânelerine vaz' etmek istiyorum; işte yazdıkları:

"Din ve felsefe, ulûm ve hukūktan bâhis denilen *Sırâtımüstakīm*'in lâzım derecede ehemmiyetli mebâhis-i dîniyyeye girişdiği görülmüyor; bazı nüshaları manzûrum olmadığından ihtimal ben görmeden geçirmişimdir.

"Şeyh Cemâleddîn Afganî, İslâm memleketlerinin salâhı ıslâhât-ı dîniyyeye mevkūf olduğunu, ıslâhât-ı dîniyye vâki' olmazsa, memâlik-i İslâmiyye'nin hiçbir vâsıta ile ıslâh kabul etmeyeceğini, zâhirî bir salâh görülse bile onun pâyidâr olamayacağını dava kılar idi. Müşârun-ileyhin şâkirdi Şeyh Muhammed Abduh hazretlerinin fikri de aynı olmuş olsa gerektir ki bütün ömrünü hurâfât ve evhâm ile muhârebe ederek geçirdi; ve İslâm dinini medeniyet-i cedîdeye tatbîk ile meşgūl oldu.

"Şerîat-i İslâmiyye'de mevcûd mesâilin bir haylisi elyevm tedkīke muhtaçtır. Mesela Ribâ mes'elesi: İşbu mes'ele halledilmeden müslümanlar banka açmaya muvaffak olamazlar; (Mektup 2 Teşrînievvel tarihli olduğundan, Makām-ı Meşîhat'in bu bâbdaki fetvâsından mukaddem demektir.) muvaffak olurlarsa bile medrese görmemiş sarıklı avâmın taarruzundan emin kalamazlar. Bu yalnız bir misâldir, nazîrleri ise pek çoktur. *Sırâtımüstakīm* gibi bir mecelle, kısm-ı dînîsinde bu gibi mesâil ile meşgūl olsa, elbette pek münâsib olurdu.

"Ma'lûmunuz olsa gerektir ki âsâr-ı İslâmiyyemizde ruhlarına gıda bulamayan birçok gençlerimiz, hatta bazı ihtiyarlarımız bile âsâr-ı garbiyye mütâlaasına mecbûriyet hissetmektedirler. Dârü'l-Hilâfe'de çıkan dinî, ilmî ve edebî bir risâlenin, bu gibi kimselerin ruhlarına gıda olabilecek mevâd ile dolu olması iktizâ etmez miydi?.."

Muhâbir-i muteremimin sözleri burada bitti. Benim mesâil-i dîniyyede ihtisâsım yoktur. Ancak âlem-i İslâm'da gördüklerim, sâhib-i mektûbun mütâlaâtını te'yîd eder, sûrettedir: Eğer dîn-i fıtrî-i İslâm, etrafını kaplamış, üzerine yapışmış evhâm ve hayâlâttan tasfiye olunup, hâl-i aslî-i pâkine ircâ' edilmezse, ehl-i İslâm'ın istikbâli karanlıktır; "sarıklı avâm"ın müslimîni, el-ân sevk etmekte oldukları yolun nihâyeti ikiye ayrılır, bu şubelerden birisinin medhaline "i'tikādsızlık", diğerine "zaaf, fakr ve esâret" yazılmıştır...

Allahu Teâlâ'ya hamd ü şükr olsun ki âlem-i İslâm son zamanlarda yeni bir kuvve-i hayâtiyye izhârına başladı. İran'da, Hind'de, Mısır'da, Kazan'da bir eser-i intibâh ve faâliyet meşhûddur: Dinin mesâil-i asliyye ve fer'iyyesiyle hayât-ı hâzıra mukābele edilerek, istihrâc-ı netâyice çalışılıyor. Fakat şâyân-ı teessüftür ki âlem-i İslâm'ın bu faâliyet-i umûmiyyesinde, Dârü'l-Hilâfe'nin mevkii pek küçüktür... İstanbul terakkī-perverânı, terbiye-i esâsiyyelerindeki noksân-ı ciddiyyetten nâşî, en mühim avâmil-i ictima'iyyeden olan tezâhürât-ı dîniyyeyi tedkīke, onunla iştigāle lüzum görmüyorlar; büyüklerde mesâil-i dîniyyeye karşı sathî bir reybîlik, tatlı bir hafîf-meşreblik vardır. İstanbul'un ulemâ-yı dîni ise –alel-ekser– medeniyet-i hâzıranın ruh ve esasıyla pek az iştigāl ediyorlar. Hâsılı Dârü'l-Hilâfe erbâb-ı tefekkürü aynı hedefe müteveccih olmayan ve binâenaleyh ara sıra tesâdüm eden bir faâliyet-i dimâğiyye ile biri diğerinin netîce-i sa'yini telef ve mahvediyor ki bundan âlem-i İslâm'ın terakkīsi hayli sektedâr oluyor.

Eğer temyîzimde hata etmiyorsam, *Sırâtımüstakīm*; zamân-ı te'essüsünden beri bu iki cereyân-ı ma'kûsu te'lîfe çalışmıştır. Şeyh Muhammed Abduh gibi eâzımın efkârından istifâza ederek, iyi ve doğru anlaşılan dîn-i İslâm'ın, cem'iyyât-ı hâzırada dahi kâfil-i saâdet olduğunu göstermeye ve binâenaleyh dîn-i İslâm'ı iyi ve doğru anlatmaya uğraştı. Dîn-i İslâm'a, ehl-i İslâm'a ciddî ve amîk bir muhabbetin verdiği şecâatle, "ictihâd" gibi, "ihtilâf-ı mezâhib" gibi "hukūk-ı nisvân" gibi nâzik mesâil-i asliyyeyi bast u îzâhtan çekinmedi. Bu sûretle âlem-i İslâm'da, bazen ifâdâtıyla istişhâd olunacak derecelerde mühim bir mevki' tuttu. Maamâfih mecelle-i muhteremede fer'iyâta, asıllardan ziyâde yer verildiği ve hatta ara sıra avâmın efkârına mümâşât lüzumu bile hissedildiği kābil-i inkâr değildir. Ve bu nokta-i nazardan muhâbir-i muhteremim, tenkīdâtında tamamen haklıdır.

Acaba mesâil-i fer'iyyeden ziyâde asıllarla uğraşmak mümkün olamaz mı?.. Hayat; şer'iat-i İslâmiyye'den birtakım mesâilin hallini şiddetle talep etmekte olduğundan, acaba onların müzâkeresine olsun girişilemez mi?.. Mesela muhâbir-i muhteremimin hatırlattığı ribâ mes'elesi, –bâ-husûs fetvâ-yı ma'lûmdan sonra– şerh u îzâh edilip, müslümanların faâliyet-i iktisâdiyyelerini zincirleyen birtakım tereddüdler izâle olunamaz mı?..

Mesâil-i nâzike-i şer'iyyenin müzâkeresi avâmın teşvîş-i fikrine bâis olup, fitne ve fesâdı intâc eyleyebileceğinden daha sükûnetli zamanlara ta'lîki evlâdır, zehâbı, zannımca hatadır; zîrâ, zaman geçip **[219]** gidiyor, geçtikçe de âlem-i

İslâm'ın zaafı eksilmiyor, ehl-i İslâm'ın ihtilâfı ise artıyor... Kaybedilen her gün ehl-i İslâm'ın zararınadır. Bu zararın vebâli ise ulemâ-yı İslâm'ın boynunadır.

Vesselâmu alâ meni't-tebea'l-hüdâ.

L.

Sırâtımüstakīm – Filhakīka medeniyet-i hâzıra müslümanlara birçok mesâilin hallini teklîf etmektedir. Şurasını açık söylemeliyiz ki biz hiçbir vakit dinimizin ıslâha, medeniyet ile te'lîfe muhtaç olduğuna kāni' bulunanlardan değiliz. Şâyet ıslâhtan maksad Şerîat-i garrâ-yı İslâmiyye'ye sonradan karıştırılan bid'atleri, hurâfeleri kaldırıp atmak ise buna diyeceğimiz yoktur. Zâten hakīkī Müslümanlığın nasıl olmak lâzım geleceğini şimdiye kadar birçok kereler söyledik, sırası düştükçe tekrar söylemekten geri durmayız.

İtirâf edeceğimiz bir nokta daha var: Dinin esâsında olmadığı halde sonradan giren bid'atleri vehimleri söküp atmak tahayyül edildiği kadar kolay olmayacak; hatta bunların arasında öyleleri var ki bid'at olduğunu söylemek bile her zaman için tehlikeden sâlim olmuyor.

Medeniyete gelince: Medeniyet-i hâzıranın saâdet-i beşeri te'mîn edemediği, bundan böyle de asla edemeyeceği o medeniyetin merkezindeki ictimâiyyûnun nâ-mütenâhî i'tirâfâtıyla, muâhezâtıyla sâbit olduktan başka bir nazar-ı im'ân bu hakīkati görmekte hiç güçlük çekmez. Bu âlemde bir medeniyet-i sahîha, bir medeniyet-i fâzıla varsa o da hiç şüphe yoktur ki medeniyet-i İslâmiyye'dir. Medeniyyet-i İslâmiyye'nin saâdet-i beşeri kâfil olamayacağına küre-i arzın her tarafına dağılmış üç dört yüz milyon müslümanın sefâlet-i hâzırasını hüccet makāmında irâd etmek doğru olamaz.

Cehâlet gibi, meskenet gibi, atâlet gibi, cebânet gibi, nifâk gibi her biri bir cem'iyetin izmihlâlini intâc eden rezâil bugün akvâm-ı İslâmiyye arasında alabildiğine teammüm etmiş ise Müslümanlığın ne kabâhati var?

Şerîatin ilme, izzete, sa'ye, şecâate, vahdete ne yüksek pâye verdiğini kim inkâr edebilir?

Eğer din ile medeniyeti tevfîkten maksad müslümanlara medeniyet-i hâzırayı olduğu gibi kabul ettirmek ise imkânsızlığıyla beraber doğru bir hareket değildir, zannederiz. Yok, âlem-i İslâm'ı şerîatin çizdiği dâire-i medeniyyete idhâl etmek murâd ediliyorsa bu niyetteki azamete, kudsiyete her zaman baş eğeriz.

Şu mülâhazamızdan garb medeniyetini asla nazar-ı iltifâta almayacağız gibi bir zan hâsıl olmasın. Biz o medeniyetin mikyâs-ı şerîate muvâfık gelen taraflarını almakta hiç tereddüd etmeyiz. Zâten hikmeti, fazîleti nerede bulursak kendi malımız gibi istirdâda me'zûnuz, daha doğrusu bununla me'mûruz.

Hakīkat, âlem-i İslâm'daki inhitâttan, inhizâmdan başlıca me'sûl olacak bir fırka varsa o da ulemâdır. Çünkü bunlar vazîfelerini hakkıyla ifâ etmiyorlar, çünkü bunlar avâmı irşâda bakmıyorlar; çünkü bunlar dinin dünya ile kāim olacağını, dünya için çalışmayan dindaşlarının fevc fevc diğer milletlerin zebûn-ı tahakkümü kaldığını ahvâl-i âlemden bîhaber olan avâma anlatmıyorlar.

Ulemâmıza fürû' ile uğraşmasınlar, demiyoruz, lâkin usûlü hiçbir zaman ihmâl etmesinler, diyoruz. Hele merkez-i Hilâfet'teki ulemâya terettüb eden vazîfe ne büyük! İlân-ı hürriyetten beri hepimiz anladık ki dünyanın dört köşesindeki müslümanların azıcık aklı başında olanları bütün nazarlarını buraya, buradaki ricâl-i dîne dikmişlerdir.

Sâhib-i makālenin dediği gibi artık ulemâmız medeniyet-i hâzıranın ruhuyla, esasıyla bu kadar az meşgūl olmamalı, çok uğraşmalıdır. O medeniyetin iyi tarafları, ma'kūl tarafları zâten Müslümanlığa münâfî olmadığından, Müslümanlığın bekāsı ise bizim de komşularımız derecesine gelmemize menût olduğundan bundan böyle sözlerinde, yazılarında, vaazlarında halkı, efkâr-ı halkı ona göre hazırlamalıdırlar.

Bu husûsta hükûmetin uhdesine de gāyet mühim bir vazîfe düşüyor. Elinde diploması olmayanları tabâbetten men' eden hükûmet nasıl oluyor da vâizlerden bir icâzetnâme, bir ehliyetnâme sormuyor? Tabîb efrâdın emrâz-ı cismâniyyesini müdâvât için çalışıyorsa, vâiz de cemâatin ruhunu kurtarmakla uğraşıyor, demektir. Bize öyle geliyor ki ikincisinin vazîfesi birincisinden kıyâs kabule etmez derecede mühimdir, ağırdır.

Pekin'den Aldığımız Arapça Bir Mektuptan:

İşte bir hastalık ki menşe'i kör körüne taassubdan, devâsı da o taassubu söküp atmaktan başka bir şey değil...

Evvelce size Ramazan'da dîn-i İslâm'ı kabul eden Japonyalıdan bahsetmiş idim. Azıcık aklı, insafı olan anlamakta sıkıntı çekmez ki yeni müslüman olan bir adama oruç gāyet ağır gelir. Eğer o adam hakīkī sûrette mazhar-ı hidâyet olmamış ise gündüzün yemek içmek gibi havâic-i zarûriyyeden nasıl men'-i nefs eder? Kezâlik beş vakitte muntazaman nasıl namaz kılabilir?

İşte bu yeni dindaşımız İslâm'ı kabul eder etmez dinin bu iki rükn-i mühimmini de kabul etti. Sâimler ile beraber oruç tutmaya, cemâat ile beraber namaz kılmaya başladı. Şüphe yoktur ki Cenâb-ı Hak salâtı hakīkī müslüman ile mürâîyi, mütevâzı ile mütekebbiri ayırmak için farz **[220]** kılmıştır. Nitekim [1](وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلاَّ عَلَى الْخَاشِعِينَ) buyurmuştur.

Ben Çin müslümanlarına, bilhassa onların sarık taşıyanlarına teessüfler ederim. Çünkü bunlar İslâm'ı alabildiğine tas'îb ederek hiç farkına varmadıkları halde hem kendileri mahvoldular hem de başkalarını mahvettiler, dini zu'mlarınca o kadar incelttiler ki ortada din nâmına bir şey kalmadı. İşte Ramazan'da izhâr-ı İslâm eden Japonyalı Muhammed Nâci hakkında biz bunun Müslümanlığına kolay kolay inanmayız. Bakalım imanı hâlisen li-vechillâh mıdır. Yoksa başka bir maksadı mı vardır? demeye başladılar.

Bu şüphe pek gariptir. Zâten bu kavmin garip âdeti vardır: Hayra âit umûrda daima müttereddid bulunurlar da şerre dâir işlerde derhal hüküm verirler. Sübhanallâh! Ramazan'ı sıyâm ile beş vaktini imam arkasında namaz ile geçiren bu müslümandan daha ne bekliyorlar? Haktan sonra dalâlden başka ne olabilir?

[1] Bakara, 2/45.

Müslümanlığı bu kadar güçleştirmek nereden geliyor? Halbuki buna ne Allah'ın, ne de Peygamber'in kat'iyen rızâsı yoktur. Kendilerine dedim ki: Ey ulemâ-yı kirâm görüyorsunuz ya Muhammed Nâci alenen şehâdet getirerek İslâmiyet'i kabul etti. Gözümüzün önünde namaz kılıyor, oruç tutuyor. Dediler ki evet bizimle beraber orucuna, namazına devam etmekte ise de içini ne bilelim. Doğrusu şüphe etmekte kendimizi haklı görüyoruz.

Bunlara dîn-i İslâm'ı yabancılara sevdirmek ile emreden ehâdîs-i şerîfeyi irâd ettiğim halde hiçbir te'sîrini göremedim. Sonra kalkarak Muhammed Nâci'nin odasına gittim. Kendisini Müslümanlık'ta sebât için teşci' etmekte olduğum bir sırada da talebeden biri gelerek bu yeni müslümana gâyet ağır sözler söyledi. Ben o derecede müteessir oldum ki nutka mecâlim kalmadı. Nihâyet ona gelen herif Japonyalı'ya medresemizden çıkarak başka bir yere gitmelisin, cevâb-ı kat'îsini verdi. Allah gabâvetin belâsını versin. Taassubu mahvetsin. O aralık Muhammed Nâci benden Kansu, Türkistân-ı Çînî ulemâsına bir mektup istedi. Maksadı bu zavallı müslümana karşı bîgâne durmayarak dinin fevâidinden kendisini müstefîd etmelerini ricâ etmek idi. Yoksa onlardan ne mal ne de mansıb istemiyordu. Koca müslüman (فَاسْأَلُواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ)[1] emr-i ilâhîsine imtisâl ediyordu. Ulemâ-yı İslâm'dan esrâr-ı şerîati öğrenerek vatanına dönünce hemşehrîlerini hidâyete sevk edecek idi. Bundan başka Merkez-i Hilâfet'e gitmek, oradan *Kur'ân'*ın mahall-i nüzûlü olan hâk-i pâk-i Hicâz'a sefer etmek, Cenâb-ı Peygamber'in ravza-i ulyâsını ziyâret eylemek emellerini besliyordu.

Ben kendisine İstanbul'a gidince orada dindaşlarından pek büyük bir hüsn-i kabûl göreceğini tebşîr ettiğim zaman ne derecelerde münbasit olduysa oturduğu medreseden çıkaracakları zaman o nisbette mükedder oldu. Bî-çârenin benzi attı, lisanı tutukluk peydâ etti. Ben ondan ne kadar utandım ise o da benden o kadar utandı. Lâkin hakîkate hiç yanaşmayan, televvün en birinci tabîatları olan buradaki ulemâya ne yapabilirdim?

Yazıklar olsun ki din bu kadar semîh iken, şerîat bu derecelerde vâsi' iken onu ne hâle getirdik! Müslümanlık bugünkü müslümanların lehinde değil aleyhinde bir hüccettir. Bu rezâletlerin menşeini tedkîk edersek kör körüne taklîde sarılmaktan, eskimiş bid'atleri dört el ile tutmaktan başka bir şey olmadığını görürüz.

Hazret-i Peygamber [2](هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ لا تشدد واحتى يشدد عليكم) buyururken ulemâmızın bu hâli nedir?

Artık Muhammed Nâci'nin yanından ne büyük bir hacâletle kaçtığımı söylemeğe lüzum yoktur.

Vallahi biz selef-i sâlihîn ahlâk-ı kerîmesini kaybettik. Bugün onların ne fena, ne câhil bir halefi oluyoruz!

Muhammed Nâci'nin istediği mektubu yazarak kendisine vermek üzere tekrar medreseye gittim ise de zavallıyı yerinde bulamadım. Çünkü ben dönünceye kadar bî-çâreyi odasından çıkarmışlar.

Âh bu Muhammed Nâci'yi görmüş olaydınız! Ne zeki, ne fatîn bir zât idi. Zâten bütün Japonların fezâil-i fıtriyyesi hepimizce ma'lûmdur.

Asıl belâyı teşdîd eden cihet müslümanların başındaki mürşid vâ'iz tanılan adamlardır. Bunlar halkı daima eskiye ittibâa, yenilikten nefrete, intibâhtan, vahdetten mübâadete sevk edip duruyorlar. Ecdâdı taklîd en büyük bir meziyettir diyorlar. Vâkıa eşrâf arasında, vücûh arasında hayra, intibâha meyledenler de yok değil. Böyleleri müslümanların hâl-i sefâletini gördükçe âhlar çekiyorlar. Ben bunlara İstanbul'daki harekâtı söyledikçe, oradaki dindaşlarının sa'y ve faâliyete doğru yol almaya başladıklarını hikâye ettikçe görüyorum ki büyük bir sürûr izhâr ediyorlar...

Pekin **Ali Rıza**

Sırâtımüstakīm – Çin ulemâsının Japonyalı muhtedîye karşı gösterdikleri muâmelenin bayağılığını edâ edecek bir kelime bizim lisanda yoktur, başka lisanlarda da olmasa gerektir!

Bunların kendilerine mürşid-i enâm pâyesi vererek zavallı müslümanların başına belâ kesilmesi hakîkaten ağlanacak ibtilâlardandır.

Kur'ân-ı mübîn eskiye sarılmak, ecdâddan kalma âdâta kör körüne bağlanmak yüzünden birçok cem'iyetlerin târumar olduğunu, birçok insanların nûr-ı hakîkate karşı göz yumduğunu nâtık olup dururken nasıl oluyor da [3](كَذَلِكَ وَجَدْنَا آبَاءنَا...) inâd-ı mühlikiyle izmihlâl uçurumlarına doğru doludizgin gidiyoruz, anlaşılamıyor!

Evvelâ Müslümanlığı, sonra müslümanları hakkıyla tedkîk eden bir hakîm "Bahr-i muhît-i garbînin kenarındaki bir müslüman ile sedd-i Çîn'in altında **[221]** oturan diğer bir müslümanın hâline baksanız ikisini de aynı göreneğe esir, hem de âzâd kabul etmez bir şevk ile esir görürsünüz. Evet ikisinden de [4](وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءنَا ماَ) sadâ-yı i'tirâzını işitirsiniz!" diyor. Bu ne acı bir hakîkattir!

Müslümanlar bir taraftan bu tefrît ile mahvolup dururken son zamanlarda daha mühlik bir ifrât meydan almaya başladı: Yenilik, her şeyde yenilik! Evet oturmak, kalkmak, yemek içmek, selâm vermek gibi şeylere varıncaya kadar her husûsta yenilik!

Yüzde doksanımız şuûn-ı âleme karşı amâ-yı sırf içinde kalmış; yanı başındaki milletler ne yapıyorlar, ne ediyorlar, hiç görmüyor da hâlâ eskiliğinden bir şey fedâ edemiyor. Yüzde onumuz ise o şuûnun şa'şaasından o kadar medhûş olmuş ki eskiyi baştan başa yıkıp atmadıkça kurtulmak kābil değildir, itminânını besliyor. Düşünmüyor ki atmak istediği o eskilerin içinde kendi mevcûdiyeti de dâhil!

Biz ne zaman eskiyi fenalığından dolayı atmak, yeniyi de lüzumundan, iyiliğinden dolayı almak isteyeceğiz, bilmem. [5](اللَّهُمَّ أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ)

---

[1] Enbiyâ, 21/7.

[2] (هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ) ibaresi için bk. Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-İlm, 4. Devam eden ibare hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

[3] Zuhruf, 43/23.

[4] Mâide, 5/104, metinde (ماَ) yerine sehven (انا) yazılmıştır.

[5] Fahreddin Râzî, *Mefâtîhü'l-Gayb,* Beyrut, 1420, c. 13, s. 37.

MATBÛÂT

Şark, Garb

Bu Ünvân ile *el-Livâ* Refîk-ı Muhteremimizde
Gördüğümüz Bir Makāleden:

Bugün devletler arasında câri olan siyâset âlem-i İslâm'a büyük bir ehemmiyet atfediyor. Buna sebep de olsa olsa memâlik-i İslâmiyye'nin tenâvülü kolay, yutulması latîf, lâkin hazmı gāyet müşkil lokmalardan ibâret olmasından başka bir şey değildir.

Bazı muharrirler bizi, küre-i arzda müteferrik sûrette yaşamakta olan müslümanları ittihâda sâik bir vahdet-i İslâmiyye te'sîsine çalışmış olmakla ithâm ediyor. Halbuki bu ittihâd siyâsiyyûnun evhâmından başka bir şey olamaz.

Müslümanların celb-i kulûbu için Avrupa devletlerinin birbiriyle uğraşması böyle bir ittihâdın ademine en kavî bürhândır. Zâten nukāt-ı nazarın, gāyâtın ihtilâfı, ki bugün aktâr-ı muhtelife-i âlemde bulunan müslümanlara iş güç olmuştur, onları ittihâda muvaffakıyetten alıkoyacak yegâne mânidir.

Evet, İslav ittihâdı için bir ittihâd diyebiliriz; zîrâ cinsiyet esası üzerine müessestir. Cinsiyet her ne kadar râbıta-i dîniyye kadar kuvvetli olamazsa da bu milletler hemen hemen bir toprakta yaşamakta oldukları için günün birinde hayal etmekte oldukları ittihâdın tahakkuk ettiğini görebilirler. Halbuki âlem-i İslâm alabildiğine dağınık olduğu gibi birleşmesi de o kadar müşkildir.

Öyle ise bu telaşlar neden ileri geliyor?

Evet, İslav ittihâdının kuvveden fiile çıkması mümkündür. Çünkü İslavların her biri müstakildir, hürdür, menfaatleri birleştiği zaman ittifâk edebilirler. Lâkin böyle bir hal âlem-i İslâm için nasıl ümîd olunabilir –inâyet-i Hak ile masûn kalan bir, ikisi müstesnâ tutulduğu halde– bütün akvâm-ı İslâmiyye muhtelif ecnebî tahakkümü altında bulunuyor?!.

İşte Avrupa siyâsiyyûnunun evhâmını alt üst edecek üç başlı sebep. Lâkin onlar başları sıkıldıkça yine ittihâd-ı İslâm sözünü ağızdan bırakmazlar.

Yâ hû! Artık bizi kendi hâlimize bırakınız. Akvâm-ı İslâmiyye'nin birbirlerine karşı bir nazar-ı meveddet atfetmelerini cinâyet sûretinde telakkī ederek intikāma kalkışmayınız. Zîrâ onlarda bu nazardan başka bir şey bırakmadınız. Halbuki hissiyyât-ı kalbiyyeye tahakküm kimse için kābil olmamak lâzımdır. Siz zanna kapılıyorsunuz, zan ise yakînin, hakkın huzûrunda hiçbir mevki' tutamaz.

ANADOLU'DAN NE SES GELİYOR?

Bizim asıl anavatan, ana ata ili, Anadolu'dur. Makedonya falan ile uğraşırken çokluk Anadolu'yu unutuyoruz. Tabîatımızdır: Memleketin bir yeri hastalanmadan, hıfzu's-sıhhasına riâyet etmeyiz; hastalandıktan sonra tedâviye çalışmak isteriz ve ekseriyâ bilir bilmez kan almaya, hacamat etmeye, kalkışırız; ama, bu tedâvide bile hemen daima geçe kalmış oluruz: Hasta şifâ bulmaz, ancak hasta ile meşgūl olurken, diğer taraflar da hastalığa tutulur.

Şimdilik, borç para bulmak, Rumeli çetelerini susturmak, Avrupa efkâr-ı umûmiyyesini oyalamak, Girid mes'elesini şöyle bir pamuk ipliğiyle bağlayabilmek o kadar zamanımızı alıyor ki Anadolu umûrundan Anadolu ihtiyacâtından bahsolunsa, o hele şöyle bir dursun diyoruz. Çoğumuz bu Anadolu hakkındaki efkâr ve mütâlaâtı "Anadolu var imiş, ya yok imiş, ne umurun" düstûruyla hülâsa olunabilir.

Lâkin, Anadolu'dan gelen seslere biraz kulak versek, pek acı hakîkatler duyarız. Ekserî arkadaşları gibi dalkavuk olmayan *Eskişehir* gazetesi son nüshasında bakınız neler yazıyor:

İstanbul'da yirmi sekiz bin nüfûsa tam doksan tane polis isâbet ediyor. Başka yerler daha bakımsızdır ya! Biz şu Eskişehri hikâye edelim: Otuz altı bin nüfûsu bulunan ve en muhtelif insanlarla meskûn olan birçok yabancı amele, iş arayanlarla, kimdir, necidir, nerelidir, hırlı mı, şerli mi olduklarını Allah'tan başka kimsenin bilmediği adamlarla taşacak derecede dolan on bin hânelik koskoca Eskişehir kasabası, sırf kazalığının cezası olarak iki tek, topu topu iki tek polisle idare olunmaya mahkûm edilmiştir. Ey pây-i taht ahâlisi! Ey vilâyet ve livâ sâkinleri! Biz de sizin gibi âdemoğullarıyız, hepimizi yaratan Allah bir, hepimizi idare eden hükûmet bir iken, şu sizin imtiyazınıza, bizim yoksulluğumuza sebep ne? Hırsızlar malımızı **[222]** çalıyor, mütecâvizler başımıza vuruyor da, daha ziyâde taarruzlarına uğrarız korkusuyla hükûmete şikâyet edemiyoruz. Çünkü: Taarruz edenlerin azgınlığı, mahallî hükûmetimizin de cılızlığı karşımızda tecessüm ettikçe, şikâyetlerimize karşı hükûmetimiz, haydin işinize gidin, Allahınızı severseniz benimle eğleniyorsunuz diyecek sanıyoruz!

Eğer vay budala, aptal herifler vay! demezseniz, ziyânı yok, hatırınız için sizinle beraber biz de:

Yaşasın müsâvât! diye bağrışıverelim!.. Lâkin siz de:

"Ey sâkinân-ı bezm-i vatan yâd edin gehî
Gurbet esîri, derd ü belâ mübtelâların!"

Hem biz garibler [1](!غُرَبَاء فِي اَوْطَانِهِمْ) nev'inden olduğumuz için şu perîşân hâlimize, hukukça müs müs müsâvî! bes bes beraber! olduğumuz rivâyet edilen siz kardeşlerimiz değil, düşmanımız bile ağlar!

* * *

Sivrihisarlı bir köylü de *Beyânülhak* refîkımıza Anadolu'nun derdlerini, yaralarını şöyle anlatıyor:

"Koca Anadolu bir baştan bir başa hudâyî nâbit bir halde büyüyüp meyve veriyor, asker veriyor. Vergi veriyor, veriyor veriyor... Zavallı ahâli verdiklerinin yüzüne mukābil acaba bir tane semere görüyor mu?? Şu sözleri yazarken Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin *Mesnevî-i Şerîf*'indeki hatıra gelen bir hikâyeyi söylemeden geçemeyeceğim.

Bir âilenin elinde sütü bol bir inek var imiş. Nice zaman bu âile o ineğin sütüyle geçinmişler yemişler içmişler. Nihâyet bir gün inek hastalanarak ölmeye yüz tutmuş. Şifâ-yâb olması için ineğin kendi sütünden bir parça içirilmek lâzım

[1] "Vatanlarında garipler."

gelmiş. Fakat sahibi sütten vazgeçemiyor. Zavallı inek lisân-ı hâlle sahibine yalvarıyor da diyor ki: Behey efendi! Şimdiye kadar ben kavî ve zinde bir halde idim. Sütümle seni ve çocuklarını besledim. Benim yüzümden bu kadar sene geçindin. Ne olur ki: Benim şu hasta, zebûn, ölüme mahkûm bulunduğum bir zamanda beni yine benim sütümle tedâvi ederek şu ma'rûz kaldığım ölümden kurtarsan??...

Böyle boyun eğerek yalvaran ineğin döktüğü hüzün gözyaşları o mütemerrid, merhametsiz, iyilik bilmez sahibine te'sîr etmek şöyle dursun bir cür'etkârlık sayılarak bî-çâre inek kendi sütünden mahrum edilir.

Lâ-teşbîh bizim Anadolu da altı yüz senelik bir hükûmet-i Osmâniyye'nin eski bir sütlü meyveli bir emekdârıdır. Bu zavallı emekdâr yine içinde çıkan meyvesinden sütünden servetinden bir parça hisse-mend olmasını istiyor. İstiyor ama, hangisini evvel isteyeceğini de şaşıran zavallılar eli koynunda meb'ûsânımız, hükûmetimiz bize hangisini evvel münâsib görürse onu versin diyecek kadar çeşm-i ümîd ve intizârını Meclis-i Meb'ûsân'da meb'ûslara dikmiştir.

Bu zavallı ahâli hakîkaten şaşmış, şaşırmıştır. Hastalarına doktor çocuklarını okutacak muallim, servetlerini nakledecek yol, mal ve canlarını hıfzedecek zâbıta... Lâzım, hepsi lâzım..."

AKLIMIZ ERMEYEN BİR SİYÂSET

Sabah refîkımız, ikide birde, Hâriciye Nezâreti'ni sıkıştırıyor: "Niçin yalnız kalıyorsunuz? Niçin Avrupa'da müteşekkil devlet kümelerinden birisine girmiyorsunuz?" diyor. Son nüshalarından birinde yine bu pek sevdiği mevzûu ele alıp şöyle yazıyor:

"Son kırk sekiz saat zarfında vârid olan politika havâdisinden bize tealluk edenler şu iki maddeden ibârettir: Girid Meclis-i Millîsi'nde Yunan Kralı nâmına yeni bir şekilde sadâkat yemini edilmesi, Yunanistan'la Bulgaristan arasında bir i'tilâf-ı siyâsî akdedileceği rivâyetinin teceddüdü.

(Makâlenin altında D. K. imzası var)

Ben zannediyordum ki hâricî siyâsetimize âid bu gibi mesâil mevzû'-i bahs olduğu zamanlarda, Girid Meclis-i Millîsi a'zâ-yı hıristiyâniyyesinin nümâyişleri yahud Yunanistan-Bulgaristan mukārenet-i muhtemelesi gibi teferruat kabîlinden mevâddı esâs-ı tedkīkāt ittihâz etmek büyük bir hatadır; ne Yunanistan, ne de Bulgaristan Bahr-i Sefîd ve Balkan işlerinde büyük bir re'ye mâlik değildirler. Biz büyük re'y sahibi olan devletler arasındaki mevkiimize bakmalıyız, şurasına kat'iyen kāni olmalıyız ki hukūk ve menâfiimizin mahfûziyeti o mevkie merbûttur.

Osmanlı siyâsetinin "istikāmet"i geçen sene gazetemizde mevzû'-i bahs edilmiş ve –bu bâbda yazdığımız makālelerde– *Bahr-i Sefîd politikasında mevki' ve re'yi kuvvetli olarak devletlerin menâfii ile menâfi'-i Osmâniyye arasındaki müşâbehet gösterilmiş idi.* Hâricî politikaya âid umûrda matbûâtın hükûmete zahîr olması mecbûriyeti o zamandan beri bizi bu mes'ele-i esâsiyye ile iştigālden men' etti. Fakat şimdi vukūat mes'elenin yeniden mevki'-i tedkīke vaz'ına mecbûriyet hâsıl ediyor.

Bugüne kadar hiçbir tarafa karşı ta'ahhüdât-ı kat'iyye altına girmemiş olduğumuz halde, Avrupa'da hemen hiç kimse "bî-taraf" olduğumuza inanmıyor, diğer taraftan "bî-taraflık" politikasının –bizim bulunduğumuz mevki'de– kābil-i tatbîk olmadığını ve menâfiimizin icâbâtı behemehâl devletimizin "siyâset-i umûmiyyede ta'yîn-i mevki' eylemesine lüzum" gösterdiğini tecrübe isbât ediyor. Bu halde hâricî siyâsetimizin istikāmeti –yahud "muayyen bir istikāmetten mahrumiyeti"- mes'elesi yeni baştan tedkīk edilmelidir. Meclis-i Millî'de iki güne kadar açılacak mübâhase-i umûmiyye böyle bir tedkīke pek muvâfık bir vesîledir.

Bir buçuk seneden beri teferruâtla iştigāl ediyoruz: Balkan muvâzenesi, Girid mes'elesi, istikrâz mes'elesinin safahātı bunların cümlesi teferruâttan ma'dûddur? Cümlesi de –bize nisbetle– siyâset-i umûmiyyenin te'sîrine tâbi' ve o siyâsette tuttuğumuz, yahud tutacağımız mevkie merbûttur.

Şurasını kat'iyen anlamalıyız ki Balkanlar'da, Bahr-i Sefîd'in şimâl-i şarkî ve cenûb-ı şarkî havzalarında, Anadolu hudûdunda, Bahr-i Ahmer'de, İran hudûdunda, Basra körfezinde başka başka politikalar ta'kīb edemeyiz. Böyle "mahalline münhasır" siyâsetlerin neticesi her yerde başka başka zarar husûle getirmekten başka bir şey olamaz. Bizim siyâsetimiz "birkaç" olamaz, ancak "bir" olacaktır. Muhtelif muhîtlerde ta'kīb eylediğimiz hatt-ı hareket bir "âheng-i umûmî"ye tâbi' bulunmalıdır. Tedkīk etmeliyiz ki acaba şimdi öyle midir?

Bugün Avrupa'da biri İngiltere'nin, diğeri Almanya'nın riyâset-i ma'neviyyesi altında iki hey'et-i düveliyye vardır. Üçüncü bir hey'et-i ittifâkiyye yahud i'tilâfiyye teşkîl etmek iktidârımız fevkinde olduğu gibi, bu iki hey'etin hâricinde kalmak da menâfiimize mugāyirdir, bu halde hangi tarafla hem-dest-i vifâk olacağımızı artık bilâ-tereddüd ve kat'î bir sûrette ta'yîn etmeliyiz."

İlk bakışta makālenin ma'nâsı; yalnız kalmak iyi değil, İttifâk-ı Müselles'e mi, İ'tilâf-ı Müselles'e mi, herhangisi memleketimize daha fâideli ise, ona dâhil olmalıyız, demekten ibâret gibi gelir. Sâhib-i makāle bu iki kitle-i düveliyyeden, sanki birisini diğerine tercîh etmiyor, tercîhi Hâriciye Nezâreti'ne bırakıyor, fakat makāle biraz daha dikkatle okunsa hele aynı muharririn, bu mevzûa dâir evvelce yazdığı makaleler de karşılaştırılsa, İ'tilâf-ı Müselles'e tekarrüb tavsiye edildiği, derhal anlaşılır. Demek, *Sabah* gazetesi, Devlet-i Osmâniyye'nin hâl-i infirâdından hoşlaşmıyor İ'tilâf-ı Müselles'le birleşmeyi Bâbıâlî'ye tavsiye ediyor...

[223] Rusya, Fransa, İngiltere ile dost olmak ve binâenaleyh Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya muhâlif bir vaziyet almak... İyi ama. Eğer hatırımızda yanlış kalmamış ise, Rusya'nın memâlik-i Osmâniyye hakkında beslediği menâfi'-i Osmâniyye'ye hiç de muvâfık olmayan efkârını en ziyâde vuzûh ile Osmanlılara öğreten cerîde yine *Sabah* idi... Politika kaleydoskopa benzer, ayda, hatta haftada bir şekli değişir mi diyeceksiniz; lâkin Rusya'nın orta ve yakın şark siyâsetleri, asırlar geçiyor da yine değişmiyor. Eğer telgraflar, yanlış havâdis dağıtmıyorsa, bugün Rusya, cenûb ve garb İslavlarını kışkırtmakla, İran'ı taksîm etmekle, tebe-

ası müslüman ve Türkleri Ruslaştırmak için, en kat'î tedbirleri kullanmakla meşgûldür, böyle bir devletle, her şeyden evvel müslüman olan Devlet-i Osmâniyye bilemeyiz nasıl müttefik olabilir.

Fransa'ın bütün kuvâ-yı zindesi Afrika-yı şimâlînin yarısını yutmak. Yutulanları hazmetmekle uğraşıyor, buraların bir kısmı hukûken eczâ-yı memâlik-i Osmâniyye'dendir; diğer kısmındaki bil-cümle ahâli de, dînen, ma'nen Halîfe-i İslâm'a merbût müslümanlardır. Fransa'nın Afrika'da ileri attığı hatvelerin her biri menâfi'-i İslâmiyye'yi çiğniyor. Fransa'nın tâ ihtilâlinden beri bugüne kadar "Bahr-i Sefîd politikasında mevki' ve re'yi menâfi'-i Osmâniyye'ye" müşâbih değil, tamamen muhâliftir: Yunanistan'ın teşekkülüne en çok hizmet eden, Hidiv-i Mısr Mehmed Ali'yi Sultan Mahmûd aleyhine ayaklandıran, Cezâir'i, Tunus'u hukûk-ı beyne'd-düvelde –eğer varsa– her türlü kavâidine tamamen zıd olmak üzere, sırf kaba kuvvete istinâden gasb eyleyen, Suriye'nin bir gün olup da pişmiş elma gibi ağzına düşeceğini ümîd ederek ağzı açık bekleyen, Giridlileri himâye eden hep o Fransa'dır.

Böyle bir Fransa'ya, dest-i ittifâk uzatmak nasıl mümkündür, aklımız ermez.

Kaldı İngiltere... İngiltere ile dostluk mâzîden sarf-ı nazar, şimdi Mısır'dan el çekmek, Basra Körfezi'ne, Fırat ve Dicle havzalarına ve bunlar arasında bulunan bütün Cezîretü'l-Arab'a –ki makāmât-ı mukaddese-i İslâmiyye de oradadır– İngiliz nüfûzunu tanımak ve fakat Makām-ı Hilâfet'in âlem-i İslâm'da hâiz olduğu nüfûzunu büsbütün mahvetmek bahasına satın alınabilir. Mısır hidiviyetinin dünya yüzünden kalkmasına, Osmanlı padişahı –ki Halîfe-i İslâm'dır– Mısır hidivi derekesine inmesine razı olursak, İngiltere yalnız dostumuz değil hâmîmiz bile olur. Sultân-ı mahlû', Ermeni vâkıası münâsebetiyle İngiltere tarafından sıkıştırıldığı zaman, "Ben bir hidiv olarak hükümdâr kalmaktan ise, sultânı müstakil olarak tahttan inmeyi tercîh ederim." demiş imiş. Şimdi Osmanlıların cümlesi, vatanlarının hâkimidir. Acaba bunlardan hiçbirisi vatanlarının istiklâlini tahdîd eden böyle bir hâmîyi kabul eder mi?

Zâten İ'tilâf-ı Müselles'in esbâb-ı teşekkülünden birisi, belki de birincisi memâlik-i İslâmiyye'yi taksîm, Hilâfet-i İslâmiyye'nin kuvvetini kesretmek maksadıdır. Aleyhimizde kurulmuş bir ittifâka, a'zâ olmak, bilemeyiz, nasıl bir siyâsettir?

"MAKĀSID-I GARÎBE"

Rus matbûâtının, gayr-ı Rusları yiyip bitirmek vâhî siyâsetine mürevviclik edenleri, ikide birde, Rusya'da sâkin müslüman kardeşlerimiz üzerine saldırıyorlar. Bu matbûât içinde en ileri giden bir cerîde, *Novye Vremya*'dır. Osmanlı Türklerinin yüzlerini okşamakla sırıtıp kanacak kadar çocuk olmadıkları anlaşıldığından beri, *Novye Vremya* ve refîklerinin gerek Devlet-i Osmâniyye ve İran'a, gerekse Rusya tebeası ehl-i İslâm'a karşı saldırışları arttıkça arttı. Ahâlisinin yüzde doksanı Türk ve müslüman olan Orta Asya, bu mâhir siyâsîlerin en ziyâde gözüne batan bir dikendir. Kırımlı *Tercüman* refîk-ı muhteremimizin *Novye Vremya*'nın son taarruzlarına mukābil, "Makāsıd-ı Garîbe" ünvânıyla yazdığı ma'kūl ve şecî müdâfaâtı aşağıya aynen naklediyoruz:

Novye Vremya son nüshalarından birinde Taşkend'den yine şekvâ yazılmış, lâkin boş şekvâ.

Müslüman mektepleri pek çok imiş! Türkistan dâiresindeki müslüman mekteplerinde on beş bin mektep yüz bin şâkird olduğu halde bunlara nezâret eden yok imiş.

Nasıl yok? Türkistan müslümanlarına idâre-i şer'iyye verilmedi, vakıfları ve mektep ve medreseleri hükûmet idâresinde, Ostroumov otuz kırk seneden beri Asya-yı Vustâ'da müslüman mektepleri müfettişliği, sansörlük, misyonerlik ederek müslümanların hayat ve hareketini merakiz-i hükûmete îsâl ile vakit geçirmiş bir adam ile Ostroumovlar mevcûd. Eğer aç kalmış me'mûrlar, asîlzâdeler varsa daha me'mûrlar nasb edilsin, müslümanların murâdı ancak "okumak-bilmektir."

Bazı mektepler nizâma konmuş, sûret-i tahsîl ıslâh ve tanzîm edilmiş, buna şükretmeli, şikâyet değil, hükûmetin vazîfesi olan ıslâhâtı müslümanlar kendileri icrâ ettiler ve ediyorlar. Fena iş mi ettiler? Okuyup yazmak, hesap etmek, ibâdet etmek ile kavâid-i lisân öğreniyorlar ve kırâ'at-i nâfî'a ile haber ve ma'lûmâtlarını tevsî' ediyorlar. Muallimler yerli, kitaplar defterler hep Rusya'da matbû âferîn, bârekallâh demeli, şikâyet etmek ayıptır.

Rusya, müslümanlarının teâlî ve terakkīsine çalışmaya borçludur. Neşr-i medeniyyet mesleği unutuldu mu?

Ha, yerli müslümanlar arasında gözü açık Kazanlılar yani Nogaylar varmış, bunlar olmazsa daha güzel olacak imiş!

Böyle şeyleri utanmayıp nasıl yazıyorsunuz? Demir yollar, bütçeler telgraf ve telefonlar işleyen bir zamanda siz halkları kazığa bağlamak mı istiyorsunuz?

"Türkistan'a Medîne-i Münevvere'den bir adam gelip gitmiş." İsterse on adam gelip gitsin, fenasını tutmak, ihraç etmek hükûmetin elinde değil mi? Dünyanın her tarafı açılmış bir zamanda böyle kıskançlık ayıptır, gülünçtür.

Asya'nın ortasında iki de hanlık Buhâra, Hive var imiş. müslüman ahâli bunlara muhabbet ediyormuş. Müslümanlar bunlara adâvet, husûmet etmeye **[224]** borçlu değildir, Rusya'ya sâdık olmaya borçludurlar, hem sadık bulunuyorlar. Müslümanların göğsünü yarıp karıştırmaya ne lüzum var.

Rusya himâyesinde iki hanlık var; bunlar kimin başına bindiler ki ikide bir sakız gibi çiğniyorlar?

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

İttihâd-ı Anâsır – Bulgar ve Rum Osmanlılar arasında i'tilâf ve ittihâd husûlü için, Rum ve Bulgar meb'ûslar uğraşıp duruyorlar. Patrikhâne'yi bazı Bulgar meb'ûsları ziyâret ettiler. Bazı Rum meb'ûsları Eksarhhâne'ye gidecekler. Eksarh cenâbları bu teşebbüsten memnuniyetini izhâr etti. Patrik cenâbları da tabîî daha az memnun değildirler. Bu ve-

kāyiin hudûsundan biraz evvel Yunanistan ile Bulgaristan'ın ittifâklarından bahse de başlanmıştı.

En ziyâde ittihâd-ı anâsır tarafdarı bir Türk gazetesi bile bu "tesâdüf"ten hoşlaşmadı. Bulgarlar kızdı. Acaba ittihâd-ı anâsır bu ve buna mümâsil şekilde mi vücûd bulacak? Böyle olursa, ittihâd ile beraber ihtilâf da tevellüd ediyor, demektir.

Mısır'da Vaz'iyet-i Siyâsiyye – İngilizlerin Kahire'den çektirip bizim İstanbul gazetelerinin bilâ-tedkīk derc eyledikleri telgraflara nazaran, Mısır Millî Fırkaları İngiltere aleyhine ahâliyi tehyîcde devam ediyorlarmış, lâkin ahâli bunlara kulak asmıyormuş, Hidiv İskenderiye'den Kahire'ye giderken pek çok alkışlanmış imiş, İngiliz me'mûr-ı mahsûsu Eldon Gorst, yakında Mısır'ı terk ediyormuş, bugünlerde İstanbul'a gelen Boer muhârebelerindeki kahr u şiddetle ma'rûf Lord Kitchener Sudan-ı Mısrî'de seyâhate gidiyormuş... Eğer bu haberler hep bir araya getirilip azıcık düşünülürse, İngilizler neye hazırlandıkları bi's-suhûle anlaşılır: Millî Fırka ahâliyi tehyîc ediyor diye bin-nisbe yumuşak idareli Gorst'u kaldırıp yerine ağır elli bir asker olan Kitchener'i koyacaklar ve Mısır'ı sıktıkça sıkacaklar...

İdâre-i Örfiyyenin Ref'i – Kosova, Selanik ve Manastır vilâyetlerinden idâre-i örfiyye ref' olundu. Sırp, Bulgar matbûâtı bunu pek ziyâde memnuniyetle telakkī etti. İstanbul cerâidi bundan pek az bahsetti. Yalnız *Tanin* memnun olmuşa benzemedi.

Ekser ahâlisi müslüman olan Arnavudluk'ta idâre-i örfiyye devam ederken, silah toplanırken Avrupalılar, Sırp ve Bulgarlar, İstanbul matbûâtı (Acaba efkâr-ı umûmiyye mi?) hep memnundu. Sıra Sırp ve Bulgarlara gelince Avrupalılar, Sırp ve Bulgarlar hiddetten ateş saçtılar, hükûmet de ref'ini muvâfık-ı kiyâset ve siyâset buldu. Fakat, acaba Sırp ve Bulgarlar elinde bulunan silahlar da, Arnavudluk'ta olduğu gibi toplanabildi mi? Toplanamadıysa, silahça Rumeli'de müslümanlar ziyânına bir adem-i tevâzün hâsıl olmadı mı?

Sultan'ın Cülûsu Hasebiyle Mısır'da Sikke Darbı – Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis hazretlerinin serîr-i saltanata cülûsu münâsebetiyle Mısır Hükûmeti halîfe-i müşârun-ileyhin tuğrasıyla müveşşah gümüş, nikel sikkeler darbettiğini Mâliye Nezâreti'ne yakında meydân-ı tedâvüle çıkarılacak bu paradan bir mikdâr vürûd ettiğini Mısır matbûâtı bir teblîğ-i resmî üzerine yazıyor.

Cerîde-i Siroz – Bu nâm ile Siroz'da İslâmiyet'in ve maârifin terakkīsine hâdim bir gazete intişâra başlamıştır. Tebrîk ile devâm-ı muvaffakıyyetini temennî ederiz.

İran:

Reşt, Hoy ve Salmas Vak'aları – Geçenlerde Avrupa'dan gelen telgrafnâmelerde, Devlet-i Osmâniyye'nin Reşt şehbenderhânesine bazı tahkīrât ikā olunduğu, Hoy ve Salmas şehbenderine tecâvüz vukūa geldiği haber veriliyordu. *Tanin* refîkımız bu bâbda menba'-i mevsûktan alınmışa benzeyen ma'lûmât-ı âtiyyeyi i'tâ ediyor:

Hoy ve Salmas vak'aları hakkında aldığımız tafsîlât-ı sahîhaya göre Şehbender Sa'dullah Bey bazı teftîşâttan avdet ederken üzerine beş mavzer fişengi endâht edilmiş ise de hiçbiri isâbet etmemiştir.

Vak'ayı müteâkib Sa'dullah Bey hemen hükûmete mürâcaatla mütecâsirlerin te'dîbini talep etmiştir. Müşârun-ileyhin taleb-i vâki'i derhal is'âf olunarak Halil nâmında biri tevkīf edilmiştir. Merkūm şedîden dûçâr-ı mücâzât edilecektir.

Geçenlerde "Reşt" şehrinde Osmanlı şehbenderhânesine vukū' bulan tecâvüz hakkında edilen işâ'ât üzerine icrâ eylediğimiz tahkīkātta vak'anın şu sûretle cereyân etmiş olduğunu anladık:

Osmanlı tâbi'iyetinde bulunan birinin tevkīfi lâzım geldiğinden tevkīf olunarak şehbenderhâneye getirildiği sırada merkūm, rüfekāsından biri tarafından kurtarılmak ister ve bu sûretle tecâvüzâtta bulunur ve böyle mütecâvizâne sûrette şehbenderhâneye kadar gelir ise de bit-tabi' o da derdest olunarak hükûmet-i mahaliyyeye teslîm olunur.

İranlı kardeşlerimizin, böyle en buhrânlı bir devre-i târîhîlerinde yegâne samîmî dostları olan bir devlet-i İslâmiyye'nin mümessil-i resmîlerine revâ gördükleri bu gibi muâmelâtın sebep ve illeti, Reşt, Hoy ve Salmas'ın mevki'-i coğrafîleri ma'lûm olmazsa hiç anlaşılmazdı. Mevâki'-i mezkûre Rusya hudûd ve civarındadır... Öteden beri izah edegeldiğimiz üzere Rusya İran siyâsetinin şu anda en mühim bir esası her ne sûretle olursa olsun, Osmanlı ve İranlı müslüman kardeşleri birbirlerinden soğutmak, birbirlerine adüvv kılmaktır. Buna vüsûl için birtakım akılsız adamları şüphesiz kullanıyorlar.

Rusya:

Müslümanlara Tazyîkāt – İstihbârât-ı husûsiyyemize göre Kazan medreselerinde okuyup ikmâl-i tahsîl eden talebe-i ulûmun Kazan vilâyeti cevâmi'-i şerîfesinde imam olmalarına mümânaat edilmeye başlanmıştır. Kazan medreseleri, en ziyâde ıslâh edilmiş medâris-i İslâmiyye'den oldukları cihetle onlarda kesb-i ilm ile feyz-yâb olmuş kimselerin dindaşlarına rehberlik etmeleri, Rusya Hükûmetince zararlı addolunuyor!

§ Dâhiliye Nâzırı'nın inhâsıyla Rusya müslümanlarından kısm-ı a'zamının tâbi' olduğu Kazan, Orenburg idâre-i ruhâniyyesinin ve bu idâre-i rûhâniyyenin ihtivâ ettiği memlekette kâin müslüman mektep ve medreselerinin teftîşi zımnında ricâl-i devletten bir zâtın taht-ı riyâsetinde bir hey'et-i teftîşiyye teşkîline irâde-i imparatorî sâdır olmuştur.

İslâm Dârü'l-Muallimîni Küşâdına Tevessül – Orenburg müftîsi Muhammed Yâver Efendi Sultanof hazretlerinin hidmet-i fetvâda 25 sene bulunmaları hâtırası olmak üzere Ufa şehri müslümanlarının bir "dârü'l-muallimîn" açmak fikrine geldikleri, Rusya müslüman cerâidinde görüldü. Muvaffak olmalarına elbette duâcıyız. Ancak şimdiye kadar "dârü'l-muallimîn" hakkında birkaç defalar edilen teşebbüslerin, Rusya hükûmetinin mümânaatıyla gayr-ı müsmir kaldığını hatırlayarak, ümîd-vâr olamıyoruz.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

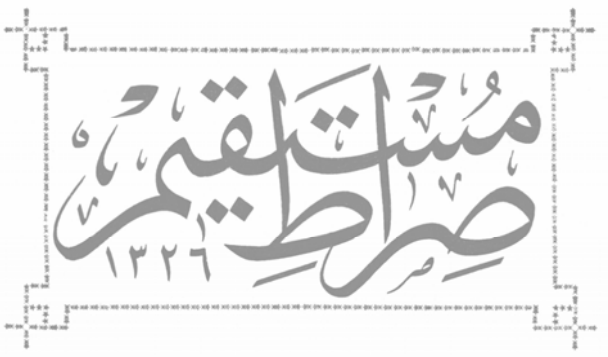

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

8 Aralık 1910 5 Zilhicce Perşembe 25 Teşrînisânî 326 **Beşinci Cild - Aded: 118**

MECLİS-İ UMÛMÎ'DE SİYÂSET-İ UMÛMİYYE MÜZÂKERESİ

– 1 –

Bir Şekil Mes'elesi

Sırâtımüstakīm'in siyâsiyâta menâfi'-i İslâmiyye-i Osmâniyye nokta-i nazarından baktığını, şimdiye kadar yazdıkları isbât etmiş olsa gerektir. *Sırâtımüstakīm* siyâsiyâtla, sırf o menâfiin iktizâ ettirdiği derecede meşgūl olur. Cihânda olup geçen vekāyi'-i siyâsiyyenin cümlesine atf-ı nazar lüzumunu hissetmediği gibi, siyâset-i dâhiliyye ve hâriciyye-i Osmâniyye'nin de her cihetinden tafsîlen bahsine ihtiyaç duymaz. Hele siyâset-i dâhiliyyenin fer'iyâtına girişip küçük münâkaşâta tenezzülden be-gāyet mücteneibdir. Siyâset-i dâhiliyyemiz alel-ekser bu ictinâbı işkâl eylediğinden, *Sırâtımüstakīm*, âlem-i İslâm'ın en mühim cüz'ü olan vatanımız işlerini, umûr-ı âmme-i İslâmiyye arasında mevzû'-i bahs etmeyi tercîh edegelmiştir. Maamâfih, Halîfe-i Resûlullâh tarafından idare edilen vatan-ı Osmânî'de umûm müslümanlarca şâyân-ı dikkat ve te'emmül vekāyi' hâdis olursa, onları ayrıca ve ber-tafsîl, bast u teşrîh etmeyi dahi *Sırâtımüstakīm* vezâifinden addeder. Bu hafta Meclis-i Umûmî'mizde başlanan Hükûmet-i Osmâniyye'nin siyâset-i umûmiyye müzâkeresi ve bu müzâkerede tutulan usûller, ictihâdımızca, o nevi' vekāyi'-i mühimmeden ma'dûddur.

Memleketimizde iki buçuk sene evvel kabul ve i'lân olunan şekl-i idâre, tarz-ı meşrûtiyyettir; iki buçuk seneden beri, Devlet-i Osmâniyye hukûken ve fiilen bir devlet-i meşrûtadır. Meşrûtiyet-i Osmâniyye'de, bir zât ile iki hey'et, millet-i Osmâniyye'yi temsîl eder. Millet-i Osmâniyye'yi temsîl eden zât, Zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî, hey'etler ise Hey'et-i A'yân ve Meb'ûsân'dır. Terkiblerinden Osmanlı Devleti'nde "kuvve-i hâkimiyyet" (Pouvoir suepréme) tehaddüs eden bu üç unsurun, millet-i Osmâniyye'yi vech-i temsîlleri aynı değildir: Bu üç unsurun birincisi olan zât-ı hükümdârî, sıfat-ı celile-i hilâfeti hâiz olmak cihetiyle, şerîat-i İslâmiyye'nin ta'yîn ettiği usûl dâiresinde velâyet-i âmmeyi hâizdir; bundan başka, zât-ı hükümdârî, sultan ve hakan olmak haysiyetiyle, birçok asırlardan beri, devam ederek tekarrür ve teeyyüd etmiş bir Türk an'anesi tebea ve memleketini temsîl ve âdetâ tecsîm eder. Turanîlerin büyük kadîm hukūk-ı esâsiyye nazariyelerinin tamâmî-i tatbîki, bugün meşrûtî bir devlet olan Japonya'da meşhûddur. –Hey'et-i Meb'ûsân, milletin intihâbı sâyesinde, milletin mümessilidir; "Kuvveti hâkimiyet-i milliyyeden iktibâs eder." – Hey'et-i A'yân'a gelince, onun "kuvve-i hâkimiyyet"te yer bulabilmesi, ancak hükümdarın ta'yîni sûretiyledir; yani Hey'et-i A'yân bil-vâsıta milletin vekili, mümessilidir; "kuvve-i hâkimiyyeti" a'lâ derecede hâiz olan hükümdar, kendisinde kuvveti asla tenkīs etmemek üzere, kuvve-i hâkimiyyetinden Hey'et-i A'yân'ı da istifâde ettirir. Devlet-i Osmâniyye-i Meşrûta'da mevcûd kuvve-i hâkimiyyetinin şu pek muhtasar tahlîli derhal gösterir ki, anâsır-ı selâseden, en zaîfi, ziyâ-yı hâkimiyyete, ay gibi sırf in'ikâsen nâil olanı Hey'et-i A'yân'dır. Bu hakīkati Kānûn-ı Esâsî'nin sathî kırâatinden bile bis-suhûle istihrâc edebiliriz. Fakat "kuvveti hâkimiyet-i milliyyeden iktibâs eden" meb'ûslar ile kuvveti şer'-i şerîften ve an'ane-i târihiyyeden alan hükümdarın, kuvve-i hâkimiyyetteki mevzilerini, Kānûn-ı Esâsî'yi bit-tedkīk ta'yîn gāyetle müşkildir. Ve bu müşkilât, Meclis-i Umûmî'nin nutk-ı iftitâhîye cevabı münâsebetiyle, bu hafta vâzıhan meydana çıktı. Bazı kimseler, müşkilâtın menbaını **[226]** esasların ihtilâfında görerek, ta'mîkini fâidesiz bulabilirler ve bu nazar, belki de doğrudur. Lâkin hukūk-ı esâsiyyemizin az çok ciddiyetle tedkīkine girişildi mi, bu müşkilin halli iktizâ edecektir: Umûr-ı hukūkiyyede idâre-i maslahat olamaz.

Arîza-i cevâbiyye münâsebetiyle, bu mes'elenin hudûs etmiş olduğunu anlamak için, Hey'et-i A'yân ve Hey'et-i Meb'ûsân'ın arîza-i cevâbiyye müzâkeresini hatırlamak kâfîdir: Hükümdar, Meclis-i Umûmî'yi bizzat açmış ve nutk-ı iftitâhîsini Sadrazam Paşa tarafından Meclis-i Umûmî'ye hitâben okutturmuş idi. Hükümdar, nutk-ı iftitâhîsinde memleketin siyâset-i umûmiyyesinden bahsediyordu. Meclis-i Umûmî'nin her iki hey'eti bu nutk-ı iftitâhîye cevap verecek oldular; lâkin Hey'et-i A'yân ve Hey'et-i Meb'ûsân'ın, nutk-ı iftitâhî-i hükümdârîye nazarları bir olmadı: A'yân nutk-ı iftitâhîyi bir vesîka-i siyâsiyye sûretiyle telakkî etti. A'yân nazarında nutk-ı iftitâhî, hükümdar ağzından hükûmetin, daha açık bir ifâde ile kabinenin ifâdesinden başka bir şey değildi. Bunun böyle olduğunu garbî Avrupa devletlerinin bazılarında cârî usûl ve teâmülle istişhâd ediyordu.

Bu ictihâd doğru veya yanlış olabilir, lâkin her halde sarîhtir: Gayr-ı mes'ûl olan hükümdarın akvâl ve ef'âli mes'ûl nâzırlarındır, kabinenindir; binâenaleyh onlar her bir kavl veya fi'l-i hükümdârîden dolayı muâheze ve muâtebe olunabilirler. – Lâkin Hey'et-i Meb'ûsân'ın nutk-ı iftitâhîye nazarı asla kesb-i vuzûh eyleyemedi. Reis-i meclis, bu nazarı, hukūkî ve manıkī bir sûrette ta'yînden pek uzak bulundu, meb'ûsların ekseriyeti –nutk-ı iftitâhîye arîza-i cevâbiyye ihzâr eden komisyonun bi'l-cüme a'zâsı da dâhil olmak üzere– nutk-ı iftitâhînin mâhiyetini ta'yîn edememiş veya etmeye lüzum görmemişti. Komisyon a'zâsı yekdiğerinin fikrini nakzedecek ifâdâtta bulundular: Bazılarına göre, arîza-i cevâbiyyede siyâset-i umûmiyyeden, kabineyi tasvîb veya tenkīd kasdıyla bahsolunuyordu; yani arîza-i cevâbiyyeye ve binâenaleyh nutk-ı iftitâhîye bir mâhiyet-i siyâsiyye isnâd edilmiş oluyordu. Bu halde her ikisi birer vesîka-i siyâsiyye demekti ve bu sûretle A'yân'ın ictihâdına iştirâk olunmuş olunuyordu. – Fakat bazılarına göre, arîza-i cevâbiyyeyi yazmaktan maksad, ancak izhâr-ı nezâket ve hürmetti; nutk-ı iftitâhînin okunması da, arîza-i cevâbiyyenin takdîmi de, merâsim-i teşrîfâttan ibâretti; hâsılı ne arîza-i cevâbiyye ve ne nutk-ı iftitâhî mâhiyet-i siyâsiyyeyi hâiz olmayıp vesâik-i siyâsiyyeden ma'dûd değildi. Bu tarz-ı tefekkür, A'yân'ın nazarına külliyen ma'kûs idi.

Komisyonun ve onunla beraber yürüyen ekseriyetin nazarındaki bu adem-i vuzûhu, ilk önce, Hey'et-i Meb'ûsân'ın en dakīk hukūk-şinâsı olan zât-ı muhterem, halli iktizâ eden bir mes'ele-i müste'hirenin vücûdunu iddia ederek, meydana çıkardı; mes'ele-i müste'hire, nutk-ı iftitâhî ve arîza-i cevâbiyyenin mâhiyyet-i siyâsiyyeyi hâiz olup olmadığının bir esas olmak üzere, ta'yîni mes'elesiydi. Mes'ele bu sûretle bir dereceye kadar tavazzuh ettikten sonradır ki komisyon reisi, teâmülün nutk-ı iftitâhî ve arîza-i cevâbiyyeyi sırf merâsim-i teşrîfâttan addettiğini cevaben söyledi. Lâkin komisyon reisinin bu beyânâtını arîza-i cevâbiyyenin münderecâtı tamamen tekzîb ediyordu; zîrâ arîza-i cevâbiyye, nutk-ı iftitâhîde mezkûr mevâdd-ı siyâsiyyeden hemen cümlesine, alelekser icrâât-ı hükûmeti tasvîb etmek üzere, siyâsî cevaplar veriyordu. Hükümdarın nutku ve meb'ûsânın cevabı muhteviyât-ı siyâsiyyeleri ile meydanda durup dururken, bunlara sırf vesâ'ik-i teşrîfâttır, demek onların muhteviyâtını ma'nâdan ârî boş laflar derekesine tenzîl etmekti. Ma'nâsız sözler yazmakla imâte-i vakt etmeyi ne hükümdara ve ne de Meb'ûsân'a isnâd câiz olamazdı. Maamâfih gariptir ki nutk-ı iftitâhî ve arîza-i cevâbiyyenin sırf birer vesîka-i teşrîfâttan ibâret olması fikri, Meclis-i Meb'ûsân'ın ekseriyeti tarafından kabul edilmiş gibi göründü. Böyle kabul etmiş görünmekle beraber, arîza-i cevâbiyyenin muhteviyât-ı siyâsiyyesini kemâl-i dikkatle okumaya ve hatta bazı ifâdelerini sırf ehemmiyet-i siyâsiyyesinden dolayı tashîhe de lüzum hissolundu. Hâsılı Hey'et-i Meb'ûsân'ın nutk-ı iftitâhî ve arîza-i cevâbiyyeye ne gûnâ bir mâhiyet isnâd ettiği vâzıhan anlaşılamadı.

Bu müphemliğinin, fikrimizce asıl sebebi, yukarıda zikredilen mes'ele-i müste'hireden akdem, diğer bir mes'ele-i müste'hirenin halledilmemiş bulunmasıdır: Hükümdar ile Meclis-i Umûmî'nin vâsıta-i mükâlemesi olan nutk-ı iftitâhî ve arîza-i cevâbiyyenin mâhiyyet-i siyâsiyyesi olup olmadığını araştırmadan evvel, hükümdar ile Meclis-i Umûmî'nin ve hatta Meclis-i Umûmî'yi eczâ-yi esâsiyyesine bit-tefrîk hükümdar ile Hey'et-i Meb'ûsân ve A'yân'ın vaz'iyet-i mütekābilelerini, münâsebât-ı mütekābilelerini ta'yîn etmek iktizâ ederdi.

Eğer, Hey'et-i A'yân'ın ictihâdı vechile meşrûtiyet-i Osmâniyye'de hükümdarın Meclis-i Umûmî mükâlemesi, İngiltere'de olduğu gibi bir faraziye (fiction)dan ibâret olarak kabul edilirse, Hey'et-i Meb'ûsân'ın tarz-ı hareketi kavâid-i meşrûtiyyetimize muhâlif olmuş olur, Hey'et-i Meb'ûsân da tıpkı Meclis-i Umûmî'nin diğer kısmı gibi nutk-ı iftitâhîyi, kabinenin hükümdar ağzından yazılmış bir beyânnâme-i siyasîsi olmak üzere kabul eyleyerek, ona göre bir vesîka-i siyasiyye ile cevap vermesi lâzım gelirdi.

Lâkin, bazı muharrirlerimizin zannettiği gibi meşrûtiyet yek-tarz değildir. El-yevm mevcûd bazı meşrûtî devletler vardır ki onlarda nutk-ı iftitâhî ve mukābelesi, sırf bir resm-i hoş-âmedî ve temennî-i muvaffakıyyet ile ona mukābil arz-ı selâm ve teşekkürâttan ibârettir. Bazı meşrûtî devletlerde bu şeklin zuhûru keyfî gelişigüzel olmayıp muhît-i ictimâ**[227]**înin te'sîri neticesidir. Vâkıa o memleketlerde cây-gîr olmuş an'ane-i milliyye hükümdarın mevziini pek yükseklerde bulunduruyor. Hükümdara karşı velev ki yalnız me'mûrları olan nuzzârı muâheze kasdıyla olsun, söylenecek sözler, o muhît-i mahsûs-ı ictimâ'îde hoş görünmüyor. Ve binâenaleyh ne hükümdarın nutk-ı iftitâhîsinde ve ne de Meclis-i Umûmî'nin cevabında siyâsetten asla bahsolunmuyor. Hükümdar ile meclis mütekābil izhâr-ı nezâket ve muhabbetten sonra, nüzzâr ile daha serbest konuşmaya başlıyorlar. Bu şekl-i meşrûtiyette, mevki'-i hükümdârînin pek yükseklerde bulundurulmak istenildiği âşikârdır.

Bizim Hey'et-i Meb'ûsân bilhassa muhît-i millîmizin te'sîrâtından dolayı bu şekle takarrüb ettiyse de, şeklin tevlîd ettiği esası açıktan açığa kabule cesâret edemedi, zannındayız. Eğer esası kabul etse, Osmanlı meşrûtiyetinde hükümdarın mevkiini, kuvâ-yı hâkimiyyeti hâiz diğer anâsırın mevkileriyle bir seviyede görmemiş olacaktı. Bir defa esası açıktan açığa kabul edemedikten sonra, o şeklin îcâbâtına da

tamamen tatbîk-i hareket eyleyemedi: Arîza-i cevâbiyyesinde, ma'nâyı mutazammın değildir diyerek siyâsiyâttan bahse kalkıştı ve böylece tenâkuz ve mübhemiyete girmiş oldu.

Demek oluyor ki Kānûn-ı Esâsîmizde hükümdar mevkiinin sarâhatle teayyün etmemiş olması, yahud muayyense bile muhît-i ictimâî ve millîmizle tamamen ahenkdâr bulunmaması, yek-nazarda ehemmiyetsiz gibi görülen ve fakat biraz ta'mîk olunursa, şekl-i müstakbel-i hükûmetimiz için büyük bir ehemmiyeti hâiz olan işbu şekil mes'elesini tevlîd eylemiştir.

Biz, burada mes'elenin ancak vücûdunu ihtâr ederek biraz da tahlîline çalıştık. Halli, Kānûn-ı Esâsî'nin ıslâh ve muhâfazasına me'mûr kuvvetlerin vazîfesidir.

A[elif].Y.

Hasbihâl:

SA'DÎ

Dumas Fils'in *La Dame Aux Camélias*'ını hepimiz biliriz; daha doğrusu müellifi yalnız bu te'lîf-i güzîni delâletiyle tanırız. Nasıl, Fuzûlî'nin enîn-i rûh-i giryânı üç beş gazelinde duyulur; Şeyh Gālib'in hüviyet-i şâiriyyeti *Hüsn ü Aşk*'ının en parlak bir iki safhasında görülürse, Dumas Fils'in kudret-i bülendi de bu eserinden anlaşılır.

Sa'dî ünvânlı bir hasb-i hâle Dumas Fils'in eseri hakkında mütâlaa beyânıyla başlamak size garip geliyor, değil mi? Halbuki ben ne zaman Sa'dî'yi ansam arkasından Dumas Fils'i, ne vakit Dumas Fils'i tahattur etsem yanı sıra Sa'dî'yi bilâ-ihtiyâr düşünürüm. Birbirinden asırlarla, dünyalarla ayrılan bu iki büyük fıtratı nasıl oluyorda yan yana getiriveriyorum, öyle mi?

Anlatayım?

Bundan yirmi beş otuz sene evvelki rüşdiyelerimiz şimdikilerden pek çok değil, biraz hallice idi. Yani o vakitler de okuturlar, fakat öğretmezlerdi; şimdi de okutuyorlar, fakat öğretmiyorlar. Şu var ki eskiden daha çok şeyler okuturlar, ta'bîr-i sahîhiyle daha çok şeyler ezberletirlerdi! Biz de mektep programındaki kitaplar miyânında Gülistân'ı –beşinci bâb müstesnâ olmak şartıyla– bâb bâb okumuş, ezber etmiş idik.

Artık Sa'dî'nin yaşını başını almış adamlar için yazdığı o muazzam eserden sekiz dokuz yaşındaki çocukların ne kadar zevk alabileceğini söylemeye hâcet yoktur. Her hikâyeyi okur; evvelâ kırık ma'nâsını verir, sonra tahlîl-i sarfîsini, nahvîsini yapar; daha sonra mefhûmunu su gibi söylerdik. Lâkin kıssadan hiçbir hisse çıkaramadığımız gibi hiçbir keyif de duyamazdık.

Öyle ya! Evlerinde "Bir pâdişahın üç oğlu varmış..." diye başlayarak kışın uzun gecelerini cabasıyla idare eden cinli, perili, masalları dinlemeye alışmış kafalar iki üç satırlık hikâyeden ne anlayacak!

İdâdî tahsîlini bitirdikten sonra *Gülistân*'dan ezberimde kalan bazı hikâyeleri, beyitleri hatırlamaya, hatırladıkça o zamana kadar yabancısı bulunduğum bir neşveyi duymaya başladım. Üç beş sene daha geçince eserin büyüklüğünü hakkıyla takdîr eder oldum.

Ziya Paşa merhum *Harâbât Mukaddimesi*'nde İran şairlerini birbiriyle mukāyese eder de nihâyet "efser-i fazilet"i Sa'dî'ye verir. Merhumun bu hükmü, bilhassa:

Bir kimse okursa Bûstân'ı,
Anlar o zamân nedir cihânı.

Tarzındaki tavsiyesi Sa'dî'nin bu ikinci eserini de okumak için bende zâten bir heves uyandırmıştı. Kendisinden birçok acı, fakat doğru sözler işittiğim Ispartalı Hakkı'nın "Senin için *Bostan*'ı okumamış olmak âdetâ rezâlettir!" gibi tezyîfleri o hevesi artık azim derecesine getirdi. Bu kitâb-ı mübîni kim bilir kaç defa hatmettim! O vakte kadar okumadığıma kim bilir ne kadar pişmân oldum!

Bostan'ın, kısm-ı a'zamı, birkaç beyti ancak meşgūl eden küçük hikâyeleri beni saatlerce düşündürürdü. Ben eserdeki azamet-i san'ati görür, fakat bu san'atin sırrını bir türlü anlayamazdım.

Nihâyet, garblıların, bilhassa Fransızların edebiyâtını da biraz anlamak için o lisandaki ma'rûf eserleri okurken *La Dame Aux Camélias*'ya sıra geldi. **[228]** Müellif kitabının baş taraflarında diyor idi ki:

"Hakîkat, üzerinde işlemekte olduğum bu kadar ufak bir mevzû'dan o kadar büyük neticeleri çıkarmak isteyişim benim için bir cür'et görülecektir. Lâkin ben her şeyin az şeyde olduğuna kāni olanlardanım: Çocuk küçük, fakat kendisinde koca bir insan mündemic; beyin daracık, lâkin müfekkireyi ihtivâ ediyor; göz bir noktadan ibâret, bununla beraber fezâları muhît."

Şu satırları okur okumaz Sa'dî'deki sır san'atını anladım: Demek büyük büyük hikmetler, ibretler göstermek için uzun uzun vak'alar tertip etmeye lüzum yokmuş; her gün görülen, her gün görüldüğü için hiç nazar-ı dikkati celb etmeyen hâdiseler bir lehâza-i im'ân önünde nâ-mütenâhî mevzû'lar teşkîl edebilirmiş!

Mesela Avrupalılarca dünyaya gelen şâirlerin Homer'den sonra en büyüğü tanılan Firdevsî'yi ne yapayım? Altmış bin beyitlik *Şehnâme*'si *Bostan*'ın yedi sekiz beyte varan iki hikâyesi kadar insâniyete hizmet edebilmiş midir?

Sa'dî'yi çekemeyen muâsırlarından biri: "İyidir ama yalnız mev'ize vâdisinde güzel sözler söyler; yoksa Firdevsî gibi harb ve darb tasvîr edemez." demiş. Sa'dî bunu işitince: "A-yol ben sulh adamıyım!" cevabını vermiş. Halbuki müşarun-ileyhin isterse Firdevsî gibi harb ve darb tasvîr edebileceğini gösterir eserleri de yok değildir.

Mehmed Âkif

İNKILÂB-I İRÂN'DAN
MÜCÂHİD-İ İSLÂM
SEYYİD CEMÂLEDDÎN AFGANÎ HAZRETLERİ

–geçen haftadan mâba'd–

1896 senesi nihâyetine doğru seretân-ı fekkîye yakalanmıştı. Hastalık enseye de sirâyet etti. 9 Mart 1897'de Seyyid âzim-i dâr-ı bekā oluyordu; cenazesi debdebe ve ihtifâlât-ı lâyıka ile kaldırılarak Nişantaşı civarında Şeyhler Mezarlığı'nda vedî'a-i hâk-ı gufrân kılındı.

Ekser Acemler tarafından iddia ve ekser Türkler tarafından reddolunuyor ki o mevt-i tabiî'î ile ölmedi; Sultan'ın mabeyn adamlarından, Ebulhüdâ isminde biri tarafından dudağından bir nevi' zehirli madde ile telkîh olunmuştu ki zâhiren seretâna benzeyen bir hâlet-i maraziyye gösterdi... El-ilmü indellâh!

İşte böylece bu son yirmi senelik bir zaman zarfında âlem-i İslâm'a muâsırlarının hepsinden ziyâde icrâ-yı te'sîr etmiş bulunan bu büyük adamın tarîk-ı hayâtı, pek kısa bir sûrette nihâyet buluyordu, Cemâleddîn'in tarihini yazmak bu son seneler zarfında zuhûr-yâfte olan bütün şark mesâilini, bu münâsebetle Afganistan'ı, Hindistan'ı ve daha büyük bir derecede Türkiye'de, Mısır'da, Acemistan'da bilhassa bu son memâlikte, muhtelif sûretlerde el-ân bir kuvve-i hayâtiyye hâlinde bulunan te'sîrâtının netâyicini yazmaktır. Vekāyi'-i hayâtının kuru bir tasvîri onu bize tamamiyle gösteremez; onun meslek hayatını bî-tarafâne tasvîre çalışmak ve bildiğimden hiçbir şeyi gizlememek ve hepsini söylemekle beraber pekâlâ mutmainnim ki bu bâbı ileriye kadar okuyan vatandaşlarımın ekseri onu, gāyesine vâsıl olabilmek için birçok şeyler yapmaya hazırlanan bî-nazîr bir pervâsız ve tehlikeli entrikacı diye telakkī edeceklerdir, efkâr-ı siyâsiyyesini ve bunları harâretlendiren derin ve ateşli tasavvurâtını münâkaşaya girişmezden evvel, bu adamın daha sarîh bir sûrette resmini çizmek ve bir sûret-i mücmelede *Meşâhîrü'ş-Şark* nihâyetinde bahsolunan husûsiyyât-ı şahsiyyesine dâir ma'lûmât vermek isterim.

O, görünüşte bir Hicazlı Arap gibi parlak siyah gözlerle esmer çehreli, düzgün yapılı, sağlam ve tendürüst idi; kasîrü'l-basar olmasına rağmen enzârı nâfizdi; ve gözlük taşımak istemediği zamanlarda okumak için kitabı gözlerine tutmaya mecbûr idi.

Saçlarını kesmeyip uzun bırakır, İstanbul ulemâsı kıyafetinde giyinirdi. Pek az hatta âle'l-umûm günde bir defa yemek yerdi. Hakīkī bir Acem gibi, mütemâdiyen çay içerdi; hatırı sayılır tütün içenlerdendi de! Hatta tütünün cinsine o kadar ehemmiyet verirdi ki ekseriyâ kendi satın alırdı. Birçok Asyalılar gibi büyük cigaraları ufaklarına tercîh ederdi, İstanbul'da son ikāmeti esnasında Sultan'dan ayda 75 lira alıyordu. Kendisine Nişântaşı'nda bir ev ihsân olunmuş İstabl-ı Âmire'den atlarla araba verilmişti, umûmiyetle gündüzleri evde oturur, araba ile çıktığı zaman ekseriyâ yalnız Kağıthâne'ye veya akşama doğru, İstanbul'un sâir eğlence yerlerine giderdi. Kendisini ziyârete gelenleri, en mu'teberinden en âdîsine kadar, nezâket ve insâniyetle kabul ederdi, lâkin, bilhassa rüteb-i âliyye ashâbına iâde-i ziyârette terâhî gösterirdi; nutkunda vâzıh ve belîğ idi; ifâdesi muhâtabının seviye-i iktidârına göre idi; âdî, kaba kelimâtı kat'iyyen isti'mâl etmez, daima güzîde bir lisan ile konuşurdu; hatîp sıfatıyla şarkta ancak bir misli bulunabilir. Sözlerinde daima ağır ve ciddî idi. Jestlerle havâî musâhabelerden hoşlaşmazdı.

Hayatında pek muttakī idi; dünyanın şeylerine hiç rağbet etmezdi; tehlike karşısında cür'etkâr ve bî-pervâ, serbest ve vefâkâr, fakat ateşîn-mîzâc, herkese karşı halûk, büyüklerle olan münâsebâtında gāyet hür bir tabîatte idi; öyle deniliyor ki Mısır'dan çıktığı zaman Süveyş'e cebleri boş gelmişti. Acem konsolosu, refâkatinde birtakım Acem tâcirleri de beraber bulunduğu halde ona hediye veya ödünç sûretiyle para teklîf ettiler, kabul etmedi! "Onları kendiniz **[229]** için saklayınız; çünkü siz benden ziyâde muhtaçsınız; arslan nerede olsa kendine yiyecek bulur." dedi. Kuvve-i fikriyyesi, sür'at-i idrâki, şiddet-i temyîzi o derecede idi ki insanın lakırdı söylemezden evvel, ne düşündüğünü âdetâ okumaya muktedir gibi görünürdü; kendisini dinleyenleri teshîr için şâyân-ı hayret bir mıknatısiyet-i rûhiyyeye mâlik idi; ma'lûmâtı pek vâsi'di; bilhassa felsefe-i kadîmede, felsefe-i târîhte, târîh ve medeniyet-i İslâmiyye'de ve bil-cümle ulûm-ı İslâmiyye'de sâhib-i kemâl idi. İyi bir elsine-şinâs idi. Fransızca'yı adam akıllı bir muallim olmaksızın üç ay zarfında okuyup tercüme edecek kadar öğrendi! Arap, Türk, Acem, Afgan dillerini iyi bilirdi. Biraz da İngilizcesiyle Rusçası var idi.[*] Galiba hiç evlenmemişti. Kadınların cazibelerine karşı tamamiyle lâkayddı; pek çok da kitap okurdu.

Meşâhîrü'ş-Şark'taki terceme-i hâlin sonları tasavvurât-ı siyâsiyyesini icmâl ederek şu sûretle neticeleniyor: "Hayat ve ef'âlinin bu icmâl-i muhtasarından şöyle bir fikir iktitâf olunabilir ki bütün harekâtının ona teveccüh ettiği gāye, bütün ümîdlerinin etrafında döndüğü mihver, İslâm'ı tevhîd etmek ve bütün dünya müslümanlarını bir halîfe-i muazzamanın himâyesi altında bir İslâm imparatorluğu dâhilinde toplamaktan ibâretti, buna çalışmak için bütün gayretlerini sarfetti, bu gāye için dünyasını terk etti, onun için evlenmedi, onun için hiçbir san'ata girmedi, şimdi ise ictihâdında muvaffak olamadı; vefatından sonra gazetelerde ötede beride muhtelif mevzûlarda yazdığı makāleler, husûsî mektuplar ve ta'rîznâmelerinden, bir de "Maddiyyûna Reddiyesi"nden başka, efkâr ve âmâlini tersîm eden hiçbir yazılmış eser bırakmadan gitti, lâkin şâkirdân ve muhibbânının yüreklerinde canlı bir kuvvet bıraktı, onların gayret damarlarını uyandırdı, kalemlerinin uçlarını keskinleştirdi; böylece bütün şark onun mesâîsinden istifâde etti ve hâlâ da ediyor!"[**]

El-Menâr sahibi Seyyid Muhammed Reşid Rıza, Seyyid Cemâleddîn'in kaleminden çıkma üç tane şâyân-ı zikr vesâik neşretti ki bunlar hem müşârun-ileyhin tabîatını, hem bu kitabın mevzû'-i bahsini teşkîl eden Acemistan vekāyiinin hudûsuna olan te'sîrâtının derecesini gösterir. Bu vesâikten birincisi Samarra mücdehidlerinden birincisi olan Hacı Mirzâ Hasan Şirâzî'ye hitâben gönderdiği mektuptur ki bunda bu büyük hoca bütün imtiyazına karşı durarak, bu sûretle Acamistan'da millet veya avâm-perverân ile birlikte, İran kuvve-i ilmiyyesini temsîl etmek için bir hatve-i teşebbüs

---

[*] *Târîh-i Bîdârî-i Îrân* diyor ki bu yedi lisandan mâadâ Türkçe'nin de iki türlüsünü bilirdi. Bir Osmanlı dili, bir de Hemedan'ın Acem Türkçesi.

[**] Şurası şâyân-ı zikrdir ki bu sözler bir müslim değil Suriyeli bir hıristiyan tarafından, bundan beş sene evvel yazılmıştır, o zamanki bilhassa Acemistan'da kesretle zuhûr-yâfte olan hâdisât Cemâleddîn'in kuvve-i sâbıkasının henüz ber-hayât olduğunu parlak misâllerle isbât ediyordu.

atmaya da'vet olunuyor; diğerleri ise *Ziya'ü'l-Hafıkayn* nâmında bir Arap risâle-i mevkūtesine gönderilmiş Şubat ve Mart 1892 tarihli iki makāledir ki ikisi de zamanın Acemistan ahvâlinden bahsediyor; nâşiri bunların her birine mebzûl mülâhazât ilâve ediyor ki bunları mektubun şeçme parçalarıyla birlikte tercüme edeceğim... Zîrâ hepsini buraya naklet-mek biraz uzun olur.*

İlâve:

(Mister Wilfrid Scawen Blunt)'un Notları:

27 Mayıs 1909

"Seyyid Cemâleddîn'i pek iyi tanıdım, onu 1883, 1884 ve 1885 senelerinde çok kere görmüştüm. İlk defa Londra'-da tesâdüf ettiğim zaman 1883 senesi ilkbaharı idi; o vakit henüz Amerika'dan gelmişti; zîrâ orada Amerika tâbiiyetine girebilmek ümidiyle birkaç ay kalmıştı. Daha sonra aynı senenin Eylül'ünde bir daha Paris'te buluştuk; orada tanı-dığım birkaç Mısır milletçileri ile birlikte yaşıyordu, onu çoktan beri görmek istiyordum. Niyet ettiğim bir Hindistan ziyâreti hakkında fikrini almam lâzım geliyordu; zîrâ oraya gitmekten maksadım Hind müslümanlarının bir cem'iyet sıfatıyla olan şerâ'it-i ictimâiyyelerini, diğer müslümanlarla olan münâsebâtını, hareket-i ıslâhiyyeye karşı kendilerin-deki isti'dâdâtı tedkīk etmek idi: Bunun için ondan takdim-nâme gibi bir şey almak, bu sûretle Hind ricâl-i İslâmiyye-siyle görüşebilmek îcab ediyordu... Bugün o zamanki rûz-nâme sahîfelerini açınca bunları görüyorum:

"3 Eylül 1883 – Sabuncu (husûsî kâtibim) Şeyh Cemâ-leddîn ile birlikte içeriye girdi, onu Londra'da gördüğüm zaman üzerinde şeyh elbisesi vardı; şimdi ise İstanbulîn biçiminde bir elbise giyinmiş idi. Maamâfih kendisine pek de fena yakışmıyordu; birkaç Fransızca kelime öğrenmişti. Başka değişik bir şey yoktu; söz Hindistan üzerine ve benim orada müslümanlara karşı i'timâd kazanabileceğime dâirdi Seyyid diyordu ki "İngiliz olmanız işi bozuyor, zîrâ herkesin canı yanmış! Hafiyelerden el-âmân diyor!" Kendisi bile Hin-distan'da iken evine hapsedilmiş, beterinden kurtulmak için kaçmıştı; biraz nüfûz kazanabilen bir şeyh derhal tutularak keçe külah edilir veyahud şu veya şu sûretle Andaman ada-larına gönderilirdi; "Halk sizin onların hayrını istediğinizi an-layamayacak, sizinle konuşmakta pek ihtiyâtkâr davrana-caklardır! Fakat bunu fakir halk yapar, şeyhler **[230]** ve bey-ler değil." dedi. Benim için Haydarabâd'ı en münâsib bir yer gördü; zîrâ orada sığınacak yer çok olduğu için İngiliz Hükûmeti'nden o kadar korku yoktu. Bana dedi ki "Dostla-rıma husûsî mektuplar, oranın gazetecilerine de tavsiyenâ-meler gönderebilir, hal ve mevkiinizi izah edebilirim." Ben ona İngiltere politikasının hal ve mevkiini anlattım, dedim ki "İngiliz boyunduruğuna dayanabilmek için Hind müslü-manları pek kavî bir ittihâda mâlik olmalıdırlar." Seyyid cevap verdi: "Eğer İngiltere'de de kendileri lehine hareket e-decek adamlar bulunduğunu bilseler buna cesâret edebilir-ler, zîrâ onlar yalnız kendilerine lakırdı söylerlerken hiç gül-meyen me'mûrları görmüşlerdir."

14 Eylül 1883 – Sabuncu ile Cemâleddîn kahvaltıya gel-diler; bütün gün konuştuk... Şeyh beraberinde yazdığı mek-tupları getirmişti, ki bunlar benim için pek büyük bir kıymeti hâizdi, kendi kavim ve âilesine âid mühim birtakım husûsi-yât serd etti. Afganlıların Sâmî oldukları fikrini kemâl-i şid-detle reddetti. Memlekette Hindistan'ın şimâl sekenesi gibi Aryanîler oturuyor dedi. Lâkin kendi âilesi an-asl Araptır, hatta efrâdı arasında eben an-ceddin lisân-ı Arab muhâfaza olunmuştur; Cemâleddîn Arapça'yı pek mükemmel konu-şur. Tarihten de bahsetti. O zaman ona "Rüzgâr ve Kasırga" nâmındaki şiirimi okudum. Kâtip Sabuncu, Şeyh'e tercüme etti. Cemâleddîn "Hindistan'ın felâketlerine iştirâk eden bir İngiliz bulunduğunu söyleselerdi inanmazdım" dedi...

Şeyh'in bana verdiği mektuplar çok işime yaradı, gör-düm ki halk arasında fevkalâde bir i'tibârı vardır.

Kalküta'da dimâğları hürriyet fikirleriyle meşbû' ve Pan-İslâmizm'e bütün mevcûdiyetleriyle sarılmış Hindli talebeler vardı; Hindistan'ın şimâl merakizindeki keyfiyet aynı idi! Cemâleddîn İngiliz idaresinin şiddetli bir muârızı idi, fakat bir i'tilâf husûlü kābil göründüğü zaman en küçük bir taas-subu bile terk edebilirdi. Bunu 1884'te Avrupa'ya döndü-ğüm zaman anladım.

O ilkbahar onu tekrar Paris'te buldum. Dostum Şeyh Abduh ile birlikte Rue des Rozes sokağında, bir evin en üst katında, *Urvetü'l-Vüskā* cerîde-i Arabiyyesine idarehânelik hizmetini gören sekiz kadem murabba'ında ufacık bir odada yaşıyordu.

Hindistan seferimdeki muvaffakıyetimden pek memnun idi, hemen bana İslâmiyet lehinde gazetelere yazı yazmamı ricâ etti; o zaman General Gordon'un Hartum me'mûriyeti dolayısıyla İngiltere ve Mısır'da büyük bir heyecan vardı; Mehdî'ye bir hey'et-i sulhiyye gönderilmesi bu sûretle Gor-don'un geriye çekilmesi için kendi nüfûzundan istifâde olun-masını teklîf ettim, derhal böyle bir tasavvura yardıma rızâ gösterdi; yalnız İngiliz Hâriciye Nezâreti'ne emniyeti yoktu. Bu bâbda Gladstone ile görüştüm; o da mes'eleyi hüsn-i rı-zâsıyla telakkī etti; o kadar ki iş kabineye arz olunacak ka-dar ehemmiyet kesb etti. Lâkin işin sulhen halli tarafına Foreign Office yanaşmak istemiyordu ve teklîf reddolundu.

Ertesi sene 1885'de Gladstone nezâretten çıkıp da dos-tum Lord Randolph Churchill Hindistan müsteşârlığına ta'-yîn olununca derhal Cemâleddîn'i, İngiltere ile İslâm arasın-da bir i'tilâf akdetmek üzere, Londra'ya Churchill ile müzâ-kereye, da'vet ettim; o da davetime icâbet etti ve üç dört ay kadar kâh Karabübet[1] kâh Londra'da yanımda misâfir kaldı. O zaman onu tamamiyle tanımak fırsatına nâil oldum. Onu en mu'teber dostlarımın, bilhassa Churchill ve Drummond Wolff'un nezdlerine idhâl ettim; ikisiyle de ne konuştukları mükemmelen mazbût bir halde hâlâ yanımdadır; bir an ol-du ki Cemâleddîn, İstanbul'a husûsî bir me'mûriyetle giden

* Gelecek haftaya yine birinci bâbın muhteviyâtından olmak üzere Hasan Şirâzî'ye mektubun bir sûreti, buna Reşid Rızâ'nın ilâve et-tiği tefsîrâtı, *Ziyaü'l-Hafıkayn* ile Cemâleddîn'in *Tabîat*'ı tercüme edilecektir.

[1] (قرابيه ت) şeklinde yazılmıştır.

Wolff'a refâkat etmek, orada Abdülhamid'in ittihâd-ı İslâm tarafdarânı olan mukarrebîni sâyesinde müzâkerâta icrâ-yı nüfûz ederek, Mısır'ın tahliyesiyle İngiltere'nin, Rusya aleyhine, Türkiye, Acemistan ve Afganistan ile ittifâkı esaslarını hazırlamak gibi bir fikre düştü: Fakat bu ne bedbahtlık idi ki Wolff bile yanına Cemâleddîn'i de beraber aldığından dolayı i'timâdsızlığa ve hatta denebilir ki böyle bir sebepten dolayı me'mûriyetinde birçok müşkilâta tesâdüf ettiği gibi sonunda da tamamiyle sukûta mahkûm olmuştur. Bu ihtilâf-ı efkâr Seyyid'in İstanbul'da entrika çevirmek istediği zehâb-ı umûmîsinden hâsıl olmuş bir şeydi!.. Bunun üzerine Seyyid ne yapacağını bilmez bir halde birkaç hafta daha Londra'da kalmış, sonra büyük bir perîşanlıkla Moskova'ya gitmiş, orada Katkov ile muârefe peydâ etmiş, derhal muârız ordugâha geçmiş, İngiliz aleyhine bir Rus ve Türk'ün ittifâkı husûlüne çalışmaya başlamıştı.*

Birçok seneler Cemâleddîn'i nazardan kaybettim. Nihâyet kendisini Sultan Hamîd'in baş gözdelerinden biri sıfatıyla İstanbul'da buldum... O zaman Nişântaşı'ndan Yıldız Bahçesi duvarına karşı bir yerde misâfirhânede yatıp kalkıyordu; muvâsalatımdan birkaç gün evvel muâyede münâsebetiyle Saray'da vukū' bulan merâsim-i tebrîkiyye esnâsında mülâkāt-ı Şâhâne'ye mazhar(!) olmuştu; mabeyncilerden biri onu bırakmak istemeyince Cemâleddîn mu'tâdı olan salâbet-i tab'ıyla bir âlim ve seyyid olmak haysiyetiyle herkesten ziyâde o hakka mâlik bulunduğunu söyleyerek ileriye yürümüştür; bu mes'ele Sultan'ın nazar-ı dikkatini celb eylemiş ve onu tahtının arkasında hadım ağalarından biriyle birlikte ayakta durdurmuştur. Ben derim ki bu onun tab'ına pek muvâfıktı, zîrâ o resmî şeyleri pek demokratça istihfâf ederdi, zâten kendisi de İstanbul'a ilk geldiği zaman Şeyhülislâm ile aralarında aynı hal vukū' bulmuştu.

Ve'l-hâsıl her ne kadar Sultan'ın gözünde ise de Hamîd bütün misâfirlerine **[231]** yaptığı gibi bunu da sıkı bir nezâret altında tutuyordu (1298).

İstanbul'da kendisini ilk ziyâretim münâsebetiyle yanımda kızım da beraber bulunuyordu; bizi gördüğünden dolayı pek ziyâde mahzûz oldu; zâten bütün bütün bir oda işgāl ediyordu; etrafında, hepsi de ilmiye sınıfından birçok dostları vardı. Bizi görünce derhal istikbâlimize koştu; beni iki yanağımdan öptü; kızımı merâsim koltuklarından birine oturttu; bize kahve çay ikrâm etti; ve oturduğumuz müddetçe –her zamanki mu'tâdı vechile– yarı Fransızca yarı Arapça musâhabeleriyle bizi eğlendirdi!

Bana kemâl-i serbestî ile her şeyden bahsetti. Öyle zannederim ki öteki misâfirleri yalnız Tükçe biliyorlardı. Ertesi gün Beyoğlu'ndaki otele gelerek ziyâretimizi iâde etti. Sultanla görüşmemi pek arzu ediyordu, ben de elime fırsat geçiremediğime pek teessüf ediyordum; lâkin o zaman mülâkāt mes'elesi pek zordu; mabeyncilerle uzun uzadıya anlaşmak lâzım geliyordu; benim ise beklemeye vaktim yoktu; çünkü Mısır'dan İngiltere'ye gitmek üzere yola çıkmıştım.

İkinci ziyâretimde bana bu pek garip Yıldız âleminden birçok şeyler söyledi; orada yarı mahbûs yarı misâfir gibi idi; ve maamâfih o zaman hâlinden pek memnun idi; zîrâ teveccüh-i şâhâne nüfûzunu arttırıyordu. Hiç olmazsa ağzına mühür vurmuyordu; o her zaman serbest söylemiştir!..

Onu o vakit görebildiğime pek memnunum. Zîrâ ondan sonra zavallı pek bedbahtâne günler geçirmişti. Sultan'ın müneccim-başısı Şeyh Ebulhüdâ kendisine hased ederek nazardan düşürmeye muvaffak oldu. Maamâfih, Cemâleddîn sonuna kadar Nişantaşı'nda oturdu. Benim kendi zihnimde kat'iyen şüphe yoktur ki İran şahının katlinde Seyyid Cemâleddîn pekâlâ medhaldâr idi. Zîrâ o, sulu sütten bir ihtilâlci değildi, onun için ölümüne de zehrin sebep olduğuna inanmamazlık edemem. Çok düşmanları vardı; Abdülhamid'e bâr oluyordu; lâkin şurası muhakkak ki son günleri hazîn oldu.

Şeyh Muhammed Abduh'un söylediklerine nazaran gözden düştükten sonra dostları yavaş yavaş onu bırakarak çekildiler; Cemâleddîn artık misâfirhânede dostlarından kimse kalmadığını gördü; yalnız tek bir sâdık hizmetçinin kolları arasında teslîm-i rûh etti; bu hizmetçi bir hıristiyan idi!..

Mütercimi
Mehmed Râgıb

بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّ فِى ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ [1]

معلوم عند ارباب التحقيق والتدقيق ان من اعظم الاسباب والزم الوسائل لسعادة الامة بعد الاخوة المفروضة ان نتحد و نتفق باجمعنا فى عقد الجمعيات النافعة للامة ونؤسس اصولها على اساس الشريعة المقدسة ونفرع فروعها على مقتضى قوانينها المبنية على حكم الهية ونظامات عقلية لتكون مؤدية على الوحدة العظيمة التى شكلها حكم القران وقضى بسر مديتها الى اخر الزمان وبها انتشر الدين حتى دانت اليه الامم من الشرق والغرب وامتزج لديه كل شعوب العرب وسائر الاقوام الذين امكنهم اللحوق بهم من جميع الاقطار شمالا وجنوبا شرقا وغربا (ولم يبق من التغاير القومية غير الاسم فقط) فاخذ وايتأملون فى شؤن احكام ذلك الدين وقوانينه فرأوا انه ينهاهم عن افعال ذميمة واخلاق قبيحة مضرة لمصالحهم ويا مرهم بالصدق والعفاف ولاتصاف باخلاق حسنة نافعة لامورهم فامنوا به بدلائل يقيتة وصاروا يخضعون لديه ويدخلون فيه افواجا ويعتقدون احكامه من غير لغوب واعوجاجا.

ومن المعلوم ان نوع الانسان من الموجودات يحتاج فى امر المعاش وبقاء الحياة الى المعاونة والمشاركة بين افراد نوعه بصناعات شتى وامور لاتحصى وحصول ذلك التعاون يتوقف على التمدن والاجتماع وان الطبائع البشرية مختلفة متباينة سيما عوام الناس فانهم ميالون الى الشرور والمفاسد و الضرر المسببة بابطال حقوق البشر فيكون الهيئة البشرية الاجتماعية معرضة للاختلال والاختلاف وهذا خلاف الحكمة الربانية فى عمران العالم وبقاء بنى آدم. وحفظ هذا النظام على ما هو عليه من الانتظام

* Rusya'daki bu hafî me'mûriyeti *Târîh-i Bîdârî-i Îrân*'da zikrolunuyor. Öyle görünüyor ki Mösyö de Giers Mösyö Zinoviev ve Madam Novikoff ile görüşmüştür.

[1] Kaf, 50/37.

الطاعات واكمل العبادات الاسلامية غير خال عن الاجتهاد فى اعلاء كلمة الله ومداومة عبادته تنويها بشعائر الملة الحنفية والشريعة المصطفوية واستحب قبل الخروج الى المصلى الاغتسال والاستياك ولبس احسن الثياب والتطيب استكمالا للنظافة والطهارة اللازمة للاجتماع. وكذا الانتشار فى الطرق ذهابا وايابا ليطلع اهل كلتا الطريقين على قوة المسلمين وتقع فى قلوب المخالفين من ذلك هيبة. وانهم كانوا يعتمدون فى تلك الجمعيات بارتباط القلوب على التحابب والالفة والاتحاد لقبول ذلك الدين والتأدب من كمال ادابه والتخلق باخلاق سيد المرسلين كما انه صلى الله عليه وسلم كان يامرهم بالاجتماع فلما اجتمعوا يصلى معهم بالجماعة ثم كان يعظهم بالتى ترفع هم ذوى العقول من بيان اسباب التوحيد ومعرفة الله تعالى بذاته وصفاته واسمائه وافعاله حسبما دلت عليهما نصوص الشرائع واثبتها البرهان الساطع و كان يعلمهم القران الجامع لاحكام الدين والقوانين ومافيها من المقاصد المدينة والمحاسن السياسية وانها شريعة الهية وحكم ربانية فامرهم بالتشييد لدعائم العلم والتعليم فى احكام تلك القوانين العدالة. وبالاطاعة اللازمة والامتثال والانقياد الكاملة فى التمسك بتلك الاحكام التى تأمر بالبرو والعدل والاحسان وتنهى عن الاثم والفحشاء والموبقات والعدوان. وبالتمكن من القيام فى تلك الوظائف ليمزوا الحلال الممدوح الطيب الحق من الحرام المذموم الخبيث الباطل شرعا وعقلا ويفرق المستقبح من المسنون سياسة وعدلا وهذا كله لانتظام امور العالم وليعلموا ان حقوق العباد باجمعهم مصونة متساوية فى نظر هذا الدين. ونهاهم عن جرثومة الفساد والمهاجمات والمعادات والمخاصمات وعن عبادة الاوثان وعن وأد البنات وعقوق الامهات ومنع وهات وعن قيل وقال وكثرة السؤال واضاعة المال وعن ان لا يشفى احد غيظ نفسه باضرار او باحتقار غير اهل ملته واذية مخالفيه فى مذهب وسائر اموره وهذا ايضا كله ليعرفوا ان اساس الدين الاسلامى بمشتملاتها مؤسسة لتدبير شؤن العباد ونوال السير الممدوحة وترك العادات الجاهلية المذمومة وانتظام حال العموم وصيانة الحقوق بمقتضى العدل والاحسان وان تمام حقوق البشر بطريق العدالة والمساوات محفوضه عن الضرر ولا يجحف احد بحقوق غيره للضياع والهدر. فاخذوا ينبذون عجاجة الجهل وراء ظهورهم ويتفكرون بفكر سليم وعقل قويم فيما هو خير لهم من السعادة الابدية وحقيقة المدنية ويصدقون المبلغ الدى يديهم الى هذا الامر الجليل و يقتطفون من رياض فضله (عليه افضل الصلوات) ازهارا ويتحلون من حلية ادبه فضة ونضارا حتى ازاحوا بانوار ذلك الدين ظلمات الشبه والخرافات والاباطيل عن البابهم وخالطت بشاشة الايمان فى قلوبهم بدلائل وايات وبراهين وبينات فعرفوا فوائد الدين المبين واحكامه وما احل الله عليهم وما حرم وزينوا انفسهم بزينة تلك الاحكام فبدل الله سيئاتهم حسنات وضلالاتهم هدايات فحسنت تربيتهم ونورت افكارهم وهذبت اخلاقهم واصلحت شؤن معادهم ومعاشهم فتمت آمالهم وصانت اموالهم واعراضهم وحمى دمارهم وحقنت دماؤهم وزادت عقولهم وتوفرت سطوتهم وتضاعفت قدرتهم فى تسخير البلاد حتى فتحوا ممالك قيصر وكسرى لتكون كلمة الله هى العليا فاصبحوا فى عيش هنى ومقام سمى حتى انفقوا كنوزهما فى سبيل الله وعمرت بهممهم تلك البلاد المفتوحة وتمدنث اهاليها باخلاص النية وحسن الطوية ولم يزل يبث بينهم التمدن وينتشر فى انديتهم المعارف حتى اصبحوا من خير الامم ونالوا مقام السعداء.

وكذلك حكمة فريضة الحج على المسلم مرة فى العمر واجتماع المسلمين الوفا مؤلفة فى تلك الاماكن المباركة فى كل سنة واماكن التطوع بعدها يفتقر الى اصول كلية واحكام معينة وقوانين مقننة تقرر للناس معاشا ومعادا فلهذا ارسل الله و انزل الكتب نظاما للعالم واصلاحا لبنى آدم على مقتضى حكمة البالغة ورحمته الواسعة فانزل القرآن واحكامه باوامره السبحانية وزواجره الربانية وتعيين الحدود الجنايات الظلمة والفسقة وتبيين الحلال والحرام وترك العادات الذميمة لجاهلية وتفهيم ما يجب للامة من السعادة والصلاح والتخلق بالاخلاق المدوحة والفلاح لاحقاق حقوق العباد موافقا لمقتضى الوقت والاستعداد فاعطى بهذا الوجه نظاما للهيئة الاجتماعية البشرية بابدع انتظام واقام قواعد الكون على احسن اسلوب واتم قيام. ثم امر بالاعتصام الى ذلك القرآن بقوله تعالى «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا»[1] تشديدا لارتباط المودة والاتحاد وتأييدا للاتفاق والاجتماع ونهى عن الفرقة التى هى مسببة للنفاق والمعادات والمخاصمات بقوله «وَلَا تَفَرَّقُوا» انهم كانوا فى الجاهلية مواظبين على المحاربة والمنازعة فنهاهم عما هو يوجب العداوة والفرقة ويزيل المحبة والالفة. نعم، قال ابن عباس رضى الله عنهما بحبل الله اى بدين الله او بكتابه لفظ الحبل مستعار لاحد المنين فان كل واحد منهما يشبه الحبل فى كونه سببا للنجاة من الردى والوصول الى المطلوب. وقالت العلماء حبل الله هو القرآن لانه سبب يوصل الى الله عز وجل. ويئيد هذا مافى افراد مسلم من حديث زيد بن ارقم ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال «أَلَا وَإِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ ثَقَلَيْنِ: أَحَدُهُمَا كِتَابُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، هُوَ حَبْلُ اللهِ، مَنِ اتَّبَعَهُ كَانَ عَلَى الْهُدَى، وَمَنْ تَرَكَهُ كَانَ عَلَى ضَلَالَةٍ الخ»[2] وذكرى البغوى بغير سند عن ابن مسعود عن النبى عليه السلام قال «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ هُوَ حَبْلُ اللَّهِ، الْمُبِينُ عِصْمَةٌ لِمَنْ تَمَسَّكَ الخ»[3] وقالت المحققون الحبل هو الجماعة ويئيد ذلك ما اخرجه الامام ابو عبد الله احمد بن محمد بن حنبل فى مسنده عن موسى بن انس عن ابيه عن النبى عليه السلام «عليكم بالجماعة فانها حبل الله الذى امر باعتصامه **[232]** وان ما تكرهون فى الجماعة خير مما تحبون فى الفرقة»[4] والتوفيق فى ذلك كله ان الله يامر الاعتصام بكتابه الجامع لاحكام دينه مع لزوم الاتفاق والاجتماع على الانقياد لتلك الاحكام وهذا هو الدين الحق لايكون الا واحد او ما عداه يكون جهلا وباطلا وضلالا. ونهى عن التفرق والاختلاف الذين يزول معهما الاجماع كما اخرجه الامام علاء الدين فى سنن الاقوال والافعال عن القاسم عن النبى عليه السلام «القرآن جامع احكام دين الله لا تنقضى عجائبه. من قال به صدق ومن عمل به رشد ومن اعتصم به هدى الى صراط مستقيم»

وبهذه التعبيرات الموجزة يمكننا ان نتصو درجة اهتمام الدين بتقوية الوحدة وانعقاد الجمعية بين عموم المسلمين التقرير هذه الاصول والروابط الكلية التى متى قام بها العموم استقامت لهم الامور كما حصل فى زمن النبى والائمة الراشدين من تلك الجمعيات الفوز العظيم للامة فى جميع الوقايع التى هى معلومة عند ذوى العلوم والارباب...

ولا شك ان تلك الجمعيات لم تكن خالية من الفوائد والحكم. كما ان حكمة وجوب صلاة الجماعة فى يوم الجمعة هى من اهم اسباب الاجتماعية والتعارف. كيف لا! وهناك كم من حكم جمة واسرار عظيمة مهمة. نعم! شرعت صلاة الجمعة ليكون اجتماعها ميمونا مباركا بافضل

---

[1] Ali İmran, 3/ 103.

[2] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü Fezâili's-Sahâbe, 4.

[3] Begavî, *Tefsîrü'l-Begavî*, Beyrut, 1420, c. 1, s. 59.

[4] İbn Mesûd'un sözü olarak, Begavî, *Tefsîrü'l-Begavî*, c. 1, s. 480.

وجه الاستقامة فيما يأمر به الشرع وينظر على كل فرد من نوعه البشرية سواه بعين الاعتبار ولا يلحظه بطرف الاحتقار لان لما كان ذلك الجسد مركبا من كل فرد فكل واحد من الامة له دخل فى حصوله وهذا ناموس مطرد فى الامور المحسوسة والمعقولة والامور المركبة منهما ولو اردنا الاستقصاء لتلك القاعدة فى جميع الاشياء المحسوسة لطال بنا الكلام. مثلا: انظر الى فكر الرجل الواحد كيف يعجز عن استحصال الصواب فى امور كثيرة من المهمات اما اذا اجتمع فكره مع افكار غيره من مستشارين او مشاركين فى المهم فقلما يخفى عند ذلك وجه الصواب ونهج النجاح وما ذلك الا من سر اجتماع الافكار وزيادة انارتها لمناهج التدبير والاختيار كانها انوار تتجمع فيكشف اجتماعها دقائق المخفيات عن الابصار فلاشك ان هذا هو حكمة المشاورة فالشورى امر قد حكمت بحسنه العقول وامرت به شريعة الرسول امر الله عز وجل رسوله بالاستشارة وهو سيد العارفين واعقل العالمين ايقاظا وتعليما للامة وهداية الاسرها وتحذيرا من الاستنكاف عنها ولو بلغ المرء درجة سامية فى العقل والمعرفة فلا شبهة ان مصابح فكره مهما استنار ليس كمصابحين او ثلاثة من مصابيح الافكار. نعم امر الله تعالى نبيه صلى الله عليه وسلم بقوله «وَشَاوِرْهُمْ فِى الْأَمْرِ»[6] مع كمال عقله وجزالة رأيه ونزول الوحى عليه ووجوب طاعته على كافة الخلق فيما احبوا او كرهوا لكن اراد ان يستن بها من بعده لامته. واختلف اهل التاويل فى امره بالمشاورة مع ما امده الله تعالى من التوفيق على ثلاثة اوجه احدها ان امره بها فى الحرب ليستقر له الراى الصحيح فيعمل عليه. ثانيها انه امره بالمشاورة لما علم فيها من الفضل. ثالثها ان امره بمشاورتهم ليستن بها المسلمون وان كان فى غنية عن مشورتهم. وقال ابن عيينة كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا اراد امرا ينادى مناد «ان الصلاة جامعة» فلما اجتمعوا يصلى معهم الجماعة ثم يشاور فيه الرجال. وروى البغوى بسنده عن عائشة رضى الله عنها انها قالت ما رايت رجلا اكثر استشارة للرجال من رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان يشاور اصحابه فى امور الدنيا ومصالح الحرب ويقول «أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ»[7] وامر اصحابه ايضا بالاستشارة كما روى الترمذى فى صحيحه عن البرآء عن النبى عليه السلام «مَا خَابَ مَنِ اسْتَخَارَ وَلاَ نَدِمَ مَنِ اسْتَشَارَ وَلاَ عالَ مَنِ اقْتَصَدَ»[8] وروى النسائى والترمذى عن ابن عمر عن النبى عليه السلام «المُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ»[9] وروى الامام احمد ابن الحنبل عن عمران الباذلى عن النبى عليه السلام «من اعجب برأيه ضل ومن استغنى بعقله ذل»[10] وكان يقول ما استنبط الصواب بمثل المشورة.

قال على ابن ابي طالب «الاستشارة عين الهداية وقد خطر من استغنى برأيه والتدبر قبل العمل يؤمنك من الندم» وقال ايضا «المشورة موكل بها التوفيق لصواب الراى» وقال حسن بن على (الناس ثلاثة فرجل رجل ورجل نصف ورجل ورجل لارجل فاما الرجل الرجل فذو الرأى والمشورة واما الرجل الذى هو نصف رجل فالذى له رأى ولا يشاور واما الرجل الذى ليس برجل فالذى ليس له رأى ولا يشاور فللمشاورة فوائد لاتنكر قد يعزم الانسان على امر فيشاور فيه فيتبين له الصواب فى قول غيره فيعلم بذلك والتحريض على ذلك فترى ان كلا من هذه الفرائض قاضية بالاجتماع والاتحاد على دين واحد ومقصد واحد واله واحد وقول واحد لطلب غفران الذنوب وللتعارف العام والتحابب والتعاون والقيام باصلاح امور المسلمين على وجه الدوام (إِنَّ فِى ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ)[1] واما الافعال والاعمال التى يكلفون بها فى تلك الاماكن فحكمتها معلومة عند اهل التحقيق فعلينا اداؤها تعبدا وان لم يحصل لنا العلم على حكمها وسميت تلك الاعمال تعبدية لا لانها خالية عن الحكم والاسرار بل لانها بظواهر هايلون الاتى بها كالممتثل امر مولاه وان لم تظهر له ثمرة الاطاعة خضوعا لعظيم سلطانه تعالى وتعظيما لعلو شانه فى غاية العبودية وهذه الحالات هى المقصد الا على الذى تبتغيه الشريعة.

فيا ايتها الامة الاسلامية! فاذا عرفتم ذلك فعليكم دينا وذمة وسياسة التمسك بعرى احكام الاجتماعية للسعى وراء نجاحكم واتركوا الكسل وحب الدعة والحذر الحذر ولا تلقوا بالدسائس ذوى الغايات فان عواقبها عليكم افات ماحقات الا! وهى الجماعة الدينية السياسية الا! وهى الجماعة الاسلامية التى يجب لكل مسلم لزومها ويحرم عليه مفارقتها الا! وهى الجماعة الاسلامية التى قال الله تعالى فيها (وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ الآتية)[2] قال الرازى: روى ان الشافعى رحمة الله سئل عن آية **[233]** فى كتاب الله تدل على ان الاجتماع حجة فقرأ القرأن ثلثمأة مرة حتى وجد هذه الاية تقرير الاستدلال ان اتباع غير سبيل المؤمنين حرام فوجب ان يكون اتباع سبيل المؤمنين وجماعتهم امرا واجبا ولا شك ان ذلك هو السبيل الحق الموصل الى اعلى درجات السعادة والمدنية. الا! وهى الجماعة الاسلامية التى قال النبى عليه السلام فيها «ايها الناس عليكم بالجماعة من المؤمنين واياكم والفرقة منها»[3] رواه الامام احمد فى مسنده عن ابى هريرة وقال «الجماعة مع المؤمنين رحمة والفرقة منها عذاب الدارين»[4] رواه نعمان بن بشير عن ابى هريرة اما العذاب فى الآخرة لان المعارف عن جماعة المسلمين نازع ربقة الاسلام من عنقه بشهادة قوله عليه السلام «مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شِبْرًا فَقَدْ نَزَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ»[5] رواه الامام احمد فى مسنده عن نافع بن زياد وليس جزاء من نزعها الا النار. والعذاب فى الدنيا فلانه ذهب مع نفسه فريدا وطاح على ام رأسه وحيدا فنتبع فهو متبع امرا الهوى والشيطان ومن كان كذلك فلا يستقيم له عيش ولايذوق طعم الراحة ولاينال مقام المدينة فهو طريد الله من جماعته ورجيمه من مهبط رحمته، متحيرا الوجهة متشتت الشمل، لا وطن له ولا اليف ولا اهل ولا عريف، منبوذ بالعراء، موقوف على الضراء وحكمه حكم المرتد لقول النبى عليه السلام «من فارق جماعة المسلمين شبرا فقد فارق الاسلام بالارتداد» رواه النسائى عن حذيفة.

فتلك الاحاديث المقدسة تدل على ان نحن معاشر المسلمين من اهل قبلة فى اقطار الارض اجمعين البالغة اعدادنا الى مئة ملايين فرض لنا لزوم تلك الجمعية الاسلامية كما فرضت سائر الفروض لنصبح بها كجسد واحد سليم من الامراض ويصبح كل فرد منا بمنزلة عضو من ذلك الجسد قائم بوظيفة مخصوصة يلزم اداؤها وهى شرفه الذى يفتخر به مهما كانت تلك الوظيفة رفيعة فعلى كل فرد من الامة ان يؤدى وظيفة التى اقيم فيها على

---

[1] Kaf, 50/37.

[2] Nisâ, 4/115.

[3] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 23145.

[4] Benzer şekilde, Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr*, 5420.

[5] (نزع) yerine (خلع) farkı ile Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü's-Sünne, 30.

[6] Âl-i İmrân, 3/159.

[7] Müslim, *Sahîh,* Kitâbü'l-Fezâil, 38.

[8] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr*, 11840.

[9] Tirmizî, *Sünen,* Kitâbü'z-Zühd, 39.

[10] (مَنْ أُعْجِبَ بِرَأْيِهِ ذَلَّ، وَمَنِ اسْتَغْنَى بِعَقْلِهِ زَلَّ) şeklinde, Kurtubî, *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Beyânihî,* Suudiarabistan, 1994, c. 1, s. 569. No 969.

عجز نفسه عن الاحاطة بفنون المصالح وان اذا لم ينجح امره علم ان امتناع النجاح محض قدر الله فلم يلم نفسه. وانظر الى مسائل علم او عدة علوم اذا كانت متفرقة وموزعة على كثيرين بحيث ان كل واحد منهم يعلم المسئلة منها او المسئلتين لايعد واحد منهم عالما ولا يوصف بفضل زائد بمجرد معرفته الجزئية ولا يظهر لذلك العلم رونق ولا تبرز له بهجة ذلك من ضعف التفرق الذى اعترى مسائله اما اذا اجتمعت تلك المسائل فى فوائد واحد وتعاضدت فى عقل جامع فسمى صاحبه بالعالم الفاضل واشرقت من افكاره انوار تلك المسائل وبرزت بهجتها للبصائر واهتدى بها كل حائر وهذا ايضا من سر الاجتماع وقوته التى جلت الفضل ومحقت الجهل فلله در الاجتماع.

واذا تامل الفاضل اللبيب فى كثير من المسائل التى تشكل عليه ثم يخل اشكالها بسبب ما يخطر له من مسائل اخرى تناسبها عندما يكون جائل الفكر فى كشف الاشكال ظهر له ان الذى رفع عنه الالتباس واوضح له الصواب ما هو الا سر اجتماع تلك المسائل فى مخيلته عند جولانه فى البحث والتدقيق فحيا الله الاجتماع.

فبعد تقرر تلك الاحكام فى دين الاسلام واستنادها لاحاديث الدالة على تلك الفروض التى ذكرناها فى مسئلة الاجتماع وما يتعلق به هل **[234]** يتصوران مسلما يدين الله بالالوهية وبمحمد عليه السلام بالرسالة ويذعن باحكام الدين الاسلامى اصولا وفروعا يقدم على مخالفة الاجتماع او ينكر فوائده لاسيما اذا كان ذلك الرجل جليلا قدوة فى قومه واذا عرفنا ذلك فينبغى ان يكون اللائق بالهيئة العامة وبرجالها اهل الحل والعقدو العقل والمتبصرين فى صالح العموم والعانين بحفظ سلامتهم ان يصرفوا العناية لتهذيب كل فرد من بينهم وهو ان كل فرد من الهيئة العمومية كالعضو الواحد من الجسد واذا فسد العضو واهملت معالجته او قطعه فهو جرى ان يسرى فساده الى عضو يجاوره ثم يعم الفساد سائر الجسد ويكون هنالك الهلاك وفساد اخلاق الفرد الواحد من الهيئة الاجتماعية. والخلاصة ان الوطنى الحر المحب لامته واخوانه وابناء اوطانه لا يقنع بمجرد تهذيبه لنفسه ولمن يلوذ به بل يعتنى بتهذيب كل فرد شاهده من قومه فان بذلك يقضى حق الوطن ويوفى واجبات المواطنين وتظافر افراد الامة على هذا الشان تحمد عواقبه وتشكر نتائجه و يعود على الشعب بالخيرات وغيوث البركات والله ولى التوفيق وللهداية رفيق حرر فى ١٥ ذى القعده الحرام سنه ١٣٢٨

A[ayın]. Vefâ

A'YÂN VE MEB'ÛSÂN ARÎZA-İ CEVÂBİYYELERİNDE SIFAT-I CELÎLE-İ HİLÂFET'İN TASRÎHİ

Hey'et-i A'yân ve Hey'et-i Meb'ûsân arîza-i cevâbiyye komisyonları, zât-ı hazret-i pâdişâhînin, en mühim ve en ma'nîdâr ünvân-ı zî-şânları olan halifelik sıfatının arîza-i cevâbiyyede zikrini her nasılsa unutmuş oldukları cihetle, celse-i umûmiyyelerinde A'yân'dan Şerîf Nâsır Bey ve meb'ûsândan Tevfîk Efendi taraflarından ihtâr olunup, ittifâk-ı ârâ ile zikrine karar verilmiştir. Meclis-i Meb'ûsân'da bunun üzerine cereyân etmiş müzâkere hayli ehemmiyetli olduğu için, cerîde-i resmiyye-i hükûmet olan *Takvîm-i Vekāyi*'den aynen aşağıya naklediyoruz:

İsmail Hakkı Paşa (Amasya) – Şimdi efendim bendeniz şu baştaki Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî'ye olan hitâbı, "şevket-me'âb" ta'bîrini nezâket-i milliyyemizle mütenâsib bulmuyorum. Biz Osmanlılar şiârından olarak daima hükümdarlarımızı büyük görmek isteriz. Vâkıa her millet hükümdarını büyük görür, fakat şarklılar başka türlü görür, alel-husûs yalnız padişah değildir. Bir de halifedir. Binâenaleyh bunun "şevket-me'âb efendimiz" sûretinde yazılmasını teklîf ederim.

Reis – Hakkı Paşa, bir "efendimiz" kelimesinin ilâvesini teklîf ediyor. Kabul ediyor musunuz? (Kabul sadâları) kabul edildi efendim.

Tevfîk Efendi (Çankırı) – Efendim şevket-me'âb efendimizin nutk-ı hümâyûnlarında bize hitâp buyururken "muhterem a'yân ve meb'ûsân" diye ve fıkra-i ûlâsı da hakîkaten diyânet-perverâne bir sûrette yazılmıştı. Bu da gösteriyor ki padişah-ı meşrûtiyet-perver efendimiz cidden meşrûtiyetin nigehbânı olup şu hey'et-i aliyyeye ibrâz-ı hürmet ve nezâket buyuruyor. İkincisi dahi "Bi-inâyeti teâlâ Meclis-i Millî'nin resm-i küşâdını icrâya muvaffakıyetinden dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâ eylerim" diye halifelik sıfatını dahi bi-hakkın göstermiş oluyor. Buna karşı biz cevabımızda "şevket-me'âb" diyerekten hitâp ediyoruz.

Reis – "Efendimiz" dedik efendim.

Tevfîk Efendi (devamla) – Hatta "şevket-me'âb-ı hilâfetnisâb efendimiz" demelidir. Çünkü zât-ı şevket-simât millet-i Osmâniyye'nin padişahı olduğu gibi bütün İslâmların da halifesidir. Bunlar gösterilmek lâzımdır. Kānûn-ı Esâsî de bu merkezdedir.

Ârif İsmet Bey (Biga) – Şevket-me'âb ta'bîrine "efendimiz" ta'bîrinin de ilâvesi arzu buyuruluyor. (O kabul olundu sadâları.) Tevfîk Efendi biraderimiz diğer bir ta'bîrden daha bahsediyorlar. Biz bu arîza-i cevâbiyyeyi yazarken düşündük muhâtabımız Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî'dir. Zât-ı Hazret-i Padişâhî tabîî aynı zamanda İslâmların da halifesidir. Eğer Zât-ı Hazret-i Padişâhî'ye âid olan elfâz-ı ihtirâmiyyeyi uzun uzadıya burada yazmak lâzım gelse "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn, Sultânü'l-berreyn ve'l-bahreyn" gibi birçok ta'bîrâtın hepsini ta'dâd etmek lâzım gelir. Kānûn-ı Esâsî mûcebince zât-ı şâhâne İslâmların halifesi olduğu ma'lûmdur. Yazsanız da halife, yazmasanız da halife. Şevket-me'âb efendimiz ta'bîriyle makāsıd-ı hürmet tamamiyle ifâ edilmiş olur. Sonra efendim ricâ edeceğim eğer husûsât-ı sâirede böyle kelimeler üzerinde oynayacak olursak beyhûde vakit zâyi' edilmiş olur.

İsmail Hakkı Paşa (Amasya) – Efendim, bunlar öyle kelimelerden değildir.

Ziya Bey (Sivas) – Efendim, nutk-ı hümâyûn birinci fıkrasının ikinci satırında Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî devre-i sâlise-i ictimâiyyesini küşâd buyurduklarından dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâ ediyorlar. Buna mukābil arîza-i cevâbiyyede üçüncü devre-i ictimâiyyesini küşâd ile iltifât-ı celîl-i şâhâneleriyle vâyedâr-ı neşât u ibtihâc buyurmuş olmalarından dolayı teşekkürâtını arz eder. Şuraya süddе-i seniyye-i mülûkânelerine yahud atebe-i seniyye-i şâhâne-

lerine teşekkürâtını arz eder denilirse daha sarîh olur. İkinci fıkraya âid mütâlaâtımı sonra söylerim.

Bedri Bey (İpek) – Cümlenizin ma'lûmudur ki insanlar kuvveti daima avn-i İlâhî'den alır. Her şeyin kuvveti avn-i İlâhî'dedir. Bendeniz şurada âcizâne bir cümle görüyorum ki "hâkimiyyet-i milliyyede iktisâb ettiği kuvvet" deniliyor. Bunun yerine "inâyet-i Sübhâniyye'ye istinâden" desek daha iyi olur. Zannederim.

Ömer Fevzi Efendi (Bursa) – Efendim şevket-me'âb kelimesi yanına efendimiz kelimesi kabul olundu. Fakat Tevfîk Efendi biraderimizin teklifi re'ye konulmadı. Mâdem ki Kānûn-ı Esâsî'mizden kâffe-i ehl-i İslâm'ın halifesi ve Osmanlıların padişahı olduğunu kabul ettik. Kānûn-ı Esâsî'de kabul ettiğimiz bu elkābı ta'zîm sûretiyle buraya yazmak münâsib olur. Çünkü denildi ki arîza-i cevâbiyye bir hürmet-i mahsûsâdan ibârettir. Kabinenin icrââtına tealluk etmeyecek. Sırf padişahımıza hürmet olacak. Bunun için padişahımızın bize yazdığı iltifâta bakmalı ki "muhterem a'yân ve meb'ûsân" diyor. Pâdişâh-ı Zî-şân tarafından bize böyle elfâz-ı ta'zîmiyye ibzâl olunduğu halde bizim tarafımızdan neden bu kadar hafif geçiştirelim?..

Fuâd Hulûsi Bey (Trablusşam) - ... Diğer rüfekā-yı kirâm tarafından arzu edildiği vechile makām-ı celîl-i hilâfet-penâhînin hâiz olduğu sıfat-ı hilâfet de ibâre arasında zikrolunmak için cümlenin o sûretle ta'dîl edilmesini takrîrimle teklîf ediyorum.

Lütfi Paşa (Gümüşhâne) – Diğer rüfekānın ma'rûzâtını tasdîk ile beraber birinci fıkrada ikinci satırda şâhâne ta'bîri zikrediliyor. Halbuki şâhâne kelimesi müteaddid mahallerde zikrolunduğu cihetle birinci fıkradaki şâhâne kelimesinin *hilâfet-penâhî* sûretine tahvîlini teklîf ediyordum.

Reis – Zannederim hilâfet hakkında sözler söylendi! Encümene havâle edelim. Onlar münâsib bir yerini bulurlar, derc ederler. Efendim bunu kabul ediyor musunuz? (Hay hay sadâları) Kabul olundu efendim. Bu sûretle sizin de arzunuz yerine getirilmiş olur. Hilâfet-penâh kelimesinin münâsib bir fıkraya derc olunmasını tasvîb ediyor.

MECLİS-İ MEB'ÛSÂN'DA SİYÂSET-İ HÂRİCİYYE MÜZÂKERESİ

Memâlik-i İslâmiyye'nin kısm-ı a'zamını zabtedip, aksâm-ı mütebâkiyyesine **[235]** diş bilemekte olan İ'tilâf-ı Müselles devletlerinin Devlet-i Osmâniyye ile iştirâk-i hakīkī-i menfaatleri kābil olmadığını, müslüman kardeşlerimize, öteden beri âcizâne ihtâr edip gelmekteyiz. Ricâl-i devlet, hükûmetin ef'âl ve âmâlini sarâhat-i tâmme ile neşr ü i'lândan ictinâba, ekseriyâ ma'zûrdurlar. Zimâmdârân-ı umûr umûm münâsebât-ı düveliyyeyi daima bir sütre-i muhâdenet ile kapalı göstermeye meyyâldirler. Bizim hükûmet de, gāyet haklı olarak, umûm devletler ile hüsn-i münâsebette bulunduğunu i'lân ediyor. Maamâfih bazı ef'âlinden, matbûât ve alel-husûs matbû'ât-ı ecnebiyye İttifâk-ı Müselles'e meyelânını istihrâc etmektedir. Matbûât bu istihrâcâtında hata etmiyorsa, Devlet-i Osmâniyye'nin tamâmiyet-i mülkiyyesine, tezâyüd-i kuvvet ve refâhına tarafdar Avrupa devletlerinin tahmîninde, *Sırâtımüstakīm* hata etmiyor demektir.

Meb'ûsân-ı muhteremenin vaz'iyet-i resmiyyeleri, beyân-ı efkâr ve mütâlaâtta hey'et-i icrâiyye erkânı kadar mümsik ve muhteriz davranmalarını îcab ettirmez. Her memleketin meb'ûsları gerek siyâset-i dâhiliyye ve gerekse siyâset-i hâriciyyeye dâir muttali' oldukları vekāyii, doğruluğuna kāni' bulundukları fikir ve mütâlaaları gāyet serbestâne zikr ü ityân eylerler. En nâzik mesâil-i hâriciyyeye dâir, Meclis-i Meb'ûsân kürsîsinden îrad olunan bir nutuk bile ancak o meb'ûsların ve tarafdarlarının tarz-ı tefekkürüne delâlet eder. Bazen olur ki İtalya Meclis-i Meb'ûsân'ında, İtalya'nın müttefiki Avusturya aleyhine en ağır sözler söyleniyor ve bu sözler, Avusturya-İtalya ittifâk ve muhabbetine bir te'sîr-i amîk icrâ etmez. Hiçbir netîce-i maddiyyeyi iltizâm eylemez. Fransa sosyalistlerin Rusya istibdâdı, Rusya ittifâkı aleyhine, Bourbon Sarayı'nda, ittifâkın akdinden beri ardı arası kesilmeksizin devam eden taarruz ve hücumları, ittifâkı hiç de gevşetememiştir. Ancak meb'ûsânın ekseriyeti herhangi bir devlet aleyhine çevrilirse, ancak o zaman o devletle olan münâsebâta te'sîri vâki' olabilir.

Pazartesi günü Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî'de, siyâset-i hâriciyye-i düvelden uzun uzadıya bahsolundu. Kütahya meb'ûs-ı muhteremi Ferid Bey İ'tilâf-ı Müselles'in menâfi' ve makāsıdı, menâfi'-i Devlet-i Osmâniyye'ye uygun olmadığını, vâzıh ifâdelerle anlattı. Menâfi'-i Osmâniyye'nin tamâmî-i muhâfazası İttifâk-ı Müselles'e takarrüble kesb-i suhûlet edebileceğini işrâb etti... Bu cihetten Ferid Bey'in nazarı hükûmetin Avrupaca tefsîr olunan tarz-ı siyâsetine muvâfık demektir. Ferid Bey, hükûmeti ancak maksadını tamâmî-i te'mîn için vesâiti iyi ihzâr edememiş olmakla tahtie eyledi.

Sırâtımüstakīm hükûmetin mesleğinden efkâr-ı siyâsiyyesinde yanılmadığını görerek ne kadar müftehir oluyor idiyse, Kütahya meb'ûsu gibi ulûm-ı siyâsiyyede cidden sâhib-i iktidâr bir zât tarafından nazariyât-ı siyâsiyyesinin sarîhan te'yîd olunduğunu görerek de o kadar şevk-yâb olmuştur.

Binâ-berîn meb'ûs-ı muhteremin nutkunun bazı aksâmını kari'lerimize arz eylemeyi bir vecîbe addediyoruz:

Siyâset-i hâriciyye olmak üzere meşrûtiyetin ilânından beri yekdiğerini vely eden kabinelerin düstûrunu tedkīk edecek olursanız bunların daima yekdiğerine muvâfık meslek ta'kīb etmekte olduklarını müşâhede edersiniz ki o meslek de Devlet-i Aliyye'nin müsâlemet-perver bir unsur-ı medenî olmak üzere âlemde ahz-ı mevki' eylemesine çalışmak; hiçbir zaman kendi hudûdları hâricinde âmâl-i siyâsiyye perverde etmemek, bil-cümle devletlerle münâsebât-ı haseneyi idâme etmek ve fakat kendi haysiyetini kendi şeref-i siyâsîsini muhâfaza eylemek cihetlerine ma'tûf bulunduğu bu siyâseti kabinemiz i'lân ettiği gibi Hey'et-i Milliyye'mizi teşkîl eden Hey'et-i Meb'ûsân da müteaddid defalar tasvîb ve tasdîk etmiştir. Bizce hâiz-i ehemmiyyet olan siyâsetin ne sûretle tatbîk edilebildiğini ve acaba bu meslekte devam

eden Hey'et-i İcrâiyye'nin bu maksadına vâsıl olup olmadığı mes'eledir. Bir meslek ne kadar sahîh, ne kadar sâlim olursa olsun eğer icrââtında ve tatbîkātında o mesleğin îcab ettirdiği netâyice vusûl mümkün olmazsa fâidesiz kalır. İcrââtı tedkīk edecek olursanız icrââtte daima bazı cihetlerden bazı devletler hakkında daha ziyâde bir temâyül zâhir olduğunu müşâhede buyurursunuz. Ve bu da gāyet tabîîdir. Zîrâ hükûmetin beyân ettiği meslek-i diplomasi vasıtasıyla kendisinin bil-cümle devletlere karşı i'lân edeceği bir siyâsettir. Fakat diplomasi âlemiyle iştigāl edenler bilirler. Bununla beraber devletlerin menâfi'-i coğrafiyyelerinden, menâfi'-i mahsûsalarından dolayı aralarında bir dereceye kadar mefaatleri yekdiğerine teâruz edenler bulunacağı tabîîdir. Binâenaleyh hükûmet şu mesleği izhâr ve irâe etmekle beraber Balkan siyâsetinde evvel-emirde Bulgaristan ile daha ziyâde hüsn-i münâsebât devam ettirmek, onlarla hatta mümkün ise bir dereceye kadar siyâseten bir i'tilâf akdetmek ve diğer bir hükûmet teşkîl eden Yunanistan hükûmetiyle onun mukābili olmak üzere biraz daha ahvâl-i siyâsiyyemizin burûdetini istilzâm edecek bir siyâset ta'kīb etmek istemiştir. Bu siyâset bilhassa bir cihetten Bulgaristan'ın ta'kīb eylediği hatt-ı hareketten neş'et eylemiştir. Buradaki ma'rûzâtı evvel-emirde şu sûretle arz u takyîd etmek isterim ki alel-umûm Balkan dâhilinde bulunan ve muhtelif akvâm ve anâsıra mensup bulunan tebea-i Osmâniyye'nin her ne sûretle olursa olsun hariçten vezân olan siyâsî rüzgârlara tâbi' bulunduğunu iddia ve kabul etmeyecek olursak tamamiyle hakīkatin muhâlifi bir fikir der-miyân etmiş oluruz. Bu nokta-i nazardan diyorum ki alel-umûm Bulgaristan siyâseti meşrûtiyetın ilânını müteâkib kendi istiklâlini izhâr ettikten sonra Hükûmet-i Osmâniyye'yi iğfâl edecek bir siyâset ta'kībine başlamıştır, vaktiyle Bulgaristan ne tasavvur ediyordu? Ta Ayastefanos Muâhedesi'nden beri daima mevki'-i fi'l ü tatbîke vaz' etmek istediği büyük Bulgaristan fikrini tevsî' için devr-i sâbıkta icbâr ile tehdîd ile çeteleriyle, bombalarıyla orada bulunan efkâr-ı ahâliyi kendi lehine çevirmek ve efkâr-ı ahâli daha ziyâde dindarâne bulunduğu cihetle vesâit-i rûhâniyye ile kilise vesâir mesâil ile kendi fikrine celb etmek ve cebren ve kahren maksadına i'mâle etmek cihetini tasavvur ediyordu. Vaktâ ki meşrûtiyet i'lân olundu, o zaman tasavvur ettiler ki meşrûtiyete muhabbet gösterirler ve meşrûtiyeti aynı sûretle tebcîl ettiklerini i'lân ederlerse Türkler onlara bütün bu kendi matmah-ı nazarlarını teşkîl eden vilâyetler dâhilinde daha ziyade, bir serbestî daha ziyâde bir hürriyet verirler ve o serbestî ve hürriyet sâyesinde neşr ü işâ'a etmek istedikleri fikirleri hükûmetin hürriyeti ve hükûmetin müsâvâtı ve hükûmetin adâleti tahtında daha ziyâde neşr ü tatbîke fırsat bulabilirler. İşte bu nokta-i nazardan Bulgarlar meşrûtiyeti der-akab bizimle beraber alkışlamaya başladılar. Fakat icrââtları hiçbir sûretle bununla tevâfuk etmedi. Bilakis eski programları tanzîm etmek, eski mekteplerini daha ziyâde ıslâh etmek Maârif Nezâreti'nin avuç avuç gönderdiği müfettişlerin gözü önünde yine Makedonya'daki emellerini izhâr ve Makedonya'daki âmâl-i müstakbelelerini ta'lîm ve tedrîsle iştigāl ettiler. Biz buna karşı ne yaptık? Asıl Balkan'da siyâset-i Osmâniyye'yi tehdîd eden Bulgar unsuruna karşı onların bu iğfâlâtına kapılarak i'lân-ı muhabbet ettik. O zaman düşmanımız tabîatı ile Rumlar oldu. Efendiler, bu Rumlarla Osmanlı Hükûmeti bilhassa unsur-ı İslâm ile Rum tebeası arasında bu şâyân-ı esef gördüğüm ihtilâfı arz etmezden evvel burada en büyük kusurun yine Rum **[236]** vatandaşlarımızda olduğunu söyleyeceğim. Filhakīka yine Rum vatandaşlarımızdır ki kendi hayâl-perverlikleriyle, kendi siyâset-i sakīmeleriyle Osmanlı siyâsetini gayr-ı muhık olarak ve her ikimizin menfaatine mugāyir olarak kendi aleyhlerine tebdîl etmişlerdir. Sokrat'ın dediği gibi Adalar Denizi sahilinde kurbağalar şeklinde tevazzu' etmiş olan Rum vatandaşlarımız kendilerinde öteden beri neşv ü nemâ bulmuş hayâllerini hakīkate fedâ edemediler. Onlar da bizi rencîde edecek, cerihadâr edecek harekâtta bulundular. İstanbul'dan da bahsettiler. Bilhassa Rum matbûâtı bu hareketleriyle hem kendi milletlerine gāyet muzır bir tarîk-ı siyâset tevcîh ettiler, hem de iki unsuru – ki Balkan'da müttehid olmaları menâfi'-i hakīkıyye-i Osmâniyye'yi îcab eder– aralarında bir ihtilâf tevlîd ettirmeye çalıştılar. Halbuki Rum vatandaşlarımız düşünmeli idiler ki bilhassa şu yaşadığımız asır içinde bir milletin saâdeti için tevessül etmesi lâzım gelen çârelerden en birincisi vâdî-i iktisâdda terakkī etmekti. Onlar buna asırlardan beri alışmış bir millet idiler. Bu husûsta acemi değil idiler. Umûm Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde uhuvvetle, faâliyetle kendi faâliyyet-i fıtriyyelerini daha ziyâde tevsî' ederek bu memlekete hem de kendilerine hizmet etmek tarîkı mevcûd iken onlar hep bu hakīkatleri terk ederek yalnız siyâsiyât ile hem de vâhî siyâsiyât ile uğraştılar. Düşünmediler ki İslâm unsuru Rumeli'nde bulundukça Rumlar için daima istikbâl mevcûddur.

(Kozmidi Efendi – Düşünüyoruz ve kabul ediyoruz.)

Siyâsiyât-ı hâriciyyemizde Osmanlı Devleti'nin diğer hudûdlarına tealluk eden cihetler Osmanlı kabinesinin icrâatı ne merkezdedir? Meşrûtiyet'in ibtidâsında memleketimiz üzerinde öteden beri müesses politikaları tervîc ve idâme etmek isteyen idâre-i sâbıka zamanında bazı ihtilâfât dolayısıyla hükûmet-i Osmâniyye ile münâsebât-ı hasenelerini kaybetmiş bulunan bazı devletlerin teşvîkāt ve temâyülâtının, Osmanlı Hükûmeti üzerindeki âmâllerinin muvâfık olduğunu hiçbir zaman iddia etmeyeceğim. Bilakis belki âmâl-i muzırralarının sevkine tebaiyetle devam ettik. Bidâyet-i Meşrûtiyyet'te geçen gün arîza-i cevâbiyyede de söylendiği üzere hürriyyet-perver devletlere gösterdiğimiz meftûniyet ne idi? Osmanlılar meşrûtiyetin neşvesiyle zannediyorum ki siyâset-i hâriciyyede lâzım olan i'tidâli tamamiyle kaybederek bir cihete –hatta menfaatlerini unutmak sûretiyle– temâyül etmeye başlamıştı. O temâyülâtın âsârını burada da gördük. Bizim memleketimizin muhtelif sahaları bazı ecnebî devletlerin zâten oralarda mevcûd bulunan nüfûzlarına terk ve tevdî' edilmek teşebbüsâtına kadar ilerilendi. Linç mes'elesini hatırlatıyorum. Irak kıt'ası ki orada Hindistan dolayısıyla İngiliz nüfûzu senelerden beri mevcûd bulunuyordu. Biz orada yine Hükûmet-i Osmâniyye'nin icrââtını i'lân eden bazı matbû'ât-ı Osmâniyye'nin teşvîkiyle Alman

nüfûzuna mukābele etmek için İngilizlere imtiyazlar bahşetmeye kalktık. Halbuki oradaki kabileler Almanya'nın ismini bile bilmez. Fakat orada İngilizlerin nüfûzunu, konsoloslarını, bayrağını, hatta konsolos muhâfızlarını gözleri önünde gören kabâil mevcûd iken biz siyâsetimizde bu cihetlere itmâmıyla iğmâz-ı ayn ederek İngiliz muhabbeti ile İngiliz dostluğuyla o cihetlere kadar temâyül ettik. Bendeniz hükûmetin siyâsiyât-ı umûmiyyesini tenkīd ediyorum demiyorum. Biz bil-umûm devletlerle münâsebât-ı hasene perverde etmeye mecbûruz. Ben demiyorum ki bu devletlerle derhal münâsebâtımızı burûdete tahvîl edelim. Fakat bizim siyâsiyâtımızın, düstûrumuzun ikinci bir şıkkı vardır ki bu da her şeyden evvel şân u şevket-i devleti, menâfi'-i Osmâniyye'yi muhâfaza etmekti. Bu şık birinciden mukaddemdir. Binâenaleyh bu derece-i ifrâta varmamalı idi. Fakat ahâlimiz bu ifrâta vardı. Çünkü bilemezdi. Çünkü idâre-i sâbıka başka bir devlete istinâd etmişti. İdâre-i sâbıkayı devirince onun tekmîl icrââtını da devirmek îcab eder zannolunuyordu. Ve bunun neticesi olmak üzere bu temâyülât vukū' buldu. Fakat hükûmet bunu yapmamalı idi. Hükûmetin vazîfesi ahâlinin vazîfesinden pek büyüktür. Çünkü devletin idâre-i umûru onlara muhavvel ve mevdû' idi, onlar bu hareketlerinden mes'ûldür.

Seyyid Bey (İzmir) – O mâzîye âiddir.

Ferid Bey – (Devamla) Efendiler eğer mâzîye âiddir, diyerek bu gibi seyyiâtımızı, hatîâtımızı irâe ve izhâr etmezsek hiçbir zaman akıllanamayacağımıza emin olunuz. Geçende Sadrazam Paşa hazretleri beyânnâme-i âlîlerinde Fransız Devleti'nden bahsettiler. Fransa Devleti'yle olan münâsebâtımız evvelce de arz ettiğim vechile münâsebât-ı hasene olduğunu iddia ettikten sonra bunun asırlardan beri müesses bulunduğunu söylüyorlar ve bu sûretle asırlardan beri müesses bir siyâseti tervîc ettiklerini imâ etmek istiyorlardı. İyi biliniz ki ilk ibtidâ münâsebât-ı hasene peydâ etmeye başladığımız, ilk ibtidâ münâsebât-ı siyâsiyyeye girişmiş olduğumuz devlet ilk ibtidâ siyâset-i Osmâniyye'yi kendi hilelerine fedâ etmek, kendi maksadı için Avrupa'nın içerilerinde bîsûd dolaştırmaktan başka hiçbir netice istihsâline bakmamış, daima hilekârlığa devam etmiş ve daima kendi menfaatine menâfi'-i Osmâniyye'yi mahvetmeye uğraşmıştır. Efendim bu fikirde Meclis-i Meb'ûsân'da 280 kişinin içinde yalnız ben olabilirim. Fakat bu infirâd hiçbir zaman hakk-ı kelâmımı iskât edemez ve ben bu milletin vekili olmak haysiyeti ile burada fikrimi sarâhaten beyân ederim. Bu sizin hiç mes'ûliyetinize tealluk etmez.

Şimdi efendiler şu sûret-i siyâsetimizle hatta ifrâta kadar vararak bu devletlerin bize göstermiş bulunduğu ve bu devletlerle mü'telif bulunan diğer bir devletin ki onun da siyâsiyyât-ı Osmâniyye ile derece-i münâsebeti ayrıca tafsilden müstağnîdir. Bu mü'telif devletlerin muhabbeti ihtimal ki ifrâta kadar vararak siyâsetimizi bu cihete kadar tevcîh ettirdikten ve sonra kendi programımız olmak üzere bil-umûm devletlerle münâsebât-ı hasene perverde etmeyi esâs-ı siyâset ittihâz ettiğimiz halde bugünkü vaziyetimiz adem-i muvaffakıyetimizi gösteriyor...

MEKÂTÎB

***Sırâtımüstakīm* İdarehânesi'ne**

Hâdim-i millet efendiler,

Es-selâmü aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtühu!

Azîz kardeşlerim; insâniyet nâmına bir Allah hürmetine ma'rûzâtım için mu'teber *Sırâtımüstakīm*'in bir kenarında yer vermenizi ricâ ederim. Biz âciziniz Devlet-i Osmâniyye tebeasından olarak Rusya içerisinde Rostov-Don şehrinde çoluk çocuk sahibi bir küçücük esnaf parçasıyız. Dört beş sene evvel, 1905'te Rusya içerisindeki ihtilâlde bizim dükkanımız, malımız Ruslar tarafından yağma edildi, Yahudîler ile bir sırada olduğundan harâb ve perîşân oldu. Kıyamet gününün bir parçası gibi şiddetli tehlikeli oldu. O sırada bizimle beraber mütezarrır olan diğer düvel-i ecnebiyye tebeaları kendi konsoloslarına mürâcaat edip Ruslar tarafından yağma edilen malların paralarını çarçabuk aldılar. Biz de devletimizin şehbenderine bu husûsta arz-ı hal verdik. Şehbender Efendi dedi ki: Oturduğun karakol idaresinden protokol yani mazbata alıp bana getiriniz. Biz de resmen protokol yazdırıp getirdik. Şehbender Efendi Petersburg'a sefîre gönderdi. O günden i'tibâren hiçbir cevap falan yok. Yok, yok...

Âh nedir bu müslümanlar!.. Ne iken ne olmuşlar. Meskenet bütün etrafımızı kaplamış. Hâlis dinimiz bütün taklîd kesilmiş. Hükûmetimizin **[237]** ulemâmız bütün mukallid olmuş. Âh, âh!.. Bizim nazarımızda dinsiz sayılan ecnebî devletleri kendi milletlerini muhâfaza ediyorlar. Bizim hükûmetimiz, Şehbender Efendimiz hiç milletine nazar edip dikkat etmiyorlar. Sade pasaport parasını almaktan başka şey düşünmüyorlar. Milletin muhâfazası şöyle dursun, ellerinden gelse zarar yaparlar. Şahıslarından başka şey bilmezler. Menfaat-perestler, siz milletvekilisiniz, ne için bizi muhâfaza etmiyorsunuz, denilse hemen darılıyorlar. İltifât yok, insâniyet yok, merhamet yok, bu şehbender efendiler ecnebî memleketlerinde acaba ne için oturuyorlar. Âh, âh!.. Kalbim parçalanıyor. Benim için şurası zor geliyor ki iltifâtsızlık, gayretsizlik, himmetsizlik, dinsizlikle hâlis dinimize leke sürüp müslümanların i'tibârını eksiltmeye, hariçteki İslâmları Dârü'l-Hilâfe'den soğutmaya sebep olmuşlar.

Diyelim ki devr-i sâbıkta öyle, şimdi niçin böyle? İstanbul'dan yeni gelmiş Şehbender Efendi'ye gittim, işbu ahvâli söyledim. Yine eski hamam eski tas, yine eski fikir, eski kafa. Milletine iltifât yok. Pasaport parasını almasını güzel bilir. Pasaportumuzu baktı, cezası ile beraber altı ruble teslîm ettik. Buralara şehbender efendi olarak milletini muhâfaza edecek insâniyet-perver, millet-perver bir şehbender efendiyi ne vakit göreceğiz? Yaş (yani genç) hükûmetimizden millet-perver, terakkī-perver me'mûr, fikri açık imam gönderildiğini ne vakit göreceğiz? Âh bu belâlardan ne vakit kurtulacağız? Âh bu hallere nasıl vicdân tahammül etsin?..

Donanma iâneleri her vakit insâniyet-perver adamlar tarafından millet yoluna teslîm olunuyor. Biz de donanmamız için iâne göndermek istiyoruz. Bugüne kadar hiçbir şey gönderememizin sebebi ehl ü ıyâlimiz, çoluk çocuğumuzun

gündelik masrafından arttıramayışımızdır. Yukarıda [beyan] ettiğim sebepten dolayı ancak geçiniyoruz. Şikâyet olmasın; Allah'ın kazâsına râzıyız. İllâ azîz milletimiz için, bahriyemize iâne etmek için paramız olmadığından kalbimiz parçalanıyor. Âh âh ne yapalım, ne gönderelim, diyerek Donanma Cem'iyeti komisyon a'zâlarına *Sırâtımüstakīm* vasıtasıyla iki tane eski para gönderiyorum. Üzerlerinde "Lâ ilâhe illallâh Muhammedun Resûlullâh" yazılmış olduğundan başkaları için değersiz olsa da benim kendim için şu kelimelere nazaran pek kıymetli paralarımdır. Kalbimden hâlis sevdiğim yegâne mâmelekimi donanma iânesi için gönderiyorum. Yerine teslîm etmenizi ricâ ederim, bundan sonra hükûmet bizi muhâfaza ederse biz de hükûmete yardıma hazırız.

Rostov-Don'da Esnaf Parçasından
Devlet-i Osmâniyye Tebeasından
Tuhfetullâh

Müdîr Eşref Edîb Efendim Allah rızâsına Peygamberimiz hürmetine hâlis dinimiz hürmetine i'lân ediniz azîzim. Yazmaya muktedir değilim; fakat mecbûr olup yazdım. Afv ediniz, kalemimi yürek kanıma batırıp yazdım.

Bu mektuba yazılmış gönderilecek paraları Rusya postası kabul etmedi, şunun için elimizde kaldı, kolayını bulursak göndereceğiz.

***Sırâtımüstakīm* –** Bu saf ve samimi satırlara bir şey ilâve etmezsek kāri'lerimize daha çok te'sîri olacağını zannediyoruz.

* * *

***Sırâtımüstakīm* Gazetesi İdarehânesi'ne**

Es-selâmü aleyküm!

Çocuklarımızın hâl-i hâzırımızla mütenâsib sade bir lisan ile yazılmış her nevi' kitaplara âdetâ yemek içmek kadar muhtaç oldukları müsellem-i enâmdır. Bu ihtiyaca doğru atılmış ilk hatve-i muvaffakıyyet olmak üzere muhterem Halim Sâbit Efendi hazretlerinin te'lîf buyurdukları *Amelî İlmihâl*'in bura zükûr ve inâs mekteplerinde vücûdundan eser bile yok. Dîn-i celîlimizce mühim böyle bir eser mercilerinin tasdîk ve tasvîbini hâiz olduğu halde Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin taht-ı mes'ûliyyetinde olan mekteplerimizde hâlâ şunun bunun ilm-i hâlleri okutturulmasına bilmem ki ne demeli?! Biz zannetmeyiz ki İstanbul ve taşra maârif nezâretleri ve Bâb-ı Celîl fetvâları ayrı ayrı olsun. Binâenaleyh merciinin nazar-ı dikkatini celble *Amelî İlmihâl*'in ta'mîm-i tedrîsi esbâbının istikmâline sarf-ı himmet buyurulması müsterhamdır efendim.

Vodine'de Yüzbaşı
Mehmed Fevzi

MATBÛÂT

Meclis-i Meb'ûsân'da Siyâset-i Hâriciyye Müzâkeresine Dâir

Siyâset-i hâriciyye müzâkere olunurken, Hükûmet-i Osmâniyye'nin siyâset-i hâriciyyesinde "bil-umûm devletlerle hüsn-i münâsebet ve muhâdenet" düstûru, esas olarak, hemen bütün meb'ûslar tarafından kabul edildiği halde, bazı meb'ûslar bu düstûrun hâricine çıkmamak üzere, mevcûd zümrelerden birisine temâyül mümkün ve hatta müfîd olacağını imâ eylediler; Anadolu meb'ûslarından Ahmed Ferid Bey, İttifâk-ı Müselles'in menâfiini, menâfi'-i Osmâniyye'ye muvâfık gördü. Daha doğrusu İttifâk-ı Müselles'in makāsıd ve menâfii, Osmanlı Devleti'nin mesâil-i hayâtiyyesinde lehimize olmadığını anlattı. – Zohrab Kirkor Efendi ise bilakis başlarında İngiltere olan İ'tilâf-ı Müselles'e doğru, temâyül eyledi.

Mihran Efendi'nin sâhib-i imtiyâz ve müdîri bulunduğu *Sabah* cerîde-i Osmâniyyesi, D[dal]. K[kef]. imzalı baş makālelerinde, aylardan beri siyâset-i hâriciyye-i **[238]** Osmâniyye'nin pek sıkı bir bî-taraflık (une stride reutralité) muhâfazasına tarafdar olmadığını yazageldiğinden, bit-tabi' bu fırsattan bil-istifâde, derhal "Hâricî Politikamız" diye bir baş makāle ile söze karıştı. Yine nihâyetine D. K. imzası mevzû' bir makālede, Ferid Bey'le Zohrâb Efendi'nin İttifâk tarafdarı oldukları izah edildikten ve Sadrazam Paşa'nın beyânâtına rağmen Devlet-i Osmâniyye'nin siyâset-i kadîme ve târîhiyyesi bir siyâset-i bî-tarafî değil, belki bir siyâset-i i'tilâf, bir siyâset-i ittifâk olduğu isbâta çalışıldıktan sonra, el-yevm mevcûd iki büyük hey'etten hangisine yakınlaşmak "Bizce daha büyük bir emniyet husûle getirebilir?" mes'elesinin tedkīk ve münâkaşasına girişilerek şöyle deniliyor:

"Dün Meclis-i Meb'ûsân'da Ferid Bey bir nazariye teşrîh etti: Mevki'-i coğrafîyi nazar-ı dikkate alması neticesi olmalıdır ki donanmamızın Balkan politikasını ve siyâset-i umûmiyyedeki vaz'ını yekdiğerinden ayırarak tedkīk etti; bu nazariyede biraz daha ileri giderek bakan, Bahr-i Sefîd, Anadolu hudûdu, Bahr-i Ahmer ve Basra Körfezi işlerini ayrı ayrı tedkīk edenlerimiz dahi vardır. Burası ictihâda merbût bir maddedir. Zann-ı âcizâneme kalırsa bütün bu muhîtlerdeki hukūk ve menâfiimizin masûniyeti başka başka tertibât-ı siyâsiyyeye değil, hey'et-i umûmiyyesi i'tibâriyle bir politikaya merbût olmalıdır. Hatta hariçle iktisâdî ve mâlî münâsebâtımızı bile siyâset-i umûmiyyemize rabt etmek mecbûriyetindeyiz.

Vâkıa Bahr-i Sefîd'deki hukūkumuz bir tertîbe, Balkan muhîtinde istatüko diğer bir tertîbedir. Basra Körfezi'ndeki mevkiimiz de üçüncü bir tertîbe rabt edilirse her birinden daha büyük fâideler husûl-pezîr oluyor gibi görünür. Fakat bu mevziî tertîbler büyük sadmelere dayanamazlar, hariçten vâki' olacak ilk ciddî hamle karşısında kül gibi dağılırlar. Her muhîtte, yahud hayât-ı milliyyemizin her safhasına âid işde istifâdenin hadd-i a'zamîsine nâil olmak arzusu temennî-i muhâl kabîlindendir. Emin irtibâtlar nisbeten az fâideli ise de kendimizi aldatmamak için böyle umûm siyâsetimizi – hukūk ve menâfiimizin hey'et-i umûmiyyesini– ihâta eden irtibâtları tercîh etmeliyiz.

Bu esaslar kabul edildiği halde mes'ele şu suâle inhisâr eder: El-yevm mevcûd iki büyük hey'etten hangisine yaklaşmak bizce daha büyük bir emniyet husûle getirebilir?

Kāriîn-i kirâmın "Hukūk ve menâfiimizin hey'et-i umûmiyyesi ta'bîrinin ta'mîk ettiği ma'nâyı nazar-ı dikkate ala-

rak tedkīkāta girişmelerini ricâ ederim; o halde Kütahya meb'ûs-ı muhteremiyle hem-efkâr bulunmakta beni ma'zûr görürler."

Muharrir efendinin en ziyâde nazar-ı dikkat-i kāriîni celb etmek istediği "hukūk ve menâfiimizin hey'et-i umûmiyyesi" maddesini pek çok evirip çevirerek düşündük. Fakat bir türlü D. K. Efendi'nin Kütahya meb'ûs-ı muhteremi ile hem-efkâr olmamaktaki ma'zeretinin sebebini anlayamadık. Siyâset-i Osmâniyye önüne hallolunmak için mevzû' mesâil-i diplomatikiyyeyi tefrîk etmeksizin, (En bloe)da pîş-gâh-ı mütâla'amıza aldık; lâkin böyle bir kavrayışlı nazarda bize İ'tilâf-ı Müselles erkânından İngiltere ve Fransa'nın, bu "hürriyyet-perver devletlerin" Bahr-i Sefîd'deki hukūkumuza, İngiltere'nin Şâb Denizi ile Basra Körfezi havzasındaki mevkiimize, Rusya'nın Karadeniz havzasındaki, Balkanlardaki Boğazlardaki vaziyetimize hayır-hâh olduklarını göstermemekte inâd ve ısrar eyledi... Bu belki kasr-ı basarımız neticesidir. Pek medîdü'l-basar olduğu, "teammük eden gibi ma'nâlı ta'bîrler isti'mâliyle isbât eden D. K. Efendi hazretleri, İ'tilâf-ı Müselles'e tekarrüb ederek, "hukūk ve menâfiimizin hey'et-i umûmiyyesinin" müdâfaa ve muhâfazası mümkün olacağını şerh ve isbât eylese, kāriîn-i kirâm kendilerini ma'zûr gördükten başka birçok kimseler de fikr-i sâiblerine iştirâk eyler ve böylece memleketimizdeki menâfiimize cidden muvâfık bir cereyân-i fikri hâsıl olmuş olurdu.

SİYÂSET-İ DÂHİLİYYE VE TE'SÎRÂT-I ECNEBİYYE

Jön Türk refîk-ı muhteremimiz, A.A. imzalı gāyet samimî ve vatan-perverâne bir makāle ile siyâset-i Osmâniyye'ye ecnebî nüfûzunun, yalnız nüfûzunun değil takdîrâtının bile karışmamasını, karıştırılmamasını şiddetle talep ediyor, gāyet haklı olan bu mütâlebâtı izhâr ve aks-i halde memleketimizin, maazallâhu Teâla uğrayacağı âfât ve devâhîyi iş'âr eyleyen birkaç satırını aşağıya tercüme ediyoruz:

"Muhterem Edirne meb'ûsu Rızâ Tevfîk Beyefendi nutuklarında buyurdular ki: "Lehistan'ın da bir meclis-i meb'ûsânı vardı!.."

Evet, Lehistan'ın da bir meclis-i meb'ûsânı vardı. Ve bu meclis-i meb'ûsân nihâyet Lehistan'ın başına âfet oldu, şanlı ve necîb Leh milletinin üzerine, hâlâ kurtulamadığı dâhiye-i taksîmi getirdi. Zîrâ, o meclis te'sîrât-ı ecnebiyyeye ma'rûz idi, zîrâ, Leh a'yânından bazıları, hâiz oldukları adem-i mes'ûliyyete güvenerek, vatanlarının menâfi'-i hakīkıyyelerinden ziyâde ecânibin fâidesine hizmet ediyorlardı. Bu sûretle Lehistan'ın Meclis-i Umûmî'si ecânibin elinde oyuncak olmuştu, Lehistan Meclisi umûr-ı memleketin dârü'l-meşvereti olmaktan ziyâde ecnebi entrikalarının meydân-ı müsâra'ası olmuştu.

İdâre-i sâbıkanın müstakil ve tamamen Osmanlı bir siyâseti yoktu. Hemen daima te'sîrât-ı ecnebiyyeye kapılıyordu. Lakin eski idareyi deviren yeni Türkiye'nin, vatan-ı mu'azzezimizde her türlü te'sîrât-ı ecnebiyyeyi kökünden söküp atması lâzımdır. Bu Türkiye için bir hayat ve memât mes'elesidir, zîrâ usûl-i meşrûtiyyet fevkalâde nâzik bir makinedir. Eğer bu makinenin çarhları arasına gāyet küçük bir nüfûz-ı ecnebî parçası sıkışıverirse, Hudâ-nekerde, bütün makine bozulur ve memleketin hayatı münkati' olur. Bu cihetle, muhterem Rızâ Tevfîk Bey'in ihtârı şâyân-ı teşekkürdür."

Bu mukaddimeden sonra A. A. Bey Edirne meb'ûs-ı muhtereminin istikrâz ve Rızâ Nûr Bey mes'elelerini, ecânibin ne dedikleri ne diyecekleri, nokta-i nazarından tedkīkine i'tirâz ediyor ve sonra Hey'et-i A'yân'a nakl-i kelâm ile şöyle diyor:

"Menfî babalarımız", "kaybedilmiş hüsn-i teveccühler"-den pek müteessirdirler, o hüsn-i teveccühlerin iâdesini temennî ediyorlar; lâkin o hüsn-i teveccühlerin menâfi'-i memlekete uygun olup olmadığını hiç müzâkere etmiyorlar, en çok endişeleri "Acaba hudûd hâricinde ne denilecek?" mes'elesidir.

Bu hâlet-i rûhiyye fena ve tehlikelidir. Meclis-i Umûmî'mizde en ziyâde düşünülecek şey, ecânibin ne diyeceği değil, memleketimizin hakīkī menâfiidir."

* * *

Jön Türk'ün bu mütâlaatına, fart-ı hamiyyeti, milliyyet-perverlikteki şiddeti ma'lûm olan *Tanin* refîkımız iştirâk etmemezlik edemezdi; hemen karıştı:

[239] "Siyâset-i dâhiliyyemizle siyâset-i hâriciyyemizin şiddet-i irtibâtını tasdîk etmekle beraber hiçbir zaman kabul etmeyeceğimiz bir nokta vardır ki o da siyâset-i dâhiliyyemizi tenkīd ederken ecnebîlerin fikirlerini medâr-ı isbât olarak zikr ü beyân etmektir. Rızâ Tevfîk Bey'in hiss-i hamiyyeti buna mâni' olacağına kaviyen kāni' olduğumuz halde bir kısım muâhezâtını bu sûretle yürütmüş olmasını harâret-i mübâhase arasında bir eser-i zühûl olarak telakkī etmekte muztarrız. Siyâset-i dahiliyyemiz bizimdir. Buna bir ecnebînin müdâhaleye hakkı yoktur. İstersek fena yaparız, istersek iyi yaparız. Bunun kavgası, da'vâsı aramızda olur. da'vâ esnasında birbirimize fena yaptınız! Çünkü falan ecnebî böyle diyor, sizi takbîh ediyor demeye dilimiz varmamalıdır.

... İstikrâzı yapmadık da Fransa'yı darılttık tarzındaki hücumları bir Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nın şân u haysiyyetine hiçbir vechile lâyık göremeyiz. Bir millet bit-tabi' öteden beri sevdiği, hürmet ettiği diğer bir hükûmeti darıltmamalıdır. Fakat bundan evvel düşüneceği bir nokta daha vardır ki o da kendi şeref ve haysiyet-i milliyyesidir. Bunu müdâfaa için yapılan bir hareket hiç fırka farkına bakılmaksızın umûmen tahsîn ü takdîr edilmek lâzıme-i hamiyyettir."

Söylemeye hâcet var mı? *Sırâtımüstakīm* gerek A. A. Bey'in gerekse Hüseyin Câhid Bey'in pek musîb olan şu mütâlaalarına tamamiyle iştirâk eder.

İNGİLTERE VE İRAN

El-Livâ refîk-ı muhteremimiz İngiltere Başvekili'nin İran hakkındaki nutkunu hülâsaten söyledikten sonra diyor ki:

Siyâsî olmasa, dinleyenleri mutlaka güldürmesi tabîî olan bu gibi nutuklara şaşmamak elimizden gelmez.

Görgüsü, aklı az olan bir adamın etrafına siyâsi tuzaklar nasıl kurulur; biz pekiyi biliriz. Zâten İngilizler bizim zavallı memleketimize de aynı sözleri söyleyerek girmişlerdi. İşte İran'a da âsâyişi iâde, ticâreti himâye edeceğiz diye giriyorlar. Acaba İranlılar da bizim aldığımız nasîbi mi alacaklar?..

Bir memlekete ecnebîlerin emriyle hareket eder bir zâbıta girer de bu hal o memleketi istîlâ için mukaddime olmaz mı? Balkan mes'elesi gözümüzün önünde duruyor. Eğer Cenâb-ı Hak devletin imdâdına yetişerek i'lân-ı hürriyyet eden o hamiyetli kahramanları yaratmış olmasaydı, bugün Makedonya ya i'lân-ı istiklâl edecek, yahud komşu hükûmetler tarafından taksîm olunacaktı.

Bugün İran umûr-ı idâre ve zâbıtası İngiliz zâbitlerinin elinde bulunursa nasıl olur da buna müdâhale denilmez? Tabiî bunlar uzun etekli, lüzumunda istenildiği gibi te'vîl edilir birtakım kavânîn-i idâriyye de vaz' edecekler.

Dünyada hangi millet vardır ki kendi umûruna bir ecnebî tarafından karışılmasını müdâhale telakkī etmesin, müdâhale edenleri sû'-i niyyet ashâbından görmesin? Bâ-husûs menfaat-i husûsiyyenin ma'bûd addedildiği böyle bir devirde ki, bulsalar maksadlarına vusûl için bütün insâniyeti koyun boğazlar gibi boğazlayacaklar!

İran Hükûmeti İngiltere'ye karşı izhâr-ı adâvetten vazgeçmeyecek olursa İngilizlerin kendi menfaatlerini himâye için vesâit-i lâzımeye mürâcaat edeceklerini söylemeleri evvelce i'lân ettikleri hüsn-i niyyetle te'lîfi gayr-ı kābil garip bir tehdîddir.

Evet, İngiltere cidden İran'ın menfaatini istiyorsa Tahran Hükûmeti'ni böyle tehdîde mürâcaat etmeksizin de iktinâ' edebilirdi. Kavînin zaîfe karşı kullanacağı lisân-ı tehdîd âşikâr bir adâvetten başka bir şey değildir. Bunun için İranlılar ma'zûrdurlar. Kendilerini nasıl levm edebiliriz?..

El-hâsıl İngiltere Başvekili'nin nutku zâhiren vaadi, lâkin bâtınen tehdîdi mutazammındır. İranlılar iyi düşünsünler.

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Şâyân-ı Teessüf Bir İhtilâfın İzâlesi Yolunda Atılan Mübârek Hatveler – Necef-i eşreften âtîdeki telgrafnâmeyi alarak kemâl-i sürûr ile okuduk:

Sırâtımüstakīm Gazetesi'ne

Necef 23 Teşrînisânî – Muhammed Ziya Bey'in himmetiyle umûm müctehidîn-i Ca'feriyye müttefikan büyük ictimâ yaptı, birkaç gün sonra Bağdad'a gidip ulemâ-yı sünnetle ihâ'-i İslâm'ı te'yîd edecekleri muhakkaktır.

Muhammed Rahîm
Belbele Bâd-Kûbeli

Muhammed Rahîm Efendi gibi hakīkī mücâhidîn, âlem-i İslâm'ın her tarafında zâhir olursa, bi-inâyetillâhi Teâlâ, ihtilâf ve za'f-ı müslimîn zâil olarak onların yerine ittihâd ve kuvvet-i muvahhidîn hâsıl olur ve bu sâyede âlem-i İslâmî rikābını fekk ile istiklâlini bulur. Allah mücâhidîn-i İslâmiyye'yi azminde kavî, makāsıdında muvaffak bi'l-hayr eyleye!

Kurbanlar Hakkında Fetvâ-yı Âlî – Iyd-i Adha münâsebetiyle zebh edilecek kurbanlar esmânının donanma-yı Osmânî iânesine verilmesini câiz ve bununla emr-i İlâhî olan zebh-i kurbân sâkıt olup olmayacağı hakkında vâki' olan istiftâ üzerine fetvâhâneden verilen müzekkerede udhiyede vâcip olan eyyâm-ı nahrda irâka-i dem olup bu da hâlis hakkullâh olduğu cihetle zebh etmeksizin kurbanın aynını veya bedelini tasadduk vâcibi iskāt etmeyeceği ve ancak zebh edilerek vâcib edâdan sonra cülûd ve lühûmunu ve ol cülûd ve lühûm bedellerini ve vâcib olmayıp müteveffâ ebeveyn ve akraba ve teallukāt ve ehibbâya veya suver-i sâire ile tatavvu'an zebh edilecek kurbanların kezâlik bedelâtını emr-i hayr-ı mezkûra i'tâ câiz ve meşrû olduğu ve üzerine zebh-i **[240]** kurbân vâcib olup da eyyâm-ı nahrde vâcibi edâ etmeyip kasden vaktini fevt eden ganî kimselerin zebh edeceği kurbanın bedelini tasadduk etmesi lâzım olacağı ve maamâfih vâcibi vaktinde ifâ etmediğinden nâşî ol kimselerin günahkâr ve âsim olacakları ifâde edildiği Bâb-ı Meşîhat-i Ulyâ'dan bildirilmiştir.

Tunus Gümrük Resmi – Ba'demâ Tunus'tan sâir memâlik-i Osmâniyye'ye vürûd edecek bil-cümle eşyadan meclis-i mahsûs-ı vükelâca verilen karar mûcebince yüzde on bir gümrük resmi alınması dâire-i âidesine tebliğ edilmiş ve ta'mîmen me'mûrîn-i rüsûmiyyeye iş'âr-ı keyfiyyet edilmiştir.

Bu havâdisi *Sabah* gazetesinden aldık. Hükûmet, Tunus hakkında Fransa ile hiçbir müzâkere cereyân etmemiş olduğunu, "statüko" muhâfaza edildiğini, üç gün evvel Meclis-i Meb'ûsân'da Hâriciye Nâzırı'nın ağzıyla resmen beyân etmişti. O halde, bu tehavvül ne oluyor?

İtalya Hâriciye Nâzırı'nın İtalya Meclis-i Meb'ûsânı'nda Trablusgarb'a Dâir Beyânâtı – Bazı meb'ûsân hükûmât-ı Osmâniyye'nin Trablusgarb'daki faâliyet-i iktisâdiyyemizden adem-i emniyyet izhâr eylediğini burada söylediler. Hükûmet-i Osmâniyye bu adem-i itmi'nânı redd ü tekzîb ediyor. Böyle bir adem-i emniyyetin vücûduna sebep olmak üzere Trablusgarb'daki faâliyetimizin memâlik-i Osmâniyye'nin aksâm-ı sâiresinden fazla olduğu gösteriliyor. Bu faâliyet-i iktisâdiyyemizin karîben daha ziyâde tevessü' etmesini ümîd eylerim. Arzumuz Hükûmet-i Osmâniyye'nin tamâmiyet-i mülkiyyesini muhâfaza etmek ve Trablusgarb'ın daima Hükûmet-i Osmâniyye'ye tâbi' olduğunu görmekten ibârettir. *Fakat bu Osmanlı vilâyetinin ahvâl-i coğrafiyyesi hasebiyle buraya sâir ecnebî nüfûzunun adem-i duhûlü bizim için lâzımdır. Diğer taraftan Trablusgarb, terakkıyât-ı mütemâdiyyeye mazhar olan Tunus ve Mısır arasında bulunduğundan menâfi'-i servetinden istifâde etmeksizin, hâl-i hâzırıyla kalamaz; terakkī ve tekâmül etmesi lâzımdır.* Biz bu terakkī ve tekâmülün Osmanlı sermaye ve mesâîsi ile vukuūnu arzu eder, yalnız memâlik-i ecnebiyyeden gelecek muâvenetler arasında İtalya'nın da müzâherâtı bulunmasını isteriz.

Rik'a yazılı satırlar dikkatli okunsun. Meclis-i Meb'ûsân'da bu mes'ele mevzû'-i bahs olduğu zaman Hâriciye

Nâzırımız "Hukūkumuza mugāyir bir şey söylenilmedi" buyurdular. Haydi diyelim ki öyle olsun. Sadrazam Paşa hazretleri daha ileri giderek, "Tunus"ta İtalyanların çokluğunu faâliyyet-i iktisâdiyyelerini anlattılar. Bu ne demekti, bilemeyiz: Eğer Tunus bizim ise, bir misâl-i mukni' olamaz; eğer Tunus'ta fiilen mevcûd hukūken mefkūd Fransa himâyesini ihtâr ile Fransızların da ses çıkarmadıklarını işrâb ise, o zaman sorarız; Acaba Marquis de Saint Giuliano Cenâbları "Tunus" hakkında "Montecitorio" kürsîsinden "Bu memlekete ahvâl-i coğrafiyyesi hasebiyle bizden gayrı ecnebi nüfûzunun adem-i duhûlü bizim için lâzımdır. – Cezâir ve Trablus arasında bulunduğundan hâl-i hâzırıyla kalamaz..." diyebilirler mi?

Türkistan:

Hive Hanı'nın Islâhât Fermânı – Hive Hanı Muhammedü'r-Rahîm Bahâdır Han'ın vefatını ve yerine kāim olan mahdûmu İsfendiyâr Bahâdır Han hazretlerinin terakkī ve ıslâhât tarafdarı bulunduğunu ve hatta ıslâhâta bil-fi'il ibtidâr eylemiş olduğunu evvelce yazmıştık. *Vakit* refîkımızın son gelen nüshasında, Han hazretlerinin, tahta ku'ûdunu tebeasına i'lân eden fermanının mazmûnu mündericdir. Bu fermandan İsfendiyâr Han'ın cidden memleketin terakkī ve tealîsini ister, ahvâl-i âlemden haberdâr, münevverü'l-fikr bir zât olduğunu istihrâc kābildir.

Ferman şöyle başlıyor:

"Her şeye kādir ve her şeyden yüksek olan Cenâb-ı Allah'ın merhameti sâyesinde, biz babalarmızın tahtına oturduk. Binâ-berîn Cenâb-ı Allah'a şükren halkımızı mes'ûd edip, Allah'ın emrini yerine getirmiş olmak için biz, memleketimizde ahkâm-ı şer'iyyeyi tahkîm etmeyi, kendimizin âdil bir hâkim olmamızı ve halkımız üzerine yüklenmiş ağır ve yolsuz nizâm ve kāidelerin lağvını lâzım görüyoruz. Ahâliyi mes'ûd edecek, adâleti cây-gîr eyleyecek, ziraat ve ticâreti terakkī ettirecek tedâbîre tevessülle onları kuvveden fiile çıkarmak istiyoruz. Kalbimdeki en büyük arzum milletin maîşetini ıslâh edebilecek yeni tertip nizâmlar vaz' etmektir. Bu maksada erişmek için hanlığımızın hayat ve maîşetine alâkadâr olan adamları, bâ-husûs erbâb-ı şerîati (müftî, kādı ve reisleri) ve büyük me'mûrları bana muâvenete da'vet ediyorum."

Bu umûmî mukaddimeden sonra, Han hazretleri hazine hesabına fukarâ-yı ahâliye öteden beri tahmîl edilmiş olan angaryayı ve angaryacıların hizmet-i bedeniyyeden başka hazineye vermekle mükellef oldukları, senevî 6 kuruş mikdârı vergiyi ilgā ediyor. Kezâlik, memûrînin halkı icbâr ettikleri bilâ-bedel hizmeti kaldırıyor. Memûrînin, yalnız maaşlarıyla iktifâ edip ashâb-ı mesâlihten hediye vesâire almamalarını da emrediyor.

Sonra vergilerin muvâfık-ı adl ü insâf olarak tevzî edileceğini umûr-ı nâfia ile uğraşılacağını vaad eyleyerek, icrââtı vezîrine tahmîl ve "Cenâb-ı Hak âlem-i İslâm'ı makāsıd-ı hayriyyesine eriştirsin!" duâsı ile fermanına nihâyet veriyor.

Biz de tarafımızdan, Han hazretlerinin duâsına kemâl-i hulûs ile "âmîn" deriz...

İran:

Hudûdun Takviyesi – Hudûd civarında dolaşan İran kabâilinin Osmanlı toprağına tecâvüzlerine mâni' olmak için, hudûd bekleyen Osmanlı askerinin arttırılmasına karar verildiğini gündelik gazeteler yazıyor.

Rusya Entrikaları – Salmas ve Urmiye civarında İranlı ve Osmanlı kardeşleri birbirlerine düşürmek üzere, Ruslar ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar. Bazı vekāyi'-i mü'essifeyi geçende yazmıştık. Bu hafta zarfında *Petersburg Ajansı*'nın dağıttığı telgrafnâmeler Osmanlıları müstevlî ve İranlıları Osmanlılardan bîzâr göstermek istiyorsa da, bütün bu haberler, Rusların askerlerini İran'da tutmak ve İran ile Devlet-i Aliyye arasını açmak için uydurdukları şeylerden ibârettir.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

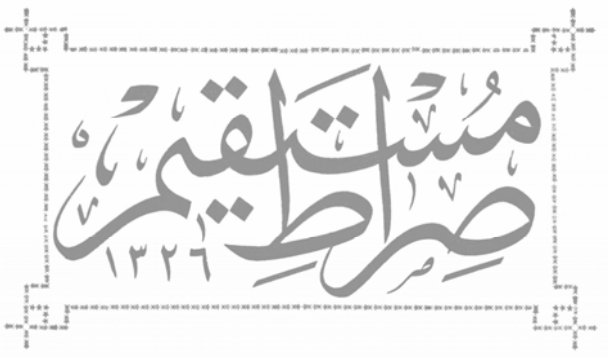

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Edebiyât, Hukūk, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn - H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

15 Aralık 1910 12 Zilhicce Perşembe 2 Kânûnievvel 326[1] **Beşinci Cild - Aded: 119**

HUTBE-İ ARAFÂT VE İTTİHÂD-I İSLÂM

الحمد الله الذى امرنا بالاعتصام الى الحبل المتين و من علينا بارسال السيد الأمين و ا شهد ان لااله الذى جعل الاخوة من خواص الإسلام و اشهد ان سيدنا محمداً عبد و رسوله الذى هو سيدالانام صلى الله عليه و على اَله و اصحابه البررة الكرام...

Ey ihvân-ı dîn! İslâm güneşinin ilk doğduğu şu makām-ı mukaddesi ziyâret için dünyanın her tarafından toplanan cemaât-i müslimîn! Biliniz ki yeryüzünde mevcûd milyonlarca ehl-i İslâm'ı yekdiğerine bağlayan râbıta, kalplerini birleştiren, nazarlarını bir noktaya cezb eden kuvvet, hiç şüphesiz "uhuvvet-i İslâmiyye"dir; o uhuvvet ki *Kur'ân-ı Kerîm* onu te'yîd ile âmirdir. Binâenaleyh böyle mübârek bir günde, böyle mukaddes bir makāmda bu emr-i celîl hakkında ne söylense azdır. Kardeşliğimiz kesb-i samîmiyyet ettikçe hayatımız kuvvet bulur; râbıta-i uhuvvetimiz gevşedikçe izmihlâlimiz baş gösterir. Şu halde bugün en ziyâde çalışacağımız şey müslümanlar arasındaki kardeşliği te'yîd ve takviyedir. Zîrâ ancak o sâyede felâh bulabileceğiz. Onun için kemâl-i ehemmiyyetle nazar-ı dikkatinizi celb ederim. [2](فَاسْتَمِعُواْ لَهُ وَأَنصِتُواْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) gûş-i cân ile dinleyenler me'mûldür ki mazhar-ı felâh olurlar...

Bilelim ki: Ber-muktezâ-yı hikmet-i Rabbânî avâlimde zuhûr eden inkılâbât, ümmetlerin ahvâlinde vukūa gelen tebeddülât, şu sahrâ-yı acâyib-i cihânda lâ-yenkati' yekdiğerini ta'kīb eden bu kadar müteselsil, garip vekāyi... Hakīkaten hayret-bahşâ-yı ukūldür.

Bilhassa bizim şu son vakitlerde birkaç sene zarfında başımızdan geçen vukūât ve ahvâl... Ki fikr ü mülâhaza edecek olursak kan ağlamamak mümkün değil!.. Nasıl girdâblara doğru yuvarlanmakta olduğumuzdan haberimiz yoktu, uzun ve karanlık bir gecede yolunu şaşırmış avâreler gibi gittiğimiz yeri bilmiyorduk.

Fakat elhamdülillâh bu akabâtı atlattık; bu elemli, bu korkunç zamanlar, bu hayat ve memât dakikaları geçti, şimdi biz onları gafletle mâlî sevâbık-ı ahvâlimizin netâyicinden terakkıyât-ı âtiyyemizin mukaddemâtından sayalım da, bütün o geçmiş hataları unutarak, bütün o büyük kusurlardan, günahlardan tevbe ederek, kâffe-i muâmelât ve tedâbîr-i umûrumuzda kānûn-ı hikmet-i İlâhiyye üzere kurulmuş şerîat-ı garrâ-yı Ahmedî ve urve-i vüskā-yi Muhammedî'ye temessük edelim, sarılalım.

Kat'iyen bilmeliyiz ki terakkī edebilmek, evc-i şân u şevkete yükselebilmek, düşmanların şerrinden, tecâvüzünden kurtulabilmek, beynimizde muhkem bir uhuvvetin samimî bir muhabbetin vücûduna vâbestedir. Eğer böyle maddî ve ma'nevî bir râbıta-i kaviyye bulunmazsa ne kadar âkil ve müdebbir bir insan, ne kadar mübeccel bir kavim olursa olsun yalnız kalınca, tefrikaya düşünce, değil bir devletin umûrunu idâre etmek, belki ufacık bir hânenin bile dolabını çevirmekten âciz kalacağı gün gibi âşikârdır.

Avrupa hükemâsından ve meşâhîr-i siyâsiyyûnundan biri, bizim farîza-i haccı îfâ için bütün aktâr-ı arzdan gelip Mekke-i Mükerreme'de ictimâımızı muhâkeme, **[242]** muvâzene ederek demiştir ki: "Eğer ehl-i İslâm edâ-i hac maksadıyla vukū' bulmakta olan ictimâlarından bi-hakkın istifâde edeydiler, dünyada İslâm milletinden başka bir hükûmet tasavvur olunamazdı."

Her ne kadar aramızda şu ictimâın esrâr ve menâfiinden gāfil ve câhil bazı kûteh-bîn: "Bu kadar zahmet ve meşak-

[1] Sehven "14 Zilhicce - Perşembe - Kanunievvel 1326" yazılmıştır.
[2] A'raf, 7/204.

katlere katlanarak hac etmede ne fâide vardır?" gibi sözler ile tefevvüh etmede iseler de; bu gāfilâne, bu câhilâne sözler akvâl-i hükemâ ve efkâr-ı ukalâ ile muvâzene olunur ise zerre kadar i'tibâr ve kıymeti olmadığı tezâhür eder.

Ey istitâat-i mâl ü bedene mâlik, fikr ü basîret ile râh-ı Hakk'a sâlik muhterem kardeşler! Ey fedâkârân-ı İslâm, ey Hak yolunda canlarını, mallarını fedâ eden, bu kadar zahmet ve meşakkatleri ihtiyâr eden, dağları, deryâları geçerek şu makām-ı mukaddesi ziyâret için bütün aktâr-ı arzdan koşup gelen hüccâc-ı zevi'l-ibtihâc! Ey ihvân-ı dîn-i mübîn! Sizler, ki herbiriniz cema'ât-ı muvahhidîn ve milel-i muhtelife-i müslimîn tarafından birer meb'ûs-ı murahhas meziyetiyle ser-firâz, hamiyyet-i milliyye ve sadâkat-i dîniyye ile mümtazdır; bugün şu ictimâın sırr u hikmetini takdîr ederek râbıta-i uhuvvet ve ittihâdı dakika fevt etmeden vücûda getirmeye bezl-i himmet ü makderet etmek her biriniz için farzdır.

Sâniyen: İdâre-i meşrûta-i şer'iyye müessisi, Halîfe-i Resûl-i Rabbü'l-âlemîn, Emîrü'l-Mü'minîn Hâdimu'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn şevket-simât Efendimize kendiniz tarafından asâleten, kavm ü kabîleniz tarafından vekâleten itaat ve sadâkat-i dîniyyede bulunmak vâcibdir.

Sâlisen: Herkes kendi iktidârı derecesinde ber-muktezâyı hamiyet-i İslâmiyye ve gayret-i milliyye izhâr-ı mürüvvet ile bezl-i cûd ederek teâlî-i İslâm uğrunda muâvenât-ı nakdiyyede bulunmak lâzımdır.

Râbian: Bu vazîfe-i mukaddesenin ehemmiyyet-i dîniyye ve dünyeviyyesini nazar-ı i'tibâra alarak, umûm ehl-i İslâm'ın hayât-ı maddiyye ve ma'neviyyesine hizmet emeliyle hâlimizi, istikbâlimizi düşünerek, basîret gözlerimizi açarak, fikirlerimizi tedâvüle, kusurlarımızı yekdiğerimize ihtâra çalışmak en mühim vazîfemizdir.

Her ne kadar gerek burada bulunmak şerefine mazhar olanlardan ve gerek din kardeşlerimizden uhuvvet ve ittihâd-ı İslâm fikrine muhâlif bir ferdin vücûdu bile tasavvur olunamaz ise de, bu muhterem millet-i necîbeyi hiçbir zaman ittihâddan mahrum etmemek, bu hiss-i mukaddesin gevşemesine meydan vermemek için gece gündüz çalışmak, kâr-âşinâ umerâmızın, hamiyetli âyân ve eşrâfımızın vazîfe-i mukaddeseleridir; daima onlara va'z u nasîhat ederek yol göstermek, uhuvvetin menâfi ve fevâidini anlatmak, ulemâyı fihâm ve hutebâ-yı kirâm hazerâtının vecîbe-i dîniyyeleridir; ümmetin ihtiyacâtını te'mîn için îcab eden muâvenât-ı nakdiyyeden geri durmamak, dinini takdîs eden milliyetini muhterem tutan her ferdin seve seve îfâ edeceği bir borçtur.

Delâil-i akliyye ve nakliyye ile müberhendir ki bizim câmiler, mescidler ve tekkelerimiz, Cumalar ve cemâatlerimiz, efrâd-ı ehl-i İslâm'ın ictimâları, ulemâ-yı fihâmın müzâkere-i mahsûsaları ve pîşvâyân-ı ümmetin akd-i encümen etmeleri için vesâil-i kâfiyyedendir.

Bütün lisanlardan sâdır olan "Lebbeyk Allahümme lebbeyk" lafz-ı mübârekinden dahi ma'lûmdur ki, bizim gerek bu makām-ı mukaddeste ve gerek sâir zaman ve mahalde gāye-i âmâlimiz, hedef-i kalbimiz birdir, bizim her sene buraya toplanmamızdan maksad, [1](تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ) o evâmir-i Sübhâniyyesini yerine getirmek, teâlî-i İslâm gibi bir semere-i celîle ve fâide-i muaccele vücûda getirmek, milel-i muhtelife-i İslâmiyye arasındaki her türlü ihtilâfât ve münâzaâtı, tefrikaları ber-taraf ederek yeryüzünde mevcûd bütün ehl-i İslâm'ı yekvücûd bir hâle getirmektir.

Yalnız hacc-ı şerîf değil, belki kâffe-i evâmir-i İlâhiyye bizleri ittifâka, tefrikadan ictinâba, ahd ü mîsâkımızı teşyîde delâlet etmektedir. Dünyevî, uhrevî esbâb-ı necâtımızı te'mîn, her türlü fevâhiş ve münkerâttan men' eden namazı ve sâir erkân-ı İslâmiyye'yi mülâhaza edecek olursak, herbirinde nice nice mezâyâ-yı ilmiyye müncelî olduğu, herbirinin gerek hâlimiz, gerek istikbâlimiz için nasıl birer hısn-ı hasîn-i emânet, nasıl birer kal'a-i metîn-i selâmet oldukları şems-i tâbân gibi tezâhür eder.

Maârifi neşretmek, irfân-ı ümmeti yükseltmek, basar u basîreti nurlandırmak gibi mesâî-i âliyye kalbinde iman yerleşen bütün ehl-i tevhîd için farz değil midir?..

Hiç şüphe yoktur ki bizim esâsât-ı İslâmiyye ve ibâdât-ı dîniyyemiz pek çok hükm-i hafiyye-i İlâhiyyeyi şâmil ve sa'âdet-i maddiyye ve ma'neviyyemizi kâfildir. Fakat sad hezâr efsûs ki uzun bir müddet umûr-ı mehâmm-ı siyâsiyyemiz, birtakım kāsıru'l-fehm nâ-ehillerin, hâin-i dîn zâlimlerin yed-i tegallübüne geçerek sû'-i isti'mâl edilmiş, o müstebidlerin ârzû-yı şehvânîleri, hırs-ı behîmâneleri, tama'-ı dünyevîleri, hâsılı menfaat-i şahsiyyeleri… Menafi'-i umûmiyye-i İslâmiyye'yi ayaklar altında çiğnetmiştir; o derece ki esâsât-ı mezkûrenin mecârî-i asliyyesi zâyi' olmuş, gitgide evvelki ittihâd ve ittifâka bedel beyne'l-müslimîn şiddetli husûmetler zuhûra gelmiş, türlü türlü bid'atler çıkmış, *Kur'ân*'ın emrettiği bütün ahkâm-ı celîle arkaya atılmış, uhuvvet husûmete, ittihâd tefrikaya mübeddel olmuş, bu sûretle müslümanlar her tarafta zillete, her tarafta esârete mahkûm olarak âkıbet şu hâl-i perîşânîye dûçâr olmuş!.. Şimdi dünyadaki nüfûsun rub'u derecesinde olan üç yüz milyon müslüman beş on milyon küçük bir Avrupa devleti kadar ehemmiyeti kalmamıştır.

Ah, ne kadar fırsatları zâyi' ettik! Ne kadar büyük menfaatleri elden kaçırdık! Bakınız asr-ı evâildeki müslümanların hâline: [2](أَشِدَّاء عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاء بَيْنَهُمْ) vasfına lâyık bir avuç şüce'ân-ı İslâm zamanın en şedîd musîbetlerine, dehrin en tahammül-güzâr meşakkatlerine göğüs gererek meydân-ı mübârezeye girmişler, dünyanın kısm-ı a'zamını nûr-ı imân ile tenvîr, livâ-yı Muhammedî **[243]** ile tâb-nâk etmişler, birçok diyâr-ı şirk ve dalâli füyûz-ı tevhîd ile gül-zâr-ı medeniyyet hâline ifrâğ eylemişler, bu sûretle dünyada şerefe, âhirette saâdete mazhar olmuşlardır.

Biz ise o kahraman ecdâdın ahfâdları olduğumuz halde bugün zillet ve meskenet içinde hayat sürüklüyoruz. Dünyanın her tarafında efrâd-ı milletimiz var, adedi üç yüz milyonu geçiyor, fakat hayvan sürüsünden farkımız yok. Nifâk ve şikāk, cehâlet ve atâletle zillete düştük, za'f-ı diyânet, fik-

[1] Âl-i İmrân, 3/64

[2] Fetih, 48/29.

dân-ı emânetle perîşân olduk; nûr-ı şevketimiz söndü, esir olduk, vatanımız harâbe-zâra döndü, zelîl olduk; haysiyetimiz ayaklar altında çiğnendi, meskenetten başka bir mevcûdiyet gösteremedik!..

Endülüs, Tunus, Fas, Mısır, Hadramut, Cava, Hind, Kazan, Kırım, Türkistan ve Dağıstan gibi birçok memleketlerde milyonlarca ehl-i İslâm ecnebîlerin pâ-mâl-i hakāreti olmuş, inliyor. Günden güne müslümanlar ve Müslümanlık inkırâza sürükleniyor. Tefrika yüzünden mahvolup gittiler. Ne cehâlet ve gaflet!.. Ne zillet ve meskenet!..

Bizi bu nifâka düşüren kimdir? Bizi bu hâle getiren nedir? Bütün selâmet yolları kapandı mı? Bizi bu girdâbtan tahlîs edecek hiçbir yed-i rahîm yok mu? Topraklara mı münkalib oluyoruz? Nâmımız sahîfe-i âlemden mi siliniyor? Şevketimiz mezarlara mı gömülüyor?..

Memleketlerimiz dünyanın sülüsünü geçmiş, nüfûsumuz insanların humsundan fazla, ne fâide ki şirâze-i uhuvvetimiz kopmuş, diyânetten udûl, şeh-râh-ı selâmetten rû-gerdân olmuşuz! Yekdiğerimize zahîr olacak yerde herbirimiz birer tarafa çekilmiş; zillet ve atâlet içinde inkırâzımızı bekliyoruz!..

Ey şanlı ümmet! [1](اَلْمُؤْمِنُونَ كَالْجَسَدِ اِذَا اشْتَكَىٰ بَعْضُهُ اِشْتَكَىٰ كُلّه) buyuran kimdir? Bu ehâdîsin hükmü ne oldu? Cesed-i vâhid olduğumuz halde ne için bir tarafımız hasta olur da; diğer tarafımız ondan bî-haber kalır? Vâ-esefâ… Bu gaflet; bu cehâlet nedir, bu fikdân-ı hiss u gayret ne vakte kadar devam edecek? Yevmen-fe-yevmen tekarrüb etmekte olan ân-ı izmihlâlimizi ne için düşünemiyoruz? Maârif yok, teâvün yok, muâvenet şöyle dursun, birbirimizin gözünü çıkarmaya bakıyoruz!..

Bu ne hâldir?.. İttihâd için Allah bize ne fırsatlar bahşetmiş, fakat istifâde eden kim? İttihâd için elimizde hac gibi azîm bir vâsıta var. Yazıklar olsun ki bunun kıymetini takdîr edemiyoruz, hiç ni'metten istifâde edemeyerek âciz ve gāfil girdâb-ı felâkete yuvarlanmaktayız!..

Geliniz kardeşler, dîde-i basîretimizi açalım, ahvâl-i pürtaksîrâtımızı bir kere gözden geçirelim, kendi kusurumuzu kendimiz i'lân ve ifşâ edelim, bu ihtiyârî körlükten vazgeçelim, menâfi'-i zâtiyye ve ağrâz-ı şahsiyyeleri ortadan kaldıralım!.. Bu hubb-i câh, hubb-i riyâset bizim bütün âmâl-i hayâtımızı mahvetmiştir.

Eğer bizdeki şu gaflet bu hal ile giderse istikbâlimiz karanlıktır, memleketlerimizi istîlâ, saltanat ve hilâfetimizi tahrîb için garbdan akarak gelmede olan seylâb-ı belâya karşı duracak bir şeyimiz yok. Biz bunlara karşı bir kal'a-i ittihâd teşkîl edemezsek âkıbetimiz vahîmdir. Maazallâh azîm rahnelere, mühlik sadmelere giriftâr olacağız, ehl ü ıyâlimiz, evlâd u ahlâfımız esâret bâdiyelerinde perîşân, hakāret girdâblarında ser-gerdân olacaklar.

A'dâ-i dînimiz bununla iktifâ etmeyip, âmâl-i siyâsiyye-i bed-hâhânelerini o derecelere îsâl etmek isterler ki:

Bugün yüzlerimizi, gözlerimizi sürmekte olduğumuz hâk-i pâk-i haremeyn-i muhteremeyni dahi taht-ı tasallutlarına geçirerek, (ne'ûzu-billâh) Ka'be-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara ve sâir makāmât-ı mukaddese ve mübârekelerimizi de yıksınlar, vîrân etsinler, hayvanlarına ahır yapsınlar.

Bizler şu netâyic-i dehşet-nâk ve avâkıb-ı hevl-nâke dahi kemâl-i sükûnetle iğmâz-ı ayn edecek miyiz? Acaba sahîhu'l-imân olan bir müslüman bu gibi mezelletlere karşı da fedâ-yı cân edemeyecek mi? Bu kadar hamiyet-i milliyye, bu kadar gayret-i dîniyyemiz kalmadı mı? [2](فداك ابى و امى يا رسول الله) kelâm-ı salâbet-nişânını gece ve gündüz söylediğimiz halde, bir kere olsun fiilen isbât edemeyecek miyiz? Bu denâet, bu mezellet, bu meskenetin de fevkinde bir hayâsızlık tasavvur olunabilir mi?

Bakınız! Bir avuç Yahudiler dünyada hiçbir yerde karargâhları olmadığı halde bile "Siyonizm" nâmında bir cem'iyetleri var. Bizim elhamdü-lillâh makarr-ı saltanat ve makām-ı hilâfetimiz var. [3](فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِى الْأَبْصَار!...)

Rusların "Pan-İslavizm"leri, Almanların da "Pan-Cermanizm"leri var, daha nice nice panizmler, ittihâdlar var.

Biz umûm ehl-i İslâm için uhuvvet-i dîniyyemizi te'kîd edecek bir "Pan-İslâmizm" teşkîl edersek fazla mı olur? Yoksa bizler benî âdemden değil miyiz?..

Dîn-i mübîn-i İslâm'ın başka dinlere nisbeten uhuvvete evfak olduğunu ecnebîler dahi ikrâr ve i'tirâf etmektedirler. Şu halde kâffe-i ehl-i İslâm'ın diğer milletler yanında bu kadar tedennîye uğramaları nedendir? Bu inhitâta sebep nedir? Ah, kardeşler! Bakınız bütün Asya'da sâkin müslüman kardeşlerimiz ne haldedir! Zillet içinde, esâret altında kalmışlar, insandan addedilmiyorlar. Bugün umûm müslümanlar iki, üç büyük Hıristiyan hükûmetin taht-ı esâretinde mağdur ve mahkûm kalmışlar. Bakınız gaflet bizi ne hallere getirdi?..

Ey din kardeşleri! Sakîm fikirler büyük mehâliki, vahîm netâyici mûcib olup da âkıbetimiz de azâb-ı elîm ve nâr-ı cahîm olmasın…

Ey hüccâc-ı zevi'l-ibtihâc! Ey bütün aktâr-ı âlemden tedârikât-ı azîme ile her sene fevc fevc, kafile kafile gelmekte [4](يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيق لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ) sırrına mazhar olmakta olan muhterem hacı kardeşlerimiz! Bizim menfaatimizden, Cenâb-ı Hakk'ın îmâ buyurduğu menâfiden murâd, tecdîd-i akd-i uhuvvet ve te'yîd-i ahd-i ittihâddır. Şu halde bizler ne için ağızlarımıza mühr-i sükût vurulmuşçasına burada ittihâd ve uhuvvet-i İslâm'a **[244]** dâir bir kelime olsun söylemiyoruz. Ne gaflet ve meskenet, ne zillet ve sefâlet!.. Bunu ta'rîf edecek bir lisan bulunmaz, bunu izah edecek bir kalem görülmez.

Muhterem kardeşler! Bu hâb-ı gafletten gözlerimizi açalım, bizim gibi insan kervanlarına bakalım! Âlem-i insâniyyet yevmen-fe-yevmen değil, belki saat-be-saat terakkī ve teâlî ederek fersah fersah yol almakta, bizler ise hukūk-ı mil-

[1] Benzer şekilde, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 130.

[2] "Annem babam sana fedâ olsun yâ Resûlallah."

[3] Haşr, 59/2.

[4] Hacc, 22/27-28.

liyye ve dîniyyemizi muhâfazadan âciz kalmaktayız. Biz de insan değil miyiz? Bizim de hakk-ı hukûkumuz yok mu? Semâ-yı fikrimizi kaplayan bu sehâib-i gafleti kuvvetli pençelerimizle yırtarak yükselelim. Uhuvvet-i dîniyyeye sarılarak ahd u mîsâk edelim; yekdil, yekzebân ve yekvücûd olarak ünvân-ı mefharet-nişân-ı mü'minîn olan hakk-ı meşrûumuza kesb-i istihkāk edelim…

Eğer bekāmızı istersek bilmeliyiz ki bunun için yegâne çâre ittihâd-ı İslâm emr-i muazzamıdır. Selâmetimiz için bin türlü tedbirlere teşebbüs etsek yine bunun gibi bir tedbîr-i musîb bulamayız. Hayatımızın bekāsı, dinimizin kıyâmı buna vâbestedir. Din ü millet uğrunda, vatan yolunda, terakkī ve medeniyet peşinde fedâkârâne, cân-siperâne sa'y u gayret edelim.

Eğer bu sûretle sa'y u gayret edersek istikbâlimiz emindir, parlaktır fakat maazallâh aramızda yine o nifâk ve şikāklar devam ederse artık bu rezm-gâh-ı hayâtta yaşamak bizim için mümkün olmaz. Düşmanlar bizi ezecekler, çiğneyecekler, mahvedecekler. Ve nihâyet bir gün şu âlem-i hayâtta hiçbir nâm ü nişânımız kalmayacak. Bu güzel memleketler, bu dil-rubâ vatan düşmanların eline geçecek!.. Bu azametli câmiler kiliselere, bu mehâbetli minareler çanlara tahavvül edecek, mukaddes *Kur'ân'*ımız ayaklar altına çiğnenecek, mübeccel dinimiz yeryüzünden kaldırılacak, böyle deryâ-yı küfr ü dalâle gark olarak ağlaya ağlaya, feryâd ede ede her şeye vedâ ederek bu dünyadan çekileceğiz.

Bu günleri görmemek için her türlü nifâkı terk ederek birleşmekten, maârifi neşrederek uhuvvet-i İslâm ve ittihâd-ı millete bütün mevcûdiyetimizle çalışmaktan başka bir çâre yoktur. Binâenaleyh hüccâc-ı kirâm efendilerimize beyân-ı ihlâs ve ihtirâmdan sonra arz u beyân edeceğimiz şudur ki: Bizim için ehemm-i mühimmâttan olan bir şey var ise, o da şu makām-ı Hilâfet-i kübrâya olan râbıta-i ma'neviyye ve maddiyyemizi te'kîd ve te'yîd için bu makām-ı mukaddese-i Hicâziyye'de bir medrese-i İslâmiyye-i umûmiyyemiz olmasıdır. Burada te'sîs olunacak medreseye, cihânın her köşesinden ehl-i İslâm evlâdı celb olunarak, hâlis İslâm ruhuyla terbiye ve ta'lîm olunur, ahvâl-i zamâna vâkıf ve her umûra ârif muktedir zâtlar, dirâyetli hâtipler yetiştirilir, ba'de't-tahsîl memleketlerine giderek diyânet-i İslâmiyye'ye bi-hakkın hizmet olunursa, matlaba vusûl için büyük bir yol açılmış bulunur.

Bizim böyle bir teşebbüsümüz muktezâ-yı dîn-i mübînimizdir. Bunun muktezâ-yı zamân diye hiç kimse tarafından hedef-i i'tirâz olamayacağı şüphesizdir. Vukūu mutasavver olan mehâlik ve inkırâzdan dahi bu sûretle tahlîs-i girîbân edebileceğimiz tahakkuk eder.

Tekrar diyebiliriz ki: Bizim saâdet-i dâreynimiz hayli zamandır vesâvis-i şeytâniyye sâikasıyla beynimizde vâki' olan şikāk u nifâk ve tefrika beliyyesini kemâl-i metânet ve sür'atle lâzıme-i millet-i İslâmiyye'den olan ittifâka, ittihâda uhuvvet ve muhabbete tebdîl edelim. Bu husûsta cüz'î tereddüd gösterecek sâhib-i belâhetin vücûdu bile tasavvur olunamaz, zannederim.

Ey muhterem kardeşler, şu sene-i mübârekede, bu mukaddes makām ile şeref-yâb oluşunuzu bir mukaddime-i ikbâl addederek, şurada verilecek kararımızın ta'mîm ve intişârı yolunda kemâl-i hulûs ve neşât-ı tâm ile çalışalım. Küre-i arzın her cihetinde bulunan mümin kardeşlerimize teblîğ-i merâm husûsuna elimizden geldiği kadar ihtimâm edelim. Bizler i'tikāden mü'min-i muvahhid olduğumuz gibi tehaffuz ve tedâfü' fikr-i âlîsinde de kavlen ve fiilen müttehid olalım.

Gerçi ittihâd-ı İslâm ezhân-ı ehl-i îmânda mine'l-ezel mevcûd ise de, asıl maksûd, ittihâdın yalnız zihinde bulunması değildir, biz yekdiğerimize teâvün, tenâsurda bulunarak, te'âtî-i efkâr ile kavlen ve fiilen temâs ederek dünyanın her hangi tarafında olursa olsun bir mü'min kardeşimizin hukūkuna tecâvüz olununca kâffemiz birden ref'-i âvâz edelim, onun hakkını müdâafaya koşalım. Bunu muâveneti te'mîn için dâimî muhâbere ve mükâtebeler ile muvâsala kapılarını açalım. Ol zaman bizim şu ictimâımız, şu kararımız bir işe yarar. Bu kararlarımız hakîkat şekline girdikten sonra, vakt-i merhûnunda, umûm ehl-i İslâm'ın yegâne hâmîsi hâdimü'l-haremeyni'ş-şerîfeyn şevket-meâb Efendimizin hilâfet-i meşrûa-i meşrûtasını, mülûk-ı fihâm ve düvel-i izâm ricâline dahi resmen tasdîk ettirerek, tâbi'iyyet-i ma'neviyyemizi makām-ı hilâfet-i kübrâya rabt ederiz.

Zât-ı şevket-simât Efendimiz Mehmed Hân-ı Hâmis hazretleri imâmü'l-müslimîn, emîrü'l-mü'minîn ve halîfe-i Resûl-i Rabbü'l-âlemîn olduğu cihetle; kâffe-i ehl-i îmân havâs ve avâm bütün ehl-i İslâm Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'yi merkez-i hilâfet-i uzmâ i'tikād ederek; emr-i âlîlerine inkıyâd ve itaat etmeyi farz-ı ayn bilmelidir. Devlet-i İran, Fas ve Afganistan, Buhâra ve sâir emârât-ı İslâmiyye… Kâffesi merkez-i hilâfet-i uzmâ ile müttefik ve müttehid olarak, menâfi'-i umûmiyye-i İslâmiyye'yi a'dâ-i dîn-i mübîne karşı cân-siperâne müdâfaa ve muhâfaza etmeleri şer'an ve aklen lâzımdır. Eğer yalnız İran Devleti Hükûmet-i Osmâniyye ile müttefik olsa idiler, Rusya hiçbir vakit bunlara nazar-ı tama'ını tevcîh edemezdi.

Bu sûretle ittihâd-ı İslâm'ın husûl-pezîr olması, yalnız mü'minler için, muvahhidler için değil, belki umûm âlem-i insâniyyet için bir emr-i mühimdir, müsâlemet-i umûmiyyenin yegâne hâmisi olacağı muhakkaktır. Fakat ittihâd ittihâd-ı tâm olmalıdır. Ümmet-i Muhammediyye'nin hey'et-i umûmiyyesi tâmmü'l-a'zâ bir cisimdir. Halîfe-i Resûl-i Rabbü'l-âlemîn başı ise diğer emâretler de en mühim birer uzvudur. **[245]** ulemâ-i ümmet, asâkir-i İslâmiyye vesâir efrâd-ı müslimîn hep o vücûd-ı muazzamın eczâsıdır. Bir uzuv dûçâr-ı ıztırâb olunca nasıl bütün a'zâ ondan hisse-yâb-ı elem olursa bir İslâm ferdinin dûçâr-ı hakāret olması bütün o muazzam âlemi harekete getirmelidir.

Ehl-i îmânın kâffesi [1](وَجَاهِدُوا...) emr-i celîliyle mükellef, (وتعلموا الرمى...) hitâbıyla muvazzaf, [2](كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ) nass-ı celîli mûcebince dâhil-i defter ve kur'asız askerdir.

Şu halde [3](فَمَنِ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ) hitâb-ı hikmet-nisâbına muvâfık mukābelede bulun-

[1] Tevbe, 9/41.
[2] Bakara, 2/216.
[3] Bakara, 2/194.

mak, hukūk-ı İslâm'ı muhâfaza edebilmek için esliha-i cedîde tedârik ederek onun isti'mâlini öğrenelim ve azîm himmetlerle her türlü fedâkârlıklara hazır olalım.

Düşmanlarımızın hareketlerinden bî-haber kalmak, onların hilelerini anlamamak, siyâsetlerine akıl erdirememek ne diyânetimize muvâfıktır, ne de insanlığa! Belki bu, mahz-ı cehâlet ve ayn-ı denâ'et ve rezâlettir.

Onun için gözlerimizi açarak cihânı öğrenelim, el ele vererek ittihâd edelim!.. Zîrâ zaman zamân-ı terakkīdir. Yaşamak istersek yaşamanın yolunu bilelim. Böyle zillet ü meskenet içinde sürükleneceksek o halde mezarın altı bize yeğdir. Atâlet ölümdür. Hayat ise hareketten ibârettir. Onun için daima hareket daima ittihâd daima teâlî!..

REÎSÜ'L-MÜCTEHİDÎN HASAN ŞİRÂZÎ HAZRETLERİNE YAZILAN MEKTUP

Basra'dan Samara'ya...[*]

Bismillahirrahmanirrahîm

Hakīkati beyân ederim: Tahkīkan bu mektup, nerede mevcûd bulunur, nerede mer'î tutulursa tutulsun, rûh-ı şer'-i Ahmedî'ye bir da'vet ve taraf-ı ümmetten bütün bu kānûn-ı mübîne iman eden ve îcâbâtına göre tevfîk-i amele çalışan mü'min-i sâlihîne –her nerede tulû' etmiş, her nerede kemâlini bulmuşlarsa– bütün ulemâ-yı İslâm'a bir istigāsedir; ve arzu ederim ki bu istigāse onların içinden hepsine birden olsun, vâkıa onlardan yalnız birine hitâp olunmuştur. Ya halîfetü'l-ümme! Yâ şu'â-i nûru'l-eimme! Yâ imâdet-i binâ'ü'd-dîn! Yâ şer'-i şerîfin beyânına muhtass sâhib-i lisân Hacı Mirzâ Seyyid Muhammed Hasan Şirâzî hazretleri! – Allah senin sâyende da'vâ-yı hakkı muhâfaza ve kefere-i şerîrenin fesâdından İslâm'ı emin bulundursun! Allah seni bu vekâlet-i muallâya tahsîs etti ki İslâm'ın hüccetü'l-ekberi olasın!.. Seni cem'iyet-i sâlihîn içinden intihâb etti, ümmeti şer'-i münîre tevfîkan murâkabe inânını senin ellerine emanet etti. Bu vasıta ile onların hûkūkunu himâye ve kalblerini şükûk ve dalâletlerden vikāye edesin!. Bütün beşeriyeti sana teslîm ve (zîrâ ki sen vâris-i enbiyâ oldun) onların bâr-ı menâfi'ini senin dûş-ı ihtimâmına tevdî' etti ki ümmet dünyada refâha nâil, âhirette de saâdet(-i ebediyye) ile şâdmân olsunlar diye!..

Serîr-i hâkimiyyeti sana ta'yîn eyledi, sana ümmeti üzerine rüchân ve nüfûz ihsân etti ki memleketi halâs ve müdâfaa edesin, onları evvelce gitmiş oldukları yollara delâlet eyleyesin!. Tahkīkan en âlîsinden en âdîsine kadar, yerli veya hayme-nişîn, asîl veya gayr-ı asîl râki' dizleri, sâcid bedenleriyle, senin bu hâkimiyet-i rûhâniyye-i âliyyen altına girmişler, üzerlerine düşen her hâdise-i nâgeh-zuhûr karşısında ruhları sana müteveccih, kendilerine çöken her felâkette gözleri sana merkûz bir halde, refâh u saâdetleri senden, necât u selâmetleri sende, emn ü ümîdlerinin husûlü yine sende olduğuna mu'tekiddirler."

Bundan sonra muharrir, Acemlerin bunca zamandan beri çektikleri zulümlerden, "Beytü'd-Dîn" dedikleri memleketlerinin kefere ve ecânib tarafından bey' ü istîlâ edildiğinden ve lâkin bunların sırf bir reisin fıkdânından dolayı kendilerinin gāfil, müteferrik ve zaîf bulunmalarından ileri geldiğinden ve İslâm'ın saâdetine tealluk eden işlerde reis ve rehberleri nazarıyla baktıkları ve bakmaya haklı bulundukları "müctehidden hiçbir işâret ve hareket-i irşâdiyye gelmediğini gördüklerinden, i'timâdları haleldâr olmaya, bu sûretle dûçâr-ı ye's olarak mırıldanmaya başladıklarını yazıyor, "Onlar öyle düşünüyorlar ve düşünmekte haklıdırlar ki", diyor, onları hep birden birleştirecek söz sana âiddir; karar verecek olan hüccet her halde senindir, senin emrin nâfizdir. Senin hükmüne kimse i'tirâz etmeyecektir ve onların istediklerini yaparsan, senden sudûr edecek bir kelime ile bütün tefrika birden kaybolarak yerine sağlam bir ittihâd gelecektir.

"Binâenaleyh Allah'ın ve onların düşmanlarının kalplerini korku ile doldurarak onları kâfirînin şerrinden sakla, her taraftan üzerlerine çöken perîşânlık ve sefâleti mahv u izâle et ve onları bu tâkat-fersâ hayattan daha vâsi' ve ehvenine yükselt; böylece iman, sâdıkīni tarafından müdâfaa ve himâye ve İslâmiyet i'lâ ve tebcîl edilmiş olur." Ve bir fıkra-i mu'terizeden sonra devam ediyor:

Yâ halîfe-i kādir! Tahkīkan Şah'ın[**] ahvâli mütelevvin, ahlâkı fâsid, idrâki nâkıs, kalbi mütefessihdir. Memlekete hüküm ve mesâlih-i ümmeti idâreye kabiliyetli değildir; büyük küçük bütün işlerin dizginini Peygamber'e alenen ta'n ve teşnî' eden, kānûn-ı İlâhî'ye muvâzabet etmeyen, nüfûz-ı rûhânîyi bir **[246]** dereke-i hîçîye indiren, ulemâ-yı dîni zemm ü tel'în, âbidîn ve zâhidîne gayz u nefret eden, sâdât-ı kirâmı istihfâftan, vâizîne cem'iyet-i beşeriyyenin en alçak bir ferdi gibi sû'-i muâmeleden çekinmeyen rezîl bir serbest mütefekkirin[***] eline teslîm etti; Frengistan'dan avdet edeliden beri dişleri arasına mülevves parçayı alıyor, alenen şarap içiyor, kâfirîn ile düşüp kalkıyor, fuzalâya karşı i'lân-ı husûmet ediyor. İşte onun ahlâk-ı şahsiyyesi böyledir. Lâkin buna ilâveten memâlik-i Îrânî maden[****] ocakları oraya giden yolları, bunları hudûd-ı memlekete îsâl eden turuk ve ma'âbiri, İran'ın her tarafında bir şebeke teşkîl edecek olan bu hâricî muvâsala damarları iki yanına, inşa olunmak üzere bulunan han ve oteller bağçeler, etrafındaki tarlalar gibi

[*] Galiba Cemâleddîn'in 1891'de İran'dan ihrâcından pek az sonra yazılmış olan bu mektup sûreti *Târîh-i Bîdârî-i Îrâniyân*'da da (sahîfe 108) vardır, imtiyazın reddine kadar, tütünden içtinâb edilmesini mü'mîn-i sâdıklara emreden fetvâ-yı müctehid daha evvel, Kânûnievvel'de çıkarılmış ise de imtiyaz aleyhine olan şiddetli hareket Haziran'da vukūa gelmişti. Bu muhtasar fakat mühim fetvânın sûreti *Bîdârî*'nin 16'ıncı sahîfesinde görülür.

[**] Nâsırüddîn Şah.

[***] Emînü's-Sultan ki o zaman Acemistan'ın başvekili idi…

[****] 1889 Kânûnisânî'sinde Baron Julius de Reuter'e i'tâ olunan imtiyaz, kumpanyaya İran'ın servet-i ma'deniyyesini işletmek hakkını veriyordu. Sonradan, ki ertesi sene, bu İmtiyaz-ı Hukūk-ı Ma'adin Şirketi Acem Bankası'na terk olundu.

bütün hazâin-i servetiyle birlikte, dinimizin düşmanlarına satıyor.

Sonra Kârun* Nehri'ni ve menbaına pek yakın yerlerde sahilleri üzerinde inşa olunacak otelleri, bunlara mülhak olan bağçe ve çayırları, Ahvaz'dan Tahran'dan giden yolun etrafındaki han ve bahçe ve tarlaları… Kezâlik tenbâkûyı** ve başlıca zer' olunduğu merakizi yetiştiği arâzîyi, kolcularının, taşıyıcı ve satıcılarının nerede olursa olsunlar bütün mesâkinini de beraber sattı. Aynı sûretle bütün İran'da şarap i'mâli için kullanılan üzüm bağlarını ve bu ticârete âidiyeti olan bütün dükkan, i'mâlathâne ve ezgihâneleri üzerine de vaz'-ı yed etti! Sabun, mum, şeker vesâire i'mâlâthânelerine de aynı hal oldu; sonra bir de banka… Bankanın ne olduğunu bilirsen kim bilir sana nasıl gelir? Bilir misin banka ne demek? İnân-ı hükûmeti düşman-ı İslâm'ın*** eline terk etmek; milleti bu düşmana esir etmek, onları ve bütün mâlikâne ve nüfûzu hâricî düşmanlara teslîm etmektir.

Ondan sonra da bu câhil hâin, milleti sırf bir hezeyândan ibâret olan delilleriyle yumuşatmayı arzu ederek bu i'tilâfların muvakkat bir zaman yani yüz seneyi tecâvüz etmeyecek kadar kısa bir müddet için olduğunu iddia eyledi! Aman yâ Rabbi! Bu öyle bir delil ki zaafı bütün hâinlere hayret verir!

Sonra da Rusya'ya**** sükût ve rızâsına mukâbil terk edilen (Bari rahat durmaya rızâ gösterseydi) bilhassa Reşt Mir Taberistan ırmaklarını, bunlara âid olan bütün evler, hanlar, tarlalarla beraber Enzali-Horasan yolunu takdim etti, lâkin Rusya bu takdime karşı burnunu çevirdi, böyle bir hediyeyi kabulden istiğnâ etti, çünkü o, bu i'tilâflar ilgâ olunmadan Horasan'ın ilhâkı ve Azerbaycan ile Mazenderan'ın işgâline mütemâyildi; bu i'tilâflar ki Devlet-i Îrân'ı bu en kavgalı düşmanın eline tamamen teslîm etmek içindi. İşte bu delinin ilk netîce-i idâresi budur!

"Ve'l-hâsıl bu cânî, İran eyâletini devletler arasında mezâda koydu, Hazret-i Muhammed ve âlinin (sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem) makarrı bulunan memâlik-i İslâm'ı yabancılara satıyor, lâkin tabîatının âdiyeti, zekâsının noksanı hasebiyle cüz'î bir meblağa, ufak bir kıymete satıyor! Denâet ve hisset, hıyânet ve cinnet ile bir yere gelirse işte böyle bir netice verir!"

"Ve sen, yâ hüccet! Bu ümmete imdâda kıyâm etmek istemezsen, onları kānûn-ı mübînin sâye-i kuvvetinde birleştirmek, bu günahkârın elinden çekip kurtarmak istemezsen memâlik-i İslâm pek yakın bir zamanda ecnebîler eline düşecek, onlar memleketi istedikleri gibi idare edecekler, istediklerini yapacaklardır. Eğer sen bu fırsatı kaçırırsan ve sen hayatta iken (maazallâh) böyle bir hal olursa geriye, mecelle-i zamân olan tarih sahîfelerinde pâk bir eser bırakmış olmazsın. Pekâlâ bilirsin ki İran ulemâsı ve ümmet (fikirleri ezilmiş, kalpleri dalmış olduğu cihetle) kıyâm için yalnız senden bir söz beklerler, onun sâyesinde nâ'il-i necât olacaklar ve saâdet göreceklerdir!.. Nasıl olur ki Allah'ın, kendisine bu kadar büyük bir kuvvet ihsân ettiği bir kimse bunu isti'mâlde çekik davranır veyahud herkesi hâl-i intizârda bırakır?"

Bilir ve görür bir adam sıfatıyla cenâbınıza te'mîn ederim ki Osmanlı Hükûmeti sizin böyle bir teşebbüse gayretinizden pek memnun olur ve bunda size yardım eder. Zîrâ o pekâlâ haberdârdır ki Avrupalıların Acemistan hükûmetine müdâhale etmesi kendi memâlikine bir tahkīr te'sîrini hâizdir; hatta İran'ın bütün nüzzâr ve umerâsı senin tarafından böyle bir kelime-i da'vetten pek mesrûr olurlar; zîrâ onlar tabîî bu yeniliklerden pek bîzârdırlar, bu muzır i'tilâflardan tabîatlarıyla nefret ederler, bu i'tilâflar ki sizin gayretiniz onları ilgāya bir fırsat verecek ve bu belki de şimdiye kadar tasvîb ve tasdîk olunmuş olan seyyi'ât-ı ihtirâsın önünü alabilecektir. Her şey senden; sende, yine sendedir. Ve sen hem indellâh hem indennâs her şeyden mesulsün!"

Şüphe yoktur ki halîfetü'l-ümme! Sanâdîd-i fâsıkînin o âlim, kâmil, fâzıl Hacı Molla Feyzullah Derbendî'ye ne yaptıklarını istimâ' eylemiştir? Kezâlik yine mesmûunuz olmuştur ki bu hâin mel'unlar o âlim, zâhid, **[247]** âdil müctehid Hacı Seyyid Ali Ekber Şirâzî'ye neler yaptılar ve'l-hâsıl pekâlâ öğrenmiş olmalısınız ki memleket ve dinlerini müdâfaa edenlere katl ü darb sûretiyle bukağı veya kızgın demir cezasıyla ne müdhiş işkenceler ettiler; o fâzıl genç Mirzâ Muhammed Rızâ-yı Kirmanî***** o mürted (Emînü's-Sultân) tarafından zindanda telef edilmiştir******. Kezâlik o âlî ve fâzıl Hacı Seyyâh (Mahallâtî) ma'lûmatlı ve kâmil Mirzâ Furugi asîl ve iktidârlı Ali Han, irfânlı ve fâzıl İ'timâdü's-Saltana******* vesâirleri hep onun zulmüne kurban olmuşlardır!

Benim kendi hikâye-i hâlime, nankör zâlimin bana yaptıklarına gelince… Sefîl, benim, (ağır hasta bir halde) Şah Abdülazîm'in dergâhından zorla çıkarılmamı emretmiş, tasavvuru kābil olamayan hakāretler, zilletler, rezîletler içinde kar ortasında pây-i tahta sürüklendim. (Hem bütün bunlar ben soyulduktan sonra oluyor!) Biz Allah'a râci'iz, yine ona ric'at edeceğiz!..

Bunun üzerine sefîl herifler beni, (hastalığıma bakmayarak) bir eşya arabasına bindirdiler. Her tarafıma zincir

---

* Lord Salisbury tarafından 9 Teşrînisânî 1888 tarihlerinde Guildhall Banquet'te Kârun Nehri İmtiyazı hakkında izhâr edilen tefâhürler Acemistan Hükûmeti'ni dehşetli bir sûrette telaşa getirdi! Esas sikke-mâye bazı ta'dîlât idhâline sebebiyet verdi.

** Tenbâkû İmtiyazı 8 Mart 1890'da i'tâ olundu, İngiliz Sefâreti'ne aynı senenin 9 Mayıs'ında kaydolundu.

*** İngiltere demek ister.

**** Bu söz 1889 Şubat'ında Prens Dolgoroki'ye verilen imtiyaza râci'dir.

***** Nâsırüddîn Şah'ı katleden… Aşağıda daha mufassal görülecektir.

****** Bu şüphesiz bir sehvdir, lâkin İran'da siyâsî mahbûsînin tâli'leri tevkīflerinden uzun bir müddet sonraya kadar, ta'yîn olunamaz.

******* Muhammed Hasan Han İ'timâdü's-Saltana Seyyid Cemâleddîn'in rüfekāsından biriydi. Erbâb-ı kalemden bir zât olup matbûât ve tercüme kalemi nezâretinde bulundu; *Kitâbu'l-Me'âsîr ve'l-Âsâr* gibi birçok fâideli kitaplar yazmıştır. Bu kitap Nâsırüddîn Şah'ın teşkîlâtına devr-i saltanatının başlıca eşhâs ve vekāyiine dâirdir. 1306'da Tahran'da taş basmasıyla tab' olundu.

vurdular; ve kış mevsiminde, karlar arasında, acı keskin rüzgarlar ortasında bir bölük atlı beni Hanikin'e[*] isâle me'mûren refâkat ettiler…

Derhâl vâliye bir mektup yazdı, benim Basra'ya sevk olunmamı ricâ etti, zîrâ bilirdi ki beni yalnız bırakmış olsaydı hemen sana yâ Halife! koşup gelecek, onun yaptıklarından İran halkının ahvâlinden haber verecek, bu kâfirin ef'âl-i seyyiesiyle memâlik-i İslâm'ın başına neler geldiğini ve daha neler geleceğini sana izah edecek ve îmân-ı sâlih selâmeti için senin yâ hüccet! muâvenetini talep edecek, seni İslâm'ın imdâdına koşturacaktım. Zîrâ o bilirdi ki bir kere seninle buluşunca artık onun için makāmında kalmak ihtimali mahvolacaktı, artık memleketin vîrânına, milletin harâbına keferenin yüz bulmasına çalışamayacak idi!.. Fakat onun bu hareketi enzâr-ı âmmede pek mücrimâne ve denâetkârâne göründü. O sûretle ki umûmî bir isyan baş gösterecekti; bu ihtilâl-i millîyi basıp yatıştırmak için İslâmiyet-i mukaddese ve Bâbîlik mezhebine sâlik olanların hûkūkunu muhâfazaya hasr-ı cân eden dîn-perverânın vatan-perverâne gayretlerini ithâm etti… Hatta (Allah dilini kessin!) halk arasına benim sünnetsiz olduğumu bile neşretti. (Zavallı müslümanlık!) Bu ne zaaf! Bu ne korkaklık! Nasıl kābil olabilir ki fürûmâye bir serseri, rezîl bir mecnûn, müslümanları memleketleriyle beraber ufak bir kıymete, cüz'î bir meblağa satsın, ulemâyı istihfâf etsin, nesl-i Peygamberî'ye bî-edebâne muâmele etsin, âl-i Ali'den gelen sâdâta bu sûretle cevr ü ezâ etsin? Bu fenalığı kökünden koparacak müslümanların infiâl-i gazûbânelerini teskîn edecek, reis-i enbiyâullâh sallallâhu aleyhi ve sellem nesl-i necîbinin intikāmını alacak bir el yok mudur?

"Kendimi huzûr-ı âlîlerinden uzak görerek şikâyetimi beyândan ictinâb ettim… Lâkin reis ve mücdehid Hacı Seyyid Ali Ekber Basra'ya geldiği zaman vukūat ve ahvâlden, âlâm ve felâket-i ümmetten bâhis bir mektup yazmamı ibrâm etti, ben de Cenâb-ı Hakk'ın senin elinle bir şey yapacağını bildiğim için emrine itaatte isti'câl gösterdim. Selamün aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtuhu!.."

Filvâki Cemâleddîn'in ümîd ve intizârı boşa çıkmadı, zîrâ anlaşıldığına göre müctehid-i a'zâm Hacı Mirzâ Hasan Şirâzî'ye o "meş'ûm imtiyazın geriye alınıncaya kadar tütün isti'mâlinin gayr-ı mübâh olduğunu" mübeyyin fetvâsını verdiren o mektuptur… Milletin nâ-hoşnudluğuna bir şekl-i tasdîk veren, bu sûretle onu Şah ve Emînü's-Sultân ve hükûmât-ı ecnebiyye ve ashâb-ı imtiyâz üzerine galebeye muvaffak eden de o fetvâdır… Ve bütün bunların en son netâyici Nâsırüddîn Şah ile Emînü's-Sultân'ın dehşetli katilleri ve ancak ilmiye ile ahâlinin ittihâdları üzerine kābil olabilen mütevâlî meşrûtiyet mutâlebâtı ve son dört sene zarfında bütün Acemistan'ı sarsan nâgeh-zuhûr ihtilâllerdir ki aşağıki sahîfelerde bu ihtilâllerin tarihi çizilecektir!..

Seyyid Muhammed Reşid tarafından bu mektuba ilhâk edilen mülâhazât şâyân-ı zikr olup ber-vech-i âtîdir:

"Bu mektup, Acemistan ahâlisi üzerinde, kavî bir nüfûz-ı rûhânî sahibi olan büyük âlime bir heyecan ve rûh-ı vatanperverî ilkā eylemiş, o da buna tebeiyeten tütün zer' ve isti'mâlini men' eden bir fetvâ[**] ısdâr eylemiştir.

Ulemâ bu fetvâyı ziyâ gibi sür'atle neşretti ve millet buna o derecede boyun eğdi ki öyle deniliyor: Fetvânın Tahran'a muvâsaletinden bir gün sonra Şah bir nargile (kalyan) aradı, ona dediler ki "Sarayda tenbâkû kalmadı hepsi dağılıp atıldı" şah hayretle bunun sebebini sordu; müctehid-i a'zam Hacı Mirzâ Hasan Şirâzî'nin fetvâsını haber verdiler; "Evvelâ benden ne için izin aramadınız?" dedi. "Bu dinî bir mes'eledir, ona âid şeylerde böyle müsâadelere ihtiyaç yoktur." cevabını verdiler; bunun üzerine Şah imtiyazı ilgā ile İngiltere'ye tazminât olmak üzere yarım milyon pound hediye ederek gönlünü almaya mecbûr oldu. İşte bu sûretle Seyyid Cemâleddîn tütün imtiyazıyla mektupta gördüğünüz sâir imtiyâzâtı lağv ettirerek Acemistan'ı bir İngiliz **[248]** istîlâsından kurtarmıştır; yani sû'-i sebebi izâle ederek hüsn-i netîceyi elde etmiştir. İşte hakīkī adamlar, işte hakīkī ulemâ böyledir!

İmdi[***] hey'et-i rûhâniyyenin te'sîrâtı İran'da pek âşikârdır; hem o kadar ki hükûmetin şeklini bile değiştirerek onu mutlakadan meşrûta usûlüne ircâ eylemiştir; belki bu hâdise ulemâya ilk nişâne-i ibrettir ki iş, onların elindedir. Halbuki yalnız Cemâleddîn, bu inkılâbın birinci muharriki, nasıl ki Mısır inkılâbının da sebeb-i evveli idi, onun kurduğu cem'iyet İsmail Paşa'nın nüfûzunu mahvetmek, istibdâdın şedâidine mukāvemet eylemek için sarf edilmiş ilk himmettir; Tevfîk Paşa'ya fikr-i terakkīyi o vermiştir; müşârun-ileyh Seyyid Cemâleddîn ve tarafdarlarına, tahta geçmeye muvaffak olursa bir meb'ûsân meclisi küşâd ile sâir birçok ıslâhâtı yapacağını vaad eylemiştir, lâkin politika işlerine ordu girince planı hiçe indirdi…

Ulemânın; İran'a ecnebî müdâhalesini men' için izhâr ettikleri –onun tarafından idare ve sevk olunan– himmetleri yalnız ilmiye ile ahâlinin kuvveti padişahlarınkini kat kat geçebileceğini göstermedi, Nâsırüddîn Şah'ın katli ihtârın ma'nâsını da değiştirdi; katilin, Seyyid Cemâleddîn'in rüfekāsından biri olduğuna dâir bir cereyân-ı tevâtür husûle getirdi.

Seyyid yalnız reîs-i müctehidîn ve ulemâyı Şah ile vekiline karşı durmaya teşvîk ile onları aleyhlerine kaldırabilmekteki muvaffakıyetle iktifâ etmedi, Basra'dan Avrupa'ya gitti, onları yazı ve nutuklarıyla da işgāl etti. Orada Arapça ve İngilizce çıkan *Ziya'ü'l-Hafîkayn* namında aylık bir cerîde te'sîs veya te'sîsine yardım etti, ki onlar her birine pek ma'rûf olan Seyyid veya Hüseynî Seyyid imzasıyla İran'a dâir

[*] Burası Acemistan ile Bağdat arasında Türk hudûd karakol mevkiidir.

[**] *Bîdârî-i Îrâniyân*'ı görünüz. Sahîfe 16. Oradaki fetvânın tercümesi şudur: "Bismillahirrahmanirrahîm. Bugün, tütün ve tenbâkû isti'mâli imâmü'z-zamâne aleyhinde bir harb gibi telakkī olunacaktır." Bu fetvâ her ne kadar İran'da Hacı Mirzâ Hasan Aştiyânî tarafından neşr, ba'dehu Mirzâ Hasan Şirâzî tarafından tasdîk olunmuşsa da öyle deniyor ki aslı ondan çıkmıştır.

[***] Bu sözler 1908 ibtidâlarına doğru yazılmıştır. Bu tefsîrâtı hâvî varakayı o senenin 7 Mart'ında aldım.

makâlelerle yazdı. Mısır hakkındaki mülâhazâtı da en mühim mevzûlarından birini teşkîl ediyordu. Acemistan'a dâir olan makâlelerinde hükûmet ve Şah'ı pervasızca tenkîd etti. O kadar ki Londra'daki Acemistan vekili onunla uyuşabilmek çârelerini aradı ve kendisine mühim bir miktar para teklîf ederek, İran hakkında artık söz söyleyip yazı yazmamasını te'mîne çalıştı. Lâkin Seyyid cevap verdi "Beni hiçbir şey susturamaz, illa Şah gebertilmeli, karnı deşilmeli, naaşı toprağa emanet edilmeli!" İşte bu sözlerdeki keskinlik Şah'ın katilinin Seyyid Cemâleddîn'in rüfekâsından biri olduğu rivâyetine en çok reng-i sıhhat verdi!"

Nâşir sözlerine netice vererek diyor ki: "Burada *Ziya'ü'l-Hafîkayn*'a yazdığı bazı parçaları nakledebiliriz, o sûretle ki hatırası ebedîleşsin… Bu, 1 Mart 1892'de neşrolunan risâle-i mevkûtenin ikinci nüshasında yazdığı şeydir ki ulemâyı, Şah'ın hal'iyle, milletin îcâbât-ı menâfi'ine göre tevfîk-i harekete teşvîk ediyor."

Muharririn söylediği makâle İran'ın en ileri gelen ulemâsına hitâben yazılmıştır ki isimleri sıra ile ber-vech-i âtîdir:

Ser-müctehid Kerbelâî, Hacı Mirzâ Muhammed Hasan Şirâzî, Hacı Mirzâ Habîbullah Reştî, Hacı Mirzâ Ebûlkâsım Kerbelâî, Hacı Mirzâ Cevâd Tebrizî, Hacı Seyyid Ali Ekber Şirâzî, Hacı Şeyh Hâdî-i Necmabâdî, Mirzâ Hasan Aştiyanî, Sadru'l-Ulemâ, Hacı Aka Muhsin Irakī, Hacı Şeyh Muhammed Takî-i İsfahanî, Hacı Molla Muhammed Takî-i Bucnurdî vesâir adları zikrolunmamış ulemâ…

Seyyid Cemâleddîn evvelâ, Avrupa devletlerinin hırs-ı (istîlâ)larıyla memâlik-i İslâmiyye'nin ma'rûz bulunduğu tehlikeyi gözleri önüne getirip büyülttükten sonra, bunun meş'ûm netâyicine en birinci mukâvemeti teşkîl edeceklerin ulemâ olduklarını der-miyân ediyor, "Onların Hindistan ve Mâverâ-yı Ceyhun gibi, neredeki nüfûzları hükümdarlar tarafından tazyîk ve kesredilmiş ise Avrupalılar oranın memleket işlerine daha kolaylıkla müdâhale edebilmişler, oralarını daha çabuk yed-i tasarruflarına geçirmişlerdir; hatta Afganistan'ın vakit vakit İngiliz hücumlarına karşı mukâvemette gösterdiği gayret sırf oradaki mollaların semere-i ictihâdlarıdır" diyor. Ondan sonra Nâsırüddîn Şah'ın idaresini şöyle tasvîr ediyor:

"Vaktâ ki bu engerek yılanı, bu günahkâr âdem, İran saltanatını elde etti, keyfî emr ü nehyleriyle hâkimiyet-i müstebidânesini icrâ, sâhâ-i cevr ü zulmünü tevsî' etmek maksadıyla, tedrîcî tedrîcî ulemânın hûkûkunu tehdîde; i'tibârlarını tenzîle, nüfûzlarını taklîle başladı. Bunun için birçoklarını matrûd gibi memleketten dışarıya sürdü, bazılarını istihfâf ile şer'-i mübîni muhâfazadan men' etti, bazılarını da bulundukları yerlerden alarak her türlü istibdâd ve sû'-i isti'mâlâtın makarrı bulunan Tahran'a getirtti, orada, onları zillet içinde ikâmete mecbûr etti. Bu sûretle memleket onlardan temizlenmişti.

Artık meydanı geniş buldu, milleti istediği gibi ezdi, memleketi alabildiğine vîrân etti, her türlü a'mâl-i şen'iyyenin dâire-i mesâvîsinden geçti, her türlü rezâile alenen iğmâz-ı ayn etti, fukarâ ve zarûret-dîde-gânın kan terle kazandıkları paraları dul ve yetimlerin gözyaşlarına bakmayarak ellerinden zorla çekip aldı, kendi hevesât-ı redî'e ve ibtizâlât-ı hayvâniyyesine sarf etti. (Zavallı İslâmlar!)

"Sonra deliliği bütün eşkâliyle ziyâdeleşince rezîl bir mecnûnu kendine vekil intihâb etti*. O vekil cebretmediği bir din, haysiyetini kesr etmediği bir şahıs bırakmadı. Ve bu günahkâr adam pek az sonra eline vâsî' bir salâhiyet geçirdi, bu azîm kuvveti, dini yıkmaya, müslümanlarla harp etmeye sarf etti, cibilliyetinin süfliyetinden, tabîatının denâetinden dolayı memleketi cüz'î bir meblağa satmak istedi. Bunun üzerine Frenkler artık hıtta-i Îrân'a bilâ-harb ve mukâvemet temellük zamanı geldiğini **[249]** farz ile meşhed-i İslâm'ın müdâfaasına çalışan ulemânın kuvvetini zâyi, nüfûzunu mahvolmuş tasavvur ettiler ve hepsi memleketin bir parçasını boğazlarına yuvarlamak hırsıyla, ağızları açık koştular.

O zaman hak, bâtıla karşı, gazâbından ateş püskürerek, kalktı, her serkeş zâlimin boynunu eğdirerek, gayretini kırarak onu bir hamlede ezdi… Doğru söylüyorum: Siz, ey rü'esâ-yı kirâm! Siz, azminizle İslâm'a şan verdiniz, nüfûzunu i'lâ ettiniz âlemin kalbini havf u dehşet ile doldurdunuz.

"Bütün ecânib öğrendi ki sizin nüfûzunuz gayr-ı kābil-i mukâvemet, sizin mukâvemetiniz gayr-ı kābil-i iktihâm, sizin sözleriniz gayr-ı kābil-i tecâhüldür. Ki siz arzın tuzusunuz. Ahâliyi "tefessühten" muhâfaza edersiniz. Lâkin şimdi tehlike daha büyük, mevki' daha müşkildir; zîrâ iblisler gördükleri zararı telâfi için ittifâk ettiler, şimdi maksadlarına vusûle daha harîstirler, bu racül-i âsime bütün ulemânın memleketten ihraç olunmasını ilzâma karar verdiler. Bunlar ona (Emirleriniz ancak ordunuzdaki zâbitân sâyesinde bir mevki'-i tatbîk bulabilir, halbuki onlar ulemâdan sudûr eden hiçbir emre muhâlefet edemezler. Onların kıllarına dokundurmak istemezler, hükûmetin satvetini te'mîn etmek isterseniz orduya Avrupalı zâbitân getirmelisiniz.) dediler. O bu mecnûn-ı hâine, nümûne olmak üzere (teklif ettikleri gibi) İngiliz hâssa-i kralîsinin kumandasıyla Rus Kazak alayının kontrolünü arz ettiler.** Bu sûretle bu kâfir ile bî-din müşâvirleri, ecnebî zâbitân getirmeye çalıştılar, Şah cinnet-i müzminesi içinde bu planı tasvîb etti ve bu tehdîdden mest-i sürûr oldu!

Aman yâ Rabbi! Hamâkat ve hıyânet bir yere, cinnet ile ihtiras da bir yere gelip ittifâk etmişler, dini yıkmaya, şer'-i mübîni ilgāya ve Beytü's-Selâm'ı hiçbir hamlede bulunmadan, son gayretini bile sarf etmeden ecnebîler eline vermeye çalışıyorlar!.. Ey mürşidîn-i ümmet! Bu rezîl firavunu yerinde bırakır, erîke-i belâhetinden icrâ-yı hükme devamına tahammül eder, onu bulunduğu mevki'-i âlî-i dalâletten hal' etmeye isti'câl etmezseniz artık her şey bitmiştir, tedâvisi pek güç, telâfisi gayr-ı kābildir."

---

* Mirza Ali Asgar Han Emînü's-Sultân… Son zamanlarda "Atabek-i A'zam" unvanını almışlardı.

** Bu, Seyyid Cemâleddîn'in dûr-bînliğine delâlet eder ki şâh-ı hâzırın maiyetinde bulunan Miralay Liyakof vesâir Rus zâbitânı 23 Haziran 1908 darbe-i irticâiyyesinde Şah'a âlet olmuşlardır; Kazak alayı esâsen 1882'de teşkîl olundu. İlk kumandanı Miralay Kosakovski idi.

Makāle bundan sonra Şah'ın hal'inden bahsediyor:

"Bu icrâsı güç bir şey değildir" diyor, umûmî hoşnudsuzluğu ve o meş'ûm tütün imtiyâzı aleyhine vukū' bulan kıyâmda ulemânın millet üzerindeki te'sîrâtını, bu fikrin sıhhatine delil gösteriyor. Nâşir Muhammed Reşid İran'da ulemânın husûle getirdiği te'sîr-i azîme dâir bir not ilâve ediyor, bunda İslâm'ın saâdeti için ulemânın hükûmetten bir ücret veya maaş almamalarının ne kadar lâzım olduğuna dikkat ediyor öyle istinbât ediyor ki: Ulemâ müstakil olmadıkça yani şimdiye kadar olduğu gibi, ta'lîm, tedrîs ve irşâdda kūt-i yevmîlerini tedârik için beylere padişahlara dayanmaya mecbûr bulundukça İslâm felâh bulamaz!" diyor…

Son zikrolunan makāle yukarıda ismi geçen *Ziya'ü'l-Hafîkayn* 1892 Şubat nüshasındadır; her ne kadar bundan evvelki iki vesîkadan daha kısa ise de buraya naklolunmak için yine uzundur. Onun için kısa bir nümûne alırsak kâfîdir. Bu makāle Acemistan'ın hâl-i sefâlet-iştimâlinden, sunûf-ı hükûmetin memleketi yavaş yavaş boşaltan, halkın büyük bir mikdârını menfâlara sürükleyen zulüm yolsuzluklarından bütün şu'abât-ı idârede hüküm süren rüşvet ve fesâdâttan, hükûmet ve devâir-i hükûmâtın satıldığından, kānûnların fikdânından, her türlü zulüm ve işkencelere meydan verildiğinden ücretleri verilmeyen serseri askerler arasındaki adem-i inzibâttan bahsediyor; (binâenaleyh soygunculuk ve haydutlukla geçinen, dolayısıyla bir hâl-i müsâlemette san'atlerde işleyen vatandaşlarına büyük zararları dokunan).

"Hükûmet şer'-i mübîni hetk ve tahrip etti, idâre-i medeniyyeden nefret ve istikrâh ediyor, kavâid-i mantıkıyye ve zevk-i selîmden bî-haber, hepsini herşeyi istihfâf ediyor, yalnız ihtirâs icrâ-yı hükm ediyor, yalnız hırs hüküm-fermâ oluyor, yalnız cebr ü şiddet kānûnluk ediyor! Kılıç, kamçı, kızgın demir saltanat ediyor, kan dökmekten hoşlanılıyor, edepsizlikte şeref bulunuyor, dul ve yetimleri, emlâkinden mahrum etmekten büyük lezzet tasavvur olunamıyor!..

Bu memlekette emniyet yoktur! Sekenesi istibdâdın dişlerinden kurtulmak için kaçmaktan başka çâre bulamıyorlar, Acemlerin beşte biri Türkiye ve Rusya'ya kaçtılar, oralarda hammal, süpürgeci, çöpçü, sucu olarak, çarşı ve sokaklarda gezdikleri görülür. Lîme lîme olmuş elbiseleri, mahzun tavırları ve maîşetlerinin darlığına rağmen yine hayatlarını kurtarmış olduğu için Cenâb-ı Hakk'a şükrederek selâmetlerinden neş'e-yâb oluyorlar…

Hükûmet ve peyrevânı evvelce "saraya rüşvetlerle" sarfettikleri parayı tekrar bulmak, koydukları sermâyenin kârını toplamak için bütün o "gayr-ı mahdûd" salâhiyetleri esnâsında yapılmadık hiçbir mecnûnâne fiil, hiçbir amel-i şenî' veya müdhiş bir zulüm bırakmadılar; kadınları saçlarından astılar, erkekleri yabanî köpeklere paralattılar, kulaklarını tahta duvarlara mıhladılar; yahud burunlarına bir zincir taktılar ve zavallı maktûlü bu acıklı halde, sokak ve pazarlarda dolaştırdılar!.. En hafif cezaları kıbaç dayağı ile kızgın demirdir."

Nâşir ilâve ediyor ki: Başka bir mektup görmüş değil fakat işitmiş – Bunda Cemâleddîn Türkiye ve Acemistan sultanlarının her ikisinin de birden **[250]** hal'lerini tavsiye ediyor bunun bir kimsenin pabuçlarını çıkarmak kadar kolay bir şey olacağını söylüyormuş!

Cemâleddîn tarafından dostlarından (isimsiz) birine yazdığı tarihsiz bir mektuptan çıkarılan bu hülâsa *Târîh-i Bidârî-yi Îrâniyân*'ın (107-108'inci sahîfesinden) aynen alınmıştır. Bu mektup aslen Farisîdir, tercümesi ber-vech-i âtîdir:

"Bu mektubu, mahbus olduğum cihetle, dostlarımı görmekten mahrum bulunduğum ne hayatım ve ne de necâtım için bir ümîd beslemeyerek, ne esâretimden müteessir ve ne de öldürüleceğimden endişe-nâk olmadığım halde, azîz dostuma yazıyorum: Âdetâ esâretimden seviniyorum, ölümü bekliyorum. Zîrâ benim cisim benden kurtulmak içindir, milletimin hayatı için kurban olacağım. Yalnız şuna keder ediyorum ki ektiğimi biçecek kadar yaşayamadım. Ve arzu ettiğim hedefe tamamen yetişemedim… Tîg-ı zulm bana şark milletlerinin intibâhını göstermeye müsâade etmeyecek, dest-i cehâlet bana şark milletlerinin boğazlarını yırtarcasına hürriyet! diye bağırdıklarını işittirmeyecek… Kendi düşüncelerimin tohumunu efkâr-ı milletin kābiliyetli toprağına ekebilseydim!.. Ne olurdu ki bu fâideli ve semeredâr tohumlar saltanatın çorak ve batak toprağında kaybolmayaydı!.. Bu toprakta ektiklerim büyümedi; bu nankör zemîne neler dikti isem hepsi mahvoldu gitti! Bu müddet zarfında, hayırhâne nasîhatlerimden hiçbirisi, şark hükümdarlarının kulaklarına girmedi, cehâlet ve hodgâmlıkları onları sözlerimi kabulden men' etti; Acemistan'dan ümîdlerim vardı, lâkin mesâimin semeresi olarak alenî celladı gördüm! Birçok vaad ve tehdîdlerle beni Türkiye'ye da'vet ettiler, beni böylece hapse tıkıp bu zincirlere koydular. Lâkin hiçbir defa düşünmediler ki haberciyi mahvetmek haberi mahvetmek demek değildir; düşünmediler ki varaka-i zamân kelime-i hakkı hıfz eder!.. Her halde, muhterem dostum, bu mektubu azîz Acem dostlarıma onların peyrevânına gönderiyorum, bu haberi kendilerine aynen nakledersin: – Sizler ki Acemistan'ın kemâle gelen bir mahsûlüsünüz. Sizler ki Acemlerin intibâhı için, kemâl-i gayretle kuşaklarınızı sıktınız ne hapsolmaktan, ne boğazlanmaktan korkmayın! Acemistan'ın cehâletiyle me'yûs olmayın! Sultan'ın icrâ'ât-ı vahşiyânesinden ürkmeyin! Son derece sür'at ve şiddetle, büyük bir gayret ve himmetle çalışın çabalayın! Tabîat refîkiniz, Hâlık-ı tabi'at muîninizdir!

Seyl-i teceddüd sür'atle şarka doğru akıp geliyor! Binâyı istibdâd yıkılacak bir halde sarsılıp duruyor!.. Onun şahsî vekillerini tutup atmaya değil, binâyı kökünden yıkmaya çalışın! İran ile saâdeti beynindeki mânialarda kullanılanları değil, asıl mânialarn kendilerini mahva çalışın! Yalnız onlardan kendinizi sakınmaya çalışırsanız, fena mânialar arkasından başkalarını da getirir. Bu mâniaları yerinden oynatıp atmaya çalışın, sâir milletlerle olan dostluklarınıza onlar engel olurlar!..

–mâba'di var–

* * *

AKVÂM-I İSLÂMİYYE'DE İNTİBÂH FİKRİ

İnkılâb-ı Osmânî, yalnız Türklerin değil, bütün akvâm-ı İslâmiyye'nin intibâhını mûcib oldu. Çerkes kardeşlerimizin

da gaflet uykusundan başkaldırarak çalışmaya başladıklarına âtîdeki nutuk delâlet ediyor:

Çerkes Teâvün Cem'iyeti a'zâsından Süleyman Beyefendi tarafından irâd buyrulup *Sırâtımüstakîm*'e derc olunmak üzere idarehânemize gönderilen bu nutuk, şu i'tibâr ile hâiz-i ehemmiyyettir. Binâenaleyh Çerkes kardeşlerimizi tebrîk eder ve teâlî-i İslâm ve Osmânî yolundaki teşebbüslerinin müntic-i muvaffakıyyet olmasını Cenâb-ı Hakk'tan temennî ederiz.

Efendiler.

Teyemmünen ve teberrüken bugün resm-i küşâdı icrâ kılınan bu şu'be iâde-i hürriyette İstanbul'da küşâd edilmiş olan Çerkes Teâvün Cem'iyeti'nin Adapazarı şu'besidir. O cem'iyet hükûmet-i seniyyece musaddak talimâtnâmesinde gösterildiği üzere Çerkesler arasında vezâif-i dîniyyeyi, mekârim-i ahlâkı, kavâid-i meşrûa-i meşrûta ve medeniyyeyi ta'mim ve ta'lîm, münâsebât-ı ticâriyye, sanâ'iyye ve zirâ'iyyeyi te'sîs ve terakkī ettirerek menâfi'-i maddiyye ve ma'neviyyeyi istihsâl etmek, Çerkeslerin mâzî ve haldeki ef'âl ve ahvâlini, muhîtini, tarihini, lisanını, mebhas-ı tevârîh-i beşeriyyesini, âdât ve ahlâk-ı sâlifelerini meydana çıkaracak ve Çerkeslerin âdât-ı kadîmelerinden olan silahşörlüklerini bir derece daha ileriye götürecektir.

Muhâceret ve lisanca mugāyeret hasebiyle lisân-ı Osmânî'yi bilmeyen ve yetim ve bî-kes ve şurada burada garip kalan Çerkes çocuklarını da gözeterek lisân-ı Osmânî'yi ta'lîm ve bunun için îcab eden yerlerde mektepler te'sîs etmek akdem-ı âmâl-i hayır-hâhânelerindendir.

İşte efendiler! Bu sûretle teşrîfinizden dolayı iftihâr eden şu şu'be-i intibâh-âver elindeki program mûcebince bu gibi umûr-ı hayriyyenin çârelerini bulmaya çalışacaktır.

Çerkesler nâmına olan bu teşebbüsten hiçbir vakit şîrâze-i vahdet-i Osmâniyye'den iftirâk gibi bir ma'nâ istihrâc olunamaz.

Çerkesler hîn-i muhâceretlerinde bu millet-i muazzama-i Osmâniyye'den görmüş oldukları kardeşlikleri, bî-nihâye insâniyetleri unutmamışlardır. Kezâlik Çerkesler de buna mukābil vekāyi'-i sâlifede silahlanarak ve o millet-i necîbe ile müttehiden davranarak umûmun elsine-i sitâyişinde bulunmaya lâyık yararlıklar göstermişlerdirler ki bunu da o millet-i muhtereme unutmamıştır.

Bu uhuvvet-i mütekābile bidâyetten nihâyete kadar böyle cereyân edegelmiş, hiçbir vakitte mecrâ-yı safvetini şaşırmamıştır.

Nasıl şaşırsın ki bu uhuvvet-i hakīkıyye, dest-i ezel ile bağlanmış, üzerine de mühr-i ebediyyet vurulmuştur. Binâenaleyh bunun etrafında öyle bir vâhime hiçbir vakitte pervâz edemez.

Vâkıa Çerkes kavmi dünyada en ziyâde zayiâta uğrayan akvâmdan biridir.

Bunun esbâb-ı adîdesi vardır: Ez-cümle Rusya devletiyle Kafkasya'da **[251]** vâki' olan muhârebât-ı medîdede ve onun netâyic-i tabîiyyesinden olan muhâceretteki zâyiât bînihâyedir.

Şunu bilhassa tekrîm ile yâd ederiz ki Abdülmecîd Han merhûm muhâceret-i umûmiyyede muhâcirîne pek şefkât-perverâne himâye kapılarını açmıştı. Lâkin onu ta'kīb eden hükûmetin zamân-ı idâresini yed-i istiklâline geçirmiş olan Fuâd ve Âlî Paşalar o kapıları sedd ü bend ettiler. O hâkân-ı zî-şânın hudûd-ı şer'iyyesini taşımış olan esâretin men'i hakkındaki fermân-ı hümâyûnunu ayaklar altına aldılar, onun hilâfını tervîc eylediler, ulemâ-yı muhâcirînin bu bâbda resmen vukū' bulan şikâyâtını dinlemediler. Müteaddid imzalar altında mükerreren gazetelere yazdığımız feryâdnâmeleri nazar-ı i'tibâra almadılar, hatta e'âzım-ı üdebâ-yı Osmâniyye'den Ziya Paşa merhûmun *Zafernâme Şerhi*'ndeki reddiyât ve takbîhâtına gözlerini yumdular, kulaklarını tıkadılar. Binâenaleyh bu bâbdaki bütün mes'ûliyet-i maddiyye ve ma'neviyye evân-ı meşrûtiyyete gelinceye kadar müteselsilen o ricâl-i istibdâda aittir. Zîrâ bu gibi umûrun hâll ü tesviyesi hükûmete âid vezâiftendir. Nitekim el-yevm hükûmet-i meşrûtamız vukū' bulan mürâcaatımız üzerine derhal esâreti sûret-i kat'iyyede men' etmişlerdir.

Bir de Çerkeslerin Rumeli'nden çıkarılması mes'elesi vardır ki bunun hakīkati de bütün vuzûhuyla şimdi tezâhür etmiştir. Bu kavm-i cengâver Rumeli'nde şimdi mevcûd olan eşkiyâ çetelerine meydân-ı cevelân bırakmak için oradan ihraç edilmişlerdir. Çünkü pekiyi anlaşılmış idi ki gerek asâkir-i a'dâya ve gerek insanları, etfâl ve nisâyı samanlıklarda ihrâk eden eşkiyâya karşı gösterdikleri kuvvet-i şedîde-i mukāvemetkârî orada mevcûd oldukça bu şimdiki cereyânlara, cevelânlara kolay kolay imkân bulunamayacaktı; binâenaleyh o ihraç muâmelesi mugāyir-i nezâhet herhangi bir sebebe istinâd ettirilmiş ise hiç şüphe yoktur ki bâtıldır, muhâlif-i hakīkattir.

Şâyân-ı eseftir ki: Çerkesler ulûm ve maârif ve sanâyi ve ticâretçe her unsurdan geri kalmıştır, âlâm-ı muhâceret, mugāyeret-i lisân ve iskân husûsunda dûçâr oldukları müşkilât ve esbâb-ı sâire bunu îcab etmiştir.

Şimdi cem'iyet köylerde mektepler küşâd ederek ve bir dikkat-i mütemâdiyye altında bulundurarak kendilerinin ilm ü irfânını anâsır-ı sâire derecesine îsâle çalışmak istiyor. Binâenaleyh bu gibi vezâif-i insâniyye ve müşkileyi dûş-i ihtimâmına almış bulunan cem'iyetimizi nazar-ı istihsân ile alkışlamak ve muâvenetine iştirâk etmek her Osmanlının uhde-i hamiyyetine düşen bir borçtur. Osmanlılık hasâyis-i celîlesinden bulunan ulüvv-i cenâb bunu muktezîdir.

Ta'lîmâtnâmemizde gösterilen silahşörlük ta'lîmlerinin zamanı geldiğinde anâsır-ı sâire delikanlıları dahi arzu ettikleri halde maa'l-iftihâr kabul edileceklerdir. Zâten Kafkasya'da iken Ermeni ve Gürcü millet-i muhteremesi delikanlıları bizim ile aynı elbiseyi iktisâ ederler ve bizimle beraber silahşörlük ta'lîmleri yaparlardı.

Kardeş gibi yaşardık. Burada ise artık yek-vücûd olduğumuzdan şimdiki uhuvvetimiz elbette daha şirin, daha dilfirîb şîvelerle tecellî edecektir.

Efendiler! Hiçbir gönül yoktur ki fıtrat-ı zekiyyesindeki ulviyetini meydana çıkarmak istemesin. Bahâdırlık ricâlin ziynetidir. Cenâb-ı Hak insanı öyle halk buyurmuştur, bunu terk etmek fezâ'il-i racüliyyetten tecerrüd etmek demektir. Bundan dolayı ümîd ederiz ki bu maksad-ı ulvîde anâsır-ı sâire dilâverleri dahi bizimle beraber olacaklardır. Biz de

kendilerinden ticâret, sanâyi' husûsunda muâvenet talep edeceğiz ve işte böyle menâfi' ve muâvenet-i mütekābile-i uhuvvetkârî ile terakkī ve teâlî etmek emelindeyiz. Bütün milel-i sâirenin terakkıyât ve füyûzâtına atf-ı nazar-ı dikkat olunsun! Bunların bir muâvenet-i mütekābile ile vücûd-pezîr olduğu derhal tecellî eder. İşte biz de bütün samimiyetimizle anâsır-ı Osmâniyye'nin öyle el ele vererek çalıştıklarını görmek isteriz. Biz öyle düşmanlarımızın arzu ettiği gibi cehâlet içinde helâk olacak adamlar değiliz. Biz yükseleceğiz.

Gerek dâhilen ve gerek hâricen terakkıyâtımıza sed çekmek isteyenler iblis tâifesidir ki onlar dâima hâib ve hâsir kalacaklardır: [1](أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ). Gerek dâhilen ve gerek hâricen bizim salâh ve felâhımızı arzu edenler hak tâifesidir ki onlar dâima nâil-i salâh ve felâh olacaklardır: [2](أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ).

Bakınız devletimizin, ordumuzun şân u şevketi günden güne terakkī ediyor, donanmamız denizlerde dalgaları yararak ta'lîmler icrâ ediyor. Arslan yürekli yavrularımız harp şarkıları söyleyerek vazîfelerini ifâya çalışıyor. Dinleyiniz size bir donanma şarkısı okuyayım:

Gideriz cenge denizlerde düğünler yerine,
Salınır bayrağımız zînet-i dilber yerine,
Vatanın uğruna kanlar saçarız zer yerine,
Tutarız sevgisini sînede mâder yerine
Bu anadır ki bize ders-i siyâset verdi,
İttihâd ile müsâvât u adâlet verdi,
Seviniz yekdîgeri dedi uhuvvet verdi,
Parladı tâli'imiz gökteki ahter yerine!
El ele verdi teâlî için efrâd-ı vatan,
Baş başa verdi terakkī için evlâd-ı vatan,
Koşuyor cenge berâber bütün ahfâd-ı vatan,
Seviyor birbirini hepsi birâder yerine!
Doğdu âfâkımıza bunca mefâhir birden,
Bir vücûd oldu hemân cümle anâsır birden,
Çıktı eflâka kadar sıyt-ı asâkir birden;
Ürkütür dehşetimiz düşmanı asker yerine!
Biz ki Osmanlılarız, şânlı düğünler yaparız,
[252] *Vatanın şânı için kanlı düğünler yaparız,*
Vatana can veririz canlı düğünler yaparız.
Saldırır askerimiz cenge gazenfer yerine!
Koruruz bu gemilerle bu vatan mâderini,
Mâdere karşı adüv hiç açamaz gözlerini,
Yakarız, sonra onun biz de hemân her yerini,
Çünkü bârût tüter bizlere anber yerine!
Barbaros nâmı gezdi bu denizlerde bütün,
Şânlı yâdı okunurdu o ağızlarda bütün
Gezeriz biz de onun gezdiği izlerde bütün,
Taşırız merkadini sînede rehber yerine!
Turgut, o şânlı kapudân gibi biz de yaşarız,
Düşmana karşı Piyâle gibi biz de koşarız,
Bize kurşun atanın hâline elbet şaşarız,
Biz ki sîne açarız gülleye güller yerine!

İşte o arslan evlâdlarımız denizlerde böyle muhâfaza-i vatan için her an fedâ-yı câna hazır olarak kemâl-i sürûr ile çalışıyorlar.

Bir de hey'et-i muhteremenize bir hakîkat-i târîhiyyeyi hülâsaten arz etmek isterim: O da Avrupa'nın şa'şaa-dâr olan terakkıyât ve tekemmülâtı esas i'tibâriyle medeniyet-i İslâmiyye'den iktibâs olunmuş olmasıdır.

Vaktiyle Avrupa'da böyle san'atlerden, medeniyetlerden eser bile yok iken Bağdat'ta, Gırnata'da şa'şaa-pâş olan medeniyet-i İslâmiyye Avrupa terakkıyât-ı hâzırasını ihzâr ve i'dâd eylemiştir.

Oralarda açılan medâris ve mekâtibe Avrupalılar çocuklarını göndererek medeniyet ve ulûm ve sanâyiin füyûzât ve kemâlâtından istifâde eylemişler; bir hamûle-i ilm ü irfân ile memleketlerine avdet etmişler; ve bu sûretle esâsât-ı ictimâiyye ve medeniyyeyi ve ulûm-ı tıbbiyye ve tabîiyyeyi velhâsıl Avrupa'nın terakkıyât-ı hâzırasının bütün temellerini memleketlerine götürmüşlerdir. Hatta e'âzım-ı ulemâ-yı İslâmiyye'den İbni Sinâ, İbni Rüşd, İbni Haldun gibi yüzlerce zevâtın âsârını lisanlarına nakl ü tercüme etmişlerdir.

Şu beyânâtım sahâif-i tevârîhin sutûr-ı belîğasının nâtık olduğu gayr-ı kābil-i redd ü ibtâl birtakım hakîkatlerdir. Şu ifâdâtımla onu arz etmek istiyorum ki birtakım bed-hâhânın Osmanlıların kābiliyet-i ictimâiyye ve medeniyyeden mahrum oldukları yolunda vukū' bulan beyânât ve işââtı kendiliğinden merdûd ve mecrûhtur. Zîrâ söylediğim vechile bu bir hakîkat-i târîhiyyedir. Fakat ne çâre ki o medeniyet-i İslâmiyye şimdi münkariz olmuş, Avrupalıların o zamanki vaziyetini şimdi biz iktisâb etmişizdir. Artık biz de müttehiden çalışacağız. Çünkü hürriyet demek böyle cem'iyetlerin el ele vererek çalışmaları demektir.

Hasâil-i ulviyye-i hamâsetkârımızı ilm ü irfân ile techîz eyleyeceğiz.

İlm ü irfân ki şecâatin sağ kanadıdır. Bu iki kanat insanı en yüksek makāmâta çıkarır.

Bir şâir-i şehîrimizin bu ma'nâyı hâvî şu sözleri bir nidâyı hâtif gibi daima kulaklarımızı çınlatacaktır:

«العلم قبل الشجاعة الشجاعة هو اول وهى المحل الثاني
فاذا اجتمعا لنفس مروَّ بلغت من العلياء كل مكان»

Bu bir meydân-ı hamiyyettir ki ulüvv-i cenâbı magbût-ı cihân olan bütün Osmanlıların ve alel-husûs Çerkes dilâverlerinin şâyân-ı temâşâ müsâbakalarını şanlı şanlı sûretlerde tasvîr edecektir. Bu bir tecellî-gâh-ı ma'âlîdir ki âfâkından tulû' edecek meâsir-i memdûha-i insâniyyeyi ahlâfa göstermek için elvâh-ı âliyye tersîm eyleyecektir.

Efendiler! Şimdi hemşehrîlerim hakkında yazdığım ufak bir manzûmeyi kırâatle sözüme hitâm veriyorum:

Manzûme:

Bir bahâdır kavmdir herkes tanır Çerkesleri.
Şimdi yükselmek dilerler işte çıktı sesleri:
Yerde mi kalsın sürünsün öyle âlî bir neseb
Güldürüp dursun mu her dem kendine nâ-kesleri.
Yükselin ey kavm-i ulvî yükselin Kafkaslılar!
Siz de tedrîs eyleyin etfâle nâfi' dersleri.

[1] Mücâdele, 58/19.
[2] Mücâdele, 58/22

Şu'le-i feyyâz-ı irfân eylesin rûşen bizi,
Kalmasın etrâfımızda cehl-i muzlim sisleri.
Bu teâvündür bütün millet eden milletleri.
Bu teâvün bu hayât âdem eden bî-kesleri.
Şanlı, şanlı, kanlı dağlarda koşan ecdâdınız,
Bekliyor ikdâm u gayret yâd edin o kesleri,
Davranın her hâle karşı siz de tahsîl eyleyin,
Gezdirin efkârınızda böyle şanlı hisleri!
Merd olan eyler icâbet böyle âlî seslere,
Fehm eden takdîs eyler böyle ilmî hisleri.

Artık fedâiyân-ı hürriyyete yâd-ı cemîlimizi takdîm ile beraber hür Osmanlıların i'tilâ-yı şân u şerefi duâsıyla hatm-i kelâm ederim.

AMELÎ İLMİHÂL HAKKINDA

İstanbul Maârif Müfettişlerinin Nokta-i Nazarı

Geçen gün, Yenikapı'da, Makriköyü'ne gidecek treni beklediğimiz sırada, riyâziyyûndan bir arkadaşın vesâtetiyle İstanbul maârif müfettişlerinden bir zât ile tanıştık. Ni'amü't-tesâdüf, diye bizim ilmihâlin çocuklar için fâide-bahş olup **[253]** olmadığını sordum. Bilmemezlikten gelerek:

– Hangi ilmihâl?.. dedi.

– Bizim matbaada basılan, Halim Sâbit Efendi'nin, *Amelî İlmihâl*'i…

– Görmedim.

– Nasıl olur ya, mektepler için kitap intihâb eden komisyonda bulunduğunuz halde…

– Bütün kitapçılara yazılmıştı, birer kitap göndermeleri için. Nasılsa size yazılması hatıra gelmemiş. Beş, on kadar ilmihâl göndermişler; içlerinden birini intihâb ettik.

– Fakat bizimkini görseydiniz, çok beğenirdiniz, zannederim.

– Neden? Bizim kabul ettiğimiz, fevkalâdedir.

– Artık "fevkalâde" demeyin de, "mevcûdların ahseni" deyin. Çünkü şimdiye kadar mektep kitapları içinde en az ehemmiyet verilen, ilmihâl kitaplarıdır. Öteden beri bellenilen sakīm bir usûlden azıcık ileri gidilmesi düşünülememiştir. Onun için alel-âde bile olmasında şüphe ederim.

– Yok yok, yanlışınız var. Bizim intihâb ettiğimiz kitabın müellifi pek muktedir zâttır. Hatta biz yazacaktık, fakat bunu görünce hâcet kalmadı…

– Demek siz o eski usûlün sakâmetini kabul etmiyorsunuz.

– Hayır, etmiyorum.

– Lâkin, ricâ ederim; doğru söyleyiniz; bizim *Amelî İlmihâl*'i hakîkaten hiç mi görmediniz; yoksa gördünüz de mi beğenmediniz?..

– Görmeğe lüzum hissetmem. Nasıl olacağını anlıyorum. Azîzim, emin olunuz ki bu husûsta zerre kadar başkalık göstermek, fâide yerine zarar tevlîd eder.

– Bu kadar kat'î hüküm olur mu ya?

– Evet olur. Çünkü ben on, on beş senelik tecrübe mahsûlü olmak üzere söylüyorum. Sizin ise bu bâbda tecrübeniz yoktur, çünkü muallimlik etmemişsiniz, değil mi?..

– Evet muallimliğim yoktur, fakat bedâhete karşı tecrübeye lüzum var mı? Maamâfih Hâlim Efendi kardeşimiz beş, altı senelik tecrübe de etmiştir.

– Burada muallimliğini işitmedim.

– Burada değil, memleketinde etmiştir. Maa-hazâ mes'eleyi pedagoji nokta-i nazarından muhâkeme edelim. Bizim düşüncemiz, beş altı yaşında bir çocuğa ilmihâl diye mutlaka sıfât-ı zâtiyye ve subûtiyyeden, farz ile vâcibin tefrîkinden başlamak lâzım gelmez. Ona ibtidâ gāyet sathî ve amelî bir sûrette anlayabileceği şeyleri belletmeli. Sonra sene-be-sene tedrîcî bir sûrette ilerletmeli.

– Gördüm bu dediğiniz tarzda bazı kitaplar. Türkçe olsun diye ta'rîfleri bozmuşlar; esastan çıkmışlar, ahlâkiyâtı da karıştırmışlar. Halbuki ta'birât-ı şer'iyye asla değişemez.

– Ya çocuk anlamazsa?..

– Varsın anlamasın. Zâten çocukta hâssa-i tefekkür, hâssa-i idrâk yoktur, onda hafıza kuvvetlidir. Okuduğu şeyleri ezberlesin kâfîdir. İleride onların ne demek olduğunu da anlar.

– O ta'bîrât, o ıstılâhât çocuğun anlayacağı zamana bırakılsa da, idrâkâti nazar-ı i'tibâra alınarak anlayabileceği şeyler bellettirilse, daha iyi olmaz mı?..

– Siz hakkı teslîm etmiyorsunuz. Dediğinizi dersiniz. Böyle şeylerde sâhib-i re'y, erbâb-ı ihtisâstır. Hakku'l-insâf düşünülürse yedi, sekiz kişiden mürekkeb bir hey'et-i mütehassısanın intihâb ettiği bir kitabın muvâfık olmadığını iddia etmek epey bir cesârettir.

– Doğru söylüyorsunuz. O noktadan düşünecek olursak bizim kitabı da on altı kişiden mürekkeb Meclis-i Maârif ile Bâb-ı Fetvâ'da müteşekkil Meclis-i Tedkīk-i Mü'ellefât-ı Şer'iyye kabul etmiştir, hem de maa't-takdîr.

– Lâkin onlar muktedir zevât-ı kirâmdan olmakla beraber tecrübe-dîde değildirler, mekâtib-i ibtidâiyye muallimliğinde bulunmamıştırlar. Hem bizce onun ehemmiyeti yoktur. Nezâret, kendisi alel-usûl bir kitabı tavsiye eder, fakat onu kabul edip etmemekte maârif müdîriyetleri muhtârdır.

– O salâhiyeti ve onun sebebini ve ondan hâsıl olan netâyici biliyorum… Ben demiyorum kabule mecbûrsunuz. Eski usûlün devamı imâte-i evkāttan başka bir şeye yaramaz olduğunu arz etmek istiyorum, siz bir hey'et-i mütehassısadan bahsettiniz de ben de onun için hey'et-i müteaddideyi anmaya lüzum gördüm.

– Azîzim, her şeyi erbabına bırakmalıdır, mâdem ki bu vazîfe, maârif müdîriyetlerine, kitap intihâbı komisyonuna âiddir, onlar yapacağını bilir…

– Bildiği içindir ki çocuklarımız dinin mâhiyetinden bîhaber kalıyorlar. O zamana kadar sükût eden bizim riyâzî muallimi arkadaş: –Ne söylersin yâhû, dedi, biz az mesâil-i şer'iyye mi biliyoruz, vallahi câmideki "Halebî"cilere taş çıkarırım.

– Evet din, teyemmümden ibâret ise size "fakīh" ıtlâkı vâcibdir. Azîzim; biz işte dini böyle birtakım mesâil-i mutasavvereden ibâret addettiğimiz içindir ki kıymeti de o nis-

bette kaldı. Din yalnız saâdet-i uhreviyyeyi değil, saâdet-i dâreyni mûcibdir. O halde felsefiyât ve ictimâiyyât-ı dîniyyeyi de belleyebilmek için etfâl-i müslimîni hazırlamak lâzımdır. Yoksa bu gidişle âtî korkuludur. Bu hâle sebebiyet veren hep o [1](وَجَدْنَا آبَاءنَا) nazariyesidir.

Beş yaşında bir çocuk bismillah der, önüne farz ile vâcibi tefrîki mes'elesi çıkar. Delîl-i kat'î veya zannî ile subûtu gel de çocuğa anlat bakalım, bunu fark edecek idrâk elbette o sindeki çocukta yoktur ve olamaz. İşte bu kadar senelik tecrübeli usûllerin netâyici! Havâşî kalesi içinde kalan talebe-i ulûmun sarf okurken ilm-i beyân dinlemesi ne ise, mekteplerde bî-çâre masumların da delîl-i kat'î ve zannîsi odur. Kusuru yalnız medreselere yükletmemeli, mektepler de izâ'a-i evkât husûsunda onlardan farklı değil…

Az kaldı, Makrıköy'de inecek iken Ayastefanos'u boylayacaktık.

* * *

[254] MEKÂTÎB

***Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyye'si Hey'et-i Muhteremesine**

Muhterem efendiler,

Münebbih-i muvahhidîn mürşid-i ihvân-ı dîn olan *Sırâtımüstakīm*iniz hakkā ki ism-i azîmiyle müsemmâ, mir'ât-ı nûrü'l-hüdâdır.

Nüzzârını zevke, kāriînini vecde müstağrak eden bu âyine-i Furkan-nümâ, bu mecelle-i revân-bahşâ uşşâkının saff-ı nuhustîninde kāim bir mürîdinizim. Vazîfe-i tilmîzânemi icrâ emeliyle geçenlerde şu'ûnât-ı vataniyyemizden bâhis ve mühim, Dırac'dan mersûl arîzamın risâle-i şerîfenize derci derece-i vücûbda olduğu halde neşr buyurulmaması esbâb-ı mâniadan münbais olduğuna mutma'inü'l-vicdân idim. İtmi'nânımın tezâhür-i isâbetiyle şimdi de münşerihü'l-cenânım. Mezkûr mektup muhteviyâtının şimdilik bir kısmını ber-vech-i zîr be-tekrâr arz u tizkâr ederim:

Mahall-i mezkûr muzâfâtından Kurbin nâhiyesiyle kurâyı mülhaka ve mücâviresi ahâlisi meşîhat-ı İslâmiyye'nin müzâheretinden mahrumiyetleri hasebiyle savlet-i müdhişe-i rehâbîne tûl-i müddet mukāvemet edemeyerek nihâyet mağlup ve melûl, bi'z-zarûre bugün da'-i tersâ ile musâb ve ma'lûl olmuşlarsa da Osmanlıların hasîsa-i imtiyâzı olan evsâf-ı merdânegî ve hak-şinâsîyi henüz zâyi' etmemiş olduklarından necât ve ifâkatleri de kaviyyen me'mûldür.

Bu zavallılar müstehakk-ı himmet ve sezâ-vâr-ı himâyet ve âcilen muhtâc-ı ilâc-ı hakīkattir. Cenâb-ı Hâlıku'd-dâ' ve'd-devâ merci'-i â'idinin derhal ittihâz edeceği şüphesiz olan tedâbîr ve mesâisini müsmir, devâ-yı şifâ-bahşâsını müessir buyursun. Fevâid-i İslâmiyye ve Osmâniyye'nin husûl ve te'mînine alâ kadri't-tâka hizmet ve muâvenet her muvahhid için lâ-cerem zimmet-i diyânettir. Fi'l-cümle bu bâbda netâic-i nâfia husûlüne avn-i İlâhî ile vasıta olur isem canıma minnet-i azîm bir ni'met bilirim.

Selâm-ı mahsûs ile tevfîkāt-ı Sübhâniyye'ye mazhariyetinizi temennî ederim…

Müntesibîn-i Adliyyeden
Mehmed Cemil

MATBÛÂT

Yeni Füyûzât

Bakü'de yeni bir refîkımız daha doğdu: *Yeni Füyûzât.* Allah uzun ömürlü etsin!

Evvelce Türk edîblerinin en büyüklerinden Ali Bey Hüseyinzâde, *Füyûzât* ünvânıyla bir risâle neşretmişti, fakat o *Füyûzât*'ın ömrü bir seneyi tecâvüz edememişti. Şimdi onun yerine yine nâmdâr Türk üdebâsından Ahmed Kemal Bey *Yeni Füyûzât*'ını ikāme ediyor.

Yeni Füyûzât ma'nâ-yı tâmmıyla Türktür, bütün Türktür… *Füyûzât* Türklüğün bugünkü merkezi olan İstanbul şîvesiyle yazıyor. Münderecâtı, edebiyât ve siyâset. İktisâdî ve ictimâî husûsâtıyla daha çok mahal verse, kaybetmez, kazanır, sanırız.

Fikr-i siyâsîsi müslüman ve bütün Türktür; Türkler arasında ayrılık gayrılık olduğuna kāil değil; İslâm'ın kuvve-i tevhîdiyyesine tamamen mü'mindir. Müslümanların bünyân-ı mersûs gibi yekpâre olmalarına tâlip.

Türk dilinin birleşmesini istiyor. Edebiyâtta asıl olarak İstanbul şîvesini alıyor. Namık Kemal'den, Midhat Cemâl'den, nümûne-i eş'âr ve edebiyât getiriyor. Hâsılı dârü'l-harbde din ve dilimize, bu iki rükn-i vücûd ve istiklâlimize hizmet ediyor. Tekrar devam ve bekāsına duâ ile kāri'lerimize münderecâtından bir iki nümûne gösterelim, siyâsî bir makālesinden:

Ruslar İran Şahı'nı Herat üzerine teşvîk ve tahrîk edince İngilizler de Afganistan Emiri'ne para ve asker verip Herat'tan İran Şahı'nın muhâsarasını bozmaya muâvenet ettiler.

İşte Afgan Emîri İngilizlerin elinde… İran Şah'ı da Rusların elinde birer âlet-i menfaat!.. Onların tahrîkıyle (1838) senesinde iki müslüman milleti Herat üstünde birbirinin kanını içmeye başladı!.. Afganlar Herat'tan İran muhâsarasını ref' ettiler. Lâkin biraz zaman geçti yani 1856'da yine o devletlerin tahrîkıyle Herat üzerinde Afgan ile İran boğuşmaya başladı.

İşte bu târîh-i İslâm'dan bir sahîfe-i gaflet!..

Afgan, İran, Osmanlı sıra ile bir cergede bitişik komşu üç müslüman devlettir. Bu üç devletin tarihini ehl-i idrâk olan bir müslüman ağlamadan okuyamaz. O tarafta Afgan ile İran İngiliz ile Rus elinde âlet olarak biri birini boğar. Bu tarafta Sultan Selim ile Şah İsmail üç il tamâm mezheb üzerinde milyonlarla müslümanların kanlarını dökerler, biri birini vururlar kırarlar, âhiri bî-tâb düşerler; komşular gelirler Kafkaz'ı alırlar, Buhâra'yı alırlar, Hive'yi alırlar, Afgan'ı alırlar… Alırlar, alırlar! Biz de nihâyet bugüne düşeriz.

Tarihe bakarsak görürüz ki biz müslümanlar bütün ömrümüzde biri birimizle vuruşmuşuk!.. Ya ecnebîler elinde

[1] Enbiyâ, 21/53; Şuara, 26/74; Zuhruf, 43/22, 23.

âlet olmuşuk, yahud özümüz bir bahâne icâd etmişik! Gâh Sünnî-Şîa mes'eleleri, gâh Fâris-Türk davaları, gâh Osmanlı-Arap münâzaaları!.. Hâsılı Cenâb-ı Hak esbâb-ı münâzaayı yeryüzünden göğe çekse biz biri birimizi boğmak için özümüz sebep halk ederiz!.. Efsûs!.. İşte tarihimizde Herat mes'elesi gibi mes'elelere maatteessüf çok tesâdüf olunur!

* * *

Terâne-i Vatan İranlı kardeşlere hediye olunmuş bir manzûmeden:

Vatan elden gidiyor.
Bize feryâd ediyor.
Yetiş imdâda diyor.
Yürü feryâdına gel:
Vatan imdâdına gel!
Anamızdır anamız!
Anadan da yücemiz.[1]
Bu vatandır hocamız.
Yürü feryâdına gel:
Vatan imdâdına gel!
Sürüden olma cüdâ:
Kurt eder sonra cefâ!
Yâ ölen!.. Yâ ki yaşa!
Yürü feryâdına gel:
Vatan imdâdına gel!
[255] *Yaşa İrân yaşa sen!*
Olma vîrân yaşa sen!
Bizde var kan yaşa sen!
Yürü feryâdına gel:
Vatan imdâdına gel!

Ahmed Kemal

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Tunus ve Cezâir Muhâcirleri – Tunus ve Cezâyir'den hicret ve Suriye'de tavattun eden muhâcirînin altı sene müddetle hizmet-i askeriyyeden muâf tutulması hakkında bir karar ittihâzı için Sadâret tarafından Şûrâ-yı Devlet'in nazar-ı dikkati celb edilmiştir.

Rusya:

Rusya Müslümanlarının Muhâfaza-i Milliyyet Cihâdları – Rusya müslümanlarının milliyet temelleri olan mekteplerine taarruz edildiğini ve müslümanların da buna şâyân-ı hayret bir şiddet ve intizâm ile mukābelede bulunduklarını birkaç haftadır, yazıp geliyoruz. Geçen hafta dediğimiz gibi müslümanların izhâr ettikleri hayat ve faâliyet mütearrızları düşündürmeye başladı. Rusya Meclis-i Meb'ûsânı'nda ekseriyet fırkası olan Oktobristler mekâtib-i ibtidâiyye kānûn lâyihasının, müslümanlar menâfiine tadîlini taleb mecbûriyetini hissettiler. Ve Meclis-i Meb'ûsân'ın ekseriyeti bu ta'dîlâtın kabulüne mütemâyildir. Lâkin müslümanlar bu kadarcık ta'dîlât ile kanaat etmiyorlar. Arkalarında yekvücûd otuz milyonluk bir kitle-i müslümanın mevcûdiyetini, onbinlerce mektup ve telgrafnâmeler binlerce ictimâ' ve kararlarla duyan bu muhterem mücâhidler, hakk-ı milliyyetlerinin daha ziyâde muhâfazasını istiyorlar. Hatta bir aralık buna da muvaffak oluyor gibi görüldüler. Meclis-i Meb'ûsân "Müslüman İttifâkı" fırkasının erkânından Şeyh Tokayef ve hukuk-şinâs Maksûdî cenâblarının fıkra-i ta'dîliyyelerini bile kabul etti. Fakat muhâfazakârlarla, şovenistler bunun üzerine pek çok gürültü edip, tarafdarlarını meclise toplayarak, maddeyi ikinci defa re'ye koydurdular ve ancak sekiz on re'y ekseriyetle redde muvaffak oldular. Cihâd devam ediyor. Hak elbette nihâyet galebe edecek. Müslüman kardeşlerimizi teşcîe kalkışmayı küstahlık buluruz. Zamanımızın en kavî silahı olan fikir ve sözü âlem-i İslâm'da şimdiye kadar görülmedik bir mahâret ve faâliyetle isti'mâl ediyorlar. Sağ olsunlar.

Kars Kalesinin Türklerden Zabtı Şenlikleri – Rus gazetelerinde yazıldığına nazaran, bugünlerde, Kars kalesi içinde Rusların Osmanlılarla Kars için ettikleri 1828, 1855, 1877 muhârebelerini hatırlatmak üzere yapılmış bir âbidenin resm-i küşâdı münâsebetiyle büyük şenlikler yapılmıştır. Kafkasya'da hükümdar kaymakamı olan zât ile rü'esâ-yı rûhâniyye hazır bulunmuşlardır. Kars muhârebâtına dâir müteaddid konferanslar verilmiştir.

Rusya'da Hürriyet-i Dîniyye Mes'elesi – Rusyalı müslüman kardeşlerimiz için en mühim mesâilden birisi "hürriyet-i dîniyye" esasının tamâmî-i kabûl ve tatbîkidir. Gerçi, bazı hürriyet esasları, Rusya Kānûn-ı Esâsîsi'nde mev'ûd ise de o esasları tanzîm eden kavânîn henüz mefkūddur. İki sene evvel hürriyet-i dîniyyeyi ta'yîn eden kānûn lâyihası Meclis-i Meb'ûsân'ca kabul olunup, Meclis-i A'yân'a tevdî' olunmuştu. Bu kere A'yân'da mezkûr lâyihayı tedkīke me'mûr komisyon, ictimâ'-i evvelîsini akdetmiş ve a'zâdan bir papazın hiddet ve şiddeti üzerine derhal ta'tîl-i müzâkerât etmiştir… Rivâyete göre papaz efendi, hiddetinden iskemlesini yere vurup kırmış ve hürriyet-i dîniyye aleyhine pek ziyâde bağırıp çağırmıştır. Binâenaleyh lâyihanın kabul olunması gayr-ı melhûzdur.

Ruslar Şimâlî İran'da Tamamen Yerleşmek İstiyorlar – *Tahran* gazetesinin yazdığına göre İran'ın cihet-i şimâliyyesinde Rusların ahâliyi tahrikât ve teşvîkātı hâlâ devam ediyor. Birtakım erbâb-ı fesâdı kahr u tenkîl etmek bahanesiyle her tarafa Rus bayrağı çekilmiştir. İran'ın haysiyet-i milliyye ve istiklâliyyesine mugāyir bu gibi harekâtın ber-taraf edilmesi maksadıyla İran Hâriciye Nezâreti'nden Rus Tahran Sefâreti'ne edilen i'tirâzlardan bir semere-i muvaffakıyyet hâsıl olmuyor.

Müslümanlara Tazyîkāt – Orenburg idâre-i rûhâniyyesinin teftîşine kemâl-i i'tinâ ve dikkat ile devam olunuyor. Müfettişler, idâre-i rûhâniyyeden gayrı, Ufa şehrinde kâin mekâtib-i İslâmiyye'yi de teftîş ediyorlar. Müderris ve muallimlere uzun uzadıya muharrer suâller gönderip serîan cevap verilmesini talep eyliyorlar.

[1] Metinde (يوجاميز) şeklinde yazılmıştır.

§ Hokand şehrinde müslüman mektepleri teftîş olunuyor. Müfettiş efendiler, hiçbir kānûn veya nizâma müstenid olmadığı halde Türkistan'da muallimlik eden Kazan Tatarlarını, muallimlikten ihraca teşebbüs etmişlerdir. Gûyâ Kazan Tatarları ittihâd-ı İslâm ve Türklerin birleşmesi efkârını neşrediyorlarmış!..

§ Kostanay şehrinde Nogay Yak Mahallesi imamı Saîd Zübeyrî Efendi hazretleri aleyhindeki müfteriyâta kulak asan hükûmet, me'mûriyetinden ihraç etti. Taht-ı idâresinde, altı muallim ile idare olunan üçyüz şâkirdli medresesi ta'tîl-i tedrîse mecbûr olmuştur.

§ Menzile şehrinde, müslümanların "Saâdet" ve "Millet" ünvânlı kitaphâneleri, polis tarafından sedd ü bend edildi.

Afrika-yı İslâmî:

Afrika-yı İslâmî Müdâfaası – Afrika kıt'asının kısm-ı şimâlîsi, hemen kâmilen ahâlî-i müslime ile meskûndur. *Kur'ân-ı Kerîm* ile lisân-ı Arab bu karalar ülkesini asırlardan beri temdîn ve tenvîre çalışmaktadır. Haritaya bakılırsa, Sahrâ-yı Kebîr ve Sudan'ın her tarafında az çok bozulmuş Arapça memleket ve şehir isimleri görülür. Sırf tercüme ve taklîd ile harita çizen ve coğrafya kitabı te'lîf eden coğrafiyyûnumuz ekseriyâ o kelimâtın aslını tedkîke lüzum görmeyerek Latin hurûfâtı yerine Arap harfleri koyarak, yanlış isimler yazarlar. "Vaday"ın Arapça "el-Vâdî" olduğuna, "Dâr-Fur", "Dâr-Es-Sılâ" gibi memleket isimlerindeki "dâr"ın "dârü'l-İslâm" ve "dârü'l-harb"daki ma'nâya geldiğine dikkat edenlerimiz pek azdır. Hele Avrupa matbûâtından eşhâs isimlerini naklederken, "Tajdin", "Samori", "Dudmurah" der alırız. Bunların asılları ne, hangi din ve mezheptendir. Hiç temyîze lüzum görmeyiz!..

Paris'ten gelmiş tegrafnâme ve gazetelere bakarak Fransızların bu memâlik-i İslâmiyye'ye taarruzlarını "medeniyetnisâr" Fransızlara âdetâ hak verircesine, katlolunmuş çavuş ve onbaşılarının isimlerini de âdetâ acırcasına yazarız. Fakat memleketlerini, istiklâllerini müdâfaaya çalışan müslüman sultanlarının ve onların taht-ı kumandanlarında bulunan mücâhidîn-i İslâmiyye'nin vücûdunu bile haber vermeyiz vermeye lüzum görmeyiz, yahud akletmeyiz, "Bedevîler" der geçeriz… Mesela bakınız Osmanlı cerâidinden birinde Afrika-yı İslâmî'ye edilen taarruza dâir nasıl ma'lûmat veriliyor:

[256] Afrika Çöllerinde

"Paris'ten dün gece vârid bir tegrafnâmeye göre Vaday ve Maslata emirlerine tâbi' ve mevcûdu i'tibâriyle Fransızlardan fazla bir kuvvet ile kaymakam (Mol)'ün kumanda ettiği bir Fransız nişancı müfrezesi arasında Kānûnisânî-i efrencînin dokuzuncu günü bir müsâdeme-i şedîde vukū' bularak Bedevîler zâyiât-ı kesîre ile ric'âte mecbûr olmuşlardır.

Muhârebe Maslata'nın merkezi olan Terecle kurbunda vukū' bulmuştur. Fransızlardan da zâyiât ehemmiyetli ise de Fransa müstemlekât nezâreti bu bâbda henüz ma'lûmât vermemiştir. Maa-hazâ kaymakam Mol ile mülâzım Joly'nin ve çavuş Bal'in maktûller miyânında bulunduğu mervîdir."

Oradaki dindaşlarımızı düşünmüyor, acımıyorsak, kendimizi de mi düşünemiyoruz, kendimize de mi, acımıyoruz? Bu vekāyi' Trablusgarb'ın cihet-i cenûbiyyesinde, arâzî-i dâhiliyyesinde oluyor:

Rus ve İngilizler İran'ı taksîm ile memâlik-i İslâmiyye'yi amûden ikiye ayırdıkları gibi, Fransızlar da Sahra ve Sudan'ı işgāl ile memâlik-i İslâmiyye'yi ufken ikiye taksîm ediyorlar. İran'ın taksîmi, memâlik-i Osmâniyye'yi şarktan kuşattığı gibi, Sahran ve Sudan'ın işgāli de memâlik-i Osmâniyye'yi cenûbdan kuşatıyor… Evvelce Sultan Hasan, Sultan Tâceddîn, Sultan Beşir nâmlarında din kardeşlerimiz taht-ı idâresinde bulunan Sudan-ı şarkî, Vâli Forno, Vâli Merlen, kaymakam Mol isimlerini taşıyan Fransız me'mûrları zîr-i hükmüne geçiyor… Makām-ı hilâfet bu küçük sultanlardan yalnız hürmet ve muhabbet bekleyebilirdi, onlar hükümrân iken Dârü'l-Hilâfe'nin hudûd-ı cenûbîsine taarruz edecek olmazdı; lâkin şimdi büyük bir cumhûriyet-i nasrâniyye, memâlik-i İslâmiyye'yi Akdeniz'e doğru sıkıştırdıkça sıkıştıracaktır.

Afrika-yı İslâmî, istiklâlini henüz silâh-be-dest olarak kemâl-i şecâatle müdâfaa ediyor. Bu son hâdisede dahi, Fransızların en liyâkatli müstemlekât zâbitlerinden bir kaymakamı ve yüzlerce neferi kaybettirtti. Lâkin bin türlü vesâit-i tahrîbiyyeye mâlik Fransızlara karşı, bu mücâhidînin himmet-i dîniyyesi âkıbetü'l-emr mağlup olacaktır. Bu mağlubiyetin vebâli ise hâlâ âlem-i İslâm'ı tanzîme muktedir olamamış evliyâ-yı âlem-i İslâm'ın dûşuna yüklenecektir.

Hindistan:

Hindistan'da İngiliz Siyâseti ve Netâyici – "Divide et impera" (Tefrika düşür ve hükmet) en eski bir düstûr-ı siyâsettir. Roma senatosu bunu tatbîk ederdi. Machiavelli, prenslere bunu tavsiye eylemişti. İngiltere'nin cihânı zabtında bu düstûr çok hizmet etmiştir. Şimdi Hindistan'da soyulmaktan kurtulmak için biraz alâim-i faâliyyet görülmesiyle, büyük Britanya'nın yine bu hâin silaha mürâcaat ettiği anlaşılıyor.

Hindistan'ın nüfûsu takrîben üç yüz milyondur. Bu üç yüz milyondan iki yüz milyonu mütecâviz Hindûlar seksen milyona yakın müslüman, on iki milyon Buddî ve mütebâkīsi edyân-ı sâire tâbiînidir. Avrupalıların tasallutundan evvel şibh-i cezîre hâkimleri müslüman-Türkler idi.

Müslümanlar, adetçe Hindûların nısfından eksik olmakla beraber dîn-i Muhammedî'nin şerâfetinden, eski hâkimiyetin te'sîrâtından dolayı ehemmiyetleri Hindûlardan hiç de eksik değildir. Sinîn-i ahîrede Hindûlar arasında istiklâl ve hürriyet efkârı münteşir olduğu cihetle İngilizler müslümanlara istinâd ederek mukābeleye çalışıyorlar. Lâkin o efkâr-ı istiklâl-perverânenin Hindûlardan Muhammedîlere intikāli de pek mümkün olduğu için, her türlü vesâite bil-mürâcaa iki unsur arasına tefrika ve adâvet tohumları saçıyorlar.

Zâten İngilizlerin Hindistan'a hükmederek, o cennet gibi memleketin sayıp tükenmek kābil olmayan hazâin-i servetinden istifâdelerinde, medeniyet nâmına ortaya sürdükleri bir sebep, edyân-ı muhtelife arasında mevcûd dinî ihtilâf ve

nizâ'lar, Britanya kuvve-i zâbıta ve askeriyyesi vasıtasıyla mâni' olmalarıdır: Eğer İngilizler Hindistan'ı terk ederse, Hindûlarla müslümanlar birbirine girecek o mübârek kıt'ada kan sellerle akacak imiş!.. Bu iddiâyı milel-i sâire nazarında isbât edecek vekāyiin Hindistan'da eksik olmaması ve ufak tefek vekāyiin de, İngiliz telgraf ajansları tarafından pek ziyâde i'zâm olunarak âleme işâe edilmesi İngiltere menâfii mukteziyâtıdır ve fil-vāki' İngilizler bu vazîfelerinde asla kusur etmezler. Bu hafta, gündelik cerâidin neşrettikleri telgrafnâmeler de bu kabîldendir. Müslümanların Kurban Bayramı münâsebetiyle, Kalküta'da bir inek zebh etmek arzusu üzerine, ineği mukaddes addeden Hindûlar buna mâni' olmak istemişler imiş; ve şu hâdise büyük bir mukāteleyi mûcib olmuş imiş.

Hâdise netâyicine dâir, İngiliz menbaından çıkıp etrafa dağılan telgrafnâmelerin sûretleri ber-vech-i âtîdir:

Londra 9 Kânûnievvel – Kalküta'da mukīm İslâmlar Iyd-i Adhâ esnâsında Hindûlar mahallesinde bir inek zebhini tasavvur eylemektedirler. Bu münâsebetle Hindûlarla İslâmlar arasında bir münâzaa vukūu muhakkak addediliyor.

Londra 10 Kânûnievvel – İslâmların bir ineği kurban olarak zebh etmeye teşebbüs eylemleri üzerine Hindliler tarafından vâki' olan taarruzda 160 İslâm vahîm sûrette yaralanmıştır.

Kalküta 10 – Kurban bayramı münâsebetiyle İslâmlar tarafından bir ineğin zebhi hakkında vukū' bulan teşebbüse karşı Hindûların mukāvemet ve mümânaatı üzerine şiddetli bir mücâdele vukūa gelmiştir. Polis münâzaayı teskîn edemediğinden iki tabur piyâde ve müteaddid mitralyözlerle bir bölük süvâri müdâhaleye mecbûr kalmış ve kısa bir mukāvemetten sonra iki taraf askere karşı gelemeyerek dağılmıştır. Bu mücâdele esnâsında 24 kişi mecrûh olmuştur.

Sükûnet teessüs eylemişse de İslâmlar tecemmu' etmekte devam ediyorlar. Karışıklık esnâsında birkaç mağaza yağma edilmiştir.

Üç telgrafnâme, birbiri arkasından dikkatlice okunursa, nasıl bir yed-i hıyânetin bu vekāyii ihzâr ile hayyiz-i fi'le îsâl ve nihâyet işâa ettiği, bi's-suhûle anlaşılır…

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

22 Aralık 1910 20 Zilhicce Perşembe 9 Kânûnievvel 326 **Beşinci Cild - Aded: 120**

"SIRÂTIMÜSTAKĪM" CERÎDE-İ İSLÂMİYYESİ MÜESSİSÎN-İ MUHTEREMESİNE

Selâmün aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtuhu. Evkāt-i ferâğımda seve seve mütâlaasıyla lezzet-yâb olduğum cerîdenizin beyne'l-müslimîn te'sîs etmekte olduğu teâruf ve teellüfe ettiği hizmetin derecesini size bildirmeyi zâid görürüm. Tevâlî-i a'sâr zulm ü cehâlet içinde ümmet-i Muhammediyye'nin uğradığı mevt-i hissî ve aklîden sonra hakāyık-ı İslâmiyye'yi bozuk dimâğlara telkīn, hissiyât-ı dînîyyeyi kulûb-ı meyyitede rekz ü tesbît için Sûr-i ba's ü nüşûru memleketimizde en evvel nefh edenler diyebilirim ki siz oldunuz. İki buçuk senelik mesâinizle bu ümmet-i hâbîdeye öğretecek çok şeyler bulunduğunu isbât ettiniz. Rabbim zahîr ve muîniniz olsun. Görüyorum ki sizin bu sa'y-i pâyidârınız biraz daha geniş bir saha bulsa kabr-i nisyâna gömülmüş defâ'in-i eslâfı ihyâya, bahr-i gafletin dibine atılmış cevâhir-i hakāyık-ı İslâmiyye'yi izhâra bi-iznillâh muvaffak olacaksınız.

Fikr-i kāsırânemce bu vâdide atacağımız en mühim hatve tefsîr ile hadîse doğru olmalıdır. Bereket-zâde İsmail Hakkı Beyefendi'nin, mefhar-ı asr olan o fâzıl ve allâme-i bî-hemtânın *Envâr-ı Kur'ân*'ı hayât-ı İslâm'a leb-teşne olan gönüllerinize reşha-pâş olup dururken her harfi hırz-ı cân olmağa sezâ olan o sahâyif-i güzînin her nedense bir müddettir *Sırât*'ın sütunlarından gaybûbetiyle gönüllerimiz mahzûn oluyor. Her şeyden evvel bu kitâb-ı celîlin neşrine devam etmenizi niyâz edersem bu cür'etimi küstahlığa değil, hüsn-i niyyetime, kalbimde dinmek bilmeyen aşk-ı *Kur'ân*'a bağlarsınız zannederim.

Hadîs-i şerîfe gelince buna dâir henüz bu mecelle-i celîlenizde bir şey görünmemesini hakîkaten bir noksân addederim. Kitâb ve sünnet dinimizin en mühim iki me'hazı, menbaı olduğu için Sırât sütunlarında bunlara birer kısm-ı mahsûs açmanız, erbâb-ı himmetin mesâî-i dîndârânesine mürâcaat etmeniz lâzımdır. Bu yolda sarf edeceğiniz emekler –ümîd ederim ki– heder olmaz. Size her taraftan muâvenete koşacak erbâb-ı ilm ü diyânet eksik olmaz.

İşte ben bu aczimle beraber size arz-ı hizmet ediyorum. Ne tefsîrde, ne hadîste te'ammuk iktidârını hâiz olmadığımı yakînen bildiğim halde hiç olmazsa tercüme ile olsun size yardım edeyim diyorum. Zebîdî'nin *Buhârî*'yi ihtisâran tertîb ettiği *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh* nâm eser-i mübârekini vakit buldukça tercüme edip size gönderirsem elbette reddetmezsiniz.

Müellif mukaddimesinde diyor ki: "Ashâb-ı hadîsin pîşvâsı, asrının evhaddi İmâm-ı Kebîr Ebû Abdillah Muhammed bin İsmail bin İbrahim Buhârî hazretlerinin *Câmi'u's-Sahîh*'i şüphesiz İslâm'da tasnîf edilen kitapların en büyüğü, en müfîdidir. Ancak ehâdîs-i mütekerriresi ebvâb-ı muhtelifede müteferrikan îrad edilmiş olduğundan herhangi bâbda olan bir hadîs-i şerîfi insan ararsa âdetâ bulmaktan vazgeçecek derecede meşakkat çeker. Hazret-i Buhârî'nin bundan maksadı turuk-ı hadîsin kesretini, hadîsin derece-i şöhretini anlatmaktır. Bizim maksadımız ise asl-ı hadîsi beyân etmekten ibârettir. Turuk-ı rivâyetin kesretini, bu ehâdîs-i şerîfenin derece-i şöhretini beyân etmek **[258]** maksûdumuzun hâricindedir. Zîrâ o kitâb-ı mukaddeste her ne var ise cümlesinin sahîh olduğu ma'lûm ve müsellemdir. İmâm Nevevî rahmetullâhi aleyhin *Şerh-i Müslim* mukaddimesinde de ibârât-ı âtiyyeye tesâdüf ediliyor. Buhârî ise vücûh-ı muhtelifeyi birbirinden uzak, müteferrik bâblarda zikreder. Çoğunu da en münâsib olmak üzere zihne tebâdür eden bâbda zikretmez. Bundan dolayı turuk-ı rivâyeti cem' etmek ve bir hadîs için zikrettiği tarîklerin cümlesiyle birden vüsûk ve itmi'nân kesbeylemek tâlib-i hadîs için müşkilleşir. E[elif]. H[he].

Yine İmâm Nevevî diyor ki: "Müteahhirîn-i huffâz-ı hadîsten birçoklarını gördüm ki bu yüzden hataya dûçâr olarak sahîhinde mevcûd ve fakat zihne tebâdür eden mevâki'de gayr-ı mezkûr olan bazı ehâdîsi Buhârî'nin rivâyet ettiğini inkâr ederler. E[elif]. H[he].

İş böyle olunca bu kitâb-ı muazzamdaki ehâdîs-i şerîfeyi tekrardan hâlî olarak tecrîd etmeyi arzu ettim. Hadîsi zahmetsizce zabta kolaylık olmak için de esânîdi hazfettim. Tekerrür etmiş bir hadîse sıra gelince ilk defasında kayd ve isbât, sonrakisinde fâideli bir ziyâde varsa o ziyâdeyi de ilk defasındaki rivâyete ilâve ve fâideli bir ziyâde yok ise zikrinden sarf-ı nazar ettim. Bazen olur ki bir hadîs evvelen muhtasaran rivâyet edilir de sonraları diğer bir rivâyetle daha mufassal ve evvelkinden fazla mevâddı hâvî olarak îrad olunur. İşte böyle yerlerde birinciyi terk ederek fâide-i zâidesinden dolayı ikinciyi yazdım.

Bir de Buhârî hadîsleri içinden yalnız müsned ve muttasıl olanlarını zikrettim. Maktu' veya muallak olanlarına iliş-mediğim gibi hadîs ile tealluku olmayan ve içinde aleyhi's-salâtu vesselâm Efendimiz hazretlerinin nâm-ı şerîfi zikrolunmayan ahbâr-ı sahâbe ve tâbi'îni de terk ettim. Mesela Ebû Bekir ile Ömer radiyallâhu anhümâ hazerâtının Sakîfe-i Benî Sâ'ide'ye gitmelerine ve orada beynlerinde cereyân eden mükâlemeye dâir olan hikâye ile Ömer radiyallâhu anh hazretlerinin katli kıssası ile sâhibeyn-i kerîmeyni yanına defnolunması hakkında Hazret-i Âişe radiyallâhu anhâdan istîzânı oğluna vasiyet etmesi ve şûrâ hakkındaki sözleri ve Osman radiyallâhu anha bî'at kıssası ve Zübeyr radiyallâhu anhın düyûnunu vermek üzere oğluna vasiyeti gibi şeyleri hazfettim.

Bir de her hadîste râvîsi olan sahâbînin ismini yâd ve Buhârî ism-i sahâbîyi hangi lafz ile zikretmiş ise alel-ekser o lâfzı muhâfazayı i'tiyâd ettim. Mesela imâm-ı müşârun-ileyh bazen "an Âişe", bazen "an İbni Abbâs", bazen "an Abdullah bin Abbâs" diyor. Kezâlik bazen "İbni Ömer" dediği gibi bazen "Abdullah bin Ömer" diyor. Bazen "an Enes", bazen de "an Enes bin Mâlik" diyor. Kezâlik bazen "an fülân ani'n-nebî sallallâhu aleyhi ve sellem", bazen "kāle kāle Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem", bazen de "inne'n-nebî sallallâhu aleyhi ve sellem kāle kezâ ve kezâ" lâfızlarıyla hadîsi sevk ediyor. İşte bu gibi elfâzı îrâd etmek husûsunda müellife tamamen mutâbaat ettim. Şâyet bu kitapta elfâz-ı Buhârî'ye muhâlif elfâz bulunursa nüsha ihtilâfından neş'et etmiştir."

Sâhib-i eserin eser hakkında bu sözleri mâhiyetini, derece-i kıymetini lâyıkıyla ta'rîfe kâfîdir.

Kendiliğimden fazla bir söz ilâve etmek istemem. Yalnız ehâdîs-i şerîfe-i nebeviyyeyi Türkçe'ye nakletmeyi vesîle-i istişfâ' ittihâz ederek ihtilâs-ı vakt ettikçe yazacağım şeyleri size takdîm edeceğimi vaad ederim. Ancak bu va'd-i mukayyedimi îfâ için erbâb-ı fazl ü kemâlin muâvenetine de muhtaç olduğumu şimdiden beyân etmeyi elzem görüyorum. Zîrâ değil cevâmi'ü'l-kelim ve faslü'l-hitâb olan, menba'-ı vahy ü hikmetten sudûr eden akvâl-i seniyye-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî'yi, herhangi lisandan herhangi bir ibâreyi diğer lisana naklederken kuvvet ve revnakı bir dereceye kadar zâil olduğu erbâbınca ma'lûmdur. Halbuki edilecek tercümelerin ala-kadri'l-imkân aslına karîb olmasını, şîve-i lisân-ı Osmânî'ye mutâbık olmakla beraber asl-ı şerîfteki kuvvetten, metânet-i edâdan imkân müsâid olduğu derecede nasîbedâr olmasını gönlüm arzu eder. Binâenaleyh arz edeceğim tercümelerin sakatâtını ihtâr edecek zevât-ı kirâma müteşekkir olacağım gibi daha güzel bir ibâre ile tercümeye muvaffak olup mahsûl-i karîhalarını tenezzülen i'lâm edecek hüsn-i selîka ashâbına da ayrıca arz-ı minnetdârî ederim. Bu gibi ihtârâtı tercümeye şekl-i kat'îsini vermeye hâdim olacaklarından âdetâ hırz-ı cân addedeceğim. Ve minallahi't-tevfîk.

Ahmed Naim

Sırâtımüstakīm. Ahmed Naim Bey kardeşimize bütün cihân-ı İslâm nâmına teşekkür ederiz ki bu kadar ulvî, bu kadar mukaddes, bu kadar nâfi' bir hizmeti üzerlerine alıyorlar. Vâkıa iş gāyet ağırdır. Lâkin kendilerinde kudret-i irfândan, kuvvet-i azmden başka pek büyük bir hüsn-i niyyet vardır ki şu üç meziyetin tevfîkten mahrum kalması kābil değildir. Cenâb-ı Hak [1](وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا) buyurmuyor mu? İnşallah şu sahîfeler bugün başlanan emr-i hayrın kemâl-i muvaffakıyyetle bittiğini de görür.

* * *

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

Bismillâhirrahmânirrahîm

BAB

Resûlullâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz Hazretlerine Vahyin Başlangıcı Nasıl Olduğuna Dâirdir.

[259] 1- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عُمَرَ بْنِ الخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ(1) وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا، أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ(2).

1) Bir rivâyette (الاعمال بالنيات), diğerinde (العمل بالنية)

2) Diğer rivâyette (فمنْ كانتْ هجْرته إلى اللّه ورسوله، فهجْرته إلى اللّه ورسوله، ومنْ كانتْ هجْرته إلى دنْيا الخ)

1- Tercüme

Ömer bin el-Hattâb radiyallâhu anhdan şöylece dediği rivâyet olunuyor: Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi işittim, buyuruyordu ki: Amellerin derece-i kadri ancak niyetlere göre olur. Herkesin nasîbi de ancak niyet ettiği şeye göredir. Artık nâil olacağı bir dünya veya nikâh edeceği bir kadından dolayı hicret etmiş kimse varsa hicreti, (Allah'ın ve Resûlü'nün rızâsı için değil), sebeb-i hicreti olan şey içindir.[2]

---

[1] Ankebût, 29/69.

[2] Dergide, hadislerin metni ile tercümesi karşılıklı sütunlardadır. Bu çalışmada tercümeler ilgili Arapça metinlerinin altına alınmıştır.

2- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ الحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ يَأْتِيكَ الوَحْيُ؟ فَقَالَ(1) رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلْصَلَةِ الجَرَسِ، وَهُوَ أَشَدُّهُ عَلَيَّ، فَيُفْصَمُ(2) عَنِّي وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ، وَأَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِيَ المَلَكُ رَجُلًا(3) فَيُكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ» قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: وَلَقَدْ رَأَيْتُهُ يَنْزِلُ(4) عَلَيْهِ الوَحْيُ فِي اليَوْمِ الشَّدِيدِ البَرْدِ، فَيَفْصِمُ عَنْهُ وَإِنَّ جَبِينَهُ لَيَتَفَصَّدُ عَرَقًا

1) Bir rivâyette yalnız (قال), 2) Bir rivâyette zamm-ı yâ' ile (فيفصم), diğerinde de zamm-ı yâ' ve feth-i sâd ile (فيفصم), 3) Diğer rivâyette (على مثال رجل), 4) Diğer rivâyette binâ-yı mechûl ile (ينزل).

2- Tercüme

Âişe radiyallâhu anhâdan şöylece rivâyet olunuyor:

Hâris bin Hişâm radiyallâhu anh Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden "Ya Resûlullâh sana vahiy nasıl gelir?" diye sordu. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Ahyânen bana çıngırak sesi gibi gelir. Bana en ağır geleni de budur. Benden o hal zâil olur olmaz (meleğin) bana söylediğini iyice bellemiş olurum. Ahyânen melek bana bir insan olarak temessül eder. Benimle konuşur. Ben de söylediğini iyice bellerim. Âişe radiyallahu anhâ der ki: "Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemi soğuğu pek şiddetli günde kendisine vahiy nâzil olurken görmüşlüğüm vardır. (İşte öyle soğuk bir günde bile) kendisinden o hal geçtiği vakitte şakaklarından şapır şapır ter akardı."

3- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ المُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ(2) فِي النَّوْمِ.

فَكَانَ(3) لاَ يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، ثُمَّ حُبِّبَ إِلَيْهِ الخَلاَءُ، وَكَانَ(4) يَخْلُو بِغَارِ حِرَاءٍ فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ وَهُوَ التَّعَبُّدُ اللَّيَالِيَ ذَوَاتِ العَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ فَيَتَزَوَّدُ لِمِثْلِهَا، حَتَّى جَاءَهُ الحَقُّ وَهُوَ فِي غَارِ حِرَاءٍ، فَجَاءَهُ المَلَكُ فَقَالَ: اقْرَأْ، قَالَ(5): «مَا أَنَا بِقَارِئٍ»(6)، قَالَ: فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الجَهْدَ(7) ثُمَّ أَرْسَلَنِي، فَقَالَ: اقْرَأْ، قُلْتُ(8): مَا أَنَا بِقَارِئٍ، فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ **[260]** مِنِّي الجَهْدَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي، فَقَالَ: اقْرَأْ، فَقُلْتُ: مَا أَنَا بِقَارِئٍ، فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّالِثَةَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي، فَقَالَ: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ. خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ. اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمْ(9) فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْجُفُ فُؤَادُهُ(10)، فَدَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ فَقَالَ: «زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي» فَزَمَّلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ، فَقَالَ لِخَدِيجَةَ وَأَخْبَرَهَا الخَبَرَ: «لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي» فَقَالَتْ خَدِيجَةُ(11): كَلَّا وَاللَّهِ مَا يُخْزِيكَ(12) اللَّهُ أَبَدًا، إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّحِمَ، وَتَحْمِلُ الكَلَّ، وَتَكْسِبُ(13) المَعْدُومَ، وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الحَقِّ، فَانْطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّى أَتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنَ نَوْفَلِ بْنِ أَسَدِ بْنِ عَبْدِ العُزَّى ابْنَ عَمِّ خَدِيجَةَ وَكَانَ امْرَأً تَنَصَّرَ(14) فِي الجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ يَكْتُبُ الكِتَابَ العِبْرَانِيَّ، فَيَكْتُبُ مِنَ الإِنْجِيلِ(15) مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكْتُبَ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ عَمِيَ، فَقَالَتْ(16) خَدِيجَةُ: يَا ابْنَ عَمِّ، اسْمَعْ مِنَ ابْنِ أَخِيكَ، فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ: يَا ابْنَ أَخِي مَاذَا تَرَى؟ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(17) خَبَرَ مَا رَأَى، فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ: هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي نَزَّلَ(18) اللَّهُ عَلَى مُوسَى، يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَذَعًا، لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا إِذْ يُخْرِجُكَ قَوْمُكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَوَ مُخْرِجِيَّ هُمْ» ، قَالَ: نَعَمْ، لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ قَطُّ بِمِثْلِ مَا جِئْتَ بِهِ إِلَّا عُودِيَ، وَإِنْ يُدْرِكْنِي يَوْمُكَ أَنْصُرْكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا. ثُمَّ لَمْ يَنْشَبْ وَرَقَةُ أَنْ تُوُفِّيَ، وَفَتَرَ الوَحْيُ

1) Diğer nüshalarda (من الوحى الرؤيا الصالحة). 2) Diğer rivâyetlerde (الرؤيا الصادقة). 3) Diğer nüsha (وكان). 4) Diğer nüshada (وكان). 5) Diğer rivâyette (قلت). 6) Bir rivâyette (ما احسن ان اقرأ), diğerinde (كيف اقرأ), bir diğerinde de (ماذا اقرأ). 7) Diğer bir rivâyette cim'im zammıyla (الجهد). 8) Diğer nüshalarda fâ'sız olarak (قلت). 9) Diğer nüshalarda (الذى علم بالقلم) yoktur. 10) Diğer bir rivâyette (ترجف بوادره) vârid olmuştur ki "vücûd-ı şerîfindeki etleri titrediği halde" demektir. 11)[1] Diğer rivâyette yalnız (قالت). 12) Diğer nüshada (ما يحزنك). 13) Diğer bir rivâyette (te)nin zammıyla (وتكسب). 14) Diğer rivâyette (وكان امرأ تنصر). 15) Diğer nüshada (من الانجيل بالعبرانية). 16) Diğer nüshada (فقالت له خديجة). 17) Diğer nüshada (بخبرما). 18) Bir rivâyette ma'lûm olarak (انزل), diğerinde de mechûl olarak lafz-ı celâlsiz (انزل).

3- Tercüme

Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallâhu anhâdan şöylece dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ilk vahiy başlangıcı uykuda rü'yâ-yı sâliha (yani sâdıka) görmekle olmuştur. Hiçbir rüya görmezdi ki sabah aydınlığı gibi vâzıh ve âşikâr zuhûr etmesin. Ondan sonra kalbine yalnızlık muhabbeti ilkā olundu. Artık Cebel-i Hirâ'daki gār içinde halvet-güzîn olup orada ehlinin nezdine gelinceye kadar tehannüs yani teabbüd eder ve yine azıklanıp teabbüde giderdi. Sonra yine Hadîce nezdine avdet edip bir o kadar zaman için yine azık tedârik ederdi. Nihâyet Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme bir gün Gār-ı Hirâ'da bulunduğu sırada emr-i Hak (yani vahiy) geldi: Şöyle ki ona melek gelip "İkra'" yani "Oku" dedi. O da "Ben okumak bilmem" cevabını verdi. Zât-ı akdes-i risâlet-penâhî buyurur ki: "O zaman melek beni alıp tâkatim kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine 'İkra'' dedi. Ben de ona 'Okumak bilmem' dedim. Yine beni alıp ikinci defa tâkatim kesilinceye kadar sıkıştırdı." "Sonra beni bırakıp yine 'İkra'' dedi. Ben de 'Okumak bilmem' dedim. Nihâyet beni yine alıp üçüncü defa sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp * اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ. خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ. اِقْرَاْ (وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ. الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) dedi." Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem (vahyolunan) bu âyât-ı kerîmeyi bit-telakkī (korkudan) yüreği titreyerek döndü ve Hadîce

[1] Dergide 10.'dan sonraki açıklama 11 yerine 1'den başlamaktadır.

* Bu âyât-ı kerîmenin meâli: Mahlukātı yaratan Rabb-i Celîli'nin ism-i şerîfiyle oku. O Rabb-i azîm ki nev'-i insânı alaktan yani pıhtılaşmış kandan yarattı. Her halde oku ki senin Rabbin kalemle yazı yazmayı ta'lîm eden keremde bî-nazîr ü misâl, Allahu Zü'l-Celâl'dir. E[elif]. H[he]. Allahu a'lem. [Alak, 96/1-4]

binti Hüveylid'in nezdine girerek "Beni sarıp örtünüz, beni sarıp örtünüz" dedi. Korkusu zâil oluncaya kadar vücûd-ı mübârekini sarıp örttüler. Ondan sonra (Hazret-i Resûl sallallâhu aleyhi ve sellem) vukū'-i hâli Hadîce'ye naklederek "Kendi nefsim için korktum" dedi. Hadîce radiyallâhu anhâ: "Öyle deme, Allah'a kasem ederim ki Allahu (Zü'l-Celâl) hiçbir vakitte seni utandırmaz (mahzûn etmez). Çünkü sen akrabana bakarsın, işinden âciz olanların ağırlığını yüklenirsin, fakire; kimsenin kazandıramayacağını kazandırırsın, misafiri ağırlarsın, hak yolunda zuhûr eden havâdis ve mühimmâtta (halka) yardım edersin." Bundan sonra Hadîce radiyallâhu anhâ Hazret-i Resûl-i Ekrem'i (sallallâhu aleyhi ve sellem) birlikte alıp amcazâdesi Varaka bin Nevfel bin Esed bin Abdi'l-Uzzâ'ya götürdü. Bu zât zamân-ı câhiliyyette dîn-i Nasrâniyyet'e dâhil olmuş bir kimse olup İbrânice yazı bilir ve *İncil*'den meşiyyet-i ilâhiyye tealluk ettiği mikdârda öte beri yazar idi. Bir de Varaka gözlerine amâ târî olmuş bir pîr-i fânî idi. Hadîce radiyallâhu anhâ Varaka'ya "Amcam oğlu, dinle de bak, kardeşinin oğlu ne söylüyor" dedi. Varaka: "Ne var kardeşimin oğlu?" diye sorunca Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem gördüğü şeyleri kendisine ihbâr etti. Bunun üzerine Varaka dedi ki: "Bu gördüğün Allahu Teâlâ'nın Musa (sallallâhu aleyhi ve sellem)e tenzîl ettiği nâmûs-ı (ekber)dir (yani sâhib-i sırr-ı vahydir.) Âh keşke senin da'vet günlerinde genç olaydım. Kavmin seni çıkaracakları zaman keşke ber-hayât olaydım.". Bunun üzerine Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem: "Onlar beni çıkaracaklar mı?" diye sordu. O da: "Evet, (zîrâ) senin gibi vahiy tebliğ etmiş hiçbir kimse yoktur ki düşman peydâ etmesin. Şâyet senin da'vet günlerine yetişirsem sana son derecede yardım ederim." cevabını verdi. Ondan sonra çok geçmedi Varaka vefat etti. Ve fetret-i vahy vukū' buldu yani bir müddet için vahiy inkıtâa uğradı.

Ahmed Naim

* * *

[261] ZEHÂVÎ-ZÂDE CEMİL EFENDİ'NİN KADIN MES'ELESİNDEKİ MUHÂCEMÂT-I ŞÂİRÂNESİ

Şâir-i meşhûr Bağdadlı Cemil Sıdkı Efendi'nin *el-Müeyyed* cerîdesinde iki makâlesi görüldü. Birisinde, şerîat-i garrâ-yı İslâmiyye'nin kadınlar hakkındaki ahkâmına karşı bir yığın hayâlât-ı şâirâne ile hücum ediliyor; diğerinde, evlâd-ı Arab ellerindeki lisân-ı fasîhi bırakarak avâm lisanını tervîc etmeye da'vet olunuyor. Avâmın konuştuğu lisan mazbût olmadığından bunu kavâid-i sâbite altına almak için bir de fennî usûl gösteriliyor. Şu teklîf Arapların lisanında bir teşettüt, binâenaleyh millet arasında tefrika ihdâsına sebep olacağı için Mısır, Suriye, Irak kıt'alarındaki müslüman muharrirler hepsi birden Cemil Sıdkı'nın aleyhine kalktılar. Hatta öyle diyorlar ki Bağdad'daki ulemâ da ayaklanarak kendisini Hukūk Mektebi'ndeki Mecelle muallimliğinden azlettirmişler.

İstanbul'da bulunduğum sıralarda Cemil Efendi'nin makâlesini görmüş, lâkin okunmaya, yahud mukâbelede bulunmaya liyâkatini göremediğim için feylesof Şiblî Şemîl Cemil Efendi'nin müdâfaasını deruhte ederek *el-Mukattam* cerîdesiyle Osmanlıların, Mısırlıların bu husûstaki re'yini sorduğu için biz de birkaç söz söylemek istiyoruz. Feylesof işe Bağdad'dan aldığı bir mektuba istinâden girişiyor ki Cemil Efendi'nin kendisi tarafından gönderilmiş olması pek muhtemel bulunan bu mektupta meşrûtiyet-perver bir meb'ûsun delâletiyle Hille meb'ûsu Mustafa Efendi meşrûtiyet-perver bir vâli Nâzım Paşa tarafından Cemil Efendi'nin azledilmesini pek fena görüyor.

El-Mukattam cerîdesi Cemil Efendi'nin makâlesini okumadığını i'tirâf ile beraber hakkında revâ görülen zulümden pek galeyâna geldiğini ileri sürerek Şiblî Şemîl'in sözlerinin altına gāyet şiddetli mülâhazalar yürütüyor.

Şemîl bana bu mes'eledeki re'yimi yazmak teklifinde bulununca Cemil'in *el-Müeyyed*'deki makâlesini okudum. Gördüm ki muharrir nass-ı Kur'ân ile sâbit olan bir hükme i'tirâz ediyor. Onu müslümanların hatasına, cehâletine isnâdda bulunuyor. Hatta [1](فِيهَا مَا تَشْتَهِى أَنفُس) tarzında tasvîr ettikleri cennet ibâresiyle *Kur'ân*'ın da mevzû'ât-ı beşeriyyeden olduğuna telmîhte bulunuyor. İşte makâlesinden size aynen naklolunan birkaç parça:

"Kadın yalnız bir cihetten değil, birçok cihetten mazlumdur. Bir kere mazlumdur. Çünkü talâk yalnız erkeğin elindedir. Bilemem nikâh için kadının rızâsı aranıyor da neden ayrılırken hiç onun muvâfakati sorulmuyor.

Sonra mazlumdur: Zîrâ erkek kardeşinin aldığı mirasın ancak yarısına vâris olabiliyor.

Daha sonra mazlumdur. Çünkü kendisi yarım insan, şehâdeti yarım şehâdet addolunuyor.

Evet mazlumdur; çünkü kocası kendisi üzerine üç karı daha alabildiği halde o bir başka kocaya daha varamıyor.

Mazlumdur; çünkü yaşadığı müddetçe bî-çâreyi hava almaktan, erkeklerle ihtilât ederek o sâyede hayat denilen mektepte öğrenilecek hakîkatlere muttali' olabilmekten men' edecek bir kesîf örtü altında gömülmüş bulunuyor.

Müslüman kadını yalnız dünyada mazlum değil, âhirette de böyledir. Çünkü namaz kılan erkek âhirette yetmişten yetmiş bine kadar hûriye nâil olabileceği halde namaz kılan kadın yalnız kocasıyla kalabilecek. Halbuki (فِيهَا مَا تَشْتَهِى أَنفُس) sûretinde tasvîr ettikleri cennette kocası kendisini istemeyip de başka hûrîlerle düşüp kalktığı bir sırada elbette kadın da başkalarını isteyebilir..."

Cemil Efendi'nin makâlesinden ayırdığımız şu bir iki cümle baştan başa şerîate karşı tehekküm, Kur'ân-ı mübîne karşı i'tirâzdır, ki Allah'a, Peygamber'e inanan bir mü'minden sudûru mümkün değildir. Zâten İstanbul'da bulunup da Cemil Efendi'yi tanıyanlardan birçoğu bu adamın hiçbir din ile mukayyed olmayan bir mülhid olduğunu bana söylemişlerdi. Maamâfih râvîlerin doğru sözlü zevâttan olmasına rağ-

[1] Fussilet, 41/31.

men bu sözleri yazamazdım. Çünkü akîdelerindeki kuvveti yakînen bildiğim birçok hâlis müslümanların başkaları tarafından tekfîr olunduğunu çok defalar gördüm. Lâkin yukarıda naklettiğimiz ibâre sahibinin müslüman olmadığını göstermeğe kâfîdir.

Bu sözleri söyleyen adamın küfründe müslüman fakîhlerinden hiçbiri tereddüd etmez. Zîrâ saydığı mes'elelerin hepsi nass-ı Kur'ân ile sâbittir. Yalnız ta'rîf ettiği sûrette bir tesettür ile hûrîlerin mikdârı istisnâ edilmelidir. Cemil Efendi'nin şu müstesnâları da şerîate nisbet etmesi, Kur'ân ile hadîsin kara câhili olmasındandır. Evet, böyle bir şeyin ne *Kur'ân*'da ne de ehâdîs-i sahîhada aslı yoktur. Hadîste her erkeğin cennette iki karısı olacağı vârid olmuşsa da böyle yetmiş veyahud yetmiş bin hûrili hadîsler ancak mevzû' e-hâdîs neşriyle töhmetli birtakım adamların rivâyâtıdır.

Cemil Efendi'nin muhakkirâne, mütehekkimâne i'tirâzda bulunduğu ahkâm hükûmet-i meşrûtanın düstûru'l-ameli olan kavânîn-i şer'iyye cümlesindendir. O şerîat ise Kānûn-ı Esâsî mûcebince Devlet-i Osmâniyye'nin dîn-i resmîsi olan şer'îat-i İslâmiyye'dir, hükûmetin vaz' ettiği, Meclis-i Meb'ûsân'ın tasdîk eylediği Matbûât Kānûnu hükûmetin himâyesine mecbûr olduğu dîn-i resmîsine değil, mevcûdiyetini tasdîk etmiş olduğu edyân-ı sâireye bile böyle mütehekkimâne hücuma müsâade edemeyeceği gibi meşrûtiyet-i Osmâniyye de Zehâvî imzasıyla neşrolunan böyle bir makāleye muvâfakat edemez. Artık neşrindeki fenalığı bildikten sonra şu sözlere tarafdar çıkanlar meşrûtiyete karşı cinâyet işlemiş, kavânîn-i mevzû'asına ri'âyet icâb eden muhît-i hürriyyetin hâricine çıkmış demek olurlar.

[262] Eğer Cemil Efendi kānûnun, şerîatin hudûdu hâricine çıkmak husûsunda biraz akla, hikmete tâbi' olaydı hakkında verilecek hüküm husûsunda merhametkârâne davranmak lâzım gelirdi. Lâkin böyle bir adamdan hikmet, akıl gibi şeyleri nasıl beklersiniz ki zu'munca ıslâhına çalıştığı bir kavmin dininde Kitâbı'nda, sâbit olan ahkâmı takbîhe kadar varıyor. Bu tecâvüze de mahzâ o Kitâb'ı, o dini bilmediğinden cür'et alıyor.

Hikmet, akıl öyle iktizâ ederdi ki bu makāleyi neşretmezden evvel âkıbeti düşünecekti de hüsn-i kabûl göremeyeceği kat'î olmasa bile pek muhtemel olan bu sözlerin nâsı heyecâna getireceğini, bu yüzden hem kendisinin müteezzî olacağını, hem de söylediği şeylerin hadd-i zâtında nef'i farz olunsa bile hiç kimseye müfîd olamayacağını anlayacaktı. Zâten bu sözler dinin esasından butlânına kanâat olmadıkça nasıl kabul olunabilir. Halbuki kabulü sûretinde de milletin bir herc ü merc içine düşmesini, ırzın, malın ibâhasını müeddî olur ki şu halde makālenin fâide-i mevhûmesi zararına gālib olur demektir.

Eğer Cemil Efendi milletin salâhını istemekle beraber müslümanlar bu dinde bulundukça ıslâh olunamazlar fikrini besliyorsa kendisi için ma'kūl olabilecek hareket ya kavmini bu dini bırakarak ilhâd-ı mutlaka sevk etmek, yahud başka bir dine teşvîk eylemekten ibârettir. Yok, müslümanların müslüman kaldıkları halde ıslâhı kābil olacağına mu'tekid ise o zaman yapacağı iş onların dine muhâlif olarak yaptıkları fenalıkları, yine dine muhâlif olarak terk ettikleri iyilikleri göstermek olabilir. Yoksa bir kere Cenâb-ı Hak buyuruyor ki diye bir âyet okumak, bir kere de âyât-ı *Kur'ân*'ı "... tarzında tasvîr ettikleri" imâsıyla mevzû'ât-ı beşeriyyeden addetmek akla, hikmete sığar şeylerden değildir.

Cemil Efendi'nin azli mes'elesine gelince evvelâ bu makāleyi yazıp yazmadığı kendisinden sorulmalı eğer ben yazdım derse o zaman esas-ı şerîati inkâr eden bir adamın Mekteb-i Hukūk'ta Mecelle okutamayacağı tabîî olduğundan hükûmet bu vazîfeden kendisini azletmelidir. Bağdadlılar da çocuklarının ma'sûm zihinlerine şerîatin ahkâmındaki adâlet hakkında şüpheler telkîn edecek böyle bir adamı azletmek için hükûmete mürâcaatta bulunmalıdır. Mes'ele hâkim-i şer'î huzuruna çıkınca Cemil Efendi'nin şerîate karşı tehekkümü, talâk, ta'addüd-i zevcât verâset hakkındaki ahkâm-ı şer'iyyeye zulüm isnâdı tahakkuk edince kendisinin küfrüne, eğer karısı müslüman ise ayrılmasına hükmetmek hâkimin vazîfesi olur.

Devletin şerîati budur. Hiçbir akıllı tasavvur olunmaz ki müslümanlığa mu'tekid olmadığı ahkâm-ı İslâmiyye'yi muvâfık-ı adl görmediği takdîrde bile şerîat, hükûmetin şerîati oldukça bu hükmün icrâsını muâheze edebilsin. Öyle ya Mısır'daki kānûn-şinâslardan bazısı memlekette mer'î olan ahkâm-ı kānûniyyenin birçoğunu tenkîde şâyân görüyorlar da o kānûnların kānûniyeti muteber oldukça ahkâmını tenfîz ettiğinden dolayı hükûmeti muâheze edemiyorlar.

Evet nâsın Cemil Efendi'yi döğmek, sövmek, mahvına yürümek malını yağma etmek gibi harekâtta bulunmalarına yine kat'iyen mesâğ gösterenlerden değiliz. Çünkü halkın küfrüne, yahud büyük bir günah işlediğine hükmolunan adamlar aleyhine kıyâmı hükûmetin nüfûzunu kıracağı gibi memlekette âsâyiş, intizām bırakmaz, halka düşen vazîfe bu gibilerini görünce yüz çevirmektir. Zâten fenalığı kerîh görmek vecîbedir ki âdâb-ı umûmiyyenin, fezâ'il-i insâniyyenin muhâfazası bu sûretle kābil olabilir. Erâzili alkışlayan millet alçalır. Böylelerini tahkīr eden millet ise yükselir. Nitekim İngiliz ricâlinden biri işlediği şenî' bir kabahatin şuyûundan dolayı milleti arasına böyle yüz karasıyla çıkmak ne büyük bir haysiyetsizlik olacağını, kadrini ne derekelere indireceğini gözünün önüne getirince intihardan başka çâre bulamamıştı.

Ta'zîme istihkākı olmadığını bildiği adamları alkışlayanlar ise münâfıktır. Halbuki efrâdı arasında erbâb-ı nifâk mebzûlen bulunan bir millet bu rezîle-i ictimâiyyeyi terk etmedikçe terakkī edemez.

Evet, hürriyet-i fikriyyeye hürmet etmek aklın, ilmin en büyük esbâb-ı terakkīsindendir. Lâkin Cemil Efendi mes'elesi böyle değil ki. Cemil Efendi ortaya bir delil koyarak mezâhibden birine, yahud bir re'y-i ilmî serd ederek bir mes'eleye i'tirâz etmiş değildir. O, dinlerine taarruz ederek bir milleti, kavânîn-i mer'iyyesine karşı hurûc ederek bir hükûmeti tahkīr etmiştir.

Feylosof Şemîl Arap muharrirleri arasında fikrindeki istiklâl ile temeyyüz etmişken hiç böyle bir harekette bulunmamıştır. Bu sebepten müslümanlar kendisinin istiklâl-i fik-

rîsine hürmette bulunurlar. Hem zannetmem ki Cemil Efendi'nin bu sözleri Şemîl'in hoşuna gitsin. Feylosofun hoşuna gidecek hareket ya hâlis bir müslüman olduğunu söylemek, yahud olmadığını i'tirâf ederek edeb dâiresinde, milletin hissiyât-ı dîniyyesini cerîhadâr etmeyecek bir sûrette efkârını bildirmektir. Hele Cemil Efendi'nin zulüm isnâdında bulunduğu bir şerîatin ahkâmını talebeye tedrîs vazîfesiyle muvazzaf olmasını feylesof hiç hoş görmese gerektir. Cemil Efendi'ye lâzım olan bu vazîfeyi bırakıvermek idi: Feylesof "Spencer" Almanya İmparatoru'nun verdiği nişânı kabul etmemişti. Çünkü kendisi harbin kat'iyen aleyhinde bulunduğu halde imparatorun harbin devamına en büyük tarafdar olduğunu biliyordu.

Hükûmete düşen vazîfeye gelince, Cemil Efendi'yi halkın hücumundan muhâfaza ederek hakkında verilecek hükmü muhâkeme neticesinde, cürmün sübûtundan sonra vermektir. Bu husûsta avâmın, havâssın hissiyâtına tebeiyet doğru değildir. Çünkü efrâdın hevesâtı, ihtirâsâtı için had yoktur. Eğer hükûmet hürriyet-i şahsiyyeyi hakkıyla muhâfaza etmeyecek olursa meşrûtiyet kalmaz, memleket harâb olur.

Biz burada Cemil Efendi'nin şüphelerini red ile uğraşacak değiliz. **[263]** *Menâr*'ın mücelledâtına, tefsîrine mürâcaat edenler elverecek kadar izahât bulabilrler.

Şimdi Cemil Efendi'ye hâlisâne birkaç söz söylemek isteriz: Hâdisât-ı vâkıa yazmış olduğun makālenin pek bedîhî bir netîcesidir. Bizim memâlik-i Osmâniyye ahâlisi âdât-ı dîniyyelerine alenen muhâlefette, hakārette bulunmaya tahammül edemezler. Böyle bir harekete karşı din nâmına hurûc ederler. Sen felsefeye, ulûm-ı tabîiyyeye, edebiyyeye, meraklı bir adamsın. Ahkâm-ı dîniyyeden bahsetmeği erbâbına bırak. Millete yapabileceğin bir hizmetle uğraş. Üstâd merhûm derdi ki (Şeyh Muhammed Abdûh) "Bir ümmetin akîm kalmasını tevlîd eden esbâbdan biri de efrâdının yapamayacağı, kābiliyet gösteremeyeceği işlere sarılıp asıl müste'id olduğu şu'abât ile iştigāl etmemesidir."

Sen de zekânı açık ibâreli, hafif ma'nâlı, avâmın, çocukların işine yarar, halka lisân-ı fasîhi öğretir risâleciklerin te'lîfine sarf etmiş olsaydın kezâlik iyi bildiğin fenlere âid kitaplar yazaydın hem müfîd, hem de müstefîd olurdun. İnşallah bundan sonra o yolda hareket edersin.

(El-Menâr)

VAKFE-İ ARAFÂT

Bak şu vâdî-i garâmın sâha-i pür-çûşuna,
Dikkat et manzûr olan evzâ'-ı haşyet-pûşuna.
Neşve-bahş olmuş ki öyle vâkıf-ı medhûşuna
Benzemez bezm-i şarâbın zevk-i nûş-a-nûşuna.
Her biri asmış da ihrâm-ı tecerrüd dûşuna,
Kendini atmış rızâ-yı Hâlık'ın âgūşuna.

* * *

Kurb-ı mebrûkünde Beytullâh-ı Hâcet-perverin,
Dâmen-i feyzinde bir kûh-i bülend ü enverin,
Pîş-i kudsiyyet-penâhında Hudâ-yı Ekber'in,
İctimâ' etmiş güzîde ümmeti Peygamber'in.
Pâ-bürehne, sîne üryânken koyup çıplak serin,
Hepsi sürmekte bu hâk-i pâke vech-i muğberin.

* * *

Kalb-i ümmetten hurûş etmekte bir bank-i hazîn,
İn'ikâsı vermede âfâka bir uluî tanîn.
İnleyen diller diyor: Lebbeyk İlâhe'l-âlemîn,
Ağlayan gözler: Edilmiş şerm ile atf-ı zemîn;
Titreyen eller ise: Ma'tûf-ı dergâh-ı berîn...
Vakt-i tebşîr-i icâbet, durma ey rûhu'l-emîn!

* * *

Bahr-i gufrân nefha-i rahmetle olmuş pür-hibâb;
Zanneder insan görünce haymeden bî-had kıbâb.
Toz, duman vehmeyleme: Levs-i günâh-ı şeyh ü şâb
Sevk-ı bâd-i mağfiretle mevcedâr-ı ıztırâb.
Parlayan semt-i semâda sanma kurs-i âfitâb:
Vech-i bâkī etmede uşşâkına ref'-i nikāb.

* * *

Ey mukaddes buk'a; ey cây-ı me'âlî-intimâ,
Eyliyor samtın senin binlerce hikmet ihtivâ.
Velvelen İslâm için bir mahşer-i vahdet-nümâ,
Sen edersin müslimîni birbiriyle âşinâ,
Sath-ı feyyâzında oldukça hakāyık rûşenâ,
"Benden ey hâk-i semâvî! Bin selâm olsun sana."

Tâhirü'l-Mevlevî

HUTBELERE DÂİR

Beş ay mukaddem, Beyrut'ta bulunduğum zaman, bervech-i mu'tâd dersten dönerken, İstanbul gazetelerini okumak için o, fiilen hâris-i hürriyyet olan muhterem İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti kulübüne girmiştim. Kulüb'ün mütâlaa salonunda gazeteleri karıştırırken *Tanin* gazetesinde üstâz-ı muhterem Musa Kâzım Efendi'nin makām-ı meşîhati ihrâz eylediklerini okuyup pek ziyâde memnun olmuştum. Evet, pek ziyâde. Zîrâ Dârü'l-Fünûn sıralarında iki seneden fazla üstâz-ı muhteremin rahle-i tedrîslerinde bulunduğumdan umûmca müsellem ve ma'rûf olan ilm u irfânlarıyla beraber ne kadar dûr-bîn, hür-endîş ve efkâr-ı âliyye sahibi bir zât olduklarını re'yü'l-ayn müşâhede eylemiş gibi idim. Binâenaleyh bir gün gelip de re's-i kâra geçecek olurlarsa cehliye olmasına ramak kalmış olan ilmiyemizde ıslâhât-ı esâsiyye icrâsıyla mahkûm-ı zevâl olan ilmiyemizin terakkī ve teâlîsine pek büyük hidemât-ı nâfiada bulunacaklarına ümîdim ber-kemâl idi. İşte üstâz-ı muhteremin şeyhülislâm olmaları benim bu tatlı ümîdimin sabah-ı infilâkı olduğundan ben de neş'e-i sürûr ile dil-şîr oldum.

Vâkıa bu meserretim boşa çıkmadı, bir hafta sonra gelen *Tanin* numaralarının birinde "Meşîhat-i Ulyâ'nın Mühim Bir Kararı" ünvânı altında bundan sonra zamân-ı sâ'adette

olduğu gibi hutbelerin hal ü zamâna muvâfık ve mutâbık sûrette ve ahâlinin anlayabileceği bir tarzda okutturulması taht-ı karâra alınarak bu kararın icrâsı için erbâb-ı ihtisâstan mürekkeb bir komisyon intihâb olunduğunu okudum. Bunun üzerine artık kalbimde hâsıl olan meserretin ta'rîfinden âcizim. Zîrâ benim Makām-ı Meşîhat'ten beklediğim ıslâhâtın en mühimmi ve en birincisi şu hutbeler mes'elesi idi.

Vâkıa bu hutbeler mes'elesi pek mühimdir. Zîrâ hutbelerimiz, **[264]** daha doğrusu hutebâmız hakkıyla ıslâh ve ihzâr olunursa bunun yalnız Hükûmet-i Osmâniyye'de değil, tekmîl âlem-i İslâmiyyet'te mühim bir te'sîri ve İslâmların terakkī ve teâlîleri için pek büyük fâidesi olacağı vâreste-i îzâhtır.

Yine bundan üç ay mukaddem şu neş'e-i meserretle ser-mest olarak Beyrut'tan İstanbul'a avdet ettiğim zaman en birinci işim cevâmi'-i kebîrenin birinde edâ-yı Cum'a ile beraber ıslâh olunan, zemîn ü zamâna muvâfık tam ma'nâsıyla fasîh ve belîğ olan hutbeyi işitmekti. Ne güzel tesâdüf! Bindiğim Rus Kumpanyası vapuru üçüncü Eylül'e müsâdif Cuma günü sabahı İstanbul'a vâsıl olarak beni nâr-ı intizârdan kurtarmıştı. Ba'de'l-istihmâm doğru cevâmi'-i kebîreden birine gittim. Gittim ama, iki aydan beri sabırsızlıkla bekleyip de şimdi istimâ'yla mütelezziz ve müstefîd olmak arzusunda bulunduğum halde karşımdaki hatîbin "Elhamdü-lillâh" lafz-ı celîlini kendisine mahsûs bir şîve ile üç defa tekrar ettikten sonra nağamât-ı müteselsile-i sâbıkayı teganniye başlaması üzerine birdenbire şaşırdım kaldım.

Her ne kadar vehle-i ulâda kulağıma inanmamak istedimse de bilâhare silsile-i nağamâtın tevâlîsi üzerine başka türlü tevcîhe koyuldum. "Hutbe ve hutebâyı ıslâh ve tadîl etmişler; bir tanesini de evlâdımıza mâzînin numûnesi olarak ulü'l-ebsâra ibret kalmak üzere ibkā eylemişlerdir" diye hükmettim. Bundan sonra her Cum'a sırasıyla başka câmileri gezmeye başladım. Ve bu güne kadar büyük, küçük onu mütecâviz câmide bulundum. Nihâyet hepsini de maalesef aynı halde gördükten sonra gayr-ı ihtiyârî olarak Ömer İbnü'l-Hâris'in (كانوا فى القديم الزمان يفعلون ولا يقولون، ثم صاروا يقولون ويفعلون والآن صاروا يقولون ولا يفعلون) "Eskiden yaparlar, söylemezlerdi; sonraları hem söylerler, hem yaparlardı; şimdi ise söylerler, fakat yapmazlar." kavlini tahattur eyledim.

Ne olurdu hutebâ-i kirâm hazerâtı hutbenin hitâb demek olduğunu hitâbda ise her kavim ve milletin kendi lisanlarıyla hitâb eylemek [1](وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ) gibi âyet-i kerîme ve pek çok ehâdîs-i nebeviyye muktezâsınca lâzım ve farz olduğunu düşünseler, zemîn ü zamâna muvâfık Arapça mukaddimelerle müterâfık Türkçe olarak hutbeler okusalar, bilhassa kolera illet-i müdhişesinin şiddetle hüküm-fermâ olduğu şu günlerde hatîplerimiz Cum'a'larda nezâfet ve tehaffuzun lüzûmunu, her derdin devâsı olduğunu, âlem, âlem-i esbâb olup, esbâba teşebbüs biz müslümanlar için lâzım olduğunu ve hıfz-ı sıhhate Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimizin ne derecede riâyet ettiklerini ahâlimize lisân-i münâsible anlatsalar da şu illet-i müdhişenin def' u izâlesine hizmet etseler... Salât-ı Cum'a'yı sûret-i sahîhada edâ ettiklerinden mâadâ vezâif-i İslâmiyye'nin en mühimlerinden biri olan vazîfe-i nasîhati de îfâ etmiş bulunurlardı. Bir hatîbin Cum'a gününde minber üzerinde ahâliye ilkā edeceği bir hutbe gazetelerin sahîfeler dolusu yazılarından ve hey'et-i nâsihanın tek tük îfâ ettikleri nasîhatlerden daha müessir, bin kere daha ziyâde müfîd olurdu.

İtiraf edelim bizde bugün gazete okuyup münderecâtıyla istifâde edenlerimizin adedi pek mahdûddur.

Ahâlimizin kısm-ı a'zamı gazetelere nazar-ı istikrâhla bakarlar, değil avâmımız, talebelerimiz, hatta Dârü'l-Fünûn talebelerimiz beyninde bile "Gazeteler birer safsata yığınından ibârettir." diyenlerimiz de yok değildir.

Bir de hutbelerde riâyet olunması lâzım gelen nokta zemînden ziyâde zamandır. Zîrâ birinin tedâriki mümkün olduğu halde diğerinin gayr-ı kābildir. Bizde her nasılsa bu, zamana riâyet etmek de yoktur. Buna bir şâhid olarak mücâhid-i muhterem Abdürreşid İbrahim Efendi hazretlerinin Kurban Bayramı'ndan sonra intişâr eden 119 numaralı *Sırâtımüstakīm*'de münderic hutbe-i belîğalarını îrad edebilirim. Üstâz-ı muhteremin yazdığı hutbe hakîkaten belîğdir, pek münâsib ve muvâfıktır. Lâkin bir ay evvel yazılmış olsa hüsn ü belâgati bin kat ziyâde olur idi.

Şu hutbe-i müfîde *Sırâtımüstakīm*'in 114'üncü numarasında yazılıp da o numaradan birkaç yüz nüshası belde-i tayyibeye gönderilmiş olsa yahud Arabî ve Farisî lisanlarına da tercüme ve ayrıca tab' olunup Arafat'ta hüccâc-ı kirâma tevzî' olunmak üzere irsâl olunmuş olsa ne olurdu? Şüphesiz ki o zaman her şey olurdu ve başka türlü bir te'sîr icrâ ederdi.

İnsan böyle vak'alara sık sık tesâdüf ettikçe o koca Mütenebbî'nin:

وما كل هاوللجميل بفاعل ولا كل فعال له بمتمم

kavl-i hakîmânesini tekrardan başka bir diyecek bulamıyor.

Âlim Cân el-İdrîsî

Sırâtımüstakīm. – Abdürreşid Efendi hazretleri ve *Sırâtımüstakīm* bu bâbda lâzım olan ve elden gelen vezâif-i hamiyyeti îfâ etmişlerdir. Şu kadar ki bu kabîl umûr-ı mühimme için vâsi' mikyâsta çalışabilmek, münevver ve muktedir müslümanların tevhîd-i mesâî ve ibzâl-ı fedâkârîsine mütevakkıftır.

Meşîhatin hutbeleri ıslâh teşebbüsüne gelince, o beylik teşebbüsâttan olduğu cihetle gazete sütûnlarına geçmekten başka fiilî bir semeresine intizâr olunamaz.

HASBİHÂL

– 2 –

Ma'lûm ya, tütünlerimiz gibi edebiyâtımız da Fransız inhisârı altındadır. Fransız edebiyâtından gayrı edebiyâttan bahis bile edemeyiz Bir, iki hafta evvel resimli bir gazetemizin yeni ölmüş Tolstoy'ya dâir bir şeyler yazdığını işitir işit-

[1] İbrahim, 14/4.

mez, pek sevindim; kendi kendime: Tütün rejisine mu'terizler çıktığı gibi, edebiyât rejisine karşı da ihtilâlciler türemiş imiş, dedim ve o gazetenin, Tolstoy'dan bâhis nüshasını, a-lel-acele, satın aldım.

[265] Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, gazeteyi alıp okumadan evvel bir şeye çok merak etmiştim: Rus edebiyâtından tamamen bî-haber sandığım Türk gençleri nasıl oluyor da, Rus mütefekkir ve edîblerinin en büyük ve en derin ve en karışıklarından birisi hakkında bu kadar çabuk makâlât-ı tenkîdiyye ve edebiyye yazabiliyorlar? Gazeteyi alıp, Tolstoy makâlelerine şöyle bir bakınca merakım daha ziyâde arttı, âdetâ mütehayyir kaldım: Tolstoy, 1- Buhrân-ı Ma'nevî Safahâtı... 2- Felsefe-i İctimâiyye... Oh pek derin şeyler!

Gâyet tatlı bir pastayı çabuk bitirmek korkusuyla yemeye kıyamayan bir çocuk gibi, bu tetebbuât-ı amîkayı okumak lezzetini mümkün olduğu kadar te'hîr ederek, resimleri seyre başladım. Lâkin bu resimler biraz keyfimi kaçırdı; üç resimde iki yanlış vardı: "Tolstoy Zevcesiyle Yolda" denmiş, halbuki Tolstoy'un yanındaki hiç de zevcesi değil, hemşîresi... Sonra "Zevcesiyle Yan Yana" denmiş, halbuki bu da zevcesi değil, kızı... Hem canım ne kadar dikkatsizlik: Tolstoy'un şekil ve kıyafeti her iki resimde hiç değişmiyor da, zevce resmin birinde yetmiş yaşlık bir koca karı, diğerinde yirmi, yirmi beş yaşlık bir hanım!

Pek felsefî, pek ictimâî, pek tenkîdî ve pek derin olacağını, ser-levhalarından anladığım ilk makâlenin muharririni bir türlü öğrenemedim: Köprülü-zâde ... Ötesi okunmuyor, adam akıllı isim yerine bir kargacık burgacık bir şey basılmış!..

İşte bu Köprülü-zâde ... Bey'in makâlesini ilk önce okudum. İbtidâ şâirâne ve dumanlı bir mukaddime bast olunuyor; sonra Tolstoy'un "İkrârü'z-Zünûb"una, muharririn kavlince "İ'tirâfâtı'na" başlanıyor.

Ben de i'tirâfâtıma başlayayım:

Mukaddimedeki pek kalabalık pek karışık laflardan açık hiçbir ma'nâ çıkaramadım. Lâkin asıl ehemmiyetli cihet, benim ma'nâ çıkarıp çıkaramamaklığımda değil; Köprülü-zâde Bey'in bu umûmî ve mübhem sözleri nasıl bir tedkîkât ve tetebbuât neticesi olarak yazdığını anlamaktadır. Mesela Köprülü-zâde Bey'e sorulsa ki: "Makâlenizin aksâm-ı sâiresinden sarf-ı nazar yalnız şu mukaddimedeki hükümleri verebilmek için Tolstoy'un kaç eserini okudunuz?" –Acaba ne cevap verirler? –Yoksa birkaç Fransız münekkidinin efkârını mı, sahiplerini söylemeksizin tercüme ve tekrar ediyorlar?

"İkrârü'z-Zünûb"... Lâkin burada Rus muharririnin Rusça yazdığı bir eserinin Fransızca ismini yazmakta ne ma'nâ? Rusça bilmiyorum, Fransızca tercümesinden okudum demek mi? –Fakat beyefendi, sormak ayıp olmasın ama, İ'tirafât'ın Fransızcasını okudunuz mu? Okudunuzsa ve Fransızca okuduklarınızın ma'nâsını anlıyorsanız, lafzen şu satırlarınızın ma'nâsını izah buyurur musunuz? "Kahramân-ı eser 'Leon Nikolayevich' gibi, Tolstoy da zengin ve pür-şeref bir hayatın bütün saâdetlerini yaşadıktan sonra kalbinde derin bir boşluk, gâye ve ma'nâ-yı hayâtı anlayamamaktan mütevellid bir ıztırâb duymuş, ölümün yakınlaştığını bütün merâretiyle hissetmişti:

"-Artık ma'nen yaşamağa muktedir olamayacağım!

"Tolstoy'dan başka biri olmayan 'Leon Nikolayevich' rûh-i marîzinin bu iştikâ-yı fecî'ini dinlerken, artık hayatın kendisi için hiçbir ma'nâyı müfîd olmadığını düşündü... ilh." –"İ'tirafât" bir otobiyografi değil midir ki böyle kahramân-ı eserden bahse lüzum görüyorsunuz? Tolstoy'un küçük ismi Leon, babasının ismi Nikolay değil midir ki Tolstoy'dan başka biri olmayan diyorsunuz?...

Biraz daha ilerleyelim. Tolstoy'un a'sâbı, ruhu keskin bir neşterle teşrîh olunarak, efkâr-ı ahlâkıyye ve dînîyyesi, zamanımızın diğer büyük zekâlarının efkârıyla bil-mukâyese tenkîd olunuyor: "Tolstoy'un dûçâr-ı ihtilâl olan muvâzene-i asabiyyesi, kesb-i sükûnet ve tevâzün etmek için kuvvet, yalan, riyâ fenalık gibi şeyler üzerine müesses olmayan ve doğrudan doğruya vahdetten, iyilikten, aşktan, gâye-i hayâlîden tebeân eden bir dine muhtaçtı. İ'tikâdât'ın umûmiyetle gülünç olduğuna kâni' olmakla beraber (?) bir dinin adem-i mevcûdiyyeti hâlinde ma'nâ-yı hayâtın nâ-kâbîl-i hall bir muammâ hâline geleceğini iddia ediyordu, Nietzsche'nin "dîn-i kuvvet"ine, Raskin'in "dîn-i hüsnüne" karşı Tolstoy'un vaz' etmek istediği bu din, âdetâ bir dîn-i tabîî, bir "dîn-i rahm ü şefkat" idi." –Pardon beyefendi, bu mukâyese ve netâyici de Tolstoy, Nietzsche ve Raskin'i okuyarak, bizzat mı istihrâc buyurdunuz? Değilse menbaınızı göstermek zahmetinden niçin çekindiniz?

Fakat bu kadarcık mı ya? Daha aşağıda, yine muharrir beyin kendi netîce-i tetebbuâtı olarak, Tolstoy'un felsefe-i ictimâiyyesini îzah etmesi de var. "Bu felsefe-i ictimâiyyeyi tahkîk ve keşf için Tolstoy'un hangi eserlerine mürâcaat ettiniz?" suâli artık pek nakarâtı andıracağından ondan vazgeçip, Köprülü-zâde Bey'in, Tolstoy'un ahvâl-i rûhiyye ve dimâğiyyesi hakkındaki efkârını öğrenelim: "Kavî bir bünye-i dimâğiyyeye, metîn ve muhkem bir müfekkireye, muntazam ve esaslı ma'lûmât-ı ilmiyyeye mâlikiyetten mahrum ruhunu terakkıyât-ı asriyye ile istînâs ettirmediği için mütereddid ve bed-bîn olan Tolstoy, hayatının bütün safahâtında şek ve tereddüdden, zaaftan kurtulamamış; hele safahât-ı buhrânı esnâsında, bu zaaf ve tereddüd âdetâ cinnet mertebesine yükselerek onu intihâr edecek bir hâle getirmişti."

Daha küçük iken, rüşdiyede bir arkadaşım vardı. Yazısı benden pek de iyi değildi. Bununla beraber, odasında altına imzâsı atılmış bir sürü levha asılı durur idi. Günün birinde, merak ettim ve arkadaşıma sordum: Ayol, sen bunları nasıl yazabiliyorsun?

[266] –Ben yazmıyorum be! Sahâflarda, şurada burada satın alıyorum, sonra altına imzamı atıyorum, işte o kadar...

Şehâbeddin Süleyman Bey'in "Tolstoy – Şahsı" makâlesini okuduğum zaman rüşdiyedeki arkadaşımın şu sözleri hatırıma geldi. Sakın yanlış anlaşılmasın: Arkadaşıma benzeyen Şehâbeddin Süleyman Beyefendi değil, ondan evvelki makâlenin sahibi, Şehâbeddin Bey, zâten makâlesinin başında "Esasları Fransızca'dan" diye kendisini sigorta ediyor, artık pervâsı yok; fakat makâlesiyle arkadaşına pek zi-

yâde mu'ziblik etmiş oluyor "Tolstoy – Şahsı"nın en son cümlesi şu: "Tolstoy, Fake'nin dediği gibi mahdûdü'l-ma'lûmât, mütecâviz, mu'tedil, merhametli, bir mecmûa-i tezâd, hülâsa bir hasta, bir nîm-mecnûndur." Köprülü-zâde[1] Bey'-in yukarıdaki tahlîl-i rûhîsiyle bunun ne farkı var?:

Köprülü-zâde Bey'in makālesinde şahsî satırlar hiç yok mu? –Hay hay! İsterseniz, işte misâli: "İhtilâl-i kebîr esnâsında milletleri esâretten tahlîs için kendi menâfi'-i husûsiyyesini fedâ ederek bütün Avrupa hükûmet-i mutlakasına i'lân-ı harbi göze aldıran Fransa Parlamentosu, bugün, siyâset-i beyne'd-düvelde "parayı" âmil-i esâsî olarak kabul eden bir hükûmete beyân-ı i'timâd edecek derecede tefessüh-i ahlâkīye dûçâr olmuşken... ilh." –Pek gündelik gazeteler mi kokuyor diyorsunuz?– Geçelim.

Şimdi biraz da ciddî konuşalım: "Eskiler" ara sıra intihâlden çekinmezlerdi; en parlak delili *İkdâm*'ın Paris muhâbiri... Bu mirâs-ı edebîden besbelli "yeniler" de kuru kalmamışlar. Doğrusu, bu iyi değil, âdetâ fena: Edebiyâtta "intihâl"in –Türkçesini söyleyelim– "çalma"nın devamı, hayât-ı ictimâiyyemizin timsâli gibidir: Bütün bu nevi' tetebbu'ât-ı edebiyye –lisân-ı halleriyle– tutulmazsanız, istediğiniz kadar çalın! der, gibi duruyorlar. Sonra, Allah esirgesin, bu illet "nesl-i hâzır"dan "ensâl-i âtiyyeye" de intikāl eder; sonra, sonra, "fecr-i âtî", âdetâ bir "gurûb-ı kat'î" olur...

Köprülü-zâde Bey'in makālesinde, ihtimal, pek fâideli şeyler de vardır. Fakat ben burada makālenin muhteviyâtını tedkīk etmek istemiyorum. Benim yalnız iki maksadcığım var: Birisi, makālenin kısm-ı a'zâmı, menba' gösterilmeden ve belki de iyice anlayamadan edilen tercüme ve iktibâslardan ibâret olduğunu isbât; diğeri de muharrir beyefendiden kısaca bir istîzâh:

– Efendim, epey iktidârınız var, çok da çalışıyorsunuz, bununla beraber niçin usûl-i intihâle mürâcaatla sû'-i misâl olmaktan çekinmiyorsunuz? Yoksa, memlektimizde sahte gösterişleri, samimiyetsizlikleri[2] kâfî değil mi sanıyorsunuz?..

Lâ.

REÎSÜ'L-MÜCTEHİDÎN HASAN ŞÎRÂZÎ HAZRETLERİNE YAZILAN MEKTUP

Basra'dan Samâra'ya

–geçen haftadan mâba'd–

Bu şâyân-ı dikkat adam hakkında daha birçok şeyler yazılabilir... Bu adam, belîğ bir dil ve kalemden başka bir vâsıta-i maddiyyesi olmayan bu seyyâr hoca, bu vâsi' ve mütebahhir âlim, fikrindeki basîret-i siyâsiyye ile ma'lûmât-ı idâreyi, kalbindeki –bu izmihlâl-i hâzırı fikdânına haml ettiği– ateşîn ve ruhî bir hubb-ı İslâm'la mezcetmiş olan bu adam nasıl sevk edeceğini pek mükemmel bildiği, hatta Avrupa ve Asya'nın bütün siyâsiyât mütehassıslarına tasdîk ettirdiği kuvvetlerini harekete ilkā etmekle padişahları tahtları üzerinde titretti, ricâl-i siyâsiyyenin en iyi tanzîm olunmuş planlarını alt üst etti...

Evvelce söylendiği gibi, ne kadar 1882'de münhezim edilmişse de el-ân kendisini tanıttırabilecek bir kuvvet teşkîl eden Mısır hareket-i milliyyesini husûle getirenlerin birincisi o olduğu gibi, İran İnkılâbı'nın bâ'is-i aslîsi de o olup bugünkü İran hareket-i meşrûtiyet-perverânesi hep onun eser-i mesâîsidir, ona medyûndur... Müstakil hükûmât-ı İslâmiyye'ye de, üzerlerine çökmek üzere bulunan büyük tehlike-i felâketi ilk evvel göstererek, Avrupa düvel-i muazzamasının tecâvüzât-ı mütemâdiyyesine karşı durabilmek için, serî' bir ittifâkın şiddet-i lüzûmunu anlatan, bu sûretle onlarda ittihâd-ı İslâm'a olan hareket-i intibâhiyyeyi ilk evvel husûle getiren, odur... Onun içindir ki kendisine –evvelce ta'rîf ettiğimiz üzere– (İttihâd-ı İslâm'ın Bânîsi) dersek yanlış bir şey söylemiş olmayız... Efkârının derece-i vüs'atini idrâk edebilecek kadar zeki ve onları müdâfaaya şitâb edecek kadar heyecân-ı vatan-perverîye mâlik bir padişâh bulabilseydi, şüphesiz daha çok şeyler yapabilecekti!.. Hodgâm ve zâlim bir müstebid olan, yalnız kendi nüfûz-ı şahsîsini, ezvâk-ı maddiyyesini düşünen Nâsırüddîn Şah'tan, kısa bir işkenceden sonra, ümidini kesti! Türkiye Sultanı'ndan pek büyük ümidleri vardı. Bugün İran'da bile sâhib-i nüfûz tarafdarları bulunan hakīkī bir hareket ve Türkiye Sünnîleriyle Acemistan Şiileri arasında canlı bir hareket husûle getirdi, bu i'tilâf Osmanlı Halife'sinin Acemler Şiiler Şahı'nın da Türkler tarafından tanılması esası üzerine mübtenî olup bu iki büyük müslüman fırkaları beynindeki mevâni'i izâleye icrâ-yı te'sîr etti.

Zîrâ o, iki devleti de tehdîd eden tehlikeyi kemâl-i sarâhatla görüyordu, boş münâzaalar, hatta bazen silahlı nifâklarla uğraşacak yerde, müşterek düşmana karşı müttehiden hareket etmek için sarf-ı gayret lüzumunu derk etti! Ancak bu sûretle ufk-ı siyâsetlerini kararan felâketten kurtulabilmek ümîdleri vardı; birçok sâhib-i nüfûz müctehid ve mollalar bu maksada hizmet ediyorlardı; lâkin vaktâ ki bunlar, son İran İhtilâli'nde, kısmen kendi intihâb ve muhabbetleri, kısmen de zarûret **[267]** neticesi olarak hareket-i meşrûtiyet-perverâneye atıldılar; 1908 Haziran'ına kadar huzûrunda o menfûr meşrûtiyet kelimesini tefevvühe kimsenin cesâret edemediği Sultan Abdülhamid, onlarla olan bütün münâsebâtını kesti; ve askerlerinin şimâl-i garbî hudûdlarından tecâvüzüne müsâade ederek onları bir kat daha müşkilât ve mevâni' içine attı, şimdi artık Türkiye'de tulû' eden yeni ve parlak devre üzerine, Cemâleddin'in fikri belki daha vâsi' bir sâha-i muvaffakıyyet bulabilir!..[*]

Mehmed Râgıb

[1] 122. sayıdaki tashîh gereği.

[2] 122. sayıdaki tashih gereği.

[*] İkinci bâb "Tütün İmtiyâzı ve Netâyici" ünvânlıdır. Muhteviyâtı şunlardır: Tenbâkû İmtiyâzı, Kānûn'un Neşri, Şikâyât ve Metâlibi, Melkum Han'ın "Dîn-i Âdemiyyet"i, Şah'ı Tenkīdâtı, Cemâleddin'in 1890'da İhrâcı, İhtisâsât-ı Şahsiyyesi, İmtiyâz Hakkında Türk Matbûâtı, Ahter, Tenbâkû Gürültüleri, İmtiyâzın İlgāsı, İmtiyâz Sahiplerinin Tazmîni (Üçüncü bâb) Nâsırüddin Şah'ın Katli... İlh.

ÂLEM-İ İSLÂM'DA

Cenova Dârü'l-Fünûn'u müdîri Mösyö Edmond Monte Paris'te kâin College de France'da İslâmiyet'in hal ve âtîsi hakkında bir konferans vermiştir. Mûmâ-ileyh konferansında akvâm-ı İslâmiyye'de yavaş yavaş uyanan temâyülât-ı hürriyet-perverâneyi mevzû'-i bahs etmiş ve *Cycle* gazetesi muharririnden birine beyânât-ı âtiyyede bulunmuştur:

İslâmiyet'in hâl-i hâzırıyla istikbâli hakkında çok şey düşünüyorum. Bana sorduğunuz bu mes'ele cidden karışıktır. Binâenaleyh bu bâbda müteaddid cevaplar vermeme müsâade ediniz. Çünkü mes'ele-i İslâmiyyet bize muhtelif eşkâl ve safahât irâe ediyor.

İbtidâ mesâil-i İslâmiyye ile iştigāl eden erbâb-ı tedkīk için en ziyâde câlib-i dikkat olan bunların mevcûdiyet-i hâzırasıdır.

Pek yanlış bir zehâb ile hâl-i atâlette olduğu iddia olunan âlem-i İslâmiyyet bugün bilakis büyük bir faâliyet ve feverân içinde bulunuyor. İslâmiyet bugün ilerlemekte olan bir âlemdir: Bir taraftan Türkiye, Mısır ve İran ki orada terakkī ve temeddüne karşı temâyül ve inhimâkât pek celî olarak kendisini gösteriyor; diğer taraftan İngiltere, Fransa ve Yeni İrlanda müstemlekâtı müslümanları, işbu müstemlekâtta aynı arzû-yı maârif ve tenevvür İslâmları daha ziyâde tahsîl ve hürriyet talebine sevk ediyor.

Fakat Latin İhtilâli'nin te'sîriyle yeni bir istikāmet-i siyâsiyye alan Devlet-i Osmâniyye istisnâ edilecek olursa diğer memâlik-i İslâmiyye'deki bu meyl-i teceddüd, mühim gayr-ı mu'ayyen, nokta-i in'itâfı mechûl birtakım temenniyâttan ibâret kalıyor diyeceksiniz, ben bu fikirde değilim. Benim fikrimce âlem-i İslâmiyyet'in bedenine yeni bir madde-i hayâtiyye dâhil olmuştur ki günden güne bütün a'zâsına yayılıyor. Bu madde-i hayâtiyyeye gelince o da medeniyet-i cedîde yani bizim medeniyetimizdir. Ve bu medeniyet mâzîsi ne olursa olsun, kendi şekl-i temeddünü ne tarzda bulunursa bulunsun her millet üzerinde ister istemez icrâ-yı te'sîr eder. Binâenaleyh bu madde-i hayâtiyye bir kere bir cisme dâhil olunca hiçbir şey onu bu cisimden ihrâc edemez.

Milel-i İslâmiyye'nin günden güne medeniyet-i hâzıranın cereyân-ı tabîîsine tâbi' olacakları bana âşikâr gibi görünüyor.

Milel-i mezkûreden ekserîsinin bilerek bilmeyerek yaptıkları hareket de bundan başka bir şey değildir. Bu husûs onlar için zâten hayat memât mes'elesidir, medeniyet-i cedîdenin cereyânı gayr-ı kābil-i mukāvemettir. Buna karşı durmak isteyen mutlak ezilir. Bugün münevver müslümanlar bu hakîkate muttali' olmuşlardır ve onların hüsn-i misâl olması sâyesinde kendilerinin birçok vatandaşları şehrâh-ı terakkıyât-ı cedîdeye dâhil oluyorlar.

Ben alel-ekser müslümanlarla bizzat münâsebâtta bulundum ve bu münâsebâtta gāyet iyi hatıralar saklıyorum. Pek iyi tahsîl görmüş, pek iyi yetişmiş olarak tesâdüf ettiğim Türkler ve Mısırlılar hakkında hürmet beslerim, hatta müslümanlar içinde pek kıymetdâr; pek vefâkâr dostlarım vardır. Tabakāt-ı mutavassıta-i İslâm arasında peydâ ettiğim münâsebet ve aşinâlara pek merbûtum. Bunların arasında Fas'taki revâbıtım ayrıca şâyân-ı dikkattir. Gāyet basit bir hayat süren bu müslümanlar bize pek yabancı bir tarz-ı tefekküre mâlik olmakla beraber öyle hasâis-i güzîde-i ahlâkıyyeye sahiptirler ki biz o hasâisi medh u tebrîkle beraber nefsimize tatbîk husûsunda pek ihmâlkâr kalırız.

Bu münâsebetle kendilerinin misâfir-perverlik, sadâkat-i mutlaka vesâire gibi evsâf ve mezâyâsını yâd etmek isterim. Hizmetimde Faslılar kullandım. Ve kendilerinin bana karşı en müşkil zamanlarında tamamen muhâfaza-i sadâkat ve samimiyyet ettiğini gördüm. Kezâlik bunu unutmam. Şu ifâdâta hâtime vermeden evvel bir kelime söyleyeceğim.

İslâm'ın ruhuna nüfûz güçtür. Fakat buna infâz-ı nazar etmeğe muvaffak olanlar için o ruh pek güzel; pek şâyân-ı muhabbettir.

Siz onu bir defa öğrendikten sonra size hiçbir şey onu unutturamaz.

Tanin

SIRÂTIMÜSTAKÎM

Sâhib-i makālenin ifâdesiyle de teeyyüd ettiği vechile âlem-i İslâm'da umûmî bir intibâh hâsıl olduğu, medeniyetin vücûb-ı iktibâsı tahakkuk eylediği kābil-i inkâr değildir. İslâmların beyninde âlem-i İslâm'da güzerân olan ahvâlden haberdâr olanlar bu fikrin bu maksadın günden güne teammüm eylediğini görmekle mübâhîdirler. İnşâallah karîben fiiliyât ile de karîrü'l-ayn-i mübâhât oluruz.

Bugün Avrupa'nın en büyük mütefekkirlerinin de nazar-ı dikkatten dûr tutmadıkları, neşriyât-ı mütevâliyyeleriyle daima âmmenin enzâr-ı muhâkemesi önüne koymak istedikleri bir hakîkat vardır ki o da medeniyet-i hâzıranın gayr-ı münker olan fevâid-i lâ-tuhsâsıyla tufeyliyât-ı muhribe gibi o fevâide müstevlî olanları muhît olan rezâil-i bî-payânıdır, düşünmeleri hevâ-perestâne bir dâireden öte geçemeyen pek çok kimseler nefse hoş, zevke mülâyim gelen bu rezâili mütehâlikâne ahza mütemâyil bulunuyorlar.

[268] Ciddiyât bahsine gelince orada hatveler pek ağırlaşıyor.

Biz temennî ederiz ki âlem-i İslâm asla bu hakîkati nazar-ı i'tibârdan dûr tutmasın! Müktesebâtını şiddetli bir kontrole tâbi tutsun!

Avrupa'dan memleketimize gelen fezâilin efrâd-ı maiyyeti rezâil alayları teşkîl etmesin!

Âlem-i İslâm bugüne kadar safvet-i ahlâkıyyesini fıtrat-ı selîmesini muhâfaza etmiştir. Bir kere harâb olduktan sonra ta'mîrine imkân mutasavver olmayan bu cevher-i cihân-bahânın hüsn-i muhâfazasına son dereceye kadar i'tinâ edilmeli İslâm memâlikinde hayatın safahât-ı rezîlesine balçık sıvanmalı medeniyete doğru ciddî, hakīkī bir yoldan gidilmeli.

Garb medeniyetinin iktibâsından daima Japonlar tarafından ta'kīb edilen hatt-ı hareketi gözümüzün önüne getirmeli bu yolda onları kendimize delil ittihâz etmeliyiz.

Avrupa'nın âtîsini sarsmakta olan mehâlik-i ictimâiyyenin merşad-ı âlem-i İslâm'da dahi maa-ziyâde baş göstereceğine şüphe etmemelidir.

İTTİHÂD VE TERAKKİ FIRKASI REÎS-İ MUHTEREMİNİN

NUTKUNDAN

İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti'nin, İttihâd ve Terakkī Fırkası'nın bazılarımızca henüz sarîhan ma'lûm olmayan bir sıfat-ı mâbihi't-temeyyüzünü, Halil Beyefendi'nin, Meclis-i Meb'ûsân'da îrad ettiği nutkun bazı aksâmı izah eyledi:

"O İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti nâmını ben üzerimde taşıyorum. Bu sûretle bu milletin içine dağıldığı vakitte bu hâkimiyeti acaba o millet hüsn-i sûretle sevk edebilecek mi idi? İşte bu bir mes'eledir. Dağınık sûrette olan hâkimiyeti muntazam ve muayyen bir kitle halinde toplayarak acaba o hâkimiyete bir maddiyet, memleketin selâmetini te'mîn edecek bir maddiyet vermek kābil olabilecek mi idi? İşte bu bizim memleketimizde düşünülecek bir mes'ele idi. Husûsiyle Kānûn-ı Esâsî'nin ta'dîlinden sonra. Anâsır-ı sâire zâten kendi cem'iyyât-ı husûsiyyelerine öteden beri sahip oldukları için onlar hakkında bu endîşe vârid olamazdı. Zîrâ onlar öteden beri kendi cem'iyetlerine hükûmetin bahş etmiş olduğu birtakım imtiyâzâtın te'sîriyle daima kendi hey'et-i ictimâiyyelerine âid olan işleri müctemian görmeye alışmışlar ve bu sûretle birçok cem'iyetlere ötedenberi sahip olagelmişlerdi. Bundan dolayı o hâkimiyetten dolayı olan hisselerini muntazaman îfâ edebilmeleri hakkında hiçbir endîşe yoktur. Fakat biz müslümanlar acaba bu hâkimiyeti, bizim içimizde dağılacak olan hâkimiyeti, bir kitle-i müttehide sûretinde muhâfaza edebilecek mi idik? Bu memleketin hâkimiyetine bir şekl-i muayyen ve maddî vererek o sûretle bir nüfûz-ı kānûnî hâlinde hâkimiyet-i milliyyeyi bu memlekette isti'mâl edebilecek mi idik? Bu bir mes'ele-i mühimme idi. Eğer bu mes'ele fasledilmemiş olsa idi, efendiler, hükûmet bugün hükûmetsizlik içinde olurdu. Zîrâ Kānûn-ı Esâsî'yi ta'dîl ederek hükûmeti bu Meclis-i Meb'ûsân'a rabt ettik. Bütün milletin âmâlini toplayıp ve o âmâle hâkimiyetin icâb ettirdiği bir şekl-i muayyen vererek bu Meclis-i Meb'ûsân içinde böyle bir kitle-i müttehide teşkîl edilmemiş olsaydı işte o vakit hükûmetsizlik olacaktı. Diyorum ki anâsır-ı sâire zâten öteden beri cem'iyet hâlinde bulunduğu için onlar hakkında bu endîşe vârid olamazdı. Fakat biz müslümanlar zâten öteden beri cem'iyet yapmaya değil iki kişi bir yere gelmeye men' edildiğimiz için bit-tabi' bizde fikr-i ictimâ' pek mefkūd bir halde idi. Çünkü her şeyi Saray'dan bekliyor idik. Kendi hey'et-i ictimâiyyemiz nâmına müştereken hareket edecek bir cem'iyetimiz yok idi. Binâenaleyh İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti bir fırka-i siyâsiyye, bir cem'iyet-i siyâsiyye hâline inkılâb ederek memleketin içinde bugün göz önünde bulunan ve günden güne terakkīsi hasebiyle deminden dediğim gibi dolayısıyla memleketin hükûmetsizliğe gitmesini men' edecek bir vazîfe-i mühimme sûretiyle her gün teşkîlâtını büyütmekte olan İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti müslümanların hâkimiyetini *dağınık bir halden kurtararak böyle bir kitle-i müttehide sûretinde yaptı ve bu memleketi hükûmetsizlikten kurtardı.*

Efendim işte onun için ben şu açık alnımla bu memleketin necâtının İttihâd ve Terakkī'nin kuvvetinde olduğunu ve müslümanların yani bu memleketin ekseriyetindeki *hâkimiyetin memleketin menâfiine muvâfık sûrette isti'mâl edebilmesi için* bu memlekette hayât-ı meşrûtiyyeti en mürekkeb bir şekilde idare edebilmesi için İttihâd ve Terakkī kuvvetinin bu memlekete lâzım olduğunu daima memleketime vatandaşlarıma söyleyeceğim. (Şiddetli alkışlar) Bu kürsînin önünde bulunsam da söyleyeceğim, arkasında olursam da söyleyeceğim. Çünkü ben memleketin selâmeti bunda olduğunu, şimdiki halde bu memlekette hâkimiyeti dağıtmamak ve bu memlekette –yine tekrar ediyorum– ahâliyi hükûmetsizlikten kurtarmak için buna kāniim. Ve böyle dediğim gibi daima da bu açık alnımla bağıracağım."

Bu sözler gāyet ma'nîdâr ve doğrudur. Biz bu doğru sözlerin, her türlü ibhâmdan ârî bir sûrette fırka reisi tarafından i'lân olunmuş olmasına pek memnunuz. İttihâd ve Terakkī Cem'iyet ve Fırka-i Muhteremesi herkesten ziyâde müslümanlara lâzımdır ve el-yevm efrâdının mensûb oldukları din bu lüzumun en celî delîlidir. İttihâd ve Terakkī böyle bir lüzuma tekābül etmese, yahud hangi lüzuma mukābil teessüsünü sarâhatle anlayamamış olsa, bekā-pezîr olamazdı. Çünkü i'tilâf-ı âlem-i kevnde vücûd, bir netîce-i lüzumdur; ve muhît ile imtizâc ve i'tilâf edemeyen vücûdlar fenâya mahkumdur. Binâ-berîn, Cem'iyet veya Fırka efrâdından bazıları bu hakāyıktan bî-haber iseler muhterem reislerinin şu mühim beyânâtını ta'mîk ve tefekkürle mütâlaa buyursunlar!..

MEKÂTÎB

Çin'den:

***Sırâtımüstakīm* Hey'et-i Tahrîriyyesi'ne**

Zât-ı âlîlerinize 3 nüsha *İle Vilâyetinin Gazetesi*'ne irsâl eyledim. Şu kûşe-i zulmette neşredilmekte olan bu gazeteciği mütâlaa ederek, bazı ehemmiyetli sözlerini *Sırâtımüstakīm*'de derc eylemenizi ricâ ve tevakku' ederim.

İle Vilâyetinin Gazetesi Hıtay'ın vilâyet merkezlerinden olan Gere (Çincesi Huvershek) şehrinde çıkmaktadır. *İle Gazetesi*, vilâyetin Çince gazetesinin matbaasında tab' olunuyor. Çince vilâyet gazetesi her gün çıkıyor, çünkü hurûfât ve makine ile tab' olunuyor. Mezkûr gazetenin başmuharriri Yang-Tong-Ling isimli bir asker generalidir. Bu zât Japonya'da ikmâl-i tahsîl etmiş olduğundan hürriyet, müsâvât, adâlet ve merhameti sever, insanoğlu insan ve Moğoloğlu Moğollukta ber-karâr bir zât-ı âlî-cenâbdır. General **[269]** Yang-Tong-Ling'in memleketimize gelmesi henüz üç yıl oldu. Gelir gelmez, evvelen mektep ve askerlerin cümlesini intizâm tahtına aldı; ba'dehu menâfi'-i ahâliyi gözetip, Hıtayca ve Türkî müslümanca birer gazete neşrettirmeye başladı. Müslümanca gazetenin muharriri benim bir doğma kardeşim Kazanlı Abdulkayyum Efendi el-Hafzâ'dır. Başta muharririn Rusya tebeasından olmaması meşrût idi; lâkin Çin tebeası müslümanlar arasında muharrirlik edebilecek bir adam bulunmaması üzerine biz-zarûre Abdulkayyum Efendi'yi aldılar. Şimdi hamd olsun, *İle Gazetesi* epeyce devam ediyor ve inşâallah ileride daha iyi olur.

Bir de efendim zât-ı fâzılânenizden aşağıki iki suâlime cevap vermenizi ricâ ederim: Evvelen bizim Gulca şehrinde

bir imam gazete okuyan adamın imâmeti câiz değil, namazı fâsiddir demiş. Bu imamın da'vâsına delil olabilecek bir şey kütüb-i şer'iyyede bulmak kābil midir? – Sâniyen sûre-i Nâs'te mezkûr cin ecsâm-ı latîfeden diye bazı kimselerin iddia etmekte oldukları cin midir, yoksa başka bir şey mi? Müfessirîn-i mu'tebere nasıl tefsîr buyurmuşlardır?

Bâkī selâm ve uhuvvet...

Kazanlı
Câbullah el-Hafza

* * *

Sırâtımüstakīm

İle Vilâyeti gazeteleri geldi. Mektup ile ora ahvâline dâir ma'lûmat verip gazeteleri gönderen Câbullah Efendi kardeşimize teşekkür ederiz. *İle Vilâyeti Gazetesi*'nden, evvelce de bahsetmiş ve bazı mevâddını, Rusya'da çıkan refîklerimizden iktibâs tarîkıyle derc eylemiştik. Ve bundan böyle de dercde inşâallah devam ederiz. Çin'de sâkin müslüman-Türk kardeşlerimize hidemât-ı ciddiyyede Kazanlı kardeşlerimizi ve alel-husûs Abdulkayyum Efendi'yi samimiyetle tebrîk eyleriz. Allah sa'ylerini meşkûr ve müzdâd buyursun!

Sorulan mes'elelere gelince; gazete okuyan adamın imâmeti câiz olup olmayacağı gibi bir mes'eleyi kütüb-i şer'iyyede aramak o mukaddes eserleri maazallâh birer herze mecmûası sûretinde telakkī etmektir. Daha doğrusunu isterseniz kütüb-i fıkhiyyemizde musarrah şerâ'it-i imâmeti hâiz beş on zât bulunsa bunların içinden gazete okuyanı fazla bir meziyeti, âlem-i İslâm hakkında fazla bir vukūfu hâiz olacağı için diğerlerine tercîh olunmak icâb eder.

Sûre-i Nâs'teki cin ise mahlûkāt-ı gayr-ı mer'iyyedendir. Mâhiyetini diğer insanların bilmediği nâ-mütenâhî âlemler, mahlûklar gibi ancak Cenâb-ı Hak bilir. [1] (وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ)

MATBÛÂT

Yemen'de ve Irak'ta

Bir ay evvel İstanbul'dan bir Frenk gazetesine çekilen telgrafnâmede, Yemen'de iğtişâşât-ı ciddiyye baş gösterdiği ve bu iğtişâşâtın mühim bir isyan şekline geçmesi pek muhtemel olduğu bildirilmiş ise de Osmanlı efkâr-ı umûmiyyesi, bu güne kadar Yemen vekāyiinin mâhiyet-i hakīkıyyesinden habersiz kalmıştı. Bereket versin, hükûmât devâirine yakın duran bir gazete, geçen Pazar günkü nüshasında Yemen'e dâir bazı ma'lûmât-ı mevsûka vererek ezhân-ı umûmiyyeyi te'mîn etmek vazîfesini deruhte eyledi:

"Bayramda devâirin ta'tîl edilmiş olmasından, mes'elede en ziyâde doğru ma'lûmat verecek olan Türkçe gazetelerin çıkmamasından dolayı yayılmış olan bir sürü şâyiât İngiliz gazetelerinin verdikleri gürültülü havâdislerle büsbütün kabarıyor, bu şâyialar doğru mudur? Şüphesiz ki değil. Doğru olmadığına tamamen emin bulunduğumuz için hepsini ayrı ayrı kaydetmeye lüzum görmüyoruz.

Dün Dâhiliye Nezâreti'nden ma'lûmât-ı sahîha almak üzere icrâ-yı tahkīkāt eyledik. Nezâret'te şâyân-ı dikkat bir ma'lûmat yoktur. Esâsen asıl haber alınması matlûb olan mahallerdeki telgraf hutûtu kırılmış olduğu için doğru ma'lûmat alınması kābil olamamıştır, yalnız Dâhiliye Nezâreti dün telgrafla tekrar ma'lûmat talep etmiştir. Bugün yahud yarın Yemen'de hal ve mevki' hakkında sarîh, vâzıh ma'lûmat alınması belki de kābil olacaktır. Her halde biz Yemen ahvâlinde mucîb-i endîşe bir şey olamayacağı fikrindeyiz, çünkü hükûmete karşı isyanın pek de kolay olmadığını, neticenin yine kendi aleyhlerine çıkacağını isyan edecek olanlar da anlamışlardır. zannederiz."

Bir aydan beri ortalıkta bir sürü mûcib-i endîşe şâyiât varken, Dâhiliye Nezâreti'nde şâyân-ı dikkat bir ma'lûmatın yokluğu garip görünebilir. Lâkin bu fikdân-ı ma'lûmât hakīkī olmaktan ziyâde siyâsî olsa gerektir. Bizde zâten siyâsetşinâslığın en yüksek derecesi, her şey patlak verinceye kadar kapalı tutmaya çalışmak değil midir? Her ne ise, nîm-resmîye benzeyen bu bendin nihâyetleri, i'timâd-ı nefsten mütevellid öyle bir nîkbînlik mahsûlü, insan oraları okurken garâbeti falan unutarak, hükûmetin, hiçbir isyana mahal vermeyecek kadar her tarafta satvet ve şevket sahibi olduğuna âdetâ inanıyor, fakat yazık ki gazete idâre-i tahrîriyyesinin küçük bir kusuru, bu i'tikādı pek çabuk bozuyor:

Bâbân-zâde İsmail Hakkı Bey'in Irak'tan yazdığı "Tüfenkler Omuzda Eller Sapanda" mektubunu, hiç olmazsa aynı nüshaya derc etmemek kābil değil miydi?..

İsmail Hakkı Bey'in gözüyle görüp yazdığı şu:

"Semave'den aşağı istihzâ, tezyîf, tahkīr, tecâvüz ve tehdîd artık sarâhat kesb ediyor. Her tesâdüf eden adam asker ne oldu diye sorduktan sonra bu askerle mi bize çıkacaksınız diyor. Bir diğeri (واين الحكومة؟) "Hükûmet nerede?" dedi geçti.

Veyahud şu;

Bu şahıs derhal gemicilere "Niçin beni geçirmek için bu kadar geciktiniz" diye tekdîre başladı. İstanbul'dan beri refâkatimde getirdiğim Hacı Emin Ağa **[270]** Türkçe jandarmalarımıza hitâben: "Bu herif zorla mı geçmek istiyor. Öyle ise bindirmeyiniz" diye bağırınca gemici herifi bindirmemeye çalıştı. Herif "Vallahi geçirmezseniz ben de geminize yol vermem" diye gemiye kürek vesâire hizmetini îfâ eden sırıkları zabta kalktı. Jandarmalarından birinin kabadayılık damarı tutup bu muhâlefet-i fi'liyye üzerine tüfengine davranayım dedi. Vay sen misin tüfenge davranan! Herif derhal tüfengine fişengini sürdüğü gibi biraz evvel lütfen geçirmiş olduğumuz Arap da sırıtarak şükrâne makāmında fişengini sürdü. Ve hep bize doğru nişân aldılar. Öteden beriden birkaç herif daha geldi. Müsellah bir cemm-i gafîr hâsıl oldu. Ve el-Abes kabilesi şeyhlerinden Şefîc ve Acîl nâmında iki şeyhin adamlarından bulunan bir şahıs –ki ismi Matîr olduğunu öğrendim– aynı zamanda gemimize bir ceza tertip eyliyor idi. Arkadaşları tavassut ettikleri, etme, eyleme deyip teskîne çalıştıkları ve (اركب) "haydi bin" diye gemiden gerek zabtiyeler gerek gemiciler yalvarmaya başladıkları halde Matîr: Ne ben bineceğim ne de siz yürüyeceksiniz. Bu iki

[1] Müddessir, 74/31.

zabtiye mutlaka şurada karaya çıkacaklar. Ben binip geçeceğim" diyor idi. Nihâyet heriflerin karıları da geldiler. Matîr'i kandırdırlar. O da gülerek "Ne ise!" dedi ve Hamd isminde diğer bir arkadaşını zevcesiyle beraber bindirip geçirdi. Kendisi ise nihâyete kadar inat edip binmedi de binmedi."

Satırları okuduktan ve alel-husûs, müşâhedâttan müstenbit: "İstanbul kāri'lerine demek isterim ki Irak'ta âsâyiş ber-kemâldir diye gazetelerde havâdis okurlarsa kat'iyen inanmasınlar."

Nasîhatini de dinledikten sonra, artık "Hükûmete karşı isyanın pek de kolay olmadığını anlamışlardır" diye müsterîh olmak hiç mümkün mü ve hatta câiz mi?

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Jön Türk Refîkımızın Ta'tîli Mes'elesi – Evvelisi hafta İdâre-i Örfiyye kararıyla Jön Türk refîkımız bilâ-müddet ta'tîl olunmuştu. Geçen Salı günü tekrar intişârına müsâade olunduğundan dolayı çok memnun olduk. Dîvân-ı Harb arada sırada, bazı cerâidi ta'tîl ediyor. Ve idâre-i örfiyye cârî olan bir şehirde Dîvân-ı Harb kararıyla gazete ta'tîli tamamen kānûnî bir harekettir. Buna hiçbir kimsenin hiçbir diyeceği olamaz. Ancak Dîvân-ı Harb'e gazeteden müştekî bir ecnebî devlet olmamalıdır. Hiçbir vakitte hiçbir sûretle ecnebî bir devletin umûr-ı dâhiliyyemize ve binâenaleyh hürriyet-i matbû'âtımıza karışmak hakkı yoktur. Umûr-ı dâhiliyemize müdâhale olunduğu anda istiklâlimiz mahv olmuş olur. Mâhiyeti müdâhaleden başka bir şey olmayan ecnebî şikâyetlerine kulak asar görünmek, müdâhale-i ecnebiyyeye meydan vermek olur ki bu hatayı irtikâb eden her hükûmet me'mûru, bilâ-şübhe mes'uldür.

"Jön Türk" refîkımızın ta'tîlinde bir ecnebî devleti sefîrinin müdâhalesi vâki' olduğu söylendi ve resmen hükûmet tarafından tekzîb olunmadı. Bu halde bin müşkilât ile istihsâline çalıştığımız istiklâl-i devletimize yine darbeler indirilmeye başlandı demektir. Devlet-i Osmâniyye'nin Avrupa devletleri derecesinde müstakil bir devlet olmasına, şimdiye kadar mümânaat eden esbâbdan bazıları, Osmânlıların kusurları netâyicinden değilse de, bazıları, muhakkakan istiklâl-i millîlerini takdîr ve müdâfaada izhâr eyledikleri acz ü ihmâldendir. Bu hakāyıkı pek iyi bilen meb'ûslarımızdan bazılarının bu mes'ele üzerine Hâriciye Nâzırı'ndan istîzâhta bulunacakları müstahberdir. Hukūk-ı milliyyemizi hakkıyla müdâfaaya muktedir olmalarını Cenâb-ı Hak'tan temennî eyleriz.

Adem-i Müsâvât Netâyici – Arnavudluk'ta li-maslahatin ta'kīb olunan siyâset, Rumeli'nin diğer bazı cihetlerinde, bazı te'sîrât ile gevşetilip, tatbîk-i kavânînde bir derece adem-i müsâvât eseri zâhir olur olmaz, netâyici kendini göstermekte geç kalmadı:

İştib müftîsi Es'ad, Belediye Reisi Şefîk Efendilerle birçok mu'teberân tarafından Kânûnievvel'in biri tarihiyle Dâhiliye Nezâreti'ne telgrafla bir mürâcaat ve istirhâm vukū' bulmuştur. İki ay zarfında Bulgar komiteleri işi gücüyle meşgūl ahâliden on bir müslümanı vahşiyâne bir sûrette şehîd eylemişlerdir. Çeteler Kānûnu'nun tatbîkinden vazgeçilmesi, idâre-i örfiyyenin kaldırılması, ta'kīb taburlarının işten çekilmesi eşkiyânın kırlarda serbestçe dolaşmalarına meydan vermekten başka bir şey intâc etmemiştir. Karatava'da şehîd edilen değirmencilerle cerh edilen on iki yaşındaki çocuğun felâketi Bulgar komitelerinin faâliyet-i cinâyetkârânelerine en son bir delildir. Müslümanlar ziraat ve ticâret için kasabalar hâricine çıkamamaya başlamışlardır. Buna çâre-sâz olmak üzere bir taraftan kendilerine silahlarının iâdesi, diğer taraftan gayr-ı kâfî görülen ahkâm-ı kānûniyyenin ta'dîli talep ve istirhâm olunmaktadır.

Bu saltanatın asıl sağlam temellerini iyi ta'yînde hata olunmamasını, Allah'tan niyâz eyliyoruz. Garbın Balkanları en sathî tedkīk edenleri bile Devlet-i Osmâniyye'nin Balkanlar'da istinâd-gâh-ı hakīkīsi kimler olduğunu görmekte asla teehhür etmezlerken, biz bu bedîhayı görmemezlikten gelirsek, âkıbeti Allah esirgesin, pek vahîm olur.

İtalyanların Trablusgarb'a Attıkları Müştehiyâne Nazarlardan – Meclis-i Meb'ûsân'da Hâriciye Nâzırımız ve Sadrazam Paşalar taraflarından şiddetle reddolunan İtalya'nın Trablusgarb hakkında beslediği âmâl-i istîlâkârâne, İtalya gazeteleri tarafından sarîhan bildirilmektedir. "Milan'da çıkan" ve Hâriciye Nezâreti'yle münâsebeti olan *Corriere Della Sera* gazetesi, Devlet-i Osmâniyye tarafından Trablusgarb'da İtalya menâfiine muvâfık hareket edilmediği halde Avusturya Almanya ve Amerika menâfiinin inkişafını teshîl olunduğunu yazıyor ve İtalya'nın Trablusgarb'daki hukūku (!) –dikkat buyurulsun: Menâfi'-i iktisâdiyyesi değil, "hukūku"- düvel-i sâireninki ile kābil-i kıyâs olmadığını iddia ederek, o hukūkun muhâfazası için İstanbul'daki İtalya sefîrinin şiddetli hareketini tavsiye eyliyor.

Necib Asgar'ın İstediği İmtiyâz Hakkında – Hâkān-ı Mahlû'dan kalma arâzî-i hükümdârînin Necib Asgar nâmında bir adamın arkasına gizlenmiş ecnebîlere tûl-i müddetle icâresi aleyhinde evvelce yazmış ve Kerbelâ meb'ûs-ı fâzıl ve muhteremi Abdülmehdî Efendi'nin bu bâbda makām-ı sadâret-i uzmâya çektiği telgrafnâmede memnuniyetimizi izhâr **[271]** etmiştik. *Osmanischer Lloyd*'un istihbârına göre Beyrut efkâr-ı umûmiyyesi de bu imtiyâzın tamamen aleyhindedir. Vilâyet Meclîs-i Umûmîsi imtiyâzın adem-i i'tâsını, bâ-telgrafnâme, Dâhiliye Nezâreti'nden temennî eylemiştir.

Bosna ve Hersek:

Bosna Müslümanları Arasında Türkçe Tedrîsâtın İntişârı – Bosnasaray'da İslâmlar tarafından neşredilmekte olan *Müsâvât* gazetesinde mütâlaa olunduğuna nazaran Bosna Maârif-i İslâmiyye Komisyonu vukū' bulan bir ictimâ'da Türkçe tedrîsât için İstanbul'dan yeni usûlde kitaplar celbine ve Türkçe'nin teshîl-i ta'lîmi için de tedrîsâtta Berliç usûlünün ta'kīb edilmesine karar vermiştir.

Meclis Reîs-i Cedîdi – Bosna ve Hersek'in iltihâkından sonra, Avusturya-Macaristan hükûmetinin oraya husûsî bir kānûn-ı esâsî vaz' ettiği ma'lûmdur. Bu kānûn-ı esâsî mûcebince Bosna ve Hersek kıt'asının Saray şehrinde ictimâ'

eder bir nevi' meclis-i meb'ûsânı mevcûddur. Mezkûr meclise birinci reis olmak üzere, Bosna İslâmlarının hukūk ve hürriyetini müdâfaa ile kesb-i iştihâr etmiş Firdevs Ali Bey ta'yîn olunmuştu. Müşârun-ileyhin fücceten vefâtı üzerine Safvet-Beg Başagiç'in ta'yîn edildiği istihbâr olundu. Safvet Bey lisân-ı mâder-zâdı olan Boşnakça'dan mâadâ Türkçe ve Almanca'ya da âşinâ; Viyana Üniversitesi'ni ikmâl ile doktor ünvânını kazanmış, nazım ve nesir olarak âsâr-ı müteaddide sahibi bir zât-ı fâzıldır.

İran:

Tahran Büyük Mitinginin Mukarrerâtı – Rusya'nın İran'ı işgāli İngiltere'nin tehdîdi üzerine Tahran'da büyük bir miting akdolunduğunu evvelce yazmıştık. Bu kere mezkûr mitingin Fransızca muharrer beyânnâmesi, Tahran'dan idarehânemize geldi, besbelli diğer Osmanlı cerâidi idarehânelerine gönderilmiş olacak ki *Tanin* refîk-ı muteremimiz, mukarrerât-ı mezkûrenin baştan âhirine kadar tercümesini Pazar günkü nüshasında derc-i sütûn eyledi. Biz bu beyannâmenin yalnız bir parçasını aşağıya naklediyoruz:

"Müşkilâta rağmenişe başladık. Memleketimizin bazı nukātında zuhûr eden iğtişâşâtı teskîne çalıştık. Âsî kabâili te'dîb, Erdebil, Karacadağ ve Zencan gibi şûriş yatağı olan yerleri dâire-i itâate ircâ' için kuvâ-yı askeriyye tertîb ettik.

Şâyân-ı dikkattir ki bu şûrişler ecnebî entrikalarının netâyicinden başka bir şey değildi. Bu entrikalar Dâreb Mirzâ mes'elesinde ayân oldu. İğtişâşçı meşhur Rahîm Hânzâde ile Ruslar arasında vücûdu tahakkuk eden münâsebât-ı samîmiyye de bunun bir delîl-i dîğeridir.

İstibdâd tarafdarlarının Tahran sefâretlerinde hüsn-i kabûle nâiliyetle rahat rahat fesâd tertibine fırsat-yâb oldukları zikrinden kendimizi alamadığımız husûsâttandır.

İngiltere ve Rusya'nın ihtirâslarını teskîn ve nevzâd-ı hürriyyet-i İrân'ı daha beşiğinde ihnâk için bahaneler icâd etmiş olması sehlü'l-fehm mevâddandır. Lahey Sulh Konferansı'nı açtıran Rusya ile istiklâl-i âleme çalıştığını söyleyen İngiltere'nin âmâl ve ihtirâsât-ı siyâsiyyesi uğrunda nevzâd-ı hürriyyetin doğar doğmaz katl-i âm gibi bir fecîaya uğraması şâyân-ı ibret elvâhtandır!

İngiltere hükûmeti her türlü hukūk-ı insâniyyeti pâ-mâl ederek asılsız bir nota ile bizi tehdîd ediyor, biz de âlem-i medeniyyetin güş-i hakkāniyyetine feryâdımızı eriştirmek hakkına mâlikiz.

İngiltere ve Rusya'nın zulm-dîde tabakātı ve hamiyet ve hissiyyât-ı elîmemizi idrâk eden her ferd şu buhrân-engîz zamanımızda bize muîn ve müzâhir olacaktır.

El-yevm mâzîsi pek parlak, târihi otuz asrın güzâriş-i şeref-âveriyle müzeyyen bir kavmin mahv u ifnâsı gibi gaddârâne bir tasavvur var!

İraniyân gibi mu'temer-i âlemde mevkii olan bir millet nasıl oluyor da İngiliz ve Rus hükûmetlerinin başında bulunan üç dört harîs şahsın keyfine teslîm ediliyor? Birkaç kişinin hırsını teskîn için milyonlarca masûmun hayat ve istiklâli fedâ ediliyor.

İran milleti muhibb-i insâniyyet olanların kâffesini, ezilmek istenilen bir kavm-i ma'sûmun imdâdına da'vet eder.

İranîler el-hükmü li-men galebe kāide-i zâlimânesinin tatbîkine çalışanlara bütün muhibbân-ı insâniyyetin rûy-ı infi'âl göstereceğine ümîd-vârdırlar.

İranîler istiklâl ve hürriyeti kolayca terk etmeyecekler ve nâmuslarını muhâfaza için cân-sipârâne ikdâmâttan geri kalmayacaklardır.

İran mes'elesinin, mes'ele-i muazzama-i İslâmiyyetle alakadâr bulunduğunu İngilizler hatırdan çıkarmasınlar! İran'a vurulacak her darbe kalb-i İslâmiyyet'e de temâs edecek ve 73,192,000 müslüman tebeası olan İngiltere'nin mevkii müşkilâta uğrayacaktır.

İngiliz ve Rus hükûmetleri ve müttefikleri emin olsunlar ki hakkımızdaki tahkīr ve taarruzları bizi menâfiini takdîr etmedikleri bir ittifâka sevk u îsâl edecektir.

İngiltere fütûhâtçıları da emin olsunlar ki İslâm hükûmetlerinin kuvvetini ezmeye çalıştıkça İslâmiyet'in kuvvetini tezyîdden başka bir netice elde edemeyeceklerdir.

Bir kavmin kuvvet-i tedâfü'îsi, ibrâzına mecbûr olduğu mukāvemetle mütenâsiben artar.

Rusya:

Matbûât-ı İslâmiyye'nin Kuvvetlendirilmesine Çalışılıyor – Bakü'de Oruc Oruczâde tarafından Rusça *Vostok* (Şark) ünvânlı bir gazete çıkarmak için imtiyaz talep olunmuştur.

§ Petersburg'ta Rus lisanıyla müslüman menâfii ve makāsıdına hizmet edecek bir cerîdenin kuvveden fiile ihrâcına sa'y olunmaktadır. Hukūk-şinâslardan Şah Ahmedov, cerîdenin iktisâden te'mîn-i hayâtı için 200,000 ruble (takrîben 25 bin lira) sermayeli bir şirket teşkîline teşebbüs etmiştir. Bu şirketin hisse senedâtı münhasıran Volga havzasında, Asya-yı Vustâ'da, Kafkazya ve Sibirya'da bulunan müslümanlara satılacaktır.

Memâlik-i İslâmiyye Rus Muhâceretinin Muvaffakıyetsizliği – Asya-yı Vustâ'da ahâlisi hemen kâmilen müslüman-Türk olduklarından, orada Rus kuvvetini arttırmak, Rus hâkimiyetini te'mîn etmek için Rusya hükûmeti senelerden beri muhâcir gönderiyordu. Lâkin bu muhâcirlerin birçoğu gittikleri gibi geri dönüyorlardı, çünkü oradaki iklim ve tarz-ı ma'îşet ile bir türlü ülfet edemiyorlardı.

Hele son zamanlarda göçebe Türk akvâmı da ziraate başladıklarından, arazîlerinin ta'yîn ve tahdîdlerine de lüzum görülmektedir.

Bu sebeplerden dolayı, bazı Rus gazeteleri Asya-yı vustâ'yı Rus muhâcirleriyle kolonize etmek ve Ruslaştırmak artık müstahîl olduğunu yazıyorlar.

Müslüman Kazak Alayları – Kuban Eyâletinde sâkin olup şimdiye kadar asker vermeyen müslümanlardan ayrıca müslüman Kazak alayları teşkîline teşebbüs olunmuştur. Bu alaylar sırf müslüman efrâddan mürekkeb olup Hıristiyan Kazaklarla karıştırılmayacaktır.

Bir Müslüman Gazetesinin Tekrar İntişârı – Evvelce Hükûmet tarafından kapattırılmış olan Esterhan'da münteşir *Bürhân-ı Terakkī* refîkımızın tekrar intişârına müsâade olunmuştur. Yeni nüshası geldi, sevindik ehl-i İslâm'a nâfi' hidemâtta muvaffakıyetini temennî ederiz.

[272] Rusya-Hindistan Demiryolu – Almanların "Bağdad" şimendöferine mukābil, ona rakīb olmak üzere Rus ve İngilizler, birkaç seneden beri bir Rusya-Hindistan hatt-ı hadîdini düşünmektedirler. Bunun ilk projesi, Afganistan'ı yarıp geçen bir hat ile Rusya'nın Asya-yı Vustâ ve İngiltere'nin Hindistan hutûtunu ilhâk şeklinde zuhûr etmişti. Buna muvaffakıyet hâsıl olmadı. Şimdi Kafkazya hutûtunu İran ve Belucistan vâsıtasıyla Hind hutûtuna ilsâk tasavvur olunuyor. Hattın İran kısmı, Bakü'den Bahr-i Hazar yalısını ta'kīb ederek Reşt'e gelecek sonra Tahran ve Kirman'dan geçerek Belucistan'daki Nuşki şehrine vâsıl olup, orada Hind hutûtuyla birleşmiş olacak, eğer bu hat inşa olunursa, Avrupa ile Hint arasında müddet-i seyâhat yarı yarıya eksilecek. Avrupa postası, Avrupa seyâhatleri Lehistan'dan, Rusya'dan İran'dan geçip Hindistan'a karadan gidecekler.

Potsdam mülâkātından beri bu teşebbüse daha ziyâde faâliyetle çalışılıyor. Zîrâ, rivâyâta göre Almanya hükûmeti, "Hanikin" den geçen bir iltisâk hattıyla Bağdad ve İran yollarının birleşmesi şartı altında Rus ve İngilizlerin bu teşebbüs-i azîmine muvâfakat eylemiştir. Lâkin Rusya tüccârının bir kısm-ı mühimmi ve alel-husûs İran pazarında manifatura ticâretini hemen hemen yed-i inhisârlarına almış olan Moskova manifatura fabrikacıları, bu demir yolun Alman ve İngiliz rekābetine meydan vereceğini düşünerek, yapılmaması re'yinde bulunuyorlar. Rusya ticâret borsalarının ehemmi olan Moskova Borsası erkânı bil-ictimâ', Rusya hükûmeti'nin bu teşebbüse tarafdarlık etmemesini talebe karar vermişlerdir. Manifaturacılar bu hattın aleyhinde bulunuyorlarsa da demirciler, köprücüler, neftçiler, vapur ve şimendöfer kumpanyaları hattın yapılmasını şiddetle talep ediyorlar. Ve çünkü, Rusya-Hindistan hattının inşası, el-yevm siparişe pek muhtaç olan Rusya, demir sanâyiine birçok ray ve vagon yaptıracağı gibi, bilâhare Kafkazya neft madencileriyle cenûbî Rusya maden kömürcülerine büyük bir müstehlik olacaktır. Bâ-husûs Rusya Hindistan demir yolunun açılması Avrupa-Hindistan ticâret cereyânını kısmen Rusya'ya çevirerek, Rusya'nın vesâit-i nakliyye ticâretine büyük bir vüs'at ve terakkī te'mîn edecektir.

Bu demir yolun bütün âlem-i İslâm'a ve hele Devlet-i Osmâniyye'ye te'sîr-i azîmi dokunacağı şüphesizdir. Bununla beraber, bizim cerâidde tafsîl ve vuzûh ile bundan bahsedenler görünmüyor. Halbuki gerek Avrupa matbûâtında gerekse Rusya'nın müslüman matbûâtında, "İran hatt-ı kebîri" bu ayların en büyük bir mes'ele-i iktisâdiyye ve siyâsiyyesini teşkîl etmiştir. Hatt-ı mezkûrun memâlik-i Osmâniyye'ye iktisâdî ve siyâsî derece-i ta'allukunu anlamak için bir Rus gazetesinin hattın aleyhdârlarına karşı temhîd ettiği bir delili şöyle bir okumak kâfîdir:

"Ma'lûm ve mevcûd Bağdad yolundan başka, şimdi Türkiye hükûmeti Sivas-Van-Süleymaniye hattının imtiyazını da bir İngiliz kumpanyasına (Chester'e) verdi. Bir Alman şirketi Trabzon-Erzurum-İran hattının projelerini hazırlıyor. Ve bu projelerden sarf-ı nazar, şimdi bile İngiliz ve Alman malı İran'a Türkiye'den transit olarak geliyor, Dicle üzerinde seyr ü sefer eden vapurlar, hudûda kâin Hanikin'e kadar bi's-suhûle mal taşıyorlar."

Demek oluyor ki Türkiye'den geçip gelen malı Rusya'ya çevirmek, şarkī Anadolu hutût-ı hadîdiyyesinin ve bâ-husûs Bağdad hattının ehemmiyeti tenkīs edilmek isteniliyor. Zikre hâcet yoktur ki Bağdad hattı Avrupa ile Hind arasında yegâne bir vâsıta-i nakliyye-i berriyye olsa, bundan en çok kazanacak biz, Osmanlılarız. İran hatt-ı kebîrinin, siyâsî ve askerî netâyicini tedkīkten sarf-ı nazar yalnız cihet-i iktisâdiyyesine böyle acele bir göz atmak; bizce derece-i ehemmiyetini takdîre kâfî olsa gerektir. Maamâfih bu hattın semerât-ı muhtemelesine yalnız Osmanlılar değil, bütün müslümanlar menâfi' nokta-i nazarından bakacak olursak, iş hayli değişir. Bugün müslümanların teârüfüne en ziyâde hizmet eden şey Avrupalıların âlem-i İslâm'a girip yaptıkları her türlü vâsıta ve istihbâr ve nakildir. Eğer ittihâd-ı İslâm hazırlanıyorsa buna pek çok hizmet eden avâmilden birisi de hiç şüphesiz, Avrupalıların icâd ve inşa ettikleri demir yollarıdır. Binâenaleyh âlem-i İslâm'da muvâsaleyi teshîl ile müslümanları yekdiğerine yakınlaştıran her bir vâsıta menâfi'-i İslâmiyye'ye muvâfıktır. Mes'eleye bu noktadan bakan Orenburglu *Vakit* refîkımız Rusya-Hind demir yoluna tarafdarlık etmekte pek haklıdır.

İdâre-i Rûhâniyye ve Medâris-i Milliyye Teftîşi, İdâre-i Rûhâniyye Risâle-i Resmiyyesinin Feshi – Müslüman İdâre-i Rûhâniyyesi'nin makarrı olan Ufa'ya İdâre-i Rûhâniyye teftîşine gelmiş olan hükûmet me'mûrları, şimdi medâris-i mühimmenin teftişine başlamışlardır. Medâriste bilhassa tarih ve coğrafyanın sûret-i tedrîsini ehemmiyetle tedkīk ve tahkīk ediyorlar. Rus kitapları içinde İstanbul basması zuhûr ederse, derhal nota alıp, memâlik-i ecnebiyyede matbû kitapların talebeye verilmesindeki esbâbı soruyorlar. Müfettişler arasında birisi Antakyalı bir hıristiyan Arap'tır. Mûmâileyh bazı Suriyeli hıristiyanlar gibi Rusya mekteplerinde tahsîl ederek, Petersburg Sansür Komitesi'ne me'mûr olmuş eşhastandır. Antaki Efendi Arapça ve Türkçe kitapları okuyarak, başmüfettişe muhteviyâtını anlatıyor. Medrese talebesini imtihan ederken, hemen daima Türkiye ve Rusya'ya dâir isticvâb ediyorlar ve verdikleri cevaplardan Türkiye'ninki mi, Rusya'nınki mi daha mufassal okutulduğunu ve hangisine daha ziyâde tevcîh-i muhabbete çalışıldığını anlamak istiyorlar...

İdâre-i Rûhâniyye tarafından resmî bir risâle neşrolunmakta idi. *Ma'lûmat* ünvânlı bu haftalık risâle müfettiş efendinin telkīni ile İdâre-i Rûhâniyye reisi tarafından fesh u ilgā olunmuştur.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

29 Aralık 1910 27 Zilhicce Perşembe 16 Kânûnievvel 326 **Beşinci Cild - Aded: 121**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

4- Hadîs-i Şerîf

عَنْ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الوَحْيِ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ: بَيْنَا أَنَا أَمْشِي إِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ، فَرَفَعْتُ رَأْسِي(1) فَإِذَا المَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ، فَرُعِبْتُ (2) مِنْهُ، فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ: زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي (3) " فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: (4) «يَا أَيُّهَا المُدَّثِّرُ. قُمْ فَأَنْذِرْ. وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ.فَيِيابَكَ فَطَهِّرْ. والرُّجْزَ فَاهْجُرْ.» فَحَمِيَ(5) الوَحْيُ وَتَتَابَعَ.(6)

1) (فرفعت بصرى) da mervîdir. 2) Diğer nüshada râ'nın fethiyle (فرعبت). 3) Bir rivâyette bir kere (زملونى), diğer rivâyette (دثرونى) vârid olmuştur ki ikincisi âtiyen gelecek âyet-i kerîmeye daha muvâfıktır. 4) Diğer rivâyette (تعالى) yerine (عز وجل) 5) Âyât-ı kerîmenin meâli: Ey örtüye bürünen Resûlüm! Kalk da sana iman etmeyenleri inzâr et. Rabbi'nin azamet ve kibriyâsından bahset. Elbiseni pâk ve mutahhar tut. İbâdet-i evsân necâsetini terkinde de dâim ol. Vallâhu a'lem. 6) Diğer rivâyette (وتواتر).

4- Tercüme

Câbir bin Abdillah el-Ensârî radiyallâhu anhümâ da (hadîs-i sâbıkı rivâyet edip) diyor ki:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem fetret-i vahyden bahsederken söz arasında buyurdu ki: Bir gün yürürken bir de gökyüzü tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırdım. Bir de baktım ki Hirâ'da bana gelen melek semâ ile arz beyninde bir kürsî üzerinde oturmuş. Pek ziyâde korktum (evime) dönüp "Beni örtün, beni örtün!" dedim. Bunun üzerine Allahu Teâlâ hazretleri [1](يَا أَيُّهَا المُدَّثِّرُ. قُمْ فَأَنْذِرْ. وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ.فَيِيابَكَ فَطَهِّرْ. والرُّجْزَ فَاهْجُرْ.) âyât-ı kerîmesini inzâl etti. Artık vahiy kızıştı ve ardı kesilmedi.

5- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ الله عنهما فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: «لاَ تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ» قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً، وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ(1) شَفَتَيْهِ. فَقَالَ ابْنُ **[274]** عَبَّاسٍ: فَأَنَا أُحَرِّكُهُمَا(2) كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَرِّكُهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزّ وجَلّ (3): «لاَ تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ» قَالَ: جَمْعُهُ لَكَ فِي صَدْرِكَ(4) وَتَقْرَأَهُ: «فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ» قَالَ: فَاسْتَمِعْ لَهُ وَأَنْصِتْ: «ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ» ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ اسْتَمَعَ فَإِذَا انْطَلَقَ جِبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا قَرَأَهُ(5).

1) Diğer rivâyete göre (يحرك به). 2) Diğer nüshaya göre (احركهما لك), diğerine göre de (لكم). 3) Diğer nüshada (تعالى). 4) Ekser rivâyâtta feth-i mim ile (جمعه لك صدرك) ve bir rivâyette zamm-ı ayn ile bir rivâyette de kezâ sükûn-ı mim ile (جمعه له صدرك) vârid olmuştur ki cümlesi ma'nen mütekāribdir. Yalnız son rivâyette (له)'deki zamîr *Kur'ân*'a, (لك)'de zamîr ise Hazret-i Resûl-i zî-şân'a râcidir. 5) Diğer rivâyette zamîrsiz olarak (كما قرأ) vârid olmuştur.

5- Tercüme

[2](لاَ تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) Âyet-i kerîmesi hakkında İbni Abbâs radiyallâhu anhümâdan şöylece dediği rivâyet olu-

[1] Müddessir, 74/1-5.

[2] Kıyâmet, 75/16.

nuyor: Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem tenzîl olunan âyât-ı kerîmenin zabtı yüzünden güçlük çeker ve bundan dolayı çok kereler mübârek dudaklarını tahrîk ederdi. Bunu söylerken İbni Abbâs radiyallâhu anhümâ "İşte bak Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem dudaklarını nasıl tahrik ediyor idiyse ben de sana öylece tahrîk ediyorum" da demiş. Bunun üzerine Allahu Teâlâ hazretleri (* لاَ تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ. فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ. ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ) âyât-ı kerîmesini inzâl etti. (إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ) "*Kur'ân'ı* senin sadrında cem' edip onu okuyabilmen bize âiddir." (فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ) (Lisân-ı Cibrîl ile) "*Kur'ân'ı* sana okuduğumuzda onu dinle ve sükût ederek ona kulak ver", (ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ) "Ondan sonra da onu (dürüst) okumanı biz tekeffül ederiz." demektir. İşte bundan sonra Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme ne zaman Cibrîl (aleyhisselâm) nâzil olursa dinlerdi. Cibrîl (aleyhisselâm) gidince getirmiş olduğu âyât-ı kerîmeyi o nasıl tilâvet etmiş idiyse Nebiyy-i (Muhterem) sallallâhu aleyhi ve sellem de öylece tilâvet ederdi.

6- Hadîs-i Şerîf

وَعَنْه رَضِيَ الله عنه قالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَجْوَدَ النَّاسِ، وَكَانَ(1) أَجْوَدُ(2) مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ عَلَيْه السلام، وَكَانَ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ فَيُدَارِسُهُ القُرْآنَ، فَلَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَجْوَدُ بِالخَيْرِ مِنَ الرِّيحِ المُرْسَلَةِ.

1) Diğer rivâyete göre (فكان) 2) Diğer rivâyete göre dâl'ın zammıyla (اجود).

6- Tercüme

Yine İbni Abbâs radiyallâhu anhümâdan şöylece dediği rivâyet olunuyor: Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem halkın en cömerdi idi. En cömerd olduğu zaman da Ramazan'da idi ki (bu ay) Cibrîl aleyhisselâm kendisine çokça mülâkī olduğu zaman idi. Cibrîl (aleyhisselâm) Ramazan'ın her gecesinde zât-ı şerîflerine mülâkī olur, kendisi ile *Kur'ân-ı Kerîm*'i müdârese ve müzâkere ederdi. İşte bundan dolayı Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ibzâl-i hayrda mâniaya uğramayan (mübârek) rüzgârdan daha cömerd idi.

7- Hadîs-i Şerîf

أَنَّ أَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ هِرَقْلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي رَكْبٍ مِنْ قُرَيْشٍ، وَكَانُوا(1) تُجَّارًا بِالشَّأْمِ(2) فِي المُدَّةِ الَّتِي كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَادَّ فِيهَا أَبَا سُفْيَانَ(3) وَكُفَّارَ قُرَيْشٍ، فَأَتَوْهُ وَهُمْ بِإِيلِيَاءَ، فَدَعَاهُمْ(4) وَحَوْلَهُ عُظَمَاءُ الرُّومِ، ثُمَّ دَعَاهُمْ وَدَعَا بِتَرْجُمَانِهِ(5)، فَقَالَ: أَيُّكُمْ أَقْرَبُ نَسَبًا بِهَذَا الرَّجُلِ الَّذِي(7) يَزْعُمُ(8) أَنَّهُ نَبِيٌّ؟ فَقَالَ(9) أَبُو سُفْيَانَ: فَقُلْتُ(10) أَنَا أَقْرَبُهُمْ(11) فَقَالَ: أَدْنُوهُ مِنِّي، وَقَرِّبُوا أَصْحَابَهُ فَاجْعَلُوهُمْ عِنْدَ ظَهْرِهِ، ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ: قُلْ لَهُمْ إِنِّي سَائِلٌ هَذَا عَنْ هَذَا الرَّجُلِ، فَإِنْ كَذَبَنِي فَكَذِّبُوهُ. فَوَاللَّهِ(12) لَوْلاَ الحَيَاءُ مِنْ أَنْ يَأْثِرُوا عَلَيَّ كَذِبًا لَكَذَبْتُ عَنْهُ. (13) ثُمَّ كَانَ أَوَّلَ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَنْ قَالَ: **[275]** كَيْفَ نَسَبُهُ فِيكُمْ؟ قُلْتُ: هُوَ فِينَا ذُو نَسَبٍ، قَالَ: فَهَلْ قَالَ هَذَا القَوْلَ مِنْكُمْ أَحَدٌ قَطُّ قَبْلَهُ؟ قُلْتُ: لاَ. قَالَ: فَهَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ؟ قُلْتُ: لاَ قَالَ: فَأَشْرَافُ النَّاسِ يَتَّبِعُونَهُ(*) أَمْ ضُعَفَاؤُهُمْ؟ فَقُلْتُ بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ. (14) قَالَ: أَيَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ؟ قُلْتُ: بَلْ يَزِيدُونَ. قَالَ: فَهَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ؟ قُلْتُ: لاَ. قَالَ: فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ(15) بِالكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ؟ قُلْتُ: لاَ. قَالَ: فَهَلْ يَغْدِرُ؟ قُلْتُ: لاَ، وَنَحْنُ مِنْهُ فِي مُدَّةٍ لاَ نَدْرِي مَا هُوَ فَاعِلٌ فِيهَا، وَلَمْ يُمْكِنِّي(16) كَلِمَةٌ أُدْخِلُ فِيهَا شَيْئًا غَيْرُ هَذِهِ الكَلِمَةِ، قَالَ: فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ؟ قُلْتُ: الحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالٌ، يَنَالُ مِنَّا وَنَنَالُ مِنْهُ. قَالَ: مَاذَا(17) يَأْمُرُكُمْ؟ قُلْتُ: يَقُولُ: اعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ وَلاَ تُشْرِكُوا(18) بِهِ شَيْئًا، وَاتْرُكُوا مَا كَانَ يعبد آبَاؤُكُمْ(19)، وَيَأْمُرُنَا بِالصَّلاَةِ(20) وَالصِّدْقِ(21) وَالعَفَافِ وَالصِّلَةِ. فَقَالَ لِلتَّرْجُمَانِ: قُلْ لَهُ: انى سَأَلْتُكَ(22) عَنْ نَسَبِهِ فَذَكَرْتَ أَنَّهُ فِيكُمْ ذُو نَسَبٍ، فَكَذَلِكَ(23) الرُّسُلُ تُبْعَثُ فِي نَسَبِ قَوْمِهَا. وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَالَ أَحَدٌ مِنْكُمْ هَذَا القَوْلَ قبله(24)، فَذَكَرْتَ أَنْ لاَ، فَقُلْتُ: لَوْ كَانَ أَحَدٌ قَالَ هَذَا القَوْلَ قَبْلَهُ، لَقُلْتُ رَجُلٌ يَأْتَسِي(25) بِقَوْلٍ قِيلَ قَبْلَهُ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ(**) مِنْ مَلِكٍ، فَذَكَرْتَ أَنْ لاَ، قُلْتُ(26) لَوْ(27) كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ، قُلْتُ رَجُلٌ يَطْلُبُ مُلْكَ أَبِيهِ، وَسَأَلْتُكَ، هَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ، فَذَكَرْتَ أَنْ لاَ، فَقَدْ أَعْرِفُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَذَرَ الكَذِبَ عَلَى النَّاسِ وَيَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ. وَسَأَلْتُكَ أَشْرَافُ النَّاسِ اتَّبَعُوهُ أَمْ ضُعَفَاؤُهُمْ، فَذَكَرْتَ أَنَّ ضُعَفَاءَهُمُ اتَّبَعُوهُ، وَهُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ. وَسَأَلْتُكَ أَيَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ، فَذَكَرْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ، وَكَذَلِكَ أَمْرُ الإِيمَانِ حَتَّى يَتِمَّ. وَسَأَلْتُكَ أَيَرْتَدُّ أَحَدٌ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ، فَذَكَرْتَ أَنْ لاَ، وَكَذَلِكَ الإِيمَانُ حِينَ تُخَالِطُ(28) بَشَاشَتُهُ القُلُوبَ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَغْدِرُ، فَذَكَرْتَ أَنْ لاَ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ لاَ تَغْدِرُ. وَسَأَلْتُكَ بِمَا يَأْمُرُكُمْ، فَذَكَرْتَ أَنَّهُ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَعْبُدُوا **[276]** اللَّهَ وَحده(29) وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَيَنْهَاكُمْ عَنْ عِبَادَةِ الأَوْثَانِ، وَيَأْمُرُكُمْ بِالصَّلاَةِ وَالصِّدْقِ وَالعَفَافِ، فَإِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا فَسَيَمْلِكُ مَوْضِعَ قَدَمَيَّ هَاتَيْنِ(30)، وَقَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ(31)، لَمْ أَكُنْ أَظُنُّ أَنَّهُ مِنْكُمْ، فَلَوْ (32) أَعْلَمُ أَنِّي أَخْلُصُ إِلَيْهِ لَتَجَشَّمْتُ لِقَاءَهُ، وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسَلْتُ عَنْ قَدَمِهِ(33). ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي بَعَثَ بِهِ دِحْيَةُ(34) إِلَى عَظِيمِ بُصْرَى، فَدَفَعَهُ إِلَى هِرَقْلَ، فَقَرَأَهُ فَإِذَا فِيهِ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ: سَلاَمٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الهُدَى، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الإِسْلاَمِ(36)، يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الأَرِيسِيِّينَ(37) وَيَا أَهْلَ الكِتَابِ(38) تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لاَ نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ.» قَالَ قَالَ(39) أَبُو سُفْيَانَ فَلَمَّا قَالَ مَا قَالَ، وَفَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ

---

* Âyât-ı kerîmenin meâli: Ey Habîb-i Muhterem! Sana nâzil olan âyât-ı Kur'âniyye ile belki belleyemem diye acele edip de lisanını, dudaklarını Cibrîl tilâvetini bitirmeden tahrîk etme. *Kur'ân'ı* sadrında cem' etmek, sana tilâvet ettirmek bize âiddir. Lisân-ı Cibrîl ile *Kur'ân'ı* sana okuduğumuzda sen yalnız dinle. Ondan sonra onu anlatmak yine bize âiddir. E[elif]. H[he]. Vallâhu a'lem. [Kıyâmet, 75/16-19.]

الكِتَابِ، كَثُرَ عِنْدَهُ الصَّخَبُ وَارْتَفَعَتِ الأَصْوَاتُ وَأُخْرِجْنَا، فَقُلْتُ لِأَصْحَابِي(40) لَقَدْ أَمِرَ أَمْرُ ابْنِ أَبِي كَبْشَةَ، إِنَّهُ يَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الأَصْفَرِ. فَمَا زِلْتُ مُوقِنًا أَنَّهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللَّهُ عَلَيَّ الإِسْلاَمَ.

وَكَانَ ابْنُ النَّاظُورِ، صَاحِبُ إِيلِيَاءَ وَهِرَقْلَ، اسقف(41) عَلَى نَصَارَى الشَّأْمِ يُحَدِّثُ أَنَّ هِرَقْلَ حِينَ قَدِمَ إِيلِيَاءَ، أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ، فَقَالَ له(42) بَعْضُ بَطَارِقَتِهِ: قَدِ اسْتَنْكَرْنَا هَيْئَتَكَ، قَالَ ابْنُ النَّاظُورِ(***): وَكَانَ هِرَقْلُ حَزَّاءً يَنْظُرُ فِي النُّجُومِ، فَقَالَ لَهُمْ حِينَ سَأَلُوهُ: إِنِّي رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ حِينَ نَظَرْتُ فِي النُّجُومِ مَلِكَ(43) الخِتَانِ قَدْ ظَهَرَ، فَمَنْ يَخْتَتِنُ مِنْ هَذِهِ الأُمَّةِ؟(44) قَالُوا: لَيْسَ يَخْتَتِنُ إِلَّا اليَهُودُ، فَلاَ يُهِمَّنَّكَ شَأْنُهُمْ، وَاكْتُبْ إِلَى مَدَايِنِ مُلْكِكَ، فَيَقْتُلُوا مَنْ فِيهِمْ مِنَ اليَهُودِ. فَبَيْنَمَا هُمْ(45) عَلَى أَمْرِهِمْ، أُتِيَ هِرَقْلُ بِرَجُلٍ أَرْسَلَ بِهِ مَلِكُ غَسَّانَ يُخْبِرُ عَنْ خَبَرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا اسْتَخْبَرَهُ هِرَقْلُ قَالَ: اذْهَبُوا فَانْظُرُوا أَمُخْتَتِنٌ هُوَ أَمْ لاَ، فَنَظَرُوا إِلَيْهِ، فَحَدَّثُوهُ أَنَّهُ مُخْتَتِنٌ، وَسَأَلَهُ عَنِ العَرَبِ، فَقَالَ: هُمْ يَخْتَتِنُونَ **[277]** (46)، فَقَالَ هِرَقْلُ: هَذَا مُلْكُ هَذِهِ الأُمَّةِ قَدْ ظَهَرَ. ثُمَّ كَتَبَ هِرَقْلُ إِلَى صَاحِبٍ لَهُ بِرُومِيَةَ(47)، وَكَانَ نَظِيرَهُ(48) فِي العِلْمِ، وَسَارَ هِرَقْلُ إِلَى حِمْصَ، فَلَمْ يَرِمْ حِمْصَ حَتَّى أَتَاهُ كِتَابٌ مِنْ صَاحِبِهِ يُوَافِقُ رَأْيَ هِرَقْلَ عَلَى خُرُوجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَنَّهُ نَبِيٌّ، فَأَذِنَ(49) هِرَقْلُ لِعُظَمَاءِ الرُّومِ فِي دَسْكَرَةٍ لَهُ بِحِمْصَ، ثُمَّ أَمَرَ بِأَبْوَابِهَا فَغُلِّقَتْ، ثُمَّ اطَّلَعَ فَقَالَ: يَا مَعْشَرَ الرُّومِ، هَلْ لَكُمْ فِي الفَلاَحِ وَالرُّشْدِ، وَأَنْ يَثْبُتَ مُلْكُكُمْ، فَتُبَايِعُوا(50) هَذَا الرَّجل(51) فَحَاصُوا حَيْصَةَ حُمُرِ الوَحْشِ إِلَى الأَبْوَابِ، فَوَجَدُوهَا قَدْ غُلِّقَتْ، فَلَمَّا رَأَى هِرَقْلُ نَفْرَتَهُمْ، وَأَيِسَ(52) مِنَ الإِيمَانِ، قَالَ: رُدُّوهُمْ عَلَيَّ، وَقَالَ: إِنِّي قُلْتُ مَقَالَتِي آنِفًا أَخْتَبِرُ بِهَا شِدَّتَكُمْ عَلَى دِينِكُمْ، فَقَدْ رَأَيْتُ، فَسَجَدُوا لَهُ وَرَضُوا عَنْهُ، فَكَانَ ذَلِكَ آخِرَ شَأْنِ هِرَقْلَ.

1) Bir nüshaya göre (وكانوا). 2) Hemzesiz olarak (بالشام) da okunmuştur. 3) Bir rivâyette (ابا سفيان ابن حرب). 4) Diğer nüshalarda (فدعاهم فى مجلسه). 5) Diğer nüshada (ودعا ترجمانه), diğer rivâyette de (ودعا بترجمانه). 7) Diğer rivâyette (الذى خرج بارض العرب). 8) Diğer rivâyette (بدعى). 9) Diğer nüshalarda yalnız (قال). 10) Diğer rivâyette yalnız (قلت). 11) Diğer nüshada (انا اقربهم نسبا), diğer rivâyette de (انا اقربهم به نسبا). 12) Diğer nüshalarda (قال فوالله). 13) Diğer rivâyette (الكذبت عليه). *) Bir rivâyette (يتبعونه), diğer rivâyette (ايتبعه اشراف الناس). 14) Diğer nüshada (بل ضعفاؤهم), diğer rivâyette de (تبعه منا الضعفاء والمساكين والاحداث واما ذو والانساب والشرف فما تبعه منهم احد). ibâresiyle vârid olmuştur. 15) Diğer nüshada (كنتم تتهمونه). 16) Diğer nüshada (قال ولم تمكنى). 17) Bir rivâyette (بمادا) diğerinde de (ماذا). 18) Diğer rivâyette (اعبدوالله لاتشركوا). 19) Diğer nüshada (واتركوا ما يقول آباؤكم) 20) Diğer rivâyette (بالصلاة والزكاة) 21) Diğer rivâyette (بالصلاة والصدقة), diğerinde de (والصدق والصدقة) 22) Diğer nüshada (قل له سألتك) 23) Diğer rivâyette (فكذلك) 24) Diğer rivâyette yalnız (هذا القول) 25) Diğer rivâyette (يأتى). **) Diğer rivâyette (من آبائه). 26) Diğer rivâyette yalnız (قلت) 27) Diğer rivâyette (فلو) 28) Diğer rivâyette (اذا خالط). 29) Diğer nüshada yalnız (ان تعبدوالله ولاتشركوا). 30) Diğer rivâyette (حقا فانه نبى) 31) Diğer nüshalarda (ولم اكن). 32) Diğer nüshada (فلو انى اعلم انى). 33) Diğer rivâyette (قدميه), diğerinde (لغسلت قدميه), diğerinde ise (لو علمت انه هو المشيت اليه حتى اقبل رأسه واغسل قدميه). 34) Bir rivâyette (مع دحية)'dir ki (بدح)nın fâili zât-ı akdes-i risâlet-penâhîye râci' olur. 35) Diğer rivâyetlerde de (بداعية الاسلام). 36) Diğer rivâyette (اسلم تسلم واسلم يأتك). 37) Bir rivâyette (اريسين), diğerinde (يريسين), bir diğerinde de (اريسيين). 38) Diğer rivâyette vâv'sız olarak (يا اهل الكتاب) 39) Diğer nüshada yalnız bir kere (قال) vârid olmuştur ki sıhhate akrebdir. 40) Diğer nüshada (لا صحابى حين اخرجنا), bir rivâyette de (لا صحابى حين خلوت بهم). 41) Bir rivâyette (اسقفا), diğerinde de fâ'nın teşdîdiyle (اسقفا). 42) Bir nüshada (فقال بعض). ***) Zâ-i mu'ceme ile (ابن الناظور) da mervîdir. 43) Diğer nüshada (فى النجوم ملك الختان), diğer rivâyette de (ملك الختان). 44) Diğer rivâyette (من هذه الامم). 45) Diğer rivâyette (فبيناهم). 46) Diğer rivâyette (مختنون). 47) Diğer rivâyette (بالرومية). 48) Diğer rivâyette (وكان هرقل نظيره) 49) Diğer rivâyette (فآذن) 50) Bir nüshada (فبايعوا), bir rivâyette (نبايع), diğerinde de (فتتابعوا), diğerinde de (فتتبع) 51) Diğer nüshada (هذا النبى), bir rivâyette de (لهذا النبى) 52) Diğer rivâyette (ويئس).

7- Tercüme

Yine İbni Abbâs radiyallâhu anhümâdan şöylece dediği rivâyet olunuyor: Ebû Süfyân İbni Harb bana haber verdi ki gerek kendisiyle ve gerek küffâr-ı Kureyş ile Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin "Hudeybiye sulhuyla" akdeylediği mütâreke müddeti içinde ticâret için Şam'a giden bir Kureyş kafilesi içinde bulunduğu sırada Kayser-i Rûm Herakl tarafından da'vet olundu.

Ebû Süfyân ile rüfekâsı Herakl'ın nezdine geldiler. O zaman Herakl İlyâ (yani Beytü'l-Makdis)'de idi. Uzemâ-yı Rûm yanında iken Kayser bunları çağırdı. Ba'dehu bunları huzûruna celb ve tercümanın gelmesini emretti. Tercüman "Peygamberim diyen bu zâta nisbeten en yakın olan hanginizdir?" diye sordu. Ebu Süfyân "Nisbeten en yakınları benim." dedi. Bunun üzerine Herakl: "Onu bana yakın getiriniz. Arkadaşlarını da yakına getiriniz. Lâkin arkasında dursunlar." dedi. Ondan sonra tercümanına dönüp dedi ki: "Bunlara söyle, ben bu zât hakkında bu adamdan bazı şeyler soracağım. Bana yalan söylerse tekzîb etsinler." – Ebû Süfyân der ki: "Vallahi arkadaşlarım yalanımı ötede beride söylerler diye utanmasaydım onun (yani Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkında yalan uydururdum." Ondan sonra bana ilk sorduğu şu oldu: "Sizin içinizde nesebi nasıldır?" "Onun içimizde nesebi âlîdir" dedim. "İçinizde bu sözü ondan evvel söylemiş hiçbir kimse var mıydı?" dedi. "Yoktu." dedim. "Âbâ ve ecdâdı içinde hiçbir melik gelmiş midir?" dedi. "Hayır." dedim. "Ona tâbi' olanlar halkın eşrâfı mı yoksa züefâsı mıdır?" dedi. "Halkın (eşrâfı değil) züefâsıdır." dedim. "Ona tâbi olanlar artıyor mu yoksa eksiliyor mu?" dedi. "Eksilmiyorlar, artıyorlar." dedim. "İçlerinde onun dinine girdikten sonra beğenmemezlikten dolayı irtidâd eden var mıdır?" dedi. "Yoktur." dedim. "Şu dediğini demezden (yani davetten evvel) hiç yalanını tutmuş mu idiniz?" dedi. "Hayır." dedim. "Hiç gadr eder mi? Yani nakz-ı ahd eder mi?" dedi. "Hayır gadr etmez, ancak biz şimdi onunla bir müddete kadar mütâreke hâlindeyiz, bu müddet içinde ne yapacağını bilmiyoruz." dedim. –Ebû Süfyân dedi ki: "Kendiliğimden bir şey katmaya imkân bulacak bu sözden başkasını bulamadım."– "Onunla

hiç mukātele ettiniz mi?" dedi. "Evet ettik." dedim. "Onunla mukātelâtınızın netâyici nasıldır?" dedi. "Aramızda tâli'-i harb nevbet iledir. Kâh o bizi ızrâr eder, kâh biz onu ızrâr ederiz." dedim. "Peki size ne emrediyor?" dedi. "Bize yalnız Allah'a ibâdet ediniz. Hiçbir şeyi ona şerîk etmeyiniz. Dedelerinizin ibâdet ettiğini terk ediniz diyor. Bize namazı, sadakayı (yani zekâtı), sıdk ve afâfı, sıla-i rahimi emrediyor." dedim. Bunun üzerine tercümana dedi ki: "Ona söyle nesebini sordum. İçinizde âlî neseb olduğunu beyân ettin. Peygamberler de zâten böyle kavimlerinin ashâb-ı ensâbı içinden ba's olunur. İçinizden bu sözü ondan evvel söylemiş hiçbir kimse var mıydı diye sordum da hayır dedin. Ondan evvel bu sözü söylemiş bir kimse olaydı bu da kendisinden evvel söylenmiş bir söze peyrev olmak sevdâsına düşmüş bir kimsedir, diyebilirdim diye düşünüyorum. Âbâ ve ecdâdı içinde hiçbir melik gelmiş midir diye sordum. Hayır dedin. Âbâ ve ecdâdından bir melik olaydı bu da babasının mülkünü istirdâda çalışır bir kimsedir diye hükmederdim diyorum. Bu da'vâsına kıyâm etmeden evvel onun hiçbir yalanını tutmuş mu idiniz diye sordum. Hayır dedin. Ben ise muhakkak bilirim ki (önceden) halka karşı yalan söylemeyi irtikâb etmemiş iken (sonradan) Allah'a karşı yalan söylemeye cür'et edemezdi. Ona tâbi' olanlar halkın eşrâfı mı yoksa züefâsı mıdır? diye sordum. Ona tebeiyet edenler züefâ-yı nâs olduğunu söyledin. Etbâ'-i rüsul de zâten onlardır. Ona tâbi' olanlar artıyor mu yoksa eksiliyor mu diye sordum. Artıyorlar dedin. İman keyfiyeti de (ahkâmı) tamam oluncaya kadar hep bu minvâl üzere gider. İçlerinde onun dinine girdikten sonra beğenmemezlikten dolayı irtidâd eden var mıdır? diye sordum. Hayır dedin. İmanda mûcib olduğu inşirâh; kalbe karışıp kökleşince böyle olur. Hiç gadr eder mi diye sordum. Hayır dedin. Peygamberler de böyledir gadr etmezler. Size ne emrediyor diye sordum. Yalnız Allah'a ibâdet edip ona hiçbir şeyi şerîk etmemeyi size emrettiğini, ibâdet-i evsândan sizi nehyettiğini; kezâlik namaz ve sadaka (zekât ile), sıdk u afâf ile emrettiğini söyledin. Eğer bu dediğin doğru ise şu ayaklarımın bastığı yerlere (o zât-ı kerîm) mâlik olacaktır. Zâten bu Nebiyy-i zîşânın zuhûr edeceğini bilirdim. Lakin sizden olacağını tahmîn etmezdim. Onun nezdine varabileceğimi bilsem zât-ı şerîfiyle mülâkāt için her türlü zahmete katlanırdım. Yanında olaydım (arz-ı hürmet ederek) ayaklarını yıkardım." Ondan sonra Herakl Dıhye (radiyallâhu anh) ma'rifetiyle Busrâ Emîri'ne gönderilen (ve onun tarafından da Kayser'e îsal edilen) mektûb-ı şerîf-i risâlet-penâhîyi istedi. Getiren adam onu Herakl'a verdi. O da okudu. Mektûb-ı şerîf: (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ: سَلاَمٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الهُدَى، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الإِسْلاَمِ، يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الأَرِيسِيِّينَ وَيَا أَهْلَ الكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لاَ نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ) diye yazılmıştı ki meâl-i âlîsi şudur. "Bismillahirrahmanirrahîm. Allah'ın abdi ve resûlü Muhammed'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) Rûm'un büyüğü Herakl'a. Tarîk-i reşâd ve hidâyete ittibâ edenlere selâm olsun. Ba'de-zâ seni da'vet-i İslâm ile (yani müslüman olmaya) da'vet ederim. Dâire-i İslâm'a gir ki selâmette kalasın ve Allahu Teâlâ sana ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen (fakir) çiftçilerin günahı senin boynunadır. *(يَا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهٖ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ) – Ebû Süfyân der ki: Herakl diyeceğini dedikten ve mektûb-ı şerîfin kırâatini bitirdikten sonra yanında gürültü çoğaldı, sesler yükseldi. Biz de yanından çıkarıldık. (Arkadaşlarımla yalnız kalınca) onlara dedim ki "İbni Ebî Kebşe'nin yani (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem'in) işi hakîkaten azamet peydâ etmektedir. Baksanız a Benî Asfar meliki ondan korkuyor. Artık Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin gālib geleceğine tâ Cenâb-ı Hak İslâm (ve inkıyâdı) kalbime idhâl edinceye kadar yakînim ber-devâm oldu."

İlyâ yani Beytü'l-Makdis sahibi ve Herakl'ın dostu olup Şam Nasârâsına piskopos ta'yîn edilen İbnü'n-Nâtûr da Herakl'dan bahisle der ki: Beytü'l-Makdis'e geldiği zaman (günün birinde) pek ziyâde gam-nâk göründü. Umerâsından bazıları ona "Senin hâlini başka türlü görüyoruz." dediler. –İbnü'n-Nâtûr der ki Herakl nücûma bakar kehânete âşinâ kimse idi.– Bu suâle ma'rûz kalınca onlara "Bu gece nücûma baktığımda Hitân melikini zuhûr etmiş gördüm. Bu ümmet içinde sünnet olanlar kimlerdir?" diye sordu. "Yehûd'dan başka sünnet olan yoktur. Onlardan sakın endişe etme. Dâhil-i kalemrevin olan şehirlere yaz oradaki "Yahudîleri katletsinler" dediler. Derken Herakl'ın huzûruna Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme dâir îsâl-i habere me'mûr olarak Gassân Meliki tarafından gönderilmiş bir adam getirdiler. Herakl o adamdan havâdis alınca "Gidin de bu adam sünnetli midir değil midir? bakın." dedi. Baktılar ve sünnetli olduğunu bildirdiler. Sonra gelen adamdan kavm-i Arab "Sünnetli midir" diye sordu. "Sünnet olurlar." cevabını aldı. Bunun üzerine Herakl "Bu ümmetin meliki işte zuhûr etmiştir." dedi. Ondan sonra Herakl Rûmiye'de (yani Roma'da) ilimce kendi nazîri olan bir dostuna bir mektup yazıp, Hıms'a gitti. Hıms'tan ayrılmadan o dostundan Hazret-i Nebî sallallâhu aleyhi ve sellemin zuhûr ettiği ve zât-ı şerîfinin nebî olduğu hakkındaki re'yine muvâfık bir mektup geldi. Müteâkiben Herakl Hıms'ta kâin bir kasrına uzemâ-yı Rûm'u da'vet ederek kapıların kapanmasını emretti. Sonra yüksek bir yere çıkıp: "Ey Rûm cemâati! Bu zâta

* Nâme-i şerîfte iktibâs buyurulan âyet-i kerîme sîga-i emr ile (قل يا اهل الكتاب) diye ibtidâ eder. Bu takdîrce meâl-i âlîsi şöyle olmuş olur: "Ey Resûl-i muazzamım! Yehûd ile Nasârâ'ya de ki: Ey ehl-i kitâb! Gelin hem bizce, hem sizce ale't-tesâvî makbûl olan bir hak söz üzerine ittifâk edelim." "Gelin Allah'tan başkasına ibâdet etmeyelim ve O'na hiçbir şeyi şerîk edinmeyelim, Allah'ı bırakıp da birbirimizi rab ittihâz etmeyelim. Aldırmazlarsa onlara "Öyle ise şâhid olun biz müslümanız." deyiniz." E[elif]. H[he]. Vallâhu a'lem. [Âl-i İmrân, 3/64].

bi'at edip de felâh ve rüşde nâil olmayı ve mülkünüzün pâyidâr olmasını istemez misiniz?" diye hitâb etti. (Cemâati) yaban eşekleri kadar süratle kapılara doğru kaçıştılarsa da kapıları kapanmış buldular. Herakl bu derece nefretlerini görüp imandan me'yûs olunca "Bunları geri çevirin." diye emretti. Ve (onlara dönüp): "Deminki sözlerimi dininize olan şiddet-i temessükünüzü öğrenmek için söyledim. Bunu ise gözümle gördüm" dedi. Bu söz üzerine (oradakiler) rızâlarını memnuniyetlerini beyân ile kendisine (ta'zîmen) secde ettiler. Herakl('ın imanı) hakkındaki son haber de bundan ibârettir.

Ahmed Naim

[278] *Sırâtımüstakīm* Müessisleri Beyefendilere!

Medîne-i Münevvere'den hîn-i kudûmumdan bu âna kadar talebe-i ulûm efendilerin tedrîs programlarının şâyan-ı teessüf ve intizâmsızlığından bu kadar sene ulûm-ı Arabiyye ile iştigāl ettikleri halde tekellüm ve kitâbete muktedir olamadıklarından ve halbuki lisân-ı Arabî'yi değil yalnız talebe-i ulûmun, belki umûm Osmanlıların öğrenmesi lâzım geldiği halde hâlâ bu tekâsülün devamından bahsederek âcizlerinden de bu yolda beyân-ı mütâla'a etmekliğimi arzu eylediler. Böyle mühim bir mes'ele hakkında beyân-ı mütâla'a etmek her ne kadar iktidârım hâricinde ise de, hiç olmaz ise bu husûsta bir çığır açmış oluruz fikriyle şu makāle-i nâçizânemi takdîm ediyorum. Umarım ki muhterem mecellenizin bir köşesine derc edersiniz. Bâkī mesâî-i meşkûrenizin devamını niyâz ile hatm-i kelâm eylerim.

Muhammed Me'mûn

EL-LÜGATÜ'L-ARABİYYE

«اهم مسئلة يجب انه تهتم لها الرود الحاضر»

ان من اهم المسائل التى يطلبها كل مسلم تحت اديم السماء نشر مبادئ اللغة العربية. فى ممالك دولتنا العلية لتر تشف الناشئة الجديدة من دنانها حمى التمدن الاسلامى ويتيسر لهم ولكافة الطالبين مشاهدة الحقائق الدينية بغير سطرة الترجمان. ولتتأكد مظاهر الالفة والوداد وتتوطل دعائم الأخوة والاتحاد بين عنصرين كبيرين من عناصر الامة العثمانية. حتى تكون مظهرا لقول السيد الاعظم صلى الله عليه وسلم «الْمُؤْمِنُون كَالْبُنْيَانِ، يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا»[1] ولا يمكن للامة الاسلامية ان تنال هذه التلائم الاجتماعى الا بعد فهمها لغة القرأن ولغة الدين. الا ترى انك لا تجد الوفاق بين الاب وبينه اذا لم يفهم كلا منهم لغة الآخر. وقد شاهدت ذلك عيانا. لان اللغة هى السبب الوحيد فى اعراب المرء عن ماانطوى فى ضميره من الميول والاحساسات فلذلك كنت قبل تعلمى اللغة التركية اجد فى نفسى نفورا للاتراك ولم يزل هذه النفور باقيا حتى ارتويت من انهى لغتهم ما خولنى وذادهم واذهب عنى ذلك النفور تماما. ولا احب الآن قوما بعد الامة العربية اكثر من الامة التركية.

ولو سردت ما بدت لى من الافكار المبرهنة على وجوب اقتناء اللغة العربية. لمل القارئ من قبل ان يمل الكاتب .

ولا بدع فان هذه لحقيقة متجلى لكل متأمل فى ابهى المظاهر اذا لم يتطرق باب التعصب والاعتساف. وقد دب الشعور بهذا النقص فى نفوس جم غفير من شبان الوطن الاذكياء وطلاب المكاتب وتلامذة المدارس فلذلك رأيتهم يحاولون السعى وراء حصول هذا المأمول فى كل وقت وحين. فحياهم الله على هذا الهمة الشماء والفكرة العلياء التى تخلد لهم الذكر الجميل فى بطون التاريخ ويعيدون بها ما للاسلام من المجد المؤتل الذى ذهب ادراج الرياح ضحية الكسل والاهمال واضحت تلك الربوع النضرة الزاهرة بانوع العلوم فقرا بلقعا اخنى عليها الذى اخنى على لبد.

هذا وانى لست باول طارح لهذه المسئلة على امام الانظار فطالما شغلت الجرائد العربية وخصوصا الجرائد السورية. الاانى مع الاسف لم اراحد لمن تكلم فى تنشيط الهمم نحوها فكرا يهدى الطالبين فى سبيل اقتناء اللغة العربية باقرب الوسلئل واحسن الاساليب حتى نتوصل لمطلوبها الهام الذى اتعبنا فى طربق دركه الاقلام والافهام. ولقائل ان يقول – ان الذين بحشوا فى المسئلة بادىء بدء قصدا فى تشويق النفوس الى طلب الحصول عليها. وقد اثمر ذلك المأمول كما ذكرته آنفا.

فيجب علينا من الآن وصاعدا بيان الاساليب التى توصل الى النتيجة المرجوة والثمرة المنتظرة فارجوكم يا كتاب العصر! ان تبدوا آرائكم فى كشف مخدرات هذه الافكار التى لم يطمسهن انس قبلكم ولا جان. كما انى سأعلمكم برأيى فى المسئلة نفسها قبل وضعى لها فى خير العمل. لان يكون معروضا للانتقاد والتصحيح. لاعتقادى باننا فى عصر لا نرتقى فيه الا بالانتقاد لما ان الافكار لاتظهر عليها لو أح الاصابة الا بعد وضعها على بساط البحث والتنقيد.

فاقول: اولا ان الحصول على هذا المسول ليس بالامر السهل الذى يقوم باداء واجبه رجل او رجلان. بل يحتاج الى تشكيل الجنة مركبة من الراسخين فى قواعد اللغتين «العربية والتركية» والعارفين بقوانين الترجمة وموارد الاستعمال مع الفات النظر الى صحة التراكيب وعذوبة الالفاظ وبلاغة المعانى حتى يخرج المتعلم من ربقة اللكنة فى افادة المرام. ولا يكون مستهد فالسهام الاعتراض عند النطق والتحرير .

ثانيا يجب علم المتعلم ان يحفظ فى بادىء الامر المفردات من المصادر والاسماء الجامدة المشتقة وتصريف الافعال بصوره يفقه معناها ويكون القائها على التلامذة رويدا رويدا على منوال درس اللغات الغربية.

ثالثا لما كانت اللغة لاتفيد صاحبها حق الافادة الا اذا كان قادرا على الوصول لتفهيم مقصده كتابة وقراءة وتفريرا فيلزم حينئذ اتحال كتاب مخصوص لتعليم اسلوب القرائة مثل كتاب (سلاسل القرائة) او ما شاكله. وتعيين كتاب لتصحيح الاملاء مثل كتاب النصيرى لما ان اللغة العربية لها قواعد فى اصول الا ملاء يغفل عنها كثير من الناس كأملاء كلمات (على واسمعيل وابن) فان (على) لاتكتب بالالف الا اذا كانت فعلا ماضيا نحو قولك (علا زيد على العراق) ولا تكتب الف الميم فى (اسمعيل) لانها زائدة على خمسة احرف. و(ابن) لا تكتب الفها اذا وقعت بين علمين الاول ابن للتالى. ولا يدرك كنه هذه القواعد الا بعد الاطلاع على الكتب المؤلفة فى

[1] (الْمُؤْمِنُون) yerine (الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ) ile Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Mezâlim, 5.

فن الكتابة قديما وحديثا. وقد عقد الحافظ السيوطى بابا فى خاتمة الفية النحوية لبيان رسم الكتابة كما انه لم يقصر فى اتمام الدراية.

وتخصيص ساعة للترجمة من اللغة العربية الى اللغة التركية وساعة اخرى لتعويد المتعلمين على التكلم والمحاورة فيها وبعد تحصيل المتعلم ما اسلفناه تماما يتلقى دروسا عالية بدروس مثل كتاب (المثل السائر) و(البيان والتبيين) و (الحماسة) و (مقامات الحريرى) الى غير ذلك من الكتب المؤلفة فى ذلك الباب.

مع اجادة التحرير العصرى حتى يتحصل ملكة وصف بدائع الكون وعجائب الطبيعة. بافصح لسان واوضح بيان.

رابعا يستحسن توزيع تلك الدروس على اختلاف انواعها **[279]** على اربعة اقسام. (ابتدائى ومتوسط ونهائى وعالى) وبعد درس الطالب هته الدروس على المنوال المذكور تعطى له شهادة تشهد له بالبراعة فى اللغة العربية. هذا ما بد الى ذكره فى بيان الاصول التى يجب على طلاب العربية اتباعها فى طريق التعلم والتعليم.

وان عناية الحكومة الحاضرة بتشر هذا اللغة تبشرنا بحصول المأمول فى زمن غير بعيد والله ولى التوفيق.

Münşî, Cerîdetü'l-Medîneti'l-Münevvere

Muhammed Me'mûn

HIFZ-I SIHHAT, İ'TİDÂL, TAHÂRET VE NEZÂFET

(أَكْثِرِ الدُّعَاءَ بِالْعَافِيَةِ)[1]

(Sıhhat ve âfiyetiniz için daima duâda bulununuz.)

Hadîs

Hıfz-ı sıhhat bize, hayat ve sıhhatimizin muhâfazası için lâzım gelen kavânîn ve kavâidi öğretir. Yemekte, içmekte ve muhtelif husûsâtta i'tidâl ve tahâreti tavsiye eder. Hıfz-ı sıhhat kāidelerini ta'kīb etmek, temiz ve i'tidâl-perver olmak, bütün vazîfelerini lâyıkıyla icrâ husûsunda kesb-i isti'dâd ve kābiliyet etmektir. Sahîh ve sâlim bir vücûda mâlik olmak, sahîh ve sâlim bir ruha mâlik olmaktır.

Mevcûdiyet-i bedeniyye ve fikriyyesi sahîh ve sâlim olanlar ise en büyük saâdete nâil olurlar. Çünkü insanlar için en büyük felâket noksâniyet-i maddiyye ve fikriyyedir. Yani gerek a'zâ-yı bedeniyye ve gerek havâss-ı rûhiyyesinden birinin nâkıs olması veya nâ-tamâm bulunmasıdır. Bir insan cereyân-ı havâya ma'rûz bulunursa nezle olur, hastalanır. Havası bozulmuş ve sonra değişmemiş bir odada otururwhile, sıhhatine muzır hava teneffüs eder. İyice yanmamış bir kömürün neşrettiği gaz ile dolu bir odada otururse zehirlenir. Sıcakta kalarak veya çok çalışarak vücûd iyice kızıştıktan ve terledikten sonra ziyâde soğuk bir su içerse ölüme ma'rûz olur. Yemekten sonra hamama girerse başına kan çıkarak bayılır. İşte daha bu gibi birçok husûsât vardır ki insan onlardan sakınmazsa sıhhati bozulur. Sıhhati bozulunca âheng-i hayât da bozulur. Âheng-i hayât bozulunca insan hasta olur. Ve hastalığın neticesi de tabîî bir insan için vahîmdir. Kanunî Sultan Süleyman hazretlerinin âtîdeki beyitleri sıhhatin kadr ü kıymetini tebcîl eden eş'âr-ı güzîdedendir.

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi,
Saltanat dîdikleri ancak cihan kavgasıdır.
Olmaya baht ü saâdet dünyada vahdet gibi.

Hakîkaten insana her şeyden ziyâde sıhhat lâzımdır. Vücûdun, bir noktasına bir parça hastalık ârız olsa bütün a'zâlar feryâda başlar. İnsan o hastalık gidinceye kadar dünyasından bıkar. Şeyh Sa'dî hazretlerinin şu beyitleri dahi şâyân-ı takdîrdir:

چو عضوی بدرد آورد روزکار
دیکر عضو هارا نماند قرار

Eğer bir uzva bir derd gelirse diğer uzuvlarda da karar kalmaz.

Bir hadîs-i şerîfte: « الْأَمْنُ وَالْعَافِيَةُ نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ » = "Emn ü âfiyet iki büyük ni'mettir ki çok kimseler onun kadrini bilmezler ve şükrünü îfâ etmezler."[2] buyurulmuştur.

Diğer bir hadîs-i şerîfte de: « أَسْأَلُ اللَّهَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ، فَإِنَّ احدكم لَمْ يُعْطَوْا بَعْدَ الْيَقِينِ خَيْرًا مِنَ الْعَافِيَةِ » = "Allah'tan daima afv u âfiyet isteyiniz. Yakînden yani ba'de'l-îmân insana âfiyetten büyük bir ni'met verilmemiştir."[3] buyurulmuştur.

Bütün bu kadar hadîslerden sıhhat ve âfiyetin insanlar için ne kadar büyük bir ni'met olduğu anlaşılmaktadır. Sıhhati yerinde olmayan bir kimse hiçbir iş göremez. Vazîfelerini îfâ edemez. Günlerini âh u enînler, ıztırâb ve mâtemler içerisinde geçirir. Sıhhatten mahrûmiyet hem büyük bir ni'metten mahrûm olmak hem de en büyük felâket olan hastalık ve emrâza mübtelâ bulunmaktır. Binâenaleyh her şeyden evvel sıhhat ve âfiyetin muhâfazası insanların en büyük vazîfelerindendir. Sıhhati muhâfaza etmek için elde en iyi bir mikyâs vardır ki o da i'tidâlden ibârettir. Her şeyde i'tidâl iyidir. Sıhhatin muhâfazası için a'zâ-yı bedeniyyenin harekât ve faâliyetinde, yemek ve içmek vesâir husûsâtta daima i'tidâlden ayrılmamak lâzımdır. İfrât-ı harekât a'zâları yorar. Tefrît ise insanı atâlete, kesâlete, uyuşukluğa sevk eder. Mesâî-i fikriyyenin ifrâtı dahi dimâğı, fikri taassuba dûçâr eder. Tefrîti ise hamâkati, gabâveti mûcib olur. Beden ve fikrin adem-i âhenginden ahlâk da mutazarrır olur, onlarla beraber ahlâk da bozulur. Oburluk veya son derece imsâk iyi değildir. Bunlar hep i'tidâlden hârice çıkmaktır. Sıhhatin muhâfazası için i'tidâlden başka bir çâre daha vardır ki o da tahâret ve nezâfettir. Tahâret ve nezâfet dîn-i İslâm'ın en ziyâde tavsiye ettiği bir emr-i mühimdir. Ekser hastalıklar pislikten, adem-i tahâretten ileri gelir. Tahâret deyince ne kadar lâzım ise, tabâbetçe ve hıfz-ı sıhhatçe o kadar lâzımdır. Kur'ân-ı Celîl'in 34'üncü sahîfesinde sûre-i Bakara'nın 222'inci âyetinde: (إِنَّ اللّهَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ) buyurulmuştur. Allahu Teâlâ temizlik yapanları sever.

[1] Taberânî, *Mucemü'l-Kebîr,* Kahire, c. 11, 330.

[2] Taberânî, *Mucemü'l-Evsat,* Kahire, c. 1, 198.

[3] Ahmed İbn Hanbel, *Müsned,* 34.

Kezâ: *Kur'ân-ı Kerîm*'in 107'inci sahîfesinde sûre-i Mâide'nin altıncı âyetinde: (مَا يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَـكِن يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) buyurulmuştur. Allahu Teâlâ size müşkilât göstermiyor, bilakis size olan ni'metlerini itmâm için temizlenmenizi emrediyor. O halde teşekkür etmelisiniz...

Hakîkaten Cenâb-ı Hak bu dîn-i mübînin sâliklerine tahâret gibi bir emr-i **[280]** celîli emretmekle büyük bir lütuf ve inâyet-i sübhâniyyede bulunmuştur.

Çünkü insan tahâret sâyesinde her türlü hastalıktan kurtulduğu, sıhhat ve hayatını lâyıkıyla muhâfaza ettiği gibi aynı zamanda bedenin bu tahâretini fikir ve ahlâkça da hüsn-i te'sîrini görür. Çünkü; beden sıhhatte oldukça fikir ve ahlâk da sıhhatte olur. Bundan başka daima vücûdca temizliğe alışan fikir ve ahlakça da temizliğe alışır. Vücûdundaki fenâlıkları def'e alışan, fikir ve ahlâkındaki fenâlıkları da def'e alışır. Ve bu sâyede maddî, ma'nevî bedenini ruhunu ve ahlâkını tasfiye etmiş olur.

Bir hadîs-i şerîfte: (النَّظَافَةُ من الايمان= Nezâfet imandandır."[1] buyurulmuştur. Nasıl ki bir insanın zâhiri temiz olduğu zaman bâtını da öylece temiz olursa bâtını temiz olduğu zaman o nisbette zâhirinin de temiz olmasına çalışır. Ruh ile beden daima birbirine te'sîrden hâlî kalmaz. İşte bu hadîs-i şerîf de bunu isbât ediyor. İmanı olan yani bâtınını tasfiye etmiş olan kimselerin ziyâdesiyle tahâret ve nezâfete dikkat ettiklerini gösteriyor.

Diğer bir hadîs-i şerîfte ise: (النظافة تدعوا الى الايمان)= "Nezâfet imanı da'vet eder."[2] buyurulmuştur. Bu hadîs-i şerîf de yukarıdaki mütâlaatı isbât etmektedir. Zâhirini temizleyen bâtınını da temizler demektir.

Diğer bir hadîs-i şerîfte de: (إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ يُحِبُّ الطَّيِّبَ، نَظِيفٌ يُحِبُّ النَّظَافَةَ) buyurulmuştur, "Allahu Teâlâ tâhirdir tahâreti sever; nazîftir, nezâfeti sever." [3]

Bütün bu mütâlaâta binâen insan daima sıhhatini muhâfaza etmeye, i'tidâlden ayrılmamaya, tahâret ve nezâfete dikkat etmeye mecbûrdur.

Doktor Hâzık

MECLİS-İ UMÛMÎ'DE SİYÂSET-İ UMÛMİYYE MÜZÂKERESİ

– 2 –

İttihâd-ı Anâsır Mes'elesi

Ekser memâlikte, muayyen bir devre-i târîhiyyede bütûn ve umûr-ı siyâsiyye ve ictimâiyyeye müessir ve hâkim bir mes'elenin vücûdu meşhûddur. Mesela bugün Avusturya ve Macaristan hayât-ı siyâsiyye ve ictimâiyyesinin en müessir âmili, milliyet nizâıdır. Rusya ve İrlanda'da mes'ele-i zirâ'iyye, Almanya ve Fransa'da amele mes'elesi o yeri tutar. Eğer Devlet-i Osmâniyye'nin asr-ı hâzır hayatı tedkîk edilecek olursa, mes'ele-i hâkimenin unsur veya daha doğru bir ta'bîr ile milliyet mes'elesi olduğu tebeyyün eder.

Fikr-i âcizânemce hayatta hakāyıkla rû-be-rû gelmekten korkulmamalıdır. İğfâl-i nefs veya iğfâl-i gayr daima hüsrânı mûcib olmuştur. Hakāyık-ı vekāyi'i olduğu gibi görmemek, yahud görmemezlikten gelmek, o hakāyıkı tagyîr etmez. İşte bu i'tikādım neticesi olarak, anâsır veya denildiği gibi ittihâd-ı anâsır mes'elesi hakkındaki mülâhazâtımı, Meclis-i Umûmî'de geçen müzâkere münâsebetiyle, serbest ve vâzıh arz u beyân etmek istiyorum.

Meclis-i Umûmî, bu seneki devre-i ictimâiyyesine toplanır toplanmaz, ilk amel-i siyâsîsinde unsur mes'elesi mühim bir mahal tuttu: Hükümdar nutk-ı hümâyûnunda: "Her ne cins ve mezhepten olursa olsun, aynı muhabbetle sevdiğim bütün Osmanlı evlâdının uhuvvet-i kâmile içinde yaşamaları ve teâlî-i vatan husûsunda aynı hissiyât ile mütehassis bulunmaları, şüphe yok ki bu devlet-i azîmenin berât-ı necâtıdır." buyurmuştu. Meclis-i A'yân arîza-i cevâbiyyesinde mes'eleyi açmaya lüzum görerek: "Bu büyük hakîkatin kat'î bir itminân ile ezhân ve vicdân-ı umûmda yer tutması ve bu sûretle anâsır-ı muhtelifenin yekdiğerine ve cümlesinin mâder-i vatana inhilâl kabul etmez bir râbıta-i kaviyye ile bağlanmaları hâlen ve âtiyen gāyetü'l-gāye mühim ve bunun yegâne çâre-i husûlü i'tikādımızca evlâd-ı vatanın mekâtib-i i'dâdiyye ve âliyyede yeknesak bir terbiyeyi hâiz olarak yetişmeleri madde-i mu'tenâ-bahâsına menût bulunduğuna ve ilk terbiye ve tahsîl âile mektebi demek olan ana kucağında başlayıp bilâhare mekâtib-i umûmiyye ve husûsiyyede tevsî' edildiğine binâen bir taraftan vatana hayırlı evlâd yetiştirecek ümmehât-ı müstakbele-i Osmâniyye'nin muttarid terbiye ve tahsîllerini te'mîn edecek nehârî ve leylî muhtelit kız mekteplerinin ıslâh ve teksîri, diğer taraftan mekâtib-i zükûr-ı etfâl programlarının müfîd neticeler verecek sûrette ıslâh ve tanzîmi vecâib-i umûrdan olmakla..." diye izahâta girişmişti. Meclis-i Meb'ûsân ise daha muhtasar geçerek: "Vatan-ı mukaddesimizde saâdet-i umûmiyyenin esbâb-ı husûlünden en mühimmi kitle-i devleti teşkîl eden sunûf ve anâsır-ı muhtelife miyânelerinde uhuvvet ve meveddet-i hakîkıyyenin kesb-i kuvvet etmesi keyfiyeti olup istînâs ve ihtilât-ı dâimî ile müterâfık bulunan hizmet-i muvazzafe-i askeriyyenin bütün Osmanlılara teşmîl ve ta'mîmi bu ümniyenin sür'at ve emniyetle husûlü(nü) mûcib mü'essirât-ı âliyye-i ictimâiyyeden bulunduğundan hâk-i pâk-i vatanın emr-i müdâfaasında birleşen efrâd-ı muhtelifenin teşkîl eylediği ordu-yı Osmânî'nin icrâ kılınan bu defaki manevralarında görülen terakkıyât ve intizâmdan mütehassıl memnuniyet ve mahzûziyet-i seniyyelerine meb'ûsân tamamiyle iştirâk eder." demişti.

Meclis-i Umûmî'nin, fevkalâde mühim olan bu mes'eleye dâir der-miyân ettiği mütâlaa ve arzuları pek ciddî teemmüle muhtaçtır. Hatt-ı hümâyûn ve arîza-i cevâbiyyelerin tedkîkinde, ilk evvel göze çarpan şey, her üç vesîkanın, esâsen ittihâd-ı anâsırı tâlip oldukları halde, ta'bîr-i ma'rûfu

[1] Benzer şekilde Begavî, *Şehrü's-Sünne,* Beyrut, 1983, c. 12, s. 84.
[2] Emir es-San'ânî, *et-Tenvîru Şerhu'l-Câmii's-Sağîr,* Riyad, 2011, c. 5, 99.
[3] Tirmizî, Sünen, Ebvâbü'l-Edeb, 41 (2799).

isti'mâl etmeyişleridir: Hükümdar, daha doğrusu nutk-ı hümâyûndan mesul hey'et-i vükelâ, ma'nâsı hukūken sarîh olmayan "uhuvvet" ta'bîr-i hasîsini, daha vâzıh kelimelere tercîh etmiştir. Meclis-i Meb'ûsân'da "uhuvvet", "meveddet-i hakīkıyye", "istînâs", "ihtilât" ta'bîrlerini kullanarak "ittihâd" kelimesinin artık ıstılâh hâlini almış olan ma'nâsını tamamen tazammun edemeyen "birleşmek" fiilini bile ancak "hâk-i pâk-i vatanın emr-i müdâfaasına" hasr eylemiştir. Gerçi Meclis-i A'yân da "ittihâd" ta'bîrini kullanmıyor ve hatta **[281]** "ittihâd"ı ifâde etmek istediği "anâsır-ı muhtelifenin yekdiğerine ve cümlesinin mâder-i vatana inhilâl kabul etmez bir râbıta-i kaviyye ile bağlanmaları" cümlesiyle ta'bîrde mündemic fikrin kuvvetini biraz tenkīs dahi eyliyorsa da, "yeknesak bir terbiye", "muhtelit kız mektepleri", "muayyen ve müfîd programlı mekâtib-i zükûr" isteyerek maksadının "ittihâd"dan başka bir şey olmadığını tasrîh ediyor. El-hâsıl, ifâdelerde ve ihtimâl efkârda bile bazı tefâvüt bulunmakla beraber, vesâik-i mezkûreden nihâyetü'n-nihâye müstenbet olan, gerek nutk-ı hümâyûndan mes'ul hey'et-i vükelânın, gerekse Meclis-i Meb'ûsân ve A'yân'ın ve alelhusûs Meclis-i A'yân'ın, tebea-i Devlet-i Osmâniyye'den olan anâsır-ı muhtelifenin ittihâdına tâlip olmalarıdır.

Kuvve-i teşrîiyye ve icrâiyyenin şu fikri ne derecelerde musîb olduğunu takdîr edebilmek için "ittihâd-ı anâsır" terkibinin tazammun ettiği ma'nâyı ta'yîn etmek iktizâ eder.

İttihâd, birleşmek demektir. Anâsır ise bir küllün aynı cinsten olan eczâsı ma'nâsına gelir. Tebea-i Osmâniyye'nin mecmûu bir küll teşkîl ettiğine nazaran, o küllün eczâsı olan Türk, Arap, Rum, Ermeni... ilh. birer unsur olur. İttihâd-ı anâsırdan murâd, işte o Türk, Arap, Rum... ilh. unsurlarının birleşmesidir. Lâkin ittihâd-birleşmek kelimesinin böyle insan kümelerine izâfesiyle ne denilmek istediğini anlamak pek kolay bir şey değildir. Unsurların ittihâdı birkaç türlü tasavvur olunabilir: 1) Havâssı muhtelif olan anâsır, âdetâ kimyevî bir imtizâc ile "imtizâc" eyleyerek, unsurluklarına hâs havâssı kaybedip, havâss-ı mahsûsa-i cedîdeyi hâiz yeni bir milliyet vücûda getirirler; 2) Her bir unsur, şahsiyet-i milliyye ve dîniyyesini tamamen muhâfaza ettiği halde, bir hey'et-i câmia-i ma'lûmeden infikâkte min-külli'l-vücûh zarara uğrayacağına kanâat hâsıl eylediğinden hey'et-i mezkûre dâhilinde kalmayı ister; 3) Anâsır-ı muhtelifeden herhangi birisi; diğer anâsıra ez-her-cihet fâik ve gālip olmasından nâşî, kendi milliyet, din ve medeniyetini, diğer anasıra kabul ettirir, yani onları "temsîl" eyler, fakat bu halde "ittihâd-ı anâsır" değil, belki "tevhîd-i anâsır" vukūa gelmiş olur.

Bizde "ittihâd-ı anâsır" denildiği zaman, bu üç nevi'den acaba hangisi murâd ediliyor?

Kuvve-i teşrîiyye ve icrâiyyemizce matlûb ittihâd-ı anâsıra, her unsurun muhtâriyet-i kavmiyyesini kâmilen muhâfaza etmek üzere, bir hey'et-i siyâsiyye dâhilinde yaşamaları ma'nâsını vermek müşkildir. Hele Meclis-i A'yân nazarında, ittihâd-ı anâsırın medlûlü "imtizâc" veya "temsîl" olduğuna şüphe edilemez; zîrâ efrâd-ı Osmâniyye'ye, tâ ana kucağından i'tibâren "yeknesak bir terbiye" verilmesini istemek, muhtelit ve leylî kız mekteplerine lüzum göstermek, başka hiçbir sûretle te'vîl olunamaz. Bu cihetle kuvve-i teşrîiyyemizin ve alel-husûs Meclis-i A'yân'ın ittihâd-ı anâsıra, "imtizâc" veya "temsîl" ma'nâsını vermek istediği zannolunur ve zâten bu ikisinin gayrı bir ma'nâ verilecek olursa, anâsır-ı muhtelifeye "muhtâriyet" teslîm ve kabul edilmiş olur. "Muhtâriyet" fikrine devr-i meşrûtiyyet ibtidâlarında gālip efkâr-ı umûmiyyenin nasıl bir nazarla baktığı henüz hatırlardadır. O zamanlar ve hatta şimdi bile bir kısım halk "muhtâriyet"i inkısâm ve inhilâlin mebdei addediyor.

Lâkin memâlik-i Osmâniyye'de sâkin akvâm-ı muhtelifenin imtizâcı, yahud o kavimlerden birinin diğerlerini temsîli mümkün müdür?

Bugün Avrupa'da bir millet-i vâhide gibi görünen hey'et-i ictimâiyyelerin çoğu esâsen anâsır-ı muhtelifenin imtizâcıyla tehassul etmiştir: Mesela İspanyollar belli başlı Selt, Romalı, Vizigot, Yahudî, Arap nesillerinin terekkübünden vücûda gelmiştir; bugünkü Fransızlar da, Selt, Grek, Romalı, Cermen kanı vardır; Ruslar, İslavlarla Fin ve Türk nesillerinin muhassalasıdır. Fakat her üç milliyetin teşekkülünde bazı farklar olmakla beraber, imtizâcdan ziyâde temsîl icrâyı fi'l ettiği şüphesizdir. İspanya'da Roma medeniyeti ve Roma medeniyetinin bilâhare benimsediği Katolik mezhebi, Selt ve Gotları yoğurup İspanyol şahsiyet-i milliyyesini ihdâs eylemiştir. Böylece hâdis olan İspanyol milliyeti, sonra her türlü vesâiti insafsızca kullanarak Yahudi ve Arapları bel' ve temsîl etmiş, bel' ve temsîle muvaffak olamadığı unsuru mahv veya tard eylemiştir.

Bu ikinci devrede dahi, Arap ve Yahudilerin İspanyollara bazı te'sîrât-ı ırkiyyede bulundukları muhakkak olmakla beraber, İspanyol milliyetinin bunları temsîl ettiği âşikârdır. Fransız milliyetinin tehassülünde "imtizâc" kelimesinin isti'mâli belki daha doğru olabilir; fakat bugünkü Fransız milliyetinin anâsır-ı asliyyesi, birçok te'sîrât-ı târîhiyye ile asırlarca kaynayarak, ancak "imtizâc" edebilmiştir. Rus milliyeti, İslavların Fin ve Tatarları temsîliyle vücûda gelmiştir, bugünkü Ruslar, fikir, lisan ve medeniyetçe tamamen İslavdırlar. Diğer milletleri, mesela İngiliz, Alman ve hatta Amerikanları tedkīke girişsek, yine "imtizâc"dan ziyâde "temsîl"in icrâ-yı fi'l ettiğini görmekte güçlük çekmeyiz. Maamâfih milliyetlerin teessüsünde, o milliyetin anâsır-ı asliyyesinden hiçbirisinin tefevvuk ve galebesi olmaksızın, mütekābil te'sîrât-ı mütesâviyye neticesi "imtizâc" olduğunu kabul etsek bile henüz fikr-i millînin bir sevk-i tabî'îden ibâret bulunduğunu pek uzak bir mâzîde başlayıp te'âkub-ı a'sâr ile husûl-pezîr olmuş olan bu hâdise-i târîhiyyenin, fikr-i millînin be-gāyet müteyakkız bulunduğu asrımızda sonraki istikbâlde tekerrürüne imkân tasavvur etmek câiz olamaz. Vâkıa el-yevm bazı milliyetler efrâdını arttırmakta, muhîtini genişletmektedir, fakat bu hâdise, en câmi ma'nâsıyla medeniyeti gālip olan bir milliyetin süllem-i medeniyyette kendinden pek aşağı kalmış anâsırı bel' ve temsîl etmesinden başka bir şey değildir.

Acaba anâsır-ı Osmâniyye arasında diğerlerini temsîl edebilecek kadar medeniyetçe kavî bir unsur var mıdır? –E-

ğer yok ise, anâsır-ı **[282]** muhtelife-i Osmâniyye ittihâd edip bir "milliyyet-i cedîde" ihdâs edebilirler mi?

Türkler dîn-i İslâm'ın verdiği kuvvet ve iktidâr-ı azîmden bil-istifâde devr-i kudret ve kemâllerinde bazı anâsırı müslümanlaştırmaya ve bu vâsıta ile Türkleştirmeye muvaffak olmuşlardı. Lâkin devr-i inhitâtta bu faâliyet-i mühimmeleri inkıtâa uğradı. Hatta son zamanlarda, evvelce Türkleşmiş olan Anadolulu bazı anâsır-ı gayr-ı müslime, kavmiyet-i asliyyelerine rücû' eylediler. Ortodoks kilisesinin kavî zamanlarında, Rumlar Ortodoks mezhebindeki kavimleri, kilise vâsıtasıyla, hayliden hayliye Rumlaştırmışlardı. Fakat "asr-ı milliyyet" denilen 19'uncu asr-ı mîlâdîde, bu Rumlaşmış hıristiyanlar da eski kavmiyetlerini arayıp buldular. Ve hatta bazıları te'yîd-i milliyyet uğrunda dinî i'tizâlden bile çekinmediler. Demek oluyor ki memâlik-i Osmâniyye'de medeniyetçe en kavî olan Türk-Müslüman ve Rum-Ortodoks unsurları, anâsır-ı sâireyi temsîle teşebbüs etmişler ve evvelce bir dereceye kadar muvaffak bile olmuşlar ise de, teşebbüslerini gâyesine kadar îsâl eyleyememişlerdir. Bu muvaffakıyetsizliğin esbâb-ı muhtelifesinden birisi, muhâfazakârlıkta, temsîl siyâsetinde menfaatleri Türklerle müşterek olan Rumların da cereyân-ı umûmîye kapılıp, fikr-i millîye fazla ehemmiyet vererek Türkler aleyhine isyan eylemeleri ve böyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iki kuvve-i muhâfazakârâne arasına nifâk ve nizâ' girmiş olmasıdır. İ'tiraf olunmalıdır ki Rumların isyanından beri Devlet-i Osmâniyye'de ne Müslüman-Türkler ve ne de Ortodoks-Rumlar, bir buçuk asır evvelki mevki'-i iktidârı bir daha hâiz olamamışlardır. Türk ve Rumların temsîl rolünü deruhte edip onların yerine kâim olacak kadar kavî diğer anâsır da zuhûr etmemiştir. Binâenaleyh on dokuzucu asr-ı mîlâdînin ortalarından i'tibâren "temsîl" siyâseti metrûk kalmıştır. Hatta zann-ı âcizâneme göre, asr-ı mezkûrun ortalarında, kemâl-i debdebe ile i'lân olunan hatt-ı şerîf ve hümâyûnlar, kuvve-i hâkimiyyeti hâiz Türklerin, artık "temsîl"de adem-i iktidârlarını resmen tasdîk ve i'tirâf eyleyerek "temsîl" makāmına "imtizâc" ikāme etmek istediklerinin delâil-i aleniyyesi olan vesâikten başka bir şey değildir.

"Devr-i Tanzîmât"ta maksad-ı esâsı, anâsırın "imtizâc"ı ile saltanat-ı Osmâniyye'nin vahdet ve istiklâlini muhâfaza etmekti. Lâkin tarih gösteriyor ki Tanzîmât imtizâcı te'mîn edemedi. Saltanat-ı Osmâniyye tehallülde devam etti. Mâzîde "imtizâc"ın husûl bulamaması istikbâli mahkûm etmeyebilir; mâzîde, anâsır-ı muhtelifeye tamâmî-i müsâvât ve hürriyeti kâfil bir meşrûtiyet-i idâre mevcûd değildi, anâsırın te'lîf-i imtizâcına hâdim müessesât-ı tedrîsiyyemiz, faâliyyet-i iktisâdiyyemiz, tekemmül etmemişti, demek mümkündür. "İmtizâc"ın adem-i imkânına tarihimizden getirilecek delil zaîf görülse bile memâlik-i Osmâniyye'de sâkin anâsır-ı mevcûdeyi göz önüne getirip bir lahzacık ciddî düşünecek ve düşündüğümüzü söylemekten çekinmeyecek olursak, bundan böyle de "imtizâc"ın adem-i imkânını i'tirâf eylemeye mecbûr oluruz. Tebea-i Osmâniyye'den olan anâsırın tarihi, an'anesi, dini, münâsebâtı, âmâl ve hayali, tarz-ı tefekkürü, şekl-i maîşeti, seviye-i medeniyyeti o kadar yekdiğerinden farklıdır ki bunların "imtizâc" sûretiyle ittihâdını tasavvur bile gariptir. Kosova ovasında çiftçilik eden bir hıristiyan Sırp ile Necid çölünde hâl-i bedâvette yaşayan bir müslüman Arab'ın ne gibi nokta-i teması olabilir? Bunların ne gûnâ "ittihâd"ı, imtizâcı mutasavverdir?

Sorarım: Hiçbir müslüman, ittihâd-ı anâsır uğrunda şahsiyet-i muayyene-i dîniyyesinden zerre kadar fedâkârlıkta bulunabilir mi?.. Unutulmamalıdır ki dîn-i İslâm, sırf sâlikîninin ahlâkını tasfiye, saâdet-i uhreviyyesini te'mîn için münzel vesâyâ-yı ahlâkıyyeden ibâret olmayıp, benî beşerin dâreynde saâdetini kâfil olmak haysiyetiyle, dünyadaki ef'âl-i ferdiyye ve ictimâiyyesini de tanzîm eyleyen bir dîn-i ekmeldir: Dîn-i İslâm tam bir medeniyettir. Kezâlik, Rum veya Bulgarların el-yevm iyi teayyün etmiş bir sîmâ-yı millîleri, Hıristiyan-Avrupa medeniyetine dâhil bir şekl-i medeniyyet-i mahsûsaları vardır. Bunlar, o sîmâ-yı millîden, o şekl-i medeniyyetten hiç ayrılmak isterler mi? Pek vâsi' olan memâlik-i Osmâniyye'de iki medeniyet, hayat ve cihâna nazarı yek-diğerinden pek farklı iki felsefe-i hayât çarpışıyor... Bunların imtizâcı hiç kābil midir? Kābil değilse, hangisi diğerinin galebesine muvâfakat eder?

Devr-i Tanzîmât'ta "imtizâc" zannolunan şey, esâsen, anâsır-ı muhtelife-i Osmâniyye'yi, Fransız medeniyetiyle "temsîl" ettirmekti. Bu imtizâcın en maddî tecellîsi "Mekteb-i Sultânî" denilen Galatasaray Lisesi'dir. Buraya ve bunun teaddüd edecek emsâline dâhil olan ensâl-i âtiyye, Fransız lisanı, Fransız medeniyetiyle yoğurularak, ittihâd-ı anâsıra hâdim yeknesak ve muttarid terbiye görecek ve Rumluğunu, Bulgarlığını, Araplığını... ilh. unutarak, "vatan-ı Osmânî'ye" sâdık –fakat Fransız medeniyetine tâbi'– "Osmanlı vatandaşlar" olmak üzere yetişecekti. Lâkin netâyic-i maddiyyesi ne oldu? – Bulgar ihtilâlinde Bulgaristan istiklâline en çok çalışanlarla Bulgar beyliği erkân ve ricâlinden bazılarının mekteb-i sultâniyye terbiyet-gerdesi olduğu görüldü!.. Bu böyle iken, a'yân-ı kirâmın arzu ettiği, yeknesak ve muttarid nehârî ve leylî ümmehât-ı müstakbele-i Osmâniyye veya âbâ-yı müstakbele-i Osmâniyye mekteplerinden de müfîd neticeler çıkmasından şüphelenmeye pek haklıyız. El-hâsıl, zann-ı âcizâne göre memâlik-i Osmâniyye'de artık "temsîl"in imkânı olmadığı gibi, "imtizâc"ın husûlü de müstahîldir.

Şu tahlile nazaran, ittihâd-ı anâsırın husûlüne hâdim zannolunan "temsîl" ve "imtizâc" tarîklerinin artık mesdûdiyeti anlaşılıyor. Mesdûd bir tarîkten yürümeye çalışmak abesle iştigāl olur; binâenaleyh kuvve-i teşrîiyye ve icrâiyyemizin "ittihâd-ı anâsır"a "temsîl" veya **[283]** "imtizâc" ma'nâsını vermek istemelerinde dahi tereddüde düşülür; ve bu sûretle kuvve-i teşrîiyye ve icrâiyyemizin ve bir kısım efkâr-ı umûmiyyemizin "ittihâd-ı anâsır" talebinde isâbet edebilmeleri için, bu terkîbe, behemehâl, diğer bir ma'nâ bulup vermeleri iktizâ eder. Acaba o ma'nâ nedir?..

A[elif].Y.

MEKÂTÎB

Mısır'da Kapitülasyonlar

Şarkta ve bâ-husûs Mısır'da ecnebî imtiyazları yavaş yavaş ehemmiyetsiz kalıyor, geçenlerde Der-saâdet İtalya Sefîri'nin hâdisesi münâsebetiyle *Tan* gazetesi bu mes'eleden haylice bahsedip kapitülasyonlar aktâr-ı şarkıyyede ilâ-mâşâallâh istimrâr etmesinin vücûbuna işâret ediyordu... Cereyân-ı ahvâlden anlaşıldığına göre iş renkleşiyor: Fransa ile İngiltere'nin menâfi'-i maddiyyeleri teâruz ettikçe Fransa'nın kuvâ-yı asabiyyesi inhilâl ediyor, meşhur olan hürriyet ve hamâsetini birdenbire unutuyor.

Mısır'da bu hakîkati te'yîd edecek yeni bir hâdise zuhûr etmiştir. *La Dépêche Égyptienne* nâmı ile Arapça Fransızca ile intişâr eden yevmî gazetenin başmuharriri Mösyö Alban Derroja ve müdîr-i mes'ûlü Mösyö Jack Darcila bu hafta Mısır'dan ikisi de menfî olarak teb'îd edilmişlerdir. Mösyö Alban Derroja Fransız tebeasından olduğundan cümle ecnebî ve yerli ahâli bu karardan dehşet-i amîkada kalmışlardır.

Gazetenin müdîr-i mes'ûlü Mösyö Darcila İspanya hükûmeti tebeasından olduğundan mezkûrun nefyi hükûmet-i metbû'asının zaafına hamlolunmuştur.

Nefy hâdisesinin sebebi ise ber-vech-i âtî icmâl olunur: Mösyö Alban Derroja –ki "Agrégation" şehâdet-i ulyâsına hâmildir– Mısır hidivine karşı bir risâle-i intikādiyye neşredip zâten İngilizler bu muharrir-i kebîrin onlara daima tevcîh ettiği intikādât-ı hâddeden gayz-nâk ve müteessir olduklarından Hidiv'e müvecceh olan intikād fırsatından istifade ederek burada İngiltere mu'temed-i siyâsîsi olan Sir Gorst Londra Hâriciye Nezâreti'ne bâ-telgraf iş'âr eder, Hâriciye Nezâreti dahi Paris Hâriciyesi ile bil-muhâbere Léntente Cordiale nâmlı 1904 İ'tilâfı muktezâsınca Mösyö Alban Derroja'nın nefy ve te'bîdine karar verilir. Ve bu karar Kahire'de Fransa'nın Konsül Generali'ne ba'de't-teblîğ icrâât-ı resmiyyeye şitâb olunur.

Aynı muâmele gazetenin müdîr-i mes'ûlü İspanya tebeasından olan Mösyö Jack Darcila'ya tatbîk olunur. Ma'lûm ya Lord Cromer Mısır'da iken ecnebîlerin imtiyazlarına haylice teaddî etmişti, imtiyâzât-ı mezkûre ise on dört devlet-i ecnebiyyeye merbût ve müteallik olduğundan bunların cümlesini iknâ edememiş ise de İngiltere yine me'yûs kalmamıştır.

İngilizler Mısır'ın paralarını, senevî on beş milyon lirayı ne türlü tebzîr ve hükûmetin mesned ve vazîfelerini ne keyfiyet ile işgāl ve ifsâd eylediklerini yâd ve teşhîr eyleyen ecnebîleri bundan böyle nefy ile tehdîd eyliyor, tehdîdini ikāa muktedir olduğunu son hâdise ile isbât ediyor. Fransızlar; Cumhuriyet Hükûmeti ile iftihâr ederler iken Cumhuriyet onları tahcîl ediyor, kendi emrine mâlik bir hükûmet olduğunu tekzîb ediyor ve bu vesîle ile de kapitülasyon tesmiye ettikleri imtiyâzât-ı ecnebiyye ehemmiyetsiz kalıyor!

Acaba *Tan* gazetesi bu hâdiseye ne ma'nâ verir?

Geçenlerde Dersaâdet İtalya Sefîri'nin hâdise-i ma'lûmesi münâsebetiyle neşrettiği fusûl-i bârideyi unuttu mu? Nerede şimdi o himâye-i kâzibe? *La Dépêche Égyptienne* gazetesi hâlâ Kahire'de neşrolunuyor. Mösyö Eltiben Richie hazretlerinin kalemi ile tahrîr olunmaktadır ve aynı mesleğinde devam etmektedir.

Meşhur mesel muktezâsınca [1](اذا مات منا سيد قام سيد) gayûr ve munsıf zâtlar her yerde ve her anda mevcûddurlar. İngilizler hidiv nâmına yapacaklarını yapsınlar! Fakat bilâd-ı Arab'da neşrettiği desâise Devlet-i Aliyye'mizin ve bâ-husûs Hakkı Paşa hazretlerinin ve kabine erkânının enzâr-ı sâkıbelerini tevcîh ederiz.

Mısır'da Avrupalılar son hâdise münâsebetiyle hükûmetlerinden başka bir kefâlet-i siyâsiyye ve kānûniyyeden bahsediyorlar. Tecennüs mes'elesi bisât-ı bahse vaz' olunmuştur:

Mısırlılar ile ittifâk edip evvelen bir meclis-i niyâbî husûle getirip ba'dehu Mısır cinsiyeti ile tecennüs etmeyi tercîh eyleyen haylice Avrupalılar re'ylerini gazete sütunlarında sarâhaten i'lân etmektedirler.

Mösyö Alban Derroja geçen Cuma günü Kahire'den akşam üzeri İskenderiye tarîkıyle Marsilya'ya ve oradan Paris'e azîmet etmiştir. Kahire istasyonunda sekiz bin kişi ile azîm bir ihtifâl ile tevdî' olunmuştur; "Yaşasın Mösyö Derroja! Yaşasın hürriyet! Yaşasın Mısır, yaşasın Nasyonalistler!" feryâdları semâya çıkmıştır, şimendöferin uğradığı istasyonlarda dahi Mösyö Derroja aynı hütâf ile tevdî' olunmuştur.

Bugün Cuma günü Mösyö Darcila dahi Marsilya tarîkıyle vatanı olan Barselon'a gidiyor: Bu zâtların cümlesi Mısırlıların samimi ehibbâlarından ma'dûddur.

Alban Derroja'nın bir belîğ cümle-i me'sûresi ile hatm-i güftâr eyliyorum: "Ben Mısır'da Mısırlıların dostu idim. Avrupa'da ise bundan böyle bizzat Mısırlı olacağımı sizlere te'mîn eylerim."

*

Postanın vakti yakın olduğundan bu kadarcık ile iktifâ eyliyorum. – [2](ولنا عودة ان شاءالله).

(İskenderiye)

* * *

[284] Filibe'den:

85 numara ile neşrolunan *Sırâtımüstakīm* gazetesinde "Bulgaristan Müftülükleri" ser-levhasıyla âcizâne yazmış olduğum makālemde Bulgaristan müftîlerinin şimdiye kadar geçirdiği safahât-ı elîmeden bahsederken Bulgaristan Kraliyeti'ni tasdîke mukābil âdetâ memleketimize bedel olarak nâil olduğumuz protokol ahkâmınca bir baş müftîliğin ihdâsı ve o baş müftînin de mukadderât-ı İslâm'ı siyânet edebileceği gibi bir yed-i fazîlete tevdîi husûsunda ne türlü hareket olunmasını tavsiye ederek demiştim ki "Sofya'da olacak baş müftî her türlü hukūk ve mebânî-i İslâm'ın müdâfaa ve siyânetini kâfil ve umûr-ı şer'iyye ve hukūk-ı medeniyye ve siyâsiyyeye vâkıf kâr-âşinâ bir zâtın müftîlerimiz içinde ol-

[1] "Bizden bir efendi ölür, bir efendi gelir."

[2] "İnşallah döneriz."

maması bizi düşündürmekte olduğundan Bulgaristan'da doğmuş ve fakat İstanbul'da tahsîl-i ulûm eylemiş ve bilâhare ya nüvvâb veyahud hukūktan şehâdetnâme almaya muvaffak olmuş sâhib-i vicdân zevâttan birisi sancak müftîlerinin intihâbına dâhil olmak üzere nâmzedliğini i'lân eylesin" heyhât ki böyle âlî-cenâb bir zât çıkıp da meydana atılamadı. Ben ümîd etmem ki koskoca bir Bulgaristan'dan otuz seneden beri böyle birçok zevât yetişmiş olmasın. Her halde vardır. Fakat bit-tabi' bu gibi zevât aylak değillerdir. On on beş lira maaş sahibidirler. Yerlerini, rahatlarını bırakıp da birtakım mezâhim-i gûnâ-gûn içine atılmak istemezler. Çünkü onlarda da bizim gibi uyuşmuş Türk kanı vardır. Bir daima ecdâdımız, eslâfımızla tefâhür edenlerdeniz; ve fakat hâlâ-be-hâlâ da fedâkârlığı kimseye vermeyiz..

Hatta Japonların yüksek adamlarının ma'âlî-i millet yolunda Rusya'da, Çin'de *tese*'ül ve şunun bunun kapısında hizmetkârlık ettikleri gibi fedâkârlıklarını işittik mi? Pek hoşumuza gidiyor. Bunun için Japonları kendi hasâ'il-i ber-güzîdemize pek muvâfık buluyoruz. Buluyoruz da yakın zamanlarda umûmen İslâmiyet'i kabul edeceklerini mağrûrâne söyleyip duruyoruz. Gerçi Japonlar İslâmiyet'e meclûb ve mahbûb oldukları görünüyor. Fakat bizim a'mâlimiz kendilerine soğukluk veriyor. Çünkü bizim kitaplarımızın bize emrettiği tekâlîf-i müstahsene ve fezâ'il-i ahlâkiyyenin adem-i tatbîkinde her gün teannüd gösterdiğimizden onlar da beht ü hayret içinde kalıyorlar.

Ya Hû! O küçük gördüğümüz dünkü Bulgarlar değil. Böyle bizim gibi bir baş müftî nâmıyla ve aynı zamanda elli lira maaşla Sofya'ya gelmekten çekinmek, binbaşı veyahud kaymakam rütbesinde bir Bulgar tekāüd zâbiti Türkiye'nin en hücrâ bir köşesinde hatta yirmi beş hânelik bir karyesine gidiyor da milletine hizmet olmak üzere muallimlik ediyor. Biz ise rahatımız münselib olmasın diye Sofya'ya bir baş müftî olarak gitmek istemiyoruz.

Her ne hal ise oradan geçelim. Hükûmeteyn beyninde akdolunan mukāvele mûcebince sancak müftîlerinin intihâb ve tasdîkinden sonra müftî ve müftî vekillerinin bir baş müftî ayırmaları için Bulgaristan Mezâhib Nezâreti'nden vârid olan bir tahrîrât-ı umûmiyye üzerine işbu mâh-ı hâlin sekizinci günü bil-umûm müftîler Sofya'ya toplandılar.

Birçok zamandan yani sancak müftîlerinin intihâblarından beri halk beyninde baş müftîliğe lâyık bir adam aranıyor ve ancak iki şahıs bulunabiliyordu. Bunlardan birisi beş altı seneden beri Sofya müftîliğini işgāl eden Şumnulu Hocazâde Muhyiddin Efendi diğeri de el-yevm Vidin müftîsi Süleyman Rüşdî Efendi idi.

Müftî ve müftî vekilleri işbu iki zât hakkında iki cereyân arasında kaldılar. Cereyânın birisi Muhyiddin Efendi'yi iltizâm ediyor. Ve diyor ki baş müftîde aranması lâzım gelen üç sıfat ve meziyet vardır. Birisi kendisinde ma'lûmât-ı vâsi'a-i fıkhiyye, ikincisi nâmus ve istikāmet, üçüncüsü hiç kimsenin elinde âlet olmamak için metânet-i tab' u ahlâka mâlik olmak. İşte bu üç meziyeti kendisinde cem' eden bir müftî var ise o da Muhyiddin Efendi'dir. Diğer cereyân ise bu üç meziyetin fevkında bir meziyet arıyorlardı ki o da faâl ve cevvâl olmak. Onu da Süleyman Rüşdî Efendi'de olduğunu göstermek istiyorlardı. Fakat dünkü baş müftî intihâbı bize gösteriyor ki 9 re'ye karşı 25 re'yle Hocazâde Muhyiddin Efendi kazanmıştır.

Muhyiddin Efendi'yi yakından tanıdığım için söyleyebilirim ki cidden âlim, fâzıl, müstakīm, muttakī bir zât-ı fazîletsimâttır. Şimdi milletin kendisinden en evvel beklediği işlerden birisi Bulgaristan'a müftî yetiştirmek yollarını bulup muvaffak olmaktır. Çünkü yine tekrar ederim ki bütün Bulgaristan'da mevcûd otuz dört müftînin içinde Arapça kitaplardan mesâil-i şer'iyye istihrâc etmek şöyle dursun Türkçe kitaplardan bile bir şey çıkaramayan müftîlerimiz mevcûddur.

Fil-vâki' doksan yüz frank maaşla olan müftîlikleri gözü önüne getirip de uzun boylu çalışacak adam az bulunur. Evvel-emirde sancak müftîlerinin maaşları iki yüz ve kazalarda olan müftî vekillerinin maaşları da yüz elli franga iblâğ olunursa o vakit ümîd ederim ki tâlipler çoğalır. Bulgaristan'da müftîlik edecek tâlipleri yalnız mederese tahsîliyle bırakmayıp mekteb-i hukūkta dahi okutmak teşebbüsâtında bulunmak lâzımdır.

Çünkü Bulgaristan müftîlerinin en birinci vazîfesi hukūk-ı milleti aramaktır. Halbuki hukūk-ı şahsiyyesini müdâfaadan âciz bir adam hukūk-ı milletle nasıl uğraşır. Hülâsa-i kelâm temel metîn olmadıkça üzerine inşa edilecek ebniyeden her vakit korkulur. Ve mine'llahi't-tevfîk.

Filibe Müntesibîn-i Hukūk'tan
Hâfız Hasan Sânî

* * *

السَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى[1]

Edirne Karaağaç'tan:

Efendim, âcizâne olarak zikredeceğim bazı hakāyıkın sizce ma'lûm olduğuna emin isem de tekrarı o hakāyıkın ehemmiyetini tezyîd eder zannımdayım.

[285] Ma'lûm-ı âlînizdir ki bugün Osmanlı hükûmetinin ve âlem-i İslâm'ın istinâd-gâhı Cenâb-ı Hak'tan sonra Osmanlı ordusudur. Ordudan da maksad efrâddan ziyâde zâbitândır. Zâbitân ordunun dimâğıdır. Bir dimâğ vazîfesini ne kadar mükemmel îfâ ederse a'zâ-yı sâire makāmında olan efrâdımızdan da büyük büyük hizmetler beklenebilir.

Fakat dimâğa teşbîh ettiğim bu hey'et-i mütefekkire İslâmiyyet ve bulunduğu muhîtin tasvîb etmeyeceği birtakım ef'âle teşebbüs ederse bir hey'et-i nâfiadan ziyâde hey'et-i muzırra olacağı bedîhîdir.

Kanâ'at-i vicdâniyyem Osmanlı ordusu, maddiyâtı ıslâh ve ikmâl edildikten sonra, Alman ordusuna tefevvuk eder. Fakat bir şartla o da zâbitânın ıslâhât-ı ma'neviyyesidir.

Pek fenâ bulduğum ve ziyâdesiyle müteessir olduğum bir iki hâli zikredersem işin vehâmeti kendisini gösterir. Süvâri ve topçu zâbitânımızdan bazıları, gazinolarda ve kafeşantan denilen sefâhethânelere, arkasında süvârisi olduğu

[1] Tâhâ, 20/47.

halde geliyor. Efendi oyuna veyahud işrete başlıyor. Gazino avlusunda hayvanlarla nefer bekliyor. Hem bu intizâr yarım saat bir saat değil efendinin insafına kalmış. Sabahtan akşama veyahud gece yarılarına kadar. Burada sorulacak suâller var. Acaba millet o hayvanları o gibi zâbitlerin sefâhetlerine hizmet için mi Macaristan veya Rusya'dan satın almıştır, yoksa bir gün din ve vatan ile hukûk-ı müslümînin müdâfaasına ve şevket-i İslâmiyye'nin te'yîdine hizmet için mi?

Sonra acaba saatlerce ayak üstünde avlunun taşları üzerinde iki eli hayvanların dizgininde lisân-ı hâliyle ye'sinden bir an evvel askerlikten kurtulmayı isteyen neferciğin hissiyâtı ne merkezdedir?

Tabîîdir ki kalbinden –her ne kadar câhil olsa da– hiss-i takdîr ve tahsîn geçmiş, belki nefret duygusu. Efendim bu yazdığım mübâlağa değil, belki noksandır ve ayn-ı hakîkattir. Bu gibi ahvâli bizzat anlamak için, esfel-i mahâl olan kafeşantana bizzat girdim.

Ordu kumandanlığı da neden sonra bu inhimâkı takdîr etmiş de kumandanlığa yakışmayacak bir sûretle –tavsiye sûretiyle– men'ine kalkışıyor.

Nezâketi müsellem olan bu mes'ele hakkında merci'-i âidînin kemâl-i ehemmiyyetle nazar-ı dikkatini celb ederim.

Edirne-Karaağaç

* * *

FAKÜLTEMİZİN İÇ YÜZÜ

Tıp Fakültesi'nin son zamanlarda mazhar olduğu intizâm ve mükemmeliyeti görmek anlamak için bir defa olsun bu binâ-yı muhteşemi gezmek kâfî ise de dâhilî teşkîlâtını görmeyenlere tasvîr edeyim:

Evet, vâsi' kaloriferlerle mücehhez ziyâdâr dershâneler gâyet nazîf âlât ve edevâtı mükemmel laboratuvarlar, uzun münevver koridorlar. Yetmişi mütecâviz san'atkârâne yapılmış temiz mermer masalar ile müzeyyen cesîm teşrîhhâne, güzel tarzda inşa olunmuş sıhhî ameliyat ve konferans salonları, hülâsa her bir cihette pek çok âsâr-ı teceddüd. Bu tezyînât ve intizâmı görüp takdîr etmemek elden gelmez. Fakat nazara hoş, tarzda münakis olan güzellikler arasında maatteessüf her nedense göze çarpmayan yalnız bir ukde-i siyâh-ı mülevves... Ki güvercinlerin pislikleriyle müzeyyen hasırla mefrûş, âsâr-ı nezâfetten mahrum bir dârü'l-a'mâl neresi olsa beğenirsiniz? İşte size idare me'mûrlarının nazarlarından dûr olan bir mecma'!!

Değil bir ecnebî hatta bir vatandaşımıza bile burası ibâdethânemizdir demekten istihyâ edilecek derecede nâ-hoş, çirkin bulunan şu manzarayı Mahmud Şevket Paşa hazretleri fakülteyi teşrîflerinde görmüş olsalar idi –namaz-gâh olmaktan başka kabahati olmayan– bu mevki'de behemehâl lâyık olduğu derecede temizliğe mazhar olacaktı. Teessüf olunur ki bugüne kadar pisliğini muhâfaza eden mahal temiz binada kirli bir leke gibi arz-ı vücûd ediyor.

Görünüşte pek ehemmiyetsiz, fakat hakîkatte halk indinde ciddî bir te'sîr-i sehhârâne bahşeden bu gibi husûsâtta tekâsül pek mantıkî olmasa gerek esâsen birkaç kırık camın takılması, temiz bir keçe serilmesi gibi pek cüz'î masraf ihtiyârîyle sekâlet-i mezkûrenin ref'i mümkün iken bu cihet istilzâm olunmayarak acaba bütçe müsâid değil mi denecek?!! Yoksa, o mevki'-i ictimâ'a vazîfedâr olanların isbât-ı vücûd etmedikleri nazar-ı dikkate alınarak güvercinlerin iskânına tahsis olundu da biz mi bilmiyoruz!!!

Fakülte Müntehî Sınıf
Müdâvimlerinden
Sâbit

Sırâtımüstakîm – Ziyaret edilmeyen türbeler harâb, sahipsiz kalan hâneler vîrân olur.

SIRÂTIMÜSTAKÎM İDÂREHÂNESİ'NE

Bugün yaşadığımız şu devir bir devr-i meşrûtiyyet olduğunu idrâkten âciz değiliz. Fakat meşrûtiyet kelimesinin ma'nâ ve medlûlü ne olduğunu doğrusu ya anlayamıyoruz. Eğer meşrûtiyet lâfzı akla gelen her bir husûsu îfâ ise ona diyecek yoktur. Yok meşrûtiyet yapılacak bir işin bir şart dâhilinde yapılması ise ona aklımız erer. Binâ-berîn asıl maksaddan evvel böyle uzun sözler yazmak için gördüğüm bir tablonun verdiği ıztırâb-ı derûnî sebep olmuştur. Evet Selanik'te mecma'-ı nâs olan ve Çarşı Kapısı nâmıyla müştehir bulunan bir mahalde ta'lîk edilmiş bir tablo gördüm. Bu tabloda bir zamanlar halîfe-i müslimîn nâmını taşımış ve milletine ettiği hidemâtını tarihlerde okumuş olduğum Sultan Selîm-i Sâlis hazretlerinin resmi mevcûd idi. Gerçi böyle bir padişahın resmini hâvî tablodan bir şey çıkmaz diyeceksiniz. Bendeniz de fi'l-hâl öyle derim. Fakat o zât-ı **[286]** mübârekin etrafında teker teker dizilmiş ve her üçü bir araya cem' olunmuş Cevriye, İkbâl, Gülter nâmıyla isimleri zîrlerine yazılmış nisvân-ı İslâm fotoğraflarını alâ-melâ'i'n-nâs teşhîr etmek mukteziyât-ı meşrûtiyyetten midir. Bâ-husûs birinin baygın bir halde arkası üstü serilmiş saçları dökülmüş ve Sultan Selîm hazretleri baş ucuna getirilmiş bir manzaranın böyle âhâd-ı nâs arasında ibrâzı İslâmiyet ile kābil-i tevfîk midir. Buralarını anlayamıyorum. Ricâ ederim ma'kūl ise gazetenizle neşrediniz de biz de bilmeyerek bir hataya düşmeyelim. Doğrusu şu hal şe'âir-i İslâmiyyet'e yakışmıyor zannederim. Bâkī neticeye intizâr eylemekteyim efendim.

Hukûk Mektebi'nden Velî Efendi isminde bir zât-ı muhterem de polise ihbâr-ı keyfiyyet etmiş ise de bir semere görülememiştir.

Bir tablo dört beş günden beri memerr-i nâsta teşhîr edilmektedir. Bu gece de tiyatrosu oynanacaktır.

Selânik'te Midhat Paşa Caddesi'nde
İstikāmet Eczâhânesi
Sahibi: Süleyman Şevket

Sırâtımüstakîm – Şu mektubun altına kendimizden bir şey ilâve etmeyeceğiz. Çünkü Selânik vilâyeti şimdiye kadar pek haklı olan bu ihtârı hâiz olduğu ehemmiyetle mütenâsib bir sûrette telakkī etmiş, ahlâkın, insafın icâbını yerine getirmiştir zann-ı kavîsini besliyoruz.

MATBÛÂT

Basra ve Civârında Hâkimiyet-i Osmâniyye Tehlikede

Bazı kimseler, *Tanin*'in memlekete fâidesinden ziyâde ziyânı dokunduğunu iddia ederler. Baban-zâde İsmail Hakkı Bey'in "Irak Mektupları" *Tanin*'de basılmadan evvel bu iddianın doğruluğunu öne sürmek biraz kābil olabilirse bile işbu mektupların tab'ından sonra mezkûr iddianın çürüklüğü muhakkaktır. İsmail Hakkı Bey'in bu mektupları Câhid Beyefendi'nin bütün hatâ-yı siyâsîlerini afv ettirebilecek kadar memlekete fâidelidir; o mektuplar bize tamamen mechûl bir memleketimizin bir iklîmimizin ahvâlini, ahvâl-i esefiştimâlini bildirdi. Gözlerimizi açtı. Birkaç parlak medeniyet doğurmuş, muhteşem birkaç saltanatı doyurmuş koca Irak'ta hâkimiyetimizin tehlikede olduğunu tamamen anlattı. Bakınız, mesela son mektuplarından birisinde ne mühim sözler söylüyor:

Basra'ya gelince bu havâlîde Basra kadar havası bozuk ve bununla beraber Basra kadar ehemmiyet-i ticâriyye ve siyâsiyyeye mâlik ve memâlik-i Osmâniyyece en uzak ve mehcûr olduğu için ihtimâl ki en mühmel ve metrûk bir mevki' yoktur. Kim ne derse desin son otuz sene zarfında Irak'ın merkez-i sıklet-i siyâsiyyesi çoktan Basra'ya intikāl eylemiştir. Aşâr'da en evvel göze çarpan şey beş altı büyükçe vapur. Fakat hepsinin bayrağı İngiliz. Basra'nın hangi cihetine baksanız İngilizliğe müteallik bin türlü şey derhal nazar-ı ibret ve teessürünüze çarparak İngiliz tırnağının bu memleket etine ne derece nüfûz ve hulûl etmiş olduğunu hissedersiniz. Sözlerde, muhâverelerde bile en âdî bir hammal İngilizce elfâzı ta'rîb etmiş, gemicilik vesâir ıstılâhâtı kendi şîvesine uydurarak tasrîf ve tasarruf ediyor.

Bir taraftan Kuveyt, diğer taraftan Muhammere'den i'tibâren Şattü'l-Arab'ın sâhil-i yesârına düşen memâlik-i İrâniyye'de fermân-fermâ Şeyh Hazal vasıtasıyla İngiliz Basra sancağını âdetâ bir demir çenber içine almış, sıkıştırıyor. Mütemâdî muttasıl bir tazyîk ile avucu içine almaya çalışıyor. O derecede ki tamamiyle tedkīkātını ileri götüremediğim bir rivâyete göre el-yevm Şattü'l-Arab'ın gerek Muhammere cihetinde ve mesela Abâde mevkiinde ve gerek Basra cihetinde bulunan birçok Arabâna İngiliz tâbiiyetini veya himâyesini bile bahşetmeye başlamış. Maamâfih İran toprağındaki hulûl ve nüfûzu daha şedîd olduğu için bu rivâyet o cihet hakkında daha kavîdir. Her iki takdîrde Devlet-i Osmâniyye için bunun zararı âşikârdır. Zîrâ Şattü'l-Arab'ın öbür yakasında bulunan urbân-ı mahmiyye her vakit Şatt'ın Osmanlı cihetine geçerek hâiz oldukları himâyenin sevk ve teşvîkıyle envâ'-i gavâil ihdâs edebilirler. Ve ediyorlar.

Nehir tathîr olunsa el-yevm nev'amâ İngiliz inhisârında bulunan medhal-i nehrden hâsıl olan tefevvuk ve imtiyaz zâil olacak. Bu liman pîş-gâhında lenger-endâz olan vapurların bütün şamandıraları İngilizlere âiddir. Bir fener dubası var ki o da İngilizlerindir. Ve İngiltere hükûmeti diğer kumpanyalara fener mevkiini ve suyun sığ olmayan cihetlerini irâe ediyor ise bunu lutf-ı mahsûs olmak üzere yaptığından bu lütfunu istediği vakit dirîğ etmek hakkını hâizdir. Ve bu sûretle bir Osmanlı vapurunu bil-vâsıta duhûlden men' edebilir. Hayret-ender-hayret! Bizim Fenarlar Kumpanyası'nın böyle en mühim bir limanınımız medhalinde feneri yok, sâbih dubası yok. Hükûmetimiz, neden neden bu idareyi orada bir fener bulundurmaya ve bu yüzden olsun bu havâlîyi ecnebî nüfûzundan âzâde kılmağa icbâr etmiyor? Bu noktada bir dakika ihmâle mahal yoktur.

Maamâfih İngilizler el-yevm Basra'yı ve bütün Irak'ı körletecek diğer teşebbüsâtta bulunuyorlar ki önünü alel-acele almadığımız takdîrde âkıbeti pek vahîm olur.

Ma'lûm olduğu üzere Linç Kumpanyası Muhammere'de Şattü'l-Arab'a dökülen Kârûn nehrinde dahi seyr-i sefâin hakkına mâliktir. Bu günlerde bir İngiliz şirketi Kârûn'un kısm-ı ulyâsında gāyet zengin bir petrol madeni imtiyazını istihsâl etmiştir. Bu şirket ameliyât-ı lâzımeye kemâl-i ehemmiyyetle ibtidâr ettiği için nehr-i Kârûn bir ehemmiyet-i mahsûsayı iktisâb eyledi. Şimdi İngilizler Muhammere'nin biraz aşağısında İran toprağında ve Şattü'l-Arab üzerinde yepyeni bir İngiliz şehri bir İngiliz limanı vücûda getiriyorlar ki az zamanda Bakü ve emsâline yetişeceği ağleb-i ihtimâldir. Petrol vasıtasıyla vâki' olan bu nüfûz ve hulûl-i ticârî ve siyâsîden mâadâ İngiltere berren dahi şose inşa etmek ve nakliyâtı icrâ eylemek hakkını istihsâl etmiş olduğundan el-yevm Bağdad ve Hanikin tarîkıyle ihtiyâcât-ı hâriciyyesini tedârik etmekte olan İran'ın bizim ile hem-hudûd olan cihâtı ve Hamedân havâlîsi kâmilen Kârûn nehrinin harâc-güzârı olacak ve Bağdad ile Basra idhâlât-ı ticâriyye nokta-i nazarından büsbütün körlenip kalacaktır. Şu halde bir taraftan Bağdad-Hanikin şimendöferini bir an evvel inşa etmek, diğer taraftan Basra'nın liman hâline ifrâğıyla oradaki ticâreti teshîl etmek farz-ı ayndır. Hal böyle iken Basra'da hâlâ eşyâ-yı ticâriyyeyi istî'âb edecek derecede gümrük antrepoları yok. Emvâl-i ticâriyye meydanda, güneşe, rutûbete, yağmura ma'rûz... Başlanmış bir iki gayr-ı kâfî binanın bile inşaatını ikmâle himmet edilmiyor. Bu ise bir taraftan kısm-ı mühimmi ecnebî olan tüccarın şikâyâtını ve sefâretlerin bile müdâhalâtını istilzâm ettiği gibi memleketin terakkī ve inkişâf-ı tâmm-ı ticârîsini sektedâr ve vâridât-ı rusûmiyyeyi dahi zarar-ı küllîye dûçâr eyliyor. Binâenaleyh başlanmış binaların ikmâli ve yenilerinin inşasına ibtidâr için evâmir-i müsta'cele ve ekîde verilmesi lâ-büd görünüyor. İşte bir sürü mevâni' ki **[287]** Basra'nın lâyıkıyla terakkīsine mâni' bir de fikdân-ı âsâyiş ve müşevveş bir nüfûz ve müdâhele-i hâriciyye vardır ki bu cihetleri ehemmiyeti hasebiyle inşâallah gelecek mektupta bildiririm.

Eğer bütün bu ahvâl efkâr-ı umûmiyyemize, Meclis-i Umûmî'mize ve nihâyet hükûmetimize ma'lûm olduğu halde yine kımıldanmazsak, yine müncemid kalarak hiç aldırmazsak, artık bu memleketi idare etmek işinin eri olmadığımızı hakîkaten isbât etmiş oluruz.

LORD KİTCHENER MISIR'DA NE YAPACAK?

el-Livâ Refîk-ı Muhteremimizden

Lord Kitchener'in Mısır'ı ziyâret etmesine Avrupa matbûâtınca verilen ehemmiyeti bizim yerli cerîdelerimiz ver-

medi. Zîrâ İngilizlerin bugünkü siyâsetlerindeki şiddeti doğrudan doğruya Mısırlılar çektiği için bunlar işin daha ilerisine gidilebileceğine ihtimâl veremiyorlar.

Avrupa gazetelerine gelince bunlar Kitchener hakkında öyle birtakım zanlar besliyorlar ki hey'et-i mecmûası, Lord'un da Mısırlıların istiklâle ehliyeti olmadığını, İngilizlerin Mısır'da ebediyen yerleşip kalmakta haklı olduğunu iddiadan başka bir garaz beslemediğine delâlet etmektedir. Her ne kadar meslekleri arasındaki ihtilâfa rağmen Avrupa gazeteleri için Lord Kitchener'in Mısır'ı ziyâretinden bahsetmek Avrupalıların İngiliz işgâli yüzünden bir musîbet içinde bulunduğumuzu anlamış olmalarına delâlet etmekte ise de onlar bu musîbetin derecesini kābil değil anlayamazlar. İngilizler ise bu musîbeti teşdîd için hiçbir vesileyi kaçırmamışlardır. Nitekim mürâcaat etmedikleri hiç bir vâsıta-i şiddet kalmamıştır.

Lord Kitchener memleketimize sırf ziyâret maksadıyla geldiği için "Sir Gorst"un siyâsetine iştirâk etmek, yahud o siyaseti tenkīd etmek salâhiyetini hâiz değildir. İşin gāyeti Mısır'da gördüklerini ya tahrîren hükûmetine bildirecek, yahud avdetinde şifâhen anlatacaktır. Lâkin eğer böyle ise İngiltere hükûmeti Lord Kitchener'e i'timâd husûsunda büyük bir hata ediyor. Zîrâ Lord Mısır'da ancak birkaç gün oturabilecek ki bu kadar kısa bir zaman zarfında işler hakkıyla öğrenilemez. Zâten Lord bir ziyâfetten çıkıp birine giriyor. Bundan başka İngiliz dostlarıyla, yerliden sevdiklerinden başkasıyla mülâkātta bulunmuyor. Hâzır olduğu cem'iyetlerdeki adamların da bir kısmı, nezâkete riâyetle bir kısmı da sırf muttasıf olduğu nifâkın, müdâhenekârlığın sevkıyle Lord'un huzûrunda Mısırlıları İngiliz işgālinden memnun gösterirler. Bu gibi cem'iyetlerde tabîî başkaları kalkıp da Kitchener'in yüzüne karşı hakīkati söylemeyi âdâba muhâlif görürler.

O halde Lord Kitchener Mısır'da cereyân eden ahvâli hakkıyla nereden öğrenebilecek; sonra, İngiltere Hükûmeti bunun müşâhedâtına nasıl i'timâd edebilecek? İngilizler bu memleketlerde senelerce bulundukları halde ahvâl-i mahalliyyeye âid olmak üzere burada birçok para, birçok esbâb-ı refâhiyyet bulunduğundan başka bir şeyden haberdâr olmuyorlar. Çünkü ahâli ile ihtilât etmedikleri gibi zavallılara hiç ehemmiyet vermiyorlar.

İşte Mısırlılarla İngilizler arasında böyle bir hâil bulunması hakīkatin mechûl kalmasını icâb ediyor.

Lord Kitchener de birçok zamanlar memleketimizde oturmuş olmakla beraber bize âid az çok ma'lûmât edinememiş olanlardan biridir. Farz edelim ki vaktiyle Mısır'ı iyi anlamış olsun; lâkin burada bulunmayalı beri işler o kadar değişmiştir ki şu kısa müddet zarfında ahvâli kābil değil ihâta edemeyecektir.

Zâten Lord'un her işi hakkıyla öğrendiği, İngiltere'ye de Mısır'ın artık iâde-i sulh ve sükûn etmiş olmak hasebiyle Kānûn-ı Esâsî'ye, istiklâle ehliyet gösterdiğini yazsa bile hükûmet bu teklifi hasıraltı edecek değil midir?

Gözlerimiz ile gördük ki Mısır'ın İngiltere müsta'meresi hâlinde kalmasına tarafdar olanlar bize ihtilâl çıkarmak için silah, mühimmât tedâriki gibi hiç hatırımıza gelmeyen isnâdâtta bulundular bundan başka bizi ta'assub-ı dînî ile hangi kavmiyete mensûb olursa olsun bütün ecnebîlere karşı adâvetle ithâm ettiler; yalan, iftira torbasında ne varsa hepsini birer birer çıkarıp üzerimize doğru fırlattılar.

Lord Kitchener bunların hepsini pekalâ bilir. Lâkin şüphe yoktur ki hükûmet nezdinde mevkii bu derecelerde yüksek olan bir adam söyleyeceği sözün evvel-emirde hüsn-i kabûle mazhar olmasını düşünür; yani dinlenmeyecek sözü söylemez.

Lâkin eğer Lord Kitchener harbde olduğu kadar siyâsette de azim sahibi ise kezâlik, söyleyeceği haklı bir sözün hükûmet tarafından kabul edilmemesi milletin nezdindeki i'tibârını tenkīs etmeyeceğine kāil ise memleketimizi işgāl edenlerce aleyhimizde söylenen sözlerin mâhiyetini münâfıklardan müdâhinlerden değil, erbâb-ı nâmûstan tahkīk ederek meydandaki iftiraları tekzîb etmek elbette kendisi için bir vazîfe olur.

Biz Lord'dan bugün ne hayır bekliyoruz, ne de şer. Ne zaman ya kendi re'yini yahud kendisiyle görüşenlerin re'yini görürsek o zaman tedkīk edip bir hüküm veririz. Yoksa şimdiki halde Lord bizce tenezzühe çıkmış bir seyyâhtır ki Mısır'ın latîf manzaralarını, tabîî güzelliklerini temâşâ için gelmiştir. Evet o manzaraları, o güzellikleri ki İngilizlerin eser-i sun'u olmayıp sırf dest-i hilkatin kârıdır.

RUSYA MECLİS-İ MEB'ÛSÂNI'NDA KAZAN MEB'ÛSU SADRİ EFENDİ MAKSÛDÎ'NİN MÜHİM BİR NUTKU

Sırâtımüstakīm kāri'lerine ma'lûmdur ki bir buçuk aydan beri Rus Meclis-i Meb'ûsânı, Rusyalı müslüman kardeşlerimizin istikbâlleri için fevkalâde hâiz-i ehemmiyyet, tedrîsât-ı ibtidâiyye kānûn lâyihasının müzâkeresiyle meşgūldür. Müzâkere esnasında azlıklarını ikdâm ve gayretleriyle tazmîne çalışan müslüman meb'ûsları, müdâfaa-i hukūktan asla geri durmadılar; her biri birkaç defa ciddî ve mühim nutuklar söylediler. **[288]** Ez-cümle Kazan meb'ûsu Sadri Efendi'nin bilhassa Alekseyev nâmında bir Rusun taarruzâtına mukābele olmak üzere irâd ettiği nutuk, Müslümanlık ve Türklük nukāt-ı nazarından pek şâyân-ı dikkat olduğundan bazı aksâmını aşağıya naklederiz.

Alekseyev şöyle demişti:

Müslümanların da mekâtib mes'elesinde âmâl-i siyâsiyyeleri var. Mülümanlar tedrîsât-ı ibtidâiyye komisyonunda, mekâtib-i ibtidâiyyede Arapça'nın tedrîsi lüzumundan bahsettiler; çünkü Kur'ân Arapça yazılı imiş. Sonra da Türkçe okutulmalı imiş. Bilirsiniz ki Arap lisanı bizim Tatarlar için lisân-ı mâder-zâd değildir. Arapça'nın tedrîsini istemeleri, ancak ittihâd-ı İslâm fikrinin neşrinde kolaylık olması içindir. Türkçe dedikleri de, Osmanlı Türklerinin dilidir. Bunu öğrettirmekten maksadları da, ecnebî Türklerle birleşebilmektir. Hâsılı Tatarların bu mutâlebâtı sırf makāsıd-ı siyâsiyyeden neş'et ediyor...

Sadri Efendi nutkunun ibtidâsında maârif nâzırı vekilinin ifâdâtını tenkīd ettikten sonra, Alekseyev'e cevap olarak şöyle devam etti:

Alekseyev zannediyor ki biz müslümanlar, ittihâd-ı İslâm'a ve Pan-Türkism'e hizmet için, bazı mutâlebâtta bulunuyormuşuz. Bu münâsebetle ben bu iki mühim mes'ele hakkındaki fikrimi meydana koymak istiyorum.

Efendiler, hepiniz biliyorsunuz ki Rusya'da yirmi milyonu mütecâviz ehl-i İslâm var, lâkin bunların hepsi aynı nesilden olduğu, belki cümlenizin ma'lûmu değildir. Evet, Rusya müslümanlarının hepsi, adeden pek az Kafkazya dağları sükkânı müstesnâ olmak üzere cümlesi, bir nesilden, Türk-Tatar neslindendir. Bunların aynı nesilden olması öyle bir vak'a-i târîhiyyedir ki Alekseyev'in îtirazı buna hiçbir te'sîr icrâ edemez. Bu cihetle biz müslüman dediğimiz zaman, o kelimenin tahtında, Türk-Tatar ma'nâsını da murâd etmiş oluyoruz. Müslüman kelimesi, bu anda ahâlimizin ahvâl-i rûhiyyesine daha muvâfık ve Türk-Tatar kelime-i mürekkebesinden daha sehîlü't-telaffuz olduğundan onu tercîhen isti'mâl etmekteyiz.

Bana takaddüm eden hutebâdan birisi, bu Türk-Tatar milliyeti fikrini gûyâ bizim halka neşretmekte olduğumuzu iddia etti. Bu iddia vâhîdir. Rusya'da sâkin müslümanların cümleten Türk-Tatar olduğu ilmen musaddaktır. İşte size Rusça bir etnoğrafya haritası... Bu haritayı ne ben ve ne de benim arkadaşlarım yapmadı. Bu haritada mâvi renkle gösterilen bir saha var ki üstünde Türk-Tatar yazılmış; bu saha kızıl boyalı İslavlardan sonra Rusya'nın sathında en ziyâde yer işgāl ediyor. Yine bu haritada, Türk-Tatar nâm-ı umûmîsiyle yâd olunan akvâmın esmâ-yı husûsiyyeleri de sayılmış, işte okuyorum: En önce Tatarlar, sonra Başkurdlar, Cuvaşlar, Sartlar, Tacikler, Kırgızlar, Berçiler, Türkmenler, Nogaylar, Taratçılar, Kırımlılar, Karaçaklar ve Yakutlar...

Tekrar ediyorum efendiler, bu haritayı Meclis-i Meb'ûsân'ın Müslüman Fırkası tersîm etmedi, bu, ne Meclis-i Meb'ûsân ve ne de Müslüman Fırkası mevcûd olmadığı bir zamanda, sırf tedkīkāt-ı ilmiyye neticesi olarak tersîm olunmuş bir haritadır. Hakīkat, böyle apâşikâr iken, eğer biz komisyonlarda, yahud müzâkerât-ı umûmiyyede, Rusya müslümanlarının cümlesi aynı nesilden, aynı lisan ile mütekellimdirler, dersek, bundan Pan-Türkism propagandistliği çıkarmak, bilemem, doğru olur mu?

Türklerin ittihâdı, bu günlerde vukūa gelmekte olan hâdise değildir. Pek uzak bir mâzîde olup bitmiş bir vâkıadır. Birçok asırlar evvel Cengiz Han'ın fütûhâtı neticesi olarak umûm Türkler birleşmişti. Rusya müslümaları, bazılarınızın zannettiği gibi Tatar değil, Türktür. Zâten Tatar kelimesi, ilmî, tarihî bir söz olmayıp sırf bir ta'bîr-i askerîdir. Cengiz'in orduları hep Türk idi. Cengiz ve evlâd-ı ahfâdından kalma âsâr-ı atîka, Rus hazâin-i evrâkında mevcûd ordu hânlarının fermanları saf Türkçe muharrerdir. Bu cihetle Rusya'da sâkin müslümanlar Türkoğlu Türktürler, cümlesinin lisanı birdir, Türkçe'dir. Ancak ehemmiyetsiz bazı şîve farkları var. Bir Kazan Tatarı, Kırgızlar arasına giderse ilk gününden i'tibâren pek kolay konuşup anlaşabilir. Türkistan'dan gelen bir Sart, hiç zahmetsiz bizimle mükâleme eder, nitekim geçen sene Buhâra Emîriyle tercümansız konuşabilmiştim. Hâsılı Rusya müslümanları, dinen hep müslüman, cinsen hep Türktür.

Pan-İslâmism demekten maksadınız ne olduğunu iyice anlayamıyorum. Eğer rû-yı zemînde bulunan müslümanların cümlesi bir din ile mütedeyyin demek ise bu bir vak'a-i hakīkıyyedir. Hem öyle bir vak'adır ki bunu inkâra mecâl olmadığı gibi buna îtirazdan da bir netice hâsıl olmaz. Lâkin bu birçok asırlardan beri vâki' bir şeydir. Bunun için ayrıca propagandaya lüzum ve ihtiyaç yoktur. Din, bil-cümle müslümanları çoktan tevhîd etmiştir. Eğer bu vekāyi', bazı kimselerin hoşuna gitmiyorsa, onun için bize hiddet etmesinler, Rusya'da bir kısım halkın aynı nesil ve dinden olmasında kusur bizim değil tarihindir. Alekseyev'e söyleyeceklerim bu kadar.

Bazı kimseler bizim millî edebiyâtımız olup olmamasında müteredddid bulunuyorlar: Kendi lisanlarında mektep istiyorlar ama acaba edebî lisanları var mı? diyorlar. Ben bu cehle teaccüb ediyorum. Cümleniz bilmeli idiniz ki Türk-Tatar edebiyâtı da tıpkı Rus edebiyâtı gibi eski ve zengin bir edebiyâttır. Edvâr-ı ahîrede bu edebiyâtın terakkīsi biraz sekteye uğramıştır, lâkin edebiyât-ı Türkiyye öyle kadîm âbidelere mâliktir ki ulemâ-yı garb tedkīk ederken mütehayyir kalıyorlar. Orhun mahkûkâtını, Kutadgu Bilig'i, Mîr Alî Şîr Nevâî'yi, Babür Han'ı elbette işitmişsinizdir. Bu gibi âsâr yetiştiren bir kavme millî edebiyâtınız var mı? Edebî lisanınız var mı? demek ne demektir?

* * *

Cezâyir'in Fransızlara Resmen Terki – İstanbul'dan Avrupa gazetelerine çekilen bir telgrafnâmeye nazaran, Bâbiâlî Cezâir ahâlisini, artık resmen Fransa Cumhuriyeti tebeası tanımıştır. Ancak pek eskiden memâlik-i sâire-i şâhâneye hicret etmiş olan Cezâirliler tebea-i Osmâniyye hukūkunu muhâfaza ediyorlar.

Biz Cezâir'in resmen Fransa'ya terk olunacağı haberlerini birkaç defa yazarak, efkâr-ı umûmiyyenin buna dâir tenvîrini merci'-i mahsûsundan kerrâtla rica etmiş ve bir defa da vükelâ-yı milletin bu mühim mes'ele hakkında nazar-ı dikkatini celbe lüzum görmüştük. Şimdiye kadar, ne Hâriciye Nezâreti'nden vâzıh ve sarîh bir ma'lûmât tereşşuh etti; ve ne de meb'ûsân arasından bu mes'eleye merak eden bir zât bulundu. Herkes gibi biz de biliyoruz ki Cezâir bir asra yakın bir zamandan beri fiilen Fransa idaresindedir. Bir asra yakın bir zamandan beri Cezâirli din kardeşlerimiz, Fransa Devleti'nin tebeasıdır, hatta Fransa Cumhuriyet olduktan sonra da bu zavallı müslümanlara ehillik (sitoinlik) hakkı verilmemiş cümlesi, tebea hâlinde bırakılmışlardır. Bununla beraber, bir asırdır, resmen tasdîk edilmediği halde bu günlerde tasdîki neden icâb etti? İstikrâz mes'elesinde Fransızların izhâr ettikleri nezâket ve muâvenete teşekkür mü? Yoksa... Herhalde hükûmet-i meşrûtadan böyle hediyeler beklenilmiyordu...

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

5 Ocak 1911 4 Muharrem Perşembe 23 Kânûnievvel 326 **Beşinci Cild - Aded: 122**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

KİTÂBU'L-ÎMÂN
Bismillâhirrahmanirrahîm

8- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عُمَرَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «بُنِيَ الإِسْلاَمُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامِ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ»

8- Tercüme

İbni Ömer radiyallâhu anhümâdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdukları rivâyet olunuyor:

İslâm beş şey üzerine bina olunmuştur; Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet, namaz kılmak, zekât vermek, hac etmek, Ramazan orucunu tutmak.

9- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «الإِيمَانُ بِضْعٌ(1) وَسِتُّونَ(2) شُعْبَةً، وَالحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ»

1) Bir rivâyete göre (بضعة). 2) Diğer rivâyâtın kiminde (بضع وسبعون); kiminde şek sîgasıyla (بضع و ستون او بضع سبعون) vârid olmuştur.

9- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdukları rivâyet olunuyor:

İman altmış bu kadar şu'bedir. Hayâ da imanın bir şu'besidir.

10- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «المُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ المُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ»

10- Tercüme

Abdullah bin Amr radiyallâhu anhümâdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdukları rivâyet olunuyor: Müslim, diliyle elinden müslümanlar selâmette kalan kimsedir. Muhâcir de Allah'ın nehy ettiğini terk edendir.

11- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الإِسْلاَمِ(1) أَفْضَلُ؟ قَالَ: «مَنْ سَلِمَ المُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ، وَيَدِهِ»

1) Diğer rivâyetlerde (اى المسلمين).

11- Tercüme

Ebû Mûsa el-Eş'arî radiyallâhu anhdan şöylece dediği rivâyet olunuyor. "Yâ Resûlallâh! Müslümanların hangisi efdaldir?" diye suâl **[290]** ettiler. "Müslümanlar dilinden, elinden selâmette kalandır" cevabını verdiler.

12- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1): أَيُّ الإِسْلاَمِ خَيْرٌ؟ قَالَ(2): «تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلاَمَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ»

1) Diğer rivâyette (سأل النبى). 2) Diğer rivâyette (فقال).

12- Tercüme

Abdullah bin Amr radiyallâhu anhümâdan rivâyet olunuyor ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme biri "İslâm'ın en hayırlısı hangisidir?" diye sordu. "İt'âm-ı ta'âm ve tanıdığına, tanımadığına selâm edersin" cevabını verdiler.

13- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ(1)، حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ»

1) Diğer rivâyette (لايؤمن عبد).

13- Tercüme

Enes bin Mâlik radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdukları rivâyet olunuyor:

Hiçbiriniz kendiniz için arzu ettiğinizi kardeşiniz için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz.

14- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «وَالَّذِي(1) نَفْسِي بِيَدِهِ، لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ»

1) Diğer rivâyette (فوالذى).

14- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurdukları rivâyet olunuyor:

Nefsimi yed-i tasarrufunda tutan Allahu Zü'l-Celâl'e kasem ederim ki hiç biriniz ben ona pederinden de, evlâdından da daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz.

15- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ الله عنه الحَدِيث بِعَيْنِهِ وَزَادَ فى آخِرِهِ «وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»

15- Tercüme

Enes radiyallâhu anhdan da bâlâdaki hadîs-i şerîf aynen rivâyet edilmiş olup şu kadar ki sonunda (وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ) yani "Pederinden evlâdından ve bütün halktan daha sevgili" ziyâdesi vardır.

16- Hadîs-i Şerîf

عَنْه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «ثَلاَثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلاَوَةَ الإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ(1) اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ المَرْءَ(2) لاَ يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهَ(3) أَنْ يَعُودَ فِي الكُفْرِ(4) كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ(5) فِي النَّارِ»

1) Buhârî'nin diğer tarîkten rivâyetinde (من كان الله الخ). 2) Yine o rivâyetinde (ومن احب عبدا الخ). 3) Yine o rivâyetinde (ومن بكره). 4) Yine o rivâyetinde (فى الكفر)'den sonra (بعد اذا نقذه الله) vardır. 5) Yine o rivâyetinde (ان يلقى).

16- Tercüme

Yine Enes radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu mervîdir:

Her kimde üç şey bulunursa halâvet-i îmânı tadar: Allah ile Resûlullâh ona mâadâsından daha sevgili olmak, bir kimseyi sevmek, fakat yalnız Allah için sevmek; (Allah onu küfürden kurtardıktan sonra) yine küfre dönmekten ateşe atılacakmışcasına hoşlanmamak.

17- Hadîs-i Şerîf

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عن النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «آيَةُ الإِيمَانِ حُبُّ الأَنْصَارِ، وَآيَةُ النِّفَاقِ بُغْضُ الأَنْصَارِ»

17- Tercüme

Yine Enes radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu mervîdir:

İmanın alâmeti ensâra muhabbet, nifâkın alâmeti ensâra buğz etmektir.

18- Hadîs-i Şerîf

عن عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ، وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ: «بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لاَ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلاَ تَسْرِقُوا، وَلاَ تَزْنُوا، وَلاَ تَقْتُلُوا أَوْلاَدَكُمْ [291]، وَلاَ تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ، وَلاَ تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ، فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ، إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ» فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ

1) Diğer rivâyette (ولاتأتون). 2) Diğer rivâyette teşdîd-i fâ ile (وفى). 3) Diğer rivâyette yalnız (فعوقب). 4) Diğer rivâyetlerde yalnız (فهو كفارة). 5) Diğer rivâyette (ستره الله عليه).

18- Tercüme

Ubâdetü'bnü Sâmit radiyallâhu anhdan (ki Bedir'de hazır olanlardan ve Akabe gecesinde bîat eden nükabâdandır) şöylece dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem çevresinde ashâbından bir cemâat mevcûd olduğu halde buyurdu ki: "Allah'a hiçbir şeyi şerîk edinmemek, sirkat etmemek, zina eylememek, evlâdınızı öldürmemek, kendiliğinizden uyduracağınız hiçbir yalanla (kimseye) bühtân etmemek, hiçbir (emr-i) ma'rûfta (bana) isyan eylememek üzere bana bîat ediniz. (Yani benimle ahd ediniz.) İçinizden sözünde duran olursa ecr(inin ihsân)i Allah'a kalsın. Bu dediklerimden birini yapıp da ondan dolayı dünyada dûçâr-ı ikâb olursa bu ikâb ona kefârettir. Bunlardan birini yapıp da yaptığı fiili Allahu Teâlâ setrederse işi Allah'a kalır. İsterse onu afv eder. İsterse ona ikâb eder." Biz de bu şart üzere ona (yani Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme) bîat ettik.

19- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ المُسْلِمِ غَنَمٌ يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الجِبَالِ وَمَوَاقِعَ القَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الفِتَنِ»

1) Diğer rivâyette mansûb olarak (خير). 2) Yine o rivâyette merfû' olarak (غنم). 3) Diğer nühada sülâsîden (يتبع).

19- Tercüme

Ebû Sa'îd Hudrî radiyallâhu anhdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Çok sürmez müslümanın en hayırlı malı (tehaddüs ede-

cek) fitnelerden dininin selâmeti nâmına firar etmek üzere dağ başlarında, (birikmiş) yağmur suyu başlarında güttüğü davarlardan ibâret olur.

20- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَمَرَهُمْ، أَمَرَهُمْ مِنَ الأَعْمَالِ بِمَا(1) يُطِيقُونَ، قَالُوا: إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ، فَيَغْضَبُ(2) حَتَّى يُعْرَفَ(3) الغَضَبُ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ يَقُولُ: «إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا»

1) Diğer rivâyette harf-i cersiz olarak (ما). 2) Diğer rivâyette (فغضب). 3) Yine o rivâyette (حتى عرف).

20- Tercüme

Âişe radiyallâhu anhânın şöyle dediği rivâyet olunuyor.

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ashâbına emrettiği zaman (daima) ellerinden gelebilecek amelleri emrederdi[1]: "Yâ Resûlallâh! Biz senin gibi değiliz. Allahu Teâlâ senin olmuş ve olacak günahlarına meydan vermemiştir." derlerdi de (âsâr)-ı gadab vech-i mübârekinde belirecek kadar kızar ve ondan sonra: "En ziyâde sâhib-i takvânız, Allah'ı en çok bilenniz benim." buyururlardı.

21- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَدْخُلُ أَهْلُ الجَنَّةِ الجَنَّةَ، وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ» ، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى(1): «أَخْرِجُوا(2) مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ(3). فَيُخْرَجُونَ مِنْهَا قَدِ اسْوَدُّوا، فَيُلْقَوْنَ فِي نَهَرِ الحَيَاةِ (4)، فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الحِبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ، أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً»

1) Diğer rivâyette (عز وجل). 2) Diğer rivâyette (اخرجوا من النار). 3) Diğer rivâyetlerde (من الايمان). Kezâlik Buhârî'nin diğer tarîkten rivâyetinde (من خير). 4) Diğer rivâyetlerde (فى نهر الحيا), bir rivâyette de hemze ile (فى همر الحياء).

21- Tercüme

Ebû Sa'îd Hudrî radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor: Ehl-i cennet cennete, ehl-i dûzah dûzaha girdikten sonra Allahu Teâlâ azze ve celle: "Kimin kalbinde bir hardal tanesi ağırlığınca iman varsa (ateşten) çıkarınız." diye ferman buyuracaktır. Bunun üzerine (bu gibileri) simsiyah kesilmiş oldukları halde çıkarılıp nehr-i hayât içine atılacaklar ve (orada) sel uğrağında kalan yabanî reyhan tohumu nasıl (süratle) biterse öylece biteceklerdir. Görmez misin bu ot (ne güzel) sapsarı olarak ve (iki tarafına) salınarak çıkıyor?

[**292**] **22- Hadîs-i Şerîf**

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ، رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمُصٌ، مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيَّ()، وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ، وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجُرُّهُ». قَالُوا: فَمَا أَوَّلْتَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الدِّينَ»

1) Sâ'nın zammı dâl'ın kesri ve yâ'nın teşdîdiyle cem'dir. Diğer rivâyette ise müfred olarak sâ'nın fethi ve dâl'ın kesri ve yâ'nın tahfîfiyledir. 2) Diğer nüshada (قال)'dir ki zamîr-i müfred ya Ömer bin el-Hattâb'a; ya suâl eden Ebû Bekri's-Sıddîk'a râcidir.

[1] Bir sonraki sayıda yer alan tashihe göre cümle düzeltilmiştir.

22- Tercüme

Yine Ebû Sa'îd Hudrî radiyallâhu anhdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor.

Uyuduğum esnâda halkı gördüm bana arz olunuyorlar. Üzerlerinde gömlekler vardı. Bu gömleklerin kimi memelere varıyor, kimi daha kısa idi. Ömer bin el-Hattâb da bana arz olundu. Üzerinde (eteklerini yerde sürüklediği) bir gömlek vardı. "Yâ Resûlallâh! Bunu ne ile te'vîl ettin?" diye sordular. "Din ile." cevabını verdiler.

Ahmed Naim

* * *

HUTBE

– 20 –

الحمدلله الذى انزل القرآن كافلاً بالسعاده. الحمدلله الذى خلق الخلق للعمل و العباده. سبحانه اليه مرجع الخلق اجمعين. استغفره واشهد ان لااله الاهوا امر بالتقوى بدون احتياج. واشهد ان سيدنا محمدا جاء فكان لداء الجهالة خير علاج. اللهم صل وسلم وبارك عليه وعلى آله واصحابه الابطال الفاتحين ووفقنا للاقتداء بهم يا اله العالمين. «ايها الاخوان» من نحن فى العمل بين الامم فلكل امة عمل شهود. من نحن فى الاخلاق بين الاقوام فلكل قوم خلق معروف. من نحن فى كل شئ فلست ادرى من نحن فى هذا الوجود. اين خدمتنا للأوطان اين اعمالنا لبقاء الدين. فالله الله ايها الناس فيما استحفظكم من كتابه واستودعكم من حقوقه فانه سبحانه وتعالى لم يخلقكم عبثا ولم يتركككم سدى ولم يدعكم فى جهالة ولاعمى قدسمى آثاركم وعلم اعمالكم وكتب آجالكم وانزل عليكم الكتاب تبيانا لكم شيئ «وفيه آية ما فرطنا فى الكتاب من شئ» وانهى اليكم على لسان نبيه محابه من الاعمال ومكارهه واوامره ونواهيه فالقى اليكم المعذره واتخذ عليكم الحجة و قدم اليكم بالوعيد فاستدركوا بقيه ايامكم فانها قليل فى كثير الايام التى تكون منكم فيها الغفلة والتشاغل عن الموعظ «عباد‌الله» ان انصح الناس لنفسه اطوعهم لربه وان اغشهم لنفسه اعصاهم لربه والسعيد من وعظ بغيره والشقى من انخذع لهواه «اخوانى» ان يسير الرياء شرك ومجالسة اهل الهوى فيها خسارة الدارين والكذب مجانب للأيمان والصدق فى كل الاعمال شرف وكرامه ولا تحاسد وافان الحسد يأكل الايمان كما تأكل النار الحطب ولاتباغضوا فانها الحالقه واعلموا ايها الاخوان ان الامل يسهى العقل وينسى الذكر فاكذبوا الامل فانه غرور وصاحبه مغرور وخذوا بالحزم فى جميع مضالحكم الدنيوية والاخروية «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا»[2]، «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ»[3] قال عليه الصلاة والسلام «إِنَّ هَذَا الْخَيْرَ خَزَائِنُ، وَلِتِلْكَ الْخَزَائِنِ مَفَاتِيحُ، فَطُوبَى لِعَبْدٍ جَعَلَهُ اللَّهُ مِفْتَاحًا لِلْخَيْرِ، مِغْلَاقًا لِلشَّرِّ، وَوَيْلٌ لِعَبْدٍ جَعَلَهُ اللَّهُ مِفْتَاحًا لَلشَّرِّ، مِغْلَاقًا لِلْخَيْرِ»[4] صدق رسول الله.

Ali Şeyhü'l-Arab

[2] Mâide, 5/108.

[3] Enfâl, 8/21.

[4] İbn Mâce, *Sünen,* İftitâhu'l-Kitâb, 19.

فى العادة ان يدعى انه فى جانب شخص معين ما عدا الانبياء والرسل على تفصيل ولو علم شخص ملازم الرأيه الحق قطعا والطهارة لو جدانه جزمًا لاتخذ وحده مدبر اوسلمت له الشئون من غير سو آل واتيرحنا من هذا العناء ولكن عادة الله بخلاف ذلك ولهذا قعدت قاعدة الجماعة شرعًا وطبعًا وادبًا و معناها وجوب اتباع الاجماع اوالغالب من الآراء فى كل مجالس الشورى واعتبر المارق من ذلك شاذا وقد قال المرشد الاعظم صلى الله عليه وسلم يد الله مع الجماعة والمعية معية عصمة وتوفيق وفى رواية اخرى يدالله على الجماعة ولعلاوة علاوة حفظ وصون فالجماعة معصومة و موفقة ومصونة وقال ايضًا من شذشذ فى النار فالمبعوث الكريم حينئذ واجب عليه بعد تفهيم رأيه بغاية الهدو والطهارة والايضاح فان رجعت الجماعة كلها او جلها اليه فليحمد الله تعالى على اصابة الحق وان خولف بالاجماع اوالاكثر فليتهم نفسه وليلازم الجماعة بلا لجاج مطمئن النفس ساكن البال وهو معذور وفعله مبرور وسعيه عند الله و خاصة عباده مشكور واذ ذاك لا انفعال للنفوس ولا اغبر ارللوجوه ولا ارتفاع للاصوات ولا انتصار للشخصيات والحق ابلج والباطل لجلج والمصالح مكفولة والنتائج للملة والوطن مأمولة وليعلم كل مبعوث كريم ان من جملة ما نعتقده الامة فيه وتكلف به وتراه من اهم وظائفه ان يكون واقفًا بكل دقته على كل فساد فى جهة المكلف من قبلها عالما باسبابه وبالقائمين بزعامة وان يسعى بوعظ امته واقناعهم وترويج مقاصد الحكومة فيهم التى هى فى الحقيقة مقاصد كل المللة وسبب نجاحها وراحتها من جهة وان يبادر لا علام القوة الاجرائية باشخاص المفسدين لكف شرهم وتطهر الامة منهم تكفى مؤنة الاختلال وسفك الدماء وتلف الاموال من جهة اخرى واذذاك يكون قد خدم بلاده خصوصًا والدولة والامة عمومًا اما اذا لم يقم بهذه الوظيفة التى هى من اول وظائفه عجز امنه او عمدا ومشاركة فى الشقاوة والاختلال فقدخان منوبيه والملة واستوجب ان يساق للمجس العرفى قبل ان تعلن الادارة العرفية فى جهته فاما ان يحكم عليه بترك مالايستطيعه لاهله ان ثبت جهله واما ان يقتص منه جزاء ما اقترفت نفسه الخبيثه ان ثبت عمده فعليكم يا نوابنا الكرام ان تتمعنوا فى هذه الحقائق وتجروا على مقتضاها وتتخذوها صلية لكم وعليكم يا امة ان تحملوا انوابكم على ذلك بنشريات جرائدكم ونصائح مجلاتكم وعظوهم يقول الله تعالى «فَبَشِّرْ عِبَادِ. اَلَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُ أُولٰئِكَ الَّذِينَ هَدٰيهُمُ اللّٰهُ وَأُولٰئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ»[3] والله يكفينا شر انفسنا وشر كل ذى شرو بلهمنا الرشد ويقينا الضر.

es-Seyyid Sâlih
eş-Şerîf et-Tunusî

* * *

ISLÂH-I MEDÂRİS HAKKINDA

Tanin cerîde-i mu'teberesinin 17 Kânûnievvel'e müsâdif 834'üncü numarasındaki "Islâh-ı Medâris" ünvânlı makāleyi okuyup herkes gibi ben de pek ziyâde sevindim. Zannediyorum ki bu mes'ele-i mühimme, ulemâ-yı kirâm ve esâtize-i izâm hazerâtından pek çoğunun enzâr-ı dikkatlerini celbetmiştir ve bu hafta neşrolunacak *Sırâtımüstakīm*, *Te'ârüf-i*

[3] Zümer, 39/17-18.

نصيحة لمجلس المبعوثان المحترم والامة

الحمد لواهب العقل والصلاة والسلام معلم الخير و معدن الكمال والفضل.

بعد هذا فاقول من البديهى ان العقل نور نستضئ به النفس الناطقة سبل الحقائق وتمحوبه من امامها ظلمات الشكوك والاوهام و حسب الشخص الذى للحق ما حق لتتجلى لها المصالح الكافلة بالرفاهة واتعاون على البر والتقوى والعبد عن الاثم والعدوان المطبعة على العدالة الحقة و الحرية فى ادب والمساوات فى حفظ رتب بلارياء ولا كذب ولابهتان ومهما كثرت العقول المفكرت وحسنت النيات واتحدت المقاصد على الحق ازداد طريق النجاح ظهورا واشرق نورا وانكشفت الحقائق وسعدت الخلائق لذلك كانت قاعدة الشورى من القواعد الطبيعة العمرانية الشرعية قال تعالى فى معرض مدح الكمل من البشر «وَأَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ»[1] وقال ارشادًا لنبيه وتاديبًا لامة صفيه «وَشَاوِرْهُمْ فِى الْأَمْرِ»[2] واستنادا على هذه القاعدة كانت مجالس المبعوثان فى كل الامم ومن ذلك مجلسنا المحترم فحقيقته بحسب موقع دولتنا العلية الحائزة لمقامى الخلافة السلطنة انه عبارة عن نخبة من الامة حسن بها الظن واعتقدت محل الثقة من طرف العثمانين عموما والمسلمين خصوصا لامرين الامر الاول ان مبين كل واحد منهم معلوماته باحوال بلاده وما بلغ اليه علمه من احوال المسلمين عموما من حيث صبغة الخلافة لهذا المجتمع الحترم حتى تكون احوال الوطن والاسلام معلومة للجميع والثانى تدبير الطرق اللازمة لايفاء كل مصالح الوطن ودرء كل مفاسده والبداية بالاهم فالاهم من ذلك وحيث ان كل ضبر من الوطن هو حق لكل عثمانى عموما ولكل مسلم خصوصًا فكل مصلحة لجهة من الجهات فهى فى الحقيقة مصلحة العموم وكل مبعوث كريم فهو فى الحقيقة نائب عن العموم ومكلف بان يترجم عن معلوماته ويبدى رأيه لر فقائد وليس بمكلف بتنفيذه لا محالة اوالانتصار لشخص منتخبيه او شبر ارضه ولا لهذا عقدت الثقة به بل امن من قبل الامة ليترجم عن معلوماته ويبدن رأيه كما ذكرنا و يروج ما يراه حقا لعموم الملة والوطن من غير تحيز لعنصر ولا لمذهب ولا لشبر ارض ملتزما دائرة المدارات الواجبة انسانية وادبًا وذلك بان يدلى بالحجة المقنعة الواضحة والاكان كلامه هذيانا ويلين القول رلابشيبه بغلظة وفظاظة والاكان كلامه سماجة وسيابًا ولايحشوه بالتحلق والاكان عجزا او نفاقًا و من المقرر عند علماء آداب البحث والنظران من اشنع المغالطات المظلمة لطريق الحق **[293]** والمضيقة للحقائق المغالطة الخارجية التى هى عبارة عن مس الشخصيات واستعمال مايثير الانفعالات قان الرى يتذبذب معها والعقل يطيش والحقائق تتلاشا و بقوم مقا ذلك كله الشهوة الغضبية وحب الانتقام واين العاقل الثبت الذى يسخر بذلك كله ويعرض عنه اعراض كريم وحفظ مقامه ويثبت مع علقه ولايؤثر عليه شئ من ذلك بناء على هذا كله فرجائنا من كل واحد من مبعوثينا الكرام ان يظهر مظهر الطهارة الصادقة والرأى الصائب والحكمة وان يقوم وكل لامانته من حياة الامة وترقية شئونها التسين سلما بيديه اتم قيام وان يلازم السكون والمدارات طبق ماشر حنا اعلاه وليعلم ان الحق فى غير البديهيات واليقينات لايمكن

[1] Şûrâ, 42/38.
[2] Âl-i İmrân, 3/159.

Müslimîn ve *Beyânülhak* gibi dinî ve ilmî mecellelerimizin kıymetdâr sütunları, bu bâbda ulemâ-i be-nâmımızın gevher-nisâr kalemleriyle yazılmış makālât-ı müfîdeyi ihtivâ edecek ve o sütûr-ı âliyye miyânında bu fakirin yazdığı cümel-i âdiyye hiçbir kıymet ve meziyeti hâiz olmayacak. Bununla beraber, şu unsur-ı İslam'ın nâçîz bir uzvu olmak sıfatıyla bu bâbdaki temenniyâtımı fikrimi yazmaktan bir türlü zabt-ı nefs edemedim.

Evvelen: Bir an ihmâl ve te'hîri câiz olmayan bu vazîfe-i mühimmeyi bit-takdîr îfâsı için zevât-ı muktedireden mürekkeb bir komisyon intihâb eylemelerinden dolayı üstâd-ı muhterem Mûsa Kâzım Efendi hazretlerine an-samîmi'l-kalb teşekkürâtımı takdîm ediyorum.

Sâniyen: Komisyon a'zâ-yı muhteremesinin lâzım gelen bil-cümle esbâba tevessül ederek deruhte ettikleri bu ağır, ağır olmakla beraber pek âlî ve mukaddes ve tekmîl âlem-i İslâmiyyet'in terakkī ve teâlîsine medâr olan vazîfe-i celîlede muvaffakıyyet-i tâmme istihsâl eylemelerini Cenâb-ı Hak'tan temennî ediyorum.

Bu komisyonun geçende hutbelerin ıslâhı için teşkîl olunan komisyon gibi hiçbir netice elde etmeksizin dağılmamalarını te'mîn, ıslâh programını tanzîmden sonra tatbîkini teshîl ve tesrî' husûsunda ne gibi esbâb ve mukaddimâtın istihzârı lâzım ise kâffesini tehyie eylemek komisyon a'zâ-yı kirâmıyla beraber üstâz-ı muhteremin de en birinci yapacakları iş olduğundan, bu güne kadar elbette yapılmıştır, zannederim.

Komisyonun teşkîli husûsuna gelince; bu bâbda *Hikmet* gazetesinin 37'inci numarasında neşrolunmuş "Şeyh Mihr-i Dîn Arûsî" Efendi hazretlerinin fikrine tamamiyle iştirâk ediyorum. Evet komisyona intihâb olunan zevât-ı kirâmın iktidâr ve irfânlarını teslîm ve takdîr eylemekle beraber diyorum ki bu kadar mühim bir ıslâh programını tanzîm için ancak yedi kişiyle iktifâ olunmamalı idi. Bu komisyonun a'zâsı lâ-ekall otuz kişi olmalı. İstanbul'daki Mahmud Esad, İsmail Hakkı "Dârü'l-Fünûn Müdîr-i Sânîsi" ve Tâhir "Bursa meb'ûsu" Beyler gibi esâtize-i kirâm hazerâtı da intihâb olunmalı bir de Mısır, Fas, Hindistan ulemâsından ıslâhın lüzumunu takdîr eden efâzıl ile Kazan ulemâsından Âlim Cân el-Barûdî, Mûsa Bigiyef gibi şarkın bil-cümle müessesât-ı ilmiyyesini tedkīk ve teftîş eden zevât-ı kirâm dahi teşrîk olunmalı idi. Bu miyânda Şam, Beyrut vesâire gibi kendi vilâyâtımız ulemâsını da unutmamak îcab ediyordu.

Bu sûretle pek çok fuzalâ-i İslâm'ın iştirâkiyle yapılacak program **[294]** daha vâsi' ve daha müfîd olurdu. Ve bunun böyle yapılmasında fazla bir külfet ve zahmet de yoktur. Çünkü diyâr-ı ba'îdede ve bilhassa memâlik-i ecnebiyyede bulunan zevâtın bizzat hâzır olmaları biraz müşkilâtı bâdî olacak olursa, o zaman yalnız bil-vâsıta efkârlarının istihzârıyla iktifâ olunurdu. Belki hizmet-i İslâmiyye uğrunda ma'rûz kalacakları müşkilâtı istisgār edip gelenleri de bulunurdu.

Islâhât hakkındaki ma'rûzâtım: Medreselerimizin kâffesinde olmazsa bile esâsen ikiye tefrîk olunarak bir kısmında, veyahud tâlî ve âlî nâmlarıyla taksîm olunduktan sonra kısm-ı âlîsinde tedrîsât, lisân-ı Arabî üzere olmalıdır, medrese ikmâl eden hocalarımızın ekserîsi Arapça tekellüm, kitâbet ve hitâbete muktedir olmalıdırlar.

Böyle olmaları bizim için dinen ve siyâseten lâzımdır. Ve yapacağımız mehâmm-ı umûrdandır. Dinen lâzımdır; çünkü esâs-ı dînimizi teşkîl eden âyât-ı Kur'âniyye ile ehâdîs-i Nebeviyye'yi hakkıyla anlayıp mutazammın oldukları hakāyık-ı ulviyye-i nâ-mütenâhiyyeden istifâde edebilmek ancak bu sâyede olabilir. Siyâseten de lâzımdır; çünkü bugün maalesef i'tirâfa mecbûruz ki koca Arabistan'ın tekmîl Suriye ve Cezîretü'l-Arab kıtalarının bize irtibâtı pek zaîf ve gevşektir, hatta hemen hemen elimizden gitmek üzeredir. Bugün ortada "Araplık ve Türklük" mes'elesi maatteessüf mevcûddur. Hem de kemâl-i dehşetle hüküm-fermâdır. Bunu i'tirâf etmeyerek "Böyle bir şey yoktur bu ancak iki taraftan da üç, dört bed-hâh serserinin işâa ettikleri haberdir" demek, bir hakîkat-i zâhireyi setre çalışmak ve bu sûretle kendi kendimizi aldatmaktır. Bunun böyle olduğu birkaç haftadan beri Baban-zâde İsmail Hakkı Bey Efendi'nin *Tanin* sütunlarında neşrettiği vukūât ve vesâik ile sâbittir. 121 numaralı *Sırâtımüstakīm*'deki Muhammed Me'mûn Efendi'nin makāle-i Arabiyyesi de bunu te'yîd ediyor.

Evet, hakîkat bu merkezdedir. Buna sebep olan da yine biziz. Çünkü biz o koca Suriye kıtasına âteş-i isyân birdenbire parladıktan sonra yirmi, otuz tabur askerle gider ve muvakkaten o ateşi itfâdan sonra bunu büyük bir muvaffakıyet addederek tekrar döner geliriz. Oralarda muntazam mektepler küşâd ve muktedir hatîb ve vâizler irsâl edip onların kalplerini teshîr ederek bir daha isyan etmeyecek bir sûrette rabt etmeyi düşünmüyoruz, yahud düşünüyoruz da yapmıyoruz.

Halbuki Avrupalılar tekmîl Suriye'yi zabtetmişler, büyük şehirlerden başlayıp ufak köylere varıncaya kadar mektepler, hastahâneler, matbaalar te'sîs etmişler. Fransızların, Almanların, İngilizlerin, İtalyanların cesîm, cesîm müesseseleri var, hatta en garibi şurasıdır ki Rusya hükûmeti de kendi memleketindeki köylerin pek çoğunda mektep olmadığı halde bizim Cebel-i Lübnân'daki bazı köylerde mektepler küşâd ettirmiş. Bu devletlerin bunca fedâkârlıklarından maksadları nedir? Maksadlarının ünvânı pek mübeccel: İnsaniyete hizmet! Mu'anven ise bunun taban tabana zıddı. Bunu her Osmanlı biliyor ve her hamiyetli yürek bunun için kan ağlıyor, zannederim.

Şu halde biz bu hakîkatleri i'tirâf edelim ve esaslı ıslâhâta başlayalım. Muktedir hocalar ve muallimler yetiştirip oralara gönderelim. Bir tek Fransız tebeası olmadığı halde on beş, on altı milyon Arap tebeası bulunan memâlik-i Osmâniyye'de lisân-ı Fransevî üzerine tedrîsât olunan Mekteb-i Sultânî bulunsun, hatta bununla da iktifâ olunmayıp yegâne çâre-i necât, vesîle-i terakkī tedrîsâtın Fransızca olmasından ibâret imiş gibi vilâyâtta bulunan idâdîler de sultânîye tahvîl olunsun da... Tedrîsâtı lisân-ı Arabî üzerine icrâ olunacak velev bir tek mekteb-i sultânî olmasın. Evet, niçin olmasın? Hiç olmazsa niçin medreselerimizde tedrîsât lisân-ı Arabî üzerine olmasın?

Binâenaleyh şimdiki komisyonun teahhüd ettiği vazîfe pek büyük ve pek ağırdır. Hatta din ve vatanın mâ-bihi'n-

necâtıdır. Komisyon a'zâ-yı muhteremesi bu bâbda pek uzun ve derin düşünüp tedâbîr-i esâsiyye ittihâz ve acıklı yaralarımıza yegâne merhem olacak esbâba tevessül etmezlerse o zaman koca Mütenebbî'nin:

كان الجرح ينفر بعد حين اذا كان البنأ على فساد

dediği gibi işimiz noksan ve tedâbîrimiz nâ-tamâm olmuş olur.

Bugünlük şu kadarla iktifâ ederek ma'rûzâtımın diğer kısmını âtîye terk ediyorum.

Âlim Cân el-İdrîsî

Mühim Bir Mes'ele-i İctimâiyye:

DÂRÜ'L-MUALLİMÎNLER – ZİRAAT – ASKERLER

Servet-i millîmizin, mevki'-i iktisâdîmizin teâlîsini, millet-i Osmâniyye'yi teşkîl eden kâffe-i sunûf-ı halk, iki buçuk seneden, 10 Temmuz 1324 büyük gününden beri hep temennî ediyor. Bunun için, gazetelerimiz yüzlerce makâleler yazdı; hatîblerimiz, âlimlerimiz pek çok şeyler söyledi, konferanslar verildi. Milletin, Osmanlılığın bu kadar arzusuna, hâhişine rağmen birkaç ufak ve ehemmiyetsiz teşebbüsten mâadâ hiçbir hayât-ı iktisâdiyyemizde hareket görülemedi. Esâsen böyle bir gayretin, hareketin görülmesi de muhâl ve mümteni' idi, çünkü senelerden beri uyuşuk bir cereyânın, hayatın pençesinde inleyen halktan bağteten böyle bir kudret, cevvâliyet beklemek ne kadar abes idi.

Âtî-i iktisâdîmizi bir muhît-i müsâid ve kudret dâhilinde yaşatmak için esaslı tedbirlere mürâcaat etmek ihtiyacını hissediyoruz. Her husûsta kesb-i kuvvet ve miknet etmemize vâsıta-i müstakil olan servet-i milliyyenin bir mevki'-i rasînde tekarrür etmesi maârife, maârif-i ibtidâînin müstesnâ ve i'tinâlı bir surette izhâr-ı mevcûdiyyet eylemesine lüzum gösteriyor.

[295] Bizim, hepimizin ağzından düşmeyen bir söz var: Bu memleket ziraat memleketidir. Evet bu memleket ziraat memleketidir. İstikbâli de ancak ziraatle kāimdir. Bu halde âtîmizin, servet menbaımızın esaslı bir rüknünü teşkîl eden hiçbir vakit ağzından düşmeyen ziraate esaslı, ciddî bir surette ehemmiyet vermeliyiz.

Ziraatten istifâde etmek ve servet-i millîmizi tezyîd eylemek için usûl-i zirâatin değişmesi, yenilenmesi iktizâ ediyor. Hükûmet-i cedîde vâkıa çalışıyor, her tarafa ziraat me'mûrları, muallimleri, gönderiyor. Halkı usûl-i cedîdeye teşvîk için pek büyük fedâkârlıklarda bulunuyor. Fakat bulunuyor da yine esaslı ve metîn bir sûrette muvaffakıyet istihsâl edemiyor.

Her işe başlarken kökünden, esasından başlamalıdır. Yazacağım şeylerle ziraat me'mûrlarının, muallimlerinin lüzumu olmadığını iddia etmek istediğim zannedilmesin. Bu memlekette ziraatin terakkīsine ciddî hizmet etmek istiyor isek işe ibtidâî ve köy mekteplerinden başlamalıyız. Köyün yeni yetişecek ensâli yeni usûl-i zirâatin fâidesini takdîr ederek ve vâkıf olarak işe başlarsa, zirâat fen muallimleri, me'mûrları da muâvenet eder ise, işte o vakit ziraat için ciddî çalışılmış demektir. Binâenaleyh esas köy maârifidir. Köylerde usûl-i cedîd zirâati takdîr edecek dimâğlar yetiştirmez isek sa'ylerimiz, paralarımız hep boşa gider.

Köylere böyle ziraate vâkıf muallimleri yetiştirmek için bir fabrika lâzım. Bu fabrika dârü'l-muallimînlerdir. İleride daha tevessü' edeceğine, şimdi bir dârü'l-muallimînin çıkardığı otuz talebeye bedel, yüz otuz talebeye, muallime şehâdetnâme vereceğine hiç şüphemiz olmayan dârü'l-muallimînlerde vâsi' mikyâsta ziraat dersi tahsîl edilmesi ancak istediğimiz, emel edindiğimiz terakkīyi husûle getirecektir.

Hâl-i hâzırda dârü'l-muallimînlerimizde ziraat dersi okunmuyor demek hatadır.

Lâkin maatteessüf okunan ve az zaman tahsîs edilen ziraat derslerinden iş görülebilecek, istikbâl-i zirâatimizi te'mîn edebilecek kadar istifâde beklenilmesi de imkân hâricindedir. Dârü'l-muallimîn-i ibtidâîlerde ziraat dersi kâffe-i ulûm-ı tabîiyye dürûsu ile karışık olarak ancak haftada üç saat, son sınıfta iki saat okunuyor. Bu halde ziraate ne kadar az ve ehemmiyetsiz zaman düşeceği nazar-ı dikkate alınsın!

Ziraati bugün epey terakkīlere mazhar olmuş olan Fransa ziraatin ve usûllerin ıslâhına köy ve ibtidaî mekteplerinden başlayarak şimdiki mevkiine çıkabilmiştir. Bugün Fransa'da mekâtib-i ibtidâiyyede ziraat başlı başına mecbûrî ve mühim bir derstir. Bizim değil mekâtib-i ibtidâiyyemizde, dârü'l-muallimînimizde bile esaslı bir ders değildir.

Vâkıa bu sene dârü'l-muallimîn-i rüşdiyyelerde ziraate ayrı saatler tahsis ediliyorsa da bize lâzım olan köylüdür; biz köylüye ziraatin kolaylıklarını öğretmeyip kasabalıya öğretir isek o vakit ne anlarız ve ne istifâde ederiz? Ziraate çalışan, memlekete daha ziyade servet istihsâl eden köylülerimizdir. Yoksa köylerde rüşdiye mektepleri mi açacağız?

Dârü'l-muallimîn-i ibtidâiyyelerde ziraat gāyet sehîl ve amelî ve tecrübeli bir sûrette tedrîs edilmeli, fazla ve lüzumsuz nazariyâttan sarf-ı nazar edilmeli, müstakil ve mühim bir ders sırasına konmalı, ders saatleri tezyîd olunmalıdır. Fransa'da askerlere mahsûs, ordu tedrîsâtına mahsûs gāyet müfîd amelî ve tecrübî ufak ziraat risâleleri yapmışlar. Bunlar ve Amerika'da bu şekilde tertip edilen ziraat kitapları esas ittihâz edilerek dârü'l-muallimîn-i ibtidâiyyelerimiz için esaslı bir ziraat programı çizmelidir. Program çizmek, kitap yapmak, muallim ta'yîn etmek hiçbir vakit kâfî değildir. Âlât ve edevât lâzım. Mektebin bir süthânesi olmalı, burada sütçülüğe mahsûs her türlü âlât-ı cedîde mevcûd bulunmalı. Talebe âletin isti'mâlini bildiği gibi mahall-i fürûhtunu ve fiyâtını da bilmelidir.

Dârü'l-muallimînlerde en mükemmel felemenk peynirlerinden, gravyer peynirinden, kama peynirinden kaşkaval peynirine kadar her cins peynir yapılmalı. Ziraatin ve sanâyi'-i zirâ'iyyenin her kısmına dâir tatbîkī ma'lûmât verilmeli, numûne tarlalarında ziraat ve böcekçilik mektebinde muayyen saatlerde talebeyi işgāl eylemelidir. Ufak modelleri her gün ellerinde, mekteplerinde bulunan âlât ve edevât-ı zirâ'-

iyyeyi numûne tarlalarında, çiftliklerinde, idare etmeye sevk eylemelidir.

Dârü'l-muallimîn-i ibtidâiyye ziraat derslerinde kuvvetli bir program tatbîk edilmek lâzım gelir. Zirâat-i umûmiyyeye, ziraat makinelerine, sanâyi'-i zirâiyyeye, iktisâd-ı zirâiyye, inşâât-ı zirâiyyeye, bağcılığa, ağaççılığa, hayvan yetiştirmeye dâir ayrı, amelî ve tatbîkī "kur" denilen dersler te'sîs ve teşkîl olunmalıdır. Üç senelik bir tahsîlde bunların en fâideli bir sûrette tedrîs edilmesi gâyet kolaydır ve tecrübe edilmiştir.

Burada bir i'tirâz vârid olur: Ziraat muallimleri bulunamaz. Bu i'tirâz hiçbir vakit doğru olamaz; zirâat-i ameliyyât mekteplerinden mezun istediğimiz kadar muallim bulabiliriz. Olmasa bile el-ân ulûm-ı tabîiyye ve ziraat okutmakta olan muallimleri tatil esnâsında iki üç ay bir merkeze toplayarak amelî ziraat dersleri hakkında ma'lûmât verir ve tecrübeler yapabiliriz. İstersek bunun için dârü'l-muallimînlerde bir senelik ziraat şubesi de açabiliriz.

Dârü'l-muallimînlerden neş'et edip köylere dağılan hocalar talebeleri mükemmel ziraat adamı olarak yetiştirecekleri gibi, köyün eski çiftçilerine nasîhatler, konferanslar, musâhabeler verecekler ve bir iki âlâtın tecrübesini yaparak ve âlâtın kolay ve ucuz ve veresiye alınmak usûllerini göstererek az zaman zarfında usûl-i cedîde-i zirâ'atin taammümüne hizmet edeceklerdir.

Şu halde yek nazarda anlaşılacak ki bir köy hocası ziraat **[296]** muallîminden pek mühim ve ziyâde hizmet görebilecektir. Hükûmet ne kadar tahsîsât alsa her köye bir ziraat muallimi ta'yîn edemez. Hatta kazaya bile edemiyor. Koca bir sancakta düşünülsün ki bir ziraat muallimi hangi köylüyü kandırsın, hangi köylüye hizmet etsin, edebilsin.

Şu kadar var ki dârü'l-muallimînler ziraat dersi için mühim bir tahsîsâta ihtiyaç gösterir. Zannederim ki sultânîlere, liselere binlerce liralar sarf edilirken memleketin esâsından ıslâhına, inkılâbına hizmet edecek olan dârü'l-muallimînlere bu ders için tahsîsât-ı kâfiyye dirîğ edilmez.

Şimdiye kadar bir me'mûr fabrikası olmaktan başka bir şey olmayan ve teşebbüsten, kudret-i sa'yden mahrum başka uzuvlar yetiştirmeyen usûl-i tahsîlin memlekette daha ziyâde tevessüüne hizmet edecek yerde köylerimizin fikirlerini, göreneklerini tashîh eylesek, bize ekmek yediren, karnımızı doyuran, hükûmete askerin ve verginin en büyük kısmını i'tâ eden köylülere hizmet eylesek, onları düşünsek her husûsta pek büyük bir iyilik etmiş oluruz.

Ziraatte az zamanda epey terakkîlere nâil olan Romanya, Bulgarya vesâire hep maâriften, maârif-i ibtidâiyyeden istifâde eylemiştir. Fünûn-ı zirâiyye tatbîkātında epeyce muvaffak olan Fransızlar, mektepleri, ibtidâîleri için ziraati mecbûrî kılmışlar ve ibtidâîlere mahsûs birçok ziraat kitapları vücûda getirmişlerdir; Amerika'da ziyâret eylediğim köy mektepleri hemen bir ziraat mektebi hâlindedir; idmân ve teneffüs zamanları ziraat ameliyâtları ile geçmekte ve köylülere dünyanın en hür ve mukaddes mesleği ziraat olduğu takdîr ettirilmektedir. Bugün bir Amerikalı çiftçi bütün mevcûdiyetiyle iddia eder ki ziraat en hür ve kibar bir san'attır.

Büyük fennî bir çiftçimizin (Vallahi bu memlekette ziraat olmazsa terakkī olmaz.) dediği gibi emel edindiğimiz gâyeye doğru yürümek, vâsıl olabilmek için dârü'l-muallimîn-i ibtidâiyyelerde, köylerde ziraate fevkalâde ehemmiyet vermemiz lâzım geldiğini tekrar ederiz.

* * *

Şanlı ordumuza gelen nice askerler, köylerinden, memleketlerinden ümmî geldikleri halde okumuş, yazmış olarak avdet ediyorlar; genç zâbitlerimizin, teşekküre borçlu olduğumuz bu sa'ylerini bütün mevcûdiyetimiz ile takdîr ederiz.

Ordumuz bir mekteb-i irfândır. Biz de orduda askerlerimize ta'lîm-i askerlik ve dilâverlik öğrettikten başka terbiye-i fikriyyeye de hizmet ediyoruz.

Fakat şimdiye kadar nazar-ı dikkate alınamamış, unutulmuş bir mes'ele var ki hayât-ı ictimâiyye ve iktisâdiyyemiz nokta-i nazarından gâyet mühim: Ordularda ziraat tedrîsâtının te'sîsi. Bugün Avrupa'da ziraatte ne kadar müterakkī memleket var ise askerlerine, bilhassa köylü askerine ziraat okutur. Onları fennî mükemmel bir çiftçi olmak üzere hazırlar. Ordularında ziraat dersleri te'sîs eden hükûmetler az zaman zarfında, ziraatte zı'f derece terakkīlere mazhar olduklarını görmüşlerdir.

Askerlere gece ve müsâid zamanlarda ziraat dersleri verilir. Askerler dârü'l-fünûnlarda ziraate dâir verilen konferanslara götürülür. Kışlalarda ziraat hakkında amelî ve tecrübî konferanslar verilir. Yalnız sözle değil konferansçı yanına bir de bahsedeceği makineyi alarak öyle konferans verir. Tatbîkātını, ameliyâtını gösterir. Askerler fennî çiftliklere götürülür. Askerler ziraat mekteplerini ziyâret ederler.

Avrupa'da ziraat mektebinde tahsîl etmiş muhterem bir arkadaşım bana hikâye ederdi: Her pazar, her tatil günü mektebimize askerler gelirdi. Biz askerleri, bütün talebeler alır, mektebimizin her tarafını gezdirir, süthânede, ahırlarda, böcekhânede, hayvânât-ı ehliyye kümeslerinde, tarlalarında, bahçelerde ziraat makineleri üzerinde ma'lûmât vererek, onlar bizimle beraber ameliyâta başlarlar. Çalışırlardı. Askerler, diyebilirim ki askerlikte ameliyât ve âlât ve edevât-ı cedîde-i zirâiyyeye ma'lûmât husûsunda hemen bizim kadar sâhib-i ma'lûmât olurlardı.

Memleketimizin her tarafından ordulara gelip az zaman zarfında okumak yazmak öğrenen, hilkaten zeki ve çalışkan askerlerimiz ziraat mekteplerine, numûne tarlalarına, ziraat tedrîs edilen mekteplerimize gönderilse, ziraat muallimlerimiz, ziraat mütehassıslarımız büyük ve muvaffakıyetli çiftçilerimiz kışlalara da'vet olunarak –ki her Osmanlı bu vazîfeyi maa'l-memnûniyye kabul eder– tatbîkī konferanslar, sohbetler te'sîs edilse istihsâl-i servet eylememize yegâne vâsıta, çâre olan ziraatimiz elbet daha ileri gider, daha büyük feyzler gösterir, elbet köyüne avdet eden asker babasına yeni âletin menfaatini anlatır. Hiç olmazsa yüzde otuzu kabul ettirir.

Manastır **Edhem Nejad**

İSTANBUL'A BİR ADAM..!

Üsküdar Dolmuşu ünvân-ı kıdem-perverini
Senelerden beri hıfzetmiş olan tekneleri
Bilmeyen yok gibidir memleket efrâdından
Hepsi yâd etmededir, vasfını ecdâdından
Görünür tehlikedir her biri, lâkin ağreb
İskele kaydına bak cümlesi: Bahrî merkeb
Kalafatsız, boyasız, minderi yok; üstü açık
Çatlamış tahtaları: Yağlı çamurla bulaşık
Menba'-ı âb-ı kazâ râkibe her lahza dibi
Yanlarından boşanır kirli su şellâle gibi
Yelkeni eski çuval, belki kamıştan direği
Bağlı iskarmozu iplik ile, ekli küreği
Mûziyâne döşeme tahtası vâsi' mesken
Köhne armozları birçok haşerâta me'men
[297] *Cem' ü nakl ettiği ezdâda bakıp da demeli:*
Keştî-i Nûh-i Nebî'nin ufacık bir modeli
Kaç asırdan beri akvâma derûnî sergi
Feyz-i âmîziş ona sanki ezelden vergi
Fikr-i tevhîd-i anâsır ile hâdim hepsi
Getirir bir araya Ahmed ile Mardiros'u
Dinlemez hiç denizin mevcini; hattâ lodosu
Geçirir karşıya Avram ile Bakkal Bodos'u
Eskiden kahveye çıkmazken ahâli sakınub
Bunun olmakta idi dâhili gûyâ ki kulûb
Sıkışır sathına millet de temâs eyler idi
Sanki birleşmek için vaz'-ı esâs eyler idi

* * *

Bunların iskelesi pîş-gehinden bir gün
Mütefekkir geçiyordum vapura binmek için
– Mülkün âhengi niçin böyle bozuk gitmededir
Yine her yerde şikâyetçi zuhûr etmededir
Bulamazsın arasan kimsede memnûniyyet
(Müslüman la'net eder gayr-ı müsülman la'net)
Çoğumuz lafz-ı hamiyyetle çalım satmadadır
Yutmuyor halk fakat, kendini aldatmadadır
Yok iken doğru, dürüst bir ufacık mektebimiz
Bahs-i irfandan da Felâtûn-i zamânız hepimiz
Ekserî tecrübesiz nâ-ehil ellerde umûr
Adem-i tecrübeden her işimiz gark-ı fütûr
Yok mu bir çâre? diyordum ki kapansın uçurum.
Yürü İstanbul'a haydi bir adam istiyorum!
Diye bir sayha işittim de tevakkuf ettim
Sonra görmek emeliyle sese doğru gittim:
Bir kayıkçı alarak üç kişiyi teknesine
Müterakkıb daha bir müşterinin binmesine
Bir adam hâ! diye haykırmada. Kalkıp gidecek
Bir adam!.. İşte bu bî-çâreyi dil-şâd edecek

* * *

Vapur İstanbul'a etmiş idi tevcîh, ben ise
Düşünüp dalmış idim bahr-i amîk ye'se
Bir adam istemede bak şu zavallı, kāni'
O, biri bulmaya –nâdirse de– yoktur mâni'
Vatanın öyle fakat kaht-ı ricâli var ki
İsteyip beklediği kimse değildir. Bir, iki
Bu adamlar ne vakit bizde zuhûr eyleyecek
Mülkü, himmetleri gülzâr-ı sürûr eyleyecek
Bunları memlekete bahş ile ey Rabb-i ibâd
Şu harâbe vatanı bâri sen eyle âbâd
Hasb-i hâliyle tazarru' ediyorken baktım:
Gelmişiz köprüye herkes gibi ben de kalktım

Tâhirü'l-Mevlevî

BUHÂRA'DA TEKRAR MEKTEP KAVGASI

Buhâra-yı Şerîf'te usûl-i savtiyye tarzında açılan mekteb-i cedîd tekrar kapattırılmıştır. Geçen sene ulemâ hazerâtı tarafından –hakîkat hakkıyla anlaşılamadığından– fetvâlar verilerek mektep kapattırılmış ve bunun üzerine âlem-i İslâm, Buhâra ulemâlarından müessir ve dilgîr olmuştu. Nihâyet ulemâ hazerâtı mektebin lüzum ve ehemmiyetine vâkıf olmaya başladıklarından, bu husûsta kendilerinin din ve İslâmiyet düşmanları tarafından aldatıldıklarının farkına vararak verdikleri fetvâyı geri aldılar. Hatta hizmet-i şerîat-i garrâda mühim bir mevki' işgāl eden A'lem-i Buhârâ Gıyâs Mahdûm Efendi hazretleri mektebin küşâdına tekrar çalışmaya başlamışlar ve müftiyyü'l-İslâm Abdürrezzâk Efendi hazretleri de bu sene mektebin ikinci defa küşâdına memnuniyetlerini bile izhâr etmişlerdi. Bu iki zât-ı muhterem Buhâra'da dîn-i celîl-i İslâm muhâfızı olduklarında hiç şüphe yoktur. Gerek mevkian ve gerek ilmen en büyük rütbeleri hâiz zevât-ı muhteremedendirler. Buhâra zevât-ı ilmiyyesinin ekseri bu iki zâtın peyrevi bulunuyorlar.

İşte bu iki zât bu sene tekrar mekteb-i savtiyye-i ibtidâiyyenin küşâdı için temenniyâtta bulunmuşlardı. Hatta mekteb-i mezkûrun aleyhine envâ'-i iftirâları ileri sürerek kapanması için bin türlü mefsedet ve hileler tertip eden dîn ü millet hâinlerinin tardına kadar varmışlardı.

İşte hâris-i dîn-i mübîn olan ulemâ-yı zevi'l-ihtirâm, mektebin açılmasına bu kadar ibzâl-i mesâî etmeye başlamışlar iken öteden dinin, İslâmiyet'in ne olduğundan haberi olmayan Mir Pâyân Nizâmeddîn kendisine hâmî-i dîn süsünü vererek mektebin kapanması için teşebbüsâtta bulunmuş, mektebin kapanması için muallim-i muhterem Mükemmeleddîn Efendi'nin nezdine göndermiş olduğu me'mûru vâsıtasıyla: "Eğer mektebe bir daha ayak atacak olursa sûret-i hafiyyede beynini patlattıracağım. Evini falanını yağma ettireceğim, daha bilmem neler yapacağım." gibi âdetâ bir eşkiyâ çete reisinin ağzına yakışır, vahşiyâne, hâinâne sözler ile tehdîd etmiş.

Buhâra kadı kelanını ve Damolla Dost dedikleri ahmakın birini kendisine tarafdar ittihâz ederek nihâyet mektebi şimdilik kapatmıştır. Din ve İslâmiyet perdesi altında böyle câhil bir adamın bu derecelerde icrââtına Buhâra ulemâ ve fuzalâsı acaba ne nazar ile bakıyorlar? İşte **[298]** biz bunun âkıbeti ve neticesini görmeye dört göz ile muntazır bulunuyoruz. Çünkü Buhâra hükûmet-i müstakillesinin bütün an'anât-ı idâresi ulemâ ile şer'-i şerîf-i Ahmedî ile idare olunmaktadır. Düşünmeli ki şerîat-i garrâ-i Muhammediyye

ile idare olunan bir memleketin icrââtına; dinden, şerîatten, İslâmiyet'ten haberi olmayan câhil birtakım herifler müdâhale ederse o memleketin hâli ne olur. O ümmetin istikbâli ne olur? Buhâra'nın bu hâl-i perîşânîde, bu hâl-i harâbîde bulunması bütün âlem-i İslâm için gāyet teessüflü bir vâkıa teşkîl ediyor. Ey Buhâra'daki din kardeşler! Bugün yirminci asr-ı medeniyyette beşeriyetin bu kadar terakkıyâtı karşısında bizim mekteb-i ibtidâiyye kavgasıyla yuvarlanmamız ayıptır, İslâmiyet'e şeyndir. Allah'tan, Hazret-i Peygamber'den utanmazsanız bari muhîtinizden, düşmanlarımızdan utanınız.

Düşmanların, rakiplerin bu kadar terakkıyât-ı medeniyyesini görmeyerek (ا) harfini "elif" tarzında mı yoksa "â" sûretinde mi telaffuz edelim? diye nizâ' çıkarmamız ayıptır. Feylosofun biri "Bir kavim inkırâz, izmihlâle kadem koyduğu zaman esbâb-ı inkırâz ve izmihlâlini kendisi tehiye eder" demiştir. Acaba bu nazariyenin ameliyâtını biz mi göstereceğiz?..

Ey dindaşlar! Artık yetişir. Böyle devam edecek olursak mutlaka bilmelisiniz ki harîta-i cihândan nâm u nişânınız mahvolacaktır. Daha çoktan değil, geçenlerde sizin de intibâhınız haberini işitmekle müftehir bulunan âlem-i İslâm'ın karşısına bugün ne yüzle çıkacaksınız?..

Ey dindaşlar! Ecdâd-ı izâmınızı, Buhâra'nın şeref-i kadîmini, o mevki'-i ilmîsini düşününüz. Bugünkü taassub ve cehâletiniz ile nasıl o mübârek ecdâdın ahfâdı olmak iddiasında bulunacaksınız. Nasıl bu nizâ' ve cidâl-i hamâkatkârâne ile o Buhâra'nın mevki'-i ilmîsini muhâfaza edeceksiniz?

Ey muhterem kardeşler! Bir taraftan esir olmaktayız, mülk, vatan... Hepsi hepsi gitmektedir. Diğer tarafında kendi aramızda bütün âlemin istihzâ ve temessuhunu mûcib olacak böyle nizâ'larda bulunursak vay bizim hâlimize!

İşte şer'-i şerîfin kabul ettiği, ümmetin kolaylıkla okumasını, maârifin teammümünü, İslâm'ın terakkīsini mûcib olacak mektebi kapatmak gibi birtakım câhil heriflerin gösterdikleri cür'et-i câhilânelerinden dolayı terakkī-perverân-ı İslâmiyye'den olan fehâmetlü Emîr Abdülahad Han hazretlerinin ve ulemâ-yı zevi'l-ihtirâmın nazar-ı dikkatlerini celbetmeyi zimmet-i farîza-i İslâmiyyemiz biliriz.

N. G[gayın]. Hüsnü

MEKÂTÎB

Pekin'den:

Hâdim-i millet muteber *Sırâtımüstakīm* idâre-i behiyyesi'ne

Geçenlerde ictimâ' edip sonra sû'-i tâli'den teehhür ve ta'tîle uğrayan cem'iyyet-i İslâmiyyemiz yeniden hayat buldu. Şimdi ve fi-mâba'd medresemizde in'ikād etmek üzere karar ve hüküm verildi, cem'iyetin a'zâları zekî ve münevver fikirli muallimîn ile mekâtib-i âliyye telâmîzinden mürekkeb olup seksen beş zâttır, cem'iyet arefe günü ba'de'z-zuhr tecemmu' edip Çince nutuklar ve hutbeler îrad etmeye başladı, yedi sekiz polis de daima etraftan tecessüsler ediyordu, bu cem'iyeti yeniden toplayıp arada i'tilâf husûle getirinceye kadar dilimizin suyu kurudu, ulemâdan birisi arefe gecesi medreseye geldi: "Bu cem'iyet İslâmiyet'e muhâliftir, fesâd fi'd-dîndir, bunun içine ulemâ girmesin, imanımızı zâyi' ederiz." yolunda birçok bağırdı çağırdı; fakat sadrına şifâ verecek bir cevap bulamayınca kemâ câe zeheb, geldiği gibi gitti. Acaba böyle bir cem'iyetin neresi fesâd oluyor? Şimdi biraz ileri gelen zevât düşünmektedir. Öyle bir düşünmek ki ağlarcasına. Husûsan şimdi Meclis-i Meb'ûsân üç seneye takarrüb eylemiş olduğu dolayısıyla daha ziyâde düşündürüyor, en zenginlerden ve sâhib-i nüfûzdan Mezkevan, bu zât ümmî olduğu halde avâmın hocasıdır. Sa'yi meşkûr olsun, son derecede sa'y u gayret ediyorlar, bakınız ne söylüyor bu zât:

– Geçenlerde bil-vâsıta Meclis-i Vükelâ ile Meclis-i Meb'ûsân'ın mukaddimesi olan meclisi seyrettim de müslümanlardan bir ferd göremedim, dedim ki birimizin aleyhine bir hüküm sâdır olsa, hunşân (sultan) da irâde ve mûcebince ferman buyursa biz müslümanlar ne yapacağız? Sonra bizi, bizim hukūkumuzu müdâfaa edecek kim var? İyisi mi, şimdi mevcûdiyetimizi gösterelim. Her fedâkârlığa katlanalım, ma'lûmâtlı adamlar yetiştirmeye sa'y edelim ve illâ kendi kendimize mahv u perîşân olacağız. Maâzallâh dîn-i Muhammedîmizi de kaybederiz... Cem'iyet şimdi az ise de fîmâba'd çok artacaktır. Sen merak etme...

Dedi. Bendeniz de himmetlerini takdîr ve tahsînden sonra, sebât ü devâm eylemesini ricâ ettim. Şerîate muhâlif zerre kadar bir bid'at, yahud bir şemme-i fesâd mevcûd olmadığını ifâde eyledim. Ağladı, âcizi de ağlattı. Görseniz bu zât-ı şerîf ne hamiyet-i mücessemedir, böyle sinni küçük olduğu halde!..

Cem'iyet-i İslâmiyye'nin maksadı ise üç büyük kısım teşkîl etmektir: Cem'iyet-i ilmiyye, cem'iyet-i ticâriyye, cem'iyet-i zirâiyye (اللهم وفقهم). Her vilâyette birer şube te'sîs edilecek, bir de cem'iyete mahsûs haftalık bir cerîde olacaktır. İşte cem'iyetin maksadı pek güzeldir, inşâallah daha çok çalışmak arzu ediyorlar.

Bugünlerde Çinlilerin uzun saçlarını kesmek hevesine düştüler. Medresemizin talebesinden yedi tilmîzin saçlarını kestiler, aman yâ Rab ne kadar büyük fedâkârlıktır!.. Zîrâ yirmi otuz seneden beri en kıymetli olan saçını kat' etmek kadar himmet tasavvur olunur mu? Bazı mekteplerin umûm talebesi saçını kestiler, fakat Maârif Nâzırı tarafından "Şimden **[299]** sonra kesenlerin cezâ-yı nakdîye dûçâr olacakları, cezaya muktedir değil ise üç gün su hamallığı ile ceza göreceklerini" hâvî bir emirnâme sâdır oldu, gazeteler ise nâzır-ı müşârun-ileyhi son derecede zemm ü kadhta devam ediyorlar, Japonya'dan avdet eden mekâtib-i âliyye telâmîzi gerek müslüman olsun, gerek mecûsî olsun, saç kesmek husûsunda müslüman ulemasının muktedâ-bih olmasını arzu ediyorlar, inşâallah müslümanlar çok terakkī ve teâlî edeceklerdir, fikirleri âlîdir.

Beş gün mukaddem *Ay Kayav* cerîde-i İslâmiyyesi'nin müdîri Muhammed Salih cenâbları nezd-i âcizâneme geldi, *Sırâtımüstâkīm*'in bazı makālâtını tercüme etti, husûsan Rusya'daki din kardeşlerimizin ahvâline dâir havâdisleri yazdı. Büyük bir fâidedir ki Çin müslümanlarını îkāz eder ve bundan ibret alırlar. Bir de bizim devlet-i aliyyemizin sebeb-i hayâtı olan Meclis-i Meb'ûsân'ın küşâdına ön ayak olan zevât-ı kirâmdan bazılarının isimlerini derc etti, Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa, Enver ve Niyazi beylerin evsâf-ı hamîde ve mücâhedât-ı milliyyelerini uzun uzadıya yazdı. Bunların mücâhedâtlarını temsîl ederek Çinlileri uyandırmak istiyor.

Asırlardan beri derin uykulara dalan Çin müslümanları Dârü'l-Hilâfe'deki inkılâb üzerine kımıldanmaya başladılar. Gün geçtikçe bu kımıldanma, bu hareket ciddileşiyor. Bu azametli ve mâzîsi şanlı ümmet inşâallah yakında şeref-i kadîmini ihrâz edecektir. Lâkin Dârü'l-Hilâfe maatteessüf bizlere ehemmiyet vermiyor. Beş on günde bir *Sırâtımüstakīm*'den başka makarr-ı hilâfet-i uzmâdan ne bir cerîde, ne bir haber geldiği yok. Hep ecânib vâsıtasıyla ma'lûmât alınıyor. Onlar da işlerine geldikleri gibi havâdisleri veriyorlar. Ne kadar teessüf edilecek haller. Bura müslümanlarının hilâfet-i celîleye karşı pek samimi muhabbetleri, pek kavî irtibatları vardır. Fakat buna mukābil Dârü'l-Hilâfe niçin buraları düşünmüyor. Cenâb-ı Allah bütün ümmet-i Muhammed'i îkāz ve yekvücûd eylesin.

Pekin 29 Teşrînisânî 1326 **Ali Rıza**

Mısır'dan:

EL-YAKAZA EL-YAKAZA YÂ BENÎ OSMÂN

Sırâtımüstakīm Mecelle-i Muhteremesi İdâre-i Aliyyesi'ne:

Es-selâmü aleyküm ve rahmetullâh – *Sırâtımüstakīm'*inizin 120'inci adedinde Yemen ve Irak havâdisini kemâl-i hüzn ü teessür ile ba'de'l-mütâla'a "Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh" cümlesini terdîd etmekten, kalem-i âcizânemi ele alıp şu satırcıkları tastîr eylemekten başka hüznümü teskîn edecek bir çâre bulamadım.

ولا بد من شكوى الى ذى مروءة
يواسيك أويسليك أو يتوجع

Hikmet-i meşhûresi var ya; ona binâen bu sadede müteallik Mısırca bazı havâdis ve mülâhazâtımı izâfe edeyim de inşâallah hükûmetimizin bir eser-i inâyet ve ihtimâmını görmekten elbet mahrûm olmayız. Mısır'da ahîren teceddüd eden şâyi'ât-ı muhakkakanın birisi şu ki: "Cem'iyyetü'l-İttihâdi'l-Arabî" nâmını hâmil haylice alemler, sancaklar i'mâl olunup sîm ü zer ile menkūş ve müzerkeş olan bu bayrakların bir kısmı yakînen Mısır'da tertîb olunan "programı" tenfîzen aktâr-ı Arabiyye-i Osmâniyye'ye tedrîcen gönderilmekte olduğu karâin-i sâbıka ve lâhıka ile sâbittir.

Bunlardan maksad sarîh ve zâhir olduğundan şimdilik bu kadarcık ihtâr ile iktifâ etmeyi münâsib görüyorum. Havâric ve hâin-i za'îmleri teşvîk ve teşcî', hükûmet-i Osmâniyye'nin memâlik ve vilâyâtında emn ü âsâyişi ihlâle ve gāyet muhâtaralı netâyici tevlîd edecek bu havâdise sâde hükûmeti değil, bil-umûm âlem-i İslâm'ın enzâr-ı intibâhlarını celbeylerim! Karanlıkta oynayan İngiltere parmaklarını mülâhaza ve müşâhede eden var mı?

Mısır'da zuhûr eden bazı mecellât-ı dîniyye sahiplerinin bu işde medhali olduğu dahi te'kîden rivâyet olunuyor. Mısır'da muhkemce tedbîr olunan bu desîselerin ne vakit önü alınacak!

El-yakaza el-yakaza yâ Benî Osmân!

اليقظة اليقظة يا بنى عثمان! اليوم خمر غدًا امر.
والسلام على من التبع الهدى!

İskenderiye

Sırâtımüstakīm. – Ecânib tazyîkātından bir türlü yakasını sıyıramayan her taraftan sıkıştırılan, maâzallâh büyük bir muhâsara ve muhâtaraya ma'rûz edilmek istenilen ehl-i İslâm'ın, hayatını te'mîn için el ele vererek kemâl-i samîmiyyet ve gayretle çalışacağı bir sırada, bu gibi tefrika-âmîz harekâta teşebbüs etmek, göz göre göre dâm-ı inkırâza atılmak demektir.

(وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُواْ)[1] fermân-ı sübhânîsindeki gavâmız ve hikmeti bütün akvâm-ı İslâmiyye'den ziyâde anlaması ve tatbîk etmesi lâzım gelen Arap kavm-i necîbinden böyle bir hareket beklenemez. Me'mûldür ki bu teşebbüs, birtakım garazkâr, dîn ü millet düşmanlarının tesvîlât-ı tefrika-cûyânesidir. Maamâfih hayât-ı İslâm'a su'-i kasd dâiyesinde bulunan bu kabîl münâfıkînden esâsen muntazar olan bu gibi tasavvurât ve teşebbüsât-ı leîmâneye karşı evliyâ-yı umûr müteyakkız bulunmalıdır.

وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهِ[2]

MATBÛÂT

Arabistan'daki İsyan

***El-Livâ* Refîk-ı Muhteremimizden:**

Mısır'da çıkan gazetelerden biri İstanbul'daki muhâbirinden aldığı bir mektup üzerine "Kerek" hâdisesini yazıyor. Lâkin öyle mübâlağalı bir sûrette yazıyor ki okuyanlar Devlet-i Osmâniyye gāyet büyük bir muhâtara içinde kalmış, İstanbul hükûmet-i merkeziyyesi şaşırmış, hatasını ancak fırsat elinden gittikten sonra anlayabilmiş, hatta iş o dereceyi bulmuş ki Arap kabilelerinden bir kısmının yahud bütün Arabistan'ın ayaklanmasını **[300]** intâc eden fitne ateşlerini bastırmaktan devlet izhâr-ı acz etmiş, zannedeceği geliyor.

Bu gazete Osmanlı me'mûrlarına vazîfelerinde ihmâl, tekâsül atfederek böyle me'mûrları kullanan hükûmete tuhfeler yağdırıyor. Bizim asıl makāleden anlamadığımız cihet sahibinin Kerek hâdisesini Adana mes'elesine benzetmesidir. Evet muharrir bu iki hâdise arasındaki büyük farkı unutuyor da bu gibi vak'alar hükûmetçe haber alınmazdan evvel

[1] Âli İmrân, 3/103.
[2] Fâtır, 35/43.

meydana geliyor, tarzında sözler söylüyor. Galiba muharrir memâlik-i Osmâniyye'de zuhûr eden bütün vukûâtı din perdesi altında göstermek isteyen Avrupa matbûâtı gibi Kerek hâdisesine de böyle dinî bir şekil vermek azminde bulunuyor.

İyi ama Devlet-i Osmâniyye'nin bir taraftan hâricî, dâhilî birçok mes'eleler karşısında bulunduğu, diğer taraftan erbâb-ı irticâ'ın îkā etmek istediği kıyâmları bastırmakla uğraştığı bir sırada zuhûr eden Adana hâdisesiyle bu Kerek vak'ası arasındaki vech-i şibh acaba ne olsa gerektir? Kerek hâdisesi şüphe yoktur ki hükûmetçe oralarda icrâ'ât-ı ciddiyyede, ıslâhât-ı medeniyyede bulunmak için gösterilen bir teşebbüsün neticesidir.

İşte hükûmet kendisine karşı isyana cür'et eden âsîleri te'dîb için ordusunu gönderdi; ordu bir muzafferiyet-i kâmile ihrâz ederek hükûmetin oralardaki nüfûzunu tanıttı, ahâlinin elindeki silahlarını toplayarak, o zamana kadar yazılmayan nüfûsu yeniden yazarak ıslâhâta başladı. Bu sûretle eskiden hükûmetin nüfûzunu duymamış, kānûn, nizâm ne demek olduğunu anlamamış, daha doğrusu o meş'ûm devr-i istibdâdda ricâl-i hükûmetten cebânet, nâ-bemehal mürüvvet görmüş olan kabileler artık işi anladılar.

Pekâlâ! Eskiden şehirlerinden emin olmak için reislerine paralar, atiyeler dağıtılan bu âsî kabileleri ıslâh için hükûmet evvel-emirde satvetini göstermeden, oralarda âsâyişi te'mîn etmeden ne yapabilirdi?

Diyorlar ki bütün Araplar el birliğiyle hükûmete karşı ayaklanmışlar, yüz elli bin silah ile ortaya atılmışlar; hükûmet bu kuvvete karşı ne yapacak? Şu suâl doğrusu hatırı sayılacak kadar gülünçtür. Bu kadar Arab'ın birden isyana iştirâki farz olunsa bile acaba ecnebî devletin yüz binlerce muntazam askerine bile karşı koyabilecek bir hükûmet-i muntazama için şu kadar Arap âsîlerini te'dîb etmek kābil değil midir?

Hükûmet ne yapabilecek diye soruyorlar, öyle mi? Evet bir şey yapmayacak, sâde şunu yapacak ki bu isyanı kökünden kazımak için Arnavudlara, Havranlılara gönderdiği muntazam ordusunu buraya da gönderip isyanın ne demek olduğunu bunlara anlatacak. Çünkü bu gibi hareketlere karşı müsâmaha etmek, hiçbir tedbir yapmayıp eli kolu bağlı durmak rahmetli hükûmetin kârı idi.

Ey Arapların menâfiini müdâfaa da'vâsında bulunan muharrirler, siz bir ağızdan demelisiniz ki:

"Ey hükûmet-i âdile millete karşı vezâifini unutan bu gibi isyanların efrâd-ı kabâili medeniyet, ilim nûrundan mahrum bıraktığını hatırına getirmeyen kabile reislerini vurmakta hiç tereddüd etme, onları tenkîl husûsunda süratli davran. Tâ ki biz de Arap memleketlerini bundan böyle mamûr, mütemeddin Arap gençlerini lisân-ı fasîh ile mütekellim, mütefennin görelim. Tâ ki bütün millet-i Arabiyye âdil hükûmet-i meşrûta sâyesinde eski şân u şerefini istirdâda muvaffak olsun.

Hükûmete ta'rîz oklarını yağdıran bu gazeteye gelince ona da deriz ki:

Sen bu şiddetli tenkīdâtında pek ileriye gitme. Asıl i'tirâzâtını isyana kalkışanlara tevcîh et. Şâyet onlar câhildirler, bizim sözlerimizi dinlemezler, anlamazlar, diyecek olursan pekâlâ, ya hükûmet bu adamlara anlayamadıkları şeyi nasıl anlatsın?..

* * *

Yine *el-Livâ*'dan:

MUHÂLİFLER

Osmanlı matbûâtını gözden geçirenler muhâlif nâmı verilen fırkanın bilir bilmez i'tirâzdan başka bir şey yapmadığını anlarlar.

Meclis-i Meb'ûsân'da bu fırkaya dâhil olan a'zâdan biri ayağa kalkıp saatlerce söz söylüyor. Fakat sözlerinde bidâyet, nihâyet gözetmiyor. Garip garip intikādlar serdediyor. Mesela Arnavudlardan, Rumlardan, Bulgarlardan bahsederek hükûmetin bunlara karşı adl ü ihsân dâiresinde muâmele etmediğini ileri sürüyor. İyi ama hükûmet ne yaptı ki muhâliflerin bu kadar i'tirâzına hedef oluyor? Evet hükûmet isyan eden, yahud memlekette ecnebîlerin tahrikâtına alet olan müfsidleri te'dîb ediyor. Diyorlar ki Arnavudluk'taki Bulgar, Rum unsuru hükûmet me'mûrlarından zulüm gördükleri için ayaklanıyorlar. Bu sözü söyleyenler bilmiyorlar ki şu iki unsur ne kadar adâlet dâiresinde muâmele görseler yine uğrunda mallarını, canlarını fedâ etmekte oldukları maksaddan bir türlü yüz çevirmezler.

Kim iddia edebilir ki Makedonya'daki Bulgarlar, Rumlar Sofya'yı, Atina'yı unutsunlar da bütün nazarlarını İstanbul'a çevirsinler? Bu sözlerin hepsi ma'nâsız birer hezeyândır. Zâten meşrûtiyetin ilânını müteâkib gerek Makedonya'da gerek sâir yerlerde bulunan bu iki unsurun Kānûn-ı Esâsî'yi kendi fâsid, bâtıl emellerine yükselmek için birer merdiven makāmında kullanmak istedikleri gün gibi anlaşıldı.

Sakın bu sözlerimden şu unsurların Kānûn-ı Esâsî'nin kendilerine bahşettiği hukūktan mahrûm bırakılmalarını istiyorum gibi bir şey anlaşılmasın. Hâşâ, çünkü biz müslümanlar hıristiyan olsun ne olursa olsun bütün küre-i arzdaki insanlarla kemâl-i samîmiyyet içinde yaşamak isteriz. Onların hiçbir hakkını yemeyiz. Kendilerine hiçbir zulümde bulunmayız. Ancak şu muâmelemize ayniyle mukābele isteriz.

[301] Vâkıa bu unsurlar hükûmet-i sâbıkadan zulüm gördüğü için eskiden bir dereceye kadar ma'zûr idiler. Lâkin bugün hiç özür bulamazlar. Zîrâ yeni hükûmet bütün anâsıra hukūk-ı mütesâviyye vermiştir.

Hükûmetin ihlâsına en açık delil ise kendisine karşı isyan eden akvâmı müslüman yahud Hıristiyan demeyip hemen te'dîb etmesidir. Nitekim Arnavudluk mes'elesi meydanda duruyor.

O halde hükûmetin harekâtını intikād edenler ne istiyorlar? Bütün isyanlara karşı göz yumsun da memleket târumâr olsun mu diyorlar?

MÜSLÜMANLAR VE RUSYA

Rusya müslümanlarının son senelerde izhâr etmekte oldukları âsâr-ı hayât, Rusları âdetâ endişeye düşürmektedir. Evvelce mevcûdiyetlerinden bile habersiz görünen Rus mat-

bûâtı, şimdi alel-umûm müslümanlarla ve alel-husûs müslümanların Rusya'da sâkin olanlarıyla pek çok uğraşmaya başladı. Birkaç hafta evvel bir Rus gazetesinin İslâmlar hakkındaki efkâr ve mütâlaâtını tercüme ile nazar-gâh-ı kāriîne arz eylemiştik. Bu hafta yine *Novye Vremya*'da gördüğümüz diğer bir makālenin naklini fâideli buluyoruz:

"Müslümanların idâre-i rûhâniyyelerini teftîş etmek üzere, Dâhiliye Nezâreti me'mûrlarından birkaç kişi Petersburg'tan Ufa ve Orenburg vilâyetlerine gönderildi. Ufa ve Orenburg idâre-i rûhâniyyesinin hâkimiyet-i ma'neviyyesi Rusya'nın Avrupa ve Asya'daki memleketin kısm-ı a'zamını şâmildir, hükûmetin resmî ilânına göre bu teftişten maksad idâre-i rûhâniyyenin, müslüman tebeanın ihtiyacâtına muvâfık bir revişte ıslâhı arzusuyla tedkīkidir. Müfettişler, idâre-i rûhâniyyeden mâadâ, müslüman mektep ve medreselerinin teftîşine de me'mûr edilmişlerdir. Ma'lûmdur ki son senelerde müslüman mektep ve medreseleri sırf dinî şekillerinden çıkıp yavaş yavaş ma'lûmât-ı umûmiyye i'tâ eden dershâneler hâline geçiyorlar. Tebeamız müslümanları idare edebilmek için onların hayat ve ahvâlini iyice öğrenmekliğimiz lâ-büddür. Biz evvelden beri bu mühimmeyi nazardan dûr tutarak, çok zararlara uğradık. Gayr-ı Rus tebealarımızın ahvâlini, ancak tehdîd-âmîz bir vaziyet aldıklarından sonra tahkīke lüzum gördük! Küçük kavimlerde hiss-i milliyyet kesb-i kuvvet edip hükûmetimizin başı üstünde gök gürlemeye, şimşek çakmaya başlamadan akdem, onların ahvâlini düşünmeye bile üşeniyoruz. Geç olsun da güç olmasın; teftîş me'mûrlarımıza haydi Allah muvaffakıyet ihsân etsin!

Lâkin hükûmetimiz, Volga nehrinden İran ve Çin ile hem-hudûd Türkistan'a kadar yayılmış müslüman tebeamızın tarz-ı ma'îşetlerini, hayât-ı ma'neviyyelerini, ihtiyâcât-ı fikriyyelerini, yirmi otuz sene evvel, Finlandiya'yı bilmemesinden daha ziyâde bilmiyor. Lâkin müslümanlarla Finlandiyalılar arasındaki azîm bir fark gözden kaçırılmamalıdır. Müslüman tebeamız gibi Türk cinsinden olan Finlandiyalılar ancak üç buçuk milyon nüfûsa mâlik oldukları halde müslüman Türkler on sekiz milyonu mütecâvizdirler. Bizim tebeamız olan ehl-i İslâm, adedce Osmanlı İmparatorluğu müslümanlarından hiç de eksik olmayan âdetâ bir saltanattır. Bu azîm kitle-i İslâmiyye'ye hâkim olabilmek için her şeyden akdem onu tedkīk ve tahkīk eylemek lâzımdır. Bizim hükûmetin en büyük kusuru tebeası ahvâlinden tamamen bî-haber bulunmasıdır. Bu bî-haberlik müslümanlar hakkında derece-i a'zamîsine vâsıl olunuyor. Henüz pek yakın bir zamanda hükûmetin gözü önünde Volga havzasının ufak Türk unsurları, Tatarların te'sîriyle resmen müslüman ahâli denilen mütecânis ve sıkı bir kitle-i müttehide hâline geldi! Daha elli sene evvel bu havâlînin putperest unsurları İslâmiyet'e o kadar düşman idi ki, mahkemelerde yemin için, hükûmet me'mûrları tarafından uzatılan *Kur'ân*'ı çiğniyorlardı; bununla beraber hükûmet bunları resmen müslüman tanımakta ısrar ve inat ediyordu. Hükûmetin amâ ve cehline bundan daha parlak delil olabilir mi? İşte bu ve buna benzer hatalar, Volga havzasında işi değiştirdi. Biz Ruslar, kendimiz bu putperestleri Kazanlı Tatarların âgūşuna attık Kazan Tatarlarının onları müslümanlaştırmaları ve Tatarlaştırmaları için yardım ettik! 1905 senesi dinde müsâadekârlık fermanı sâdır olur olmaz bu putperestlerin on binlercesi müslüman oldular. Bu hâdise eski siyâsî hatalarımızın semerelerindendir.

Yirminci asr-ı mîlâdî, memâlik-i İslâmiyye'nin asırlarca süren nevm ü atâletten teyakkuz ve intibâhı asrı olmakla kesb-i iştihâr etmek üzeredir. Rusya devleti, bilhassa Türkiye'de vukūa gelmekte olan hâdisât-ı mühimmeyi asla gözden dûr tutmamalı ve Türkiye vekāyiinin birçok milyonlara bâliğ tebea-i müslimesine te'sîr-i mühimmi olduğunu kat'iyen unutmamalıdır. Rusya müslümanları, inkılâbımızın ibtidâsından beri muttasıl muhtâriyet-i medeniyyelerinden bahsediyorlar. Biraz gülünç gibi görünen bu fikir, hükûmetin en ciddî bir sûrette nazar-ı dikkatini celbe şâyândır. Lâkin, müslümanların istedikleri bu muhtâriyet-i medeniyyenin neden ibâret olduğunu, Duma Meclisi'nde oturan Müslüman Fırkası politikacılarının ağızlarından öğrenmeye çalışmak mahz-ı hatâdır. Müslümanların ciddî ihtiyaçları ancak içlerine girilip teftîş ve tefahhus ile anlaşılabilir; o zaman tebea-i müslimenin mütâlebâtını Rusya Devleti'nin menâfiine muvâfık bir mecrâya vaz' etmek kābil olur. Bu nokta-i nazardan Dâhiliye Nâzırı'nın teşebbüsünü takdîr ederiz. Görülüyor ki hükûmetimiz de nihâyet Petersburg'ta oturup geniş Rusya'nın iyi idaresi mümkün olmadığını anlamaya başlamıştır. Rusya müslümanlarının hayatını tedkīk için dûrbîn değil hurdebîne ihtiyaç vardır. (Doğrusu bu tenbîh bizim Osmanlı hükûmetine de pek haklı olarak tevcîh edilebilir. Bizim evliyâ-yı umûr hiç şüphesiz Rusya zimâmdârânı kadar da memleketlerinden haberdâr değildirler. Memleketi sırf ezbere idare edip gidiyorlar.)

Ufa'da kâin İdâre-i Rûhâniyye-i İslâmiyye, Rusya müslümanlarının hayât-ı ma'neviyye ve fikriyye ve medeniyyelerinin merkezidir. Rusya müslümanlarının imamları, muallimleri bu merkezde imtihan edilerek vazîfe-i rûhâniyye ve ta'lîmiyyelerine kesb-i istihkāk etmiş addolunurlar. Yalnız şu imtihan mes'elesi bu idarenin derece-i ehemiyyetini takdîre kâfîdir.

[302] Buradan fikr ü nasîhat ahz u telakkī eden imam, muallim ve mürşidler, ahâlî-i müslime ile sâkin Rusya'nın bir kısm-ı vesî'ine dağılarak, cami ve mekteplerde kâffe-i ehl-i İslâm'ın birleşmesi ve bütün dünya Türklerinin ittihâdı efkârına hizmet ediyorlar; ve aynı zamanda, henüz dîn-i İslâm'a dâhil olmamış putperest Türk kabâilini de müslümanlaştırıyorlar. Ufa İdâre-i Rûhâniyyesi, İstanbul'un Genç Türkleriyle dâimî münâsebât ve muhâberâtta bulunuyor. (Yukarıdan beri muharrir cenâbları hakāyıkı istediği gibi evirip çeviriyordu. Lâkin işte burada apaçık bir yalanı hiç sıkılmadan irtikâb etti. Genç Türklerin Rusya müslümanlarıyla münâsebetleri hiç yoktur.) Bu İdâre-i Rûhâniyye'nin fikr ü meylini anlamak için, a'zâ-yı kadîmesinden Abdürreşid İbrahimov'un el-yevm İstanbul'da Ruslar aleyhine bir gazete tahrîr ve neşretmekle uğraştığını söylemek kâfîdir. (Rusya sâbık erkân-ı harbiyye miralaylarından Prens Kropotkin el-yevm Londra'da devlet, hükûmet ve din gibi bilcümle müessesât aleyhine anarşik neşriyâtta bulunmaktadır; binâenaleyh bütün Rusya erkân-ı harbiyyesi anarşisttir.)

Ufa'ya giden teftîş komisyonu müslüman mektep ve medreselerini de teftîş ederek, oralarda neler ve nasıl okutulduğunu öğrenecektir. Petersburg'ta, henüz bu husûsâta dâir ma'lûmât-ı tâmme mevcûd değildir. Yalnız şu kadarı biliniyor ki mekâtib ve medâris-i mezkûrede, bütün Türk akvâmının lisanlarını tevhîde hâdim Osmanlı Türkçesi öğretiliyor. Osmanlı İmparatorluğu tarih ve coğrafyası okutuluyor. Mektep kitaplarının ekserîsi de İstanbul'da tab' olunmuştur. Bazı mekteplerin talebesine Osmanlı mekteplerinin üniforması bile giydirilmektedir. Şark-ı cenûbîye gidildikçe, müslüman dârü't-tedrîsleri hakkındaki ma'lûmâtımız eksiliyor. Bir derecede ki Türkistan mektep ve medreselerine dâir ilmimiz sıfırdan ibârettir. Maamâfih bu mekteplerde, "müslüman muhtâriyet-i medeniyyesini" ortaya çıkaran Kazan Tatarlarının taht-ı terbiyyetinde yüz bin müslüman çocuğunun okumakta olduğu muhakkaktır. Asya-yı Vustâ'da ittihâd-ı İslâm fikrinin ne kadar münteşir olmakta olduğunu birkaç defa yazmış olduğumuz halde, hükûmet-i merkeziyyemizin nazar-ı dikkatini celbe henüz muvaffak olamadık. Bu propaganda henüz hâl-i tufûliyyettedir: Büyüyünceye kadar önü alınmalıdır. Yoksa tehlikeli olur."

İTTİHÂD-I İSLÂM VE GENÇ TÜRKLER

Birkaç asırdan beri âlem-i İslâm'ın efendisi olan milel-i Nasârâ bizden daha iyi biliyor ki ehl-i İslâm'ın ekseriyet-i azîmesi, henüz gaflet uykusunda mışıl mışıl uyumaktan başka bir şeyle meşgûl değildir. Bu ekseriyet-i azîmenin fikr-i siyâsîsi maatteessüf, mahallesinin, köyünün, nihâyet şehrinin küçük kavgaları hudûdundan ileriye geçemiyor. Mukaddes bir dinin, sağlam siyâset-i dîniyyesi bu uyuşmuş kafalardan birkaç asır evvel uçup gitmiştir. Onlar şimdi, sırtlarına yüklenmiş iktisâdî ve siyâsî bâr-ı esâreti kāni' ve şâkir taşıyorlar. Bunları bilmekle beraber, esareti daha ziyâde teşdîd etmek, zâhirî bir sûrette olsun, muhâfaza-i istiklâl edebilmiş düvel-i İslâmiyye'yi de parçalayıp yutmak için âlem-i İslâm aleyhine her gün bir iftira uydurmaktan asla hâlî kalmıyorlar. Ortada taksîm olunacak İran ve Türkiye var. Bunların vücûdunu, izâle için, mevcûdiyetlerinin âlem-i medeniyyete tehlike olduğunu öne sürmek istiyorlar: Türkiye'nin bugünkü hâkimleri olan Genç Türkler, "ittihâd-ı İslâm" irşâdâtıyla bütün âlem-i İslâm'ı Avrupa aleyhine kaldırıp dünyayı alt üst edecekler imiş!..

Rusya müslümanlığının en mühim merkezi olan Kazan'da müslümanlık aleyhine intişâr eden bir Rus gazetesinin Viyana muhbiri, Genç Türklerin ittihâd-ı İslâm neşriyâtından bahsederek, bakınız, ne herzeler yumurtluyor:

"Rusya Duması'nda söylenen nutukları okuyanlar müslüman efkâr-ı umûmiyyesinin son senelerde pek çok değiştiğine artık şüphe edemezler. Rusya müslümanlarını böyle ihtilâle takrîb eden başlıca sebep; Japonya mağlûbiyetimizle Türkiye inkılâbıdır. Bu iki hâdise-i mühimme; unutulmuş zannedilen ittihâd-ı İslam fikrini pek kavî meydana çıkardı, Japonyalılar; "Asya Asyalılar içindir" demişlerdi. Şimdi bu şiâr "döviz"in sadâsı Kalküta'dan Cebelü't-Târık'a kadar aks-endâz oluyor... Genç Türkler, Avrupa'da kuvvetlerinin azlığını görür görmez, bütün müslümanları birleştirmek fikrine düştüler. Şimdi Genç Türklerin mürşidleri, âlem-i İslâm'ın her köşesine dağılmışlar, târîh-i İslâm'ın en muşa'şa zamanlarını müslümanlarının nazarlarında zengin elvân ile tersîm eyleyerek, ittihâda ve "küffâr"dan ahz-ı intikāma teşvîk eylemektedirler.

Müslümanlar, dinleri iktizâsınca bugün ehl-i İslâm'ı kardeş kıyâs eylemekte olduklarından bu irşâdât bi's-suhûle zemîn-i kabûl buluyor. Müslümanlar, pek yakın bir istikbâlde hâkim-i cihân olacaklarına ümîd-vârdırlar. Bu hayâlât siyâset-i hakīkıyye ile meşgul kafaların bir tebessüm-i müstehziyânesinden başka bir şeyi lâyık değil gibi görülüyorsa, neticesi vahîm olur. Genç Türkler, Rusya müslümanları ihtilâle teşvîk ediyorlar. Maksadları Rusya'yı Karadeniz yalılarında koğmak, Kafkazya, İran ve Türkistân-ı Kebîr'i istîlâ eylemektir. Genç Türklerin böyle bir maksad ta'kīb ettiklerine en kavî delil, bir Genç Türk'ün Doktor Karabey'in Paris'te îrad ettiği bir nutuktur. Paris ve Viyana gazeteleri bu nutku neşrettiler.

Karabey'in sözleri ehemmiyetle telakkī olunmaya şâyândır. Zîrâ, Karabey, Türkiye'nin Asya kıtasındaki arâzîsinde, İran'da ve Kafkazya'da Genç Türk komiteleri teşkîl ve te'sîs için, Genç Türk Fırkası tarafından murahhas ta'yîn edilmiş bir adamdır. İran'da Genç İran Fırkası'nı te'sîs eyleyerek, Genç İran ve Genç Türkiye'yi yekdiğerine takrîbe çalışanların biri de, yine o Karabey'dir. O Karabey, Paris'teki nutkunda şöyle demiştir:

"Rusya ile İngiltere İran'ı taksîm fikrinde bulunuyorlar. Biz Türkler hiçbir zamanda buna müsâade etmeyeceğiz. Biz, İranlıların Rusya veya İngiltere boyunduruğu altına girmekten ise Türkiye ile birleşeceğine kāni'iz. Türkiye iktizâ ederse silahla İran'ı müdâfaa edecektir.

Biz İngilizlerden korkmuyoruz. Onlar karaya gemi ihraç edemezler. Zâten İngiliz gemileri Alman korkusuyla Bahr-i Şimâl'e demirlenmiştir. Rusya'nın Karadeniz bahriyesinden de korkmayız, çünkü yakın zamanda Rusya'nın Karadeniz filosu bizim kuvve-i bahriyyemizin nısfı derecesinde kalacaktır.

Sekiz yüz binlik ordumuzla Rusya'yı Kafkazya'dan püskürtebiliriz. Rusya kuvve-i berriyyesi, Japonya ve Almanya Avusturya hudûdlarına dağılmak mecbûriyetinde **[303]** bulunacağından Anadolu hudûdunda bizim kuvvetten aşağı bulunacaktır. Lâkin galebemizin kat'iyetini te'mîn için ilk önce Volga, Kafkaz ve Türkistan ahâlî-i müslimesini hazırlayacağız... Onlar otuz milyondur. Lehlilerin Yahudilerin Finlandalıların da bize muîn olacaklarına eminiz. Biz Rusya ile muhârib iken onlar da kıyâm eyleyeceklerdir..."

Doktor Karabey birâderimizin Kafkasya'yı istîlâ etmek, Rusya müslümanlarını ayaklandırmak gibi bugünkü günde hayâl-i mahz olan planlar kurmakla fikir ve zamanını heder etmeyeceğini muhakkıkan biliyoruz. Farz-ı muhâl olarak bir an için Doktor'un bu gibi hayallerle uğraştığını tasavvur bile etsek, hayalâtını âleme i'lân eyleyerek kendi kendine ihânet edeceğine ve âleme bir vesîle-i hande ve istihzâ vereceğine bir türlü kāni' olamayız. Hâsılı âlem-i İslâm'a karşı muttasıl

tekerrür eden iftiraların bir katmerlisi de, Doktor Karabey'e isnâd olunan bu nutuktur.

ŞUÛN

Islâh-ı Medâris – Makām-ı Celîl-i Meşîhat tarafından, medâris-i ilmiyye programlarının ihtiyâcât-ı hal ü zamâna tevfîkan tertîb ve tanzîmi için Meclis-i Maârif a'zâsından Baban-zâde Naîm Bey, İstanbul meb'ûsu Mustafa Âsım, Aydın meb'ûsu Abdullah, Karahisar-ı Sâhib meb'ûsu Kâmil, Bayezid müderrislerinden Şevket, Rasadhâne-i Âmire müdîri Fatîn ve Kazanlı Halim Sâbit efendilerden mürekkeb bir komisyon-ı mahsûs teşkîl olunmuştur. Komisyon haftada iki defa Fetvâhâne'de in'ikād ederek ıslâh-ı medâris hakkında ittihâz-ı mukarrerât eyleyecektir.

Eslâfın o kadar fedâkârlıklar, himmetler sarfıyla ahlâfa müebbed birer yâdigâr-ı irfân olmak üzere te'sîs ettikleri medreselerimizin son zamanlarda kasden revâ görülen bakımsızlık yüzünden ne hâle geldiğini söylemek pek acı bir hakīkati anlatmak demektir. Eğer mekteplere edilen himmet o kadar kifâyetsizliği ile beraber medreselere de sarf edileydi, şüphe yok ki vaktiyle her biri bir dârü'l-fünûn olan, her biri birçok sâhib-i meslek nihrîrler yetiştiren bu muazzam müesseseler inhitâtın bu derekesini olsun görmezdi.

Medreselerden adam yetiştirmek pek kolaydır. Çünkü medrese hayatına alışmış talebe-i ulûm umûmiyetle gāyet çalışkan, gāyet metîn adamlardır. Nitekim medrese görmüş, medresede çalışmaya alışmış talebe mekteplere girince – buradaki tahsîl o kadar bozukluğu ile beraber nisbetle daha hâllice olduğundan– behemehâl bulunduğu sınıfın ya birincisi yahud ikincisi oluyorlar.

Bâb-ı Meşîhat'in medreseleri ıslâh için bir hey'et teşkîl etmesini, husûsiyle bu hey'eti irfânı, hamiyeti, faâliyeti cümlemizce müsellem olan zevâttan intihâb eylemesini an-samîmi'l-kalb alkışlarız.

Hey'et vazîfesini îfâya başlamıştır, ancak gerek talebe-i ulûm efendiler, gerek medrese ahvâlini bilen kāri'lerimiz bu husûsta elzem gördükleri icrâātı mütâlaalarıyla beraber bildirecek olurlarsa hey'et-i ıslâhiyyeye muâvenet etmiş, hatta ihtimâl ki bazı noktalarda hey'eti irşâd etmiş olacakları için *Sırâtımüstakīm* sahîfelerini açık bulacaklardır.

Ankara İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti'nin Bir Teşebbüs-i İktisâdîsi – Ankara'da birkaç muhtekir sarrâf var. Bunlar şehirlileri, köylüleri âdetâ kendilerine esir etmişler, sebze ve yemiş gibi ufak tefek şeyler satan ve sermâyesi birden üç, nihâyet dört beş liraya kadar bulunan ve bir âile riyâseti de dûş-i tahammülünde olan bir esnâf fâizle, mesela bir lira almak için bunlara arz-ı iftikār ediyor. Sarrâf bunlara altı ay müddetten noksan olduğu için para ikrâz etmediği gibi yüzde beşten aşağı da fâiz kabul etmiyor ve borç senedi yapılırken bir liranın içinden bir kere otuz kuruşunu altı aylık fâiz diye ber-vech-i peşîn çekip alıyor, müddet gelince borçlu aldığı yetmiş kuruş yerine yine lirayı veremiyor, bit-tabi' senedin tecdîdine kıyâm olunuyor. Sened tecdîd edilirken sarrâfa otuz daha veriliyor. Borcun altmış kuruşu bir senelik fâize gidiyor, bir liradan borçlu elinde kırk kuruş kalıyor. İşte o misillü ufak sermayeli esnafı himâye etmek ve kendilerini o gibi muhtekir ve gaddar sarrâfların insafsızlığından kurtarmak ve bir lirayı bir kuruş fâizle vermek ve hâsıl olacak fâizin seneliği kaç kuruşa bâliğ olursa onu dahi bilâ-tefrîk-i cins ü mezheb memleketteki eytâm ve erâmilin muhtaç oldukları levâzım-ı zarûriyyeyi bit-tedârik kendilerine cem'iyet nâmına hediye edebilmek maksadıyla Cem'iyet Sandığı nâmıyla bir sandık teşkîli Ankara'da İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti'nce bit-te'emmül mezkûr sandığın sermâye-i ibtidâîsinin dahi iâne sûretiyle cem' ü ihzârı tasavvur olunarak derhal cem' ve iânâta başlanmış ve kazâ ve livâlardaki ashâb-ı hamiyyete de mürâcaat edilerek otuz lira kadar bir para tedârik edilmiştir.

(Ankara)

Afrika-yı İslâmî:

Vaday Hâdisesi Netâyicinden – Paris'ten çekilen bir telgrafnâmeden anlaşılıyor ki Fransa Meclis-i Meb'ûsânı'nda Vaday hâdisesi üzerine nüzzârdan bir istîzâh vâki' olarak müzâkerât icrâ edilmiş ve müzâkerâtın nihâyetinde müstemlekâtın mahfûziyetini taht-ı te'mîne alması tavsiyesiyle kabineye beyân-ı i'timâd olunmuş, yani Fransa meb'ûsânı, Fransa hükûmetini Afrika-yı İslamî'de daha ziyâde şiddetle harekete da'vet ediyor ve o havâlîde kâin müslüman hükûmetlerinin büsbütün ortadan kaldırılmasını istiyor.

Vaday hâdisesi, yalnız Fransız meb'ûslarının tûl müddet müzâkerelerini değil, bizim en ileri gelen ricâl-i siyasiyyemizden, "İttihâd ve Terakkī" Fırkası Reisi Halil Beyefendi'nin de *Matin* gazetesi muhâbirlerinden birisiyle uzun uzadıya konuşmasını intâc eylemiş imiş. Biz bunu İzmir'de çıkan *İttihâd* refîkımızdan öğreniyoruz. İşte Halil Bey'in Frenk gazetecisine söyledikleri:[1]

"Bazı gazeteler Fransız asâkirine tecâvüz eden Vaday aşâirinin silahlarını Trablusgarb tarîkıyle tedârik ettiklerini, Türkiye'nin tahrîk ve iğvâātı netîcesi olarak yerlilerin bu silahlarla techîz edildiklerini iddia yollu neşriyât-ı bed-hâhânede bulundular. Bu güft ü gûlar pek gülünç ve efsâne kabîlinden şeylerdir.

Bu vesile ile bazı cerâid "Pan-İslâmizm" teşebbüs ve harekâtından yeniden bahsetmeye başladılar. Fransızlar bu ta'bîrin Avrupa'da birinci defa olarak esbâb-ı siyâsiyyeye mebnî isti'mâlinden hiç şüphesiz dûçâr-ı hayret olacaklardır. "Pan-İslâmizm" kelimesinin Türkçemizde ta'bîr-i mukābili mevcûd bile değildir.

[304] Filhakīka İslâmiyet yalnız bir mezhebden ibâret değildir; o kâffe-i milel-i İslâmiyye arasında râbıta-i uhuvvet ve meveddeti teşkîl eder. Binâenaleyh İslâmlar beyninde teâvün ve iştirâki herhangi bir Avrupa hükûmetine karşı idare edilen bir hareket-i umûmiye sûretinde telakkī etmek bit-tabi' muvâfık olmaz.

"Pan-İslâmizm" teşebbüsâtı sûretinde tefsîr ve telakkī edilen ef'âl ü harekât sadece bir emr-i dînî ve ma'nevîdir.

[1] *Matin* gazetesi muhâbiriyle "konuşan" zâtın Fırka Reisi Halil Bey olmayıp, Londra'da bulunan Halil Hâlid Bey olduğu, Hâlid Bey'in bir tavzîh yazısı ile açığa çıkmıştır. Bkz. Sayı 125, sayfa 349.

Fransa, İngiltere gibi hükûmât bu husûsta bir mâhiyet-i siyâsiyye atfederek dûçâr-ı şübhe olacaklarına bunu kemâl-i hayr-hâhî ve memnûniyetle telakkī eylemelidirler.

Şark ahvâline iyiden iyiye vâkıf bulunan İngiliz muharrirlerinden biri "İslâmiyet, hakīkī bir teâvün ve uhuvvet üzerine müesses bir meslek-i ulvîdir!" demiştir.

Türkiye yeniden fütûhât ve tevsî'-i arâzî arzusunda değildir. Devlet-i Osmâniyye'nin yegâne arzu ve emel-i hâssı tekmîl İslâmların mensûb oldukları hükûmâtın zîr-i himâye ve sahâbetinde mazhar-ı refâh ve saâdet olmalarından ibârettir.

İslâmiyet aleyhinde Avrupaca adem-i i'timâd perverde edilmesi pek haksız bir hareket olduğunu bir daha tekrar ediyorum.

Bazı gazeteler tarafından bu bâbda ileri sürülen tevehhümler İslâmlar üzerinde pek elîm bir sû'-i te'sîr tevlîd etmektedir."

Menteşe meb'ûs-ı muhtereminin hamiyet-i İslâmiyyesi bizce kemâliyle ma'lûmdur. Hamiyet-i İslâmiyyesi'ni pek âşikâr gösteren nutkunu, evvelki hafta büyük bir meserretle derc-i sütûn eylemiştik. Bâlâdaki beyânâtının da mahzâ o hamiyet sâikasıyla sudûr ettiğine asla şüphemiz yoktur. Bununla beraber, Halil Bey'in diplomatlığı "Pan-İslâmizm kelimesinin Türkçemizde ta'bîr-i mukābili mevcûd bile değildir." diyecek kadar ileri götürmemesini gönül arzu ederdi. Bâ-husûs ki –geçen nüshâmızda münderic olduğu üzere– Rusya Meclis-i Meb'ûsânı a'zâsından bir müslim, bî-mehâbâ "İttihâd-ı İslâm"dan bahsedebiliyor...

Rusya:

Tazyîkāt – Çistay şehri ahâlî-i İslâmiyyesi şehrin belediye meclisine mürâcaat ederek cami binası için yer terkini ricâ ettikleri halde ricâları is'âf olunmamıştır.

§ Ana lisanıyla tedrîsâtın lağvedilmemesini ricâen Duma Meclisi'ne telgrafnâme çektiklerinden dolayı Beva sancağı ahâlisinden tahkīkāta girişilmiştir.

§ Aşkabâd şehri civarındaki Annav isimli, Teke Türkmen köyünü Rus polisleri muhâsara ederek evleri taharrî olunmuştur. Kadınlar çocuklarını alıp sahrâya kaçmışlar. Esbâb-ı taharrî mechûldür.

§ Kafkazya'da Keçe şehrinde müslümanların "Medrese" nâm kitap dükkânında taharriyât icrâ olunmuş fakat mugāyir-i kānûn hiçbir şey bulunamamıştır.

Misyonerlerin Takviyesi – Ahâlî-i müslimenin faâliyet-i dîniyyelerine mukābele için Rusya'nın şark eyâlâtında misyoner teşkîlâtı takviye ve tahkîm olunmaktadır.

Tedrîsât-ı İbtidâiyye Kānûn Lâyihası – Mekâtib-i ibtidâiyye tedrîsâtından bâhis kānûn lâyihası Rusya Meclis-i Meb'ûsânı tarafından bazı ta'dîlât ile kabul olunmuştur. Aldığımız husûsî ma'lûmâttan anlaşılıyor ki Rusyalı müslüman kardeşlerimizin bu bâbdaki ictihâdları semeresiz kalmamıştır. Petersburg'tan gelen mektupta bu mes'eleye dâir şöyle deniliyor: "Tedrîsât-ı ibtidâiyye mes'elesinde müslüman meb'ûsları vatandaşlarının hukūkunu cidden müdâfaaya muvaffak oldular. Lâyiha-i kānûniyyeye müslümanlar fâidesine olmak üzere âtîdeki ta'dîlât-ı mühimmeyi icrâ ettirdiler: Evvelen; mektâtib-i ibtidâiyyenin dört senelik müddeti tahsîliyyesinde lisân-ı tedrîs, ana dili, yani biz müslümanlar için Türk-Tatar dili olacaktır. Sâniyen: Eğer Mekâtib Meclisi (her sancakta bir mekâtib-i ibtidâiyye meclisi teşkîl olunması muktezâ-yı kānûndur) müsâade edecek olursa dört seneden fazla müddet-i tahsîliyyesi olan mekâtib-i ibtidâiyyede bile lisân-ı millî, lisân-ı mahsûs olarak tedrîs edilebilecektir. Sâlisen: Sırf dinî i'tibâr olunan mekâtib-i ibtidâiyye ve tâliyye ve i'dâdiyye kānûn-ı mebhûstan hâric kalmıştır. Asıl işbu mekâtib-i dîniyye ki Rus müslümanlarının mekâtib-i milliyyesini teşkîl eder."

Rusyalı kardeşlerimiz kānûn lâyihasını menâfi'-i milliyyelerinin îcab ettirdiği sûretle ta'dîle muvaffakıyetlerinden dolayı tebrîk olunmaya şâyândırlar. Ancak müdâfaa-i dîn ve milliyyet cihâdları bununla hitâm bulmuyor. Lâyiha-i kānûniyyenin kānûn hâlini iktisâb etmesi için Rusya'nın meclis-i a'yânı demek olan şûrâ-yı devletinden geçmesi ve sonra da Çar'ın tasdîkine iktirân etmesi iktizâ ediyor. Gayretli kardeşlerimizin bu mevâni' karşısında dahi haklarını kemâ yenbağî müdâfaa edebilmeleri için avn-ı İlâhî'yi istid'â eyliyoruz.

Çin:

Bir Müslüman Prensi – Çin'de meşrûtiyet kavânîni ihzâr ile meşgūl meclise a'zâ nasbolunanlardan birisi, bir müslüman prens olduğunu Rusya müslüman gazeteleri yazıyor.

İran:

İran'ın Taksîmi Havâdisi – *Osmanischer Lloyd*'un istihbârına göre ilkbaharda İran'ın Rusya ve İngiltere arasında taksîmi hakkında mükâlemât cereyân etmekte imiş. Londra'da, Devlet-i Osmâniyye Petersburg sefîrinin Bâb-ı Âlî'ye bu bâbda birkaç rapor göndermiş olduğu şâyi' olmuştur.

Jandarma Muallimi Celbi – Avrupalıların resmî şikâyetlerini en çok mûcib olan bir mes'ele İran'da te'mîn-i âsâyişe muktedir jandarmanın adem-i vücûdudur. Hükûmet jandarma tanzîm ve tensîkı için İtalya'dan muallim celbetmek istemişse de İngiltere ve Rusya buna muvâfakat etmemişlerdir... Şimdi İsveç'ten celbi tasavvur olunuyor. Makāsıd-ı esâsiyyelerine hoş gelmeyeceğinden belki buna da razı olmazlar.

Tashîh

Evvelki hafta çıkan nüshamızda münderic "Hasbihâl-2" ser-levhalı ve "Lâ" imzalı makālenin birkaç yerinde mürettib sehvi vardır. Bunlardan ekserîsinin karîne ile tashîhi mümkün ise de, başlıca iki hatanın tashîhine lüzum görüyoruz: 266'ıncı sahîfenin birinci sütununun on ikinci satır başına dizilmiş "mütekebbir" kelimesi makālenin müsveddesinde kat'iyen mevcûd değildir. Sâniyen mezkûr sütunun nihâyetinden ikinci satırının yine nihâyetinden üçüncü kelimesi olan "hamiyetsizlikleri" "samimiyetsizlikleri" olacaktır.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

12 Ocak 1911 11 Muharrem Perşembe 30 Kânûnievvel 326 **Beşinci Cild - Aded: 123**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

KİTÂBU'L-ÎMÂN: –mâba'd–

Bismillâhirrahmanirrahîm

23- Hadîs-i Şerîf

عَنْ ابن عمر رضى الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ، وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الحَيَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «دَعْهُ فَإِنَّ الحَيَاءَ مِنَ الإِيمَانِ»

23- Tercüme

Abdullah bin Ömer radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ensârdan bir kimsenin yanından geçiyordu. Ensârî; kardeşine hayâ hakkında nasîhat ediyordu, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem: "Ona ilişme. Hayâ imandandır" buyurdu.

24- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَيُقِيمُوا الصَّلاَةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الإِسْلاَمِ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ»

24- Tercüme

Yine Abdullah bin Ömer radiyallâhu anhümâdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Halk ile Allah'tan başka Allah olmadığına ve Muhammed'in Resûlullâh olduğuna şehâdet, salâtı ikâme, zekâtı i'tâ edinceye kadar mukātele etmek üzere bana emrolundu. Bunu yaparlarsa hakk-ı İslâm ile mutâlebe olunanlar müstesnâ olmak üzere (bu dünyada) kanlarını (yani canlarını), mallarını benden korurlar. (Âhirette) hesaplarını görmek ise Allah'a âiddir.

25- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ: أَيُّ العَمَلِ أَفْضَلُ؟ قَالَ:(1) «إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ» . قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: «الجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» قِيلَ: ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: «حَجٌّ مَبْرُورٌ»

1) Diğer rivâyetlerde (فقال صلى الله عليه وسلم).

25- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme: "Amelin hangisi efdaldir?" diye sordular. "Allah'a ve Resûlüne iman." buyurdu. "Ondan sonra hangisi?" dediler. "Allah yolunda cihâd." buyurdu. Yine "Ondan sonra hangisi?" diye sordular. "Makbûle geçmiş hac." cevabını verdi.

[306]

26- Hadîs-i Şerîf

عن سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى رَهْطًا وَسَعْدٌ جَالِسٌ، فَتَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا هُوَ أَعْجَبُهُمْ إِلَيَّ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَكَ عَنْ فُلاَنٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ(1) مُؤْمِنًا، فَقَالَ: (2) «أَوْ مُسْلِمًا» فَسَكَتُّ قَلِيلًا، ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ، فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي،(3) فَقُلْتُ: مَا لَكَ عَنْ فُلاَنٍ؟ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا، فَقَالَ: «أَوْ مُسْلِمًا». فسكت قليلا(4) ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي، وَعَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: «يَا سَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ، وَغَيْرُهُ أَحَبُّ(5) إِلَيَّ مِنْهُ، خَشْيَةَ أَنْ يَكُبَّهُ اللَّهُ فِي النَّارِ»

1) Bu rivâyete göre hemze meftûhtur. Diğer rivâyete göre ise zam ile (لاراه)'dır. 2) Diğer rivâyette yalnız (قال). 3) Diğer rivâyetlerde yalnız (فعدت). 4) Diğer nüshada ikinci defada (فسكت قليلا) sâkıt olmuştur. 5) Diğer rivâyette (اعجب).

26- Tercüme

Sa'd bin Ebî Vakkas radiyallâhu anhdan şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem birtakım kimselere (dünyalık) veriyordu. Bu Sa'd da oturuyordu. Derken Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem içlerinden en ziyâde beğendiğim birini bıraktı (bir şey vermedi). Bunun üzerine: "Yâ Resûllallâh! Fülânı niçin bıraktın? Vallahi onu ben mü'min görüyorum." dedim. "Öyle deme. Müslim de." buyurdu. Bir müddet sustum. Nihâyet o adam hakkındaki ilmim bana galebe etti de (dayanamadım) yine sözümü tekrar ederek: "Fülânı niçin bıraktın? Vallahi onu ben mü'min görüyorum." dedim. Yine "Öyle deme. Müslim (de)." buyurdu. Ben yine sustum. Lâkin yine o adam hakkındaki ilmim bana galebe etti. (Dayanamadım da) sözümü tekrar ettim, Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem yine o sözü tekrar ettikten sonra buyurdu ki: "Ey Sa'd! Bir adama, Allah onu yüzü koyun ateşe atmasın diye başkasını daha ziyâde sevdiğim halde atâ ve (ihsân)da bulunduğum olur."

27- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:(1) «أُرِيتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ(2) أَهْلِهَا النِّسَاءُ، يَكْفُرْنَ» قِيلَ: أَيَكْفُرْنَ بِاللَّهِ؟ قَالَ: «يَكْفُرْنَ العَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتَ(3) إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ»

1) Diğer rivâyette (عنهما عن النبي صلى الله وسلم). 2) Diğer rivâyette (ورأيت), bir diğerinde de (فرأيت), bir üçüncüsünde de (رأيت النار فرأيت اكثر), dördüncü rivâyete göre (اريت النار اكثر اهلها). 3) Diğer rivâyette (ان احسنت).

27- Tercüme

İbni Abbâs radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Bana cehennem gösterildi. Bir de gördüm ki ehl-i cehennemin ekseri kadınlardır. Onlar küfrederler." "(Bunun üzerine: "Yâ Resûlallâh!) Allah'a mı küfrederler?" diye sordular. (Cevaben) buyurdu ki: "Onlar kocalarına (karşı) küfrân ederler. İhsâna (karşı) küfrân ederler. Birisine dünya dünya oldukça ihsân etsen de sonra senden (hoşuna gitmeyen) bir şey görse ben senden bir hayır görmedim der."

28- Hadîs-i Şerîf

عن ابى ذر رضى الله عنه قَالَ سَابَبْتُ رَجُلًا فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ(1)، فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ، إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ(2)، جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ، فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ، فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلاَ تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ»

1) Bir rivâyette bundan sonra (فقلت له يا ابن السوداء) ziyâdesi vardır. 2) Bazı nüsha[da] bu iki kelime tahzîr üzere mansûbdur.

28- Tercüme

Ebû Zerr radiyallâhu anhdan şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Bir kere) bir adamla söğüştük de onu anasından dolayı ayıpladım. Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem bana buyurdu ki: "Ey Ebâ Zer! Onu sen anasından dolayı mı ayıplıyorsun? (Demek ki) sen, içinde (henüz) câhiliyet (sıfatı) kalmış bir kimsesin. Zîrâ dostânınız sizin öyle kardeşlerinizdir ki Allahu Teâlâ onları sizin yed-i (mülk ve kudret)inize tevdî' etmiştir. Her kimin eli altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçleri yetmeyecek (zahmetli) bir iş yüklemeyiniz. Şâyet yükleyecek de olsanız yardım ediniz."

[307] 29- Hadîs-i Şerîf

عن ابى بكرة رضى الله عنه قال سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا التَقَى المُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالقَاتِلُ وَالمَقْتُولُ فِي النَّارِ» ، فَقُلْتُ(1) يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا القَاتِلُ فَمَا بَالُ المَقْتُولِ قَالَ: «إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ»

1) Diğer nüshalarda yalnız (قلت).

29- Tercüme

Ebû Bekre radiyallâhu anhdan şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işittim: "İki müslüman kılıçlarıyla karşılaştıkları zaman kâtil de, maktûl de cehennemdedir." buyuruyordu. "Yâ Resûlallâh! Kâtil böyle. Ya maktûle ne oluyor?" diye sordum. "(Maktûl) arkadaşını öldürmeye harîs idi." buyurdu.

30- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بن مسعود رضى الله عنه قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ:(1) الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:(2) أَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ؟(3) فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى(4) اِنّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ.

1) Diğer rivâyette (لما نزلت هذه الآية الذين...). 2) Diğer rivâyette (قال اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم). 3) Diğer nüshada (لم يظلم نفسه). 4) Diğer rivâyette (عز و جل).

30- Tercüme

Abdullah bin Mes'ûd radiyallâhu anhdan şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(الَّذِينَ آمَنُواْ وَلَمْ يَلْبِسُواْ إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُوْلَـئِكَ لَهُمُ الأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ)* Âyet-i kerîmesi nâzil olduğu zaman Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin ashâbı: "Hangimiz zulmetmemiştir?" dediler. Bunun üzerine **(إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) âyet-i kerîmesi nâzil oldu.

---

* Âyet-i kerîmenin me'âl-i âlîsi: İman edip de imanlarına zulüm katmayanlar öyle kimselerdir ki emn ü emân onlar içindir. Doğru giden de onlardır. E[elif] H[he]. Vallâhu a'lem. [En'âm, 6/82.]

** Âyet-i kerîmenin me'âl-i âlîsi: Allah'a şerîk edinmek şüphesizdir ki bir büyük zulümdür. [Lokman, 31/13.]

31- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلاَثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ»

31- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Münâfıkın alâmetleri üçtür: Söz söylerken yalan söyler. Vaad ettiği vakit sözünde durmaz. Kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyânet eder.

32- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضى الله عنهما أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا، وَمَنْ كَانَتْ(1) فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا: إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ»

1) Diğer nüshada (كانت).

32- Tercüme

Abdullah bin Amr radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Dört şey her kimde bulunursa hâlis münâfık olur. Her kimde bunların bir parçası bulunursa onu bırakıncaya kadar kendisinde münâfıklıktan bir haslet kalmış olur. Bunlar da kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyânet etmek, söz söylerken yalan söylemek, ahd ettiğinde ahdini tutmamak, husûmet (iddia ve murâfa'a) zamanında haktan ayrılmaktır.

33- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ، إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»

33- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

İmanından dolayı ve (Allah'tan ecrini) umarak her kim Kadir Gecesi'ni tâatle geçirse geçmiş günahları mağfûr olur.

34- Hadîs-i Şerîf

وعنه رَضِيَ اللهُ عنه نِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «انْتَدَبَ **[308]** اللَّهُ عز و جل(1) لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ، لاَ يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيمَانٌ(2) بِي وَتَصْدِيقٌ(3) بِرُسُلِي، أَنْ أُرْجِعَهُ(4) بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ،(5) أَوْ أُدْخِلَهُ الجَنَّةَ، وَلَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ، وَلَوَدِدْتُ أَنِّي(6) أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أُحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ»(7)

1) Diğer rivâyette yalnız (انتدب الله). 2) Diğer rivâyette (الا الايمان). 3) Diğer nühsada (او تصديق). 4) Diğer nüshada hemzenin zammıyla (ارجعه). 5) Diğer rivâyette elifsiz olarak (وغنيمة). 6) Diğer rivâyette (ان اقتل). 7) Diğer rivâyette (فاقتل ثم احيا فاقتل ثم احيا ثم اقتل).

34- Tercüme

Yine Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Allahu Teâlâ ve Tekaddes hazretleri kendi yolunda (cihâda) çıkan hakkında "Onu (evinden) çıkaran şey yalnız bana iman ve peygamberlerimi tasdîk ise nâil olduğu ecir ve ganimetle (sâlimen yurduna) geri getireyim veyahud cennete idhâl edeyim" diye tekeffül etmiştir. Ümmetime meşakkate bâis olacağını bilmesem hiçbir müfreze(ye rekābet etmek)ten geri kalmazdım. Allah'a kasem ederim ki Allah yolunda katlolunup dirilmeyi ondan sonra yine katlolunup dirilmeyi, ondan sonra yine katlolunmayı isterdim.

35- Hadîs-i Şerîf

وعنه ايضًا رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»

35- Tercüme

Yine Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

"Her kim Ramazan'da imanı sebebiyle ve (fazl-ı İlâhî'yi) umarak (terâvîh vesâire gibi) namaz kılarsa geçmiş günahları mağfûr olur."

36- Hadîs-i Şerîf

وعنه ايضًا رضى الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ صَامَ رَمَضَانَ، إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»

36- Tercüme

Yine Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

"Her kim Ramazan orucunu imanı sebebiyle ve (fazl-ı İlâhî'yi) umarak tutarsa geçmiş günahları mağfûr olur."

37- Hadîs-i Şerîf

وعنه ايضًا رضى الله عنه انّ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ(1) أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا،(2) وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ(3) وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ»

1) Diğer rivâyette (هذا الدين). 2) İf'âlden emr-i hâzırdır. Bir rivâyette zamm-ı şîn ile sülâsîden emr-i hâzırdır. Diğer bir rivâyette ise bu kelime sâkıttır. 3) Ayn'ın fethiyledir. Diğer bir rivâyette zammıyladır.

37- Tercüme

Yine Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

"Bu din (ayn-ı) yüsrdür. Hiçbir kimse yoktur ki (bu) din husûsunda güçlüğü iltizâm etsin de ona mağlup olmasın, (ve amelden) kesilmesin. Öyle ise ortalama gidin, (matlûbunuz olan ameli hüsn-i îfâ edemediğiniz vakitte ona) yaklaş(makla iktifâ edi)niz. (Böyle yaparsanız) size müjde olsun. (Yol alırken) sabah akşam seferinden biraz da gece yürüyüşünden isti'âne ede(rek kendinizi yorma)yınız."

38- Hadîs-i Şerîf

عَنِ البَرَاءِ رَضِيَ الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ المَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ،(1) مِنَ الأَنْصَارِ، وَأَنَّهُ «صَلَّى قِبَلَ بَيْتِ المَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ(2) شَهْرًا، أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ البَيْتِ، وَأَنَّهُ صَلَّى(3) أَوَّلَ صَلاَةٍ صَلَّاهَا صَلاَةَ العَصْرِ، وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ» فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ، فَقَالَ: أَشْهَدُ **[309]** بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(4) قِبَلَ مَكَّةَ، فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ البَيْتِ، وَكَانَتِ اليَهُودُ قَدْ أَعْجَبَهُمْ إِذْ كَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ المَقْدِسِ، وَأَهْلُ الكِتَابِ، فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ البَيْتِ، أَنْكَرُوا ذَلِكَ.

Buhârî'de âtîdeki ziyâde de vardır:

عَنِ البَرَاءِ فِي حَدِيثِهِ هَذَا:(5) أَنَّهُ مَاتَ عَلَى القِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ رِجَالٌ وَقُتِلُوا،(6) فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: (7) وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ.

1) Buhârî'de (اجداده او قال احواله). 2) Diğer rivâyette (سنة عشر او سبعة عشر). 3) Diğer nüshada burada (صلى) kelimesi sâkıttır. 4) Diğer rivâyette (مع النبى صلى الله عليه وسلم). 5) Diğer rivâyette (فى حديث عن البراء). 6) Rivâyet-i sâirede (وقتلو) yoktur. 7) Diğer rivâyette (عز و جل).

38- Tercüme

Berâ (bin Âzib) radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem Medine'yi ilk teşrîfinde ensârdan olan ecdâd(ı yurdu)na misafir oldu. Ve on altı on yedi ay Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldı. Halbuki kıblesinin Beyt-i (Muazzam)'a doğru olmasını da arzu ederdi. (Ka'be'ye müteveccihen) ilk kıldığı namaz ikindi namazı oldu. Bir cemâat de onunla birlikte kıldılar. Ondan sonra birlikte namaz kılanlardan biri (namazdan) çıktı. Mescidin birinde bulunan bir cemâate namazdalar iken yolu uğradı. (Onlara): "Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte Mekke'ye doğru namaz kıldığıma Allah için şehâdet ederim." deyince (namazlarını bozmadan) oldukları gibi Beyt-i Şerîf'e döndüler. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldıkları sırada Yahudilerle (diğer) ehl-i kitâb ondan hoşlanırlardı. Beyt-i Şerîf'e doğru yüzünü döndürünce bu fiiline canları sıkıldı.

Berâ (bin Âzib) radiyallâhu anh bu hadîste diyor ki: Kıble tahvîl edilmezden evvel (Beyt-i Makdis) kıblesine doğru (namaz kılarak) vefat etmiş katlonunmuş kimseler de var idi. Bunlar hakkında nasıl bir hüküm vereceğimizi şaşırdık. O zaman Allahu Teâlâ hazretleri *(وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ) âyet-i kerîmesini inzâl etti.

39- Hadîs-i Şerîf

عن ابى سعيدٍ الخُدْرِيِّ رضى الله عنه أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا أَسْلَمَ العَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلاَمُهُ، يُكَفِّرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا،(1) وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ القِصَاصُ: الحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ، وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهَا.

1) Bir rivâyette teşdîd ile (زلفها), diğerinde de (ازلفها), bir diğerinde ise (اسلفها).

39- Tercüme

Ebû Sa'îd Hudrî radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: "Bir kul müslüman olur da İslâm'ı sağlam olursa Allahu Teâlâ (hazretleri) evvelce (kendisinden sâdır olmuş) her seyyiesini tekfîr eder. (Yani örter.) Ondan sonra sıra kısâsa yani (mükâfât ve mücâzâta) gelir. Bir hasene ondan yedi yüz kat hasene ile bir seyyie (yalnız kendi) misli (derecesinde seyyie) ile karşılanır. Meğer ki o seyyieyi Allahu Teâlâ afv ede.

Ahmed Naim

TASHÎH VE İ'TİZÂR

Geçen haftaki *Sırâtımüstakīm*'de münderic yirminci hadîs-i şerîfin tercümesinde âdetâ maksûdun hilâfını müş'ir denilecek ve artık zavallı mürettiblere bile tahmîlli mümkün olmayacak bir hatada bulunduğumdan dolayı kāriîn-i kirâmın afvını niyâz ederim. Bu da hadîs-i şerîfin ikinci satırındaki (أَمَرَهُمْ) ibâresinde vâki' ikinci (إِذَا أَمَرَهُمْ، أَمَرَهُمْ مِنَ الأَعْمَالِ) kelimesini sükûn-ı mîm ile okumak gibi bir zühûldan neş'et etmiştir. Doğru okuyuşa göre ise tercüme böyle olacak:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ashâbına emrettiği zaman (daima) ellerinden gelebilecek amelleri emrederdi. (O zaman ashâb-ı kirâmı) "Yâ Resûlallâh! Biz .... ilh.

Bu ihtâr ve tenbihi eden zât-ı muhterem üstâdımız El-Hâc Mehmed Zihnî Efendi hazretleridir. Akvâl-i şerîfe-i risâlet-penâhînin mezâyâ-yı aliyyesini nakilde bu abd-i âcizin kalemini ve anlamakta kāri'lerimi hatadan siyânet buyurmak husûsunda üstâd-ı müşârun-ileyhin bu delâlet-i dîndârânelerine tilmîzâne arz-ı şükrân eylerim.

Ahmed Naim

[310] ISLÂH-I MEDÂRİS HAKKINDA

Geçen hafta, medreselerimizin ıslâhında en birinci nazar-ı i'tibâra alınması lâzım olan cihet, tedrîsâtın velev kısmen lisân-ı Arabî üzere olmasından ibâret idüğini yazmış ve bu cihetin lüzumunu isbâta çalışmıştık. Bu hafta ise ıslâh olunacak medreselerimizde okunması lâzım ve elzem olan ilimlerden bahsedeceğim. Sayacağım fenlerin lüzumu umûmun taht-ı i'tirâfında bulunan fıkıh, tefsîr, hadîs fenlerinden başka târîh-i İslâm, hikmet-i teşrî', usûl-i fıkh, târîh-i edyân, coğrafya-yı Osmânî, târîh-i asr-ı hâzır, felsefe, siyer-i nebevî

* Âyet-i kerîmenin me'âl-i âlîsi: Allahu Teâlâ sizin imanınızı hiçe sayacak değildir. E[elif]. H[he]. Vallâhu a'lem. [Bakara, 2/143.]

ve terâcim-i meşâhîr-i İslâm fenlerinden ibârettir. Bunlardan başka yarım yamalak Fransızca, hesap, hendese, cebir, hikmet-i tabîiyye, kimya gibi fenlerin de medreselerimizde okunması tarafdarı değilim. Zîrâ ulûm-ı dîniyye mütehassısı olacak hocalarımız fakîh, müctehid, müverrih olabilirler. Ama mühendis ve kimyager olamazlar. Olmak isterlerse hendese ve ulûm-ı tabîiyye mekteplerine girerler. Medrese talebelerimiz ise mekâtib-i ibtidâiyyede okudukları mukaddimât-ı fünûn ile iktifâ edip medreseye girdikten sonra kısm-ı tâlîsinde sarf ve nahv-i Arabî, hitâbet, inşâ, belâgat fenlerini tahsîl ederek, kısm-ı âlîsinde yukarıda ta'dâd ettiğim ulûma hasr-ı evkāt eylemelidirler. Evet böyle olmalı çünkü bir adam hem ilahiyyûndan hem riyâziyyûndan, hem tabîiyyûndan olamaz. Taksîm-i a'mâl kāidesine riâyet olunmalı. Bizim ser-tâc-ı ibtihâcımız olan eslâf-ı kirâm hazerâtı da böyle idiler. Muhammed bin İsmail bir muhaddis, Ebû Hanîfe bir müctehid, Sîbeveyh bir nahvî, İbn Rüşd bir filozof... ve ilh. idi. Geçen sene Meclis-i Meb'ûsân'da bütçe müzâkeresi esnasında Boşo Efendi'nin mâliye nâzırına "Mâdem ki mâliye nâzırısın her şeyi bilmelisin" yollu gayr-ı mantikī ta'rîzine karşı, muhterem Câvid Beyefendi hazretleri "Her şeyi bilmek iddiasında bulunan bir adam varsa o mecnûndur" cevâb-ı müskiti ile mukābelede bulunmuş idi. Pek doğru bir söz.

Fünûn-ı mezkûreye gelince, ulûm-ı dîniyye mütehassısı ve koca millet-i İslâmiyye'nin rehberi olmak isteyen her ferd için onların bilinmesi lâzım ve lâ-büddür. Zîrâ târîh-i İslâm bilmeyen bir zât Sünnîlik ve Şiîlik, Eş'arî ve Mâturîdîlik taassubundan kurtulamaz. Binâenaleyh târîh-i İslâm mufassal bir sûrette her türlü ifrât ve tefrîtlerden ârî bî-tarafâne bir muhâkeme ile ta'lîm olunmalı. Hikmet-i teşrî' bilinmedikçe hakāyık-ı İslâmiyye'nin kudsiyeti ve mesâil-i dîniyyenin ulviyeti lâyıkıyla fehm ü idrâk olunamaz ve bu kudsiyet ve ulviyeti idrâk etmeyen zât ise bit-tabi' bunları başkasına tefhîm ve ta'lîmden âciz hatta kendi iman ve i'tikādında mertebe-i taklîdi gayr-ı mütecâviz olur.

Usûl-i fıkh ise isminden de anlaşıldığı üzere ulûm-ı İslâmiyye'nin en mühimlerindendir. Bu bir ehemmiyet-i mahsûsa ile ta'lîm ve tedrîs olunmazsa edille ve ahkâmın ahvâli mechûl kalır. Onlar mechûl kaldıkça istidlâl ve istinbât yolları bilinmez, ictihâd kapıları kapanır, vâdî-i taklîdde, hufre-i cehl ü zulmette sürüklenir, Şerh-i Akāyid ile Dürer'de gördüğümüz mesâil-i i'tikādiyye ve fer'iyyenin hâricinde bir şey söyleyeni tekfîr ve tel'în ederiz. Bu sûretle hâdî olacağımız yerde de dâll ve mudill ve bütün beşeriyete karşı hâr u zelîl oluruz.

Medreselerimizde târîh-i edyân da okunmalı ki bu sâyede, her şey gibi dinlerin de birçok edvâr-ı tekâmüliyye geçirdiklerini ve bizim kabul ve tasdîk ettiğimiz hakāyık-ı İslâmiyye'nin birçoğu pek eski hakîkatler olup bundan otuz, kırk asır mukaddem Mısırlılar ve Çinliler tarafından da kabul olunmuş hakāyık-ı ezeliyye olduğunu ve el-yevm beyne'l-müslimîn kökleşmiş birtakım hurâfâtın ne zamandan kalma şeyler olduğunu bilelim, de dîn-i mübîn-i Muhammedî'nin ne kadar ulvî ve mukaddes hakāyık-ı ezeliyyeyi müştemil ve evhâm, hurâfâttan müberrâ bir dîn-i tabî'î olduğunu müslümanlara belki bil-cümle insanlara anlatalım.

Târîh-i Osmânî ile coğrâfyâ-yı Osmânî'nin bir Osmanlı hocası için lüzumu hakkında söz söylemek bile abestir. Binâenaleyh bu husûsta ufak bir şey arz etmekle iktifâ edeceğim:

O da şu ki geçen yaz ta'tîl mevsiminde Beyrut'ta bulunduğum zaman, Avrupa haritası almak için, Yesûiyye mektep ve matbaasına gittim, orada bizim Suriyemiz hakkında yapılmış mükemmel haritalar ve pek mufassal yazılmış coğrafya kitapları gördüm. Bununla kalsa ne ise halbuki daha ziyâde canımı sıkan şeylere de tesâdüf ettim. Cümleden biri mezkûr mektebin kütüphâne nâzırı olan ihtiyar bir papazın coğrâfyâ-yı Osmânî ve bilhassa Suriye kıt'ası hakkında pek mufassal ve etraflı ma'lûmât sahibi olduğunu öğrenip dilhûn oldum. Ecnebî bir papaz bizim memleketimizi bizden daha ziyâde bilsin de biz niçin bilmeyelim ve hocalarımız niçin bilmesinler?

Eğer biz bu gaflet ve müsâhelemizde devam edersek koca Suriye kıt'asının elimizden tamamen gideceğine emin olalım. Rusya Hükûmeti kıt'a-i mezkûrede yüzden fazla mektep küşâd etmiş niçin? Bizim için mi?

Hayır, Suriye kıt'asını zabt u istîlâ için, bunu kendisi de i'tirâf ediyor. Başkalarının ise daha fazla.

Asr-ı hâzır tarihini bilmeyen ise bu yirminci asr-ı medeniyette yaşamamak demektir. Bunu da bilmeliyiz ve medreselerimizde de okutmalı, bu sâyede diğer akvâm-ı müteme ddinenin son bir asır zarfında ne derece terakkī ettiklerini ve şimdiki mertebe-i kusvâya vusûl için ne gibi esaslar ittihâz ettiklerini öğrenelim de o yolları ahâlimize anlatalım. Ve Avrupa papazlarının ne gibi mekteplerde tahsîl edip bizim memleketimizi elimizden kapmak için ne derece akıllara hayret-bahş olan hiyel ü desâise mürâcaat ve bu yolda ne kadar fedâkârlıklarda bulunduklarını da öğrenmiş oluruz. Hiç olmazsa onlardan ibret almaya çalışırız. Zîrâ bizler milel-i kadîme ve hâzıranın ahvâl ü harekâtına bakarak tezekkür ve i'tibâr eylemeye Cenâb-ı Hak tarafından me'mûruz. Siyer-i Nebevî ile meşâhîr-i İslâm'ın terceme-i hallerini zabt u hıfz edip **[311]** ef'âl ve etvârımızı onların harekâtına tatbîke çalışmış olsak şüphesiz ki bu yirminci asrın Alman ve İngilizleri biz olmuş olurduk. Biz ancak sûreten ve kavlen müslüman olup, sîreten ve fi'len olmadığımızdan dolayıdır ki mezelletin bu derekesine indik. Cenâb-ı Peygamber'in لَصَبْرُ أَحَدِكُمْ سَاعَةً عَلَى مَا يَكْرَهُ فِي (سَافِرُوا تَصِحُّوا وَاغْزُوا تَسْتَغْنُوا)[1],[2] ve emsâli (بَعْضِ مَوَاطِنِ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَتِهِ خَالِيًا أَرْبَعِينَ سَنَةً) akvâl-i münîfeleri mazmûnuyla amel eylemeyi terk edip de Müslümanlık yalnız bir kısım vâcibâtı îfâ etmekten ibâret i'tikādına zâhib olduğumuzdandır ki bu derece fakr u sefâlete giriftâr olduk.

Hadîs ve tefsîr fenlerinin hakkıyla tedrîs olunması için Mısır ve Beyrut gibi yerlerden ehil olan zevât-ı muhtereme

---

[1] Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 6955.

[2] Beyhâkî, *Şu'abu'l-İman,* Riyad, 2003, c. 12, s. 200, no: 9275.

celbolunarak bu dersler onların yed-i iktidârlarına tevdî' olunmalıdır. Yoksa bizim burada her cümleye belki her kelimeye kırık kırık ma'nâ vererek tercüme eylemeye âdetlenmiş hocalarımızın uhdelerine tahmîl olunur ve onlar da eskisi gibi Kelâmullâh yerine Tefsîr-i Kādî, Ehâdîs-i Nebeviyye yerine Kastalânî ibârelerinin tahlîl-i sarfî ve nahvîsi ile uğraşırlarsa o zaman elbette bu iki fenn-i celîlden matlûb gāye hâsıl olmaz.

Felsefe ve onun aksâmından olan ilm-i ahvâl-i rûh ve ilm-i mantık hocalarımız için tahsîli lazım olan fenlerdendir, zîrâ ilm-i ahvâl-i rûh bilinmedikçe tarîk-ı ta'lîm ve terbiyye hakkıyla bilinmez mantık okunmadıkça söylenen sözler muhâtabda nâ-kābil-i zevâl bir te'sîr icrâ edecek kadar kuvvet ve kat'iyeti hâiz olamaz. Halbuki bizim hocalarımız hem muallim hem de vâiz olacaklardır.

Hâtime-i makāl olarak komisyon a'zâ-yı muhteremesinin müdekkikāne bir sa'y-ı mütemâdî neticesinde muvaffakıyât-ı tâmme istihsâl eylemelerini temennî ederim.

Âlim Cân El-İdrîsî

ESKİ HATIRALAR

Hicrî Efendi Hoca'yı görmüş olmasanız bile öyle zannederim, işitmişsinizdir. Dört beş sene evvel rahmet-i Hakk'a vâsıl olan bu zâtın öyle menkıbeleri söylenir ki bunları dinleyen için merhûmun başlı başına bir âlem olduğuna hükmetmemek kābil olamaz.

Arab'ın eski nâşirleri arasında o meşhur *Makāmât*'ıyla kendisine gāyet yüksek bir mevki' te'mîn eden Harîrî eğer dünyaya asrımızda gelmiş olsa idi, hikâyelerinin unutulmaz bir kahramân-ı muhayyeli olan Ebû Zeyd Sürûcî'yi bırakır, Hicrî hocayı alırdı.

Makāmât'ı okumuş olanlar Ebu Zeyd Sürûcî'yi bilirler; Ebû Zeyd Sürûcî'yi bilenler de Hicrî hocayı görmedik demesinler!

* * *

İlmine, irfânına, ahlâkına, maîşetine dâir pek çok garâib işittiğim Hicrî'yi ilk defa olmak üzere Dede Paşa merhûmun evinde gördüm. O zamanlarda ise, Hâfız'ın

بس طور عجب لازم ایام شبابست

Dediği gibi, ben de ilim öğrenmek; adam olmak merakı vardı, Paşa'nın mahdûm-ı edîbi Enis Bey beni görünce:

"Pek vaktinde geldin. Hicrî Hoca burada şimdi yemekten kalktı. İçeri gelsin de seni takdîm edeyim." dedi.

Üç beş dakika sonra oda kapısından yetmiş beş, yahud seksen yaşlarında, uzunca boylu, geniş alınlı, esmer bir zât girdi ki pek çukurlaşmış iki göz evinden fışkıran nazarları parlak değil, hatta yakıcı idi!

Enis Bey beni kendisine tanıtmak istediği sırada Hicrî Hoca sofrada başlamış olacağı, latîf bir hikâyeyi ikmâl ile meşgūl idi. Vak'a esâsen güzel olmakla beraber Hicrî onu meraklılara hâs bir talâkatle o kadar hoş tasvîr ediyordu ki dinleyenler için meshûr olmamak imkânı yoktu. Bahis bir müddet sonra edebiyâta intikāl etti. Hicrî münâsebet düşürerek –bilmiyorum hangi Mahmûd Paşa için yazdığı– bir Türkçe kasîdesini sonra Feyz-i Hindî'nin

ما طائر قدسیم هوا را نشناسیم
مرغ ملکوتیم...

matla'ıyla başlayan neşîde-i ârifânesine yazdığı Fârisî tahmîsini, daha sonra Mütenebbî'nin:

فؤاد ما تسلیه المدام
و عمر مثل ما یحب اللئام

Şikâyetiyle girişen şiirine söylediği Arabî tahmîsini birer birer okudu. İnşâd gāyet güzel idi; lâkin kendince müntehab olan beyitleri izah için bulduğu hatıra, hayale gelmez nükteler, misâller daha güzel idi.

Enis Bey bir aralık sırasını getirerek:

"Efendimiz, Âkif sizden okumak istiyor ne buyurursunuz?" dedi.

– Benden okumak için birçok külfete katlanmak lâzım. Evvelen sâbit bir yerim yok. Şimdi buradayım ama akşama nereye konacağımı ben de bilmiyorum. Sâniyen ihtiyarlamışım kitaplarla çokluk uğraşamıyorum.

– Efendimiz, kitaba hâcet var mı? Siz başlı başına bir külliyyât-ı ulûmsunuz! Hiç olmazsa haftada bir gün için bir mahal tahsîs buyurun. Bendeniz oraya gelirim. Alacağım ders musâhabenize münhasır kalsa yine kâfî.

– O halde pekâlâ! Üsküdar'ın yukarı taraflarında Harmanlık derler bir meydan vardır. O meydanın ortasındaki kahveye Cuma günleri gelir beni bulursun.

* * *

Ben o kahveye hayli taşındım. Fakat yalnız değildim. Merhûmu sevenler sohbetten, fazlından müstefîd olmak isteyenler de İstanbul'un en hücrâ köşe**[312]**lerinden kalkarak –Yunan ma'bûdlarının Olimp tepesindeki ictimâı gibi tâ Nuhkuyusu'na kadar şedd-i rahl ederlerdi.

Hicrî Hoca bilmem nedense iki üç ay sonra ders mahallini değiştirmek lüzumunu hissetti. Bana Üsküdar'ın içeri tarafından bir konak gösterdi. Bir iki defa gittim. Lâkin hocanın mihmân olduğu bir hâneye tufeylî devam etmek bana pek ağır geliyordu. Husûsiyle ders öyle bir zamana tesâdüf ediyordu ki ya bidâyetinde, ya ortasında yemeğe kalkmamak mümkün olamıyordu.

Bereket versin ki hayale gelmeyen bir vak'a zuhûra geldi de artık dershâneyi değiştirmeye mecbûr olduk.

Hâne sahibinin sofrada iki üç misafiri vardı. Esnâ-yı musâhabede söz Sa'dî'nin külliyâtındaki hezl kısmına intikāl etti. Ben Sa'dî fıtratta bir hakîmin bu gibi bayağılıklara tenezzül etmeyeceğini o ağıza alınmaz sözlerin mutlaka birer isnâd olması lâzım geleceğini iddia ettim. Herkes bir şey söyledi. Hicrî merhûm "Evet! Ben de o gibi küçüklükleri Sa'dî'ye yakıştırmak istemem. Yalnız insanları yüksek düşünmek isterken büsbütün beşeriyetten tecrîd etmemelidir. Mevzû'-i bahs olan hezeyanlar Sa'dî'den de sudûr etmiş olabilir. Bunları ruhânî bir hastalığın te'sîriyle karîhanın bozulup istifrâğ etmesi şeklinde kabul etmelidir..." tarzında birçok mütâlaalar yürüttükten sonra bahse ufak bir latîfe ile hâtime vermiş olmak için dedi ki:

"Ne hâcet! Dest-i kudretten çıkan âsâra bakıyor musunuz? İnsanlar, melekler yaratan Hâlık-ı Zül'l-Celâl; yılanlar akrepler de yaratmıştır!"

Sofradaki misafirlerden biri Hicrî'nin maksadı gāyet açık bir latîfe olduğunu anlamamış olmalı ki hocaya derhal imansızlığı giydirdi!

O zamana kadar hiddetini görmediğim Hicrî birdenbire tehevvür kesildi. Nazarları hasmını eritecek kadar ateşlendi. –Sözünü geriye al! Ben senin iki yaşın kadar bir ömrü hakāyık-ı dîni tahkîk ile geçirdim. Elhamdü-lillâh bugün öyle hâlis bir müslümanım ki şerîatin yüksek hikmetlerini bir tarafa bırak, bildiğim necâsete müteallik ahkâmını bile senin dedenin çürük imanıyla değişmem!..

* * *

O günden sonra Hicrî'den okuyamadım. Çünkü bu sefer de beni bilmem hangi paşanın yalısına da'vet ediyordu.

İleride vakit bulursak hem kāri'lerimizi neş'elendirmek, hem de merhûmun yâd-ı rahmetine vesîle olmak için bazı menkıbelerini, fıkralarını hikâye ederiz.

Mehmed Âkif

BÜYÜK ÇOCUK

Ahdi olmuştu Cenâb-ı Ömer'in,
Asr-ı âsâyişi nev'-i beşerin.
O büyük âdem, o fârûk-ı celîl,
O adil-perver, o bî-misl ü adîl,
Olmasın kimse diye gark-ı fütûr
Nefsine etmiş idi men'-i huzûr.
Sûk u bâzârı gezer de bizzât,
Beldede eyler idi tahkīkāt.
Ettiğinden tebaiyyet Hakk'a,
Heybeti lerze verirdi halka
Kamçı elde görününce, oradan.
Sıvışırdı revişi nâ-hak olan

* * *

Bazı etfâl-i Medîne bir gün,
Toplanıp bir yere eğlenmek için,
Oynuyorlardı ferîh ü dil-sâf;
Sesleriyle doluyordu etrâf;
Dem-i şâdî ki çocukluk demidir,
Zevkının rûh-ı sabî mahremidir.
Hande-bahşende oyunlar, kamalar[*]
Koşmalar, zıplamalar, sıçramalar,
Yorulup kan ter içinde kalmak,
Oturup bahr-i gubâra dalmak,
O dem-i pür-tarabın neş'esidir
Devr-i şeyhûhet onun teşnesidir.
O çocuklar da bu yolda oyuna
Gidiyorlardı dalıp da boyuna.
İçlerinden yine bir tıfl-ı habîr.
"Arkadaşlar! Savuşun geldi Emîr!"
Diye haykırdı da kaçtı, derhal
Etti ta'kīb onu yekser etfâl.
Yalınız İbni Zübeyr Abdillâh,
Oldu âdâb ile üstâde-i râh,
Nasbedip dîde-i ta'zîmi yere,
Muntazır kaldı selâm-ı Ömer'e.
Onu gördükte halîfe böyle.
"Sen niçin kaçmadın oğlum! Söyle."
[313] *Diyerek sordu o sâbit çocuğa:*
Ne cevap verdi bakın yavrucuğa:
"Kaçmaya çünkü bahâne ma'dûm,
Siz adil sâhibi, bense ma'sûm."

Tâhirü'l-Mevlevî

[*] Kama: Oyunda galebe demektir.

NECEF MÜCTEHİDÎN-İ KİRÂMININ MÜHİM BİR FETVÂSI MÜNÂSEBETİYLE

Necef-i eşref hey'et-i ilmiyyesi ve müctehidân-ı izâmı hazerâtı tarafından sûret-i fevka'l-âdede olarak İran millet-i İslâmiyyesi'ne hitâben bir fetvâ *Necef* gazetesi vâsıtasıyla neşrolunmuş ve telgrafla Tahran Şûrâ-yı Millîsi'ne bildirilmiştir.

İşbu fetvânın sûreti ber-vech-i âtîdir:

Umerâ ve serdârân-ı izâm ve rü'esâ-yı aşâyir ve bil-umûm tabakāt-ı millet-i İslâmiyye-i Îrâniyye'ye selâm-ı vâfir-i mahsûsumuzu takdîm ederiz.

Memleketin iğtişâşât-ı dâhiliyyesini bahane ederek cenûb ve şimâlden istiklâl-i Îrân'ın mahvına, esâs-ı İslâmiyyet'in hedmine doğru gelmekte olan dîn-i İslâm düşmanlarının yed-i şerrinden memâlik-i İslâmiyye'yi tahlîs ve abede-i Salîb'in her türlü teşebbüsâtını akīm bırakmak kātıbe-i müslimîn ve mütedeyyinînin, ehl-i kıble ve tevhîdin farîza-i zimmetidir.

İğtişâşât-ı dâhiliyyenin devam ve bekāsı mefâsid-i dîniyye olup istîlâ-i küfrü ve zehâb-ı beyza-i İslâmiyye'yi mûcibdir.

Binâenaleyh ashâb-ı şerîat-i mutahhara ve bil-umûm tabakāt-ı millet memâlik-i İslâmiyye'yi ecânib-i küffârın her türlü teşebbüsâtından tahlîs etmek çârelerine bakarak devletin evâmirine tevfîk-i hareket etsinler.

İslâmiyet'in mahvını mûcib olacak, bed nâmı ve la'n-i ebedîyi istilzâm edecek olan bil-umûm nifâk ve şikāk ve ağrâz-ı şahsiyyeyi ve kavga-yı dâhiliyyeyi bırakarak çâre-i necât-ı İslâm'ı baksınlar, İnşâallâhu Teâlâ. Vesselâmu aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtuhû.

Abdullah el-Mâzenderânî
Muhammed Kâzım el-Horâsânî

İşbu fetvâ meclis-i mezkûr vâsıtasıyla alâkadârâna ve lâzım gelen yerlere tebliğ olunmuştur. Son gelen İran cerîdelerinden anlaşıldığına göre bu fetvâ gerek tabakāt-ı mil-

lete ve gerek matbûât-ı mahaliyyeye amîk bir te'sîr icrâ etmiştir. Âlem-i İslâm'ın ciğer-gâhına doğru hücum etmekte bulunanlara karşı İran'da bulunan din kardeşlerimizin kulûbunda fetvâ-yı mezkûr pek büyük te'sîr icrâ etmiş ve amîk bir hiss-i nefret uyandırmıştır. Bu hafta ajanslar vâsıtasıyla Tahran'dan gelen telgraflar da bu hiss-i nefretin tezâyüd etmekte olduğunu te'yîd ediyor.

İslâmiyet ve âlem-i İslâm için pek büyük hizmetler gösteren eâzımın mehd ü mezârı olan mukaddes bir vatan artık âlem-i İslâm'a elveda etmektedir. Asya kıt'a-i cesîmesinde zuhûr eden ve o kıt'a-i mübârekeyi zabt u teshîr eden İslâmiyet bugün bir kıt'a-i mühimmesini kaybetmek üzere bulunuyor.

Kâinatta her şeyin bir mebde' ve nihâyeti bulunduğu gibi âlem-i İslâm'ın tahammül ve sabrının da bir nihâyeti vardır. Sabır ve sükûn artık haddini bulmuştur. Bu zulümlere, bu teaddîlere bu haksızlıklara ne vakte kadar tahammül edeceğiz? Düşünmeli ki İslâmların vatanı nereleri idi. Portekiz memleketinden Filipin cezâyirine kadar Çad Gölü'nden Ural Dağları'na kadar olan memâlik-i vesîa bizim vatanımız idi. Biz onun sahibi ve hükümrânı idik. İşte bunca memâlik-i vesîa hep sabır ve sükûn ile gitmiştir. Bugün de mühim bir parçası hemen "El-Firâk, ey âlem-i İslâm!" demek üzeredir!

Âlem-i İslâmiyyet bu memâlik-i vesîanın birer birer gitmesiyle yalnız aksâm-ı vatanından cüdâ olmamıştır, bazı memâlik de yalnız hukūk-ı hükümrânîsinden mahrûm edilmemiştir. Belki vatanı, mülkü rakiplerin, düşmanların eline gitmekle izzeti, şerefi hürriyeti hülâsa bütün fezâil ve kemâlât-ı İslâmiyye ve insâniyyesini zâyi' etmiştir. İslâm düşmanlarının esiri ve hademesi olarak kalmıştır. Birkaç düzine Avrupalının sefâhetini, işretini te'mîn edecek bir alet olarak kalmıştır. Hangi kānûn-ı medeniyyet, hangi vicdân-ı insâniyyet kabul eder ki otuz milyonluk bir kitle-i insâniyye birkaç Flemenklinin istirâhatini te'mîn etmek için o kıymetdâr Cava'sını, bütün maâdin ve mücevherâtını hâvî olmak üzere terk etsin. Üzerinde de hiçbir vicdanın kabul edemeyeceği kavânîn-i gayr-ı meşrûanın taht-ı te'sîrinde ezilerek hey'et-i zâlimenin keyf ü safâsını te'mîn edecek hidemât-ı şâkkada bulunsun.

Artık dünyada zulmün, haksızlığın bu derecesi de görülmemiştir. Târîh-i milel araştırılsın, tetebbu' edilsin; hilkat-i kâinâttan bu ana değin hiçbir millet bu derecede zulüm görmüş müdür? Bu derecede haksızlığa dûçâr olmuş mudur?

Bugün üç yüz milyon kitle-i İslâmiyye'nin iki yüz elli milyonu Avrupa süfehâsının taht-ı tazallüm ve tahakkümündedir. Bunca din kardeşlerimizin hepsi, evet hepsi envâ'-ı zulm ü cefâların, rengârenk tahakkümlerin altında yuvarlanıp gitmektedir.

Bil-umûm biz me'âşir-i İslâm bilmeli ve anlamalıyız ki Avrupa'da hukūk-ı milel ve kavânîn-i meşrûa yoktur. Hep göz boyası olan hayal ve masallardan ibârettir; hürriyet, müsâvât, insâniyet de yoktur. Milel-i sâire ve bilhassa biz İslâmlar her şeyden evet her şeyden mahrûmuz, esiriz. Bugün yalnız bir âlet-i sefâhet olarak kalmışız. Eğer, hukūk, hürriyet, müsâvât-ı umûmiyye dedikleri şeyler olsa idi, bugün Avrupa hey'et-i düveliyyesinin zîr-i tahakkümünde ezilmekte olan iki yüz elli milyon kitle-i İslâmiyye'den Avrupa'nın muhtelif parlamentolarında beş bin kadar İslâm meb'ûsunun bulunması lâzım gelirdi. Bugün bânî-i hürriyyet ve mü'essis-i meşrûtiyyet nâmını taşıyan bir devetin yüz kırk milyon tebea-i İslâmiyyesi'nden kaç tane meb'ûsu vardır?

[314] Bedîhiyâttandır ki bir kavim, bir millet mâzîsini, hâlini, istikbâlini nazar-ı i'tibâra alarak düşünmezse mahv u muzmahil olur. Bütün Avrupa milel-i hâkimesi bunu i'lân edip durmaktadırlar, bu esas üzerine hükûmetlerin temelleri kurulmuş, bunun için meşrûtiyet meydana çıkmıştır. Bu, böyle bir kāide-i muttaride iken neden millet-i İslâmiyye bundan, bu kāideden müstesnâ tutulmalıdır? Neden bunların toplanıp istikbâllerini düşünmeleri, hasb-i hal etmeleri Avrupalıları bu kadar korkutuyor; derhal İslâmiyet aleyhine kuvâ-yı cebriyye isti'mâline kadar varıyorlar; bütün âlem-i Nasrâniyyeti "Pan-İslâmizim" dehşeti basıyor. Millet-i İslâmiyye takarrübünden hasb-i hâlinden bu kadar telaş göstermek ve bunun vücûd-pezîr olmamasına bu kadar çalışmak millet-i İslâmiyye'nin mahvını istemek demektir. Çünkü bir millet hayât-ı ictimâiyyesini, âtîsini meşveret etmedikçe, düşünmedikçe tefekkür etmedikçe mahv u nâ-bûd olacağı şüphesizdir.

Halbuki meşveret, cem'iyet ve uhuvvet üssü'l-esâs-ı İslâmiyyet'tendir. On dört asır mukaddem müslümanlara bu ta'lîm olunmuştur. Müslümanlar bununla me'mûr olmuşlardır. Ahkâm-ı İslâmiyye bunun üzerine müessestir. Ferâ'iz-i dîniyyeden hac, salât bununla kāimdir. Buna taarruz etmek dîn-i İslâm'a taarruz etmek demektir. Dinimizi, İslâmiyet'imizi, âdâtımızı, ahlâk-ı milliyyemizi her türlü taarruzâttan masûn bulundurmak için biz mutlaka ictimâ'lara, meşveretlere muhtâcız. Çünkü hiçbir millet bizim gibi müteferrik bir halde kalmamıştır. Bizim gibi muazzam olduğu halde bizim kadar yek-diğerinden mütecezzî bir millet tasavvur edilemez. Âdetâ her ferd-i İslâmî yalnız şahsıyla kāim olarak kalmıştır. Bugün bir Faslının bir Cezâyirliden, bir Cezâyirlinin bir Mısrîden, bir Mısrînin bir Anadoluludan, bir Anadolulunun bir İranlıdan, bir İranlının bir Afganîden, bir Afganînin bir Buhâralıdan, bir Buhâralının bir Hindliden, bir Hindlinin bir cezâyir-i maverâ-yı Hindî'de bulunan İslâm'ın hayât-ı milliyye ve ictimâiyyesinden kat'iyen haberi yoktur. Hâlık'ımızın, Peygamber'imizin, dinimizin buna kat'iyen müsâadesi yoktur. Bu ahvâl-i esef-iştimâlimiz ta'lîmât-ı İslâmiyye ve Kur'âniyye'ye bütün bütüne muhâliftir. Ümmetin perîşânlığı izmihlâlini müstelzimdir.

İşte bu nokta-i nazarlardan müctehidîn-i muhteremenin fetvâsı İranlı kardeşlerimiz için şâyân-ı imtisâldir.

Nûr Ali-zâde
Gıyâseddin Hüsnü

BUHÂRA AHVÂLİ

Buhâra Emîri Hazretlerinin Vefatı – Kânûnievvel-i rumînin 23'üncü perşembe günü Buhâra Emîri Abdülahad Bahâdır Han hazretleri irtihâl-i dâr-ı bekā eylemiştir.

Rametullâhi aleyh

Müşârün-ileyh hazretleri, el-yevm pek ender kalan İslâm tâcidârlarından idi. Gaybûbet-i ebediyyesinden müteessir olmuş olanları ta'ziye eyleriz.

* * *

Merhûmun terceme-i hâl-i muhtasarı ber-vech-i âtîdir:

Emîr Abdülahad Han Mangıt sülâlesinin beşinci hükümdarı olup 1859 sene-i mîlâdiyyesinde tevellüd etmiştir. Pederi Muzaffereddîn Han'ın yerine 1885 senesi Teşrînisânî'sinde Buhâra emîri oldu. Kendisi Muzaffer Han'ın küçük oğlu ise de büyük biraderi Abdülmelik Han pederi zamanında i'lân-ı isyân etmiş olduğundan Abdülahad Han velî-ahd-i saltanat ta'yîn edilmiş ve pederini istihlâf eylemiştir. Rusya Devleti daha Muzaffereddîn Han zamanında Buhâra'yı istîlâ ile taht-ı himâyesine almış bulunuyordu. Binâenaleyh Abdülahad Han tam müstakil bir hükümdar değildi. Hanlık tahtına hak ve verâset ile beraber Rusya İmparatoru tarafından tasdîk edilmek sûretiyle câlis olmuştur. Abdülahad Han zamân-ı emâretinde, Petersburg'a dâim mutî ve sâdık kaldı. Ve Rusya himâye ve vesâyetini ilgā zımnında hiçbir teşebbüste bulunmadı. Ve zâten bulunsa da bir semere iktitâf edemeyeceği muhakkaktı. Abdülahad Han memleketi umûr-ı medeniyyesine biraz hizmet edebilmiştir: Rusya telkīnâtıyla esâreti ilgā etmiş ve işkenceli idâmları ve tahte'l-arz hapishâneleri kaldırmıştır. Buhâra-yı Şerîf'te bir aded muntazamca bir mektep küşâd etmiştir. Vergilerin cibâyetini az çok ıslâha muvaffak olmuştur. Zamanında Buhâra, ticâretçe hayli terakkī etmiştir: Eğer Abdülahad Han isteyebilse idi, muhîti daha çok hidemât-ı nâfiada bulunmasına müsâid idi. Abdülahad Han, Asya'nın en büyük zenginlerindendi; Buhâra ticâretinin bir kısm-ı azîmini elinde cem' etmişti. Servetinden din kardeşlerini epey istifâde ettirmiştir. Petersburg'ta el-yevm inşa edilmekte olan câmi'-i şerîfe üç yüz bin ruble sarfıyla arazî mübâya'a ettiği gibi inşası mesârifine de beş yüz bin ruble ile iştirâk eylemiştir. Hicaz demir yoluna yirmi üç milyon kuruş hediye etmiş idi. Servetinden metbû'u Rusya'ya dahi fâide dokunmuştur. Rusya-Japonya muhârebesi hengâmında, Rus donanmasına bir buçuk milyon ruble iâne ettiği gibi teberruât-ı sâirede de bulunmuştur. Abdülahad Han Rusya'nın Kazak ordusunda birinci ferîk rütbesini hâiz idi.

Buhâra Emîr-i Cedîdi – Merhûm Abdülahad Han'ın yerine büyük mahdûmu Mir Âlim Cân Kûre Emîr Âlim Han ünvânıyla Buhâra tahtına câlis olmuştur. 26 Kânûnievvel tarihiyle Buhâra'dan keşîde olunmuş bir telgrafnâme meâline nazaran Emîr Âlim Han'a bîât merâsimi, Buhâra ahâlisinin sürûr-ı vecdini istilzâm eylemiş ve gāyet şa'şalı geçmiştir.

Cenâb-ı Hak emîr-i cedîdi muvaffak bi'l-hayr eylesin, amîn.

Buhâra Emîri'nin Vefatı Üzerine Çıkan Şâyiât – Buhâra Emîri'nin vefatı üzerine Rumca *Tahidromos* gazetesi derhal Rusya Hükûmeti'nin Buhâra nîm-istiklâlini lağv ile Buhâra'yı zamîme-i memâlik ettiğini haber vermiş ise de, bütün âlem-i İslâm'ın teessür ve teessüfünü mûcib bu haber, hamden-lillâh teeyyüd etmemişti. Son günlerde aynı haberin bir daha şüyûunu kemâl-i **[315]** teessürle müşâhede ediyoruz. Rusya Hükûmeti'nin Asya-yı Vustâ müslüman hanlıklarına pek de hoş nazarla bakmamakta olduğunu, birkaç aydan beri kāri'lerimize bildirip gelmekte idik. Bu cihetle, bu haberin tahakkuku ihtimal hâricinde değildir; el-hükmü li'l-gālib! Bununla beraber, Buhâra istiklâlinin devamına henüz ümidimiz münkatı değildir:..! [1](لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ)

Buhâra Emîri'nin Vefatı Ve İstanbul Matbûât-ı Osmâniyyesi – Eğer Monako Prensi ölmüş olsa Dârü'l-Hilâfet'te çıkan matbûât-ı Osmâniyye haftalarca makāleler, terceme-i haller, hayatından hikâye ve masallar yazmış, birçok resim ve şekiller yapmış olurdu. Âlem-i İslâm'ın sayısı ona varamayan tam müstakil veya yarım müstakil tâcidârlarından bir Türk hükümdarı vefat ettiği halde Dârü'l-Hilâfe gündeliklerinin ekserîsi bir sürü bî-sûd ajans telgrafnâmeleri arasında üç satırlık küçük hurûfâtlı bir telgrâfnâme ile geçiştiriverdiler. Ancak *Sabah* refîk-ı muhteremimiz bu vak'ayı bir baş makāleye değerli buldu. Matbûât-ı Osmâniyye'nin bizce de fevkalâde şâyân-ı ta'accüb olan bu kayıdsızlığından mütahassıl te'sîrâtını kazanan bir kardeşimiz matbaamıza gönderdiği bir varaka ile şöyle izhâr ediyor.

Sabah Gazetesi ser-muharriri D.K. Efendi hazretleri cerîde-i mu'teberelerinin 25 Kânûnievvel tarihli, 7648 numaralı nüshasında yazdıkları bir baş makālede Buhâra'nın ahvâl-i siyâsiyyesine dair tafsîlât verdikten sonra Bakü'de münteşir *Güneş* gazetesinden bir makāle nakledip sonuna da aşağıdaki cümleleri ilâve ediyor.

Novoye Vremya'nın beyân ettiği arzular şimdiye kadar Rusya diplomasisince iltifattan mahrum kaldığı gibi ba'demâ da Petersburg kabinesinin bu meslekten ayrılmayacağını ve –binâenaleyh– Buhâra imtiyâzâtının ufak bir sekteye bile dûçâr edilmeyeceğini kaviyen ümîd ederiz. Temennî ederiz ki hâkim-i cedîdin ilk işi Buhâra'nın idâre-i dâhiliyyesince ıslâhât-ı cedîde icrâsı olsun. Memleketin menâfi'-i iktisâdiyyesiyle beraber, menâfi'-i siyâsiyyesi de bunu istilzâm eder. Rusya'ya karşı taahhüdâtını kemâl-i hulûsla îfâ etmekte olan Buhâra ahâlî-i İslâmiyyesi'nin intizâm ve terakkıyâtıyla her şikâyeti –ve her ihtirâsı– men' eylemesi hâlisâne arzu olunur. Bu bâbdaki tebşîrât Osmanlılık âleminde daima meserretle telakkī edilecektir."

Tekmîl âlem-i İslâm için pek kıymetdâr olan şu yukarıdaki cümleleri yazdıktan sonra, yine birinci sahîfesinde, Emîr-i merhûm Abdülahad hazretlerinin gaybûbet-i ebediyyesinden müteessir olan Buhâralı kardeşlerini ta'ziye ile beraber, halefi olacak Mir Âlim Cân hazretlerinin memlekete nâfi' hizmetlere muvaffakıyetini temennî ediyor.

---

[1] Zümer, 39/53.

İşte *Sabah*'ın bu temenniyâtı ne derecelerde şâyân-ı teşekkür ve mahmedet ise *Tanin, İkdâm, Yeni Gazete* gibi müslüman ve Türk gazeteciler tarafından bu bâbda hiçbir şeyler yazılmayarak yalnız telgrafları nakletmekle iktifâ olunması o derece teessüf ve teessüre sezâdır. Gönül arzu ederdi ki bu gibi müslüman ve Türk geçinen gazetelerimizde de bu bâbda uzun uzadıya baş makāleler yazılsın ve Rus Hükûmeti tarafından vukūu muhtemel tecâvüzâta bütün âlem-i İslâm ile beraber Osmanlıların da nazar-ı tasvîb ile bakamayacakları izhâr olunsun.

Dârü'l-Hilâfe'de Bulunan Buhâralıların İçtimâı – Dârü'l-Hilâfe'de mevcûd bil-umûm Buhâralılar Sultanahmed civarında kâin Buhâra Tekkesi'nde Emîr Abdülahad Han'ın vefatından dolayı ictimâ' ederek Buhâra ulemâ ve vüzerâsına Emîr'in vefatını ta'ziyet mülk ve vatanın muhâfazasını tavsiye yollu bir telgraf göndermişler.

Ta'ziyeden dolayı teşekkür ve muhâfaza-i istiklâl-i vatana çalışacaklarını vaad ve beyân zımnında Buhâra Kuşbeyi (reîs-i nüzzâr)ından telgraf almışlardır.

Buhâra'da Yangın – Buhâra'nın "Hol Yayan" dedikleri Aşağı Saray'ı muhterik olmuştur. Ateş akşam saat 10'dan Salı günü saat 12 vakt-i zuhra kadar devam etmiştir, ateşin devamına sarayın etrafında bulunan cephanelerin tutuşması yardım etmiştir. Bu saray Buhâra hazinesinin en kıymetdâr eşyasını hâvî olduğundan âdetâ şarkın en büyük İslâm müzesi zâyi' olmuş gibidir.

Bilhassa gāyet kıymetdâr halıları muhtevî olan kısım tekmîl yanmıştır. Emîr-i merhûm Abdülahad Han'ın 1329 sene-i hicriyyesinde resm-i küşâdı icrâ olunmak üzere el-yevm Petersburg'ta inşa ettirmekte olduğu câmî'-i şerîfe mahsûs yaptırmış olduğu kıymetdâr halı da muhterik olmuştur.

Hasârât-ı ma'neviyye pek büyük olup hasârât-ı maddiyye altı buçuk milyon kuruş tahmîn olunmaktadır.

MATBÛÂT

Vilâyet Gazetelerinin Âlem-i İslâm Umûruyla İştigālleri

Vilâyet gazetelerimiz, Frenk cerîdelerinin bitmez tükenmez siyâsî makālelerinin kopyalarını kopya etmekten artık yavaş yavaş vazgeçiyorlar. Nazar-ı dikkatlerini, nihâyet âlem-i İslâm ahvâli de celbetmeye başladı. *Giresun* refîkımız doğru yola en evvel girenlerdendir. 67 numaralı nüshasında "Rusya'da Mekâtib-i İslâmiyye" ser-levhasıyla şu satırları okuduk:

Rusya memâlikinde bulunan mekâtib-i İslâmiyye hakkında nazar-ı dikkat ve teessüfü celbedecek tekayyüdât-ı şedîde icrâsına teşebbüs edilmiş olduğunu öğrenmekle müteessir oluyoruz:

Vâkıa her hükûmetin kendi hudûd-ı mülkiyyesi dâhilinde bulunan alel-umûm mekâtibde icrâ kılınacak tedrîsâta nezâret etmek hakkıdır. Çünkü: Mektepler, terbiye-i fikriyyenin menbaıdır. Çünkü: Mekteplerde icrâ kılınan ta'lîm ve tedrîsin hissiyât-ı beşeriyye üzerindeki te'sîri gayr-ı kābil-i inkârdır. Çünkü: Mürûr-ı zamânın bile te'sîrât-ı mezkûreyi suhûletle tebdîle zafer-yâb olacağına ihtimal vermek gayr-ı câ'izdir.

Hiç şüphe yok, her hükûmet siyâseten bu "çünkü"leri düşünür ve menâfi'-i memlekete muzır tedrîsâta mahal kalmamak için mekteplerini ve o mekteplerde ta'kīb olunan programları tedkīk eder. Lâkin...

[316] Evet lâkin, tedkīkāt ve teftişât-ı mezkûre hiç bir vakit dâire-i tabîiyyesini tecâvüzle vicdâna tahakküm derecesine kadar îsâl edilemez. Edilirse zulümdür. Zulmün encâmı da ma'lûmdur.

Rusya Hükûmeti'ni mekâtib-i İslâmiyye hakkında bu kadar tahammül-şiken tazyîkāta sevkeden en mühim ve en müessir sebep: Âlem-i İslâmiyyet'in kıble-gâh-ı teveccühü olan Osmanlı hükûmetinin inkılâb-ı ahîridir. Rusya bu inkılâbı kendisi için fâl-i hayr addetmiyor.

Rusya bu inkılâbın kendi memâlikinde bulunan otuz milyonu mütecâviz nüfûs-ı İslâmiyye üzerinde de bir fikr-i intibâh husûle getireceğinden endîşe ediyor.

İşte sırf bu endîşenin izâlesi maksadıyladır ki mekâtib-i İslâmiyye hakkındaki tazyîkāt arttırılıyor, etfâl-i müslimînin Ruslaştırılması için sarf-ı mesâî olunuyor. Rusya'nın bu bâbda ne derecelere kadar muvaffak olacağını bilemeyiz. Yalnız şu meslek-i siyâset bize, cihângîrlik dâiyesinden kurtulamayan Rusya'nın âlem-i İslâm hakkındaki tasavvurât ve menviyâtını pek sarîh olarak gösteriyor.

Bugün Rusya'nın boyunduruğu altında yaşayan ve akvâm-ı sâireden ziyâde hükûmet-i metbû'alarına itâat ve izhâr-ı fedâkârî eden o zavallı din kardeşlerimizin şu hâl-i girye-me'âli bizim için şâyân-ı dikkat ve ibret bir levha-i müessiredir. Bu hal hâkimiyet-i siyâsiyyesini kaybeden akvâm-ı İslâmiyye'nin avâkıb-ı müessifesinden bir numûne-i fecî'iyyedir. Bütün bu seyl-i fecâatin önünü almak bize, bizim gibi gerek ma'nen gerek maddeten makām-ı Hilâfet'e merbût olan ehl-i İslâm'a âid bir vazîfe-i mukaddesedir. Bizim için kurbiyet, bu'diyet yoktur. Velev ki küre-i arzın müntehâ-yı hudûdunda olsun, inleyen bir müslümanın âvâze-i hazîni bizim samîm-i rûhumuzda aks-i te'sîrler husûle getirmelidir. Getirmezse âtî vahîmdir.

Vaktiyle hükûmet-i Abbâsiyye Endülüs'te icrâ-yı saltanat eden hükûmet-i Emeviyye'nin izmihlâli için Frenk hükümdarlarından Şarlman'a hediyeler göndermiş, fikr-i rekābetle hissiyât-ı dîniyyesini unutmuş idi. Zavallı Endülüs ihsân göreceği yerden udvân görüyordu. Aynı hal Ehl-i Salîb muhâcemâtında da vâki' olmuştur: Avrupa'dan akın akın memâlik-i İslâmiyye'ye hücum eden Ehl-i Salîb'e karşı fedâkârâne mukāvemet eden mücâhidîn-i İslâmiyye'ye makām-ı Hilâfet'i işgāl eden Abbâsîler tarafından muâvenet edileceği yerde mağlubiyetleri temennî olunuyordu. Muhtelif diyârlarda, muhtelif ırklara mensûb Frenkler hükm-i dîne itâaten bir bayrak altında fedâ-yı hayâta koşarken âlem-i İslâmiyyet'te sevdâ-yı saltanatla bir tefrika-i mühlike hüküm-fermâ idi. Fakat nihâyet ne oldu? Dâ'iye-i teferrüdle ne yapacağını şaşıran hükûmet-i Abbâsiyye de bir taraftan ihtilâfât-ı dâhi-

liyyeye, diğer taraftan istîlâ-yı ecânibe maruz kalarak kemnâm oldu gitti.

Hülâsa, âlem-i İslâmiyyet'te ne vakit duygusuzluk, ne vakit yek-diğerinin ahvâline karşı bîgânelik hâsıl olmuş ise neticesinden gûnâgûn vehâmetler zuhûr etmiştir.

HAYAL VE HAKİKAT

Bir kısım Türk-Osmanlılar muttasıl "ittihâd-ı anâsır"a çalışıyorlar. Ve bu gāye-i hayâlîye vâsıl olmak için bazı fedâkârlıklardan da çekinmiyorlar. Lâkin vekāyi', kendisine mahsûs san'at ve şöhretiyle bu penbe hayal bulutlarını dağıtmakta asla kusûr etmiyor. Mesela bakınız *Neyyir-i Hakīkat*'ten alıp, bütün İstanbul gazetelerinin bastıkları, şu mektup numûnelerine:

Benim sevgili vâlidem,

Zannederim ki benim iki haftalık sükûtum sizi rahatsız etti. Bana i'timâd ediniz ki bundan nâşî kabahat benim değildir, vâlideciğim. Zîrâ, bilirsin ki her fırsattan istifâde ettikçe hemen size yazıyorum, fakat bu fırsatlar pek nâdir ele geçiyor... Anneciğim ben asker arkadaşlara (askerlerden maksad eşkiyâdır) çok mektup yazıyorum, bir yere konar konmaz arkdaşların mektubunu yazmak üzere, ricâ üzerine ricâ... Hiç birisini reddetmiyorum, ne kadar çok olsa yazıyorum.

Türkler bizden 12 ilâ 10 verest mesâfededirler. Her gece uzaktan yangınlar müşâhede ediyoruz. Bulgar köylerini hep yakıyorlar, Türkler Bulgarları bilâ-merhamet, bilâ-âmân öldürüyor, kesiyorlar... Bed-baht millet! Serbestîsini pek pahalıya ödeyecektir. Tarlaların mahsûlâtı yanmış... Âh! Ne müdhiş mebzûliyet... Eğer her sene burası böyle ise bir vakit gelecek ki Bulgaristan mahsûlü Rusya'yı geçecek! Şimdi bu mahsûlün çoğu ziyân olup gidiyor. Vâlideciğim bilsen bir gün gelecek buraları ne cennet olacak!..

Kovacenbetka 19 Temmuz 1877

Şu mektuba dikkat edilir ise anlaşılır ki Bulgar çocuklarını hep eşkiyâlık, haydutluk için okutuyor. Ve ancak bu maksada vusûl için terbiye ediyorlar. Ne vâsi' hayaller!! Bir gün gelecek bu güzel mahsûllü yerler, evet Bulgaristan olacak. Zihî tasavvur-ı bâtıl, zihî hayâl-i muhâl...

Aynı kitabın on sekizinci sahîfesinde bir temrînden:

"Anacığım, haydut olduğuma ağlama... Me'yûs olma... Evet, haydut ihtilâlci oğlun seni müteessir ediyor... Yarın sâkit Tuna'yı geçince belki sen de genç olacak ve beni kucaklayacaksın... Vâlideciğim sen beni kahraman bir erkek kalbi ile doğurdun, bu kalp vâlideciğim düşmanın baba ocağında icrâ-yı zulm etmesini çekemiyor. Zîrâ ben orada büyüdüm, birinci sütümü orada emdim. Sen beni orada emzirirken siyah gözlerini o sevimli sahalara doğru atfederdin... Değil mi, biraderim ve pederim benim için siyahlara büründüler.

Âh kahraman, fedâkâr anneciğim, beni avf et, artık senin oğlun silahını omuzladı, ilerliyor. Bir âvâz-ı millî ile dinsiz düşmanın karşısına gidiyor."

Bulgar çocuklara mekteplerde, Bulgar papazlarının hükûmet me'mûrlarının girmesini, teftîş etmesini arzu etmediği bu mekteplerde, Türkleri dinsiz düşman diye öğretiyorlar. Bu memlekette ekseriyyet-i azîmeyi teşkîl eden bir millet, vatandaşlarının kendisine "dinsiz düşman" diye hitâp eylediğini hazmederse mektepleri teftişten vazgeçer ise yazık o millet-i hâkimeye!..

Aynı kitabın elli yedinci sahîfesinde:

"Onların ma'denden ma'mûl kavalları İstanbul'dan Sırbistan'a kadar işitildi..."

Bulgarların bir garip i'tikādları var. Bir vakitler İstanbul'a kadar gitmişler, Ayastefanos'ta hükûmet etmişler!! İşte bu cümle o vakitki Bulgaristan hâkimiyetini sanki gösteriyor. Evet o vakit Bulgarların düdüğü İstanbul'dan Sırbistan müntehâlarına doğru ötüyormuş.

Bu mektup numûneleri; memâlik-i Devlet-i Osmâniyye'den Selanik şehr-i şehîrinde, ihtimal ki tebea-i Devlet-i Osmâniyye'den Semerciyef Efendi'nin matbaasında matbû' ve Mirciyef Efendi'nin Osmanlı Bulgarlarının rüşdiye mekteplerine mahsûs kavâid kitabında münderic imiş!..

NECÂT REFÎK-I MUHTEREMİMİZİN MESLEK MAKĀLESİ

İki hafta evvel, Bakü'de intişâra başlamış *Yeni Füyûzât* refîkımızdan bahsetmiştik. Bu hafta kāri'lerimize yine Bakü'de yeni çıkan *Necât* refîkımızı tanıtmakla müşerrefiz. Bakü'de birkaç seneden beri yegâne vesîle-i necât olan ilm ü ma'rifeti müslümanlar arasında neşir maksadıyla Necât Maârif Cem'iyeti teşekkül etmişti. Geçen Kânûnievvel'in nihâyetinde **[317]** intişâra başlayan haftalık *Necât* risâlesi, işte o Maârif Cem'iyeti'nin vâsıta-i neşr-i efkârıdır. Mesleğini kāri'lerimize bildirmek için, risâlenin mesleğinden bâhis ilk makālesini aynen, pek cüz'î olan şîve farkını bile li-kasdin muhâfaza ederek; aşağıya naklediyoruz:

Necât gazetesi müslümana hizmet için neşrolunan bir gazetedir.

Cemî' müslümân âlemine ve alel-husûs biz Za-Kafkaz müslümanlarının hal ü etvârına nazar eden her şahıs âsânca anlar ki müslüman gazetesinin ne mesleğe sâhib olması icâb eder, müslüman gazetesinde neden bahsetmek lâzım gelir. Hakīkatte müslüman âleminin her tarafına bakanda gözümüze görünen cehâlet, nefsânîyet, ta'assub-ı câhilâne, adâvet, garaz-ı şahsî, âlem-i medeniyyetten bî-haberlik, ulûm ve fünûna kem-meyyâllik ve gayrısı olur. Bu vahşî hâlinde bile sâkit kalmışuk ki, bu gaflet bize bile sirâyet ediptir ki, gûyâ biz küre-i arz ahâlisinden hesap olmuyoruk, gûyâ bize terakkī ve teâlî lâzım değil, refâh-ı hal ve hayât bize haramdır. Bu hâletimiz bize bahşettiği netice de elbette vahşiyet, hakāret ve dalâletten başka bir şey olabilmez. Şu emrâz-ı milliyyemizin sebepleri ise –ulûm ve fünûnun olmaması, ta'lîm ve terbiye-i milliyyemiz zamâne iktizâsınca gitmemesi, ahlâkımızın bozkunluğu vesâiredir. Böyle olan sûrette tabîîdir ki bu hâlette yaşayan bir millete hizmet etmek niyetinde

olan her gazetenin âmâl ve arzûsu mensûbu olduğu milletin necâtı, terakkī ve teâlîsi, refâh-ı hal ve hayâtı olabilir.

Ta'lîm ve terbiyeye geldikte biz müslüman arasında asırlarca deverân eden bir akīde-i bâtıla sâyesinde hemîşe sohbet ta'lîm ve terbiyeye gelende hayalimize zükûr tâifesinin ta'lîm ve terbiyesi gelir halbuki bizim elimizde:

(طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِم و مُسلِمة)[1]

Hükm-i kat'îmiz var.

"Necât" Maârif Cem'iyeti'ni ta'lîm ve terbiye mes'elesine bu nokta-i nazardan baktığından *Necât* gazetesi de bu ma'nâda hall-i mes'eleye sa'y edecektir.

Ta'lîm ve terbiye-i milliyeye geldikte meydana lisan ve edebiyât mes'elesi atılıyor. Her millet iki şey ile kāimdir: Biri lisan diğeri edebiyât. Lisan ve edebiyât milletin milliyetini hıfzeder. Eğer millet lisân ve edebiyâtını mahvetse o vakit özi de mahvolar. Lisan ve edebiyâtını hıfzeden millet saâdet üzere yaşayıp hemîşe terakkī ve teâlî etmektedir. Buna göre her bir millete ve ez-ân cümle biz müslümanlara da lisan ve edebiyâtımızı hıfzetmek vâcibdir. Biz Za-Kafkaz Azerbaycan Türkleri isti'mâl ettiğimiz dil ve alel-husûs imlâmız ulûm ve fünûn neşrine, ta'lîm ve terbiyeye gayr-ı müsâid olduğu cümleye âşikârdır. Şarkī Za-Kafkaz şîve ve imlâsında yazılan bir kitabe bir makāle garbî Za-Kafkaz'da işlemiyor. Hemçünîn garb tarafın şîve ve imlâsı şarkın işine yaramıyor. Bir müslüman çocuğu mektebe gelip tâ ikmâl-i tahsîl edince Arap ve Fârisî dillerinden başka nice imlâ öğrenmesi lâzım gelir, çünkü her muallimin her müellifin ve daha doğrusu her kalemin bir imlâsı var!.. Böyle perâkende olmanın ta'lîm ve terbiye işlerinde ne kadar zahmet ve meşakkati, ulûm ve fünûn intişârına ne kadar mümânaatı var. Erbâbının ma'lûmudur. Buna binâen *Necât* gazetesi tevsî'-i edebiyyâtımız ile beraber ıslâh-ı lisânımız ve alel-husûs ittihâd-ı imlâmız hakkında da var kuvvesini sarfetmekten çekinmeyecektir.

Terbiye-i milliyye kemâle yetmek için millette bir nice ihtisâsât-ı âliyye uyayılması lâzım gelir. Çünkü bu âlî ihtisâslar insanın ruh ve kalbini ucaldar[2], insanı hidemât-ı fevka'l-âde kābiliyetine teyürdür. Böyle hidemât-ı fevka'l-âde hangi tâifeden zuhûr etse elbette o millette bir ma'neviyet bir metânet-i kalbiyye peydâ eder ki bu metânet-i kalbiyye milletin hayat ve bekāsına sebeptir. Böyle ihtisâsât-ı âliyye sanâyi'-i bedî'a vâsıtasıyla mümkün olduğundan *Necât* gazetesi bu bâbda da ne kadar kuvvet sa'yini dirîğ etmeyecektir.

Hemçünîn *Necât* gazetesi âlem-i İslâm'ın hayat ve güzerânına dâir mes'eleler mülâhazasına girişip mümkün olan kadar ma'lûmât verecektir..."

Görülüyor ki *Necât* da diğer rüfekāsı gibi, müslüman Türklüğün mübeşşir-i necât olan pîşdârlarındandır. Allah maksadına muvaffak eylesin!

[1] İbn Mâce, *Sünen,* İftitâh, 17.

[2] (اوجاندار) şeklinde yazılmıştır.

ŞUÛN

Devlet-i Osmâniyye:

Halîfe Hazretlerinin Bir Eser-i Diyânet-perverîsi – Topkapı Sarây-ı Hümâyûnu'nda Hırka-i Şerîf Dâiresi için Sultan Mehmed Merhûm zamanında üzerleri sarac esnâfının sırma ile işlediği âyât-ı kerîme ile müzeyyen Hereke mensûcâtı ipek perde ve zarların artık eskimiş olduğu Pâdişâh-ı İslâm hazretlerinin nazar-ı dikkatlerini celbettiğinden tecdîdine fermân buyurmuşlardır. Bunların masrafı ceyb-i hümâyûndan i'tâ olunacaktır.

İngilizlerin Mısır'da İyice Yerleşmek Teşebbüsâtı – Mısır matbûâtından bazılarının dediğine göre İngiltere Mısır'da pek büyük tebeddülât icrâsını tasavvur ediyormuş. Bu tasavvurun tatbîki hâlinde İngilizler Mısır'da tamamen yerleşip, orasını da âdetâ Hindistan hâline getireceklerdir. Tasavvurun bazı nukâtı şunlardır:

İngiltere'nin Bahr-i Sefîd müstemlekâtındaki asâkir-i berriyyesi umûm kumandanlığı merkezi Kahire'ye nakledilecek ve bu münâsebetle Mısır'a 30 bin asker sevk olunacaktır. Lord Kitchener'in seyâhatindeki maksadlardan birisi de Mısır Hükûmeti nezdine bazı Hindistan hükûmetlerinde olduğu gibi bir İngiliz müşâviri ikāme etmekten ibâret imiş.

Îrânîlerin Amele-i Mükellefe Vergisinden Muâfiyet Arzuları – Tahran'da münteşir *Îrân-ı Nev* refîkımızda okuduk. Zeyldeki telgrafı Necef'te mukīm e'âzim-i müctehidîn-i şî'iyyeden olan Şeyh Muhammed Kâzım Horasânî, Şeyh Abdullah Horasânî ve Şeyhü'ş-Şerî'a İsfahânî İran hudûdundan Tahran'a İran Hâriciye Nâzırı'na göndermişlerdir:

"Osmanlı me'mûrları Bağdad vilâyetinde mukīm İran tebeasının hepsinden amele-i **[318]** mükellefe nâmıyla bir vergi almaktadırlar, Îrânîler ecnebî oldukları için başka ecnebîler gibi mu'âhedât-ı resmiyye mûcebince bu nevi' tekâlîften âzâdedirler. Li-hazâ ısrar ve ricâ olunur ki Îrânîleri şu haksız tazyîkāttan halâs yolunda sarf-ı mesâî ve ikdâmât olunsun."

Fikr-i âcizânemizce bugün âlem-i İslâm'ın en şedîd ihtiyacı i'tilâf ve muhabbettir. Binâenaleyh ihtilâfı mûcib her türlü husûsâttan be-gāyet ictinâb lâzımdır. Kapitülasyon denilen mu'âhedât-ı kadîmenin neden münbais olduğunu müctehidîn-i kirâm-ı şî'iyye hazerâtı elbette bizden iyi bilirler. Binâ-berîn düvel-i İslâmiyye miyânında o gibi muâhedâtın mer'î olmayacağını ra'nâ takdîr buyururlar. Teferruât-ı umûra âid bu gibi husûsâtta İranlı din kardeşlerimiz o yolda va'z u nasîhat buyururlarsa, şüphesiz, muhâdenet-i İslâmiyye'ye daha çok hizmet eylemiş olacaklardır.

Necib Asfar İsmi Arkasına Saklı Avrupalı Şirkete İki Küçük Hükûmet Kadar Geniş Osmanlı Arâzîsinin Satılması Mes'elesi – Basra Körfezi'nden Suriye sevâhiline kadar mümted Basra, Bağdad, Musul, Suriye vilâyetleriyle Zor ve Kudüs müstakil sancaklarının aksâm-ı mühimmesini teşkîl eden arâzî-i vesîa-i Osmâniyye'nın Necib Asfar nâmında Suriyeli bir adamı öne sürerek Frenk ve Yahudilerden muhtelit bir şirket tarafından satın alınmak istenildiğini ve bunu menâfi'-i esâsiyye-i vataniyyeye külliyen münâfî olduğunu risâlemizde birkaç defa yazmış ve nüzzâr-ı kirâm ile vükelâ-

yı millet olan meb'ûsân-ı muhteremenin nazar-ı dikkatlerini celbeylemiş, mes'eleyi nazar-gâh-ı efkâr-ı umûmiyyeye vaz' eden muhterem *Sabah* refîkımızdan gayrı matbûât-ı Osmâniyye'nin bu bâbda beyân-ı mütâla'adan müctenib davranmalarına teaccübümüzü de izhârdan çekinmemiştik. Matbûât-ı Osmâniyye, hâlâ bu mes'ele üzerine efkâr-ı umûmiyyeyi tenvîrden müstağnî davranıyorsa da vükelâ-yı milletin mes'eleye lâyık olduğu derecede ehemmiyet atfetmiş olduğunu görerek memnun oluyoruz.

Evvelâ, Kerbelâ meb'ûs-ı muhteremi Abdülmehdî Beyefendi Sadrazam Paşa hazretlerine mürâcaatla Necib Asfar şirketine bu arâzî-i vesîanın i'tâsındaki mahâzîr hakkında Sadrazam'ın nazar-ı dikkatini celbetmişti. Bu kere Haleb meb'ûs-ı muhteremi Nâfi' Paşa hazretleri Meclis-i Meb'ûsân'da bir takrîr vererek, arâzî-i mezkûrenin Necib Asfar şirketine ihâlesindeki mazarrâtı tafsîl ü îzâh buyurmuşlardır. Hemen münhasıran müslümanlarla meskûn bu pek geniş Osmanlı arâzîsine dâir mezkûr takrîrde gâyet mühim ma'lûmât verilmiş olduğundan bazı aksâmını kāriînimizin pîşgâh-ı te'emmüllerine vaz' etmekten kendimizi alamıyoruz.

"Bu arâzînin vüs'ati iki küçük hükûmetin arâzîsi mesâha-i sathiyyesine muâdil bulunduğu ve yüz milyon dönümden aşağı olmadığı gibi 1319'dan 1323 senesine kadar cemî' ve tahmîs ile ta'yîn olunan vâridât-ı mutavassıta yani doksan bin lira hakīkat-i halde dûn olup vâridât-ı sahîhanın birkaç kat fazla tutacağı kanâat-bahş olacak berâhîn ile sâbittir...

Son elli altmış sene içinde iskân edilmiş ve hâkân-ı sâbık zamanında vergiden, askerlikten vesâir tekâlif-i emîriyyeden müstesnâ tutulmak ve mahsûlât-ı seneviyyenin yüzde üçü nisbetinde ücret-i arz nâmıyla hazîne-i hâssaya bir ücret te'diye etmek şartıyla ellerindeki arâzî iğfâlen veyahud tehdîden bedelât-ı hakīkıyyesinin yüzde onuna belki beşine muâdil bir kıymetle alınmış olan yarım milyon kadar fukarâ ve aceze-i zürrâ' bundan sonra bit-tabi' her nevi' tekâlîf ile mükellef tutulacakları gibi tırnaklarıyla kazdıkları, gözyaşlarıyla iskā eyledikleri arâzî için kendilerine teshîlât irâesi yerine ücretini tezyîd etmek ve kıymet-i sâhîhaya fâiz ilâvesiyle taksite rabt etmek gibi üstesinden gelemeyecekleri ahvâle tâbi tutulmaları yolunda mukāvelede münderic şerâit ve salâhiyet, bu bî-çâreleri çoluk çocuklarıyla şirketin dâm-ı esâretine düşürmek ve bunları âdetâ terk-i vatana veyahud hâl-i şekāvetkârâneye ircâ etmek ve bilâhare bunları te'dîb için birçok kanlar dökmesine sebebiyet vermek demek olacaktır ki bu hâlin hangi siyâset-i dâhiliyye ile te'lîf olunabileceği muhtâc-ı te'emmüldür.

İşin her türlü mektûmiyetine rağmen bu husûsta işe girişecek olan "arz-ı mev'ûd" dedikleri Kudüs ile Şam ve el-Cezîre arâzîsine teşne olan "Siyonist" Musevî Cem'iyet-i İsti'mâriyyesi'nden müfrez ve bir halîta-i ecnebiyyeden mürekkeb bir şirket olup bu şirketin Osmanlı ünvânıyla muanven ve kavânîn-i hâliyye ve müstakbele-i Osmâniyye'ye tâbi olacağı vâkıa meşrût ise de bu şart rakabe-i arza ve şirketin muâmelât-ı müteferri'âsına münhasır kalacağını ve arâzî hâricinde ta'dîlât-ı urbândan, mukātelât ve mücâdelâttan dolayı tazmînât ile te'mînât-ı hayâtiyyeye dâir mutâlebât ve emvâl-i menhûbe hakkında müddeiyât gibi hasr ü ta'dâdı mümkün olmayan ve müdâhaleye sebep olabilecek olan vukūât ve müşkilâtı istilzâm eyleyeceğini nazar-ı dikkat ve ehemmiyyete almak vükelâ-yı millete âiddir.

İcbâr veya imtiyâz veya inhisâr, yahud vedîa veya iltizâm gibi ukūdun her biri başka başka ahkâm-ı hukūkiyye ve kānûniyyeye tâbi' iken bunların hiçbirini tazammun etmeyen bu mukāvele, sinîn-i kadîmede senevî bir bedel-i maktû' mukābelesinde bir vilâyetin, yahud Îrânîlerin usûl-i metrûkesine tevfîkan pîşkeş mukābelesinde bir iklîmin cihet-i idâriyyesini bir vâliye tefvîzine, yahud ezmine-i mâziyyede ve esâret-i zenciyyenin hüküm-fermâ olduğu devrede Amerika'da bir çiftliğin içindeki halk ile bi-aynihi müşâbih olan ve bir icâre-i tavîle ve müşevveşe ile arâzî-i vâsi'anın menâfi'-i iktisâdiyyesini bir mukāveleye rabtetmekten ibâret gibi görünen muâmelenin mâhiyeti evrâkında Meclis-i Meb'ûsân'a tevdîinde tamamiyle tezâhür eyleyecektir. Linç mes'elesinde Meclis-i Meb'ûsânca nazar-ı dikkate alınan mazarrât-ı siyâsiyye bu acı mes'eleye nisbetle hiç hükmündedir. Bu arâzî-i cesîmeye âid hakāyık ve ma'lûmâta ve menâfi'e mütedâir ve mecâlis-i umûmiyye ve idâriyye-i mahaliyyenin râylarına müstenid mütâlaât vilâyât vâlilerinden sorulmaksızın tanzîm olunan bu mukāvelenin memâlik-i Osmâniyye'nin sekenesine tehiye ve ihzâr edeceği darbe-i mü'ellimenin te'sîrâtını takdîr eden **[319]** vilâyât gazeteleri ile bazı İstanbul gazeteleri menfaat-i vatan nâmına feryâd etmiş oldukları gibi Beyrut'ta intişâr eden bazı gazetelerin rivâyâtıyla meb'ûsândan bu şirkete iltihâk ve onunla ittifâk etmiş bulunanlar olduğu zan ve zehâb-ı bâtılı da meydana çıkmış ve efkâr-ı umûmiyyede heyecanı bâdî olmuş iken Şûrâ-yı Devlet hey'et-i umûmiyyesince hâlâ Necib Asfar'la tecdîd-i müzâkerâtla tezyîd-i teessürâta sebebiyet veriliyor."

Türkistan:

Türkistan Hareket-i Arzı – Birkaç günden beri cerâid-i yevmiyye Türkistan'da müdhiş bir hareket-i arzın vukuūa geldiğini haber veriyorlar. Cerâid-i yevmiyyenin kāri'lerine hatırlatmayı unuttukları fevkalâde şâyân-ı teessüf bir şeyi derhal haber verelim. Hareket-i arziyyeye uğrayan yerlerin sükkânı ekseriyetle müslüman kardeşlerimizdir. Eğer kendi nefsimiz kaygısı başımızdan aşmış olmasa idi bu felâketzede kardeşlerimize muâvenette bulunmak üzere teşebbüsât-ı i'ânetkârâneye başlanmasını tavsiye ederdik. Hatırlardadır ki Messina âfet-zedegânının muâvenetine bütün akvâm-ı Hristiyâniyye şitâb etmişti. Hatta yanılmıyorsak İstanbul cerâidinden de bazıları bu muâvenete iştirâk eylemişti. Halbuki bu sefer Türkistan'da, Messinalılardan ziyâde dûçâr-ı felâket olan âdem evlâdları hakkında izhâr-ı teessüf eden müslüman Türk ve Osmanlı cerîdesine henüz rast gelmedik; acaba dindaş ve hem-ırk oldukları için midir?

Telgrafların ihbârâtına göre hareket-i arzın merkezi Isık (Ilık) gölünün şark cihetindedir. Hareket-i arz 10,000 kilometre murabbâi bir arâzî dâhilinde icrâ-yı te'sîr etmiştir. En çok hasâr-zede olan yerler Virni, Prezevalski ve Taşkend şe-

hirleridir. Hareket-i arz 34 dakika devam etmiştir. Hareket-i arz hey'et-i umûmiyyesiyle pek şedîd idi. Hele 6 Kânûni-sânî-i efrencî gecesi nısfu'l-leyle sekiz dakika kala başlayıp 12 dakika devam eden darbe fevkalâde şiddetli olmuştur. Vefeyât ve hasârâtın mikdâr-ı hakîkîsi henüz ma'lûm değilse de gâyet azîm olduğu tahmîn olunmaktadır. Telgrafların verdiği perâkende ma'lûmâta göre Virni'de birçok hâneler harâb olup 700 âile meskensiz kalmış ve tezelzülât-ı arziyyeden pek korkmuş olan birçok bî-çâreler de tahte's-sıfr on derece bürûdete katlanarak açıkta bulunmayı tercîh etmekte imişler. Prezevalski şehri büsbütün nâ-bedîd olup yerine bir göl kâim olmuştur. Civar arazîde büyük ve derin çatlaklar müşâhede olunmakta ve bazı taraflar çöküp bazı taraflar yükseldiği görülmektedir. Bu âfâtın verdiği havf ve dehşetten birçok kimselerin şuûruna halel gelmiştir. Mikdârı kesîr fakat gayr-ı ma'lûm Kırgızlar (Türklerin en saf ve en mütedeyyin bir nesl-i azîmi) telef olmuşlardır. Dağlık köylerde ikâmet etmekte olup hareket-i arzı müteâkib köylerinden firar eden eşhâs kâmilen kaybolmuşlardır...

İşte telgrafnâmelerin verdiği fecî' ve müdhiş ma'lûmâtın bir kısmı. Bu kadarı bile insanın tüylerini ürpertmeye kâfîdir. Bu âfâta dûçâr olan bil-cümle âdem evlâdlarına ve alel-husûs din ve dil kardeşlerimize son derece acıyoruz. Fakat mu'âvenet-i maddiyyede bulunmak, maatteessüf elimizden gelmiyor.! [1](إِنَّا لِلّهِ وَإِنَّـا إِلَيْهِ رَاجِعونَ)

Rusya:

Tazyîkât – Kazan vilâyetinin Mamav sancağındaki müslüman köy imamlarından dört zât hükûmet tarafından azlolunmuştur. Bunlardan birisi Osmanlı donanmasına iâne toplamış imiş. Diğer birisi bir hıristiyan kızının ihtidâsına vesâtet etmiş imiş. Öbürlerinin esbâb-ı azli henüz ma'lûm olamamıştır.

Orenburg Müftîsinin, Makām-ı Fetvâda Bulunuşunun 25 Sene-i Devriyyesi Şenliği – Rusya'da sâkin müslüman kardeşlerimizin ekseriyeti (Volga havzası, dâhilî Rusya, Sibirya ve bir kısım Türkistan) makarrı Ufa olan Orenburg müftîliğinin hükm-i şer'îsi altındadır. Müftîlik bir mahkeme-i şer'iyyedir; bu mahkeme-i şer'iyye on binlerce mahalle ve imamlar nikâh, talâk, mîrâs gibi muâmelât-ı şer'iyyesine nezâret ve hükmeder. Orenburg mahkeme-i şer'iyyesi, Rusya İmparatoriçesi İkinci Katerina zamanında te'sîs olunmuştur. Mahkemenin reisi müftî olup a'zâları üç kādîdir.

Mahkemenin zamân-ı te'essüsünden beri, gerek müslümanlara ve gerekse Rusya hükûmetine nef'i dokunmuştur. Evvelleri müftî ile kādîleri Kazan vilâyeti imamları intihâb ederek, hükûmet tarafından tasdîk olunurdu. Bilâhare intihâb yerine hükûmetin ta'yîni kâim olmuştur. İşte bu müftîlik makāmını yirmi beş seneden beri Hacı Muhammed Yar Mirzâ Sultanov işgāl etmektedir. Bu zât el-yevm 73 yaşındadır. Kendisi Ufa vilâyeti Mirzâ (Zâdegân)larındandır. İbtidâ, Rus i'dâdî mektebini ikmâl ederek, Kazan Dârü'l-Fünûnu'nun hukūk şu'besine girmiş ve fakat bitirmeden hizmet-i askeriyyeye dâhil olmuştur. Askerlikte birkaç sene bulunup mülâzım-ı sânî iken istifâ etmiş ve sulh hâkimi olmuştur. Görülüyor ki Rusya müslümanlarının kısm-ı a'zamının el-yevm umûr-ı şer'iyyelerini idare eden zât, asla müslüman ta'lîm ve terbiyesi almaksızın sırf Rus mekteplerinde okumuş, bir sâbık Rus zâbitidir. Mûmâ-ileyh bundan yirmi beş sene evvel, Kazanlı ma'rûf misyoner İlminski'nin tavsiyesi üzerine, İmparator Üçüncü Aleksander tarafından müslümanların müftîsi nasb u ta'yîn olunmuştur.

25 sene süren müftîliği zamanında müftî Sultanov hazretlerinin dindaşlarına ne gibi hüsn-i hizmeti dokunduğunu, Rusya'da münteşir Türkçe refîklerimizin makālelerinden okuyup istihrâc edemedik. "İdil" refîkımızdaki bir makāleden Müftî hazretlerinin Rusya hükûmetinden muhtelif tarihlerde büyük rütbeden beş altı nişân birkaç altın ve gümüş madalyalar almış olduğunu ve son zamanlarda (Rusya müslümanları arasında intibâh-ı fikrîden sonra olacak) birkaç defa hizmetinden isti'fâ etmiş olduğunu öğrendik. *Vakit* refîkımızda ise şu satırları okuduk: "Müftî-i hazret, elli senelik hayât-ı me'mûriyyetinin yarısını sarık ve cübbeli geçirdi. Hizmeti müslümanlar için de hükûmet için de, alâ kadri'l-hâl, fâideli oldu. Alâ kadri'l-hâl, diyoruz, çünkü Ruslardan bir kısım halk, müslüman umûru aleyhinde hükûmete daima telkīnât-ı bed-hâhânede bulunduğu gibi, bizzat müslümanlar da hayât-ı siyâsiyye ve milliyyece pek aşağı derecede idiler: Bunları nazar-ı dikkate alan adama müftî efendiye "Yirmi beş sene, hizmet etti de müslümanlara ne fâidesi dokundu?" diye sormaya pek de haklı olamaz. Maamâfih, bu müftînin müslümanlara hiç de fâidesi dokunmamış değildir. Vakti geldiği zaman onları da söyleriz...

[320] Rusya müslümanları yirmi beş sene hizmet etmiş müftîlerine, sene-i devriyye şenliği yapmak hazırlığını görürken bile medhte pek semîh davranmıyorlar, davranamıyorlar. Biz bunları okurken bir müslüman muharririnin, bir iki hafta evvel, vefat etmiş, Ermeni Katogigos Mateos İzmirliyan Efendi hakkında yazdıklarını hatırladık. Birkaç satırını aşağıya aynen naklediyoruz. Rusyalı müslüman kardeşlerimiz okuyup, bu iki reîs-i dînin fikren mukāyesesini yaparlarsa, beyhûde zaman kaybetmiş olmazlar:

"İzmirliyan Efendi İstanbul patrikliğine Sason vak'a-i mü'essifesinden sonra geldi. Hâkān-ı sâbık patrik intihâb için Ermeni milleti meclis-i umûmîsinin in'ikādına güçlükle müsâade etti. Patrikliğe İzmirliyan Efendi intihâb olundu, o zaman tabîî yazmaya söylemeye imkân yoktu, fakat işitmiş idik ki Patrik İzmirliyan Efendi'nin bu makāma intihâb edilince Ermeni cemâatine ve kiliseye ve kavânîne ve hükûmete karşı îfâ ettiği sadâkat yemini ile bu yemin üzerine irâd ettiği nutuk ilk hatvede Hâkān-ı Sâbık'ı iğzâb etmişti. İzmirliyan Efendi hükûmete karşı sadâkat yeminine riâyet edeceğini te'yîd ederken ırz u cân ve malın emin olmadığı bir memlekette hükûmete karşı sadâkatten bahsetmek hükûmeti aldatmak olacağını ve sadâkatin idrâk olunan in'âma mukābil bir hiss-i vicdânî olduğunu ve sadâkati ihsâs edecek in'âmın zuhûru ümniyesiyle yemin ettiğini söylediği haber alınmıştı... Patrikliğinin tasdîki biraz teehhüre uğra-

[1] Bakara, 2/156.

mış, bilâhare tasdîk olunarak huzûra kabul edilmişti. Yine o zaman İzmirliyan Efendi'nin huzûrda irâd ettiği nutukta intihâbattan bahsederek bu bahsin Hâkān-ı Sâbık'ı hiddetlendirmiş olduğu da rivâyet olunmuştu... İzmirliyan Efendi istifâya mecbûr edildi. Evi basıldı, Kudüs'e nefyedildi. Senelerce İ'lân-ı Meşrûtiyyet'e kadar orada kaldı.

"Dünyada metânet-i fikriyyesini hiçbir türlü âmâl ve ihtirâsât ile âlûde etmemiş, ahlâk-ı fâzıla nâmına hüküm ve vicdânından ayrılmamış, yalnız doğruluğu pîşvâ-yı hareket ve maksad-ı hayât bilmiş, nezâhet-i rûhiyyeyi, her türlü âlâm ve ekdâr-ı dünyeviyyeye, her türlü mezâhim ve mesâib-i sûriyye-i hayâtiyyeye rağmen, her türlü saâdetin fevkında addetmiş bir zât olmak üzere görmüş, bilmiş olduğum için İzmirliyan Efendi'ye ma'âliyât-ı insâniyye ve ahlâkıyye nâmına hürmet gösterdim ve vefatı haberini alınca, büyük bir zâtın insâniyet-i âlemden gıyâbı üzerine hissolunan amîk bir teessüre düştüm. İzmirliyan Efendi'nin uzun seneler menfâda kalması, mahrumiyete katlanması, menfâsından kurtulması ve kendisine karşı hiss-i takdîr ve şükrân beslediğinde şüphe olmayan Ermeni milletinin refâh ve servetle te'mîn olunabilcek her türlü istirâhat-ı dünyeviyyeyi bu zât-ı muhterem hakkında te'mîn etmesi kābil ve mümkün iken indinde servet ve dinarın zerrece ehemmiyeti olmayan ve hatta paraya nazar-ı hakāretle bakan İzmirliyan Efendi'nin bu cihete küçük bir nazar-ı dikkat bile atfetmemiş olduğuna eminim. Bütün ef'âl-i hayâtiyyesinde, uzvî ve tabîî ef'âl ve harekâtında, vazîfeye, mesleğe nezâhet-i rûhiyyeye, salâbet-i vicdâniyyeye vel-hâsıl kâinata ve milletine karşı etvâr ve muâmelâtında bunun kadar nefsine hükmetmiş, canı temiz bulundurmaya, âmâl ve ihtirâsât-ı tabîiyye ve dünyeviyyeyi ayakları altında ezerek, muvaffak olmuş bir zât-ı enderdir."

Kadir-şinâslık – Orenburg şehrine yarım milyon ruble sarfıyla büyük bir medrese-i rûhâniyye te'sîs ederek vefat etmiş olan Ahmed Bay Hüseynov hazretlerinin yevm-i vefâtı münâsebetiyle medrese-i mezkûrede merhûmun ruhuna duâ edilmiştir. Duâ meclisinde bütün â'yân ve eşrâf-ı memleket bulunduğu gibi müslüman medreselerinin teftîşine me'mûr büyük hükûmet me'mûrları da hâzır bulunmuşlardır. Hâzirûnun cümlesine, Ahmed Bay'ın terceme-i hâlini muhtevî, Kādî Rızâeddîn hazretlerinin bir eser-i kıymetdârı hediye olunmuştur.

Hamiyet – Bakü'nün meşâhîr-i ağniyâsından Murtaza Muhtarov hazretleri, "Necât" Cem'iyet-i İslâmiyyesi'ne mükemmel bir matbaa hediye eylemiştir.

Avrupa:

Rusya-İngiltere Münâsebeti – Rusya Çarı Nikolay ile Almanya Kayzeri Wilhelm'in Potsdam Mülâkātı'ndan sonra İ'tilâf-ı Müselles ve İttifâk-ı Müselles kümelerinde biraz sarsıntı hissolunmaya başladı. Bunlardan bizce en ehemmiyetlisi, Rusya ve Almanya'nın şark mesâilinde uyuşur gibi görünmeleriyle bunun aksi darbesi olmak üzere Rusya ve İngiltere arasının açılmasıdır. Bu haftanın gündelik gazeteleri bu mesâilden uzun uzadıya fakat karma karışık bahsettiler. Vaziyet tavazzuh ettikten sonra inşâallah biz de kārîînimize ma'lûmât vermeye çalışırız. Şimdilik söyleyeceğimiz söz, şark ahvâlinin ve şark ahvâliyle yakından alâkadâr Avrupa devletlerin kemâl-i faâliyyet hâlinde bulunması ve eski münâsebâtın tebeddül ve tehavvüle meyil göstermesidir.

İran:

İran Meb'ûsîn-i Muhteremesinden Takī-zâde Hazretlerinin Dârü'l-Hilâfe'ye Azîmeti – Rusça gazetelerde okunduğuna göre İran Meclis-i Meb'ûsânı'nın en müteneffiz a'zâsından Takī-zâde hazretleri Dârü'l-Hilâfe'ye müteveccihen Tahran'dan hareket ederek Urmiye'ye vâsıl olmuştur. Oradan Rusya tarîkıyle İstanbul'a gelecek ve bir ay kadar seyâhatten sonra yine Tahran'a avdet eyleyecektir. Kendisiyle beraber, Avrupa ve İstanbul mekâtibinde okutmak üzere, bir hayli etfâl-i a'yânı getirmekte imiş. Takī-zâde hazretleri İran'ın istikbâl-i muşa'şaından tamamen emîn olduğu gibi Osmanlı ve İran müslüman devletlerinin, yakın zamanda gāyet kavî bir habl-i metîn-i uhuvvetle yekdiğerine merbût olacaklarına da mutmaindir.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

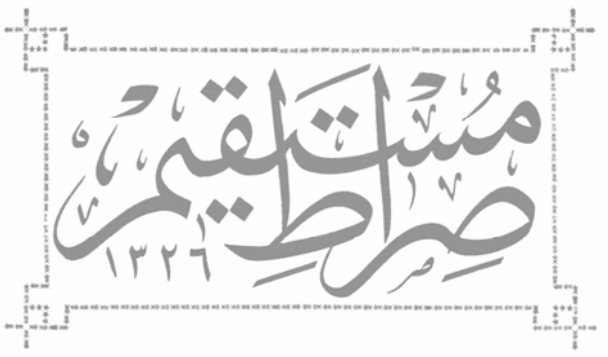

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

19 Ocak 1911 18 Muharrem Perşembe 6 Kânûnisânî 326 **Beşinci Cild - Aded: 124**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

40- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَائِشَةَ رَضِى الله عنها أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ، قَالَ:(1) «مَنْ هَذِهِ؟» قَالَتْ: فُلاَنَةُ، تَذْكُرُ(2) مِنْ صَلاَتِهَا، قَالَ: «مَهْ، عَلَيْكُمْ بِمَا(3) تُطِيقُونَ، فَوَاللَّهِ لاَ يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا» وَكَانَ أَحَبَّ(4) الدِّينِ إِلَيْهِ(5) مَادَامَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ(6).

1) Diğer nüsha yalnız (قال). 2) Diğer rivâyette meçhûl sîgasıyla (يذكر). 3) Diğer rivâyette (علكيم ما). 4) Mansûbdur. Diğer rivâyette ise merfû'dur. 5) Diğer rivâyette (الى الله). 6) Bir nüshada (ماداوم عليه صاحبه) kelimeleri sâkıttır.

40- Tercüme

Âişe radiyallâhu anhâdan rivâyet olunur ki: Yanında bir kadın var iken Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem onun nezdine girdi. "Bu kadın kimdir?" diye sordu. Âişe radiyallâhu anhâ: "Fülâncadır." dedi. Ve kıldığı namaz(lar)ı anlatmaya başladı. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ise: "(Bu sözü) bırak. Daima yapabileceğiniz şeylere müdâvemet ediniz. Yoksa vallahi siz usanmadıkça Allah usanmaz." buyurdu. (Âişe radiyallâhu anhâ der ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin en ziyâde sevdiği din (yani tâat), sahibi tarafından devam üzere yapılanlar idi.

41- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ رَضِىَ الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَخْرُجُ(1) مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ شَعِيرَةٍ مِنْ خَيْرٍ(2)، وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ بُرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ. وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزْنُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ.»

1) Sülâsîdendir ve ma'lûmdur. Diğer rivâyette meçhûl olarak if'âldendir. Diğer ikisi de böyledir. 2) Bu hadîsin tetimmesinde Buhârî'nin diğer rivâyetine göre (من ايمان) diğer ikisi de böyledir.

41- Tercüme

Enes radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

"Lâ ilâhe illallâh" deyip de kalbinde bir arpa ağırlığınca hayır (yani iman) bulunan kimse cehennemden çıkacaktır. "Lâ ilâhe illallâh" deyip de kalbinde bir buğday ağırlığınca hayır (yani iman) bulunan kimse cehennemden çıkacaktır. "Lâ ilâhe illallâh" deyip de kalbinde bir zerre ağırlığınca hayır (yani iman) bulunan kimse cehennemden çıkacaktır.

[322]

42– Hadîs-i Şerîf

عَنْ عُمَرَ بْنِ الخَطَّابِ رَضِى الله عنه أَنَّ رَجُلًا، مِنَ اليَهُودِ قَالَ لَهُ: يَا أَمِيرَ المُؤْمِنِينَ، آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَءُونَهَا، لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ اليَهُودِ نَزَلَتْ، لاَتَّخَذْنَا ذَلِكَ اليَوْمَ عِيدًا. قَالَ: أَيُّ آيَةٍ هى؟(1) قَالَ: اليَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا. قَالَ(2) عُمَرُ: «قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ اليَوْمَ، وَالمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ(3) فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(4)، وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ.(5)»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (هى) yoktur. 2) Diğer rivâyette yalnız (قال). 3) Diğer nüshalarda (انزلت). 4) Diğer rivâyette (على رسول الله صلى الله). 5) Diğer rivâyette (يوم الجمعة).

42- Tercüme

Ömer bin Hattâb radiyallâhu anhdan rivâyet olunuyor ki Yehûd'dan bir kimse ona: "Yâ Emîre'l-mü'minîn; sizin Kitâb'ınızda okumakta olduğunuz bir âyet vardır ki biz Ya-

hûdîlere nâzil olmuş olaydı yevm-i nüzûlünü bayram ederdik." demiş. (Ömer radiyallâhu anh): "Hangi âyettir o!" diye sormuş. Yahûdî: * (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا) cevabını vermiş. Bunun üzerine Ömer (radiyallâhu anh) demiş ki: "Biz bu âyet-i kerîmenin nâzil olduğu günü de, yeri de (hakkıyla) biliyoruz. (Bu âyet-i kerîme) Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve selleme bir Cuma günü arefede (vakfede) kāim iken nâzil olmuştur."

43- Hadîs-i Şerîf

عن طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ رَضِى الله عنه يَقُولُ: جَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) ثَائِرَ الرَّأْسِ، نَسْمَعُ(2) دَوِيَّ صَوْتِهِ وَلاَ يُفْقَهُ(3) مَا يَقُولُ، حَتَّى دَنَا، فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الإِسْلاَمِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي اليَوْمِ وَاللَّيْلَةِ» . فَقَالَ:(4) هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: «لاَ، إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ». قَالَ(5) رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَصِيَامُ(6) رَمَضَانَ» . قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ: «لاَ، إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ» . قَالَ: وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّكَاةَ، قَالَ:(7) هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: «لاَ، إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ» . قَالَ: فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ: وَاللَّهِ لاَ أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلاَ أَنْقُصُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ.»

1) Diğer rivâyette (رحل الى رسول الله صلى الله عليه وسلم من اهل نجد). 2) Diğer rivâyette binâ'-i mechûl üzere (يسمع). 3) Yine o rivâyette yine binâ'-i mechûl üzere (ولايفقه). 4) Diğer rivâyette yalnız (قال). 5) Diğer rivâyette (فقال). 6) Diğer rivâyette (وصوم). 7) Diğer rivâyette (فقال).

43- Tercüme

Talha bin Ubeydullah radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Necid ahâlisinden saçı başı darmadağın (fakir) bir kimse (huzûr-ı) Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme geldi. Uzaktan sesini karmakarışık duyuyor ve fakat ne söylediğini anlamıyorduk. Nihâyet yaklaştı. Meğer İslâm'ın ne olduğunu soruyormuş. (Bu suâline karşı) Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem: "Bir gün, bir gece içinde beş namaz." buyurdu. (Adamcağız): "Üzerimde bu namazlardan başkası da olacak mı?" diye sordu. "Hayır. Meğer ki tatavvu' edesin (yani kendiliğinden kılasın.) cevabını verdi. Ondan sonra Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem: "Bir de ramazan orucu" buyurdu. (Adamcağız yine): Üzerimde bundan başkası da olacak mı? diye sordu. O da: "Hayır. Meğer ki tatavvu' edesin." cevabını verdi. – Talha radiyallâhu anh der ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem zekâtı da ona söyledi. (Adamcağız yine): "Üzerimde bundan başkası da olacak mı?" diye sordu. Yine (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem): "Hayır. Meğer ki tatavvu' edesin." cevabını verdi. Bunun üzerine yine (Necidli fakir): Vallahi bundan ne artık, ne eksik bir şey yapacak değilim" diyerek ve arkasını dönerek gitti. (Bunu duyunca) Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem: "Eğer doğru söylüyorsa felâh buldu." buyurdu.

* Âyet-i kerîmenin me'âl-i âlîsi: Ey mü'minler! Size dininizi işte bugün ikmâl ettim. Üzerinizdeki ni'metimi itmâm ve (bütün edyân arasından) İslâm'ı size dîn(-i makbûl) olarak ayırdım. [Mâide, 5/3.]

44- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنِ اتَّبَعَ(1) جَنَازَةَ مُسْلِمٍ، إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، وَكَانَ مَعَهُ(2) حَتَّى يُصَلَّى(3) عَلَيْهَا وَيَفْرُغَ(4) مِنْ دَفْنِهَا، فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الأَجْرِ **[323]** بِقِيرَاطَيْنِ، كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحُدٍ. وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ، فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ.»

1) Diğer rivâyette (من تبع). 2) Diğer rivâyette (معها). 3) Lâm meksûrdur. Diğer rivâyette binâ'-i mechûl üzere ve feth-i lâm iledir. 4) Bu da binâ'-i mechûl ile rivâyet edilmiştir.

44- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Her kim imanı sebebiyle ve (fazl-ı İlâhî'yi) umarak bir müslüman cenazesi arkasından gidip de üzerine namaz kılıncaya kadar ve defninden ferâgat edilinceye kadar beraber bulunursa iki kırât ecir ile döner ki kırâtların her biri Uhud (dağı) kadardır. Her kim o cenaze üzerine namaz kılar da defnolunmazdan evvel dönerse (yalnız) bir kırât (ecir) ile dönmüş olur.

45- Hadîs-i Şerîf

عن عَبْدُ اللَّهِ بن مسعود رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «سِبَابُ المُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ.»

45- Tercüme

Abdullah bin Mes'ûd radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin: "Müslümanı sövmek fısk, onunla katletmek küfürdür." buyurduğu rivâyet olunuyor.

46- Hadîs-i Şerîf

عن عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ رَضِى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ يُخْبِرُ بِلَيْلَةِ القَدْرِ، فَتَلاَحَى رَجُلاَنِ مِنَ المُسْلِمِينَ فَقَالَ: «إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بِلَيْلَةِ القَدْرِ، وَإِنَّهُ تَلاَحَى فُلاَنٌ وَفُلاَنٌ، فَرُفِعَتْ، وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمْ، التَمِسُوهَا(1) فِي السَّبْعِ وَالتِّسْعِ(2) وَالخَمْسِ.»

1) Diğer rivâyette (فالتمسوها). 2) Diğer rivâyette (فى التسع والسبع).

46- Tercüme

Ubâde bin Es-Sâmit radiyallâhu anhdan rivâyet olunuyor ki Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Kadir Gecesi'ni haber vermek üzere (hâne-i saâdetinden) çıktı. Derken müslümanlardan iki kişi kavga ettiler. Buyurdular ki: "Ben size Kadir gecesini haber vermek üzere çıkmıştım. Fülân ile fülân kavga ettiler de (Ona dâir olan bilgi) ref' olundu. İhtimal ki de hakkınızda bu daha hayırlıdır. Artık siz Kadir Gecesi'ni (yirmiden sonraki) yedinci veya dokuzuncu veya beşinci gecelerinde arayınız."

47- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِى الله عنه قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) يَوْمًا بَارِزًا(2) لِلنَّاسِ، فَأَتَاهُ رجل(3) فَقَالَ: مَا الإِيمَانُ؟ قَالَ: «الإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلاَئِكَتِهِ، وَبِلِقَائِهِ، وَرُسُلِهِ(4) وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ» . قَالَ: «مَا الإِسْلاَمُ؟»

قَالَ: «الإِسْلاَمُ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ، وَلاَ تُشْرِكَ بِهِ(5) وَتُقِيمَ الصَّلاَةَ، وَتُؤَدِّيَ(6) الزَّكَاةَ المَفْرُوضَةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ». قَالَ: «مَا الإِحْسَانُ؟» قَالَ: «أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ» ، قَالَ: «مَتَى السَّاعَةُ؟» قَالَ: «مَا المَسْئُولُ عَنْهَا(7) بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ، وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا: إِذَا وَلَدَتِ الأَمَةُ رَبَّهَا، وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الإِبِلِ البُهْمُ(8) فِي البُنْيَانِ، فِي خَمْسٍ لاَ يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ» ثُمَّ تَلاَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الآيَةَ(9)، ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ: «رُدُّوهُ» فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا، فَقَالَ: «هَذَا(10) جِبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ.»

1) Diğer rivâyette (كان النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (بارزا يوما). 3) Diğer rivâyette (فاتاه جبريل). 4) Diğer rivâyette (وبرسله). 5) Diğer rivâyette (به شيئا). 6) Eldeki Buhârî nüshalarında (وتؤى). 7) Diğer rivâyette (عنها) yoktur. 8) Hem merfû' hem mecrûr olarak mervîdir. 9) Bir rivâyette (وينزل الآية), diğer rivâyette (علم الساعة ثم). 10) Diğer rivâyette (ان هذا).

47- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Bir gün Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem halka gözükmüştü. (Yanına) biri gelip: "İman nedir?" diye sordu. "İman Allah'a ve meleklerine Allah'a mülâkī olmaya (yani ru'yetullâha) ve peygamberlerine inanmak kezâlik (öldükten sonra) dirilmeye inanmaktır." cevabını verdi. "Ya İslâm nedir?" dedi. "İslâm Allah'a ibâdet edip (hiçbir şeyi) O'na şerîk ittihâz etmemek; namazı ikâme ve farz edilmiş olan zekâtı edâ etmek, Ramazan'da oruç tutmaktır..." buyurdu. (Ondan sonra): "İhsân nedir?" diye sordu. "Allah'a görüyormuşsun gibi ibâdet etmektir. Eğer sen Allah'ı görmüyorsan şüphesiz o seni görür." buyurdu. "Kıyâmet ne zaman?" dedi. (Bunun üzerine) buyurdu ki: "Bu mes'elede sorulan sorandan daha âlim değildir. Şu kadar var ki (kıyâmetten evvel zuhûr edecek) alâmetlerinden haber verebilirim. Ne zaman (satılmış) cariye efendisini doğurur, dilsiz deve çobanları (yüksek) bina kurmakta birbiriyle yarışa çıkarlarsa (o zaman kıyâmet kopar) ki (bunun vakti) Allah'tan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir. Ve ondan sonra Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem [1](إِنَّ اللَّهَ عِندَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ) âyet-i kerîmesini tilâvet buyurdu. Derken (gelen adam) arkasını döndü (gitti). Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem: "Onu çevirin." diye emrettiyse de izini bulamadılar. Bunun üzerine buyurdu ki: "İşte bu Cibrîl (aleyisselâm)dır. Halka dinlerini öğretmek için geldi."

Ahmed Naim

[1] Âyet-i kerîmenin me'âl-i âlîsi: Kıyâmetin vakti hakkındaki ilim şüphesiz Allah'a mahsûstur. Yağmuru (istediği yere istediği vakitte) O yağdırır. Kadın rahimlerindeki mahlûklar (erkek mi dişi mi) O bilir. Hiçbir kimse yarın hayır ve şer ne kazanacağını bilemez. Hiçbir kimse hangi toprakta öleceğini bilemez. E[elif] H[he] Vallâhu a'lem. [Lokmân, 31/34.]

[324] ISLÂH-I MEDÂRİS MÜNÂSEBETİYLE

Muhterem hocalarımız beyninde ıslâh-ı medâris mes'elesi öteden beri mevzû'-i bahs oluyordu. İslâmiyet'in müslümanların âtîsiyle pek ziyâde alâkadâr olan şu mes'ele i'lân-ı hürriyyeti müteâkib ehemmiyetiyle mütenâsib bir tarzda tazelenmeye başladı. Talebe-i ulûm da kendilerinin tahsîlleri, hayatları, istikbâlleri nokta-i nazarından pek mühim olan şu mes'eleye karşı bîgâne kalamazlardı. Fakat aralarında henüz muntazam bir teşkîlât bulunmadığından arzularının meydana gelmesi için teşbbüsât-ı müsmire ibrâz edemiyor ve ne yolda hareket etmek lâzım geldiğini bilemiyorlardı. Nitekim o zamanlar talebe-i ulûmun teşebbüsüyle devr-i sâbık ders vekîlinin tebdîli şu gizli arzuların bir netîce-i fi'liyyesi olmak üzere telakkī olunabilir...

Şanlı Hürriyet Ordusu'nun İstanbul'a duhûlünü müteâkib şu ihtiyaç gerek hocalarımızca, gerek talebe-i ulûmca daha pürüzsüz, daha vâzıh bir sûrette anlaşıldı... Artık merci'-i âidinin, Bâb-ı Meşîhat'in bu mes'eleye karşı lâ-kayd kalması imkân hâricinde idi. İşte bunun üzerinedir ki sâbık Şeyhülislâm Hüsnü ve ders vekili Hâlis Efendiler tarafından daha birçok dersler ilâve etmek sûretiyle ders programlarında bir nevi' tebdîlât icrâ edildi...

Şu tebdîlât, ıslâh-ı medâris nokta-i nazarından pek sûrî bir hareket olmakla beraber, ileriye doğru bir hatve olduğunu teslîm etmemek insafsızlık olur.

Fakat efkâr-ı umûmiyye, hocalar, talebe, ileriye doğru atılmış olan bu hatveyi kâfî görmediler. Zâten hakları da vardı. Çünkü bunlar medârisce hakîkī bir ıslâhâtın vukuûna muntazır bulunuyorlardı. Bu tebdîlât ise hakîkī bir ıslâhât değil, sûrî bir şeyden ibâret idi. Talebe-i ulûm bununla çoktan bıkmış usanmış oldukları hayât-ı tahsîliyyelerinde zerre kadar hayırlı bir inkılâb husûle gelmiş olduğunu görmediler. Hep o eski tefessüh etmiş hayatları devam edip gidiyordu, diğer taraftan derslerde de hiçbir tehavvül ve terakkī görülmüyordu, usûl-i tedrîs de hep o eski usûl idi. Fen derslerinden de istifâde edilemiyordu. Çünkü bu dersler de bütün ma'nâsıyla intizâmsız gidiyordu. Hülâsa bütün şu tebeddülât talebe hayatında bir kargaşalık tevlîdinden başka hiçbir işe yaramadı.

Hocalar da memnun olmadı. Çünkü hocalar şu tebeddülâtta kendileri için cüz'î olsun fâideli bir hisse olmadığını gördüler. Bundan mâadâ uhdelerine tatbîki gayr-ı kābil bir program tahmîl olunmuş idi, ki bu da onların vicdanlarını yakıp kavuruyordu...

İşte bütün şu mülâhazalardan dolayı gerek hocalar, gerek talebe-i ulûm bu tebeddülâta ıslâhât nazarıyla bakamadılar, kalplerinde de bir itmi'nan göremediler. Yine bütün arzularıyla hakîkī bir ıslâhâta muntazır kaldılar.

Zâten bu defa makām-ı mu'allâ-yı meşîhati terakkī-perver, mütefekkir bir zât-ı âlî –Musa Kâzım Efendi hazretleri– işgāl ediyordu. Hocaların talebe-i ulûmun arzu ettikleri medârisin ıslâhâtı lüzumunu onlar kadar takdîr, onlar kadar arzu ediyordu. Çünkü kendisi de o medreseler muhîtinden yetişmiş, fakat fikriyle, irfânıyla, terakkī ve teâlî etmiş bulunduğundan medreselerde, ders programlarında, talebe-i

ulûm hayatında bulunan bütün hataları bütün noksanları daha ziyâde takdîr buyuruyordu. Bir de fazla olarak esas mes'elede olan bu hataların, bu noksanların, İslâmiyet'in âtîsi için büyük bir tehlike olduğunu yakînen biliyordu. Binâenaleyh bu bâbda lâzım gelen ıslâhâtı yapmak için kemâl-i safvet ve hulûsla ilk fırsatı müterakkıb bulunuyordu.

Nihâyet geçenlerde hâl ü zamân ile, ihtiyaç ile mütenâsib bir tarzda medâris-i İslâmiyye'nin ıslâhı için bâ-emr-i celîl-i meşîhat-penâhî encümen-i mahsûs teşkîl olunduğu görüldü.

Şu teşebbüs-i mühimmin bil-umûm talebe-i ulûm mehâfilinde, medreselerde kemâl-i meserretle alkışlanmakta olduğu işitiliyor. Yalnız muhterem hocalarımızın ve talebe-i ulûmun değil, belki ahvâl-i zamâna az çok muttali', aklı başında bil-umûm mü'minîn ve müslimînin an-samîmi'l-kalb buna iştirâk edeceğinde şüphe edilemez. Çünkü bu mes'ele öyle bir mübremiyet-i katî'a kesbetmiştir ki bunu anlamamak için mutlaka ahvâl-i zamândan, âlem-i İslâm'dan, hele gözümüzün önünde memleketimizde cereyân eden vukūâttan zerre kadar haberdâr olmamak îcab eder.

Görülüyor ki âlem-i İslâm'ın her tarafında, hatta her köşesinde bir eser-i intibâh, bir hareket var. Müslümanlar artık kendilerini, dostlarını, kardeşlerini tanımaya başlamışlardır. Bu inkâr olunamaz bir hakîkat-i mahza hâlini almıştır. Bütün buna rağmen biz Osmanlı müslümanları, hele hocalarımız ve talebe-i ulûmumuz dâr-ı İslâm'da ve merkez-i Hilâfet olan bir memlekette bulunduğumuz halde, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan böyle de gāfil bulunur isek âlem-i İslâm'a karşı afv olunmaz büyük bir mes'ûliyet altında kalırız.

Bizim bütün hatalarımız, bütün kusurlarımız âlem-i İslâm'ın her tarafında acı te'sîrler bırakıyor: Bugün iyi kötü hiçbir hareketimiz âlem-i İslâm'ın nazar-ı teftîş ve tenkîdinden gizli kalmıyor. Hele medreselerimizin perîşânlığı, ruhsuzluğu, ilmiyemizin acz ü fütûru, mesleksizliği o kadar muhik tenkîdlere uğruyor ki insan bunları işittikçe mahcûbiyetinden ne diyeceğini bilemiyor.

Fakat i'tirâf etmeliyiz... Biz Osmanlı hocaları, talebemiz, tenkîde hırpalanmaya o kadar şâyânız ki mâzîde, halde İslâmiyet ve ulûm-ı İslâmiyye nokta-i nazarından pek büyük ehliyetsizlikler gösterdik. Bunların hiçbirisini de gizlemek elimizden gelmez. Çünkü hepsi de meydanda...

* * *

Hepimiz biliyoruz ki Osmanlı müslümanların kılıcı pek keskin idi. **[325]** Bu sâyede pek çok fütûhâta nâil oldular, birçok akvâm-ı muhtelife Hükûmet-i Osmâniyye'nin zîr-i himâyesine girdiler. Bunu müteâkib ekseriyet i'tibâriyle müslüman olmayan bu akvâmdan bazıları yavaş yavaş kendiliklerinden dîn-i mübîn-i İslâm'a ısındılar ve çok geçmeden Müslümanlığı resmen kabul ettiler. Bunlardan kavmiyetlerinin mütehammil olduğu isti'dâd-ı ilmîleri ve merâkiz-i İslâmiyye'ye olan kurbiyetleri nisbetinde bazı gençler merâkize gelerek medreselere dâhil olur, ders programlarında mevcûd ulûm-ı İslâmiyye'yi öğreniyorlardı. Sonra memleketlerine avdet ederek kavimlerine ta'lîm-i dîn ediyor, hiç olmazsa Müslümanlığın canlı bir numûnesi olarak İslâmiyet'in oralarda kökleşmesine sebep oluyorlardı. Fakat memâlik-i meftûhanın merâkize uzak olan köşelerinde bu hiss-i tedеrrüs hakkıyla uyanamadı. Bu sebeptendir ki Müslümanlık da o yerlerde tamamen teessüs edemedi. Merâkizden oralara gidip ta'lîm-i dîn edecek, bunu kendisi için bir vazîfe bilecek hamiyetli bir kimse de bulunmuyordu. Onun için din bu gibi yerlerde tamamiyle kökleşemedi. Gevşek kaldı. Bunun yüzündendir ki başımıza birçok belâlar geldi ve gelmektedir.

İşte Arnavud kardeşlerimiz bu bâbda bizim için güzel bir misâl teşkîl ederler. Şöyle ki onların dîn-i mübîn-i İslâm'ı kabul etmelerinde –bit-tabi' hükûmetin diyemem, çünkü fethetti– fakat hocalarımızın zerre kadar te'sîrleri olamadı. Bidâyeten böyle olduğu gibi, nihâyeten oralarda İslâmiyet'in esaslı bir tarzda yerleşmesi husûsunda da hiçbir hizmetleri görülemedi. Arnavudluğun müslüman Türklük âlemine komşu olan kısmında bir dereceye kadar görenek ile Arnavudluğun fıtratında mevcûd safvet ve hulûs ile dîn-i mübîn-i İslâm'a karşı kavî denilecek bir irtibât görüldü. Fakat bu komşuluktan mahrûm olan tarafları –ki ekseriyet i'tibâriyle cenûb Arnavudları– vaktiyle İslâmiyet'i nasılsa kabul etmiş bulundukları halde bugün, bu bâbda pek az terakkī etmişlerdir. İsimleri Ahmed, Mehmed, İbrahim, Ömer... olduğu halde ruhları, terbiyeleri o kadar başkadır ki orada İslâmiyet'in Hıristiyaniyet'e karşı kat'iyen mağlup olduğuna hükmetmek pek kolay gelir.

Geçenlerde arkadaşlarımdan bahriyeye mensûb, gözü, fikri açık Arap kavm-i necîbine mensûb muhterem bir imam efendi Donanma-yı Osmânî ile beraber icrâ etmiş olduğu seyâhatindeki müşâhedâtını yanarak yakılarak anlatıyordu:

– Evet azîzim, diyordu, artık oraları Rumlaşmış... Rumlaşmış da değil, âdetâ Yunanlaşmış... Oralarda İslâmiyet değil, Osmanlılıktan da eser yok... Yunanca âdetâ lisân-ı resmî hükmünü almış; herkes Rumca konuşuyor, Rumca yazıyor. Bütün muâmelât Yunanca... Ahvâl ve âdât, âdâb-ı mu'âşeret hep başka, başka olmakla da Arnavudca değil, Rumca... Camiler kapalı, harâb, mektepler, medreseler yok; hoca nâmı taşıyanlar da avâm-ı nâstan farksız...

Diğer taraftan bu muhît İslâmiyet'ten pek az haberdâr olmağla beraber ülfet ve imtizâcları kat'iyen gayr-ı kābil birtakım tarîkatler ile mal-â-mâldır ki işte İslâmiyet nâmına şu tarîkatlerden başka hiçbir şey oralara idhâl edilmemiş; esâsı İslâmiyet, mezâyâ-yı İslâmiyyet onlara öğretilmemiştir.

Dıraç havâlîsinde olan birçok Arnavud köyleri vaktiyle tamamen İslâm iken sonraları kâmilen dinini zâyi' etmiş ve oralarda bulunan Rum rahiplerinin teşvîkātıyla Hıristiyanlığı kabul eylemişlerdir. Bu hâlin o havâlîde mütemâdiyen tevessü' etmekte olduğu da rivâyet olunuyor.

Trabzon vilâyeti dâhilinde birçok köy ahâlisinin de Hıristiyanlığı kabul ederek –mesela– Yorgi veled-i Ömer, Nikolay veled-i Abdullah... deyü yâd edilmekte oldukları söyleniyor.

Hükûmeti hayli zamandan beri işgāl etmekte olan Cebel-i Dürûz ahâlisi de vaktiyle hakīkī İslâm idiler. Fakat gitgide cehâlet yüzünden tarîk-ı dalâle saptılar, İslâmiyet'i unuttular.

Sâir urbânın hâli de hemen buna karîbdir. Aralarında İslâmiyet'in ancak ismi var. Irak taraflarında bulunan kabâil ve aşâirin ahvâli de pek tuhaf... Bunların da İslâmiyet ile az alışverişleri olduğu anlaşılıyor...

Maamâfih hallerine bakmadan bil-umûm urbân kendilerini hakîkī bir müslüman zannederek bir Türk gördükleri zaman "Nasrânî" demeğe cesâret ediyorlar. Demek oluyor ki biz bunlar ile beş altı yüz seneden beri beraber bulunduğumuz halde kendimizin hak müslüman olduğumuzu bunlara anlatamamışız.

Acaba kabahat, kimde? Anlayamayanda mı, yahud anlatamayanda mı?

Anadolu içlerilerinde de müdhiş bir cehâlet hükümfermâ. Ahâlinin dinden, İslâmiyet'ten haberi pek az... Mektepler perîşân, camiler harâb... Buralarda din görenek ile tevârüs tarîkıyle gelmiş bir şey... Yoksa ta'lîm ile esaslı bir tarzda bilinmiş ma'lûmât kabîlinden değil, eğer ora ahâlisinin fıtratlarındaki safvet ve necâbet bulunmaya idi, bu kadar azîm bir ihtimâmsızlığa karşı oralarda dinden, İslâmiyet'ten eser bile kalmaz, ahâli hayvaniyet derekesine inmiş, olurdu. Bereket versin ki ahâlimizde olan safvet-i kalbiyye bir dereceye kadar yolsuz taşkınlıklara meydan vermiyor.

Zâten İstanbul, İzmir, Selanik... gibi ecnebîliğin galebesiyle kavmiyetimize mahsûs o safvetin zâil olduğu yerlerde dine olan merbûtiyetler hayli gevşemiştir, denilirse hata edilmiş olmaz zannederim.

* * *

İşte bütün şu ma'rûzâttan anlaşılıyor ki biz Osmanlı müslümanları –bazı muvaffakıyetler müstesnâ olduğu halde– âlem-i İslâmiyyet'e karşı şâyân-ı tizkâr o kadar büyük işler yapamamışızdır. Munsifâne düşünecek olur isek bunu inkâr edemeyiz.

[326] Maatteessüf mâzîde olan şu ihmalimizin neticesi olmak üzere bugün öyle bir mevkideyiz ki Müslümanlığa karşı cidden saf ve samimî, yüzlerce seneden beri kendi memleketimizde yaşayan akvâmı mukaddes İslâmiyet bayrağı altında toplamaya muktedir olamıyoruz. Her gün serzede-i zuhûr olan ahvâl-i mü'essife buna büyük bir misâl teşkîl ediyor.

Arnavud kardeşlerimizin gürültüleri, Arap kardeşlerimizin ser-keşâne muâmeleleri... Öyle bir iki günde, bir iki ayda husûl bulmuş bir vak'a-i âniyye değildir. Bu vak'aların hepsi birer neticedir ki esbâbı senelerden beri hazırlanmış, büyük bir ihmâl ve kayıdsızlığımız ile terbiye ve perverde edilmiştir.

Fakat bugün bu kusurlarımızdan bil-umûm Osmanlı milleti mes'ûl olamaz. Milletin kabahati yoktur. Çünkü millete vekâlet eden hükûmet var. Hükûmet de ayrıca müstakil ve husûsât-ı İslâmiyye'den mes'ûl olmak üzere teessüs eden "Dâire-i Meşîhat"a tevdî'-i umûr etmiştir. Binâenaleyh mâzîde olan bütün bu ihmâlimizden, lâ-kaydlıklardan Bâb-ı Meşîhat mes'ûldür. Yoksa saf ve samimi olan o bî-çâre Arnavudları, Müslümanlığa çoktan alışmış fakat hakkıyla terbiye ve tehzîb görmemiş urbânı, Anadolu Türklerini... Mes'ûl tutmak muvâfık-ı adl ü insâf olamaz.

Bâb-ı Meşîhat, zîr-i himâyesinde bulunan akvâmın arasına vakit ve zamanıyla mezâyâ-yı İslâmiyye ile muttasıf, gāye-i İslâmiyye'ye âşinâ, muktedir hocalar irsâl ederek lüzumu vechile telkînât-ı mütemâdiyyede bulunmuş ola idi, hiç şüphesiz ki bugün kardeşler arasında tekevvünü pek çirkin görülen şu kabîl ahvâl-i mü'essife karşısında bulunmazdık.

Fakat maamâfih Bâb-ı Meşîhat o vakitler bu hakîkati takdîr edemiyordu. Ulemâmız, hocalarımız da büsbütün başka bir âlemde pûyân oluyordu. Medreselerimizde olan talebe-i ulûm lafzî münâkaşalar ile ibâre tahlîli ile vakit geçiriyor, rûh-ı İslâmiyyet'i ilhâm edecek ulûm-ı İslâmiyye'den mahrum kalıyordu.

Bunlar böyle gāfil kaldıkça memleketin diğer taraflarında gizliden gizliye İslâm'ın gövdesi baltalanıyordu. Büyük bir vak'a-i mü'essifeye ma'rûz kalmadıkça bundan hiçbir kimsenin haberi bile olmuyordu.

İşte görülüyor ki Bâb-ı Meşîhat gerek memâlik-i Osmâniyye dâhilinde, gerek hâricinde ahâlî-i İslâmiyye'yi ma'nen kendisine rabtedememiştir. Hatta memleketimizin birçok yerlerinde dîn-i mübîn-i İslâm resmen kabul edilmiş iken mücerred Bâb-ı Meşîhat'in ihmâli yüzünden oralarda kök tutamamıştır. Hele memâlik-i ecnebiyyede bulunan İslâmlar makām-ı meşîhatin ismini bile işitmemişlerdir, der isek hata etmiş olmayız.

Ne denilirse denilsin Bâb-ı Meşîhat, bil-umûm ahâlî-i İslâmiyye'ye karşı, din nokta-i nazarından, bir mevki'-i âlî-i ma'nevî ihrâz edememiş; belki din perdesi altında, fakat bugün muâmelâtı bozuk, âdî devâir-i hükûmetten bir dâire mesâbesinde kalmıştır.

O müessese-i azîmenin başında bulunanlar kemâl-i hazâkatle, kemâl-i ciddiyyetle düşünerek âlem-i İslâmiyyet'i âheste âheste olsun bir tarîk-ı terakkīye, İslâmiyet'e mahsûs saf ve temiz bir medeniyete sevk ve tevcîh edememişlerdir.

Bi-hakkın âlimlik ünvân-ı mübeccelini kazanmış olan Molla Hüsrevler, Hızır Beyler ile pek kuvvetli bir ma'nâsıyla fakîh-i müttakī denilmeye hak kazanmış olan Zenbilli Ali Efendiler ve emsâlinin bile fazîletleri şahıslarına, ilimleri pek az bâkī kalmakla zamanlarına münhasır kaldı.

Pek cüz'î, fakat esaslı ve dûr-endîşâne, bir düşünce ile bütün âlem-i İslâmiyyet için dinî bir merkez-i umûmî hâlini almak isti'dâdında bulunan şu müessese, bu efâzıl ile de, halefleri ile de hiçbir feyze nâil olamadı. Kulûb-ı müslimînde bu makāma karşı ayrıca mümtâz bir his uyanmadı. Orada yetişen, orada geçinen âlimler, fâzıllar... Hep bir hâkim, bir me'mûr olmaktan fazla, dâhî bir muallim-i İslâm olmak şerefini ihrâz edemediler. Hiçbiri, hiçbir zaman İslâmiyet için emîn, parlak bir istikbâl hazırlayamadılar...

* * *

Acaba niçin Bâb-ı Meşîhat'in şu birkaç asırlık hayatını hep mütemâdî bir muvaffakıyetsizlik ta'kîb ediyor? Târîh-i te'essüsünden asırlar mürûr ettiği halde niçin İslâmiyet'e hiçbir hizmeti dokunamıyor? Niçin bu müesseseden âlem-i İslâm zerre kadar olsun müstefîd olamıyor?

İşte bütün bunların şüphesiz esbâbı, esbâb-ı mü'essiresi bulunmak îcab eder.

Fikr-i âcizâneme göre bunların bütün esbâbı bir noktada ictimâ ediyor ki Bâb-ı Meşîhat'in kendisi için lâ-yemût, daima müterakkī, sâliklerini daima saâdete sevk edecek bir meslek-i müstakīm ta'yîn edememesinden ibârettir.

İşte bu mesleksizlik neticesiyledir ki insanları tarîk-ı saâdete sevk edecek, ahlâk-ı beşeriyyenin tehzîb ve tasfiyesiyle iştigāl edecek bir hey'et-i irşâdiyye, yani ulemâ yetiştirmeyi düşünemedi. Açık ta'bîr ile uhdesine isâbet eden vazîfesini hüsn-i îfâda kusûr etti.

İşte bunun içindir ki Osmanlılık âleminde bütün ma'nâsıyla İslâmiyet'i temsîl eden ulemâ yetişemedi. Âlem-i İslâm'ın ihtivâ ettiği –Osmanlı'dan başka– her kavimde isimleri tarihe kaydolunabilecek, birçok ulemâ, birçok feylosoflar mütefekkirler yetiştiği halde bizim Osmanlılık âleminde mâzîde ve halde hatırları sayılacak büyük bir mütefekkir-i İslâmî'ye tesâdüf olunamaz. İslâmiyet ihtivâ ettiği bütün rûh-ı hikmetiyle tecellî edecek bir zemîn-i müsâidi, bizim muhîtimizde bulamadı. Biz her şu'be-i ilmin pek mebzûl olan cihetlerinde uğraştık durduk. Herkesin umûmiyetle bildiği şeyleri bildik; herkesin yazabildiği şeyi yazdık. Yoksa hiçbir ilmin hiçbir ciheti bizim muhîtimize mahsûs, şâyân-ı zikr yüksek bir terakkīye mazhar olamadı.

[327] Ulûm-ı İslâmiyye'yi bir defa gözümüzün önüne getirelim: İlm-i tefsîr, ilm-i hadîs, usûl-i fıkh, fıkıh, kelâm... Hepsi Osmanlı Türklerinin ahz ettiği kavimde ne idi ise, sonra bizde de hep öyle kaldı. Bize, biz Osmanlılara geldikten sonra fazla bir terakkī eseri görülemedi. Bizde mümtâz bir müfessir, mümtâz bir muhaddis yetişemediği gibi, akıl ile fikir ile pek ziyâde temasta bulunan usûl-i fıkh, fıkıh, kelâm fenlerinde de ayrıca müşârun bil-benân olan kimseler yetişemedi...

İşte âsâr meydanda... İsteyen bir mukāyese yapabilir.

Ulûm-ı İslâmiyye bize dâhil olmakla terakkī etmek şöyle dursun, bilakis her biri, birçok cihetten mahdûd bir dâire içine alındı. Müellifler, muallimler... Hep ayniyle, yahud az çok eksiğiyle hep seleflerinin tarz-ı te'lîf ve ta'lîmini taklîd ettiler. Tabîîdir ki mukallid pek nâdir olarak taklîdini bi-hakkın icrâ edebilir. Yoksa mukallidler ekseriyet i'tibâriyle bi-hakkın taklîd icrâsına muvaffak olamazlar. Amelde demiyorum, ilimde taklîd değil, fikir asıl olmalıdır. Fikir karışmayan bir ilim ebeden terakkīye mazhar olamaz.

Filhakīka biz ulûmun, sanâyiin, ticâretin... Bütün şu'belerinde ekseriyet i'tibâriyle büyük bir ehliyetsizlik göstermiyoruz değil, belki her işimizde mahâretsizlik ibrâz ediyoruz. Her işte olan muvaffakıyetimiz daima yarımdır. Bütün işlerimiz hâdde-i tahlîden geçirilse şu aczimiz bütün âsârıyla meydana çıkar. Bu hakīkatın setri imkân hâricindedir.

Bunlar müsellem olmağla beraber şu muvaffakıyetsizliklerimizi düşmanlarımızın yaptığı gibi doğrudan doğruya isti'dâd-ı fıtrîlerimizdeki kusura rabt u isnâd edivermek de sahîh olamaz. Cenâb-ı Hâlık'ın mâhiyet-i insâniyye ve bil-umûm benî beşer için bir hâssa-i mümeyyize olmak üzere bahş ü ihsân buyurduğu bu kıymetdâr isti'dâd-ı fitrîden böyle kocaman bir kavim ve milletin mahrum edilmiş olması kat'iyen kabul olunamaz. Zâten arada sırada bu kavmin bazı pek ince işlerde büyük bir mahâret ve hazâkat gösterdikleri, bazı işleri kemâl-i muvaffakıyyetle, ancak bu kavme mahsûs bir muvaffakıyyet-i azîme ile îfâ ettikleri de görülüyor.

Bu bâbda bize denilebilecek ve bizim de inkârına muktedir olamayacağımız, müte'essifâne tasdîke mecbûr kalacağımız bir hakīkat vardır ki o da bizim isti'dâd-ı fıtrîmizin başka akvâma nisbeten zerre kadar noksanı olmamasından, belki bunun bizde pek az tecellî ve inkişâf etmiş olmasından ibârettir. Demek oluyor ki zihinlerimiz, fikirlerimiz sürekli bir idmân ve i'mâle tâbi tutulmuş olmadığından fiiliyât ve ameliyâta en ziyade mukārin olan isti'dâd-ı kesbî bizlerde henüz bi-hakkın münkeşif olamamıştır.

Anlaşılıyor ki cevdet-i fikriyle, hikmetiyle kesb-i imtiyâz etmiş parlak sîmâların târîh-i Osmânî-i İslâmî'de görülememesini kavmimizin isti'dâd-ı kesbîsinde olan noksana tahmîl etmekten başka çâre yoktur.

* * *

Öteden beri Osmanlılık âleminde milletin efkâr ve hissiyâtını okşayarak tahrîk edecek, gayr-ı mahsûs bir tarzda terakkī ve teâlî ettirecek bir müessese mevcûd değil idi. İşte bunun içindir ki bugün bizim muvaffakıyetsizliğimizin yegâne sebebi olan isti'dâd-ı kesbîmiz hakkıyla inkişâf edemedi kör kaldı. İşte bunun içindir ki her işimizde muvaffakıyetsizliği muvaffakıyetsizlik ta'kīb etmekle me'yûs oluyoruz.

Fakat bütün bu hallerin mes'ûliyeti pek uzak olan bir mâzîye âid olmakla beraber bütün günahları bizim üzerimize yüklendi; bütün bu belâları biz çekiyoruz.

O uzak mâzîden i'tibâren abâ ve ecdâdımızın efkâr ve ezhânı usûl-i İslâmiyyet'e muvâfık, fakat ma'kūl, vâsi', yani bir hedef-i saâdete îsâli kat'î bir yol dâhilinde terbiye ve tehzîb edilmiş ola idi, biz bugün hiçbir vechile seviye-i muhîtimizden aşağıda kalmış olmazdık, bizim bugün yüzümüz ak, alnımız açık olurdu. İslâmiyet de şu mahdûd muhît dâhilinde cılız, zaîf bir halde sıkışıp kalmazdı. Bugün İslâmiyet'in bütün âfâkı tenvîr, bütün âlem-i insâniyyeti müteveccih olduğu saâdete îsâl etmekte olduğunu görmekle müftehir olurduk.

Fakat teessüfler olsun ki bu hakīkatler mâzîde anlaşılamadı; mâzîde bu nokta-i nazardan hiçbir şey düşünülemedi. O zamanlar mukadderât-ı İslâmiyye uhde-i hamiyyetlerine tevdî' olunan zevât-ı kirâm ânî olan satvet ve şevketlerine aldandılar, mağrûr oldular. Bu şevket ve satvetin bekāsını, devamını te'mîn edecek bir tarîk-ı müstakīm çizip de seleflerini âminen ve sâlimen saâdete sevk edecek bir müessese-i İslâmiyye meydana getiremediler.

Bâb-ı Meşîhat bir mü'essese-i İslâmiyye idi. Fakat mâzîde hiçbir zaman istikbâl-i İslâm nokta-i nazarından kendisi için bir emel ta'kīb etmedi. Geçirdiği bütün safahât-ı târîhiyye buna şâhiddir.

Medâris-i Osmâniyye de Bâb-ı Meşîhat'e merbût ve mantıken onun emeline hâdim olmak lâzım gelen birer müessese-i İslâmiyye idi. Fakat Bâb-ı Meşîhat'in kat'î bir nokta-i emeli bulunmadığından tabîî medreselerden de büyük hayırlar ümîd etmemek lâzım geliyordu.

Maa-zâlik pek çok değilse bile medreselerimizden hayli fâideler görüldü. Bu, dimâğı bozulmuş bir vücûdda arasıra ma'kūl hareketler görülmesi kabîlinden dîn-i mübîn-i İslâm'ın hıfzı için mücerred Cenâb-ı Hakk'ın bilâ-vâsıta halk buyurduğu lütf u inâyetten ibâret idi.

* * *

Türk millet-i İslâmiyyesi Osmanlılık ünvânı altında bir idâre-i muntazama teşkîl ettikleri vakit, o asıra göre oldukça muntazam denilecek fakat kısmen Arapların, kısmen de Mâverâünnehir'in usûl-i tedrîsleri üzerine müesses dârü'l-ulûmları yok değildi. Medrese-i Semâniyye, bu müesseselerin en muntazamları sırasında olarak gösterilebilinir. Tarihte isimleri görülen, bugüne kadar da eserleri tedâvül etmekte bulunan ulemâ, işte şu medreselerin yetiştirdiği büyüklerdir.

[328] Hakîkaten bu medreselere o zaman için hayli mükemmel, hayli muntazam denilebilirdi. Bununla beraber Endülüs, Mâverâü'n-nehir medreselerine rekābet edebilecek intizâm ve mükemmeliyeti hâiz değildi.

Mâverâü'n-nehir medreseleri binaca, bir dereceye kadar da tahsîlce; Endülüs medreseleri ise muayyen bir hedef gözetilerek tertip edilmiş vâsi', ma'kūl programları i'tibâriyle, o zaman silsile-i terakkīnin kat' ettiği en son noktada bulunuyorlardı.

Bizim Osmanlı medreseleri ise her iki cihetten Endülüs ve Mâverâü'n-nehir medreselerine nisbeten geride idi. Bir kere binalarının olanca meziyeti yalnız sağlam olmasından, kara, yağmura karşı içindekileri barındırabilmesinden ibâret bulunup sıhhat, hayat cihetleri asla nazar-ı dikkate alınmamış idi. Ders programları pek o kadar fenâ değilse bile ihtiyaç ile mütenâsib bir tarzda vücûda getirilmiş sayılamazdı. Usûl-i tedrîs ise tâ öteden beri bozuk, gayr-ı muntazam idi.

Demek oluyor ki ders programlarında, usûl-i tedrîs cihetlerinde akl u fikre, ihtiyâc ve ilcâât-ı zamâneye kat'iyen ehemmiyet verilmemiş ve ders programı tanzîminde gelişigüzel, muvakkat, kısa, dar bir düşünce sevkıyle bir dereceye kadar Araplara, Acemlere ve Mâverâü'n-nehirlilere taklîdden başka hiçbir cihet nazar-ı i'tibâra alınmamış idi.

İşte bu teşkîlât, pek cüz'î, sûrî bazı tebeddülâttan kat'u'n-nazar hemen zamanımıza kadar, olduğu gibi devam etti. Hâlâ da öyle fakat daha intizâmsız bir sûrette devam edip gidiyor...

Evvelce arz edildiği vechile medreselerimizin idarece, teşkîlâtça olan bütün kusurları mahsûs, inkârı gayr-ı kābil birçok netâic-i fi'liyye tevlîd etmiştir ki hayât-ı ictimâiyyemiz, ahlâkımız, dinimiz, fikrimiz doğrudan doğruya bunlardan müteessir olmuştur.

Öteden beri –ekseriyet üzere– bu medreselerde terbiye gören erbâb-ı tahsîlin ahvâl-i umûmiyyeleri tedkīk ü tahlîl edilecek olur ise her şeyden evvel derhal şu neticelere destres olunur:

1- Kitap Esâreti – Bu medreseler alel-ekser müdâvimlerini menkūlâta şiddetle rabtederler; menkūl bir şeyin düşünülüp, tecrübe edilip bulunan bir şeye râcih, yani usûliyyûnun ta'bîrleri vechile naklin akla mukaddem olduğu hissini verirler. Onun için bunlarda kitaba, kitabın elfâzına, muhtemelâtına... pek ziyâde ihtimâm olunur. Kitap tedkīk olunur, tahlîl edilir. Oradan daha dakīk, daha gizli ma'nâlar çıkarılmak istenilir, düşünülür. Fakat kitabın hâricine, ibârenin hâricine çıkılamaz. Git gide bu kitaplar nazarlarda kudsiyet iktisâb eder... İşte talebe-i ulûm bir sûretle sevdiği birkaç kitaba bütün bütüne merbût olup kalır. Buna karşı aklın, fikrin, tecrübenin, ihtiyâcın ehemmiyeti kalmaz. Kitaba esîr olur...

Hatta hâdis bazı eserler vardır ki bunlara dîn-i mübîn-i İslâm'ın esâsını teşkîl eden menâbi'-i mukaddeseye mümâsil imiş gibi bir mevki' verilmek istenildiği görülmüştür. Son zamanlarda Kitâb'ın, Sünnet'in de o derece rağbetle tedâvülde bulunmamasını işte şu sebebe atfedebiliriz.

İşte evvelce arz edilen "menkūl" kelimesinden Kitâb'dan, Sünnet'ten, âsâr-ı eslâftan başka bir ma'nâ anlaşılmak lâzım geldiği kolaylıkla meydana çıkar.

Kitap esâretinin neticesi olmak üzere cevvâliyet-i fikriyye; hassâsiyet-ı zihniyye yavaş yavaş sönüyor. Dâire-i idrâk darlaşıyor. Ortalığa muzlim bir amâ-yı taklîd çöküyor.

Bir ilim, bir san'at bir kavimden diğer bir kavime intikāl ettiği sûrette ekseriyet üzere daha ziyâde terakkī ve teâlîye mazhar olmakta iken, ulûm-ı İslâmiyye bize intikāl etmekle bulunduğu halden daha fazla bir kemâl kesbedemedi. Belki bir dereceye kadar tedennîye bile ma'rûz kaldı. İşte bizde görülen şu müstesnâ hâdiseyi de fikirlerimizde olan durgunluğa atfetmek daha ma'kūl görünüyor.

Tabîî bu hâletin hayât-ı ictimâiyyemize, maîşetimize te'sîri olmamış değildir. Ale'l-amyâ âbâ ve ecdâdın âsârına iktifâ, ne husûsta olursa olsun teşkîlât-ı kadîmeye tarafdarlık, yahud kör körüne her şeyde başkasına taklîde çalışmak... Hülâsa bil-umûm ahvâlde meşhûd olan fikr-i ihtirâ'dan, kendimize, kendi düşüncemize münâsib bir hatt-ı hareket ta'yîn edebilmekten mahrûmiyetimiz de şu fikir durgunluğunun bir netîce-i tabîiyyesi olduğuna şüphe edilemez.

2- Mütedeyyinâne, Âlimâne Bir Gāye-i Emelin Ma'dûmiyeti – Bizim medreselerde herkes okuyor, çalışıyor, ezberliyor... Hoca olacağım diyor, bunu biliyor. Çünkü bu, az olsa da maddî bir menfaat ile alâkadârdır. Fakat bunun ötesini, hocalığın sonunu, hoca olmayla ne yapacağını düşünemiyor. Akıl, fikir hocalığa kadar eriyor da arka tarafı mâba'de't-tabî'iyyât gibi, muzlim kalıyor.

Okumak, medreselerde çalışmak hoca olmak içindir; fakat hoca olmak niçindir?

İşte bu bir suâldir ki hâl ve mâzî nazar-ı i'tibâra alınarak cevabı taharrî edilecek olur ise yek-diğeriyle mütenâkız iki cevaba dest-res olunur. Evvelce hâli nazar-ı tahlîlin önüne vaz' edelim. Bugün hocalık icâzet almak ile başlanır. Rüûs imtihanıyla kemâle erer. Sarf, nahv, mantık, kelâm, usûl-i fıkh... fenleri üzerine yazılan birer ikişer eseri tedrîs etmekle de hitâm bulur. Evsâf-ı mümeyyizesi elsine-i mahsûsadan ibâret. Bâb-ı Meşîhat, me'mûriyet-i resmiyyesi, mahalle imamlıkları, kādîlik, cami imamlıkları... hocalığın ayrıca havâss-ı fârikasındandır.

İşte şu sûretle tahlîl olunarak bakılacak olur ise hocalığın **[329]** ikisi de menfaate merbût, fakat birisi hayli gizli, mübhem, diğeri apâşikâr menfaatlere merbût. Muallimlik, me'mûrluk ile hülâsa edilebileceği görülür.

İbtidâ me'mûrluğu ele alalım. Bu öyle bir me'mûriyettir ki uzaktan, yakından dine istinâd eder. Binâenaleyh bu nevi' me'mûriyeti hâiz olanlar, mutlaka din nâmına icrâ-yı vazîfe ederler. Bu vazîfeler dinîdir, mukaddestir; mukābillerinde sevâb ümîd olunur. Bu vazîfeler, bir vazîfe-i resmiyyedir, mukābillerinde para alınır.

İşte görülüyor ki bu me'mûriyetin hülâsası da sevap ile para kıyâfetinde meydana çıkar.

Muallimlik hakkında da az çok düşünelim. Bugünkü ta'bîrimizce dersiâmlık, müderrislik nâmlarını alan bu nevi' muallimlik de bayağı hendese, hesap, Fransızca... muallimliklerinden pek de fazla bir mâhiyeti hâiz değildir. Bir mektep muallimi hesap, hendese... öğretir. Bir dersiâm da sarf, nahv... ta'lîm eder. Bir muallim tekāüd edildiği gibi, bir müderris de beş on senede sırasıyla birkaç kitabı okutup çıkardıktan sonra icâzet verir, işten çekilir. Zâten gayr-ı muntazam bir hayatın bâr-ı sakîli altında senelerce uğraşmış, artık tâb u tüvânı kesilmiş, ihtiyarlaşmış olduğundan kar gibi beyaz saçı, beyaz sakalı ile kahve, bazen cami köşelerinde ölüme muntazır kalır.

İşte bir hocanın safahât-ı hayâtı bundan ibârettir, ki din, dinin istikbâli nokta-i nazarından şâyân-ı kayd hiçbir ciheti meşhûd olamaz. Ne acıklı bir hayat, ne zâyi' bir ömür!..

* * *

Şimdi mâzîye ircâ'-ı nazar edelim. O muhteşem mâzî, ki mukaddes tanıdıkları meslekleri uğrunda, insanların mâ-bihi'n-necâtı, mâ-bihi's-sâ'âdeti bildikleri maksadları uğrunda cân-siperâne sa'y ü gayret eden, yine bu uğurda fedâ-yı cân etmeyi en sevimli vazîfe bilen rüsul-i kirâmı, enbiyâ-yı izâmı, mütefekkirîni... Bizim enzâr-ı i'tibârımıza vaz' eyler.

Yine azametli mâzî, ki hak, hakkın i'lâsı uğrunda pek uzun zamanlar sa'y ü gayret edip her türlü zahmetlere, meşakkatlere katlanan, târîh-i insâniyyette büyük inkılâblar hazırlayan İbrâhimleri, Musâları, İsâları, Muhammedleri (aleyhimü's-selâm) pîş-i enzârımıza tecellî ettirir. Yine o muhteşem mâzîde, ki hakkın, Kelimetullâh'ın i'tilâ ve teâlîsi uğrunda fedâ-yı cân edercesine çalışan Ebû Bekirleri, Ömerleri, Osmanları, Alîleri, Sa'd bin Ebî Vakkāsları, Ebû Ubeydeleri, Ebû Zerrleri, Süfyân-ı Sevrîleri, Ebû Hanîfeleri, Mâlikleri... (rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn) görürüz.

Tarihin kaydettiği yüzlerce binlerce e'âzım-ı İslâmiyye'nin zâhirde muhtelif görülen meslekleri netîce i'tibâriyle hep bir noktada ictimâ' ediyordu. Müfessir, muhaddis, fakîh, hakîm... hep aynı hedefe erişmek için çalışıyordu. Meslek-i zâhiri muhtelif, fakat meslek-i bâtını, hedef bir idi. Herkes i'lâyı Kelimetullâh'ı, teâlî-i İslâmiyyeti'i, saâdet-i insâniyyeyi kendisi için müntehâ-yı emel biliyor. Ne yapılırsa yapılsın işte şu mukaddes emele erişmek için yapılırdı.

İşte görülüyor ki mâzîde öyle âdî bir muallimlikten, me'mûrluktan ibâret bir hocalık mevcûd değil idi. Mâzîde ancak Müslümanlık mevcûd idi.

O zamanın Müslümanlığı da ne kadar tahlîl edilirse edilsin hiçbir vechile altından sap sarı bir altın ile çırçıplak bir muallimlik meydana çıkmaz. O zamanlar muallimlik saâdet-i beşeriyye için sağlam, emîn, muvaffakıyetli bir yol i'tikād olunuyor; büyük, küçük herkes, bütün benî beşerin o yoldan giderek saâdet-i matlûbeye erişmesi için aklının, fikrinin erdiği kadar kemâl-i safvet ve ciddiyetle mütemâdî bir sa'y ü faâliyette bulunuyordu. İşte o zamanın Müslümanlığı, işte o zaman müslümanlarının müntehâ-yı emeli!..

3- Fazîletin şahsa inhisârı – Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak hazretlerinin hiç tahsîl ve terbiye görmemiş kimseler içinde bile büyük dâhiler yetiştirdiği pek çok defalar görülmüş şeylerdendir. Gerek yalnız Hazret-i Allah'ın lütf-ı mahsûsu, gerek zekâvet-i fevka'l-âdeye inzımâm eden sa'y-i mütemâdî neticesi olarak bizim medreselerden de ara sıra ilim, fikir, ahlâk, takvâ... i'tibâriyle hayli büyük kimseler zuhûr etmemiş değildir. Fakat bizim bu müessese-i irfânımızda yetişen büyüklerin bütün büyüklükleri şahıslarına münhasır kalmıştır. O büyüklükten millet, millet-i İslâmiyye müstefîd olamamıştır. O büyüklük bizim ilmimizde, terbiyemizde, hayatımızda bir inkılâb-ı mes'ûd hazırlayamamıştır.

Bizim ilm-i tefsîr, iftâ, ilm-i celîl-i fıkh, usûl-i fıkh... için büyük meleke sahibi âlimlerimiz, mütehassıslarımız yok değil idi. Fakat hiçbiri bu ilimlerde ilmî bir yenilik, ilmî bir terakkī, kıymet-i ilmiyyesi i'tibâriyle âsâr-ı eslâfa fâik bir eser meydana getiremedi.

Halbuki eskiden böyle değildi. Bir zâtın büyüklüğünden, şahsından ziyâde mesleği, milleti müstefîd oluyordu. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed bin Hasan hazerâtı Irak'ın büyük fukahâsından idiler. Fakat bunların büyüklükleri kendilerine münhasır kalmadı. Irak mekteb-i fıkhîsinde, ictihâdda büyük bir inkılâb husûle getirdiler. İçtihâd bu zevât-ı kirâm ile evc-i bâla-yı terakkīye vâsıl oldu. İmam Buhârî bir muhaddis idi. Çalıştı, çabaladı, nihâyet ilm-i hadîste büyük bir terakkīnin husûle gelmesine sebep oldu. İmam Zemahşehrî ulûm-i Arabiyye mütehassısı, müfessir idi. Şu iki ilmi mezcederek ilm-i tefsîrde büyük bir inkılâb büyük bir terakkī için yol açtı. Ebu'l-Ma'âlî, İmam Gazâlî... ile de ilm-i kelâm bir tarîk-ı terakkīye dâhil oldu.

İşte görülüyor ki biz her cihetten geride kalmışız. Hâlimiz eskiye nisbetle de fenâ. Bizde belli başlı ilmî bir terakkī meşhûd olamıyor, terakkī **[330]** değil, birçok cihetten tedennîye bile uğramışız. Şu fenâlıklarımızı nereye atfetmeli, esbâbını nerede aramalı?

Bütün bu kusurlarımızı düşmanlarımız İslâmiyet'e hamletmek istiyorlarsa da bunun yanlış olduğu pekâlâ meydandadır. Binâenaleyh bunun esbâbını uzaklarda değil, yine kendimizde, yine kendi medreselerimizdeki teşkîlâtın kusûrunda aramak îcâb eder.

Evvelce arz edildiği vechile bizim medreselerimiz İslâmiyet'in geniş olan dâiresi dâhilinde ma'lûm bir gāyeye doğru i'mâl-i fikr edebilecek kadar serbest düşünceli ve ne istediğini bilir kimseler yetiştirememiş, hâlâ da yetiştiremiyor. Bunun içindir ki bizde Ebû Hanîfeler, Zemahşehrîler, Ebu'l-Ma'âlîler... gelmedi. Bu hâlimiz böyle devam edecek olursa

bundan sonra da gelmek ihtimâli yoktur. Hep şu zebûnluk içinde –maâzallâh– sürüklenip gitmeye mahkûm kalacağız...

İşte bütün o büyük, afv edilmez kusurlarımız dinimize değil, hep o medreselerdeki idarece, teşkîlâtça, tedrîs ve tederrüsçe olan kusurlarımıza âiddir. Yoksa ne düşmanlarımızın dediği gibi dinimizde bir kusur var, ne de isti'dâd-ı fıtrîmizde...

4- Lâkaydî – Muhîtimizin îcâbâtından mı, bilmem nedendir, Türk ırkında zâten âleme, hatta kendine karşı bir lâkaydlık mevcûd olduğu şüphesizdir. Terbiye ve ta'lîmin uyku hastalığı gibi olan bu hastalığı imâte, hiç olmazsa taklîl etmesi îcab ederken bizim medreselerimizin terbiyesi, tarz-ı hayât ve maîşeti bu fenâ tabîati, bilakis, bizde tenmiye ve tezyîd ediyor. Hüsn-i tefahhusumuz büsbütün sönmüş gibi oluyor. Etrafa karşı, âleme karşı bîgâne kalıyoruz. Ne var, ne yok hiçbir şeyden haberimiz yok. Yapılan işler fâidemize mi, zararımıza mı ondan bî-haber bulunuyoruz.

Filhakîka mutasavvıfînde de bir nevi' lâkaydlık bulunuyor. Fakat onların lâkaydlığı tam yerinde... Diyelim ki kalbin, fikrin meşgüliyeti bunu iktizâ ediyor. Hocalara gelince, onlar hakkında bu nazariyeyi tatbîk etmek de mümkün değil. Çünkü kalpler bomboş, fikirler durgun, başka bir şey ile meşgül değil ki... Binâenaleyh kalp, fikir zinde bir halde bulunmak lâzım gelirdi. Fakat böyle olmuyor... Demek ki bizim bugünkü medreselerimizin terbiyesi fikirlerimizi uyandıramıyor.

Artık şu kayıdsızlığımızdan dolayı kendimizin, mesleğin, bil-vâsıta milletimizin ne kadar mutazarrır olduğunu söylemeye hâcet yok...

* * *

Bizim medreselerimizin tarz-ı terbiyyesinde bunlardan başka mesleğimiz için, hayatımız için zararlı olan daha pek çok noksanlarımız olacağı şüphe[siz]dir. Fakat bu zikredilenleri şöyle birdenbire evveliyâttan olarak nazarlara çarpıyor. Öyle ki az çok basîreti olan kimseden bunları setretmek imkân hâricindedir.

Zâten biz mesleğimizin terakkīsini, teâlîsini arzu eder isek bütün bu nekāisimizi setretmek değil, bilmek ve i'tirâf etmek, sonra onun telâfîsine çalışmak iktizâ eder. Bu hastalık hakkıyla teşhis edilmedikçe sûret-i mükemmelede tedâvîsi kābil olmaz. Onun için biz de noksanlarımızı bilemez, yahud i'tirâf etmek kadar olsun ibrâz-ı basîret edemez isek bizim için onlardan kurtulmak mümkün olamaz.

İşte ben de âcizâne aklımın, fikrimin erdiği kadar bittaharrî bazı noksanlarımızı ortaya koymaya çalıştım. Niyetim iyidir. Allah'tan bunun mukābilinde hayır ümîd ederim. Binâenaleyh meslekdaşlarımın şu yazdıklarımı –acı da olsun– hüsn-i niyyetime bağlamaları lâzım gelir...

* * *

Vücûda getirilen ve sevk-i ihtiyâcla mevcûd her şeyin mutlaka bir gāyeti vardır. Gāyeti olmayan her şey abestir. Bir iş gāyeti için yapılır. Bir şey gāyeti için mevcûd olur. Her şeyde, her işte asıl matlûb gāyettir. Dünyada büyük küçük bütün meşâgil-i hayâtiyye, hatta ibâdetler bile matlûb olan gāyeti ta'kīb için icrâ edilen birer hareketten ibârettir.

Gāyetler pek az mütefâvit olmakla beraber onlara erişmek için icrâ edilen hareketler o kadar muhteliftir ki aynı gāyet bazen müsbet, bazen menfî bir fiilin neticesi olur. Her kavim, her millet, hatta her ferd tasavvur ettiği gāyete vusûl için muhtelif yollar ta'kīb eder. Fakat bu yollardan en iyisi zamanca kısa, zahmetçe az olanıdır. Mesela birisi muayyen bir gāyete erişmek için yüz saat vakit sarf ediyor, –farz edelim– iki yüz zahmet çekiyor diğerleri yirmi beş saat vakit, on beş zahmet ile matlûba vâsıl oluyor. İşte bu misâlde şu iki kimsenin ta'kīb ettikleri yollardan birincisi en uzun, ikincisi en kısa olmak üzere farz eder isek, o gāyeti talep edenler için en elverişli olan yol, şüphesiz ikincisi olur. Fakat bunların arasında aynı gāyete erişmek için birçok kimselerin çizdiği daha yüzlerce yollar mevcûd olacağı da muhakkaktır.

Yolların uzunluğu, kısalığı bit-tabi' sarf edilen fikirler, tecrübeler… ile ve bunların da mürûr eden zaman ile mütenâsib olması iktizâ eder. Bu halde en elverişli olan yol, en yenisi olmak lâzımdır.

Bir gāye-i ma'neviyyeye erişmek için ittihâz olunan yola "program" ıtlâk olunur. Bu halde program, gāye-i ma'neviyye-i matlûbeye îsâl eden yol demek oluyor. Binâenaleyh program gāyete göre tertîb olunmak lâzım gelip gāyetin programa göre tebeddül etmemesi, gāyetin program için kurban edilmemesi îcab eder.

Burada iki şey meydana çıktı: Gāyet, program… Bunlar ıslâh-ı medâris münâsebetiyle yazmakta olduğumuz şu makālelerin iki unsurudur ki bütün sözlerimiz uzaktan yakından şu iki kelimenin ma'nâları etrafında dönüyor.

[331] Denildi ki program gāyete göre tertip edilmek lâzımdır. Bu halde medreselerimizin programına dâir söz söylemekten evvel, medreselerimizin teessüsünde olan gāyeti bilmekliğimiz îcab eder ki bundan sonra o gāyete göre program taharrî etmenin sırası gelmiş olur.

* * *

Memâlik-i İslâmiyye'nin her tarafında birçok medreseler bulunduğu ma'lûmdur. Müslümanlar nerede yerleşmişler ise mutlaka orada medreseler te'sîs etmişlerdir. Bir memlekette müslümanlar tavattun etmiş bulunsun da oranın merkez bir yerinde medrese bulunmasın, bu kābil değildir. Demek ki medreseler İslâmiyet âlemi dâhilinde olan bir ihtiyaçtan dolayı te'sîs olunmuşlardır. Böyle bir ihtiyaç bulunmaya idi, âlem-i İslâmiyyet'te bir tek medrese bile görülemezdi. Demek ki medreseler bir mü'esse-i İslâmiyye'dir.

İhtiyaç gāyetin kılavuzudur. İhtiyaç bulunan yerde gizli bir "gāyet" bulunacağı şüphesizdir. Binâenaleyh bu medreselerin teessüsünde bir gāyet bulunmak îcab eder.

Acaba bu "gāyet" nedir?

Tabîî biz bu gāyeti halde arayamayacağız. Çünkü evvelce de arz edildiği vechile gerek bugünkü medreselerimizin ders programlarını aklen, mantıken tahlîl ile elde edilecek netîce, gerek o programları bil-fi'l ta'kīb edenlerin ahvâlini bil-müşâhede tedkīk ile erişilecek neticeler esâs-ı İslâmiyyet'le kābil-i te'lîf bir halde değildir. Binâenaleyh gāye-i hakīkıyyeyi taharrî etmek için tarihin, usûl-i İslâmiyye'nin

yardımıyla mutlaka pek uzak bir mâzîde taharriyâtta bulunmaklığımız etmekliğimiz lâzım geliyor.

Mâzîye ircâ'-ı nazar edilirse silsile-i medârisin gittikçe bir tarz-ı mahrûtîde inceldiği, hatta noktaya müntehî olduğu görülür. Bugün yüzlerce, binlerce medreselerde yine o kadar çok müderrisler vardır. Fakat mâzîye doğru gidildikçe yavaş yavaş medreselerin, müderrislerin adedleri azalır, bir noktaya gelinir ki medreselerin, müderrislerin silsilesi münkatı' olur. Bu zaman müderrislik Fahr-i Kâ'inât aleyhi ekmelü't-tahiyyât Efendimiz hazretlerinin zât-ı nübüvvet-penâhîlerine ve medresede ol hazretin bulunduğu yere münhasır olup kalır.

Resûl-i Ekrem Efendimiz'in nübüvvetlerini müteâkib birinci me'mûriyetleri insanları kelime-i tevhîde da'vet etmek yani i'lâ-yı Kelimetullâh eylemek oldu. Peygamberimiz Efendimiz şu vazîfe-i mukaddeselerini îfâda hepimizin bildiği vechile fevkalâde sa'y ü gayret buyurdular; bu uğurda insanın tahammül edebileceği her türlü meşakk ve mezâhime katlandılar. Hazret-i Allah'ın izniyle daima muvaffakıyet hâsıl oldu. Ehl-i imânın adedleri tezâyüd ediyordu. Fakat her mü'min iktidârı nisbetinde i'lâ-yı Kelimetullâh için o hazrete yardım etmeyi kendisine bir vazîfe biliyordu.

Görülüyor ki şu vazîfe-i mukaddesenin îfâsına ol hazret başlarında bulunduğu halde bil-umûm mü'minîn iştirâk ediyor, her mü'min kendi iktidârı nisbetinde i'lâ-yı Kelimetullâh için çalışıyordu. Bu sûretle ehl-i imân çoğaldıkça çoğaldı. Şevket-i İslâmiyye bi-hakkın teessüs etti. "Devr-i tekâlif" başladı. İ'lâ-yı Kelimetullâh bil-umûm mü'minînin vazîfesi olmakla beraber tekâlîfin bazıları umûmî bazıları husûsî idi. Fakat bütün tekâlîf-i umûmiyye ve husûsiyye taabbüdî, ictimâî, ahlakī, olmak üzere üç noktada toplanıyordu. Bunlar da bir tarz-ı mantıkī ve şer'îde tahlil edilecek olursa netice i'tibâriyle benî beşerin saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyyesine vesile olan "tasfiye-i rûh ve terbiye-i insâniyyet" noktasına müntehî olduğu görülür.

İşte anlaşılıyor ki İslâmiyet bi-hakkın teessüs edince insâniyeti hedef-i saâdete tevcîh ve îsâl etmek için min-tarafillâh taabbüdî, ahlakī, ictimâî tekâlîf vaz' edilerek rûh-ı beşer tasfiye ve insâniyet terbiye edilmeye başlandı.

Fahr-i Kâ'inat Efendimiz hazretleri peyderpey tevârüd eden tekâlîfi ehl-i imâna "tebliğ" ve keyfiyetlerini "ta'lîm" eyler ve bunların sûret-i icrâ ve tatbîkleri husûsunda "nümûne-i imtisâl" olurdu. Bütün bunlar yani şu üç vazîfe, insâniyeti saâdet-i mutlakaya îsâl etmek için icrâ buyuruluyordu. Demek burada gāye-i karîbe "tasfiye-i rûh ve terbiye-i insâniyyet"ten ibâret bulunuyordu.

Şu vezâif-i selâseden vazîfe-i teblîğ şüphesiz zât-ı nübüvvet-penâhîye mahsûs idi. Kalan iki vazîfe ise bit-tabi' Risâlet-penâh Efendimiz'e mahsûs olmamak îcab ederdi. Zîrâ o Hazret ebedî yaşayacak değildi. Fakat dîn-i mübîn-i İslâm kıyâmete kadar devam edecek olduğundan ta'lîm ve nümûne-i imtisâl olmak vazîfelerinin de müslümanlar bulundukça bâkī kalması lâzım geliyordu. Lâkin bu vazîfeler umûm ashâb-ı kirâma tahmîl edilemezdi. Çünkü ta'lîm için şüphesiz ilim lâzımdır. Halbuki sohbet-i nebeviyye ile müşerref olanlar miyânında kendine lâzım ve hâline vâki' olan şeyleri bilmekle beraber ilim ile iştigāl etmeyenler de bulunurdu. Binâenaleyh vazîfe-i ta'lîm, tabîî sâhib-i ilm olanlara tahmîl edilecekti. Muktedâ-bih ve numûne-i imtisâl olmak vazîfesi de Sâhib-i şerîat Efendimiz'in tensîsi vechile i'lâ-yı Kelimetullâh vazîfe-i mukaddesesi gibi bil-umûm ashâbın üzerinde bulunuyordu.

Fahr-i Kâinât Efendimiz irtihâl buyurmakla vazîfe-i teblîğ hitâma erdi. Fakat İslâmiyet'in ilâ âhiri'd-devrân devamı matlûb olduğundan bit-tabi' i'lâ-yı Kelimetullâh vazîfesi bâkī kaldı. Onun için ashâb-ı kirâm ve bil-umûm mü'minîn bu uğurda canlarını fedâya maddî olarak mütemâdî bir mücâhedede bulundular. Bununla beraber ashâb-ı kirâm ta'lîm ve muktedâ-bih olmak vazîfelerini de bi-hakkın îfâ buyurdular. Çünkü i'lâ-yı Kelimetullâh ile başlayan İslâmiyet ancak tasfiye-i rûh ve ıslâh-ı nefs ederek insâniyeti müteveccih olduğu nokta-i saâdete îsâl etmekle tamam olacağından bu vazîfelerin bi-hakkın îfâ edilmeleri de zarûriyât-ı İslâmiyye'den idi. Demek oluyor ki gāyet yani saâdet-i mutlakaya vesîle olan **[332]** tasfiyye-i rûh ihtiyacı dâim oldukça bunu te'mîn eden vazîfeler de bâkī kalır.

Devr-i ashâbda böyle güzerân oldu. Vezâif mütedahil olmakla beraber her sahâbî kendi hissesine isâbet eden vazîfesini îfâda kusur etmedi.

Devr-i tâbi'în başladı. Devr-i ashâbda bulunan bütün vezâif bâkī idi. İ'lâ-yı Kelimetullâh vazîfesine ekseriyet üzere evvelce olduğu gibi yine bil-umûm mü'minîn iştirâk ediyordu. Fakat ta'lîm ve muktedâ-bih olmak vazîfeleri artık ulemâ-yı tâbi'în beyninde tekarrür etti. Çünkü ashâbla tâbi'înin seviyeleri bir olamazdı. Filhakîka mü'min, mü'minin mir'âtıdır. Daima yek-diğerine iyilik husûsunda numûne-i imtisâl olur, daima yek-diğerine hakla sabırla tevâsîde bulunur. Fakat ta'lîm ve muktedâ-bih olmak vazîfe-i müştereke olamaz. Çünkü ilme tevakkuf eder. Ma'lûmdur ki ilim öyle herkese şâmil olacak kadar mebzûl değildir. Binâenaleyh bu vazîfeler ulemâ-yı tâbi'îne münhasır kaldı.

Ashâb-ı kirâm ulemâ-yı tâbi'în umûma karşı numûne-i imtisâl ve muktedâ-bih olmakla beraber bil-umûm mü'minîn bildikleri mesâil husûsunda bunlara mürâcaat ile istifade ederlerdi. Fakat bu; ta'lîmin umûmî bir sûreti idi. Bunun diğer bir cihet-i husûsiyyesi de vardı. Şöyle ki gerek ashabdan gerek tâbi'înden, vakitleri, halleri, isti'dâdları müsâid olan kimseler, ulemâ-yı ashâb ve tâbi'înin sohbetlerine mülâzemet eyler, ulûm-ı İslâmiyye ve mezâyâ-yı İslâmiyye'yi teallüm ederlerdi. İşte şu sûretle başlayan ta'lîm ve teallüm şimdi görmekte bulunduğumuz medâris silsile-i mahrûtîsinin en küçük, en ince halkalarını teşkîl eder.

Fakat bütün şu ta'lîm ve teallümler, evvelce de bit-tahlîl arz edildiği vechile ancak bir gāyete erişmek için icrâ buyuruluyordu. Ki o da "saâdet-i mutlakaya vesîle olan tasfiye-i rûh ve terbiye-i insâniyyet"ten ibâret idi.

Tâbiîn devrinin sonlarından i'tibâren ta'lîm ve teallüm kesb-i intizâm etmeye başladı. Bu intizâm gittikçe tezâyüd ediyordu. O vakitler ders programları ilm-i tevhîd, ulûm-ı Kur'âniyye, hadîs ve fıkıhtan ibâret idi. Alel-ekser her ilmin

ayrı ayrı mütehassısları bulunurdu. Nâdir olarak şu ulûmun hepsini kendi nefsinde cem' edenler de yok değildi. Talebenin bazıları bu derslerden hepsini cem' etmeye sa'y ü gayret eyler; bazıları da hepsinden lüzumu mikdârı öğrendikten sonra daha ziyade müsta'id olduğu şu'be-i ilmde kesb-i ihtisâs etmeye sa'y ü gayret eylerdi. O zaman şu ders programı gāye-i matlûbeye eriştirmek husûsunda tamamen kâfî idi. Başka derslerin karıştırılmasına kat'iyen ihtiyaç yok idi.

Sonraları memâlik-i İslâmiyye'nin hudûdu pek ziyâde tevessü' etti. Kalbleri, dimâğları esâtîr ve hurâfât ile memlû birçok akvâm dâire-i İslâmiyyet'e dâhil oldu. Ahâlî-i İslâmiyye milel-i muhtelife ile ihtilât etmeye başladı. Ahvâl-i ictimâiyye ve şerâit-i hayâtiyye hayli tebeddül etti. Hicâz tarafları müstesnâ olduğu halde sâir taraflarda sâbıkan arz edilen ders programı kâfî gelmez oldu. Fikr-i âcizîye göre bunun da iki türlü sebebi vardı:

1-Bazı esbâb-ı siyâsiyye ve ictihâdiyyeden dolayı ehl-i İslâm beyninde iftirâklar husûle gelmiş idi. Bunlardan muhâlif olanlar ulûm-ı akliyye ve felsefiyye ile iştigāle başlamış olduklarından ilm-i tevhîdin birçok mebâhisini vesâir aralarında muhtelefün-fîhâ olan mesâili felsefe nokta-i nazarından mütâlaa etmeye başlamışlardı. Vukūa gelen mübâhaselerde bunlar ulûm-ı felesefiyyenin yardımına mürâcaat ederek ekseriyet üzere te'mîn-i galebe ediyorlardı. Bir zamanlar gālibiyet tamamen muhâlifîn tarafında kaldı.

Bu sıralarda idâre-i hükûmet bile muhâlifînin eline geçti. Muhâlifînin karşılarında bulunan ehl-i sünnet ekseriyeti teşkîl etmek ve taraf-ı hakta bulunmakla beraber seslerini çıkaramıyorlardı. Çünkü evvelce kuvve-i ilmiyyelerini, sonra da kuvve-i maddiyyelerini kaybetmişlerdi.

Fakat bunlar ûlü'l-azmden idiler. Bütün bu ahvâle karşı me'yûs olmadılar. Kemâl-i hazm ve ciddiyyetle bunun esbâbını taharrî etmeyi kendileri için bir vazîfe-i dîniyye bildiler. Netîce-i taharrîlerinde şu mağlubiyetin sebebini ders programlarında buldular. Demek ki zamanın, ahvâlin tebeddülüyle ders programlarının da ona göre tebdîli lâzım geldiği halde o yapılmamış idi. Binâenaleyh artık o elde bulunan program ile de gāye-i matlûbeye, yani saâdete vesile olan tasfiye-i rûha erişmek mümkün olmuyordu.

Nefsü'l-emrde o program gāye-i matlûbeye îsâl için kâfî idi. Başka hiçbir ilmin inzımâmına ihtiyaç yok idi. Nasıl ki asr-ı saâdette asr-ı ashâb ve tâbi'în devrinin evvellerinde bu kifâyet etti. Sonra da kifâyet edecekti. Fakat bu program bir tarîk-ı mücerredden ibâret olup bunun gösterdiği düstûrlar ile fil-vâki gāye-i matlûbeye vusûl mümkün idiyse de hâricden vukūa gelebilecek küçük bir i'tirâz, küçük bir hücum buna mâni' olabilirdi. Çünkü bu yolun muhâcimlere, mütearrızlara karşı henüz bir müdâfi' ve muhâfızı yok idi. Nasıl ki sonraları bu hâl-i esef-nâk vukūa geldi; ehl-i sünneti derin derin düşündürdü.

Binâenaleyh ehl-i sünnet tarafından mevcûd ulûmun irâe ettiği usûlleri, düstûrları muhâfaza ve müdâfaa yardım etmek üzere ders programına ayrıca ulûm-ı felsefiyye derslerinin ilâvesi münâsib görüldü; ilâve edildi... Artık ehl-i sünnet de felsefe ile iştigāle başladı. Ekâbir-i ehl-i sünnet felsefeyi usûl-i İslâmiyye, desâtîr-i İslâmiyye nokta-i nazarından mütâlaa ve tarîk-ı hakkı müdâfaa ediyorlardı. Bu sûretle muhâliflere karşı olan mağlubiyetten kurtuldular ve hakkın ulviyet ve gālibiyetini meydana koydular.

2- Memâlik-i İslâmiyye'nin hudûdu şarkan, garben pek ziyâde tevessü' **[333]** etti. Müslimîn; etrâf-ı memâlike dağılmaya başladılar. Bu sûretle merkezden tebâüd edenlerin lisanlarında olan ciyâdet batnen ba'de batnin kayboluyordu. Hatta bunlar Kitâb ve Sünnet'in kırâat ve fehminde dûçâr-ı müşkilât olmaya başladılar.

Diğer cihetten an-asl Arap olmayan müslümanlar da bu husûsta şüphesiz isti'câm etmiş Arap müslümanlardan ileri değildiler. Halbuki Kitâb ve Sünnet'i, okuyup anlamak ve Arapça yazmak ihtiyacı kat'î idi. Binâenaleyh bu bâbda sarf ve nahv fenlerinden isti'âne edilmek lüzumu hissedildi. Bu sûretle bunlar da ders programına idhâl edilmiş oldu. Vâkıa kifâyet etmedi; fakat lisân-ı tekellüm gittikçe fenâlaşıyor, onun için Arapça'nın inceliklerini anlamak kābil olmuyordu. Bundan dolayı meânî, beyân, bedî'... gibi sâir ulûm-ı Arabiyye'nin de ders programına ilhâk edilmesine lüzum görüldü. İşte bu sûretle ders programı tevessü' ettikçe etti. Fakat maksad yine o eski maksad idi; gāyet yine yine evvelki gāyet idi.

İşte görülüyor ki ders programları medreselerin tâ bidâyet-i te'essüsünden i'tibâren esas mahfûz kalmakla beraber ilâve sûretiyle, bazı ilimlerin terakkī neticesi olarak teşa'üb etmesi sûretiyle birçok kalıplara girmiştir. Fakat bütün bununla beraber o asr-ı saâdette, asr-ı ashâbda teayyün eden gāyet hiçbir tebeddüle uğramamıştır. Medreselerin tarihinde şu gāyeti tebdîl edebilecek hiçbir şeye tesâdüf edilemez.

Binâenaleyh İslâmiyet bâkī kaldıkça, bugün de, yarın da kıyâmete kadar medrese nâmında olan müesselerin gāyeti: İnsaniyeti müteveccih olduğu hedef-i saâdete îsâl etmek için tasfiye-i rûh ve tehzîb-i ahlâka hizmet edecek kimseler yetiştirmekten ibârettir.

Medârisin gāye-i te'essüsleri tahlîl edilecek olursa iki unsurdan mürekkeb oldukları görülür. Biri tasfiye ve tehzîb, ikincisi te'mîn-i saâdettir. Fakat bunlardan birincisi ikincisinin mukaddimesi kabîlinden olduğu vâreste-i îzâhtır. Çünkü saâdet tasfiye ve tehzîbin neticesi kabîlinden bir şeydir. Kitâb ve Sünnet'ten birçok nusûs bu mütâlaayı te'yîd ediyor.

Saâdet, bir mâhiyet-i gayr-ı mütecezziyyeden ibâret ise de âsârının yekdiğerini ta'kīb eden iki âlemde tecellîsi nokta-i nazarından saâdet-i dünyeviyye, saâdet-i uhreviyye nâmlarıyla ikiye ayrılır. Saâdet-i uhreviyye de saâdet-i dünyeviyyenin neticesi kabîlindendir. Onun için burada ayrıca mevzû'-i bahs ittihâz edilmelerine lüzum yoktur. Bu halde asıl bahsimizin mevzûunu teşkîl edecek bir nokta kalıyor ki o da "tasfiye-i rûh"dan ibârettir.

Tasfiye-i rûh ta'bîrinden de anlaşıldığı üzere en gizli en müphem bir şeye yani ruha âid olduğundan ne kadar müşkil ne kadar dakīk bir mes'ele olacağı şüphesizdir. Zâten şu işkâlden dolayıdır ki bu tasfiye-i rûh mes'elesinde birçok meslekler birçok tarîkler meydana gelmiştir.

Tabîî biz burada o mesleklerin o tarîklerin hepsini arz edecek değiliz. Fakat bütün bu meslek, bütün bu tarîklerin en sonu yani tasfiye-i rûh hakkında mevcûd silsile-i mesâlikin tarihen en muahharı ve en ma'kūlü usûl-i İslâmiyye üzerine müesses "meslek-i İslâmî"dir.

Evvelce de arz edildiği vechile medreseler ihtiyâc-ı İslâmî üzerine teessüs etmiş bir müessese-i İslâmiyye'dir. Binâenaleyh medreselerimiz için mesâlik-i terbiyye ve tasfiyeden bit-tabi' meslek-i İslâmî kabul edilmek lâzım geleceği şüphesiz olur.

Meslek-i İslâmî iki esas üzerine müessestir. Bunlardan biri kābil-i te'akkul yani ma'kūldür. Diğeri gayr-ı kābil-i te'akkul yani menkūldür.

Ma'kūl olanı ahlâkıyât ve muâmelâttır. Ahlâkıyât insanın kendine, gayra, hey'et-i ictimâiyyeye karşı İslâmiyetçe îfâsına mecbûr olduğu müsbet ve menfî vezâiften ibârettir. Binâ-berîn ders programlarında ilm-i ahlâk bulunmak îcab eder.

Ahlâkıyât ve ilm-i ahlâk başlıca üç nevi' vazîfe üzerine müessestir ki 1) Vazîfe-i ma'rifet ve iman 2) Vazîfe-i fi'l 3) Vazîfe-i terktir. Bunlardan her biri müsbet ve menfî olarak i'tibâr edilirse mecmûu altı kısım eder. İşte ahlâkıyât ve ilm-i ahlâkın esasları bundan ibârettir.

Bu üç vazîfelerden birinci vazîfe Hâlık'a, diğerleri ise mahlûka karşı îfâsı mecbûrî olan vazîfelerdir.

Hâlık'a karşı olan vazîfe-i ma'rifet ve iman ki ilm-i tevhîd ve akāidin mevzûunu teşkîl eder. Bu halde medreselerimizin ders programlarında birinci ders olmak üzere:

İlm-i Tevhîd ve Akāid

Yazılmak iktizâ eder. Fakat bunun hakkıyla anlaşılması için her halde "ilm-i mâba'de't-tabîiyyât"ı bilmek lâzımdır. Binâenaleyh ders programında

İlm-i Mâba'de't-Tabî'iyyât

Da bulunmak îcab eder. Bu ilim dâimî bir cedel-gâhtır. Hiçbir hak mücâdeleden başka sûretle kazanılamadığı gibi, müdâfaa edilemedikçe muhâfazası da kābil olamaz. Bu halde hakk-ı mahz olan mu'tekadât-ı İslâmiyye'nin de muhaliflerine karşı müdâfaa edilmesi vâcib olur. Eslâf-ı kirâm bunun için vaktiyle felsefeye mürâcaat etmişlerdi. Fakat şimdi bu kâfî değil.

Çünkü ihtiyâcât-ı zamâniyye daha başka bir hâle girdi. Beyne'l-milel ihtilâtlar tezâyüd etti. Bugün dîn-i mübîn-i İslâm'ın müdâfaası için sâir edyânı bilmeye ve onun edyân-ı sâire arasında nasıl bir mevki'-i mu'âllâ ihrâz etmiş olduğunu anlamaya ve bunun için beyne'l-edyân bir mukāyese yapmaya ihtiyâc-ı şedîd vardır. Bu ise ancak

Târîh-i Edyân ve Mukāyese-i Edyân

Dersleri ile tamam olur. İşte bu sûretle felsefeye târîh-i edyân ve mukāyese-i edyâna müstenid ve mu'tekadât-ı İslâmiyye'nin müdâfaasına hâdim olan

İlm-i Kelâm

Dersi meydana çıkmış olur.

İlm-i ahlâk amelî ve nazarî olmak üzere iki kısma ayrılır ki bunlardan **[334]** birincisi ulûm-ı felsefiyyenin şuabâtından bir şu'bedir ki sırf nazariyât-ı ahlâktan bahseder. İlm-i ahlâk nazarî bir şu'be-i felesefiyye olduğu gibi felsefiyâtın en mühim kısmını teşkîl eden ilmu'r-rûh ve ilmu'n-nefs ile de şiddet-i merbûtiyyetleri vardır. O derecede ki âdetâ ilm-i ahlâk-ı nazarî ilmu'r-rûh ve ilmu'n-nefsin bir neticesi gibidir. Bu halde ilm-i ahlâk-ı nazarî de bunlardan ayrılamaz. Binâenaleyh ders programında:

İlmu'r-Rûh ve İlmu'n-Nefs
İlm-i Ahlâk

Dersleri de bulunmak îcab eder. İlm-i mantık, hikmet ve felesefenin mukaddimesi kabîlinden olduğu ma'lûmdur. Binâenaleyh ders programına

İlm-i Mantık

Dersi de ilâve edilmek lâzımdır.

İlmu'r-rûh ve ilmu'n-nefs fenni ekser mebâhisi i'tibâriyle ilm-i vezâif-i a'zâdan isti'âne ettiği ve ilm-i vezâif-i a'zânın da ilm-i teşrîhle pek samimî bir münâsebet ve merbûtiyeti bulunduğu ma'lûmdur. Onun için ders programına

İlm-i Vezâif-i A'zâ
İlm-i Teşrîh

Dersleri de dercetmek îcab eder. İlm-i teşrîh, târîh-i tabî'îden ilm-i hayvânâtın bir mebhası kabîlindendir. Vücûd-ı beşere müteallık olan netîcesi i'tibâriyle bir ilm-i müstakil sûretinde meydana çıkıyor ise de mukaddimeleri i'tibâriyle ilm-i hayvânâtın sâir mebhasları ile de münâsebet-i kaviyyesi vardır. İşte bu sebepten dolayı ders programına:

İlm-i Hayvânât

Dersleri dahi yazılmak iktizâ eder. İlm-i ahlâk-i amelî, nazariyât-i ahlâkı tatbîk etmek için lâzım gelen usûlleri bildirir. Bu usûller aklî ve naklî olmak üzere ikiye ayrılır.

Usûl-i akliyye sırf akıl ve tecrübe üzerine müstenid bir usûldür. Bu küçük insanlara yani insanın doğduğu günden on sekiz yirmisine kadar teklîf olunur. Bu usûl ilm-i terbiyyenin mühim bir mebhasını teşkîl eder. Vesâir bahisleri ile de pek ziyâde alâkadârdır.

İlm-i terbiye ilmu'r-rûh ve ilmu'n-nefs, ilm-i hıfzu's-sıhha fenlerinden isti'âne eder. Bu halde ders programlarında:

İlmu't-Terbiyye
İlm-i Hıfzu's-Sıhha

Dersleri de bulunmak iktizâ eder.

Usûl-i akliyye ve nakliyye, bu akıl ve nakil üzerine müstenid bir usûl-i İslâmiyye'dir ki ahlâk-ı İslâm nâmıyla yâd ve sabâvet devrini geçirmiş olanlara karşı tatbîk olunur.

Ahlâk-ı İslâm, siyer-i Nebevî, menâkıb-ı kibâr-ı İslâm, ilm-i tasavvuf ve muhâkemât-ı akliyye üzerine müesses olup âyât-ı Kur'ânîyye'den ve ehâdîs-i Nebeviyye'den isti'âne eder.

Menâkıb-ı kibârın daha iyice anlaşılması onların tanılmasıyla kābil olup, bu ise ya kendilerini ya terceme-i hallerini bilmekten başka bir şey ile mutasavver değildir. Tabîî eslâf-ı kirâmın kendilerini görüp bilmek mümkün değil. Bu halde terceme-i hallerini işitmek lâzım gelir.

Muhâkemât-ı akliyye ise aklı ve fikri başında olan herkeste mevcûddur. Hele ulûm-ı akliyye ve felsefiyye ve ulûm-ı riyâziyye ile bil-iştigāl akl u fikrinde idmân yapmış kimselerin muhâkemeleri daha ziyâde cevvâl olur.

Binâenaleyh ders programlarına ayrıca:

Ahlâk-ı İslâm – Siyer-i Nebevî – Terâcim-i Ahvâl ve Menâkıb-ı Kibâr-ı İslâm – İlm-i Tasavvuf

Dersleri de ilâve edilmek lâzım gelir.

Bu usûller gerek aklî olsun, gerek aklî ve naklî olsun cihet-i tatbîkıyyeleri o kadar güçtür ki buna pek az kimseler muvaffak olurlar. Bu âdetâ bir san'attır ki büyük bir isti'dâda îcab eden bil-umûm kavâid ve usûlü bilmeğe sonra da sürekli bir idmân ve terbiyeye tevakkuf eder.

İşte şu üç unsur ki, bu usûlleri tatbîkte muvaffakıyetin rükn-i esâsıdır. Burada muvaffakıyet için en evvel bu usûlleri insanın kendi nefsinde hakkıyla tatbîk edilmiş bulunmak, sonra bir garaz ve ivaz mukābilinde bulunmayıp ancak muhabbet-i insâniyyeden dolayı li-vechillâh olmak, isti'câl etmemek, sabr u sebât eylemek... gibi birçok şerâit mevcûddur.

Bu usûllerin yegâne vâsıta-i tatbîkleri "telkīn"dir. Telkīn insanda zâhirî ve bâtınî olmak üzere iki sûrette tecellî eder.

Telkīn-i zâhirî va'z u nasîhat, kitap sûretlerinde telkīn-i bâtınî de numûne-i imtisâl olmak tarzında tecellî eder. Bu halde va'z u nasîhatin esasını teşkîl eden (usûl-i hitâbet) ve kitap için lâzım olan (kitâbet) ve her ikisinin mevâdd-ı ibtidâiyyesi kabîlinden olan (lisan ve teferruâtı) hakkında ayrıca dersler bulunmak iktizâ eder. Her iki telkīnin insanlar üzerine büyük bir te'sîri olduğu ma'lûmdur. Hele telkīn-i bâtınî yani başkasının ittisâfı matlûb olan sıfat ile bizzat muttasıf olmak daha ziyâde muvakkardır. Zâten Fahr-i Kâ'inât Efendimiz hazretlerinin vezâif-i selâse-i Nebeviyyesi'nden birisi bundan ibâret idi. Evvelce de arz edildiği vechile vazîfe-i teblîğ zât-ı nübüvvet-penâhîlerine mahsûs idi. Fakat kalan ikisi bi-tarîkı'l-irs uhde-i ulemâya intikāl etti. İşte ulemânın verese-i enbiyâ olması bundan neş'et etmiştir. Fakat vâris-i Nebevî olabilmek için şüphesiz bu mukaddes mîrâsları hâmil bulunmak iktizâ eder.

Va'z u nasîhatin müessir olmaları için de birçok şartlar vardır. Mesela muhâtabın kendi lisanıyla fasîh ve belîğ olarak samimi bir sûrette icrâ edilmek, zaman ve zemîn nazar-ı dikkate alınmak muhâtabın ahvâl-i rûhiyyesini anlayarak göz önünde bulundurmak...

İşte medreselerimizde en ziyâde, hatta okuyacakları derslerden de ziyâde ehemmiyet verilmesi lâzım gelen nokta burasıdır. Ahlâk-ı İslâmî'nin gösterdiği usûlleri talebenin kemâl-i muvaffakıyetle nefslerinde sonra da başkalarında tatbîk edebilmeleri medreselerimizin ruhunu teşkîl eder. Medreseden mezun bir hoca hakīkī bir mürebbî, en ciddî bir mübeşşir ve münhî olmalıdır. Evvelce de arz edildiği vechile medreseler bunun için teessüs etmiştir. Hey'et-i ictimâiyye**[335]**de olan hizmetleri bu nokta-i nazardandır. Medreselerimizde bu gāye-i teessüs bulunmaz ise zerre kadar ehemmiyetleri kalmaz. Medreselerimizde ne okunursa hep bu gāyeye erişmek için okunmalı. Çünkü ulûm-ı dîniyye amel içindir. Eğer bu gāyeye erişilmeyecek, amel edilmeyecek ise onlar da ehemmiyetten sâkıt olurlar. Çünkü vâsıta-i ta'ayyüş olmayan bir ilim bir gāye-i şerîfe ve âliyyeye de îsâl etmez ise eğlence kabîlinden, abes olur.

Bugün medâris binalarının teşkîlât-ı dâhiliyyelerinin, tarz-ı hayâtlarının şu nokta-i nazara ne derece muvâfık olup olmadığını takdîr etmeyi kāriîn-i kirâmın enzâr-ı müdekkikānelerine terk ediyorum.

* * *

Ahlâkiyât ve buna müteallik olan dürûs hakkında hülâsa-i fikr bundan ibârettir. Bir de "muâmelât" kısmına gelelim. Muâmelât insanların ahvâl-i ictimâiyye ve hayâtiyyelerinin adl ü hak dâiresinde intizâm üzere cereyân etmesi için lâzım gelen ahkâm ve kavânîni ihtivâ eder. Taksîmâtımızdan da anlaşıldığı üzere ilm-i fıkhın muâmelât kısmı nakle müstenid olmakla beraber kâmilen ma'kūldur.

İşte burada iki cihet vardır ki biri kānûnun nakle istinâdı diğeri cihet-i ma'kūliyeti. Birinci cihet i'tibâriyle Kitâb ve Sünnet'e, ikinci cihet i'tibâriyle de hikmet-i teşrî'iyyesini yani ahkâm-ı muâmelâtın hüküm ve mesâlihini bilmeye tevakkuf eder. Bu kavânîn-i şer'iyye, kavânîn-i mevzû'a ve kavânîn-i garbiyye ile mukāyese edilirse daha ziyâde vuzûhla anlaşılır. Binâenaleyh bir dereceye kadar bu kānûnları bilmeye tevakkuf eder.

Bundan mâadâ ilm-i fıkhın muâmelât kısmına âid bazı mebâhisin ilm-i iktisâd ile alâkadâr olduğu da şüphesizdir. Bu halde ders programına:

İlm-i Fikhın muâmelât kısmı – Hikmet-i Teşrî'iyye Kavânîn-i mevzû'a ve Kavânîn-i garbiyye ve Mukāyese – İlm-i İktisâd

Derslerini de zammetmek îcab eder.

Tasfiye ve terbiye hakkında meslek-i İslâmiyyet'in ikinci esası gayr-ı kâbil-i teakkul yani teabbüdî olduğu arz edilmişti. Bu umûr-ı teabbüdiyye ibâdât, keffârât, ukūbâttan ibâret olup ferâiz de bu kısma mülhaktır.

İbâdâtın tasfiye ve tehzîb-i ahlâka yardım ettiği Muhbir-i Sâdık'ın haberiyle sâbittir. Tecrübe de bunu te'yîd eder. Fakat nasıl ve ne sûretle yardım ettiği akıl ile idrâk olunamaz.

Keffârât, ukūbât, ferâiz ahvâl-i ictimâiyyeye müteallik olup mücâzât, hall ü fasl sûretleriyle bil-vâsıta tehzîb-i ahlâka hizmet eder. Fakat bunların da keyfiyet-i meşrû'iyyetleri akıl ile idrâk olunamaz.

İşte görülüyor ki bu kısımda bir nevi' mübhemiyet bir nevi' mechûliyet vardır, her hâdisenin her şeyin hakīkat ve hikmetini anlamak hulyâsına düşen bazı ezhânın bunlar üzerinde saplanıp kalmak ihtimali mevcûddur. Binâenaleyh bu ahkâm-ı şerîfede olan hüküm ve mesâlihi bil-îzâh şu mübhemiyet ve mechûliyeti kendi hudûdu dâiresinde azaltmaya gayret etmek îcab eder. Bu halde ders programına:

İlm-i Fıkhın (ibâdât – keffârât – ukūbât – ferâiz)

Bahisleri de ilâve edilir. İlm-i fıkhın usûl-i fıkha olan şiddet-i merbûtiyyeti de ma'lûmdur. Onun için ders programına

Usûl-i Fıkh

Fenni de idhâl edilmek lâzımdır. İlm-i celîl-i fıkhın, ilm-i tevhîdin Kitâb ve Sünnet'e istinâd vesâir ulûm-ı İslâmiyye'nin de onlardan isti'âne etmekte olduğu ma'lûmdur. Bu halde Kitâb ve Sünnet'i bilmek lâzım gelir.

Kitâb ve Sünnet Arapça bulunduğundan onları anlamak mutlaka lisân-ı Arabî bilmeye tevakkuf eder. Lisân-ı Arabî bilmek de ulûm-ı Arabiyye'nin bilinmesiyle olur. Bu halde ders programlarına:

Ulûm-ı Kur'âniyye – İlm-i Hadîs ve teferruâtı –
Ulûm-ı Arabiyye ve şuabâtı

Derslerini de ilâve etmek iktizâ eder.

Bir de ulûm-ı İslâmiyye'nin ayrı ayrı tarihleri vardır ki bunlar öğrenilmedikçe o ulûm hakkıyla bilinmiş olmaz. Binâenaleyh ders programına:

Ulûm-ı İslâmiyye'nin Tarihi

De yazılmalıdır.

Ve bir de mensûb olduğumuz millet-i İslâmiyye'nin mâzîsine, hâline, dâir ma'lûmât edinmek de taht-ı vücûbdadır. Bu halde:

Târîh-i İslâm
Coğrâfyâ-yı İslâm

Dersleri de ilâve edilmek muktezîdir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Arz'a, hele Semâ'ya âid birçok âyât bulunduğu ma'lûmdur. Bu ayetlerin ma'nâlarını tefsîrlerini bi-hakkın anlamak için:

İlm-i Tabakātü'l-Arz
İlm-i Hey'et ve Kozmoğrafya

Bilmek lâzımdır. İlm-i hey'et ve kozmoğrafya fenni de ekser mebâhisi i'tibâriyle:

Ulûm-ı Riyâziyye

den isti'âne eder. Bu halde şu dersler de programa tabîatleriyle dâhil olurlar.

Arz edildiği vechile medrese talebesinin gāyet ulvî semâvî bir meslek ta'kīb etmek üzere terbiye edilmek îcab ettiği halde şu süflî dünyada yaşamak, geçinmek, hey'et-i ictimâiyyeye dâhil olmak ihtiyacından vâreste kalamayacakları tabîîdir. Onun için talebe-i ulûm da, medreselerden me'zûn olanlar da âleme, hâdisâta, daima gördüğü nebâtâta karşı hemcinslerine ve onların hal ve mâzîlerine karşı lâkayd kalamaz. Zâten Hazret-i Allah da bunlar hakkında tefekkür ile emrediyor. Bu halde şu ihtiyaçlarını te'mîn eden:

Kimya – Hikmet-i Tabîiyye – Nebâtât –
Coğrafya – Tarih...

Fenlerinden de az çok müstefîd olmaları îcab eder.

İşte bugün medâris-i İslâmiyye'nin meslek, gāyet-i hayât nokta-i nazarından tertîb ve tanzîm edilecek ders programı şundan ibâret olsa gerek.

Şu dürûs gāye, terbiye ve hayat i'tibâriyle üç sınıfa ayrılır.

[336] Birinci sınıf, ki gāyete en karîb olan ilm-i tevhîd ve akāid, kelâm, ulûm-ı Kur'âniyye, ilm-i hadîs ve teferruâtı, ilm-i fıkh, ahlâk-ı İslâm... gibi ulûm-ı İslâmiyye teşkîl eder.

İkinci sınıf ki ulûm-ı İslâmiyye'nin hakkıyla anlaşılması ve onların hâl ü zaman ile mütenâsib bir tarzda ilerlemesi ve bu meslek erbâbının kendisiyle mücehhez bulunmuş olması... için vesâil kabîlinden olarak lâzım gelen ulûm ve fünûndan, derslerden ibârettir.

Üçüncü sınıf ki hayat nokta-i nazarından îcab eden derslerdir, ulûm-ı riyâziyye, coğrafya, ulûm-ı tabîiyye... gibi.

Filhakīka ikinci, üçüncü sınıf dersleri nokta-i nazara göre muhtelif olmayla beraber hayat i'tibâriyle tedâhül edebilecekleri şüphesizdir.

İşte görülüyor ki dersler İslâmî, isti'dâdî, hayatî olmak üzere üç sınıfa ayrılıyor. Bunlardan isti'dâdî ve hayatî derslerin tedâhül ettikleri görülüyor. Bu halde medreselerin iki kısma ayrılmaları iktizâ eder. Bunlardan birinci kısmında ikinci ve üçüncü sınıf dersleriyle ulûm-ı İslâmiyye'nin mebâdîsi öğretilir; memleket ve millet için ma'lûmât-ı mutavassıta erbâbı yetişir. Bunlardan isteyen kimseler ikinci kısma dâhil olabilirler, ki burada münhasıran ulûm-ı İslâmiyye okunur; mütehassısîn ve erbâb-ı ulûm için mahrec olur. Fakat ulûm-ı İslâmiyye'nin dâiresi pek ziyâde vâsi' olduğundan bir insanın bütün ömrünü sarf ettiyi sûrette ihâtaya muvaffak olamayacağı muhakkaktır. Binâenaleyh ikinci kısım medreselerin birinci ve ikinci senelerinde yeknesak bir tahsîl gördükten sonra eslâf-ı kirâmın yaptığı gibi herkes müsta'id olduğu bir şu'be-i ilme mülâzemet eder. Ve o ilimde kesb-i ihtisâs etmeye çalışır. Bu halde birinci kısım medreslerin son seneleri ulûm-ı Kur'âniyye, ilm-i hadîs ve teferruâtı, usûl-i fıkh... dersleri i'tibâriyle birkaç şu'beye ayrılmak iktiza eder. İşte bu sûretle bi-hakkın bir "dârü'l-fünûn-ı İslâmî" teessüs etmiş olur.

* * *

İslâmiyet'te ruhâniyet, cismâniyet olmadığı ma'lûmdur. Her müslüman elinden geldiği kadar dîn-i mübîn-i İslâm'a hizmet etmek mecbûriyetindedir. Her müslüman kudreti yettiği kadar emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker ile tevâsî bil-hak, tevâsî bis-sabr ile va'z u nasîhat ile mükelleftir. Fakat şu mükellefiyetin kudret-i iktidâr ile mütenâsib bir tarzda tezâyüd edeceği de şüphesizdir. Bu halde me'zûnîn-i medresenin hocaların, ulemânın, vazîfeleri de sâir müslimîne nisbeten daha mütezâyid olmak lâzım gelir. Onun için ulemâ-yı İslâmiyye milel-i sâirede olduğu gibi müstesnâ bir hukūka, ayrıca bir imtiyaza mâlik olamazlar. Nasıl ki zekât-ı şer'î bir nisbet dâhilinde farz olup İslâmiyet nokta-i nazarından on bin lira-yı Osmânî zekât veren ile bir lira-yı Osmânî zekât veren kimselerin beyninde bir fark yoktur. Çünkü ikisi de mükellef oldukları mikdârı i'tâ ettiler, iyilikleri bu kadar. Bununla beraber on bin lira zekât veren bir kimse millete büyük bir yardım etmiş olur.

Ulemâ-yı İslâmiyye de İslâmiyet'in pîşdârı, insâniyetin mürebbîsidirler. Mevki'-i ma'nevîleri gāyet yüksektir. Fakat bu mevki', ma'nevîdir. Onun için menâfi'-i maddiyye, imtiyâzât-ı hukūkiyye te'mîn edemez.

Binâenaleyh talebe-i ulûmun ve ulemâ-yı kirâmın tese'-ül ma'nâsında olan cerr ile te'mîn-i ma'îşet etmeleri, ahâliden din nâmına para çekmeleri, ettikleri hizmet-i dîniyye mukābilinde bir menfaat-i maddiyye ümîd etmeleri tecvîz edilemez.

Zâten evvelce arz edildiği vechile ulemâ-yı kirâm hey'-et-i beşeriyyenin terbiye ve tasfiyesiyle muvazzaf olduduklarından vazîfeleri îcabı beyne'n-nâs muhterem ve nüfûz sahibi olmaları îcab eder. Halbuki öteden beri edilen tecrübeler ile sâbittir ki hizmet-i ma'neviyye mukābilinde, menfaat-i maddiyye ümîd edenler mazhar-ı ihtirâm ve sâhib-i nüfûz olamazlar. Onun için muhterem ulemâmızın hizmet-i mukaddeseleri menfaat-i hasîsa ile telvîs edilmemek lâzım gelir.

Ma'lûmdur ki âlem-i insâniyyet, maddî ve müsbet nazariye ta'kīb etmek husûsunda hayli ilerliyor. Bu hâlin gittikçe terakkī ve tekâmül ettiği görülüyor. Vaktiyle menfaat alel-ekser menâbi'-i ma'neviyyeden istihsâl edilirken son günlerde ancak menabi'-i maddiyyeden istihsâl edilebileceği ileri sürülüyor. Ve bu sûretle te'mîn-i menâfi' edemeyenlere müstehlik ve baş belâsı nazarıyla bakılıyor. Bu nazariye gāyet büyük hatvelerle ileriye doğru gidiyor. Bu nazar ilerledikçe müstehliklerin müstahsiller nazarında ne derece menfûr olacakları tabîîdir. Zâten şu mes'eleden dolayı âlemin başka köşelerinde birçok gürültüler olduğu da ma'lûmdur. Uzak bir âtîde olsun böyle bir hâle ma'rûz kalmaktan ise Allah'ın halk ettiği kānûn-ı tabî'îye muhâlefet etmeksizin bir tarîk-ı selâmet taharrî edilmek lâzımdır.

İşte bütün şu mülâhazaları göz önüne getirdikten sonra kāriîn-i kirâmın kabul buyuracaklarını bile idim. Talebe-i ulûm insâniyetin mürebbî ve müncîsi olarak yetiştirilmekten başka eslâf-ı kirâmımızın yaptığı gibi bir de hey'et-i ictimâiyyenin hayata iştirâk eden bir uzv-ı müstahsili olmak üzere terbiye edilmeleri lüzumunu da arz eyler, ders programına daha bazı amelî, hayatî dersler ilâve ederdim. Fakat görüyorum ki efkârda büyük bir küşâyiş bulunmakla beraber, bu ihtiyaç hakkıyla inkişâf etmemiştir. Muhterem meslekdaşlarım, ümîd ederim ki yakın bir zamanda ihtiyaç yüze çarpmadan bu hakīkati takdîr ve keşfederek ıslâh-ı medârisin son ve fakat üçüncü bir hatve-i terakkīsini de Hazret-i Allah'tan niyâz ederler.

Kazanlı Halim Sâbit

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

26 Ocak 1911 25 Muharrem Perşembe 13 Kânûnisânî 326 **Beşinci Cild - Aded: 125**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDİSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

48- Hadîs-i Şerîf

عن النُّعْمَانِ بْنَ بَشِيرٍ رضى الله عنهما قال: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) يَقُولُ: «الحَلاَلُ بَيِّنٌ، وَالحَرَامُ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ(2) لاَ يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ(3) فقد اسْتَبْرَأَ(4) لعِرْضِهِ ودِينه(5) وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ: (6) كَرَاعٍ يَرْعَى حَوْلَ الحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ، أَلاَ(7) وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلاَ إِنَّ(8) حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ(9) مَحَارِمُهُ، أَلاَ وَإِنَّ فِي الجَسَدِ مُضْغَةً: إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الجَسَدُ كُلُّهُ(10)، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الجَسَدُ كُلُّهُ، أَلاَ وَهِيَ القَلْبُ.»

1) Bir rivâyette (سمعت النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Diğer rivâyette ism-i fâ'il sîgasıyla (مشتبهات). 3) Bir rivâyette (المشتبهات), diğerinde (المشبهات). 4) Bir rivâyette yalnız (استبرأ). 5) Diğer rivâyette (لدينه و عرضه). 6) Bir rivâyette (فى المشتبهات), diğerinde (فى المشبهات). 7) Diğer rivâyette (الا) sâkıttır. 8) Diğer rivâyette vav'sız (الا ان) Bir rivâyette (فى ارضه) yoktur. 10) Bir rivâyette (كله) sâkıttır.

48- Tercüme

Numân bin Beşîr radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor: Kulağımla işittim. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyuruyordu ki: Helâl bellidir. Haram da bellidir. Ancak ikisinin arasında (helâl mi haram mı) çok kimselerin bilmediği şüpheli şeyler de vardır. Şüphelerden sakınan kimse ırzını (yani haysiyetini) de, dinini de kurtarmış olur. Şüpheli şeylere dalan kimse ise (beylik) koru etrafında (davarlarını) otlatan çoban gibi çok sürmez içeriye dalabilir. Gözünüzü açın. Her mülkün kendine mahsûs bir korusu vardır. Allah'ın da yeryüzündeki korusu haram ettiği şeylerdir. Haberiniz olsun: Cesedin içinde bir lokmacık et parçası vardır ki iyileşirse bütün cesed iyileşir, bozulursa bütün cesed bozulur. İşte o et parçası kalbdir.

49- Hadîs-i Şerîf

عن ابنِ عباسٍ رَضِيَ اللّهُ عَنْهُمَا قالَ انّ وَفْدَ عَبْدِ القَيْسِ لَمَّا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنِ القَوْمُ؟ - أَوْ مَنِ الوَفْدُ؟» **[338]** قَالُوا: رَبِيعَةُ. قَالَ: «مَرْحَبًا بِالقَوْمِ، أَوْ بِالوَفْدِ، غَيْرَ(1) خَزَايَا وَلاَ نَدَامَى» ، فَقَالُوا:(2) يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لاَ نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الحَرَامِ(3)، وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الحَيُّ مِنْ كُفَّارِ مُضَرَ، فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَصْلٍ، نُخْبِرْ(4) بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا، وَنَدْخُلْ(5) بِهِ الجَنَّةَ، وَسَأَلُوهُ عَنِ الأَشْرِبَةِ: فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ، وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ، أَمَرَهُمْ: بِالإِيمَانِ بِاللَّهِ وَحْدَهُ، قَالَ: «أَتَدْرُونَ مَا الإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ» قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «شَهَادَةُ(6) أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحده لا شريك له(7) وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَصِيَامُ رَمَضَانَ، وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ المَغْنَمِ الخُمُسَ» وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ: عَنِ الحَنْتَمِ(8) وَالدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالمُزَفَّتِ، وَرُبَّمَا قَالَ: «المُقَيَّرِ» وَقَالَ: «احْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ.»

1) Gayr-ı mansûbdur. Mecrûr olarak da mervîdir. 2) Diğer nüshada yalnız (قالوا). 3) Diğer nüshada (فى شهر الحرام). 4) (نخبر) meczûmdur. Bazı nüshalarda merfû'dur. 5) (ندخل) de meczûm ve o nüshalarda merfû'dur. 6) (شهادة) merfû'dur. Mecrûr olarak da zabtolunmuştur. Âtîyen gelecek (اقام، ايتاء، صيام) kelimeleri de böyledir. 7) Eldeki Buhârî nüshalarında (وحده لا شريك له) ziyâdesi yoktur. 8) Nüshaların birtakımında (عن الحنتم).

49- Tercüme

İbni Abbâs radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor: Abdülkays elçileri (Bahreyn taraflarından) Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin huzuruna geldikleri zaman: "Siz kimlerdensiniz?" yahud "Nerenin elçi-

lerisiniz?"* diye sordu. "Biz Rebîa (kabâilindeniz)." dediler. "Hoş geldiniz. (Allah sizi) utandırmasın, pişman etmesin." buyurdu. Bunun üzerine: "Yâ Resûlallâh! Biz sana yalnız şehr-i harâmda gelebiliriz. (Bilirsin ki) aramızda muzır (kabâiline mensûb) küffârdan şu (Arap) cemâati vardır. O halde bize kestirme bir şey emret. Geride kalanlara haber verelim de onunla cennete girelim." dediler. İçkileri de sordular. (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem) onlara dört şey emretti. Dört şeyden de nehyetti. Onlara yalnız Allah'a iman ile emrettikten sonra "Bilir misiniz yalnız Allah'a iman etmek ne demektir?" diye sordu. "Allah ve Resûlü a'lemdir" dediler. "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Resûlullâh olduğuna şehâdet, namazı ikâme, zekâtı edâ etmek, Ramazan orucunu tutmak, ganîmetin humsunu vermektir." buyurdu. Kezâlik onları dört şeyden yani sırlı yeşil desti ile kabak ve oyulmuş hurma ağacından yapılmış veya zift sıvanmış kap içinde (hurma veya üzüm) şarab(ı) kurmaktan nehyetti ve: "Bunları belleyin de geride kalanlarınıza haber veriniz." diye emretti. – (İbn Abbâs radiyallâhu anhümânın oyulmuş hurma ağacından yapılmış kap, kara sakız sıvanmış kap dediği de mervîdir.)

50- Hadîs-i Şerîf

عن عمر رضى الله عنه حديث إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ(1) فقد تقدم فى اول الكتاب وزَادَ هُنا بَعْدَ قَوْلِه وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللهِ ورسولهِ فَهِجْرَته اِلىَ اللهِ ورَسُوله وسرد باقى الحديث.

1) Buhârî'nin bu tarîkten bir rivâyeti (الاعمال بالنية)'dir.

50- Tercüme

Ömer radiyallâhu anhdan da **(إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ) hadîsi şerîfi rivâyet olunuyor ki kitabın evvelinde zikrolundu. Ancak burada (وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى)'dan sonra (فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللهِ ورسولهِ فَهِجْرَته اِلىَ اللهِ ورَسُوله) ziyâdesinden sonra hadîsin bakiyesi serdedilmiştir ki ma'nâ-yı şerîfi: "Artık her kimin hicreti Allah'ın ve Resûlü'nün rızâsına mebnî ise hicreti Allah ve Resûlullâh içindir. Nâil olacağı bir dünya veya nikâh edeceği bir kadından dolayı da hicret etmiş… ilh." olmuş olur.

51- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رَضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ نفقةً(1) يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ(2) لَهُ صَدَقَةٌ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (نفقة) kelimesi yoktur. 2) Diğer rivâyetlerde (فهى)'dir ki mercii nüsah-ı mevcûdeden sâkıt gibi görünen (صدقة) kelimesidir.

51- Tercüme

Ebû Mes'ûd radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Bir kimse iyâlini hasbeten-lillâh (yani ecrini umarak) infâk etse bu nafakasının kendisine sadaka gibi sevabı vardır.

52- Hadîs-i Şerîf

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الجلى رضى الله عنه قَالَ: «بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى **[339]** اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى إِقَامِ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ.»

52- Tercüme

Cerîr bin Abdillah el-Becelî radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme namazı ikâme etmek, zekât vermek, her müslümana nasîhat eylemek üzere bîat ettim.

53- Hadîs-i Şerîf

وعَنْهُ رَضِىَ اللّهُ عَنْه قَالَ إِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْتُ:(1) أُبَايِعُكَ عَلَى الإِسْلاَمِ فَشَرَطَ عَلَيَّ: «وَالنُّصْحِ(2) لِكُلِّ مُسْلِمٍ» فَبَايعته على هذا.

1) Diğer rivâyette (فقلت له). 2) Nasb ve cerri câizdir.

53- Tercüme

Yine Cerîr bin Abdillah el-Becelî radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemle gelip: "(Yâ Resûlallah!) Sana müslüman olmak üzere bîat edeceğim." dedim. Şart ettiği şeyler miyânında her müslümana nasîhat etmeyi de şart etti. Ben de bu şart üzere bîat ettim.

Ahmed Naim

BİR İKİ SÖZ

Muhammed Ferid Vecdi yalnız Mısır'ın değil, bütün âlem-i İslâm'ın en büyük, en hamiyetli evlâd-ı irfânındandır. Bu muhterem gencin "Müslüman Kadını", "Hadîka-i Fikriyye" nâmındaki iki mühim eserini *Sırâtımüstakîm* sahîfelerinde okumuştuk. Hatta *Müslüman Kadını* ayrıca kitap şeklinde de basılmıştı.

Müellifin ilk eseri olan *Müslümanlık'la Medeniyet*'ini yedi sekiz sene evvel tercüme etmiş idim. O zaman için neşri kābil olamayan bu kitap devr-i hürriyyetin kudûmü üzerine meydana çıkarılmalı idi. Lâkin bunu da evvelki eserler gibi evvelâ tefrika sûretiyle neşretmek daha muvâfık olacak idi. Onun için hayli zamandan beri Sırât sahîfelerinin mâba'dli bahislerden âzâde kalmasını bekliyorduk. Şimdiki halde Naim Bey kardeşimizin hadîs-i şerîf tercümelerinden başka mâba'dli eserimiz olmadıktan mâadâ muhterem kāri'lerimizin birçokları tarafından Ferid Vecdi'nin şu eserini de Sırât sahîfelerinde görmek arzusu gösterildiğinden eskiden yapılan tercümeyi biraz daha sadeleştirerek bu haftadan i'tibâren parça parça neşre karar verdik. İnşallah ötekiler gibi bunun da ikmâline muvaffak oluruz.

Mehmed Âkif

* (Kavim) veya elçiler hey'eti ma'nâsına gelen "vefd" lâfzındaki şek hadîsin râvîlerinden olan Şu'be'ye ve yahud Ebû Cemre'ye aittir.

**Buhârî'nin buradaki rivâyetinde (الاعمال بالنية) birinci hadîs-i şerîfe mürâcaat.

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Cenâb-ı mü'ellif eserinin başına geçirdiği ilahî bir dîbâceden sonra maksada şöyle giriyor:

Bugün hiçbir şarklı için gizli değildir ki garb ile şark arasındaki münâsebât, husûsiyle asr-ı hâzırın son kısmında tarihçe misli görülmedik bir dereceyi bulmuş; bu yüzden her iki tarafın muâmelâtı, artık aradaki tanışmamanın hakîkî bir teârüfe mübeddel olmasını îcab edecek kadar yek-diğeriyle ihtilât etmiştir. Zîrâ tarafeynin birbirini tanımaması daima beynlerinde fitne ateşlerinin alevlenmesine bâdî oluyordu ki bu da medeniyet-i müstakbelenin metâlibine külliyen münâfî bulunan ayrılığı îcab ediyordu.

Evet, şark ile garb arasındaki münâsebât büyüdüğü gibi günden güne büyümektedir. Bir halde ki şark memleketleri garbın gûnâgûn sanâyiine, emtiasına âdetâ sergi kesildi; her lisandan, her milletten insanlarla doldu. Acaba münâsebetin, ihtilâtın bu derecesi tarafeynden biri hakkında muzır mıdır, yoksa ikisi için de fâideli midir? Orasını tedkîk edecek değiliz. Çünkü bu mes'ele kitabımızın sadedi hâricindedir. Biz belli başlı bir iş için uğraşacağız ki o uğurda çalışmak her halde zarûrîdir.

Şimdi bakalım o iş ne iş, hem neden bu kadar zarûrî oluyormuş. İşte bu emr-i mühim Avrupalılara Müslümanlığın hakîkatini, mâhiyetini anlatmaktan, dîn-i İslâm'ın insanlar için fânî, bâkî her iki saâdeti zâmin, her iki rahatı kâfil olduğunu isbât etmekten başka bir şey değildir.

Zarûrî olması şundan ileri geliyor ki bugün garblılar azimleri, faâliyetleri sâyesinde cihân-ı İslâm'ın büyük bir kısmı üzerinde nüfûz, saltanat sahibi oldular. Bunlar Müslümanlığın hakîkatinden gâfil kalarak bu husûsta kendi muharrirlerinin o hakîkate taban tabana zıd olmak üzere savurdukları hezeyanlara inandıkça tabîîdir ki zîr-i tahakkümlerindeki akvâm-ı İslâmiyye'nin diyânetlerini o akvâmın ukûlü, efkârı için ağır bir yükten, elîm bir kayddan başka bir sûrette telakkî edemezler. Hatta dinlerine ilişmemeleri sırf hissiyât-ı vicdâniyyeyi muhterem tanımak istemelerinden; bir de ulûm-ı hâzıra müstakbelde Müslümanlığı da yola getirir, ümidini beslemelerindendir.

Bugün kısa akıllılar tarafından uydurulduğu halde avâmın kabul ettikten başka üzerine bir sürü evhâm, bir yığın hezeyan daha kattığı öyle bid'atlerimiz var ki beşeriyet müteneffir, medeniyet külliyen münkerdir. O halde kemâl-i hürriyyetle söyleyebiliriz ki Avrupalılar bizde şi'âr-ı İslâm nâmına bu gibi maskaralıklardan başka bir şey görmedikçe Müslümanlığa, müslümanlara isnâd olunan töhmetleri tasdîkte ma'zûrdurlar. Biz Avrupalılara dinimizin hakîkatini anlatacağımızı, Müslümanlığın bütün saâdetlere medâr-ı yegâne olduğunu öğretebileceğimizi nasıl ümîd ederiz ki bunların din perdesi altında gördükleri hareketler sokaklarda davulların, bayrakların arkasında atılan na'ralardan, mevlid günleri Mısır'ın birçok mahallerindeki akla, edebe sığmaz rezâletlerden, binlerce seyirciye karşı koca koca halkalar teşkîl edilerek zikir nâmına iki tarafa yalpa vurup bağırmalardan, el-hâsıl **[340]** tafsîli bizi sadedden çıkmaya mecbûr edecek kadar uzun sürecek bayağılıklardan başka bir şey değil?

Hal böyle iken dinimize kusur bulanları, töhmet isnâd edenleri muâheze edebilecek miyiz? Herifler bu sû'-i tefehhümde ma'zûr değil midirler ki şu saydığımız fenâlıklar ukalâ-yı ümmetin gözleri önünde yapılıp dururken hiçbiri bu rahneyi kapamak için kendinde bir meyil görmüyor? Halbuki bu gedik yalnız avâmı dalâle; vebâle sürüklemekle kalmıyor; belki o pak olan akîde-i tevhîdi de telvîse kadar varıyor. Bu ise öyle bir musîbettir ki maâzallâh bir kere basit zihinlerde kökleşirse bir daha sökülmesi pek müşkil olur.

İlmin o muazzam nâmına yemin ederim ki biz müslümanları o kadar sür'atli bir teâlîden sonra bu derecelerde korkunç bir sukûta sevk eden sebepler aranılacak olursa sünnetler atılarak bid'atlere tebeiyet edilmiş olmaktan başka bir şey görülemez. Eğer zemîn daha fazla söze müsâid olaydı kāri'lerimize gösterirdik ki tek bir bid'at, ancak hurdebîn-i ilm ile bakanlar tarafından görülebilecek, birtakım avâmil-i muzırranın iltihâkı sâyesinde ne kadar büyüyor; hem bu avâmil bir kere kökleşti mi artık milletleri bitiren emrâz-ı ictimâiyyeden biri nasıl geliyor da o esasın üzerine yerleşiyor? Evet, bu hastalık her ne kadar dışardakilerin kendisini öldüremeyeceklerini anlamadıkça başını çıkarmayan yılanın ininde gizlenmesi gibi saklanarak kendisini göstermese bile a'râzı, âsârı bir nazar-ı müşâhid için gizli kalamaz.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı her aklı başında şarklının uhdesine iki vazîfe terettüb ediyor:

1-Bütün âleme şunu anlatmaktır ki Müslümanlık birtakım garazkâr muharrirlerin kendisine isnâd ettiği hezeyanlardan, avâm-ı nâs tarafından seyircilerin gözü önünde yapılan beyinsizliklerden külliyen münezzeh olduktan başka, âlemde saâdet-i hakîkıyye için, medeniyet-i hakîkıyye için bir kānûn, bir zâbit varsa ancak dîn-i İslâm'dır. İşte şu hakîkat iyice anlatılmalıdır ki Müslümanlığı tetebbu eden bazı büyük feylesoflar gibi herkes bu dîn-i mübîni hürmetle, muhabbetle telakkî etsin.

Bu vecîbe, tâli'in feyzine mazhar olan evlâd-ı millete ecnebî lisanları öğrenmek mecbûriyetini tahmîl eder.

2- Bu milletin ukalâsı âlem-i İslâm'ı boğan, şarkın nâsiyesinde simsiyah bir leke gibi durup azıcık aklı olanların hande-i istihzâsını celbeden bid'atleri kaldırmalıdır. Şu ikinci vazîfe birincisinden daha mühimdir. Ümmetin salâhı, bekâsı buna vâbestedir. Ümîd ederiz ki hastalık vehâmetini artırarak müdâvâtı imkansızlaşmadan bu ciheti nazar-ı dikkate alırız; yoksa âkıbet vahîm, mes'ûliyet pek azîmdir.

Aleyhi's-salâtu vesselâm Efendimiz buyuruyorlar ki: لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيُسَلِّطَنَّ الله عَلَيْكُمْ فتنًا كقطع[1] (الليل المظلم الحليم حيران),– Ma'rûf ile emr, münkerden nehyetmelisiniz. Yoksa Allah üzerinize öyle fitneler musallat edecektir ki karanlık gece parçaları gibi aklı başında olanları bile şaşırtacaktır."

Şu fikirler dört senedir zihnimde dolaşıp duruyordu. Ben ise o zamanlar henüz vatanıma hizmet edebilecek bir çağda idim. Onun için bundan büyük bir hizmet göreme-

[1] Hadisin baş tarafı için, Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 10121.

diğimden Müslümanlığın hakîkatini anlamaya medâr olacak ne gibi tedkîkât varsa yorulmak bilmez bir azim ile çalıştım. Nihâyet şu mukaddes vazîfenin kısmen olsun îfâsına muktezî kuvveti nefsimde kısmen olsun görmeye başladım. İşe Fransızca bir kitap te'lîfiyle başladım; eserimde müfterîlerin Müslümanlığa attıkları bütün töhmetleri reddettim; delâil-i hissiyyeye, hakāyık-ı ilmiyyeye istinâd etmek sûretiyle Müslümanlığın medeniyet-i hakīkıyyenin ruhu olduğunu, daha doğrusu beşeriyetin gāye-i âmâli, kuvâ-yı akliyyenin hedef-i âlü'l-âli bu dinden ibâret bulunduğunu, âlem-i insâniyyette husûle gelen bütün terakkıyâtın diyânet-i Muhammediyye'-ye yaklaşmaktan başka bir şey olmadığını isbât ettim. Te'lîfimi bitirir bitirmez iki vecîbeyi birden îfâ etmiş olmak için bir de lisân-ı mübînimize tercüme ettim.

Başladığım işi başa çıkarmak için birçok güçlüklere katlanışım bu uğurdaki iştigālâtımı kaybettiğim menfaatin, yahud şöhretin telâfîsi şeklinde telakkī ederek mütesellî olmak içindir, zannolunmasın. Hayır hayır benim bu işten yegâne maksadım berâhîn-i ilmiyye ile şunu anlatmaktır ki İslâm öyle müslümanların unutmak istedikleri, yahud yan çizdikleri bir din değildir; Müslümanlık fünûn-ı hâzıranın hakāyık-ı felsefiyyenin muârız geleceği bir din olmadıktan başka bu fenler, bu hakîkatler İslâm'ı bir kat daha te'yîd eder, müslümanların imanını, yakînini tezyîd eder; din ulûm-ı hâzıra ile uğraşanlardan kendisi için kuvvet, mekânet sahibi taraftarlar bulacaktır, yoksa bu gibilerden i'râz görecek tebâüd görecek değildir.

Artık müslümanların şimdiye kadar hastalıklarına karşı göz yumarak çâre aramaktan geri durdukları elverir. Panzehri koynunda taşıdığı halde ağzını âsümân-ı hülyâdan yağacak bârân-ı evhâma açan, derdinin o mevhûm yağmurla temizlenip gideceğini sayıklayan sersemler gibi olmayalım! Bu ümmetin aklı başında olanlarına ayıp değil midir ki dîn-i İlâhî'nin hakāyıkı kütüphânelerinde tozlanıp duran mücelledât içinde gizlensin de kendileri nazariyyât-ı felsefiyye pâyesi verdikleri bir yığın dışı yaldızlı efkâr-ı beşeriyyeye kapılıp kalsınlar? Halbuki bütün o efkâr ile yanı başlarında dururken üzerine perde-i nisyân indirmek istedikleri âyât-ı hikmeti mukāyese etmek lâzım gelirse aradaki fark ufacık çocukların efkârıyla iki yüz sene yaşayarak âlemi, şu'ûn-ı âlemi tedkīk etmiş bir hakîmin efkârı arasındaki tefâvütten tasavvur olunamayacak kadar büyük görülür.

[341] Acaba Cezîretü'l-Arab sekenesi üzerinde kısa bir müddet hüküm-fermâ olarak vahşetin, huşûnetin müntehâsında bulunan bu kavmi zalâm-ı cehl ü rezâilden sabâh-ı medeniyyet ve fezâile çıkaran bu sırr-ı a'zam, bu kānûn-ı muhkem nedir, diye anlamak için hiçbir mütefekkir şarklı kendinde bir şevk duymaz mı? Elimizdeki mektep ma'lûmâtı ile ne kadar umûmî bir sûrette olursa olsun, anlamaya kādir olamayacağımız bu sırr-ı acîbi, bu inkîlâb-ı garîbi istiknâha sevk etmeyecek olduktan sonra biz şark gençleri için ulûmun fâidesi ne olabilir? Rub'-ı asrı geçmeyen bir müddet zarfında bütün bir ümmetin dereke-i vahşetten seviye-i medeniyyete yükselmesi imkânını gösterir bir hâli acaba tarihin şimdiye kadar okuduğumuz kısmında görebildik mi?

Arapların yirmi üç sene zarfında mazhar oldukları o müdhiş inkılâb nedir? Bu iş öyle basit bir tefekkürle, sathî bir nazarla ihâta edilecek, görülebilecek kadar âdî midir?

Ümmet-i Arabiyye Müslümanlığın zuhûrundan evvel herkesin bildiği vechile müteaddid kabilelere, müteferrik fasîlelere ayrılmıştı ki her kabile diğerine karşı beslediği kini, husûmeti ecdâdından mîras bulmuştu. Aralarında her zaman kanlı muhârebeler, baskınlar, yağmalar eksik değildi, ne gediklerini kapayacak bir vahdet, ne de kelimelerini tevhîd edecek bir râbıta yoktu. İ'tikād cihetinden putperestliğin en sâfil derekesinde idiler. Âdât, ahlâk nokta-i nazarından ise hayât-ı medeniyyeye en muzır bir şekilde bulunuyorlardı. Hallerini ıslâh edecek kānûnları, istikbâllerini zâmin olacak nizâmları mevcûd değildi. Perîşânlıkları, sefâletleri o derecede idi ki Buhtunnasr gibi, Keyhüsrev gibi, İskender gibi fâtihler dünyayı fethetmiş iken bunların memleketlerinde istîlâya liyâkat görmemişti.

Aleyhi's-salâtu vesselâm Efendimizin bi'setlerinden yirmi sene geçtikten sonra bunlar ne hâle geldiler? Evet, kelimeleri birleşti, veche-i azîmetleri birleşti. Tehzîb-i ahlâklarını zâmin, terakkīlerini kâfil bir kānûna sahib oldular. Babalarından miras buldukları, o zamana kadar ülfet ederek tapınırcasına sarıldıkları bütün âdetlerini bıraktılar. Putperestlik zulümâtından nûr-ı tevhîde çıktılar. O çöllerin, o vâdilerin ortasından kalkarak küre-i arzın her tarafına envâr-ı medeniyyet götürdüler. Erkân-ı adâleti, insâniyeti te'sîs ettiler. Bilâd-ı âlemin kısm-ı a'zamına en adâletkâr, en mu'tedil bir hâkimiyet ile hâkim oldular, el-hâsıl sâir milletler cehâlet vâdilerinde dolaşır, dalâlet karanlıklarında çabalanır dururken bunların devletleri bütün âlemin devleti oldu.

İşte, ümmet-i Arabiyye'nin birkaç sene içinde mazhar olduğu inkılâb-ı müdhiş! Halbuki evvelce binlerle sene geçmiş de bunlar bulundukları mevkiden bir karış olsun ileri gitmemişlerdi. Acaba bu kadar hakāika rağmen hiçbir âkil tasavvur olunabilir mi ki bu sür'atli terakkī muhkem birtakım kavânîn, temdîn edici birtakım esaslar olmadan husûle gelebilir tasavvurunu beslesin? Hiçbir mütefekkir tahayyül olunabilir mi ki bu kānûnları, bu esasları Aristo, Likörg, Solon gibi adamlar tarafından vaz' olunan bugün bir şeyi ıslâh ederse yarın birçok şeyi ifsâd eden birtakım basit hikmetlerle, kāidelerle mukāyeseye kalkışsın? Asla!

Yâ Rabbi, müslümanlar artık dinlerindeki esrârı görmüyorlar, ondaki bedâyii teemmül etmiyorlar. Sen onlara sermedî dininin, ebedî kānûnunun hakāyıkını idrâk için azim ver. [Müellif başladığı işin muvaffakıyetle hitâmı için duâ ettikten sonra diyor ki:]

Mukaddimât

Müslümanlık hakkında söze başlamazdan evvel birkaç mukaddime serdetmeyi zarûrî gördük. Bu mukaddimeler insana, hayatın tekâlîfine, terakkī, tedennî kānûnlarına, eski zamandan bu âna kadar insan üzerinde sâhib-i nüfûz olmak için birbiriyle uğraşan nizâmâtın tabîatine, ilim ile din arasında asırlardan beri süren cidâl ile daha birçok şeylere dâir kāri'lerimize umûmî bir fikir verecektir. Bu sûretle kitabımızı

okuyanlar maksadımızı anlamak için uzun uzadıya tedkîke muhtaç olmayacak; Müslümanlığın medeniyet-i hakîkıyyenin ruhu olduğunu, medeniyetin ancak Müslümanlık'la yahud o dîn-i mübînin bazı nusûsuyla kāim olacağını hissî bir sûrette görecektir.

Kāriîn-i kirâm garb ulemasının sözleriyle çokça istişhâd ettiğimden dolayı beni afv buyurmalıdır. Çünkü ben dinin doğruluğunu onların kelâmıyla istidlâl etmek istemedim, bunu hiçbir vakit de kabul etmem. Zîrâ Müslümanlık bu derekelerden çok yüksektir. Benim maksadım son asırlarda Avrupa âfâkına hâkim olarak garblıları zulmetten aydınlığa çıkaran kavânîn-i medeniyyenin kavânîn-i İslâmiyye'ye nisbetle güneşten bir şuâ, denizden bir damla olduğunu göstermektir.

EL-MEDÂRİS

والافكار التى تحوم حول اصلاحها

المدارس وما ادراك ما المدارس: المدارس هى المعاهد العلمية التى انفجرت منها انهار المعارف وانجست منها انوار العلوم. فازاحت ظلمات كان بعضها فوق بعض واماطت لثام الجهل والبغى من كل مكان.

المدارس. هى المبانى المقدسة التى انارت الشرقيين بمنار الفضيلة العالية وخولت لهم مجد اشا مخالايمحيه كراللياللى وتجدد الايام.

المدارس – هى الدور التى اصبحت اوربا عند اقتباس انوارها ترقى اسمى درجات السعادة والعمران. وتستولى بسيادتها على كافة ارجاء العالم.

[342] لمدارس – هى مركز السعادة الانسانية التى رقت الافكار و روضت الاذهان ووسعت المدارك وجعلت الشعور الانسانى يمس بعواطف اللطف والحنان.

اى بليغ يطيعه اليراع فى ان يحرر مزايا المدارس التى لبست الدنيا بنسيج فضيلتها جلابيب الارتقاء والسعادة.

اواى مصقع ينقاد اليه لسانه اذا اراد حصر الفوائدها اوعدا. نعم نعم. ذلك بعيد عن مدارك الافهام ولاتكاد تخصر مزاياها فى صحيفة او كتاب ولا بدع فان الامة العثمانية يقدرها حق قدرها ولا تختلف فى نسبة هة المزايا لتلك المعاهد العلمية التى لم تبق لنا من ما ثرها انقضاء حين من الدهر. الاتلك الرؤس المملوئة بز خارف الاوهام والاحلام وتلك السدور الضافية بمز عجات الاسقام والا لام الساكنة فى طبقاتها انواع المهالك والعلل. الابقة من ساحاتها محاسن التشييد والانتظام.

انشدكم بالله – اليست لناعيون تبصر احوال هذه المدارس التى تعرب لنا بلسان حالها باجلى بيان. انها قبور للاجسام وسجون للارواح وشرك للعافية ومنبع لكل الادواء والامراض.

ام ليست لنا آذان تسمع انين هة المعاهد التى حكم الزمان عليها بالتقلب بين عواصف الوبال وعوامل الخراب والدمار. حتى انزلها من زرى افلاك المكمال الى حضيض الذل والانحطاط، ام ليست لنا قلوب تفقه سؤلها وتمتطى لثام الادوا، عن وجهها وتعيدها لمركز ها الذى فرقتة من زن غير بعيد.

ام ليست لنا عقول تسبر مكا من عواصفها واسباب انحطاطها وتأخرها. حتى يشرق بدرها من مطلع العرفان منزهة عن شوائب النقص والاضمحلال.

ام اصبحنا صمًا بكمًا عميًا لانفقه اسباب السعادة ولانستر شدبتبراس الفضيلة والكمال.

هذا وان ما اسلفة جذوة نار خرجت من فؤاد وطنى قد تفطر قلبه وتفتت كبده فبرح يبوح بسره كى بجدله هاديا يهديه او غيورا يشاطره فى نوائبه ويؤازره فى مطالبه.

ولنرجع الان لمقصدنا الذى اعربنا عنه فى فاتحة المقال. ونقول ان هذا الفكر الاصلاحى الاكيد الذى تزدهى صفحات التاريخ بذكر من صرف مساعيه لا يجاده ابد الآبدين.

قد كان بختلج فى خاطرى قبل حين من الزمان وانا اذ ذاك بالمدينة المنورة. وكثيرًا ما كنت افضى بها لمن تنورت اد مغتهم من الافاضل الا انى رأيت اكثرهم لا يستمعون لقولى الاكاستماعهم لخرافات تملى عليهم من اساطير الاولين.

فامسكت عنهم الكلام خوفا من ان برمينى غليان حقدهم الدينى بسهام من الانتقام. الذى لاينجم عنه الامكامن الشرور والخزالان.

وانى ارى الافكار قد تضاربت حول هذه المسئلة واتبعت طرائق قددا. وكل ينبغى بذلك الاصلاح. هكذا وان اقصى امانى هو ذلك الاصلاح الذى اصبحنا ننشره من منذ اعوام وان شئت قل من منذقرون. وكل محب للاستعمار لابدان تحديه نفسه وتصورله ذهنه ضروب الارتقاء وصنوف العمران. ولكن وليس كل مايتمنى المرء يدركه تجرى الرياح بما لاتشتهى السفن وعليه فيجب علينا ان نسرد خطانا ونقى افكارنا من الشطط الذى يلعب بعقول العامة فيثيرها نحو هذا الامر الاصلاحى. حتى لانعمى العين فى سبيل ترجيح الحاجب. بل نفهم العامة بادء بد. باننا نريد توطيد دعائم الراحة لطلاب العلوم فنصلح المدارس التى بايدينا اليوم بصورة يمكن سكناها موقتا الى ان يخول لنا السعى مدارس مشيدة الاركان متقنة المبانى.

ومن جهة اخرى نلتمس من نظارة الاوقاف ان تصرف عنايتها فى انشاء مدرسة بثلاث طبقات فى كل طبقة منها مأة خلوة يأوى الى كل واحدة منها ثلاثة من الطلاب ويجعل عليها مأمورون يحافظون على النظافة ويوقدون الانوار. وتغسل ملابسهم وتحضر اطعمنهم ويراعى فى كل ذلك حد الاعتدال.

اذليس من المعقول ان يصبح الطالب خاد مالنفسه يأتى بلوازم اكله من السوق ويمسى خادمة فى الخلوة بالطبخ والغسل والتنظيف الى غير ذلك مما افضل السكوت عنه على البيان.

فاشغال تلك الاوقات الثمينه بمثل تلك الاحوال كما انه يحجف بالفرض المطلوب من التعليم فكذلك يزهب برواء عقل الطالب ونظرة استعداده المضنون ويوقع صفحات فكره فى مخالب التشويش وشرك الاضطراب.

وانى لا اتصور انسانا لم تتزه مر آه فكره من تلك الشوائب المذهبة لصفوة الاذهان قد نال بعينه من الفنون وارتوى من انهار العلوم. بكيفية نسوغ له بأن يكون مرشد اللاملة ومرقيًا اهل عصره الى الامام.

وان مما يوقفنى موقف المتعجب الباهت رؤيتى لاناس لايحيدون فى اصلاح شئون حياتهم العليمة عن اتباع سبل الغابرين وينسبون كل امر محدث لم يوافق افكارهم السقيمة –وان كان اكبر نافع للدين والدنيا– للبدع الضلالية التى نهى عنها الشارع ولم يدر ذلك الجاهل ان السير على مقتضى تلك الامور مما يوجبها روح العصر على كل الهيئةالبشرية طوعًا

وانى اعوذ بالله ان اجحد مالآثار السلف من الفوائد والمزايا الظاهرة لكل ذى عينين باجلى المظاهر.

الا انى انها كم عن التقليد الذى يعمى الافكار عن ادركاك الحقائق ويخلد الناشئة فى ارض الجهالة والبغى ويهنك قواهم الادبية تحت ضغط صنوف الاستعباد.

واسئلكم فى وضع مؤلفات تلائم الروح العصر وتمازج استعداد النابتة الجديدة وتمهدلهم سلوك سبل التربية الحقة والتعليم الصحيح.

والاقرب فى ذلك اما ان يطلب من كل عالم متخصص تأليف كتاب فى الفن الذى اختص به فى مقابلة جائزة اذا كان التأليف قدوافق الفرض بعد البحث والتنقيب.

واما ان تؤلف لجنة تشكل اعضائها من امثل فضلاء العصر الاحصائيين فيستدعون اليها من كا فج عميق الاجلة الاعلام حتى ينخر طوافى سلك الاعمال لآل باهية السمط والانتظام.

وينظمون بعد ذلك برنامجًا لاصول الدراسة من نتائج محاكماتهم الفكرية لتنصلح حياتنا العلمية و تحفظ عن التلف والشتات. ومن المستحسن ان تجعل مدة التحصيل والدراسة اثنتى عشرة سنة ونقسم هته السنين على ثلاثة اصناف كل صنف منها يستغرق اربع سنوات من التعليم.

فيدرس الطالب فى الصنف الابتدائى –علم النحو والصرف والمنطق والحساب والهندسة والخط والانشاء والعروض والقوافى والوضع والفقه والقرأن والتجويد واللغة والاملاء التركى والعربى والبيان والتاريخ العثمانى والعمومى وعلم تقويم البلدان وشيئا من مبادى علوم الحكمة الطبيعية والطب واللغة الفارسية واصول الخطابة والوعظ.

فاذا اتم التلميذ هذه السنين الابتدائية ياهل لايكون معلما فى المكاتب الابتدائية واماما وخطيبا وواعظا فى مساجد القرى والاقضية والنوراحى.

ويدرس الطالب فى القسم النهائى –مفصل علم النحو والصرف والمنطق والمعانى والبيان والبديع والحساب والهندسة والتفسير والحديث والفقه واصولهما والعلوم الطبيعية والاقتصادية والمدنية وآداب البحث والمناظرة والعقائد واصول التحرير العربى والتركى وتعويدا بناء الاتراك على التكلم باللغة العربية وتعويد ابناء العرب على التكلم باللسان العثمانى.

ومفصل علم تقويم البلدان والتاريخ العمومى والاسلامى وتراجم حياة العلماء الاجلة والادبيات العربية والتركية ولسانا من الالسنة الغربية واصول التدريس والتأليف.

واذا اتم الطالب هذا القسم النهائى – يسوغ له ان يكون معلما فى عموم المكاتب الرشدية والاعدادية ومدرسا وخطيبا واماما فى جوامع الالوية والولايات ويرخص له تدريس كل ماشاء لمن شاء ويقبل فى عموم المكاتب العالية بغير اختبار وامتحان.

واما القسم العالى – الذى نحن اليوم فى اشد الاحتياج اليه فيجب ان يخرج منه اناس ينفردون فى فن من الفنون بالاستيلاء على جزئيات ذلك الفن وكلياته مع حل مسائله العويصة والغوص فى بحار معانيه الدقيقة حتى لايغادر صغيرة ولاكبيرة من مباحثة الاوير سمها فى صفحات ذهنه وسجل معلوماته. فيكون بذلك احصائيا يقلد جيد دهره باجل الاعمال ويكلل مفرق الدين اسلامى باكليل الفخر والاجلال.

والاولى ان يجعل لهذا القسم تسع شعب لعظر شأنه وكثرة فوائده فيدرس فى الشعبة الاولى – علم التفسير وما يتعلقه من الناسخ والمنسوخ واسباب اوكرهًا وان من لم ينقد لذلك فليس له الا ان يكون من الاخسرين اعمالاً الذين ضل سعيهم فى الحياة الدنيا وفى الأخرة. ولم يعلم ذلك العاطل ان الشرع قدا باح للمسلمين ان ينسجوا اعمالهم على منوال ازمانهم ولذلك ادخلوا فى مواد اصولنا الفقهية قولهم (ان الاحكام بتبدل يتبدل الا زمان والاوال)

* * *

هذا وان من اهم مايجب علينا ان نلفت نظرنا اليه هو اصلاح بر جرام الدروس وتحسين اصول الالقاء والتدريس. وانتقاء كتب لايتعاصى على عقل الانسان اكتناه اسرارها ومؤلفات تقبل العرض على محك الانظار. ولايربك ذهن الغازى بصناعة الاختصار المخل الذى يجعل مسائل الكتاب مرسما يلعب فى ميدان الغازه العقول **[343]** والافكار. ومطلبًا تتقطع دون الحصول عليه القلوب والاكباد. وقد اوفى المقام حقه الفيلسوف ابن خلدون وهو فى القرن الثامن من القرون الشرقية فقال ذهب كثير من المتأخرين الى اختصار الطرق والانجاء فى العلوم يولعون بها ويدونون منها برنامجا مختصرا فى كل علم يشتمل على حصر مسائله وادلتها باختصار فى الالفاظ وحشو القليل منها بالمعانى الكثيرة من ذلك الفن وصار ذلك مخلاً بالبلاغة وعسرا عل الفهم وربما عمدوا لى الكتب المطولة فى الفنون فاختصر وها تقريبا للحفظ كما فعله ابن الحاجب فى اصول الفقه وابن مالك فى العربيية والخونجى فى المنطق وامثالهم وهو فساد فى التعليم وفى اخلال بالتحصيل وذلك لان فيه تحليطا على المبتدى بالقاء الغايات من العلم وهو لم يستعد لقبولها بعد وفيه مع ذلك شغل كبير على المتعلم بتبتع الفاظ الاختصار العويصة للعنهم بتزاحم المعانى عليها وصعوبة استخراج المسائل من بينها فهم قصدوا الى تسهيل الحفظ على المتعلمين ولكن اركبوهم صعبا يقطعهم عن تحصيل الملكات النافعة وتمكنها انتهى كلام الاستاذ الحكيم فانظر يارعاك الله – الى هذا الرأى السديد الذى ابان به ضرر تلك المؤلفات التى اصبحنا لا تعرف للعلم سبيلاً الا بالاستحصال على محتوياتها. ولانعلم للفضيلة منهلا الابورودا نهر صفحاتها ولو خبر الاستاذ ما وصل اليه اسلوب التعليم فى عصرنا لشن الغارة علينا واجحم عن تنقيد الغابرين.

كيف يصف المرء ذلك اسلوب العقيم الذى لاينيل التلميذ الا تخديشا فى الذهن وارتباكا فى الفكر وكلالاً فى الهمة وانزعا جافى النفس وقتلاً للعاطفة والشعور.

وايم الله لا ادرى كيف يفهم المبتدى الذى يحضر امثلة الصرف وهو لا يعلم شيئًا من معانى الكلمات الاماشاهده فى ادوار حياته من المحسوسات الكونيه. اذا تلى عليه الاستاد نتائج افكار العلماء فى المصدر الميمى هو (نصرًا) وسردله تقريراتهم مع تطبيقه على غايات مسائل النحو والصرف وقواعد علمى الوضع والبيان بما يخيل للتلميذ الخالى الذهن عن الواح المعانى ان (المصدر) اما حيوان قوى الشكيمة والجأش او انسان سامى المكانة عالى المقام او جمباد ولكنه يزرى على قلائد الدر والمرجان فلذلك تراهم فى سباة من الحيرة عند سماعهم تلك التقريرات والتعبيرات التى لم يسمعوا ولم تسمع آبائهم من قبل، وانما نقلت كلام الاستاذ ابن خلدون هنا لان يكون حجة على الذين يزعمون بوجوب بقاء القديم على قدمه. ويرمون من انتحل مذهبًا –وان كان حقًا- غير مذهبهم بالزيغ والضلال.

ويدرس فى الشعبة التاسعة – علوم اللغة التركية العثمانية وآدابها وادوار حياتها. ومبدأ نشئتها. وكيفية تطورها بالطور الحاضر واسباب رقيها وانحطاطها واصلاح قواعدها وتسهيل اقتنائها والبحث عن واسطة تعمم تعليمها لكل فرديتظلل تحت راية الهلال العثمانى.

هذا ماسنح بفكرى الفاتر المتراكم على صفحاته سحب اليأس والفتور والمتقلب بين عوامل التقصير والقصور.

وغاية سؤلى من اولى الافكار الثاقبة ان ينظروا اليها بنظر الانتقاد لا لانتقام. ويلا حظوها بعين التصحيح لا التنقيص مع انى ارى صدى الاصلاح قد صبحت منه المسامع ولم تبدمن آثار العمل شئ يذكر وعند ذلك ارجع باللوم على نفس وازجرها ببيتى الشاعر الحكيم.

لقد اسمعت لو ناديت حيا = ولكن لاحياة لمن تنادى

ونارا ان نفخت بها اضائت = ولكن انت تنفخ فى رماد

غيران همة دولة شيخ الاسلام حضرة البارع المقدام موسى كاظم افندى الافخم. مما تبشرنا بحصول آمال الاصلاح. واما نى الفلاح فى زن غير بعيد.

وان تنظيم اللجنة الاصلاحية فى هذه الآونة التى نحن فيها احوج الى المعارف من الطعام والشراب. لعمل مبرور برهن به عن نواباه الحسنة فى هذا العصر الدستورى. فنسئل البارى جلت عظمته ان يجعل سائر اولى الامر حاذين حذوه فى خذمة الفضيلة والعلم و ممهدين للناشئة سبل السعادة والنجاح.

Münşî, *Cerîdetü'l-Medineti'l-Münevvere*
Ebû'l-Fazl Muhammed Me'mûn

النزول وعلم القرآآت وكيفية استخراج الاحكام ومعرفة اصول الزب عما يترائا فيه مايخالف النواميس الطبيعية على زعم الملحدين من علماء اوروبا. وتزييف اعتراضاتهم التى يوردونها لان يطفؤا نوراللە بافواههم ويأبى الله الا ان يتم نوره.

[344] ويشترط فيه ان يكون ذا اطلاع واتبع فى علوم اللغة العربية ومعرفة تامة بالاحاديث النبوية ويجب عليه ان يستوعب جل ما كتب فى فن التفسير حتى على ما كتبه العلماء الغربيون.

ويدرس فى الشعبة الثانية – علم الحديث متنا واسناد اورواية ودراية وقرائة علوم الحديث واصوله وعلم طبقات الرجال والاسناد والموضوعات وحبذ الويحفظ المحدث مأة الف حديث متنًا فقط لمافى الحفظ من زيادة الاتقان والاجادة.

ويدرس فى الشعبة الثالثة – علم الكلام بالبحث والاحاطة لمذاهب الاسلام ومعرفة حاضرها وغابرها وحقيقة الديانات وبواعث التدين والاسباب الموجبه لخروج لفيف من الناس عن دائرة الدين والفحص عن عوامل الانحطاط الاسلامى والتنقيب عن السبب الوحيد لرقى الاسلام والمسلمين. والاطلاع على الديانات الاوربية الحاضرة وجرح اداتها وابطال حججها والزام زعمائها.

ويدرس فى الشعبة الرابعة – علم الاصول والقوانين الموضوعة عموما من قوانين الرومان وقوانين الامم الحية وقوانين الدولة العلية مفصلاً ويسبر البواعث التى دعت البشر لوضع القوانين. واثبات ان القرآن قانون الهى فيه هدى ورحمة للعالمين. فى كل حال وفى كل زمان لايأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه تنزيل من حكيم حميد.

ويدرس فى الشعبة الخامسة – علم الفقه يقرائه امهات الكتب الفقية الحنفية الحديثة والعتيقة مع الموازنة تبين صحيح الاقوال وضعيفها بالعرض على قوانين الكتاب العزيز وصحاح السنة ومعيار العقل السليم. والاطلاع على فقه المذاهب الثلاثة اجمالا ويدرس فى الشعبة السادسة – علم التاريخ مع استيعاب احوال القرون الثلاثة وفلسفة التاريخ وتراجم احوال العلماء الاعلام والافاضل الاجلة والشعراء والحكماء والمتفلسفين والمتصوفين وسير العلم والاجتماع فى كل عصر و مصر. وتاريخ المخترعات والمكتشفات وبواعثها واسبابها التى اوصلت المخترعين الى صنعها وايجادها. والوقوف على تاريخ الامم والحية وتراجم اعاظم رجالها واكا برزعمائها.

ويستجب عليه ان يتقن علم تقويم البلدان ويتعلم اشهر اللغات الغربية والفرانسوية والانكليزية والالمانية ويسوح اكثر الممالك الاسلامية والمستعمرات الاجنبية على تتبع الآثار القديمة والمخترعات الحديثة.

ويدرس فى الشعبة السابعة – العلوم الادبية العربية مع الاتقان لعلم المعانى والبيان وطبقات الشعراء الجاهليين والمحدثين والمتأخرين والوقوف على ادوار حياة اللغة العربية والسعى لاجادة الانشاء ولتحسين اسلوب التحرير وحل المنظوم ونظم لمنثور. وقرائة اللغة العثمانية والفارسية و اصول تحريرهما ويدرس فى الشعبة الثامينة – علمى النحو والصرف مع معرفة تفرعاتها والاطلاع على مذاهب النحاة المتقدمين والمتأخرين. حتى ينتحلو لنا بعد درسهم لها درسا متقنا طريقة سهلة نسلكها ومنهلا عذبانردها النتخلص من هذا الشطط الذى ملء اسماعنا بدوى الاراجيف ورؤسنا بمزعجات الاوهام.

HIFZ-I SIHHAT VE TABÂBET-İ RÛHİYYE

Vücûdun hıfz-ı sıhhat ve tabâbeti olduğu gibi ruhun da yani fikr ü dimâğın da hıfz-ı sıhhat ve tabâbeti vardır.

İnsan, isti'dâd, kābiliyet ve havâss-ı dimâğiyyesini â-henkdâr bir sûrette tenmiye edebilmek için mümkün olduğu kadar ibtilânın zuhûruna mâni' olmalıdır. Zîrâ, ibtilâ, ruhun, fikrin hakīkī bir hastalığıdır. Hıfzu's-sıhha kāidelerine riâyet edenlerin o dâire dâhilinde hareket eyleyenlerin pek çok emrâzdan kurtuldukları gibi ilm-i rûh, mantık ve ahlâkın gösterdiği hıfz-ı sıhha-i ahlâkıyye veya fikriyyeye riâyet e-denlerin de fenâ âdetlerinden, muzır i'tiyâdlarından, mühlik ibtilâlardan kurtularak, ruhun, dimâğın mevcûdiyet-i ma'ne-viyyenin de sıhhatini muhâfaza ettikleri şüphesizdir.

Vücûd hasta olduğu zaman o hastalığı tedâvi ve teşfiye için tabâbet olduğu gibi bir de ruhun tabâbeti vardır ki o da bize ifrât ve tefrîtlerin, inhimâk ve ibtilâların tedâvi ve teş-fiyesini öğretir. Mesela; bizi hiddete getiren esbâba devam-dan ictinâb etmek sûretiyle hiddetten tahlîs-i nefs edebiliriz. Bir ayyaş işretin zıddı olan fazîleti iktisâb ederse meyhaneye gidip rakı içmekten kurtulabilir. Eğer i'tiyâd ve ibtilânın bir-den bire terkleri mümkün olmazsa yavaş yavaş terk etmeye ve onlara mukāvemet etmeye, eğer bu husûsta kendimizde atâlet **[345]** hissedersek gittikçe çoğalan bir cehd ü sebâtla fazîhati terkle fazîleti iktisâba çalışmalıyız; ve fazâihin tekrar rucû' etmemesi için de daima onları nezâret altında bulun-durmalıyız. El-hâsıl maddiyâtımızı kuvvetlendirmek için çâ-

reler olduğu gibi ma'neviyâtımızı kuvvetlendirmek için de çâreler vardır. Her gün insan tekâmülât-ı maddiyye ve ma'neviyyesi uğrunda neler yaptığını, aklının, hissinin, irâdesinin, san'atının mesleğinin tekemmülü uğrunda ne gibi harekâtta bulunduğunu kendi kendisine sormalı ve irtikâb olunan hatalar, kusurlar ve noksanları bir yere yazmalı ve bunların bir daha tekerrürüne meydan verilmeyeceğine cehd ü ikdâm etmeli ve onlardan ictinâb etmenin yollarını düşünmeli ve noksan olan evsâf ve hasâili kazanmaya çalışmalıdır.

İlm-i rûh, mantık, ilm-i ahlâk bize, aklımızın hissiyâtımızın, idâremizin terbiye ve tenmiyelerinin çârelerini bildiriyor. Ve her ne sûretle olursa olsun sa'yin, iktisâb-ı fezâilin maddiyât ve ma'neviyâtımızı ıslâh edecek yegâne çâreler olduğunu gösteriyor. İyi refâkat iyi mütâlaât dahi bizi aynı neticeye sevk ediyor. Franklin isminde ahlâkiyyûndan meşhur bir âlim, on üç ahlâk-ı hasenenin kazanılmasını kendisine vazîfe edinmiş idi ki, bunlar, i'tidâl, kanâat, sükût, intizâm, karar (sebât), sâdelik, sınâat, sadâkat, adâlet, temizlik, istirâhat, iffet, mahviyetten ibârettir.

Ufak bir defterin her sahîfesinin baş tarafına bu on üç fazîletten birisini yazmış. Sonra her bir sahîfeyi amûdî yedi sütuna ayırmış her sütunun başına haftanın isimlerini yazmış, her hafta bu fazîletlerden birisine nezâret ve tekayyüdde bulunurmuş. Her akşam irtikâb olunan kabahatten ictinâb edermiş. Mesela, bu hafta i'tidâle riâyet eder, gelecek hafta kanâate sırasıyla böyle bir senede bu on üç fazîleti dört defa tekrar edermiş. İşte Franklin bu sayede ahlâk-ı hasenenin, fezâilin pekçoklarını tahsîl etmiş ve en büyük dâhiler sırasına geçmiştir. Bu hareket tıpkı bir bahçevanın bahçeden fenâ otları söküp atarak nebâtâtı muhâfaza etmesine benzer. Sâniyen, siyâsiyâtta "Ayır hükmet" kâidesini tatbîktir. Hakîkaten insan, fezâilin hepsini birden kesbedemez. İ'tiyâd-ı kabîhin dahi hepsini birden terk edemez. Fakat onları birtakım kısımlara ayırıp da her birisini ayrı ayrı kazanır veya terk ederse muvaffakıyet kolay hâsıl olur. Hülâsa, vicdânımız daima bize terk etmeye mecbûr olduğumuz hataları, kazanmaya muhtaç bulunduğumuz sıfatları gösterir. İlm-i rûh, mantık, ahlâk bize iyi ve kötüyü fezâil ve rezâili bildirir. Sebât ve metânet sayesinde pek çok fezâili kazanmak ve pek çok rezâili dahi terk etmek veya onlara dûçâr olmaktan mahfûz bulunmak mümkündür. Ahlâkıyyûn dahi bit-tecrübe huylardan birini terk edip diğerini iktisâb etmenin mümkün olduğunu irâe ve isbât etmişlerdir. "Can çıkmayınca huy çıkmaz" ta'bîri külliyen mugâyir-i hakîkattir. Ahlâk ve kavânîn-i ahlâkıyye ruhun hâssaları kuvvetleri değildir. İnsanın, insanlığın hâssa ve meziyetleridir. Bilakis ruhun hâssa ve kuvvetlerinin sevk ü idâresi için lâzım gelen kavânîn ve kavâiddir. Bunlar ise vilâdî olmayıp kesbîdir.

Terbiye ahlâk-ı haseneyi ruhta temerküz ettirmek onları i'tiyâd hâline koymak esasına müsteniddir. Binâenaleyh bir huyu kazanmak veya terk pek kolaydır. Fakat çalışmaksızın insan hiçbir şey kazanamadığı gibi s'ay ü sebât etmeksizin de hiçbir fazîleti hiçbir güzel huyu kazanamaz. Ve yine sa'y ü sebât etmeksizin hiçbir rezâili hiçbir fenâ huyu da terk edemez. Hülâsa; ahlâk ve fezâilin mecmûu ancak sa'y ile tahsîl ile kesbedilir.

Doktor Hâzık

BUHÂRA AHVÂLİNE DÂİR

Şu son senelerde Buhâra ülkesi, şu geniş İslâm memleketi dâhilen ve hâricen birçok gâilelere, felâketlere ma'rûz bulunuyor. Yakın, uzak, uhuvvet ve meveddetle meşbû olan âlem-i İslâm, bu gâileleri, bu felâketleri görüyor, gördükçe de müteessir ve müteessif oluyor. Çünkü bu kıt'ada bulunan üç buçuk milyon kadar müslümanlar, vaktiyle İslâmiyet'e, insâniyete, ulûm ve fünûna, medeniyete, birçok hizmetler eden eâzımın, eâzım-ı İslâmiyye'nin ahfâdı bulunuyorlar. O ecdâd-ı kirâmın ahfâdı, ahlâfı bugün muzlim bir vâdiye, derin bir uçuruma doğru yuvarlanıp gitmektedir. Mütefekkirîn-i İslâm bu hâlin, bu gidişin ne kadar vahîm neticelere müncer olacağını takdîr ediyor, görüyor, binâenaleyh Buhârîlere pek acıyorlar. Fakat o felâket-zede Buhârîler, gavgā-yı izz ü câh ile teassubât-ı müfritâne ile yekdiğerinden alınacak intikām ile sermest-i gurûr olmuş, İslâmiyet'i, medeniyeti, ulûm ve fünûnu, hülâsa bütün fezâil-i insâniyyeyi unutmuş, kendisini âlem-i medeniyyette yektâ, bütün fezâil-i beşeriyye ile muttasıf zannetmekte, böyle derin bir gaflet içinde hufre-i inkırâza sürüklenip gitmektedir.

Siyâsiyyûn-ı İslâmiyye'den Elkas Mirzâ, nasîbe-i tefekkürden mahrum bî-çâre müslümanları düşünürken demiştir ki:

چون برده زروی کار ما پر خیزد
معلوم شود که در چه کاریم همه

Buhâralılar da bir gün kendilerinin ahvâl-i perîşânîlerini anlayarak pişman olurlar, fakat vatanı, istikbâli mahvettikten, iş işten geçtikten sonra anlamış olurlar ki onun hiç ehemmiyeti olmaz. Bugün irtikâb edilen seyyiâtın cezasını yarın Buhâra'nın ma'sûm evlâdları çekecekler. İnleyerek, zillet ve hakāret içinde sürüklenerek ikmâl-i hayât edecekler. Mümkün müdür, bugün Buhâra ricâli, ulemâsı birbiriyle uğraşsınlar, hâli hiç nazar-ı mülâhazaya almasınlar, menâfi'-i şahsiyyeleri **[346]** peşinde koşsunlar. Âtîyi hiç düşünmesinler de sonra yine yaşamak dâiyesinde bulunabilsinler?.. İstikbâli düşünmeyen ümmet için yaşamak yoktur.

Bir asır evvelki ecdâdımız, istikbâl-i İslâm'ı düşünmüş olsalar idi, biz hiç vakit bugünkü varta-i felâkete yuvarlanmamış olurduk. Bundan yarım asır evvel, mütefekkirîn-i İslâm'dan birinin, mevsim-i hacda bir ictimâın lüzumunu dermiyân etmesinden tekfîrine kadar varılmamış olsa idi, biz bu hâle düşmemiş olurduk. İşte bizim bütün musîbetlerimiz, elemlerimiz hep eslâfımızın istikbâli düşünmediklerinden müfrit bir taassub içinde kaldıklarındandır.

Zâten Hazret-i Kur'ân bize [1](وَمَا أَصَابَكُم مِّن مُّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ) diye bütün mesâib ve felâketlerin semerât-ı

[1] Şûrâ, 42/30.

ef'âlimiz olduğunu beyân buyurmuştur. Milletlerin esbâb-ı inkırâzını garb mütefekkirîninden biri de teşrîh ederken "Bir millete gelen zulüm, kendi cehlinin cezasıdır" demiştir.

İşte insan, bunları düşündükçe bugünkü Buhârîler, yarınki Buhârîlerin istikbâlini mahvedici gaddârlardır, demekten nefsini zabtedemiyor. Çünkü Buhâra'nın tehlike-i istikbâliyyesi her taraftan, evet her taraftan rû-nümâ olmakta iken ve bil-umûm hâricden bakanlar bunu fark ederek bundan müteessir bulunmaktalar iken, Buhârîler hâlâ mevki'lerini anlayamadılar. Rekâbet-i hasîse-i şahsiyyeden, ma'nâsız, câhilâne taassubâttan kurtulmadılar. İki senedir Buhâra dâhilen karışık, müzebzeb bir halde bulunuyor. Her gün bir nizâ'-i şahsîye, her gün bir fitne-i fecî'aya Buhâra sahne oluyor. Kitle-i müttehide-i İslâmiyyet'i ayıran, târumâr eden "Sünnîlik-Şîîlik", taassubu yüzünden Buhâra herc ü merc oldu. Yüzlerce ehl-i îmân, ehl-i tevhîd hâk-i helâke serildi, hânümânlar söndürüldü, âdetâ kurûn-ı vustâ vahşetleri icrâ edildi; neticesi hîçe müncer oldu, Buhâra'nın âtîsi tehlikeye ma'rûz bırakıldı, uzaktan atfolunan enzâr-ı rakîbân doğrudan doğruya Buhâra'ya nüfûz etmeye başladı.

Diğer taraftan vilâyât ve nevâhî-i Buhârâ'nın bazı taraflarında zulmün, kavânîn-i keyfiyyenin artık tâkat-fersâ bir hâle geldiğinden iğtişâşât baş göstermeye başladı. Hatta doğrudan doğruya Rus idaresi ve Rus hâkimiyeti tercîh olunmaya başladı ve sûret-i aleniyyede bile istenildi. Buhâra Rus Konsolosu'nun müdâhalesine kadar işi vardı.

Biz Buhâra memleketinde mütemekkin hâlis müslüman kardeşlerimizin hamiyet-i müsellemelerinden bu harekâtı beklemiyoruz. Belki düşmanların âlem-i İslâm'ın her tarafında icrâ etmekte oldukları tezvîrât neticesi olmak üzere telakkī ederiz. Bugün İran'da, Afganistan'da, Fas'ta bulunan rüesâ-yı İslâmiyye ve müdîrân-ı umûra düşmanların vermekte oldukları paralar, çevirmekte bulundukları dolaplar, hep âlem-i İslâm'ı yutmak, çiğnemek emeli ile yapılmakta olduğuna kim şüphe eder? İşte bu siyâset-i ifsâdiyye, bu tezvîrât bugün Buhâra'da da icrâ olunmaktadır. Maâzallâh bu yüzden Buhâra hazır bir lokma olarak yutulmak tehlikesine ma'rûz kalacaktır.

Buhâra şehr-i şehîri ulemânın taassubuyla, me'mûrînin menfaat-i hasîsesiyle her gün bir cidâl-gâh oluyor. Ordulardan, toplardan, tüfenklerden daha kuvvetli, daha müessir olan "medeniyet"in Buhâra'ya sokulması istenilmiyor. Fakat medeniyet, değil Buhâra'da bulunan beş altı menfaatperest hasîslere, azametli milletlere bile galebe çalmış ve aleyhine gidenleri zîr ü zeber etmiştir. Medeniyet-i hakīkıyyenin hâmîsi Cenâb-ı İlâhî'dir.

Buhâra menfaat-perestleri medeniyet-i hakīkıyyenin, mekâtib-i medeniyyenin, intizâmât-ı cedîdenin Buhârâ-yı Şerîf'e duhûlüne mâni' olmak için ne kadar taassub ibrâz ederlerse etsinler, ne derece tekfîrâtta, tezvîrâtta bulunurlarsa bulunsunlar, yine o medeniyet kemâl-i ihtişâm ve vakār ile bütün mevânii çiğneyerek duhûl eder; orada yerleşir, Uluğ Beylerin, Fârâbîlerin, İbni Sînâların… zamanını iâdeye çalışır. Fakat bugünkü ma'nâsız taassublar, mekâtib-i cedîde aleyhine icrâ olunan kıyâmlar Buhâra istiklâlini, vatanını, mülkünü tehlikeye ilkā, tasallut-ı ağyârı da da'vet edeceğini de hatırdan çıkarmamalıdır. Bu tefrikalar, bu câhilâne taassublar bugünkü Buhârîler için şeyndir, istikbâlde mûcib-i la'nettir. Şu son senelerde Buhâra hâricen de büyük bir tehlike karşısındadır. Bütün Rus matbûâtını "Buhâra Mes'elesi" ehemmiyetle işgāl ediyor, Buhâra'da olan habbeleri kubbe olarak gösteriyorlar. İlhâkını vird-i zebân ederek hükûmetin nazar-ı dikkatini celbediyorlar. Hatta Rusya Hükûmet-i medeniyyesinin taht-ı himâyesinde böyle vahşî, ibtidâî bir memleketin bulunması Rusluk için bir âr olarak telakkī olunmaktadır. Buhâra'da cereyân etmekte olan taassubât artık Rusların da canını sıkmaktadır.

İşte bu dâhilî, hâricî Buhâra gavâilinden, fecâyiinden, onun netâyicinden şu sahîfelerde bahsetmekten maksadımız, hissiyât-ı İslâmiyye ve vataniyyeye mağlup olup Buhâralı kardeşlerimizin ve bilhassa hükümdâr-ı cedîd Emîr Âlim Han hazretlerinin nazar-ı dikkatlerini Buhâra'nın acıklı, esefli hâline celbetmek içindir. Biz Buhâra'nın ıslâhât-ı medeniyye ve ilmiyyesini tahsîl-i âlî görmüş, münevverü'l-fikr Emîr-i Cedîd hazretlerinden bekliyoruz. Ümîd ederiz ki mülkün, milletin refâh u saâdetine, terakkī ve teâlîsine medâr olacak mekâtib-i cedîdenin, matbûât-ı mahalliyyenin küşâdına ve tekessürüne himmet buyururlar. Çünkü âvân-ı şebâbının en kıymetli vakitlerini Avrupa merâkiz-i medeniyye ve ilmiyyesinden olan Petersburg dârü'l-fünûnunda, dârü'l-ilmlerinde geçirmiş olduklarından medeniyet ve terakkıyâtın lüzumunu bi-hakkın takdîr buyurduklarına kanâat-i kâmilemiz vardır. İşte âlem-i İslâm, Buhâralı kardeşlerinin sırf terakkī ve teâlîlerine hizmet etmeyi sabırsızlıkla Emîr-i Cedîd hazretlerinden bekliyor.

Buhâralıların terakkī ve teâlîsi ve o memleket-i vâsi'anın ıslâh olunması sırf saâdet-i Buhâriyânı mûcib olduğundan gerek dâhilen, gerek hâricen hiç kimse bundan mutazarrır olmaz, Rusların da Buhâra'daki istifâdeleri **[347]** çoğalır, cihet-i teneffu'ları tezâuf eder. Çünkü Buhâra'da ıslâhât icrâ edilirse üstâd, muallim yine Ruslar olacaktır. Buhâra'daki ma'âdin-i vefîre yine Ruslar sâyesinde çıkarılacaktır. Hülâsa Rusların menâfii kat kat tezâuf edecektir.

Binâenaleyh hamiyet-i İslâmiyye, uhuvvet-i dîniyye îcâbâtından Buhâra'nın terakkī ve teâlîsine, mecd-i kadîminin ihyâsına himmet ü gayret buyurmalarını fehâmetlü Emîr Âlim Han hazretlerinden ricâ ve ümîd eder, muvaffakıyâtlarını Cenâb-ı Allâh'tan temennî eyleriz.

Nûr Ali-zâde
Gıyâseddîn Hüsnü

YEMEN AHVÂLİ HAKKINDA RESMÎ TEBLÎĞAT

Yemen kıt'asının cihât-ı şarkıyyesinde Suud ve havâlîsinde mütemekkin ve Zeydî mezhebine sâlik olan İmam Hamîdüddin ve onun vefatı üzerine oğlu İmam Yahya ve avenesi Yemen'in taht-ı idâre-i Osmânî'de bulunan Cibâl kısmına sinîn-i adîdeden beri tecâvüz ve bir aralık merkez-i

vilâyet olan San'a'yı istîlâya kadar tesaddî eylemeleriyle hükûmetçe bid-defa'ât kuvâ-yı askeriyye sevk ile def' ü tenkîl edilmişlerken yine fırsat buldukça tecâvüzden hâlî kalmamaları o havâlîde istikrâr-ı emn ü âsâyişe mâni' ve ahâlinin huzûr u râhatını sâlib olduğundan ve yeniden sevkıyyât ve harekât-ı askeriyye icrâsına da o sıralarda imkân görülemediğinden kıt'a-i mezkûrede te'mîn-i âsâyişe medâr olmak üzere Yemen'in Cibâl ve Tihâme kısımlarının bi't-tefrîk iki vilâyete taksîmiyle Cibâl kısmının vâliliğine San'a'da ikâmet etmek üzere mûmâ-ileyh İmam Yahya'nın ta'yîni ve mahallince me'mûrîn-i şer'iyye ve mülkiyye ve zâbitânın nasbı için kendisine salâhiyet i'tâsı ve cibâyet edeceği emvâlin yekûnundan mesârif-i mahalliyye çıktıktan sonra fazla kalırsa merkez-i saltanata gönderilmemesi ve San'a'da bir miktar kuvve-i muhâfaza bırakılarak ordu merkezinin Menâha'ya nakli yolunda hükûmetçe bazı mukarrerât ittihâz edilip bir kānûn-ı mahsûs ile kuvve-i teşrî'iyyeye teklîf olunmuş ise de Yemen vilâyeti taksîmât-ı tabîiyye i'tibâriyle Cibâl ve Tihâme ile Asîr kıtalarından mürekkeb olmak üzere üç kısım olup Cibâl kısmında mukīm ve Zeydî mezhebine sâlik olan mûmâ-ileyh İmam Yahya'nın ancak Cibâl'de sâkin Zeydîler üzerinde nüfûzu cârî ve Tihâme ve Asîr cihetlerinde mukīm ve ekseriyeti Şâfiî mezhebine mensûb bulunan kabâil ile beynlerinde mezheben ve mesleken ihtilâf mevcûd olmasıyla Cibâl kısmında tatbîk edilecek bu usûl ile Yemen kıt'asının aksâm-ı sâiresinde te'sîs ve takrîr-i âsâyiş mümkün olamayacağı nazar-ı te'emmüle alınarak bâ-husûs o sırada Asîr cihetlerinde Seyyid İdris nâmında birinin zuhûruyla gerek Asîr ve gerek Yemen'in Tihâme cihetlerinde sâkin kabâil ve aşâyiri kendine inkıyâdda ahd ü peymân ettirip bazı mevâkii hasr u tazyîk ve yolları sedd ü kat'a kıyâm etmesi de bu mülâhazâtı te'yîd eyleyerek Yemen mes'elesinin o yolda hall ü faslı mümkün olamayacağı anlaşılmasıyla Yemen kıt'ası hakkında hükûmet-i icrâiyyece tedâbîr-i esâsiyye icrâsı karâr-gîr olmuştu. Bilâhare merkezce harekât-ı askeriyye icrâsını mâni' ahvâl de zâil olmasıyla hükûmetçe Yemen ve Asîr için bil-cümle levâzım ve mühimmâtıyla yeniden kuvâ-yı kâfiyye-i askeriyye tertip ve sevk ve Yemen vilâyetinden bit-tefrîk müstakil mutasarrıflık hâline ifrâğ olunan Asîr mutasarrıflık ve kumandanlığına Mirliva Süleyman Paşa ve Yemen vâli ve kumandanlığına da salâhiyet-i vâsi'a ile Mirliva Mehmed Ali Paşa ta'yîn ve sevâhilin muhâfazası için de ganbotlar tahsîs olunarak kuvâ-yı askeriyyenin vürûdunu müteâkib Lihye ve Zehre cihetlerindeki kabâil te'dîb ve mesdûd olan Hucûr ve Hacce Kunfuda ve Abhâ yolları küşâd ve civardaki kabâil dahi rehineler vererek taht-ı itâate idhâl edildi. Ancak Hükûmet-i Seniyye'nin esas maksadı sefk-i dimâdan ictinâb ile cümle-i memâlik-i Osmâniyye'den olan havâlî-i mezkûrede ahâlinin mizâc ve ihtiyacına muvâfık ıslâhât icrâsı ve merkez-i itâatten hurûc etmiş olan kabâilin ni'met-i adâletten te'mîn-i istifâdeleriyle Hilâfet-i İslâmiyye ve Hükûmet-i Osmâniyye'ye irtibâtlarının ve bu sûretle memlekette huzûr u âsâyişin tevsîkı kaziyesi olduğundan bir taraftan da irâka-i demden ictinâben mûmâ-ileyh Seyyid İdris dâire-i salâha da'vet edilerek kuvve-i seyyâre kumandanı Saîd Paşa ile Asîr mutasarrıf ve kumandanı Süleyman Paşa kendisiyle mülâkī olmuşlardı. Mûmâ-ileyh de o sırada Makām-ı Hilâfet-i Uzmâ'ya arz-ı sadâkat vâdisinde bulunarak nâm-ı nâmî-i hilâfet-penâhîye hutbe kırâat ettirdiği gibi tekâlîf-i emîriyyenin istîfâsında ve telgraf hudûdunun temdîdinde de hükûmete va'd-i mu'âvenetle âsârını bil-fi'l ibrâz etti. Asîr kıtasınca şu sûretle vukūâtın önü alınması ve Yemen'in Cibâl kısmında da o esnâda da İmam Yahya tarafından sevkiyât-ı askeriyyeyi îcab edecek harekât-ı tecâvüzkârânenin adem-i zuhûru hasebiyle hükûmet-i seniyye ta'kīb ettiği maksad-ı adâletkârîye bilmüsâleme vusûl için harekât-ı askeriyyeden sarf-ı nazarla Yemen ve Asîr'deki kuvâ-yı munzamadan topçu ve mitralyözleri ibkā ve piyâde taburlarını terhîs etti; bir taraftan da kıt'a-i mezkûrenin mizâc ve ihtiyacına muvâfık tedâbîr-i ıslâhiyyeye ibtidâr eyledi. Evvel-emirde ahâlinin temenniyâtı vechile Yemen ve Asîr kıtalarında ahkâm-ı şer'iyyenin tamâmî-i icrâsıyla kısâstan mâadâ ta'zîrât-ı şer'iyyenin mehâkim-i şer'iyyeden sâdır olan ilâmlar üzerine der-akab infâzı için bâ-irâde-i seniyye-i hilâfet-penâhî mahallerine me'zûniyet-i kâmile ve kısâs i'lâmlarının da Dâire-i Celîle-i Meşîhatçe bilâ-te'hîr tedkīkātının îfâsı zımnında îcab edenlere evâmir-i lâzıme i'tâ ve ahkâm-ı şer'iyyenin sür'at-i tatbîkini te'mîn için cihet-i şer'iyyeden Yemen'e bir de hey'et-i tedkīkiyye-i şer'iyye ta'yîn ü i'zâm olundu.

Yemen ahâlisinin derece-i fakr u ihtiyâcı nazar-ı dikkate alınarak o havâlîde öteden beri istîfâsı mu'tâd bulunan ve mikdâr-ı senevîsi seksen bin liraya bâliğ olan rüsûm-ı müteferrika dahi mücerred bir muâmele-i re'fetkârî olmak üzere Meclis-i Umûmî kararıyla afv edildi.

Ahâlinin ni'met-i maâriften te'min-i istifâdeleri için mekâtibin teksîr **[348]** ve ıslâhı nazar-ı dikkate alınarak geçen sene otuz üç ve bu sene yirmi bir zükûr ve bir inâs ibtidâî mektebi küşâd ve evvelden mevcûd olanlar muallim ve maaşlarının tezyîdi sûretiyle ıslâh ve San'a'daki inâs mektebi için mükemmel bir bina inşa edildi; daha yirmi ibtidâî mektebinin de küşâdı esbâbına ve Hudeyde'de bir numûne mektebi te'sîsine tevessül olundu.

Umûr-ı nâfia dahi nazar-ı ehemmiyyetten dûr tutulmayarak bu sene zarfında San'a'dan Menâha'ya kadar sekiz yüz kilometre yol inşasına başlandı. Memleketin husûl-i ma'mûriyyet ve terakkıyyâtını te'mîne vâsıta-i yegâne olacağı derkâr bulunan Hudeyde ve San'a demir yolunun ve Cibana limanının inşası tekarrür etti. Zirâatin ıslâhı için Dersaâdet'ten Hudeyde'ye lüzumu kadar çift âlât ve edevâtı irsâl ve kaza ve nâhiyelere tevzî ettirildi.

Ahâli'nin menâfi'-i memleketten istifâdelerini te'mîn ve hükûmete irtibâtlarını teşyîd eylemek ve kıyâfet-i milliyyelerini de muhâfaza etmek üzere yerliden jandarma tabur ve bölükleri teşkîl edildi.

Sâdât ve meşâyih-i mahalliyyeden ileri gelenlerin hükûmetçe maaş tahsîsi sûretiyle ikdârları nazar-ı dikkate alındı. Bacil'de vâki' câmi'-i kebîr ta'mîr ettirildi. Hudeyde ve Bacil arasında gelip giden askerin ve yolcuların te'mîn-i istirâhatleri için arîşler yaptırıldı.

Yemen kıtasınca ihlâl-i âsâyişe dahl-i küllîsi olan kaçak esliha idhâlâtının men'iyle inzibât-ı mahallînin takrîri için Yemen sevâhiline evvelce üç ganbot israâ ve iki senbuk inşa kılındığı gibi ahîren de ayrıca iki ganbot gönderilmiş ve on senbukun daha tedâriki ve sevâhilde îcab eden nukātta blockhauslar ihdâsı der-dest bulunmuştur.

Hükûmetçe şu sûretle memleketin i'mâr ve ıslâhına ve ahâlinin temdîn ve terfîhine âid tedâbîr-i ciddiyyeye ibtidâr ve bu yoldaki tevessülât ihtiyâcât ve îcâbât-ı mahalliyyeye tevâfuk edecek tedâbîr-i sâire-i ıslâhiyye ile de tevsîk ve ikmâl edileceği sırada Asîr'deki Seyyid İdris bir emâret teşkîli fikriyle yeniden harekete ve İmam Yahya dahi kabâil-i mutî'aya hükûmet aleyhine tahrîk ile taht-ı idâre-i Osmâniyye'de bulunan mahallere ve San'a üzere tecâvüze kıyâm eylediğinden mûmâ-ileyhimânın harekât ve tecâvüzât-ı ahîrelerinin derecâtıyla Hükûmet-i Seniyyece ittihâzına müsâraat olunan tedâbîrin mâhiyeti dahi ayrıca beyân u tafsîl olunur.

Asîr mutasarrıflığından alınan telgrafnâmelere nazaran Seyyid İdris'in kendisine münkād olan kabâile altı aylık erzâk ve esliha ve cebhâneleriyle hazır olmalarını i'lân ve taraf taraf adamlar sevkıyle halkı isyana da'vet ve Cizân'dan Abhâ'ya efrâd-ı cedîde ve müstebdelenin gelip gitmesini men' eylediği anlaşıldığı gibi Yemen vilâyetinden gelen telgrafnâmelerde de Seyyid-i mûmâ-ileyh ahâlinin silahlanarak emrine hazır olmalarını i'lân ve tenbîh ve El-Kuz'daki kaçak esliha ve cebhâneyi nezdine celbeylediği ve dört zâbit ile beş nefer askerin Sabya'dan geçerken tevkîf edildikleri ve İdris tarafından devlete mutî' kabâilden de muttasıl rehineler toplanmakta ve rehine aldığı kabâile müdîr ve nâibler ta'yîn ederek kısâsa ve kat'-ı yede devam edilmekte olduğu ve Abhâ'nın Cizân ve Kunfuda ile tarîk-ı muvâsalası munkatı' olarak oradaki kuvvetin mahsûr bulunduğu ve İdris'in Yemen Tihamesi'nde de ifsâdâta kalkışarak Zerenglilerin fikrini zehirlediği ve Lihye ile Midi arasındaki telgrafların kat'ına teşebbüs eylediği ve el-yevm rüsûmât idâresi muhâfaza me'mûrlarının İdris'in gönderdiği eşkiyâ tarafından kaldırılarak mahâll-i mechûleye götürüldükleri ve meb'ûsândan Ali Süveydâ Efendi'yi esnâ-yı râhta der-dest ettirerek en-Nazîre nâmındaki cebele teb'îd eylediği bildirilmiştir. Asîr mutasarrıflığından 11 Kānûnievvel tarihinde çekilip bu kere vürûd eden telgrafnâmede de Abhâ bir aydan beri mahsûr olup tedâfüî harblerin devam etmekte olduğu velhâletü hâzihi iki bin kadar tahmîn olunan muhâsırîne mevâki'-i ba'îdedeki urbânın da iltihâkları muhakkak idüğü ve İdris'in bir emâret teşkîlini kabâile i'lân ve bu bâbda yeniden ahdler talep eylediği izbâr kılınmış olduğu gibi mutasarrıf-ı mûmâ-ileyh tarafından Cizan müfreze-i askeriyyesi kumandanlığıyla Cizan kaymakamlığına gönderilip sûreti posta ile bu kere nezârete vürûd eden tahrîrât mü'eddâsında dahi Abhâ merkezince urbânın taarruzât ve tecâvüzâtında mûcib-i endîşe bir hal olmayıp bütün Asîr ahâlisi toplansa onlara karşı bi-avn-i Hudâ müdâfaa imkânı mevcûd ve aylarca yiyecek zahîre ve cebhânenin müdehhar idüğü ve İdris etrafı ifsâda çalışmakta ise de elde birçok rehineler olduğu bazı kabâil ile İdris'in adamları arasında zıddiyet ve nifâk girmiş olduğu anlaşılmıştır.

Cibâl ahvâline dâir Yemen vilâyetinden vürûd eden telgrafnâmelerde de İmam Yahya tarafından Taiz meşâyihine hitâben bir varaka tahrîr ve irsâliyle kendileri cihâda da'vet ve jandarma ve asâkir-i milliyye efrâdının kanı heder addedildiği ve muahharan El-Hudâ ve Perîm cihetlerine bini mütecâviz eşkiyâ da sevk olunmasıyla kuvâ-yı kâfiye-i askeriyye tertip kılınarak vukū' bulan musâdemede eşkiyâ altmış üç maktûl ve yüz on üç mecrûh vererek münhezimen firar ettikleri ve asâkir-i şahâneden de kırk neferin mecrûh ve şehîd düştükleri Hacce'nin sevkü'l-hasîbden nakl-i erzâka me'mûr müfreze ile eşkiyâ arasında vukū' bulan musâdemede dahi eşkiyâdan onunun maktûl ve yirmi beşinin mecrûh olduğu ve eşkiyâ tarafından Vâizât'ta birtakım kurânın ihrâk edildiği ve İmam tarafından Hacce, Enes kazalarına, Umran cihetlerine ve diğer bazı kaza ve nevâhîye çeteler tertip ve sevk edildiği, vâsi' mikyâsta olan bu tertibâttan maksadı San'a-Hacce ve San'a-Taiz yollarını kat' ile umûmî bir isyan vücûda getirmek olduğu ve Lihye ve Hacce yolunun da kapalı bulunduğu ve San'a'nın her taraftan muvâredâtı, Cibâl'deki mevâki'-i askeriyyenin birbiriyle ittisâlâtı munkatı' olarak o havâlîdeki kurâ ahâlisinin ailelerini ve mallarını kaçırıp harbe hazırlanmakta oldukları iş'âr edilmiştir.

Tafsîlât-ı muharrereden anlaşılacağı üzere gerek İmam Yahya'nın gerek Seyyid İdris'in menviyâtı Yemen ve Asîr kıt'alarına icrâ-yı tahakkümden ibâret **[349]** bulunduğu şüpheden vâreste olduğuna ve hükûmet-i seniyyece sefk-i dimâya meydan verilmemek emelinde bidâyet-i mes'elede bir tedâbîr-i ânifiyyeye mürâcaat ve bu maksadı istihsâl için İdris tarafından evvelce kendisine va'd-i mutâva'at edilen Mirliva Saîd Paşa Asir mutasarrıflık ve kumandanlığıyla i'zâm kılınarak hüsn-i sûretle tesviye-i maslahata gayret edilmekle beraber İmam Yahya'nın tevsî'-i dâire-i fesâdıyla harekât-ı tecâvüzkârânede devam eylemekte bulunmasına binâen hükûmetçe dahi irâ'e-i satvet ile def'-i mazarrat esbâbına mübâderet zarûrî görülerek her türlü levâzım ve techîzâtıyla 31 tabur asâkir-i şâhâne ile beş batarya top ve 3 mitralyöz bölüğünün bit-tertîb sevkıne mübâşeret olunmuş ve bi-tevfîkihi teâlâ erbâb-ı şekāvetin karîben def' ü tenkîliyle âsâyiş-i mahallînin te'mîni ve netîce-i icrâ'âtta havâlî-i mezkûrece lüzum görülen ıslâhâtın tatbîkine devam olunması mukarrer bulunmuştur.

MEKÂTÎB

Necef'ten:

***Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne**

Avrupa cerâidinin neşriyâtına nazaran İslâm rü'esâ-yı rûhâniyyesine birtakım eşhâsın isnâdât ve iftirââtta bulunduğu anlaşılıyor.

Böyle nâ-hak makāleler neşriyle ulemâ-i kirâm hazerâtına iftira, bühtân edenler kendi vicdânlarının bile hilâfına

olarak insafsızlıkla kemâl-i adâvetlerini ve ağrâz-ı şahsiyyelerini izhâr ediyorlar. Böyle denâet ve âlâyişten, mukaddes ve münezzeh olan makāmât-ı ulviyyeyi lekedâr edip âmme-i müslimînin o makāma olan râbıta ve muhabbetlerini kesmek istiyorlar. Nûr-ı âfitâbın şuâını böyle perdelerle setretmek mümkün olmadığını hatırlarından çıkarıyorlar.

Safahât-ı târîhiyyeye göz gezdiren her bir sâhib-i hamiyyet tasdîk eder ki her ne zaman bir kavim, bir millet tarafından terakkī ve temeddüne doğru hatve-endâz olunmak istenildiği zaman rüesâ-yı rûhâniyyeleri mâni' olduğu halde İslâmlarda ise bilakis bu gibi harekâtın pîş-revleri ulemâ, rüesâ-yı rûhâniyyeleri olmuştur. Buna, İran kıt'a-i cesîmesinde istihsâl-i meşrûtiyyet uğrunda dökülen kanların ekserîsi müctehidîn-i kirâm hazerâtının kanı olması da büyük bir şâhiddir. Hal böyle iken meşrûtiyet-i Îrâniyye'nin terakkī ve tekemmülüne hiçbir türlü râzı olamayan ecnebîler İranlılarda serzede-i zuhûr olmaya başlayan vatan ve milliyet fikrinin en ziyâde müctehidîn-i kirâm hazerâtı tarafından neşrolunmakta olduğunu görerek pek ziyâde kuşkulanmaya başladılar ve birtakım hamiyetsiz alçakları da kendilerini kataraK her vesîleden bil-istifâde ulemâ'-i kirâmın ahâli üzerinde olan nüfûz ve te'sîrlerini kırmaya çalıştılar.

Müctehidîn-i izâm hazerâtının makām-ı münîflerine eliyâzu-billâh küffârdan rüşvet ahzetmek gibi pek büyük bir bühtân isnâdına kadar vardılar.

Bunların kâffesine rağmen Necef vesâirede bulunan rüesâ-yı İslâm hazerâtı âfitâb-ı meşrûtiyyetin ibtidâ-yı tulû'unda ne dereceye kadar fedâkârlıklar ibrâz ettilerse bugün de o nev-zâd-ı meşrûtiyyetimizin idâme ve bekāsı için aynı fedâkârlıkla, belki ziyâdesiyle sarf-ı gayretten bir an geri durmayacaklardır.

Zîrâ onlar, dağınık ve zaîf olan hükûmet-i İslâmiyye'nin takviye ve tahkîmini kendi uhdelerine lâzım ve vâcib bilmişlerdir ve bu uğurda îcab ederse, kendi haysiyet-i zâtiyyelerinden bile vazgeçerek ilâ-mâşâallâh çalışmaya ahd ü peymân eylemişlerdir. Binâenaleyh o makāmât-ı âliyyeye garazkârâne isnâd olunmuş iftirâları ref' ü tekzîb eylemeyi vazîfe-i mukaddese-i vicdâniyye bilerek şu satırları karalayıp *Sırâtımüstakīm* mecelle-i mu'teberesine dercolunmak üzere gönderiyorum.

Necef **Muhammed Rahîm Bâdkûbeli**

* * *

Dersaâdet'te *Sırâtımüstakīm* Risâle-i Mu'teberesine

Bugün (9 Kânûnisânî-i efrencî, Pazartesi) İstanbul'dan aldığım 122 adedli *Sırâtımüstakīm* nüshasında İzmir'de münteşir *İttihâd* nâm gazeteden naklen Paris'in *Matin* cerîdesinde neşredilmiş bulunan son mükâlememin İttihâd Fırkası reisi ve Menteşe meb'ûsu Halil Bey'e nisbetle tercümesi iktibâs olunduğu görüldü. Mükâlemenin Londra'da vukū' bulması ile beraber isim ve hüviyetim mukaddime-i mükâlemede sarâhat-i tâmme-i kat'iyye ile ta'yîn edildiği halde *İttihâd* gazetesinin onu İzmirce ma'rûf olduğu anlaşılan Halil Bey'e nisbetle tercüme ve derceylemesindeki ma'nîdarlık âşikârdır. Londra Câmi'-i şerîfi işini ibtidâ ileri sürdüğüm sırada İzmir'deki *İttihâd* gazetesinin dahi o bâbda derc-i i'âne eylemek istediğini *Sabah*'ta okumuş ve o gazeteye bir mektup yazarak hayr-ı âmmeye müteallik olan ve umûm nazarında mes'ûliyet-i kebîreyi îcab edecek hâlâttan bulunan bu husûsta işin mürevviclerini haberdâr eylemiş, ricâda bulunmuş idim. Şimdiye kadar mezkûr gazeteden bu bâbda bir cevap bile alamadım. Anlaşılıyor ki mezkûr gazete bazı mertebe agrâz-ı şahsiyyeye kapılmıştır, teessüf olunur.

Sırâtımüstakīm başkasına nisbet edilen mükâleme-i mezkûre-i âcizînin iktibâsından sonra kendi tarafından da bazı mülâhazâtta bulunuyor da:

"Halil Bey'in diplomatlığı Panizlamizm kelimesinin Türkçemizde mukābili mevcûd değildir, diyecek kadar ileri götürmemesini gönül arzu ederdi" diyor. Kelâmın kāil-i hakīkīsi sıfatıyla buna ben cevap vermeliyim. İttihâd-ı İslâm ile Panizlamizm ayrı gayrı şeylerdir. Birincisi livâ-yı Muhammedî'yi takdîs eden akvâm-ı muhtelifenin tevhîd-i kulûbuna hâdim olur. Binâenaleyh mâhiyetinde bir maksad-ı insâniyyetkârâne mündemictir. Halbuki Panizlamizm bir maksad-ı siyâsî ile Avrupa'da îcad olunmuştur ki İslâmiyet'in ma'kūlâta müstenid bir müessese-i mukaddese olduğunu anlayamayan garbiyyûn nazarında medeniyet-i hâzıra âsâr-ı hasenesine karşı ihdâs edilmiş ve muta'assıb bâtıl mezhebîden ileri gelmiş bir tedbîr-i muzırr-ı siyâsî olmak üzere telakkī edilip gitmektedir. Mükâlemem doğru ve tamamiyle tercüme edilmiş olsa idi *Sırâtı*[350]*müstakīm*'in bu i'tirâzına hiç de mahal kalmazdı zannederim. Zira mükâlemenin aslında bu farka dâir işâret dahi var idi. Garblılar arasında Panizlamizm'den ne kadar çok bahsolunuyorsa biz de o nisbette Panizlamizm dedikleri şey bir ankādır ki onu biz tanımayız diye muttasıl haykırmalıyız. Temkîn ve ihtiyât üzere söz îrad etmek ile ecânib muvâcehesinde sahte diplomat tarzında mırıldanmanın farkını bilen bir Osmanlı sıfatıyla bu tavsiyede bulunuyorum.

Londra **Halil Hâlid**

MATBÛÂT:
OSMANLI MÜSLÜMANLARINA İHTÂR-I VEZÂİF

Muhterem bir zât, dün bana bir vak'a nakletti. Bir mes'ele ki bütün Osmanlı âlem-i İslâm'ının cidden düşünmesi lâzım. Bugün bir kasabada bir mes'ele halledecek bir fakīh kalmadığı gibi köylerimizde bir ilmühaber okuyacak imamlarımız yoktur. Evet köylerimizde şeâir-i İslâmiyye telkīni, zarûrât-ı dîniyyenin ta'lîmi, vezâif-i mezhebiyyenin îfâsı için imam yok. Bu cidden berbâd, mevcûdiyet-i milliyyemizi kemirici bir maraz-ı ictimâ'îdir.

Bizde teşkîlât-ı ilmiyye pek esassızdır. Tanzîmâtın ilânından evvel biraz tedkīk edilirse köy imamlarının birer mevcûdiyet-i resmiyyesi var imiş. Bugün yalnız, pek çok nizâmât-ı nâfia gibi *Düstûr* sahîfelerinde ebeden uyumaya mahkûm

birkaç perîşân maddede birkaç imam vazîfesi meşhûd ise de bu da nakş ber-âb kabîlindendir.

Bu mes'ele pek ta'mîk edilmeye muhtaçtır. Derin, Muhît-i Atlâsî kadar nâ-yâb bir ka'rı var. Ben bunun şimdi karşısında bir indihâş-ı haşyet-âlûd ile titriyorum. Daha on sene, evet on sene sonra köylerimizde mezheb nâmına, din nâmına ma'lûmât-ı zarûriyyeyi bile bilen adam kalmayacaktır. Bugün mutaassıb, muttakī, dindar görünmekle fahr eyleyenlerimiz şu azîm hâdise-i ictimâiyye karşısında lâ-kayd kalmasalar pek hoş olur.

Eslâfın bu husûstaki müessesâtıyla teşebbüsât-ı dîn-perverânelerini hatırdan çıkarmamalıdır.

Bizde selâtîn-i izâm hazerâtından mâadâ vüzerâ, eşrâf, ağniyâ-yı ümmet bile tarîk-ı hayra sülûk ile fahr eylemişlerdir. En müstebid, en zâlim ve hatta Rüstem Paşalar gibi değersiz adamlar bile bu an'ane-i ecdâda hürmet ile medreseler yapmışlar, mektepler açmışlar bunları derecâta taksîm ederek tedrîsât-ı mezhebiyyeyi bir esâs-ı sâlime rabteylemişlerdir. Eslâfın şu eser-i güzînini biz 1150 [1737] tarihinden sonra bozulmuş görüyoruz. İmamlık birer cihet olmaktan ziyâde köyün ihtiyâcât-ı medeniyyesinin mercii imiş. Lâkin, bilâhare cehâlet her hâlimizde hüküm sürünce bu vezâif külliyen ihmâl edilmiş. Nihâyet öyle bir hâle gelmiş ki köyün imamı lüzumunda aranır bir gassâl, bir nüshacı, bir üfürükçü şu en sefîl bir cerrâr, daha doğrusu köyün başına postalık olmuş fazla bir mahlûk addedilmiştir.

Halbuki iş böyle değildi. Bizde ilm ü irfânın takdîr meziyeti pek bâlâ-ter iken ahâlimizin şu ihmâl-i irfânı takdîrsizlikten ziyâde onları yed-i kahrına alan cehlin eseridir.

Şimdi bunun ıslâhı, bütün beklemekte olduğumuz ıslâhât ve teşkîlât-ı ictimâiyyemizin akdemi ûlâsıdır. Zîrâ: Osmanlı hıristiyanlarından birinin köyüne giriniz veyahud hıristiyan ve İslâm beraber yaşadıkları köylere bakınız, size bir hüzn-i sârî gelir, kalbiniz bir vâveylâ-yı me'yûsâne ile çırpınır. Çünkü mutlaka papaz efendinin bir mevki'-i ihtirâmı, bir kıymet-i zâtiyyesi vardır. Ahâli onun vazîfe-i rûhâniyyesini takdîr eder. Ona bir nazar-ı ihtirâm ile bakar… Daha ziyâde söylemek istemiyorum. Yalnız takdîr ediyorum ve gıbta eyliyorum. Şu halde bizim müslümanlar ne yapmalıdır.

Birincisi – İmamlık bir vazîfe olmalıdır.

İkincisi – İmamları ikdâr edecek menâbi' bulunmalıdır.

Üçüncüsü – İmamların bir merci'-i rûhânîleri olmak şarttır.

Dördüncüsü – Bu mes'ele için biraz toplanıp düşünmeliyiz.

Yeni Edirne

ŞUÛN

Arnavud Lisanı Hakkında

Arnavud lisanının Latin hurûfuyla tahrîrine mesâğ-ı şer'î olup olmadığına dâir Makām-ı Âlî-i Meşîhat-penâhî'ye ahîren takdîm edilen istiftâ-nâme zahrına bil-havâle Fetvâhâne-i Âlîce yazılan derkenâr sûretidir:

"Muhammed" imzasıyla takdîm olunup havâle buyurulan işbu arzuhal mütâlaa edildi. Derûn-ı arzuhalde mahkî husûs hakkında Tiran kazası ulemâ ve ahâlî-i İslâmiyyesi taraflarından keşîde olunan telgrafnâme ve Sinop meb'ûsu Hasan Fehmi Efendi cânibinden mu'tâ takrîr üzerine mâbihi'n-necât-ı mü'minîn ve nasb-ı ayn-ı müslimîn olan Kur'ân-ı Latîfü'l-Beyân ve Furkān-ı Celîlü'l-Ünvân'ın hurûf-ı mürekkebe-i Arabiyye'nin gayrı hurûf ile tahrîri cevâz-ı şer'îye iktirân etmeyip hatta hurûf-ı mukatta'a-i Arabiyye ile dahi yazılsa sıfat-ı celîle-i Kur'âniyye'yi iktisâb etmeyeceği mu'teberât-ı fıkhiyyede mansûstur. Ve her mü'min için mertebe-i ma'lûme mikdârı teallüm-i *Kur'ân-ı Kerîm* etmek farz-ı ayn olduğu gibi etfâl-i müslimînin kırâ'at-i *Kur'ân-ı Kerîm*'i teallümü dinen lâzım mıdır suâline "Evet" diye cevâb-ı tasdîkten başka söz söyleyecek müslimîn-i mu'tekıdîn miyânında ferd-i âferîde tasavvur olunamayacağı bedîhiyâttandır. Hurûf-ı Arabiyye'nin tahsîli be-gāyet sehl olduğu erbâbınca ma'lûm olmakla beraber evlâd-ı vatanın eşkâl-i hurûf-ı Arabiyye'yi müddet-i kalîlede öğrendikleri dahi çeşm-i şükrân ile hemen meşhûd **[351]** olduğundan tahsîl-i mezkûra usret isnâdı o tahsîlin nasıl olabileceğini henüz öğrenmeyip kendisini zümre-i muharrirînden farz ve addeden bazı kesânın zanniyât-ı gayr-ı vâkıfânesinden münbais hatî'ât-ı azîmedendir.

Neşr-i maârifin mâniini âmiyâne olarak hurûf-ı dîniyye ve resmiyyemizin usret-i tahsîlinde aramaktan ise köylülerimizin mektepsizliğinde ve kasaba ve şehirlerimiz mekteplerinin intizâmsızlığı ve muallimlerinin iktidâr ve ihtimâmsızlığında aramak daha doğrudur. Hurûf-ı Arabiyye'nin Arnavud lisanında kifâyetsizliğine gelince: Arnavud ulemâ-yı muhteremesinden ve erbâb-ı tecrübeden bazı zevât-ı fezâilsimât tarafından kaleme alınıp müşâhede olunan "Elifbâ"da hurûf-ı Arabiyye üzerlerine vaz' olunan işârât-ı mahsûsa ile asvât-ı müteaddide-i matlûbe tahsîl ve bu sûretle lehce-i lisân tekmîl edilmiş olmağla usûl-i mezkûra tevfîkan Arnavud mekteplerinde tahsîle ihtimâm olunduğu halde maksûd hâsıl olacağından dînen ve maslahaten kabulünde asla bir ıztırâr meşrû bulunmayan ve hiçbir sûretle bizimle münâsebeti olmayan Latin hurûfunu kabul evlâd ve etfâl-i muvahhidîni dinen tahsîle mecbûr olduğu hurûf-ı Arabiyye'den başka bir de Latin hurûfunu tahsîl mecbûriyetine sevkedeceğinden tahsîlde teshîl zannedilen şey ya ma'kûsen tasa'ubâttan ibâret kalacak veyahud dînen tahsîli taht-ı mecbûriyyette olan hurûf-ı Arabiyye'nin kûşe-i nisyânda bırakılmasını bâdî olacaktır. Şıkk-ı evvel henüz ibtidâ-yı tahsîlde bilâ-fâide izâ'a-i evkātı mûcib ve şıkk-ı sânî ise evlâd ve etfâl-i İslâmiyye'nin hem Kur'ân-ı Mübîn kırâatini teallümden ve hem de hurûf-ı Arabiyye ile tahrîr ve imlâ edilmiş birçok âsâr ve ulûm-ı mevrûse-i İslâmiyye'yi tahsîlden mehcûriyeti müstelzim olup her halde mefâsid-i dîniyye ve mahâzîr-i şettâdan gayr-ı hâli olmağla bir şeyin fiilinde mazarrat ve mefsedet havfı bulundukça onda menfaat ve maslahat melhûz olsa bile terki fiile tercîh olunacağı kavâid-i esâ-

siyye-i şer'iyyeden bulunduğundan bu sûrette zikrolunan Latin hurûfunun kabulü ve mekâtib-i İslâmiyye'de tedrîsi asla mukārin-i cevâz-ı şer'-i âlî olamayacağı "Gurre-i Rebî'-i Evvel sene 1328" tarihli tezkire ile arz u ifâde edildiği kayden müstebândır.

Türkistan'da Sefâlet

Geçen 1910 senesi Rusya müslümanları nezdinde (sâl-i dehşet ü felâket) diye yâd edilecektir. Son altı ay zarfında bî-çâre müslümanların başına felâket yağdı durdu: Vebâ âfet-i müdhişesini mekteplerin seddi gibi bir musîbet ta'kîb etti; sonra Asya-yı Vustâ'daki müslümanların emlâki ellerinden alındı, Buhâra Emîri Abdülahad Han irtihâl etti. Ve daha sonra Türkistan zelzelesi binlerce müslümanı melce'siz bıraktı. Türkistan'da zelzele henüz hitâm buldu, halbuki şimdi yeniden tezelzülât vukūundan havf u endîşe edilmektedir. Kânûnievvel evâhirinde tahaddüs eden zelzele Rusya'da vukū' bulan harekât-ı arziyyenin en müdhişiydi; bunun îkā' ettiği tahribâtın derecesi henüz gereği gibi ma'lûm olmamış ise de altı gün devam eden bu sarsıntının iki bin beş yüz kişiyi ifnâ ettiği tahakkuk eylemiştir. On bin kişinin de ne olduğu belli değildir. Bî-çâre müslümanların yegâne servet ve medâr-ı ma'îşetini teşkîl eden mevâşînin kısm-ı küllîsi zelzele neticesi olarak telef olduğu gibi o esnâda hüküm süren bürûdet-i müdhişe, açlık ve fırtına da hayvanât arasında pek çok telefâta sebebiyet vermiştir. Zelzeleden evvel zengin olanlar şimdi dilenmek mecbûriyetinde bulunuyorlar; binlerce aileler tahte's-sıfr 25 yahud 30 derece bir soğuk var iken çadır altında yatıyorlar. Eğer âcilen imdâd ve muâvenet edilmezse bu bî-çârelerin kısm-ı küllîsi açlıktan tebâh olup olup gidecektir. Vâlideler çocuklarını emziremediklerinden zavallı sabîlerin yüzlercesi her gün ufûl edip duruyor.

Rusya hükûmeti âfet-zedegânın imdâdına yetişmek için sarf-ı mesâîden geri durmuyorsa da lüzumu kadar para yetiştiremiyor.

Zîrâ yüz kadar köyü kâmilen ihyâ lâzım geldiği gibi âfet-zedegâna tevdî' edilmek üzere binlerce mevâşî mübâyaası iktizâ ediyor. Bunun için Türkistan vilâyetinin kasasında lüzumu kadar para yoktur. Âfet-zedegân melce'siz, aç, bî-ilâc ve hatta çırçıplak olup böyle bir sefâlet şimdiye kadar işitilmiş değildir. Âfet-zedegân bir mevt-i muhakkaka ma'rûz bulunuyor.

Rus müslümanları âfet-zedegân için iâne cem'ine başlamışlar ve Rusya'da ulemâ-yı İslâm'ın reisi bulunan Bayezidof Efendi'ye her yerden birçok iânât vürûd etmeye başlamıştır.

Müslümanlar kardeşlerinin imdâdına yetişmek için pek çok fedâkârlıklarda bulunuyorlar.

Bundan yirmi üç sene evvel de Türkistan'da müdhiş zelzeleler vukū' bulmuştu. Rus müslümanlarının o zaman Türkistan'a bir para bile göndermedikleri ve şimdi ise her türlü fedâkârlıklara şitâbân oldukları nazar-ı dikkate alınırsa hüsn-i te'âvün ve tenâsurun Rus müslümanları arasında ne kadar çabuk yerleştiği tahakkuk eder.

* * *

Petersburg'tan *Osmanischer Lloyd*'da yazılıp tercümesini bâlâya derc ettiğimiz mektuptan da anlaşılacağı üzere takrîben on gün tevâlî eden zelzeleler Yedisu vilâyetini ve Evliyâ Ata şehir ve havâlîsini tekmîl harâb etmiştir. Rusya gazetelerinde görülen tafsîlât, insanı dehşetlere ilkā ediyor. 30 derece-i bürûdette me'vâsız, aç, çıplak kalanlar, din kardeşimiz müslümanlar ve Türkler olduğundan bizim için icrâ edeceği te'sîr daha müdhiş olacağı vâreste-i îzâhtır.

Bugün iki yüz kadar müslüman köy ve kazasının yalnız enkazı kalmıştır. Birçok yerleri sular basmıştır. Dağlar parçalanmış, birçok dağ kütleleri şehirlerin, köylerin üzerine yuvarlanmış, müdhiş telefât ve felâketlere sebebiyet vermiştir. Isık Gölü etrâfında telgraf direkleri 5-6 yüz metre kadar uzaklara fırlamış, **[352]** birçok yerlerde arâzî yarılmış binlerce insanlar, hayvanlar mahv u nâ-bedîd olmuşlardır. Hülâsa Türkistan'da bulunan kardeşlerimiz son derece müdhiş bir felâkete ma'rûz kalmışlardır.

Rusya Hükûmeti de felâket-zedelerin imdâdına yetişmek üzere birçok teşebbüsâtta bulunmuştur. İmparatoriçenin taht-ı riyâsetinde iâne cem'i için fevkalâde bir komisyon teşekkül etmiştir. İmparator elli bin ruble iânede bulunmuş ve bütün Rusya'da iâne cem' olunmasını emretmiştir. Rusya'nın her tarafında ve bilhassa müslümanlar arasında iâne cem'i için son derece gayret gösterilmektedir. Rusya'nın her tarafından birçok kadınlar, kızlar mecrûhların sargılarını sarmak için Türkistan'a doğru şiddet-i şitâya rağmen koşmakta olduklarını yine Rusya gazeteleri yazıyor. Hülâsa felâket-zedelerin muâvenetine, imdâdına yetişmeyi herkes kendisine bir vazîfe-i insâniyye biliyor.

Biz daha evvelki nüshamızda bu bâbda bazı ma'lûmât vererek izhâr-ı teessür etmiş, şu kadar ki halkımızın ahvâl-i iktisâdiyyesini, birçok iânelerde bulunduğunu, bulunmakta olduğunu nazar-ı i'tibâra alarak iâne teklifâtında bulunmaya cesâret edememiştik. Fakat geçen gün Beşiktaş'ta bir müslüman mektebi muallimlerinden hamiyetli bir zât tarafından aldığımız mektup bize büyük ümîdler bahşeyledi.

Görülüyor ki bu millet-i muazzama arasındaki kardeşlik muhabbeti pek samimî, pek âlîdir. Ne kadar sıkıntılı bir zamanda olduğumuz halde yine felâket-zede kardeşlerimize muâvenette bulunmak istiyoruz, çocuklarımız gündeliklerinden artırarak yersiz, yurtsuz kalan kardeşlerine muâvenete şitâb ediyor.

Hamiyyet-i milliyyeleri bütün âlem-i İslâmca şöhret-şiâr olan Osmanlı müslümanlarının bu musîbetzede kardeşlerine mümkün olduğu kadar yardım ve muâvenette bulunacaklarına hiç şüphemiz yoktur.

Zâten bu bir insâniyet mes'elesidir. Fransa seylâb-zedegânına, Messina felâket-dîdelerine muâvenette bulunan bütün ashâb-ı hamiyyetin, erbâb-ı insâniyyetin ve melcesiz, kimsesiz kalan bî-çârelerin imdâdlarına yetişmeleri muktezâyı insâniyyettir.

Biz, bu felâket-zede kardeşlerimize muâveneti te'mîn için bazı şeyler düşündük. Fakat bu bâbda en ziyâde iş görebilecek gündelik gazetelerimizdir. Fransa seyl-âbında, Messina hareketinde cerâid-i yevmiyyemiz oldukça mühim iânât cem' ettiler. Şimdi de yine her biri ayrı ayrı iâne sütunları açarak cem'-i i'ânâta başlamalıdır.

Biz Sırât nâmına bugünden i'tibâren bir defter açarak cem'-i i'ânâta başlıyoruz. Kāri'lerimizin kemâl-i tehâlükle muâvenete şitâb edeceklerine emniyetimiz ber-kemâldir. Toplanan mebâliğin muhâfazası için Emniyet Sandığı ile görüştük. "Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı" nâmına orada muhâfaza edilecektir.

Bir de konferans tertîbini düşündük. Gerek muharrirlerimizden, gerek sâir hutebâ-yı kirâm tarafından bu konferansa iştirâk olunacaktır. Konferans tertibâtını hafta içinde yevmî gazetelerle ayrıca i'lân edeceğiz.

Sonra bir de nüsha-i mümtâze neşretmeyi kararlaştırdık.

Ve hakīkaten bir nüsha-i mümtâze olması için elden geldiği kadar gayrette bulunulacaktır. Kendilerine mürâcaat ettiğimiz e'âzım-ı mü'ellifîn kemâl-i samîmiyyet ve memnûniyyetle bu teklifâtımızı kabul ettiler. İnşâallah on beş güne kadar bu nüsha-i fevka'l-âdenin yetiştirileceği ümîd olunur.

* * *

Son istihbârâtımıza göre Bâb-ı Celîl-i Fetvâ'da Şeyhülislâm Efendi hazretlerinin taht-ı riyâsetlerinde teşekkül edecek bir komisyon-ı mahsûs tarafından felâket-zede kardeşlerimiz için iâne cem'i husûsu tekarrür etmiştir. Şu halde toplanacak mebâliğ komisyonun irâe edeceği mahalle tevdî' olunacaktır.

Felâket-zede kardeşlerimize şu hengâme-i ıztırâblarında vukū' bulacak muâvenetler şüphesiz ki âlem-i İslâm'da büyük bir hiss-i şükrân uyandıracaktır. Kāri'lerimizin şu vecîbe-i insâniyyelerini îfâ için müsâraat göstereceklerine emniyet-i tâmmemiz vardır.

* * *

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI İÂNE DEFTERİ

Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesi'ne

Telgrafların ana yurdumuz olan Isık Göl taraflarından getirdiği kara haberlerin şu büyük ve biricik Türk hakanlığının pâyitahtında yakacak bir bağır, yaş döktürecek bir göz bulamaması bu milletin dirilmesini düşünenleri pek acı ve derin düşündürecek bir musîbet olurdu. Hamd, binlerce hamd olsun ulu Tanrı'ya ki birçok öz varlığını cihâna rahmet bilen ve kendisini yeryüzünde tek gören bilgiç taslaklarını Türk ırkının vücûdundan bî-haber kaldırır iken bir Türk mektepceğizinin ufak bir sınıfını; "Altay", "Kırgız", "Isık Göl" gibi henüz birkaç aydan beri gönüllerine koymuş, beyinlerine sokmuş oldukları sevgili isimlerle münâsebetdâr bir kara haberden müteheyyic olmuş, bir melek safvetinin bütün nûrâniyyetiyle ellerini o bahtı kara ırkdaşlarına uzatmıştır. İşte o teheyyüc ve teessürün mübârek bir semereciği melfûf pusula vechile takdîm olunur. Pâyitaht-ı velveledârın bir köşeciğinde gömülü kalan bu hâdise-i vicdâniyye hâlen pek mütevâzı ve bî-sadâ ise de netâyic-i müstakbelesini düşünenleri sevinç gözyaşlarına gark etse yeri vardır.

Bazı vicdân kardeşlerimizin tuhfeleri de evlâdlarımızın "Çoban armağanı çam sakızı"na terfîk edildi. İki yüz kırk buçuk kuruşa bâliğ olan şu nâçîz meblağın candan yürekten teessürâtımızla beraber bizi doğuran o illere îsâlini niyâz eyleriz.

Beşiktaş'ta Bir Türk Mektebi Muallimlerinden

* * *

Kuruş	Para	
40	50	
60		
100	50	Beşiktaş'ta bir müslüman mektebinin rüşdî 1 sınıfı
140		Muallimlerinden biri delâletiyle birkaç Türk genci tarafından
240	50	Yekûn

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

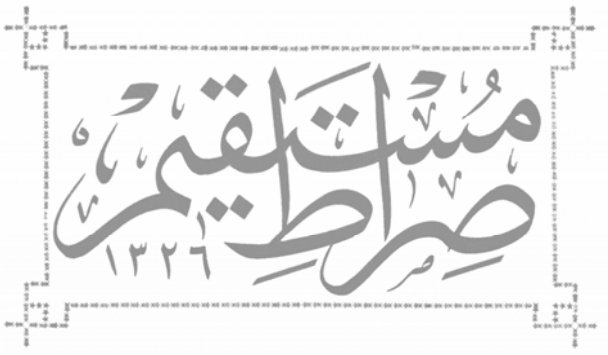

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

	Seneliği için	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	65	35	kuruş
Rusya "	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye "	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

2 Şubat 1911 2 Safer Perşembe 20 Kânûnisânî 326 **Beşinci Cild - Aded: 126**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

KİTÂBU'L-İLM

Bismillâhirrahmanirrahîm

54- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِى الله عنه قَالَ: بَيْنَمَا رَسُولُ الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ القَوْمَ، جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ: مَتَى السَّاعَةُ؟ فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ(2)، فَقَالَ بَعْضُ القَوْمِ: سَمِعَ مَا قَالَ فَكَرِهَ مَا قَالَ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ لَمْ يَسْمَعْ، حَتَّى إِذَا قَضَى حَدِيثَهُ قَالَ: «أَيْنَ - أُرَاهُ - السَّائِلُ(3) عَنِ السَّاعَةِ» قَالَ: هَا أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَإِذَا ضُيِّعَتِ الأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ» ، قَالَ: كَيْفَ إِضَاعَتُهَا؟ قَالَ: «إِذَا وُسِّدَ الأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (بينما النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Diğer rivâyette kavme râci' zamîr ile (يحدثه). 3) Diğer rivâyette (اين السائل). Bu rivâyetteki (اراه)'nın müş'ir olduğu zan ve şek bu hadîsin ruvâtından Muhammed bin Felîh'indir.

54- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Meclisin birinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem, huzurundakilere söz söylerken nâgehân bir Arabî geldi ve "Kıyâmet ne zamandır?" diye sordu. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem sözünü (kesmeyip) devam buyurdu. Oradakilerin kimi (kendi kendine): "(Arabî'nin) ne dediğini işitti. Ama sözünden hoşlanmadı", kimi de: "Belki işitmedi." dedi. Nihâyet (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem) sözünü bitirince: "Kıyâmeti soran nerede?" gibi (bir lâfız ile) suâl buyurdu. (Arabî): "İşte ben yâ Resûlallâh!" dedi. (Bunun üzerine): "Emânet zâyi' edildi mi, kıyâmete intizâr et." buyurdu. Yine (Arabî): "Emâneti zâyi' etmek nasıl olur?" diye (tekrar) sorunca: "İş ehli olmayana tevcîh edildi mi kıyâmete intizâr et." buyurdu.

55- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضى الله عهما قَالَ: تَخَلَّفَ النَّبِيُّ **[354]** صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عنا(1) فِي سَفْرَةٍ سَافَرْنَاهَا فَأَدْرَكَنَا وَقَدْ أَرْهَقَتْنَا الصَّلاَةُ(2) وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ، فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا، فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ: «وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ» مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا.

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (عنا) yoktur. Maamâfih (تخلف عنا النبى صلى الله عليه وسلم) rivâyeti de vardır. 2) (الصلاة) merfû'dur. Bir rivâyette müzekker olarak (ارهقنا) olup (الصلاة) yine merfû'dur. Diğer bir rivâyette ise kāf'ın sükûnuyla (ارهقنا) olup (الصلاة) mansûbdur.

55- Tercüme

Abdullah bin Amr radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

İcrâ ettiğimiz seferlerin birinde Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem geri kalmıştı da bize (sonradan) yetişmiş idi. (O sırada) namaz vakti girmiş biz de abdest alıyorduk. Ayaklarımızı mesh(eder gibi az su ile yıkamay)a başladık. (Bu hâli görünce) gâyet yüksek ses ile iki veya üç kere: "Cehennemde yanacak ökçelere yazık!" diye nidâ buyurdu.

56- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضى الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لاَ يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَإِنَّهَا مَثَلُ(1) المُسْلِمِ، فَحَدِّثُونِي مَا

هِيَ» فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ البَوَادِي قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: وَوَقَعَ(2) فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، فَاسْتَحْيَيْتُ، ثُمَّ قَالُوا: حَدِّثْنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «هِيَ النَّخْلَةُ.»

1) Mim'in kesri ve sâ'nın sükûnuyladır. Diğer rivâyette mim ile sâ'nın fethiyle (مثل). 2) Eldeki nüshalarda bir vâv ziyâdesiyle (ووقع).

56- Tercüme

Abdullah bin Ömer radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Ağaçların içinde bir nevi' vardır ki yaprağı düşmez. O ağaç müslüman gibidir. Nedir o? Söyleyin." Oradakiler kırlardaki ağaçları saymaya daldılar. –Abdullah (bin Ömer) der ki: "Bunun hurma ağacı olduğu benim de hatırıma geldi ise de (söylemeye) utandım. Ondan sonra: "Yâ Resûlallâh bize söyle nedir?" diye sordular. (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem) "Hurma ağacıdır." cevabını verdi.

57- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه قال: بَيْنَمَا(1) نَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي المَسْجِدِ، دَخَلَ(2) رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ، فَأَنَاخَهُ فِي المَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ، ثُمَّ قَالَ(3) لَهُمْ: أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ؟ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَّكِئٌ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِمْ، فَقُلْنَا: هَذَا الرَّجُلُ الأَبْيَضُ المُتَّكِئُ. فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: يَا ابْنَ عَبْدِ المُطَّلِبِ(4) فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَدْ أَجَبْتُكَ» . فَقَالَ(5) إِنِّي سَائِلُكَ فَمُشَدِّدٌ عَلَيْكَ فِي المَسْأَلَةِ، فَلاَ تَجِدْ عَلَيَّ فِي نَفْسِكَ؟ فَقَالَ: «سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ» فَقَالَ: أَسْأَلُكَ بِرَبِّكَ وَرَبِّ مَنْ قَبْلَكَ، آللَّهُ أَرْسَلَكَ إِلَى النَّاسِ كُلِّهِمْ؟ فَقَالَ:(6) «اللَّهُمَّ نَعَمْ» . قَالَ:(7) أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تَصَلِّيَ(8) الصَّلَوَاةَ(9) الخَمْسَ فِي اليَوْمِ وَاللَّيْلَةِ؟ قَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ» . قَالَ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ نَصُومَ(10) هَذَا الشَّهْرَ مِنَ السَّنَةِ؟ قَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ» . قَالَ: أَنْشُدُكَ(11) بِاللَّهِ، آللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِنَا فَتَقْسِمَهَا عَلَى فُقَرَائِنَا؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ» . فَقَالَ الرَّجُلُ: آمَنْتُ بِمَا جِئْتَ بِهِ، وَأَنَا رَسُولُ مَنْ وَرَائِي مِنْ قَوْمِي، وَأَنَا(12) ضِمَامُ بْنُ ثَعْلَبَةَ أَخُو بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ.

1) Diğer nüshada (بينا). 2) Diğer nüshada (اذ دخل). 3) Eldeki nüshalarda (قال لهم). 4) Diğer rivâyette harf-i nidâsız olarak yalnız (ابن عبد المطلب). 5) Bir rivâyette (فقال الرجل للنبى صلى الله عليه وسلم), diğerinde yalnız (فقال الرجل), bir diğerinde ise (فقال للنبى صلى الله عليه وسلم). 6) Diğer rivâyette yalnız (قال). 7) Diğer rivâyette (فقال الرجل). 8) Diğer rivâyette nûn-ı cem' ile (ان نصلى). 9) Diğer rivâyette müfred olarak (الصلاة). 10) Diğer rivâyette nûn-ı cem' ile (ان تصوم). 11) Eldeki nüshalarda (انشدك). 12) Bir rivâyette (وانا)'dan aşağısı yoktur.

57- Tercüme

Enes radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem ile birlikte bir kere oturduğumuz sırada deve üstünde biri gelip devesini mescid(in kapısınd)a çökerttikten sonra bağladı. Ondan sonra "Hanginiz Muhammed'dir?" diye sordu. Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem (ashâbı) arasında dayanmış oturuyordu. "İşte dayanmış olan şu beyaz kimsedir." dedik. Adamcağız: "Ey Abdülmuttalib'in oğlu!" diye hitâp etti. Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem: "Seni dinliyorum." buyurdu. "Ben sana bazı şeyler soracağım, soracaklarım (pek) ağırdır. Gönlün benden incinmesin." dedi. "Aklına geleni sor!" buyurdu. "Rabbin ve senden evvelkilerin Rabbi aşkına (söyle) bütün halka seni Allah mı gönderdi?" dedi. "Evet." buyurdu. "Allah aşkına (söyle) bir gün bir gece içinde beş vakit namaz kılmayı sana Allah mı emretti?" dedi. "Evet" buyurdu. "Allah aşkına (söyle) senenin bu (ma'lûm) ayında oruç tutmayı sana Allah mı emretti?" dedi. "Evet." buyurdu." (Yine) "Allah aşkına (söyle) bu (ma'lûm) olan sadakayı zenginlerimizden alıp da fukarâmıza dağıtmayı sana Allah mı emretti?" dedi. Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem (buna da) "Evet." buyurunca adamcağız: "Sen ne getirdin ise ben ona iman ettim. Kavmimin geride kalanlarına da elçi benim, ben Sa'd bin Bekr kabilesinden Zımâm bin Sa'lebe'yim." dedi.

[355] 58- Hadîs-i Şerîf

عن ابن عَبَّاسٍ رضى الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ بِكِتَابِهِ رَجُلًا وَأَمَرَهُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ البَحْرَيْنِ فَدَفَعَهُ عَظِيمُ البَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى، فَلَمَّا قَرَأَهُ(1) مَزَّقَهُ. قَالَ: فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَنْ يُمَزَّقُوا كُلَّ مُمَزَّقٍ.»

1) Diğer nüshalarda yalnız (قرأ).

58- Tercüme

İbni Abbâs radiyallâhu anhümâdan rivâyet olunuyor ki:

Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem bir adama bir mektup verip Bahreyn ulusuna teslîm etmesini emretti. Bahreyn ulusu mektubu Kisrâ'ya îsâl etti. Kisrâ onu okuyunca yırttı. – Râvî der ki: Resûlullâh sallallâhu aleyhi) ve sellem (Kisrâ ile kavmine) parça parça olsunlar diye bedduâ etti.

59- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ(1) رضى الله عنه قَالَ: كَتَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كِتَابًا - أَوْ أَرَادَ أَنْ يَكْتُبَ - فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهُمْ لاَ يَقْرَءُونَ كِتَابًا إِلَّا مَخْتُومًا، فَاتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ، نَقْشُهُ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِهِ فِي يَدِهِ.

1) Diğer rivâyette (عن انس بن مالك).

59- Tercüme

Enes bin Mâlik radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem bir mektup yazdırdı. Yahud yazdırmak istedi. Dediler ki: "(Yâ Resûlallâh!) Onlar (yani muhâtab olanlar) bir mektubu mühürlü olmadıkça okumazlar." Bunun üzerine gümüşten bir mühür edindi ki nakşı "Muhammed Resûlullâh" idi. Bu mührün yed-i şerîf-i risâlet-penâhîdeki beyazlığı hâlâ gözümün önündedir.

60- Hadîs-i Şerîf

عن ابى وَاقِدٍ اللَّيْثِيِّ رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي المَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ إِذْ أَقْبَلَ ثَلاَثَةُ نَفَرٍ، فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى النبى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) وَذَهَبَ وَاحِدٌ، قَالَ: فَوَقَفَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا: فَرَأَى فُرْجَةً فِي الحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا،

وَأَمَّا الآخَرُ: فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ، وَأَمَّا الثَّالِثُ: فَأَدْبَرَ ذَاهِبًا، فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَلاَ أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلاَثَةِ؟ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَآوَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا الآخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ، وَأَمَّا الآخَرُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللَّهُ عز وجل عَنْهُ.»

1) Eldeki nüshalarda (الى رسول الله صلى الله عليه وسلم).

60- Tercüme

Ebû Vâkıd Leysî radiyallâhu anhdan rivâyet olunuyor ki:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem, huzurunda ashâbı olduğu halde mescidde otururken karşıdan üç kişi geldi. İkisi Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve selleme doğru teveccüh etti. Birisi de gitti. –Râvî der ki: Bu iki kimse huzûr-ı risâlet-penâhîde durup içlerinden biri (bilâhare) halkadan bir aralık bularak oracıkta oturdu. Diğeri ise hâzirûnun arkasında oturdu. Üçüncüye gelince arkasını dönüp savuştu. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem (meşgûl olduğu kelâmdan) fârîğ olunca buyurdu ki: "İsterseniz bu üç kişinin hâlini size haber vereyim. İçlerinden biri Allah'a sığındı. Allah da onu barındırdı. Diğeri de utandı. Allah da ondan hayâ etti. Öteki ise yüz çevirdi. Allah da ondan yüz çevirdi."

Ahmed Naim

* * *

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Tekâlîf-i Hayât*

Hayat nedir, bilir misin? Hayat dâimî bir harp ile nâmütenâhî fecâyidir ki dehşetinden çocukların saçları ağarır; mehâbetinden iklîl sahibi azametli başlar eğilir. Bu ma'rekede mâlikin memlûktan, asîlin soysuzdan, âlimin câhilden, hakîmin sersemden hiç farkı yoktur; hepsi müsâvîdir. Daha doğrusu hayat bir çeşme-sâr-ı hûnîndir ki kenarına sokulmak için birbirini çiğneyen kavâfil-i beşerin birçok şedâide göğsü gerdikten, birçok felâketleri sîneye çektikten sonra alabileceği nihâyet bir yudum sudur, bârî o cür'a saf olsa! Heyhât o kadar mühlik zehirlerle bulaşıktır ki içenleri hiçbir devâ, hiçbir müdâvî kurtaramaz.

Hayât-ı beşer nedir bilir misin? Aded-i eyyâmı az; lâkin âlâmı gâyet çok bir devredir ki bu kısa müddetin imtidâdınca insan bitmez tükenmez şedâid oklarına, mesâib mızraklarına siper olur kalır. Ne metîn kalkanlar, ne kat kat zırhlar, ne müstahkem kal'alar, ne müşeyyed bâzûlar kendisini himâye edemez. Araz cevherden nasıl ayrılmazsa **[356]** bu şedâid, bu mesâib de doğduğu günden i'tibâren insandan hiç ayrılmaz olur. İnsan doğar; sinn-i şebâba gelir; ihtiyarlar; halbuki bu muhâcimler kendisini bîzâr etmekten bir an olsun geri durmazlar; şiddetlerini asla kaybetmezler. Zavallı beşer o hâle gelir ki "Keşke hayvan olsaydım da şu mertebe-i refi'a-i insâniyyete yükselmek ve medeniyette böyle asırların nâsiyesindeki saçları ağartacak bâr-ı girânî altında dağların belini bükecek kadar elîm şedâide ma'rûz kalmasaydım!" demeye başlar. [1](إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ)

Ey insan, sen melek değilsin ki nefsânî hevesâtın ilcââtıyla onun avâkıb-ı elîmesinden vâreste kalasın; hayvan değilsin ki hayatın te'sîrâtına, ekdârına karşı lâ-kayd olabilesin. Seni yaratan Fâtır-ı Zül-Celâl sana şu iki mertebe arasında öyle bir mevki' vermiş ki eğer o mevkiin hakkını gereği gibi edâ edecek olursan melekler hâdim-i âmâlin, felekler kemîne-i pâye-i iclâlin olur. Yok, vazîfe-i insâniyyeni îfâda kusur eder, sendeki beşeriyetin tahakkümü altına girecek olursan öyle sâfil bir derekeye düşersin ki behâimin en bayağısı bile süfliyetin, zilletin, bu derecesinden istikrâh eder.

İşte senin nasîbin budur. Hâlik-ı Hakîm onu tâ ezelden takdîr ederek, şânına lâyık olacak mertebe-i kemâl ve rif'ate teâlî için lâzım gelen kābiliyet ve isti'dâdı sana vermiştir. Dest-i kudret samîm-i kalbine akıl denilen bir ziyâ tevdî' eylemiştir ki o nûr-ı mübîni kendine rehber ittihâz edecek olursan önündeki karanlıklar sıyrılır; üzerindeki zincirler sökülür gider. Pîş-gâh-ı dehşetinde görmekte olduğun şedâid, mesâib beyhûde yere seni ta'zîb etmek, yahud feryâd ettirip dinlemek için yaratılmış değildir, belki seni düşmüş olduğun mezlakadan kaldırmak, sukûttan, helâkten kurtarmak içindir:

[2](ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ) Evet, gözlerinin önündeki dehşetler, yahud âmâlini altüst eden ma'kûsiyetler seni saâdetten men' için yaratılmış birtakım akabât olamaz, onun için kendisini haylazlıktan men' eden babasını şefkatsizlikle ithâm eden âsî evlâd gibi olma! Sakın ha! (الله اراف بعباده من هذا العصفور على فرحه) – Şu serçe, yavrusuna ne kadar şefîk ise, Cenâb-ı Hak kullarına ondan daha şefîktir. Hadîs-i şerîf"

Evvelki makālemizde demiştik ki: İnsan âlem-i melekûta yükselerek hiçbir karîhanın tasavvur edemeyeceği, hiçbir hayâl-i şâirânenin yetişemeyeceği merâtib-i bülendi ihrâz etmeye müstaiddir. Bu hakîkat sence sâbit olduktan sonra, acaba şu bulunduğun câmid toprak hâlinden sıyrılarak o menşe'-i zî-hayât-ı nûra yükselmek için sana ne gibi esbâb lâzım geliyor. Düşündün mü? Yoksa gökten melekler inerek eteğine yapışsın da seni kudûmüne âmâde duran, o menâzil-i şân u rif'ate doğru çekip göndersin mi diyeceksin? Eğer bunu bekliyorsan Hâlık-ı Zül-Celâl'in sana bu kadar mevâhib-i uzmâ tevdî' buyurmuş olmasında ne hikmet kalır, öyle mevâhib ki eğer paranın üzerindeki yazıyı, nakşı teftîş için attığın ani bir nazarı buna da atfetmiş olsaydın samîm-i fu'âdında, ömrün oldukça saysan binde birini tüketemeyeceğin, bir hazinenin vücûdundan haberdâr olurdun. Bir hazine ki en hâlis altınları, en kıymetdâr mücevherleri gözünden

* Cenâb-ı müellif sadede girmezden evvel birkaç mukaddime serdedeceğini söylemiş idi. Bu mukaddimelerden birincisi "İnsan" ünvânlı makāledir ki evvelce Sa'dî Bey tarafından tercüme olunarak Sırât'ın 22'inci nüshasıyla neşredilmiş idi. Onun için burada tekrar tercümesine lüzum görmüyoruz. Muhterem kāri'lerimizden o nüshaya mürâcaat buyurmalarını ricâ ederiz.

[1] Ahzâb, 33/72.

[2] Rûm, 30/41.

düşürür de seni bir âlem-i hestîde azamet-i fıtratınla mütenâsib bir pâye-i bülend taharrîsine ister istemez sevk eder. Seng-i kübekteki bir mahlûkun öyle birtakım umûr-ı hasîseye, bir yığın a'mâl-i rezîleye velev bir an için olsun, hatırında yer vermek asla câiz olamayacağını nazar-ı im'ânına arz eder: [1](مَا وَسِعَنِي سَمَائِي وَلا أَرْضِي، وَلَكِنِّي وَسِعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ اللين الوداع). Hadîs-i kudsî.

Ey insan! Nefsin sana karşı perde-pûş olmuş da göremiyorsun. Mezâyâ-yı meftûrenin en muazzamından cüdâ bulunuyorsun! Hiç sen fıtratındaki bir mahlûka yaraşır mı ki şâirlerin hezeyanlarına kapılasın da onlarla birlikte zamanı, mekânı zemmedip durasın, geçmişe, geleceğe, olmuş olacağa mersiyeler okuyasın?

Sen fıtratındaki bir mahlûka yakışır mı ki iki para için o levmlere saldırasın; yahud bir iğne için arkadaşının gözünü oyasın; yahud bir kadeh şarap için arkandaki hırkayı satasın. Nedir bu gaflet? Nedir bu sermestî? Daha doğrusu nedir bu cansızlık!

Eyyâmını birtakım mesâibin, şedâidin hayalinden ürkmek sûretiyle heder ediyorsun? Himmetini irfânın şöyle dursun, hayvanın bile kabul etmeyeceği bir yığın evhâm uğrunda bitiriyorsun!

Oturduğu yerden âsümânı bütün ecrâmıyla, kevâkibiyle, hâkdânı olanca havârıkıyla acâibiyle muhît olan bir vücûdun şânına şeyn değil midir ki irtikâb edeceği bir şenâat, yahud ağza alacağı bir fezâhat için bütün o mevâhib-i uzmâyı pâymâl edecek kadar sâfil bir dereke-i zillet ve meskenete düşsün; sonra bu ihmâlinin avâkıb-i elîmesi nazarında tecellî ederek onu dalmış olduğu ölüm uykusundan uyandırmaya başlayınca korkudan tekmîl sinirleri, mafsalları tir tir titresin de evlâdının mâtemini tutan acıklı kadınlar gibi feryâda başlasın, gözlerinden ateşli yaşlar döksün; lâkin yine bâsıra-i im'ânını ibret-bîn etmek taraflarına yanaşmayarak sırf bu cehâleti sebebiyle mertebe-i bülend-i aslîsine yükselmek **[357]** kâbiliyetini kendisinden nez' etsin? [2] (وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ)

Ey insan! Senin mesâib dediklerin hakîkatte Hakîm-i Cebbâr'ın yed-i inâyetinden başka bir şey değildir ki seni, fıtratında merkûz bulunan o kadar secâyâ-yı ulviyyeye rağmen mûcib-i hacâlet bir dalâl ve isyan içinde yaşamak sâikasıyla düşmüş olduğun mezâr-ı atâletten kaldıracak; vechе-i azîmetini hilkatinden maksûd olan gâye-i bülende doğru çevirecektir.

Evet; seni bir câmid topraktan yarattığı halde en yüksek pâye-i kemâle çıkarmak isteyen Hâlık-ı Zül-Celâl sana üç tane âmil teslît etmiştir ki her birinin istilzâm ettiği suûbetleri düşünür, esbâbını müsebbebâtını nazar-ı im'âna alacak olursan gece gündüz aradığın, iştiyâkından ölüm hâline geldiğin saâdetin yanı başında, gözlerinin önünde olduğunu görürsün. Artık o zaman maksad-ı muazzamına vusûl için sana onun çizdiği tarîk-ı müstakîmi, gösterdiği kânûn-ı kavîmi ta'kîbden başka bir şey kalmaz.

Bakalım o üç mühim âmil ne imiş? Evet bunlar tabîat ile insanın kendisinden, bir de ebnâ-yı nev'inden ibârettir. Tabîat cism-i insânînin aslıdır ki saâdet-i maddiyyesi ona merbût olduğu gibi râhat-ı cismâniyyesinin menbaı da odur. Yaratıldığı günden i'tibâren ortasına atıldığı bu maddî âlem-i insânî kavânîn-i tabîiyyesiyle; mü'essirât-ı şedîdesiyle karşılar. O ise Linye'nin dediği gibi çıplak, her türlü âlet-i müdâfaadan mahrûm bir haldedir. Güneş zavallıyı harâretiyle, toprak rutûbetiyle, gök yağmurlarıyla karlarıyla, çöl bâd-ı semûmlarıyla, kasırgalarıyla, hayvanât-ı vahşiyye dişleriyle tırnaklarıyla bîzâr eder durur. İnsan bu kadar müessirât arasında her taraftan birçok muhâcime ma'rûz bulunur ki ne mevcûdiyetini himâye edecek bir siperi, ne de kendisini bu dehşetlerden masûn bulunduracak bir penâhı yoktur. Eğer insan da kuvâ-yı idrâkiyyesi mahdûd olan sâir hayvanât gibi olsa idi, lemha-i basar mikdârı bile yaşayamazdı. Lâkin Allahu Zül-Celâl insanı bütün tabîata karşı ihrâz-ı galebe edebilecek birçok mevâhib ile meftûr ettikten sonra bu muhît-i hevl-engîz içine atmıştır. Onun için kendisini ihâta eden bu kadar dehşetlere karşı azmi fütûra mahkûm olmadı, himmeti gevşemedi.

Onların hepsini silah-ı fikriyle def' etti. Velev bir an için olsun kendisini düşmanlarından masûn bulunduracak birtakım sanâyi'-i evveliyye ihtirâ etti. Vikâye-i nefsi için bulduğu vesâiti yavaş yavaş terakkī ettire ettire bir vakitler mağaralarda oturan, ağaç kökleriyle ağaç yapraklarıyla yaşayan insan artık evler yapar, toprakları sürer oldu. Lâkin insanın şu himmeti; şu hareketi sükûna, atâlete mahkûm olmamak için Cenâb-ı Hâlık-ı Hakîm'in takdîr-i ezelîsi îcabı olarak tabîat kendisini ta'kîbden bir an bile hâlî kalmadı: –Onun için insan bir eser vücûda getirdi mi tabîat o eseri daha muhkem bir hâle getirsin diye hemen hücum etti. İşte tabîatla bizim aramızdaki bu cenk hâlâ devam edip gelmektedir.

Şu harb-i mütemâdînin netâyicinden olmak üzere insan terakkıyât-ı maddiyyede o mertebelere vardı ki bugün Londra gibi Paris gibi merâkiz-i medeniyyetteki havârık-ı san'at, garâib-i îcâd ve ma'rifet bir şarkîye söylenmiş olsa zihnine sığdıramayacağı için söyleyeni cinnetle ithâma kalkışıyor. Maddiyâttaki bu terakkī bit-tabi' ma'neviyâtça da azîm bir teâlîyi istilzâm etti. Çünkü irtikâ-i maddî kuvâ-yı akliyyenin a'mâliyle mümkün olabilir. Bu kuvvet ise bütün fezâil-i beşeriyyenin esasıdır.

Allah için olsun bakınız şu bizim ecdâdımızın belâyâ, mesâib dedikleri şeyler nasıl olmuş da insâniyeti terakkîye, refâhiyete sevk etmiş, nasıl olmuş da beşeri kendisine rağmen tavr-ı behîmiyyetten çıkararak mertebe-i insâniyyete yükseltmiş! Fikr-i insânîyi saâdet ve refâhiyeti esbâbını taharrîye yegâne sâik olduğunu gördükten sonra bu mesâibi zemmetmek bizim için doğru olur mu? Tabîatın mesâibi elinden feryâd ile iktifâ ederek o mesâibin hücumunu ya büsbütün def', yahud hiç olmazsa ta'dîl için vesâit aramamak bize ayıp değil midir?

---

[1] Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene,* Beyrut, 1985, c. 1, s. 589, no: 990.
[2] Hac, 22/11.

Bulutların arasındaki azametli yıldırımları yakalayarak zelîl ve muhakkar bir sûrette yerin dibine geçirmek fikr-i beşeriyyetin yed-i iktidârında olur da bizim fellâhlarımıza kemâl-i aczlerinden yakalarını paçalarını yırttıran ufacık bir pamuk kurdunun hasarâtını tahfîf için bir çâre ibdâ' etmek nasıl o kudretin hâricinde kalır?

Akvâm-ı garbiyye âfât-ı tabîata karşı basîretkârâne hareketle meftûr olmuşlar. Onun için tabîatı daima tarassud altında bulunduruyorlar. Bir hâdise zuhûr etti mi derhal ya külliyen izâlesi yahud ta'dîl-i hasârı için elbirliğiyle çâreler arıyorlar. Hem de bu husûsta hiç azimlerinden dönmüyorlar. Zîrâ biliyorlar ki hayât-ı mâziyyelerini kâfil olabilen esbâbı ihzâr eden fikr-i beşerî hayât-ı âtiyyelerini zâmin olabilecek vesâit ibdâına da kādirdir. İşte garblılardaki o müdhiş terakkînin esbâbından en başlıcası budur ki o sâyede bugün mevkii yüksek bir adamın zillette kalanlara tahakkümünü andırır bir tahakküm ile bütün cihân-ı şark üzerinde mütehakkim kesildiler. [1](وما لنا عن التذكرة معرضون)

İnsanı terakkīye sevk eden avâmilden ikincisine gelince:

Bu en kuvvetlisi, en müessiri olup evvelkisinden ancak ma'nevî olması haysiyetiyle ayrılır. Herkes kendi nefsinde hisseder ki vicdânı mevcûdiyetini çekiştirip duran birtakım hevesâta, âmâle, temâyülâta meydân-ı cevelândır. Bu uğurda ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın bunların te'sîrini iptâl etmek gayr-ı kābildir. Evet o hevesât mahsûsâtın tâbi olduğu kavânîne münkād değildir ki mîzân-ı i'tidâl ile tartılabilsin. O temâyülât tahdîd kabul etmez ki insan bil-ıztırâr sürüklenip gittiği **[358]** noktayı görebilsin; kezâlik o âmâl ahkâm-ı kanâate baş eğmez ki bir noktada tevkīfine imkân mutasavver olabilsin. Böyle olmadıktan başka Hâlık-ı Hakîm zâten bu avâmil-i ma'neviyyenin bütün kuyûddan, bütün hudûddan âzâde olmasını, irâde buyurmuştur: Hatta kendilerine tevdî' olunan rûh-ı hareketin sevkıyle onlar insanın samîm-i fu'âdında tesâdüm eden emvâc-ı müteâkise şeklini alırlar. Hem öyle tesâdüm ederler ki muhît-i mevcûdiyyeti dâhilinde olduğu halde manzarası insana dehşet vermekten geri kalmaz.

Karşındaki ağacın gölgesinde barınan şu yırtık gömlekli sefîlin hâline bak, zavallının zâhirdeki sükûnunu sükûn-ı bâtınîsine delil zannedebilir misin? Yahud bulunduğu sefâlet-i hâli vicdânını birtakım yüksek emellerden, hülyâlardan men' eder diyebilir misin?.. Asla en mütemeddin bir milletin erîke-i hükûmetine kurulmuş bir hükümdâr-ı mua'zzamın hatırından geçen ihtisâsâtı, infiâlâtı tamamiyle içinden geçirmeye o fakīrin şu hâli asla mâni' değildir.

Avâre beşer gözünü açar açmaz kendisini küre-i arz üzerinde gördü. Halbuki mahdûd bir cisim içinde gayr-ı mahdûd bir mâhiyet yahud bir avuç kalb içine sıkıştırılmış bir ummân-ı bî-nihâyet olduğu için eşyâ-yı mahdûdeden birine rabt-ı kalb etmeye, yahud kâinât-ı meşhûdeden birine bel bağlamaya muktedir olamadı; yahud pek muvakkat bir zaman için oldu. Çünkü samîm-i fu'âdında velvele-i emvâcını duymakta olduğu, bahr-i hurûşânı geçebilmesi için kendisine onun bir sefîne olamayacığını görür görmez bırakarak başkasını aradı.

Evet insan ezelden beri ârâm-ı rûhunu taharrî edip durdu. Onu bulmak için her yola saptı; her cereyâna karşı geldi; her çöle, her vâdiye daldı. Her tepeyi, her akabeyi aştı. Bu müdhiş himmetler arasında karşısına çıkıp geri çevirmek isteyen her mânia kendisine gāyet-i azmiyle o gāyete sâik olan kuvvetin mâhiyeti hakkında bir kat daha vukūf verdi. Bu sûretle gittikçe hatasını tashîhe muvaffak oldu. Taharriyât-ı sâbıkasıyla ele geçirdiği netîceden biraz daha yükselince yine tarîk-ı azmine birtakım hâiller mânialar dikilerek aradığı gāyetin daha yüksekte olduğunu ona anlattı. El-hâsıl bu sûretle aşağılarda dolaşıyorken nazarı birdenbire yukarılara doğru yükselmeye başladı. Artık âmâl-i rûhu bir zaman kendisini şu hâkdândan ayırmazken şimdi nigâhı semâlara tealluk eder oldu.

Şu ikinci âmilin insanı mü'essirât-ı behîmiyyeye inkıyâd etmekten sıyânet husûsunda büyük bir te'sîri vardır ki eğer insan müessirâta münkād ola idi, vahşete bir misâl olur kalırdı. Ondan başka ulûm-ı ahlâkıyyenin te'lîfine, mebâhis-i ilâhiyye ve rûhiyyenin tedvînine, el-hâsıl aksâm-ı felsefenin tenvî'ine pek çok yardımı olan bu âmil el-ân beşeriyetin tehzîbine hizmet etmektedir.

Üçüncü âmile gelince: Bu ikincisinin neticesidir. Başlı başına bir âmil olarak kabul etmemiz gerek nev', gerek ferd i'tibâriyle beşeriyette müdhiş inkılâblar husûle getirmesinden dolayıdır.

Birçok defalar demiştik ki insanın kâinât-ı sâireden medâr-ı imtiyâzı temâyülâtından hevesâtının kuyûddan, infiâlâtının tasavvur olunabilen her türlü hudûddan vâreste bulunmasıdır. Hayvanât ise böyle değildir. Çünkü berikiler sâbit, umûmî birtakım kavânîne, kavâide mutîdirler ki onun hâricine ne çıkarlar ne de çıkabilirler. Şu hakīkat bilindikten sonra Allah aşkına olsun bana söyleyiniz ki hasâisi her türlü kayıddan âzâde olan insan hayatında onu kendisine rağmen bir nokta-i i'tidâle sevk edecek, temâyülâtını bir hadd-i vasatta durduracak umûra tesâdüf etmiş olmasa idi hâli nereye varırdı? Tabîî ya mevcûdiyeti büsbütün mahvolur; yahud kalsa da bir cereyânın sevkıne mahkûm olurdu ki kendisini bir gāye-i saâdete sevk edecek zanneylediği o cereyân nihâyet hufre-i helâke sürüklerdi.

Farz edelim ki bir adam saâdet, servettedir i'tikādında bulunuyor, vicdânında buna bir had, bir gāyet ta'yîn etmiyor. Şimdi o adamın önüne bir mâni' çıkıp kendisini biraz tevkīf ederek bin sene yaşayıp servet toplasa yine ümîd ettiği gāyete varamayacağını, mâlen zamanın Kārûn'u olsa da hâlen yine mes'ûd olamayacağını anlatmasa bütün hissiyât-ı insâniyyeyi öldüren bu yolda zavallının evet, insanı yaratarak idrâkâtını her türlü kayıddan âzâde bırakan Cenâb-ı Hak o idrâkâtın karşısında birtakım da mevâni' halk etmiştir ki bu mânialar onu ifrâttan alıkoyacaktır. Nitekim tefrîtten men' için de birtakım sâikler yaratmıştır. Biz bu sâikleri iki evvelki makālede söyledik. Metâlibinde i'tidâli gözetmeye icbâr eden mevânie gelince bunların en başlıcası insanın

[1] Müddesir Sûresi 49. âyete telmih yapılmıştır.

bütün istediği şeylerde benî nev'iyle rekâbeti müzâhamesidir. Bu müzâhame iki büyük kısma ayrılır. Birincisi efrâd-ı cem'iyyetin, ikincisi cem'iyetlerin birbirleriyle müzâhamesidir ki buna tenâzü'-i bekā derler.

İşte bu iki nevi' tenâzü' insana kendisine rağmen üç emr-i azîm öğretmiştir ki hayât-ı ümemin medâr-ı nizâm u devâmı onlardan ibârettir.

1) Hakkında gāfil olmamaktır. Çünkü kavânîn-i hayât mûcebince bir haktan gaflet o hakkı külliyen iskāt eder.

2) Kavâid-i adli bilmektir. Çünkü insan zulmedecek olursa ebnâ-yı nev'inin adâvetini kazanacağından dolayısıyla fenâ bir âkıbete giriftâr olarak hukūkundan mahrûm kalır.

3) Bütün insanlara hürmet etmektir.

Bu üç emr-i azîm efrâd arasındaki muâmelâtın rüknü olduğu gibi ni'met-i istiklâl ile mütenaim olan büyük milletlerin medâr-ı intizâmı da bunlardır. Zîrâ bir millet-i müstakille komşularıyla müsâbakayı ihmâl edecek olursa ötekiler ileri giderek berikini esbâb-ı hayâtiyyesinden mahrum **[359]** bırakırlar. Hem bu hareketleriyle hiç ona zulmetmiş olmazlar. Belki kendisine fıtratın tevdî' ettiği hasâisi ihmâl ettiğinden dolayı asıl zâlim beriki addolunur. Muhtelif cem'iyyât-ı beşeriyyenin ahvâlini tedkīk edenler müsâbakanın pek garip âsârına muttali' olurlar.

Emr-i sânîyi teşkîl eden adle gelince: Bunun bir cem'iyetteki hasâisinin ednâ derecesi hukūkun, nâmusun emniyet-i mütekābile altında bulunması, bunlara sâika-i hevesât ile hiçbir taraftan tecâvüz olunamamasıdır. Artık saâdet-i cem'iyyetten ibâret olan gāye-i müşterekeye doğru el birliğiyle yürümek için efrâd arasında vücûdu elzem bulunan vahdete, vifâka karşı emniyet-i mükābelenin ne kadar te'sîri olacağı izah istemez. Adâletin netâyic-i hasenesi hakkında maddî bürhân isteyenler mâzîdeki, hâzırdaki cem'iyetlerin ahvâlini tedkīk etsinler.

Nev'-i insânı teşkîl eden bütün efrâda karşı ihtirâma gelince bu his hangi millette tesessüs ederse tenâzü'-i bekānın te'sîriyle o millete doğru tevcîh olunan silahların şiddetini ta'dîl eder. Saâdetlerine tama' eden komşularının süngülerini körletir.

Hırslarını gayzlarını o dereceye kadar ta'dîl eder ki millet bu sâyede kuvveti azameti sebebiyle hâsıl ettiği itmi'nândan daha büyük bir itmi'nâna mazhar olur.

Mehmed Âkif

KAR

İzhâr-ı temâyüldesin ey tâze şükûfe!
Nâzende, hırâmân iniyorsun yine hâke
Bahtın kararıp, uğramasın nâr-ı küsûfe
Lâyık görecek çok seni bir sîne-i pâke
Bir şeyden evet, olmayaraktan mütehâşî
Etrâfını okşar gibi hoş bir inişin var
Sâkit, müteessir, mütehassis, mütelâşî!
Lâkin bu sefâlet-geh-i gamda ne işin var?
Doğdun, büyü âgūş-ı vefâsında fezânın
Olsun cevelân-gâh-ı safâ-âverin âfâk
Etsin o senin zevk-i hayâlâtını tatmîn
Beyhûde şitâbın, deverânın, halecânın
Üstünde ne varsa eritip mahvediyor bak
Meyletme şu pis toprağa –bî-şübhe– erirsin!

Tepedelenli-zâde
Kâmil

Mebâhis-i İctimâiyye ve Terbiyeviyye:

TERBİYE-İ FİKRİYYE

Okumaktan maksad, fikri, dimâğı terbiye etmek, düşünebilmeye muhâkeme edebilmeye lâyık bir meziyet vermek ve cem'iyet-i beşeriyye içinde mes'ûd yaşayabilmek, iş yapabilmek için hazırlanmaktır. Fikir iyi terbiye edilmiş ve bu terbiyeden memleket ve vatandaşlar da istifâde eylemiş ise okumaktan beklediğimiz menfaat hâsıl olmuş demektir.

Anlıyoruz ki okumak ve yazmak denilen haslet bilmeye, öğrenmeye, medeniyet âleminde yaşamaya bir vâsıtadır. Yoksa bizzat okumak hiçbir şey için müfîd değildir.

Terbiye-i fikriyyenin temeli, esası terbiye-i bedeniyye olduğunu herkes takdîr eder. Sâlim ve sağlam olmayan bir dimâğın terbiyesi sağlam, kuvvetli, dinç, şetâretli bir dimâğa nisbeten gāyet güçtür. Terbiye-i fikriyyede de en büyük âmil, terbiye-i bedeniyyedir. Terbiye-i fikriyyeyi nasıl bir sa'y ve kudret ile ileriye götürür isek, terbiye-i bedeniyyeye de aynı derecede i'tinâ eylemeliyiz ki terbiye-i fikriyyemizden istifâde etmiş olalım. Yoksa bedene, sıhhate, hayata, riyâziyât-ı bedeniyyeye ehemmiyet verilmeden ilerleyen bir terbiye-i fikriyeden hâsıl olacak ni'met, hiçbir vakit külfet ile kābil-i mukāyese olamaz.

Vücûdu gibi dimâğı da güzel terbiye edilen çocukları ellerine alan muallimler her çocuğun isti'dâdını nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıdırlar.

Henüz teşekkül etmekte ve kendini tanıyabilmekte, tekâmülâtını ikmâl eylemekte olan çocuklara ilk verilecek terbiye, terbiye-i umûmiyyedir. Çocuğu idrâk edecek, isti'dâdını, liyâkatini izhâr eyleyecek bir seviyeye is'âd etmeye sarf-ı mütemâdî-i gayret eylemeli, terbiye-i umûmiyyeye mazhar olunca, onda idrâk, his ve kābiliyet tecellî edince isti'dâdı nazar-ı dikkate almaya, meslek fikri vermeye başlamalıdır.

Bir çocuğa isti'dâd ve meslek ve iş yapmak hissini verecek muallimlerdir. Muallimlerin âlem-i siyâsette, hayât-ı ictimâîde pek büyük rolleri, vazîfeleri vardır. Alman feylesoflardan biri: "Terbiye-i etfâli bana havâle etsinler rûy-ı âlemin hayât-ı hâzırasını az zamanda değiştireyim…" demiştir.

Bu söz atılacak bir felsefe değil, gāyet mühimdir. Bugün hayât-ı siyâsiyye ve iktisâdiyyede Avrupa'da bir mevki'-i heybet kazanan Almanya, şimdiki muhkem terakkıyâtını, saâdetini, mektepleri, muallimleri sâyesinde bulmuştur.

Hangi memleketi nazar-ı dikkate alacak olur isek vâkıf oluruz ki: Terakkıyât ve kuvvet ve manzûme-i düveliyye miyânında izhâr-ı tefevvuk ve gālibiyyet ancak memleketin servet ve vesâit-i servetini te'mîn eden zirâat, ticâret ve sanâyi' sâyesinde mevkiini tahkîm eylemiştir. Bir milleti teşkîl eden efrâdın her biri şu saydığımız üç müvellid-i servetten birinin birer şu'besinde cidden çalışmakta ise şüphe yoktur ki memlekete nâfi' semereler, servetler hâsıl **[360]** olmaktadır. Nüfûsuna nisbetle, çok servet istihsâl eden memâlik tabîîdir ki kuvvetli, metîn hükûmetler teşkîl ediyorlar. İşte bu nukāt-ı esâsiyyeyi nazar-ı dikkate alarak genç ve gayûr muallimler her derslerinde, her fırsattan istifâde ederek çocuğun dimâğına müvellid-i servet olan şu üç maddeyi hakketmelidir. Çocukları öyle hazırlamalı, onlara öyle metîn bir terbiye-i fikriyye vermelidir ki, çocuk hayattan gāye zirâ'at, yahud ticâret veyahud sanâyi' olduğunu mutlaka takdîr etmiş olsun. Zirâatin, sanâyiin, ticâretin âlem-i medeniyyette gördüğümüz füyûzâtın hepsini vücûda getirdiğini, ulûm ve fünûn, hükûmetler, kuvvetler, ordular, donanmalar, debdebeler bugün hep bunlar için çalıştığını çocukların talebelerin anlayabileceği bir tarzda kabul ettirmelidir.

Talebeye zirâat, ticâret ve sanâyi'den yalnız bahsetmek kâfî değildir. Bunların tecellîsine, kuvvetlenmesine hâdim olacak bazı mevâd vardır ki, onları da nazar-ı dikkate almak bir muallim için behemehâl îcab eder.

Şimdiye kadar mekteplerimizde muallimlerimiz hayattan gāye teşebbüs-i şahsî ile zirâat, ticâret ve sanâyi' içinde yaşamak olduğunu bildirmedikleri ve fenâ bir sûrette terbiye ettikleri için, mektepleri bitirenler ya temiz ve rahat ve tenbel işler arıyorlar veyahud okuduklarından hiç istifâde etmeden mahkûm-ı zevâl oluyorlardı. Nice mekâtib-i rüşdiyye ve ibtidâiyyede ikmâl-i tahsîl eylemiş talebeler gördük ki bugün hayât-ı memleketi düşünmek değil, mevcûdiyetini düşünmekten âciz; âsâr mütâlaa ederek vatanın ve san'atın terakkīsine hizmet etmek değil, elif ile be'yi güzelce birleştirmekten bir satır imlâyı on dakikada yirmi yanlışla yazmaktan âciz, bunları hep devr-i sâbıkın kabahati olarak kabul edersek de bundan sonra devr-i sâbık yoktur; âtîyi dinç ve genç muallimlerden bekliyoruz.

Bizim mekteplerimizden çıkanlar hür yaşayamıyorlar. Koltuk değneğine, âharın muâvenetine ihtiyaçları olduğunu ihsâs ediyorlar. Herkes, yapılmış, hazırlanmış temiz iş arıyor. Bu da fenâ bir terbiyenin neticesidir.

Muallimler çocuklarımızı bir şey öğrenmek için değil, cem'iyet içinde yaşayabilmek için değil, sınıflardan geçirmek, imtihanda muvaffak olmak için okuttuklarına kāni'dirler. Hatta bunu izah yollu, dersine çalışmayan talebelere "Çalışmıyorsun, sonra sınıftan dönersin ha!" gibi ihtârlar veriliyor. Halbuki mektepten, terbiyeden maksad aldığı terbiyeden hem nefsini ve hem hemcinsini mütenaim etmek ve teşebbüs-i şahsî sahibi adamlar yetiştirmektir. Almanya'daki yeni mektepler denilen kız mekteplerinin müessisi addolunan Doktor Leitz diyor ki: "Bizim mekteplerimize devamdan maksad diploma almak değil, hayata hazırlanmaktır."

Cenâb-ı Hak *Kur'ân-ı Kerîm*inde [1](لیسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) yani insan her şeyi kendi sa'yinden beklemeli buyuruluyor. Bu işte teşebbüs-i şahsîden başka bir şey değildir. İslâmiyeti'mizin 1328 sene evvel emrettiği şu madde, bugün İngiliz, Alman, İsviçre mekteplerinde esâs-ı terbiyye olmak üzere tatbîk edilmektedir.

Fransa meşâhir-i muharrirîninden Demolins tarafından uzun uzadıya bahsedilen teşebbüs-i şahsî "initiative privée" İslâmlar tarafından birçok sene evvel kabul edilen bir hakīkat ise de biz onun kadrini, kıymetini bilmemişiz. Herkes sa'y-i zâtiyyesi ile çalışmaya gayret eder ise; hayatı, ehass-ı âmâli yalnız bundan ibâret ise o memleket bahtiyârdır.

Şurası nazar-ı dikkate alınmalıdır ki genç talebelerde her şeyden evvel vatan muhabbeti hissi doğdurmalıdır. Vatan muhabbeti hakkında talebeye his verecek muallimlerdir. Bunun hakkında uzun, uzadıya ileride bahsedecek isem de şurada da söyleyeyim ki insanlar evvelâ vatanlarını fevkalâde sevmiş olmalıdırlar. Çünkü vatanlarını sevmeyen adamlar vatanlarını imâr için vatanlarının teâlî ve terakkīsi için çalışmazlar. Çıplak ve pis memleketlerin ahâlisine bunlar vatanını seviyor demeye insan tereddüd eder.

Vatan muhabbeti olmayan ahâli ne zirâatte, ne ticârette ve ne de san'atte büyük terakkīlere mazhar olamazlar. Onlar umûmiyetle tenbeldir. Görüyoruz ki tarîk-ı terakkī ve iktisâdîde ilerleyen ve memleketlerini cennet hâline sokan milletler vatanını çok sever ahâliye mâliktir. Binâenaleyh bu husûsta nokta-i nazar muhabbet-i vataniyye olmalıdır.

Hak ve vazîfeye hüsn-i i'tinâ ve sebât bir insan için yegâne medâr-ı tefeyyüzdür. İşte şu saydığımız malzeme bir muallimin elinde olduktan sonra, iyi anlayan, iyi düşünen, iyi söyleyen, iyi öğrenen, iyi tatbîk edebilen talebeler gençler yetiştirilebilir.

Şu vechile fikri inşa olunmuş bir talebenin, bir gencin zübde-i âmâli: Teşebbüste sâhib-i azm ü iktidâr olmak; nâmus ve haysiyet dâiresinde para kazanmak; başlı başına zirâate, ticârete sa'y sâyesinde yükselmek, teâlî eylemek; ticâret, san'at, zirâat, vazîfe, hak, kuvvet, metânet işte hep bunlardan ibâret olur.

Şurası da şâyân-ı ehemmiyyettir ki, hayât-ı iktisâdiyye ve ictimâiyyemizi müdhiş girîvelere sevk eden me'mûr olmak hissinden bütün gençleri nefret ettirmeli, onlara insanca yaşamak için lâzım gelen bütün kuvvetleri vermelidir. Mekteplerimiz bu kuvvetleri, bu hisleri veremez ise, emin olalım ki âtî şa'şaadâr değildir. Mâzîsi gibi âtîsini de âlî görmek isteyen Osmanlılar, bizce emellerinde muvaffak olmak için sarf edecekleri sa'yi evvelâ mekâtib-i ibtidâiyye müdâvimlerine hasretmelidirler.

10 Teşrînisânî 1326 **Edhem Nejad**

[1] Necm, 53/39.

[361]

ÂLEM-İ İSLÂM'DA İNTİBÂH

Mihr-i münîr-i İslâmiyyet'in ufk-ı Bathâ'dan lem'a-pâş-ı ulviyyet olduğu zamanlarda idi ki: Târîh-i âlemde hakîkaten pek büyük bir sahîfe açılmış idi... Mihver-i hakîkîsinden inhirâf etmiş olan eski mezhebler tâ temelinden sarsıldı; asırlardan beri rehâvet içinde imrâr-ı hayât etmekte bulunan zeki, fatîn kavm-i Arab'da büyük bir faâliyet görüldü; hakîkî parlak bir medeniyet evvelâ şark ufuklarını, sonra Afrika'nın cihât-ı şimâliyyesini, sonra da Avrupa'nın müntehâ-yı garb-ı cenûbîsini tenvîr eyledi. Evvelleri medeniyetten, kemâlâttan mahrum olan Araplar İslâm ile teşerrüf ettikten sonra öyle parlak muvaffakıyetler, öyle şanlı muzafferiyetler kazandılar ki: Yunanîlerin, Îrânîlerin Romalıların asırlarca çalışıp çabalayıp da meydana getiremedikleri mazhariyetlere pek serî bir sûrette nâil oldular. İşte; bu sûretle İslâmiyet hazîz-i cehl ve nâdânîde boğulmakta bulunan milletleri, devletleri bulunmakta oldukları merkez-i süflîlerinden kurtarmak refâh ve saâdetlerini te'mîn etmek ile meşgûl olup az bir müddette küre-i arzın cihât-ı muhtelifesine dallar attı ve İslâm ile müşerref olmazdan evvel damarlarında kurumuş olan kanlar cevelân etmeye başladı. Bu sûretle onlara yeni bir hayat, bir hayât-ı câvidânî bahşeyledi… Târîh-i İslâm'ın şanlı sahîfeleri o zamanlarda birçok fütûhât ve galebât ile dolmaya başladı. Koca İspanya'nın Târık bin Ziyâd tarafından fethi vel-hâsıl târîh-i İslâm'da gösterilen birçok muvaffakiyât hâsıl olarak İslâmlar yeryüzünde hâkim-i mutlak olmuşlar idi… Fethettikleri bilâd ve şehirler ahâlî-i gayr-ı müslimesi hakkında zulüm ve i'tisâfı revâ görmeyip bilakis onlara birçok imtiyâzlar ihsân edildi… [1](العدل اساس الملك), [2](عدل ساعة افضل من عبادة الف سنة) kāideleri üzerine temelini kuran İslâm hükûmetleri pek az bir müddet zarfında savlet-i şecâat-mendâneleriyle birçok memâliki yed-i teshîrlerine geçirmişlerdir…

O zamanlarda İslâmlar yalnız kuvve-i maddiyyelerini tezyîd ile meşgûl olmayıp kuvve-i ilmiyye, kuvve-i ma'neviyyeleri de kuvve-i maddiyyeleri nisbetinde tezâyüd etmekte ve birçok keşfiyât ve ihtirâ'âtta bulunmakta idiler. Tabâbet, kimya, hendese, cebir ve bunlara mümâsil birçok fünûn-ı hâzıra-i medeniyyenin kâşif ve muhteri'leri Araplar olduklarını kimse inkâr edemez. Şu yirminci asırdaki medeniyet-i muşa'şa'a, sırf medeniyet-i İslâmiyye'nin daha vâsi' bir mikyâstaki hâlidir. O halde alel-umûm cem'iyet-i beşeriyyenin edvâr-ı cehâlet ve vahşetinde nûr-ı irfân ve medeniyet-i sahîha ile gözlerini açan İslâmlardan başka kimse olmamıştır… Evvelleri cehâlet ve neticesi olan ihtirâs ve kâbus-ı hayât içinde imrâr-ı hayât eden ümmetler İslâmiyet'le teşerrüften sonra gözleri nûr-ı irfân, kalbleri hakîkî bir iman ile açıldı. Şu beyânâtımdan anlaşılıyor ki: Bugünkü yirminci asr-ı medeniyet mutantana ve muşa'şa'ası İslâmiyet'e medyûndur...

İşte; İslâmiyet bu sûretle efkâr-ı âlemde intişâr etmekte devam ede ede bir gün geldiği adedi yüz elli iki yüz milyonu geçti... Fakat sad-hezâr teessüf ki o vakitten sonra İslâmlar dinlerine adem-i temessüklerinden, evâmir-i İlâhiyye'ye ittibâ' etmemelerinden daha birçok esbâbdan dolayı İslâmlar terakkī etmeyip bilakis tedennîye doğru hatve-endâz oldular!!! Bunların bu tedennîlerinden bil-istifâde Avrupalıların İslâmların bırakmış oldukları âsâr-ı ilmiyye, fenniyye ve sınâ'iyyeyi benimsemeye başladılar… İslâmların kurmuş oldukları esas üzere Avrupalılar medeniyeti i'lân edip nazarlarında İslâmlar pek hakîr kaldı. Bâ-husûs İslâmlarda ittifâk ve ittihâd yerine asabiyyet-i kavmiyyenin (bir maraz-ı sârî gibi) taammüm ve intişârı kuvve-i maddiyye ve ma'nevîsini pek ziyâde tenkîse uğrattı ve bu cihetle Avrupalılar da (mal bulmuş mağribî gibi) zavallı İslâmların boyunlarına rıbka-i esâreti geçirdiler. İşte şu âna kadar çekmekte olduğumuz zillet ve sefâletler tâ o vakitki hataların eser ve nişâneleridir…

* * *

Şu mukaddime-i târîhiyyeden sonra şimdi asıl maksada geliyoruz: Âlem-i İslâm tâ bidâyetten şu âna kadar iki devir geçirmiş üçüncüsünü de şu bir iki sene zarfında geçirmeye başlamıştır ki onlar da:

1- Ulûm u fünûn ve medeniyet devri;

2- İnhitât ve hübût devri;

3- İntibâh ve teyakkuz devri.

Bu üç devirden ikisini yukarıda arz ettim; şimdi de üçüncüsü olan intibâh ve teyakkuz devrine gelelim:

Âlem-i İslâm'ın intibâhı (10 Temmuz sene 1324)'ten i'tibâren, yani Osmanlıların ayaklar altında pâ-mâl olan hukûk-ı şahsiyye ve umûmiyyesinin istirdâd ve meşrûtiyet-i idârenin burc-ı istibdâdı yıkarak ilânını müteâkib başlar…

Devlet-i Aliyye'nin Hilâfet-i muazzama-i İslâmiyye'yi câmi' bulunması cihetle meşrûtiyet-i idârenin i'lânı âlem-i İslâm'da pek büyük bir intibâhın husûlüne yardım etmiştir… İşte; bu sebepten İslâmlar artık mevcûdiyetlerini hissetmeye başladılar. Terakkī ve teâlînin en birinci unsuru olan ittihâd âlem-i İslâm'da kendisini yavaş yavaş göstermeye başladı… Her tarafta İslâmlar kendilerini istîlâ edip bir maraz-ı sârî gibi teammüm ve intişâr eden hâb-ı girân-ı atâleti bırakarak artık bîdâr olmak istiyor. Bugün biz İslâmların iki emelimiz vardır:

1- Alel-umûm hukûkumuza tecâvüz edilmemek;

2- Nâ'il-i istirâhat olup terakkıyât-ı dâhiliyyemize çalışmak.

İslâmlar bunu iyi biliyorlar ki ikinci emelin husûlü birincisinin husûlüne mütevakkıftır. Birincisi tahakkuk etmedikçe ikincisi başlayamaz. İttihâd-ı İslâm mes'elesine gelince:

[362] Biz müslümanlar efrâd-ı İslâmiyye'nin her nerede bulunursa bulunsunlar bir millet-i müterakkıyye olmasını arzu ediyoruz. Diğer milletler nasıl zengin olmuşlar ise, sanâyi' ve maârife nasıl intisâb etmişlerse müslümanların da onlar ile hem-hâl bulunmasını arzu ediyoruz. Hıristiyanlar bulundukları memleketlerde nasıl kâffe-i hukûka mutasarrıf iseler müslümanların dahi öyle mutasarrıf olmalarını arzu ediyo-

[1] "Adalet mülkün temelidir."

[2] "Bir saatlik adalet bin yıl ibadetten üstündür."

ruz. Bugün Avrupa hükûmâtının taht-ı tâbi'iyyetinde bulunan müslümanları iktisâden harâb olmuş görmek istemiyoruz. Gönlümüz arzu ediyor ki; onlar da fabrikalara, destgâhlara dârü's-sınâ'alara mâlik olsunlar. Şimdiki gibi çırçıplak kalmasınlar. Hâlet-i sefâletten kurtulsunlar, bir hayât-ı mes'ûda ve câvidânîye vâsıl olsunlar. Çünkü bu tehî-destlik yüzündendir ki akvâm-ı İslâmiyye kendi memleketlerinde dahi hükûmet-i metbû'alarına karşı bir vaz'iyyet-i muhtereme almaktan uzak bulunuyorlar. Hatta Cava gibi yerlerde birtakım kuyûdât altında imrâr-ı hayât ediyorlar. İşte; bunları İslâmlar görüyorlar. Artık bu medeniyet ve terakkī asrında şimdiye kadar yaşamış oldukları hayat ile yaşamak kābil değil… Bu sebepten dolayı âlem-i İslâm'ın her tarafında tâ Asya'nın şarkında kâin olup azîm ve ulu dağlar, vâsi' ve mürtefi yaylalarla muhât bulunan ve pek yakın bir zamana kadar ebvâb-ı münâsebâtını cihân-ı medeniyyete mesdûd bırakan o eski ve haşmetli ve Mongol İmparatorluğu tahtında yaşayan İslâmlardan tut, Hindistan'ın en hücrâ köşelerinde yaşayan İslâmlara varıncaya kadar hep (ittihâd-ı İslâm) ile bir hayât-ı cedîdeye mâlik olacaklarını, neşr ü ta'mîm-i maârif ile de boyunlarına ta'lîk olunan rıbka-i esâreti atacaklarını hissediyorlar. İşte bu terakkī ve teâlînin en büyük bir delîl-i kat'îsidir. Fâzıl-ı şehîr ve üstâz-ı muhteremimiz Abdürreşid İbrahim Efendi hazretlerinin buyurdukları gibi "Dünyada en mühim bir mes'ele varsa o da hayat mes'elesidir. İşte; artık bu hakāyık-ı ulviyye İslâmlar tarafından birer birer keşfolunmaya başlandı."

Eğer bu intibâh ve teyakkuz âlem-i İslâm'da devam edecek olursa bidâyette mâlik olduğumuz medeniyet ve terakkī, teâlî ve tekâmülün belki on katına nâil ve bu sûretle dâreynde saîd ve bahtiyâr olacağımız bedîhîdir…

Beyrut **Sâmi-zâde Süreyyâ**

ÂLEM-İ İSLÂM'IN KARN-I MES'ÛDU

Buhârîlerin Devr-i Cedîdi

Dokuzuncu asırdan onuncu asr-ı hicrî nihâyetine kadar âlem-i İslâm birçok felâketler, musîbetler, beliyyeler geçirmiş; kısm-ı mühimm-i vatanı kaybederek taraf taraf kaviyyü'ş-şekîme hükûmetleri, istiklâlleri elden kaçırmıştır, bu edvâr-ı seyyi'e bil-umûm İslâmları dâğdâr etmiş ve târîh-i İslâm'ın en hazîn sahîfelerini işgāl etmiştir.

Ta'dâdından, tahrîrinden kalem hayâ edecek, tahatturu bir müslümanın kalbini târumâr, fikrini perîşân, gözlerini seyl-âb-ı sirişk istîlâ edecek kadar İslâm memleketleri, İslâm hükûmetleri hep bu a'sâr-ı menhûse içinde nâm u nişânı harîta-i cihândan silinmiştir.

Felâket yalnız bununla kalmamıştır. Secâyâ-yı İslâmiyye'den olan ilim, medeniyet, izzet-i nefs, şecâat, hamiyet-i İslâmiyye gibi birçok havâss-ı mühimme-i insâniyye de gitmiş. Cehl, vahşet, zillet, meskenet, hamiyet-i câhiliyye gibi beşeriyeti, milliyeti, kavmiyeti, İslâmiyet'i mahvedecek birtakım evsâf-ı hasîse, âlem-i İslâmiyyet'i baştanbaşa kuşatmış muzlim bir hufreye sürüklemiştir.

Fakat on dördüncü asır evâilinden beri âlem-i İslâm, bulunduğu mevkiini anlamaya ve mezâyâ-yı milliyyesinin iâdesi için lâzım gelen teşebbüsâtta bulunmaya başladığından ümîd olunur ki a'sâr-ı menhûse artık bir daha avdet etmeyecek bir sûrette elvedâ ederek vücûd-ı İslâmî bundan sonra şifâ-yâb olmaya başlar. Muvaffakiyyât-ı sâbıkasını, mâzî-i velvele-dârını bütün an'anâtıyla iâde eder.

و كل الحادثات اذا تناهت
فموصول بها الفرج القريب

İşte şarkan, garben bütün âlem-i İslâm'ı pîş-i enzâr-ı dikkate alacak olursak müdhiş bir felâketi geçirdikten sonra şu asr-ı saâdet-hasrın evâilinden beri bir hareketin, bir intibâhın, bir hiss-i ulvînin müslümanlar arasına sokulmaya başladığını görerek devr-i cedîd-i mes'ûdun âlem-i İslâmiyân ve istikbâl-i İslâm için verdiği ümîdlerin te'sîriyle mübâhî ve müftehir bulunuyoruz. Bahr-i Muhît-i Atlasî'den Bahr-i Muhît-i Kebîr'e kadar imtidâd eden memâlik-i İslâmiyye'de bulunan ümmet-i Muhammediyye'nin şu son yirmi otuz senelik hayât-ı ictimâiyye ve siyâsiyyelerini, terakkıyât-ı fikriyye ve hissiyyelerini edvâr-ı mâziyyelerine nisbeten mukāyese edecek olursak gāyet ulvî neticelere, hatta bazı cihetlerce kıyâsın kabul edemeyeceği neticelere dest-res oluyoruz. Günden güne bu tebeddülât Müslümanlık arasında tevsî'-i dâire etmektedir ve an-karîb tekmîl hıtta-i İslâmiyye'yi dâire-i ittisâ'ına alacaktır. İşte bugün an'anât-ı mâziyyesiyle, ilmiyle, yetiştirdiği ulemâ, fuzalâ, mütefekkirîniyle âfâk-ı İslâmiyye'de şöhret-şiâr fakat edvâr-ı seyyienin zebûnu olarak kalan ve şu asr-ı hârika-nümûnda bile bir eser-i hayât, teceddüd göstermeyen, eskiliğinde muannid olan Buhâra sâir İslâm kardeşlerine iştirâk etmiştir. Cenâb-ı Allâh mücâhidlere, ümmeti mahv u izmihlâlden kurtarmak uğrunda her türlü fedâkârlığı icrâdan çekinmeyen büyük hamiyetperverlere meded-res oldu; münevver, mütefekkir, terakkīperver, hissiyât-ı İslâmiyye ile mütehassis bir emîri gönderdi; Nebiyy-i zî-şân'ın [1](إِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَةِ سَنَةٍ مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا) kelâm-ı hikmet-nisâbının ulviyetini göstermiştir.

Fil-vâki Buhâra mahv u münkariz olacak bir halde, millet bir inâd-ı **[363]** gaflet içinde yuvarlanıp gitmekte olduğu bir zamanda emîr-i cedîd fehâmetlü Emîr Âlim Han hazretleri câlis-i taht-ı saltanat olmuşlar, *Sırâtımüstakīm*'in kısm-ı mahsûsunda gösterilen ıslâhât-ı esâsiyyeyi i'lân ederek ümmet-i Buhârâ'yı bir mevt-i muhakkaktan kurtarmışlardır.

Buhâra mütefekkirîninin istikbâl-i vatan ve milletten ve gāye-i gaflet-i ümmetten mütehâşî bir sûrette çektikleri ıztırâbât-ı derûnî Abîd bin El-Ebras'ın:

لا تضيقن فى الامور فقد تك شف غماؤها بغير احتيال
ربما تجزع النفوس من الا مرله فرجة كحل العقال

[1] Ebû Dâvud, *Sünen,* Kitâbü'l-Melâhim, 1.

Dediği gibi hîleden ârî bir sûrette Buhârîlerin şa'şaadâr bir istikbâle bir istikbâl-i terakkī ve teâlîye doğru atacakları hatvelere mâni' olacak tuzaklar bundan sonra inşâallah ref' olunmuştur.

Fehâmetlü Emîr-i Cedîd hazretlerine vatanın, ümmetin refâh, saâdetini mûcib olacak ıslâhât-ı esâsiyye kānûnundan dolayı arz-ı teşekkürât ederek, milletin seviye-i irfânını teâlî ettirecek olan mekâtib ve matbûâtın küşâd ve teksîrine ferâmîn-i hümâyûnlarının dirîğ buyurulmamasını âlem-i İslâm nâmına ricâ ederiz.

Hiç şüphe yok ki bugün Buhâra teşne-i ilm ü irfândır. İşte bu teşnegî-i milleti sîr-âb edecek mekâtib-i muntazama-i cedîde ve lisân-ı mâder-zâd üzerinde olan matbûât-ı mahalliyye olduğunu elbette zât-ı hümâyûnları da takdîr ederler.

Maal-mesâr istihbâr olunduğuna göre Buhârâ-yı Şerîf dâhilinde mevcûd saraylardan biri muntazam bir mektep şekil ve tertîbine ifrâğ olunmak üzere mi'mâr-ı mahsûsuna evâmir-i emîrî tebliğ olunmuştur. Bu mektepte leylî olacak fukarâ çocukları mesârif-i lâzımesi taraf-ı hükûmetten tesviye olunmak üzere meccânen terbiye ve ta'lim olunacakları bildiriliyor.

İşte bu icrâât, ıslâhât Emîr-i Cedîd hazretlerinin ne derecelerde terakkī-perver, münevver ve mütefekkir bir İslâm emîri bulunduklarını göstermekte olduğundan bil-umûm Buhâralı vatandaşları devr-i mes'ûd ile tebrîk ve fehâmetlü Emîr-i Cedîd hazretlerinin serîr-i saltanatlarında ömür ve âfiyet ile ber-karâr bulunmaları, terakkī ve teâlî-i İslâmiyye'yi mûcib olacak hidemâtta muvaffak olmaları duâsıyla hatm-i makāl ederim.

Nûr Ali-zâde
Gıyâseddin Hüsnü

PROTOKOL

Hükûmet-i Seniyye ile Bulgaristan beyninde zuhûr eden ihtilâfın sûret-i halline dâir akd ü imza edilip Meclis-i Umûmî'ce kabul ve tasdîk olunan ve mer'iyet-i ahkâmına bilistîzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-sudûr buyurulan protokol ve ona merbût mukāvelenâmenin sûret-i mütercemeleriyle Hey'et-i A'yân'ın ol bâbdaki kararnâmesi sûretleridir.

Kararnâme

Hükûmet-i Seniyye ile Bulgaristan beyninde zuhûr eden ihtilâfın sûret-i halline dâir Devlet-i Aliyye ve Rusya arasında imza edilmiş olan mukāvelenâme ile Devlet-i Aliyye ile Bulgaristan arasında imza edilen protokol ve ona merbût mukāvelenâmenin sûret-i mütercemeleri Meclis-i Meb'ûsânca tedkīk ve tasdîk edilmek üzere makām-ı sadâretten bâtezkire-i sâmiyye gönderilmesi üzerine evrâk-ı mezkûre Hey'et-i Umûmiyye kararıyla Hâriciye Encümeni'ne havâle olunarak mebhûs mukāvelenâmelerin kabulü tensîb olunmuş ve Hey'et-i Umûmiyye'ce hafiyen cereyân eden müzâkere neticesinde mezkûr mukāvelenâme ile protokol ve merbûtunun ekseriyetle kabulüne karar verilmiş olduğu beyânıyla Hey'et-i A'yân'ca da tedkīkātta bulunulmak üzere evrâk-ı mezkûre sûretlerini hâvî risâle-i matbûa-i musaddaka ile Meclis-i Meb'ûsân Hâriciye Encümeni'nin mazbatası sûret-i musaddakası Meclis-i Meb'ûsân riyâsetinin 25 Rebîülâhir sene 1327 ve 2 Mayıs sene 1325 tarih ve on yedi numaralı tezkiresi ile irsâl edilmiştir. İşbu tezkire-i vâride ile melfûfu bulunan protokoller ile mukāvelenâme Meclis-i A'yân'da kırâat olunarak evvel-emirde Hâriciye Encümeni'ne lede'l-havâle bu bâbda encümence kaleme alınan mazbata ile evrâk-ı sâire Hey'et-i A'yân'da lede'l-mütâlaa işbu Bulgaristan mes'elesinin protokoller ile mukāvelenâmede gösterilen suver-i i'tilâfiyye ile hall ü tesviyesine Hükûmet-i Seniyye'yi mecbûr eden ahvâl muhtâc-ı îzâh olmamasıyla kabul ve tasdîki Hey'et-i A'yân'ca da iki re'ye karşı ekseriyetle tasvîb edilmiş ve Bulgaristan'ın bugün taht-ı işgālinde bulunan kıta hudûdu dâhilinde olarak hâl-i cedîd-i siyâsînin tanınması ve hudûd üzerinde yirmi kadar nukāt-ı münâzi'ün-fîhâ bulunup bunlardan dolayı âtiyen müşkilât tahaddüsü melhûz olduğundan bu cihetin dahi bir sûret-i te'mîniyyeye rabtolunması husûslarında kuvve-i icrâiyyenin isticlâb-ı nazar-ı dikkati ve Hükûmet-i Seniyye ile Bulgaristan beyninde akdolunan protokolün altıncı maddesinin ibtidâsında üçüncü maddesinde denilecek iken ikinci ve yine madde-i mezkûrenin fıkra-i ahîresinde protokolün üçüncü maddesi denilecek iken beşinci ve işbu protokolün Fransızcasının mezkûr maddesinin aynı fıkrasında kezâlik üçüncü yerine beşinci yazılmış olduğu görülerek tashîh edilmiş olduğundan kuvve-i icrâiyyece de ol vechile tashîhât icrâsı lüzumu tezekkür kılınmış olmağla bu bâbdaki protokoller ile mukāvelenâmenin ve müteferriâtının sûret-i musaddakalarının muâmele-i lâzımesi îfâ olunduktan sonra cerîde-i resmiyye ile de i'lân edilmesi zımnında kuvve-i icrâiyyeye gönderilmesine karar verildi.

26 Rebîülâhir sene 1327 ve 3 Mayıs sene 1325

Hükûmet-i Seniyye ile Bulgaristan Hükûmeti beyninde akd ü imza olunan protokol tercümesi sûretidir:

Muharrir-i imzâ Devlet-i Aliyye Hâriciye Nâzırı 6-19 Nisan sene 1909 tarihinde Dersaâdet'te imza olunan ve metni âtîde münderic bulunan protokolün muhteviyâtı Hükûmet-i Seniyye nâmına olarak tasdîk eder.

[364] *Protokol*

Devlet-i Aliyye ile Rusya Hükûmeti beyninde 3 Mart sene 1909 tarihinde "ad referandum" sûretiyle Petersburg'ta imza olunan protokol ahkâmını icrâen bir taraftan Hükûmet-i Seniyye nâmına hareket eden Hâriciye Nâzırı Rıf'at Paşa hazretleri ve diğer taraftan Bulgaristan Hükûmeti nâmına hareket eyleyen Ticâret ve Zirâat Nâzırı Mösyö "Liyapçef" arasında zîrde muharrer i'tilâfât akdolunmuştur.

Madde 1: Bulgaristan Hükûmeti mezkûr protokol ahkâmına kesb-i ıttılâ' ederek ona tamamiyle muvâfakat ve Berlin Muâhedenâmesi'nin Rusçuk-Varna demir yoluna müteallık olan onuncu maddesinin birinci fıkrasından münbais

her gûne metâlibden Hükûmet-i Seniyye'ye karşı ferâgat eylediğini beyân eder.

Hükûmet-i Seniyye dahi Devlet-i Aliyye ile Rusya Hükûmeti arasında Petersburg'ta imza edilen protokolün üçüncü maddesine tevfîkan Bulgaristan ve Şarkī Rumeli'ye karşı 22 Eylül – 5 Teşrînievvel sene 1908 tarihine kadar mevcûd olan kâffe-i metâlib-i maddiyyeden ferâgat eyler. Maamâfih mezkûr protokolün üçüncü maddesinin son fıkrası "Nizâmnâme-i dâhilî ve merbûtâtıyla "par le Règlement Organique et ses annexes" kelimelerinde hitâm bulacak ve buna satır başı olarak "Bulgaristan Hükûmeti Rumeli-i Şarkī vergisi mukābili olan kırk milyon frank üzerine 22 Eylül – 5 Teşrînievvel sene 1908 tarihinden i'tibâren işbu protokolün tasdîki tarihine kadar yüzde beş fâiz te'diye edecektir." fıkrası ilâve edilecektir.

Madde 2: Cemâat-i İslâmiyye'nin ve evkāfın sûret-i tensîkıne müteallik olan melfûf sûret-i tesviyye işbu zamanda imza edilecektir. Ahâlî-i İslâmiyye'ye kemâ-kân serbestî-i mezheb ve serbestî-i âyîn ve ibâdet te'mîn edilecektir. Bunlar mezâhib-i sâireye mensûb ahâlinin hâiz oldukları aynı hukūk-ı medeniyye ve siyâsiyyeden istifâdede devam edeceklerdir. Cevâmi'-i şerîfede halîfe-i müslimîn sıfatıyla nâm-ı nâmî-i hazret-i pâdişâhîye hutbe kırâatine devam edilecektir.

Evkāf-ı müstesnâya gelince Bulgaristan Hükûmeti nihâyet üç ay müddet zarfında bir idare komisyonu teşkîl edecek ve bu komisyon alâkadârân tarafından der-miyân olunacak metâlib ve müddeiyâtın hak ve savâba mukārenetini tedkīk eyleyecektir.

Madde 3: Bulgaristan Hükûmeti Hükûmet-i Osmâniyye'nin posta ve telgraftan dolayı olan metâlibi için posta pulları malzeme ve sâireye mukābil yüz on bin frank te'diyesini taahhüd eder.

Madde 4: Bulgaristan ile Rumeli-i Şarkī'de kâin Fenerler için Bulgaristan Hükûmeti Hükûmet-i Osmâniyye'ye yüz seksen bin üç yüz yedi frank te'diye edecek ve bu sûretle Fenerler İdaresi'nin kâffe-i matlûbâtına tesviye-pezîr olmuş nazarıyla bakılacaktır.

Madde 5: Bulgaristan Hükûmeti Bâbıâlî'nin idâre-i sahîhaya müteallik metâlibinin hak ve savâba mukārenetini bit-teslîm Hükûmet-i Seniyye'ye dört yüz elli dokuz bin dokuz yüz otuz dokuz buçuk kuruş te'diyesini taahhüd eyler.

Madde 6: İşbu protokolün üçüncü maddesinden beşinci maddesine kadar olan maddelerinde musarrah mebâliğ-i muhtelifeden frank olarak tesviyesi meşrût olan mebâliğ işbu protokolün tasdîkinden i'tibâren on beş gün zarfında beher frankı 4040 kuruş resmî kambiyo hesabıyla Dersaâdet'te tesviye olunacak ve Rusya ile Devlet-i Aliyye beyninde mün'akid protokolün üçüncü maddesinin fıkra-i âhîresinde musarrah fâizler aynı şerâitle aynı müddet zarfında te'diye kılınacaktır.

Madde 7: Nakliyât ile zabtolunan malzeme vesâireden ve bir de 9-22 Eylül sene 1908 tarihinden i'tibâren Petersburg'ta mün'akid protokolün üçüncü maddesinde musarrah kırk milyon franktan kumpanyaya isâbet eden hissenin tesviyesine değin işgāl olunan hutût üzerinde işletme tazmînâtından dolayı Bulgaristan'ın doğrudan doğruya Şark Şimendöferleri Kumpanyası'na olan düyûnu Bulgaristan Hükûmeti'yle Kumpanya arasında bil-ittifâk tesviye ve tanzîm kılınacaktır.

Madde 8: Hükûmet-i Seniyye ile Bulgaristan Hükûmeti beyninde mevcûd ve Petersburg Protokolü'nün beşinci maddesinde musarrah olan mesâil-i muallaka bâlâda beyân olunduğu vechile faysal-pezîr olmuş olduğu cihetle Hükûmet-i Seniyye Bulgaristan'ın hâl-i cedîd-i siyâsîsini tanıdığını beyân eyler.

Madde 9: İşbu protokol tasdîk olunacak ve tasdîknâmeleri sür'at-i mümkine ile ve nihâyet bir ay zarfında Dersaâdet'te mübâdele edilecektir. İşbu protokol 6-19 Nisan sene 1909 tarihinde iki nüsha olarak Dersaâdet'te tanzîm kılınmıştır.

İmzalar

A[elif]. Liyapçef Rıfat

Muharrir-i imzâ işbu protokol ahkâmının tamamiyle birî'âye icrâ olunacağını beyân eder. İşbu beyânnâme Bulgaristan Hükûmeti'nin tasdîkini mübeyyin bu yolda bir beyânnâme ile mübâdele edilecektir.

* * *

Hükûmet-i Osmâniyye ile Bulgaristan Hükûmeti beyninde 6-19 Nisan sene 1909 tarihiyle akdolunan protokole merbût olan ve aynı tarihte imza edilen mukāvelenâmenin tercümesi sûretidir:

Muharrir-i imzâ Hâriciye Nâzırı 6-19 Nisan sene 1909 tarihinde Dersaâdet'te imza olunan ve âtîde münderic bulunan mukāvele-i merbûta muhteviyâtını Hükûmet-i Seniyye nâmına olarak tasdîk eder.

Madde 1: Sofya'da bir baş müftî bulunacak ve müftî-i mûmâ-ileyh Bulgaristan'daki müftîlerin şer'-i şerîfe müteallik umûr-ı mezhebiyye ve hukūkiyye **[365]** için Makām-ı Celîl-i Cenâb-ı Meşîhat-penâhî ve Bulgaristan Mezâhib Nezâreti'yle vukū' bulacak münâsebâtına vesâtet eylecektir. Baş müftî emr-i intihâbı icrâ için sûret-i mahsûsada ictimâ' edecek olan Bulgaristan'daki müftîler tarafından ve miyânından intihâb kılınacaktır. Müftî vekilleri işbu ictimâa ancak müntehib sıfatıyla iştirâk edeceklerdir. Bulgaristan Mezâhib Nezâreti baş müftînin intihâbını Sofya'daki Devlet-i Aliyye Komiserliği vâsıtasıyla Makām-ı Muallâ-yı Cenâb-ı Meşîhat-penâhî'ye tebliğ edecek ve taraf-ı âlî-i meşîhat-penâhîden müftî-i mûmâ-ileyh bir menşûr ve umûr-ı me'mûresini îfâ ve bu bâbda kendisi dahi Bulgaristan'ın diğer müftîlerine aynı me'zûniyeti i'tâ edebilmesi için bir mürâsile gönderilecektir. Baş müftî Ahkâm-ı Şer'iyye Dâiresi'nde Bulgaristan müftîlerînin muâmelâtını ve müessesât-ı mezhebiyye ve hayriyye-i İslâmiyye'yi ve müessesât-ı mezkûre hademe ve mütevellîlerini nezâret ve teftîş altında bulundurmak hakkını hâiz olacaktır.

Madde 2: Müftîler Bulgaristan müslüman müntehibleri tarafından intihâb olunur. Baş müftî intihâb olunan müftî-

nin şer'an matlûb olan kâffe-i evsâfı câmi olup olmadığı bittahkîk muvâfık bulduğu halde iftâya me'zûniyeti hâvî mûmâ-ileyh nâmına menşûr i'tâsı lüzumunu Bâb-ı Meşîhat'e iş'âr eder ve müftî-i cedîde bu sûretle istihsâl olunacak menşûr ile beraber ahâlî-i müslime beyninde icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye için me'zûniyeti hâvî îcab eden mürâseleyi i'tâ eder. Müftîler dâire-i me'mûriyyetleri dâhilinde ve lüzum görülen mahallerde işbu mukāvelenâmede muayyen vezâifi mahallî müftîlerinin doğrudan doğruya nezâreti altında olarak îfâ etmek üzere müftî vekilleri ta'yînini teklîf edebilirler. Şu kadar ki bu intihâbı baş müftîye tasdîk ettirmeleri meşrûttur.

Madde 3: Müftîlerle vekillerinin azli me'mûrîn-i hükûmet hakkındaki kānûna tevfîkan vukū' bulacaktır. Baş müftî veya tevkîl ve terhîs edeceği me'mûr bir müftînin veya bir müftî vekilinin azli hakkında Tedkīk-i Ahvâl-i Me'mûrîn Komisyonunca karar verileceği zaman komisyon-ı mezkûrda bulunmaya da'vet edilecektir. Maa-hazâ baş müftînin veya me'mûrunun re'y ve mütâlaası meclis-i mezkûrda sırf bir mâhiyet-i dîniyyeyi hâiz olan şikâyâtın takdîrince esas teşkîl edecektir. Bir müftînin veya bir müftî vekilinin azli varakasında halefinin yevm-i intihâbı ta'yîn kılınacaktır.

Madde 4: Müftîler tarafından isdâr olunan hüccet ve i'lâmlar baş müftî tarafından tedkīk olunacak ve baş müftî bunları ahkâm-ı şer'iyyeye muvâfık bulduğu takdîrde tasdîk ile mevki'-i icrâya konulmak üzere âid olduğu dâireye tevdî' edecektir. Ahkâm-ı şer'iyyeye adem-i tevâfukundan dolayı tasdîk edilmeyen hüccet ve i'lâmlar bunları veren müftîlere iâde olunacak ve müteallik oldukları işler ber-nehc-i şer'-i şerîf yeniden tedkīk ü fasl edilecektir. Ahkâm-ı şer'iyyeye tevâfuk etmediği anlaşılan veyahud Bâb-ı Fetvâca tedkīki alâkadârân tarafından talep edilen hüccet ve i'lâmlar baş müftî cânibinden Makām-ı Celîl-i Meşîhat-i Ulyâ'ya gönderilecektir.

Madde 5: Baş müftî îcabı takdîrinde nikâh, talâk, vasiyet, verâset, vesâyet vesâir mevâdd-ı şer'iyye ile emvâl-i eytâmın idaresine müteallik mesâilde diğer müftîlere vesâyâ ve teblîğāt-ı mukteziyye îfâ edecektir. Bundan mâadâ müftî-i mûmâ-ileyh mesâlih-i mebhûseye dâir olan şikâyât ve müsted'iyâtı tedkīk ve ahkâm-ı şer'iyyeye nazaran ne yapılmak lâzım geleceğini dâire-i âidesine iş'âr eyleyecektir. Müftîler idâre-i evkāf ile dahi mükellef olduklarından baş müftînin başlıca vezâifinden biri de onlardan hesap talep etmek ve buna müteallik hesap defterlerini hazırlatmaktır. Evkāf hesabâtına müteallik defâtir Türkçe tutulabilecektir.

Madde 6: Baş müftî ve müftîler inde'l-hâce Bulgaristan'daki maârif-i umûmiyye meclislerini ve mekâtib-i İslâmiyye'yi ve medreseleri teftîş ve lüzum görülen mahallerde mektepler ihdâsı zımnında teşebbüsât-ı lâzıme icrâ edeceklerdir. Baş müftî lüzum var ise maârif-i umûmiyye-i İslâmiyye'ye müteallik umûr ve mesâlih için dâire-i âidesine mürâcaat edecektir. Bulgaristan'da kâin mekâtib-i İslâmiyye ve cevâmi'-i şerîfenin muhâfaza ve idaresi için Bulgaristan bütçesinde bir meblağ-ı kâfî tahsîsine devam olunacaktır.

Madde 7: Bulgaristan'da bulunan emlâk-ı mevkūfenin hüsn-i muhâfazasına dikkat ve i'tinâ olunacak ve bir mecbûriyet-i mübremeye mübtenî ve kavânîn ve nizâmât-ı mer'iyyeye muvâfık bulunmadıkça mebânî-i dîniyye veya hayriyyeden hiçbiri hedmedilemeyecektir. Esbâb-ı mübremeden nâşî mebânî-i mevkūfeden birinin istimlâkı îcab ettiği takdîrde bu binanın mebnî bulunduğu mahalle nisbetle aynı kıymeti hâiz diğer bir arsa irâe edilmedikçe ve bir de binanın kıymeti tesviye olunmadıkça buna teşebbüs olunamayacaktır. Esbâb-ı mübremeye mebnî istimlâk olunacak olan emlâk-ı mevkūfenin kıymetleri olarak te'diye olunacak mebâliğ Bulgaristan'da kâin mebânî-i mevkūfenin ta'mîr ve termîmine ve lüzum görünecek mahallerde diğer müessesât-ı dîniyyenin inşasına tamamen sarf u tahsîs kılınacaktır. Baş müftî bunlara müteferri' hesabâtı tedkīk etmek ve her gûne sû'-i isti'mâlât vukūunu men' eylemek vazîfesiyle mükelleftir.

Madde 8: İşbu mukāvelenâmenin imzasından i'tibâren altı ay müddet zarfında Bulgaristan Hükûmeti tarafından baş müftînin dahi bi-hakkın dâhil olacağı bir komisyon-ı mahsûs ta'yîn olunacak ve bu komisyon zamân-ı teşekkülünden i'tibâren üç sene zarfında bu ana değin mütevellîler veya onlara mensûb ashâb-ı hukūk taraflarından vâki' olan metâlibi tedkīk ve tahkīk vazîfesiyle mükellef bulunacaktır. Komisyonun mukarrerâtını kendilerince mûcib-i hoşnûdî addetmeyecek olan alâkadârân mehâkim-i âide-i mahalliyyeye mürâcaat edebileceklerdir.

İşbu mukāvelenâme 6-19 Nisan sene 1909 tarihinde iki nüsha olarak Dersaâdet'te tanzîm edilmiştir.

İmzalar
Rıfat
A[elif]. Liyapçef

Muharrir-i imzâ mukāvele-i merbûta ahkâmının tamamiyle bir-riâye icrâ **[366]** olunacağını beyân eder. İşbu beyânnâme Bulgaristan Hükûmeti'nin tasdîkini mübeyyin bu yolda bir beyânnâme ile mübâdele olunacaktır.

27 Rebîülâhir sene 1327 ve 4 Mayıs sene 1325

MEKÂTÎB

Rûhu'l-İslâm

Müsellem-i şeyh ü şâb ve ma'lûm-ı ulü'l-elbâbdır ki fukahâ-yı kirâm ve ulemâ-yı akāid-i İslâm'ın (المسلمون لابد لهم من مات لم يعرف امام زمانه فقد) ve (من امام قادر على تنفيذ الاحكام مات ميته جاهلية) kelâm-ı saâdet-encâmları mefhûmunca zümre-i ehl-i îmân için bir metbû' ve imam lâzım ve vâcibdir. Zîrâ a'zam-ı erkân-ı dînden olan Cuma ve Bayram namazları gibi birçok ibâdât-ı mühimmenin sıhhatinin mevkūfunaleyhi bir metbû' ve imâmın mevcûd olmasıdır. İmâmet dahi suğrâ ve kübrâ nâmlarıyla ikiye münkasemdir. Evkāt-ı salâtta mihrâba geçen küçük imamdan evvel ref'-i re's ile ona muhâlefet edenin rûz-ı cezâda cezâ-yı sezâsı başının hi-

mâr başına tebeddül ve tahavvülü [1](أَمَا يَخْشَى أَحَدُكُمْ...الخ) hadîs-i şerîfiyle müsbet olunca makām-ı hilâfete geçen büyük imam ve Halîfe-i İslâm'a adem-i ittibâ' ile ref'-i re's edenin cezasının cesâmetini isbât akl-ı ukalâya tefvîz olunmuştur. Binâen-alâ-zâlik mukaddemâ Meclis-i A'yân'da tebea-i Osmânî terkîbinden "tebea" kelimesinin terk ve adem-i terki mevzû'-i bahs olduğu zaman adem-i terk cihetini iltizâm reis ve a'zâ-yı İslâmiyye'den ümîd olunur iken zıddının zuhûru mûcib-i esef olduğu gibi a'zâ-yı gayr-ı müslimeden iki zât-ı hamiyyet-sıfât tarafından müdâfaa ve adem-i terki cihetinin iltizâmı cem'iyet-i İslâmiyyece mûcib-i tefekkür olmuştur. (Hasbünallâhu ve ni'me'l-vekîl.) Maamâfih bu mes'ele-i mühimme-i dîniyye ve siyâsiyye rûhu'l-İslâm ıtlâkına şâyân iken şu kelimenin terkini tecvîz ve tervîc edenler bu terkin istikbâlde İslâm'a ne derece mazarrât-ı azîme irâs edeceğini acaba idrâk eden yok mu zannediyorlar? Hâşâ sümme hâşâ!.. Bizim gibi yüz binlerce İslâm bu mes'elenin intizârında olduklarını ümîd ederim.

Barbaros Türbesinde Misafir
Erzincan Mevlevî Şeyhi Kemâhî
İbrahim Hakkı

DİN YOLUNDA

İhvân-ı dînden bir zât Fatih Câmi'-i Şerîfi'nde vekâleten vazîfe-i imâmet îfâ eden Hâfız İdrîs Efendi'nin tilâvet-i *Kur'ân-ı Kerîm*'deki mahâretini, hüsn-i edâsını tavsîf ve Cuma günü salât-ı fecrden sonra sûre-i Yâsîn kırâat edeceğini tebşîr eylemiş idi.

Câmi'-i şerîften bir çeyrek kadar bu'du olan fakirhâneden vakt-i fecrde tarîk-ı Fâtih'e revân oldum. Kıztaşı civarındaki cevâmi'-i şerîfe minarelerinde ezân-ı Muhammedî okunuyordu. Düşündüm: Yâ Rab müezzinler ne bahtiyâr kullarındır, böyle bir havada ücret nâmına belki de bir hiç mukābilinde vazîfe-i mukaddeselerini kemâl-i hâhişle îfâ ediyorlar, ne olur Evkāf Nezâreti kısm-ı küllîsinin henüz akçe hesabıyla tesviye olunan ve mikdârları gāyet cüz'î bulunan hademe-i evkāf maaşâtını tensîkan hadd-i nisâbına iblâğ etse ve hakk-ı tekā'üdden istifâdelerini te'mînen maaşlarından â'idât-ı tekā'üdiyye tevkīfiyle hâl-i şeyhûhetlerinde kendilerini ve ba'de'l-vefât evlâd-ı zükûrü olmayanların âilelerini fakr u zarûretten, sefâletten tahlîs eylese!.. dedim ve bu temennî-i hâlisânemin ind-i İlâhî'de mazhar-ı hüsn-i kabûl olması için, bütün ef'âli ismi gibi hayra müncer olması eltâf-ı Sübhâniyye'den müsted'â olan Evkāf Nâzırı'nın bu emr-i hayrın te'mîn-i husûlüne de muvaffakıyeti için ezân-ı Muhammedî'den istiâne eyledim.

Aynı zamanda Kıztaşı harîk mahallindeki sokakların çamur deryâsı hâlinde ve geçilemeyecek sûrette olduğunu görüp müteessir oldum ve güç hal ile câmi'-i şerîfe vâsıl olabildim.

Millet-i İslâmiyye'nin medâr-ı fahr u mübâhâtı olan ulemâ-yı kirâm ve talebe-i zevi'l-ihtirâm ile mâlî olan o nûrânî, ulvî manzara câmi'-i şerîfte salât-ı fecre icrâ-yı imâmetten sonra sûre-i Yâsîn tilâvet eden Hâfız İdrîs Efendi'nin mehâric-i hurûfa riâyet husûsundaki i'tinâ-yı mahsûsuna, savtındaki letâfetine, edâsına cidden hayran oldum. İlm-i tecvîdin idgām ve iklâb bahislerinin tatbîkātına bir derece daha sarf-ı i'tinâ buyururlarsa birinci derecede kāri'ler sırasına dâhil olacaklardır. Bu lüzumu kendilerine sûret-i hâlisânede tavsiye ederim. [2](زاد الله امثالهم)

M. N.

MATBÛÂT

Beyrut'ta münteşir *er-Re'yü'l-Âmm* refîk-ı muhteremimizde ittihâd-ı İslâm'ı teşvîk yolunda manzûrumuz olan kasâ'id-i belîğayı aynen naklediyoruz:

الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ
كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا[3]

(Hadîs-i Şerîf)

نظرت فاذكت مهجتيى النظرات — وسالت دما من عينى الحسرات
بيكت وما يجدى بكائى وقد نبت — صوار منا واشتدت الازمات
بكيت على الاسلام ضاعت حماته — وقد وضعت فى سبيله العثرات
نفى الغرب ايقاظ و فى الشرق نوم — وللنوم الاطماع مفترسات
يكيدون للاسلام والله حافظ — اذا ماتولت اهله الغفلات
نظرت الى الاسلام نظرة راحم — فقلت ومنى تصعد الزفرات
الانهضة تزجى النفوس الى العلى — تبرهن ان الشرق فيه حياة
[**367**] تضم شتات المسلمين بوحدة — وتحيى ربوع العلم فهى موات
الى اى ناد للتعارف يرتجى — اذا لم توحد جمعهم (عرفات)
لعمرك هذا ما اراد الهنا — من الحج لا الا حرام والوقفات

* * *

نظرت بنى قومى يتيهون فى الفلا — وما قادهم فى (التيه) قط هداة
وان قام فيهم مصلح خاب سعيه — واعقبه الخذلان والروعات
وان اجمعوا امرًا وساروا بمنهج — تراهم جميعًا والقلوب شتات
فهم مثل اغنام بمرعى تصيبه — ولا حارس يحميهم ورعاة
اذا قصرت شاة وخلت قطيعها — للذئب ناب مالديه نجاة
كذلك اهل الغرب تدأب جهدها — لتذهب شاة المسلمين فشساة
فهم مثل ذاك الذئب والقوم هجع — والله ما تأتى به الهجعات
نيام كاهل الكهف طال هجودهم — فيا كهف اين الصور والنفخات

* * *

[1] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü'l-Ezan, 53.

[2] "Allah benzerlerinin sayısını artırsın."

[3] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbü's-Salât, 88.

(لفارس) فى الاسلام شأن تضألت لدى وصفه الافكار والخطرات
نظرت اليها وهى تصلح امرها وتهدم صرح الظلم فهو شكاة
تروم صلاحًا شأنها مصل شأننا فتئخذ لها الاهواء والصدمات
غدت لبنى التأميز والروس مطمعا وحلت بها الاهوال والنكبات
يقولون انا نحفظ لامن (خدعة) وعقبى التفاضى الويل والحسرات
فيا معشر الاسلام هبوا وادفعوا عن الحوض والاسياف منصلتات
ويا زعماء المسلمين الى متى رقادكم قد آنت اليقظات
اليكم فهذا الدين انتم حماته اذا خذلته من بينه حماة
وانتم ليوم السلم موكب عزه وانتم ليوم الحرب فيه كماة
اليكم فهذا خيرما تفعلونه واذا فخركم لالا اعظم النجرات
اعيدوا لهذا الدين سابق عزه تعادلكم (ايامه النضرات)

Beşîr Yemût

ŞUÛN

Buhâra'da Devr-i Cedîd ve Merâsim-i Cülûsiyye – 6 Muharremü'l-harâm Cuma günü Emîr-i Cedîd Seyyid Emîr Âlim Han hazretleri vâli bulundukları Kermine vilâyetinden Buhâra'ya muvâsalet etmişler. Âdât, merâsim-i mahalliyye ile Emîr-i Cedîd'in taht-ı hükümrânîye kuûdu i'lân edilmiş, şehri velvelelere gark olmuştur. Muharremü'l-harâm'ın on ikinci Perşembe günü merâsim-i cülûsiyyenin icrâsı resmen elviye ve mülhakātta bulunan ayân, eşrâf, ulemâ ve me'mûrîne i'lân edilmiştir. Fil-vâki o gün ales-sabâh bütün Buhâra ahâlisi sokaklara dökülmüş, sarây-ı hükümdârî olan Erik meydanlığı hıncahınç dolmuştur. Ulemâ, vüzerâ, a'yân, eşrâf, Rus me'mûrîn-i siyâsiyyesi cümleten saraya dâhil olarak kable'z-zevâl saat 10'da merâsim-i cülûsiyye icrâ ve hükümdâr-ı cedîd Emîr Âlim Han hazretlerine resm-i bi'at îfâ olunmuştur. Bu merâsimi müteâkıb Buhâra'nın ıslâhât-ı esâsiyyesine âid beyânnâme-i emîrî kırâat edilerek hâzır bi'l-meclis olanların nazar-ı dikkatleri celbedilmiş ve böylece merâsime iki saat sonra nihâyet verilmiştir. Saat 12'de Vezîr-i A'zam Nasrullah Pervaneci tarafından Erik Meydanı'nda bulunan bil-cümle me'mûrîn ve asâkirin muvâcehesinde ıslâhât-ı esâsiyyeye âid olan beyânnâme kırâat edilerek müteâkıben vezîr-i müşârün-ileyh ve mukarrebînden Muhammed Yunus hazerâtı tarafından uzun ve belîğ nutuklar irâd olunmuş ve Hükümdar hazretlerinin maksad-ı âlî-i terakkī-perverânesi teşrîh ve tavzîh, hilâfında hareket edenlerin mücâzât-ı şedîdeye ma'rûz kalacakları tefhîm edilmiştir.

Beyânnâme nüsah-ı matbûasının bil-umûm Buhâra vilâyât, şehir ve kasabalarına irsâli ve ahâliye ta'mîm ve tefhîm olunması tensîb olunmuştur.

Bu sûret-i matbûa henüz idaremize vâsıl olamadığından aynen nakledemedik. Gelecek nüshalarda inşâallah tercüme ederiz. Fakat başlıca kısımlarını Buhâra'dan aldığımız mektuplar ihtivâ etmekte olduğundan ber-vech-i âtî naklediyoruz:

Bil-umûm me'mûrîn-i hükûmetin şimdiye kadar emîrlere takdîm etmekte oldukları hedâyânın lağvı, mehâkim-i şer'iyyenin ıslâhı, ahâliden alınan mahkeme ve mühür paralarının ta'dîli, memleketin turuk-ı umûmiyyesinin ta'mîr ve tanzîmi, şose yollarının teksîri, köprülerin ta'mîri, medâris ve mesâcidin ta'mîri, mekâtib-i ibtidâiyyenin ıslâhı, her tarafça mekâtib-i ibtidâiyyenin küşâd ve teksîri, vergilerin ta'dîli. (Bu ahâlinin menfaat-i külliyyesini mûcib olacak bir sûrette cedvel-i mahsûs ile gösterilmiş ve neticede paradan ziyâde ahâli ve tebea nezd-i hükümdârîde kıymetdâr bulunduğu zikredilmiştir.) Umûr-ı ticâriyyenin serbestîsi, umûr-ı askeriyyenin ıslâh ve tanzîmi, asâkirin kānûn dâiresinde ahzı. Müsinn ve hasta neferlerin silk-i askerîden ihraç ve istibdâli, ma'âşât-ı askeriyyenin müreffehen geçinecek bir sûrette tezyîdi, me'mûrîn-i şer'iyye ve mülkiyyeden şikâyet edeceklerin ve mağdurların doğrudan doğruya Hazret-i Emîr'e mürâcaatı… gibi mevâdd-ı mühimme-i esâsiyyeden ibâret olan beyânnâmenin tatbîki vâlilere, me'mûrîn-i şer'iyye, askeriyye ve mülkiyyeye tefvîz olunmuştur. İcrâ ve tatbîkinde tekâsül gösterenlerin müebbeden me'mûriyetten tard ve mücâzât-ı şedîdeye giriftâr edileceklerine dâir tenbihât ile beyânnâme hitâm bulmaktadır.

Bil-umûm ahâli bu beyânnâmeden son derece memnun olarak Emîr-i Cedîd hazretlerinin ömür ve âfiyeti için sevinç gözyaşları dökerek duâda bulunmuşlardır. Bundan sonra mahbûsîn-i siyâsiyye ve âdiyyeden 69 nefer tahliye edilmiştir.

SADRAZAM HAKKI PAŞA HAZRETLERİNE

Fehâmet-me'âb;

Vatan-ı Osmânî'nin her zerre-i hâki ne mertebe mukaddes ise kâffe-i efrâd-ı tebeanın can ve ırz ve malı dahi o derece azîz ve muhteremdir. Girid'de gayr-ı müslim tebea-i âsiyyesinin unsur-ı İslâm aleyhine revâ gördükleri mezâlim ve i'tisâfât **[368]** kalb-i milleti cerîhadâr edecek bir hâl-i tahammül-fersâya varmıştır. Düvel-i erba'a-i hâmiyyenin teahhüdât ve te'mînât-ı mükerreresine rağmen cezîrede bulunan otuz bini mütecâviz zavallı ahâlî-i müslime bugün bil-fi'l her türlü himâye ve sahâbetten ve kâffe-i hukūktan mahrûm olarak her dakika mevtin tehdîdi altında gāyet elîm bir hayat imrâr etmektedir. Katl-i nüfûs ve nehb ü gāret ve emâkin-i mukaddeseye ve mekābire ve muhadderâta taarruz gibi fezâyih ve cinâyâtın her gün birer sûretle teşdîd-i şenâ'at eylemesi oradaki bî-çâregânın fil-hâl Cenâb-ı Zül-Celâl'den gayrı bir halâskârları kalmadığına delâlet ediyor. Mahzâ Osmanlılığın Girid'de bekā-yı şân u şerefi ve teşyîd-i âsâr-ı fi'liyyesi için her türlü zulm ü tazyîke karşı bunca seneden beri mücâhidâne sebât ederek vatanın hakīkī evlâdı olduğunu isbât eylemiş olmaktan başka nezd-i ağyârda bile bir kabahati olmayan unsur-ı İslâm'ın böyle mehlekelerde bırakılmasına millet-i necîbemizin kat'iyen râzı olmadığı ma'lûm-ı dâver-i efhâmîleridir. Allah aşkına olsun o bîçâre kardeşlerimizin umûm millet-i Osmâniyyece muhterem olan

can ve ırz ve mallarının ciddî ve fiilî bir sûrette taht-ı te'mîne alınması esbâb-ı âcilesine kemâl-i ehemmiyyetle tevessül buyurmanızı bi-hasebi'l-vekâle niyâz u istirhâm eylerim ferman.

Girid Resmo Ahâlî-i Müslimesi
Vekîl-i Umûmîsi Da'vâ Vekîli
Ahmed Sâkī

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI

4-5 Kânûnisânî'de vukūa gelen zelzeleleri, Rusya'dan gelen gazeteler müdhiş bir sûrette tasvîr eylemektedirler. Zelzelenin şiddetine ma'rûz kalan Prjivalski şehri son zelzelede hâricle irtibât ve alâkası büsbütün münkatı' olarak etrafı derin hendekler, vâdiler olmuştur. Hiçbir taraftan şehre duhûl için yol kalmamıştır. Birçok yerler muzlim hufreler hâline münkalib olmuştur. Yerler yarıldığı vakit müdhiş sadâlar tanîn-endâz olmuş, sular, taşlar cevv-i havâda epeyce yükselmiştir.

Binlerce ahâli şu şiddet-i şitâda geniş, vâsi' kırlarda, sahrâlarda çadırlar altında imrâr-ı hayât etmektedirler. Ahâliyi dehşet ve felâket son derecede istîlâ etmiştir. Rusya hükûmeti felâket-zedelere muâvenet etmek üzere fedâkârlıklar ihtiyâr etmekte olduğu halde ahâlinin dehşet ve sefâleti bir türlü izâle edilemiyor.

Salîb-i Ahmer Cem'iyeti on beş bin ruble, iânede bulunmuştur.

İkide bir üç yüz milyon İslâm'dan ağız doluyusuyla bahseden Dârü'l-Hilâfe müslümanları, felâket-dîde kardeşleri hakkındaki hissiyyât-ı kalbiyyelerini anlasınlar! Bütün Rusya cem'-i i'ânât ile çalkalanıp durduğu halde Merkez-i Hilâfet'te unutulup gitti bile. Böyle azîm bir felâket karşısında Dârü'l-Hilâfe'de çıkan gündelik gazetelerin ve kāri'lerinin bu kadar lâ-kayd kalmaları, hem ırk ve dindaşlık şöyle dursun; insâniyet nokta-i nazarından bile şâyân-ı muâhezedir. Bâri vilâyâttaki gazeteler iâne defterleri açarak erbâb-ı hamiyyeti teşvîk etsinler.

* * *

Bu felâket-zede kardeşlerimiz menfaatine bir konferans vermek istediğimizi geçen hafta yazmıştık. Bu konferansın istifâdeli muntazam ve ciddî olmasına gayret ediliyor. Program kısmen taht-ı karâra alındı. Gelecek hafta bütün tafsîlâtıyla i'lân olunacaktır.

Sırâtımüstakīm'in nüsha-i fevka'l-âdesi de o geceye yetiştirilmesi mukarrer olduğundan ihdâ-yı âsâr buyuracak zevât-ı kirâm bir haftaya kadar yazdıklarını idârehânemize göndermeleri ricâ olunur.

Halil Hâlid, Kâmil ve Edhem Nejâd Beylerden de nüsha-i fevka'l-âdeye mahsûs birer eser irsâl buyurmaları temennî olunur.

* * *

Asya-yı Vustâ felâket-zedegânı için Tepedelenli-zâde Kâmil Bey tarafından bir lira-yı Osmânî ile kahyâları Osman Tevfîk Efendi tarafından bir mecîdiye gönderilmek sûretiyle ibrâz-ı hamiyyet olunmuştur.

GİRİD'DE MEZÂLİM

Atina Muhâbir-i Mahsûsundan
***Rumeli* Refîkimize Vârid Olan Telgrafnâmedir.**

"Hanya'dan bugün vârid olan bir telgrafnâmede kasaba-i mezkûrede galeyâna getirilen ve hevâ-yı ihtilâl ile sermest olan hıristiyanlar tarafından yine bir İslâm'ın katline teşebbüs edilmiştir. Zavallı mazlum bin müşkilâtla ölmekten kurtulabilmiş ise de tehlikeli sûrette mecrûhtur. Resmo cinâyeti için evvelce vukū' bulan iş'ârâtıma dâir tafsîlât-ı cedîde aldım. Orada dört müslümandan biri kadın olmak üzere ikisi şehîd düşmüş, ikisi de ağır bir sûrette ve muhtelif yerlerinden yaralanmışlardır.

Girid'in mi, Yunan'ın mı hâmisi oldukları bir türlü anlaşılamayan Düvel-i Muazzama cezîre ahvâline nazar-ı dikkatle bakıp tedâbîr-i ciddiyye icrâsına müsâraat etmezlerse bu cinâyâtın daha müdhiş bir sûrette tevâlî edeceğine şüphe yoktur. Maamâfih, Girid üzerinde tekevvün eden her hâdise-i hûnîn biz Osmanlılara kanlı birer ders-i ibret olmalıdır. Evvel ve âhir cezîre üzerindeki hukūk-ı mukaddese-i hâkimiyyetimizle mazlum İslâm kardeşlerimizin muhâfaza ve himâyesi bize müterettibdir.

(Rumeli)

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

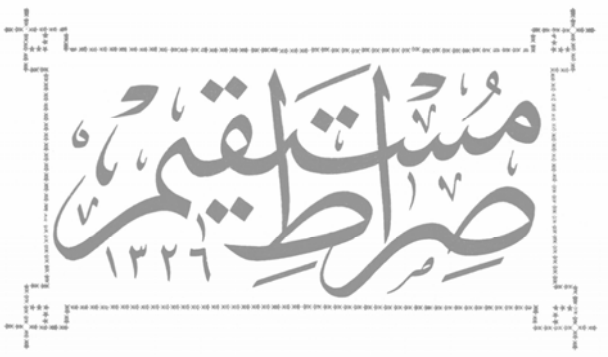

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

9 Şubat 1911 9 Safer Perşembe 27 Kânûnisânî 326 **Beşinci Cild - Aded: 127**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDİSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

61- Hadîs-i Şerîf

عن أَبِي بَكْرَةَ رضى الله عنه قال قَعَدَ عليه السلام عَلَى بَعِيرِهِ، وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخِطَامِهِ أَوْ بِزِمَامِهِ(1). ثمّ قَالَ:(2) «أَيُّ يَوْمٍ هَذَا» ، فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، قَالَ: «أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ» قُلْنَا:(3) بَلَى، قَالَ: «فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا» فَسَكَتْنَا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، فَقَالَ:(4) «أَلَيْسَ بِذِي الحِجَّةِ»(5) قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ، وَأَمْوَالَكُمْ، وَأَعْرَاضَكُمْ، بَيْنَكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الغَائِبَ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ.»

1) (خطام) ile (زمام) bir ma'nâyadır. Râvînin şekki bu iki lâfızdan hangisi ile hadîsi işitmiş olduğundadır. 2) Diğer rivâyette (فقال). 3) Diğer nüshalarda (فقلنا). 4) Diğer nüshalarda yalnız (قلنا). 5) Bazı rivâyâtta suâllerle cevaplar bu kadar mufassal olmayıp (الى يوم هذا، فسكتنا حتى ظننا انه سيسميه سوى اسمه، قال اليس بذى الحجة) tarzındadır. Diğer bir rivâyette ise metindeki tafsîl kâmilen mevcûd olduktan mâadâ (فاى بلد هذا، فسكتنا حتى ظننا انه سيسميه بغير اسمه، قال اليس بمكة) ilâvesi de vardır.

61- Tercüme

Ebû Bekre radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem (Haccetü'l-Vedâ'da) devesi üzerinde oturdu. Devesinin dizginini bir adam tutuyordu. "Bugün hangi gündür?" diye suâl etti. Sükût ettik. O derecede ki isminden başka bir isim ile tesmiye edecek zannettik. "Kurban günü değil mi?" buyurdu. "Evet" dedik. Sonra: "Bu ay hangi aydır?" diye sordu. Yine sükût ettik. O derecede ki isminden başka bir isim ile tesmiye edecek zannettik. "Zilhicce değil mi?" buyurdu. "Evet" dedik. (Bunun üzerine) buyurdu ki: "Kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız bu belde içinde bu ayda bugünün hürmeti kadar yek-diğerinize haramdır. Hâzır olanlarınız gâib olanlarınıza (bunu) tebliğ etsin. Zîrâ olabilir ki hâzır olan kimse kendisinden daha anlayışlı bir kimseye tebliğ etmiş bulunur."

62- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رضى الله عنه قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ **[370]** وَسَلَّمَ «يَتَخَوَّلُنَا(1) بِالْمَوْعِظَةِ فِي الأَيَّامِ، كَرَاهِيَةَ(2) السَّآمَةِ عَلَيْنَا.»

1) Bir zabta göre hâ-i mühmele ile (يتحولنا), diğerine göre nûn ile (يتخوننا). 2) Diğer rivâyete göre (كراهة).

62- Tercüme

(Abdullah) bin Mes'ûd radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem vaaz (ve nasîhat) husûsunda bize bıkkınlık gelmesin diye hâlimize bakıp (ona göre) gün (ve saat) kollardı.

63- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَس(1) رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «يَسِّرُوا وَلاَ تُعَسِّرُوا، وَبَشِّرُوا، وَلاَ تُنَفِّرُوا.»

1) Diğer rivâyette (عن انس بن مالك).

63- Tercüme

Enes (bin Mâlik) radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin "Kolaylatın, güçleştirmeyin, müjdeleyin, kaçırmayın" buyurduğu rivâyet olunuyor.

64- Hadîs-i Şerîf

عن مُعاوِيَة رضى الله عنه قَالَ سَمِعْتُ رَسُول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) يَقُولُ: «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ، وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ عز وجل(2) يُعْطِي، وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ، لاَ يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ، حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ.»

1) Diğer rivâyette (سمعت النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Eldeki nüshalarda (عز وجل) yoktur.

64- Tercüme

Muâviye radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: "Allahu (Teâlâ) her kimde hayır murâd ederse dindeki anlayışını artırır. Ben yalnız taksîm ederim. Veren ise Allah azze ve celledir. Bir de bu ümmet Allah'ın emir (ve kazâsı) zuhûr edinceye kadar emr-i İlâhî'(ye mütâbaat) üzere sâbit-kadem olup duracak ve kendilerine, muhâlefet edenlerden zarar gelmeyecektir.

65- Hadîs-i Şerîf

عَنْ ابى عُمَر رضى الله عنهما قَالَ: كُنَّا عِنْدَ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُتِيَ بِجُمَّارٍ، فَقَالَ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً، وذكر الحديث وزاد فى هذا الرواية فَإِذَا أَنَا أَصْغَرُ القَوْمِ، فَسَكَتُّ.

65- Tercüme

(Abdullah) bin Ömer radiyallâhu anhın bâlâdaki 56. hadîs-i şerîfi ber-vech-i âtî naklettiği de rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanında idik. Bir hurma göbeği* getirdiler. Buyurdu ki: "Ağaçların içinden bir nevi'… ilh."**

Abdullah bin Ömer radiyallâhu anh bu rivâyette: "Bir de baktım ki oradakilerin en küçüğü benim. Onun için sustum, sözlerini de ziyâde ediyor.

66- Hadîs-i Şerîf

عن عَبْدِاللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ رضى الله عنه قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لاَ حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ(1) آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسُلِّطَ(2) عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا.

1) Hem merfû' hem mecrûr olabilir. Nasb ile (رجلاً) rivâyeti de vardır. 2) Bir rivâyette binâ-i mechûl ile (فسلط).

66- Tercüme

Abdullah bin Mes'ûd'dan Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

İki (haslet sahibin)den başkasına hased olmaz. Bunlar da Allah tarafından kendisine mal ihsân olunup da Hak (yolun)da onu ihlâke taslît edilen kimse ile kendisine hikmet ihsân olunup da onunla hükmeden ve onu ta'lîm eden kimsedir.

67- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما قَالَ:ضَمَّنِي رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) وقَالَ اللَّهُمَّ عَلِّمْهُ الْكِتَابَ.

1) Bir rivâyette (ضمنى النبى صلى الله عليه وسلم), diğer bir rivâyette (الى نفسه او صدره) ilâvesi de vardır.

67- Tercüme

(Abdullah) bin Abbâs radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem beni kucaklayıp: "İlâhî ona (ilm)-i Kitâbı öğret!" diye duâ buyurdu.

[371] 68- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه قَالَ: «أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى حِمَارٍ أَتَانٍ، وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الِاحْتِلاَمَ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِمِنًى إِلَى غَيْرِ جِدَارٍ، فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ، وَأَرْسَلْتُ الأَتَانَ تَرْتَعُ، فَدَخَلْتُ(1) فِي الصَّفِّ(2)، فَلَمْ يُنْكِرْ ذَلِكَ عَلَيَّ.»

1) Diğer rivâyette (فدخلت). 2) Diğer) rivâyette (ودخلت الصف).

68- Tercüme

Yine (Abdullah) bin Abbâs radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Mina'da sütresiz olarak namaz kıldırdığı sırada dişi bir merkebe râkiben karşıdan geldim. O zaman sinn-i bülûğa yaklaşmış idim. Saflardan birinin önünden geçip merkebi otlasın diye salıverdim. Ondan sonra safa girdim, bu (yaptığıma) kimse ses çıkarmadı.

69- Hadîs-i Şerîf

عَن مَحْمُود بن الرَّبِيعِ رَضِيَ الله عنه قَالَ: «عَقَلْتُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَجَّةً مَجَّهَا فِي وَجْهِي وَأَنَا ابْنُ خَمْسِ سِنِينَ مِنْ دَلْوٍ.»

69- Tercüme

Mahmûd bin er-Rebî' radiyallâhu anhın: "Beş yaşımda iken Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemin bir kere bir kova(daki su)dan (ağzına alıp) yüzüme püskürdüğünü der-hâtır ederim." dediği rivâyet olunuyor.

70- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي مُوسَى رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنَ الهُدَى وَالعِلْمِ، كَمَثَلِ الغَيْثِ الكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا، فَكَانَ مِنْهَا نَقِيَّةٌ، قَبِلَتِ المَاءَ، فَأَنْبَتَتِ الكَلَأَ وَالعُشْبَ الكَثِيرَ، وَكَانَتْ(1) مِنْهَا أَجَادِبُ(2)، أَمْسَكَتِ المَاءَ، فَنَفَعَ اللَّهُ بِهَا(3) النَّاسَ، فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا، وَأَصَابَ (4) مِنْهَا طَائِفَةً أُخْرَى، إِنَّمَا هِيَ قِيعَانٌ لاَ تُمْسِكُ مَاءً وَلاَ تُنْبِتُ كَلَأً، فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقُهَ فِي دِينِ اللَّهِ، وَنَفَعَهُ(5) مَا بَعَثَنِي اللَّهُ تعالى(6) بِهِ فَعَلِمَ وَعَلَّمَ، وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا، وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ.»

1) Bazı nüshalarında (وكان). 2) Bazı nüshalarda zâl-i mu'ceme ile (اجاذب). Bir rivâyette (اخاذات), diğerinde ise (احارب). 3) Diğer rivâ-

---

* (جمار) tercümesidir. Kāmûs tercümesinde: "(الجمار) rummân vezninde ve (الجامور) hurma göbeği ve hurma binisi dedikleri nesneye denir ki hurma ağaçlarının tepelerinde olur. Ak ve lezîz ve tamamı süte karîbdir. (شحم النخل) dahi derler." diye mazbûttur.

** Tamamı 56'ıncı hadîs-i şerîfin tercümesindedir.

yette (به). 4) Diğer rivâyette (اصابت). 5) Diğer rivâyette (بما). 6) Eldeki Buhârî müshalarında (تعالى) yoktur.

70- Tercüme

Ebû Musa (el-Eş'ârî) radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Allah'ın benim (vâsıtam)la gönderdiği hidâyet ve ilim toprağa düşen bol yağmur gibidir. Bu toprağın kimi temizdir, suyu kabul eder de çayır ile bol ot yetiştirir. Kimi kuraktır. Suyu (üstünde) tutar da Allâhu (Teâlâ) halkı onunla fâidelendirir. Ondan içerler. Hayvanlarına su verirler, ekin ekerler. (Bu yağmur) diğer bir kısım toprağa daha isâbet eder ki düz ve kaypaktır. Ne suyu (üstünde) tutar, ne de çayır bitirir. Allah'ın dinini öğrenip de Allah'ın benim (vâsıtam)la gönderdiği (hidâyet ve ilimden) fâide-mend olan ve bunu bilip (başkasına) bildiren kimse ile (bunu duyduğu vakit) başını (bile) çevirmeyen ve Allah'ın benimle irsâl olunan hidâyetini kabul etmeyen kimse böyledir.

71- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَس(1) رضى الله عنه قال قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرْفَعَ العِلْمُ وَيَثْبُتَ(2) الجَهْلُ، وَيُشْرَبَ الخَمْرُ، وَيَظْهَرَ الزِّنَا.

1) Diğer rivâyette (ابن مالك) ziyâdesi vardır. 2) Diğer rivâyette (ويبث).

71- Tercüme

Enes bin (Mâlik) radiyallâhu anhdan Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

İlmin ref' olunması, cehlin kökleşmesi, şarabın içilmesi, zinânın çoğalması kıyâmet alâmetlerinden)dir.

72- Hadîs-i Şerîf

وَعنه رضى الله عنه قال لَأُحَدِّثَنَّكُمْ حَدِيثًا لاَ يُحَدِّثُكُمْ **[372]** أَحَدٌ بَعْدِي(1)، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(2) يَقُولُ: انّ مِنْ(3) أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يَقِلَّ العِلْمُ، وَيَظْهَرَ الجَهْلُ، وَيَظْهَرَ الزِّنَا، وَتَكْثُرَ النِّسَاءُ، وَيَقِلَّ الرِّجَالُ، حَتَّى يَكُونَ لِخَمْسِينَ(4) امْرَأَةً القَيِّمُ الوَاحِدُ.

1) Diğer rivâyette (لايحد ثكم غيرى). 2) Diğer rivâyette (سمعت النبى). 3) Diğer rivâyette (صلى الله عليه وسلم). 4) Eldeki Buhârî nüshalarında (يقول من اشراط...) yalnız bir lâm ile (لخمسين).

72- Tercüme

Yine Enes (bin Mâlik) radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Size öyle bir söz söyleyeceğim ki benden sonra hiçbir kimse onu size söylemeyecektir: Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işittim buyuruyordu ki: "Kıyamet alâmetlerinden olmak üzere ilim azalacaktır. Cehl çoğalacaktır, zinâ şâyi' olacaktır. Kadınlar(ın mikdârı) kesret, erkekler(inki kıllet bulacaktır.) Bir derecedeki elli kadının yalnız bir bakanı olacaktır.

73- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول(1) «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ، أُتِيتُ بِقَدَحِ لَبَنٍ، فَشَرِبْتُ حَتَّى إِنِّي لَأَرَى الرِّيَّ يَخْرُجُ فِي أَظْفَارِي، ثُمَّ أَعْطَيْتُ فَضْلِي عُمَرَ بْنَ الخَطَّابِ» قَالُوا: فَمَا أَوَّلْتَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «العِلْمَ.»

1) Diğer rivâyette (قال).

73- Tercüme

(Abdullah) bin Ömer radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işittim, "Uykuda iken bana bir kadeh süt getirdiler. O kadar içtim ki kanıklık (âsârının) tâ tırnaklarımdan sızdığını duyuyorum. (İçtikten) sonra artığımı Ömer bin el-Hattâb'a verdim." buyuruyordu. "Yâ Resûlallâh! Bunu ne ile te'vîl ettin?" diye sordular. "İlim ile." cevabını verdi.

* * *

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

İslâm'ın Mâhiyeti

Hangi belîğ nâtıka-perdâz vardır ki İslâm'ın azameti hakkında söze başlasın da nihâyet acz-i tâmından dolayı mecbûr-ı şikâyet olmasın, havsala-i beyâna inmek derecelerinden pek müteâlî olan bu makām-ı ulvînin hakkını vermekteki noksân-ı zâhirini görmesin? Hangi büyük hakîm vardır ki bu dîn-i kavîmin gözleri kamaştıran bedâyiini tasvîre kalkışsın da kendini bu bahs-i bî-girânda râcil görmesin? [1] (وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ)

Hem ezelî hem ebedî olan bu lâhûtî kavânînin serâir-i ahkâmını anlamaya, anlatmaya zafer-yâb olabilmek için insanda ne âlî bir karîha, ne vâsi' bir irfân, ne azîm bir ıttılâ' bulunmak lâzımdır! Ve o kavânînin ki üzerinden devirler, asırlar durmayıp geçiyor da o yine olduğu gibi duruyor; herem bilmiyor, yaşlandıkça tarâvet-i nev-civânîsi artıyor. Zaman bir taraftan onun dûş-i nâzenînine libâs-ı teceddüd giydiriyor. Asırdan asıra, nesilden nesile bir yâdigâr-ı muhalled olarak kalıyor. Azamet-i şânını da Cenâb-ı Hak kimlerin basîretini nûr-ı irfânla tenvîr etmiş, kimlerin âsumân-ı fikrinde hakîkat güneşleri tulû' ettirmişse ancak onlar takdîr edebilir. [2] (وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ)

İlmi kendimize nasîr, aklı zahîr ittihâz ederek tamâm-ı hürriyyet ile kemâl-i istiklâl ile söyleriz ki: İslâm insanların mahzâ oraya varmak için yaratıldığı, fıtrat-ı beşer hasîsa-i taharrîye mahzâ o noktayı bulmak için mazhar olduğu derece-i ulyâ-yı kemâldir. Daha doğrusu İslâm insâniyetin o gāye-i âmâlidir ki beşer kendisi için aksâ-yı emânı, tekemmülü için müntehâ-yı merâtib olmak üzere hep onu aramakla, hep onu araştırmakla meşguldür. İşte insâniyet lâ-yenkatı' tavırdan tavıra girer; devirden devire intikāl eder. Hep o sa'bü'l-menâl olan gāibini bulmak için uğraşır durur. Bir kere de onu bulsa artık bütün arzularına vedâ ederek samimî bir huzûr-ı kalb içinde ebediyen yaşayacak.

---

[1] Lokman, 31/27.
[2] Ankebût, 29/43.

Evet İslâm hükemânın varamadan helâk oldukları, ulemânın mâhiyetini idrâk edemeden pâymâl-i fenâ olup gittikleri o gâye-i kemâldir. İslâm o kānûn-ı akvem, o nizâm-ı a'zamdır ki hayât-ı fâniyye ve sermediyyedeki saâdetlerini te'mîn etmesi, her iki âlemdeki hallerinin medâr-ı salâhı olması için şu âvâre beşere Cenâb-ı Hak tarafından ihsân buyurulmuştur. Hem de edyânın hâtimesi, zamanın efser-i saâdeti olmak üzere akl-ı insânînin devre-i müntehâ-nümâya resîde olduğu bir vakitte ihsân buyurulmuştur; tâ ki insanlar arasında hak ile nâtık, adl ile hâkim bir hüccet-i ilâhiyye olsun, bize şâh-râh-ı hüdâyı alenen göstersin de nîk ü bedi temyîz çağında bulunan insan için artık o hüccet-i kātı'ayı terk etmeye sebep bulunamasın; ibtâline kudret tasavvur olunamasın.

İslâm bir dindir ki ulûm-ı tabîiyyeden o ulûm erbâbının haberi olmaksızın birçok hizmetler görmüştür. Binâenaleyh nusûs-ı kerîmesinin sâha-i akılda kemâl ve vuzûh ile cevelânı şu'â-ı şemsin safîha-i âb üzerindeki cereyânından daha kolaydır.

[373] Tecâribin delâletiyle teeyyüd etmiş hiçbir kāide, havâssın, kuvâ-yı müdrikenin şehâdetiyle teessüs eylemiş hiçbir nazariye yoktur ki insâniyetin terakkīsinde, binâ-yı medeniyyetin tahkîm ve tezyîninde eseri görülsün de sonra o kāide, yahud o nazariye âyât-ı Kur'âniyye'den, ehâdîs-i Nebeviyye'den birinin aks-i savtı olmasın.

Bir halde ki onları gören ulemâ-yı arzın şân-ı insâniyyeti i'lâ uğrunda göstermekte oldukları cidd ü ictihâddan garaz diyânet-i İslâmiyye'nin hakîkatine tecrübî mahsûs hüccetler ikāme etmekten başka bir şey değildir, zanneder. [1](سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ)

Şu mülâhazalara istinâden söyleyebiliriz ki hangi tarîk ile olursa olsun kuvvet-i İslâm'ı yıkmak mümkün değildir. Zîrâ onu yıkmakla medeniyet-i insâniyyeyi, ruhun terakkıyât-ı ma'neviyyesini yıkmak meydandaki ilmi, ameli bu kadar nusûsu, desâtîri mahvetmek, insanları ilk edvâr-ı vahşet ve cehâlete ircâ' eylemek arasında hiç fark yoktur. Bu ise bütün kâinatın el ele verdikleri halde bile başa çıkaramayacakları bir iştir. [2](يُرِيدُونَ أَن يُطْفِؤُواْ نُورَ اللّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّهُ إِلاَّ أَن يُتِمَّ نُورَهُ)

Öyle ise asr-ı hâzır-ı medeniyyetteki kavânînin diyânet-i İslâmiyye'deki usûle nisbetle güneşin yanında bir lem'a, denizin önünde bir damla mesâbesinde kalacağını bi-havlihi teâlâ isbâta şürû' edelim.

Şimdi bu maksada vusûl için en kestirme yol evvelâ medeniyet-i hâzıranın esaslarını söylemek, sonra bu esasların usûl-i İslâmiyye'den bir cüz' bulunduğunu göstermektir.

– 7 –

Medeniyetin En Büyük Kānûnu

Hey'et-i ictimâiyyenin vücûda geldiği günden i'tibâren târîh-i âlemin tefâsîlini araştırır, nazar-ı im'ân ile teemmül edersek insanı hayretler, dehşetler içine ilkā edecek birtakım vekāyi'-i mü'ellimenin yek-diğerini müteâkib pîş-gâh-ı tedkīkimizden geçtiğini görürüz. Birçok harp fâciaları, mesâib levhaları, mefâsid-i ahlâk nümûneleri birer birer tecellî eder. Hırs u tama'ın, şehevât-ı behîmiyyenin türlü nifâk ve vahşet kisvelerine bürünerek kanların dökülmesine, çocukların yetim kalmasına, hânumânların sönmesine sebebiyet verdiği; daima âlemde tegayyür-nâ-pezîr olan yaşamak için dövüşmek, boğuşmak kānûnu icrâ-yı hükm eylediği, el-hükmü li'l-gālib kaziyesinin cümle akvâm u milel beyninde bi-hasebi'l-fıtra mer'î ve cârî olduğu görülür. Âlem-i insâniyyetin mine'l-kadîm çektiği bu cefâlara karşı yalnız bir âh-ı serd çekilir. Yalnız ara sıra bazı akvâmda –müstesnâ olarak– saâdetin arz-ı dîdâr-ı beşâşet ettiği, şerâyi'-i İlâhiyye'nin hüküm-fermâ olduğu, evkāt ve emâkinde bu bâr-ı sıklet-bahşâ-yı beliyyâtın tehaffüf ettiği anlaşılır. Lâkin heyhât bu şerîatlere çok zaman ittibâ' edilmiyor, nusûs-ı kātı'aları az zaman sonra –birçok âmâl ve ağrâz-ı şahsiyye avârızına uğrayarak– tahrîf ediliyor. Zulümât-ı mefâsid arasında gâhîce lemeân eden bu sitâre-i nevvâr-ı saâdet bir müddet sonra yine ufûl ediyor.

Târîh-i insâniyyeti işte böyle hep mihnet ü cefâ levâyihi, hüzn ü keder ve hıkd-ı muzmer tesâvîri işgāl ediyor. İnsan bunları görünce âdetâ benî nev'inden istikrâh, hatta kendisinden bile nefret edeceği gelir. Lâkin nazar-ı im'ânı biraz daha i'lâ edip de târîh-i nev'-i beşere diğer bir cihetten bakılsa bunca insanı, bunca meşâkk u ızdırâbât-ı hayâtiyye-i ictimâiyye arasından –dûçâr olduğu nevâ'ib-i mühlikeye rağmen– ileriye doğru sevk etmek şanından olan diğer bir kānûn-ı lâ-yetegayyer-i hayâtînin mevcûd olduğu ve bunca sıkıntıların hep o kānûnun te'sîr-i terakkī-bahşâsıyla husûle geldiği, şerefe, ulüvv-i menzile bilâ-mezâhim nâiliyet kavânîn-i sâbite-i hilkate münâfî bulunduğu müşâhede edilir. Merkez-i pest-i sathiyyetten evc-i refî'-i tahkīke çıkılsa vehle-i ûlâda nazara çarpan o keşmekeş-i tedâfü'ün, hep o kānûn-ı azîm-i terakkīnin âsâr ve efâ'îline tâbi' derece-i sâniyyedeki kānûnların te'sîriyle vücûda geldiği, "Su bulanmadan durulmaz" misdâkınca sâha-i âlemin mütemâdiyen bu sûret-i fecî'ada sarsılması hep insanları ahlâk ve âdâtını ta'dîl etmek, ahlâk-ı behîmiyyelerindeki hubs ü şirreti tathîr eylemek hikmetine mübtenî olduğu tebeyyün eder. Bu hakîkat –husûsan bu asırda– i'tirâz götürmeyen mevâdd-ı sâbitedendir. Erbâb-ı fikr ü nazar bu sözü tasdîkte asla tereddüd göstermezler. Vehleten tasdîk etmeyi menâfî-i ihtiyyât addedenler de biraz istikrâ ile yine evvelki zümreye iltihâk ederler. Zîrâ edvâr-ı târîhiyyenin her birinde âlemin başına çöken siyâh belâ-yı mesâibden herhangisi tedkīk edilse neticesinde hâsıl olan menâfi'-i maddiyye ve ma'neviyyenin evvelki ibtilâları unutturacak mertebede olduğu teayyün eder ve o mesâibe karşı biraz evvel sirişk-i te'ellüm döken kimseyi biz-zarûre meserretlere garkeyler.

Biz bu muhtasar eserde te'sîr-i efâ'îliyle insanı zulmet-i cehâletten rûşen-serây-ı envâr-ı medeniyyete sevk eden bu gibi vekāyi'-i ictimâiyyeyi bit-tabi' tedkīk edemeyeceğiz. Arîz u amîk tetebbuâta lüzum gösterecek olan bu kabîlden me-

[1] Fussilet, 41/53.
[2] Tevbe, 9/32.

vâd ile iştigāl etsek ihtimâl ki hadd-i imlâle varacak tasdî'âtımızla sağîrü'l-hacm bir eser yazmak hakkındaki – ilk niyetimizi bozmuş oluruz. Şu kadar ki âmme-i nev'-i beşerin gerek efrâdı, gerek hey'et-i ictimâiyyesi beynindeki bu tedâfü' ve tenâzü'-ı hukūk ve menâfi'den bahsetmek, mesâil-i uzmâ-yı ictimâiyyeyi bir nebzecik olsun sermâye-i makāl eylemek hakāyıkı nazarlarda tecessüm ettireceği ve edille ve berâhîn-i iknâ'iyyemizi daha ziyâde tenvîr edeceği cihetle bu gibi şeylerden alâ tarîkı'l-ihtisâr bahseylemeyi münâsib görürüm.

Şöyle ki: İnsanın ekl ü şürb ve mesken gibi zarûrât-ı hayâtiyyeden sonra en ziyâde hissettiği ihtiyâc-ı mübrem benî nev'inden bir kısmı ile beraber yaşamak. Hâl-i ictimâ' ve temeddünde evkāt-güzâr olmaktır. İnsan bir **[374]** tarafından bi-hasebi'l-fıtra âzâde-serâne bir maîşeti, hiçbir kayıd ile mukayyed olmamayı, muhtâriyet-i ef'âlinde hiçbir mevcûdun rıbka-i tahakkümünde kalmamayı arzu eder. Diğer taraftan da bu ma'îşet-i âzâde-serâne pek az bir zaman içinde mahvını intâc edeceğini bildiği için ihtiyâcât-ı hayâtiyyesini tehvîn etmek, müddet-i bekāsını daha ziyâde temdîd eylemek için bu meyl-i fıtrîsini ta'yîn etmeye, hürriyetinin bir kısmını fedâ eylemeye, acz-i zâtîsini bir hey'et-i ictimâiyyeye iltihâk sûretiyle telâfî etmeye lüzum görür. Bundan dolayıdır ki ulûm-ı ictimâiyye ile iştigāl eden hükemâ insanın kendisine rağmen ictimâ' ve temeddüne alışmış olduğuna müttefikan hükmetmektedirler. İnsan yemekten, içmekten, bir koğukta barınmaktan nasıl müstağnî olamazsa efrâd-ı benî nev'inden bir cemâate iltihâktan da öylece müstağnî olamaz.

Târîh-i beşerin nakşettiği elvâh-ı şûr u fiten, kütüb-i siyerin dîde-i ibtisâra arz eylediği vekāyi' hep bu iki haslet-i beşeriyyenin, biri zâtî ve tabiî, diğeri ârız ve zarûrî olan bu iki hâlet-i insâniyyenin tedâfüünden, her birinin nisâb-ı lâyıkı sûret-i ma'kūlede tahdîd edilememekten neş'et eylemiştir. Efrâd-ı nev'-i beşer beyninde görülen ve görülecek olan tefâul ve teâruz hep bu iki hâlet-i mütezâdde beyninde merkez-i i'tidâli bulmaktan ibâret olan gāye-i emeli ta'kīb gibi büyük bir sebebe müsteniddir. Târîh-i âlemdeki hâdisâtın kâffesi ma'îşet-i ser-bâzânenin kavâidini makām-ı insânîye lâyık olacak vechile tahdîd ile hâlet-i ictimâiyyenin intâc eylediği tefrîtâtı bir dâire-i makbûleye ircâ' için vukūa gelmiştir. Âlem-i insâniyyet hâlâ bu iki kāide beynindeki hadd-i fâsılı bulabilmek için bin türlü keşmekeşlerle dâğdâr olup durmaktadır. Şu kadar ki şu son iki asr-ı medeniyyet edilen azîm fedâkârlıklar sâyesinde bu hadd-i fâsıla takarrüb husûsunda kurûn ve a'sâr-ı sâlifeye tefevvuk ve ihtiyâr olunan meşâkk ü metâ'ib-i cân-fersâ neticesi olarak fezâ-yı medeniyyete akıllara veleh verir bir sür'at-i hâriku'l-âde ile perr ü bâl açmak husûsunda diğerlerinden temeyyüz eder. Ulûm-ı ictimâiyye erbâbının kâffesi, bugün Avrupa ve Amerika'da gördüğümüz âsâr-ı terakkī ve temeddün hep mevzû'-i bahsimiz olan nokta-i i'tidâlin ser-menzil-i saâdet-âverine yaklaşmak için bezl-i iz'ân ü cân ederek ihtiyâr edilen külfetin yegâne semeresidir, demekte müttehidü'l-lisândırlar.

Avrupa halkının canlar fedâ ederek, birçok kıymetli mallar telef ederek, biribirinin kanını dökerek bunca a'sâr-ı fetretten sonra ancak sâha-i kurbete yanaşabildiği bu nokta-i i'tidâl ve saâdet acaba biz müslümanlardan pek uzak mıdır? Onun yüzünden göklerde aradığımız şâhid-i nâzende-i terakkī yanıbaşımızda değil midir? Onu uzaklarda arayıp durmakta ma'nâ ne? O bizim avucumuzun içindedir de ahmaklar gibi yüzüne bakarak istifâde edemiyoruz. O ni'met-i saâdetten behre-yâb olmak için Avrupalıların çekmeye mecbûr oldukları zahmetlerin hiçbirini çekmeye ihtiyacımız yoktur. Ona tealluk eden hakāyık ve telkīnât-ı dîniyye zâten hepimizin mahfûzudur. Yapmadığımız, yapmaktan üşendiğimiz bir şey varsa o da yalnız bildiklerimizi, bellediklerimizi tedebbür ve teemmüldür. Dîn-i mübînimizin bize telkīn ettiği o hakāyık-ı ulviyyeyi cüz'îce düşünsek, mûcebince amel etsek az zaman içinde garba yetişir, sür'at-i terakkīmize âlem-i medeniyyeti ikinci defa olarak hayran ederiz, âdetâ dehşetlere ilkā ederiz. Ma'lûm ya, yine bu telkīnât-ı dîniyyemiz bundan on üç asır evvel yirmi üç senelik bir müddet-i kalîle zarfında târîh-i insâniyyete nazaran lemhatü'l-basar denilecek bir ân-ı serî'ü'l-mürûr içinde kavm-i Arab'ı hâl-i vahşetten aksâ-yı medeniyyete îsâl ederek rûy-i zemînin en büyük, en kavî hükûmetleri olan Roma ile İran'ı o kof, çürük medeniyetleriyle beraber sarsmış yıkmıştı.

Mösyö Viaud'nun "sa'âdât-ı dünyeviyyenin en tatlısı" diye yâd ettiği, Mösyö Bastien'ın "Her türlü terakkıyyât-ı beşeriyyenin asıl ve esası" diye medh ede ede bitiremediği, şâir-i şehîr Victor Hugo'nun "Rûh-ı insânînin her halde teneffüs etmesi vâcib olan hevâ-yı sâf-ı saâdettir" tarzında tahdîs-i mehâsini ile terennüm eylediği bu merkez-i i'tidâl nedir? Her türlü kuyûddan bil-külliyye âzâde, her türlü revâbıttan münfek olmak mıdır? Hayır. Bu serhadd-i ifrâttır. Hürriyetin bu türlüsü bize lâzım değil. Bu hürriyet hayvanlara mahsûs olup onlar bundan dolayı hiçbir vakitte mahsûdumuz olamazlar. Bizim aradığımız, bütün felâsife-i akvâmın taharrî ettiği serbestlik insanın kâffe-i hasâis-i murâkabesini bilâ-mâni' ve lâ-mezâhim isti'mâl edebilmesinden ve cem'iyet-i beşeriyye a'zâsından birine sâirlerinden gelecek mazarrâtı men' edecek bir şerîat-i âdileye tâbi' bulunmasından ibârettir. Gürûh-ı ukalânın rûy-i zemîni mesken ittihâz ettikleri günden beri ta'kīb ettikleri, hâl-i aslî-i mu'tedil ve makbûlüne ircâa çalıştıkları hürriyet de işte budur. Hükm ü kazâ, adl ü bekā daima seyf ü sinânın keskin uçlarına merbût olduğu ezmine-i kadîmeden sonra şekil ve sûreti büsbütün değişmekle beraber yine aranan serbestî-i efrâd-ı beşerin mâhiyeti budur. Daima istenilen bir şerîat-i âdilenin ağrâz ve âmâl-i beşeriyyenin fevkinde olarak umûma icrâ-yı ahkâm eylemesidir.

Biz bu madde-i mühimmeyi kavâid-i celîle-i İslâmiyye'ye tatbîk etmezden evvel –tefâsîl-i mes'eleye evvelinden âhirine kadar kāriînimizi vâkıf etmek, milel-i mütemeddinenin bu bâbda ne gibi kavâid-i esâsiyye vaz' ettiğini anlatabilmek için– bir kere de nâ'il-i merâm olmak ümniyesiyle nev'-i beşerin ibtidâ-yı hilkatten beri ne yolda çalıştığını

anlatacağız ki mebâhisimiz bir sûret-i ma'kūle ve muttaridede yekdiğerini ta'kīb edebilsin.

– 8 –

Hürriyetin Hadd-i İ'tidâlini Buluncaya Kadar İnsanlar Nasıl Çalıştı?

İnsanın fıtraten hayât-ı ser-bâzâneye meyyâl olduğunu makāle-i sâbıkada îzah eylemiştik. Filhakīka insan üzerinde şiddet-i te'sîri müşâhede olunan hissiyât-ı cibilliyyeden biri de budur. Bundan hiçbir ferd istisnâ edilemez, meğer ki –vaktiyle ekser-i akvâmda müşâhede olunduğu üzere– **[375]** safvet-i vicdânını nûr-ı basîreti itfâ edecek kedûrât-ı evhâm ve zünûn-ı bâtıla ile ihlâl etmiş olsun. Şu kadar var ki hürriyet-i hayvânât demek olan bu hayât-ı ser-bâzâne insanın ancak ictimâ' ile menâfi' ve fevâ'id-i uzmâsı sâha-i husûle gelecek birçok hasâis-ı amelden sâkıt kılacağından bu hasâisi i'mâl ve isti'mâl edebilmek üzere serbestliğin bir kısmını fedâ etmeye insan biz-zarûre mecbûr olmuştur. Lâkin bir idâre-i müctemi'a altında yaşamak hayvan gibi serseri gezmekten evlâ olduğu bit-tecrübe sâbit ve terakkī-i nev'-i beşer buna menût bulunduğu bir emr-i gayr-ı münker olmakla beraber yine her ferdde az çok mevcûd olan hubb-i teâlî ve tasallut birtakım sû'-i isti'mâlâta meydan açarak hâlet-i ifrâtın seyyiâtından rehâ-yâb olan akvâmı dereke-i tefrîte indirmiştir.

İnsan insan olalı bu kabîlden sû'-i isti'mâlât eksik olmamış ve neyl-i maksad için her türlü vesâite mürâcaat edilmiştir. Bu vesâitin en kuvvetlisi hissiyât ve hissiyâtın en metîn ve pâyidârı hiss-i diyânet olduğundan âlem-i beşere tasallut etmek arzusunda bulunanlar ekser edyânı maksad ve emellerine göre tahrîf ve ukūl-ı nâsı tağlît ederek kalplerini elde etmek için nusûs-ı asliyyeyi tebdîl etmişlerdir. Âlem-i insâniyyetin kalbine en ziyâde hâkim olan ve binâenaleyh bu hâkimiyeti sû'-i isti'mâl ederek nev'-i beşeri şehrâh-ı terakkīden en ziyâde alıkoyan rüesâ-yı rûhâniyye olmuştur. Bunlar akl-ı beşerin en cüz'î harekâtına varıncaya kadar nazar-ı dikkatten dûr tutmazlardı. İçine düştüğü girdâb-ı helâkten tahlîs-i nefs için biraz debrendi mi? derhal önüne din nâmına türlü yalanlar ihtirâ' ederek o hareketin önüne sed çekerler, kuvve-i akliyyeyi ürkütürler, tutacağı yolu şaşırtırlardı. Bu şaşkınlıyla câdde-i istikāmeti bırakıp da sağa sola davrandı mı? günün birinde o yoldan da hakīkate muttali' olur korkusuyla yine önüne geçerek yürümekten, ilerlemekten men' ederler, içinde bulunduğu girdâb-ı hâile tekrar ilkā ederlerdi.

Bu hal asırlarca devam etti. Bu müddet-i medîde zarfında söz daima makām-ı riyâseti ihrâz eden işbu mudillîn-i nev'-i beşerin sözü ve nehiy daima onların emr ü nehyi idi. Lâkin bu hal uzun uzun karnlar devam etmekle beraber yine âkıbet çâr u nâçâr tebeddül etti. Kavânîn-i hâkime ve sâbite-i terakkī insanı o hâl-i mezellette çok zaman daha ibkā edemeyecekti. İnsanlar yavaş yavaş silâh-ı diyânetle emr ü nehyi yed-i inhisâra alan o rüesânın sözlerini dinlememeye, gösterdikleri şiddetlere, ikā eyledikleri tehdîdlere rağmen yine akl-ı selîmin tenvîr eylediği tarîk-ı savâbı ta'kîbe başladılar. Diyânet-i hakkanın nûr-ı hidâyetini itfâ ederek âlemi zulümât-ı cehâlete düşüren, iki günlük bir hayât-ı mütevakkıte içinde körlenmiş kalplere hüküm-fermâ olmak için ta'lîm-i dalâlet eden bu gürûhun sözleri gayr-i mesmû' olduğu günden i'tibâren beşeriyet o kadar süratle terakkī etmeye, öyle harikalar göstermeye başladı ki pîş-gâh-ı azametinde vakf-ı enzâr edenlerin aklı durur. Kayd-ı istib'âd-ı rehâbînden tahlîs-i girîbân edilmeye başlandığı günden beri Avrupa'da biri siyâsî diğeri dinî iki hey'et-i idâre zuhûr etti. Bu idare beyninde bit-tabi' tahaddüs eden nizâı anlatmak nice canların telefine bâis olan dâiye-i tefevvuk keşmekeşlerinin dehşetini enzâr-ı kāriînde tecessüm ettirmek için cildler dolusu yazı yazmak iktizâ eder. Nihâyet bu son iki asr-ı medeniyyette akvâm-ı mütemeddinenin bazısı rıbka-i diyânetten –ta'bîr-i dîgerle erbâb-ı diyânetin pençe-i tasallutundan– rehâ-yâb olduğu gibi öbür hey'etin de münâsebetsiz ahvâlinden tahlîs-i girîbân eyledi. Terakkī-i hakīkī için matlûb olan nokta-i i'tidâle artık tekarrüb etti. Etti ama neden sonra? Böyle bir netice ancak nâsiye-i gabrâ avârız-ı herem ile ser-sefîd olduktan, ziynet-i şeyhûheti hûn-ı nâ-hak ile boyadıktan sonra istihsâl edebildi. Artık asr-ı medeniyyet ulemâsı sermest-i meserret olarak cildler dolusu kitaplarıyla bu ni'met-i Cibrîl'e medâyihiyle terennüme ve başlarına gelen evvelki mesâib hep rü'esâ-yı dîne alel-amyâ ittibâ ve inkıyâddan ileri geldiğini düşünerek sâika-i sermestî ile yalan yanlış –hiçbirini tefrîke lüzum görmeksizin– kâffe-i edyâna her taraftan taarruza başladılar. Buna dâir o kadar çok yazı yazdılar ki milyonda birini burada zikr ü îrâda kudretimiz müsâid değildir. Kendi dinlerinin artık mahv u inkırâz yolunu tuttuğundan istidlâl ederek kâffe-i edyânı izmihlâl ile tehdîd ediyorlar. Lâkin neden sonra ne fâide ki bu ni'met-i uzmâ-yı saâdete nâiliyetle –Avrupa deycûr-ı cehâlet içinde yuvarlandığı zamanlarda nûr-ı hidâyeti şems-i tâbân gibi etrâf-ı âleme pertev-nisâr olan– dîn-i İslâm'a takarrüb isti'dâdını iktisâb ettiklerini bilmiyorlar.

Dîn-i mübîn-i İslâm bütün rub'-ı meskûnun İran ile Roma gibi iki devlet-i azîmeye fermân-ber olduğu bir asırda zuhûr etti. Şa'şa'a-i nazar-rübâ-yı İslâm o tarihlerde hâkim-i âlem olan bu iki medeniyetin fürûğ-ı azametini söndürmek üzere, saâdet-i hakīkıyyenin haddân-ı bî-imtinânını bütün sâha-i gabrâya yaymak üzere maşrık-ı Batha'dan tecellî etmişti. Bu iki medeniyeti bir kere göz önüne getirelim. Birincisi gavâil-i dâhiliyye ve hâriciyye ile zâten sarsılıyordu, bünyân-ı şevketi –metânet-i sûriyyesine rağmen– zâten yıkılmak üzere bulunuyordu. İkincisi ise debdebe-i şükûh ve satvetini henüz kaybetmemiş, azamet-i sâbıkasını muhâfaza etmiş, akvâm-ı mücâvereyi muttasıl na're-i tehdîdiyle titretiyordu. Memleketleri zabtediyordu, hâsılı medeniyet-i sâbıkası henüz pâyidâr idi. Lâkin bu medeniyet nasıl bir medeniyet idi? Larousse'un ansiklopedisini açalım da okuyalım. Bakınız ne diyor?

"Romalıların kavânîni nasıl şeyler idi? Bunları icmâlen söylemek lâzım gelirse deriz ki bunlar kānûn şekline bürünmüş vahşet ve kasvetten başka bir şey değildi. Roma'nın şecâat; cengâverlik, tabassur, intizâm-perverlik, vatana mu-

habbet gibi fezâil-i ahlâkıyyesi ise ayniyle hırsızların haydûdların fezâiline mümâsil idi. Vatan-perverliği ise libâs-ı vahşeti iktisâ etmişti. Bir sûrette ki Romalılarda mala son derecede hırs ve muhabbetten **[376]** ecânibe karşı nihâyet mertebede kin ve husûmetten, insana yakışan şefkat ve merhamet hissinden bil-külliyye mahrumiyetten başka bir şey görülmezdi. Roma'daki azamet ve fazîlete gelince yalnız aktâr-ı âlemde zulmetmekten, kılıç sallamaktan, esîr-i harb olanları ta'zîb etmekten, esirleri hayvan gibi istihdâm eylemekten, ma'sûm çocuklarla âciz ihtiyarlara zafer arabalarını çektirmekten başka bir şey değil idi."

Bu münâsebetten bil-istifâde bu sözleri nakledişimiz mahzâ İslâm'ın ilk devre-i tecellîsinde büyüdüğünde medeniyetin ne merkezde olduğunu kāri'lere anlatmak ve İslâm'ın ileride zikredeceğimiz o metîn ve rasîn esaslarından hiçbirinin –bazı ukūl-i kāsıra ashâbının zannettiği gibi– öyle sâir medeniyetlerden iktibâs edilmemiş olduğunu isbât eylemek içindir. Yalnız bu kadarla da iktifâ edecek değiliz. Mebâhis-i âtiyyede bu da'vâmızı Avrupa esâtîn-i ulemâsının sözleriyle de isbât edeceğiz.

Akvâm-ı mütemeddinenin terakkıyât-ı akliyye ve ahlâkıyyelerine esas olmak üzere serbestî-i mutlak ile levâzım-ı seyyie-i ictimâiyyenin hadd-i i'tidâline ne sûretle vâsıl olduklarını ve ekser hükemânın bu nokta-i i'tidâli kâffe-i edyânın nusûsuna münâfî zannederek bir müstakbel-i karîb içinde bunların bil-külliyye münkarız olarak onların yerine insanı sâha-i saâdete îsâl için ulûm ve maârifin kāim olacağına hükmeylediklerini bâlâda îzah etmiştik. Biz ise İslâm'ın bu sınıf-ı hükemânın medâr-ı mefhareti olan, âlem-i garbı inhitâttan kurtaran bu saâdete münâfî olmak şöyle dursun muhtevî olduğu bu kabîlden saâdât şimdiye kadar Avrupa'da hâsıl olanlara kıyâs edilecek olursa hakîkatin hayâle nisbeti kadar farklı olacağını edille-i hissiyye ile isbât edeceğiz.

Bugünkü günde âlem-i medeniyyeti bu kadar şa'şaa ve celâletle ihâta eden bu binâ-yı azîm-i saâdetin deâim ve erkânı üç şeydir ki bunlar sebât ve istikrâr peydâ etmeden o binâ-yı revnakdâr-ı muazzam vücûda gelmemiştir. Bunların birincisi hasâis-i nefsiyyenin kuyûd-ı müz'ice ile tahdîd edilmemesi, ikincisi kuvâ-yı akliyyenin ahsen sûretle isti'mâli, üçüncüsü ulûm ve maârifin bilâ-mâni' neşr ü ta'mîmi.

Bu üç esasın her birinden alâ-vechi'l-icmâl bahsederek bunların kavâid-i İslâmiyye'nin bir kısmı olduğunu isbât edelim.

(Bu hafta da "Din İle İlim", "Din Nedir?" makālelerini geçiyoruz. Evvelkisi *Sırât*'ın 20 ikincisi de 23 numaralı nüshalarında mündericdir.)

Sırâtımüstakīm Cerîde-i Mu'teberesine

Muhterem Müdür Beyefendi

İsminin medlûlüne hâs olan, ciddiyet-i münderecâtıyla tâ bidâyet-i intişârından beri tuttuğu meslek-i müstakīmini muhâfaza ederek efrâd-ı ümmeti tenvîr eyleyen *Sırât* mecmûasının dîn-i mübînimize ve memlekete sebk eden hidemât-ı ber-güzîdesinin her zaman takdîr-hânı olmaktan kendimi alamam. Dekāyık-ı hayât-ı İslâmiyye'yi, bütün ma'âliyyât-ı dîniyyemizi vâkıfâne bir sûrette tahlîl ederek bir kısım safsata-perdâzân-ı halka verdiğiniz dersler unutulmayacak büyüklüklerdendir. Her makālesi bir hikmet-i ictimâ'î ve dinimizi teşrîh ile âlem-i İslâm'ı tenbîh ve ikāz eyleyen muharrerât-ı kıymetdârınız arasında âsâr-ı manzûmedeki ciddiyet-i mevzû'a bir numûne-i nâdirü'l-misâl olan şâir-i nezîhü'l-beyân Mehmed Âkif Bey'in şiirlerini öteden beri seve seve okur ve bu kıymetli fazîlet derslerinin müteferrik sahîfelerde dağınık kalmasına bir türlü kāil olamazdım. Çünkü bu şiirler, nâzımının ifâdesi gibi bir aczin giryesi değil, belki en ince hislerin, en nâfiz bir rikkatin mahsûlüdür ki hem kāilini hem kāriini ağlatır. Hayât-ı ictimâiyyemizin bazen fecî', bazen mudhık sahnelerini bütün vuzûhuyla gösteren bu "sahîfe"ler, bu kıymetdâr parçaların ahîren tab' edilmekte olduğunu haber alınca bilseniz ne kadar sevindim.

Tehzîb-i ahlâk ve tenzîh ve vicdâna hâdim olan bu eserin matbaanızda tab'ıyla şübbân-ı vatana bir hizmet-i fâhireniz daha oluyor ki âlem-i irfân ve matbûâtımıza karşı gösterdiğiniz bu eser-i kadir-şinâsîden nâşî sizi bütün kalbimle tebrîk eder ve her ne kadar bir kıymete mâlik değilse de melfûf makālem de Sırât sahîfesinin bir köşesine sıkışmasını temennî ile arz-ı ihtirâmât eylerim efendim.

Ömer Lütfi

TERAKKIYÂT-I İCTİMÂİYYEMİZLE TERBİYE-İ ASKERİYYEMİZ ARASINDAKİ MÜNÂSEBET

İctihâdımca şarklıların mahsûsât-ı ictimâiyyesiyle akvâm-ı garbiyyenin havâss-ı fikriyye ve hissiyyeleri arasında küllî farklar mevcûddur. Bu husûsta iklîmin, mu'tekadâtın, terbiye-i etfâlin, tarz-ı maîşet ve ictimâın, görgünün te'sîrâtı inkâr olunamaz. Muhîtimizin feyz-i tabîîsinden midir nedir? Şark mahsûlü olan her şeyde bir nezâhet, bir sâdegî ve besâtet mevcûddur. İnsanlarımız, hayatımız, eşyamız, el-hâsıl bütün mevcûdiyet-i kavmiyyemiz bir sâfiyet-i tabîiyye ile mümtezicdir. Bu tabîîliğimizin te'sîriyle olmak gerektir ki neşv ü nümâ-yı uzvîmiz, tekâmülât-ı dimâğiyyemiz de yolunda, vicdâniyât ve ahlâkıyât-ı ictimâiyyemiz ise bir hâl-i mükemmelliyettedir, ihtirâsât-ı medeniyyenin tevlîd ettiği fesâdât-ı ahlâktan münezzehiz. Merhamet hem-cinse muâvenet, sıdk u ihlâs, ulüvv-i cenâb, semâhat, şecâat, kanâat, i'tikād… ve ilh. gibi maâlî, fezâil-i dîniyyemiz, düstûrât-ı ictimâiyyemizdendir. Acaba böyle me'âsir-i âliyye ile mütehallî olan bir kavm-i necîb bu hasâil-i ber-güzîdesini muhâfaza etmek şartıyla garbın hangi tekâmülât-ı ictimâiyyesine mazhar olamaz. Terakkiyât-ı medeniyyesi i'tibâriyle hem-ayâr olan bir aksâ-yı şark hükûmetiyle bir aksâ-yı garb hükûmetini nazar-ı dikkate alsak ne görürüz? Birisinde fezâil-i mütenevvia-i ahlâkıyye ile muttasıf bir kavmin terakkıyât-ı esâsiyye-i medeniyyesi diğerinde kerâhet-i ictimâiyye içinde

pûyân bir milletin medeniyet-i şeklî ve sûrîsini değil mi? Biz şarklılar düstûr-ı terakkıyyâtımızı garbdan ziyâde şark medeniyetinde arasak maâliyât-ı ahlâkıyyemizin o pak ve lekesiz olan mehâsin-i vicdâniyyâtımızın sükûn ve huzûzâtı içinde daha metîn, daha esaslı ve tabîî bir terakkīye mazhar oluruz. Bu terakkīye vusûlümüzün belli başlı esasâtından, âmillerinden birisi de fikrimce hayât-ı askeriyyemizdir. Çünkü askerliğimiz bir mekteb-i terbiyyetimiz olacaktır. Maârif, sanâyi', zirâat, ticâret gibi bir memleketin anâsır-ı hayâtiyye ve medeniyyesinin terakkıyâtı senelerin mahsûl-i mesâîsidir. Bizde rüşeym-i maârif kışlalarımızda atılacak mahsûlü de **[377]** vatanımızın aktâr-ı muhtelifesinde toplanacaktır. Bu memleketin muhlis, vatanın muhyîsi olan hey'et-i zâbitânımız terakkıyât-ı müstakbelemizi kâfil olacak en kıymetli bir uzv-i millîmiz olacaktır. Maârifimizin noksanı daha doğrusu fikdânı sebebiyle biz şarklılar fikirden ziyâde hisle yaşar bir unsuruz. Mâdem ki milletimiz bir millet-i müsellahadır. Mâdem ki askerlik denilen bu mekteb-i terbiyyete girmekte bir mükellefiyet-i âmme mevcûddur, bu terbiyet-gâh-ı millîye fikren, bedenen zaîf olarak giren her ferd-i millet tenevvür-i fikre burada mazhar olacak; ictimâî, dinî, ahlâkî dersleri bu mukaddes ocakta görecek ve memlekete fâideli bir uzuv olmak kābiliyetini burada iktisâb edecektir. Şu halde terakkıyât-ı müstakbelemizin en mühim esas kışlalarımızdadır ki uhde-i hamiyyetlerine müterettib bu vazîfe-i kıymetdârı da elbet bil-umûm zâbitânımız tamamen takdîr etmişlerdir. Bizde kur'a neferi hayât-ı askerîye dâhil olduğu zaman terbiye-i bedeniyyesi, terbiye-i fikriyye ve hatta terbiye-i dîniyyesi i'tibâriyle bile pek cüz'î bir müktesebâta mâliktir. Fakat bu mevcûdiyette şark iklîminin bahşettiği öyle bir isti'dâd-ı fıtrî meknûzdur ki bir himmet, bütün bu bahşâyiş-i tabîîyi inkişâf ettirmeye ve hemen hiçbir nasîbe-i medeniyyeye mâlik bulunmayan, bu kur'a neferini medenî bir adam hâline sokmaya kâfîdir. Neferde her şeyden ziyâde terbiye-i fikriyye ve ictimâiyye ciheti nâkıstır ki hamiyetli zâbitlerimizin bu dakîka-i ictimâiyyeye atf-ı ehemiyyet edeceklerinde şüphe yoktur. Görgünün, maârifin noksanı Anadolumuzun kısm-ı a'zam-ı havâlîsini hâlâ kurûn-ı vustâda yaşatmaktadır. Kısm-ı a'zamı bu kurûnda yaşayan acemî neferâtımız istibdâl olurken hayât-ı hâzır-ı medeniyyetin ne olduğunu; ittihâd ve müşâreketin kuvvet-i iktisâdî ve siyâsîsini, lüzûm-i intibâhı, ihtiyâc-ı teceddüd ve terakkīyi, ehemmiyet-i kānûn ve maârifi takdîr ederek memleketine avdet eder ve öğrendiği dersleri muhîtine zerk eyler ve perde-i cehl ile gözleri kapalı kalan gāfilîn-i ümmeti intibâha da'vet ederek onları teşebbüsât-ı zirâî, sınâî ve maârifîye sevk edebilirse işte o zaman serî' hatvelerle terakkīmize imkân müsâid olur, her sene istibdâl olan efrâd mehmâ-emken okuyup yazma ve biraz hesap öğrenmiş olarak memleketlerine avdet ederse beş on senede küllî bir eser-i terakkī göstermek kābil olur. Yoksa maârifimizin terakkīsini nezâretin mektepler küşâd etmesinden; çocukların okuyup yetişmelerinden beklersek daha epey senelere ihtiyaç var demektir. El-hâsıl ahvâl-i hâzıramız i'tibâriyle kışlalarımız birer mekteb-i terbiyyet olmalı, ümmî nefer orada ma'lûmât-ı hayâtiyye, ictimâiyye ve zirâ'iyye edinmeli ve bütün millet feyz-i terakkīyi buradan almalıdır.

Yüzbaşı
Ömer Lutfî

* * *

TERÂCİM-İ AHVÂL

Molla Halil Siird

Salâbet-i dîniyye ve asabiyet-i kavmiyyeleriyle şöhret-şiâr kavm-i ekrâd efâzıl-ı ulemâsından bir zât-ı fezâil-simât olup ulemâdan Molla Hüseyin sulbünden Hizan'da mehd-ârâ-yı şühûd olmuştur. (بالای سرش ز هو شمندی / می تافت ستارهٔ بلندی) beyti mâ-sadakınca daha âvân-ı tufûliyyetinde rû-nümâ olan eser-i zekâ mukaddir-i ilm ü irfân bulunan pederinin nazar-ı dikkatini celbeylediğinden çocuğunu alıp âdet-i müstahsene-i İslâmiyye'ye tebean izdiyâd-ı feyz ü rif'atine vesîle-cû olmak ümniye-i dîndârânesiyle meşâyih-i maârif-nişândan sâhib-i Ma'rifetnâme İbrahim Hakkı'nın huzûr-ı feyz-nuşûruna götürerek iltimâs-ı duâ eyledi. Çocukta eser-i dehâ gören şeyh-i müşârun-ileyh de arkasını sığayarak (رزقك الله علمًا كثيرا وعملاً صالحا وعمرا طويلا) deavâtında bulundu ki filhakîka âtîde görüleceği vechile bu üç cümle-i duâiyyenin bil-cümle ahkâm ve tecelliyâtına bi-tamâmihâ mazhar oldu. Ba'dehu müsâade-i sinn ile deryâ-yı tahsîle dalarak Hizan'da Molla Abdurrahman'dan ilm-i fıkh ve *Dîvân-ı Hâfız,* Bitlis'te Molla Ramazan Hazvinî'den biraz cüz'iyât okuyarak, Halenzi'de Molla Mahmud'dan *Mesâbîh-i Şerîf* ve Müküs'de Molla Muhammed Kefnasî'den bazı ulûm kırâat ve Hizan'a avdetle Molla Abdülhâdi el-Arvâsî'den ahz-i ilm ü ma'rifet etti. Ba'dehu Hoşab'a giderek Molla Hüseyin'den *Şerh-i Şemsiyye* ve *Havâşî*'ni ve Cezîre-i Ömeriyye'ye rıhletle Şeyh Ferruh'den ilm-i kelâmı bil-itmâm Hoşab'a gelerek Molla Hasan, Molla Abdüsselâm, Molla İsmail gibi fuzalâdan bir müddet telemmüz eyledi. Biraz sonra İmadiye'ye gidip Kürdistanca reîs-i zümre-i ulemâ olan müftî-i belde Molla Mahmud'dan tekmîl-i nüsaha muvaffak olup Hizan'a dönerek "Meydan" nâmıyla ma'rûf medresede tedrîse başladı. Beş sene sonra Siird'e nakl-i mekânla Medrese-i Fahriyye'de bir taraftan neşr-i ilm ü fazîlet bir taraftan te'lîf-i âsâra bezl-i himmet eyleyip otuz sene bu vechile imrâr-ı hayât buyurdu ki el-yevm Kürdistan ulemâsının kısm-ı a'zamının selâsil-i icâzetleri bu zâta müntehîdir. Evlâd ve ahfâdının ekseri de isr-i pedere sâlik fuzalâdandırlar.

Her hafta Kur'ân-ı Azîm'i hatmetmek şartıyla muvâzıb-ı Furkān-ı Kerîm idi. Tarîkat-ı aliyye-i Kādiriyye'den müstahlef olup tarîk-ı mezkûru e'âzım-ı ricâl-i Kādiriyye'den Seyyid Ahmed er-Reşidî hazretlerinden ahz u istihlâf etmiştir. İşte bu vechile Peygamber-pesendâne bir sûrette güzârende-i evkāt iken 1257 tarihinde âzim-i gülşen-sarây-ı bekā olarak Siird'in cânib-i şarkîsindeki mekân-ı mürtefi'de vedîa-i hâk-i fenâ kılındı. Âsâr-ı tahrîrâneleri ber-vech-i âtîdir:

1) *Tabsıratü'l-Kulûb fî Kelâmi Allâmi'l-Guyûb* (Muhtasar mûcez bir tefsîr-i nefîstir).

[378] 2) Tefsîrun âhar (Sûre-i Kehf'e kadar bir tefsîr-i kebîr olup ikmâle muvaffak olamamışlardır).

3) *Ziya'ü Kalbi'l-Arûf* (Tecvîd, resm ve ferş-i hurûf hakkında olup manzûmdur).

4) *Şerh alâ Manzûmeti'ş-Şâtıbî fi't-Tecvîd.*

5) *Mahsûlü'l-Mevâhibi'l-Ehadiyye fi'l-Hasâis ve'ş-Şemâ'ili'l-Ahmediyye.*

6) *Te'sîsü Kavâidi'l-Akāid alâ mâ Seneha min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-Avâ'id.*

7) *Mülahhasü'l-Kavâtı' ve'z-Zevâcir.*

8) *Kitâbun fî Usûli Fıkhi'ş-Şâfi'î.*

9) *Kitâbun fî Usûli'l-Hadîs.*

10) *Zübdetü mâ fî Fetâva'l-Hadîs.*

11) *Muhtasaru Şerhi's-Sudûr fî Şerhi'l-Mevti ve Ahvâli'l-Kubûr.*

12) *Minhâcü's-Sünneti's-Seniyye fî Âdâbi Sülûki's-Sûfiyye* (manzûmdur).

13) *Nebzetün mine'l-Mevâhibi'l-Medeniyyeti fi'ş-Şathiyyâti ve'l-Vahdeti'z-Zâtiyye.*

14) *Nehcü'l-Enâm fi'l-Akāid* (manzûm, lugat-ı Arabiyye üzeredir).

15) *Nehcü'l-Enâmü'l-Kürdî* (manzûm, lugat-ı Kürdiyye üzeredir).

16) *Şerhun alâ Kasîdeti'l-Hemziyye.*

17) *Risâle Sagīre fi'l-Ma'füvvât.*

18) *Kitâbun Ezhâru'l-Gusûn min Me'kūlâti Erbâbi'l-Fünûn.*

19) *el-Kāmûsü's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî.*

20) *Risâle fî İlmi'l-Mantık.*

21) *Risâle fi'l-Mecâz ve'l-İsti'âre.*

22) *Risâle Manzûme fî İlmi Âdâbi'l-bahs ve'l-Münâzara.*

23) *Risâle fi'l-Vaz'.*

24) *Manzûme fî Mevlidi'n-Nebî* (sallallâhu aleyhi ve sellem).

25) *el-Manzûmetü'z-Zümürridiyyeti Nazmu Telhîsi'l-Miftâh.*

Bursa Meb'ûsu
Mehmed Tâhir

BOSNA-HERSEK PROTOKOLÜ

Bosna ve Hersek mes'elesinden dolayı hükûmet ile Avusturya-Macaristan beyninde zuhûr eden ihtilâfın sûret-i halline dâir tanzîm edilen ve Meclis-i Umûmî'ce kabul ve tasdîk olunup mer'iyet ahkâmına bil-istîzân irâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî şeref-sudûr buyurulan protokol ile Hey'et-i A'yân'ın ol bâbdaki kararnâmesi sûretleridir:

Kararnâme

Bosna ve Hersek mes'elesinden dolayı Hükûmet ile Avusturya-Macaristan beyninde zuhûr eden ihtilâfın sûret-i halline dâir tanzîm edilen protokol 11 Safer sene 1327 ve 19 Şubat sene 1324 tarihinde Hâriciye Nezâreti'nin izahnâmesiyle beraber taraf-ı Sadâret'ten bâ-tezkire Meclis-i Meb'ûsân riyâsetine gönderilmiş ve riyâset 15 Rebîievvel sene 1327 ve 24 Mart sene 1325 tarihli tezkiresinde mezkûr protokolü Hey'et-i Meb'ûsân tasdîk ettiğinden bahisle Hey'et-i A'yân'da dahi tedkīki lüzumunu beyân ederek Meclis-i Meb'ûsân Hâriciye Encümeni takrîrinin sûret-i matbûasını evrâkla birlikte i'tâ eylemiştir.

Şehr-i cârî-i kamerînin on altıncı gününde vâki' Mart-ı rûmînin yirmi beşinci günü vükelâdan olan ve diğer me'mûriyetlerde bulunan a'yân dahi dâhil olduğu halde Hey'et-i A'yân'ın kâffe-i a'zâsı ictimâa da'vet olunarak icâbet eden zevâttan hâsıl olan ekseriyet üzerine evrâk-ı mezkûre kırâat olundu. Meclis-i Umûmî'ce tasvîb ve taraf-ı Hazret-i Pâdişâhî'den tasdîk olununcaya kadar mezkûr protokol kāideten lâyiha hâlinde addolunmak ve binâenaleyh nizâmnâme-i dâhilînin yedinci maddesinde levâyih için mastûr olan usûle tevfîkan evvel-emirde bir encümene tevdî' edilmek lâzım geldiğinden ayândan Hâriciye Nâzır-ı Sâbıkı Tevfîk Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reis-i Sâbıkı a'yândan diğer Tevfîk Paşa, yine a'yândan Zihni Paşa ve Mûsâ Kâzım Efendi ve Mehmed Saîd Paşa ve Süleyman Paşa ve Mavroyani ve Abdülhalîm Beyler ve Buhûr Efendi ta'yîn-i esâmî sûretiyle verilen ârâ neticesinde ekseriyet kazanmalarıyla müşârün-ileyhimden mürekkeb ve Tevfîk Paşa'nın taht-ı riyâsetinde olmak üzere nizâm-ı dâhilînin otuz sekizinci maddesine tatbîkan bir encümen teşkîl edilmiş ve encümenin kaleme aldığı takrîr diğer evrâk ile birleştirilerek zât-ı sadr-ı a'zamî hâzır olduğu halde şehr-i cârî-i rûmînin yirmi altıncı Perşembe günü hey'et-i umûmiyye-i A'yânda tedkīkāt ve işbu Cumartesi günü dahi tekrar müzâkerât icrâ olunmuştur.

Bosna ve Hersek'in kendi memâlikine ilhâkını Avusturya Devleti geçen bin dokuz yüz sekiz senesi Teşrînievvel'inin altısında ne sûretle i'lân etmiş olduğu ma'lûm bulunduğu gibi buna mukābil bizim taraftan vukū' bulan teşebbüsâtın da ne gibi şeylerden ibâret olduğu Hâriciye Nezâreti Vekâleti'nin takrîrinde bildirildiğinden burada dercine lüzum görülmemiştir. Meclis-i Meb'ûsân'ın muâmele-i tasdîkıyyesine esas olan Hâriciye Encümeni takrîri hey'et-i A'yânca mebnâ-yı karâr olmak mâhiyetini hâiz bulunduğundan evvel-be-evvel onları irâd etmek lâ-büddür. Encümenin beyânât-ı esâsiyyesi âtiyyü'l-beyân maddelerdir. Evvelâ Kâmil Paşa Beyânnâmesi'nde Bosna ve Hersek mes'elesinin ta'vîz-i mâlî ile faslı hakkındaki fıkrayı Meclis-i Meb'ûsân alkışlarla telakkī etmiştir. Sâniyen hey'et-i cedîde idâre-i devleti eline aldığı zaman selefinin siyâsetini ta'kīb ederek Kâmil Paşa kabinesinin tanzîm ettiği protokol mevâddından bazılarını menâfi'-i devlete daha muvâfık sûrette tashîh ettikten sonra müzâkerâtı neticelendirmiştir. Sâlisen devletlerce işin sulhen tesviyesi hakkındaki vesâyâ ile ma'nen tasdîk edilmiş bulunan mes'ele-i ilhâk ahîren Rusya Devletince resmen dahi tasdîk olunmuştur. Encümen işbu üç maddeyi beyân ile beraber memleketin eşedd-i ihtiyâc ile muhtaç olduğu ıslâhât-ı dâhiliyyeye teşebbüs **[379]** edilmek için mesâil-i muallakanın halliyle müşkilât-ı siyâsiyye-i mevcûdenin kesb-i şiddet ve vehâmet etmesine mahal bırakılmaması lüzumunu ihtâr ve bin-netîce Kâmil Paşa Beyânnâmesi'nin ta'vîz-i mâlî mukābilinde tesviye-i mes'ele olunmasına dâir fıkrası esâsen Meclis-i Meb'ûsân tarafından kabul edilmiş olduğu nazar-ı mülâhazaya alınıp ona göre bir karar ve-

rilmesini teklîf etmiş ve Hey'et-i Meb'ûsan da protokolün ahkâmını tasdîk eylemiştir. Hey'et-i A'yân Encümeni takrîrinde Meclis-i Meb'ûsân'da verilen kararın tasdîkini zarûrî görmüş ve tecdîd-i mu'âhedât zımnında Avusturya Devleti tarafından der-miyân kılınan vaadin sâir düvel-i muazzama ile dahi serîan bi'l-müzâkere mevki'-i tatbîk ve icrâya vaz'ı umûr-ı mütemmimeden olduğunu ihtâr eylemiştir. Bu mes'-ele hakkında Meclis-i A'yân'ın alacağı vaziyet üç sûretten biri olmak lâzım gelir. Biri protokolü kabul etmek diğeri reddeylemek. Diğeri dahi müsâade-i imkâna göre ta'dîline çalışmaktır. Milletler için terk-i memleket vecîbe-i mülkdârî ile kābil-i te'lîf bir hal bulunmadığından ve husûsan Kānûn-ı Esâsî'nin birinci maddesi memâlik-i Osmâniyye'nin hiçbir zamanda hiçbir sebeple tefrîk kabul etmeyeceğini gösterdiğinden Hey'et-i A'yân bu maddelere ve Kānûn-ı Esâsî'nin altmış dördüncü maddesinde mastûr olan vezâifine istinâden kendisini devletin tamâmiyet-i mülkiyyesini muhil olan mes'ele-i ilhâkı kabul etmemekle mükellef ve bâdî-i nazarda red cihetini muhtâr görmüştür. Fakat red, mücerred husûl-i maksada kâfî olamayacağından taraf-ı muhâlifin emr-i ilhâk i'lân etmesine bir taraftan i'lân-ı muhâlefetle mukābele olunması semere vermediği halde devlet ya kendi kuvvetine istinâd ederek sûret-i fi'liyyede yahud bir veya birkaç devletin muvâfakat-ı fikriyyesi mevcûd olduğu takdîrde ona i'timâd eyleyerek zemîn-i siyâsîde muhâlefete devam olunmak emr-i tabî'î ise de esbâb-ı şettâdan dolayı muhâlif-i fi'liyye imkânı mefkūd olduğundan bize müsâid devletler bulunduğu halde hatt-ı hareketimiz onların muvâfakat-ı efkârlarından istifâdeye çalışmaktan başka bir şeye mün'atıf olmayacağı müsellemdir. Meclis-i Meb'ûsân Hâriciye Encümeni takrîrinin mukaddimesinde bin sekiz yüz yetmiş yedi sene-i mîlâdiyyesinde vukū' bulan muhârebeden evvel Rusya ile Avusturya arasında mün'akid bir ittifâknâme-i hafî ile Avursturya'nın Bosna ve Hersek'i işgāl etmesi taht-ı karâra alındığından ve muhârebeden sonra in'ikād eden Berlin Kongresi ise kıt'ateyn-i mezkûreteynin Avusturya tarafından işgāl ve idaresi düvel-i muazzamaca takdîr ve tasdîk kılındığından bahsediyor. Mevzû'-i bahs olan ittifâk-ı hafî ve Berlin Kongresi'ndeki karâr-ı düvelî ma'lûm ise de mezkûr kongre devleteyn beynindeki ittifâk-ı hafînin mâhiyetini tagyîr etmiş yani Bosna ve Hersek kıtalarının Avusturya Devleti tarafından işgāline mâhiyet-i muvakkata vermiş olduğundan Berlin Muâhedesi ve onun hükmünü tafsîl eden bin sekiz yüz yetmiş dokuz mukāvelesi dâim oldukça hukūkumuz masûn ve Avusturya'nın teşebbüsât-ı ahîresi de onu isbâta kâfî olmağla zikrolunan mukaddimenin medlûlü tebri'e-i hareketimiz için sebeb-i sahîh olamaz. Binâenaleyh Avusturya Devleti aleyhine ve bizim lehimize diğer devletlerin mu'âvenet-i fikriyyeleri görülmemiş ise münhasıran bu madde bizim için medâr-ı berâ'et olmak lâzım gelir. Bu bahis üzerine tedkīkāt cereyân eder iken zât-ı sadr-ı a'zamî Kâmil Paşa hey'eti a'zâsı tarafından zîri mümzâ olarak tahrîrât-ı telgrafiyye müsveddesi irâe etmesiyle ondan ve sadr-ı müşârun-ileyhin ve Hâriciye Nezâreti Vekâleti'nde bulunmuş olan Gabriel Efendi'nin verdikleri izahâttan anlaşıldığına göre Avusturya Devleti emr-i ilhâkı bize ve diğer devletlere tebliğ etmesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri taraflarından konferans vâsıtasıyla hall-i mes'ele tarîkını devletlere teklîf eylemekliğimiz ihtâr olunmuş ve konferansa evvelden mukarrer bir programla girilmemekte mahzûr mütâla'asıyla bizim taraftan da düvel-i selâse-i müşârun-ileyhime ve onlardan hâric bulunan diğer devletlere zikrolunan müsveddeye tevfîkan tebligāt icrâ edilmiş ise de Avusturya Devleti konferans teklifini adem-i kabûlde ısrar etmesiyle devlet-i selâse-i müşârun-ileyhim tahvîl-i efkâr eyleyerek devlet-i müşârun-ileyhâ ile doğrudan doğruya i'tilâf etmekliğimizi tavsiye ettiklerinden Hey'et-i Meb'ûsân Hâriciye Encümeni'nin hâtime-i takrîrinde muharrer olduğu üzere hey'et-i sâbıka-i vükelâ tarîk-ı münferid olarak ta'vîz-i mâlîyi ihtiyâr etmiş ve hey'et-i hâzıra dahi o tarîkı ta'kīb ederek Sadâret'le Hâriciye Nezâreti Vekili ve Avusturya Sefîri hükûmet-i metbû'aları tarafından usûl ve nizâmı vechile me'zûniyet-i lâzımeyi hâiz oldukları halde protokolün mevâdd-ı muhteviyyesini kararlaştırarak imza eylemiştir.

Ahvâl-i meşrûha nazar-ı mülâhazaya alınarak icrâ edilen müzâkerât-ı adîde neticesinde Meclis-i A'yân, Meclis-i Meb'ûsân'ın kararını tasdîk etmeyi emr-i ıztırârî addetti. Fakat bu mecbûriyet-i elîmeye mukābil bir dereceye kadar fâide-i mütekābile olmak üzere ya bir konferans vâsıtasıyla veyahud devletler beyninde notalar teâtîsiyle karâr-ı vâki' tasdîk-ı düvelî tahtına alındığı esnâda Berlin ahidnâmesinin Rumeli'de vâki' vilâyât ile Asya-yı Osmânî'de bulunan vilâyât-ı şarkıyyeye dâir olan yirmi üçüncü ve altmış birinci maddelerini mülgā addetmekliğimizin beyân u i'lânı ve bir de protokolün altıncı ve yedinci ve sekizinci maddeleri bizce fevâid-i mütâla'asıyla teklîf ve istihsâl olunmuş ise de Avusturya Hükûmeti bu üç maddede münderic husûsâta muvâfakat-ı fi'liyyesini diğer devletlerin tasdîklerine ta'lîk etmekle fevâ'id-i melhûza, kabûl-i umûmî-i düvelî hâsıl olmadıkça hükümsüz kalacağından başka yine bu üç maddede bize tahmîl olunan şerâit bazı nukāt-ı nazardan mahzûrâtı dahi müntic olacağından mevâdd-ı mezkûrenin ilgāsı istisvâb olunmuş ve zât-ı Sadr-ı A'zamî protokolün Avusturya Hükûmeti ile diğer devletlere tebliği sırasında Berlin Muâhedesi'nin sâlifü'l-beyân yirmi üçüncü ve altmış birinci maddelerinin lağvı taht-ı imkânda olduğunu fakat protokolde münderic ve zikri mesbûk olan üç madde bizim talebimiz üzerine diğer taraftan kabul olunmuş ve bu da müşkilâtla husûl bulmuş olduğundan istenilirse bir nota ile bunların geri alınması kābil olacağını ve protokolün tebliği tekarrür ettiği halde Hey'et-i **[380]** A'yân'ın mülâhazâtı nazar-ı mütâla'aya alınarak îcabına bakılacağını beyân eylemiştir. Bu halde zikrolunan protokolün irâde-i seniyyeye dahi iktirânı hâlinde alel-usûl ilânıyla muâmelât-ı müterettibesinin îfâsı kuvve-i icrâ'iyyeye havâle olunur.

Bosna ve Hersek gibi asırlarca havza-i mülk-i Osmânî'de bulunan kıt'aların iftirâkı kararını tasdîke iştirâkinden dolayı Hey'et-i A'yân hissettiği teessüf-i amîka ilâveten gerek Kānûn-ı Esâsî'nin birinci maddesine ve gerek altmış dördüncü maddesinde kendisine verilen vazîfeye binâen şu-

rasını ihtâra mecbûrdur ki bakıyye-i memâlikimizi muhâfaza etmekliğimiz ve o yolda hâricen muîn ve müttefikler bulmaklığımız için şart-ı a'zam ve muallem ve muntazam ve îcabı hâlinde derhal hâl-i seferberîye ircâ' ile hedef-i harekâta sevki kābil kuvve-i askeriyyenin vücûdudur. Binâenaleyh bugünden sonra istitâat-ı mâliyyemizi her şeyden evvel bu emr-i mühimme sarfetmek farz-ı ayn hükmünde bulunduğunun dahi kuvve-i icrâ'iyyeye ihtârına ve protokol ile sâir evrâkının bâ-tezkire-i riyâset taraf-ı sadârete gönderilmesine hâl-i ictinâbda kalan bir re'y ve muhâlif bulunan diğer bir re'ye karşı ekseriyetle karar verilmiştir.

19 Rebîülevvel sene 1327 ve 28 Mart sene 1325

Hükûmet-i Osmâniyye cânibinden tanzîm olunan beyânnâmenin tercümesidir:

Muharrir-i imza Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciye Nâzırı 26 Şubat sene 1909 tarihinde Dersaâdet'te imza olunup metni zîrde muharrer bulunan protokolün münderecâtını Hükûmet-i Osmâniyye nâmına olarak tasdîk eyler.

Hükûmet-i Seniyye ile Avusturya ve Macaristan hükûmet-i müşterekesi beynlerinde muallakta bulunan bazı mesâili bil-ittifâk fasl u tesviye etmek arzusunda bulundukları cihetle muharrirîn-i imzâ Sadrazam fehâmetlü devletlü Hüseyin Hilmî Paşa hazretleriyle Hâriciye Nezâreti Vekili atûfetlü Gabriel Noradunkyan Efendi hazretleri ve Avusturya ve Macaristan fevkalâde ve murahhas Büyükelçisi asâletlü Johann Marquis Pallavicini hükûmet-i metbû'aları tarafından usûl ve nizâmı vechile me'zûniyet-i lâzımeyi hâiz oldukları halde mevâdd-ı âtiyyeyi kararlaştırmışlardır.

Protokol

Birinci Madde: Avusturya ve Macaristan Hükûmeti kadîm Yenipazar Sancağı hakkında Berlin Muâhedenâmesi ve Dersaâdet'te mün'akid 21 Nisan sene 1879 tarihli mukāvelenâme ile kendisine tevdî' olunan bil-cümle hukūktan sûret-i sarîhada ferâgat ettiğini beyân eder.

İkinci Madde: 21 Nisan sene 1879 tarihli muâhede ile Avusturya ve Macaristan hükûmet-i müşterekesinin Bosna ve Hersek hakkındaki kararı aleyhine cânib-i Bâbıâlî'den icrâ olunan protesto ve işbu karara mugāyir olarak hükûmât-ı müte'âkide beyninde mevcûd sâir bil-cümle ahkâm veya mukarrerât fesh u ilgā edilerek yerlerine eyâleteyn-i mezkûreteyn hakkında mevcûd her gûne ihtilâfın beynlerinde faysal-pezîr olduğunu ve karâr-ı mezkûrla Bosna ve Hersek'te tahaddüs eden hâl-i cedîdin Hükûmet-i Seniyyece sûret-i kat'iyyede tanınmış bulunduğunu mübeyyin ve müeyyid bulunan işbu protokol kāim edilmiştir.

Üçüncü Madde: An-asl Bosna ve Hersek ahâlisinden olup el-yevm memâlik-i Osmâniyye'de bulunan –işbu protokolün hîn-i tasdîkinde tarafeyn-i âkıdeyn beyninde teâtî olunacak notalarda zikrolunan eşhâs müstesnâdır– ve bir de an-asl memâlik-i Osmâniyye'nin aksâm-ı muhtelifesi ahâlisinden olup Bosna ve Hersek'te seyâhat tarîkıyle veya muayyen sûrette ikāmet eden tebea-i Osmâniyye kemâ-kân tâbi'iyyet-i Osmâniyyelerini muhâfazaya devam eyleyeceklerdir. Bosna ve Hersek ahâlisinden olup eyâleteyn-i mezkûreteynde sâkin bulunan sükkân kemâ fi's-sâbık Bosna ve Hersek kavânînine tevfîk-i hareket ederek memâlik-i Osmâniyye'ye hicrette serbest olacaklar ve memâlik-i Osmâniyye'ye geldiklerinde tebea-i Osmâniyye sıfatıyla kabul edileceklerdir. Gerek bunlar ve gerek Bosna ve Hersek ahâlisinden olup el-yevm memâlik-i Osmâniyye'de bulunanlar Bosna ve Hersek'te kâin emlâklarını keyfe mâ yeşâ tasarruf ve isti'mâl etmek ve iltizâma vermek veya doğrudan doğruya bizzat veya şahs-i sâlisler ma'rifetiyle idare eylemek hakkını hâiz olacaklardır. Şurası mukarrerdir ki an-asl Bosna ve Hersek ahâlisinden olup hicret etmemek fikriyle ba'de-mâ memâlik-i Osmâniyye'ye azîmet edecek olan kesân hakkında memâlik-i Osmâniyye'de Avusturya veya Macaristan tebeası misillü muâmele olunacaktır.

Dördüncü Madde: Bosna ve Hersek'te sâkin olan veya muvakkaten ikāmet eden ahâlî-i İslâmiyye'ye kemâ-kân serbestî-i mezheb ve serbestî-i âyîn-i ibâdet te'mîn edilecektir. Bil-cümle nüfûs-ı İslâmiyye mezâhib-i sâireye mensûb bilcümle Bosna ve Hersek ahâlisinin hâiz oldukları aynı hukūk-ı mülkiyye ve siyâsiyyeden istifâdede devam edeceklerdir. Cevâmi'-i şerîfede Halîfe-i Müslimîn sıfatıyla nâm-ı nâmî-i Hazret-i Pâdişâhî'ye hutbe kırâatine devam edilecektir. Hukūk-ı evkāfa kemâ-kân riâyet olunacak ve ahâlî-i İslâmiyye'nin rüesâ-yı dîniyyeleriyle olan münâsebâtına asla îkā'-ı mevâni' edilmeyecektir. Rü'esâ-yı mûmâ-ileyhim kemâ-fis-sâbık makām-ı meşîhat-i İslâmiyye'ye tâbi olacaklar. Reîs-i Ulemâ'nın menşûru cânib-i meşîhatten i'tâ kılınacaktır.

Beşinci Madde: Devlet-i Aliyye Arâzî Kānûnnâmesi ahkâmı mûcebince Hükûmet-i Seniyye'nin Bosna ve Hersek'te emlâk-i muhtelifeye mutasarrıf bulunduğu bir hükm-i karâr ile dahi mertebe-i sübûta vâsıl olmuş olmağla Avusturya ve Macaristan hükûmet-i müşterekesi işbu protokolün tasdîkı tarihinden i'tibâren on beş gün zarfında emlâk-i mezkûrenin bedeli olmak üzere Dersaâdet'te Hükûmet-i Seniyye'ye altın olarak iki buçuk milyon lira-yı Osmânî te'diye etmeyi taahhüd eyler.

Altıncı Madde: Avusturya ve Macaristan Hükûmeti işbu protokolün tasdîki tarihinden i'tibâren iki sene zarfında Devlet-i Aliyye ile Avrupa hukūk-ı düvelî esası üzerine bir ticâret muâhedenâmesi akdetmeyi taahhüd eyler. İşbu muâhedenâme Bâbıâlî'nin sâir ticâret muâhedâtı aynı esas **[381]** üzerine akd ve mevki'-i tatbîkine vaz' olundukta mer'iyyü'l-icrâ olacaktır. Buna intizâren Avusturya ve Macaristan Hükûmeti işbu protokolün tasdîkinden i'tibâren on beş gün zarfında memâlik-i Şâhâne'de râyic üzere alınan resm-i gümrüğün yüzde on birden on beşe iblâğına ve âtiyyü'z-zikr beş maddeye yeniden inhisârlar vaz'ına (petrol, sigara kâğıdı, kibrit, küûl ve oyun kağıdı) veyahud bunlardan istihlâk rüsûm-ı munzaması istîfâsına muvâfakat eder şu kadar ki aynı muâmelenin aynı zamanda ve bilâ-fark ve istisnâ memâlik-i sâire idhâlâtı hakkında tatbîk olunması meşrûttur. İnhisâra tâbi' mevâddın idhâli husûsunda işbu inhisârlar idaresi aynı mevâddın idhâlât-ı seneviyyesi esası üzerine

müesses yüzdesi nisbetinde Avusturya veya Macaristan mevâridâtından olan eşya tedârikine mecbûrdur. Şu kadar ki inhisâra tâbi' mevâddın teslîmi için teklîf olunacak fiyâtların hîn-i iştirâda piyasanın hal ü mevki'ine tevâfuk etmesi ve i'tâ olunacak eşyanın cins ve nevi'leri ve işbu cins ve nevi'lerden eşya için son üç sene zarfında kayd u işâret edilmiş olan fiyâtların hadd-i vasatîsi dahi nazar-ı i'tibâra alınmak lâzım gelir. Şurası mukarrerdir ki şâyet Devlet-i Aliyye sâlifü'z-zikr beş madde üzerine yeni inhisârlar vaz' edecek yerde bunlara istihlâk rüsûm-ı munzaması tarhına karar verecek olur ise işbu rüsûm-ı munzama memâlik-i Osmâniyye ile diğer bil-cümle memâlikin mahsûlât-ı mümâsilesine dahi aynı derecede tarh kılınacaktır.

Yedinci Madde: Devlet-i Aliyye'nin posta hizmetinde hâiz olduğu hakk-ı hükümrânîyi tasdîkan Avusturya ve Macaristan Hükûmet-i müşterekesi el-yevm ecnebî postahâneleri mevcûd olmayan mahallerdeki Avusturya ve Macaristan postahânelerini işbu protokolün tasdîkini müteâkib lağvetmeyi taahhüd ettiği gibi memâlik-i şâhânede postahâneleri mevcûd olan düvel-i sâire bunları lağvettikçe kendisi dahi memâlik-i Osmâniyye'deki sâir postahânelerini lağvetmeyi taahhüd eyler.

Sekizinci Madde: Bâbıâlî memâlik-i Osmâniyye'de uhûd-ı atîka usûlüne hitâm vermek ve yerine hukūk-ı düvel usûlünü vaz' eylemek maksadıyla alâkadâr olan düvel-i muazzama ile bir Avrupa konferansında veya sûret-i âharla müzâkerât icrâsı fikr ü niyetinde bulunduğu cihetle Avusturya ve Macaristan Hükûmeti Bâbıâlî'nin işbu niyâtının hak ve savâba mukārenetini bit-tasdîk bu husûsta kendisine muâvenet-i kâmile ve samîmiyyede bulunacağını şimdiden beyân eyler.

Dokuzuncu Madde: İşbu protokol tasdîk olunacak ve tasdîknâmelerin teâtîsini müteâkıb mer'iyyü'l-icrâ olacaktır. Tasdîknâmeler sür'at-i mümkine ile nihâyet işbu protokolün tarihinden i'tibâren iki ay zarfında Dersaâdet'te teâtî olunacaktır.

İşbu protokol 13-26 Şubat sene 1909 tarihinde Dersaâdet'te iki nüsha olarak tanzîm olunmuştur.

İmza	İmza	İmza
Pallavicini	Gabriel Noradunkyan	Hüseyin Hilmi

Muharrir-i imza işbu protokol ahkâmına tamamiyle riâyet edileceğini ve muhteviyâtının harfiyen icrâ olunacağını beyân eder.

İşbu beyânnâme Avusturya ve Macaristan Hükûmeti'nin tasdîkini hâvî olacak olan bu yolda bir beyânnâme ile mübâdele edilmek üzere tanzîm olunmuştur.

27 Rebîülevvel sene 1327 ve 5 Nisan sene 1325

MEKÂTÎB

Dârü'l-Hilâfe'de Sırâtımüstakīm Cerîde-i İslâmiyyesi'ne

Muhterem Efendim,

Arz-ı ihtirâm ve takdîm-i selâm ederim,

Sırâtımüstakīm gazetesi, himmetinizle, Ömer Efendi Yamaoka nâmına bu vakte kadar gelmişse de, maatteessüf bugüne kadar okuyup da istifâde eden olmamış. Lâkin bizim vürûdumuzdan beri ta'lîme mübâşeret ettiğimiz birkaç Japon talebeleri hamd olsun şimdi yavaş yavaş okumaya ve lügatler vâsıtasıyla tercüme etmeye başladılar.

Teessüf olunacak bir hal varsa, o da Rusya Hükûmeti'nin muhterem mecmûaya her vakit taarruz etmesi ve Rusya vâsıtasıyla gelen adedleri kesip biçip göndermesidir. Ezân-cümle 118'inci nüsha hiç gelmediği gibi 119'uncu nüshanın da son bir yaprağı nâkıs vürûd etti.

Vürûdumuzdan bir hafta sonra buraya bugüne kadar gelmiş âsâr-ı matbûa-i İslâmiyye'yi toplayarak (Asya-Gı-Kay) Cem'iyeti'nin salonlarından birini kütüphâne yaptık. Cem'iyetin genç a'zâlarından yine bir kaçı yakın vakitte Osmanlı lisanı ta'lîmine başlayacaklardır. Binâenaleyh bundan sonra kāri'leriniz daha tezâyüd edecektir.

Bu son günlerde cem'iyet-i muhterememiz *Day-to* yahud *Şems-i Tâli'* nâmıyla bir jurnal neşrine mübâşeret etti. Birkaç vakit sonra bir kısmını Osmanlı şîvesinde neşredeceğiz…

Sâir matbûât-ı Osmâniyye'ye dahi cem'iyetimizin adresini takdimle gazetelerini irsâl etmelerini ricâ etseniz pek memnun olurduk.

Tokyo fî 4 Kânûnisânî sene 1326

Ahmed Münir Reşid
Japon, Tokio
Akasaka – ku, Tooa – Doobounkai, M:Ohara

MATBÛÂT

Asya'dan Avrupa'nın Endişesi

Dünya yüzünde daima büyük tebeddüller vukūa gelmiştir. Eski zamandan beri cereyân eden ahvâle bakılırsa büyük vekāyi' ile harîta-i âlemin vaziyeti değiştiği gözlere çarpar. Bundan sonra öyle mühim vak'alar tehaddüs etmeyeceğini kimse iddia edemez. Bugün Avrupalıların büyük bir tebeddül bekledikleri yer, Asya kıtasıdır. Çin'in beş yüz milyon halkıyla Hindistan'ın üç yüz milyon ahâlisi daha şimdilerde uyanmaya başladıklarından birgün tamamiyle uyandıkları halde büyük vak'alara intizâr edilmek lâzım geleceğini teslimde kimse tereddüd etmez.

Japonya teyakkuzu Asya'da ilk adımdır. Japonların Ruslara galebesiyle bir yandan Çinliler, bir yandan Hindliler uyanmaya başlamışlardır. Avrupalıların **[382]** bu âna kadar Asya ahâlisine tehakkümleri Asyalıların hayât-ı husûsiyyelerinden ötürüdür. Avrupalıların mürâcaat ettikleri vesâit-i maddiyye ve ma'neviyye Asya ahâlisinin ma'lûmu olunca onların da ilerledikleri Japonya hareketiyle sâbittir. Asya'nın pek gecikmeyecek olan teyakkuz-ı umûmîsine karşı Ruslar ile İngilizler cidden düşünmeye başlamışlardır. İlk darbe herhalde ilk önce bu iki devlete teveccüh edecektir. Çin'de derûnî olarak bir terakkī hâsıl olduğu gibi Hindistan'da dahi zâhirî bir terakkī vardır.

Bu milletleri [şu] âna kadar tefrikaya düşüren şey felsefe-i dîniyye ile milliyet mes'eleleridir. Üçüncüsü de ihtilâf-ı elsinedir. Çin ve Hindistan'daki Bûdîlik ve Brahmanlık bu halkın ma'neviyâtı üzerine hüküm-fermâ olduğundan ecnebî tahakkümü bu dinlerin i'tikādât ve teşkîlâtında kendisine iyi bir zemîn bulmuştur. Diğer taraftan milletlerin çokluğu da Avrupalıların duhûlüne yardım etmiştir. Lisandaki ihtilâf da buna munzam olmuştur. Bugün Hindistan'da ve Çin'de söylenen lisanlar o kadar muhteliftir ki bir memleket ahâlisinden biri diğerinin lisanını anlamamaktadır.

Japonyalılar Avrupa'ya talebe gönderdikten sonra Avrupalıların gerek felsefe-i fikriyyelerine gerek teşkîlât-ı siyâsiyyelerine vâkıf olmuşlar ve taraf-ı mukābile dayanmak ancak o tarafın kullandığı vesâite mürâcaatla kābil olacağı hakîkatinden istiâne etmişlerdir. Japonların muvaffakıyeti Asya ahâlisine vaziyetlerini düşündürmüştür ki bu da pek tabîîdir. Mesela altı milyonluk bir Flemenk Devleti otuz milyon Cava ahâlisine hâkim olup kalmıştır. Yukarıda dediğimiz gibi bu ahvâl ilâ yevmi'l-kıyâm böyle kalamaz. Mutlaka Asya'da büyük vak'alar zuhûr edecektir. Amerika dârü'l-fünûnu muallimlerinden Mösyö John Mott bu mes'eleler hakkında âsâr-ı mühimme te'lîf etmiş, şimdi de konferanslar vermeye başlamıştır.

John Mott bu vekāyiin zuhûra geleceğini tasdîk ediyor. Ve istikbâle karşı âdetâ pek endîş-nâk görünüyor. İnkılâbât-ı âtiyyeye karşı John Mott Hıristiyanlığı düşünüyor, yedi sekiz yüz milyon halkın teyakkuzu ile kopacak kıyametlerden, hareketlerden ürküyor. Mûmâ-ileyh dünya alt üst olmamak için Asya ve Afrika ahâlisi arasında Hıristiyanlığın neşrine gayret edilmesini tavsiye ediyor. John Mott medeniyetin bütün iyiliklerini, fazîletlerini Hıristiyanlığa atfediyor. Ve terakkıyât-ı maddiyyeye nâil olan Asya ahâlisi Hıristiyanlık'la ülfet etmezler ise medeniyeti anlamak onlar için kābil olamayacağını iddia ediyor.

Mösyö John Mott bu husûsta ifrât-ı gayrete varıyor. Evvel-emirde şunu söylemek lâzım gelir ki, bu âna kadar Hıristiyan misyonerlerinin Asya'da sarfettikleri gayretten hiçbir netice hâsıl olamamıştır. Hıristiyanlığı kabul edenler ender olup onların da bir irtibât-ı i'tikādîleri bulunmadığı, yalnız beş on kuruş dünyalık için sûret-i zâhirede hıristiyan oldukları yine misyonerlerin ifâdesinden anlaşılıyor.

Bir de fezâil-i medeniyyenin sırf Hıristiyanlığa müstenid olduğu delilsiz bir da'vâdır. Fezâil-i medeniyye denilen şey fezâil-i ahlâk ise her dinde ahlâkī fazîletler vardır. Hiçbir din katl-i nüfûsu, hetk-i nâmûsu, gasb u sirkati, benî nev'e fenâlığı tecvîz etmez. Medeniyetlerin ahîri olan medeniyet-i İslâmiyye ki en sonra geldiği için tekâmül-i beşerîye muvâfık bir medeniyettir, fezâil-i ictimâiyye için vaz' ettiği usûl ve kavâidin pek çoğu şimdiki medeniyet-i âleme nice mebâhiste esas teşkîl etmiştir. Hükûmet-i İslâmiyye'nin kuvvetli zamanlarına bir kere bakalım. İslâmiyet'in medeniyeti sâyesinde değil midir ki müslüman olmayan akvâm hep yerlerinde bırakılmış, medeniyet-i hâzıranın Avrupa'da bir kāide olarak kabul ettiği bazı tazyîkāta bile İslâmiyet tenezzül etmemiştir. İslâmiyet'te bir kimseye ikrâh ile din kabul ettirmek câiz değildir. İslâmiyet'in kendine mahsûs fezâil-i ictimâiyyesi olmasa idi önüne geleni çiğner geçerdi. Halbuki çiğnemedi. O yeni milletleri de yurtlarında bırakarak onları himâye etti. Avrupa hukūk müelliflerinden bir zât "İslâmiyet'in hâmî-i edyân olduğuna Türkiye'deki milel-i muhtelifenin bekāsı kadar kuvvetli bir delil olamaz. Neden Avrupa'da milletler kalmadı? Binâenaleyh Türkiye'de ve memâlik-i İslâmiyye'de serbestî-i vicdâna Avrupa'dan pek ziyâde dikkat edilmiştir" sözleriyle teslîm-i hakîkat ediyor. Brahmanlık ve Bûdîliğe gelince bu dinlerin esâs-ı i'tikādiyyât ve felsefesi de Mösyö John Mott'un kavlini tekzîb ediyor.

John Mott neşr-i Hristiyânî'ye lüzum göreceğine Avrupa düvel-i mütehakkimesine başka bir felsefe tavsiye etmeli idi. Demeli idi ki: "Asya akvâmının uyanıp kendine geleceği muhakkaktır. Bu adamlar da benî beşerin a'zâsındandırlar. Onlar ile münâsebette bulunan Avrupa akvâmı daima hakşinâslık ve fazîlet üzerine muâmele etmelidirler. Onları hukūk-ı beşeriyyetten istisnâ etmemeli, mevki' ve şeref-i âdemîlerini tanımalıdır. Daima fazîlet-i ictimâiyye göstererek onların muhabbetlerini celbetmelidir. Avrupa ile Asya arasında fikr-i insâniyyette iştirâk hâsıl olursa artık Avrupa'nın korkusu kalmaz."

Asya ve Afrika akvâmının hukūkuna riâyet edilmedikçe onlar bit-tabi' Avrupa'ya düşman olacaklar, bir gün gelecek ki o sekiz dokuz yüz milyon halk intikām lüzumunu hissedeceklerdir. Mösyö John Mott endîş-nâk olmakta haklıdır. Yalnız gösterdiği çâre, bir çâre-i mü'essir değildir. Çünkü o çâre ne hakîkate muvâfıktır, ne de kābil-i tatbîktir. Efkâr-ı Hristiyâniyye Avrupa'daki akvâm arasında bile bir vesîle-i i'tilâf olmamış ve olmuyor. Bugünkü Avrupa'nın muharriki menfaat-i siyâsiyye ve tefevvuk-ı millîdir. Ondan başka bir sâik yoktur. Hele Avrupa'nın Asya'daki siyâsetinde Hıristiyan dinine tatbîkan hareket ediliyor diye bir iddia hiç dermiyân olunamaz. Avrupalılar müsâvât-ı beyne'l-beşeri Hıristiyanlığa atfetmek isterler ise Asya'daki politikaları bu iddialarını hiç isbât edemez. Çünkü Avrupa'da tatbîk ettikleri kavâid-i hukūku Asya'daki akvâma teşmîl etmekten kaçınıyorlar. Diyânetten muktebes olan kavânînin ise bu gibi istisnâları olamaz.

Yeni İkdâm

* * *

[383] Devlet-i Aliyye – İngiltere

Hafî Bir Me'mûriyet-i Siyâsiyye – İngiltere'de bir Balkan Komitesi bulunduğunu ve bu Komite'nin mukaddemâ Makedonya işlerinde Türkiye aleyhinde pek çok teşebbüsâtta bulunmuş olduğu ma'lûmdur.

Türkiye'de meşrûtiyetin gayr-i muntazar sûrette teessüsü üzerine memâlik-i garbiyyede Osmanlılara tarafdar pekçok kimseler meydanda görünmeye başlayınca İngiltere'deki Balkan Komitesi dahi İttihâd ve Terakkī Cem'iyeti ile akd-i râbıta-i dostî eylemek mesleğini ittihâz eyleyivermiş idi.

Maamâfih bir zamandan beri memâlik-i garbiyyenin bazılarında Türkiye menâfiine muzır neşriyâta meydan verildiğinden oralarda efkâr-ı âmmenin böyle tebeddül-i serî'i

üzerine Balkan Komitesi dahi yine eski meslek-i ma'lûmuna rücû' alâimini göstermiştir.

Sırâtımüstakīm risâle-i mu'teberesinin geçmiş nüshalarına mürâcaat olunursa Balkan Komitesi'nin bundan beş ay mukaddem Londra'da akdeylediği ictimâ'-i umûmî-i senevîde okunan lâyihasının meâli ile mâzî ve haldeki meslek-i sahîhini müş'ir tafsîlât-ı mühimme görülür. Balkan Komitesi'nin reisi parlemento a'zâsından ve ashâb-ı servetten Mösyö Baxton bu defa me'mûriyet-i hafiyye-i siyâsiyye ile Sofya ve İstanbul'u ziyâret için Londra'yı terk eylemiştir.

Mûmâ-ileyhin me'mûriyet-i hafiyyesinin gazetelere daha mebâdîde aksetmesi onun fikr u mesleğine muhâlif olan bazı siyâsiyyûnun tedâbîr-i âkılesinden olsa gerektir.

Mösyö Baxton öteden beri Bulgaristan'ın büyük bir muhibbi olduğunu gösteregeldiğinden Hükûmet-i Osmâniyye ile Bulgaristan Hükûmeti arasında ihtilâfı dâimî olan hâlâtın izâlesi için icrâ-yı nüfûz maksadıyla buralara geldiği zannedilebilir ise de pek mevsûk bir menba'dan teraşşuh eden ma'lûmâta nazaran bu ziyâretin sebebi büsbütün başkadır. Mösyö Baxton böyle bir siyâsî me'mûriyetle İstanbul'a gitmeyi Londra Sefâret-i Seniyyesi me'mûrlarından bir zât ile birlikte tasavvur ve tertip eylemiştir.

İngiliz Kabinesi a'zâsından olan amcazâdesi tarafından vukūa gelen bir tavsiye üzerine İngiliz Hâriciye Nâzırı Sir Edward Grey cenâbları Mösyö Baxton'un "misyon-ı politik" yani me'mûriyet-i siyâsiyyesini icrâ eylemesine husûsî ve nîm-resmî sûrette muvâfakat göstermiştir.

Zâhir-i hâle bakılınca bu İstanbul ziyâreti Devlet-i Osmâniyye ile İngiltere arasında tezyîd-i münâsebât-ı dostâne maksadına hamlolunabilir. Bu gibi turuk-ı mu'avvece ile umûr-ı muazzamanın tarîk-ı matlûbda cereyân edebileceği tefekkür-i dakīk ashâbınca bâtıl bulunduğundan ve me'mûriyet-i siyâsiyye işinin tasavvur ve tertibinde âmâl-i şahsiyye tervîcinin umûr-ı milliyyeye hizmet maksadından ziyâde mündemic olduğu göze çarptığından bu husûs hakkında Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmânî a'zâsından siyâset-i hâriciyye ile meşgūl olan zevât-ı kirâmın nazar-ı dikkatleri hasbe'l-ihlâs celbolunur. Şurası da ilâve edilebilir ki Basra Körfezi'ne ve Yemen'e müteallık hâdisâtın zikrinde İngiliz cerâid-i mühimmesinin ittihâz ettiği tarz-ı lisânın pek de hüsn-i niyyete mübtenî olmadığı görülüp durur iken meslek-i sâbık-ı siyâsîsi ma'lûm olan bu genç zâtın tezyîd-i münâsebât-ı dostâne zımnında İstanbul'a gitmesi oldukça garip görünür.

(Balkan)

HAKĪKAT: ANADOLU SESLERİ

Haftada iki defa çıkan *Eskişehir* refîk-ı muhteremimiz ba'de-mâ –25 Kânûnisânî'den i'tibâren– *Hakīkat: Anadolu Sesleri* nâmıyla her gün intişâr edecektir. Muvaffakıyetini temennî ederiz. *Hakīkat* maksadını şu sözlerle hülâsâ ediyor.

"İstanbul'un mütebessim ve raksân muhîtinden devşireceği taze ve nermîn hayalleri demir kollarıyla Anadolu'nun kâbuslu kasvetli köşelerine serperek şenlendirmeye çalışmak ve o harâbelerden toparlayabildiği feryâdları, iniltileri götürüp pâyitahta silkerek şetâretlere biraz da mâtem katmaktır.

Birbirinin aynı sayılmalarına rağmen gayrı gibi davranan bu iki zıddı barıştırmak bakalım müyesser olacak mı? Tevlîd ettikleri nâleleri görünce acaba neş'eler kaçmayacak mı! Hizmet ettikleri neş'eler karşısında nâleler artmayacak mı?

Hakīkat yanık bağırlardan kopup gelen acı, acı *Anadolu Sesleri* ile meydanda bulundukça, ince duygulu bazı kulakları incitirse ma'zûr görülmelidir. Zîrâ:

"Derd ağlatır, aşk söyletir."

Zekâtın Donanma İânesine Verilebileceğine Dâir Fetvâ-yı Âlî – Donanma-yı Osmânî'nin terakkī ve teâlisine medâr olmak üzere zekâtın iâneye i'tâsı câiz olup olmayacağı hakkında Donanmâ-yı Osmânî Mu'âvenet-i Milliyye Cem'iyeti tarafından vukū' bulan istiftâ üzerine zekâtta niyet ve fakīre temlîk lâzım ve müzekkî olan kimsenin malından zekâtını ifrâz hîninde niyet eylemesi kâfî olmağla Donanma Cem'iyeti tarafından iâne kasası başında bir fakīr müslim bulundurularak müzekkîler cânibinden zekât olmak niyetiyle tefrîk edilen mebâliğ mâ-dûnu'n-nisâb olarak bit-tav' ol fakīre temlîk ve i'tâ ve fakīr-i mezkûr mâlik-i nisâb olmamak için yedinde cem' ve ibkā etmeksizin ihtiyârıyla hemen iâne kasasına teslîm etmesi mukārin-i cevâz-ı şer'-i âlî olacağından tezâyüd ve teâlîsi cidden derece-i lâzımede bulunduğu emr-i gayr-ı münker olan Donanmâ-yı Osmânî'ye bu sûretle de iânede bulunan müslimîn hem farz-ı zekâtı edâ etmiş hem de başkaca nâ'il-i ecr-i cezîl ve şâyeste-i mükâfât-ı uhreviyye olacakları Fetvâhâne-i Âlî'den cevaben beyân olunmuştur.

[384] ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI
İâne Defteri

Kuruş	Para	
368	20	Geçen Haftadan nakl-i yekûn
1539		Hamiyetli bir âilenin zükûr ve inâs her ferdi tarafından verilen
1425		Kavala'da Dalyanlar Mültezimi Süleyman Sûdî Efendi'den
27		Edirne-Karaağaç: İkinci Ordu Piyâde Küçük Zâbit Mektebi Birinci Bölüğü Yüzbaşısı Hüseyin Bey
108		Sırâtımütakīm Müessislerinden Ebu'l-Ulâ Bey'den
108		Sırâtımütakīm Müessislerinden Eşref Edîb Bey'den
40		Erzâk-ı Askeriyye Müteahhidi Velçetrinli Ali Bey-zâde Mehmed Bey
20		Aksaray'da Kānûn-ı Esâsî Eczâhânesi Sahibi Suriye Eşrâfından Necîb Bey
20		Haydar Paşa Hastahânesi'nde Emrâz-i Asabiyye Mütehassısı Rüşdü Bey
20		Emrâz-ı Vilâdiyye ve Etfâl Mütehassısı Pandeli Zonus Efendi
3675	20	

* * *

Sırâtımüstakīm Risâle-i Muhteremesi'ne

Muhtelif mahallerde zuhûr eden bir nur gibi İslâmlar ervâh ve hakāik i'tibâriyle müttehiddir. İslâmlar "Kazâ-i şehvet" "imzâ-i gadab" "lezzet-i hayâliyye"den ibâret olan lezzât-ı dünyeviyyede değil celâl-i hazret-i lâhûtiyye ile mütehallî olarak envâr-ı samedâniyye-i kudsiyyeden bile iktibâs-ı feyz etmede bir müslim kardeşini unutmazlar kendilerine arzu ettikleri şeylerin mislini kardeşleri için de arzu ederler.

Binâenaleyh Asya-yı Vustâ'daki kardeşlerimize iâneye delâletle İslâmlığa âid bir vazîfeyi yaptığınızdan dolayı tebcîl-i celîl-i risâlet-penâhîye nâiliyetiniz muhakkaktır.

[1](إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا) va'd-i samedânîsine binâen elbet bizim de bir meserretli günümüz olacağını arz ile o kardeşlerimize nâçîzâne gönderdiğim on beş Fransız lirasını îsâl buyurmanızı niyâz eylerim efendim.

Fî 23 Kânûnisânî Sene 1326

Kavala'da Dalyanlar Mültezimi
Süleyman Sûdî

* * *

Sırâtımüstakīm Mecelle-i Muhteremesi Müdîriyet-i Aliyyesi'ne

Türkistan'da ahîren vukūa gelen ve günlerce tevâlî eden harekât-ı arziyyeden binlerce din kardeşlerimizin mahv u tebâh, binlerce İslâm âilelerinin melcesiz, aç ve bî-ilâc, imdâd ve muâvenete muhtaç olduklarını Cerman cerâidinde kemâl-i teessürle okumuş idik – muhterem Sırât'ın bu hafta gelen nüshasında ise bu can ve hânumân-sûz felâkete ma'rûz kalan zavallı din kardeşlerimize te'mîn-i mu'âvenet için *Sırâtımüstakīm* nâmına bir iâne defteri açıldığını nazar-ı şükrân ile gördük. Binâenaleyh bu âfet-zede ihvân-ı dînimizin imdâd ve muâvenetlerine müsâraat muktezâ-yı hamiyyet ve İslâmiyyet olduğundan berâ-yı tahsîl Berlin'de bulunan zâbitândan iâneten dercedilen (213) iki yüz on üç mark postaya teslîm ve i'tâ-yı iânede bulunan hamiyet-mendânın esâmîsini mübeyyin cedvel leffen takdim kılındı. Şu nâçîz meblağ şu kış ve kıyamette, karlar üstünde perîşân kalan müslüman kardeşlerimizden hiç olmazsa birkaçının birkaç günlük tehvîn-i zarûret ve sefâletine medâr olursa yine bizim için ne mutlu!..

Berlin

Mülâzım-ı Evvel
Yusuf Rıza

Hâmiş: Keyfiyet-i i'âneden henüz haberdâr olamayan hamiyet-mendânın i'tâ edecekleri meblağ bilâhare takdim edileceği ma'rûzdur.

	Mark
Erkân-ı Harb Binbaşı Hakkı Bey	10
Erkân-ı Harb Kol Ağası Rüşdü Bey	10
Erkân-ı Harb Kol Ağası Rıfat Bey	15
Topçu Yüzbaşısı Hakkı Bey	10
Topçu Yüzbaşısı Kemal Bey	10
Süvârî Yüzbaşısı Mürsel Bey	10
Piyade Yüzbaşısı Raûf Bey	15
Piyade Yüzbaşısı Alaaddin Bey	10
Topçu Yüzbaşısı Muzaffer Bey	10
Piyade Mülâzım-ı Evveli Remzi Bey	15
Piyade Mülâzım-ı Evveli Yusuf Rıza Bey	15
Piyade Mülâzım-ı Evveli Cafer Bey	10
Piyade Mülâzım-ı Evveli Hakkı Bey	15
İstihkâm Mülâzım-ı Evveli Fahri Bey	10
Şimendöfer Taburu Mülâzım-ı Evveli Hâlid Bey	10
Kale Topçu Mülâzım-ı Evveli Hayri Bey	15
Süvâri Mülâzım-ı Evveli Celal Bey	10
Süvâri Mülâzım-ı Sânîsi Ekrem Bey	10
	210
Pansiyon Sahibesi Fräulein Schuli tarafından	3
	213

* * *

Kafkasya'da İntişâr Eden *Necât* Refîkımız Yazıyor:

Verni'den: Yer altında hissolunan birinci hareket tamam beş dakika devam etmiştir. Ondan sonra birbirini müteâkıb vâki' olan hareketler ahâliyi son derece korkutmuştur. Bu defaki tezelzülât-ı arziyye büyük bir dâire dâhilinde vâki' olarak Türkistan-ı Çînî'deki Gulca şehrine kadar imtidâd etmiş ve oraları dûçâr-ı hasâr eylemiştir. Dağlarda ve ovalarda 4 arşın eninde (arzında) çatlaklar husûle gelmiştir. Her yerde olduğu gibi burada dahi zelzeleden ne kadar taş ve topraktan olan ebniye var ise yıkılmış, yalnız tahtadan inşa olunanlar kalmıştır. Ahâli hâl-i heyecândadır. Birinci gürültü hâsıl olunca ahâli gece 15 derece soğuğa bakmayarak çırçıplak oldukları halde evlerinden köçelere kaçmışlar. Yalnız Verni şehrinin üzerinde 40 adam telef ve 200 adam mecrûh olmuştur. Eyâlette ise olanların mikdârı 1000'e bâliğ olmuş ise de yaralıların mikdârı ta'yîn edilememiştir.

Hasârât-ı maddiyye gāyet büyüktür. Ticâret münkatı olmuştur. Her yer bir harâbe-zâr hâlini kesbetmiştir.

Birçok âile halkı mesken ve me'vâsız kalmıştır. Yalnız Verni'de açıkta kalanların adedi 1000'e yakındır. Yerin hâlâ arasıra teprenmekte olması ahâlinin dûçâr olduğu havf u dehşetin izdiyâdına bâis olmaktadır. Birçokları korkudan deli divâne olmuştur. Ahâli kāfile kāfile yurtlarını terk edip kaçıyorlar. Birçok adamlar köçelerde arabalarda yatıyorlar. Hâsıl-ı kelâm felâket-zedegânın ahvâlî gāyet perîşândır. Bir yandan muâvenet olmayınca bunların îvâ ve iâşesi mümkün olmayacaktır.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

[1] İnşirâh, 94/6.

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

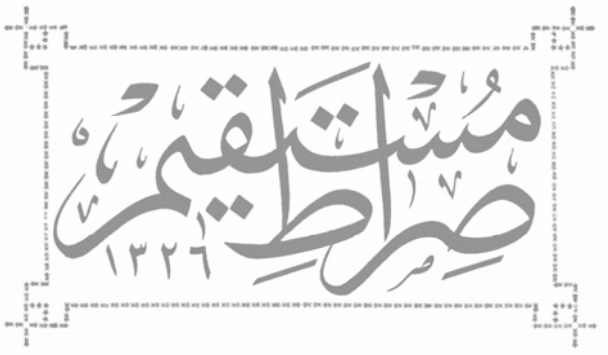

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

16 Şubat 1911 | 16 Safer Perşembe 3 Şubat 326 | **Beşinci Cild - Aded: 128**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDİSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

74- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ العَاصِ رضى الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) وَقَفَ فِي حَجَّةِ الوَدَاعِ بِمِنًى لِلنَّاسِ يَسْأَلُونَهُ، فَجَاءهُ(2) رَجُلٌ فَقَالَ: لَمْ أَشْعُرْ فَحَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَذْبَحَ؟ فَقَالَ: «اذْبَحْ وَلاَ حَرَجَ» فَجَاءَ آخَرُ فَقَالَ: لَمْ أَشْعُرْ فَنَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ؟ قَالَ: (3) «ارْمِ وَلاَ حَرَجَ» فَمَا سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلاَ أُخِّرَ إِلَّا قَالَ: «افْعَلْ وَلاَ حَرَجَ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (ان رسول الله صلى الله عليه وسلم). 2) Diğer rivâyette zamîrsiz olarak (فجاء). 3) Diğer rivâyette (فقال).

74- Tercüme

Abdullah bin Amr bin el-Âs radiyallâhu anhümâdan rivâyet olunuyor ki:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem Haccetü'l-Vedâ' esnâsında halk sor(up öğren)sin diye Mina'da durdu. Yanına biri gelip: "Bilemedim de (kurban) kesmeden tıraş oldum" dedi. "Kurbanını kes. Günahı yok" buyurdu. Diğeri gelip: "Bilemedim de remyden evvel (kurban) kestim" dedi. "Remy et. Günahı yok" buyurdu. Nebiyy-i Mükrerrem sallallâhu aleyhi ve selleme (o gün) takdim ve te'hîr edilmiş birşey sorulmadı ki (cevabında): "Yap. Günahı yok" buyurmasın.

75- Hadîs-i Şerîf

عن ابى هُرَيْرَةَ رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يُقْبَضُ العِلْمُ، وَيَظْهَرُ الجَهْلُ وَالفِتَنُ(1)، وَيَكْثُرُ الهَرْجُ» ، قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الهَرْجُ؟ فَقَالَ: «هَكَذَا بِيَدِهِ فَحَرَّفَهَا، كَأَنَّهُ يُرِيدُ القَتْلَ.»

1) Diğer rivâyette (يقبض العلم وتظهر الفتن).

75- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem (bir kere): "İlim kabzolunacak (yani kaldırılacak) cehl ü fiten zuhûr edecek ve herc çoğalacaktır" buyurdu. "Yâ Resûlallâh! Herc nedir?" diye sordular. Murâd-ı âlîsi katl imiş gibi elini münharifen indirerek: "İşte böyle" buyurdu.

[386]

76- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَسْمَاءَ بنت ابى بكر رضى الله عنهما قَالَتْ: أَتَيْتُ عَائِشَةَ رَضى الله عنها وَهِيَ تُصَلِّي فَقُلْتُ: مَا شَأْنُ النَّاسِ؟ فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ، فَإِذَا النَّاسُ قِيَامٌ، فَقَالَتْ: سُبْحَانَ اللَّهِ، قُلْتُ: آيَةٌ؟ فَأَشَارَتْ بِرَأْسِهَا: أَيْ نَعَمْ، فَقُمْتُ حَتَّى علانى(1) الغَشْيُ(2)، فَجَعَلْتُ أَصُبُّ عَلَى رَأْسِي المَاءَ، فَحَمِدَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ أَكُنْ أُرِيتُهُ إِلَّا رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي هذا(3) حَتَّى الجَنَّةُ(4) وَالنَّارُ، فَأُوحِيَ إِلَيَّ: أَنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ مِثْلَ أَوْ قَرِيبًا(5) مِنْ فِتْنَةِ المَسِيحِ الدَّجَّالِ، يُقَالُ مَا عِلْمُكَ بِهَذَا الرَّجُلِ؟ فَأَمَّا المُؤْمِنُ أَوِ المُوقِنُ فَيَقُولُ: هُوَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَالهُدَى، فَأَجَبْنَا وَاتَّبَعْنَا(6)، هُوَ مُحَمَّدٌ(7) ثَلاَثًا، فَيُقَالُ: نَمْ صَالِحًا قَدْ عَلِمْنَا إِنْ(8) كُنْتَ لَمُوقِنًا بِهِ. وَأَمَّا المُنَافِقُ أَوِ المُرْتَابُ فَيَقُولُ: لاَ أَدْرِي، سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُهُ.»

1) Diğer rivâyette (حتى تجلانى). 2) Gayn'ın fethi, şın'ın sükûnu ve yâ'nın tahfîfiy)ledir. Diğer rivâyette şîn'in kesri ve yâ'nın teşdîdiyledir. 3) Bazı rivâyette (هذا) yoktur. 4) Üç i'râb ile mervîdir. 5) Diğer rivâyette (مثلا او قريبًا). 6) Diğer rivâyette zamîrsiz olarak (فاجبنا واتبعنا). 7) Bazı nüshalarda (هو محمد صلى الله وسلم). 8) Hemze'nin kesr ve fethiyle mervîdir.

76- Tercüme

Esmâ binti Ebî Bekr radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Küsûf zamanında) Âişe radiyallâhu anhâ nezdine namaz kılarken gittim. "(Bu) halka ne oluyor? (Neden korkuyorlar?)" dedim. Gökyüzüne doğru işâret etti. (Bir de baktık ki) halk namaza durmuşlar. Âişe radiyallâhu anhâ: "Sübhânallâh!" dedi. "Bu bir âyet-i (azâb) mı?" diye sordum. Başıyla "Evet" diye işâret etti. Bunun üzerine ben de (namaza) durdum. Ve baygınlık gelinceye kadar (kıldım). (Böyle olunca) başıma su dökmeye başladım. Müteâkiben Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra buyurdu ki: "Cennet ve Cehenneme varıncaya kadar bana göstermedik hiçbir şey kalmadı ki bu makāmda görmüş olmayayım. Bana vahyolundu ki siz kabirlerinizde Mesîh-i Deccâl (yüzünden çekilecek) imtihanlara benzer yahud ona karîb* bir imtihan geçireceksiniz. (Ölmüş kimseye): 'Bu adam (yani Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem) hakkındaki ilmin ne râddededir?' diye sorulacak. Mü'min veyahud sâhib-i yakîn** olan kimse: 'O (zât-ı şerîf) Muhammed'dir. O (zât-ı şerîf) Allah'ın Resûlü'dür. Bize (âyât)-ı beyyinât ile hidâyet getirdi. Biz de (davetine) îcâbet ve (isrine) mütâbaat ettik. O (zât-ı şerîf) Muhammed'dir' diyecek. (Ve bu söz) üç kere (tekrar olunacak). Ondan sonra (o kimseye): '(Öyle ise yat da rahatına bak. O (zât-ı şerîfin nübüvvetine) yakînin olduğunda şüphemiz kalmadı' denilecek. Yok münâfık ise veyahud kalbinde şek*** varsa (o suâle karşı): 'Ben ne bileyim? İşittim, halk bir şeyler söylüyordu. Ben de söyledim' cevabını verecek."

77- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الحَارِثِ رضى الله عنه أَنَّهُ تَزَوَّجَ ابْنَةً(1) لِأَبِي إِهَابِ بْنِ عُزَيْزٍ فَأَتَتْهُ امْرَأَةٌ فَقَالَتْ: إِنِّي قَدْ أَرْضَعْتُ عُقْبَةَ وَالَّتِي تَزَوَّجَ بها(2). فَقَالَ لَهَا عُقْبَةُ: مَا أَعْلَمُ أَنَّكِ أَرْضَعْتِنِي، وَلاَ أَخْبَرْتِنِي(3)، فَرَكِبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ(4) رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (5) «كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ» فَفَارَقَهَا عُقْبَةُ، وَنَكَحَتْ زَوْجًا غَيْرَهُ.

1) Diğer rivâyette (بنتا). 2) Bazı nüshalarda (بها) yoktur. 3) Ekser nüshalarda yâ'sız olarak (ار ضعتنى ولا اخبرتنى). 4) Bir rivâyette yalnız (قال). 5) Diğer rivâyette (النبى صلى اليه وسلم).

77- Tercüme

Ukbe bin el-Hâris radiyallâhu anhdan mervîdir ki: İhâb bin Uzeyr'in kızını tezevvüc etti. Derken yanına bir kadın gelip: "Ukbe'yi de tezevvüc ettiği kadını da ben emzirdim" dedi. Ukbe ona: "Senin ne beni emzirdiğini, ne bunu söylediğini bilmiyorum" cevabını verdi. Ve (hayvanına) binip Medine'ye (huzûr-ı) Resûllullâh sallallâhu aleyhi ve selleme gitti. Keyfiyeti sordu. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem: "Nasıl olur ya? Bir kere (bu söz) söylenmiştir" buyurdu. Bunun üzerine Ukbe o kadından müfârakat etti. O da başka bir kocaya vardı.

78- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عُمَرَ رضى الله عنه قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَجَارٌ لِي مِنَ الأَنْصَارِ فِي بَنِي أُمَيَّةَ(1) بْنِ زَيْدٍ وَهِيَ(2) مِنْ عَوَالِي المَدِينَةِ وَكُنَّا **[387]** نَتَنَاوَبُ النُّزُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَنْزِلُ يَوْمًا وَأَنْزِلُ يَوْمًا، فَإِذَا نَزَلْتُ جِئْتُهُ بِخَبَرِ ذَلِكَ اليَوْمِ مِنَ الوَحْيِ وَغَيْرِهِ، وَإِذَا نَزَلَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ. فَنَزَلَ صَاحِبِي الأَنْصَارِيُّ يَوْمَ نَوْبَتِهِ، فَضَرَبَ بَابِي ضَرْبًا شَدِيدًا، فَقَالَ: أَثَمَّ هُوَ؟ فَفَزِعْتُ فَخَرَجْتُ إِلَيْهِ، فَقَالَ: حَدَثَ(3) أَمْرٌ عَظِيمٌ. فَدَخَلْتُ(4) عَلَى حَفْصَةَ فَإِذَا هِيَ تَبْكِي، فَقُلْتُ: أَطَلَّقَكُنَّ(5) رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَتْ: لاَ أَدْرِي، ثُمَّ دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ وَأَنَا قَائِمٌ: أَطَلَّقْتَ(6) نِسَاءَكَ؟ قَالَ: «لاَ» فَقُلْتُ: اللَّهُ أَكْبَرُ.

1) Bir rivâyette (من بنى امية). 2) Bir rivâyette (وهو). 3) Eldeki Buhârî nüshalarında (قد حدث). 4) Bir rivâyette yalnız (دخلت), diğerinde ise (قال فدخلت). 5) Bir rivâyette hemzesiz olarak yalnız (طلقكن). 6) Bir rivâyette yine hemzesiz olarak yalnız (طلقت).

78- Tercüme

Ömer (bin el-Hattâb) radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor: Ensârdan bir komşum ile beraber Benî Ümmeyye bin Zeyd (kabilesi) içinde ikāmet ediyordum. (Bu kabilenin ikāmetgâhı) Medine'nin Avâlî denilen semtindedir. Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin nezdine nöbetleşe inerdik. Bir gün o iner, bir gün ben inerdim. Ben indiğim zaman o gün vahiy vesâireye dâir (ne duyarsam) haberini (komşuma) getirirdim. O da indiği zaman böyle yapardı. Ensârî arkadaşım (bir defa) nöbetine tesâdüf eden günde indi. (Dönüşünde) kapımı pek şiddetli çalarak: Burada mı? diye sordu. (Fena halde) ürktüm. Yanına çıktım. "Büyük birşey hâdis oldu" dedi. (Medine'ye inip) Hafsa'nın yanına girdim. Baktım ki ağlıyor. "Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem sizleri (yani zevcât-ı tâhirât) tatlîk mi etti?" diye sordum. "Bilmiyorum" dedi. Ondan sonra Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin yanına girdim. Ayaküstü durduğum yerde: "Zevcelerini tatlîk mi ettin?" dedim. "Hayır" buyurdu, bunun üzerine ben de "Allâhu ekber" demişim.

79- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الأَنْصَارِيِّ رضى الله عنه قَالَ: قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لاَ أَكَادُ أُدْرِكُ الصَّلاَةَ مِمَّا يُطَوِّلُ(1) بِنَا فُلاَنٌ، فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْ يَوْمِئِذٍ(2)، فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ مُنَفِّرُونَ(3)، فَمَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ المَرِيضَ، وَالضَّعِيفَ، وَذَا الحَاجَةِ.»(4)

1) Diğer rivâyette (مما يطل). 2) Diğer rivâyette (منه من يومئذ). 3) Diğer rivâyette (ان منكم منفرين). 4) Diğer rivâyette (وذوالحاجة).

79- Tercüme

Ebû Mes'ûd Ensârî radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

---

* Bu şek Esmâ radiyallâhu anhânın lâfzı hakkında ara yerdeki râvînin şekkidir.

** Bu şek de ara yerdeki râvînindir.

*** Lâfızdaki bu şek de diğer ikisi gibi râvînindir.

(Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme) biri gelip: Yâ Resûlallah! Fülânca bize (namaz kıldırırken) o kadar uzatıyor ki âdetâ namazı terk edecek gibi oluyorum. Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemi hiçbir mev'izede o günkü kadar gazablı görmedim. Buyurdu ki: "Ey nâs! Sizde tenfîr hasleti vardır. (İçinizden) halka namaz kıldıran olursa hafîf tutsun. Çünkü cemâatin içinde hastası, zaîfi, iş güç sahibi olanı var."

80- Hadîs-i Şerîf

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الجُهَنِيِّ رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ اللُّقَطَةِ، فَقَالَ:(1) «اعْرِفْ وِكَاءَهَا، أَوْ قَالَ وِعَاءَهَا، وَعِفَاصَهَا، ثُمَّ عَرِّفْهَا سَنَةً، ثُمَّ اسْتَمْتِعْ بِهَا، فَإِنْ جَاءَ رَبُّهَا فَأَدِّهَا إِلَيْهِ» قَالَ: فَضَالَّةُ الإِبِلِ؟ فَغَضِبَ حَتَّى احْمَرَّتْ وَجْنَتَاهُ، أَوْ قَالَ احْمَرَّ وَجْهُهُ، فَقَالَ: «وَمالَكَ(2) وَلَهَا، مَعَهَا سِقَاؤُهَا وَحِذَاؤُهَا، تَرِدُ المَاءَ وَتَرْعَى الشَّجَرَ، فَذَرْهَا حَتَّى يَلْقَاهَا رَبُّهَا» قَالَ: فَضَالَّةُ الغَنَمِ؟ قَالَ: «لَكَ، أَوْ لِأَخِيكَ، أَوْ لِلذِّئْبِ.»

1) Bir rivâyette yalnız (قال). 2) Bir rivâyette vâv ile (و ما لك), diğerinde ise fâ ile (فمالك).

80- Tercüme

Zeyd bin Hâlid Cühenî radiyallâhu anhdan rivâyet olunuyor ki:

Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemden biri lukatayı (yani yitik malı) sordu, buyurdu ki: "Bağını yahud kabını,* kılıfını belle. Sonra bir sene (ötekine berikine) ta'rîf et. Ondan sonra onu kullan. (Ondan sonra) sahibi çıkarsa (yine) ona ver." O adam: "Yitik deve de (böyle mi)?" diye sordu. (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem) o kadar gazab etti ki yanakları yahud yüzü** kızardı. Ve: "Ondan sana ne? (Su) tulumunu, (ayağındaki) markûbünü o beraber taşır. (Sırası gelince) su başlarını bulur ağaç (yapraklarından) otlar. Onu sahibi buluncaya kadar kendi hâline bırak." buyurdu. "Ya yitik davar(a ne buyurursun)?" dedi. "O ya senindir, ya kardeşinindir, ya kurdundur." buyurdu.

81- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي مُوسَى رضى الله عنه قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَشْيَاءَ كَرِهَهَا. فَلَمَّا أُكْثِرَ عَلَيْهِ غَضِبَ، ثُمَّ **[388]** قَالَ:(1) «سَلُونِي عَمَّا(2) شِئْتُمْ» قَالَ رَجُلٌ: مَنْ أَبِي؟ قَالَ: «أَبُوكَ حُذَافَةُ» فَقَامَ آخَرُ فَقَالَ: مَنْ أَبِي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ:(3) «أَبُوكَ سَالِمٌ مَوْلَى شَيْبَةَ» فَلَمَّا رَأَى عُمَرُ مَا فِي وَجْهِهِ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا نَتُوبُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

1) Diğer rivâyette (قال للناس). 2) Bir rivâyette elifsiz olarak (عم). 2) Bir rivâyette (فقال).

81- Tercüme

Ebû Musa (el-Eş'arî) radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Bir kere) Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemden hoşlanmadığı bazı şeyler soruldu. (Bu gibi) suâller çoğalınca gazab etti. Ondan sonra: "İstediğinizi sorunuz" buyurdu. Birisi (kalkıp): "Benim babam kimdir?" dedi. "Baban Huzâfe'dir" buyurdu. Bir diğeri kalkıp: "Yâ Resûlallâh! Benim babam kimdir?" dedi. "Şeybe'nin azâdlısı Sâlim'dir" buyurdu. Ömer (bin el-Hattâb radiyallâhu anh) vech-i risâlet-penâhîdeki (gazab âsâr)ını görünce: Yâ Resûlallâh! Biz Azîz ve Celîl olan Allahu (Teâlâ'ya) tevbe ediyoruz" dedi.

82- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ «إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلاَثًا، حَتَّى تُفْهَمَ عَنْهُ، وَإِذَا أَتَى عَلَى قَوْمٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ، سَلَّمَ(1) عَلَيْهِمْ ثَلاَثًا.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (سلم عليهم).

82- Tercüme

Enes (bin Mâlik) radiyallâhu anhdan rivâyet olunuyor ki:

Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem bir söz söylediği zaman (iyice anlaşılsın için) üç kere tekrar ederdi. (Kezâlik) bir kavmin yanına gelip selâm verdikleri zaman da üç kere selâm verirdi.

83- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِيهِ موسى رضى الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ثَلاَثَةٌ لَهُمْ أَجْرَانِ: رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الكِتَابِ، آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالعَبْدُ المَمْلُوكُ إِذَا أَدَّى حَقَّ اللَّهِ وَحَقَّ مَوَالِيهِ، وَرَجُلٌ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَةٌ يطؤها(1) فَأَدَّبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا، وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا، ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا فَلَهُ أَجْرَانِ.»

1) Bazı rivâyette (يطؤها) yoktur.

83- Tercüme

Ebû Musa (el-Eş'arî)'den Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Üç kişinin ikişer ecri vardır. Biri ehl-i kitâbdan olup da hem kendi peygamberine; hem de Muhammed sallallâhu aleyhi ve selleme iman edendir. Diğeri abd-i memlûktür ki hem Allahu Teâlâ'nın, hem de efendilerinin hakkını edâ ettiğinde (o da iki ecre nâil olur). Üçüncüsü öyle bir kimsedir ki nezdinde tasarruf ede(bile)ceği bir câriye bulunur da onu te'dîb, ama pek mükemmel te'dîb eder, ta'lîm, hem de pek mükemmel ta'lîm eder. Ondan sonra onu âzâd edip tezevvüc eder. (İşte) böylesinin de iki ecri vardır.

Ahmed Naim

* * *

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Hürriyet ve Nefs

İnsanları kahr u tazyîk altında ezmek için insâniyeti tezlîle çalışan rüesâ-yı rûhâniyyenin mürâcaat edeceği en birinci vâsıta nüfûs-ı beşeriyyeyi hukûk-ı tabîiyyesinden mah-

* Lafza âid olan bu şek Zeyd bin Hâlid'in veya ara yerdeki râvîlerindir.

** Bu şek ara yerdeki râvîlerin birine âiddir.

rum bırakmak; insanları fıtratın kendi payına tevdî' etmiş olduğu hasîsâların en büyüğünden tecrîd etmek; sonra o hukūku, o hasâis-i mübecceleyi doğrudan doğruya kendi yed-i tasarruflarına alarak hevesleri ceberûtları hangi noktaya mütemâyil ise oraya sürmekten ibâret olmuştur.

Meşhur Larousse'in dediği gibi "Kör körüne inanacaksın!" sözü milletleri teşkîl eden efrâdın her biri üzerinde hâkim bir kānûn-ı umûmî idi. Bu kānûnu tenfîz edenler her kimde, ruhunu bağlayan, bu zencîr-i girân-ı esâretten kurtulmak için ufacık bir hareket hissettilerse derhal onu dinsizlik töhmetiyle mahkûm ettikten sonra üzerine afarozlar yağdırarak ya vücûdunu yakıp külünü savurdular, yahud hayvanların bile tüylerini ürpertecek gûnâgûn işkencelerle ta'zîb ettiler.

Bu adamlar kendilerinde cem'iyet-i beşeriyye üzerinde hakk-ı vesâyet iddia ederek çocukların terbiyesini üzerlerine aldılar. Zavallı ma'sûmların elvâh-ı sâde-i hayâllerine din nâmına büyüdükten sonra onları kendi idarelerine tâbi', kendi maksad-ı fâsidlerine hâdim birer âlet-i bî-şuûr hâline getirecek bir yığın evhâm, bir sürü kavâid nakşettiler. Saâdet, yahud şekāvet-i ebediyyenin bunların idaresine, bunların meşiyetine bağlı olduğunu çocukların zihinlerine iyice yerleştirdiler. [1](وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ)

Artık insanlar mürebbîlerinden ihtirâ etmiş olduğu kalıba döküldü. Zaman zaman bir sadâ-yı vicdânî kendilerini irşâd etmek istedikçe, mevcûdiyetlerinin bütün zerrâtına varıncaya kadar intibâ' eden o telkīnât ile o evhâm ile perverde olmuş kalplerinin en derin köşelerinden kopan bir nidâ: "Sakın ha! Bilmiyor musunuz? Siz de ne can olacak, **[389]** ne vicdân. Size lâzım olan aldığınız telkīnâtı kör körüne icrâdır." demeye başladı.

İşte bu sûretle hürriyet-i nefs öldüğü gibi bütün melekât-ı insâniyyeyi terbiye eden akl u idrâkin hürriyeti de memâta mahkûm oldu. Lâkin tabîat-ı beşeriyye buna tahammül edemediği için azimler heyecana, yürekler galeyâna geldi; hatırât dalgalandı; sîneler kin ile hiss-i intikām ile doldu; cem'iyetler tefrikaya düştü. İnsanlar kulûbun galeyânıyla konup hâdisâtın inkılâbıyla indirilen bir kazanın altındaki odun parçalarına döndü. Artık bir sürü kanlı ihtilâller zuhûra geldi ki ne tasavvura, ne hayale sığmayan bu herc ü merc tarihe biraz vukūfu olanların ma'lûmudur.

Cem'iyet-i beşeriyyeyi kayd-ı esâretten kurtaran savletler baş göstermezden evvel, insanlar henüz leyle-i zulmânî-i dalâl içinde çalkanıp dururken Hâlık-ı Hakîm inâyet-i İlâhiyyesi'ni yalçın kayaların arasında, çorak vâdilerin ortasında yaşayan ümmet-i Arabiyye'yi hücûm-ı bâtıla karşı ebediyen masûn kalacak kadar muhkem birtakım kavânîn-i hikmet ile tehzîb cihetine tevcîh etti. Murâd-ı İlâhîsi de bu ümmet-i vahşiyyeyi yeldâ-yı cehâlette kalmış milletlere karşı hakîkati Hakîm-i Cebbâr'ın lisân-ı bülendiyle tebliğ edecek, erbâb-ı tuğyânı Kādir-i Kahhâr'ın yed-i intikāmıyla te'dîb eyleyecek bir millet-i muazzama hâline getirmek idi. İşte milletler ilm-i ezelî-i kudrette kendilerine takdîr edilen derece-i irfân ve medeniyeti ihrâz ile kesb-i sükûn ettikten, müslümanların mâ-bihi'l-kıyâm-ı ekvân bir sırr-ı a'zam-ı hilkat, mecmû'-i hakāikı muhît bir kenz-i mahfî-i hakîkat olmak üzere i'lâya çalıştıkları kelime-i ulyâ-yı dîni tedkīke tehâlük gösterdikten sonra anladılar ki: Canlar vererek, kanlar dökerek, dünyalar dolusu şedâ'id iktihâm ederek vâsıl oldukları hakāik o teâlîm-i İlâhiyye'nin bir sûret-i mün'akisesinden başka bir şey değilmiş: [2](سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ)

Asr-ı hâzır ulemâsının mübâhî oldukları bütün nazariyyât-ı ilm ü hikmetin on dört asra yakın bir zaman evvel Mekke, Medine vâdileri arasında yükselen bir sûret-i bülendin sadâsından başka bir şey olmadığını mezâhib-i felsefe imâmlarına, insâniyet muhiblerine karşı isbât etmek için geliniz de dîn-i mübîn-i İslâm'ın hürriyet-i nefs hakkında ne söylediğine bakalım: Müslümanlık evvelâ [3](يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا) âyet-i kerîmesiyle sâniyen [4](ان الله قد أذهب بالاسلام نخوة الجاهلية وتفاخرهم بآبائهم لان الناس من آدم و آدم من تراب واكرمهم عند الله أتقاهم) – Cenâb-ı Hak devr-i câhiliyyete mahsûs olan tekebbürü, asâletle tefâhürü Müslümanlık vâsıtasıyla aradan kaldırmıştır. Zîrâ insanlar Âdem'den geliyor; Âdem ise topraktan yaratılmıştır. İndellâh en büyük âdem en müttakī olan âdemdir" hadîs-i şerîfiyle müsâvâta en metîn bir esas vaz' etmiştir.

İşte bu sâyede necâbet gibi, servet gibi, yahud büyük bir kabileye nisbet gibi esbâb-ı imtiyâzdan birine dayanarak bir kimsenin diğerine karşı fazl ü rüchân iddia edebilmesi imkânı ebediyen kalkmıştır. Müslümanlık medâr-ı temâyüz olarak ancak a'mâl-ı fâzılayı, fezâil-i âliyyeyi tanımıştır. Yoksa kuru tefâhüre, söze hiçbir kıymet vermemiştir.

Cenâb-ı Hak [5](إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ) buyuruyor. Maamâfîh bunun takvânın zâhirdeki ef'âle, ibâdâta bakarak hükmolunabilecek mâhiyetlerden olmadığı, bunların hepsi âbidin kalbinde kökleşip Hak'tan başkasının ma'lûmu olmayan bir akīde-i bâtıladan dolayı mahvoluvereceği dinen sâbittir.

Nitekim Kur'ân-ı Mübîn'de [6](لَا يَسْخَرْ قَومٌ مِّن قَوْمٍ عَسَى أَن يَكُونُواَ خَيْرًاً مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاء مِّن نِّسَاء عَسَى أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ) nehyi vârîd olmuştur. Cenâb-ı Peygamber ise [7](فَإِنَّ الرجلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الجَنَّةِ حَتَّى لاَ يَكُونُ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلُ النَّارَ، وَإِنَّ الرجلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الكِتَابُ، فَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ الجَنَّةِ فَيَدْخُلُهَا.) buyuruyor.

A'mâl-i sâlihanın kabulü, yahud reddi yalnız Cenâb-ı Hâlık'a mahsûs olduğu cihetle dîn-i İslâm başkasında görülen takvânın makbûliyetine yahud merdûdiyetine hükmet-

[1] Mü'minûn, 23/71.

[2] Fussilet, 41/53.

[3] Hucurât, 49/ 13.

[4] Benzer şekilde, Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, Beyrut, c. 2. 121.

[5] Hucurât, 49/13.

[6] Hucurât, 49/11.

[7] (الرجل) yerine (احدكم) ibaresi ile Buhârî, *Sahîh,* Tevhîd, 28.

mek hiç kimseye câiz olmayacağını ihtâr ediyor. Bu takvâ insanı sunûf-ı beşerin kâffesinin fevkında bir mertebeye çıkarsa bile yine hükmü Hâlık-ı Hakîm'e bırakmak lüzumunu ta'lîm ediyor. Cenâb-ı Peygamber (دعوا المحدثين لا تحكموا لهم ويل)[1], (بجنة ولا بنار حتى يكون الله هو الذى يقضى بينهم يوم القيامة للمتألين من امتى الذين يقولن هذا للجنة وهذا للنار) buyuruyor.

Dîn-i İslâm müslümanlardan hiçbir sınıfın huzûr-ı şerîatte haysiyetçe en aşağı tabakadan bir müslümana tefevvukunu te'mîn edecek hiçbir imtiyaz vermemiş, tanımamıştır. Bilakis bârgâh-ı rahmeti herkese bir sûrette açmış, herkesin o kapıdan kemâl-i serbestî ile girmesine müsâade etmiştir. Hem bu duhûl için Kitâbullâh ile sünnet-i Resûl'den başka delile hâcet bırakmamıştır.

Yalnız bu kadarla da iktifâ etmeyerek başkalarını saâdet-i ebediyyeye yahud şekāvet-i sermediyyeye sevk edebilmek dâiyesinde bulunmaktan sâir efrâdın hâiz olduğu bir hakkı kendisine isnâd etmek derekelerine düşmekten de bizi son derece tahzîr eylemiştir (مَنْ قَالَ أَنَا عَالِمٌ، فَهُوَ جَاهِلٌ)[2] ile (أَخُوف ما أَخَاف عَلَى أُمَّتِي رَجُلٌ يَتَأَوَّلُ الْقُرْآنَ، يَضَعُهُ عَلَى غَيْرِ مَوَاضِعِهِ،)[3] (وَرَجُلٌ يدعى أَنَّهُ أَحَقُّ بِهَذَا الْأَمْرِ مِنْ غَيْرِهِ hadîs-i şerîfleri insanı böyle bir girîve-i helâkten tahlîs için bir melekü's-siyâne kadar lütf u himâyeti mutazammın cevâmi'ü'l-kelim-i Ahmediyye'dendir.

Dîn-i İslâm şu hakīkati ekîden beyân etmiştir ki rûz-ı cezâda insana amel-i sâlihten başkası fâide vermez. Müktesebât-ı zâtiyyesinden başkası onu gā'ile-i azâbdan tahlîs edemez. Büyük bir âileye mensûb olan, bir müteneffizin himâyesinde bulunmak bâis-i necâtı olamaz. Cenâb-ı Ahkemü'l-Hâkimîn (وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَاسَعَى. وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى)[4], [5] (فَلَا انْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ **[390]**) buyuruyor. Cenâb-ı Resûl-i Rabbü'l-Âlemîn (يَا عَبَّاسُ يَا عَمَّ النَّبِيِّ، وَيَا صَفِيَّةُ عَمَّةَ النَّبِيِّ، وَيَا فَاطِمَةُ بِنْتَ مُحَمَّدٍ، إِنِّي لَسْتُ أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللهِ شَيْئًا، لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلِكُمْ)[6] va'z-ı mü'essiriyle hânedân-ı risâlet efrâdının bile kendi amellerinden başka hiçbir şeyden ümîdvâr olamayacağını tebliğ buyuruyor.

İşte bu sebepten dolayıdır ki evâmir-i İlâhiyye'de kâffe-i efrâd-ı beşer ales-seviyye muhâtab tutulmuştur. Hitâbât-ı İlâhiyye cem'iyet-i insâniyye a'zâsının en büyüğünü mükellef ettiği şeylerin kâffesiyle en küçüğünü de mükellef ediyor. Taraf-ı celîl-i nübüvvetten (كُلُّكُمْ رَاعٍ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ)[7] buyuruluyor. İşte bu kavâid-i metîne sâyesindedir ki ümmet-i Muhammediyye efrâdı şerîatten başka hiçbir kayıd ile hasâis-i nefsâniyyesini mukayyed görmez. O kānûn-ı ekmelin hâricinde kendisine edilecek telkīnât-ı muzırraya asla kulak vermez. Mîzân-ı terakkī ve teâlî elindedir. Kimsenin delâlet ve irşâdına boyun eğmeye mahkûm olmaz. Zîrâ bilir ki yaptığından mes'ûl-i yegâne kendisidir. Kendisini sevk u idâre edecek kimse ne kadar âlî olursa olsun mes'ûliyet-i a'mâlini ona atfedemez.

Uhuvvet-i beşeriyye revâbıtı bu gibi metîn esaslarla pâyidâr o[la]bilir. Efrâdın müsâvât-ı hukūku böyle fikirlerle te'yîd olunabilir. Bu gibi kavâid-i İslâmiyye sâyesinde sevâdd-ı a'zam bir tâ'ife-i kalîlenin ağzına bakarak her ne derse, her nereye sürüklerse kör körüne uymaktan kurtulurlar. Bu gibi kavâid sâyesinde müsâvât-ı beşeriyye kendini gösterir. Müsâvâtın netâici ise pek büyüktür. Hukūk ve vâcibâtın bilinmesi için ilk kademe, adâleti takrîr için son derece-i müsâvâttır. Müsâvât adâlet-i hakīkıyye ile ümmetlerin kanını kurutan, kemiklerini kıran adâlet-i kâzibenin beynini tefrîk için en doğru bir mîzândır.

Napolyon "Müsâvât gerek akvâm, gerek efrâd beyninde adâletin menbaıdır." Feylesof-ı şehîr "Konderse" de "İnsanlar beyninde müsâvât-ı tabîiyye– ki hukūklarını tanımak için ilk kāide budur– kâffe-i ahlâk-ı hamîdenin esasıdır." demiştir.

Bu bahsimize hitâm vermezden evvel şurasını ihtâr edelim ki Avrupa akvâm-ı mütemeddinesinin el-yevm behremend olduğu müsâvât pek o kadar eski bir şey değildir. Geçen asrın evâhirinde pek çok fedâkârlıkla ancak bunu istihsâle muvaffak olabildiler. Feylesof Frank "Yarım asırdan beri Avrupa akvâmından bazısında teessüs eden müsâvât-ı medeniyye akvâm-ı sâire beyninde tedrîcen intişâr etmektedir" sözüyle kendi zamanında bu ni'metten bütün Avrupa'nın henüz behre-mend olamamış olduğunu îmâ ediyor. Bize gelince tahdîs-i ni'met için (الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَـذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلا أَنْ هَدَانَا اللّهُ) âyet-i kerîmesini tilâvet etsek hakkımız yok mudur?

Mehmed Âkif

* * *

ISLÂH-I MEDÂRİS

Bugün Ne Sûretle Kābil Olabilir?

Feyz-i meşrûtiyyete nâil olduğumuz günden beri, hayât-ı Osmâniyye'ye tealluk eden iki esaslı mes'elenin halli için pek çok fikirler sarf olundu; pek çok makāleler yazıldı: Biri, Islâh-ı Medâris; diğeri, Ta'mîm-i Maârif. Bu iki meslek erbâbı zulümât-ı istibdâddan henüz çıkmaları sebebiyle sırf kendi muhîtlerini biliyorlar, muhîtlerini düşünüyorlar. Muhîtlerine âid beyân-ı efkâr, icâle-i aklâm ediyorlardı ki tabîî bu bir hakīkat değildi, belki hakīkate îsâl edecek yolları araştırmaktan ibâretti. Çünkü ıslâh-ı medâris ile ta'mîm-i maârif başka başka şeyler olduğunu zannediyorlardı. İki üç seneden beri vukū' bulan tesâdüm-i efkâr neticesinde, bunların yek-diğerine bîgâne olmadığı, belki biri birinin mütemmimi, lâzım-ı gayr-ı müfârıkı olduğu peyderpey anlaşılmaya, mekâtible medâris beyninde umûm ve husûs min-vechin olduğu tezâhür etmeye başladı: İşte bu hakīkatin inkişâfa yüz tutması dâîlerinde de bu bâbda âcizâne birkaç söz söylemek şevki uyandırdı. Şöyle ki:

[1] Benzer şekilde, Suyûtî, *Câmi'u's-Sağîr,* 14299.
[2] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat,* Kahire, c. 7, s. 59, no: 6846.
[3] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat,* Kahire, c.2, s. 242, no: 1865.
[4] Necm, 53/39, 40.
[5] Mü'minûn, 23/101.
[6] Beyhâkî, *Şu'abu'l-İman,* 2003, Bombay, c. 9, s. 507.
[7] Buhârî, *Sahîh,* Kitâbu'l-Cum'a, 10.
[8] A'raf, 7/43.

Ahkâm-ı İlâhiyye'nin, gereği gibi tebliğ ve ifhâmı, [1](وَأَعِدُّواْ...) emr-i celîl-i Sübhânîsi'nin icrâ ve îfâsı ancak fünûn-ı cedîde ile kābil olabileceğinden, İslâmiyet nokta-i nazarından, fünûn-ı cedîde tahsîli zarûret sırasına geçmiş olduğunu der-pîş ederek eslâf-ı kirâmın yaptığı gibi fünûn-ı hâzıra –lüzûmü kadar– medâris programlarına idhâl edilmeli. Usûl-i tedrîs ve idâre husûsunda yapılan tecrübeler neticesinde ittihâz olunan tedâbîrin enfa' olan cihetleri "el-hikmetü …" diyerek alınıp medârisin emr-i tedrîs ve idâresi tanzîm ve ıslâh edilmeli, binâenaleyh medâriste tedrîsât, taksîm-i a'mâl kāidesine tevfîkan icrâ edilerek her ders mütehassısına tevdî' edilmeli ve maârifte olduğu gibi dört devreye taksîm edilmeli: Devre-i ûlâ, ibtidâî; devre-i sâniyye, rüşdî; devre-i sâlise, i'dâdî; devre-i râbi'a, âlî (dârü'l-fünûn şuabâtı). Köylerde ve küçük kasabalardaki medâriste yalnız devre-i ûlâ, vilâyâttan mâadâ olan büyük kasabalarda, ûlâ ve sâniye, vilâyâtta, ûlâ, sâniye ve sâlise. Dersaâdet'te ûlâ, sâniye, sâlise ve râbia tedrîsâtı ta'kīb edilmeli. Devre-i ûlâda, ulûm-ı Arabiyye ve şer'iyyenin en mücmel metinleriyle dârü'l-muallimîn-i ibtidâînin en mühim dersleri amelî sûrette tedrîsi edilmeli, devre-i sâniyyede, ulûm-ı Arabiyye ve şer'iyyenin mufassal metinleriyle dârü'l-muallimîn-i rüşdînin en mühim dersleri yine amelî sûrette tedrîs edilmeli. Devre-i sâlisede, ulûm-ı Arabiyye ve şer'iyyenin şerhleriyle dârü'l-muallimîn-i âlînin en mühim dersleri, amelî ve nazarî sûrette de tedrîs edilmeli.

Devre-i râbi'ada (dârü'l-fünûnda), ihtiyâcât-ı hâzıraya göre muhtelif şu'beler açılarak her şu'bede, kıraât, tefsîr, hadîs, edebiyât, kelâm, hikmet, usûl, fıkıh, hukūk, siyâset, ilh. gibi ulûm-ı şer'iyye ve fünûn-ı **[391]** akliyyenin hakāyık ve dekāyıkı, nazarî bir sûrette tedrîs edilerek, müteaddid mesleklerde erbâb-ı ihtisâs yetiştirmeli.

Müddet-i tahsîl: Devre-i ûlâ, köylerde ve küçük kasabalarda senede altı ay okunmak üzere altı senede tedrîs edilmeli. Zîrâ köyler ve küçük kasabalar ahâlisi maîşetlerini te'mîn için senede lâ-ekall altı ay çalışmaları lâzım gelmesine binâen bu gibi yerlerde, altı, nihâyet yedi aydan ziyâde tahsîl kābil olamayacağından, iki senelik dersleri üç senede tedrîs etmeli.

Sene	
4	Devre-i ûlâ, şehirlerde. Senede dokuz ay.
3	Devre-i sâniyye, büyük kasabalarda. Senede dokuz ay.
3	Devre-i sâlise, vilâyâtta. Senede dokuz ay.
4	Devre-i râbi'a (dârü'l-fünûn), Dersaâdet'te. Senede dokuz ay.
14	Şu hesaba göre, ibtidâî tahsîlinden mâadâ sırf medâris tahsîli, on dört seneye bâliğ oluyor.

Gerçi, mekâtibin on senede kat' edilen bu mesâfenin, on dört seneye iblâğını çok görenler olur ise de, bundan az bir zaman zarfında hakāyık-ı İslâmiyye'yi tahsîl mümkün olamayacağından bu mütâlaa doğru olamaz. Kezâlik, medâriste yakın zamanlarda on dört sene zarfında, ancak ulûm-i şer'iyye tedrîs olunabilmesine nazaran fünûn-ı cedîde ilâve edildiği sûrette bu müddetin az geleceği fikrinde bulunanlar da olabilir ise de, bu fikir de doğru olamaz. Çünkü müddet-i tahsîlin dokuz aya iblâğı, derslerin erbâb-ı ihtisâsa tevdîi, talebe-i ulûmun istikbâlinin te'mîni, usûl-i tedrîsin ıslâhı, müderrisînin terfîh ve ikdârı gibi ıslâhât-ı mühimme sâyesinde on dört senenin bâliğan-mâ-belağ kifâyet edeceği şüphesizdir.

Devre-i ûlâya duhûl için ibtidâî tahsîli şart ittihâz edilmeli. Medreselere bilâ-kayd u şart talebe kabul edilerek ibtidâî görmemiş olanları ibtidâî mektebi bulunan yerlerde mekteb-i ibtidâîye göndermeli; bulunmayan yerlerde ise, îcabına göre, ya medrese dâhilinde yahud ona muttasıl bir mahalde, ibtidâî şu'besi veya ibtidâî mektebi teşkîl edilmeli. Bu sûretle ibtidâî tahsîl gördükten sonra medrese tahsîline mübâşeret ettirilmeli ve her devrede birer icâzetnâme vermeli.

İcâzetnâmeleri, mâ-fevkindeki devreye bilâ-imtihân kabul etmeli. Devre-i ûlâdan icâzetnâme alanlar isterler ise ibtidâî muallimi olmalı; isterler ise bilâ-imtihân devre-i sâniyyeye girebilmeli. Devre-i sâniyyeden icâzet alanlar isterler ise derecelerine göre bir hizmete girmeli; isterler ise bilâ-imtihân devre-i sâliseye girebilmeli. Devre-i sâliseden icâzetnâme alanlar, kezâlik isterler ise derecelerine göre bir mesleğe sülûk etmeli; isterler ise Dersaâdet'teki devre-i râbi'a (dârü'l-fünûn) şu'belerinden birine bilâ-imtihân girebilmeli. (Yalnız tâlip ziyâde olur ise müsâbaka imtihanı îcab eder.)

Bu ıslâhâtı yapmak ve bu programı ta'kīb etmek için, Meşîhat, Evkāf ve Maârif Nezâretleri tarafından hem âheng-i umûmî-i medeniyye, hem de ahvâl-i rûhiyye-i milliyyeye vâkıf, umûr-dîde, mücerrebü'l-ahvâl ve münevverü'l-efkâr zevâttan mürekkeb bir meclis-i kebîr teşkîl edilerek bu meclisin mukarrerâtı sûret-i fevka'l-âdede nazar-ı dikkat ve i'tinâya alınmalı.

Bu bâbda iki tarîk tasavvur olunabilir: Biri, kestirme fakat çetin; diğeri, biraz uzun fakat kolay ve tabîî.

Birincisi: Selâtîn-i izâm ve ashâb-ı hayrât taraflarından terk ve teberru' edilen evkāfın mürûr-i ezmân ve tebeddül-i ahvâl ile meşrûtun-lehleri bil-külliyye değişmesi ve bin türlü tahavvülâta uğrayarak gayr-ı kābil-i ıslâh bir hâle gelmesi hasebiyle, ne vâkıfların vakfiyelerde gösterdikleri şerâit-i mufassala ve müteferriaya ne de din ve milletin teâlîsine hizmetten ibâret olan şerâ'it-i mücmele ve asliyyeye riâyet edilemediği ve vakfiyelerinde mevcûd şerâ'it-i fer'iyyenin bi-tamâmihâ tatbîki bundan böyle de mümkün olamayacağı ve ehven-i şerrin gayr-ı izâfî olması mülâhazasıyla hiç olmaz ise şart-ı aslî olan te'mîn-i menâfi' cihetine riâyeten enfa'ına sarfı câiz olduğuna dâir fetvâ-yı şerîfe istihsâli mümkün olduğu takdîrde, bil-umûm vâridât-ı evkāfı tevhîd ederek ihtiyâcât ve terakkıyât-ı hâzıraya göre vâkıfın maksad-ı aslîsini yerine getirmeli. Bursa'mızda pek çok evkāf var. Hiçbir vâkıfın vakfiyesinde der-miyân ettiği şerâite bi-tamâmihâ riâyet edilmiyor ve edilemez de. Mesela birtakım medreselerin vakfiyelerinde "Benim medreseme müderrisi olan zât, dersi medresemdeki dershânede okutmalı ilh." gibi birçok şerâit var; nihâyetinde de vakfiyesindeki şerâite har-

[1] Enfâl, 8/60.

fiyen riâyet edilmesi hakkında birçok te'kîdât var. Halbuki şimdiye kadar dersler medreselerde değil câmi'-i kebîrde tedrîs olunagelmiştir. Çünkü enfa', böyle olması idi.

Demek ki şart-ı vâkıfa harfiyen riâyet, ne şimdiye mümkün olabilmiş, ne de bundan sonra olabilecek. Anlayamadığımız esbâbdan dolayı bu tarîk mümkün olamadığı sûrette, ikincisinin iltizâm olunması teayyün eder. O da vâridât ve mesârifât-ı evkāfı ıslâh ve ta'dîl ile medârisi hâl-i aslîsinde ibkā, küçük yerlerdeki medârisi yalnız ta'mîr, büyük şehirlerdekilerini –bilhassa Dersaâdet'tekilerini– hıfzu's-sıhhaya muvâfık sûrete ifrâğ etmeli. Müteaddid medrese olmayan yerlerde, tabîî dershâne veya câmi'-i şerîf gibi bir mahalde tedrîs olunur. Müteaddid medâris mevcûd olan yerlerde –Bursa gibi– ulûm-i Arabiyye ve şer'iyye, câmi'-i kebîrlerde; fünûn-ı cedîde ise, münâsib bir mevkide lüzumu mikdârı dershâneyi hâvî, te'mîn-i maksada kâfî mükemmel bir dârü't-tedrîs inşa edilerek orada okutmalı ve medreseler kemâ fi's-sâbık beytûtet ve mütâlaaya hasredilmeli. Kezâlik müteaddid medrese olmayan yerlerde, ibtidâî maaşıyla dârü'l-muallimîn-i ibtidâî me'zûnlarından bir, yahud yerine göre daha ziyâde müderris muâvini göndermeli. Yalnız müderris aynı zamanda müdîr olduğundan kendisinin irâdı veya maâşı gönderilen muâvinin maâşından halde farklı olmalı. Müderris, ulûm-i dîniyye, muâvin de, fünûn-i dünyeviyye tedrîs etmeli.

[392] Bu ise pek kolay ve basit bir şeydir. Çünkü medrese hazır, talebe hazır, muallimin biri hazır; fazla olarak yalnız bir muâvin ta'yîniyle bir de program ıslâhı mes'elesi kalıyor, işte o kadar.

Müteaddid medâris mevcûd olan yerlerde ise, arz olunduğu vech üzere, fünûn-ı cedîde tedrîsâtı için te'sîs oluncak dârü't-tedrîste her ders mütehassısına tevdî' edilerek saat i'tibâriyle devresine göre muallimlere maaş tahsîs ederek tedrîsât icrâ edilmeli ve mümkün mertebe muallimler dersiâmlardan intihâb edilmeli ki bu da pek cüz'î bir masrafla meydana gelir. Çünkü medreseler (yatakhâne ve mütâlaahâneler) hazır, –yalnız birâz ta'mîr ve ıslâh lâzım– ulûm-ı Arabiyye ve şer'iyyeyi tedrîs edecek müderrisler hazır, fünûn-ı cedîdenin bazı kısımlarını müderrisler tedrîs edebileceklerinden muallimînin bir kısmı da hazır; hey'et-i mecmûası i'tibâriyle dörtte üçü hazır demek olup yalnız bir bina ile, iktizâ eder. Muallimin dörtte biri kalıyor ki tabîî bu da te'mîn edeceği istifâdeye nisbetle hiç hükmünde olup büyük bir fedâkârlığa arz-ı iftikār etmez. Yalnız evkāfın ıslâhıyla mekâtib-i ibtidâiyye tahsîsâtının bu cihete ifrâğı, te'mîn-i maksada hemen kâfî gibi görünür. Zîrâ mâdem ki tahsîl-ibtidâî dinîdir ve binâenaleyh anâsır-ı gayr-ı müslimeye hisseleri veriliyor, anâsır-ı müslimenin hisseleri de sâlifü'l-arz Meclis-i Kebîr'e tevdî' edilebilir. Aynı zamanda Maârif Nezâret-i Celîlesi'nin taht-ı teftîşinde bulunacağından semerât-ı nâfia iktitâf edileceği muhakkaktır. Bir taraftan mevcûdu bu sûretle ıslâh etmekle beraber diğer taraftan da medrese mektep olmayan yerlerde, bu tarzda dârü't-tedrîsler açmaya teşebbüs ve mübâşeret etmeli ki –şimdiye kadar olduğu gibi– teşebbüsâtımız akîm kalmasın.

İşte bu sûretle hem eslâfımızın iltizâm ettiği bir tarzda medâris ıslâh edilmiş olur, hem de bâd-ı hevâ denilecek derecede ehemmiyetsiz bir meblağla dârü'l-muallimînlere, dârü'l-fünûnlara nâil olacağımızdan, pek kolay pek serî bir sûrette ta'mîm-i maârif edilmiş olur ki –ta'bîr-i âmiyâne ile– küçük bir taşla büyük iki, belki daha ziyâde kuş vurulmuş olur. Eslâf-ı kirâmımızın iltizâm ettiği bir tarzda, ıslâh-ı medâris edilmiş olur. Çünkü, eslâfımız hiçbir vakit [1](إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا) dememişler; ve fünûn-i cedîdenin şekl-i aslî ve ibtidâîsi bulunan fünûn-ı atîkayı, eski Yunanca'dan Arapça'ya; tercüme ederek, ulûm-i şer'iyye tedrîsâtı arasına koymuşlar; ulûm-i şer'iyyede olduğu gibi fünûn-i akliyyede de yed-i tûlâ sâhibi ve âlem-i İslâm'ın medâr-ı iftihârı olmuşlar ve bu sûretle hikmet-i atîka erbâbı tarafından şerîat-i İslâmiyye'ye vukū' bulan ve vukū' bulacak olan zünûn ve evhâmı esasından kal' ederek, berâhîn-i akliyye ve kavânîn-i fenniyye ile de tarsîn-i kavâid-i İslâmiyye eylemişlerdi. Bu cihetle biz de eslâfımızın açmış olduğu şâhrâh-ı teceddüd ve teâlîyi bularak, gözleri kamaştıran hakāyık-ı münevvere-i İslâmiyye'yi enzâr-ı kâ'inâta arz etmiş oluruz. Halbuki, maatteessüf son zamanlarda medârisin sinîn-i medîdede yetiştirdiği bu kadar insan, fünûn-ı dünyeviyye tahsîl etmediklerinden sefâlet çekiyorlar, âhîr ömürlerine kadar havâyic-i zarûriyye-i beşeriyyelerini düşünmekten kurtulamıyorlar ve hakkıyla neşr-i ulûm-i dîniyye, teblîğ-i ahkâm-ı İlâhiyye ve husemâ-yı dîne fünûn-ı hâzıra lisanıyla mukābele edemiyorlar.

Pek kolay ve serî bir sûrette ta'mîm-i maârif edilmiş olur: Çünkü geçenlerde manzûrum olan bir istatistike nazaran, memâlik-i Osmâniyye'de mevcûd medârisin adedi üç bine bâliğ oluyor. Vasatî olarak lâ-ekall ellişer talebe tahmîn olunabilir ki, yüz elli bin talebe eder. Zâten medâriste yetişen talebenin yüzde yetmişi, mahalle ve köy imamı ve ibtidâî muallimi; onu, mekâtib-i tâliyye ve âliyye muallimi; onu, hâkim, müftî ve müderris; onu da, terk-i meslek ederek, me'mûr, esnaf, rençber olmak üzere tahmîn edilebilir. Binâenaleyh, yalnız hazırdaki medâris ıslâh edilir edilmez, her sene matlûba muvâfık, mesâil-i dîniyye ve feniyyeye vâkıf birçok ibtidâî muallimi yetişmeye başlayacaktır. Çünkü ulûm-ı Arabiyye ve şer'iyyeye vâkıf, dimâğı tahsîl ile me'lûf birçok talebe mevcûddur ki, cüz'î bir himmetle mükemmel ibtidâî muallimi olurlar –az zaman zarfında, az para ile kanâatkâr, köy hayatına mütehammil, efkâr-ı umûmiyyeye muvâfık, münevverü'l-efkâr birçok imam ve muallim yetişecektir. Köylerin kısm-ı a'zamı küçük olması gibi birtakım esbâba binâen imam başka, muallim başka olmak mümkün değildir–: İşte bu sâyede, sür'at ve suhûlet-i fevka'l-âde ile neşr-i ulûm ve ta'mîm-i maârif hâsıl olacak; ve bi'n-netîce bütün Osmanlı anâsırı, efrâdı beyninde âheng-i intizâm rûnümâ olarak Osmanlılık âlemi birden bire parlayarak; âlem-i İslâm'ın da, tenebbüh ve teâlîsine mebde' olacaktır. Ve minellâhi't-tevfîk.

Bursa Câmi'-i Kebîr Dersiâmlarından

Ahmed Zâid[2]

[1] Zuhruf, 43/22, 23.

[2] Yazarın adı derginin kapağında "Zâhid" olarak geçmektedir.

TAKSİM KIŞLA VE TA'LÎMHÂNESİ

Geçen hafta içinde neşrolunan *Tasvîr-i Efkâr* nüshalarının birinde Taksim Kışla ve Ta'lîmhânesi'nin Mâliye Nezâretince bedel-i mislinden nisbetsiz derecelerde dûn, meblağ-ı cüz'î mukābilinde elden çıkarılmakta olduğuna dâir bir makāle vardı. Biz bu havâdisi kayd-ı ihtiyât ile telakkī etmiş ve kānûnen aranması iktizâ eden maslahattan ârî ve gabn-i fâhişe mübtenî muâmele-i ferâgiyyenin kıymet-i hukūkiyye ve kānûniyyesi olamayacağını takdîr ederek sıdk-ı habere ihtimâl vermemiş idik. Fakat Pazartesi günkü *Tanin* refîkımızın neşriyâtı maatteessüf mesmûâtın sıhhatini gösterdi. Ve şu yolsuz muâmelenin birkaç güne kadar emr-i vâki'ler miyânına idhâl olunacağını bildirdi. Ki bu neticeye ne kadar teessüfler izhâr etsek yeri vardır. Vâkıa refîkımız ferâğ-ı mukarrerin maddî ve ma'nevî birtakım esbâb-ı mücbireye mübtenî bulunduğunu beyân ederek mukāvelenin zâhiren câzib görülen şerâitini ballandıra ballandıra izah ediyor ve bin-netîce emr-i ferâğı pek tabiî **[393]** ve şâyân-ı tervîc buluyor. Fakat mütâlaât-ı mesrûde ne derecelerde isâbete karîndir. İşte bu cihet menâfi'-i vataniyye nâmına muhtâc-ı tedkīk ve te'emmüldür. Biz refîklerimizin makālelerini aynen nakletmek ve vârid-i hâtırımız olan mülâhâzâtı dahi zeylen işâret eylemek sûretiyle, kāri'lerimizin mes'eleyi hakkıyla tenebbü' ve tedkīke muvaffakıyetlerini teshîle çalışacağız. *Tasvîr-i Efkâr* refîkımız diyor ki:

Taksîm Kışlası ve Ta'lîmhâne Meydanı
(Satar Ali Oyunu)

Gazetelerin verdikleri haberlere nazaran, iki seneden beri şâyiasıyla mesâmi'-i ahâli alıştırılmış olan Beyoğlu Topçu Kışlasıyla karşısında 152 bin murabba' metre vüs'atinde bulunan meydan 400 bin lira bedel ile bir şirkete satılarak muâmele-i ferâgiyyesi icrâ olunmak üzere bulunuyor.

§

Bizim ahd-i sabâvetimizde "çengi" denilen bir sınıf nisvân var idi. Velîme, loğusa ve hitân cem'iyetlerinde ekâbir konaklarına celb edilir; haremlerde eski âdât ve an'anâtımızı temsîl eder oyunlar icrâ eylerler idi. Bu bir nevi' millî ve münhasıran haremlerde oynandığı için nisvânımıza hâs tiyatro idi.

Burada, çengiliği ta'rîf edecek değiliz. Yalnız oyunlarından, gāyet ibret-âmiz olan "Satar Ali Oyunu"nu, şu bizim ahd-i cedîdde bir misli daha bulmak ihtimâli olmayan mâliye nâzır-ı iktisâd-müzâhirimizin ilm-i servete müteallik me'âsir-i ictihâdiyye-i fi'liyyesinin en mühimmi addettiğimiz "bey'-i emâkin ve arâzî" kāidesine müşâbih gördüğümüz için anlatmak isteriz:

Bu tuhaf bir oyundur; bir mirasyediyi temsîl eder. Ali Bey isminde bir gence pederi birkaç bin kese nükūd ile birçok emvâl ve akār terk ederek vefat eder. Gaybûbet-i pederle gamgîn olan beyefendiyi tesliyet lâzım gelir. Hasbe'l-insâniyye etrafına o vakte kadar kendisine ma'lûm olmayan birçok eviddâ toplanır. Beyefendiye pederinin acısını unutturacak sûrette eğlenceli fıkralar, hikâyeler naklinden başlarlar; "anberiye"lere "arak"lara alıştırırlar. Nihâyet zamanın hüsn ü ân ile meşhur olan nâzendegân-ı nisvânıyla tertîb-i bezm-i işrete nöbet gelir. Bu sırada "âfet-i devrân" vasfına şâyân olan bir "mahbûbe-i fettân"ın dâm-ı zülfüne giriftâr olan Ali Bey, sevdiğinin her arzusunu yerine getirmek yolunda evvelâ nukūd-ı mevcûdeyi tüketir, sâniyen pederden müntakil ticâret gemilerini satar. Hâsılı çiftlik gibi, han, hamam gibi ne kadar mevrid-i îrâd varsa birer birer elden çıkarılır. En sonra oturdukları konağın mefrûşâtı ve müteâkiben konağın kendisi satılır, beyefendi üzerindeki libâsıyla kalır. Fakat bir iki sene imtidâd etmiş olan bu devre-i zevk ü safâ Ali Bey'e bir tabîat-ı sâniyye olur. Bir türlü eğlencesiz duramaz. Düşünür, taşınır, bir gün daha sefâhetini te'cîl ve hakīkat-i halde sefâletini ta'cîl eden bir çâre-i îş ü nûş keşfeder. Miyân-ı ahbâbda evvelâ sırtındaki samur kürkü, sâniyen belindeki "Prior" saati, şal kuşağı, sâlisen Hind zertârîsi kaftânı, pembezâr gömleği. Zer-endûde başlı uçkuru, nihâyet hilâlî dona kadar hepsini birer birer satar. O hâlet-i üryânî ile sermest ve rüsvâ olarak mahbûbesinin agūş-i nâzına atılarak teslîm-i rûh eder.

Buna Satar Ali ıtlâkının sebebi: Çünkü içlerinden biri "dellâl" rolünü alarak: Ali Bey üzerindeki libâsı birer birer çıkardıkça dellâl: "Satar Ali kürkünü satar Ali kaftânını!.. Satar Ali şalını", diye yâd u ta'dâd etmesidir.

§

İşte bizim de şimdiki hâlimiz tamamıyla bu Satar Ali Oyunu'na benzemektedir. Meb'ûsân-ı millet, Maliye Nâzırı'nı evvelki devre-i ictimâiyyenin nihâyetinde bazı çiftlikler ve işe yaramayan zırhlılar ve kâr-ı kadîm tunç ve bakır toplar gibi şeyler dolayısıyla terhîs etmiş idi. Bu terhîs tabiî usûl-i meşrûtiyyete tevfîk-i muâmele maksadıyla, yani işe bir şekl-i kānûniyyet vermek içindi. Fakat onun zımnında bir de mes'ûliyet tahmîl etmiş idi. Bu mes'ûliyet ise satılmasına müsâade ettiği şeyleri değeriyle satmak ve her sûretle nef'-i hazîneyi gözetmek ve bir ihtiyâc-ı mübrem olmadıkça bunları satılığa çıkarıp da yok bahâsına verecek kadar tenzîl etmemek ve husûsen ve husûsâ erbâb-ı hatkârın dâm-ı tezvîr ve iğfâline düşmemek kuyûdunu mutazammın olmak lâzım gelirdi.

Maliye Nâzırı ise küçük büyük on beş yirmi kıt'a süfün-i ahenîni, fakat 60 bin liraya sattı. Alan bezirgânın sökmek masrafını çıkardıktan sonra yüzde yüz kâr ettiği te'mînen rivâyet edilmektedir. Hatta aynı elimizde bulunan torpido geçerlerden birinin makine kısmını 12 bin liraya sattığını söylüyorlar.

Toplarda da böyle alel-acele muâmele-i bey'iyyeye mübâşeret edildiğinden me'mûl olan istifâde hâsıl olamadı.

Az kaldı, İzmit'teki aba fabrikası da 10 bin liraya satılacak idi. Eğer hamiyet-i mücesseme ve hâmî-i meşrûtiyyet olan Mahmud Şevket Paşa'nın teyakkuzu mâni' olmasa idi. Bu fabrika şimdi Almanyalı bir bezirgânın, fakat doksan bin lira fazla bir bedel ile taht-ı tasarrufuna geçecekti. Çünkü Maliye Nâzırı'nı erbâb-ı fetânet ve kiyâsetten olan bazı hem-

şehrîleri iğfâl etmiş ve fabrikanın on bin liradan ziyâde etmeyeceğine ve durdukça devlete ziyânı mûcib olacağına iknâ eylemişti. Bir taraftan da Alman bezirgânla 100 bin liraya pazarlığa girmişti.

§

İkinci bir safha-i bey' ü şirâyı da ma'hûd Necîb Asfer projesi teşkîl eyliyordu! Bu ne vâsi' âmâle cilve-gâh idi. Lehü'l-hamd mes'ele henüz hâl-i ibtidâîde iken *Tasvîr-i Efkâr* tarafından istihbâr olunarak hükûmeti îkāz etti. Muâmelenin şeklini değiştirdi. Nihâyet şimdiki halde hâb-ı imhâle yatırmaya muvaffak oldu. Fakat imhâlin vakt-i merhûn gözetmek gibi tarz-ı ihmâlde bir nevi' iğfâl olduğuna ihtimal verenler varsa da buna cür'et edecek kadar menfaat-ı zâtiyye bahâdırları bulunamayacağına da i'timâdımız ber-kemâldir. Çünkü Cezîretü'l-Arab'ın el-yevm bulunduğu hâl-i iğtişâştan istidlâl olunduğuna göre bu projenin tatbîkı intâc-ı ihtilâl edecektir.

Devletin ise her gün bir türlü ihtilâl ile uğraşacak vakti olsa da bu hallerin tevâlî ve devamı bî-şübhe mülkün izmihlâline müncer olacaktır.

§

Şimdi de Taksîm Kışlası'yla Meydanı'nı satmaya nöbet geldi! Ne garip hâl! Dünyanın her tarafındaki pâyitahtlar, büyük şehirler daima vâsi' meydanlar teşkîl etmek, memleketin manzarasını taltîf ile beraber hıfz-ı sıhhate hizmet eylemek yolunda milyonlar sarfederken, biz eslâfın yâdigâr-i himmeti olan meydanlarımızı satmaya kalkışıyoruz. Bir taraftan da şehri tezyîn etmediğinden, edemediğinden tutturarak, Şehr-Emâneti'ni devâir-i belediyyeyi ithâmda bulunuyoruz.

Acaba böyle elde mevcûd ve her türlü tezyîn ve istifâdeye müsâid olan muâmele-i ferâgiyyesinin ferdâsında lîcabin istirdâdı lâzım gelse bir milyon liradan aşağı alınması kābil olmayacağı muhakkak bulunan bu meydân-ı mühimmi (maa kışla) 400 bin liraya satacak, yani Satar Ali Oyunu'nu tanzîr edecek kadar hükûmet paraya muhtaç mıdır?

Nâmûs-ı millet ve memleket nâmına kasem ederiz ki değildir!

Hele Taksîm Kışlası!.. Evet hele Taksîm Kışlası! İşte bu kışla Nizâm-ı Cedîd'in mûcid-i münferidi ve bu ictihâdının âkıbet mağdûr ve şehîdi olan Selîm-i Sâlis'in Üsküdar'da ile'l-ebed sengîn bir medâr-ı tezkârı bulunan Selimiye Kışlası kadr ü şerefindedir.

Evvelâ amm-i şehîdinin başlayıp itmâm edemediği ve hatta o yüzden itmâm-ı hayât ettiği, Nizâm-ı Cedîd'in ikinci sâî ve muvaffakı olan Mahmûd-ı Sânî'nin askerliği temsîl ettirdiği birinci kışlasıdır ki bu devlet-i muazzama ile ile'l-ebed bekāsını nâmûs ve haysiyet-i askeriyye kâfil olmak lâzım gelir. İndinde askerlik kadar bir ni'met-i ulviyye mutasavver olmadığına tamamiyle emin olduğumuz Mahmud Şevket Paşa hazretleri müessis-i Nizâm-ı Cedîd olan bir pâdişahın nişâne-i zaferini –ki her seng-i divârı fikr-i askerînin tahaccür etmiş bir timsâl-i iftihârıdır– sattırmaya nasıl muvâfakat edebiliyor?

Bâ-husûs bu kışlanın müessisi o pâdişâh-ı âlî-câh olmakla beraber bânîsi ehâddan **[394]** mütemevvil bir sâhib-i hamiyyettir ki hiçbir cebr ü şiddete hiçbir havf u ukūbete karşı fidye-i necât maksadıyla değil, mücerred Yeniçeriliği ilgā ile devletin necâtına sebep olduğu için tahdîs-i ni'met olarak kesesinden inşâ ve pâdişâhına ihdâ eylemiştir.

Bu zât ise Tekfûr Dağı A'yânı olan merhûm Çelebi Ağa'dır. Hatta binayı yaptırırken çalışanlara medâr-ı şevk olmak için rençberlerle beraber taş taşır, harç alıştırırdı.

Seksen yaşında böyle bir pîr-i hamiyyet-semîrin şükrâne-i zafer sûretinde olan bu takdimesini satmak, nâmûs-ı askerîyi satmakla beraber değil midir?

Hudâ'ya kasem ederiz ki buna hamiyet-i Osmâniyye mesâğ veremez.

§

İşitildiğine göre şimdiye kadar pazarlığında uyuşulamayan bu alışverişi bu gibi muâmelâtta kemâl-i rüsûh ile meşhur olan bir zâtın ekâbir-i me'mûrînimiz nezdindeki delâleti, netîce-i sâlimeye iktirân ettirmiştir. Halbuki henüz mesâfe-i ferâğ inkıtâ'-pezîr olmamıştır. "Sâlim" addedilen vesâtet "rahm-i mâderde itmâm-ı hayât eden" cenîn-i sâkıt gibi cehd ü sa'y edenlerin hayf u hüsrânıyla neticelenmek muhakkaktır.

İ'tikādımızca Hürriyet-i Ebediyye tepesindeki monüman muhâfaza-i meşrûtiyyet yolunda fedâ-yı cân eden şühedâ-yı hürriyyetin nasıl kıymetdâr bir medâr-ı tezkârı ise Taksim Topçu Kışlası dahi askerliğin bâis-i şeref ve iftihârı olmakta o kıymet ve meziyeti hâiz ve çünkü ikincisi seyf-i celâdetin a'mâliyle te'mîn-i meşrûtiyet ve meşveret edenlerin tebcîl-i nâmları için ik'âd olunmuş olduğu halde, birincisi seyf-i satvetin tedâfüî ve tecâvüzî kudret-i kāhırânesini temsîl için icâd edilmiş bulunduğudan şeref ve rif'atçe ikinciye mukaddem denilse câizdir.

Târîh-i askerîmizi şekliyle, cismiyle, şanıyla, şerefiyle enzâr-ı ahlâfa îsâl etmek şânından olan böyle bir binâ-yı muazzamı beş on altın hâtırıyçün satan milletin ne şân u şerefi kalır, ne haysiyet ü nâmûsu!

Veyl o kavme ki beş on günlük medâr-ı zindegânî istihsâli için ecdâdının yâdigâr-ı azametini fedâ edecek kadar haysiyet-nâ-şinâs ola.

Tasvîr-i Efkâr

* * *

Tanin refikımız şöyle mukābelede bulunuyor:

Taksim Kışla ve Ta'lîmhânesi

Bundan üç dört gün evvel *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde Taksim Kışla ve Ta'lîmhânesi'nin Maliye Nezâreti'nce satılmak üzere bulunduğuna dâir bir makāle vardı. Makālede hükûmetin böyle her malı satıp elden çıkarmak yolunda bir meslek tutmasına esef izhâr ediliyor. Hükûmetin hâli gāfil mîrâs-yedilere teşbîh olunuyor, bu yolda birçok lakırdılardan sonra hükûmetin şu hareketine karşı sükût eden gazetelere de ta'rîz olunarak bu sükût bir menfaat-i zâtiyyeye hamledilmek isteniyordu. *Tasvîr-i Efkâr*'ın seng-i ta'rîzine

uğrayan gazetelerin hiçbiri bu sözlere aldırmadı. *Tasvîr-i Efkâr* için bu yolda neşriyât tabiî görülüyordu.

Maamâfih *Tasvîr-i Efkâr*, bu makālesine bir ehemmiyeti mahsûsa atfetmiş olmalıdır ki bilhassa o nüshayı bazı zevâta, meb'ûslara gönderdi. Bu sırada taşralara da irsâl etmiş olacak çünkü dün Edremit'ten şu telgrafı aldık:

On beş kelime cevaplıdır

Dersâadet'te *Tanin* Müdîri Câhid Beyefendi'ye

Tasvîr-i Efkâr'ın 496 numaralı baş makālesi gözbebeğimiz Maliye Nâzırı'na alenen ve zîrindeki tasvîrât-ı mühimme-i müstehcene vatanın müdâfii, milletin tercümanı olan sevgili *Tanin*imize zımnen müftereyâttır. Müteessiriz. Teessürâtımızın ref'i galeyânımızın teskîni için hakīkatin izâhına muntazırız efendim.

Edremit'te Yazıcı-zâde	Edremit'te Boşnakzâde
Hakkı	Süleyman

Bu telgrafnâme sineğin küçük ve ehemmiyetsiz de olsa mide bulandırabileceği hakkındaki sözleri bizim nazarımızda tekrar isbât etti. Şu zâtların telgraflarına husûsî sûrette cevap vermek kābil idi. Fakat Edremit'te hâsıl olan sû'-i te'sîrin *Tasvîr-i Efkâr*'ı ve sahibini bilmeyenler nezdinde başka taraflarda da hâsıl olabileceğini düşündüğümüzden mes'eleyi alenen efkâr-ı umûmiyye muvâcehesinde şerh ü îzâh etmeyi menfaat-i umûmiyye-i memlekete daha muvâfık bulduk.

Taksim Kışlası ve Ta'lîmhânesi'nin satılığa çıkarılması hakkındaki i'tirâzın bugün der-miyân edilmesine karşı izhârı hayretten başka yapacak bir şey yoktur. Bu i'tirâz başka bir gazeteden sâdır olsa idi bu kadar garip gelmezdi. Fakat sahibinin aynı zamanda meb'ûs da olması bütün bütün mûcib-i hayret oluyor. Çünkü o meb'ûs-i muhterem bu sözleri Meclis-i Meb'ûsân'da cihet-i askeriyyeye âid olup bil-müzâyede tedrîcen fürûhtu mukarrer olan emlâk, arâzî, ebniye ve arsalar için re'y verdiği sırada söylemek iktizâ ederdi.

1325 senesi fevkalâde bütçesi açılıp da tedkīk edilecek olursa görülür ki hükûmet kuvve-i askeriyyemizi memleketin şân u şerefinin îcâbâtı derecesine çıkarmak için birtakım mesârif-i fevka'l-âde-i askeriyyeye lüzum hissetmiştir. Âdî bütçenin fevkında tanzîm edilen bu fevkalâde bütçe için de fevkalâde vâridât bulmuştur. İşte bu fevkalâde vâridât arasında Harbiye Nezâreti'ne âid olup da satılacak emlâk, arâzî ve arsalarla Hazîne-i Hâssa'dan cihet-i mâliyyeye devrolunan çiftlikler dahi dâhildir.

Tasvîr-i Efkâr'ın bugün muâheze etmek istediği Maliye Nâzırı o zaman kabineye dâhil değildi. O zamanki kabine memleketin selâmeti nâmına böyle düşünmüş ve fevkalâde mesârif-i askeriyye için böyle fevkalâde vâridât aramıştı. Hatta şâyân-ı dikkattir ki o zaman hükûmet bütün bu satılacak emlâk, arâzî, ebniye ve çiftlikler için yalnız altı yüz bin lira tahmîn etmişti. O zaman bütçe komisyonu mazbata muharriri olan şimdiki Maliye Nâzırı Câvid Bey bu kadar emlâkin altı yüz bin liraya satılması câiz olamayacağını söyleyerek bu altı yüz bin lirayı dokuz yüz bin liraya çıkartmıştı.

Câvid Bey nezârete geçtiği zaman bir emr-i mukarrer karşısında bulunuyordu. Hükûmet de Taksim Kışlası ve Ta'lîmhânesi gibi kıymetdâr bina ve arsanın şehir dâhilinde bulunmasında hiçbir hikmet mutasavver olmadığından bunların fürûhtuyla kışlanın şehir hâricine çıkarılması mûcib-i muhsenât olacağını düşünmüştü. Binâenaleyh kabul edilen 1325 senesi Fevkalâde Bütçe Kānûnu mûcebince hükûmet bu emlâki satmaya me'zûn değil mecbûrdur. Bundan hâsıl olacak paranın yeri vardır ve muayyendir. Asker için sipariş verilmiş, masraf edilmiştir. Bu masraf ne ile kapanacak? Bittabi' vâridât hânesindeki paralarla.

Şu izahâttan anlaşılır ki Taksim Ta'lîmhânesi ve Kışlası niçin satılıyor? demek hele bir meb'ûs için gayr-ı kābil-i afv bir eser-i gaflettir. Bu meb'ûs aynı zamanda bir de gazeteci olur ve künhüne muttali' olması îcab eden mes'eleyi böyle tahrîf ederse artık ne deneceğinin ta'yînini kāri'lerimize bırakırız.

Maliye Nâzırı bu kışla ve arsayı satıyor, çünkü kānûn mûcebince bu sûretle hareket etmeye mecbûrdur. Satılmazsa mes'ûldür.

İşte bu mecbûriyet dolayısıyladır ki Câvid Bey nezârete gelince bütçe ahkâmını icrâya başlayarak kışla ile Ta'lîmhâne'nin satılık olduğunu tâlib olanların Maliye'ye mürâcaat etmelerini i'lân etti. Bazı tâlibler mürâcaat ettiler. Teklifleri muvâfık görülmedi. Müzâyede tecdîd ve temdîd edildi nihâyet en muvâfık teklifte bulunan Hey'et-i Mâliyye ile i'tilâf husûle geldi. Birkaç güne kadar da ferâğ icrâ edilmek üzere olduğunu haber alıyoruz.

Gizli kapaklı muâmele yapıldığı, kimseye haber verilmediği, müzâyede icrâ olunmadığı yolundaki iddia ve telkīnât da tezvîr ve iftirâdan başka bir şey değildir. Çünkü kışla ile arsanın satılık olduğu 1325 fevkalâde bütçesinden beri i'lân edilmiştir. Cümlenin ma'lûmudur. Bir i'lân üzerine tâlib zuhûru için kaç sene beklenir?

Mes'elenin hakīkatini bu sûretle anlattıktan sonra şimdi de kararlaşan fürûht şerâitini îzah edelim.

Satılan yerlerin mesâha-i sathiyyesi yüz elli iki bin metre murabba'ıdır. Bunun elli iki bin metre murabba'ı yol, bahçe ve meydan olmak üzere ifrâz edileceğinden **[395]** şirkete yüz bin metre murabba'ı arsa kalacaktır. Hükûmet bunları üst üste beher metre murabba'ı dört liradan fürûht ediyor. Fakat şirket yol ve kaldırım yapmak, bahçe te'sîs etmek için yüz bin lira masraf ihtiyârıyla taahhüd ettiğinden hakīkat-i halde bir metre murabba'ını beş liraya almış demek oluyor.

Şirket bu arsayı alınca yolları, meydanları ve bahçeleri yaptıktan sonra dört, beş yüz bin lira sarfıyla binalar vücûda getirecek, oralara şeref vererek tâlib olanlara arsalar satacaktır. Hükûmet arsayı sûret-i kat'iyyede şirkete satıp parasını alarak işin içinden çekilmekten ise şirketin melhûz olan menfaatine iştirâk etmeyi düşünmüş ve dört yüz bin liranın yüz bin lirasını hisse senedi şeklinde almayı münâsib görmüştür. Bu iş için sekiz yüz bin lira sermaye ile bir şirket teşekkül edeceğinden hükûmet şirketin kârına sekizde bir nisbetinde ortak demek oluyor. Hisse senedâtının fiyâtı terakkī ederse bu yüzden de ayrıca bir kâr husûle geleceği tabiîdir.

Taksim Kışlası da bu arsa içinde dâhil ise de diğer bir kışla yapılıncaya kadar yani iki sene hükûmet kışlayı kullanacak ve bundan dolayı kira vermeyecektir. Şirket ise arsanın ferâğ harcını, arâzî vergisini vereceği gibi inşa edeceği dört beş yüz bin liralık emlâkin de vergisini ayrıca te'diye edecektir.

Demek oluyor ki hükûmet peşin olarak üç yüz bin lira alıyor. Yüz bin liralık hisse senedi ahz ediyor. Bu sûretle kârın sekizde birine iştirâk ediyor. Aynı zamanda dört beş yüz bin liralık emlâk inşasına sebep olarak bu emlâkten vergi alınmasını da te'mîn eyliyor. Memlekette emsâli olmayan muntazam mükemmel caddeler ve mahalleler teşkîl ediyor. Yalnız satılan yerin değil etrâfının da kıymetini şerefini artırıyor.

Eğer *Tasvîr-i Efkâr* satılan bedelini ucuz görüp de daha fazla veriyorsa henüz vakittir, buyursun.

Tanin

* * *

1- Görülüyor ki *Tanin* refîk-ı muhteremimizin en kuvvetli delil ve müstenedi mesârif-i fevka'l-âde-i askeriyyeye tekābül etmek üzere cihet-i askeriyyeye âid olup bil-müzâyede tedrîcen fürûhtu mukarrer olan emlâk, arâzî, ebniye ve arsaların muâmele-i bey'iyyelerini icrâya Mâliye Nâzırı'nın me'zûniyetine dâir olan madde-i kānûniyyedir. Biz bu maddede ehemmiyeti sâir arsa ve ebniye efrâdıyla makīs olmayan Taksim Kışla ve Ta'lîmhânesi hakkında sarâhat-i mahsûsa tahattur etmiyoruz. Mahall-i ictihâd olmak dolayısıyla nezâret için me'zûniyetin buna da teşmîli mes'elesini cây-ı te'emmül buluyoruz.

2- Me'zûniyet-i vâkıa böyle bir mürâcaattan muğnî görülse veya kānûnda sarâhaten bu Kışla ve Ta'lîmhâne'nin bey'ine me'zûniyet bulunsa bile işbu müsâade Beytülmâl'e âidiyeti derkâr olan emvâl-i mezkûrenin gabn-i fâhiş ile ferâğı ruhsatını tazammun etmez. Binâenaleyh bedel-i misilden dûn bir meblağ mukābilinde ferâğ iznin te'mîn eylediği salâhiyetten hâric kalır.

3- Hatta gabn-i fâhişle Mâliye Nâzırı'nın me'mûriyeti farz olunsa bile vücûda getireceği akid lüzûm-ı kānûnu ifâde etmez. Zîrâ hükûmete âid emvâlde maslahattan ârî tasarrufâtı icrâya Zât-ı Şâhâne salâhiyetdâr olamadığı gibi meşrûtî şekilde hükûmetimizin bir hükûmet-i İslâmiyye olmasına göre meclis de muktedir olamaz. Gerek hükümdarın ve gerek meclisin tasarrufâtı maslahata menût olup muâmele-i merviyyede ise maslahatın fikdânı bedâheten sâbittir. Binâenaleyh ferâğ bedel-i misilden dûn bulundukça Beytülmâl için hakk-ı da'vâ mahfûzdur.

4- Meclis-i Umûmî mukarrerâtının te'hîr-i infāzında Mâliye Nâzırı'nın havf-ı mes'ûliyyet dolayısıyla imkân göremekte olduğu iddiası doğru olamaz. Şimdiye kadar ahvâl-i mümâsilede böyle bir mecbûriyet ve mes'ûliyetten bahsolunmamıştır. Nitekim Meclis-i Umûmî'den geçmiş ve irâdesi istihsâl olunarak kānûniyet iktisâb etmek sûretiyle me'mûru olan nâzır için lâzımü't-tenfîz bir şekil almış olan İspirto Kānûnunu mevki'-i tatbîka bir an evvel vaz'da böyle bir mecbûriyet hissedilmemiştir.

5- İhtiyâcât-ı askeriyyemizi berây-ı telâfî mâmeleki elden çıkarmak lâzım geliyorsa Beytülmâl için müzâyaka hâli tecellî etmiş olacağından yapılacak şey ferâğı bedel-i misil ile icrâdan ibârettir. Halbuki verilen meblağın bedel-i misilden pek ziyâde dûn bulunduğunu *Tanin* refîkımız de îmâ ediyor.

6- Zarûretimiz her ne mukābilinde olursa olsun mevcûdumuzun elden çıkarılmasını iltizâm eder bir dereceyi bulmuş ise yani iktisâden bu derekelere kadar sukūt etmiş isek hâlimize teessüf etmekten vah yazık bu millete demekten başka yapılacak bir şey, kalmamış oluyor. Şu halde yarın müzedeki âsârı öbür gün Hazîne-i Hümâyûn muhteviyâtını da elden çıkarmaya hazırlanmalıyız.

7- Netîce-i müzâyedede bedel-i misil ile tâlib zuhûr etmemiş olması noksan bedel ile ferâğ için salâhiyet bahşeder bir özür telakkīsine ahkâm-ı kānûniyyemiz mâni'dir.

8- Hükûmetin tahmîn-i mücerredi medâr-ı istinâd olamaz. Zîrâ tahmînin de lâzımü'l-ittibâ' usûl-i şer'î ve kānûnîsi vardır. Nitekim tahmîn-i mücerred üzerine Meclis'te müzâkere cereyân eder iken henüz vazîfe-i nezâreti deruhte etmemiş olan Câvid Beyefendi'nin delâletiyle böyle bir tahmîn ile tekayyüd edilmemiş olduğunu refîk-ı muhteremimiz dahi bil-istitrâd beyân ediyor.

9- Mecbûriyet-i ferâğın birkaç sene mukaddem ittihâz olunan karar ile vücûda gelmiş olması hasebiyle kat'iyet ifâde edeceği mütâlaası da şâyân-ı kabûl görülemez. Zîrâ hukūk ve menâfi'-i âmmeyi muhil ve maslahattan ârî hiçbir karar emr-i vâki' teşkîl etmez. Âmmeye âid bir zararın kadîm olsa bile izâlesine gayret lâzım geleceği ahkâm-ı esâsiyyemizdendir.

10-Kışlanın şehir hâricine çıkarılması mûcib-i muhsenât olacağı keyfiyetinin mâl-i mîrînin noksan bedel mukābilinde ferâğı için bir özür teşkîl etmesi pek garip bir mütâlaadır. Bizim bildiğimiz böyle bir hal vukūunda hâricde kışla tedârik edilir ve bedel-i müzâyede bedel-i misil râddesine vâsıl oluncaya kadar müzâyedeye devam olunur. Buna karşı (tâlib zuhûru için kaç sene beklenir) i'tirâz-ı mütehakkimânesini irâd etmek ahkâm-ı asliyye-i kānûniyyemizi istihfâf olur ki şâyân-ı tecvîz görülmemelidir.

11- Gabn-i fâhişe mukārin bulunan şu muâmele bir hükm-i kānûnî ifâde edemeyeceği cihetle hakk-ı hükûmetin mebî'den veya mefrûğdan inkıtâını **[396]** müstelzim olmaz. Şüphesiz ki bu hak daima aranacak, ta'kīb olunacak ve bir ecnebî şirkete devir hâlinde de mes'ele-i siyâsiyye şeklini alacak ve daha doğrusu millet için dâimî bir üzüntü ve müz'ic bir çıbanbaşı olacaktır. İşte buralarını nazara alır, topların, sefâin-i atîkanın fürûhtu muâmelesinin netâicinden ibret-bîn olarak şu meslek-i izâ'aya bir nihâyet verirsek memlekete hiç olmaz ise bu sûretle bir hizmet îfâsına muvaffak oluruz. Yoksa böyle mevcûdumuzu bedel-i misilden dûn olarak elden çıkardıktan ve her zaman için elemini hissedeceğimiz zâyiâta kendimizi uğrattıktan sonra ferâğda kabul ettirdiğimiz şartlar böyle istifâdelidir, şöyle nâfidir diyerek asel-i hitân ile kendi kendimizi avutmaya kalkışır isek pek acı bir istihzâ-yı tâli'e mazhariyetle gülünç vaziyette kalırız.

İTTİHÂD KUVVETTİR

– Manastır Dârülmuallimîni Talebe Cem'iyeti –

Bugün memleket ittihâd ile terakkī edecek, buna hepimiz kāniiz. Hep gördüğümüz terakkıyâtı büyük büyük ittihâdlar, şirketler vücûda getiriyor.

İstirdâd-ı meşrûtiyyetten sonra memleketimizde birçok ittihâdlar, cem'iyetler vücûda geldi. Bunların bazısı memlekete birçok hizmetler görüyor.

Ahîren haber aldığımıza göre Manastır Dârülmuallimîn talebeleri ve mezunları bir cem'iyet vücûda getirmişlerdir. Bu cem'iyet hakkında fazla temdîhâtta bulunmayarak yapacağı işler hakkında lâzım gelen ma'lûmâtı verelim:

Dârülmuallimîn mezunları ve müdâvimleri arasında râbıta-i meveddet ve uhuvvetin te'sîsi; mektebi ikmâl edenlerin ve mektebe devam edenlerin her türlü ihtiyâcât-ı ma'neviyyelerine yardım ve muâvenet eylemek, hayvânât-ı ehliyyeye şefkatle muâmele etmek ve etmeye teşvîk eylemek, zirâat âleminde mühim hizmetler gören kuşlar ve hayvânât-ı sâireyi teleften vikāye ve zirâate muzır olanları mahveylemek; kuşlarla en çok münâsebette bulunan küçükler olduğu cihetle a'zâ-yı cem'iyyet daima küçük mektep talebeleri ile münâsebette bulunarak vesâyâ-yı lâzıma vermek, memleketi pek çok menfaati olan ağaçları telef edenleri bu halden vazgeçirmek için vesâit-i münâsibeye mürâcaat eylemek ve kābil olduğu kadar her sene ağaç gars etmek ve küçük talebelere gars ettirmek ve talebe ormanları vücûda getirmek, cem'iyete dâhil olan köy muallimleri ve köye giden Dârülmuallimîn talebeleri umûmiyetle ahâliye yeni usûl zirâati ve âlât ve edevât-ı cedîdeyi ve ziyâde para kazandıracak usûl-i zirâati tavsiye etmek ve ahâliye sohbetler ve konferanslar vermek; terbiye-i bedeniyye esaslarını bütün mekteplerimize kabul ettirecek esbâba tevessül ve genç muallimlere daima buna teşvîk edici teşebbüsâtta bulunmak ve riyâzât-ı bedeniyyenin hepsini kabul ve icrâ ve Dârülmuallimîn dâhilinde bir oyun koleksiyonu vücûda getirmeye sa'y eylemek; Dârülmuallimîn'de ve gerek umûm mekâtib-i ibtidâiyyede vesâit-i tedrîsiyyenin ikmâline ve mektep müzeleri teşkîline himmet bu sâyede yeni usûl-i terbiyye vesâitini itmâm eylemek; Dârülmuallimîn dâhilinde cümleye küşâde mükemmel bir kütüphâne vücûda getirmeye gayret ve tevessül eylemektir.

Bu cem'iyet-i terbiyeviyye ve zirâiyyenin Dârülmuallimîn talebe ve mezunları ve Dârülmuallimîn'den mezun olmayıp a'zâdan iki zâtın tavsiyesiyle diğer muallimîn dahi a'zâsı olabilirler. Bil-cümle erbâb-ı maârif ve hamiyet dahi cem'iyetin a'zâ-yı fahriyyesinden olabilir.

Cem'iyetin riyâset-i fahriyyesi Manastır Vâlisi Reşid Paşa hazretleri ve Manastır Maârif Müdîri Zekeriya Zihni Beyefendi tarafından kabul buyurulmuştur.

Cem'iyetin bir hey'et-i idâresi vardır. Re'y-i âm usûlü ile vukū' bulan intihâbda riyâsete dâr-ı mezkûr muallimlerinden Osman Ferid Bey ve talebeden Süleyman, Sabri, Hasan Sâlim ve Abdülkerim Efendiler a'zâlığa intihâb edilmişlerdir. A'zâdan birisi muhâbere me'mûru, diğeri idare me'mûrudur.

Cem'iyetin daha şimdiden iki yüz a'zâsı vardır. Manastır civarında mükemmel bir orman yetiştirilmeye teşebbüs edilmiş ve birçok mevâki'den muâvenet görülmüştür.

Cem'iyet şu vechile îfâ-yı vezâif edecektir. Köylerde, kasabalarda bulunan ibtidâî muallimleri merkez ile daima muhâbere ederler. Merkez-i idârenin bilmesi lâzım gelen tecedüdât-ı terbiyeviyye ve zirâiyyeyi bu vechile öğrenir ve istedikleri kitap, tohum, kimyevî gübre, âlât ve edevât siparişi verebilirler. Köylerde kasabalarda gerek talebelerle ve gerek münferid gezilirken tesâdüf edilen taş, toprak, maden, ağaç, orman mahsûlü, hubûbât, haşerât, hayvanât, çiçek, ot, müstehâse, âsâr-ı medeniyye numûne koleksiyonlardan münâsib mikdârını vesâit-i münâsibe ile merkeze gönderirler.

Cem'iyet merkezi îcab eylediği zaman tatbîk ve kabul edilen en son mekâtib-i ibtidâiyye usûllerini hâricdeki meslekdaşlarına risâleler, beyânnâmeler veyahud cerâid ile bildireceği gibi, topladığı numûne ve koleksiyonlardan ne kadarını hıfz ve ne kadarını mekâtib-i ibtidâiyye müze ve numûnehânelerine yolladığını ve hangi köy mualliminin zirâate dâir çok ve müfîd konferans verdiğini ve ne kadar âlât ve edevât ve tohum ve sun'î gübre celb ettiğini aynı vesâit ile i'lân eder.

Her sene nihâyeti vukū' bulan bir ictimâ'-i umûmîde –ki Temmuz ibtidâsıdadır– cem'iyet bütün a'zâsını merkeze da'vet eder, o gün bir sene zarfında görülen işleri mutazammın rapor kırâat edilir. Herkes fikrini beyân eder. Bu ictimâda bulunmayan a'zâya da ictimâ'-ı umûmî müzâkerât ve netâici bildirilir. Aynı günde hey'et-i idâre intihâbâtı da icrâ edilir. Cem'iyetin maksadına nazaran iyi hizmetler yapanlara mükâfâtlar verilir.

Her arzu eden cem'iyetin bir nizâmnâmesini bir mektup veya kart ile âtîdeki adresten talep edebilir:

(Manastır Dârülmuallimîn Talebe Cem'iyeti Riyâseti'ne)

* * *

[397] TÜRKİSTAN FELÂKETİ İÇİN

Makām-ı Celîl-i Meşîhat-penâhî'den:

"Her emr-i meşrû' ve ma'kūlü îfâ etmek ve her türlü fenalıktan mücânebet eylemek üzere yek-diğerinize muâvenet ediniz" meâlinde olan (تَعَاوَنُوا[1] ilh.) emr-i celîl-i Kur'ânîsi'ne ittibâ' dinen lâzım olduğu gibi tab'an da lâzımdır. Yani böyle bir emr-i celîl-i Kur'ânî'nin şeref-nâzil olduğundan kat'-ı nazar edildiği takdîrde bile insanların birbirine muâvenete şitâb etmeleri muktezâ-yı tab'-ı insânîdir.

Zîrâ; hayât-ı insâniyye ancak bu sûretle kāimdir. Çünkü insanın esbâb-ı medeniyye ve levâzım-ı hayâtiyyesi o kadar çoktur ki bir adamın bunları yalnız başına tedârik edebilmesi imkân hâricindedir. Ez-cümle giydiği elbisenin –ne kadar sâde olursa olsun– vücûda gelmesi için binlerce kim-

[1] Mâide,5/2.

selerin sarf-ı mesâî eylemelerine ve yekdiğerine muâvenet etmelerine mütevakkıftır. Levâzım-ı sâire de buna makīstir.

Şu halde; ahvâl-i âdiyyede bile emr-i te'âvünün esbâb-ı medeniyye-i insâniyye ve levâzım-ı hayât-ı beşeriyyeye üssü'l-esâs olduğu bilâ-şek sâbittir.

Ahvâl-i fevka'l-âde zuhûrunda ise bu emr-i celîlin bir kat daha kesb-i ehemiyyet ederek lâzım-ı mâhiyyet-i insâniyye hükmünü alacağı beyândan müstağnîdir. Binâenaleyh böyle bir hal vukūunda bütün insanların bu emr-i âlî-i dînî ve cibillîye ittibâa behemehâl müsâraat etmeleri en mukaddes bir hizmet-i dîniyye ve en büyük bir vazîfe-i insâniyyedir.

İşte biz de bugün böyle bir ahvâl-i fevka'l-âde karşısında bulunuyoruz. O da şu sırada Türkistan'da serzede-i zuhûr olan tezelzülât-ı arziyyeden yüzlerce kasaba ve kurânın harâb olması ve bu yüzden nice insanların mahvolup gitmesi ve binlerce ahâlî-i müslime ve gayr-ı müslimenin nafaka ve süknâsız kalması ve bi-hikmetillâhi Teâlâ bu seneye kadar emsâli nâdiren görülmüş olan şedâid-i şitâ'iyyenin de şu felâket-i uzmâya inzimâm eylemiş bulunmasıdır.

Zavallı Türkistan ahâlisinin başlarına gelen bu felâket-i uzmâyı işitip de müteessir olmayacak ve yüreğinde derin bir acı hissetmeyecek ve bu bî-çârelerin muâvenetine şitâb eylemeyecek bir sâhib-i vicdân tasavvur olunamaz ümîd-i kavîsindeyiz. A'mâk-ı kalbimizden gelen şu ümîd-i kavî sâikasıyla bu felâket-zedegânın düçâr oldukları âlâm ve ıztırâbâtı mümkün olduğu kadar izâleye medâr olmak ve bu sûretle büyük bir vazîfe-i dîniyye ve insâniyye îfâsına mübâşeret etmiş bulunmak için Dâire-i Meşîhat'te taht-ı riyâset-i âcizîde "Türkistan İâne Komisyonu" nâmıyla bir encümen teşkîl edilmiş ve bu bâbda îcab eden iâne biletlerinin tab'ını dahi *Tanin* cerîde-i mu'teberesi sâhib-i imtiyâz ve ser-muharriri ve İstanbul Meb'ûs-i Muhteremi Hüseyin Câhid Beyefendi hasbe'l-hamiyye fahrî olarak deruhte eylemiştir.

Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye'de olduğu gibi her vilâyet ve livâ ve kazâda dahi nüvvâb-ı şer'in riyâsetleri tahtında birer iâne komisyonu teşkîl edilecek ve biletlerden mikdâr-ı kâfîsi Merkez-i Hilâfet'te iâneye iştirâk edecek ashâb-ı hamiyyete i'tâ olunacak ve bir kısmı da taşralarda mârü'z-zikr teşekkül eyleyecek iâne komisyonlarına gönderilecektir.

Bütün dindaş ve vatandaşlarımızın sür'at-i mümkine ile bu emr-i hayra iştirâklerinin taht-ı te'mîne alınması ve cem' edilecek iâne akçesinin peyderpey Makām-ı Meşîhat'e irsâl olunması lüzûmuna dâir bil-umûm nüvvâb-ı şer'-i şerîfe bâtelgraf teblîğāt-ı mukteziyye îfâ edilmiştir.

Bu teşebbüsât-ı hayriyyemizin bütün Osmanlılar tarafından kemâl-i şevk ile hüsn-i telakkī edileceğini ve i'tâ-yı i'ânâta şitâb olunacağını ümîd eder ve tevfîkāt-ı Samedâniyyesi'ne ve imdâd-ı rûhâniyyet-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî'ye mazhariyetimizi niyâz eylerim.

Şeyhülislâm

Musa Kâzım

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI MENFAATİNE VERİLEN KONFERANS

Şubatın birinci salı günü akşamı Direklerarası'nda Şark Tiyatrosu'nda "Kırım Talebe Cem'iyeti" tarafından Türkistan felâket-zedegânı menfaatine olarak bir konferans verildi. Evvelden beri i'lân edegeldiğimiz vechile *Sırâtımüstakīm* risâlesi de inşâallah bu emr-i hayr için diğer bir konferans vermeye hazırlanmaktadır.

Müsâmere-i mezkûreden Şark Tiyatrosu salonunun tamamen dolmamış olduğunu kemâl-i esefle müşâhede ettik. Böyle bir emr-i hayra, müsâmerede söz alan *Hikmet* cerîde-i İslâmiyyesi muharrir-i muktediri Hilmi Beyefendi'nin pek muhık olarak ihtâr buyurdukları üzere yedi yüz bini mütecâviz nüfûs-i İslâmiyyesi olan İstanbul'un daha ziyâde tehâlükle iştirâki muntazardı. Bu intizârın boşuna çıkmasından mütehassıl âlâm ve teessürâtımızı Halîfe-i Zî-şân Efendimiz hazretleri tarafından felâket-zedegân kardeşlerimize bu vesile ile ihdâ buyurulmuş olan on bin kuruşun tebşîri, pek çok tenkīs etti. Ümîd olunur ki müslüman kardeşlerimiz sevgili Halife'lerinin gösterdiği yolu ta'kībde gecikmezler.

Müsâmerede sırasıyla Meclis-i Meb'ûsân a'zâsından Mustafa Âsım Efendi, Dârülmuallimîn Müdîri Sâtı' Beyefendi, gazetemiz muharrirlerinden Akçuraoğlu Yusuf Bey, müşârün-ileyh Hilmi Bey, Muallim Vahyî Bey söz aldılar.

Hutbeler arasında hamiyet ve masûmiyetin timsâli olan bir çocuğun kalpağıyla Gürcü asilzâdelerinden Hasan Ali Bey'in velîahd-ı saltanat Yusuf İzzeddin Efendi hazretleri tarafından ihdâ buyurulmuş kıymetdâr bir saati müzâyedeye konarak yirmi beş lira kadar iâne toplandı.

Mustafa Âsım Efendi hazretlerinin sefâlet ve teâvüne dâir belîğ bir **[398]** nutkundan sonra Sâtı' Beyefendi gāyetle istifâdeli medeniyet-i İslâmiyye'ye âid bir konferans vererek kadîm âsâr-ı nefîse-i İslâmiyye'yi sinematoğrafla irâe etti.

Ekserimizin cehlimizden dolayı bilemediğimiz o cevâhir-i san'atı görerek hissiyât-ı İslâmiyye ve muhabbet-i milliyyemiz galeyâna geldi.

Sonra Akçuraoğlu Yusuf Beyefendi tarafından sûreti âtîdeki nutuk irâd edildi.

Mûmâ-ileyhi müteâkıb Şehbender-zâde Hilmi Beyefendi teâvün ve tenâsura dâir cidden müessir bir hutbe ile nihâyetinde Türklerin vahdet ve menşeini izhâr edip istikbâlden nevmîd olmamalarını teşvîk ve tergīb eyleyen Özdemir'in asıl ana lisanımızla yazılmış bir şiirini okudular.

Daha sonra muallim-i muhterem Vahyî Beyefendi tarafından ahlâk ve ictimâiyâta dâir nâfi' bir konferans i'tâ edilip bu müsâmere-i milliyye-i hayriyyeye nihâyet verildi.

Akçuraoğlu Yusuf Bey'in Nutku

Efendiler:

Asıl mevzû'-i bahsime girmeden akdem benden evvel söz söyleyen hatîb-i muhteremin tasvîrini gösterdiği Kurtuba

Câmi'-i Şerîf-i Kebîri (Şimdi her ne kadar buna kilise deniliyorsa de benim nazarımda daima câmidir.) bir hatıramı tecdîd etti; ki o bâbda bir söz söyleyip geçeceğim. Bundan dört beş sene evvel Kurtuba'yı ziyâret ettiğim zaman o câmi'-i kebîre girmiş ve kabartma İslâm yazıları arasında kurşun kalemle muharrer bir âyet-i celîle okumuştum; âyet-i celîle şu idi: Esteîzü-billâh [1](إِنَّ اللّهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ) Âyet-i kerîmeyi yazan zât tarihini de koymayı unutmamış olduğundan benden dört gün evvel Mağribî bir İslâm kardeşimiz ziyâret etmiş.

Şimdi asıl mevzûuma geleyim: Türkistan zelzelesi vukūa geleli bir buçuk ay oldu. Gündelik gazeteler garba âid bir sürü lüzumsuz telgrafnâmeler arasında şehir isimleri yanlış yazıldığı halde bu zelzeleye dâir gāyet muhtasar ve karışık ma'lûmât verdiler. Bu gazetelerin hemen hiçbirisi felâket-zede kıtanın müslüman ve Türklerle meskûn olduğunu izaha lüzum görmediler. Zelzele hakkında mufassal ma'lûmât verip âfet-zedegânın müslüman ve Türk olduğunu ilk önce ihtâr eden Karşıyakalı bir ecnebî gazetesi, *Osmanischer Lloyd* oldu. Söylemeye bile hâcet yoktur ki bu zavallı kardeşlerimize muâvenet ve yardımdan bahseden bir gündelik gazete bulunmadı. Ancak vukūâtın haftasında çıkan usbûî bir müslüman mecellesi bu garâbeti nazar-ı dikkate alıp gündelik arkadaşlarını tenkīde lüzum görmüştür.

Filhakīka bir, iki sene evvel Messina zelzelesinden musâb olanlar fâidesine matbûât-ı Osmâniyye'de efkâr-ı umûmiyye-i Osmâniyye'de, daha doğrusu İstanbul muhîtinde teessür husûle gelmiş; yazılar yazılmış, hatta usbûî bir mizâh gazetesi bir nüsha-i fevka'l-âde neşrine bile lüzum görmüştür. Eğer hatıram yanılmıyorsa Meclis-i Meb'ûsân da o âfet-zedelere küllî bir meblağla yardıma şitâbân olmuş idi.

Henüz zikrettiğim usbûî Cerîde-i İslâmiyye'nin hafif tenkīdi zâhiren en az umulan birkaç menba'dan iânâtı intâc etmişti. Beşiktaş'ın küçük bir mektebi, Dârüşşafaka talebesi, Berlin'de tahsîl ile meşgūl zâbit kardeşlerimiz bil-fi'l iâneye başlayarak bu emr-i hayra pîşdâr oldular.

Daha sonraları Makām-ı Meşîhat-i Ulyâ-yı İslâmiyye'de bir iâne komisyonu açıldı. Meşîhat'in bu teşebbüsü şâyân-ı tebcîldir. O makāma cidden lâyık bir hiss-i dînî-i uhuvveti izhâr eder ve netâyic-i hayriyyesi ümîd olunur.

Bunu kemâl-i memnûniyyetle müşâhede ederiz; fakat i'tirâf etmeliyiz ki şimdiye kadar İstanbul'un ehl-i kalemi, gazetecileri, muharrirleri, üdebâ ve şuarâsı, hâsılı İstanbul cem'iyetinin efkâr-ı münevvere ashâbı denilen kısmı bu iâneye hemen hemen bîgâne kaldı. Messina felâket-zedeleri için gösterilen âsâr-ı şefkat, Türkistan musâbîni hakkında izhâr edilmedi. Bir derecede ki bugün şurada toplanan ictimâın bile müteşebbisleri Dârü'l-Hilâfeli müslüman kardeşlerimiz değil, Dârü'l-Hilâfe'de misafir Kırımlı Türk kardeşlerimizdir. Bu hamiyetli zâtlara tebrîk ve teşekkür ederim. Lâkin Osmanlıların önayak olmuş olduklarını görselerdi, Türkistanlı kardeşlerimiz daha çok sevinirlerdi.

Zâten efendiler bizim İstanbul efkâr-ı münevvere ashâbı denilen takım öteden beri şarka ehemmiyet vermemekle ma'rûftur. Yalnız şarkın mesâibine değil, şarkın bil-cümle vekāyiine bîgâne kalmaktan hazzeder. Türkistan zelzelesinin vukūu sıralarında Buhâra Emîri Abdülahad Han hazretleri vefat etmişti. Müşârün-ileyh hakkında da gündeliklerimiz – *Sabah* müstesnâ– birçok bî-lüzûm, bî-sûd telgraflar arasına sıkışıp görünmez olmuş iki satırlık bir telgrafnâmeden başka yazılacak bir söz bulamamışlardı; yahud bulmak lüzumunu hissetmemişlerdi.

Buhâra neresi? Buhâra'nın hânı kimdi? Hayatında neler yaptı? Buhârâ'nın âlem-i İslâm'da vaziyeti nedir? Tarihi nasıldır? Diğer memâlik-i İslâmiyye ile ne münâsebâtı vardır?.. Bunların izahına lüzum görmediler, bunların izahında fâide bulmadılar. Halbuki yine muhterem *Sırâtımüstakīm*'in muhık bir tenkīdi vechile Monako Prensi, yahud Almanya'nın bir sürü küçük hükûmetçiklerinden birinin taht-nişînî ölmüş olsaydı matbûât-ı Osmâniyye belki haftalarca meşgūl olur, resimli gazetelerimiz belki birkaç tasvîrinin Osmanlılara irâesine lüzum görürdü.

Efendiler,

Şarka olan bu bîgâneliğin sebepleri acaba nelerdir? Benim hatırıma şöyle birkaç sebep geliyor, doğru olup olmadığını siz düşününüz.

Evvelen: İstanbul efkâr-ı münevvere ashâbını yetiştiren mekâtibde memâlik-i İslâmiyye ahvâline öteden beri lüzumu kadar ehemmiyet verilmiyor. Alel-umûm **[399]** matbûât-ı Osmâniyye'de şark ahvâlinden bahis pek azdır. Devr-i istibdâddan sarf-ı nazar şu son iki üç sene zarfında bile meydana çıkan âsârın hemen hiçbirisinden şarka dâir ma'lûmât alınamaz. Bu o kadar garip, acınacak, hatta gülünecek bir şekil almıştır ki şimdi ismini hatırlayamadığım bir müellifin resmen mekâtib-i i'dâdiyyede tedrîsi kabul olunan Târîh-i Asr-ı Hâzırı'nda üç yüz şu kadar sahîfenin iki yüzünden fazlası sırf Fransa ahvâline hasredilmiş, mütebâkī sahâyifinden çoğu Avrupa milel-i sâiresi ahvâlinden bahsederek ancak birkaç sahîfesi, o da Frenkler nokta-i nazarından, Devlet-i Osmâniyye'ye tahsîs edilmiştir. İran, Afgan, Hindistan, Türkistan ahvâli asla yoktur. Târîh-i muâsırda acaba bunlara âid hiç nazar-ı dikkat-i Osmâniyye'yi câlib vekāyi' geçmemiş midir?

Sâniyen, efendiler, bizim efkâr-ı münevvere ashâbı, şimdi matbûâtı ellerinde tutanlar şark ve âlem-i İslâmla meşgūl olmaktan âdetâ utanırlar. Medenî Avrupa varken şark göz atılmaya, düşünülmeye hiç değer mi? Sonra Allah esirgesin bize Avrupalılar henüz Avrupalılaşmamış, barbarlıktan, taassubdan kurtulamamış demezler mi? Hani şu hacdan gelirken gördüğümüz uzun, pis, kokmuş elbiseli Asyalılarla nasıl uğraşılır? Ama İtalyanlar, Messinalılar onlar başka! Tarantella oynarlar, traviataları var, bal maskeleri var!..

[1] Ra'd, 13/11.

Sâlisen: Biz garbın gözüne girmek isteriz, garbın hüsn-i teveccühünü kazanmak isteriz. Bir gazetecinin dediği gibi Avrupa âile-i medeniyyesi içinde yer tutmak isteriz. Bunun için garba yaranmalıyız, garba müdârâ etmeliyiz, hatta temelluk etmeliyiz. Şark ile uğraşmakta ne fâide var? Onlardan ne menfaat gelecek?

Râbian: Efendiler, garbdan korkuyoruz. Şarkla çok meşgūl olursak bizi birtakım efkâr-ı siyâsiyye ile ithâm ederler. Memleketimize de bundan netâyic-i muzırra hâsıl olur. Eğer Avrupa'nın gözüne girer, Avrupa'nın teveccühünü celb edersek her türlü şâibe-i taassubdan masûn kalır ve memleketimizde rahat rahat yaşarız.

Efendiler, bu esbâbın birincisini tedkīke bile lüzum görmem. O yalnız yüzlerimizi kızartır. Ancak şunu kemâl-i memnûniyyetle söylerim ki bugün şu mecliste o sebebin izâlesine teşebbüs olunduğunu bil-fi'l görerek fevkalâde sevindim. Sa'y u gayretini pek ziyâde takdîr ve şahsına büyük bir ihtirâm beslediğim Dârülmuallimîn müdîr-i gayûru Sâtı' Bey âsâr-ı İslâmiyye numûnelerini memleketimizde böyle ahâlimize birinci defa olmak üzere göstererek ve medeniyet-i İslâmiyye'den bahsederek şark hakkındaki cehlimizin izâlesine ciddî teşebbüs olunduğunu izhâr etti.

Efendiler, şark ile uğraşmaktan utanmak, sıkılmak o kadar titrediğimiz Avrupa teveccühünü kazandırmaya asla hizmet etmez. Garblıların kadir-şinâs olanları milletlerini takdîr ve tebcîl edenlerini muhterem görürler. Bir gazeteci bir muallimin, meşhur İngiliz racül-i siyâsîsi Palmerston'un bir Fransızla muhâveresini nakletmiş idi. Fransız İngiliz'e demiş: "Ben eğer Fransız olmasaydım, İngiliz olmayı isterdim." Palmerston cevap vermiş: "Ben İngiliz olmasaydım; İngiliz olmak isterdim."

Avrupa'ya müdârâ ile temellukla yaranmak, yahud Avrupa'dan korkmakla, Avrupa'nın istemediği şeyleri yapmamakla hiddet ve gazabını celb etmemek gāyet sâde-dilâne, âdetâ çocukcasına düşünceler neticesidir. Bu tarz-ı tefekkür-i siyâsîye inkılâbı müteâkib *Şûrâ-yı Ümmet* muharrir-i siyâsîsi "siyâset-i hissiyyât" adını takarak hayli alay etmiş idi. Jöntürk muharrir-i siyâsîsi muhterem ağabeyim Ahmed Bey Agayef bir sıra makālelerle bu çocukça diplomatlığın kaç para edeceğini anlayanlara iyiden iyiye izah etti.

Efendiler, iyi bilmelisiniz ki vekāyi'-i târîhiyyede avâmil-i esâsiyye sırf ihtiyaç ve menâfi'-i maddiyyedir. Öyle ictinâblarla, müdârâlarla, temelluklarla münâsebât-ı beyne'd-düvele kat'iyen icrâ-yı te'sîr edilemez. Devletlerin muvâzenesi mekanikte olduğu gibi sırf bir muvâzene-i kuvâdır.

Avrupa'nın hoşuna gitmek istersek zaîf olmaya hiçbir kuvvet göstermemeye, nihâyet tamamen eline geçmeye katlanmalıyız. Avrupa'dan ihtirâm görmek istersek kavî olmalıyız. Avrupa, bize isnâd ettiği, kuvvetlilerden hazzetmek fikrini, kendinin hissiyâtından çıkarıyor. İsmi hatırımda kalmamış Avrupalı bir diplomat hovarda bir lisan ile "Benim milletim bazı kadınlar gibi kuvvetli adamları sever." demişti. Son zamanlarda Japonlara gösterilen ihtirâm bunun bir delilidir.

Efendiler, hatırıma Yunan esâtîrinden bir hikâye geliyor: Yunan müşriklerinin mabûdlarından bir dev zemîne ayak bastıkça kuvvet alır, artık yenilmez olurmuş. Bizim zemînimiz zemîn-i şarktır. Bizim şarkla münâsebetimiz arttıkça, biz şarka dayandıkça yenilmez oluruz.

Şu sözlerimden şark ile münâsebetimizin derecesini ve o bâbdaki efkârımı biraz mübhem bile olsa inşâallah anlamışsınızdır.

Efendiler, hayatımda en ziyâde şâir, san'atkâr olmadığıma teessüf ettiğim günlerden birisi şüphesiz bugündür. Eğer sözün te'sîr-i sehhârânesini sâmi'lerimde gösterebilseydim, şimdi sözlerimle sizin kalplerinizin en nazik tellerine dokunur, binlerce fersah uzaklarda şimâlin soğuk karları üstünde, evsiz, barksız, aç, cerîhadâr ana babalarını, kardeşlerini kaybetmiş zavallı dindâş ve kan kardeşlerimizin hayatını tasvîr eder, öyle müessir, fecî' levhalar çizerdim ki siz onları âdetâ görür, duyar, yed-i şefkat ve merhametinizi, samimi ve sıcak agūş-ı uhuvvetinizi onlara açardınız.

Efendiler, felâket ve saâdet kadar insanları birleştiren, tevhîd eden bir şey yoktur. Siz o sıcak yaşlar akan çehreleriniz şimâlli kardeşlerinize ma'nen sarılır, onların o kokulu elbiselerini unutur, kucaklaşır, öpüşürdünüz.

[400] Efendiler, şâir olmadığıma teessüfüm kadar Osmanlı şâirlerinin bu andaki sükûtuna da müteessifim. Bunların bir kısmı bilmem ne vakit o bitmez tükenmez kadın aşkından, biraz kaba söyleyeyim, kadın etekliği yanından kurtulup daha başka daha yüksek mevzûlara teâlî edecekler. Fakat içlerinde sefâlet-i beşeriyyeyi, uhuvvet-i milliyye ve insâniyyeyi iyi duyan yüksek kalpler de bugün niçin susuyorlar. Ben henüz genç iken, gençliğimin saf ve temiz yüreğiyle o müessir mısrâları ağlaya ağlaya birçok defalar tekrar etmiş, âdetâ ezberlemiştim. O zamanın genç vicdânları "Verin zavallılara!" emr-i şefkat ve merhamete koşuşmuşlardı. Şimdi Türklüğün beşiği bir felâket-i azîme ile parçalanır da neden o şâirin büyük kalbi feryâd etmiyor. "Şikeste" dediği "Rebâb"ının kalpleri nûr-ı hayra sevk eden sesleri bugün işitilmeyecek olursa ne vakit işitilecek?

Şâirler bu bizim cıvıldaşdığımız ovalara inemezler. Lâkin Osmanlıların o büyük şâiri Hisar'ın romantik bayırlarına ilişmiş fildişi yuvasından da müessir nagamâtını hassâs kalplere infâz edebilir. Ben daha hep büyük Türk şâirinden bir ikinci "Verin zavallılara!" bekliyorum. Bana öyle geliyor ki pek yakında o kalb-i müşfik "Sis"ten sıyrılmış sandığı İstanbul'a, yalnız İstanbul'a değil; bütün âlî-cenâb vatanına, o mecrûh ve nâ-tüvân anamız Türkistan'ın fecî levhalarını tasvîr edecek ve yine nidâ eyleyecek:

"Sizin de kalbiniz elbette acır, değil mi? –Verin,
Verin şu zavallılara, yoksul kalan şu eytâma"

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI

İâne Defteri

Kuruş	Para	
20		Tâhirü'l-Mevlevî Efendi'den
20		Mâliye Mühürdârı Enver Bey'den
20		Vodine'de Alay 128 Tabur 4 Yüzbaşısı Mahmûd Nedim Efendi'den
55		Dıraç Mahkeme-i Şer'iyyesi Başkâtibi Sâdık Bey'den
108		Alay 70 Tabur 2 Kâtibi Hâfız İsmail Efendi
108		Alay 70 Tabur Tabîb Yüzbaşı Haydar Efendi
20		Alay 70 Tabur Tüfenkçi Ustası Mehmed Efendi
32		Alay 70 Tabur Bölük 3 Yüzbaşı Âsaf Efendi
54		Alay 70 Tabur Bölük 5 Yüzbaşı Hüsnü Efendi
20		Alay 70 Tabur 1 Mülâzim-i Evvel Emin Efendi
20		Alay 70 Tabur 3 Mülâzim-i Evvel Hüseyin Efendi
20		Alay 70 Tabur 2 Mülâzim-i Sânî Sâlih Efendi
20		Alay 70 Tabur 2 Mülâzim-i Sânî Cemil Efendi
20		Alay 70 Tabur 4 Mülâzim-i Sânî Fâik Efendi
20		Alay 70 Misafir Mülâzim-i Sânî Fâik Efendi
54		Misafir Alay 71 Tabur 4 Cerrâh Mustafa Efendi
54		Akova Erzâk Müteahhidi Yaşar Ağa
108		Adapazarı'nda Fesçi Hacı Abdullah Efendi'den
10		Halası Hanımdan
10		Kayınvâlidesi Hanımdan
10		Zevcesi Hanımdan
40		Mahdûmu Mehmed Sıdkı Efendi'den
10		Mahdûmu Ahmed Ziyaeddin Efendi'den
10		Mahdûmu Mustafa Şevki Efendi'den
10		Mahdûmu Mahmûd Celâleddin Efendi'den
5		Mahdûmu Süleyman Sabri Efendi'den
10		Kerîmesi Hanımdan
10		Kerîmesi Hanımdan
10		Büyük Mahdûmu Zevcesi Hanımdan
5		Mahdûmu Abdurrahman Efendi'den

Sırâtımüstakīm Mecelle-i Muhteremesi Müdiriyet-i Aliyyesi'ne

Türkistan ahâlî-i İslâmiyyesi din kardeşlerimizin li-hikmetin dûçâr oldukları felâket-i müdhişe hakîkaten kulûb-i hamiyyet-i İslâmiyye'yi dâğdâr ve müteessir etmiş olduğu derkâr olmağla bu bâbda bu havâlîce de i'ânât-ı serî'aya medâr olup bir şu'be-i hamiyyet-perverînin küşâdına intizârımız ber-devâm iken lehü'l-hamd Fî 13 Kânûnisânî sene 1326 tarih ve 125 numaralı nüsha-i âlîlerinizde maa'l-ibtihâc manzûrumuz olan fıkra-i ahîresince felâket-zedegân için iâne cem'ine ibtidâr edildiği maa't-takdîr tahrîk-i hamiyyete bir vesîle-i yegâne olarak telakkīye şâyân görülmüş ve ol vechile maa-âile taraf-ı bendegîden dahi melfûf pusulada muharrer 248 kuruş bit-tedârik idâre-i âlîlerine takdîme müsâraat kılınmış olmağla muktezâsının îfâsını talep ve temennî eylerim efendim.

Adapazarı Ahâlisinden
Fesçi: Hacı Abdullah

Dârü'l-Hilâfe'de *Sırâtımüstakīm* Cerîde-i İslâmiyyesi'ne

İzzetlü Beyefendiler;

Bütün âlem-i İslâm'ı dilhûn eden Türkistan felâket-i azîmine dâir matbûâtta görülen telgraflar üzerine felâket-zede din kardeşlerimize muâvenette bulunmak esbâbına tevessül olunmuş ise de bir vâsıtanın lüzumu derkâr idi, bu kere vurûd eden 125 numaralı *Sırâtımüstakīm* risâlesinde bu husûs için cerîde-i mu'teberede bir sütun açıldığı ve akçenin muhâfazası için Emniyet Sandığı ile ayrıca görüşüldüğü ve bir risâle-i mümtâzenin dahi neşredileceği görülmekle böyle bir emr-i hayra *Sırâtımüstakīm*'in tevessül etmesi cidden şâyân-ı takdîr ü ta'zîm görülmüş ve tabur arkadaşlarımla ve birtakım rüfekā-yı kirâmıma bil-mürâca'a nâçîzâne olarak dercedilebilen melfûf pusulada müfredâtı arz edildiği vechile beş aded lira-yı Osmânî'nin –gerçi hiç mesâbesinde ise de– musîbetzede kardeşlerimize îsâl edilmek üzere idârehâne nâmına ve postaya teslîmen takdim kılınmış olmağla keyfiyet vusûlünün iş'ârını diler ve ihtiramât-i fâ'ikamın kabulünü istirhâm eylerim.

Seniçe Sancağı'nda Akova Kasabasında Alay 70 T 2 Kâtibi
Hâfız İsmail Hakkı

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

23 Şubat 1911 23 Safer Perşembe 10 Şubat 326 **Beşinci Cild - Aded: 129**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDÎSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

84- Hadîs-i Şerîf

عنِ بْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما أَنَّ النبىّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) «خَرَجَ وَمَعَهُ(2) بِلاَلٌ، فَظَنَّ أَنَّهُ لَمْ يُسْمِعْ النِّسَاء(3). فَوَعَظَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ، فَجَعَلَتِ المَرْأَةُ تُلْقِي القُرْطَ وَالخَاتَمَ، وَبِلاَلٌ يَأْخُذُ فِي طَرَفِ ثَوْبِهِ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (ان رسول الله صلى الله عله وسلم). 2) Bazı nüsharlarda vav'sız olarak yalnız (معه). 3) Bir rivâyette (النساء) lâfzının iskātıyla yalnız (لم يسمع).

84- Tercüme

(Abdullah) bin Abbas radiyallâhu anhümâdan rivâyet olunuyor ki:

Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem kadınlara (vaazımı) duyuramadım zannıyla yanında Bilal olduğu halde (erkek saflarından) çıktı. Kadınlara vaaz ederek onlara sadaka vermeği emretti. (O derece te'sîr etti ki) kadınlar (kulaklarındaki) küpeyi, (parmaklarındaki) yüzüğü (çıkarıp) atmağa başladılar. Bilal de onları eteği içinde topluyordu.

85- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ: قلت يَا رَسُولَ اللَّهِ(1) مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ القِيَامَةِ؟ فقَالَ(2) رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لاَ يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلُ مِنْكَ لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الحَدِيثِ. أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ القِيَامَةِ، مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، خَالِصًا(3) مِنْ قَلْبِهِ، أَوْ نَفْسِهِ. (4)»

1) Bir rivâyette (قال رسول الله), diğer rivâyette ise (قلت) yerine (قيل) denilmiş ise de (قلت)'den musahhaf gibi görünüyor. 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (قال). 3) Diğer rivâyetde (خالصا مخلصا). 4) Lâfızdaki şek râvînindir.

85- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Bir kere): "Yâ Resûlallâh! Kıyamet gününde senin şefâatine en ziyâde lâyık olacak kimdir?" diye sordum. Resûlullâh sallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Yâ Ebâ Hureyre! Hadîs (bellemek) için sende gördüğüm hırsa göre bu hadîsi senden evvel kimsenin bana sormayacağını (zâten) tahmîn ediyordum. Kıyamet gününde halk içinde şefâatime en ziyâde lâyık olacak kalbinden yahud içinden hâlis olarak (lâ ilâhe illallâh) diyen kimsedir.

86- Hadîs-i Şerîf

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ العَاصِ رضى الله عنهما قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ لاَ يَقْبِضُ العِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ(1) مِنَ العِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ العِلْمَ بِقَبْضِ العُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ(2) عَالِمًا(3) اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا(4) جُهَّالًا، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا.

1) Bir rivâyette (ينزعه). 2) İf'âl bâbındandır. Diğer rivâyette sülâsîdir. 3) (يبق)'yı sülâsîden rivâyet edenlere göre (عالم). 4) Bir rivâyette (رؤسًا).

[402]

86- Tercüme

Abdullah bin Amr bin el-Âs radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: "Allahu Teâlâ" ilmi kullarından (birden) nez' etmek sûretiyle değil, ulemânın (ruhunu) kabzetmek sûretiyle kabzedecektir. Nihâyet hiçbir âlim kalmayınca halk cahil birtakım kimseleri kendilerine reis edinirler. Bunlara (öte-

beri) sorulur onlar da ilimleri olmadığı halde fetvâ verirler de hem kendileri dalâlete düşerler, hem (halkı) idlâl ederler.

87- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ رضى الله عنه قال(1) قَالَتِ النِّسَاءُ(2) لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: غَلَبَنَا عَلَيْكَ الرِّجَالُ، فَاجْعَلْ لَنَا يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ، فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَقِيَهُنَّ فِيهِ، فَوَعَظَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ، فَكَانَ فِيمَا قَالَ لَهُنَّ: «مَا مِنْكُنَّ امْرَأَةٌ(3) تُقَدِّمُ ثَلاَثَةً مِنْ وَلَدِهَا، إِلَّا كَانَ لَهَا حِجَاب(4) مِنَ النَّارِ» فَقَالَتِ امْرَأَةٌ منهن(5) وَاثْنَيْنِ؟(6) فَقَالَ: «وَاثْنَيْنِ.(7)»

وَفي رِوَايةٍ عن ابى هريرة رضى الله عنه ثلاثة(8) لم يبلغوا الحنث.

1) Bir rivâyette bu (قال) yoktur. 2) Diğer rivâyette (قال النساء). 3) Diğer rivâyette (من امرأة). 4) Diğer rivâyette (حجابًا). 5) Eldeki Buhârî nüshalarında (منهن) yoktur. 6) Bazı nüshalar müennes olarak (واثنتين). 7) Yine o nüshalarda yine (واثنتين). 8) Tecrîd'in matbû nüshasında (ثلاثة) kelimesi yok ise de asıl Buhârî nüshalarında mevcûd olduğu için ilâve ettim.

87- Tercüme

Ebû Saîd Hudrî radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve selleme kadınlar: "Yâ Resûlallâh! (Vaazını dinlemek için) erkeklerden bize yol kalmıyor. Kendiliğinden bize gün tahsîs et" dediler. (Resûlullâh sallâhu aleyhi ve sellem) onlara mîâd olarak bir gün ta'yîn etti. Kadınlar huzûr-ı risâlet-penâhîsine geldiler. O da onlara vaaz etti. (Bazı şeyler) emretti. Buyurduğu sözler içinde: "İçinizden hiçbir kadın yoktur ki evlâdından üç tanesini kendinden evvel (âhirete) yollasın da (bu hâli) ona cehenneme karşı siper olmasın" sözü de var idi. İçlerinden biri: İki tanesi de (öyle değil mi!) dedi. "İki tanesi de (öyledir)" buyurdu. Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan vârid diğer rivâyette mukayyed olarak "Sinn-i bulûğa varmamış üç evlâd" denilmiştir.

88- Hadîs-i Şerîf

عن عائشة رضى الله عنها أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ حُوسِبَ عُذِّبَ.» قَالَتْ عَائِشَةُ: فَقُلْتُ أَوَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ عز وجل(1) فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا. فَقَالَ: (2) «إِنَّمَا ذَلِكِ العَرْضُ، وَلَكِنْ: مَنْ نُوقِشَ الحِسَابَ يَهْلِكْ.»

1) Bazı nüshalarda (يقول الله تعالى). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (قالت فقال).

88- Tercüme

Âişe radiyallâhu anhâdan rivâyet olunuyor ki Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem: "Her kim hesaba çekilirse azab edilmiş olur" buyurmuş. Âişe (radiyallâhu anhâ) der ki: "Allahu Teâlâ [1](فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا) buyurmuyor mu? dedim de: "Bu senin dediğin arzdır. Yoksa her kim ince hesaba çekilirse helâk olur." buyurdu.

1) Âyet-i Kerîme'nin me'âl-i âlîsi: "… İşte onlar da kolay bir muhâsebeye çekilirler." E[elif] H[he]. Vallâhu a'lem

[1] İnşıkak, 84/8.

89- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ رضى الله عنه قَالَ سمعت رَسُولَ اللّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) يَوْمِ الفَتْحِ(2) يقول قولا سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ وَوَعَاهُ قَلْبِي، وَأَبْصَرَتْهُ عَيْنَايَ حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ: حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللَّهُ تعالى(3) وَلَمْ يُحَرِّمْهَا(4) النَّاسُ، فَلاَ يَحِلُّ لِامْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا(5)، وَلاَ يَعْضِدَ بِهَا شَجَرَةً، فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا، فَقُولُوا: إِنَّ اللَّهَ تعالى(6) قَدْ أَذِنَ لِرَسُولِهِ وَلَمْ يَأْذَنْ لَكُمْ. وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي(7) سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، ثُمَّ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالأَمْسِ، وَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الغَائِبَ.»

1) Diğer rivâyette (النبى صلى الله عليه وسلم). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (الغد من يوم الفتح). 3) Eldeki Buhârî nüshalarında (تعالى) yoktur. 4) Eldeki Buhârî nüshalarında (ولم يحرمها) 5) Bir rivâyette (فيها). 6) Eldeki Buhârî nüshalarında (تعالى) yoktur. 7) Bazı rivâyette (وانما اذن لى فهيا). Binâ'-i mechûl ile (اذن) rivâyeti de vardır.

89- Tercüme

Ebû Şureyh radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Feth(-i Mekke)'nin ertesi günü Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden bir söz işittim ki onu söylerken kulaklarım duydu, kalbim belledi. Gözlerim de gördü. Allah'a hamd ü senâ ettikten sonra buyurdu ki: **[403]** Mekke'nin hürmetini beyân eden Allahu Teâlâ'dır. İnsanlar değildir. Ondan dolayı Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse için Mekke'de ne kan dökmek, ne de bir ağaca balta vurmak helal değildir. Artık Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem uğrunda Mekke'de mukāteleye ruhsat varmış gibi davranırsa ona: "Allâhu Teâlâ (yalnız) Resûlüne izin verdi. Size izin vermedi" deyiniz. Bana da (yalnız) bir günün cüz'ünde izin verdi. Ondan sonra bugünkü hürmeti dünkü hürmeti derecesine döndü. (Bu dediklerimi burada) hâzır olanlar gāib olanlara tebliğ etsin.

90- Hadîs-i Şerîf

عن على رضى الله عنه قال سَمِعْتُ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول «لاَ تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فليَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ من النَّارِ.»

İhtâr:

Bu hadîs-i şerîfin Buhârî'deki lâfzı da, tarz-ı rivâyeti de başka türlüdür. Buhârî'deki ibâre aynen ber-vech-i âtîdir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الجَعْدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ، قَالَ: سَمِعْتُ رِبْعِيَّ بْنَ حِرَاشٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا، يَقُولُ: قَالَ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَلِجِ النَّارَ.»

90- Tercüme

Ali (İbni Ebî Tâlib) radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işittim. Buyuruyordu ki: "Benim ağzımdan yalan söylemeyiniz. Her kim benim ağzımdan yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın."

Asıl Buhârî'deki hadîs-i şerîfin tercümesi:

Rib'î bin Hırâş Ali (İbni Ebî Tâlib) radiyallâhu anhın şöyle dediğini rivâyet ediyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Benim ağzımdan yalan söylemeyiniz. Her kim benim ağzımdan yalan söylerse cehenneme girsin."

91- Hadîs-i Şerîf

عَنْ سَلَمَةَ بن الاكوع رضى الله عنه قَالَ: سَمِعْتُ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) يَقُولُ: «مَنْ يَقُلْ عَلَيَّ مَا لَمْ أَقُلْ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (سمعت النبى صلى الله عليه وسلم).

91- Tercüme

Seleme bin El-Ekva' radiyallâhu anhın şöyle dediğini rivâyet olunuyor:

Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: "Benim söylemediğimi her kim bana isnâd ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."

92- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَلاَ تَكْتَنُوا(1) بِكُنْيَتِي، وَمَنْ رَآنِي فِي المَنَامِ فَقَدْ رَآنِي، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لاَ يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.»

1) Nun'un fethiyle tefe'ül bâbından emirdir. Diğer rivâyette iftiâl'den (ولاتتكونا).

92- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Benim adımla adlanınız. (Lâkin) benim künyemi (yani Ebû'l-Kāsım künyesini) isti'mâl etmeyiniz. (Şu da ma'lûm olsun ki) her kim beni rüyada görürse (hakīkatte) beni görmüş olur. Zîrâ şeytan benim sûretimde temessül edemez. Bir de her kim benim ağzımdan bilerek yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.

Ahmed Naim

* * *

[404] MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Hürriyet-i Akl

Fıtratın insana tevdî' eylediği hasâisin en büyüğü, en müessiri, şüphesiz, kuvve-i akliyyesidir. Yukarıda söylemiş idik ki insan hayvanlar gibi hâcât-ı hayâtını te'mîn edecek a'mâl ile meftûr olarak yaratılmamış, bilakis bekā-yı mevcûdiyyetinin istilzâm ettiği her türlü bilgiden mahrum olarak dünyaya getirilmiştir. Ancak bu mahrûmiyete mukābil kendisine ma'lûmâtıyla mütenâsib olmak üzere artan bir kuvve-i akliyye verilmiştir ki insanı her türlü sevk-i tabiî ihtiyacından vâreste bırakan bu vedîa onu yavaş yavaş vahşet karanlıklarından çıkararak medeniyet ziyâlarına doğru sevk etmiştir. Şu kadar var ki bu hasîsa-i uzmâda –ancak Hâlık-ı Hakîm'e ayân olan bir hikmet-i gāmızadan dolayı– diğer hasâis-i âliyye gibi kendisini tahakkümü, murâkabesi altında zebûn ederek vazîfesini ezelden beri vaz' edilmiş olan kānûna göre îfâdan alıkoyan bir sürü mânialarla, mezâhimlerle muhât olmuştur.

İnsâniyeti tezlîle çalışan rüesâ-yı rûhâniyye kuvve-i akliyye dediğimiz bu mevhibe-i kübrâya atfettikleri nigâh-ı tecessüs kadar şiddetli bir nazarı mevâhib-i sâire-i insâniyyeden hiçbirine atfetmemişlerdi. Zîrâ biliyorlardı ki beşerin yegâne silahı olan bu kılıç bir kere kınından sıyrılırsa artık karşısında ne vehim orduları durabilecek; ne de hayâl bulutları. Onun için olanca şiddetleriyle bu vedîa-i nûrânî üzerine yüklenerek insâniyeti böyle en muazzam bir hasîsa-i bînazîrinden mahrum bıraktılar. Hatta din nâmına söylenen sözleri anlamak için bu kuvveti i'mâl etmek küfrü mûcib olur, fetvâsını vermek derecelerine kadar vardılar, bu artık tazyîkin, bu ifrâtın âkıbet-i elîmesi olmak üzere insanlar zulmet-i cehlin o derekâtına indiler ki tarih kendi yüzünü kızartan o levhaları bize pek şiddetli bir lisân-ı intikām ile tasvîr ediyor!

İşte, medeniyet-i sahîha ve hürriyet-i akliyye Fâtır-ı Hakîm tarafından hâtemü'l-enbiyâ Hazret-i Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) ilhâm olunduğu sıralarda milletler bu halde idi! Evet, akvâm-ı sâireyi murâkabeleri altına alan rüesâ-yı dîn ümmetlerine karşı: "Sakın ha! Ziyâ-yı aklı rehber ittihâz etmeyiniz onu söndürünüz! Basîret gözünü kapayınız. Çünkü din akla külliyen münâfîdir." diye bağırırken Cenâb-ı Resûl-i Emîn ashâbına, etbâına doğru dönerek [1](الدِّينُ هُوَ ٱلْعَقْلُ ولا دينَ لمن لا عقْلَ لَه) Din akıldan ibârettir, akıllı olmayanın dini de yoktur." buyuruyordu. Kezâlik öbür taraftaki şirzime-i gulüvv ü tuğyân mahkûmlarına karşı: "Ey insanlar, birbirinize zinhâr akla uymamayı tavsiyede bulununuz. Çünkü yanılır da akla uyarsanız gazab-ı İlâhî'yi celbetmiş olursunuz." dedikleri bir sırada medeniyet-i hakīkıyye vâzı'ı Cenâb-ı Peygamber ashâb-ı güzînine [2](يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْقِلُوا عَنْ رَبِّكُمْ وَتَوَاضَعُوا بِالْعَقْلِ تَعْرِفُونَ مَا أُمِرْتُمْ بِهِ وَمَا نُهِيتُمْ عَنْهُ وَاعْلَمُوا أَنَّهُ يُحَذِّرُكُمْ عِنْدُ رَبِّكُمْ) ihtâr-ı ulvîsinde bulunurdu.

İşte bu gibi kavânîn-i İlâhiyye sâyesinde akl-ı beşer hürriyyet-i ezeliyyesini istihsâl etmiş, kendisini ihâta eden esaret zincirlerinden kurtularak insâniyetin mürşid-i hakīkīsi olmuştur. Bir zamanlar ibâdât-ı zâhiriyye ve tâ'at-ı cismâniyye efrâd-ı insâniyye arasında yegâne medâr-ı tercîh iken artık en büyük medâr-ı rüchân kuvve-i akliyyeden ibâret kalmıştır. Nitekim aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz [3](لَا يُعْجِبَنَّكُمْ إِسْلَامُ رَجُلٍ حَتَّى تنظروا مَا عُقْدَةُ عَقْلِهِ) buyuruyor.

Za'f-ı aklî sebebiyle her türlü ifrâta, tefrîte düşmek ihtimaline ma'rûz olduktan sonra insanın harekât-ı cismâniyyesi, ibâdât-ı zâhiriyyesi, ne dereceye kadar müfîd olabilir? Öyle ya, böyle bir adam umûru mevâziinin gayrı mevâkie vaz' edecek; eşyayı mîzân-ı hakīkīsinden başka bir mîzân ile tartacak, bir vazîfe teklîf olunduğu zaman zulmü adl; adli ise zulüm telakkī etmiş olmasından dolayı o vazîfeyi sû'-i isti'mâl edecek. Zâten salâh, takvâ da'vâsında bulunanlardan birçoğunu görmüyor muyuz ki mahzâ akılsızlıkları yüzünden

---

[1] Benzer şekilde, Münâvi, *Feyzü'l-Kadir,* H. 1356, Mısır, c. 4, s. 528, no: 6159.

[2] el-Hâris, *Müsned*, Medine, 1992, c. 2, s. 806, no: 825.

[3] (تنظروا) yerine (تعرفوا) ile, Beyhâkî, *Şu'abu'l-İman,* Riyad, 2003, c. 6, s. 355, no: 4322.

milletlerinin, memleketlerinin başına belâ kesiliyorlar. Bir kabile halkı huzûr-ı Peygamberî'de bir adamı senâ husûsunda pek ileri gidince aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz "Aklı nasıldır?" buyurmuşlar. "Yâ Resûlallâh biz sana o adamın a'mâl-i hayriyyede, ibâdette olan tekaddümünden bahsediyoruz. Sen ise bize onun aklını soruyorsun." demişler. Cenâb-ı Peygamber [1](إِنَّ الْأَحْمَقَ يُصِيبُ بِحُمْقِهِ أَعْظَمَ مِنْ فُجُورِ الْفَاجِرِ , وَإِنَّمَا يُرْفَعُ الْعِبَادُ غَدًا فِي الدَّرَجَاتِ وَيَنَالُونَ الزُّلْفَى مِنْ رَبِّهِمْ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ) – Ahmak cehâleti sebebiyle bir fâcirden ziyâde fenâlık işleyebilir. Zâten ferdâ-yı kıyâmette insanların Cenâb-ı Hakk'a derece-i kurbları, akılları nisbetinde olacaktır." buyurmuştur.

İşte diyânet-i İslâmiyye'nin kuvve-i akliyyeye vermiş olduğu pâye-i bülend.

Lâkin akvâm-ı medeniyye kanlar dökerek, canlar vererek istihsâl etmiş oldukları bu hürriyet-i akldan ne netice kazandılar, biliyor musunuz? Evet şu meydandaki me'âsir-i medeniyyet, şevket, kuvvet, maddî vesâil-i refâhiyyet, dünyevî birçok vesâit-i saâdet hep bu kuvvetin kemâl-i hürriyyetle i'mâli sâyesindedir.

Larousse diyor ki: "Cem'iyyât-ı beşeriyyenin zamân-ı tufûliyyetinden bu ana gelinceye kadar beşeriyetin maddî, ma'nevî, ahlâkî bütün terakkıyâtına sebeb-i yegâne hiç şüphesiz aklın, tazyîk-ı esâretten kurtulmasıdır."

Biz şu kuvve-i akliyyenin kayd-ı esâretten kurtarılması zamanımızdan pek uzak bir şey olmamakla berâber birçok kanlı muhârebelerden, ateşli mücâdelelerden sonra mümkün olabildiğini kāri'lerimizin nazarında isbât etmezden evvel bahsimize hâtime vermemek istiyoruz. Larousse diyor ki. "Ta Protestanlığın zamân-ı zuhûrundan Fransa İhtilâli'nin nihâyetine kadar geçen müddet zarfında aklı zencîr-i esâretinden kurtarmak isteyenlerle o kuyûdu idâme etmek arzusunu besleyenler arasındaki muhârebeler, tâli'-i harb kâh bir tarafa kâh diğer tarafa dönmek şartıyla devam edip gitmiştir. İşte mâzîdeki hurâfâttan kâmilen yüz çevirerek müstakbel için yeni bir sâhâ-i irfân vücûda getirmek **[405]** için Fransa İnkılâbı erkân-ı cem'iyyetin yıkılan kısımlarını ta'mîre başladı. Nesl-i hâzırın ta'lîmi mes'elesi de en mühim bir meşgale oldu.

Bize gelince: [2](الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلا أَنْ هَدَانَا اللّهُ) âyet-i kerîmesini makam-ı şükrânda tertîl ile bahsimize hüsn-i hâtime veririz.

Mehmed Âkif

ABDÜRREŞİD EFENDİ'NİN RÜYÂSI!..

– Es-selâmu aleyküm!..

– Ve aleykümü's-selâm, hazret! Safâ geldiniz, kaybettik sizi nerdesiniz?

– Nerede olacağız? Karakollarda, emniyet-i umûmiyyelerde…

– Hayrola! Biraz canınız da sıkılmış gibi görüyorum…

– Yok, şahsım için sıkılmam yalnız millet nâmına beyân-ı teessüf ederim. Biz Dârü'l-Hilâfe'ye dârü'l-emân diye buraya sığındığımız halde burada gördüğümüz muâmele bizi dûçâr-ı teessüf ediyor, düşündürüyor.

– Hayrola! Bir sû'-i tefehhüm olsa gerek.

– Belki. Dinleyin de hükmünüzü kendi kendinize veriniz:

Dün akşam, saat on bir, henüz eve gelmiş, geceliklerimi giymiştim. Derken kapının çıngırağı vuruldu. Aşağı indim. Kapıyı açtım. Baktım yağmurluğa sarınmış, yüzü gözü iyi görünmez cüsseli bir zât.

– Ne istersiniz efendim? dedim.

– Ayasofya Merkezi'ne teşrif eder misiniz? dedi.

Ha, anladım ki gelen polis imiş.

– Şimdi sıcaktan geldim, müsâade ederseniz yarın geleyim.

– İkinci defadır geliyorum, size zahmet ama berâber gelmenizi ricâ ederim.

Tabîî emre mütâbaat lâzım, giyinerek yola revân olduk. O önden, biz arkadan eski zabtiye kapısına geldik. Kapıdan girer girmez birçok hâtırât-ı mâziyye canlandı. Vaktiyle de ben burada kalmıştım. Lâkin ne kadar da pislenmiş, ne kadar da harâbe-zâra dönüşmüş. Ben o basık tavanlı, mazlumların yaşlarıyla çürümüş tahtalı binanın yıkılmış olduğunu zannediyordum.

Merdivenleri çıktık, birkaç kapıdan geçtik, nihâyet bir odaya geldik. Odada sivil bir me'mûr geziniyor, sobanın arkasına odun yığmakta olan hizmetçiye: "Hayat mes'elesi bu!" diye söyleniyor. Anlaşılan soğuktan şikâyet ediyor. Çünkü o gün kar, fırtına ortalık dehşet idi. Odacının beceriksizliği de canını sıkıyordu: "Dikkat et, yangın çıkaracaksın" diye söyleniyordu.

Odadan girilince bir parmaklık var, o sırada odadan çıkmakta olan bir polis "Şöyle oturun" diye bize parmaklık hâricinde, yani kapı arkasında bir yer gösterdi. Kapının açık durmakta olan kanadı dizime temas ediyordu.

Biraz oturduk. Baktım ki bize bir şey soran moran yok. Dedim:

– Kimse yok mu burada, hâlimizi öğrenelim?..

Ayakta gezinmekte olan sivil efendi cevap verdi:

– Muâvin bey içeridedir, görürsünüz…

Yine sükût. Bekledim, bekledim, yarım saat oldu. Hiçbir şeyler yok. O sivil me'mûr da çıktı. Derken o polis neferi geldi: – Efendi, buyurunuz!.. dedi.

Kalktım, polisin arkasından yürümeğe başladım, karanlıkça bir koridordan geçtik, üçüncü bir odaya girdik. Baktım evvelki sivil me'mûr yine burada geziniyor bu sefer:

– Buyurun!..

Dedi. Şimdiki oda öteye nisbetle biraz genişçe, oldukça muntazam. Pencerenin yanında bir yer gösterdi, oturduk. Tekrar sordum: – Kimseyi görebilecek miyiz?..

Yine cevap verdi: – Muâvin bey yemeğe gitti, şimdi gelir…

Tabîî, bunun üzerine ilâ-mâşâallâh oturarak, yine sükûta daldık yarım saat kadar geçer geçmez bizi posta eden polis efendi geldi:

[1] el-Hâris, *Müsned*, Medine, 1992, c. 2, s. 802, no: 814.
[2] A'râf, 7/43

– Buyurun efendi!

Diye önüme düştü. O önden, ben arkadan gidiyoruz, merdivenden iniyoruz.

– Nereye gidiyoruz? dedim.

– Emniyet-i Umûmiyye müdîri istiyormuş sizi oraya götüreceğim.

Resmî elbiseli polis efendi ile Emniyet-i Umûmiyye yolunu tuttuk. Eski zabtiye kapısından çıktığımız zaman gece olmuş, saat bire gelmişti.

Nihâyet Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyeti'ne geldik. Geldik ama, kapıdaki nöbetçi "Kimseler yok dedi. Bizi posta eden efendi: – Öyle ise burada oturacağız, dedi. Dar bir merdivenden yukarı çıktık. Merdiven başında bir odaya girdik.

Oda sıcaktan cehennem gibi olmuş. Bir efendi muttasıl sobaya odun atıyor. Yarım saat kadar oturduktan sonra orada bulunan polis efendilerden biri:

– Merhaba hoca efendi!

Dedi. Biz de "Merhaba" diye mukābele ettik. Yine eski sükût başladı.

[406] Biraz geçti, tecdîd-i vudû' lâzım geldi, müsâade istedim, dirîğ etmediler. Me'mûrla gidip geldik.

Bir yarım saat daha geçti. O sırada ezanlar okunmaya başladı. Bâyezid'in muhrik sesli müezzinleri beni müteessir etti. Kalbim bir tuğyân-ı teessürle coşmak isterdi. Ah, onun lisanına âşinâ bir muhît olsaydı, mesela Bâyezid'in yüksek minberi kenarında, o azametli kubbenin tek tük, hafif ziyâlı kandilleri altında kendi kendime şöyle bir sahîfe Kur'ân okuyabilseydim… Galeyân-ı rûhum ancak o vakit sükûnetyâb olabilirdi. Zâten Dârü'l-Hilâfe'nin ezanları her zaman beni böyle müteessir ediyor. Sibirya'nın soğuk ovalarında, Türkistan'ın çorak sahralarında, Çin'in ıssız dağlarında, Japonya'nın yeşil bayırlarında, her yerde, bütün şarkta benim kulaklarım bu sesi işitir, benim ruhum bu zevki hisseder:

– Allahu Ekber, Allahu Ekber!

Tefekküre dalmış idim. Çıngırağın "dırrrrr…" diye şiddetli sesi beni hâb-ı tefekkürden îkāz etti. Bu yakaza yalnız bizde değil, bütün polislerde görüldü. Biri dedi:

– Gālib Bey; koş!..

Hemen sarı bıyıklı ve az sakallı bir efendi koştu. Odadakiler konuşmaya başladılar:

– Gālib Bey, kendisi, ben onu vuruşundan tanırım…

– Canım, o belli…

– Hele hele dur bakalım…

Dırrrrrr...

– Koşun!..

Diyerek üç polis birden yerinden sıçradı. Çıktılar, odada iki kişi kaldı: Biri ben geldiğim zamandan beri ayağını mangalda ısıtmakta olan efendi, diğeri de köşede yazı yazmakta olan zât; bir de ben, üç kişi.

Yine sükûta daldık. On dakika kadar geçti. Çıkan polisler birer birer gelip yerlerine oturmaya başladılar. Bizi posta eden polis efendi geldi, oturdu. Nihâyet sarı sakallı efendi de geldi, masanın başına geçti. Bana karşı bir vaz'iyet-i mahsûsa, şöyle ciddî bir hâkim, ciddî bir müstantık gibi. Kalemi eline alarak tozlu hokkaya götürdü, bana da şöyle bir bakarak:

– Mahall-i ikāmetiniz?.. sordu.

– Dizdâriye!.. dedim.

– Sokağın adı?

– Bilmiyorum.

Oradan bir polis söze karışarak bağırdı: Fâzıl Paşa… Öteden bir ikincisi: Hayır, Mehmed Paşa… O, ihtimâl ikisini de yazdı.

– Hâne numarası?

– Bilmiyorum.

– Bu evin hâne numarası yok mu?

– Defterlerde varsa vardır, fakat bizim kapıda öyle şeyler yok.

– İsm-i âlîniz Abdürreşid İbrahim Efendi, değil mi?

– Evet!

– *Te'ârüf-i Müslimîn* muharrirlerindensiniz, değil mi?

– Evet!

– Eh efendim, teşrîf buyurabilirsiniz…

– Nereye?

– Gidebilirsiniz…

Ben de ayağa kalkarak kemâl-i teessürle: – Teessüf ederim bu hâlinize!.. dedim. Evimin numarasını öğrenmek için beni bu ihtiyar hâlimde, gece vakitleri buraya kadar sürüklediniz!..

– Gālib Bey isti'fâ-yı kusûr ediyor… Yok, isti'fâ-yı kusûr etmiyor, "Kusura bakmasın" diyor.

– Tekrar beyân-ı teessüf ederim!..

Polis efendi ellerini oğuşturarak: – Efendim, kabahat Gālib Bey'de değil… Hayır efendim, hiç kimsede değil!..

Ben de bu sırada kapıdan çıkmakta idim. Eve geldim, oturdum, saat üçü çaldı. Çoluk çocuk ağlaşıyor. Teskîn ettim. Biraz Kur'ân okudum.

– Güzel bir hatıra! Cild-i evvelini ikmâle muvaffak olduğumuz "Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişâr-ı İslâmiyyet"e Merkez-i Hilâfet'te güzîde bir mükâfât!...

Basra'da Mithad Paşa nâmına heykel rekzinin lüzûm-ı men'i hakkında Dâhiliye Nezâreti'nin gazetelerde neşrolunan telgrafı üzerine Şam'da münteşir *el-Hakāyık* refîkımız tarafından vukū' bulan istiftâdan dolayı Beyrut müftîsi efendi hazretleri cânibinden heykel rekzinin şer'an adem-i cevâzına dâir verilen **fetvâ-yı şerîf** sûreti:

الحمدلله تعالى

لايجوز وضع التماثيل والانصاب فى البلاد الاسلامية لانها عبدت من دون الله ولذلك هدمها الاسلام ولم يجوزا عادتها بعد ذلك لاحد سدًا لله ريعة ومنعًا للتشبه بالوثنيين واتخاذها حرام بالاجماع للنهى عنه وكذلك تعظيمها لأنه يفتح باب عبادة الاصنام وينوه امر الوثنيه وهذا التحريم باطلاقه شامل للسياسية وغيرها ولذا منع ناظر الداخلية من وضع تمثال مدحت باشا فى مدينة البصرة واجاب بأنه مخالف للشرع الشريف كما نقلته الجرائد من عهد قريب. والحكومة التى تجيب بهذا الجواب لاتجيزا

اقامة التماثيل للموتى فى المقابر وى لاتوجد فى مقابر المسلمين واما نصب تلك التماثيل لمحمد على باشا وغيره لفم يكن عن فتوى صادرة عن مقام الافتأ – فى مصر لما علم من ان الشرع الشريف يمنع ذلك وقد افتى العلامة العباسى مفتى الديار المصرية رحمة الله بوجوب ازالة الصنم الموضوع بالازبكية وكسر رؤوس الصور الموجودة فى فتحتى كبرى قصر النيل حين سئل عنها كما فى فتاويه والله تعالى اعلم حرر فى ١٥ ذى القعدة سنة ١٣٢٨.

el-Fakīr ileyhi Sübhânehu
Müftî-i Beyrut
Mustafa Necâ

* * *

[407] HASBİHÂL

Âh ki lebrîzin iken kâinât,
Sen yine ey yâr misâl-i hayât,
Burka-i mahfiyyete girmektesin;
Dîdemi haybetle çevirmektesin!
Ka'be-i dîdârını hulyâ ile
Rahlini şedd eyledi bin kāfile;
Mevkib-i enzâra fakat sedd-i râh
Oldu o estâr-ı kesâfet-penâh.
Perde senin, emr senindir bürün..
Ben ne derim, tek bana gâhî görün.
Ey bana dünyâyı harâm eyleyen,
Ey bana dünyâyı makām eyleyen;
Çalkanıyor bîm ile ümîdde,
Sabrını seyret dile nevmîdde
Çoktan olurdum hele makber-güzîn,
Olmasa âlemdeki feyzin mübîn.
Ömr benimçün bir ağır bâr iken,
Serde sefer gāilesi var iken,
Sen beni tuttun bana verdin sükûn
Buldu huzûrunla tesellî derûn.
Oldu şebâbım gibi hep mün'adim.
Âh o yıllar ki enîsin idim.
Bezm-i kemâlinde geçen demlerim.
Yâdıma geldikçe figān eylerim.
Yâdıma geldikçe dedim gafleten,
Gittiği yok hâtır-ı âvâreden
Olmasa eğlencem o hoş hâtırât
Ben bu kadar eyleyemezdim sebât.
Ey beni insânlığa irşâd eden,
Ey bana tavrıyla edeb öğreten;
Ey bana ahlâk nedir gösteren,
Ey bana bin ders-i meâlî veren;
Sen bana bir misli yok üstâdımın [üstâdsın],
Sen bana üstâd-ı Hudâ-dâdısın [Hudâ-dâdsın].
Ben senin etvârına hayrân olur,
Ben seni dînim gibi ulvî bulur,
Öylece takdîs ederim daima.
İster isen şâhid-i âdil: Hudâ...
Bende hüner sorma, o devletli yok.
Ehline hürmet arıyorsan o çok.
Hiç demedim, hem de demem neyl var…
Dilde alâ yok, yalınız meyl var.
İşte o meylim bile sâyendedir,
Varsa hilâfım onu Allah bilir.
Meyl-i alâ var, onu isbât için,
Meyl-i derûnum sana kâfî bugün.
Meyl-i alâ var diye fahr eylemem,
Meyl değildir yalınız mültezem.
Kesb-i alâ etmeli insân olan,
Meyil yetişmez yalınız bir zamân.
Çünkü alâ gûşiş-i nâm [tâm] istiyor;
Durmasın ol kimse ki nâm istiyor.
Yok yere sahbâ-yı emel dolmuyor,
Sa'y-i belîğ eylemeden olmuyor.
Hâb ile olmuşsa leyâlin sabâh,
Yok o seherden sana bir inşirâh.
Günler olursa güzerân zevk ile
Meyl-i alâ nâfile bir gāile!
Olmalı encüm gibi şeb-zinde-dâr,
Kim ki ma'âlîye eder intizâr.
Nefse huzûzâtı harâm etmeli
Azm, fakat azmini tâm etmeli.
Sîneden âmâli bütün silmeli,
Maksad-ı hilkat ne imiş bilmeli.
Varmalı ol gāyete kim ictihâd:
Olmalı âtıl yaşayış irtidâd.
Nerde ise cevher-i feyz almalı,
Olsa da bi'l-farz deniz dalmalı.
Hatve-i ikdâmı metîn atmalı.
Dağları, vâdîleri oynatmalı!
Seyl-i hurûşân gibi cûş etmeli
Mâni'a gördükçe hurûş etmeli.
Dönmemeli hâile çatmak ile:
Himmet olursa sökülür dağ bile!
Çıktı mı bir kerre yola gitmeli
Durmamalı tayy-i mekân etmeli.
Durmaya gelmez ki zaman durmuyor,
Devr ediyor, hem sana hiç sormuyor,
Durmaya, eğlenmeye meydan mı var
Arkadaşın eylemiyorken karar?
Merhale mahrûmu değildir tarîk
Olsa şu ömrün sana ni'me'r-refîk
Râh-ı ma'âlîye çıkan durmasın
Yoksa oturmakla emel kurmasın!
Er yolunun yolcusu da er gerek;
Her yiğidin kârı değil dönmemek.
Hâsılı merd olmalı azmeyleyen,
Hâtırına gelmemeli râhzen.
Kalb gerek yağsa belâ yılmasın,
Sîne gerek dağ gibi sarsılmasın.
Öyle ya olsun mu alâ sâhibi
Cânını pek tatlı bilen zen gibi?
Bister-i izzette geçen ömrden,
Fâide ümmîd edemem hîç ben;

İç yüzü neymiş acabâ âlemin,
Kesb-i vukūf etmek için âdemin
Dîde-i im'ânı açık durmalı;
Herkes uyurken uyanık durmalı.
Fikrine kâr [dar] gelmeli de hâkdân
Olmalı pervâz-gehi âsumân.
Rûhu şu eflâki bütün yarmalı,
Matla'-i aslîsine dek varmalı.
Olmalı efkârına âşık midâd;
Kalmalı rûşen ona mebde' ma'âd.
Nüsha-i kübrâ deniyor âdeme,
Mazhar imiş hem koca bir âleme;
İşte şu mahkūr vücûd-ı basît
Anlamak ister nasıl olmuş muhît.
Sendeki irfân-ı adîmü'l-misâl,
Sendeki idrâk, o parlak kemâl,
Bunları elbette yakînen bilir;
İlmine esrâr ayânen gelir
Kadrini iclâl değil maksadım,
Öyle bir âdem daha ben olmadım.
Ben kimim, evsâfını icmâl kim?
Doğrusu yoktur o kadar cür'etim.
Anlatabilmek seni mümkün müdür?
Anlamış olsam yalınız elverir.
Zâtına ey merd-i hakāyık-şinâs,
Yol bulamaz değme tasavvur kıyâs
İşte sadedden yine dûr olmuşum;
[408] *Hâlime koyver ki beni dolmuşum!*
Merdüm idin dîde-i ahbâbda,
Şu'le idin meclis-i ashâbda,
Söyle niçin zulmete kaçtın azîz?
Böyle neden olmalı merdüm-girîz?
Elverir artık bu kadar ihticâb,
Bir görün ey nûr ki hâlim harâb!
Âşık-ı hicrân-zedenin derdi çok;
Derdine dermân olacak ferd yok;
Her nereye baksam olur rû-nümâ:
Ye'simi teşdîd edecek bir belâ.
Leyl-i mesâib gibi muzlim günüm,
Gel de elimden tutuver düşkünüm!
Tayfına kāni' değilim sâdece,
Olsa kudûmün ne olur bir gece.
Nerdesin ey yâr-ı celâ'il-penâh.
Hangi magārib sana ârâm-gâh?
Rûh sebük-seyr eden sen var iken,
Şimdi ağır bir yüke girmiş beden.
Uzleti ettin edeli ihtiyâr,
Kûşe-güzîn olmaya verdim karâr.
Âlem-i vahdette bütün hâtıram.
Hâtıran ey yâr-ı ilâhî-şiyem.
Tayf-ı latîfin gelerek gizlice,
Rûhumu pür-cûş kılar her gece!
Sonra o cezbeyle geçer gündüzüm
Görmez olur bir yeri artık gözüm.
Bak haberim yok meğer olmuş bahâr.
Eylemiş âfâkı bütün lem'a-dâr!
Kisve-i hadrâya bürünmüş cihân,
Dîdede hem-reng-i semâ hâkdân.
Feyz ile meşbû' bütün kâinât.
Âleme gelmiş yeniden bir hayât.
Fıtratı bîdâr görünce nigâh,
Sandım açılmış seher-i intibâh!
Semâ safâ-yı rûha bir misâl-i lem'a-bârdır;
Zemîn ikinci bir hayât içinde cilvekârdır.
Sabâ da nefha nefh-i sûr ile hem-iktidârdır:
Serâ'ir-i nüşûr her taraftan âşikârdır!
Çemen çiçekleriyle ol zaman ki mevcedârdır,
Gören sanır köpüklü bir latîf cûy-bârdır.
Yemîne bak, yesâra bak nukūştur, nigârdır,
Riyâzdır, hıyâzdır, fezâ-yı lâle-zârdır,
Kenâr-ı selsebîldir, menâh-ı bî-karârdır.
Şu cûş-ı feyzden nasîb alan ne bahtiyârdır!
Gönül nasıl durur ki dem dem-i tarab-medârdır:
Bahârdır, bahârdır, bahârdır, bahârdır!

Sa'dî[1]

* * *

TAKSİM KIŞLASI VE TA'LÎMHÂNE MEYDANI

Hakkında
Hafta Zarfında Neşriyât

Tasvîr-i Efkâr'ın *Tanin*'e cevabı:

Tasvîr-i Efkâr – Hükûmetin gerek Taksim Kışlası ve gerek Ta'limhânesi gibi kıymetdâr binaları satılığa çıkardığından hiçbirimizin haberi yoktu. Fakat en garibi Beyoğlu'nun müntehâsını şehir dâhili addetmek ve onda da bir hikmet tasavvur edememek fıkrasının bir kaziye-i müselleme şeklinde esbâb-ı mûcibe-i bey'den add ü îrad edilmesidir.

Dünyanın en büyük millet-i müsellahası olan Prusyalıların pâyitahtına zannederim bu defaki Avrupa seyahatlerinde Câvid Bey de uğramıştır. Vâkıa müessesât-ı sarrâfiyyeleri devr ü ziyâretten vakit bulamamaları melhûz ise de Berlin'in emâkin-i askeriyyesi de öyle göze görünmeyecek gibi hücrâ yerlerde değildir. Binâenaleyh insan, görmemek için gözünü kapamadıktan sonra, her kim olsa görür. Müşârun-ileyh hazretlerinin yerinde biz olsa idik bu gibi menâfi'-i askeriyyeyi daima taht-ı vücûbda tutarak tekemmülât-ı harbiyyesine i'tinâ ile müştehir bulunan hükûmet-i imparatoriyyeyi bu mes'elede îkāz ederdik. Çünkü Berlin'deki askerî kışlalarıyla ta'lîmgâhlarının bulunduğu yerler, şehir içinde ve etrafındaki şedâdî binalara nazaran arsalar fevkalâde kıymettedir. Hatta Blade Rocher Bankası'na 40 metre murabba'ında bir pavyon ilâvesi için komşusunun bahçesine 8 bin İngiliz lirası vermiş yani beher metresini 200 liraya iştirâ eylemiş olduğu meşhûrdur.

Maamâfih Taksîm Kışlası Beyoğlu'nun re's-i mahallâtında bir binâ-yı muhteşemdir ki yâr u ağyâra karşı miknet-i askeriyyemizi temsîl ile Avrupa'da ikinci bir millet-i müsel-

[1] Mehmed Âkif (Ersoy) Bey'in nâm-ı müsteârıdır.

leha olan Osmanlılara, Nizâm-ı Cedîdi (Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye) nâmıyla îcad ve tevdî' etmiş olan Sultan Mahmûd-ı Sânî'nin ma'nen ve maddeten şeklen ve şarkan kıymetdâr bir yadigârıdır. Hükûmet-i Osmâniyye maâzallâhu Teâlâ dereke-i iflâsa inmiş olsa bile böyle bir kıymet-i târîhiyyeyi hâiz binâ-yı askerîsini bir alayın birkaç aylık levâzımına kifâyet edebilecek beş on altına değil, cihân hazineleri mukābilinde fedâ etmemek iktizâ eder.

Zannımıza kalırsa Câvid Bey Londra'ya da gitmiş idi. Londra'ya gidenler City'yi elbette ziyâret eder. Bâ-husûs İngiltere Bankası'nın kâin olduğu bir mahaldir. İşte o City'de ahşab ve haylice cesîm ve bununla berâber, gerek mi'mâriyât ve gerek letâfet nokta-i nazarından âdeta sakīl addolunacak bir bina var. City'de ise arsaların beher metresi 1000 ilâ 1500 liradır. Hal böyle iken hükûmet o binayı payandalarla indirâsdan muhâfaza etmektedir. Çünkü bir kıymet-i târîhiyyesi, bir an'ane-i milliyyesi vardır.

Tanin – "Şu îzâhâttan anlaşılır ki Taksim Ta'lîmhânesi ve Kışlası niçin satılıyor? Demek hele bir meb'ûs için gayr-ı kābil-i avf bir eser-i gaflettir. Bu aynı zamanda bir de gazeteci olur ve künhüne muttali' olması îcab eden mes'eleyi böyle tahrîf ederse artık ne deneceğinin ta'yînini kāri'lerimize bırakırız."

Tasvîr-i Efkâr – İzâhât denilen şey, "Kışla ve Ta'lîmhâne'nin şehir dâhilinde bulunmasında hiçbir hikmet mutasavver olmadığı" kaziyye-i gayr-ı müsellemesidir. Onun cevabını ise ânifen beyân eyledik.

Aynı zamanda hem gazeteci, hem de meb'ûs olmamış olsa idik belki bu hakīkati söyleyebilmekte dûçâr-ı tereddüd olurduk. Binâenaleyh "tahrîf" kelimesi beyân-ı hakīkatte değil, ihfâ-yı hakīkatte isti'mâle sâlihtir. Refîk-i muhteremimize hürmetimiz vardır. Çünkü evlâd-ı vatanın terbiyeten, ma'rifeten, hamiyeten, edeben, irfânen hüsn-i iştihâra mâlik evladlarındandır. Bu cihetle "tahrîf"in tazammun ettiği ma'nâyı da, onun müsnedün ileyhini de düşünerek isti'mâl etmeleri lâzım gelir. Bu takdîre göre "tahrîf"te tasavvur ettikleri ma'nâyı tamamiyle kendilerine iâde ederiz. Biz muharrif ve binâenaleyh müfterî değiliz. Çünkü tahrîf min ciheti'l-ma'nâ iftirâdır. Ona kim müstahak ise o ittisâf eder. Biz sakīmeden tenzîh-i nefs ederiz.

Tanin – "Müzâyede tecdîd ve temdîd edildi. Nihâyet en muvâfık teklifte bulunan hey'et-i mâliyye ile ittilâf husûle geldi. Birkaç güne kadar da ferâğ icrâ edilmek üzere olduğunu haber alıyoruz."

Tasvîr-i Efkâr – Müzâyedenin tecdîd ve temdîd edildiğini yani tekerrürünü isbât etmek lâzım gelir. Sâniyen birkaç güne kadar ferâğ icrâ edilmek üzere olduğu rivâyeti biz de işittiğimiz için o makāle ile hükûmeti îkaz etmek istedik. Fakat me'mûl etmeyiz ki Defter-i Hakānî Nezâreti bu muâmele-i ferâğiyyeyi öyle hod-be-hod icrâ edip de bir millet-i muazzamanın mefâhir-i askeriyyesinden bir mühimme-i târîhiyyenin izâasına cesâret edebilsin. Eğer ederse aşk olsun.

Tanin – "Şirket arsanın ferâğ harcını (!) arazi vergisini **[409]** (!) vereceği gibi inşa edeceği dört beş yüz bin liralık emlâkın da vergisini ayrıca te'diye edecektir."

Tasvîr-i Efkâr – Ne Mürüvvet! Ne semâhat! Ne kerem…

Acaba hükûmet niçin ferâğ harcını avf etmemiş? Niçin arazi vergisini almak gibi bir hasîslik gösterecekmiş. Bâ-husûs beş yüz bin liralık emlâkın vergisi ne kıymet teşkîl eder ki istîfâya değeri olsun.

Hakīkaten şu yukarıki temhîdât ebleh-firîbâneye bakıp da hayret etmemek kābil değildir. Bu ne tuhaf şey, ferâğ harcı vermek, arazi vergisi te'diye etmek, emlâkın vergilerini îfâ eylemek tabîî değil midir? Bunu bir ni'met-i uzmâ-yı gayr-ı melhûze gibi telakkī edip de kimi müsterîh etmek istiyorlar biz anlayamadık. Anlayan varsa pekâlâ.

Tanin – "Hükûmet peşin olarak (200 bin) lira alıyor. Yüz bin liralık (hisse senedi) ahz ediyor ve bu sûretle kârın sekizde birine iştirâk ediyor."

Tasvîr-i Efkâr – İşte yukarıda ashâb-ı mütâla'aya balmumu yapıştırmalarını tavsiyede bulunduğumuz bahsin hikmeti bu idi. Câvid Beyefendi 600 bin lirayı o zaman az görmüş düşünmüş taşınmış buna 300 bin lira daha zam etmeli demiş. Nihâyet Taksim Kışlası'yla Meydanı hatıra gelmiş. Onu ilâve ile 900 bin liraya iblâğ eylemiş. Fakat bi-haseb-i düstûru'l-iktisâd, nakden elde edilecek meblağa i'tibâr ve i'timâd lâzım geldiğinden bir milyon dememiş. Yani 100 bin liralık hisse senedâtını dâhil-i hesâb etmemiş.

İşte görülüyor ki Taksim Kışlası'nın pazarlığı 300 bin lira nakid ve 100 bin liralık tahvîl ile resîde-i hüsn-i hitâm olmuş. Allah bâyi' olan hükûmet-i muazzama-i Osmâniyye'de, müşteri olan Salem ve Menasche Efendilere de hayırlı etsin.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadâreti esnâsında Macaristan'dan bir hey'et-i sarrâfiyye bu mahalli iştirâ için yedi yüz elli bin lira bedel i'tâ ve hükûmet-i Osmâniyye'ye cüz'î bir fâizle ayrıca üç milyon lira ikrâz etmeyi teklîf eylemişse de o vakit Harbiye Nezâreti tarafından sûret-i kat'iyyede reddedilmiş idi. Îcab eder ise daha ziyâde îzah eyleriz.

Tanin – "Eğer *Tasvîr-i Efkâr* satılan bedelini ucuz görüp de daha fazla veriyorsa henüz vakittir buyursun."

Tasvîr-i Efkâr – Tasvîr-i Efkâr, yesâr ve iktidârca tarafeyn-i âkıdeynden olmamakla berâber henüz menzile-i *Tanin*'e vâsıl olacak kadar bahtiyâr olmadığından, bu hıyâr-ı şirâyı refîkine terk ile keff-i yedi ihtiyâr eder.

* * *

***Tanin*'in Sırâtımüstakīm'e cevabı:**

Bu hafta çıkan *Sırâtımüstakīm* refîkımız Taksim Kışla ve Ta'lîmhânesi'nin fürûhtuna dâir *Tasvîr-i Efkâr* ve *Tanin* tarafından yazılan makāleleri aynen naklettikten sonra altına kendi mülâhazâtını da ilâve ederek bu işin aleyhinde bulunuyor.

Sırâtımüstakīm refîkımız işi "mantık" ile muhâkeme ediyor. Fakat mantık öyle bir yoldur ki sizi nereden hareket ederseniz ona göre bir neticeye götürür. İlk aldığınız istikāmet yanlış olursa varacağınız nokta da aradığınız hakīkatten pek uzak bulunur. İşte *Sırâtımüstakīm* refîkımızın bu mes'eledeki hatası bundan ibârettir.

Farazâ diyor ki: Bu Kışla ve Ta'lîmhâne'nin bey'ine me'zûniyet bulunsa bile emvâl-i mezkûrenin gabn-i fâhiş ile ferâğı ruhsatını tazammun etmez.

İşte refîkımızın nokta-i hareketi budur. Buradan yola çıktıktan sonra ta'kīb ettiği istikāmet pek doğrudur. Fakat ne çâre ki daha ibtidâsından yanlış yol tutmuştur. Çünkü evvel-emirde mes'elede "gabn-i fâhiş" bulunduğunu isbât etmesi iktizâ ederdi. Burası sâbit ve muhakkak olmadıktan sonra bütün o sonraki güzel kıyasların, suğrâ ve kübrâların, neticelerin hükmü nazar-firîb bir serâb olmaktan öteye geçemez. *Sırâtımüstakīm*'in bütün muhâkemesi dönüp dolaşıp gabn-i fâhiş mes'elesine geliyor. Görülüyor ki bütün i'tirâzların temel taşı budur. Bu temel taşı ise hayâlden ibâret! Farazâ diyor ki:

İhtiyâcât-ı askeriyyemizi berâ-yı telâfi mâmeleki elden çıkarmak lâzım geliyorsa yapılacak şey ferâğı bedel-i misil ile icrâdan ibârettir. Halbuki verilen meblağın bedel-i misilden pek ziyâde dûn bulunduğunu *Tanin* refîkımız da îmâ ediyor.

Burada "mantık" bütün mantıksızlığa varmıştır. Çünkü biz bedel-i misilinin pek ziyâde değil alel-âde dûn bulunduğunu bile îmâ etmedik. Bu bahis için üç sahîfe yer tahsîs eden refîkımız hangi sözlerle bu îmâyı yapmış olduğumuzu isbât için acaba iki satırlık yer tahsîs edemez miydi?

Satılacak yer için verilen meblağı bedel-i misilden dûn bulsa idik hiçbir zaman bunun satılmasını tervîc etmezdik. Arsayı alacak şirket bir metre murabba'ına beş lira sarf edecektir. Arsanın parça parça elden çıkarılması için seneler geçeceğinden toptan verilen yüzbinlerce liranın fâizi de bir taraftan fiyâta inzımâm eyleyecektir. Diğer taraftan kârın sekizde birine hükûmet iştirâk edecektir. Binâenaleyh biz bu fiyâtı pek muvâfık buluyoruz.

Bilmem kimin Hilmi Paşa sadâretinde yedi yüz bin lira teklîf ettiğine dâir *Tasvîr-i Efkâr* tarafından ilk makāleden bir iki gün sonra yazılıp da tarafımızdan cevaba bile değeri görülmediği için sükût geçilen rivâyeti bu gabn-i fâhiş iddiası münâsebetiyle tahattur ettiğimizden bu noktadaki hakīkati de bildirelim.

Evvelâ Câvid Bey'e sorduk. Böyle bir tekliften haberim yoktur dedi. Hilmi Paşa kabinesinde ilk Mâliye Nâzırı olan Rıfat Beyefendi'ye sorduk. Böyle bir şey bilmiyorum cevabını verdi. Bunun üzerine Hilmi Paşa'yı gördük öyle bir iş vardı. Fakat benim zamanımda değil, Kâmil Paşa vaktinde idi. O vakit Harbiye Nâzırı Ali Rızâ Paşa idi, ona mürâcaat edip anlayalım dedi. Ali Rızâ Paşa'yı bulduk bir gün Meclis-i Vükelâ'da Kâmil Paşa'nın bir istikrâz teklifiyle karışık olarak Taksîm Kışla ve arsasının fürûhtu hakkında bir talep vukū' bulduğundan bahsettiğini Meclis-i Vükelâ'da müzâkere cereyân ettiğini fakat Taksim için teklîf olunan meblağın üç yüz bin lira mı, yoksa daha ziyâde mi olduğunu tahattur edemediğini söyledi.

Meşrûtiyetin ilk zamanlarında Türkiye için imtiyâz yağması devresi hulûl edeceğine zâhib olan ne kadar kapkaç takımı varsa hep şehrimize dökülmüşlerdi. Bunlardan biri de böyle bir teklifte bulunmuş olacak. Ciddî bir mürâcaat olsa idi Kâmil Paşa kabinesi tarafından yahud muahharan Hilmi Paşa kabinesi tarafından bir neticeye iktirân ettirilirdi. İktirân ettirilmese bile Maliye Nezâreti mezkûr arsanın satılık olduğunu i'lân ettikten sonra bu mürâcaat tekerrür eylerdi.

Sırâtımüstakīm

Görülüyor ki refîk-ı muhteremimiz muâmelede gabn-i fâhiş bulunduğuna dâir olan nokta-i nazarımızdan mâadâsını tamamiyle mantıkī ve muvâfık-ı hakk u hakīkat buluyor. Teslîm-i hak yolundaki şu hüsn-i niyyete teşekkür ederiz. Artık kāide-i münâzara îcabınca gabn-i fâhiş hakkındaki da'vâmızı isbât bize düşüyor. Refîkimizi ikrârıyla ilzâm edeceğiz yani Kışla ve Ta'lîmhânenin kıymet ve makādir-i hakīkıyyesini mevzû'-i bahs etmeyerek refîkımızın beyân eylediği makādir ve kıymetin kabulü hâlinde bile muâmelede gabn-i fâhiş bulunduğunu isbât eyleyeceğiz. Refîkimiz ferâğı tekarrür eden arâzînin mikdârını 152 bin metre murabba'ı ve beher metre murabba'ın kıymetini beş lira olarak kabul ediyor. Bu mikdâr ve kıymeti esas ittihâz edersek mecmû'-i arâzînin bedel-i mislini 760 bin lira buluruz. Akarda gabn-i fâhiş nisbeti humstur, Mecelle'de sarîhtir. Bu meblağın humsu 152 bin lira eder. Tenzîl hâlinde elde 608 bin lira kalır ki şu meblağ bedel-i ferâğ farz **[410]** olunsa ferâğın gabn-i fâhiş ile yapıldığı anlaşılır. Halbuki yüz bin lirası hisse kâğıdı olmak üzere dört yüz bin liraya ferâğın tekarrür ettiğini yine refîkımız haber veriyor. 608 bin liraya tefvîzde gabn-i fâhiş bulunursa dört yüz bin lirada gabn-i fâhiş yoktur demek nasıl bilmeliyiz ki doğru olabilir.

İştirâk mes'elesi ikinci bir muâmeledir. Bu akarın tefvîzi muâmelesinde mü'essirât-ı kānûniyyeden olamaz. Fakat buna karşı refîkımız ihtimal ki şu 152 bin metre murabba'ından elli iki bin metre murabba'ının ihtiyâcât-ı âmme için metrûke hâline ifrâğ edileceği mes'elesini ileri sürecektir. Bu ihtimali de tedkīk edelim:

Mâliye Nezâreti'nin bugün muhâtı bulunduğu zarûret-i mübreme ile halkın ihtiyâcât-ı medeniyyesini mukāyese sûretiyle tahakkuk edecek maslahat üzerine terk muâmelesinin cevâzı kānûnen şayân-ı nazar olmakla berâber tercîhi hâlinde bile terk olunacak kısım elli iki bin metre murabba'ından ibâret imiş. Refîkimizin beyânâtı bunu gösteriyor şu hesap ile elde yüz bin metre murabba'ı kalıyor ki, yine refîkımızın beyân eylediği kıymete göre beş yüz bin lira tutar. Humsu olan yüz bin liranın tenzîli hâlinde kalacak olan dört yüz bin lira tam gabn-i fâhiş derecesinde noksan bir bedel-i ferâğdır.

Refîk-i muhteremimizin bize karşı tahdîdde bulunduğu îmâ bahsine gelince:

Makālenin tarz-ı tahrîrinden muharrirce noksan bedel esas ittihâz olunarak ona göre müdâfaada bulunduğuna delâlet eder karâ'în görmüş ve bu karâ'înin hey'et-i umûmiyyesini bu noksan bedel için bir îmâ telakkī eylemiş idik. Refîkimiz zâhib olduğumuz maksadı şimdiki makālesiyle sarâhaten nefyettiğinden ve sarâhat mukābelesinde delâlete i'tibâr olmadığından artık münâzareten bizim için karâ'îni ta'dâd mecbûriyeti ber-taraf olmuştur. Maamâfih refîkımızın tahaddî-i mütehakkimânesine karşı makāle-i sâbıkasından istihrâc olunan delâilin hâric ez-münâzara addolunmak şartıyla ta'dâdını münâsib görüyoruz:

1- Umûmî tahmînde meşhûd olan noksan vaktiyle Câvid Bey'in bile nazar-ı dikkatini celbederek bedelât-ı umû-

miyyenin mehmâ emken dokuz yüz bin liraya iblâğ edildiğinin *Tasvîr-i Efkâr*'ın taaruzuna karşı istitrâden beyân olunmasındaki sâ'ik.

2- Emr-i mukarrer karşısında kalındığını beyân sûretiyle teberrî.

3- Lüzûm-ı bey' hakkındaki mecbûriyet-i kānûniyyeden dolayı i'tizâr.

4- Üç yüz yirmi beş senesinden beri müzâyedeye konduğu halde bedel-i misli bulamamış olduğunu dolayısıyla i'tirâf.

5- Tâlibin daha ne kadar zaman bekleneceğine dâir olan hasb-i hâl.

6- 152 bin metre murabba'ı arazinin yüz bin lirası iştirâk hissesi olmak üzere dört yüz bin lira mukābilinde ferâğın tekarrür ettiğini beyân.

7- Elli iki bin metre murabba'ı arazinin metrûke hâline ifrâğındaki kavâidi îzaha his olunan mecbûriyet.

8- Hükûmetin dâhil-i şirket olması hasebiyle yol ve kaldırım ve bahçe te'sîsi için lüzûm-ı sarfı tekarrür eden yüz bin liraya ve mesârif-i ferâğiyye ve vergilere iştirâki tabîî bulunduğundan burası meskûtun-anh bırakılarak beher metre murabba'ına beş lira isâbet etmekte olduğunu iddia.

* * *

Muhterem Mâliye Nâzırımız Câvid Beyefendi hazretlerinden Taksim'deki arsalar kıymetine nazaran bu arazi parça parça satılırsa tutacağı meblağ hakkında iki sene mukaddemki tahmînleri sorulacak olursa kaviyen ümîd ettiğimiz vechile alacakları cevap; mantıkī mülâhazalar diye tavsîf olunan mütâlaalarımızdan şüphesiz ki refîkımız için daha kanâ'at-bahş olacaktır.

Maamâfih bugün müşârun-ileyhin de mütâlaaları ne merkezde olursa olsun bî-garaz ehl-i vukūfun raporu neşrolununcaya kadar Taksîm Kışla ve Ta'limhânesi'nin dört yüz bin lira mukābilinde ferâğına gabn-i fâhişe mukārin muâmele nazarıyla bakmakta ma'zûrdur.

Terâcim-i Ahvâl:

CÂRULLÂH VELİYYÜDDÎN EFENDİ

(Ebû Abdillah Veliyyüddîn bin Mustafa)

Fuhûl-i ulemâ-i Osmâniyye içinde ihâta-i ilmiyyeleriyle müşârü'l-benân olan Fenârî, Molla Hüsrev, Molla Hayalî, Hocazâde, İbni Kemâl, Ebussuûd, Zenbilli, Molla Lütfi gibi birinci tabakayı teşkîl eden fuzalâ-yı be-nâmdan sonra ikinci tabakayı teşkîl eden zümre-i ulemânın el-hak mütemeyyizlerinden fâzıl, edîb, zü-fünûn bir zât-ı fazîlet-simâttır. (1069) tarihinde Rumeli Yenişehiri'nde tevellüdle ma'lûmât-ı ibtidâiyyesini "Taş Mektep" nâmıyla yâd edilen dârü't-ta'lîmde ba'de'l-ikmâl arzû-yı tahsîl-i kemâl ile bir hayli seyahatten sonra Mekke-i Mükerreme'ye gidip yedi sene mücâveret ve dil-hâhı gibi o belde-i mukaddesedeki efâzıldan ulûm-ı âliyye tahsîline bezl-i makderet ederek bu vech ile Hudâ-pesendâne ihtiyâr-i mücâveretinden nâşî "Cârullâh" lakabına mazhar oldu. Bu âvân-ı feyz-iktirânda sâdât-ı Nakşibendiyye kübrâsından Yekdest Hoca Ahmed Cüryânî'den ahz-ı feyz-i tarîkat eyledi.

Ba'dehu İstanbul'a avdetle mahzâ îfâ-yı vezâif-i şer'iyye için meslek-i kazâya sâlik olarak Haleb ve Edirne'de bernech-i şer'-i şerîf ihkāk-ı hak ve temşiyet-i umûr-ı ibâd-ı Rabbü'l-felak eyleyip bu vazîfe-i mühimmeyi de îfâdan sonra İstanbul'a gelerek bir taraftan mecma'-i fuzalâ olan Fatih Cami'-i Şerîfi'nde ulûm-ı âliyye tedrîsiyle berâber bir taraftan da te'lîf-i âsâra sa'y ü himmet ve bu yolda güzârende-i evkāt iken (1151) [1738] tarihinde dâr-ı bekāya rıhlet etti ve kütüb-i mevcûdesini kable'l-vefât Fatih Karakolhânesi arkasında binâ-kerdesi olan kârgîr kütüphaneye vakf u teberru' etmişti. Kendisi de kütüphânesi avlusunda defîn-i hâk-i gufrândır.

Yakın zamana kadar erbâb-ı mütâla'aya açık olan bu kütüphâne (1131) [1718] **[411]** tarihindeki hareket-i arzdan sakatlandığı için hâvî olduğu kitaplar Kütüphâne-i Umûmî'ye nakledilmiştir.

Maatteessüf bugüne kadar âsârından hiçbirinin tab'ına himmet olunmadığından hâiz olduğu kudret-i ilmiyyesi derecesinde beyne'l-ulemâ iktisâb-ı sıyt u şöhret edememiştir.

Kütüb-i mevcûdesi arasında destres olabildiğim müellefâtı ber-vech-i âtîdir:

1) *319 Hadîs-i Kudsî Şerhi'ne Dâir Eser-i Âlî*
2) *Tefsîr-i Kādî Havâşîsi'nden Isâm'a Hâşiye*
3) *Şerh-i Makāsıd'a Hâşiye*
4) *Mir'ât'a Hâşiye*
5) *Bircendî'ye Hâşiye*
6) *Tasdîkāt'a Hâşiye*
7) *Hüseyniye'ye Hâşiye*
8) *Kul Ahmed'e Hâşiye*
9) *Âdâb-ı Mîrî'ye Hâşiye*
10) *Kadızâde'nin Çağmînî Şerhi'ne Hâşiye*
11) Taşköprü'ye Hâşiye

İşbu âsârından başka ulûm-ı mütenevviaya dâir mütâlaasından geçirdiği kütüb-i adîdeden pek çoğuna da ta'lîkātı olduğu müşâhede olunmaktadır.

Bursa meb'ûsu
Mehmed Tâhir

ASR-I HÂZIRDA İSLÂMLAR

– 1 –

Şu son senelerde âlem-i İslâm'ı baştanbaşa tedkīk, tetebbu' edecek olursak her tarafça bir intibâhın, bir hareketin cereyânını görüyoruz. Bu cereyân şimdiye kadar târîh-i İslâm sahîfelerinde görülmemiş bulunduğu cihetle hayât-ı İslâm'ın târîh-i İslâm'ın bütün bütün başka bir safhasını teşkîl edecektir. On dördüncü asr-ı hicrî devre-i cedîd-i İslâmiyyân'ın mebde'i olduğunu müslümanların atâleti terk ederek şâhrâh-ı terakkī ve teâlîye hatve-endâz bulunduğunu nesl-i âtî tarih sahîfelerinde okuyarak takdîr ve tebcîl edecektir.

Bahr-i Muhît-i Atlasî'den Bahr-i Muhît-i Kebîr'e kadar

imtidâd eden memâlik ve hükûmât-ı İslâmiyye'nin her birini ayrı ayrı tetebbu' ve edvâr-ı mâziyyeleriyle şu asır içindeki hayât-ı hâzıralarını mukāyese edecek olursak mutlaka bir intibâh, bir terakkī, bir tekâmül, ittihâda doğru bir hareket bulunduğunu derhal i'tirâf ederiz.

İşte Fas hükûmet-i İslâmiyyesi; sekiz on seneden beri Fas'ın tarihinde tesâdüf edilmeyecek vukūat geçiriyor. Milletine sarf edecek olan mesâîyi şahsına, keyfine sarf eden Mevlâ Abdülazîzleri idare başından kovuyor, vatanı yutmak hevesine düşen ecânibe bir hiss-i nefret hâsıl oluyor, kuvve-i askeriyyenin tanzîmi ıslâhat-ı umûmiyye-i memleketin husûlü için birtakım teşebbüsât-ı nâfiada bulunuyor. Vatan ve memleketin muhâfazasına aid fedakârlıklardan çekinilmiyor. Mevlâ Abdülhafîz gibi terakkī ve teâlî-i İslâm tarafdarı olan bir zât-ı muhtereme biât ediliyor. Merkez-i Hilâfet ile sıkı revâbıt idâmesi düşünülerek el-Cezîre Muâhedesi'ne rağmen din kardeşliği hiss-i ulvîsiyle tanzîm-i idâre-i askeriyye için Osmanlı zâbitânı da'vet ediliyor. 983 sene-i hicriyyesinde hemen harîta-i cihândan Fas'ın mahvolup gideceği bir zamanda Merkez-i Hilâfet donanmalarının o Mağrib-i Aksâ'da bulunan din kardeşlerini bir mevt-i muhakkaktan kurtarmak için koştuğu Fas Hükûmet-i İslâmiyyesi'ni ihyâ ederek taht-ı cenâh-ı Hilâfet'ine aldığı tahattur ediliyor. Ve bunun ihyâsı için samimi emeller ibrâz olunuyor.

Yine bu asır içinde Cezâyir müslümanları on üçüncü asr-ı hicrînin nısf-ı ahîrinden beri Fransızlar tarafından tatbîk edilmekte olan kavânînin kendilerini ne gibi bir varta-i felâkete sevk edeceğini anlamış bulunduklarından hukūk-ı meşrûalarının istirdâdı, muzır olan kavânînin ref'i zımnında birtakım tedâbîr-i muslihânede bulundular. Birçok mekâtibin küşâdı için sarf-ı mesâî ederek Fransızlardan sirâyet etmiş ve etmekte bulunan ahlâksızlığın önünü almaya gayret etmektedirler.

Tunus Emâret-i İslâmiyyesi'nde âsâr-ı intibâh daha ziyâde meşhûddur. Şu asr-ı terakkīde muntazam mekteplerin, matbaaların küşâdı efkâr-ı umûmiyye-i İslâmiyye üzerine güzel bir his uyandırmaya başlamıştır.

Çad Gölü havzalarında olan hükûmât, kabâil-i İslâmiyye'nin şu son günlerde göstermekte oldukları celâdet ve şecâat Sahrâ-yı Kebîr İslâmlarını bir timsah derekesinde görmeyenlerin gözünü kamaştıracak bir sûrette olduğundan oralarda bulunan din kardeşlerimizde de mutlaka bir intibâhın vücûdu muhakkaktır.

Yine Nil vâdilerinde yaşayan Mısırlı kardeşlerimizin şu asır içinde görmüş oldukları terakkıyât rüchâniyeti kazanacak bir raddededir. Bâ-husûs Mısır'ın tahlîsi zımnında cereyân etmekte olan hissiyât-ı vatanperverâne büyük takdîrlere sezâ-vârdır. Bilhassa Mısır matbûât-ı İslâmiyyesi'nin terakkıyâtı, değil Mısırlıları, belki âlem-i İslâm'ın kısm-ı mühimmini tenvîr etmiştir. Hizbu'l-vatanîlerin ibrâz etmekte oldukları hamiyet-i İslâmiyyet'in ve vatana göstermekte oldukları mesâî ve kıt'a-i mübârekede intibâh-ı İslâm'ın ne kadar ileri gittiğini irâe etmektedir.

Rusya İslâmlarının şu karn-ı mes'ûdda terakkıyât ve tekemmülâta doğru atmış oldukları adımlar ne kadar süratli olduğu vâreste-i îzâhtır.

On beş yirmi senede vücûda getirdikleri binlerce mekâtib-i muntazama müessesât-ı ilmiyye akıllara hayret verecek bir tarzdadır. Bunca müeessesât, mekâtib hep kîse-i hamiyyet-i milliyyeden olmuştur. Hazîne-i hükûmetin hiçbir muâvenet, hiçbir müzâheretiyle vücûda gelmemiştir. Adedi yirmi bini tecâvüz eden, müessesât-ı ilmiyye; yine hamiyyet-i **[412]** milliyye ile idâre olunmakta ve günden güne taht-ı intizâma konulmaktadır. Diğer taraftan yüzlerce matbaalarla Rusya İslâmlarının intibâhı için ne kadar cerâid ve resâil neşretmekte olduğunu bir kere tefekkür edecek olursak bu; Rusya'daki din kardeşlerimizin arasında sokulmuş olan intibâhın ne derecelerde azîm bulunduğunu derhal teslîm ederiz.

Yine on dördüncü asır evâilinden beri İran'da hükümfermâ olmakta olan intibâhın neticesi değil midir ki İranlı kardeşlerimiz beş sene kadar memleketin ıslâh ve intizâmını mûcib olacak olan meşrûtiyet için kan döktüler. İslâm'ın intibâhını, muazzez hissiyâtını ayaklar altında çiğnemek isteyen, camileri, medreseleri top ile yeksân etmeye kadar cür'et gösteren Muhammed Alileri koğdular. İran matbûât-ı İslâmiyyesi'nin ibrâz etmiş ve etmekte oldukları âteş-feşân, hissiyât-ı İslâmiyye ile memlû makāleleri sâir matbûât-ı İslâmiyye'den ziyâde olduğundan İran zemîninde olan intibâh pek ulvî bir sûrettedir. Bilhassa İran ulemâ-yı İslâmiyyesi'nin fikren terakkī ve intibâhları hayli şâyân-ı memnûniyyet bir tarzdadır. Fikren pek çok terakkī etmişler. Hatta mücâhidîn-i hürriyyetin pîşvâları ekseriya ulemâ bulunmuşlardır. Bugün bile ecânibin her türlü ta'arruzât-ı hukūk-şikenânesine karşı memleketi, vatanı, istiklâli, hürriyeti muhâfaza ve sıyânet etmek üzere İran'da vücûda gelen ve gelmekte olan harekât; hep o hey'et-i ilmiyye vâsıta-i aliyyesiyle husûl bulmaktadır. İşte İranîlerin bu cihetçe olan intibâhları daha daha latîftir.

Yine şu asr-ı mes'ûd içinde Afgan hükûmet-i İslâmiyyesi'nin tekâmül-i medeniyyeye hatve-endâz olduğu müşâhede olunacaktır. Dâhî-i muhterem emîr-i merhûm Abdurrahman Han'ın vasiyet-i hakîmânesine tebeiyyet gösteren Habîbullah Han hazretlerinin devre-i hükümdârîsinden beri Afganistan'da hafî, alenî husûle gelen ve rûh-ı İslâmiyyet ile meşbû olan intibâhın cevelânını görüyoruz.

Dârü'l-Hilâfe'ye karşı olan temâyül-i şedîdin cereyânını Afgan kavminde ve hükûmetinde daha müessir bir sûrette idrâk ederiz. Harîs ve nâfiz nazarların ta'kîbinden bu memleket âzâde kalmış olsa idi bugün Dârü'l-Hilâfe'ye karşı olan merbûtiyeti daha başka bir şekilde bulunurdu.

Maamâfih Afganistan ıslâhât muallimlerinin ve müdîrlerinin Dârü'l-Hilâfe'den gitmiş zevât-ı muhtereme bulunmasından, günden güne terakkī, teâlî-i vatana olan sarf-ı mesâîlerinden bu hükûmet ve memleket-i İslâmiyye'de olan intibâhın derecesini takdîr, tebcîl ederiz.

Gıyâseddin Hüsnü

İTTİHÂD-I İSLÂM'I ORTAYA ATARAK CÂMİA-İ NASRÂNİYYET'E BÜRÜNEN, AVRUPA DİPLOMATLARIYLA BULGARLARA!

Eskiden beri İslâmları ittihâd-ı İslâm ve İslâmiyet politikalarıyla ezmek, kıvrandırmak isteyen, muhâsamât-ı adîdeleriyle İslâmlarda taassub-ı dînî, bir râdde-i fevka'l-âdeye varmıştır. Hülyâları, ümîdleriyle çırpınan, dûr-bîn-i siyâsetlerini, İslâm unsur-ı mazlûmuna çevirip hânumânlar söndüren, vesîle-i siyâsetleriyle İslâm hükûmetlerini taksîm eden Avrupa diplomatları, hâlâ mı ittihâd-ı İslâm sözlerinde, tezvîrât-ı şedîde-i hânumân-sûzânelerinde sâbit-kadem olup duracaklar?.. Hâlâ mı câmi'a-i Nasrâniyyet'e gizlenip zavallı, ma'sûm, saf kalpli İslâmları ittihâd-ı İslâm politikalarıyla ezecekler?..

İslâmlarla olan her mes'ele-i siyâsiyye ve husûsiyyenin hall ü tesviyesi zamanında, İslâmiyet'in me'lûf olduğu secâyâ-yı ulviyyeyi taassub mugâlatâtıyla boğan (İslâmlar ezelden beri mutaassıb, barbar bir millet-i ser-gerdedir) demekten çekinmeyen Avrupa diplomatlarının bu derece zulm ü gadrları neden neş'et ettiğini, şimdiye kadar anlamayan bir müslüman ve bazı insâniyet hissiyât-ı ber-güzîdesiyle damarları kaynamış, beyinleri taharrî-i hakîkat ve insâniyyette yıpranmış, müstesnâ Avrupa misyonerleri de kalmamıştır.

Rus hükümdârân-ı cihân-dîdelerinden tut da tâ Napolyon Bonapart'lara kadar; sirâyet eden İslâmiyet'e tecâvüz politikası el-ân devam etmekte ve sırası düştükçe re'yü'l-ayn müşâhede edilmekte olduğu halde biz İslâmlara, "âlem-i insâniyyet için çalışıyoruz" demekten, suratları kızarmayan, vücûdları sarsılmayan efsunkâr Avrupa diplomatlarına söyleyecek bir söz bulamıyorum da "bu dünya size de kalmaz" demeyi münâsib görüyorum. Rusların hükûmdâr-ı zî-şânı Deli Petro'nun nesâyih-i hükümdârânesi hatırlarda menkûş olduğu gibi tarihlerde de mevcûddur.

Deli Petro'dan sonra selefi [halefi] olan İkinci Katerina'nın Avusturya İmparatoru İkinci Joseph ile vâki' olan müzâkerât ve muhâberâtı meydandadır. Öteden beri İslâm hükûmetlerinin en şevketli ve azametli sayılan Devlet-i Aliyye'ye karşı beslenen fikirler, güdülen hisler ma'lûmu i'lâm kabîlinden olduğunu bildiğimizden ara sırada ittihâd-ı İslâm'ı vesîle-i fırsat bilerek hafî, hafî oynanmakta olan "ittihâd-ı Nasrâniyyet" komedyasına bir türlü aklımızı erdiremiyoruz, zann-ı vâhîsinde bulunan Avrupa hurde-bîn siyâsiyyûnu emin olmalıdırlar ki, artık İslâmlar, âlem-i insâniyyet için çalışan dostlarını yakînen vâzıhan anlamışlardır. Ve anladıklarındandır ki taassub-ı vicdâniyyelerini îcab ettiren; bu hâlât-ı müessifeye karşı âvâz-ı istimdâdkârâne-i ma'sûmânede, ağlamakta, kalbleri âteşîn feryâdlarla titremekte, vicdânları mahviyetkârâne indirilen darabât-ı ciğer-sûzâneden dolayı bir daha dinmemek üzere günden, güne kanamakta, hatta cerâhatlanmaktadır. İttihâd-ı İslâm maksadıyla ezilmekte olan zavallı İslâmlarda ittihâd-ı efkâr bile husûle gelemeyecektir!..

Avrupalıların; bu ithâmât-ı mütevâliye-i dostâne(!)lerine dayanamayıp o gün, her dakika hatta her lahza te'sîrât-ı şedîde-i mahrûmiyyet-kârânelerinden İslâmların ölümle hayat arasında çarpıştıklarını Avrupalılar ilhâmât-ı insâniyyet-perverâne ile idrâk etseler, tarihlerin bile takdîsle, medhle bitire**[413]**meyeceği ulviyet-i vicdâniyyelerini, medeniyet toplarıyla, kuvvetleriyle ezilen İslâmlara açarak gösterseler de artık İslâmların bundan böyle hukûk-ı İslâmiyye ve medeniyyelerine tecâvüzü vicdânen, insâniyeten redd ve kabûl etmeseler; şüphesiz harekât-ı insâniyyet ve vicdânlarıyla bütün kürre-i musanna'a üzerinde mütavattın ve mütemekkin insanların teveccühât-ı nîkânelerine mazhar ve müyesser olurlar.

Hiç olmazsa haksızlığın cezasız kalmayacağını Avrupa diplomatları kafalarına sığdırsalar, dünyaları velvele-i medeniyyetle sarsmak için te'âb olunan beyinlerini bir parça yorsalar da anlasalar, âtî için vücûdu unutulmaz bir hazırlıkta bulunmuş olurlar.

Yukarıdan beri söylediğim düşünceleri bana ilkā eden his, çektiklerimizin gırtlağa kadar geldiği hatta, şu zamanlarda gırtlağı da tecâvüz ettiği içindir!..

İkide bir de "ittihâd-ı İslâm, ittihâd-ı İslâm" diye bağıran Avrupalılar, İslâmların tarihlerini okuyup da mı; bu feryâd-ı gayr-ı muhikkânelerinde âteş-feşân-ı gayret oluyorlar?..

Aceb! Endülüs Devlet-i İslâmiyyesi'ni kan selleri içinde, boğmak emel ve gayretiyle ortaya atılıp, işe başlayan ve sonunda muvaffak olan, İspanyol mezâlimine karşı, mehâbet ve saltanatıyla oldukça ortalığa velvele-resân-ı dehşet olan, Osmanlı hükümdârlarından Sultan Yıldırım Bâyezid'dan Endülüs Devlet-i İslâmiyyesi'nin talep ettiği, mu'âvenet-i İslâmiyye mi icrâ olunabildi?..

Melibar hükümdârı Sultan Ali'den sonra taht-ı hükümdârîye geçen, Bîbî hükümdarının Hamîd-i Evvel zamanındaki mütâlebâtı mı is'âf olundu? Eğer, bu mütâlebât icrâ edilse idi, bugün Hindistan'da İngiliz, Fransız, Portekiz boyundurukları altında günden güne, tâkatleri kalmayan vicdânları kararan, kalpleri neşr-i zehr-nâkla kanatılan Hindliler, Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin taht-ı hükümrânîsinde bulunacaktı!

Vah esefâ ki!.. İttihâd-ı İslâm'a benzeyen ittifâk-ı İslâmiyye'ye tarihlerde pek az tesâdüf edilir. Mağrib sultanı Sultan Muhammed'in Sultan Mustafa-yı Sâlis'e gönderdiği hedâyâ-yı nefîse ve mukābilen nâil olduğu hedâyâ-yı cemîleye, tekrar bir nişâne-i teşekkür olmak üzere Cezâyir vâlisi vâsıtasıyla Devlet-i Osmâniyye'ye gönderip de ve Cezâyir vâlisi tarafından getirilmeyen zırhlıları târîh-i Osmânî bir hatt-ı zerrîn ile yazacak ve Cezâyir vâlî-i habâset-âlûdunu da dünyalar durdukça isâ'et-i ahvâliyle tel'în edecektir!

İşte, hep bu gibi müzâheret ve muâvenette birbirine karşı hiç denecek mertebede gayret-i dindârânede bulunan İslâmlar İslâm hükûmetleri olmuştur.

Binâenaleyh, tarihlerin bile nadiren tesâdüf ettiği ittihâd-ı İslâm emâreleri hiç râddesinde olduğu halde, Avrupalıların ittihâd-ı İslâm'ı ikide birde zikretmeleri insanı hayretlere gark ediyor!.. Eğer İslâmlarda ittihâd-ı İslâm'a yanaşan İslâm ve İslâm hükûmetleri bulunsa idi, İslâmlar; bu derece, ittihâd-ı İslâm hayâlleriyle muâheze olunmazlardı!..

Bundan böyle, ittihâd-ı İslâm'ın, İslâmlarda vücûdunu görmek bir hayâl-i hâm şekline munkalib olduğunu pekâlâ idrâk eden Avrupalılar insaf edip muhâsemât ve tecâvüzâtlarını dostluğa, insâniyyet-perverliğe tebdîl etseler de bütün İslâmlar, nefisleri yettiği kadar "Of! Çok şükür yâ Rabbî" diyerek büyük bir nefes almış olsalar fenâ olmayacak! Bugün Avrupalıların isr-i hareketlerine kapılan, o vâdide fikirlenen Bulgarlar da antereslerine vurulan bir darbe-i ticâriyyeden dolayı ağızlarını cehennem külhanı gibi açtılar, Bulgaristan'da bütün İslâmları yutmak kavurmak istiyorlar; bu celî hakîkatler karşısında insanın yüreğinin bağı kuvarıyor!

Türkiye ile akdolunması beklenen, ticâret muâhedesinin dûçâr-ı sekte olduğunu ve Bulgarların menâfi-i zâtiyyelerine muvâfık bir sûrette halledildiğini gören Bulgarlar küçüğünden büyüğüne kadar, bir burkân-ı hevl-nâk gibi ağızlarından ateş fışkırtıyorlar; bu mes'ele-i ticâriyyeden dolayı balta asacak balta vuracak istinâd-gâh taharrîsinde devam ederek, istinâd-gâhlarını İslâmlarda bulup "ve kîn ü garaz"larını muhâsemât-ı şedîdelerini, zehr-nâk yılanlar gibi rast geldikleri İslâmlarda denemek istiyorlar!..

Rusçuk Rüşdiye Müdîri'yle Vidin Rüşdiye Müdîri'ne vurulan darbe-i ihânet hatırlarda olduğu gibi bugün de âciz Dobriç Rüştiye Müdîri'ne de aynı sille-i te'dîb atıldı!

Evet! Bulgaristanlı bulunduğuma aid evrâk-ı resmiyye tedârik edilip maârif ministerliğinden tasdîk olunup gelinceye kadar bir emr-i müfettişâne ile azledildim. Sene başında mekteb-i rüşdiyyemizi teftîşe gelen, bir Bulgar müfettişinin söylediği vechile (Ben, Türkiye'den Dobriç'teki İslâmları propaganda için gelmiş ve birçok İslâmları propaganda ile ikna ediyormuşum) tarzındaki isnâdât-ı sebük-magzâneye bütün mevcûdiyetimle teaccüb etmiştim.

İnsanın canı nereye sıkılıyor, bizim Bulgarlar bile insâniyet taslıyorlar da gizli gizli perde altında Makedonya'da çevirdikleri entrikaları kimseler görmüyor, zann-ı vâhîsinde bulunuyorlar! Milliyet, Hıristiyaniyet fikirlerini insan gelip Bulgarlarda görmeli, öğrenmelidir!..

Mekteplerinde milliyet derslerini pek acıklı bir sûrette tedrîs ettiren âdetâ İslâmları bir vahşi hayvan mertebesinde öğreten Bulgarlar emin olsunlar ki, İslâmlarda bu fikirlere, vâkıf olmayanlar kalmamıştır!

Bulgar mekteplerinde, muallimlerin Bulgar çocuklarına verdikleri milliyet ve ta'assub-ı hissiyyeden dolayıdır ki, sokaklarda rast geldikleri, İslâmlara "Gajal" tahkîrlerini bilâpervâ yağdırıyorlar!..

Aklı başında addedilen bir Bulgar gospodine "Bulgarlarda insâniyet fikri var mıdır?" suâlini sorduğunda hemen "Bulgarlar insâniyet sever, insâniyet için canını verirler" cevabını alırsınız!

[414] Hayf!.. Hangi insâniyet?.. Bulgar milliyet ve edyânının muhassalası olan insâniyet mi? Yoksa fikren vücûdu[1] tasavvur edilen insâniyet-i hakîkıyye mi? İnsan bir türlü akıl erdiremiyor! Eğer Bulgarlar, insâniyet-perver adamlar ise insâniyetlerini Bulgaristan'da yaşayan İslâm vatandaşlarına ibrâz ve izhârdan geri durmazlar. "Taassub deryâlarında boğulan" İslâmlar diye, İslâmlara revâ gördükleri isnâdât-ı garîbelerinden vazgeçerler.

İslâmların mâder-i şefkat ve insâniyet bir millet-i muazzama olduğunu ne kadar söylesek boştur; lâkin zaman takdîr ve ta'yîn edecektir.

İslâmların Bulgarlara karşı gösterdikleri çîn-i cebîn[2] Bulgarların otuz kırk seneden beri hâkimâne yapageldikleri zulm ü işkenceden neş'et etme bir haslet-i memdûhadır. İslâmlar, pek iyi biliyorlar ki, dîn-i İslâm zulmü, işkenceyi, haksızlığı bir İslâm'ın irâde ve arzusuna bi-gayr-ı hak uzatılan dest-i tecâvüzü kat'iyen kabul etmez; bunun için harekât-ı vâkıalarında ma'zûr görülmeleri muvâfık-ı şîme-i vicdândır.

Dünyada peygamberler bile milletler, kavimler arasında vukûa gelecek hak ve bâtılı tefrîk etmek için gelmiş, yoksa milletlerin, kavimlerin başlarına birer kethüdâ olmak için değil!

Bu hakîkatleri (iki kere iki dört eder) kadar iyi bilen İslâmlar, Bulgaların harekât-ı adl-şikenânelerine karşı şikâyetlerini ref'-i bârgâh-ı Ehadiyyet eyleyecekleri gibi, çîn-i cebîn izhâr etmeleri de muvâfık-ı akldır.

Binâenaleyh eğer Bulgarlar, Bulgaristan'da mutavattın ve mütemekkin İslâm vatandaşlarıyla, güzel güzel geçinmek, görüşmek isterlerse; onların hukûk-ı dîniyye ve milliyyelerine riâyet etmeli ve ondan sonra, İslâmlardan hüsn-i mu'âşeret ve vatandaşlık beklemeli, aksi takdîrde hareketlerinde muvakkat bir zaman için hürdürler. Hem de Bulgarlar, Bulgaristan'da İslâmların ittihâd ve ittifâkından kat'iyen tevahhuş etmemelidirler.

Zîrâ Bulgaristan İslâmlarında ittifâk ve ittihâd ettirecek fikirler, hisler öldürülmüş, mahvedilmiştir!..

Koca bir kitle-i İslâmiyyet ve insâniyyet mertebe-i behîmiyyete kadar indirilmiştir.

Dobriç **Hüseyin Hüsâmeddin**

Bir Temennî-i Samîmâne
BEYÂNÜLHAK REFÎK-İ MUHTEREMİMİZE

Bir müddetten beridir, her ne sebebe mebnî ise, cerîde-i muhteremeniz Abdürreşid İbrahim Efendi hakkında nâ-revâ ta'rîzâtta bulunmak mesleğini iltizâm ediyor. Olmayacak şeyleri i'zâm ederek, konferanslarından bir, iki cümleyi, yahud kelimeyi alarak, onu bir mes'ele şekline koyarak şahsiyât ile uğraşmaya heves-nâk gibi görünüyor. Halbuki mecelle-i muhteremeniz "Cem'iyyet-i İlmiyye-i İslâmiyye'nin nâşir-i efkârı" olmak hasebiyle mesleğinde, lisanında başka bir büyüklük, başka bir ciddiyet görülmesini hasbe'l-İslâmiyye arzu ederiz. Temsîle çalışılan şahsiyet-i ma'neviyye, beyne'l-İslâm pek muhteremdir. Bütün İslâmların bu şahsiyet-i ma'neviyyeye karşı olan ihtirâmlarını tezyîd edecek esbâbı te'mîn etmek mecelle-i muhteremeniz için en birinci vazîfe

[1] (بوقسه نه فكرًا جودى) şeklinde yazılmıştır.

[2] (چين و جبين) şeklinde yazılmıştır.

olmak lâzım gelir. Bunun içindir ki risâle-i muhteremeniz bütün rüfekânızdan ziyâde bir lisân-ı nezâhet, bir meslek-i ciddiyyet sahibi olmalıdır. Halbuki böyle olur olmaz ta'rîzlerle; yine kendiniz gibi, yine cümlemiz gibi bir haysiyete, bir kalbe mâlik olan hem-nev'inize, hem-mesleğinize alenen tezyîfi revâ görmekle iştigâl edecek indinde haysiyet-i beşeriyyenin büyük ehemmiyeti olan zevât nazarında her halde cedîr-i takdîr görülmez i'tikādındayız. Bize geliyor ki bu hal devam ettikçe temsîline çalışılan şahsiyet-i ma'neviyye-i muhteremenin, Cem'iyyet-i İlmiyye-i İslâmiyye'nin mevkii küçülecek, ona karşı ihtirâmlar azalacak, sonra vusûlüne çalıştığınız hepimizin çalıştığı gāye akîm kalacaktır. Şüphesiz ki zararı yine hepimize aid olacaktır.

Mesleğinize muvâfık görmediğiniz her fikri, her sözü tenkīd edebilirsiniz; fakat şahsî ta'rîzât hiçbir zaman sahâyif-i kıymetdârınızda yer bulmamalıdır.

Bugün Reşid Efendi hakkında gûnâgûn ta'rîzâta *Beyânülhak* bir meclâ oluyor halbuki bu zâtın âlem-i İslâm'a ettiği hizmetler gayr-ı kābil-i inkârdır. Hüsn-i niyyeti ise bütün âlem-i İslâm nazarında muhakkak ve müsellemdir. Müdâfaasına çalıştığı âlem-i İslâm'ı karış karış gezmiş, yüzlerce akvâm-ı İslâmiyye-i şarkıyyenin hâl-i perîşânîsini bizzat görmüş, onun için hepimizden ziyâde yüreği yanmış, sırf âlem-i İslâm'ın intibâhı için yegâne bu maksad-ı muazzezle her şeyi açıktan açığa mevzû'-i bahs etmek bütün hastalıklarımızı tamamiyle teşrîh ederek dertlerimize çâreler aramak fikrinde. Ulemâyı tenkīd ediyorsa vazîfelerini; vazîfe-i teblîğiyyelerini îfâ için harekete getirmek maksadıyladır. Mâdem ki hüsn-i niyyeti vardır, mâdem ki maksadı samimîdir. Şu halde sözlerinde bir kusur olursa bizim de ona karşı hüsn-i niyyetle samimiyetle ihtârâtta bulunmamız, hep birlikte irşâd-ı umûmîye çalışmamız lâzım geleceğini şüphesiz ki refîkımız hepimizden iyi takdîr eder ümidindeyiz. Bâhusûs ki bizler hem-meslek bulunuyoruz, [1](وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللّهِ), [2](وَلاَ تَنَازَعُواْ فَتَفْشَلُواْ وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ), (جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُواْ) evâmir-i celîlesi daima vird-i zebânımız bulunuyoruz…

Hâsılı böyle ta'rîzler, tahkīrler her halde iyi bir şey değil. Vezâif-i asliyye ve mu'azzezemizi sektedâr ediyor. Görecek işlerimiz, mevzû'-i bahs edecek mes'elelerimiz pek çoktur. Zaman ihtilâf zamanı değildir. Derdimiz büyüktür. Müslümanları bitiren, mahveden hep bu sû'-i tefehhümler anlaşamamazlıklar olmuştur. Onun için el ele vererek kusurlarımızı samimiyetle ihtâr ederek hep birlikte asr-dîde dertlerimiz için dermân aramalıyız.

TÜRKİSTAN FELÂKET-ZEDEGÂNINA OSMANLI MÜSLÜMANLARININ MUÂVENETİ

Türkistan felâket-zedegânına bir mu'âvenet-i milliyye-i Osmâniyye olmak üzere Bâb-ı **[415]** Meşîhat'te teşekkül eden komisyon-ı mahsûsuna şimdiye kadar vürûd eden ve Kırım talebesinin verdiği konferans münâsebetiyle taraf-ı Hazret-i Pâdişâhî'den ihsân buyurulan 10,800 kuruş dâhil olduğu halde Bâb-ı Meşîhat'ten, medâristen ve talebe-i ulûmdan ve efrâd-ı asâkir-i Osmâniyye vesâire tarafından gönderilen mebâliğ, otuz beş bin kuruşu geçmiştir. Her taraftan iâneye şitâb olunmaktadır. Taşralarda komisyonlar teşkîl ile cem'-i i'ânâta başlanmıştır. Şu kadar ki gündelik gazetelerimiz bu bâbda lâyıkıyla ma'lûmât vererek hissiyât-ı İslâmiyye-i Osmâniyye'yi tahrik edecek makālât yazmadıklarından, bu vazîfe haftalık cerâid-i İslâmiyye'nin dûş-ı gayretine kalmış ve bu münâsebetle biraz teehhür etmiştir. Bu hafta aldığımız umûm vilâyât gazeteleri İstanbul matbûâtının göstermekten esirgediği hissiyât-ı uhuvveti elden geldiği kadar ibzâl etmişlerdir; bu muhterem rüfekāmıza bütün âlem-i İslâmiyyet ve insâniyyet nâmına teşekkürler ederiz.

Sırâtımüstakîm Cerîde-i İslâmiyyesi'ne

Es-selâmu aleyküm;

Türkistan felâket-zedegânı için bil-cümle matbûâtın a-hâliyi vecîbe-i te'âvüne da'vet ehemm-i vezâiften iken ihtiyâr-i sükût eyledikleri halde risâle-i mu'tebereleri bu emr-i hayra tavassut eylediği son gelen nüshasında maa'l-memnûniyye okunmuştur [3](الفضل للمتقدم) deyip bu bâbda rüfekānıza tekaddümünüzden sizi tebrîk ve karşıki sahîfede alel-infirâd esâmîleri muharrer bulunan kesân nâmına yüz otuz kuruş bâ-posta irsâl ediyorum vusûlünde ahz ve muâmele-i lâzımenin icrâsı ricâ olunur bakī [4](اخوت پایدار باد) duâsıyla.

Fî 30 Muharremü'l-Harâm — an İnegöl
Saraybosnalı Semîz-zâde
El-Hac Mehmed

* * *

Asya-yı vustâ felâket-zedegânı için idâre-i âlîler ma'rifetiyle tertîb edilen iâne-i milliyye ve dîniyyeye süvârîsi bulunduğum Bârika-i Zafer ganbot-ı hümâyûnu umûm zâbitânı tarafından ihdâ edilen üç adet Osmanlı lirası bâ-posta takdîm kılınmış olmağla vusûl-i ilm ü haberinin taraf-ı senâverîye tesyârı mercûdur. Efendim.

Meblâğ-ı mezbûrun otuz kuruşu sefînemiz müteahhidi Mustafa Harîrî Efendi tarafından takdim olunduğu ma'ruzdur efendim.

Beyrut — Umûm Bârika-i Zafer Ganbot-ı Hümâyûnu Zâbitânı Nâmına Süvârîsi
Şükrü

* * *

Türkistan ahâlî-i İslâmiyyesi din kardeşlerimize maa-âile tarafımızdan yüz yirmi kuruşa bu kere hâmil pusula Salih Ağa yediyle irsâl kılınmağla lütfen kabul buyurulmasını istirhâm eylerim efendim.

Cihangir'den
İsmail

[1] Âli İmrân, 3/103.
[2] Enfâl, 8/46.
[3] "Önde giden faziletlidir."
[4] "Kardeşlik sürekli olsun."

Türkistan'da Kânûnievvel nihâyelerinde vukūa gelen zelzele sebebiyle oralarda bulunan müslüman kardeşlerimizin pek çokları taşlar topraklar altında kalarak bir kısmı telef bir kısmı mecrûh olarak otuz derece soğuklar içinde aç bî-ilâc kaldıkları bu perîşân kardeşlerimizin imdâdlarına koşmak bütün müslümanlara vâcib olduğundan biz Ödemiş ahâlisi elimizden geldiği kadar müftî efendinin riyâseti altında müteşekkil komisyon gayretiyle yardım ve iâneye şitâb ediyoruz.

Faziletlü Efendim hazretleri

Ba'de's-selâm Türkistan felâket-zedegânı iânesi olmak üzere ve ashâb-ı hamiyyete mürâcaatla cem' edilen bervech-i bâlâ altı yüz yirmi üç kuruş idarehânelerine takdîm edildi. *Sırâtımüstakīm*'in gelecek nüshasında dercedilmesi müsterhamdır efendim.

Müftî-i Kazâ-i Ödemiş
Hüseyin Fehmi

* * *

Kuruş	Para	
3675		128 numaralı nüshadaki yekûn
1210	20	Almanya postasından alınan
0913		12 numaradaki yekûn
108		Ödemiş Müftî Faziletli Hacı Hüseyin Efendi
50		Ödemiş Müderrisînden Faziletli Hacı Mustafa Efendi
10		Ödemiş Müftî-i Sâbık Hoca Hacı Râif Efendi
30		Ödemiş Lomlu Bakkal Hacı İsmâil Efendi
30		Ödemiş Lomlu Bakkal Hacı Süleyman
20		Ödemiş Müderrisîn-i Kirâmdan Hacı Abdüllatîf Efendi
10		Ödemiş Müderrisîn-i Kirâmdan Lütfü Efendi
40		Ödemiş Eşrâftan Hacı Başçavuşzâde Şerîf Efendi
20		Ödemiş Bademiyeli Hacı Mustafazâde Nuri Bey
5		Ödemiş Sâbık Şer'iye Kâtibi Hacı Ali Efendi
10		Ödemiş Eşmenzâde Hacı Ahmed Efendi
5		Ödemiş Kubârzâde Hacı İsmail Efendi
10		Ödemiş Boyacızâde Abdülazîz Efendi
12		Ödemiş Tüccârdan Abdülkādir Efendi
5		Ödemiş Tüccârdan Manifaturacı Hüseyin Bey
5		Ödemiş Tüccârdan Boşnak Hacı Mehmed Efendi
10		Ödemiş Tüccârdan İshak Çavuş
20		Ödemiş Eşrâftan Hacı İbrahimoğlu Hacı Mehmed
10		Ödemiş Dakīk Tüccârından Mustafa Efendi
10		Ödemiş Refîki Tâhir Efendi
10		Ödemiş Mısırlı Süleyman Efendizâde Latîf Bey
3		Ödemiş Ruscuk Muhâcirlerinden Hâlid Efendi
		Ödemiş Silistreli Kadir Usta (Dersaâdet'te müteşekkil Türkistan İâne Komisyonu nâmına bizzat bir lira posta ile göndermiştir.)
10		Ödemiş Muhâcir Mustafa Hoca
5		Ödemiş Ekmekçi Hacı Tâhir Ağa
5		Ödemiş Ekmekçi Hacı Hüseyin Ağa
5		Ödemiş Katmerci Hacı İsmail Ağa
20		Ödemiş Mürselli Hacı Bekir Ağa
20		Ödemiş Deraliyyeli Mehmed Rauf Bey
5		Ödemiş Çamurdinoğlu Mustafa Çavuş
5		Ödemiş İzmirli Ali Ağa

[416]

Kuruş	Para	
5		Ödemiş Ispartalı Hacı Osman Ağa
5		Ödemiş Hacı Ali Molla
5		Ödemiş Yüzbaşızâde Ahmed Efendi
5		Ödemiş Arabacı Abdullah
10		Ödemiş Bakkal Helvacızâde Mustafa Bey
20		Ödemiş Seyrekli'den Mehmed Ağa
5		Ödemiş Helvacı Râşid Efendi
10		Ödemiş Tüccârdan Alâiyeli Hacı Hüseyin Efendi
5		Ödemiş Attâr Edhem Efendi
10		Ödemiş Şeyh Hacı Molla Efendi
5		Ödemiş Birgivili Emin Ağa
5		Ödemiş Ekmekçi Hasan Usta
5		Ödemiş Rüşdiye Müdîri Mustafa Hikmet Efendi
20		Ödemiş Dadbeyli Hacı Ali Hâfız
40		Saraybosnalı Semîzzâde el-Hac Mehmed
30		Zevcesi Hanım
15		Mahdûmu Ekrem Efendi
7	20	Kerîmesi Hayriye Hanım
7	20	Kerîmesi İkbâl Hanım
20		Hemşîresi Hanım
10		Hemşîresinin Kerîmesi Hanım
40		Cihangir'den İsmail Efendi
40		Zevcesi Hâcî Hanımdan
10		Kerîmesi Aişe Mükeddem Hanımdan
10		Mahdûmu Ahmed Mukadder Efendi
10		Mahdûmu Mehmed Hâdî Efendi
10		Vâlidesi Hanım
522		Vidin İslâm Tenvîr-i Efkâr Kulübü'nden
195	10	Mühendis Mektebi Talebesinden
540		Mühendis Mektebi İkinci Sene Talebesinden
324		Bârika-i Zafer Ganbot-ı Hümâyûnu Zâbitânından
8252	10	Yekûn

* * *

ŞUÛN

Piriştine'de Bir Dârü'l-Ulûm-ı İslâm

Piriştine'de Mısır'ın meşhûr Câmi'ü'l-Ezher medrese-i âliyyesine müşâbih bir dârü'l-ulûm vücûda getirilmesi esbâbına teşebbüs edildiğini memnûniyet-i azîme ile istihbâr ediyoruz.

Bu husûs için ahâlî-i mahalliyyenin mütehayyizân-ı ashâb-ı ârifânı ictimâ' ederek icrâ-yı müzâkerât etmişler ve Arnavudluk kıt'a-i fesîhesinin böyle bir değil, bir çok müessesât-ı âliyyeye ihtiyacı bulunduğunu teslîm ederek, hâiz-i fazl-ı tekaddüm olmak üzere evvel-be-evvel böyle bir dârü'l-irfânın Priştine'de küşâd edilmesne karar vermişler ve ittihâz olunan karardan teyemmünen Makām-ı Âlî-i Hilâfet'e de arz-ı ma'lûmât edilmiştir.

Bu medrese-i âliyye, zâten heveskâr-ı ma'rifet olan ahâlî-i mahalliyyenin i'ânât-ı civânmerdâneleri ile vücûda geleceği gibi, Cenâb-ı Şevket-meâb-ı Hilâfet-Penâhîce dahi bezl-i mürüvvet olunacağı mevsûkan istihbâr kılınmıştır. Dârü'l–

ulûm-ı mezkûrun tedrîsâtı îcâbât-ı asra tevfîkan tamamiyle tarz-ı cedîdde cereyân edecektir. Teşebbüsât-ı vâkıa-i ma'rifet-perverânelerinden dolayı Priştine ahâlî-i kirâmını tebrîk eder ve şu şevk-i kemâlât-pîrânın bütün Arnavudluk için bir mukaddime-i fevz u felâh-ı sahîh olmasını temennî eyleriz.

(*Rumeli*)

Zât-ı Hazret-i Hilâfet-penâhî Arnavudluk'a icrâ-yı seyâhate karar verdikten sonra bu dârü'l-ulûm-ı İslâmı tahatturla bu bâbda ma'lûmât-ı lâzıme talep buyurmuşlardır. Bu ma'lûmât üzerine dârü'l-ulûmun mesârif-i inşâiyyesini kâmilen Zât-ı Hümâyûnlarının deruhte buyuracaklarını irâde ve:

– **Böyle bir mü'esse-i âliyyenin temel taşını kendi elimle vaz' eylemek isterim...** kelâm-ı mülûkânesiyle o zamana kadar lâzım gelen istihzârâtın ikmâlini ferman buyurmuşlardır.

AFRİKA-YI CENÛBÎ'DE MÜSLÜMANLAR

1329 senesi Muharrem'inin birinci salı günü hicrî sene başı olmak münâsebetiyle Kap şehrinde beyne'l-müslimîn merâsim-i mahsûsa icrâ olunduğu gibi onu vely eden Cuma günü nefs-i Kap'da Câmi'ü'l-Müslim nâmındaki câmi'-i şerîfte edâ-yı farîzayı müteâkib akdedilen büyük ictimâ'da "Nûru'l-Berdhâm" müderris-i muhteremi üstâd Hacı Mahmud Efendi hazretleri bir mev'iza-i belîğa îrad ederek Halîfe-i Müslimîn hazretlerine duâlar etmiş ve hulûl eden senenin bütün âlem-i İslâm için müstelzim-i yümn ü saâdet olması temenniyâtını terdîf eylemiştir.

On gün sonra câmi'-i şerîfte vukū' bulan ikinci ictimâ' daha parlak ve müessir olmuştur. Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân tilâvetiyle vecde gelen kalblere edâ-yı salâttan mütehassıl te'sîrât-ı latîfe-i rûhiyye de inzimâm ederek cemâatte gayr-ı kābil-i tasvîr bir hassasiyet görülmüştür. Halîfe-i Muazzam-ı İslâm'ın temâdî-i muvaffakiyyâtıyla muhâfaza-i şevket ü mikneti ve bilâd-ı İslâmiyye'nin taarruz ve şemâtet-i a'dâdan masûniyet ve mahfûziyeti ve gerek Zât-ı Hilâfet-simât-ı Hümâyûn'un ve gerek efrâd-ı hânedân-ı hilâfetin rızâ-yı Sübhânî'yi isticlâba muvaffakıyetle dâreynde saîd olmaları ed'iyesi cemâat tarafından heyecanlı, hassâs âmînlerle karşılanmış ve ictimâa iştirâk eden Kap şehrindeki umûm mekâtib-i İslâmiyye talebesi tarafından da Türkçe olarak "Efendimiz çok yaşa" sadâları ile alkışlanmıştır.

Merâsimin hitâmında umûm huzzâra şekerler, şerbetler takdîm ve azîm bir hazz-ı rûhânî ile ictimâa nihâyet verilmiştir.

Hayır-hâh ve Hamiyetli Bir Müslümanın Vefâtı

Moskova'da meşâhîr-i ağniyâ-yı İslâmiyye'den Salih Bay Yerzin Kânûnisânî'nin yedinci gün vefât etmiştir. Merhûmun iki milyon rubleyi mütecâviz serveti kalmıştır. Mezkûr servetten seksen bin ruble kadarını umûr-ı hayriyyeye sarf olunmasını vasiyet etmiştir. Allah rahmet etsin.

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

Mahall-i Matbaa ve
İdâre:
Cağaloğlu'nda Emniyet
Sandığı Civârında
Şengül Yokuşu'nda
22 Numara

İhtâr:
Mesleğimize muvâfık
âsâr-ı ciddiyye
ma'al-memnûniyye
kabûl olunur.
.....
Derc edilmeyen âsâr
iâde olunmaz

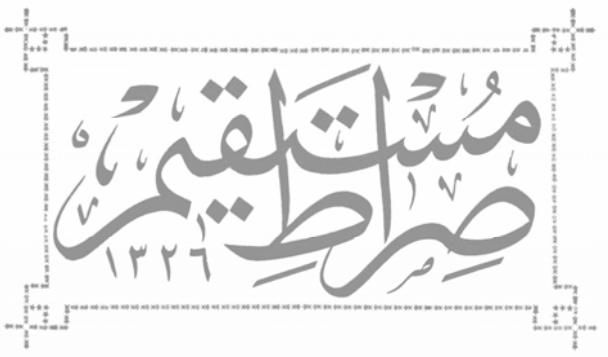

SIRÂTIMÜSTAKĪM

Din, Felsefe, Ulûm, Hukūk, Edebiyât, Târih ve Siyâsiyâttan ve Bilhassa Ahvâl ve Şuûn-ı İslâmiyye'den Bahseder ve Haftada Bir Neşrolunur.

Abone Bedeli

		Seneliği	Altı aylığı	
Memâlik-i Osmâniyye	için	65	35	kuruş
Rusya	"	6,5	3,5	ruble
Sâir Memâlik-i Ecnebiyye	"	17	9	frank

Sahib ve Müessisleri:
Ebu'l-Ulâ Zeynelâbidîn – H. Eşref Edîb

TÂRÎH-İ TE'SÎSİ
10 Temmuz 324

Dersa'âdet'te Nüshası 50 Paradır
.....
Kırılmadan mukavva boru ile gönderilirse senevî
20 kuruş fazla alınır.

2 Mart 1911 30 Safer Perşembe 17 Şubat 326 **Beşinci Cild - Aded: 130**

ET-TECRÎDÜ'S-SARÎH
Lİ-EHÂDİSİ'L-CÂMİ'İ'S-SAHÎH

93- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه ان النَّبِيُّ صلّى الله عليه وسلم قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ الفِيل أَو القَتْل(1) وَسَلَّطَ(2) عَلَيْهِمْ رَسُولَ(3) اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالمُؤْمِنِينَ(4)، أَلاَ فانَّهَا(5) لا تَحِلَّ(6) لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلا تَحِلَّ(7) لِأَحَدٍ بَعْدِي، أَلاَ وَإِنَّهَا حَلَّتْ(8) لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ. أَلاَ وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لاَ يُخْتَلَى شَوْكُهَا، وَلاَ يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلاَ تُلْتَقَطُ سَاقِطَتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ، فَمَنْ قُتِلَ(9) فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ (10) إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ القَتِيلِ. فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ اليَمَنِ فَقَالَ: اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: «اكْتُبُوا لِأَبِي فُلاَنٍ» . فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ: إِلَّا الإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِلَّا الإِذْخِرَ.»(11)

1) Bazı rivâyâtta (القتل او افيل). Buradaki şek Buhârî'nin yahud râvîlerden birinindir. 2) Binâ-i mechûl üzeredir. Ancak binâ-i ma'lûm ile de mervîdir. 3) Merfû'dur. (سلط)'nın ma'lûm olduğuna göre de mansûb olarak rivâyet ediliyor. 4) (سلط)'nın ma'lûm olduğuna göre (ولامؤمنين). 5) Bir rivâyette (وانها). 6) Eldeki Buhârî nüshalarında (لم تحل). 7) Bu da (لم تحل) diye rivâyet olunmuştur. 8) Eldeki Buhârî nüshalarında sîga-i mechûl ile if'âlden (احلت). 9) Bir nüshada (فمن قتل له قتيل). 10) Bazı nüshalarda yalnız (فهو بخير). 11) Bazı nüshalarda buradaki (الا الاذخر) mükerrerdir.

93- Tercüme

Yine Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet olunuyor:

Allahu (Teâlâ) fil (beliyyesini) yâhûd katl (beliyyesini) Mekke'den men' etti de (ahâlisine) Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem ile mü'minleri musallat etti. (Bununla berâber) haberiniz olsun ki (Mekke) benden evvel hiçbir kimse için helâl olmadığı gibi benden sonra da hiçbir kimse için helâl olmayacaktır. Biliniz ki o (yalnız) benim için bir günün bir cüz'ünde helâl olmuştur. Biliniz ki bu saatte benim için (bile) haramdır. Dikeni kesilmez. Ağacına balta vurulmaz, yitiğini kimse (el uzatıp) alamaz. Meğer ki (sahibini) aramak için ola. O halde her kim katlolunursa iki ihtimalin en hayırlısına nâil olur: Ya kendisi için diyet verilir, ya maktûlün ehli için kısâs yapılır. Bunun üzerine Yemen ahâlisinden biri gelip "Yâ Resûlullâh! (Şu buyurduklarını) benim için yaz" dedi. (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem) de: "Ebû fülân için yazınız" buyurdu. Derken Kureyş'ten bir zât: "Yâ Resûlullâh? (Şu saydıklarından) izhiri* istisnâ et. Zîrâ biz onu evlerimiz(in inşasın)da, kabirlerimiz(in binasın)da kullanıyoruz." Bunun üzerine Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem "İzhir müstesnâdır." buyurdu.

[418]

94- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما قَالَ: لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَعُهُ قَالَ: «ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لن تَضِلُّوا(1) بَعْدَهُ.» فقَالَ(2) عُمَرُ رضى الله عنه إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَلَبَهُ الوَجَعُ، وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ تعالى(3) حَسْبُنَا. فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ، فقَالَ: (4) «قُومُوا عَنِّي، وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ.»

1) Eldeki Buhârî nüshalarında (لاتضلوا). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında yalnız (قال). 3) Eldeki Buhârî nüshalarında yalnız (كتاب الله). 4) Bir rivâyette yalnız (قال).

---

* Kāmûs mütercimi Âsım Efendi'nin beyânına göre Mekke ayrığı denilen nebâttır.

94- Tercüme

(Abdullah) bin Abbâs radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellemin (son hastalığında) ağrısı iştidâd edince "Yazı yazacak şey getiriniz de size öyle bir kitap yazdırayım ki ondan sonra hiç delâlette kalmayasınız." Ömer radiyallâhu anh "Şüphesiz Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemin ağrısı galebe etmiştir. Elimizde ise Allahu Teâlâ'nın Kitâb'ı vardır. O bize yeter." dedi. Bunun üzerine ihtilâf zuhûr etti. Gürültü çoğaldı. (Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem) de "Yanımdan gidiniz. Benim yanımda nizâ' olmaz." buyurdu.

95- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رضى الله عنها قَالَتْ: اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(1) ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ، مَاذَا أُنْزِلَ(2) اللَّيْلَةَ مِنَ الفِتَنِ، وَمَاذَا فُتِحَ مِنَ الخَزَائِنِ، أَيْقِظُوا صَوَاحِبَ(3) الحُجَرِ، فَرُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٍ فِي الآخِرَةِ.»

1) Bir rivâyette (استيقظ رسول الله صلى الله عليه وسلم). 2) Sîga-i mechûl iledir. Bir rivâyette (انزل الله). 3) Diğer rivâyette (صواحبات).

95- Tercüme

Ümmü Seleme radiyallâhu anhanın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Bir gece Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem uyandı da: "Sübhanallâh bu gece nice (azâb) imtihanları nâzil oldu. Nice (rahmet) hazineleri de açıldı. Hücrelerdeki hatunları (yani ezvâc-ı tâhirâtı) uyandırınız da (biraz ibâdet etsinler) dünyada nice giyinik kadınlar vardır ki ahirette çıplaktırlar." buyurdu.

96- Hadîs-i Şerîf

عن عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رضى الله عنهما قَالَ: صَلَّى بِنَا(1) رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(2) العِشَاءَ فِي آخِرِ حَيَاتِهِ. فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ، فَقَالَ: «أَرَأَيْتَكُمْ لَيْلَتَكُمْ هَذِهِ، فَإِنَّ رَأْسَ(3) مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا، لاَ يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الأَرْضِ أَحَدٌ.»

1) Diğer rivâyette (صلى لنا). 2) Diğer rivâyette (النبى صلى الله عليه وسلم). 3) Diğer rivâyette (فان رأس).

96- Tercüme

Abdullah bin Ömer radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor: Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem âhir hayatında bir kere bize yatsıyı kıldırırdı, selâm verince kalktı da: "Bakınız bu geceden sonra ne olacak? Bu geceden i'tibâren gelecek yüz sene başında (bu gün) yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır." buyurdu.

97- Hadîs-i Şerîf

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عهما قَالَ: بِتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتِ الحَارِثِ زَوْجِ النَّبِيِّ صلّى الله عليه وسلم وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا، فَصَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ العِشَاءَ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ، ثُمَّ قَالَ: «نَامَ الغُلَيِّمُ» أَوْ كَلِمَةً تُشْبِهُهَا(1)، ثُمَّ قَامَ، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ. فَصَلَّى(2) خَمْسَ رَكَعَاتٍ(3)، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ نَامَ، حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ أَوْ خَطِيطَهُ(4)، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلاَةِ.

1) Bu şek İbni Abbâs radiyallâhu anhümâda değil, ara yerdeki râvîdendir. 2) Bir rivâyette (وصلى). 3) Bir rivâyette (عشرة ركعة). 4) Bu şek de râvîdendir.

97- Tercüme

(Abdullah) bin Abbâs radiyallâhu anhümânın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Bir gece Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellemin zevcât-ı tâhirâtından teyzem Meymûne binti el-Hâris (radiyallâhu anhâ)nın evinde kaldım. Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem o gece (nöbeti olmak dolayısıyla) nezdinde idi. Nebiyy-i mükerrem sallallâhu aleyhi ve sellem yatsıyı kıldırdıktan sonra evine gelip dört rekat kıldıktan sonra uyudu. Sonra kalktı da: "Çocukcağız uyudu mu?" yahud buna benzer bir söz söyledi. Ondan sonra (namaza) durdu. Ben de sol tarafında durdum. Beni sağ tarafına geçirip beş rekat, ondan sonra da iki rekat kıldı. Ondan sonra uyudu. O kadar ki horultusunu duydum. Ondan sonra namaz (kıldırmağ)a çıktı.

[419] 98- Hadîs-i Şerîf

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ: إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَلَوْلاَ آيَتَانِ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا حَدَّثْتُ حَدِيثًا، ثُمَّ يَتْلُو إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ البَيِّنَاتِ وَالهُدَى إِلَى قَوْلِهِ الرَّحِيمُ. إِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ المُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الصَّفْقُ بِالأَسْوَاقِ، وَإِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الأَنْصَارِ كَانَ يَشْغَلُهُمُ العَمَلُ فِي أَمْوَالِهِمْ، وَإِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَشِبَعِ(1) بَطْنِهِ، وَيَحْضُرُ مَا لاَ يَحْضُرُونَ، وَيَحْفَظُ مَا لاَ يَحْفَظُونَ.

1) Bir rivâyette (يشبع), diğer nüshada ise (ليشبع).

98- Tercüme

Ebû Hureyre radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Halk: "Ebû Hureyre çok (hadîs rivâyet) eder" derler. Halbuki Kitâbullâh'ta iki âyet olmasaydı hiçbir hadîs nakletmezdim.

– (Ebû Hureyre) bu sözden sonra: [1](إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَـئِكَ يَلعَنُهُمُ اللّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ. إِلاَّ الَّذِينَ تَابُواْ وَأَصْلَحُواْ وَبَيَّنُواْ فَأُوْلَـئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ) âyet-i kerîmelerini okuyup derdi ki: "Muhâcirîn kardeşlerimiz çarşılarda alışverişle, ensâr kardeşlerimiz de emvâl (ve emlâk)leri için çalışmakla meşgûl iken Ebû Hureyre boğazı tokluğuna Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme mülâzemet eder ve onların hâzır bulunamadıkları (mes'elelerde) hâzır bulunur, onların belleyemedikleri (sözleri) bellerdi."

99- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ(1) إِنِّي أَسْمَعُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنْسَاهُ؟ قَالَ:(2) «ابْسُطْ رِدَاءَكَ» فَبَسَطْتُهُ، فَغَرَفَ(3) بِيَدَيْهِ(4) ثُمَّ قَالَ: «ضُمَّهُ»(5) فَضَمَمْتُهُ، فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا بَعْدَهُ(6).

1) Diğer rivâyette (قلت لرسول الله صلى الله عليه وسلم). 2) Diğer rivâyette (فقال). 3) Eldeki Buhârî nüshalarında (قال فغرف). 4) Buhâ-

[1] Bakara, 2/159-160.

rî'nin yine bu hadîsin tetimmesindeki rivâyetine göre (فغرف بيده فيه). 5) Bir rivâyette hâ'sız olarak yalnız (ضم). 6) Bir rivâyette hâ'sız olarak yalnız (بعد), diğerinde ise (مانسيت شيئا سمعته منه).

99- Tercüme

Yine Ebû Hureyre radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

(Resûlullâh sallallâhu aleyhi ve selleme): "Yâ Resûlallâh! Senden birçok hadîs işitiyorum. Unutuyorum" dedim. "Futanı yay" diye emretti. Yaydım. Eliyle (bir şey) avuçlayıp futanın içine atar (gibi yap)tı. Sonra: "Topla" diye emretti. Futayı topladım. İşte ondan sonra (artık) hiçbir şeyi unutmadım.

100- Hadîs-i Şerîf

وعنه رضى الله عنه قَالَ: حَفِظْتُ مِنْ(1) النَّبِيّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ(2) وِعَاءَيْنِ: فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَثَثْتُهُ. وَأَمَّا الآخَرُ فَلَوْ بَثَثْتُهُ قُطِعَ(3) هَذَا البُلْعُومُ.

1) Bir rivâyette (حفظت عن). 2) Eldeki Buhârî nüshalarında (رسول الله صلى الله عليه وسلم). 3) Diğer rivâyette (لقطع).

100- Tercüme

Yine Ebû Hureyre radiyallâhu anhın şöyle dediği rivâyet olunuyor:

Nebiyy-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemden iki kap(lık ilim)belledim. Bunlardan birini (içinizde) neşrettim. Diğerine gelince onu eğer neşredersem benim şu boğazım kesilir.

101- Hadîs-i Şerîf

عَنْ جَرِير بن عبداللّه رضى الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ فِي حَجَّةِ الوَدَاعِ: «اسْتَنْصِتِ النَّاسَ» فَقَالَ: «لاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ.»

101- Tercüme

Cerîr bin Abdillah (el-Becelî) radiyallâhu anhdan rivâyet olunuyor ki: Nebiyy-i Muhterem salllallâhu aleyhi ve sellem ona Haccetü'l-Vedâ'da: "Halkı sustur da dinlesinler" diye emretmiş, (halk sükût ettikten sonra) da: "Benden sonra biri birinin boynunu vurur kâfirlere dönmeyiniz" buyurmuş.

Ahmed Naim

* * *

[420] MUSÂHABE

İstanbul'un bu seneki kışı galiba Sâni'-i Hakîm'in kemâl-i kudretine numûne olmak şerefini Sibirya'daki refîkının nez' etmeyi kurmuş; onunla müsâbaka imtihânına girmiş! Hem de kazanacak?

Yaş kırkı geçince insan kıştan pek müteessir oluyor. Hay gidi gençlik hay! O zaman hiç müteessir olmaz idik. Kar yağdığı gün şehr-âyîn icrâ eder idik, şimdi de hemen mâtem ediyoruz. Otuz bu kadar sene evvel yine böyle şiddetli bir kış olmuş idi. Merhûm biraderime kardan bir arslan yapması için ricâ etmiş idim. Bağçemizdeki kuyunun başına koca bir arslan yaptı hatta havuçtan dili, kömürden gözleri de var idi! Hakîkî arslan gibi bir vaz'-ı mehâbet almış, gâyet azametli bir heykel olmuş idi. O gece şiddetli bir lodos esti. Sabahleyin baktım ki arslandan eser yok. Dünyada daha ne kadar kardan arslanlar var ki güneşin istitârından kuvvet alarak heykel-i câmidlerini sahîhten arslan zannediyorlar. Sıkı bir lodostan sonra onların da mâhiyeti anlaşılır!

Meşhûr Lavoisier elmasın kömür olduğunu isbât etmiş idi. Bu seneki kış ondan daha mâhir imiş: Çünkü kömürün elmas, belki de elmastan daha kıymetdâr olduğunu isbât etti. Böyle giderse mübâreğin tozunu sürme diye çekeceğiz.

Ekâbirden birine sevâd-ı a'zam nedir? diye sormuşlar. Hazret kendi mertebesinden cevap verip "Ehl-i haktır; velev bir kişi bile olsa." demiş. Birisi bana sevâd-ı a'zam nedir diye soracak olsa ben de kendi mertebemden "Şu aralık leb-â-leb dolu bir kömürlükten başka bir şey değildir" demekte tereddüd etmez idim!

İşte geçen gece mangalın başında elimdeki maşa ile kül falı açmakta zihnimden bu gibi fikirler geçirmekte olduğum sırada oğlum Ahmed: Misâfir geldi dedi. Buyursun demeye kalmadı, odadan içeri kardan bir adam girdi. Gelirken düşmüş idi. Pür-hiddet dedi ki ben sana bir şey söyleyim mi? Bu dünya hakîkaten çekilir belâ değil; ne yazında lezzet var, ne de kışında cefâdan hâlî bir dakîkası bile yok. İnsan behemehâl bir şeyle müteezzî; kendinde bir şey olmazsa benî nev'inin ekdârıyla muztarib. Gazeteler mecmûa-i mesâib. Okusan bir türlü, okumasan bir türlü. Öteden galâ, beride vebâ şurada katil, burada intihâr. Avrupa'da velvele, Asya'da zelzele. Hülâsa hiçbir yerde rahattan eser yok vesselâm! Şu hâlime bak!

Misafirim bu sözleri söyledikten sonra mangalın başına geçti, sigarasını tellendirdi. Yarım saat kadar konuştuk. Fikrine sükûn geldi. Kendisine dedim ki birader sen hâlâ dünyanın gamından kederinden bahsediyorsun. Halbuki dünya dediğin şeyin vücûdu yok. Şikâyet ettiğin dünya için suver-i hayâliyyeden başka bir şey değildir diyorlar. Böyle aslı faslı olmayan bir şeyden ne şikâyet edip duruyorsun?

Bu latîfem üzerine misafirim dedi ki: Vallahi birader ister hayâl olsun ister hakîkat! Ben bu ezâyı çektikten sonra benim için ikisi de müsâvîdir. Çünkü ikisi de nefsimde aynı te'sîri icrâ edecek değil mi? Şu halde hakîkat olmuş ne zarar? Hayâl olmuş ne fâide? Söz buraya geldikten sonra arkasını almak mümkün olamadı. Bu mes'ele hakkında iki üç saat kadar müdâvele-i efkâr ettik. Beynimizde cereyân eden bu mübâhase de bana şu makāleyi yazdırdı.

Âlem-i hâricî denildiği zaman bu'd-ı mücerredi dolduran ecrâm-ı semâviyye, küre-i arz, küre-i arz üzerindeki sunûf-ı mevâlîd, daha umûmî bir ta'bîr ile imtidâd, mukāvemet, levn, râyiha, lezzet vesâire gibi a'râz-ı evveliyye ve sâneviyyeyi hâvî, bizden hâric bir vücûd ile müteayyin a'yân-ı müstakille murâd olunur. Acaba bizim bu sûretle vücûduna kāil olduğumuz mevcûdât-ı hâriciyye nâmını verdiğimiz şeylerin nefsü'l-emrde vücûdu var mıdır, yok mudur? Meselâ İnâdiyye çıkmış, âlemin evhâm ve hayâlâttan ibâret olduğunu söylemiş; İndiyye gelmiş i'tikāda tâbi'dir demiş. Lâedriyye şekk-i mutlak âleminde pûyân olmuş. Hülâsa her biri bir şey söylemiş. Biz bu dedikoduların birinden bahset-

meyeceğiz yalnız bir meslek-i sahîh-i felsefî olan Fikriyyûn'un bu mes'eledeki efkârını bu bahse esas ittihâz edeceğiz.

Fikriyyûn bizim mevcûdât-ı hâriciyye nâmını verdiğimiz şeylerin vücûdunu ceffe'l-kalem inkâr ile bunların kâffesi bizim his ve idrâkimizle kāim suver-i zihniyyeden başka bir [şey] değildir diyorlar.

Hatta bu mesleğin pîşvâyânından meşhûr Berkeley vücûd ile idrâk şey'-i vâhidden ibârettir. "Esse est poercipi" demiş.

Fikriyyûn diyor ki: Maddede müteayyin olan levn, râyiha, lezzet, sadâ, melâset, huşûnet vesâire gibi muhtelif arazların fî nefsi'l-emr maddede mevcûd olmadığı; bizim hissimize nazaran teayyün ettiği fennen sâbittir. Biz hâricde vücûdu olmayıp müdrikemizde tecellî eden birtakım hâlâta mevcûd nâmı veriyoruz; vicdânımızın bu i'tikād-ı câzimiyle eşyâ-yı hâriciyyenin vücûduna hükmediyoruz. Halbuki nefsü'l-emr ile bizim bu i'tikādımız arasında azîm bir mesâfe vardır. Yalnız bu i'tikād ile eşyâ-yı hâriciyyenin vücûduna hükmolunamaz. Meselâ uykuda iken sahîfe-i hayâlimizde irtisâm-pezîr olan suver-i eşyâ ile hezeyan marazı kabîlinden olan bazı hâlât alel-ekser o kadar beyyin, o kadar ceyyid oluyor ki insan eşyâ-yı hâriciyyenin vücûduna hükmettiği i'tikād-ı câzim derecesinde bir cezm ü i'tikād ile bunların vücûduna hükmediyor. Hatta kendisinde bu gibi hâlât vukūa gelen bir nâimin, bir marîzin, uyanmaması, ifâkat bulmaması farz edilecek olursa biri rüyâsının, diğeri hûlyâsının hakāyık-ı sâbiteden olduğuna, âlem denilen şeyin kendilerine karşı teayyün eden sûver ü eşkâl-i vehmiyye ne ise onlardan ibâret bulunduğuna hükmeder. İşte bizim vücûduna hükmettiğimiz, âlem-i hâricî nâmı verdiğimiz şey de istimrârına mebnî vicdânımızın **[421]** kat'iyen mevcûdiyetine hükmettiği suver-i zihniyyeden başka bir şey değildir.

Nitekim hakîm-i meşhûr Leibniz de bu fikre zâhib olarak "Bizim müdrikât-ı hâriciyye nâmını verdiğimiz şeyler yekdiğerine merbût bir rü'yâ-yı müstemirden başka bir şey değildir."

Fikriyyûn diyorlar ki biz eşyanın bizden hâric bir vücûd ile teayyününe kāil olur isek onların bu mevcûdiyeti bize doğrudan doğruya nasıl münkeşif olabilir? Çünkü eşyâ-yı hâriciyye ile aramıza a'sâb, merâkiz-i dimâğiyye, falan gibi vâsıtalar hulûl ediyor. Bunlar eşyanın doğrudan doğruya nefsimizde tecellîsine, inkişâfına mâni'dir.

Felâsifenin ekseri eşyanın vücûd-ı hâricîsini inkâr ile berâber bizdeki ihsâsâtın illet-i mûcibesi olmak üzere bir cevherin yani maddenin vücûduna kāil oluyorlar. Halbuki madde nedir? Madde denilen şey bizimle kāim olan ihsâsâtın tebliği, ifâdesi için esas ittihâz ettiğimiz bir faraziye-i mütehayyeleden başka bir şey değildir.

Erbâb-ı fünûn maddede birtakım havâssın yahud a'râzın vücûduna kāil oluyorlar. Bu hâssaların kâffesi imtidâd, kuvvet ta'bîrleri tahtında cem' olunabilir. Maddenin zâtında teayyününü kabul ettikleri bu hâssalara "a'râz-ı evveliyye" diyorlar. Esâsen maddede mevcûd olmayıp madde vâsıtasıyla nefs-i nâtıkamızda tecellî eden daha doğrusu müdrikemizde mütecellî olduğu halde maddede müteayyin gibi görünen hâssalara da a'râz-ı sâneviyye nâmını veriyorlar. (Sadâ, râyiha, lezzet, levn vesâire gibi)

Meselâ yeryüzündeki insanların bir anda şu'le-i hayâtları muntafî olsa maddenin a'râz-ı sâneviyyesi de insanlarla berâber mahvolup gider. Madde, bizim kendisinde tahayyül ettiğimiz a'râz-ı tâliyyenin kâffesinden tecerrüd, yalnız kuvvet, imtidâd denilen iki hâssa-i esâsiyye ile bu'd-i mücerredde hareket eder. Berkeley ile diğer bazı feylesoflar imtidâdın da bizdeki lâmise ve bâsıra hislerine karşı ta'yîn eden bir nisbet-i zihniyyeden başka bir şey olmadığını iddia ile diyorlar ki: Meselâ murabba'ü'ş-şekl bir beyaz kağıda bakıldığı zaman nasıl olur da murabba'iyet kağıdın zâtında beyazlık nâzırın nefsinde müteayyin olabilir? İmtidâd denilen şey ki havâss-ı sâneviyyeden olan bir hâssanın bir şekl-i dîgerinden başka bir şey değildir; ne vechile havâss-ı evveliyyeden olabilir? İmtidâd yekdiğerine muttasıl ve aynı zamanda müteayyin olan eczânın hâl-i terkîbde teayyünü demektir ki bu da zihnin bir nokta-i nazarından başka bir şey değildir, hem olamaz da! hal böyle iken nasıl bir hakīkat-i hâriciyye olmak üzere kabul edilebilir? El-hâsıl imtidâd, suver ve ihsâsât-ı kesîrenin vahdet-i müte'ayyine sûretinde tecellîsi demek olduğundan vücûd-ı hâricî ile mevcûdiyeti teslîm edilemez. Gelelim maddenin kuvvet, adem-i kābiliyyet-i nüfûz gibi hâssalarına. Eşyada vücûduna kāil olmak istediğimiz bu hâssalara gelince onlar da eşyadaki hâssa-i mukāvemet gibi nefsimizle kāim, nefsimizin bir hâli olan ihsâsâtın bizce nefsimizden hâric gibi tahayyül olunan teayyün-i zâtîsinden başka bir şey değildir. Binâberîn zihnimizin suver-i muhtelifesinden başka bir şey olmayan ihsâsâtımızın zihnimizden hâric bir vücûd-ı müstakil ile teayyünleri ne vechile mümkün olabilir?

Şu hâle göre madde denilen şey ya bir vücûd-ı mevhûm yahud ihsâsâtımızın rüsûbu mesâbesinde olan bir emr-i mechûl demek olur.

Madde denildiği zaman biz yalnız ihsâsâtımızı vücûda getiren, o ihsâsâtı vücûda getirmek için muktezî olan havâssı kendisinde cem' eden bir emr-i mechûlden başka bir şey tasavvur edemeyiz. Bir de biz maddenin vücûduna kāil olursak onun ruh ile münâsebâtta bulunabilmesini ne sûretle kabul edebiliriz? Çünkü birinin mâhiyeti tamamiyle ötekinin zıddı olduğundan bu iki mâhiyet-i mütezâddenin yekdiğeriyle teellüfü gayr-ı mümkindir. Maddenin vücûdu kabul edilecek olursa birçok müşkilât zuhûr ediyor. Felsefeyi bu müşkilâttan kurtarmak için maddenin vücûdunu inkârdan eslem bir tarîk yoktur. Binâenaleyh biz de maddenin vücûdunu inkâr etmeliyiz vesselâm.

Fikriyyûndan bazıları burada tevakkuf ediyorlarsa da bazıları i'tirâzlarını daha ileriye götürerek nefs-i nâtıkada husûl-i ihsâsât için hiçbir sebeb-i hâricînin vücûduna kāil olmuyorlar. Bunlar diyorlar ki: Zihinden hâric herhangi bir şey'-i mechûlün vücûdu isbât edilemez; böyle bir şeyin vücûdu isbât edilse bile hakīkatine ilim lâhık olamaz. Doğrudan doğruya ilmimiz, şuurumuz lâhık olan ihsâsât dururken onun hâricinde başka bir şey aramaya ne lüzum

var? Çünkü arasak da ona ilmimiz lâhık olmak mümkün değil. Binâenaleyh mesâimiz hebâ olmuş olmaz mı? Bu şey'-i mechûlü aradan çıkarıp da yalnız ihsâsâtımızla iktifâ etsek ne kaybetmiş oluruz?

Madde hakkında böyle bir faraziye serd etmek akıl için bir takyîd, bir tazyîk demektir. Zîrâ mâdem ki "hakîkat bizim bilmediğimiz" bilemeyeceğimiz bir şey oluyor, şu halde ma'lûmât-ı beşeriyye hemen hemen kıymetini, ehemmiyetini kaybediyor, yahud kaybedecek dereceye geliyor.

Halbuki dikkat edilecek olursa görülür ki zihin hâricinde teayyün-i zâtîsi iddia olunan o hakîkat de tasarrufât-ı akliyye neticesi olup vücûd, zihin fikirlerinin bi-tarîkı'n-nefy sübûtunu tasavvurdan başka bir şey değildir. Fikriyyûn mesleklerinin başlıcası Kant, Berkeley, Fichte, Stuart Mill meslekleridir.

Kant'ın mesleği tamamiyle fikrî değildir; onda meslek-i hakîkiyyûndan da bir şemme de vardır. Kant mâverâ-yı mahsûsâtta bir cevher-i ma'kūlün (Nouème) vücûduna kāil olarak diyor ki biz bu cevher-i ma'kūlün yalnız mevcûdiyetini biliriz; mâhiyeti hakkında bir şey bilemeyiz. Ma'lûmâtımız bizim eser-i tertîbimizdir. Meselâ ihsâsâtımızda bu'd şeklini teayyün ettiririz.

Sonra ihsâsâtımızı vahdet, cevher, illiyet vesâire gibi umûr-ı ma'kūlenin iânesiyle birbirine rabt ederek bu sûretle ma'lûmât nâmını verdiğimiz şeyleri vücûda getiririz.

[422] İşte şu sözlerinden anlaşılıyor ki Kant mâverâ-yı mahsûsâtta bir mevcûda kāil olarak mesleğine Hakîkiyyûn mesleğinden bir şemme izâfe ediyor.

Berkeley'e gelince o da ihsâsâtımız için bir illet, bir müessir kabul ederek diyor ki: Mâverâ-yı mahsûsâtta bir mevcûd teayyün ediyor! Fakat bu mevcûd madde değil hâlık-ı a'zam, rûh-ı âlem olan Cenâb-ı Hak'tır. Zât-ı ulûhiyyeti her vicdânda hâzırdır, dâimiyyü't-tebeddül olan menâzır-ı tabîati suver-i hâdisât-ı kevniyyede tecellî ettirerek bütün kalpleri nev'amâ hitâb-ı ezelîsine mazhar kılar.

Fichte'ye gelince bu feylesof daha sade, daha vecîz bir faraziye serd ediyor. Fichte'nin bu faraziyesi Kant'ın nazariyesinde bil-kuvve mündemicdir. Kant faraziyesinde: Rûh ihsâsâtı kendi kavânînine tâbi' kılar. Bu ihsâsâtın iânesiyle eşyayı teşkîl eder. Fakat bu ihsâsât ona başka bir menba'dan gelir diyor.

Fichte de diyor ki: Akıl hâlık-ı kâ'inât olmasaydı âlem-i tabîat ne vechile onun emrine râm olabilir idi. İhsâsât fikre münkād olmak için behemehâl onun eser-i îcâdı olmak lâzım gelir. İşte bi-zâtihi kıyâmı mefrûz olan mevcûd şuura gayr-ı müstenid garîrî bir faâliyet ile kendisindeki ihsâsâtı yine kendisi vücûda getirir. Fâil ikiye ayrılır. Suver-i eşyâya mütemessil olur yani nefs-i nâtıkanın teayyün edebilmesi için birtakım nüfûs-ı gayr-ı nâtıka yani suver-i kevniyye müteayyin olur. Hülâsa âlem tamamiyle fikrin eser-i halk u tekvînidir.

Hume ve Stuart Mill faraziyât-ı mâ-fevka't-tabîiyyeyi külliyen reddediyorlar. Husûl-i ihsâsât için zihnin, ne dâhilinde ne de hâricinde bir illet-i mü'essire aramıyorlar. Bunların fikrince fikr-i illiyyet ancak dâire-i ihsâsât dâhilinde kābil-i tatbîk olup onun hâricinde asla hâiz-i ma'nâ değildir. Âlem-i hâricî müctemian mevcûd olan, yahud birtakım kavânîn-i muttaride mûcebince tevâlî ve te'âkub eden ihsâsâttan ibârettir diyorlar.

Stuart Mill diyor ki: Herhangi bir şey ihsâsâtımızdan biri vâsıtasıyla vicdânımızda teayyün etmemiş olsa bile biz onun mevcûdiyetine kāil oluruz. Zîrâ o şeyi teşkîl eden ihsâsât henüz vicdânımızda teayyün etmemekle berâber ihsâsât-ı mümkinedendir. Henüz vicdânımızda teayyün etmemiş olan bir şeyin mevcûdiyetine kāil olmaklığımız ihsâsâtın imkân-ı dâimîsine kāil olmak demektir. Binâenaleyh âlem-i hâricî demek, gerek bizim vicdânımızda gerek benî nev'imizle sâhib-i his olan mahlûkāt-ı sâirenin vicdânlarında teayyün eden hissiyyât-ı mümkine-i müstemirreden başka bir şey değildir. Biz burada Kant, Fichte ve Berkeley'nin nazariyeleri hakkında bir şey söylemeyeceğiz. Esas bahsi tenvîr için Stuart'ın mesleğini ele alarak efkâr-ı kāsırânemizi oradan yürüteceğiz.

Bu feylesof mevcûdât-ı hâriciyye bizdeki ihsâsâttan ibârettir diyor. Esas bahse girişmeden evvel zihin ile hâric ve nefsü'l-emr kelimelerinin ne gibi ma'nâları tazammun ettiğini izah lâzım gelir.

Ulemâ-yı İslâmiyye diyor ki: Zihin insandaki kuvve-i müdrikedir. Bazı kere bu lâfız ile mutlaka idrâk ve mücerredâttan başka bir şey de murâd olunur. Vücûd-ı zihnî yalnız zihinde mevcûd olup hâricde vücûdu olmayan şeylere ıtlâk olunur. İnsanın zâtıyla kāim olmayıp birer vücûd-ı müstakil ile mevcûd ve müteayyin olan eşyâ-yı hâriciyyenin her türlü i'tibârât-ı akliyyeden ârî bir sûrette tahakkuk eden vücûd-ı zâtîlerine de vücûd-ı nefsü'l-emrî denir. Hâricin de iki ma'nâsı vardır. Zihinden hâric denilince bazı kere a'yân-ı mücerrede gibi büsbütün dâire-i idrâkten hâric şeyler murâd olunur. Bazı kere de zihnin teveccüh-i mefrûzundan, ta'bîr-i dîgerle ihâta-i mümkinesinden hâric şeyler murâd olunur. Âlemde hiçbir şey zihinden hâric değildir. Fakat zihnin teveccüh-i mefrûzundan hâric pek çok şeyler vardır. Bunların teveccüh-i zihnîden hâric olmaları vücûd-ı nefsü'l-emri ile mevcûd olmalarına mâni' değildir. Meselâ Amerika kıtası kable'l-keşf zihnin teveccüh-i mefrûzundan hâric, fakat vücûd-ı nefsü'l-emri ile mevcûd idi. Çünkü öyle olmasaydı keşfedilemez idi. Zihnin teveccüh-i mefrûzundan hâric olmakla berâber zihinden hâric değil idi. İşte bu misâl ile zihin, hâric ve nefsü'l-emr kelimelerinin beynlerindeki fark tamamiyle anlaşılmış olur.

Stuart Mill mevcûdât-ı hâriciyyede nazar-ı i'tibâra alınan bu ciheti ihsâsâta bit-tatbîk: Herhangi bir şey ihsâsâtımızdan biri vâsıtasıyla vicdânımızda teayyün etmemiş bile olsa biz onun mevcûdiyetine kāil oluruz. Zîrâ o şeyi teşkîl eden ihsâsât henüz vicdânımızda teayyün etmemekle berâber ihsâsât-ı mümkinedendir, diyor. Yani zihnimizin teveccüh-i mefrûzundan hâric olan şeylere ihsâsât-ı mümkine demek istiyor.

Stuart Mill'in herhangi bir şey ihsâsâtımızdan biri vâsıtasıyla "vicdânımızda ta'yîn etmemekle berâber" sözü ihsâsâtın, bir illet-i hâriciyyenin te'sîriyle husûlünü tazammun

ediyor ise de biz bunu ta'bîrdeki noksana haml ile münâkaşadan sarf-ı nazar edeceğiz. Çünkü Stuart Mill ihsâsât hâricinde bir illetin vücûduna kāil değil. Nefsimizde teayyün eden bir his kendisinden evvel teayyün etmiş olan diğer bir hissin eseridir, diyor ki bu da nev'amâ illiyetin tahakkunu istilzâm ediyor. Çünkü teayyün-i ihsâsâtın ilel-i mûcibesi yine kendi cinsinden olan ihsâsâttır, demek teselsülü mûcib olduktan başka bir şeyin kendi vücûduna tekaddüm etmesi yahud vücûduna illet olması gibi butlânı beyyin bir fikri de tazammun eder. Şu hâle göre Stuart Mill'in ihsâsât-ı müteayyine veyahud mümkine dediği şeylerin kâffesi bir illet-i hâriciyye eseri olmak lâzım geleceği biz-zarûre tahakkuk eder. Zîrâ ihsâsât-ı mümkineye kāil olunca mümkünün tarafeyni müsâvî olduğunu da kabul zarûrîdir. Çünkü bir mümkünü dereke-i imkândan derece-i vücûda irtikā ettirmek için bir mü'essirin hâricînin vücûdu lâ-büddür. Tâ ki o mü'essir-i hâricî mütevâzinü't-tarafeyn olan imkân terazisinin vücûd kefesine dirhem gibi **[423]** te'sîr ederek onu ağır bastırabilsin. Hülâsa bir müessir-i hâricî olmadıkça herhangi bir mümkünün vücûd derecesine irtikāsı aklen mümteni'dir.

Fakat gerek Stuart Mill de, gerek onun mesleğinde olan Fikriyyûna karşı der-miyân edilen i'tirâzların en kuvvetlisi sâha-i vücûdda henüz his ve hayat sahibi mahlûkātın tekevvününden evvel bütün mevcûdât-ı hâriciyyenin vücûd-ı nefsü'l-emrîlerle mevcûd olmalarının fennen sübûtudur. Bu i'tirâzı serd edenler: Fen gösteriyor ki küre-i arz milyarlarla senelerden beri fezâda seyyâle-i nâriyye hâlinde seyretmiş; üzerinde birçok tahavvülât vukū' bulmuş, sonra teberrüd ederek üzeri kabuk bağlamış; sonra cemâd, sonra nebât, sonra hayvan, en sonra da insan zuhûr etmiş. Eğer bütün mevcûdât bizim tasavvurât-ı zihniyyemizden ibâret olup kendi vücûd-ı hâricîleri ile mevcûd olmasaydı küre-i arz ile eşyâ-yı sâire ne sûretle mevcûd ve sübûtu fennen muhakkak olan bu kadar tahavvülâta nasıl mahal olabilir idi?

Bundan başka sâhib-i hiss ü hayât mahlûkātın ve bunlar miyânında insanın zuhûruyla onda tecellî eden ilk hissin tecellîsi de behemehâl bir illet-i hâriciyyenin eseri olmak lâzım gelir. Zîrâ o zaman insanda hiçbir his müteayyin değil idi ki hatta kendisinden sonra teayyün edecek hislere illet olabilsin! İşte beşerde teayyün eden ilk hissin bir illet-i hâriciyye eseri olduğuna kat'an şüphe yoktur, diyerek bununla vücûd-ı hâricî-i eşyâya istidlâl ve Stuart'ın suver-i zihniyye nazariyesini reddediyorlar.

İşte beyne'l-felâsife mûcib-i münâkaşa olan bu mes'ele-i mühimmeyi sûfiyye-i kirâm hazerâtı (kaddesallâhu esrârahum) tamamiyle hal buyurmuşlar. Onların bu mebhastaki efkâr-ı dakīkalarını ber-tafsîl beyân etmek lâzım gelse bu makālenin beş on misli bir makāle vücûda gelir. Fakat biz bahsi başka bir nokta-i nazardan yürüteceğiz; sırası geldikçe hazerât-ı sûfiyyenin bir iki sözünü de nakledeceğiz.

Yirmi üçüncü defa tab' edilmiş olan bir eser-i felsefînin 1909 senesi tab' olunan nüshasında şu ibâre görülüyor:

Mahsûsât hakīkat-i halde zihnimizden hâric değildir. Eğer öyle olaydı bizim için doğrudan doğruya onları idrâk mümkün olamaz idi. Felâsife ihsâsâtın zihinden hâric olduğunu kabul etmez. Yalnız onların zihinde mevcûd olan hakāyıka tevâfukunu kabul eder.

Hazret-i Şeyh-i Ekber *Fusûsu'l-Hikem*'in hikmet-i ulviyye faslında buyuruyor ki (فاوجد فى هذا المختصر الشريف الذى هو الانسان الكامل جميع الاسماء الالهية وحقايق ما خرج عنه فى العالم الكبير المنفصل) Muhakkık-ı kâmil Bosnevî Abdullah Efendi de şöyle tercüme ediyor: "Allahu Teâlâ insân-ı kâmilde esmâ-i ilâhiyyesinin kâffesini, yani insandan hâric olan âlem-i kebîrin hakāyıkını icâd etti. Eşyâ-yı hâriciyyenin insanda suver ve eşhâsı değil, hakāyıkı mevcûddur. İnsanda mevcûd olan bu hakāyık suver-i eşyâ için nüfûs-ı nâtıka mesâbesindedir. Eşyâ-yı hâriciyye bu nüfûs-ı nâtıka ile mevcûddur. İnsân-ı kâmil âlem-i kebîrin zübdesi olmak i'tibâriyle onun cemî'-i hakāyıkını câmi'dir."

İşte yukarıda geçen eser-i felsefî de bunu söylemek istiyor. Bizim bahsetmek istediğimiz mes'ele ise asıl şudur: Yani eşyanın vücûd-ı hâricîsi var mıdır yok mudur? Kütüb-i sûfiyyenin kâffesinde alel-husûs *Fusûsu'l-Hikem*'in mevâzı'-ı adîdesinde "Eşya kendi vücûduyla ma'dûm, vücûd-ı Hak ile mevcûddur deniyor. Sûfiyye'nin bu sözü vicdânı tamamiyle tatmin ediyor (Hakīkati anlaşılabilmek şartıyla). Zîrâ Fikriyyûn'un bütün mesâliki bu düstûr-ı hakīkatte mündemictir. Bunu anlayabilmek için Descartes'ın "Düşünüyorum binâenaleyh varım." sözünü ele almak lâzım. Çünkü gerek nefs-i nâtıkanın, gerek onda mütecellî olan suver-i hâriciyyenin vücûdunu isbât için hiçbir feylesof bu kadar metin bir söz söylememiştir. Berkeley'in "Vücûd idrâkten ibârettir" sözü de bundan aşağı değildir. Ancak tekaddüm fazlı Descartes'ındır. Descartes'ın bu sözünü almaktan maksadımız da nakīzinin tazammun ettiği mefhûmdan istifâde etmektir. Bu sözün nakīzindeki mefhûm-ı muhâlife göre düşünmeyen bir şeyin kat'an mevcûd olmaması lâzım geliyor? Acaba hakīkaten öyle mi? Evet hakīkaten öyle. Çünkü tahakkuk-ı vücûd için vücûda şuur lâhık olmak lâ-büddür. İdrâksiz vücûd tahakkuk edemez. Mutlaka karşısında (hatta buna karşısında demek de doğru değildir. Fakat ne çâre: لولا الاعتبارات لبطلت الحقائق) bir âyîne ister ki tahakkuk edebilsin. O âyîne de idrâktir. Çünkü vücûd idrâk ile mütehakkıktır. İdrâki olmayan bir mevcûd kendisine nazaran ma'dûm, şahs-ı müdrike göre mevcûddur.

Şahs-ı müdrikin nefsinde hâric gibi mülâhaza ettiği eşyâ-yı hâriciyye onun idrâkiyle müteayyindir. Descartes'ın sözünün mefhûm-ı muhâlifini alacak olursak kıyameti o mefhûmun içinde buluruz. Meselâ bugün rûy-ı arzda şu'le-i idrâk muntafî olsa nev'ama kıyamet koptu demektir. Zîrâ eşyâ-yı hâriciyyenin teayyününe mir'ât olacak hiçbir hakīkat kalmaz, binâ-berîn mevcûdât da ma'dûm hükmünü alır.

Bu nasıl lakırdı! Biz bir iki sütun yukarıda eşyadaki vücûd-ı nefsü'l-emrîye kāil olmuş idik; şimdi de maddiyeti i'tibâriyle âlem-i tabîattaki mevkii cümlenin ma'lûmu olan insanın rûy-ı arzdan kalkması farz olunsa kıyamet kopar diyoruz. Yukarıda öyle, burada böyle demek tenâkuz değil de nedir?

Tamam, ben de bu i'tirâza muntazır idim. Çünkü asıl hakîkat bu i'tirâzdan sonra tahkîk edecek. Yukarıda: Nefsü'l-emr bir şeyin her türlü i'tibârât-ı zihniyyeden ârî olarak tahakkuk eden vücûdudur, demiş idik.

Şimdi eşyayı "objectif" yani zâtında müteayyin gibi görünen a'râzdan **[424]** birer birer tecrîd ile tasavvur etmemiz lâzım gelse acaba tasavvur edebilir miyiz? Ve tasavvur ettiğimiz o şey a'râzından tecerrüd etmeden evvel teayyün eden şey'iyyetle yine teayyün edebilir mi, buna cevaben diyebilirim ki:

Ne o şeyi a'râzından tecrîd ile yine o şey olmak üzere tasavvur edebiliriz; ne de o şey a'râzından bit-tecerrüd bizce ma'lûm olan şey'iyyetiyle teayyün edebilir. Hakîkat böyle olunca eşyanın vücûd-ı nefsiyyü'l-emrîsi de tapayı atar.

Pekâlâ yeryüzünde insanın zuhûrundan evvel vukūa gelen tahavvülâtı dolayısıyla tabakātü'l-arz fennini inkâr mı edeceğiz?

Acele etmeyelim! Onların birini inkâr etmeyeceğiz; hepsini tasdîk edeceğiz fakat hakîkati başka bir kisvede göstereceğiz. Evet bu tahavvülâtın hepsi vukū' buldu. Fakat o tahavvülâta mahal olan şeylerin yine nefislerinde tahakkuku yok idi. Onların kâffesi bir vücûd-ı müdrike karşı müteayyin idi. Eğer Descartes'ın "Düşünüyorum binâenaleyh varım" sözü papağan gibi tekrar edilmeyip bunun ne demek olduğu anlaşılırsa o zaman bu hakîkat kolayca anlaşılır. Ve illâ insan o sözü hem söyler, hem de anlamadan anladım diye ile'l-ebed mütesellî olur.

Descartes'ın bu sözünü anladıktan sonra Sûfiyye'nin "Eşya kendi vücûduyla ma'dûm, Hakk'ın vücûduyla mevcûd" demekten maksadları ne olduğunu anlamaya isti'dâd hâsıl olur. İşte eşyanın avârız-ı evveliyye ve sâneviyyesinden bit-tecerrüd ilm-i İlâhî'de teayyününe nefsü'l-emr derler. Yoksa nefsü'l-emr denildiği zaman onu bir i'tibâr ile takyîd edecek olursak o derhal nefsü'l-emrlikten çıkar, sûret-i zihniyye hâline gelir. Eğer bizim nefsü'l-emrimiz nefsü'l-emr-i felsefî ise hiçbir zaman nefsü'l-emr-i hakīkī olamaz. Yok, ulemâ-yı İslâmiyye'nin ta'rîf ettikleri nefsü'l-emr ise o zaman hakīkī bir nefsü'l-emr olur. O ta'rîf de şudur: (النفس الامر هو عبارة عن العلم الذاتى الحاوى لصور الاشيا كلها كلياتها وجزئياتها وصغيرها وكبيرها جملةً وتفصيلاً عينيةً كان او علمية)

Bu nefsü'l-emrin tasavvuru bizim dâire-i idrâkimizden hâricdir. Onun ne olduğunu, ne olması lâzım geleceğini tasavvur edemeyiz etsek de bilemeyiz.

Demek ki vücûd-ı nefsü'l-emrî denilen şeyin de eşyada tasavvuru bir farz-ı aklî, asıl nefsü'l-emr ise hakīkatte suver-i eşyânın külliyât ve cüz'iyâtını hâvî olan ilm-i İlâhî demek imiş. Teayyünât-ı İlâhiyye ile a'yân-ı kābilenin müstemirren tecelliyyât-ı İlâhiyye'ye mazhariyeti bizi eşyâ-yı hâriciyye için bir nefsü'l-emr-i hâricî ta'bîr-i dîgerle izâfî isbâtına mecbûr ediyor ki…

A'râz-ı sâneviyyenin bize karşı vücûdları olmadığı gibi eşyada mutasavver olan ve fikrimizce bit-tabi' birtakım a'râzdan ibâret olması lâzım gelen bu nefsü'l-emr-i mefrûzun da vücûd-ı İlâhî'ye karşı ne vücûdu, ne de teayyünü vardır. Binâ-berîn eşya bi-zâtihi ma'dûm vücûd-ı Hak ile mevcûddur.

Nitekim Hazret-i Şeyh-i Ekber Kelime-i Şu'aybiyye fasında [1](بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ) âyet-i kerîmesiyle bu hakîkati beyân buyuruyor. Şârih-i muhakkık da hülâsaten şöyle diyor: Âlem her nefeste müteceddiddir. Zîrâ zâtıyla ma'dûm, vücûd-ı Hak ile mevcûddur. Hak ebeden âleme mütecellîdir.

Tecellî-i evvel aslına rucû edince âlem ma'dûm, tecellî-i sânî ile tekrar mevcûd olur. İki tecellî beynindeki sür'at-i ittisâl hasebiyle âlemin böyle bir ân-ı gayr-ı münkasemde ma'dûm, sonra tekrar mevcûd olduğu anlaşılamaz.

Descartes'ın:

Le monde nesufesiste que parce que. Dieu le conserve et sa conservation est une création continuée.

Yani âlem ancak Cenâb-ı Hakk'ın hıfzıyla kāimdir. Cenâb-ı Hakk'ın âlemi bu sûretle hıfzetmesi de onu ânen fe-ânen yaratması demektir" sözü tamamiyle bu hakîkati nâtıktır.

Şu hâle göre eşyanın vücûd-ı zihnî ile mevcûd olduğuna kāil olsak bizden evvel sübûtları bunu kabule mâni'. Vücûd-ı hâricî olarak kabul etsek, birçok değil belki bütün a'râzının bizimle kıyâmı da buna mâni'! Şu halde ne yapmalı, işin içinden nasıl çıkmalı? Bunlara vücûd-ı hâricî mi demeli yoksa vücûd-ı zihnî mi? Buna felsefe nokta-i nazarından cevap verecek olursak peştemâl ile tesettür-i germâbe mesel-i meşhûruna nazîre yapmış oluruz! Şu halde a'yân –ki hakāyık-ı mümkinâtın ilm-i İlâhî'deki suver-i sâbitesi demektir– bunlar hem zihinden, hem de zihnin teveccüh-i mefrûzundan hâricdir. Biz bunların sübûtunu tahlîl-i aklî ile yani eşyayı avârız-ı evveliyye ve sâneviyyesinden zihnen tecrîd ile her türlü i'tibârâttan mücerred olarak tasavvurdan sonra bir dereceye kadar anlayabiliriz.

Fakat asla hakîkatlerini bilemeyiz. Bizim eşyayı bu vechile avârızından tecrîd ile tasavvurumuz bize hakāyık-ı a'yânı –fakat kesîf bir perde altında– gösterir. Eşyâ-yı hâriciyye dediğimiz şeylerin bizden evvel mevcûd olmaları fennen sûret-i kat'iyyede sâbit olmakla bu tasavvurdan sonra bunların bu sûretle mevcûdiyetleri bir vücûd-ı müdrike karşı teayyün etmiş olmak lâzım geleceğini kabulümüz de zarûrî hikmetini alır!!. Ba'dehu eşyâ-yı hâriciyyenin bu sûretle olan teayyün-i zâtîlerinin kendilerinden olmayıp ve vücûd-ı müdrikin hakîkatindeki teayyünâttan mün'akis yani o vücûda nisbeten "Subjedif"; zâtî eşyâ-yı mevcûdeye nisbeten de onun aksi "Objedif" olduğu tahakkuk eder.*

Bu hakîkati bir dereceye kadar anlayabilmek için yine eşyanın a'râz-ı sâneviyyesine nakl-i kelâm lâzımdır: Eşyanın a'râz-ı sâneviyyesi onların zâtında gibi göründüğünden vehle-i ûlâda hakîkatin öyle olduğuna hükmederiz. Fakat mes'eleyi tedkīk eyledikten sonra onların eşyada değil, nefsimizde müteayyin onunla kāim olduğunu anlarız. Mes'eleyi şâibe-i hulûlden kurtarmak için şunu da düşünmek lazımdır: Her ne kadar eşyadaki a'râz-ı sâneviyye nefsimizde müte-

[1] Kaf, 50/15.

* Bu lügatlerin ma'nâsı enfüsî ve âfâkī demektir. [Metinde kelimeler latin harfleri ile yazılmıştır.]

ayyin nefsimizle kāim ise de nefsimiz bu a'râzın biriyle müteessir değildir. Meselâ biz eşyadaki kırmızı, sarı renkleri görürüz. Halbuki bu renkleri idrâk eden kuvvet ne kırmızıdır ne de sarıdır. Kezâ eşyadaki melâset ve huşûneti de idrâk ederiz. Bu a'râzı müdrik olan kuvvet ne katıdır ne de **[425]** yumuşak! Bu avârızın kâffesi kavâbil-i mümkinedeki isti'dâd muktezâsının kendilerinde zuhûrudur. O isti'dâdâtı zuhûr ettiren kuvvet de bizdeki müdrikedir.

İşte a'yân-ı kābiledeki teceliyyât-ı İlâhiyye'de –kıyâs maa'l-fârık sûretiyle– hemen buna benzetilebilir. Bu hakîkat mehmâ-emken anlaşıldıktan sonra denebilir ki: Tecelliyât-ı İlâhiyye'nin kavâbil-i a'yânda bu vechile müstemirren zuhûrunu eşyâ-yı hâriciyye için vücûd-ı nefsü'l-emrî sûretinde tahayyül etmek bizim için zarûrîdir yoksa hadd-i zâtında eşyada ne vücûd-ı nefsü'l-emrî vardır ne de a'râz-ı evveliyye ve sâneviyye! Bunların kâffesi Cenâb-ı Hakk'ın teayyünât-ı ezeliyyesiyle a'yân-ı mümkineye tecellîsinden ibârettir.

Nitekim savâmit ve cevâmidin bütün a'râzı onlardaki isti'dâdın bizdeki kuvvetle zuhûrundan bizdeki kuvvetin de onlardaki isti'dâda te'sîrinden başka bir şey değildir. Halbuki sâha-i hakîkate girince bu sözler de i'tibârât-ı zihniyye idâdına dâhil olur.

Bazı kimselerin buradan cür'et alarak hakîkat-i vücûd nâmına cür'et ettikleri birtakım türrehât gāyet dakīk olan bu bahsi anlamadıklarından yahud anlamış olmak zu'munda bulunduklarından münbaistir. (O bazı miyânında belki ben de dâhilim)

Netice – Eşyanın vücûd-ı nefsü'l-emrîleri diye tasavvur etmek istediğimiz şey ilm-i İlâhî'deki sübûtlarından başka bir şey değildir.

Cenâb-ı Hak o teayyünâtı, vücûd-ı hâricî sûretinde idrâk edecek mahlûkātı yani bizi yarattıktan sonra tecelliyât-ı gayr-ı mütenâhiyyesine mazhar olan bu sâha-i tenâhî-i nâpezîri nazar-gâhımızda tecellî ettirdi. Binâ-berîn nefsimiz de o miyânda dâhil olduğu halde bizim eşya nâmını verdiğimiz teayyünâtın kâffesi fî nefsi'l-emr ma'dûm ve vücûd-ı Hak ile mevcûddur.

Onlara mevcûd deriz: Hakk'ın müstemirren ifâza-i vücûd etmesiyle!

Ma'dûm deriz: O ifâzanın inkıtâıyla hepsinin peygülekümûna gitmesiyle!

Artık Maddiyyûn işi yoksa maddenin bil-kîmyâ imhâsı olmadığını iddia etsin. Maddeden ileri geçemeyen bir nazar zâten bundan ilerisini de göremez.

(اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا. ثُمَّ قَبَضْنَاهُ اِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا)[1]

Hülâsa-i kelâm cevâmid ve savâmitin bi-nefsihâ teayyünlerine imkân-ı aklî yoktur. Bunların teayyün-i zâtîleri behemehâl bir idrâke karşıdır.

Halbuki sâha-i tekvîn şu'le-i idrâk-i beşerle tenvîr edilmeden evvel cevâmid ve savâmitin bizce teayyün-i zâtîleri denilen vücûd ile müteayyin oldukları mâdem ki delâil-i fenniyye ile sâbittir, onların da lâ-cerem bir vücûd-ı müdrike karşı teayyün etmiş olmalarını kabul etmek bizim için zarûrîdir.

İşte insan bu hakîkate vâkıf olduktan sonra kendi teayyün-i zâtîsinin de o vücûda karşı tahakkukunu cezm, sonra da o tahakkuk-ı vehmîyi nefsinden ıskāt ederse kendisinin kiminle kāim, kiminle mevcûd olduğunu anlar. İclâyı bedîhât olan kendi nefs-i mevhûmunu nasıl delilden müstağnî olarak cezm-i kat'î ile cezmederse onun menşe'-i teayyününü de öylece delilden müstağnî olarak cezmeder. (مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ)[2] Hükemâ bu sâha-i tenâhî-i nâpezîre pây-endâz-ı duhûl olmuşlar, ne kadar menzil kat' edebildilerse oraya bir alâmet rekz ederek adına meslek demişler. Bu alâmetlerin beynlerinde nisbî mesâfeler vardır fakat füshat-serâ-yı hakîkate kıyamete kadar böyle alâmetler rekz edilse o sâha-i lâ-tenâhî yine olanca azametiyle nazar-ı hayret önünde tecellî eder.

ای همه هستی ز تو پیدا شد
حاك ضعیف از تو توا نا شد
زیر نشین علمت کائنات
ما تتو قائم چو تو قائم بذات

Ferid

MÜSLÜMANLIK'LA MEDENİYET

Hürriyet-i İlm

Bedene göre gıda ne ise kuvve-i akliyyeye göre ilim odur. Beden nasıl yerden yetişen birçok mevâddı temsîl ederek nemâ buluyorsa, kuvve-i akliyye de öylece hâricden aldığı birtakım ma'lûmâtı, birtakım ilmî nazariyâtı temsîl sâyesinde büyüyor, yükseliyor.

İşte bunun içindir ki insâniyeti tezlîle çalışan rüesâ-yı rûhâniyye her şeyden evvel ilme hücum ederek gerek onu, gerek tarafdarânını teşnîe, terzîle başlamışlardı, hatta ilmi yanına yaklaşmak câiz olmayan bir levs sûretinde göstermişlerdi. Meşhur *Larousse Kāmûs-i Ulûm*'unda diyor ki:

"Lâkin bunlar ilmi, meyvesini yiyenleri öldüren şecere-i mel'ûne olmak üzere telakkī ediyorlardı."

Evet, bu adamlar ilme öyle bir hücum gösterdiler ki murâkabeleri altında yaşayan insanlar için ilmin adını anmak bile muharremâttan oldu. Maa-mâfîh bununla kalmadılar: Kudemânın felsefesini, hikmetini kendi vehimleriyle, hayâlleriyle te'lîf edilebilecek bir hâle getirinceye kadar tahrîfâta uğrattılar, nihâyet o felsefeler, o hikmetler öyle çirkin bir kıyafet aldı ki nazar-ı akl bu ucûbenin önünde müdehheş olur kalır!

Rü'esâ-yı rûhâniyye kendilerinde bitmez tükenmez bir ilim, tenâhî bilmez bir hazîne-i irfân bulunduğuna kāni ol-

[1] Furkân, 25/45-46.

[2] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* 2533.

dukları için bunun hâricinde ne varsa hak ve hakîkatten hâricdir, kabul eden de zındîktır, hükmünü vererek mahkûmu tasavvuru akıllara dehşet verecek, en metânetli yürekleri dehşetlere düşürecek bir yığın işkenceler altında öldürürlerdi. Bu sûretle ilmin terakkîsine çalışmış olmak töhmetiyle birçok hükemâyı mahvettiler. İlmin tarihini tetebbu' edenler büyük büyük ibretler görürler.

[426] İşte bu gibi vesâil-i cebr ü şiddet sâyesinde ilme karşı olan temâyül durdu. Lâkin kavânîn-i hayât bu gibi nârevâ harekât aleyhine bir hüccet ikâme etti ki o hüccet-i nâtıka da cehâletin, hurâfâtın efkâra hâkim olması, evhâmın, hayâlât-ı bâtılanın revâç bulması idi. Nihâyet ihtirâsât-ı behîmiyye temâyülât-ı insâniyyeye galebe çaldı. Kavîler zaîflere çullanarak onları bütün hukūk-ı tabîiyyelerinden, bütün menâim-i hayâtiyyelerinden mahrum bıraktı. İşte bu herc ü merc bütün harekât-ı insâniyyete hâkim kesilmiş, artık seylâb tepeleri aşmış, bıçak kemiğe dayanmıştı. Bunun üzerine ilmi esâret-i cehennemiyyesinden kurtarmak için dâhilî ihtilâlât, o hûnîn mukātelât meydan aldı ki tafsîlî tarihe biraz vukūfu olanların ma'lûmudur.

İşte Cânib-i Kibriyâ'dan Seyyidü'l-Kâ'inât Efendimiz hazretlerine ilâhî birçok hakāyık nâzil olduğu, her türlü kuyûd-ı esâretten âzâde bir ilm, bir medeniyet-i hakīkıyye, aleyhi's-salâtu vesselâm Efendimiz'e vahy buyurulduğu bir sırada milletlerin hâli bu derekede idi. Diyânet-i İslâmiyye geldi. İlmin ayağındaki zincirleri boyunundaki lâleleri kırdı attı; ilmin herhangi kayd ile olur ise olsun takyîdi, yahud hangi had ile olur ise olsun tahdîdi bir zulm-i elîm olacağını takrîr etti.

من قال ان للعلم غاية فقد بخسه وحقه ووضعه في غير منزلته التي وضعه الله بها حيث يقول وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا[1] Hadîs.

Dîn-i İslâm Kur'ân Kerîm'de وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ[2] nass-ı celîle Hâlık-ı Hakîm'in lisanından şu hakîkati tebliğ ediyor ki Fâtır-ı Mutlak'ın Resûl-i güzînine inzâl eylediği kelâm-ı celîlindeki hikmet-i bülendi anlamak ancak envâr-ı ulûm ile tenvîr-i fikr etmek, tetebbu'-i ma'kūlât ile nazara nüfûz ve im'ân vermek sâyesinde kābil olabilir. Hem Kur'ân bu kadarla iktifâ etmiyor. Belki taleb-i ilmden geri duranları sû'-i âkıbetle, azâb ile tehdîd ediyor. Nitekim *Kur'ân-ı Kerîm*'de: وَلَئِن جِئْتَهُم بِآيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ. كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ[3] vârid olmuştur.

İşte bu gibi âyât-ı beyyinât ile Müslümanlık ukūle karşı ulûm ve maârif-i hakīkıyye kapılarını açmış, bu ulûm ve maârifin iktisâbı için ihtiyâr olunan mesâinin en büyük ibâdet olduğunu insanlara bildirmiştir. Hazret-i Peygamber "En büyük ibâdet taleb-i ilmdir. İnsanın bir saat ilim ile meşgūl olması altmış sene ibâdetle vakit geçirmesinden hayırlıdır." buyuruyor.

Müslümanlık ilmi ne bir memlekete, ne de bir millete hasretmemiştir. Belki nevâdir-i irfân u ma'rifeti hangi iklîmde, hangi ümmette bulursak almak için bize emretmiştir. (الحكمة ضالة المؤمن يأخذها اذا وجدها)[5], (اطلب العلم ولو فى الصين)[4] hadîsleri ma'lûmdur. Binâenaleyh hiçbir müslüman için bir hikmeti, mahzâ i'tikādca kendisine münâfî olan bir menba'dan sudûr etmiş olmasına bakarak kabul etmemek asla câiz olamaz. Belki o hikmetin hikmet olması, şân-ı insâniyyeti i'lâya yaraması derhal telakkīsini îcab eden en başlı bir sebeptir. Hazret-i Peygamber "(خذ الحكمة ولا يضرك من أي وعاء خرجت)– Hikmeti hangi kapta görürsen almaktan geri durma, zarfın sana hiçbir te'sîri olamaz." buyuruyor.

*Kur'ân'*ı kemâl-i tedebbürle tilâvet edecek olursan insanı ilme karşı gafletten, beyyinât-ı hikmete karşı iğmâz-ı ayndan men' eden birçok âyetler görürsün. İşte Hakîm-i Cebbâr ibâdına lisân-ı rahmet ve re'fetiyle انظُرُواْ مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ[7] diyor. Kâinâta nazar-ı im'ân atfetmekte kusur edenleri وَكَأَيِّن مِّن آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ[8] tarzında ilzâm ederek erbâb-ı fikri ibrete da'vet buyuruyor. Bedâyi'-i hilkati tedebbürden keff-i nazar edenleri (وَمَن كَانَ فِي هَـذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلاً)[9]، (قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنتُ بَصِيرًا. قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنسَى)[10] sûretinde inzâr ediyor.

İşte Müslümanlık'ta hürriyet-i ilm bu derecelerdedir! Acaba evvelîn ve âhirîn insanları şöyle dursun, cemâdâtı bile harekete getirecek bu kadar âyât ile ilmin şânını i'lâ eden Müslümanlığın derecesine varabilmişler midir? Hem bakalım zamanımızdaki hürriyet-i ilmiyye asr-ı hâzırdan pek uzak bir devirden mi başlıyor? Hayır. Fransa'nın eski Hâriciye Nâzırlarından hem en büyük kimyagerlerinden "Bertlo" diyor ki: "İlim ancak iki yüz elli seneden beri nâ'il-i hürriyyet olabildi."

(...الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَـذَا)[11]

Mehmed Âkif

MEKTEPLERDE ALÂİM-İ CEVVİYYE RASADHÂNELERİ

Biz Osmanlılar çok teessüf olunur ki, sevgili, mukaddes vatanımızı daha iyi tanıyamıyoruz. Tanımamayı ve bilme-

[1] (قال) yerine (ظن) ile, Mâverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Din,* 1985, Beyrut, s. 37. Hadisin sonunda İsrâ Sûresi 85. âyetin bir kısmı yer alır.
[2] Ankebût, 29/ 43.
[3] Rûm, 30/58,59.
[4] Beyhakî, *Şuabu'l-İman,* 2/253.
[5] Metinde sehven (اذا) yerine (انى) yazılmıştır. Suyûtî, *Câmi'u's-Sagîr* 9784'de (حيث وجدها) farkıyla. Ayrıca benzer şekilde İbn Mâce, *Sünen,* Kitâbü'z-Zühd 15.
[6] Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene,* Beyrut, 1985, c. 1, s. 311.
[7] Yûnus, 10/101.
[8] Yûsuf, 12/105.
[9] İsrâ, 17/72.
[10] Tâhâ, 20/125-126.
[11] A'râf, 7/43.

meyi bir kusur olarak kabul etmez isek bile öğrenmek âmâlini taşımamanın müdhiş bir kusur olduğunu i'tirâf ederiz.

Sahibi ve hâkimi olduğumuz bu memleketin birçok şeylerini gariptir ki ecnebîlerden öğreniyoruz. Anadolu ahvâl-i ticâriyye ve zirâiyyesine dâir ecnebîlerin neşrettiği bir eseri gördük mü hemen onu açıyor, okuyor ve istifâde eylemeye çalışıyoruz. Çünkü bizim bîgâne kaldığımız halde onların menfaatleri iktizâsı öğrendikleri şeylere bizim hiç vukūfumuz yok… İngiltere'de bir Cem'iyyet-i Ticâriyye ve Sermâyedârân meşhur bir mütehassıs, bir profesör pamuk hakkında Anadolu'da tahkīkāt ve tedkīkāt-ı ilmiyye ve ticâriyyede bulunmak üzere gönderiyor; bizim en büyük bilgiçlik taslayanlarımızın bile vâkıf olmadıkları bir hamûle ile memleketine avdet ediyor… Sonra biz bu fâidedâr ma'lûmâtı görünce hemen gazetelerimizle neşre çalışıyoruz.

Pamuk mes'elesi bir misâl olabilir. Daha bu yolda onlardan öğrendiğimiz **[427]** pek çok şeyler vardır. Maa-hazâ onların yanlış öğrendikleri bazı şeyleri biz de yanlış kabul ediyoruz, memleketimizi başka türlü tanıyoruz.

Yanlış, manlış bu vechile biraz ma'lûmât alıyor isek de, bazı ehemmiyetli ve esaslı şeyler var ki bunlar hakkında ecnebîler iyi ma'lûmât alamadıklarından biz de vukūf hâsıl edemiyoruz; bu gibi şeylere vukūf uzun ve medîd ve muhtelif mevâki'de edilen tecrübe ve dikkatlere menût… İşte bunların birincisi iklîm ve tehavvülât-ı hevâiyye mes'elesi…

Bir mahallin iklîmi hakkında istihsâl-i ma'lûmât eylemek, o memlekete alâka ve nisbet cihetiyle pek mühimdir. Teessüf edilir ki memleketin her taraf iklîmi hakkında ma'lûmâtımız olmadığı için hiçbir tarafında bir teşebbüs-i mahsûs göstermek için bir heves ve faâliyet ibrâz edemiyoruz. Zâten elimizde memleketin ekālîmini ve tehavvülât-ı hevâiyyesini gösterir bir muntazam kitap ve eser, bir istatistik yok ki…

Memleketimizin coğrafyasını Fransızca'dan tercüme ettiğimiz ne kadar gülünç olur ise iklîm cedvelleri neşrini de oradan bekler isek o kadar ayıp olacaktır.

Âlât-ı cevviyye ve hevâiyyenin iklîme hizmetinden başka ahâliyi medeniyete, teceddüde, terakkīye, düşünmeye, Avrupa gibi yükselmeye sevk eylemek için küllî ve cüz'î menâfii vardır. Alâim-i cevv-i-hevâ rasadhânelerinin zirâate de nihâyetsiz hizmetleri bulunuyor, Osmanlı vatanının zengin ve ma'mûr olması için hep takdîr ediyor ve anlıyoruz ki zirâatin yeni ve fennî usûlde terakkīsine lüzum vardır. Yeni usûl zirâat birçok hazırlıklara muhtaçtır; o hazırlıklar olmadan birdenbire olmuş meyve beklemek kābil olamaz. Bu hazırlıklara nâil olan ve her köye varıncaya kadar iklîme vâkıf olan Avrupalılar buna kāni' olmuyorlar da "istasyon agronomikler" vücûda getiriyorlar. İstasyon agronomikler hizmetlerini ancak köylülerin sa'yi sâyesinde, köylünün iklîm cedvelinden istifâde ediyor. Yoksa hakīkaten istifâde için nihâyetsiz istasyon agronomiklerin vücûdu muktezî olur.

Bizim memlekette muntazam rasadât-ı hevâiyye ve cevviyye yapan bir müessese yoktur. Avrupa'nın istasyon agronomiklerine mümâsil olmak üzere vücûda getirilen nümûne tarlalarımız her ne kadar rasadâta çalışıyorlar ise de te'mîn ederim ki semere-i meşgaleleri çok nâkıs ve istifâdesizdir. Muntazam iklîm bilinmeden zirâat-i fen me'mûrlarının çalışması pek de mümkün değil; birçok husûsâtta vereceği nasîhatler indî olmuş kalır. Binâenaleyh neticede fen me'mûrunun nasîhatinden istifâde edemeyen çiftçi fenne hasım olur.

Yalnız zirâat değil, tabâbet ve sanâyi için de iklîmi bilmek, tanımak pek lâzımdır.

O halde bu mühim vazîfeyi kim deruhte ve icrâ edecek?!.. Kim mi?.. İbtidâî mektepleri, köy mektepleri talebe ve muallimleri!..Evet: Bu mu'tenâ vazîfeyi cem'iyet-i beşeriyye içerisinde en mühim vazîfeyi deruhte eden ibtidâî ve rüşdî muallimleri ve onların talebesi îfâ eyleyecektir.

Köy mekteplerinde bu vazîfenin hüsn-i îfâsı için, köy muallimleri fabrikası olan ibtidâî dârü'l-muallimînlerinde behemehâl mükemmel bir alâim-i cevviyye rasadhânesi mevcûd olmalıdır. "Muallim talebeler" rasadât hakkında amelî ma'lûmât-ı istihsâl ve bugün tahsîlleri esnâsında âlât ve edevât-ı hevâiyye ve fevâ'idi ile kesb-i ünsiyyet eyledikten sonra köye gidince ora ahvâl ve iklîmini anlamayı bir mecbûriyet-i mutlaka olarak hissedecekler, âdetâ âlât-ı hevâiyyesiz ve rasadâtsız geçirdikleri anları bir yoksuzluk içinde yaşamış addedeceklerdir.

Evvelce çıkmış veyahud bil-imtihân muallim nasbolunmuş muallimlere de bu husûsta ünsiyet hâsıl ettirmek lâzım! Buna da çâre vardır; mekteplerin tatili esnâsında dârü'l-muallimînlerde ibtidâî ve köy hocalarına iki ay kadar ders verilmektedir; binâenaleyh muallimler ta'tîli merkezlerde, dârü'l-muallimînlerde geçiriyorlar. İşte bu esnâda hoca efendilere muntazaman ve münâvebe ile hepsine rasadâtı ta'kīb ettirmeli ve cümlesine kuyûdât-ı hevâiyyeyi havâle eylemelidir.

Bunları köyleri dolaşan ve esâsen pek işleri olmayan maârif müfettişleri de mümkün mertebe muallimlere ta'lîm edebilir.

Rasadât ve kuyûdât-ı hevâiyyeye alışan muallim efendiler küçük talebesini de bu işe alıştırarak onlara havâle ve terk edebilirler.

Dâru'l-muallimînlerde talebe nasıl münâvebe ile bu husûsta çalışıyor ise kendi çocukları da öyle çalışır ve öğrenirler. Bunlara evvelâ muallimleri iştirâk ederler ise de bilâhare çocuklar başlı başlarına meydana çıkarabilirler. Esâsen bu güç bir iş değil, gāyet sâde bir şeydir. Bu memleketin hilkaten zeki olan çocukları rasadâtı pek çabuk öğrenirler ve âlât-ı hevâiyyeye büyük bir muhabbet hâsıl ederler.

Bu yolda çalışırlar ise bir müddet sonra köylerimizin en hücrâ mahallerinde mükemmel iklîm cedvelleri göreceğiz ve köylülerimiz bu netâyic-i rasadâtı bir ihtiyaç gibi telakkī edeceklerdir.

Kasabalı, köylü, ahâli bu rasadâttan hiçbir şey anlamaz denilebilir; mektepte bu vechile terbiye edilmiş gençlerden sarf-ı nazar hudâ-yı nâbit yetişmişler bile bununla ülfet ederler. Geçen sene Alasonya Husûsî İ'dâdîsi müdiriyetinde bulunduğum esnâda tuttuğumuz rasadâtın cedvellerini muâyene için ahâlinin bir kısmı büyük bir merak hâsıl eylemişti; her an gelir, her hafta gelir rasadâtı muâyene ederlerdi. Hele talebe âlât ve edevâta karşı meclûb edilir; meclûb

oldukları kadar da kayd husûsunda sâhib-i meleke ve vûkūf edilir.

Her gün tutulan rasadât-ı hevâiyye muntazam ve matbû bir cedvele kaydolunmalı; bu cedvellerin her hafta vasatîsi yapılmalı. Biri bir kütükte mektepte hıfzedilmeli. Diğerini maârif idarelerine veyahud bu işlerle **[428]** uğraşması hükûmetçe tensîb edilecek mahalle muntazaman göndermeli.

Bu mu'tenâ vazîfeyi köylüler meydana getirdikten sonra, mekâtib-i rüşdiyye ve i'dâdiyyenin ve kasaba ve şehirlerdeki kebîr mekâtib-i ibtidâiyyenin daha büyük bir mikyâsta îfâ edecekleri şüphesizdir.

Avrupa'nın her tarafında, her köşesinde bu yolda istasyonlar mevcûd ise de maatteessüf daha bizim en büyük şehirlerimizde muntazam rasadât görülmemiştir.

Her gün bizi korkutan, teşebbüsümüzü kıran bu maddeyi meydana getirmek için îcab eden ilmi şu vechile pek sâde ve amelî ve mümâreseli olarak elde edebildik. Şimdi rasadhâne âlât ve edevâtını tedârik ve ta'yîn etmek kaldı…

Rasadât-ı cevviyye için bizim kullanacağımız âlât ve edevât öyle pahalı şeyler değildir. Pek ucuzdur. Bunları tedârik eylemek için para değil, teşebbüs ve hüsn-i niyyet lâzımdır. Maârif Nezâreti bunları peyderpey alarak köy mekteplerine tevzî' ve hocalara ve mekteplere verilecek mükâfât ve hediyeleri bunlardan intihâb edebilir. Mekâtib rasadhâneleri Maârif Nezâreti tarafından te'sîs edildikten başka az bir teşvîk ve tergīb ile bunu vücûda getirebilecek pek çok ahâli vardır. Fakat iyi bir teşvîk, semeredâr bir sa'y lâzım. Maârif Nezâreti bu husûsta da pek alâkadârdır; muallimleri şevke ve gayrete getirici verilen bir teşvîk neticesi olarak muallimler de köylüleri bir ümîd ve şevk ile teşvîk ve nihâyet muvaffakıyet elde ederler.

Alâim-i cevviyye rasadhâneleri üç derece üzerine te'sîs olunabilir. Biri alelâde, ikincisi mutavassıt, üçüncüsü a'lâ rasadhânelerdir. Bunlar için sarfedilecek para ile alınacak âlât ve edevâtı sıra ile zîre derc ediyorum.

Alelâde İçin:

Aded		Kuruş
1	Mikyâsü'l-hevâî	35
2	Mikyâsü'l-harâre	20
1	Mikyâsü'l-matar	20
1	Mikyâsü'r-rutûbe	25
		100

Mutavassıt İçin:

Aded		Kuruş
1	Mikyâsü'l-hevâ a'lâ	100
2	Mikyâsü'l-harâre	30
2	A'zamî mikyâsü'l-harâre	65
2	Asgarî mikyâsü'l-harâre	65
1	Mikyâsü'l-rutûbe	30
1	Mikyâsü'l-matar	20
1	Mikyâsü'l-tebahhur	40
1	Radyometre	60
1	Pagoskop	90
		500

A'lâ İçin:

Aded		Kuruş
1	Mikyâsü'l-hevâ muharrir	500
1	Mikyâsü'l-harâre muharrir	500
2	Mikyâsü'l-harâre ispirtolu (toprak için)	30
2	A'zamî mikyâsü'l-harâre	65
2	Asgarî mikyâsü'l-harâre	65
1	Mikyâsü'l-rutûbe	200
1	Mikyâsü'l-matar	200
1	Pagoskop	90
1	Mikyâs-ı tebahhur	40
1	Mikyâs-ı riyâh	500
1	Aktinometre	200
1	Radyometre	60
1	Zelzele-nüvîs (sismograf)	1500
		4000

Yazdığım fiyâtlar perakende fiyâttır. Toptan vukū' bulacak mübâyaalarda yüzde yirmi beşten ziyâde tenzîlât yapılacağı şüphesizdir. Böyle toptan siparişlerde edevât üzerindeki rakam ve yazıları Türkçe olarak yaptırılabilir. Köylerimiz için alel-âde gösterilen âlât pek muvâfık ve kâfîdir. Bunlarla âtîdeki rasadâtı icrâ ve ümidimizden fazla istifâde te'mîn eyleriz:

Tazyîk-i hevâ, güneşte harâret-i hevâ, gölgede harâret-i hevâ, düşen yağmurun mikdârı, vukū' bulan rutûbetin derecesi, toprağın harâreti, rüzgârın şiddeti ve vezânı (takrîbî), ahvâl-i eyyâm.

Biz Osmanlıların bir tabîati var ki hemen her şeyin yükseğini, a'lâsını birden yapmayı teemmül ederiz. Her şeyin a'lâsı iyidir; fakat kābil-i tatbîk olmak şartıyla! Köyler için tertip ettiğim şu hevâ edevâtını kâfî görmeyenler belki bulunur, lâkin şunlarla iş görerek el-hâletü hâzihi şehirlerimizden daha mükemmel ve onların vâsıl olamadığı bir rasadı icrâ edersek köylerimiz, köylülerimiz için bir şeref olmaz mı?

Ümîd ederim ki kāri'lerimden birçoğu bu âlâttan istifâde etmeği düşünecektir. Böyle vatan-perverlere, teceddüd-perverlere lâzım geldiği kadar îfâ-yı hizmet eylemeyi vazîfe addederim.

Manastır 9 Şubat 326 **Edhem Nejad**

* * *

[429] ASR-I HÂZIRDA İSLÂMLAR

– 2 –

On dördüncü asr-ı İslâmî'de Afganistan'ın ve Afgan kavm-i necîbinin intibâh ve tekâmülü sâir memâlik-i İslâmiyye tekâmül ve temeddününe nisbeten daha ulvî, daha sevimlidir, sırf rûh-ı İslâmiyyet ile metbû' bir tekâmül-i medeniyyettir. Muhîti ve hem-civârı olan hükûmât-ı İslâmiyye'nin esbâb-ı tedennî ve inkırâzının tetebbuundan, on üçüncü asr-ı hicrî seyyiât ve mesâibinden hisse-mend olmaktan mütehassıl bir intibâhtır. Garbın çirkin ve mülevves safahâtından, yirminci asr-ı medenînin bil-umûm ahlâksızlığından muarrâ, bir medeniyet-i İslâmiyye'nin Afganistan'da husûle getirmekte olduğu intibâh ve terakkıyât bizce daha

feyizli, daha mûcib-i rüchândır. Afganistan'ın İslâmiyet ve diyânet ile meşhûn olan tekâmül-i medenîsi; ittihâd-ı İslâm'ın rükn-i esâsîsinden birini teşkîl edeceğine hiç şüphe yoktur. Çünkü mu'âşir-i İslâm'ın tekâmül ve terakkıyyât-ı medeniyyesi garbın efkâr-ı fâside ve âdât-ı sefîhânesinden ne nisbette dûr olursa o nisbette tevsî'-i dâire ederek serîan mûcib-i intibâh-ı umûmî olur. Salâbet-i dîniyye ve İslâmiyyemizi rahnedâr edecek olan efkâr-ı medeniyyet bizi yalnız hâk-i helâke sürüklemekten başka bir şeye yaramaz. İslâm'ın edvâr-ı terakkī ve temeddününü garb ve şarkın celâdet-i İslâmiyye karşısında ser-fürû bulunduğu asırları tahattur edecek olursak o vakitler ehl-i İslâm'ın salâbet-i dîniyyesi celâdet-i zâtiyyesi kadar olduğunu derhal tasdîk ederiz. Temeddün-i İslâm, terakkī-i İslâm, intibâh-ı İslâm, ittihâd-ı İslâm hep, hep garbın efkâr-ı fâsidesinden seyyi'ât-ı ahlâkiyyesinden vâreste kalarak dîn-i mübînimize temessük, kavâid-i milliyye ve İslâmiyyemize riâyet ile serîan hâsıl olacağı âzâde-i îzâhtır.

İşte Afganlıların kavânîn-i İslâmiyye dâiresinde, salâbet-i dîniyyeleri rahnedâr olmayacak bir sûrette olan terakkī ve teâlîleri muvâfık-ı rûh-ı İslâmiyyet olduğundan yarın bütün azamet, haşmetiyle tulû' edecek olan ittihâd-ı İslâm'ın rükni kavîminden birini de elbette Afgan medeniyet-i İslâmiyyesi teşkîl edecektir.

Son vakitlerde Afganlılar, taassubât-ı mezhebiyyenin teşettüt-i İslâmiyye'yi mûcib, ittihâd-ı İslâm'ı akīm bırakan avâmil-i müessireden biri olduğunu da idrâk etmeye başlamışlar, eskiden beri Sünnîlik-Şîîlik tefrikasından dolayı Afganîler Îrânîlere bir adâvet-i mahsûsa besliyorlardı. Hatta bu adâvet-i mahsûsa neticesi olarak bu iki millet pek çok irâka-i demde, münâzaât-ı mezhebiyyede bulunmuşlar ve bundan dolayı târîh-i İslâm'da siyah sahîfeler vücûda getirmişlerdir. Edvâr-ı mâziyyede âlem-i İslâmiyyet'i târumâr eden böyle fecî vukūâtın tahatturu iz'âc-ı kulûbdan başka bir şeye yaramaz.

Bi-hamdillâh bugün Afganîlerin Dârü'l-Hilâfe'den aldıkları hissiyât-ı İslâmiyye neticesi olarak eskiden cây-gîr bulunan adâvet-i mezhebiyyeden ferâgat ettikleri hatta İranlı kardeşlerini varta-i felâketten kurtarmaya azmettikleri görülüyor.

İşte Afganistan serdâr-ı izâmından birinin umûm Afganlılar nâmına olarak serd ettiği beyânâtı Kalküta'da münteşir *Englishman (İngilizman)* gazetesi neşrederek ondan İran gazeteleri iktibâs etmişlerdir ki şâyân-ı ehemmiyyet olduğundan ber-vech-i âtî arz edelim:

"Âlem-i İslâm'ın şu son senelerde olan teyakkuz ve intibâhına nazar-ı basîret ve hakîkat ile bakacak olursak derhal i'tirâf ederiz ki Müslümanlık'ta böyle intibâh-ı umûmî kat'iyen sebk etmemiştir. İngilizlerin Îrânîlere karşı mücerred bir ultimatom tebliğ etmeleriyle âlem-i İslâm'da husûle gelen galeyân, heyecân intibâh-ı İslâm'ın vücûduna açık bürhân-ı kātı'dır. Mezkûr ultimatom tebliği münâsebetiyle ilk Dârü'l-Hilâfe'de akd-i meclis ederek Sünnî Osmanlıların Şîî Îrânîlere müzâheret ve uhuvvet göstererek İngilizlerin harekâtını şiddetli sûrette protesto etmeleri ve âvâze-i şikâyeti ayyûka kadar çıkarmaları müslümanların câlib-i nazar-ı dikkati olmuş ve Afganlıları da ikāz etmiştir. Bil-umûm müslümanlar; Dârü'l-Hilâfe'nin bu teşebbüsünden mütenebbih olarak gafletten uyanmaya, ittihâd ve iştirâkin lüzumuna kāil olmaya başlamışlardır. Bütün müslümanlar, her türlü ihtilâfât ve münâzaâtı bırakıp el birliğiyle yekdiğere muâvenet ve müzâheret ederek İslâmiyet'in başına gelecek musîbetlerin def'ine çalışmayı vücûb derecesinde telakkī etmişlerdir. Afganistan ahâlî-i İslâmiyyesi de komşusu Îrânî kardeşlerinin imdâdına yetişmeyi kendisince farz bilmiştir. İngiltere hiçbir vakit böyle kapalı siyâset kullanmamıştı. Bu defa âlem-i İslâm, kıyâmını hatırına getirmeyerek böyle tecâvüzât-ı aleniyyede bulunması yine müslümanları bir seyirci olarak kalacaklarını düşünmesinden ileri gelmiştir ki burada pek çok yanılmıştır. [1](لقد ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ) Bilhassa Afganlıların komşularının imdâdına yetişeceklerini asla zannetmiyordu.

İşte ben, bil-umûm Afganlıların vekili ve tercümanı olarak söylüyorum ki Afganîler hiçbir vakit Îrânî kardeşlerinin mağdûr ve mazlûm olmalarına rûy-ı rızâ göstermezler. Daima ma'nen maddeten muâvenete âmâde bulunduklarını te'mîn ederim. Bir zaman gelecek ki İngilizlerin Ruslar ile olan ittifâk ve i'tilâflarından nâdim olacaklarına hiç şüphem yok. Hatta diyebiliyorum ki bu i'tilâf Hindistan'ın kapılarını Ruslara açmaktır. Afganistan İran işlerine bîgâne değildir. İran'ın mahvı Afganistan mukadderâtı üzerinde büyük te'sîr icrâ eder. Şimdilik Afganistan'ın sükûtu bir fırsat beklemekten ve işin netâyic ve avâkıbına intizâr etmekten başka bir şey değildir. Afganistan işin fenâ olacağını hissettikçe ortaya atılacaktır. Ve o vakit rakipler tâkat getirmelidirler. İngiltere devleti hangi kuvveti ile İran yaylalarında bulunacaktır. Bilâ-mehâbâ söylüyorum ki İngiltere'nin İran yaylalarına sevk edeceği kuvve-i harbiyyesi bir blöften ibâret olduğunu tecrübe ederek söylüyoruz. Transval Muhârebesi delîl-i sânîmizi teşkîl ediyor.

Mâdem ki, Îrânîler müslümandır, biz Afganlıyız. Mukteziyât-ı dîn ü îmân **[430]** olarak Îrânîlerin imdâdına yetişeceğiz. Asabiyet ve hamiyet-i İslâmiyyemiz kardeşimiz Îrânîlerin ziyâ'-ı hukūkuna ve mağdûriyetine daima mâni' olur ve olacaktır, müslümanlar üzerine olan tecâvüzâtı men' etmek her müslümanın farîza-i zimmetidir. İngiltere dâhîsi "Gladstone" elinde Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân'ı alarak parlamentoda "Bu kitap memâlik-i İslâmiyye'nin taksîmine mâni'dir" diye salîbiyyûna çoktan haber vermiştir. Ruslar İran'da bâkī kaldıkça, İran'ı azar azar işgāl ettikçe biz İngilizlere kat'iyen emniyet ve i'timâd etmeyeceğiz. İran memleketi tecâvüzât ve taarruzât-ı ecânibden masûn kalmayacak olursa Afganistan'ın kıyâmıyla ve muhârebât-ı müttefika-i mütevâliyye ile "Hind" ve "Tibet"in tezelzüle uğrayacağından korkuyorum. Hatta diyebilirim ki tecâvüzât-ı ecânib Osmanlı, İran ve Afgan devlet ve milletlerinin kıyâmını mûcibdir. Sâir aktâr-ı İslâmiyye'de olan müslümanlar gerek Afrika'da ve gerek Asya'da olan din kardeşlerimiz de bu men'-i tecâvüzâta iştirâk edecekler ve bu dâirenin hâricinde kalamayacaklardır."

Bundan sonra serdâr-ı a'zam Îrânîlerin Ruslara karşı tut-

[1] Hac 22/73. âyete telmihen baş tarafına bir (لقد) ilave edilmiştir.

tukları mesleği tenkîd ederek diyor ki: Îrânîler kadın libâsı giymişler. Ne vakite kadar sabır, hilim göstereceklerdir. Böyle sabır, hilim ile İran'ın vehâmeti günden güne tezâyüd edecektir. Îrânîler bilmeli idiler ki Ruslar bu sükûnetten istifâde ederek İran'da yerleşmeye gayret edeceklerdir. Askerlerini de geriye çekmeyeceklerdir. Afganîler siyâset işlerine câhildirler; fakat böyle zillet, meskenet ve hakāreti kat'iyen hazmedemeyecek hasâyis-i ber-güzîdeye mâliktirler.

İşte son söz olarak diyorum ki eğer İranlı dindâşlarımızın müctehidleri fetvâ-yı cihâdı verecek olurlarsa bizim de ulemâ ve mollalarımız o fetvâ-yı münîfin Afgan kavmine olan şümûlünü te'yîd, tasdîke müheyyâ bulunuyorlar…

من لم يمت بالسيف مات بغيره
تنوعت الاسباب والموت واحد

Nûr Alizâde
Gıyâseddîn Hüsnü

MEKÂTÎB

Japonya'dan:

Seyyâh-ı Şehîr Abdürreşid
Efendi Hazretlerine:

Hürmetlü pederimiz!

Çoktan mektup yazamadığım için affınızı istirhâm ederim, son derecede meşgūliyetimizden bir türlü vakit bulamadık. Maamâfîh bizim kalplerimiz daima sizin iledir. Cem'iyetimiz reisi Ohada ellerinizden bûs eder. Mahdûmlarınızın Tokyo'ya teşrîfleri bizim için gāyet büyük şeref oldu. Cem'iyetimiz a'zâlarından her birinde o günden i'tibâren bir eser-i hayât müşâhede olundu, her işimizde ciddiyet görüldü. Mescid için tedârik ettiğimiz arsanın bir kenarına kendimize mahsûs bir idarehâne bina ettik, orada tecemmu' ediyoruz, her işimizi orada görüyoruz, bir tarafını lisân-ı Türkî ta'lîmâtına mahsûs mektep yaptık, evlâdlarınız birkaç Japonları ta'lîm ediyorlar, şu sûretle hem ta'lîmât-ı dîniyye hem ibâdetimiz için muvakkat yerimiz oldu; o cihetle gāyet memnunuz. Hiç olmazsa bir derece kendi yuvamıza baş soktuk demektir. Şimdi siz de biraz himmet etseniz de mescidimizi bir meydana çıkarsak sonra artık Japonya'da İslâmiyet'in esası kuruldu demek olurdu. İhvânımızın kâffesi ellerinizden bûs eder.

Fî mâba'd adresimiz doğrudan doğruya kendi idaremize olacaktır:

Tokyo – Akasaka Umani Machi 3 numara 10

Bugün birinci defa olarak kendi idarehânemizde ictimâ' ettik; bu mektubu dahi size o cem'iyet ağzından yazıyorum. İnşallah an-karîb daha mufassal mektuplar yazarım.

Tokyo Japonya Oğlunuz Nakano
13 Kânûnisânî

§§§

11'inci Kânûnisânî tarihinde anarşistlerden on iki adama idâm cezası icrâ olunmuştur. Bunlar esâsen 26 kişi olup içlerinde birisi kadındır.

Reisleri Kotoku Denchiro nâmında gāyet âlim bir adam olup bu bâbda yazmış olduğu eserleri dahi pek çok imiş.

Bunların idâma mahkûm edilmeleri için Tokyo'da ahâli galeyân ederek mitingler yaptılar, nihâyet bu yirmi altı kişiden hepsi idâma mahkûm iken 13 kişi Mikado fermanıyla afv olunarak müebbed kal'a-bend oldular. Bu vak'a Japonlar için gāyet hâiz-i ehemmiyyet oldu. Zira (2571) senedir bizim tarihimizde bu gibi bir vak'a yoktur diyorlar.

Bu anarşistler kâmilen Amerikalılar alâkadâr olup yalnız Mikado'yu değil, belki umûm hânedân ile me'mûrîn-i hâzıranın kâffesini öldürmek fikrinde oldukları sâbit olmuştur.

* * *

Japonya'da bundan kırk elli sene mukaddem bizim fes lerimiz biçiminde kırmızı fes giyerlermiş, buna da "Turkobu" Türk kalpağı derlermiş. Şimdi de köy ihtiyarlarında nâdiren bulunurmuş.

Bundan Japonlar Türkler ile münâsebât-ı kadîmeler olduğunu söylüyorlar. Zâten ahlâk kâmilen Türk-müslüman ahlâkıdır.

* * *

Bir gün hânemizde bulunmakta iken biri geldi, bizi sordu; buyurunuz dedik. Japonlarda nâdir görülür uzun boylu, göğsü açık, ayağında beyaz çorap, üstünde takunya, kesb-i mu'ârefe ettikten sonra dedi: –Sizin teşrîfinizi gazetelerde okudum, son derecede memnun oldum. Ben Reşid Efendi ehibbâsından parlemento a'zâsı Sasakiyim, hoş geldiniz; safâ geldiniz. Bizim parlementoya geliniz görünüz. Biz de çok memnun oluruz. Siz de genç adamlarsınız, **[431]** görmekle büyük istifâde edersiniz. Biz her cihetten sizin muâvenetinize hâzır ve âmâdeyiz. Tercüman lâzım olursa, gezmek için refîk îcab ederse hep biz îfâ-yı hizmete hazırız. Bizim elimizden gelen şey size karşı vazîfemizi yapmaktır.

Şu sûretle Sasaki cenâbları bize izhâr-ı uhuvvet ettiler.

Ba'dehu biz parlementoya da vardık, Hâriciye Nâzırı Kamura cenâblarının izahâtını dinledik. Siyâsî-i şehîr Kamura'nın lisanında talâkati hiç yokmuş. Fakat sonra ayağı takunyalı başı açık sırtında Japon elbisesi ile biri kürsî-i hitâbete geldi, iki saat kadar söz söyledi. Tercümanımızın ifâdesine göre o kadar güzel söz söylermiş ki bütün parlemento ricâli hayret ederlermiş.

Zâten hal ve etvârından belli idi. Başvekil Kaçora dahi mecliste bulunuyordu.

Gariptir ki: Japonlarda en büyük adamlar en âdî elbisede bulunuyorlar. Takunya, millî elbise gibi gāyet sâde bulunuyorlar; hülâsa Avrupa'dan kılık, kıyafete dâir hiçbir şey almamışlar.

Burada müşâhedâtımızı fî mâba'd peyderpey mufassal sûrette yazarız. *Sırâtımüstakîm* kāri'lerine arz ederiz.

Şimdilik cümle ihvân-ı dînimize: "Es-selâmu aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtuhu."

Hasan **Fehmi**

ŞUÛN

Rusya:

Rusya, İslâmları Tazyîk Ediyor

Kaç seneden beri Rusya müslümanlarında görülen hareket ve faâliyeti, söndürmek için hükûmet pek çok vesâit ittihâz etmiştir.

Geçen sene Kırım'daki İslâm rüşdiyelerini kapamış ve Türkiye'de tahsîl görüp Rusya'da muallimlik edenlerin bir kısmını mekteplerden kovmuş bir kısmını da memleketten sürmüştür. Türkistan'da açılan mekâtib-i İslâmiyye'de Kafkasya'dan Kazan'dan vesâir bilâd-ı muhtelifeden celbedilen muallimleri hükûmet Türkistan'dan çıkartmıştır. Bunun üzerine hükûmete mürâcaat edip esbâbını suâl eden müslümanlara, hükûmet Türkistan'da muallim olacak efendilerin Türkistanlı bulunması bir şart-ı a'zam olduğunu beyân etmiştir.

Türkistan hakkında yapılan bir nizâmnâmede: Rusya'nın diğer yerlerinden gelen müslümanların Türkistan vilâyetlerinde mülk almaya hakları olmadığı kaydedilmişlerdir. Rusyalı bir Nemse; bir Leh, bir Ermeni, bir Gürcü hakk-ı temellüke mâlik bulundurulduğu halde, müslümanlar ile Yahudîler bundan mahrum bırakılmıştır. Mezkûr nizâmnâmenin diğer bir maddesinde de: "Yerli müslümanlar kendi aralarında olan işleri kādılar mahkemesinde halledilecek, fakat Türkistanlı bir müslüman ile Rusya'nın diğer bir vilâyetinden olan bir müslüman arasında zuhûr edecek işler kādılar şerîat ile halletmeyip, Rus mahkemelerinde hallolunacaktır" kaydı yazılmıştır.

Hükûmetin böyle bir nizâm ve kānûn tertip etmesinden maksadı Rusya'daki İslâm kardeşlerimizi yek-diğerinden tefrîk etmektir.

Bu hafta Rusya'dan aldığımız gazetelerde birtakım yeni tazyîkāt daha okuyup müteessir olduk.

Kazan'da Tazyîkāt – Kazan'da Profesör Ralisisky'nin teklifi üzerine Kazan Zâdegânları Cem'iyeti, hükûmete mürâcaat ederek: "Hıristiyan'dan mâadâ milletler mekteplerinde muallimlik edeceklerin Ruslardan olması için, kānûnda ayrı bir madde vaz' edilmesinin" talep olunmasını taht-ı karâra almıştır.

Bugraslan Kasabasında Bir Mektebin Dağıtılması – Bugraslan kasabası civarında Arsay nâm karyede 96 kişi (49 zükûr ve 47 kadın) resmen dîn-i İslâm'ı kabul edip, (17 zükûr ve 15 kız) çocuklarına husûsî bir ev kiralayarak bir muallimden zarûrât-ı dîniyyeyi öğretiyorlardı. Geçen Kânûnisânî nihâyetlerinde mezkûr karyeye bir polis jandarması gelip mektep çocuklarını kovup çıkarmış, muallimi de polis komiserine göndermiştir.

Rusya'da Müslüman Gazetelerinin Zevâli – Bakü'de neşredilen yevmî *Güneş* refîkımız, şehir natçalnikinin (belediye müdîrinin) emriyle kapatılmıştır. Sebebi ise natçalnikinin fikrince muzır olması imiş…

§ Tiflis sansürünün ma'rifetiyle yine Bakü'de haftada bir def'a neşredilen *Hilâl* kapanmıştır.

Kırım'da İstanbul Kitapları ve Mecmûalarının Toplanması – Bu hafta muharrirlerimizden birisine Kırım'dan yazılan bir mektupta; Yalta ve etrafındaki köylerde polis jandarmaları pek çok müslümanların hânelerinde İstanbul'da basılan ne kadar kitap, gazete, mecmûa varsa hepsini toplayıp götürdükleri bildiriliyor.

Kazan'da Kânûnisânî âhirlerinde Tatarca yapılacak bir müsâmere-i edebiyyeye vâli ruhsat vermemiş ve sebebini beyân etmemiştir.

Rusya'nın Kiev Şehrinde Câmi Te'sîsi – Rusya'nın mühim merkezlerinden birisi addolunan Kiev şehrinde gittikçe müslümanların tezâyüd etmesi orada bir câmi'-i şerîfin yapılmasına sebep olmuştur. Kiev'te câmi te'sîsi fikri çoktan beri doğmuş ise de birtakım sebeplerden dolayı bugüne kadar tehîr edilmişti. Şimdi aldığımız habere göre Şubat ibtidâlarında câmiin binâsına başlanmıştır. Oradaki din kardeşlerimizin bu teşebbüslerini takdîs ile muvaffakıyetlerini temennî ederiz.

[432] Büyük Bir Medresenin Kapatılıp Müderrislerinin Tevkîfi – Bir hafta kadar evvel, gündelik gazetelerin, Vyatka eyâletinde bir Tatar medresesi kapatılmıştır, diye yazdıkları haberin Rusyalı müslüman kardeşlerimizce teessür-i azîmi müstelzim bir vak'a-i mühimme olduğu, son gelen Tatarca gazetelerden anlaşılıyor. Volga havzasında sâkin müslümanların en büyük medârisinden birisi de Vyatka eyâletinde "Bubi" köyünde kâin bir medrese idi. Köyün bütün hayatı o medreseye münhasır gibi idi. Zâten Rusya Müslümanlığının merâkiz-i tedrîsiyyeleri alel-ekser köylerdir. Bu dereceye kadar İngiltere'nin dârü'l-fünûn teşkîlâtını andırır, Bubi medresesinde usûl-i hâzıra ile ta'lîm olunan sunûf-ı ibtidâiyye ve tâliyye-i umûmiyye ile dîniyye ve İslâmiyye için sunûf-ı âliyye-i husûsiyye mevcûd idi. Sunûf-ı mezkûrede, kışın mutarriden dersler ta'kīb olunuyordu. Yaz olunca medrese, dârü'l-muallimîn ve dârü'l-muallimât hâlini iktisâb ediyordu. Medresenin müderrisleri, ta'tîl münâsebetiyle mekteplerini bırakıp Rusya'nın her tarafından gelmiş muallim ve muallimelere usûl-i tedrîs öğretiyorlardı. Bir de medresenin yaz ve kış devam eden yaşlılara mahsûs dersleri de var idi. Geçen Kânûnisânî'nin 30'uncu günü, ortada hiçbir sebep yok iken, Rus me'mûrîn-i zâbıtası tarafından, işbu medrese kapatılmış ve bil-cümle müderris ve muallimleri tevkīf olunmuştur.

İki Âlimin Evinde Taharriyât – Kânûnisânî'nin 31'inci günü Kazan eimme ve ulemâsının en mu'teber ve meşhurları olan Damolla Âlim Can el-Barudî ve Damolla Abdullah Abanay hazerâtının evlerinde polis tarafından taharriyât icrâ edilip evrâk-ı mevcûdeleri zabt ve müsâdere olunmuştur, müşârün-ileyhim Rusyalı müslümanların terakkıyât-ı fikriyyelerine en ziyâde hizmet eden zâtlardır. Damolla Âlim Can, otuz sene çalışarak, el-yevm Kazan'ın en büyük medresesi olan Medrese-i Muhammediyye'yi inşa ve ikmâl eylemiş; ve beş sene evveline kadar medresenin müdîrliğini ve hadîs ve tefsîr muallimliklerini îfâ etmiştir. Rusya inkılâbı zamanında milletdaşlarının harekât-ı hürriyyet-perverânelerine mürşidlik etmişler diyerek 1906 sene-i mîlâdiyyesinde sâlifü'z-zikr

Damolla Abdullah ile berâber, Kazan'dan şimâlî Rusya'ya, dört sene müddetle nefy olunmuştu. Cezayı istilzâm eden mürşidlikleri hükûmetin müsâade-i resmiyyesi ile çıkardıkları risâle ve cerîdelerdi. Fil-vâki o hengâmda Damolla Âlim Can *ed-Dîn ve'l-Edeb* ünvânlı, din, felsefe ve ahlâktan bâhis bir risâle-i nîm-mâha tahrîr ve neşretmiş, Damolla Abdullah da *Âzâd* ismiyle bir cerîde-i milliyye-i siyâsiyye çıkarmıştı. Müşârün-ileyhim menfâlarından memâlik-i ecnebiyyeye seyâhat müsâadesi alarak memâlik-i Osmâniyye'ye gelmişlerdi. Dârü'l-Hilâfe'de bulundukları zaman, Musa Kâzım Efendi, Ahmed Midhat Efendi gibi fuzalâ ile mülâkât ederek, ilm ü irfânlarını tasdîk ettirmişlerdi. Damolla Âlim Can'a ilm ü fazlını takdîren Halîfe-i zamân tarafından ikinci rütbeden nişân-ı mecîdî dahi ihsân buyurulmuştu. Müddet-i nefyleri hitâm bulunca Âlim Can ve Abdullah hazerâtı tekrar Kazan'a avdet ettilerse de, mahallelerinde imamlık ve medreselerinde müderrislik etmeye hükûmet-i mahalliyye tarafından müsâade olunmadı. Bu sûretle izhâr olunan adem-i emniyyet, son zamanlarda daha ziyâde teşeddüd etmiş olacak ki taharriyât ve müsâderâta bile lüzum görülmüştür.

Rusya'da Bulunan Müslümanların Hesabı – Esterhan vilâyetinde yüzde 60, Kazan vilâyetinde yüzde 28, Orenburg'ta 23, Samara'da 11, Kırım'da 13, Ufa vilâyetinde 50; Bakü vilâyetinde 82, Kotayis vilâyetinde 11, Dağıstan'da 94, Kars vilâyetinde 50, Tirsky vilâyetinde 52, Kafkasya'da 34, Akmolinsky'de 64, Zakaspisky'de 88, Semerkand'da 78, Semirçinsky'de 90, Sirdarinsky'de 96, Uralsky'de 79, Fergansky'de 99, diğer Asya-yı Rûsî'de yüzde 90, İslâm mevcûddur. Bu hesapça Rusya'da 25 milyon müslüman vardır.

Orenburg Müslüman Medresesine Bu Sene Akçe Verilmiyor – Orenburg Belediyesi Mâliye Komisyonu bu seneki ictimâında şimdiye kadar her sene Orenburg İslâm medreselerine verilegelen iki bin beş yüz rubleyi bu sene vermemeye karar vermiştir. "İslâmların medreseleri dinîdir, eğer ilm ü fen tahsîl etmek isterlerse Rus mekteplerine girip okuyabilirler" demiştir.

Buhâra Emîri'nin Türkistan Felâket-zedegânına İânesi – Buhâra'nın yeni emîri Türkistan felâket-zedegânına yirmi beş bin ruble (3000 lira) ihsân etmiştir. Rusya imparatoriçesi, Buhâra Emîri'nin bu iânesini işitince müşârün-ileyhin bu derece cömertliğinden pek müteessir olduğunu ve muhtaçlara olan şefkat ve merhameti için pek çok teşekkürler ettiğini telgrafla emîr hazretlerine bildirmiştir.

ASYA-YI VUSTÂ FELÂKET-ZEDEGÂNI

İâne Defteri

Kuruş	
8252	*Nakl-i Yekûn*
80	Serfice Eşrâfından Reşid Bey.
40	Serfice Muhâsebecisi Re'fet Bey.
40	Serfice Ceza Reisi Necîb Efendi.
40	Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı Efendi.
25	Serfice Müdde'î-i Umûmî Muâvini Ferid Bey.
10	Serfice Tahrîrât Müdîri İshak Kemal Bey.
10	Serfice Reji Müdîri Vâsıf Bey.
10	Serfice Defter-i Hâkānî Me'mûru Kerîm Efendi.
10	Serfice Vergi Me'mûru Behrâm Efendi.
10	Serfice Çarşı Mahallesi İmamı Tâhir Efendi
185	Manastır Dârü'l-Muallimîn Talebesinden.
87121	

–Beşinci Cild'in Sonu–

Sırâtımüstakīm Matbaası Müdîr-i Mes'ûl: Eşref Edîb

YAZAR İNDEKSİ[1]

A[elif].Y.: bk. Yusuf Akçuraoğlu
Abdullah el-Mâzenderânî, İran ulemâsından: 111
Abdürreşid İbrahim, Seyyâh-ı Şehîr: 122, 158, 223, 378
Âdem Sâfi, Marglic'den: 111
Ahmed Akayef: 9, 43, 60, 77, 94, 105, 123, 136, 148, 163
Ahmed Bey Akayef Efendi: bk. Ahmed Akayef
Ahmed Kemal: 235
Ahmed Münir Reşid, Tokyo'dan: 355
Ahmed Naim, Baban-zâde, Meclis-i Maârif A'zâsından: 239, 240, 254, 269, 284, 287, 299, 314, 329, 344, 359, 375, 391
Ahmed Sâkī, Girid Resmo Ahâlî-i Müslimesi Vekîl-i Umûmîsi Da'vâ Vekîli: 342
Ahmed Zâhid, Bursa Câmi'-i Kebîr Dersiâmlarından: 363
Akçuraoğlu Yusuf: bk. Yusuf Akçuraoğlu
Ali el-Gâyâtî, Şeyh, Sâhibü'l-Vataniyyetî: 183
Ali Rıza, Pekin'de Ulûm-ı Dîniyye Muallimi: 31, 47, 97, 170, 201, 277
Ali Şeyhü'l-Arab, Arpacılar Camii Hatîb Vekili: 87, 103, 103, 271
Ali Vefâ el-Bağdâdî: 165, 212
Âlim Cân el-İdrîsî: 121, 244, 272, 287
Ârif, Mardinî-zâde: bk. Mehmed Ârif, Mardinî-zâde
Atiyye ve dokuz arkadaşı: 82
Balkan: 356
Beşiktaş'ta Bir Türk Mektebi Muallimi: 328
Beşir Yemût, Re'yü'l-Âmm: 341
Beyânülhak: 203
Blunt, Wilfrid, İngiliz Yazarı: 155
Browne, E. G., İngiliz Yazarı: 194, 209, 227, 247
Câmi, Fizan Meb'ûsu: 138
Cemal, Balya'dan: 134
Cousin, Victor, Fransız Filozofu: 88
D[dal]. K[kef]., [Dikran Kelekyan] Efendi: 13
Doktor Hâzık: 259, 320
Drevnik: 32
Ebu'l-Âbid: 112
Edhem Nejad, Alasonya İdâdîsi Müdürü: 62, 89, 274, 334, 399
Eskişehir: 203, 357
Ferid Vecdi: 316, 331, 346, 361, 377, 398
Ferid, Hâriciye Tercüme Şubesi Mümeyyizi: 177, 393
Fortnightly Review: 14
Giresun: 293
Hacı Abdullah, Adapazarı Ahâlisinden, Fesçi: 374
Hadîce, okuyucu: 11
Hâfız Hasan Sânî, Müntesibîn-i Hukūk'tan: 263
Hâfız İsmail Hakkı, Seniçe'nin Akova Kasabası'nda Alay Kâtibi: 374
Hâfız Sûzî: 147
Halil Ahmed: 48
Halil Hâlid, Çerkeşşeyhi-zâde, Londra: 10, 61, 78, 325
Halil Menteşe: 249
Halim Sâbit, Kazanlı, İbni Sâbir: 301
Hasan Efendi, Kürdistân-ı Îrânî Şeyhü'l-İslâm-ı Sâbıkı: 121
Hasan Fehmi, Tokyo'dan: 403
Hey'et-i İlmiyye-i Necef-i Eşref: 113
Hüseyin Dâniş Bey, İran Udebâsından: 119
Hüseyin Hüsâmeddin, Dobriç'ten: 386
Hüseyin Musâ Bay: 158
Hüseyin Vassâf: 108, 151
İbni Sînâ: 21, 69, 85
İbrahim Besim, Mısır Meşîhat-i İslâmiyyesi'nin Tanta Şu'besi Başkâtibi: 92, 182
İbrahim Hakkı, Erzincan Mevlevî Şeyhi Kemâhî: 340
İbrahim, Hamburg'dan: 79
İdil: 131
İsmail Hakkı, Baban-zâde: 51, 266
İsmail Hakkı, Bereket-zâde, Mahkeme-i Temyîz A'zâsından: 1, 17, 34, 53
İsmail Hakkı, Manastırlı, A'yândan: 4, 55, 100
Kâmil, Tepedelenli-zâde: 152, 334
Kara Bey: 118
Kazanlı Cârullah el-Hafza: 249
L.: 200
Lâ.: 245
Lâedri: 6

[1] Yazarlara dair burada yer alan bilgiler, yazılarının yayınlandığı sayılarda, dergi kapağında ve yazarının adı yanında verilen mâlûmâttır. Yazarın o sıradaki durumunu göstermektedir. Ayrıca kendilerinden iktibasta bulunulan gazete ve dergiler de italik dizilerek indekse alınmıştır.

el-Livâ: 49, 66, 81, 172, 189, 203, 220, 266, 278, 279
M. N.: 341
Mahmud Hoca İbni Behbûd Hoca, Semerkand Dârülkazâ Müftülerinden: 64
Mahmud Tarzî, Tercümân-ı Türkî: 46
Mehmed Âkif: 1, 36, 57, 69, 71, 86, 102, 104, 132, 162, 165, 187, 209, 289, 315, 316, 331, 346, 361, 377, 380, 398
Mehmed Ârif, Mardinî-zâde, Basra Vâli-i Sâbıkı: 8, 25, 41
Mehmed Âtıf, İskilipli, Fâtih Dersiâmlarından: 38, 58, 72
Mehmed Cemil, Müntesibîn-i Adliyyeden: 235
Mehmed Fevzi, Vodine'de Yüzbaşı: 219
Mehmed Râgıb: 184, 194, 209, 227, 247
Mehmed Tâhir, Bursa Meb'ûsu: 42, 75, 351, 384
Menşikof: 12
Mestan İsmail, Eskişehir: 159
Midhat Cemâl: 37
Monte, Edmond: 248
Muhammed Kâzım el-Horasânî, İran ulemasından: 111
Muhammed Me'mûn, Ebu'l-Fazl, Münşî Cerîdetü'l-Medîneti'l-Münevvere: 258, 318
Muhammed Rahîm Belbeleli Bâd-Kûbeli, Necef'den: 109, 111, 324
Muhammed Tebrizî 171
Musa Kâzım, Şeyhülislâm: 370
Mustafa Necâ, Müftî-i Beyrut: 379
N. G. Hüsnü: 276
Nazmi, Mekteb-i Hukūk'tan: 11
Necât: 358
Neyyir-i Hakīkat: 294
Novoye Vremya: 279
Nûr Ali-zâde Gıyâseddin Hüsnü: 29, 192, 290, 321, 337, 384, 401
Orlov, Rus Konsolosu: 111
Osmanischer Lloyd: 67
Ömer Lütfi, Yüzbaşı: 350
Ömer Nâci: 130
Reşid Rıza: 242
Rıza Tevfik: 50
Rıza, Bulgurlu-zâde: 90
Rumeli: 343
S[sin].: 199
Sa'dî: bk. Mehmed Âkif
Sâbit, Mekteb-i Tıbbiyye Müntehî Sınıf Müdâvimlerinden: 265
Sadri Efendi Maksûdî, Kazan Meb'ûsu: 267
Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî, es-Seyyid, Tunus Ulemâsından: 142, 272
Sırâtımüstakīm: 26, 33, 48, 49, 49, 64, 64, 65, 65, 66, 76, 80, 97, 130, 138, 144, 147, 159, 175, 198, 204, 216, 219, 220, 234, 250, 268, 281, 283, 292, 294, 322, 343, 357, 366, 370, 371, 374, 381, 387, 388, 405
Silâh: 32
Stubbe, Dr. Henry, İngiliz Ulemâsından, Oxford: 8, 25, 41
Süleyman Bey, Çerkes Teâvün Cem'iyeti A'zâsından: 231
Süleyman Sûdî, Kavala'da Dalyanlar Mültezimi: 358
Süleyman Şevket, Selânik'te İstikāmet Eczâhânesi Sâhibi: 265
Süreyya, Sâmi-zâde, Beyrut'dan: 336
Şerefeddin: 20, 21, 32, 69, 85
Şeyh Hacı Esedullah Efendi, İran Müctehid Ulemâsından: 119
Şeyh Sâlih Efendi: Sâlih eş-Şerîf et-Tunusî
Tâhir'ül-Mevlevî: 183, 193, 244, 276, 290
Takī Bedî', Tâif Kazanlı Talebeden: 171
Takvîm-i Vekāyi': 215
Tan: 49
Tanin: 14, 49, 80
Tercüman: 33, 172, 205
Tevfik Beyefendi, Debistân-ı Îrâniyân Müdürü: 120
Tuhfetullah, Rostov-Don'da Esnaftan: 218
Ubeydullah Efendi, Aydın Meb'ûsu: 126
Vakit: 131, 189
Yeni Edirne: 325
Yeni İkdâm: 355
Yusuf Akçuraoğlu: 44, 27, 95, 106, 116, 153, 167, 207, 260, 371
Yusuf Rıza, Mülâzım-ı Evvel: 358
Zebîdî: 240, 254, 269, 284, 299, 314, 329, 344, 359, 375, 391
*** 88, 264

Kendini **"Dinî, felsefî, ilmî, edebî haftalık mecmûa-i İslâmiyye"**
olarak tanıtan ***Sırâtımüstakîm***,
yakın tarihimizin (1908-1925) en önemli ve ciddî bir yayın organıdır.

Sırâtımüstakîm, Eşref Edib, Ebü'l-Ulâ Mardin
ve bilhassa Mehmed Âkif beylerin idaresinde sürdürdüğü yarım asırlık yayın hayatında,
devrin pek kıymetli isimlerinden oluşan yazarlarıyla
din, ilim, fikir ve siyaset tarihimizin aynası olmuştur.

Günümüz okuyucularının hizmetine sunduğumuz ***Sırâtımüstakîm***'in,
yakın geçmişin bazı karanlık sayfalarını aydınlattığı gibi, günümüzün ve geleceğimizin
çözülemeyen meselelerine de ışık tutacağını, bu arada
araştırmacılara ve konuyla ilgili geniş kitlelere faydalı olacağını ümit ediyoruz.

BAĞCILAR BELEDİYESİ